

श्रेष्ठी देवचन्द लालभाई जह्मेरी.

जन्म १९०९ वैक्रमान्दे

कार्तिकशुद्धैकादश्याम्

(देवदीपावली—सोमवासरे)

सूर्यपुरे.

निर्याणम् १९६२ वैक्रमान्दे

पौषकृष्णतृतीयायाम्

(मकरसङ्क्रान्तिमन्दवासरे)

सुम्बय्याम्.

The Late Sheth Devchand Lalbhai Javeri.

Born 22nd Nov. 1852 A. D. Surat,

Died 13th January 1906 A D Bombay.

1-37 -Copies 3000

होपाध्याय-श्रीविनयविजयगणि-विरचित—

श्रीलोकप्रकाशस्य

ग्रन्थाद्

- ६५ प्रथमविभागे—एकत एकादशसर्गान्तो द्रव्यलोकप्रकाशः सम्पूर्णः ।
७४ द्वितीयविभागे—द्वादशतः सप्तविंशतिसर्गान्तः क्षेत्रलोकप्रकाशः सम्पूर्णः ।
७८ तृतीयविभागे—अष्टाविंशतितमतः त्रयस्त्रिंशत्तमसर्गान्तः काललोकप्रकाशः अपूर्णः ।
८६ अस्मिंश्चतुर्थविभागे—चतुस्त्रिंशत्तमात् पञ्चत्रिंशत्तमसर्गान्तः काललोकप्रकाशः सम्पूर्णः,
षट्त्रिंशत्तमे सर्गे समग्नौ भावलोकप्रकाशः, सप्तत्रिंशत्तमे च
सर्गाणां बीजकं ग्रन्थकृतप्रकाशस्तिश्च । ग्रन्थः सम्पूर्णः ।

विद्वद्ब्रह्मन्दनोज्ञकाव्यततिभिर्यः स्तूयते सर्वदा, भूपालप्रतिबोधको गुरुमतिः सिद्धान्तपारङ्गमी ।
व्याख्यादानविचक्षणः शुभगुणैर्विख्यातकीर्तिः सुधीः, आनन्दाब्धिमुनीश्वरं गणपतिं वन्दे महाज्ञानिनम् ॥

गमो सिद्धाणं ।

महोपाध्यायश्रीविनयविजयविरचित-श्रीलोकप्रकाशे

आमुख ।

अतिगहन विपयोथी भरपूर श्रीलोकप्रकाश नामा महाग्रन्थने चार विभागमां पण, परिपूर्णरूपे प्रजा समक्ष मूकतां परम आह्लाद थाय छे. शेठ देवचन्द लालभाई जैन पुस्तकोद्धार फंड, के जेमांथी अत्यार सुधी असूल्य ग्रन्थो, श्रीमद् आचार्य म० आनन्दसागरजी स्वरीश्वरादि सुनिवर्योनी महत्कृपावडे प्रसिद्ध करवामां आव्याछे, तेना ८६मा अङ्क तरीके आ चोथा विभागने प्रसिद्ध करवामां आवे छे. महोपाध्याय विनयविजयजीमहाराजातुं जीवन, सशोधक श्रीमद् आनन्दसागरजी स्वरीश्वरजीनो उपोद्घात, अने विपयानुक्रम इत्यादि प्रसिद्ध करवु हतुं, परन्तु यत्रो, कोठाओ अने चित्रो नो पांचमो विभाग बहार पाडवानी इच्छा होवाथी आमां कशुं लीधुं नथी. चारे विभागतुं संशोधन करवा माटे श्रीमद् आनन्दसागरजी स्वरीश्वरजीनो, तेमज हस्तप्रत आपवा माटे श्रीजैनानन्दपुस्तकालय, सुरतना कार्यवाहकोनो उपकार मानिये छिये.

सुरत-गोपीपुरा ता. २६ सप्टेम्बर १९३६

स० १९९२ द्वितीय भाद्रपद शुक्ल १० शनिवार.

जीवनचन्द साकरचन्द जह्वेरी,

पोता अने अन्य मानार्थ सचालको माटे.

॥ अथ श्रीकाललोकप्रकाशे चतुस्त्रिंशत्तमः सर्गः प्रारभ्यते ॥

इत्यस्यामवसर्पिण्यां, यथोक्ता उत्तमा नराः । वाच्यास्तथाऽवसर्पिण्युत्सर्पिणीष्वखिलासु ते ॥ १ ॥ स्यातां
 किंत्ववसर्पिण्यामादिमौ जिनचक्रिणौ । तृतीयारकपर्यन्ते, परे तुर्यारकेऽखिलाः ॥ २ ॥ उत्सर्पिण्यां तु सर्वेऽमी,
 स्युस्तृतीयारके क्रमात् । परं तुर्यारकस्यादावन्तिमौ जिनचक्रिणौ ॥ ३ ॥ या दृश्यतेऽवसर्पिण्यामायुर्देहा-
 दिका स्थितिः । उत्सर्पिणीमुखे तादृग्, जिनचक्र्यादिदेहिनाम् ॥ ४ ॥ भाव्यमेवं प्रातिलोम्यं, पदार्थेष्वखिले-
 ष्वपि । उत्सर्पिण्यवसर्पिण्योर्ब्रह्मत्स्या तु कियदुच्यते ॥ ५ ॥ अथ प्रकृतम्—इत्येवमवसर्पिण्यां, दुष्पमासुपमा-
 रके । पूर्णे सति प्रविशति, पञ्चमो दुष्पमारकः ॥ ६ ॥ असिन् कालेऽपि पूर्वोक्तं, भूमिदृक्षादिवर्णनम् । अनु-
 संधीयतां किंत्वनन्तघ्नन्यूनपर्यवम् ॥ ७ ॥ स्यात् संहननमत्रादौ, संस्थानमपि षड्विधम् । व्यवच्छेदे क्रमादेकं,
 सेवार्त्तमवतिष्ठते ॥ ८ ॥ यथाऽस्यामवसर्पिण्यामरेऽसिन् प्रथमे गते । दिवं गते स्थूलभद्रे, वज्रपौ तच्चतुष्टयम् (अर्धना-
 राचव्युच्छेदोक्तेः) ॥ ९ ॥ त्रिंशमवदशतं चायुः, स्यादत्रादौ शरीरिणाम् । कालक्रमाद्धीयमानमन्ते विंशतिवार्धिकम्
 ॥ १० ॥ सप्तहस्तमितं देहं, स्यादत्रादौ शरीरिणाम् । एकहस्तमितं चान्ते, हीयमानं यथाक्रमम् ॥ ११ ॥ चतुर्थारक-
 जातानामिह मोक्षोऽपि संभवेत् । एतस्मिन्नरके जातजन्मनां तु भवेन्न सः ॥ १२ ॥ जाते तु निर्वाणोच्छेदे, संह-
 ननानुसारतः । शरीरिणो यथाकर्म, स्युश्चतुर्गतिगामिनः ॥ १३ ॥ दुर्लक्षणे पुत्र इव, वर्द्धमानेऽरकेऽत्र च ।

सुषाः श्वशुरयोः सम्यग्, विनयं न वितन्वते । प्रसादसुचितं तेऽपि, बधूदीषु न कुर्वते ॥ ४५ ॥ श्वैः सर्व-
स्वव्ययैः पोषं, पोषसुद्राह्य वद्धिताः । तेभ्यः पितृभ्यो भिन्नाः स्युः, क्रोधान्धाः स्त्रीसुखाः सुताः ॥ ४६ ॥
प्रविश्य हृदयं पत्युः, खरा वक्रसुखी बधूः । पितृपुत्रौ पृथक्कुर्यात्, कुञ्चिकेवाशु तालकम् ॥४७॥ मातापित्रो-
रविश्वासः, श्वश्रूश्वशुरयोः पुनः । विश्वासः परमः पत्नीवचसा हन्ति मातरम् ॥ ४८ ॥ नापि पुष्णन्ति संपन्नाः,
पितृमात्रादिपक्षजान् । पत्नीवर्ग्याश्च पुष्णन्ति, वित्तवह्नाशनादिभिः ॥ ४९ ॥ सुपासुतेषु प्रौढेषु, गृहे विषय-
सेविषु । सेवन्ते विषयान् वृद्धाः, पितरोऽपि गतत्रयाः ॥ ५० ॥ वलीलुलितचर्मापि, पलितश्वेतकूर्चकः । कम्प्रः
श्लथोऽपि नो बालासुहृहन् लज्जते जनः ॥ ५१ ॥ विक्रीणते सुताः केचिदुरवस्थाः सुतानपि । आसन्नमृत्यवे
दद्युः, स्वपुत्रीं धनलिप्सवः ॥ ५२ ॥ राजामाल्यादयो येऽपि, न्यायमार्गप्रवर्तकाः । ते परान् शिक्षयन्तोऽपि,
स्वयं स्युर्व्यभिचारिणः ॥ ५३ ॥ साकृतोक्तिकटाक्षौवैः, स्नानदोर्मूलदर्शनैः । गणिका इव चेष्टन्ते, निस्त्रपाः कुल-
योषितः ॥ ५४ ॥ मातुः स्वसुः समक्षं स्युः, पुत्राद्या भाण्डवादिनः । श्वशुरादिसमक्षं च, वदन्त्येवं सुषा अपि
॥ ५५ ॥ वञ्चकाः स्वार्थनिष्ठाश्च, स्युर्मिथः स्वजना अपि । वृत्तिं कुर्वन्ति वणिजो, दम्भैः कूटतुलादिभिः ॥५६॥
हानिः प्रत्युल वाणिज्ये, दुष्कराऽऽजीविका नृणाम् । न च लाभोऽपि संतुष्टिस्तृष्णा स्यादधिकाधिका ॥ ५७ ॥
बहवो दुर्विधा लोका, खिद्यन्ते धनकाङ्क्षया । विषयाणां तृष्णयैव, पूरयन्त्यखिलं जनुः ॥ ५८ ॥ रूपचातुर्यु-
दारेषु, निजदारेषु सत्स्वपि । परदारेषु मन्यन्ते, रन्त्वाऽऽत्मानं गुणाधिकम् ॥ ५९ ॥ स्यादकिञ्चित्करो लोके,

सरलः सत्यवाग्जनः । कुटिलो वक्रवादी च, प्रायः स्याज्जनतादृतः ॥ ६० ॥ वेदयावीवाहसीमन्तादिषु संसार-
 कर्मसु । ऋणं कृत्वाऽपि वित्तानि, विलसन्ति घना जनाः ॥ ६१ ॥ चैत्योपाश्रयेदेवाचाप्रतिष्ठाद्युत्सवेषु तु । उप-
 देशं न शृण्वन्ति, शक्ता अप्येडमूकवत् ॥ ६२ ॥ श्रद्धाहानिर्द्रव्यहानिर्धर्महानिर्यथाक्रमम् । आयुर्हानिर्वपुर्हानिः,
 सारहानिश्च वस्तुषु ॥ ६३ ॥ कौटिल्यमग्रजः खल्पं, वेत्त्यनल्पं ततोऽनुजः । यथाकनिष्ठमित्येवं, तद्वर्धताधि-
 काधिकम् ॥ ६४ ॥ मणिमन्त्रौषधीतन्त्रास्ताहगमाहात्म्यवर्जिताः । देवा भवन्ति नाध्यक्षाः, सम्यगाराधिता
 अपि ॥ ६५ ॥ स्वल्पतुच्छाऽरसफलाः, सहकारादयो द्रुमाः । गोमहिष्यादयोऽप्यल्पदुग्धास्तान्यरसानि च ॥ ६६ ॥
 दुर्णयो वर्द्धते कूटतुलादिलो भवृद्धितः । ततः स्युर्जलदास्तुच्छाः, पृथिवी नीरसा ततः ॥ ६७ ॥ औपध्यस्तेन
 निस्सारा, मानवानां ततः क्रमात् । आयुर्देहवलादीनां, परिहाणिः प्रवर्त्तते ॥ ६८ ॥ तथोक्तं तन्दुलवैचारिके—
 “संघयणं संठाणं उच्चत्तं आडयं च मणुआणं । अणुसमयं परिहार्यई ओसपिणिकालदोसेण ॥ ६९ ॥ कोह-
 मयमायलोभा ओसन्नं बहुए य मणुआणं । कूडतुलकूडमाणा तेणऽणुमाणेण सधंपि ॥ ७० ॥ विसमा अज्ज तुलाड
 विसमाणि य जणवएसु माणाणि । विसमा रायकुलाई तेण उ विसमाई वासाई ॥ ७१ ॥ विसमेसु अ वासेसु
 हुंति असाराई ओसहिबलाई । ओसहिदोव्वल्लेण य आडं परिहायइ नराणं ॥ ७२ ॥”

बकुशाश्च कुशीलाश्च, स्युर्द्वैधवात्र साधवः । न स्युः पुलाकनिग्रन्थलातकाः कालदोपतः ॥ ७३ ॥ यस्या-
 तिचारपङ्केन, चारित्रं बकुशं भवेत् । बकुशः श्रमणः स स्यात्, बकुशं नाम कर्तुरम् ॥ ७४ ॥ स च द्विधोपकरणदेहा-

क्रमादुच्छेदमायान्ति, सद्भावाः केवलादयः ॥१४॥ न मनःपर्यवज्ञानं, न चात्र परमावधिः । क्षपकोपशमश्रेण्यौ, नैवमाहारकं वपुः ॥ १५ ॥ लब्धिनान्न पुलाकाख्या, नाप्यन्त्यं संयमत्रयम् । सामयिकं स्वाच्छेदोपस्थापनीयं च कुत्रचित् ॥ १६ ॥ नात्र तादृग्लब्धिमन्तो, नार्हन्तो न च चक्रिणः । वासुदेवादयो नैव, शलाकापुरुषा इह ॥१७॥ जातिस्मृत्यवधिज्ञानवैक्रियोद्भावनादयः । ये भावा अव्यवच्छिन्नास्तेऽपि कालानुभावतः ॥१८॥ भवन्ति विरला एव, गुणा इव दुरात्मनि । आर्हतानामपीह स्युर्मतभेदा अनेकशः ॥१९॥ युग्मं ॥ जनाः प्रायेण बहुलकषाया दुर्णयप्रियाः । अधर्मरागिणो धर्मद्विष्टा मर्यादयोऽज्झिताः ॥ २० ॥ ग्रामाः इमशानतुल्याः स्युर्ग्रामाभनगराणि (ग्रामाभाणि पुराणि) च । कुडम्बिनश्चेदतुल्या, राजानश्च यमोपमाः ॥ २१ ॥ वित्तं गृह्णन्ति लोभान्धा, महीपाला नियोगिनाम् । प्रजानां तेऽधमाश्चैवं, मात्स्यो न्यायः प्रवर्तते ॥ २२ ॥ उत्तमा मध्यमाचारा, मध्यमाश्चान्यचेष्टिताः । विसंस्थुलाश्च देशाः स्युर्दुर्भिक्षाद्यैरुपद्रवैः ॥ २३ ॥ मितं वर्षति पर्जन्यो, न वर्षत्यपि कर्हिचित् । वर्षत्यकाले काले च, न जनैः प्रार्थितोऽपि सः ॥ २४ ॥ अन्नं निष्पद्यतेऽनेकैरुपायैः सेवनादिभिः । निष्पन्नमपि तत् कीरशलभाद्यैर्विनश्यति ॥ २५ ॥ वदान्या धार्मिका न्यायप्रियास्ते निर्धना जनाः । अनीतिकारिणो दुष्टाः, कृपणाश्च धनैर्भृताः ॥ २६ ॥ निर्धना बहुपत्याः स्युर्धनिनोऽपत्यवर्जिताः । आह्या मन्दाग्रयो रुग्णा, दृढाशय(न्या)ज्ञाश्च दुर्विधाः ॥२७॥ दृढाङ्गा नीरुजो मूर्खाः, कृशाङ्गाः शास्त्रवेदिनः । विलसन्ति खलाः खैरं, प्रायः सीदन्ति साधवः ॥ २८ ॥ अतिवृष्टिरवृष्टिश्च, मूषकाः शलभाः शुकाः । स्वचक्रं परचक्रं च, स्युर्भूजेतीतयो

भुवि ॥ २९ ॥ रात्रौ चौराः पीडयन्ति, प्रजां भूपाः करैर्दिवा । नीरसामपि शैलधमामिव दावाग्निमानवः ॥ ३० ॥
 आधिकारिण एव स्युर्नृपाणामधिकारिणः । लब्धासेवादिभिर्वश्या, न्यायमार्गानपेक्षिणः ॥ ३१ ॥ नृपा मिथ्या-
 दृशो हिंसा, मृगयादिषु तत्पराः । विप्रादयोऽपि लोभान्धा, लोकानां विप्रलम्भकाः ॥ ३२ ॥ असंयता अवि-
 रता, नानाऽनाचारसेविनः । गुरुं मन्यास्तेऽपि विप्राः, पूज्यन्ते भूरिभिर्जनैः ॥ ३३ ॥ पाखण्डिनोऽपि विविधैः,
 पाखण्डैर्भद्रकान् जनान् । प्रतारयन्ति दुःखाब्धेर्वयं निस्तारका इति ॥ ३४ ॥ म्लेच्छमिथ्याहृगादीनां, स्वस्वा-
 चारे दृढास्थता । आर्हतानां च शुद्धेऽपि, धर्मे न प्रत्ययो दृढः ॥ ३५ ॥ पञ्चाग्निमायस्नानादीन्यन्ये कष्टानि
 कुर्वते । आर्हतास्त्वलसायन्ते, सुकरावश्यकादिषु ॥ ३६ ॥ यत्याभासा गणं त्यक्त्वा, स्युः केचित् खैरचारिणः ।
 आह्वा अप्यनुगच्छन्ति, तान् बाला ग्रहिलानिव ॥ ३७ ॥ गणस्थिताश्च निर्ग्रन्था, धर्मोपकरणेष्वपि । समत्वा-
 भिनिवेशेन, स्युः परिग्रहविप्लुताः ॥ ३८ ॥ आराधयन्ति नो शिष्या, गुरुन् गुणगुरुनपि । विज्ञं मन्या गुरु-
 भ्योऽपि, विनयं न प्रयुञ्जते ॥ ३९ ॥ तनयाश्चावजानन्ति, मातापित्रादिकानिति । जानन्ति किममी तत्त्वं,
 जराजर्जरबुद्धयः ? ॥ ४० ॥ परस्परं विरुद्ध्यन्ते, स्वजनाः सोदरादयः । परकीयैश्च सौहार्दं, कुर्वते हार्दद-
 र्शिनः ॥ ४१ ॥ बाल्ये प्रव्राजिताः शिष्याः, पाठिताः शिक्षिताः अमात् । गुरोस्तेऽपि प्रतीपाः स्युर्ये कीटाः
 कुञ्जरीकृताः ॥ ४२ ॥ प्रहिता ये वणिज्यायै, विश्वस्तरन्यभूमिषु । श्रेष्ठिनां तेऽपि सर्वस्वं, सुष्णन्त्याह्वीकृता
 अपि ॥ ४३ ॥ छलेनाश्वास्य जल्पार्थैः, क्षत्रिया घ्नन्ति वैरिणः । प्रायेणानीतियुद्धानि, कुर्वते मृत्युभीरवः ॥ ४४ ॥

सुपाः श्वशुरयोः सम्यग्, विनयं न वितन्वते । प्रसादमुचितं तेऽपि, वधूदीपु न कुर्वते ॥ ४५ ॥ धैः सर्व-
 खव्ययैः पोपं, पोपमुद्वाह्य वद्धिताः । तेभ्यः पितृभ्यो भिन्नाः स्युः, क्रोधान्याः स्त्रीमुखाः सुताः ॥ ४६ ॥
 प्रविश्य हृदयं पत्युः, खरा वक्रमुखी वधूः । पितृपुत्रौ पृथक्कुर्यात्, कुञ्चिकेवाशु तालकम् ॥४७॥ मातापित्रो-
 रविश्वासः, श्वश्रूश्वशुरयोः पुनः । विश्वासः परमः पत्नीवचसा हन्ति मातरम् ॥ ४८ ॥ नापि पुष्पान्ति संपत्नाः,
 पितृमात्रादिपक्षजान् । पत्नीवर्ग्याश्च पुष्पान्ति, वित्तवस्त्राशनादिभिः ॥ ४९ ॥ सुपासुतेषु प्रौढेषु, गृहे विषय-
 सेविषु । सेवन्ते विषयान् वृद्धाः, पितरोऽपि गतत्रयाः ॥ ५० ॥ वलील्ललितचर्मापि, पलितश्वेतकूर्चकः । कम्पः
 श्लथोऽपि नो बालासुदहन् लज्जते जनः ॥ ५१ ॥ विक्रीणते सुताः केचिहुरवस्थाः सुतानपि । आसन्नमृत्यवे
 दद्युः, स्वपुत्रीं धनलिप्सवः ॥ ५२ ॥ राजामाल्यादयो येऽपि, न्यायमार्गप्रवर्तकाः । ते परान् शिक्षयन्तोऽपि,
 स्वयं स्युर्व्यभिचारिणः ॥ ५३ ॥ साकृतोक्तिकटाक्षौधैः, स्नदोर्मूलदर्शनैः । गणिका इव चेष्टन्ते, निस्त्रयाः कुल-
 योपितः ॥ ५४ ॥ मातुः स्वसुः समक्षं स्युः, पुत्राद्या भाण्डवादिनः । श्वशुरादिसमक्षं च, वदन्येवं सुपा अपि
 ॥ ५५ ॥ वञ्चकाः स्वार्थनिष्ठाश्च, स्युर्भियः स्वजना अपि । वृत्तिं कुर्वन्ति वणिजो, दम्भैः कूटतुलादिभिः ॥५६॥
 हानिः प्रत्युत वाणिज्ये, दुष्कराऽऽजीविका नृणाम् । न च लाभोऽपि संतुष्टिस्तृष्णा स्यादधिकाधिका ॥ ५७ ॥
 बहवो दुर्विधा लोका, खिद्यन्ते धनकाङ्क्षया । विषयाणां तृष्णयैव, पूरयन्त्यखिलं जनुः ॥ ५८ ॥ रूपचातुर्यु-
 दारेषु, निजदारेषु सत्स्वपि । परदारेषु मन्यन्ते, रन्त्वाऽऽत्मानं गुणाधिकम् ॥ ५९ ॥ स्यादकिञ्चित्करो लोकं,

सरलः सत्यवाग्जनः । कुटिलो वक्रवादी च, प्रायः स्याज्जनतादृतः ॥ ६० ॥ वेद्यावीचाहसीमन्तादिषु संसार-
 कर्मसु । ऋणं कृत्वाऽपि वित्तानि, विलसन्ति घना जनाः ॥ ६१ ॥ चैत्योपाश्रयेदेवार्चाप्रतिष्ठाद्युत्सवेषु तु । उप-
 देशं न शृण्वन्ति, शक्ता अप्येडसूकवत् ॥ ६२ ॥ श्रद्धाहानिर्द्रव्यहानिर्धर्महानिर्यथाक्रमम् । आयुर्हानिचपुर्हानिः,
 सारहानिश्च वस्तुषु ॥ ६३ ॥ कौटिल्यमग्रजः स्वल्पं, वेच्यनल्पं ततोऽनुजः । यथाकनिष्ठमित्येवं, तद्वर्धताथि-
 काधिकम् ॥ ६४ ॥ मणिमन्त्रौषधीतन्त्रास्ताहर्माहात्म्यवर्जिताः । देवा भवन्ति नाध्यक्षाः, सम्यगाराधिता
 अपि ॥ ६५ ॥ स्वल्पतुच्छाऽरसफलाः, सहकारादयो दुःमाः । गोमहिष्यादयोऽप्यल्पदुग्धास्तान्यरसानि च ॥ ६६ ॥
 दुर्णयो वर्द्धते कूटतुलादिलोभवृद्धितः । ततः स्युर्जलदास्तुच्छाः, पृथिवी नीरसा ततः ॥ ६७ ॥ औषध्यस्तेन
 निस्सारा, मानवानां ततः क्रमात् । आयुर्देहबलादीनां, परिहाणिः प्रवर्त्तते ॥ ६८ ॥ तथोक्तं तन्दुलवैचारिके—
 “संघयणं संठाणं उच्चत्तं आडयं च मणुआणं । अणुसमयं परिहायई ओसपिणिकालदोसेण ॥ ६९ ॥ कोह-
 मयमायलोभा ओसन्नं वडुएय मणुआणं । कूडतुलकूडमाणा तेणऽणुमाणेण सर्वंपि ॥ ७० ॥ विसमा अब्ज तुलाड
 विसमाणि य जणवएसु माणाणि । विसमा रायकुलाइं तेण उ विसमाइं वासाइं ॥ ७१ ॥ विसमेसु अ वासेसु
 हुंति असाराइं ओसहिबलाइं । ओसहिदोब्वह्लेण य आडं परिहायइ नराणं ॥ ७२ ॥”

बकुशाश्च कुशीलाश्च, स्युर्द्विधैवात्र साधवः । न स्युः पुलाकनिर्ग्रन्थस्नातकाः कालदोपतः ॥ ७३ ॥ यस्या-
 तिचारपङ्केन, चारित्रं बकुशं भवेत् । बकुशः श्रमणः स स्यात्, बकुशं नाम कर्तुरम् ॥ ७४ ॥ स च द्विधोपकरणदेहा-

तिचारभेदतः । आद्यस्तात्रर्तुबद्धेऽपि, काले निर्णेक्ति चीवरम् ॥ ७५ ॥ परिधत्ते विभूषायै, श्लक्ष्णं सारं तदीहते ।
दण्डपात्रादिकं सृष्टं, कृतशोभं विभर्त्ति च ॥ ७६ ॥ मात्राधिकं चेहते तत्, बकुशोऽयमिहादिमः । अन्यस्तु
नखकेशादि, विना कार्यं विभूषयन् ॥ ७७ ॥ बकुशो द्विविधोऽप्येष, स्वस्येच्छति परिच्छदम् । पाण्डित्यादियशः-
काङ्क्षी, सुखशीलः क्रियालसः ॥ ७८ ॥ तथोक्तं पञ्चनिर्ग्रन्थां—“ तद् देससद्वेद्यारिहेहिं सवलेहिं संजुओ
बउसो । मोहक्खयत्थमभुट्ठिओ य सुत्तमि भणियं च ॥ १ ॥ उवगरणदेहचुक्खा रिद्धिजसगारवासिया
निचं । बहुसवलेद्यजुत्ता निगंथा बाउसा भणिया ॥ २ ॥” शीलं यस्येह चारित्रं, कुतिसतं स कुशीलकः । प्रति-
सेवाकषायाभ्यां, द्विविधः स प्रकीर्तितः ॥ ७९ ॥ द्वैधोऽप्ययं पञ्चविधो, ज्ञानदर्शनयोर्भवेत् । तपश्चारित्रयोश्चैव,
यथासूक्ष्मे च तादृशः ॥ ८० ॥ स ज्ञानादिकुशीलो यो, ज्ञानादीनुपजीवति । यथासूक्ष्मस्तु स स्याद्यः, प्रीयते
स्वप्रशंसया ॥ ८१ ॥ ज्ञानादिषु कुशीलाः स्युः, पञ्चामी प्रतिसेवया । कपायतोऽथ ज्ञानादिकुशीलान् ब्रूमहे परान्
॥ ८२ ॥ यः कषायैः संज्वलनैस्तपो ज्ञानं च दर्शनम् । अजुयुक्ते कषायेण, स ज्ञानादिकुशीलकः ॥ ८३ ॥ शापं
यच्छंश्च चारित्रकुशीलः स्यात् कषायतः । यथासूक्ष्मश्च मनसा, यः क्रोधादिकषायकृत् ॥ ८४ ॥ यद्वा कषायैः
क्रोधाद्यैर्यो ज्ञानादिविराधकः । कपायतः स ज्ञानादिकुशील इह कीर्तितः ॥ ८५ ॥ पुलाकमिह निःसारं, धान्यं
तादृक्चरित्रयुक् । स लब्धिप्रतिसेवाभ्यां, पुलाको द्विविधः स्मृतः ॥ ८६ ॥ यतिर्यथा चक्रिसैन्यमपि चूर्णयितुं
क्षमः । लब्धिः सा स्यात्पुलाकाख्या, तां सङ्घादिप्रयोजने ॥ ८७ ॥ प्रजुज्ञानो भवेच्छब्धिपुलाकोऽन्यस्तु पञ्चधा ।

ज्ञानदर्शनचारित्रलिङ्गसूक्ष्मविभेदतः ॥८८॥ युग्मम् ॥ ज्ञानं दोषैः स्वलिताद्यैः, शङ्कितार्थैश्च दर्शनम् । मूलोत्तरा-
 तिचारैश्च, चारित्रं यो विराधयेत् ॥ ८९ ॥ स ज्ञानादिपुलाकः स्यात्कुर्वान्निष्कारणं च यः । वेषान्तरं भवेच्छिङ्गपु-
 लाकः स श्रुतोदितः ॥ ९० ॥ युग्मम् ॥ संयताऽकल्प्यवस्तूनां, मनसा यो निषेवकः । स निर्दिष्टो यथासूक्ष्मपुलाकः
 श्रुतपारगैः ॥ ९१ ॥ विनिर्गतो मोहनीयकर्माख्याद् ग्रन्थतोऽत्र यः । स निर्ग्रन्थो द्विधा क्षीणोपशान्तमोहभेदतः
 ॥ ९२ ॥ शुक्लध्यानजलैः स्नातो, दूरं कर्ममलोद्भिन्नतः । स स्नातकः सयोगी चायोगी चेति द्विधा भवेत् ॥ ९३ ॥
 ततश्च—अरकेऽस्मिंश्च बकुशकुशीलाख्येऽपि संयमे । भवेत्कमेणापकर्षः, शक्तिसत्त्वादिहानितः ॥ ९४ ॥
 सत्यप्येवं भवेयुर्थे, मूढाः सङ्गे चतुर्विधे । धर्मे च नास्तिकाः कार्यास्ते भव्यैः सङ्गतो वहिः ॥ ९५ ॥ यथा घृता-
 दिवस्तूनां, पूर्वकालव्यपेक्षया । लेहमाधुर्यादिहानिर्यद्यप्यध्यक्षमीक्ष्यते ॥ ९६ ॥ तथापि कार्यं तत्साध्यं, स्या-
 त्तैरेव घृतादिभिः । न पुनस्तत्पदन्यस्तैः, स्वच्छैरपि जलादिभिः ॥ ९७ ॥ पूर्वव्यपेक्ष्यैवं च, हीनहीनगुणैरपि ।
 मोक्षमार्गाद्यवासिः स्यान्निर्ग्रन्थैरेव नापरैः ॥ ९८ ॥ विषमेऽपि च कालेऽस्मिन्, भवन्त्येव महर्षयः । निर्ग्रन्थैः
 सदृशाः केचिच्चतुर्थार्कवर्त्तिभिः ॥ ९९ ॥

यथाऽस्यामवसर्पिण्यामेतस्मिन् पञ्चमेऽरके । त्रयोविंशतिरादिष्टा, उदयाः सततोदयैः ॥ १०० ॥ विंशतिः
 १ प्रथमे तत्र, युगप्रधानसूरयः । उदये स्युर्द्वितीयस्मिन्, त्रयोविंशतिरेव ते २ ॥ १ ॥ तृतीयेऽष्टाढ्यनवतिः ३,
 चतुर्थे चाष्टसप्ततिः ४ । पञ्चसप्तति ५ रेकोननवतिः ६ शतमेव ७ च ॥ २ ॥ सप्ताशीति ८ स्तथा पञ्चनवतिश्च ९

ततः परम् । ससाशीतिः १० पट्ससति ११ रष्टससतिरेव च १२ ॥ ३ ॥ चतुर्नवति १३ रेवाष्टौ १४, त्रयः १५, सस १६ चतुष्टयम् १७ । शतं पञ्चदशोपेतं १८, त्रयस्त्रिंशं शतं १९ शतम् २० ॥ ४ ॥ पञ्चाधिकाऽथ नवति २१ नवतिश्च नवाधिका २२ । चत्वारिंशत् २३ क्रमादिते, यथोक्तोदयसूरयः ॥ ५ ॥ श्रीसुधर्मा १ च वज्रश्च २, सूरिः प्रतिपदाभिधः ३ । हरिस्सहो ४ नन्दमित्रः ५, शूरसेन ६ स्तथाऽपरः ॥ ६ ॥ रविमित्रः ७ श्रीप्रभश्च ८, सूरि-भणिरथाभिधः ९ यशोमित्रो १० धनशिवः ११, सत्यमित्रो १२ महासुनिः ॥ ७ ॥ धम्मिहो १३ विजया-नन्द १४ स्तथा सूरिः सुमङ्गलः १५ । धर्मसिंहो १६ जयदेवः १७, सुरदिनाभिधो गुरुः १८ ॥ ८ ॥ वैशाख-१९ आथ कौडिण्य २० सूरिः श्रीमाशुराह्वयः २१ । वणिक्पुत्रश्च २२ श्रीदत्त २३, उदयेष्ववाद्यसूरयः ॥ ९ ॥ स्यात्पुष्पमित्रो १ ऽह्निमित्रः २, सूरिवैशाखसंज्ञकः ३ । सुकीर्त्तिः ४ स्यावरो ५ रथसुतश्च ६ जयमङ्गलः ७ ॥ १० ॥ ततः सिद्धार्थ ८ ईशानो ९, रथमित्रो १० सुनीश्वरः । आचार्यो भरणीमित्रो ११, दृढमित्राह्वयोऽपि च १२ ॥ ११ ॥ संगतिमित्रः १३ श्रीधरो १४, मागध १५ आमराभिधः १६ । रेवतीमित्र १७ सत्कीर्त्तिमित्रौ १८ च सुरमित्रकः १९ ॥ १२ ॥ फल्गुमित्रश्च २० कल्याण २१ सूरिः कल्याणकारणम् । देवमित्रो २२ दुष्प्र-सह २३, उदयेष्वन्यसूरयः ॥ १३ ॥ श्रीसुधर्मा च जम्बूश्च, प्रभवः सूरिशेखरः । शय्यम्भवो यशोभद्रः, सं-भूतिविजयाह्वयः ॥ १४ ॥ भद्रवाहुस्थूलभद्रौ, महागिरिसुहस्तिनौ । घनसुन्दरश्यामार्यौ, स्कन्दलाचार्य इत्य-पि ॥ १५ ॥ रेवतीमित्रधर्मौ च, भद्रगुप्ताभिधो गुरुः । श्रीगुप्तवज्रसंज्ञार्थरक्षितौ पुष्पमित्रकः ॥ १६ ॥ प्रथम-

स्योदयस्येति, विंशतिः सूरिसत्तमाः । त्रयोविंशतिरुच्यन्ते, द्वितीयस्याथ नामतः ॥ १७ ॥ श्रीवज्रो नाग-
 हस्ती च, रेवतीमित्र इत्यपि । सिंहो नागार्जुनो भूतदिन्नः कालकसंज्ञकः ॥ १८ ॥ सत्यमित्रो हारिलश्च, जिनभद्रो
 गणीश्वरः । उमास्वातिः पुष्पमित्रः, संभूतिः सूरिकुञ्जरः ॥ १९ ॥ तथा माढरसंभूतो, धर्मः श्रीसंज्ञको गुरुः ।
 ज्येष्ठाङ्गः फल्गुमित्रश्च, धर्मघोषाहयो गुरुः ॥ २० ॥ सूरिर्विनयमित्राख्यः, शीलमित्रश्च रेवतिः । स्वप्नमित्रो
 हरिमित्रो, द्वितीयोदयसूरयः ॥ २१ ॥ स्युख्योविंशतरेवसुदयानां युगोत्तमाः । चतुर्युक्ते सहस्रे द्वे, मीलिताः सर्व-
 संब्यया ॥ २२ ॥ एकावताराः सर्वेऽमी, सूरयो जगदुत्तमाः । श्रीसुधर्मा च जम्बूश्च, ख्यातौ तद्भवसिद्धिकौ
 ॥ २३ ॥ अनेकातिशयोपेता, महासत्त्वा भवन्त्यमी ॥ भ्रन्ति सार्द्धद्वियोजन्यां, दुर्भिक्षादीनुपद्रवान् ॥ २४ ॥
 एकादश सहस्राश्च, लक्षाश्च षोडशाधिकाः । युगप्रधानतुल्याः स्युः, सूरयः पञ्चमारके ॥ २५ ॥ तथोक्तं दुष्प-
 मारकसङ्घस्तोत्रे—“जुगपवरसरिससूरी, दूरीकयभविमोहतमपसरं । वंदामि सोलसुत्तर इगदसलक्खे सहस्से
 य ॥ १ ॥” “सन्तु श्रीवर्द्धमानस्ये’त्यादिदीवालीकल्पे तु—“जुगप्पहाणसमाणा एगारस लक्ख सोलस सह-
 ससा । सूरीउ हुंति अरए पंचमए जाव दुप्पसहे ॥ २ ॥” कोटीनां पञ्चपञ्चाशद्विंशतिस्तान्त एव च । सहस्राश्च
 शताः पञ्च, सर्वे स्वाचारसूरयः ॥ २६ ॥ त्रयस्त्रिंशच्च लक्षाणि, सहस्राणां चतुष्टयी । चतुःशत्येकनवतिः, सू-
 रयो मध्यमा गुणैः ॥ २७ ॥ अस्मिन्नेवारकेऽभूवन्, पूर्वाचार्या महाशयाः । श्रीजगच्चन्द्रसूर्याद्यास्तपागच्छान्व-

१ स्तोत्रे तु सहस्रपदस्य व्यत्ययेन योजनान् षोडशसहस्रोत्तरा एकादश लक्षा इत्यर्थः संपद्येत ।

यक्रमे ॥ ३८ ॥ सूरयो बप्पभट्टयाख्या, अभयदेवसूरयः । हेमाचार्याश्च मलयगिर्याद्याश्चाभवन् परे ॥ २९ ॥ विजयन्तेऽधुनाऽप्येवं, सुनयो नयकोविदाः । अत्युग्रतपसश्चारित्रमहिमाद्भुताः ॥ ३० ॥ एवं मध्यस्थया दृष्ट्या, पर्यालोच्य विवेकिभिः । न कार्यः शुद्धसाधूनां, संशयः पञ्चमेऽरके ॥ ३१ ॥ दुष्षमारकर्पयन्तावधिः सङ्घश्चतुर्विधः । भविष्यत्यव्यवच्छिन्न, इत्यादिष्टं जिनैः श्रुते ॥ ३२ ॥ तथोक्तं भगवत्यां—“जंबूद्वीवे णं भंते दीवे भारहे वासे इमीसे ओसप्पिणीए देवाणुप्पियाणं केवइयं कालं तित्थे अणुसज्जिस्सति ?, गो० ! जंबु० भारहे इमीसे ओस० ममं एक्कवीसं वाससहस्साइं तित्थे अणुसज्जिस्सति ” इति भग श० ८ उ० ८, दीवालीकल्पे तूक्तं—“वासाण वीससहसा नवसय तिम्मास पंचदिण पहरा । इक्का यड्डिया दोपल अक्खर अडयाल जिणधम्मो ॥ १ ॥” पर्यन्ते त्वरकस्यास्य, सूरिदुष्प्रसहाभिधः । रत्निद्वयोच्छ्रितो विशत्यब्दजीवी भविष्यति ॥ ३३ ॥ खर्गाञ्जयुत्वा समुत्पन्नो, गृहे द्वादशवत्सरीम् । स्थित्वा सामान्यसाधुत्वे, चत्वार्यब्दान्यसौ शुचिः ॥ ३४ ॥ चत्वार्यब्दानि स्खरित्वे, स्थित्वाऽष्टाब्दानि च व्रते । खर्गमेष्यति सौधर्ममन्ते कृत्वाऽष्टमं कृती ॥ ३५ ॥ दशवैकालिकं जीतकल्पमावश्यकं च सः । अनुयोगद्वारवृत्तीर्नतेन्द्रो धास्यति श्रुतम् ॥ ३६ ॥ साध्वी तदा च फल्गुश्रीः, श्रावको नागिलाभिधः । सत्यश्रीः श्राविका चेति, ज्ञेयः सङ्घश्चतुर्विधः ॥ ३७ ॥ यतः—“एगो साहू एगा य साहुणी सहुओ य सहुी वा । आणाजुत्तो संघो सेसो पुण अट्ठिसंघो उ ॥ ३८ ॥” उत्कृष्टं श्रुतमेतेषां, दश-

१ अरसविरसाद्युदकवर्षणादिकालमपसार्थं स्यादुक्तमेतत् ।

वैकालिकावधि । षाण्मासिकतपस्तुल्यं, षष्ठभक्तं भविष्यति ॥ ३९ ॥ मन्त्रीशः सुमुखाम्बिख्यो, राजा विमल-
 वाहनः । भविष्यतस्तदा लोके, नीतिमार्गप्रवर्त्तकौ ॥ ४० ॥ अयं दुष्प्रसहाचार्योपदेशेन करिष्यति । चैत्यस्या-
 न्तिमसुद्धारं, राजा श्रीविमलाचले ॥ ४१ ॥ कोट्येकैकादश लक्षाः, सहस्राणि च पौडश । उत्तमानां क्षिती-
 शानां, संख्यैषा दुष्षमारके ॥ ४२ ॥ कोटयः पञ्चपञ्चाशद्विंशत्यपि सहस्रकाः । तावन्तोऽग्रशताः पञ्च पञ्चपञ्चा-
 शदन्विताः ॥ ४३ ॥ (५५५५५५५५५५) इयन्तो दुष्षमाकाले, निर्दिष्टा सर्वसंख्यया । नवभिः पञ्चकैर्नामधारि-
 णोऽधमसूरयः ॥ ४४ ॥ इत्यर्थतो दीपालिकाकल्पे ॥ एवं च सर्ववर्षावसर्पिणीष्वखिलास्त्रपि । पञ्चमानामरकाणां,
 यथाहं भाव्यतां स्थितिः ॥ ४५ ॥ एवमुक्तस्वरूपस्य, पञ्चमस्यारकस्य च । प्रान्ते मूलाद् ज्ञातिधर्मो, विवाहा-
 दिर्विलीयते ॥ ४६ ॥ धर्मो विलीयते शाक्याद्यन्यपाग्वण्डिनामपि । राजधर्मो दुष्टशिष्टनिग्रहानुग्रहादिकः
 ॥ ४७ ॥ धर्मोऽथ श्रुतचारित्रलक्षणोऽपि विलीयते । साध्वादिनाशे तन्नाशः, पात्रनाशे घृतादिवत् ॥ ४८ ॥
 तथा चोच्छिद्यते वह्निरन्नपाकादिभिस्सह । अतिस्निग्धेऽतिरुक्षे च, काले भवति नैप यत् ॥ ४९ ॥ अनतिलि-
 ग्धरुक्षेषु, सुषमादुष्पमादिषु । कालेषूत्पद्यते वह्निस्तत्साध्याश्च क्रिया अपि ॥ ५० ॥
 एवं पूर्णे पञ्चमेऽरेऽनन्तैर्वर्णादिपर्यवैः । हीयमानैः प्रविशति, दुष्पमादुष्पमारकः ॥ ५१ ॥ स च कालो महा-
 भीष्मः, शून्योऽशेषजनक्षयात् । प्रवद्धमानदुःखार्त्तलोकहाहारवाकुलः ॥ ५२ ॥ तस्मिन् कालेऽतिकठिना,
 दूरोद्विश्रितधूलयः । वाता वान्ति भृशं भीष्मा, असह्याः प्राणहारिणः ॥ ५३ ॥ घूमायन्ते दिशोऽभीक्ष्णं,

परितोऽतिरजखलाः । प्रसुत्वरान्धतमसैर्निरालोका दिवानिशम् ॥५४॥ कालरौक्ष्येणाङ्गरोक्ष्यादसह्यमहितं महः ।
शीतं मुञ्चति शीतांशुरुष्णं चोष्णकरः खरः ॥ ५५ ॥ सूर्यचन्द्रमसावेतौ, जगतामुपकारिणौ । हन्त कालपरा-
वर्ते, स्यातां तावेव दुःखदौ ॥ ५६ ॥ सर्जादिक्षारसदृशरसवाः पूरवर्षिणः । करीषरसतुल्याम्बुमुचोऽम्लरस-
वारयः ॥ ५७ ॥ अग्निवद्वाहकृद्धारिकिरो विषमयोदकाः । वज्रोदकाः पर्वतादिप्रतिभेदप्रभूष्णवः ॥ ५८ ॥
विद्युत्पातकृतोऽभीक्ष्णं, कर्करादिकिरोऽसकृत् । जनानां विविधव्याधिवेदनामृत्युकृज्जलाः ॥५९॥ तदा चण्डा-
निलोद्धूततीव्रधारतिपातिनः । कर्णद्रोहिध्वनिकृतोऽसकृद्धर्षन्ति वारिदाः ॥ ६० ॥ चतुर्भिः कलापकं ॥ एषां क्षारा-
दिमेघानां श्रीजम्बूद्वीपप्रज्ञसिसूत्रवृत्त्योः कालमानमुक्तं न दृश्यते, 'अभिक्रवणं अरसमेहा विरसमेहा खारमेहा
खत्तमेहा यावत् वासं वासिंहिति' एतदृत्तावपि अभीक्ष्णं पुनः पुनरित्यादि, कालसप्ततौ तु एतेषां कालमानमेवं
दृश्यते "तो खारगिगविसंखिलविज्जुघणा सग दिणाणि बहुपवणं । वरिसिथ बहुरोगिजलं काहंति समं गिरिथ-
लाहं ॥ १ ॥" ग्रन्थान्तरे तु एते क्षारमेघादयो वर्षशतौनैकविंशतिवर्षसहस्रप्रमाणदुष्पमाकालातिक्रमे वर्षेऽय-
न्तीति श्रीजम्बूद्वीपप्रज्ञसिसृत्तौ दृश्यते, ये जगज्जीवनास्तापच्छिदः सर्वेप्सितागमाः । एवं तेऽपि प्रवर्त्तन्ते, मेघाः
कालविपर्यये ॥ ६१ ॥ नगरग्रामखेटादीन्, द्विपदांश्च चतुष्पदान् । अपदान् खेचरान् भूमिचरान्मभश्चरानपि
॥ ६२ ॥ अरण्यवासिनो द्वीपवासिनः शैलवासिनः । विद्याधराज्ञैकविद्यासाधनोर्जितशक्तिकान् ॥ ६३ ॥ त्रसान्
द्वित्रिचतुः पञ्चेन्द्रियांश्च स्थावरानपि । वृक्षगुल्मलतागुच्छौपधीर्नानातृणादिकान् ॥ ६४ ॥ विना वैताह्यवृष-

भकूटभ्योऽन्यान् धराधरात् । गङ्गासिन्ध्वादिसिन्धुभ्यः, परान् सर्वान् जलाश्रयान् ॥ ६५ ॥ विध्वस्येत्यादिकान्
 सर्वान्, भावांस्ते विषमा घनाः । भस्मीकुर्वन्ति दशसु, क्षेत्रेषु भरतादिषु ॥ ६६ ॥ पञ्चभिः कुलकं ॥ वर्षन्ति
 वैताल्यादीनामुपर्यपि घना अमी । तत्रस्था अपि नश्यन्ति, खेचरास्तत्पुराणि च ॥ ६७ ॥ किंतु ते भूधरास्तेषां,
 प्रासादाः शिखराणि च । न मनागपि भिद्यन्ते, शाश्वतं ह्यविनश्वरम् ॥ ६८ ॥

अस्मिंश्च भरतक्षेत्रे, श्रीशत्रुञ्जयपर्वतः । तत्रापि काले भविता, शाश्वतप्राय एव यत् ॥ ६९ ॥ अशीतिं
 योजनान्येष, विस्तृतः प्रथमेऽरके । द्वितीये सप्ततिं षष्टिं, तृतीये कथितोऽरके ॥ ७० ॥ योजनानि च पञ्चाश-
 त्तुरीये पञ्चमे पुनः । योजनानि द्वादश स्युः, सप्तहस्तास्ततोऽन्तिमे ॥ ७१ ॥ उत्सर्पिण्यां कराः सप्तारके ह्याद्ये
 द्वितीयके । योजनानि द्वादश स्युर्मानमेवं परेष्वपि ॥ ७२ ॥ पञ्चाशतं योजनानि, मूले यो विस्तृतोऽभवत् ।
 दशोपरि तथाऽष्टोच्चो, विहरत्यादिमेऽर्हति ॥ ७३ ॥ विच्छिन्नेऽपि हि तीर्थेऽस्मिन्, कूटमस्यर्षभाभिधं । सुरार्चितं
 स्थास्यतीह, पद्मनाभजिनावधि ॥ ७४ ॥ अस्मिन्नुपभसेनाद्याः, संख्यातीता जिनेश्वराः । निर्वाणैश्च विहारैश्च,
 बहुशोऽपावयन् महीम् ॥ ७५ ॥ भाविनः पद्मनाभाद्या, अर्हन्तोऽत्र महागिरौ । निजैर्विहारनिर्वाणैः, पाचयि-
 ष्यन्ति मेदिनीम् ॥ ७६ ॥ वर्तमानावसर्पिण्यामस्यां नेमिजिनं चिना । त्रयोविंशतिरर्हन्तो, निन्युरेनं कृतार्थ-
 ताम् ॥ ७७ ॥ पञ्चभिर्मुनिकोटीभिः, सहात्र वृषभप्रभोः । निर्धृतश्चैत्राकायां, पुण्डरीको गणाधिपः ॥ ७८ ॥
 चतुर्मासीं स्थितावत्राजितशान्ती जिनेश्वरौ । क्षेत्रमेतद्वनन्तानां सिद्धानां, विशदात्मनाम् ॥ ७९ ॥ श्रीनेमि-

गणभृन्नन्दिषेणो यात्रार्थमागतः । सत्प्रभावाश्रयं यत्राजितशान्तिस्तवं व्यधात् ॥ ८० ॥ जनकोदौ यथाकामं,
भोजितायां घट्ज्यते । तदेकेनोपवासेन, सुकृतं सिद्धभूयरे ॥ ८१ ॥ इत्याद्यर्थतः श्रीशत्रुञ्जयकल्पादौ ॥ प्रायः
पापविमुक्ताः स्युस्तिर्थश्चोऽत्र निवासिनः । प्रयान्ति सद्गतोवेव, स्पृष्ट्वेनं श्रद्धया गिरिम् ॥ ८२ ॥ सर्वेषामपि
तीर्थानां, यात्रया विश्ववर्तिनाम् । यावदुत्पद्यते पुण्यं, तावत्सिद्धाद्रियात्रया ॥ ८३ ॥ यश्चैतं जिनविम्बं वा,
कारयेत्सिद्धपर्वते । स मुत्तवा सार्वभौमत्वं, भवेद्देवो महर्द्धिकः ॥ ८४ ॥ ध्वजं छत्रं पताकां च, स्थालभृङ्गार-
चामरान् । विद्याधरो भवेद्दत्त्वा, रथं दत्त्वा च चक्रभृत् ॥ ८५ ॥ आहुर्विद्याप्राभृते च, नामान्यस्यैकविंशतिम् ।
यथाऽनुभावं ह्रस्वानि, मुनिखर्गिनरादिभिः ॥ ८६ ॥ तथाहुः—“विमलगिरि १ सुत्तिलिओ २ सिञ्जो ३
सिद्धखित्त ४ पुंडरिओ ५ । सिरिसिद्धसेहरो ६ सिद्धपवओ ७ तित्थराओ य ८ ॥ १ ॥ बाहुवली ९ मरुदेवो
१० भगीरहो ११ सहसपत्त १२ सयपत्तो १३ । कूडसयट्टत्तरओ १४ नगाहिराओ १५ सहसकमलो १६ ॥ २ ॥
ढको १७ कवडिनिवासो १८ लोहिओ १९ तालझड २० कयंबुत्ति २१ । सुरनरसुणिकयनाभो सो विमलगिरी
जयड तित्थं ॥ ३ ॥” एष चाशाश्वतो नाशान्मूलानाशाच्च शाश्वतः । ततः सोभयधर्मत्वाच्छाश्वतप्राय
उच्यते ॥ ८७ ॥ अथ प्रकृतं—

अङ्गारसुर्धुरप्राया, भूमिर्भस्मयी तदा । देहिभिर्दुष्करस्पर्शा, सतीव व्यभिचारिभिः ॥ ८८ ॥ कुरूपाश्च
कुवर्णाश्च, दुर्गन्धा दुष्टलक्षणाः । हीनदीनखरा दुष्टगिरोऽनादेयभापिताः ॥ ८९ ॥ निर्ललाः क्लेशकपटवैरद्रो-

हपरायणाः । निर्मर्यादा मिथो युद्धवधबन्धविसंस्थुलाः ॥ ९० ॥ अकार्यकारिणो निलमन्यायोत्पाततत्पराः ।
पित्रादिविनयाज्ञादिव्यवहारविवर्जिताः ॥ ९१ ॥ भृग्ना काणान्धबधिरा, न्यूनाङ्गुल्यादयः कृशाः । कुणयः
पङ्कवः श्यामाः, कामार्त्ता बाल्यतोऽपि हि ॥ ९२ ॥ प्ररूढप्रौढकठिनरोमाणः शूकरादिवत् । असंस्कृतश्मश्रु-
केशाः, प्रवृद्धनखराः खराः ॥ ९३ ॥ कृतान्तसदृशाः काला, नीलीकुण्डोद्गता इव । स्थूलव्यक्तलसाजालनद्धाः
स्फटितमौलयः ॥ ९४ ॥ बाल्येऽपि कपिलश्वेतमूर्द्धजा वलिभिः श्लथाः । अशक्ता निपतद्गन्ता, जरसा जरसा
इव ॥ ९५ ॥ घटोद्भटमुखा वक्रनासिकाः कुटिलेक्षणाः । उत्कण्ठूयाः क्षतशतविगलत्पूयशोणिताः ॥ ९६ ॥
खरोष्ट्रगतयः संहनेनान्त्येन निर्बलाः । कुसंस्थानाः कुप्रमाणाः, कुस्थानशयनासनाः ॥ ९७ ॥ सदाऽप्यशुचयः
स्नानब्रह्मचर्यादिवर्जिताः । शास्त्रसंस्काररहिता, मूर्खा विकृतचेष्टिताः ॥ ९८ ॥ निस्सत्त्वाश्च निरुत्साहाः,
सोच्छिष्टा नष्टतेजसः । शीतोष्णपवनव्याधिप्रमुखात्तिशताश्रयाः ॥ ९९ ॥ प्रखेदमलसन्दोहवीभत्सा बूलि-
धूसराः । बहुक्रोधमानमाया, लोभमोहभयोदघाः ॥ १०० ॥ व्रतैर्मूलोत्तरगुणैः, प्रत्याख्यानैश्च वर्जिताः । सम्यत्त्वे-
नापि रहिताः, प्रायः स्युर्मनुजास्तदा ॥ १ ॥ कदाचिदेषां केषांचित्, सम्यत्त्वं सम्भवत्यपि । संक्लिष्टाध्यवसाय-
त्वाद्धिरतिस्तु न सर्वथा ॥ २ ॥ तथोक्तं भगवत्यां—‘ओसण्णं धम्मसन्नपवभट्ठा’, जम्बूद्वीपप्रज्ञपत्यां च—‘ओसण्णं
धम्मसन्नसम्मत्तपरिभट्ठा’ ओसन्नमिति प्रायोग्रहणात्कचित्सम्यत्त्वं प्राप्यतेऽपीति भावः । प्रायः कच्छपमतस्या-
दिमांसक्षौद्रादिभोजिनः । तुच्छधान्याशिनः केऽपि, बह्वाहारा बहुशुधः ॥ ३ ॥ प्रायो विपद्योत्पद्यन्ते, तिर्यक्षु

नरकेषु ते । तिर्यग्भ्यो नरकेभ्यश्च, ते प्रायेण स्युरागताः ॥ ४ ॥ चतुष्पदा मृगव्याघ्रसिंहाश्वेतुष्टुकादयः ।
पक्षिणो ढङ्ककङ्काद्याः, सरटाद्याः सरीसृपाः ॥ ५ ॥ एतेऽपि सर्वे नरकतिर्यग्दुर्गतिगामिनः । स्युर्मांसभक्षिणः
क्रूरार्थवसायाश्च निर्दयाः ॥ ६ ॥ षष्ठस्य चारकस्यादौ, नरा हस्तद्वयोच्छ्रिताः । हीयमानाः क्रमादन्ते, चैक-
हस्तोच्छ्रिता मताः ॥ ७ ॥ उत्कृष्टमायुरेतेषामादौ वर्षाणि विंशतिः । अन्ते षोडश वर्षाणि, हीयमानं शनैः
शनैः ॥ ८ ॥ तथोक्तं—‘सोलसवीसह्वासपरमाडआ समणाडसो’ इति श्रीजम्बू०प्र० सूत्रे, एतद्दृत्तावपि—इह
कदाचित् षोडश वर्षाणि कदाचिच्च विंशतिर्वर्षाणि परममायुर्येषां ते इति, वीरचरित्रे तु षोडश स्त्रीणां वर्षाणि,
विंशतिः पुंसां परमायुरिति ॥ वैताल्यपर्वतादर्वागङ्गायास्तदयोर्द्वयोः । बिलानि स्युर्नव नव, तावन्ति सिन्धु-
कूलयोः ॥ ९ ॥ षट्त्रिंशति बिलेष्वेवं, दक्षिणार्द्धनिवासिनः । वसन्ति मनुजाः पक्षिपशुगोधोरगादयः ॥ १० ॥
वैताल्यात्परतः सिन्धुगङ्गयोः कूलयोर्द्वयोः । षट्त्रिंशति बिलेष्वेते, वसन्त्युत्तरपार्श्वगाः ॥ ११ ॥ द्वाससति-
र्विलान्येवं, स्युः क्षेत्रेषु दशस्यपि । तेषु तिष्ठन्ति बीजानि, सर्वेषामपि देहिनाम् ॥ १२ ॥ रथचक्राक्षमात्रोण्डो,
रथाध्वमात्रविस्तृतः । तदा जलप्रवाहः स्यात्, सरितोः सिन्धुगङ्गयोः ॥ १३ ॥ तावदस्युदकं तासां, भूरिभिर्म-
त्यकच्छपैः । आकीर्णं पङ्किलं भूरिजीवमल्पतमाम्बुकम् ॥ १४ ॥ ननु क्षुल्लहिमवदादिषु शैलेषु नैधते । अर-
काणां परावर्त्तस्तस्तज्जातजन्मनाम् ॥ १५ ॥ गङ्गादीनां निम्नगानां, हानिः षष्टेरके कथम् ? । किं चैवं कथमे-
तासां, विघटेत न निल्यता ? ॥ १६ ॥ अत्रोच्यते—हिमवत्पर्वतोत्थस्य, हानिर्न स्यात् मनागपि । गङ्गादीनां

प्रवाहस्य, खड्गण्डनिर्गमावधि ॥ १७ ॥ ततः परं त्वेष यथा, शुभकालानुभावतः । नद्यन्तरसहस्रानुषङ्गेण
 वर्द्धते क्रमात् ॥ १८ ॥ तथा नद्यन्तरासङ्गाद्भूरितापात्तथा क्षितेः । शुष्यत्यपि प्रवाहोऽयं, दुष्टकालानुभावतः
 ॥ १९ ॥ पद्मादिहृदनिर्गच्छत्प्रवाहापेक्षयैव च । स्याच्छाश्वतत्वमेतासा, ततो युक्तं यथोदितम् ॥ २० ॥ चतुर्भिः
 कलापकं । निवसन्ति मनुष्यास्ते, प्रागुक्तेषु बिलेष्वथ । भीष्मेषु घोरध्वान्तेषु, स्तेनाः कारागृहेष्विव ॥ २१ ॥
 कृताकार्या इव बहिस्ते हि नागन्तुमीशते । गोपतेरुत्प्रतापस्य, करसंतापभीरवः ॥ २२ ॥ निशायामपि
 नेशास्ते, निर्गन्तुं बिलतो बहिः । असद्यं ददतो जाड्यं, विधोर्भीता निशाचरात् ॥ २३ ॥ रजनी गतचन्द्राऽपि,
 निशाचरवधूरिव । भवेत्प्राणोपघाताय, तेषां शीतार्त्तिवेपिनाम् ॥ २४ ॥ ततः प्रातः प्रदोषे च, नात्युष्णे
 नातिशीतले । निर्गच्छन्ति बिलेभ्यस्ते, शृगाला इव भीलवः ॥ २५ ॥ उपेत्य गङ्गासिन्धुभ्यो, गृहीत्वा मत्स्य-
 कच्छपान् । स्थले क्षिपन्ति पाकार्थं, सद्यस्का दुर्जरा हि ते ॥ २६ ॥ दिवा तरणितापेन, रात्रौ शैत्येन भूयसा ।
 तेषामाहारयोग्याः स्युः, कथिता नीरसाश्च ते ॥ २७ ॥ मन्दाल्पजठराग्नीनामपक्वाः सरसाश्च ते । न जीर्यन्तेऽ-
 ग्न्यभावाच्च, तेषां पाकोऽप्यसम्भवी ॥ २८ ॥ आदाय पूर्वनिक्षिसान्, प्सान्ति ते मत्स्यकच्छपान् । भविष्य-
 झोजनार्थं च, निक्षिपन्ति पुनर्नवान् ॥ २९ ॥ जीविका स्यात्सदाऽप्येषां, यदेवं पापसाधनम् । स्युस्तिर्यञ्चो नार-
 काश्च, प्रायस्तप्तेऽपि पापिनः ॥ ३० ॥ सूत्रे च प्रायःशब्दोक्तेः, शुद्रान्नकृतजीविकः । अक्लिष्टाध्यवसायश्च,

१ हिमवतो भरतनैकद्वयात् तत्र नैव सिन्धुगंगाप्रवाहान्यादि इति नैव कचिद्विज्ञोक्तं ।

कश्चित्स्वर्गोऽपि गच्छति ॥ ३१ ॥ तथाहुः—‘ओसणमंसाहारा खुडुहारा’ इत्यादि, तथा ‘ओसणं
णरगतिरिक्खजोणिणसु उववच्चिहिति’ति श्रीजंबू०प्र० सूत्रे । तदा पइवर्पवयसो, गरभं दधते स्त्रियः । सकुच्छं
सुवतेऽभीक्षणमपत्यानि बहूनि ताः ॥ ३२ ॥ बहुभिः पुत्रपौत्राद्यैः, क्लिश्यन्तेऽल्पायुषोऽपि ते । पापिनः पापि-
भिर्बालविद्वचरैर्विद्वचरा इव ॥ ३३ ॥ यूकामत्कुणलिक्षाद्या, येऽप्यमी क्षुद्रजन्तवः । तुदन्ति तेऽपि दुष्टास्तान-
जीर्णान् गदा इव ॥ ३४ ॥

एवं पष्टेऽरके पूर्णे, संपूर्येतावसर्पिणी । उत्सर्पिणी प्रविशति, ततोऽमुष्या विलक्षणा ॥ ३५ ॥ आरम्भ-
समये योऽयमुत्सर्पिण्या भवेद्विह । पञ्चदशानां कालानां, स एवादिक्षणो भवेत् ॥ ३६ ॥ ते चामी—आवल्या-
१ ऽऽनप्राण २ स्तोक ३ लव ४ सुहृत् ५ दिन ६ निशाः ७ करणम् ८ । नक्षत्र ९ पक्ष १० मास ११ त्वय १२ नानि
ऋतोरारम्भो न घटते, तथापि भगवतीष्टुक्तस्य ऋतौ आवणादित्वपक्षस्याश्रयणात् न दोषः इति जम्बूप्र०
द्व० । एवं च—नभःश्यामप्रतिपदि, करणे बालवाभिधे । उत्सर्पिणी प्रविशति, नक्षत्रेऽभिजिदाह्वये ॥ ३८ ॥
तदैव च प्रविशति, दुष्पमदुष्पमाभिधः । अरकः प्रथमोऽमुष्या, उत्सर्पिण्या सुखाधमः ॥ ३९ ॥ अस्मिन् सर्वप-
दार्थानां, वर्णगन्धादिपर्यवाः । क्षणे क्षणे चिचर्द्धन्ते, प्रभृति प्रथमक्षणात् ॥४०॥ प्राग्भावितोऽवसर्पिण्यां, यथाऽन-
न्तगुणक्षयः । वर्णादीनामुपचयो, भाव्योऽत्रानुक्षणं तथा ॥४१॥ मनुजाः प्राग्वदत्रापि, विलवासिन एव ते । आयु-

देहादिपर्यायैः, किंतु वद्धिष्णवः क्रमात् ॥ ४२ ॥ प्रथमं षोडशाब्दानि, जनानामिह जीवितम् । वर्षाणि
 विंशतिं चान्ते, वद्धमानं शनैः शनैः ॥ ४३ ॥ एकहस्तौचवपुषः, प्रथमं मनुजा इह । वद्धमानाः क्रमादन्ते,
 भवन्ति द्विकरोच्छ्रिताः ॥ ४४ ॥ आहारादिस्वरूपं तु, तेषामत्रापि पूर्ववत् । प्रयान्ति दुर्गतावेव, मांसाहारा
 अमी अपि ॥ ४५ ॥ एवमाद्येऽरके पूर्णे, द्वितीयः प्रविशत्यरः । दुष्यमाख्यः प्रातिलोम्यात्, प्रागुक्तदुष्यमोपमः ॥ ४६ ॥
 प्रथमे समयेऽथास्य, पुष्करावर्त्तवारिदः । प्रादुर्भवेन्महीमाश्वसासयन्नहर्निवासृतैः ॥ ४७ ॥ पुष्करं नाम शस्ताम्बु,
 तेनावर्त्तयति क्षितेः । संहरत्यशुभावस्थां, पुष्करावर्त्तकस्ततः ॥ ४८ ॥ तत्तत्क्षेत्रप्रमाणः स्वाद्विष्कम्भायामतः स
 च । तीव्राकंतापच्छेदाय, चन्द्रोदय इव क्षितेः ॥ ४९ ॥ क्षणात् क्षेत्रमभिव्याप्य, सर्वं स मृदु गर्जति । सान्त्वय-
 न्निव भूलोकं, दुष्टमैघैरुपद्रुतम् ॥ ५० ॥ स चाभितः प्रथयति, विद्युतो द्युतिमालिनीः । शुभकालप्रवेशार्हा, इव
 मङ्गलदीपिकाः ॥ ५१ ॥ सुशलस्थूलधाराभिः, स च वर्षन् दिवानिशम् । निर्वापयति भूपीठं, स्वादुखच्छहितो-
 दकः ॥ ५२ ॥ स ससभिरहोरात्रै, रेतःस्नेहामुतार्द्रिताम् । क्षमां कुर्याच्छान्तसंतापां, प्राणेश इव बल्लभाम् ॥ ५३ ॥
 ततस्तस्मिन्नुपरते, पुष्करावर्त्तकाम्बुदे । प्रासवार इव प्रादुर्भवति क्षीरवारिदः ॥ ५४ ॥ सप्त प्राग्वदहोरात्रान्,
 सोऽपि वर्षन् दिवाऽनिशम् । चारुणोक्षीरतुल्याम्बुर्वर्णादीन् जनयेत् क्षितौ ॥ ५५ ॥ क्षीराब्दे विरते तस्मिन्,
 घृतमेधो घृतोदकः । सप्त वर्षन्नहोरात्रान्, स्नेहं जनयति क्षितेः ॥ ५६ ॥ अहोरात्रांस्ततः सप्त, वर्षन्नमृतवा-
 रिदः । नानौषधीर्जनयति, नानावृक्षलताङ्कुरान् ॥ ५७ ॥ रसमेघस्ततः सप्ताहोरात्रान् सुरसोदकः । वनस्पतिषु

तित्तादीन्, जनयेत् पञ्चधा रसान् ॥ ५८ ॥ पञ्चानामेव भेदानां, यद्रसेषु विचक्षणम् । तल्लवणमंधुरयोरभेदस्य
विचक्षया ॥ ५९ ॥ माधुर्यरससंसर्गो, लवणे स्फुटमीक्ष्यते । स्वादुत्वं लवणक्षेपे, भवेत् सर्वरसेषु यत् ॥ ६० ॥
अत्युत्तमा अमी मेघाः, पुष्करावर्त्तकादयः । जनयन्ति जगत्स्वास्थ्यं, पञ्चैव परमेष्ठिनः ॥ ६१ ॥ आद्योऽत्र शमये-
द्वाहं, द्वितीयो जनयेच्छुभान् । वर्णगन्धरसस्पर्शान्, सुवः स्नेहं तृतीयकः ॥ ६२ ॥ तुर्यो वनस्पतीन् सर्वान्,
पञ्चमस्तद्गतान् रसान् । आहुः प्रयोजनान्येवं, पञ्चानामप्यनुक्रमात् ॥ ६३ ॥ ततः क्रमाद्भवेद्भूमिभूरिभिर्नव-
पल्लवैः । वृक्षगुच्छलतागुल्मतृणादिभिरलङ्कता ॥ ६४ ॥ तदा प्रसन्ना तृसा च, भूमिर्भाति नवाङ्कुरा । रोमाञ्चितेव
भूयिष्ठकालेन कृतपारणा ॥ ६५ ॥ प्रासधातुक्षया शुष्का, या मृतेवाभवन्मही । सा पुनर्यौवनं प्रापि, सत्कालेन
रसायनैः ॥ ६६ ॥ मनोरमां सुखस्पर्शा, प्रोफुल्लद्रुममण्डिताम् । तदा विलोक्य ते भूमिं, मोदन्ते विलवासिनः
॥ ६७ ॥ ततो विलेभ्यस्ते मातृगर्भेभ्य इव निर्गताः । अपूर्वमिव पश्यन्ति, विश्वं प्राप्तमहासुखाः ॥ ६८ ॥
गणशस्तेऽथ सम्भूय, वदन्त्येवं परस्परम् । जातो भोः सुखकृत्कालो, रमणीयं च भूतलम् ॥ ६९ ॥ वनस्पति-
भिरिभिश्च, दलपुष्पफलाञ्चितैः । मधुरैः पावनैः पथ्यैराहारो नो भवत्वथ ॥ ७० ॥ अतःपरं च यः कोऽपि,
मत्स्यकूर्मादिजाङ्गलैः । करिष्यत्यशुभैर्वृत्तिं, स पापोऽस्मद्गणाद्द्विहिः ॥ ७१ ॥ तस्य नामापि न ग्राह्यं, वीक्षणीयं
सुखं न च । छायाऽप्यस्य परित्याज्या, दूरैऽङ्गस्पर्शनादिकम् ॥ ७२ ॥ इति व्यवस्थां संस्थाप्य, ते रमन्ते यथा
सुखम् । भूतलेऽलङ्कृते विश्वग, रम्यैस्तृणलतादिभिः ॥ ७३ ॥ कुतश्चित्पुरुषात्तेऽथ, जातिस्मृत्यादिशालिनः ।

क्षेत्राधिष्ठातृदेवाद्वा, कालानुभावतोऽपि च ॥ ७४ ॥ ते जनाः प्रासनैपुण्या, व्यवस्थामपरामपि । कुर्वन्ति
 नगरग्रामनिकायरचनादिकाम् ॥ ७५ ॥ अन्नपाकाङ्गसंस्कारवस्त्रालङ्करणान्यपि । वीवाहराजनीत्यादि, क्रमात्सर्व
 प्रवर्त्तते ॥ ७६ ॥ तथोक्तं जम्बूद्वीपप्रज्ञसिधृतौ एतद्वरकवर्णने—“द्वितीयारे पुरादिनिवेशराजनीतिव्यवस्थादि-
 कृत्वातिस्मारकादिपुरुषद्वारा वा क्षेत्राधिष्ठायकदेवप्रयोगेण वा कालानुभावजनितनैपुण्येन वा तस्य सुसम्भव-
 त्वा”दिति ॥ षड् संस्थानानि ते दध्युः, क्रमात्संहननानि च । यान्ति कर्मानुसारेण, जना गतिचतुष्टये ॥ ७७ ॥
 उक्तकर्षादरकस्यादौ, ते विंशत्यब्दजीविनः । अन्ते च त्रिंशदधिकशतवर्षायुषो जनाः ॥ ७८ ॥ आदौ स्युर्द्वि-
 करोत्तुङ्गवपुषस्ते ततः क्रमात् । वर्द्धमानोच्छ्रया अन्ते, सप्तहस्तसमुच्छ्रिताः ॥ ७९ ॥ वर्णगन्धरसस्पर्शजीवितो-
 च्छत्वपर्यवैः । वर्द्धमानैर्वर्द्धमानैः, पूर्णेऽसिन् दुष्षमारके ॥ ८० ॥ तृतीयोऽरः प्रविशति, दुष्षमासुषमाभिः । स
 प्रातिलोम्यात्पूर्वोक्तचतुर्थारकसन्निभः ॥ ८१ ॥ अरकस्यास्य पक्षेषु, गतेषु प्रथमक्षणात् । एकोननवतावाद्या,
 जिनोत्पत्तिः प्रजायते ॥ ८२ ॥ तथाहुः—“कालदुगे तिचउत्थारएसु एगूणनवइपक्खेसु । सेसगएसुं सिज्झति
 हुंति पढमंतिमजिणिंदा ॥ ८३ ॥” एषोऽवसर्पिणीजातचतुर्विंशजिनोपमः । प्रायोऽङ्गमानवर्णायुःकान्तिप्रभृतिप-
 र्यवैः ॥ ८४ ॥ इत्युत्सर्पिण्यवसर्पिण्यर्हश्चाद्यादयोऽखिलाः । प्रातिलोम्यानुलोम्याभ्यां, भाव्यास्तुल्या मनीषिभिः
 ॥ ८५ ॥ मिथोऽन्तरं तावदेव, गस्योत्पत्तिर्यदोदिता । शोषेऽरकेऽवसर्पिण्यां, सोत्सर्पिण्यां गतेऽरके ॥ ८६ ॥
 गतेऽरकेऽवसर्पिण्यां, यस्योत्पत्तिर्गदोदिता । शोषेऽरके सोत्सर्पिण्यां, स्वयं भाव्या विवेकिभिः ॥ ८७ ॥ त्रयो-

विंशतिरहन्तस्तथैकादश चक्रिणः । अरकेऽस्मिन् भवन्त्येवं, सर्वेऽपि केशवादयः ॥ ८८ ॥ आयुत्र शतं त्रिंश-
मादावत्राङ्गिनां भवेत् । पूर्वकोटिमितं चान्ते, वर्द्धमानं शनैः शनैः ॥ ८९ ॥ आदौ स्युः सप्तहस्तोच्चवपुषो
मनुजास्ततः । वर्द्धमानाः पञ्चचापशतोच्चाङ्गाः स्मृताः श्रुते ॥ ९० ॥ एवं पूर्णे तृतीयेऽरे, चतुर्थः प्रविशत्यरः ।
स प्राक्तनतृतीयाभः, सुषमादुष्टषमाभिधः ॥ ९१ ॥ एकोननवतौ पक्षेष्वतीतेष्वदिमक्षणात् । चतुर्विंशस्याह-
तोऽस्मिन्श्रुत्पत्तिः स्याज्जिनेशितुः ॥ ९२ ॥ अरकेऽस्मिन् भवत्येवं, द्वादशश्चक्रवर्च्यपि । तत्पद्धतिस्तु सर्वाऽपि,
विज्ञेया पूर्ववर्णिता ॥ ९३ ॥ उत्सर्पिण्यां स्युस्त्रिपष्टिः, शलाकापुरुषा इति । दशक्षेत्र्यां तृतीयारे, तुर्याराचां-
शसंयुते ॥ ९४ ॥ एवं पञ्चमषष्ठारावपि भाव्यौ विपर्ययात् । पूर्वोदितावसर्पिण्या, द्वितीयाधारकोपमौ ॥ ९५ ॥

स च श्रेणिकराजस्य, जीवः सीमन्तकेऽधुना । नरके वर्त्तते रत्नप्रभायां प्रथमक्षितौ ॥ ९६ ॥ स्थितिं स तत्र
चतुरशीतिवर्षसहस्रिकाम् । मध्यमामनुभूयाब्दैः, कियद्भिरधिकां ततः ॥ ९७ ॥ पादमूले भारतस्य, वैता-
ल्यस्य महागिरिः । देशे दूरगतक्लेशे, पाण्डुवर्द्धनसंज्ञके ॥ ९८ ॥ शतद्वाराभिधपुरे, सुतरलं भविष्यति । सुमतेः
कुलकरस्य, भद्रास्त्रीकुक्षिसम्भवः ॥ ९९ ॥ श्रीवीरपद्मनाभयोरन्तरं चैवं—“चुलसी वाससहस्सा, वासा सत्तेव
पञ्च मासा य । वीरमहापदमाणं अंतरमेयं वियाणाहि ॥ १ ॥” इति नन्दीवृत्तौ, इदं वीरमहापद्मयोर्निर्वाणो-
त्पादयोरन्तरं ज्ञेयं, श्रेणिकराजजीवस्य तु नरके किञ्चिदुक्तान्तरकालादधिकमेवायुः सम्भवि, श्रेणिके मृते तु
कियत्कालं वीराहृत इह विहारात्तावतः कालस्य तदायुष्यधिकत्वादिति ॥ स चतुर्दशभिः स्वप्नैः, सूचितः शक्र-

पूजितः । जनिष्यते दिने यसिन्, तस्मिंस्तत्र पुरेऽभितः ॥ ३०० ॥ अन्तर्बहिश्च पद्मानां, रत्नानां चातिभूय-
 साम् । वृष्टिर्भविष्यति प्राज्या, वारासिव तपाल्ये ॥ १ ॥ ततः पित्रादयस्तस्य, मुदिता द्वादशे दिने । करि-
 व्यन्ति महापद्म, इति नाम गुणानुगम् ॥ २ ॥ साधिकाष्टाब्दवयसमथैर्नं सुमतिः पिता । स्थापयिष्यति
 राज्ये स्त्रे, ततो राजा भविष्यति ॥ ३ ॥ राज्यं पालयतस्तस्य, शक्रस्येव महौजसः । देवौ महर्द्धिकावेल्य,
 सेविष्येते पदद्वयम् ॥ ४ ॥ यक्षाणां दक्षिणात्यानां, पूर्णभद्राभिधः प्रसुः । माणिभद्रश्चौराहयक्षाधीशः सुरे-
 श्वरः ॥ ५ ॥ एतौ द्वावपि यक्षेन्द्रौ, प्रभोस्तस्य करिष्यतः । सेनान्याविव सैन्यस्य, कार्यं शत्रुजयादिकम् ॥ ६ ॥
 सामन्तादिस्ततस्तस्य, श्रेष्ठिपौरजनादिकः । मिथः परिच्छदः सर्वः, सम्भूयैवं वदिष्यति ॥ ७ ॥ अहो सुरेन्द्रौ
 कुर्वते, अस्यास्माकं महीपतेः । सेनाकार्यं महाश्चर्यपुण्यप्राग्भारशालिनः ॥ ८ ॥ महापद्मनृपस्याथ, देवसेन
 इति स्फुटम् । नामास्तु गुणनिष्पन्नं, द्वितीयं रुचिरं ततः ॥ ९ ॥ देवसेननृपस्याथ, राज्यं पालयतः क्रमात् ।
 उत्पत्स्यते हस्तिरत्नं, चतुर्दन्तं महोज्ज्वलम् ॥ १० ॥ शक्रमैरावणारूढमिव तं तेन हस्तिना । विचरन्तं शतद्वार-
 पुरे वीक्ष्य जनाः समे ॥ ११ ॥ वदिष्यन्ति मिथस्ते यद्देवसेनमहीपतेः । वाहनं विमलो हस्ती, ततो विमलवा-
 हनः ॥ १२ ॥ तृतीयमिति नामास्तु, त्रिनामैवं भविष्यति । महापद्मो देवसेनो, राजा विमलवाहनः ॥ १३ ॥
 एवं त्रिंशतमब्दानि, राज्यं भुक्त्वा महाशयः । दानं दत्त्वाऽऽब्दिकं प्रौढोत्सवैः स प्रव्रजिष्यति ॥ १४ ॥ द्वाद-
 शाब्दानि सार्द्धानि, पक्षेणाभ्यधिकान्यथ । छद्मस्थत्वे तपः कृत्वा, स केवलमवाप्स्यति ॥ १५ ॥ सप्रतिक्रमणो

लोकप्रकाशे
काललोकै
३४ सर्गे
॥५५३॥

धर्मो, यथा पञ्चमहाव्रतः । सुनीनां आवकाणां च, द्वादशव्रतबन्धुरः ॥ १६ ॥ महावीरेण जगदे, जगदेकहितावहः । महापद्मोऽपि भगवांस्तथा सर्वं वदिष्यति ॥ १७ ॥ युग्मम् ॥ अस्य प्रभोर्गणधरा, एकादश गणा नव । श्रीवीरवद्भविष्यन्ति, वर्णलक्ष्मोच्छ्रयाद्यपि ॥ १८ ॥ कल्याणकानां पञ्चानां, तिथिमासदिनादिकम् । श्रीवर्द्धमानवद्भवि, पद्मनाभप्रभोरपि ॥ १९ ॥ सार्द्धषण्मासहीनानि, वर्षाणि त्रिंशतं च सः । पालयिष्यति सर्वज्ञपर्यायं सुरसेवितः ॥ २० ॥ द्विचत्वारिंशदब्दानि, आमण्यमनुभूय च । द्विससत्यव्दसर्वायुः, परमं पदमेष्यति ॥ २१ ॥ सुपार्श्वो वर्द्धमानस्य, पितृव्यो यः प्रभोरभूत् । सूरदेवाभिधो भावी, स द्वितीयो जिनोत्तमः ॥ २२ ॥ पोष्टिलस्य च यो जीवः, स तृतीयो भविष्यति । सुपार्श्वनामा देहादिमानैर्नैमिजिनोपमः ॥ २३ ॥ यस्तु हस्तिनापुरवासी भद्रासार्थवाहीपुत्रो द्वात्रिंशद्भार्यात्यागी वीरशिष्यः सर्वार्थसिद्धोत्पन्नो महाविदेहान्तः सेतस्यन्नौपपातिकोपाङ्गे (अनुत्तरोपपातिकाङ्गे) प्रोक्तः स त्वन्य एव । जीवो दृढायुपस्तुर्यो, जिनो भावी स्वयम्प्रभः । कार्तिकात्मा च सर्वानुभूतिः पञ्चमतीर्थकृत् ॥ २४ ॥

आवस्व्यां शङ्खगतकावभृतां आवकोत्तमौ । तत्र कोष्ठकचैत्ये च, श्रीवीरः समवासरत् ॥ २५ ॥ भगवन्तं नमस्कृतुं, शङ्खाद्याः आवका ययुः । ततो निवर्त्तमानांस्तान्, आद्भः शङ्खोऽब्रवीदिति ॥ २६ ॥ उपस्कारयत प्राज्यमाहारमशानादिकम् । यथा तदद्य सुजानाः, पाक्षिकं पर्व कुर्महे ॥ २७ ॥ ते च शङ्खवचः आद्भास्तथेति प्रतिपेदिरे । शङ्खश्च निर्मलमतिर्गृहे गत्वा व्यचिन्तयत् ॥ २८ ॥ न श्रेयानद्य सुत्तवा मे, पौषधः पाक्षिकेऽहन्ति ।

उत्सर्षि-
ण्यां पद्मना-
भादिजिनाः

२०

२५

॥५५३॥

२८

तत्कुर्वेऽपोषणेनैव, विशुद्धं पर्वपौषधम् ॥ २९ ॥ शङ्खभागमयन्ते स्म, आद्यास्ते सज्जभोजनाः । अनागच्छति त-
 सिंश्च, तदाह्वानाय तद्द्वे ॥ ३० ॥ शतकापरनामा द्राक्, पुष्कली आवको यथौ । शङ्खभार्योत्पला चास्य,
 चकाराभ्यागतोचितिम् ॥ ३१ ॥ युग्मम् । ततः पौषधशालायां, शङ्खाध्यायां विवेश सः । प्रतिक्रम्येर्थापथिकं, शङ्ख-
 आवकमित्यवक् ॥ ३२ ॥ सिद्धमन्नादि तच्छीघ्रभागच्छ आवकव्रजे । तद्भुत्वाऽद्य यथा पर्वपौषधं प्रतिजागृमः
 ॥ ३३ ॥ ऊचे शङ्खः पौषधिकोऽपोषणेनासि सोऽप्यथ । न्यवेदयत् तत्सर्वेषां, तत्ते बुभुजिरे ततः ॥ ३४ ॥ शङ्खोऽथा-
 पारयित्वैव, पौषधं प्राणमजिनस् । प्रातः आद्याः परेऽप्येवं, शुश्रुवुर्देवानां प्रभोः ॥ ३५ ॥ देवानाऽन्ते आवकास्ते,
 गत्वा शङ्खस्य सन्निधौ । अवादिपुरुस्पालम्भं, ह्यः साध्वस्मानहीलयः ॥ ३६ ॥ ततस्तान् भगवानूचे, मा शङ्खं
 हीलयन्तु भोः ! । सुदृष्टिर्दृढधर्माऽयं, सुष्टु जागरितो निशि ॥ ३७ ॥ एवं यो बर्द्धमानेन, स्तुतस्तादृशार्पदि । विदेहं
 सेत्स्यमानोऽसौ, पञ्चमाङ्ग उदीरितः ॥ ३८ ॥ स्वर्गोऽस्यायुरपि प्रोक्तं, श्रुते पत्यचतुष्टयम् । षष्ठो जिनस्तु श्रीम-
 ह्मिजिनस्थाने भविष्यति ॥ ३९ ॥ ततश्च-संख्येय एव कालः स्याद्भाविष्यजिनोदये । तत् षष्ठजिनजीवो यः,
 शङ्खोऽन्यः सेति बुध्यते ॥ ४० ॥ स्थानाङ्गवृत्तौ त्वयमेव शङ्खो भावितीर्थकृत्तया प्रोक्तस्तदाशंयं न वेद्मीति ।
 जीवः शङ्खस्य षष्ठोऽर्हन्, भावी देवश्रुताभिधः । भविष्यत्युदयाख्योऽर्हन्दीजीवश्च ससमः ॥ ४१ ॥ अष्टमो-
 ऽर्हन् सुनन्दस्य, जीवः पेटालसंज्ञकः । आनन्दजीवो नवमः, पोटिह्याख्यो जिनेश्वरः ॥ ४२ ॥ दशमः शतक-

१ श्रीस्थानाङ्गवृत्तौ हि शङ्खस्य भावितीर्थकृत्त्वोक्तवपि न षष्ठजिनतयोक्तिः ततो नामान्तरणान्यजिनपूर्वभवः स्यात् ॥

विद्वद्ब्रह्मन्द्मनोज्ञकाव्यततिभिर्यः स्तूयते सर्वदा, भूपालप्रतिबोधको गुरुमतिः सिद्धान्तपारङ्गमी ।
व्याख्यादानविचक्षणः शुभशुणैर्विल्यातकीर्तिः सुधीः, आनन्दाब्धिसुनीश्वरं गणपतिं वन्दे महाज्ञानिनम् ॥

गमो सिद्धाणं ।

महोपाध्यायश्रीविनयविजयविरचित-श्रीलोकप्रकाशे

आमुख ।

अतिगहन विपयोथी भरपूर श्रीलोकप्रकाश नामा महाग्रन्थने चार विभागमां पण, परिपूर्णरूपे प्रजा समक्ष मूकतां परम आह्लाद थाय छे. श्रेष्ठ देवचन्द लालभाई जैन पुस्तकोद्धार फंड, के जेमांथी अत्यार सुधी अमूल्य ग्रन्थो, श्रीमद् आचार्य म० आनन्दसागरजी स्वरीश्वरादि मुनिवर्योनी महत्कृपावडे प्रसिद्ध करवामां आव्याछे, तेना ८६मा अङ्क तरीके आ चोथा विभागने प्रसिद्ध करवामां आवे छे.

महोपाध्याय विनयविजयजीमहाराजां जीवन, संशोधक श्रीमद् आनन्दसागरजी स्वरीश्वरजीनो उपोद्घात, अने विषयानुक्रम इत्यादि प्रसिद्ध करवु हउ, परन्तु यत्रो, कोठाओ अने चित्रोनी पांचमो विभाग बहार पाडवानी इच्छा होवाथी आमां कशुं लीधुं नथी.

चारे विभागनु सशोधन करवा माटे श्रीमद् आनन्दसागरजी स्वरीश्वरजीनो, तेमज हस्तप्रत आपवा माटे श्रीजैानानन्दपुस्तकालय, सुरतना कार्यवाहकोनो उपकार मानिये छिये.

सुरत-गोपीपुरा ता. २६ सप्टेम्बर १९३६

स० १९९२ द्वितीय भाद्रपद शुक्ल १० शनिवार.

जीवनचन्द साकरचन्द जह्वेरी,

पोता अने अन्य मानार्थ सचालको माटे.

॥ अथ श्रीकाललोकप्रकाशे चतुस्त्रिंशत्तमः सर्गः प्रारभ्यते ॥

इत्यस्यामवसर्पिण्यां, यथोक्ता उत्तमा नराः । वाच्यास्तथाऽवसर्पिण्युत्सर्पिणीष्वखिलासु ते ॥ १ ॥ स्यातां
 किंत्ववसर्पिण्यामादिमौ जिनचक्रिणौ । तृतीयारकपर्यन्ते, परे तुर्यारकेऽखिलाः ॥ २ ॥ उत्सर्पिण्यां तु सर्वेऽमी,
 स्युस्तृतीयारके क्रमात् । परं तुर्यारकस्यादावन्तिमौ जिनचक्रिणौ ॥ ३ ॥ या दृश्यतेऽवसर्पिण्यामायुर्द्वेद्वा-
 दिका स्थितिः । उत्सर्पिणीसुखे तादृग्, जिनचक्रयादिदेहिनाम् ॥ ४ ॥ भाव्यमेवं प्रातिलोम्यं, पदार्थेष्वत्रिचिले-
 ष्वपि । उत्सर्पिण्यवसर्पिण्योर्व्यक्त्या तु किधदुच्यते ॥ ५ ॥ अथ प्रकृतम्—इत्येवमवसर्पिण्यां, दृश्यमानामुपमा-
 रके । पूर्णे सति प्रविशति, पञ्चमो दुष्पमारकः ॥ ६ ॥ अस्मिन् कालेऽपि पूर्वोक्तं, भूमिशृक्षादिवर्णनम् । अनु-
 संधीयतां किंत्वनन्तश्चन्यूनपर्यवम् ॥ ७ ॥ स्यात् संहननमत्रादौ, संस्थानमपि पद्भिविधम् । व्यवच्छेदे क्रमादेकं,
 सेवार्त्तमवतिष्ठते ॥ ८ ॥ यथाऽस्यामवसर्पिण्यामरेऽस्मिन् प्रथमे गते । दिवं गते स्थूलभद्रे, वज्रपाँतचतुष्टयम् (अर्थना-
 राचव्युच्छेदोक्तेः) ॥ ९ ॥ त्रिंशमब्दशतं चायुः, स्याद्त्रादौ शरीरिणाम् । कालक्रमाद्द्वीयमानमन्ते विशतिवार्पिकम्
 ॥ १० ॥ सप्तहस्तमितं देहं, स्याद्त्रादौ शरीरिणाम् । एकहस्तमितं चान्ते, द्वीयमानं यथाक्रमम् ॥ ११ ॥ चतुथारक-
 जातानामिह मोक्षोऽपि संभवेत् । एतस्मिन्नरके जातजन्मनां तु भवेन्न सः ॥ १२ ॥ जाते तु निर्वाणोच्छेदे, संह-
 ननानुसारतः । शरीरिणो यथाकर्म, स्युश्चतुर्गतिगामिनः ॥ १३ ॥ दुर्लक्षणे पुत्र इव, बद्धमानेऽरकेऽत्र च ।

क्रमादुच्छेदमायान्ति, सद्भावाः केवलादयः ॥१४॥ न मनःपर्यवज्ञानं, न चात्र परमावधिः । क्षपकोपशमश्रेण्यौ, नैवमाहारकं वपुः ॥ १५ ॥ लब्धिर्नात्र पुलाकाख्या, नाप्यन्यं संयमत्रयम् । सामाधिकं स्याच्छेदोपस्थापनीयं च कुत्रचित् ॥ १६ ॥ नात्र तादृग्लब्धिमन्तो, नार्हन्तो न च चक्रिणः । वासुदेवादयो नैव, शलाकापुरुषा इह ॥१७॥ जातिस्मृत्यवधिज्ञानवैक्रियोद्भावनोदयः । ये भावा अव्यवच्छिन्नास्तेऽपि कालानुभावतः ॥१८॥ अवन्ति विरला एव, गुणा इव दुरात्मनि । आर्हतानामपीह स्युर्मतभेदा अनेकशः ॥१९॥ युग्मं ॥ जनाः प्रायेण बहुलकषाया दुर्णयप्रियाः । अधर्मरागिणो धर्मद्विष्टा मर्यादयोऽञ्जिताः ॥ २० ॥ ग्रामाः इमशान्तुल्याः स्युर्ग्रामानगराणि (ग्रामाभाणि पुराणि) च । कुडुम्बिनश्चेत्तुल्या, राजानश्च यमोपमाः ॥ २१ ॥ वित्तं गृह्णन्ति लोभान्धा, महीपाला नियोगिनाम् । प्रजानां तेऽधमाश्चैवं, मात्स्यो न्यायः प्रवर्त्तते ॥ २२ ॥ उत्तमा मध्यमाचारा, मध्यमाश्चान्यचेष्टिताः । विसंस्थुलाश्च देशाः स्युर्दुर्भिक्षाद्यैरुपद्रवैः ॥ २३ ॥ मितं वर्षति पर्जन्यो, न वर्षत्यपि कर्हिचित् । वर्षत्यकाले काले च, न जनैः प्रार्थितोऽपि सः ॥ २४ ॥ अन्नं निष्पद्यतेऽनेकैरुपायैः सेवनादिभिः । निष्पन्नमपि तत् कीरशालभाद्यैर्विनश्यति ॥ २५ ॥ वदान्या धार्मिका न्यायप्रियास्ते निर्धना जनाः । अनीतिकारिणो दुष्टाः, कृपणाश्च धनैर्भृताः ॥ २६ ॥ निर्धना बहुपत्याः स्युर्धनिनोऽपत्यवर्जिताः । आढ्या मन्दाग्रयो रूपा, दृढाश्च(न्या)ङ्गाश्च दुर्विधाः ॥२७॥ दृढाङ्गाः शाल्वाङ्गाः कुशाङ्गाः शास्त्रवेदिनः । विलसन्ति खलाः खैरं, प्रायः सीदन्ति साधवः ॥ २८ ॥ अतिवृष्टिरवृष्टिश्च, मूषकाः शालभाः शुकाः । स्वचक्रं परचक्रं च, स्युर्भूमेतीतयो

सुवि ॥ ३९ ॥ रात्रौ चौराः पीडयन्ति, प्रजां भूपाः करैर्दिवा । नीरसामपि शैलक्ष्मासिच दावाश्रिभानवः ॥ ३० ॥
 आधिकारिण एव स्युर्नृपाणामधिकारिणः । लब्धासेवादिभिर्वश्या, न्यायमार्गानपेक्षिणः ॥ ३१ ॥ नृपा मिथ्या-
 दृशो हिंसा, मृगयादिषु तत्पराः । विप्रादयोऽपि लोभान्धा, लोकानां विप्रलम्भकाः ॥ ३२ ॥ असंयता अवि-
 रता, नानाऽनाचारसेविनः । गुरुमन्यास्तेऽपि विप्राः, पूज्यन्ते सूरिभिर्जनैः ॥ ३३ ॥ पाखण्डिनोऽपि विविधैः,
 पाखण्डैर्भद्रकान् जनान् । प्रतारयन्ति दुःखाब्धेर्वयं निस्तारका इति ॥ ३४ ॥ म्लेच्छमिथ्यादृगादीनां, स्वस्वा-
 चारे दृढास्थता । आर्हतानां च शुद्धेऽपि, धर्मं न प्रलयो दृढः ॥ ३५ ॥ पञ्चाश्रिमाघस्नानादीन्यन्ये कष्टानि
 कुर्वते । आर्हतास्त्वलसायन्ते, सुकरावश्यकादिषु ॥ ३६ ॥ यत्याभासा गणं लयत्वा, स्युः केचित् खैरचारिणः ।
 श्राद्धा अप्यनुगच्छन्ति, तान् बाला ग्रहिलानिव ॥ ३७ ॥ गणस्थिताश्च निर्ग्रन्था, धर्मोपकरणेष्वपि । ममत्वा-
 भिनिवेशेन, स्युः परिग्रहविप्लुताः ॥ ३८ ॥ आराधयन्ति नो शिष्या, गुरुन् गुणगुरुनपि । विज्ञमन्या गुरु-
 भ्योऽपि, विनयं न प्रयुञ्जते ॥ ३९ ॥ तनयाश्चावजानन्ति, मातापित्रादिकानिति । जानन्ति किममी तत्त्वं,
 जराजर्जरबुद्धयः ? ॥ ४० ॥ परस्परं विरुध्यन्ते, स्वजनाः सोदरादयः । परकीयैश्च सौहार्दं कुर्वते हार्दद-
 र्शिनः ॥ ४१ ॥ बाल्ये प्रव्राजिताः शिष्याः, पाठिताः शिक्षिताः अमात् । गुरोस्तेऽपि प्रतीपाः स्युर्ये कीटाः
 कुञ्जरीकृताः ॥ ४२ ॥ प्रहिता ये वणिज्यायै, विश्वसैरन्यभूमिषु । श्रेष्ठिनां तेऽपि सर्वस्वं, सुष्णन्त्याह्वीकृता
 अपि ॥ ४३ ॥ छलेनाश्वास्य जल्पाद्यैः, क्षत्रिया म्रन्ति वैरिणः । प्रायेणानीतियुद्धानि, कुर्वन्ते मृत्युभीरवः ॥ ४४ ॥

सुपाः श्वशुरयोः सम्पत्, विनयं न वितन्वते । प्रसादमुचिनं नेऽपि, बध्नीषु न कूर्वते ॥ ४५ ॥ यैः सर्व-
स्वव्ययैः पौपं, पोपमुद्दाल्य वद्धिताः । तेभ्यः पितृभ्यो भिन्नाः स्युः, कोयान्याः स्त्रीसुखाः सुताः ॥ ४६ ॥
प्रविश्य हृदयं पत्युः, स्वरा वक्रमुषी बधुः । पितृपुत्रौ पृथक्कुर्यान्, कृञ्जिकेवागु नालकम् ॥ ४७ ॥ मानापित्रो-
रविश्वासः, श्वश्रुश्वशुरयोः पुनः । विश्वासः परमः पत्नीवचसा ऋत्वि मातरम् ॥ ४८ ॥ नापि पुष्पान्ति संपत्ताः,
पितृमात्रादिपक्षजान् । पत्नीवचसाश्च पुष्पान्ति, वित्तवन्त्रागनादिभिः ॥ ४९ ॥ सुपासुनेषु मूढेषु, गृहे विषय-
सेवेषु । सेवन्ते विषयान् ब्रह्माः, पितरोऽपि गतत्रयाः ॥ ५० ॥ बलीलुलिनचर्मापि, पलिनश्वेतकूर्कः । तम्पः
दद्युः, सपुत्रीं धनलिप्सवः ॥ ५१ ॥ विन्नीणते सुताः केचिदुरवस्थाः सुतानपि । आसन्नसृष्टवे
स्वयं स्युर्व्यभिचारिणः ॥ ५३ ॥ साकृत्तौक्तिकटाक्षौघैः, स्तनदोर्मूलदर्शनैः । गणिका इव चेष्टन्ते, निम्नपाः कुल-
योपितः ॥ ५४ ॥ मातुः स्वसुः समक्षं स्युः, पुत्राया भाण्डवादिनः । श्वशुरादिसमक्षं च, बदन्येयं सुपा अपि
॥ ५५ ॥ वञ्चकाः स्वार्थनिष्ठश्च, स्युर्भियः स्वजना अपि । वृत्तिं कूर्वन्ति वणिजो, दम्भैः कूटतुलादिभिः ॥ ५६ ॥
हानिः प्रत्युत वाणिज्ये, दुष्कराऽऽजीविका नृणाम् । न च लाभोऽपि संतुष्टितृष्णा स्यादधिकाधिका ॥ ५७ ॥
बहवो दुर्विधा लोका, खिद्यन्ते धनकाङ्क्षया । विषयाणां तृष्णयैव, प्रयन्त्यखिलं जतुः ॥ ५८ ॥ रूपचातुर्यु-
दारेषु, निजदारेषु सत्स्वपि । परदारेषु मन्यन्ते, रत्नवाऽऽत्मानं गुणाधिकम् ॥ ५९ ॥ स्यादकिञ्चित्करो लोके,

सरलः सत्यवाग्जनः । कुटिलो वक्रवादी च, प्रायः स्याज्जनतादृतः ॥ ६० ॥ वेदश्रीवाहसीमन्तादिषु संसार-
 कर्मसु । ऋणं कृत्वाऽपि वित्तानि, विलसन्ति घना जनाः ॥ ६१ ॥ चैत्योपाश्रयदेवार्चाप्रतिष्ठाद्युत्सवेषु तु । उप-
 देशं न शृण्वन्ति, शक्ता अप्येडमूकवत् ॥ ६२ ॥ अद्वाहानिर्द्रव्यहानिर्धर्महानिर्यथाक्रमम् । आयुर्हानिबभूवुर्हानिः,
 सारहानिश्च वस्तुषु ॥ ६३ ॥ कौटिल्यमग्रजः खल्पं, वेत्त्यनल्पं ततोऽनुजः । यथाकनिष्ठमित्येवं, तद्वर्धताधि-
 काधिकम् ॥ ६४ ॥ मणिमन्त्रौषधीतन्त्रास्ताहमाहात्म्यवर्जिताः । देवा भवन्ति नाध्यक्षाः, सम्यगाराधिता
 अपि ॥ ६५ ॥ खल्पतुच्छाऽरसफलाः, सहकारादयो द्रुमाः । गोमहिष्यादयोऽप्यल्पदुग्धास्तान्यरसानि च ॥ ६६ ॥
 दुर्णयो वर्द्धते कूटतुलादिलोभवृद्धितः । ततः स्युर्जलदास्तुच्छाः, पृथिवी नीरसा ततः ॥ ६७ ॥ औषध्यस्तेन
 निस्सारा, मानवानां ततः क्रमात् । आयुर्देहबलादीनां, परिहाणिः प्रवर्त्तते ॥ ६८ ॥ तथोक्तं तन्दुलवैचारिके—
 “संघयणं संठाणं उच्चत्तं आडयं च मणुआणं । अणुसमयं परिहायई ओसग्पिणिकालदोसेण ॥ ६९ ॥ कोह-
 मयमायलोभा ओसन्नं बहूए य मणुआणं । कूडतुलकूडमाणा तेणऽणुमाणेण संघंपि ॥ ७० ॥ विसमा अज्ज तुलाउ
 विसमाणि य जणवएसु माणाणि । विसमा रायकुलाई तेण उ विसमाई वासाई ॥ ७१ ॥ विसमेसु अ वासेसु
 हुंति असाराई ओसहिबलाई । ओसहिदोव्वह्लेण य आडं परिहायइ नराणं ॥ ७२ ॥”

बकुशाश्च कुशीलाश्च, स्युर्द्विधैवात्र साधवः । न स्युः पुलाकनिर्ग्रन्थस्तातकाः कालदोषतः ॥ ७३ ॥ यस्या-
 तिचारपङ्केन, चारित्रं बकुशं भवेत् । बकुशः अमणः स स्यात्, बकुशं नाम कर्बुरम् ॥ ७४ ॥ स च द्विधोपकरणं देहा-

तिचारभेदतः । आद्यस्तत्रतुंबद्धेऽपि, काले निर्णेक्तिचीवरम् ॥ ७५ ॥ परिधत्ते विभूषायै, श्लक्ष्णं सारं तदीहते ।
दण्डपात्रादिकं सृष्टं, कृतशोभं विभर्त्ति च ॥ ७६ ॥ मात्राधिकं चेहते तत्, बकुशोऽयमिहादिमः । अन्यस्तु
नखकेशादि, विना कार्यं विभूषयन् ॥ ७७ ॥ बकुशो द्विविधोऽप्येष, स्वस्येच्छति परिच्छदम् । पाण्डित्यादियशः-
काङ्क्षी, सुखशीलः क्रियालसः ॥ ७८ ॥ तथोक्तं पञ्चनिर्ग्रन्थां—“ तह देससवळेयारिहेहिं सवलेहिं संजुओ
बउसो । मोहक्खयत्थमब्भुट्ठिओ य सुत्तंमि भणियं च ॥ १ ॥ उवगरणेदेहचुकुवा रिद्धिजसगारवासिया
निच्चं । बहुसवलेयजुत्ता निगंथा बाउसा भणिया ॥ २ ॥” शीलं यस्येह चारित्रं, कुत्सितं स कुशीलकः । प्रति-
सेवाकषायाभ्यां, द्विविधः स प्रकीर्त्तितः ॥ ७९ ॥ द्वैधोऽप्यग्रं पञ्चविधो, ज्ञानदर्शनयोर्भवेत् । तपश्चारित्रयोश्चैव,
यथासूक्ष्मे च तादृशः ॥ ८० ॥ स ज्ञानादिकुशीलो यो, ज्ञानादीनुपजीवति । यथासूक्ष्मस्तु स स्याद्यः, प्रीयते
स्वप्रशंसया ॥ ८१ ॥ ज्ञानादिषु कुशीलाः स्युः, पञ्चामी प्रतिसेवया । कषायतोऽथ ज्ञानादिकुशीलान् ब्रूमहे परान्
॥ ८२ ॥ यः कषायैः संज्वलनैस्तपो ज्ञानं च दर्शनम् । अनुयुक्ते कषायेण, स ज्ञानादिकुशीलकः ॥ ८३ ॥ शापं
यच्छंश्च चारित्रकुशीलः स्यात् कषायतः । यथासूक्ष्मश्च मनसा, यः क्रोधादिकषायकृत् ॥ ८४ ॥ यद्वा कषायैः
क्रोधाद्यैर्षो ज्ञानादिविराधकः । कषायतः स ज्ञानादिकुशील इह कीर्त्तितः ॥ ८५ ॥ पुलाकमिह निःसारं, धान्यं
तादृक्चरित्रयुक् । स लब्धिप्रतिसेवाभ्यां, पुलाको द्विविधः स्मृतः ॥ ८६ ॥ यतिर्यथा चक्रिसैन्यमपि चूर्णयितुं
क्षमः । लब्धिः सा स्यात्पुलाकाख्या, तां सङ्घादिप्रयोजने ॥ ८७ ॥ प्रयुज्जानो भवेच्छब्धिपुलाकोऽन्यस्तु पञ्चधा ।

ज्ञानदर्शनचारित्रलिङ्गसूक्ष्मविभेदतः ॥८८॥ युग्मम् ॥ ज्ञानं दोषैः स्वलिताद्यैः, अङ्गिताद्यैश्च दर्शनम् । सूलोत्तरा-
 तिचारैश्च, चारित्रं यो विराधयेत् ॥ ८९ ॥ स ज्ञानादिपुलाकः स्यात्कुर्याच्चिष्कारणं च यः । वेपान्तरं भवेच्छिक्तपु-
 लाकः स श्रुतोदितः ॥ ९० ॥ युग्मम् ॥ संघताऽकल्पयवस्तूनां, मनसा यो निषेवकः । स निर्दिष्टो यथासूक्ष्मपुलाकः
 श्रुतपारगैः ॥ ९१ ॥ विनिर्गतो मोहनीयकर्माख्याद् ग्रन्थतोऽत्र यः । स निर्ग्रन्थो द्विधा क्षीणोपज्ञान्तमोहभेदतः
 ॥ ९२ ॥ शुक्लध्यानजलैः स्नातो, दूरं कर्ममलोद्भिन्नतः । स स्नातकः सयोगी चायोगी चेति द्विधा भवेत् ॥ ९३ ॥
 ततश्च—अरकेऽसिंश्च वकुशकुशीलाद्येऽपि संयमे । भवेत्कर्मणापकर्षः, शक्तिसत्त्वादिद्वानितः ॥ ९४ ॥
 सत्यप्येवं भवेयुर्थे, सूढाः सङ्घे चतुर्विधे । धर्मे च नास्तिकाः कार्यास्ते भव्यैः सद्गतो वहिः ॥ ९५ ॥ यथा वृत्ता-
 दिवस्तूनां, पूर्वकालव्यपेक्षया । लेहमाधुर्यादिद्वानिर्घयप्यध्वक्षमीश्रयते ॥ ९६ ॥ तथापि कार्यं तत्साम्यं, स्या-
 तैरेव घृतादिभिः । न पुनस्तत्पदन्यस्तैः, स्वच्छैरपि जलादिभिः ॥ ९७ ॥ पूर्वार्ण्यपेक्षयैवं च, हीनहीनगुणैरपि ।
 मोक्षमार्गाद्यवासिः स्यान्निरग्रन्थैरेव नापरैः ॥ ९८ ॥ विपमेऽपि च कालेऽसिन्, भवन्त्येव महूपयः । निर्ग्रन्थैः
 सदृशाः केचिच्चतुर्थार्कवर्तिभिः ॥ ९९ ॥

यथाऽस्यामवसर्पिण्यामेतस्मिन् पञ्चमेऽरके । त्रयोविंशतिराद्रिष्टा, उदयाः सततोदयैः ॥ १०० ॥ विंशतिः
 १ प्रथमे तत्र, युगप्रधानसूरयः । उदये स्युर्द्वितीयस्मिन्, त्रयोविंशतिरेव ते २ ॥ १ ॥ तृतीयेऽष्टाद्वानवतिः ३,
 चतुर्थे चाष्टसप्ततिः ४ । पञ्चसप्ततिः ५ रेकोननवतिः ६ अतमेव ७ च ॥ २ ॥ सप्ताशीनि ८ स्तथा पञ्चनवतिश्च ९

ततः परम् । सप्ताशीतिः १० षट्सप्ततिरेव च १२ ॥ ३ ॥ चतुर्नवति १३ रेवाष्टौ १४, त्रयः १५
सप्त १६ चतुष्टयम् १७ । शतं पञ्चदशोपेतं १८, त्रयस्त्रिंशं शतं १९ शतम् २० ॥ ४ ॥ पञ्चाधिकाऽथ नवति २१
नवतिश्च नवाधिका २२ । चत्वारिंशत् २३ क्रमादेते, यथोक्तोदयसूरयः ॥ ५ ॥ श्रीसुधर्मा १ च वज्रश्च २, सूरिः
प्रतिपदाभिधः ३ । हरिस्सहो ४ नन्दिमित्रः ५, शूरसेन ६ स्तथाऽपरः ॥ ६ ॥ रविमित्रः ७ श्रीप्रभश्च ८, सूरि-
र्मणिरथाभिधः ९ यशोमित्रो १० धर्मशिखः ११, सत्यमित्रो १२ महासुनिः ॥ ७ ॥ धम्मिल्लो १३ विजया-
नन्द १४ स्तथा सूरिः सुमङ्गलः १५ । धर्मसिंहो १६ जयदेवः १७, सुरदिज्ञाभिधो गुरुः १८ ॥ ८ ॥ वैशाख-
१९ श्चाथ कौडिण्य २० सूरिः श्रीमाथुराह्वयः २१ । वणिक्पुत्रश्च २२ श्रीदत्त २३, उदयेष्ववाचसूरयः ॥ ९ ॥
स्यात्पुष्पमित्रो १ ऽर्हन्मित्रः २, सूरिवैशाखसंज्ञकः ३ । सुकीर्तिः ४ स्यावरो ५ रथसुतश्च ६ जयमङ्गलः ७
॥ १० ॥ ततः सिद्धार्थ ८ ईशानो ९, रथमित्रो १० मुनीश्वरः । आचार्यो भरणीमित्रो ११, दृढमित्राह्वयोऽपि
च १२ ॥ ११ ॥ संगतिमित्रः १३ श्रीधरो १४, मागध १५ आमराभिधः १६ । रेवतीमित्र १७ सत्कीर्तिमित्रौ
१८ च सुरमित्रकः १९ ॥ १२ ॥ फल्गुमित्रश्च २० कल्याण २१ सूरिः कल्याणकारणम् । देवमित्रो २२ दुष्प्र-
सह २३, उदयेष्वन्यसूरयः ॥ १३ ॥ श्रीसुधर्मा च जम्बूश्च, प्रभवः सूरिशेखरः । शयम्भवो यशोभद्रः, सं-
भृतिविजयाह्वयः ॥ १४ ॥ भद्रबाहुस्थूलभद्रौ, महागिरिसुहस्तिनौ । घनसुन्दरश्यामार्यौ, स्कन्दिलाचार्य इत्य-
पि ॥ १५ ॥ रेवतीमित्रधर्मौ च, भद्रगुप्ताभिधो गुरुः । श्रीगुप्तवज्रसंज्ञार्थरक्षितौ पुष्पमित्रकः ॥ १६ ॥ प्रथम-

स्योदयस्येति, विंशतिः सूरिसत्तमाः । त्रयोविंशतिरुच्यन्ते, द्वितीयस्याथ नामतः ॥ १७ ॥ श्रीवज्रो नाग-
 हस्ती च, रेवतीमित्र इत्यपि । सिंही नागार्जुनो भूतदिन्नः कालकसंज्ञकः ॥ १८ ॥ सत्यमित्रो हारिलश्च, जिनभद्रो
 गणीश्वरः । उमास्वामिः पुष्पमित्रः, संभृतिः सूरिकुञ्जरः ॥ १९ ॥ तथा मादरसंभृतो, धर्मः श्रीसंज्ञको गुरुः ।
 ज्येष्ठाङ्गः फल्गुमित्रश्च, धर्मघोषाह्वयो गुरुः ॥ २० ॥ सूरिविनयमित्राख्यः, शीलमित्रश्च रेवतिः । स्वप्नमित्रो
 हरिमित्रो, द्वितीयोदयसूरयः ॥ २१ ॥ स्युखयोविंशतरेवमुदयानां युगोत्तमाः । चतुर्युक्ते सहस्रे द्वे, मीलितः सर्व-
 संख्यया ॥ २२ ॥ एकावताराः सर्वेऽमी, सूरयो जगदुत्तमाः । श्रीसुधर्मा च जम्बूश्च, ख्यातौ तद्भवसिद्धिकौ
 ॥ २३ ॥ अनेकातिशयोपेता, महासत्त्वा भवन्त्यमी ॥ घ्नन्ति सार्द्धद्वियोजन्यां, दुर्भिक्षादीनुपद्रवान् ॥ २४ ॥
 एकादश सहस्राश्च, लक्षाश्च षोडशाधिकाः । युगप्रधानतुल्याः स्युः, सूरयः पञ्चमारके ॥ २५ ॥ तथोक्तं दुष्प-
 मारकसङ्घस्तोत्रे—“जुगपवरसरिससूरी, दूरीकयभवियमोहतमपसरं । वंदाभि सोलसुत्तर इगदसलक्खे सहस्से
 य ॥ १ ॥” “सन्तु श्रीवर्द्धमानस्येत्यादिदीवालीकल्पे तु—“जुगप्पहाणसमाणा एगारस लक्ख सोलस सह-
 रसा । सूरीउ हुंति अए पंचमए जाव दुप्पसहे ॥ २ ॥” कोटीनां पञ्चपञ्चाशद्विंशतिस्तान्त एव च । सहस्राश्च
 शताः पञ्च, सर्वे स्वाचारसूरयः ॥ २६ ॥ त्रयस्त्रिंशच्च लक्षाणि, सहस्राणां चतुष्टयी । चतुःशत्येकनवतिः, सू-
 रयो मध्यमा गुणैः ॥ २७ ॥ अस्मिन्नेवारकेऽभूवन्, पूर्वाचार्या महाशयाः । श्रीजगच्चन्द्रसूर्याद्यास्तपागच्छान्व-

१ स्तोत्रे तु सहस्सपदस्य व्यत्ययेन योजनात् षोडशसहस्रोत्तरा एकादश लक्षा इत्यर्थः संपद्येत ।

यक्रमे ॥ ३८ ॥ सूरयो बप्पभट्टयाख्या, अभयदेवसूरयः । हेमाचार्याश्च मलयगिर्याद्याश्चाभवन् परे ॥ २९ ॥
विजयन्तेऽधुनाऽप्येवं, सुनयो नयकोविदाः । अत्युग्रतपसश्चारुचारित्रमहिमाद्भुताः ॥ ३० ॥ एवं मध्यस्थया
दृष्ट्या, पर्यालोच्य विवेकिभिः । न कार्यः शुद्धसाधूनां, संशयः पञ्चमेऽरके ॥ ३१ ॥ दुष्पमारकर्पर्यन्तावधिः
सङ्घश्चतुर्विधः । भविष्यत्यव्यवच्छिन्न, इत्यादिष्टं जिनैः श्रुते ॥३२॥ तथोक्तं भगवत्यां—“जंबूद्वीवे णं भंते दीवे
भारहे वासे इमीसे ओसप्पिणीए देवाणुप्पियाणं केवइयं कालं तित्थे अणुसज्जिस्सति ?, गो० ! जंबु० भारहे
इमीसे ओस० ममं एक्कवीसं वाससहस्साइं तित्थे अणुसज्जिस्सति ” इति भग श० ८ उ० ८, दीवालीकल्पे
तूक्तं—“वासाण वीससहसा नवसय तिम्मास पंचदिण पहरा । इक्का घड्डिया दोपल अक्खर अड्डयाल जिण-
धम्मो ॥ १ ॥” पर्यन्ते त्वरकस्यास्य, सूरिदुष्प्रसहाभिधः । रत्निद्वयोच्छ्रितो विशाल्यब्दजीवी भविष्यति ॥ ३३ ॥,
स्वर्गञ्च्युत्वा समुत्पन्नो, गृहे द्वादशवत्सरीम् । स्थित्वा सामान्यसाधुत्वे, चत्वार्यब्दान्यसौ शुचिः ॥ ३४ ॥ च-
त्वार्यब्दानि सूरित्वे, स्थित्वाऽष्टाब्दानि च व्रते । स्वर्गमेष्यति सौधर्ममन्ते कृत्वाऽष्टमं कृती ॥ ३५ ॥ दशवैकालिकं
जीतकल्पमावश्यकं च सः । अनुयोगद्वारवृत्तीनेन्द्रो धास्यति श्रुतम् ॥ ३६ ॥ साध्वी तदा च फल्गुश्रीः,
आवको नागिलाभिधः । सत्यश्रीः आविका चेति, ज्ञेयः सङ्घश्चतुर्विधः ॥ ३७ ॥ यतः—“एगो साहू एगा य
साहुणी सहुओ य सहुी वा । आणाजुत्तो संघो सेसो पुण अट्टिसंघो उ ॥ ३८ ॥” उत्कृष्टं श्रुतमेतेषां, दश-

१ अरसविरसाधुदकवर्षणादिकालमपसार्यं स्थादुक्तमेतत् ।

वैकालिकावधि । षाण्मासिकतपस्तुल्यं, षष्ठभक्तं भविष्यति ॥ ३९ ॥ मन्त्रीशः सुसुखाभिख्यो, राजा विमल-
 वाहनः । भविष्यतस्तदा लोके, नीतिमार्गप्रवर्त्तकौ ॥ ४० ॥ अयं दुष्प्रसहाचार्योपदेशेन करिष्यति । चैलस्या-
 न्तिमसुद्धारं, राजा श्रीविमलाचले ॥ ४१ ॥ कोट्येकैकादश लक्षाः, सहस्राणि च षोडश । उत्तमानां क्षिती-
 शानां, संख्यैषा दुष्षमारके ॥ ४२ ॥ कोटयः पञ्चपञ्चाशद्विंशत्यापि सहस्रकाः । तावन्तोऽग्रशताः पञ्च पञ्चपञ्चा-
 शदन्विताः ॥ ४३ ॥ (५५५५५५५५) इत्यन्तो दुष्षमाकाले, निर्दिष्टा सर्वसंख्यया । नवभिः पञ्चकैर्नामधारि-
 णोऽधमसूरयः ॥ ४४ ॥ इत्यर्थतो दीपालिकाकल्पे ॥ एवं च सर्ववर्षावसर्पिणीष्वखिलाखपि । पञ्चमानामरकाणां,
 यथाहं भाव्यतां स्थितिः ॥ ४५ ॥ एवमुक्तस्वरूपस्य, पंचमस्थारकस्य च । प्रान्ते सूलाद् ज्ञातिधर्मो, विवाहा-
 दिर्विलीयते ॥ ४६ ॥ धर्मो विलीयते शाक्याद्यन्यपाखण्डिनामपि । राजधर्मो दुष्टशिष्टनिग्रहानुग्रहादिकः
 ॥ ४७ ॥ धर्मोऽथ श्रुतचारित्रलक्षणोऽपि विलीयते । साध्वादिनाशे तन्नाशः, पात्रनाशे घृतादिवत् ॥ ४८ ॥
 तथा चोच्छिद्यते वहिरन्नपाकादिभिस्सह । अतिस्त्रिगधेऽतिरुक्षे च, काले भवति नैष यत् ॥ ४९ ॥ अनतिस्त्रि-
 ग्धरुक्षेषु, सुषमानुष्पमादिषु । कालेषूत्पद्यते वहिस्तत्साध्याश्च क्रिया अपि ॥ ५० ॥
 एवं पूर्णं पञ्चमेऽरेऽनन्तैर्वर्णादिपर्यवैः । हीयमानैः प्रविशति, दुष्षमानुष्पमारकः ॥ ५१ ॥ स च कालो महा-
 भीष्मः, शून्योऽशेषजनक्षयात् । प्रवर्द्धमानदुःखार्त्तलोकहाहारवाकुलः ॥ ५२ ॥ तस्मिन् कालेऽतिकठिना,
 दूरोद्विश्वितधूलयः । वाता वान्ति भृशं भीष्मा, असह्याः प्राणहारिणः ॥ ५३ ॥ धूमायन्ते दिशोऽभीक्ष्णं,

परितोऽतिरजखलाः । प्रसूत्वरान्धतमसैर्निरालोका दिवानिशम् ॥५४॥ कालरौक्ष्येणाङ्गुरौक्ष्यादसद्यमहितं महः ।
शीतं सुञ्चति शीतांशुरुष्णं चोष्णकरः खरः ॥ ५५ ॥ सूर्यचन्द्रमसाधेतौ, जगतामुपकारिणौ । हन्त कालपरा-
वर्ते, स्यातां तावेव दुःखदौ ॥ ५६ ॥ सर्जादिक्षारसदृशसवाःपूरवर्षिणः । करीषरसतुल्याम्बुमुचोऽम्लरस-
वारयः ॥ ५७ ॥ अशिवदाहकृद्धारिकिरो विषमयोदकाः । वज्रोदकाः पर्वतादिप्रतिभेदप्रभूष्णवः ॥ ५८ ॥
विद्युत्पातकृतोऽभीक्ष्णं, कर्करादिकिरोऽसकृत् । जनानां विविधव्याधिवेदनामृत्युकृज्जलाः ॥५९॥ तदा चण्डा-
निलोद्धूततीव्रधारातिपातिनः । कर्णद्रोहिध्वनिकृतोऽसकृद्धर्षन्ति वारिदाः ॥ ६० ॥ चतुर्भिः कलापकं ॥ एषां क्षारा-
दिमेघानां श्रीजम्बूद्वीपप्रज्ञसिसूत्रवृत्त्योः कालमानमुक्तं न दृश्यते, 'अभिक्रखणं अरसमेहा विरसमेहा खारमेहा
खतमेहा यावत् वासं वासिहिति' एतदृत्तावपि अभीक्ष्णं पुनः पुनरित्यादि, कालसप्ततौ तु एतेषां कालमानमेवं
दृश्यते "तो खारगिगविसंबिलविज्जुघणा सग दिणाणि बहुपवणं । वरिसिअ बहुरोगिजलं काहंति समं गिरिथ-
लाइं ॥ १ ॥" ग्रन्थान्तरे तु एते क्षारमेघादयो वर्षशतानैकविंशतिवर्षसहस्रप्रमाणदुष्पमाकालातिक्रमे वर्षेभ्य-
न्तीति श्रीजम्बूद्वीपप्रज्ञसिसृत्तौ दृश्यते, ये जगज्जीवनास्तापच्छिदः सर्वेप्सितागमाः । एवं तेऽपि प्रवर्तन्ते, मेघाः
कालविपर्यये ॥ ६१ ॥ नगरग्रामखेटादीन्, द्विपदांश्च चतुष्पदान् । अपदान् खेचरान् भूमिचरानम्भश्चरानपि
॥ ६२ ॥ अरण्यवासिनो द्वीपवासिनः शैलवासिनः । विद्याधराद्वैकविद्यासाधनोर्जितशक्तिकान् ॥ ६३ ॥ त्रसान्
द्वित्रिचतुः पञ्चेन्द्रियांश्च स्यावरानपि । वृक्षगुल्मलतागुच्छौषधीर्नानातृणादिकान् ॥ ६४ ॥ विना वैताल्यवृप-

भकूटेभ्योऽन्यान् धराधरान् । गङ्गासिन्ध्वादिस्निग्धुभ्यः, परान् सर्वान् जलाश्रयान् ॥ ६५ ॥ विध्वस्येत्यादिकान् सर्वान्, भावांस्ते विषमा घनाः । भस्मीकुर्वन्ति दशसु, क्षेत्रेषु भरतादिषु ॥ ६६ ॥ पञ्चभिः कुलकं ॥ वर्षन्ति वैताह्यादीनामुपर्यपि घना अमी । तत्रस्था अपि नश्यन्ति, खेचरास्तपुराणि च ॥ ६७ ॥ किंतु ते भूधरास्तेषां, प्रासादाः शिखराणि च । न मनागपि भिद्यन्ते, शाश्वतं ह्यविनश्वरम् ॥ ६८ ॥

असिंश्च भरतक्षेत्रे, श्रीशत्रुञ्जयपर्वतः । तत्रापि काले भविता, शाश्वतप्राय एव यत् ॥ ६९ ॥ अशीति योजनान्येष, विस्तृतः प्रथमेऽरके । द्वितीये सप्ततिं षष्टिं, तृतीये कथितोऽरके ॥ ७० ॥ योजनानि च पञ्चाश-
 त्तुरीये पञ्चमे पुनः । योजनानि द्वादश स्युः, सप्त हस्तास्ततोऽन्तिमे ॥ ७१ ॥ उत्सर्पिण्यां कराः सप्तारके ह्याद्ये द्वितीयके । योजनानि द्वादश स्युर्मानमेवं परेष्वपि ॥ ७२ ॥ पञ्चाशतं योजनानि, मूले यो विस्तृतोऽभवत् । दशोपरि तथाऽष्टोच्चो, विहरत्यादिमेऽर्हति ॥ ७३ ॥ विच्छिन्नेऽपि हि तीर्थेऽस्मिन्, कूटमस्यर्षभाभिर्धं । सुरार्चितं स्थास्यतीह, पद्मनाभजिनावधि ॥ ७४ ॥ अस्मिन्नुषभसेनाद्याः, संख्यातीता जिनेश्वराः । निर्वाणैश्च विहारैश्च, बहुशोऽपावयन् महीम् ॥ ७५ ॥ भाविनः पद्मनाभाद्या, अर्हन्तोऽत्र महागिरौ । निजैर्विहारनिर्वाणैः, पावयि-
 व्यन्ति मेदिनीम् ॥ ७६ ॥ वर्त्तमानावसर्पिण्यामस्यां नेमिजिनं विना । त्रयोविंशतिरर्हन्तो, निन्युरेनं कृतार्थ-
 ताम् ॥ ७७ ॥ पञ्चभिर्मुनिकोपीभिः, सहोत्र वृषभप्रभोः । निर्वृतश्चैत्रराकायां, पुण्डरीको गणाधिपः ॥ ७८ ॥
 चतुर्मासीं स्थितावत्राजितशान्ती जिनेश्वरौ । क्षेत्रमेतदन्तानां सिद्धानां, विशदात्मनाम् ॥ ७९ ॥ श्रीनेमि-

लोकप्रकाशे
काललोकै
३४ सर्गे
॥ ५४८ ॥

गणभृन्नन्दिषेणो यात्रार्थमागतः । सत्प्रभावाश्रयं यत्राजितशान्तिस्तवं व्यधात् ॥ ८० ॥ जनकोदौ यथाकामं,
भोजितायां यदुर्ज्यते । तदेकेनोपवासेन, सुकृतं सिद्धमूधरे ॥ ८१ ॥ इत्याद्यर्थतः श्रीशत्रुञ्जयकल्पादौ ॥ प्रायः
पापविमुक्ताः स्युस्तिर्यञ्चोऽत्र निवासिनः । प्रयान्ति सद्गतावेव, स्पृष्ट्वेनं श्रद्धया गिरिम् ॥ ८२ ॥ सर्वेषामपि
तीर्थानां, यात्रया विश्ववर्तिनाम् । यावदुत्पद्यते पुण्यं, तावत्सिद्धाद्रियात्रया ॥ ८३ ॥ यश्चैत्यं जिनबिम्बं वा,
कारयेत्सिद्धपर्वते । स सुत्वा सार्वभौमत्वं, भवेदेवो महर्द्धिकः ॥ ८४ ॥ ध्वजं छत्रं पताकां च, स्थालभृद्भार-
चामरान् । विद्याधरो भवेद्दत्त्वा, रथं दत्त्वा च चक्रभृत् ॥ ८५ ॥ आहुर्विद्याप्राभृते च, नामान्यस्यैकविंशतिम् ।
यथाऽनुभावं क्लृप्तानि, मुनिखर्गिनरादिभिः ॥ ८६ ॥ तथाहुः—“विमलगिरी १ सुत्तिलिओ २ सिचुंजो ३
सिद्धखित्त ४ पुंडरिओ ५ । सिरिसिद्धसेहरो ६ सिद्धपवओ ७ तित्थराओ ८ १ ॥ बाहुवली ९ मरुदेवो
१० भगीरहो ११ सहसपत्त १२ सयपत्तो १३ । कूडसयडुत्तरओ १४ नगाहिराओ १५ सहसकमलो १६ ॥ २ ॥
ढंको १७ कवडिनिवासो १८ लोहिचो १९ तालझड २० कयंबुत्ति २१ । सुरनरमुणिकयनाओ सो विमलगिरी
जयड तित्थं ॥ ३ ॥” एष चाशाश्वतो नाशान्मूलानाशाच्च शाश्वतः । ततः सोभयधर्मत्वाच्छाश्वतप्राय
उच्यते ॥ ८७ ॥ अथ प्रकृतं—

अङ्गारसुर्पुरप्राया, भूमिर्भसमयी तदा । देहिभिर्दुष्करस्पर्शा, सतीव व्यभिचारिभिः ॥ ८८ ॥ कुरूपाम्ना
कुवर्णाश्च, दुर्गन्धा दुष्टलक्षणाः । हीनदीनस्वरा दुष्टगिरोऽनादेयभापिताः ॥ ८९ ॥ निर्लज्जाः क्लेशकपटवैरद्रो-

हपरायणाः । निर्मर्यादा मिथो युद्धवधबन्धविसंस्थुलाः ॥ ९० ॥ अकार्यकारिणो नित्यमन्यायोत्पाततत्पराः ।
पित्रादिविनयाज्ञादिव्यवहारविवर्जिताः ॥ ९१ ॥ भ्रम्ना काणान्धवधिरा, न्यूनाङ्गुल्यादयः कुशाः । कुणयः
पङ्गवः श्यामाः, कामात्ता बाल्यतोऽपि हि ॥ ९२ ॥ प्ररूढप्रौढकठिनरोमाणः शूकरादिवत् । असंस्कृतश्मश्रु-
केशाः, प्रवृद्धनखराः खराः ॥ ९३ ॥ कृतान्तसदृशाः काला, नीलीकुण्डोद्गता इव । स्थूलव्यक्तलसाजालनद्धाः
स्फटितमौलयः ॥ ९४ ॥ बाल्येऽपि कपिलश्वेतमूर्द्धजा बलिभिः श्लथाः । अशक्ता निपतद्गन्ता, जरसा जरसा
इव ॥ ९५ ॥ घटोद्भटमुखा वक्रनासिकाः कुटिलेक्षणाः । उत्कण्ठूयाः क्षतशतविगलत्पूयशोणिताः ॥ ९६ ॥
खरोष्ट्रगतयः संहननेनान्त्येन निर्बलाः । कुसंस्थानाः कुप्रमाणाः, कुस्थानशयनासनाः ॥ ९७ ॥ निस्सत्त्वाश्च निरुत्साहाः,
खानब्रह्मचर्यादिवर्जिताः । शास्त्रसंस्काररहिता, मूर्खा विकृतचेष्टिताः ॥ ९८ ॥ निस्सत्त्वाश्च निरुत्साहाः,
सोच्छिष्टा नष्टतेजसः । शीतोष्णपवनव्याधिप्रमुखार्त्तिशताश्रयाः ॥ ९९ ॥ प्रखेदमलसन्दोहवीभत्सा ब्रूलि-
धूसराः । बहुक्रोधमानमाया, लोभमोहभयोदयाः ॥ २०० ॥ व्रतैर्मूलोत्तरगुणैः, प्रत्याख्यानैश्च वर्जिताः । सम्यत्त्वे-
नापि रहिताः, प्रायः स्युर्मनुजास्तदा ॥ १ ॥ कदाचिदेषां केषांचित्, सम्यत्त्वं सम्भवत्यपि । संक्लिष्टाध्यवसाय-
त्वाद्विरतिस्तु न सर्वथा ॥ २ ॥ तथोक्तं भगवत्यां—‘ओसणं धम्मसन्नपब्भट्टा’, जम्बूद्वीपप्रज्ञपत्यां च—‘ओसणं
धम्मसन्नसम्मत्तपरिब्भट्टा’ ओसन्नमिति प्रायोग्रहणात्कचित्सम्यत्त्वं प्राप्यतेऽपीति भावः । प्रायः कच्छपमत्स्या-
दिमांसक्षौद्रादिभोजिनः । तुच्छधान्याशिनः केऽपि, बह्वहारा बहुक्षुधः ॥ ३ ॥ प्रायो विपद्योत्पद्यन्ते, तिर्यक्षु

नरकेषु ते । तिर्यग्भ्यो नरकेभ्यश्च, ते प्रायेण स्युरागताः ॥ ४ ॥ चतुष्पदा मृगव्याघ्रसिंहाश्वेतुष्टुकादयः ।
पक्षिणो ढङ्ककङ्काद्याः, सरदाद्याः सरीसृपाः ॥ ५ ॥ एतेऽपि सर्वे नरकतिर्यग्दुर्गतिगामिनः । स्युर्मांसभक्षिणः
क्रूराध्यवसायाश्च निर्दयाः ॥ ६ ॥ षष्ठस्य चारकस्यादौ, नरा हस्तद्वयोच्छ्रिताः । हीयमानाः क्रमादन्ते, चैक-
हस्तोच्छ्रिता मताः ॥ ७ ॥ उत्कृष्टमायुरेतेषामादौ वर्षाणि विंशतिः । अन्ते षोडश वर्षाणि, हीयमानं शनैः
शनैः ॥ ८ ॥ तथोक्तं—‘सोलसवीसइवासपरमाडआ समणाडसो’ इति श्रीजम्बू०प्र० सूत्रे, एतद्दृत्तावपि—इह
कदाचित् षोडश वर्षाणि कदाचिच्च विंशतिर्वर्षाणि परममायुर्येषां ते इति, वीरचरित्रे तु षोडश स्त्रीणां वर्षाणि,
विंशतिः पुंसां परमायुरिति ॥ वैताल्यपर्वतादर्वागङ्गायास्तदयोर्द्वयोः । विलानि स्युर्नव नव, तावन्ति सिन्धु-
कूलयोः ॥ ९ ॥ पद्मत्रिंशति बिलेष्वेवं, दक्षिणार्द्धनिवासिनः । वसन्ति मनुजाः पक्षिपशुगोधोरगादयः ॥ १० ॥
वैताल्यात्परतः सिन्धुगङ्गयोः कूलयोर्द्वयोः । षट्त्रिंशति बिलेष्वेते, वसन्त्युत्तरपार्श्वगाः ॥ ११ ॥ द्वाससति-
र्विलान्येवं, स्युः क्षेत्रेषु दशखपि । तेषु तिष्ठन्ति बीजानि, सर्वेषामपि देहिनाम् ॥ १२ ॥ रथचक्राक्षमात्रोण्डो,
रथाध्वमात्रविस्तृतः । तदा जलप्रवाहः स्यात्, सरितोः सिन्धुगङ्गयोः ॥ १३ ॥ तावदस्युदकं तासां, भूरिभिर्म-
त्स्यकच्छपैः । आकीर्णं पङ्किलं भूरिजीवमल्पतमाम्बुकम् ॥ १४ ॥ ननु शुल्लहिमवदादिषु शैलेषु नैघते । अर-
काणां परावर्त्तस्तस्त्रातजन्मनाम् ॥ १५ ॥ गङ्गादीनां निम्नगानां, हानिः षष्टेऽरके कथम् ? । किं चैवं कथमे-
तासां, विघटेत न निल्यता ? ॥ १६ ॥ अत्रोच्यते—हिमवत्पर्वतोत्थस्य, हानिनं स्यात् मनागपि । गङ्गादीनां

प्रवाहस्य, सङ्कुण्डनिर्गमावधि ॥ १७ ॥ ततः परं त्वेष यथा, शुभकालानुभावतः । नद्यन्तरसहस्रानुषङ्गेण
 वर्द्धते क्रमात् ॥ १८ ॥ तथा नद्यन्तरासङ्गाद्भूरितापात्तथा क्षितेः । शुष्यत्यपि प्रवाहोऽयं, दुष्टकालानुभावतः
 ॥ १९ ॥ पद्मादिद्दनिर्गच्छत्प्रवाहापेक्षयैव च । स्याच्छाश्वतत्वमेतासा, ततो युक्तं यथोदितम् ॥ २० ॥ चतुर्भिः
 कलापकं । निवसन्ति मनुष्यास्ते, प्रागुक्तेषु विलेष्वथ । भीष्मेषु घोरध्वान्तेषु, स्तेनाः कारागृहेष्विव ॥ २१ ॥
 कृताकार्या इव बहिस्ते हि नागन्तुमीशते । गोपतेरुत्प्रतापस्य, करसंतापभीरवः ॥ २२ ॥ निशायामपि
 नेशास्ते, निर्गन्तुं विलतो बहिः । असह्यं ददतो जाड्यं, विधोर्भिता निशाचरात् ॥ २३ ॥ रजनी गतचन्द्राऽपि,
 निशाचरवधूरिव । भवेत्प्राणोपघाताय, तेषां शीतार्त्तिवैपिनाम् ॥ २४ ॥ ततः प्रातः प्रदोषे च, नात्युष्णे
 नातिशीतले । निर्गच्छन्ति विलेभ्यस्ते, शृगाला इव भीलवः ॥ २५ ॥ उपेत्य गङ्गासिन्धुभ्यो, गृहीत्वा मत्स्य-
 कच्छपान् । स्थले क्षिपन्ति पाकार्थं, सद्यस्का दुर्जरा हि ते ॥ २६ ॥ दिवा तरणितापेन, रात्रौ शैलेन भूयसा ।
 तेषामाहारयोग्याः स्युः, कथिता नीरसाश्च ते ॥ २७ ॥ मन्दाल्पजठराग्नीनामपक्वाः सरसाश्च ते । न जीर्यन्तेऽ-
 ग्न्यभावाच्च, तेषां पाकोऽप्यसम्भवी ॥ २८ ॥ आदाय पूर्वनिक्षिप्तान्, प्सान्ति ते मत्स्यकच्छपान् । भविष्य-
 द्भोजनार्थं च, निक्षिपन्ति पुनर्नवान् ॥ २९ ॥ जीविका स्यात्सदाऽप्येषां, यदेवं पापसाधनम् । स्युस्तिर्यथो नार-
 काश्च, प्रायस्तत्तेऽपि पापिनः ॥ ३० ॥ सूत्रे च प्रायःशब्दोक्तेः, क्षुद्रात्रकृतजीविकः । अङ्किष्टाध्यवसायश्च,

१ हिमवतो भरतनैकट्यात् तत्र नैव सिन्धुगंगप्रवाहहान्यादि इति नैव कचिदाप्तोक्तं ।

कश्चित्स्वर्गोऽपि गच्छति ॥ ३१ ॥ तथाहुः—‘ओसणमंसाहारा मच्छाहारा’ इत्यादि, तथा ‘ओसणं
णारगतिरिक्खजोणिणएसु उववज्जिहिति’ति श्रीजंबू०प्र० सूत्रे। तदा पइवर्षवयसो, गरमं दधते स्त्रियः। सकृच्छं
सुवतेऽभीक्षणमपत्यानि बहूनि ताः ॥ ३२ ॥ बहुभिः पुत्रपौत्राद्यैः, क्लियन्तेऽल्पायुषोऽपि ते। पापिनः पापि-
भिर्वालविद्वैरैर्विद्वरा इव ॥ ३३ ॥ यूकामत्कुणलिक्षाद्या, येऽप्यमी क्षुद्रजन्तवः। तुदन्ति तेऽपि दुष्टास्तान-
जीर्णान् गदा इव ॥ ३४ ॥

एवं षष्ठ्यसरे पूर्णे, संपूर्णतावसर्पिणी। उत्सर्पिणी प्रविशति, ततोऽसुष्या विलक्षणा ॥ ३५ ॥ आरम्भ-
समये योऽयसुत्सर्पिण्या भवेद्दिह। पञ्चदशानां कालानां, स एवादिक्षणो भवेत् ॥ ३६ ॥ ते चामी—आवल्या-
१ ऽऽनप्राण २ स्लोक ३ लव ४ सुहृत् ५ दिन ६ निशाः ७ करणम् ८। नक्षत्र ९ पक्ष १० मास ११ त्वय १२ नानि
च १३ हाथन १४ युगे १५ च ॥ ३७ ॥ (आर्या) यद्यपि ग्रन्थान्तरे ऋतोरारषाढादित्वेन कथनादत्र आवणमासे
ऋतोरारम्भो न घटते, तथापि भगवतीवृत्त्युक्तस्य ऋतौ आवणादित्वपक्षस्याश्रयणात् न दोषः इति जम्बूप्र०
वृ०। एवं च—नभःश्यामप्रतिपदि, करणे बालवाभिधे। उत्सर्पिणी प्रविशति, नक्षत्रेऽभिजिदाह्वये ॥ ३८ ॥
तदैव च प्रविशति, दुष्षमदुष्षमाभिधः। अरकः प्रथमोऽसुष्या, उत्सर्पिण्या सुखाधमः ॥ ३९ ॥ अस्मिन् सर्वप-
दार्थानां, वर्णगन्धादिपर्यवाः। क्षणे क्षणे विवर्द्धन्ते, प्रभृति प्रथमक्षणात् ॥४०॥ प्राग्भावितोऽवसर्पिण्यां, यथाऽन-
न्तगुणक्षयः। वर्णादीनामुपचयो, भाव्योऽत्रानुक्षणं तथा ॥४१॥ मनुजाः प्राग्वदत्रापि, विलवासिन एव ते। आयु-

देहादिपर्यायिः, किंतु वर्द्धिष्णवः क्रमात् ॥ ४२ ॥ प्रथमं षोडशाब्दानि, जनानामिह जीवितम् । वर्षाणि
 विंशतिं चान्ते, वर्द्धमानं शनैः शनैः ॥ ४३ ॥ एकहस्तोच्चवपुषः, प्रथमं मनुजा इह । वर्द्धमानाः क्रमादन्ते,
 भवन्ति द्विकरोच्छ्रिताः ॥ ४४ ॥ आहारादिस्वरूपं तु, तेषामत्रापि पूर्ववत् । प्रयान्ति दुर्गतावेव, मांसाहारा
 अमी अपि ॥ ४५ ॥ एवमाद्येऽरके पूर्णे, द्वितीयः प्रविशत्यरः । दुष्षमाख्यः प्रातिलोम्यात्, प्रागुरुदुष्पमोपमः ॥ ४६ ॥
 प्रथमे समयेऽथास्य, पुष्करावर्त्तवारिदः । प्रादुर्भवेन्महीमाश्वसयन्नर्हन्न्रिवामृतैः ॥ ४७ ॥ पुष्करं नाम शस्ताम्बु,
 तेनावर्त्तयति क्षितेः । संहरत्यशुभावस्थां, पुष्करावर्त्तकस्ततः ॥ ४८ ॥ तत्तत्क्षेत्रप्रमाणः स्याद्विष्कम्भायामतः स
 च । तीव्रार्कतापच्छेदाय, चन्द्रोदय इव क्षितेः ॥ ४९ ॥ क्षणात् क्षेत्रमभिव्याप्य, सर्वं स मृदु गर्जति । सान्त्वय-
 न्निव भूलोकं, दुष्टमेघैरुपद्रुतम् ॥ ५० ॥ स चाभितः प्रथयति, विद्युतो द्युतिमालिनीः । शुभकालप्रवेशार्हा, इव
 मङ्गलदीयिकाः ॥ ५१ ॥ मुशलस्थूलधाराभिः, स च वर्षन् दिवानिशम् । निर्वापयति भूपीठं, खादुस्वच्छहितो-
 दकः ॥ ५२ ॥ स सप्तभिरहोरात्रै, रेतःस्नेहामृताद्रिताम् । क्षमां कुर्याच्छान्तसंतापां, प्राणेश इव वल्लभाम् ॥ ५३ ॥
 ततस्तस्मिन्नुपरते, पुष्करावर्त्तकाम्बुदे । प्रासवार इव प्रादुर्भवति क्षीरवारिदः ॥ ५४ ॥ सप्त प्राग्बद्धहोरात्रान्,
 सोऽपि वर्षन् दिवाऽनिशम् । चारुगोक्षीरतुल्याम्बुवर्णार्णादीन् जनयेत् क्षितौ ॥ ५५ ॥ क्षीराब्दे विरते तस्मिन्,
 घृतमेघो घृतोदकः । सप्त वर्षन्नहोरात्रान्, स्नेहं जनयति क्षितेः ॥ ५६ ॥ अहोरात्रांस्ततः सप्त, वर्षन्नमृतवा-
 रिदः । नानौषधीर्जनयति, नानावृक्षलताङ्कुरान् ॥ ५७ ॥ रसमेघस्ततः सप्ताहोरात्रान् सुरसोदकः । वनस्पतिषु

लोकप्रकाशे
काललोकै
३४ सर्गे
॥५५१॥

तित्तादीन्, जनयेत् पञ्चधा रसान् ॥ ५८ ॥ पञ्चानामेव भेदानां, यद्रसेषु चित्रक्षणम् । तल्लवणमधुरयोरभेदस्य
विवक्षया ॥ ५९ ॥ माधुर्यरससंसर्गो, लवणे स्फुटमीक्षयते । स्वादुत्वं लवणक्षेपे, भवेत् सर्वरसेषु यत् ॥ ६० ॥
अत्युत्तमा अमीमेघाः, पुष्करावर्त्तकादयः । जनयन्ति जगत्स्वास्थ्यं, पञ्चैव परमेष्ठिनः ॥ ६१ ॥ आद्योऽत्र शमये-
द्वाहं, द्वितीयो जनयेच्छुभान् । वर्णगन्धरसस्पर्शान्, सुवः स्नेहं तृतीयकः ॥ ६२ ॥ तुर्यो वनस्पतीन् सर्वान्,
पञ्चमस्तद्गतान् रसान् । आहुः प्रयोजनान्येवं, पञ्चानामप्यनुक्रमात् ॥ ६३ ॥ ततः क्रमाद्भवेद्भूमिभूरिभिर्नव-
पल्लवैः । वृक्षगुच्छलतागुल्मतृणादिभिरलङ्कता ॥ ६४ ॥ तदा प्रसन्ना तृसा च, भूमिर्भाति नवाङ्कुरा । रोमाञ्चितेव
भूयिष्ठकालेन कृतपारणा ॥ ६५ ॥ प्रासघातुक्षया शुष्का, या मृतेवाभवन्मही । सा पुनर्यौवनं प्रापि, सत्कालेन
रसायनैः ॥ ६६ ॥ मनोरमां सुखस्पर्शा, प्रोत्फुल्लद्रुममण्डिताम् । तदा विलोक्य ते भूमिं, मोदन्ते विलवासिनः
॥ ६७ ॥ ततो विलेभ्यस्ते मातृगर्भेभ्य इव निर्गताः । अपूर्वमिव पश्यन्ति, विश्वं प्राप्तमहासुखाः ॥ ६८ ॥
गणशस्तेऽथ सम्भूय, वदन्त्येवं परस्परम् । जातो भोः सुखकृत्कालो, रमणीयं च भूतलम् ॥ ६९ ॥ वनस्पति-
भिरेभिश्च, दलपुष्पफलाञ्चितैः । मधुरैः पावनैः पथ्यैराहारो नो भवत्वथ ॥ ७० ॥ अतःपरं च यः कोऽपि,
मतस्य कूर्मादिजाङ्गलैः । करिष्यत्यशुभैर्वृत्तिं, स पापोऽस्मद्गणाद्दृष्टिः ॥ ७१ ॥ तस्य नामापि न ग्राह्यं, वीक्षणीयं
सुखं न च । छायाऽप्यस्य परित्याज्या, दूरेऽद्भस्पर्शनादिकम् ॥ ७२ ॥ इति व्यवस्थां संस्थाप्य, ते रमन्ते यथा
सुखम् । भूतलेऽलङ्कृते विष्वग्, रम्यैस्तृणलतादिभिः ॥ ७३ ॥ कुतश्चित्पुरुपात्तेऽथ, जातिस्पृत्यादिशालिनः ।

क्षेत्राधिष्ठातृदेवाद्वा, कालानुभावतोऽपि च ॥ ७४ ॥ ते जनाः प्राप्तनैपुण्या, व्यवस्थामपरामपि । कुर्वन्ति
 नगरग्रामनिकायरचनादिकाम् ॥ ७५ ॥ अन्नपाकाङ्गसंस्कारवस्त्रालङ्करणान्यपि । वीवाहराजनीत्यादि, क्रमात्सर्व
 प्रवर्त्तते ॥ ७६ ॥ तथोक्तं जम्बूद्वीपप्रज्ञसिवृत्तौ एतद्रकवर्णने—“द्वितीयारे पुरादिनिवेशराजनीतिव्यवस्थादि-
 कृत्वात्सिस्कारादिपुरुषद्वारा वा क्षेत्राधिष्ठायकदेवप्रयोगेण वा कालानुभावजनितनैपुण्येन वा तस्य सुसम्भव-
 त्वा”दिति ॥ षट् संस्थानानि ते दध्युः, क्रमात्संहननानि च । यान्ति कर्मानुसारेण, जना गतिचतुष्टये ॥ ७७ ॥
 उत्कर्षादरकस्यादौ, ते विंशत्यब्दजीविनः । अन्ते च त्रिंशदधिकशतवर्षायुषो जनाः ॥ ७८ ॥ आदौ स्युर्द्वि-
 करोत्तुङ्गवपुस्ते ततः क्रमात् । वर्द्धमानोच्छ्रया अन्ते, सप्तहस्तसमुच्छ्रिताः ॥ ७९ ॥ वर्णगन्धरसस्पर्शजीवितो-
 च्चत्वपर्यवैः । वर्द्धमानैर्वर्द्धमानैः, पूर्णेऽस्मिन् दुष्षमारके ॥ ८० ॥ तृतीयोऽरः प्रविशति, दुष्षमासुषमाभिधः । स
 प्रातिलोम्यात्पूर्वोक्तचतुर्थारकसन्निभः ॥ ८१ ॥ अरकस्यास्य पक्षेषु, गतेषु प्रथमक्षणात् । एकोननवतावाद्या,
 जिनोत्पत्तिः प्रजायते ॥ ८२ ॥ तथाहुः—“कालदुगे तिचउत्थारएसु एगूणनवइपक्वेषु । सेसगएसुं सिञ्जति
 हुंति पहमंतिमजिणिंदा ॥ ८३ ॥” एषोऽवसर्पिणीजातचतुर्विंशजिनोपमः । प्रायोऽङ्गमानवर्णायुःकान्तिप्रभृतिप-
 र्यवैः ॥ ८४ ॥ इत्युत्सर्पिण्यवसर्पिण्यर्हच्चक्रयादयोऽखिलाः । प्रातिलोम्यानुलोम्याभ्यां, भाव्यास्तुल्या मनीषिभिः
 ॥ ८५ ॥ मिथोऽन्तरं तावदेव, यस्योत्पत्तिर्यदोदिता । शेषेऽरकेऽवसर्पिण्यां, सोत्सर्पिण्यां गतेऽरके ॥ ८६ ॥
 गतेऽरकेऽवसर्पिण्यां, यस्योत्पत्तिर्यदोदिता । शेषेऽरके सोत्सर्पिण्यां, स्वयं भाव्या विवेकिभिः ॥ ८७ ॥ त्रयो-

विंशतिरहन्तस्तथैकादश चक्रिणः । अरकेऽस्मिन् भवन्त्येवं, सर्वेऽपि केशवादयः ॥ ८८ ॥ आयुरत्र शतं त्रिंश-
मादावत्राङ्गिनां भवेत् । पूर्वकोटिसितं चान्ते, वर्द्धमानं शनैः शनैः ॥ ८९ ॥ आदौ स्युः सप्तहस्तोच्चवपुषो
मनुजास्ततः । वर्द्धमानाः पञ्चचापशतोच्चाङ्गाः स्मृताः श्रुते ॥ ९० ॥ एवं पूर्णे तृतीयेऽरे, चतुर्थः प्रविशत्यरः ।
स प्राक्तनतृतीयाभः, सुषमादुष्पमाभिधः ॥ ९१ ॥ एकोनवतौ पक्षेऽवतीतेष्वदिमक्षणात् । चतुर्विंशत्याह-
तोऽस्मिन्नुत्पत्तिः स्याज्जिनेशितुः ॥ ९२ ॥ अरकेऽस्मिन् भवत्येवं, द्वादशश्चक्रवर्धपि । तत्पद्धतिस्तु सर्वाऽपि,
विज्ञेया पूर्ववर्णिता ॥ ९३ ॥ उत्सर्पिण्यां स्युस्त्रिषष्टिः, शलाकापुरुषा इति । दशक्षेत्र्यां तृतीयारे, तुर्यारायां-
शसंयुते ॥ ९४ ॥ एवं पञ्चमषष्ठारावपि भाव्यौ विपर्ययात् । पूर्वोदितावसर्पिण्या, द्वितीयाद्यारकोपमौ ॥ ९५ ॥

स च श्रेणिकराजस्य, जीवः सीमन्तकेऽधुना । नरके वर्त्तते रत्नप्रभायां प्रथमक्षितौ ॥ ९६ ॥ स्थितं स तत्र
चतुरशीतिवर्षसहस्रिकाम् । मध्यमामनुभूयाब्देः, कियद्भिरधिकं ततः ॥ ९७ ॥ पादमूले भारतस्य, वैता-
ल्यस्य महागिरेः । देशे दूरगतकेशो, पाण्डुवर्द्धनसंज्ञके ॥ ९८ ॥ शतद्वाराभिधपुरे, सुतरलं भविष्यति । सुमतेः
कुलकरस्य, भद्रास्त्रीकुक्षिसम्भवः ॥ ९९ ॥ श्रीवीरपद्मनाभयोरन्तरं चैवं—“चुलसी वाससहस्सा, वासा सत्तेव
पंच मासा य । वीरमहापडमाणं अंतरमेयं वियाणाहि ॥ १ ॥” इति नन्दीवृत्तौ, इदं वीरमहापद्मयोर्निर्वाणो-
त्पादयोरन्तरं ज्ञेयं, श्रेणिकराजजीवस्य तु नरके किञ्चिदुक्तान्तरकालादधिकमेवायुः सम्भवति, श्रेणिके मृते तु
कियत्कालं वीराहंत इह विहारात् तावतः कालस्य तदायुष्यधिकत्वादिति ॥ स चतुर्दशभिः स्वमैः, सूचितः शक्र-

पूजितः । जनिष्यते दिने यस्मिन्, तस्मिंस्तत्र पुरेऽभितः ॥ ३०० ॥ अन्तर्बहिश्च पद्मानां, रत्नानां चातिभूय-
 साम् । वृष्टिर्भविष्यति प्राज्या, वाराशिव तपालये ॥ १ ॥ ततः पित्रादयस्तस्य, सुदिता द्वादशे दिने । करि-
 ब्यन्ति महापद्म, इति नाम गुणानुगम् ॥ २ ॥ साधिकाष्टाब्दवयसमर्थेनं सुमतिः पिता । स्थापयिष्यति
 राज्ये स्वे, ततो राजा भविष्यति ॥ ३ ॥ राज्यं पालयतस्तस्य, शक्रस्येव महौजसः । देवौ महर्द्धिकावेत्य,
 सेविष्येते पद्द्वयम् ॥ ४ ॥ यक्षाणां द्वाक्षिणात्यानां, पूर्णभद्राभिधः प्रसुः । माणिभद्रश्चौत्तराहयक्षाधीशः सुरे-
 श्वरः ॥ ५ ॥ एतौ द्वावपि यक्षेन्द्रौ, प्रभोस्तस्य करिष्यतः । सेनान्याविव सैन्यस्य, कार्यं शत्रुजयादिकम् ॥ ६ ॥
 सामन्तादिस्ततस्तस्य, श्रेष्ठिपौरजनादिकः । मिथः परिच्छदः सर्वः, सम्भूयैवं वदिष्यति ॥ ७ ॥ अहो सुरेन्द्रौ
 कुर्वीते, अस्यास्माकं महीपतेः । सेनाकार्यं महाश्चर्यपुण्यप्राग्भारशालिनः ॥ ८ ॥ महापद्मनृपस्याथ, देवसेन
 इति स्फुटम् । नामास्तु गुणनिष्पन्नं, द्वितीयं रुचिरं ततः ॥ ९ ॥ देवसेननृपस्याथ, राज्यं पालयतः क्रमात् ।
 उत्पत्स्यते हस्तिरत्नं, चतुर्दन्तं महोज्ज्वलम् ॥ १० ॥ शक्रमैरावणारूढमिव तं तेन हस्तिना । विचरन्तं शतद्वार-
 पुरे वीक्ष्य जनाः समे ॥ ११ ॥ वदिष्यन्ति मिथस्ते यद्देवसेनमहीपतेः । वाहनं विमलो हस्ती, ततो विमलवा-
 हनः ॥ १२ ॥ तृतीयमिति नामास्तु, त्रिनाभैवं भविष्यति । महापद्मो देवसेनो, राजा विमलवाहनः ॥ १३ ॥
 एवं त्रिंशतमब्दानि, राज्यं सुत्त्वा महाशयः । दानं दत्त्वाऽऽब्दिकं प्रौढोत्सवैः स प्रव्रजिष्यति ॥ १४ ॥ द्वाद-
 शान्दानि सार्द्धानि, पक्षेणाभ्यधिकान्यथ । छद्मस्यत्वे तपः कृत्वा, स केवलमवाप्स्यति ॥ १५ ॥ सप्रतिक्रमणो

धर्मो, यथा पञ्चमहाव्रतः । सुनीनां आवकाणां च, द्वादशव्रतवन्द्युरः ॥ १६ ॥ महावीरेण जगदे, जगदेकहितावहः । महापद्मोऽपि भगवांस्तथा सर्वं वदिष्यति ॥ १७ ॥ युग्मम् ॥ अस्य प्रभोर्गणधरा, एकादश गणा नव । श्रीवीरवद्भविष्यन्ति, वर्णलक्ष्मोच्छ्रयाद्यपि ॥ १८ ॥ कल्याणकानां पञ्चानां, तिथिमासदिनादिकम् । श्रीवर्द्धमानवद्भ्रावि, पद्मनाभप्रभोरपि ॥ १९ ॥ सार्द्धेषणमासहीनानि, वर्षाणि त्रिंशतं च सः । पालयिष्यति सर्वज्ञपर्यायं सुरसेवितः ॥ २० ॥ द्विचत्वारिंशद्वदानि, आमण्यमनुभूय च । द्विससत्यवदसर्वायुः, परमं पदमेष्यति ॥ २१ ॥ सुपाश्वो वर्द्धमानस्य, पितृव्यो यः प्रभोरभूत् । सूरदेवाभिधो भावी, स द्वितीयो जिनोत्तमः ॥ २२ ॥ पोट्टिलस्य च यो जीवः, स तृतीयो भविष्यति । सुपाश्वनामा देहादिमानैर्नमिजिनोपमः ॥ २३ ॥ यस्तु हस्तिनापुरवासी भद्रासार्थवाहीपुत्रो द्वात्रिंशद्भार्यात्यागी वीरशिष्यः सर्वार्थसिद्धोत्पन्नो महाविदेहान्तः सेतस्यन्नौपपातिकोपाङ्गे (अनुत्तरोपपातिके) प्रोक्तः स त्वन्य एव । जीवो दृढायुपस्तुर्यो, जिनो भावी स्वयम्प्रभः । कार्तिकात्मा च सर्वानुभूतिः पञ्चमतीर्थकृत् ॥ २४ ॥

आवस्वत्यां शङ्खगतकावभृतां आवकोत्तमौ । तत्र कोष्ठकचैले च, श्रीवीरः समवासरत् ॥ २५ ॥ भगवन्तं नमस्कर्तुं, शङ्खाद्याः आवका ययुः । ततो निवर्त्तमानांस्तान्, आद्भः शङ्खोऽब्रवीदिति ॥ २६ ॥ उपस्कारयत प्राज्यमाहारमशनादिकम् । यथा तदद्य मुञ्जानां, पाक्षिकं पर्वं कुर्महे ॥ २७ ॥ ते च शङ्खवचः आद्भास्तथेति प्रतिपेदिरे । शङ्खश्च निर्मलमतिर्गृहे गत्वा व्यचिन्तयत् ॥ २८ ॥ न श्रेयानद्य मुत्तवा भे, पौपधः पाक्षिकेऽहनि ।

तत्कुर्वेऽपौषणेनैव, विशुद्धं पर्वपौषधम् ॥ २९ ॥ शङ्खमागमयन्ते स्म, आद्धास्ते सज्जभोजनाः । अनागच्छति त-
 सिंश्च, तदाहानाय तद्गृहे ॥ ३० ॥ शतकापरनामा द्राक्, पुष्कली आवको ययौ । शङ्खभार्योत्पला चास्य,
 चकाराभ्यागतोचितिम् ॥ ३१ ॥ युग्मम् । ततः पौषधशालायां, शङ्खाल्यायां विवेश सः । प्रतिक्रम्येर्यापथिकं, शङ्ख-
 आवकमित्यवक् ॥ ३२ ॥ सिद्धमन्नादि तच्छीघ्रमागच्छ आवकव्रजे । तद्भुत्त्वाऽद्य यथा पर्वपौषधं प्रतिजागृमः
 ॥ ३३ ॥ ऊचे शङ्खः पौषधिकोऽपौषणेनस्मि सोऽप्यथ । न्यवेदयत् तत्सर्वेषां, तत्ते बुभुजिरे ततः ॥ ३४ ॥ शङ्खोऽथा-
 पारयित्वैव, पौषधं प्राणमज्जिनम् । प्रातः आद्धाः परेऽप्येवं, शुश्रुबुद्धेशनां प्रभोः ॥ ३५ ॥ देशनाऽन्ते आवकास्ते,
 गत्वा शङ्खस्य सन्निधौ । अवादिषुरुपालम्भं, ह्यः साध्वस्मानहीलयः ॥ ३६ ॥ ततस्तान् भगवान्भूचे, मा शङ्ख
 हीलयन्तु भोः ! । सुदृष्टिर्दृढधर्माऽयं, सुष्ठु जागरितो निशि ॥ ३७ ॥ एवं यो वर्द्धमानेन, स्तुतस्तादृशपर्यदि । विदेहे
 सेत्स्यमानोऽसौ, पञ्चमाङ्ग उदीरितः ॥ ३८ ॥ स्वर्गेऽस्यायुरपि प्रोक्तं, श्रुते पत्यचतुष्टयम् । पष्ठो जिनस्तु श्रीम-
 ल्लिजिनस्थाने भविष्यति ॥ ३९ ॥ ततश्च-संख्येय एव कालः स्याद्भाविपष्टजिनोदये । तत् पष्टजिनजीवो यः,
 शङ्खोऽन्यः सेति बुध्यते ॥ ४० ॥ स्थानाङ्गवृत्तौ त्वयमेव शङ्खो भावितीर्थकृतया प्रोक्तस्तदाशयं न वेद्मीति ।
 जीवः शङ्खस्य पष्ठोऽर्हन्, भावी देवश्रुताभिधः । भविष्यत्युदयाख्योऽर्हन्नन्दीजीवश्च सप्तमः ॥ ४१ ॥ अष्टमो-
 ऽर्हन् सुनन्दस्य, जीवः पेठालसंज्ञकः । आनन्दजीवो नवमः, पोदिच्छाख्यो जिनेश्वरः ॥ ४२ ॥ दशमः शतक-
 १ श्रीस्थानाङ्गवृत्तौ हि शङ्खस्य भावितीर्थकृत्योक्तावपि न पष्टजिनतयोक्तिः ततो नामान्तरेणान्यजिनपूर्वभवः स्यात् ॥

स्यात्मा, शतकीर्त्तिर्भविष्यति । शङ्खस्यायं सहचरः, पुष्कलीत्यपराह्वयः ॥ ४३ ॥ श्रीहैमवीरचरित्रे तु नवमः
केकसीजीवो दशमस्तु रेवतीजीव इति दृश्यते । सुता चेटकराजस्य, सुज्येष्ठा स्त्रीकृतव्रता । आतापनां करोति स्म,
निर्वन्त्राऽन्तरुपाश्रयम् ॥ ४४ ॥ इतः परिव्राट् पेढालो, विद्यासिद्धो गवेषयन् । विद्यादानोचितं पात्रमपश्यत्तां महा-
सतीम् ॥ ४५ ॥ यद्यस्या ब्रह्मचारिण्याः, कुक्षिजस्तनयो भवेत् । तस्यार्हः स्यात्तदा व्याघ्रीदुग्धस्य स्वर्गपात्रवत्
॥ ४६ ॥ विचिन्त्यैवं धूमिकया, व्यामाहं विरचय्य सः । तद्योनावक्षिपद्बीजं, कमालातश्च दारकः ॥ ४७ ॥ सह मात्रा-
ऽन्यदा सोऽगाञ्जिनाभ्यर्णं तदा जिनम् । विद्याभृत्कालसन्दीपः, को मां हन्तेति पृष्ठवान् ? ॥ ४८ ॥ स्वामिनोक्ते
सत्यकिनि, तसुपेल्य जहास सः । मारयिष्यसि मां त्वं रे, इत्युक्त्वाऽपातयत् पदोः ॥ ४९ ॥ अपहृत्यान्यदा
साध्वीसकाशाञ्जनकेन सः । समग्रा ग्राहितो विद्या, धीरः साधयति स्म ताः ॥ ५० ॥ रोहिण्या विद्यया व्या-
ऽस्मिन् सप्तमे च सा । ललाटे विवरं कृत्वा, हृदि तस्य विवेश च ॥ ५१ ॥ प्राग्जन्मसाधनात्पुष्टा, भवे-
भावतः । जघान कालसन्दीपं, सपेढालं च दाम्भिकम् ॥ ५२ ॥ ललाटविवरं त्वक्षि, जातं दिव्यानु-
रान् । नाट्यपूजां प्रभोः कृत्वा, रमते स्म यथासुखम् ॥ ५३ ॥ प्राप्तो विद्यार्धेन्द्रत्वं, नत्वा सर्वान् जिनेश्व-
एकादशो जिनो भावी, सत्यकी सुव्रताभिधः ॥ ५४ ॥ महोदेव इति ख्यातो, रुद्र एकादशः स च ।
श्रीनेमिनाथस्य, सद्धर्मः श्रावकोऽभवत् ॥ ५५ ॥ द्वारकाधिपतिः कृष्णवासुदेवो महर्षिकः । भक्तः
अष्टादश सहस्राणि, वन्दमानोऽन्यदा सुनीन् । स वन्दनेन

गुरुणा, सम्यक्त्वं क्षाधिकं द्दधौ ॥ ५७ ॥ सप्तमक्षितियोग्यानि, दुष्कृतान्यपवर्तयन् । चक्रे तृतीयध्मार्हाणि,
 तीर्थकृन्नाम चार्जयत् ॥ ५८ ॥ तथोक्तं—“तित्थयरत्नं सम्मत्त खाइयं सत्तमीइ तइयाए । वंदणएणं विहिणा
 बद्धं च दसारसीहेण ॥ ५९ ॥” कृष्णजीवोऽममाख्यः स, द्वादशो भविता जिनः । सुरासुरनराधीशप्रणतक्रम-
 पङ्कजः ॥ ६० ॥ वसुदेवहिण्डौ तु “कण्हो तइयपुढवीओ उव्वडित्ता भारहे वासे सयदुवारं नयरे पत्तमंडलिय-
 भावो पव्वज्जं पडिवज्जिय तित्थयरनामं प(ड)वज्जित्ता वेमाणिए उववज्जित्ता दुवालसमो अममनामतित्थयरो भवि-
 स्सइ” इत्युक्तमिति ज्ञेयं ॥ बलदेवस्य जीवोऽहंन्, निष्कषायस्त्रयोदशः कृष्णाग्रजः कृष्णतीर्थं, सेत्स्यतीत्यन्य एव
 सः ॥ ६१ ॥ “भवसिद्धिओ य भयवं सिद्धिस्सइ कण्हतित्थंमि” इत्यावश्यकनिर्युक्तिवचनात् । श्रीनेमिचरित्रेऽपि-
 ‘गच्छन्त्यवश्यं तेऽधस्तात्, त्वं गामी बालुकप्रभाम् । श्रुत्वेति कृष्णो सद्योऽपि, नितान्तं विधुरोऽभवत् ॥ ६२ ॥ भूयो-
 ऽभ्यधत्त सर्वज्ञो, मा विषीद जनार्दन ! । तत उद्धृत्य मर्त्यस्त्वं, भावी वैमानिकस्ततः ॥ ६३ ॥ उत्सर्पिण्यां प्रसर्प-
 न्त्यां, शतद्वारपुरेशितुः । जितशत्रोः सुतोऽहंस्त्वं, द्वादशो नामतोऽममः ॥ ६४ ॥ ब्रह्मलोकं बलो गामी, मर्त्यो
 भावी ततश्च्युतः । ततोऽपि देवतश्च्युत्वा, भाव्यत्र भरते पुमान् ॥ ६५ ॥ उत्सर्पिण्यां प्रसर्पन्त्यामममाख्यस्य के-
 शव ! । तीर्थनाथस्य ते तीर्थं, स मोक्षमुपयास्यति ॥ ६६ ॥ भावी जीवश्च रोहिण्या, निष्पुलाकश्चतुर्दशः ।
 जिनो वृजिनहृदेवनरदेवनतक्रमः ॥ ६७ ॥ पुरे राजगृहेऽथासीत्प्रसेनजिन्महीपतेः । नागाख्यो रथिकस्तस्य,
 प्रेयसी सुलसाभिधा ॥ ६८ ॥ तया सुतार्थी स्वपतिरिन्द्रादीन् मानयन् सुरान् । अन्यां परिणयेत्युक्तो, न मेनेऽ-

लोकप्रकाशे
काललोकै
३४ सर्गे
॥५५५॥

त्यन्ततन्मनाः ॥ ६९ ॥ तस्याः सम्यक्त्वविषयां, प्रशंसां शक्नन्निर्मिताम् । अश्रद्धघत्सुरः कोऽपि, मुनिरूपः
समेत्य ताम् ॥ ७० ॥ ऊचे तव गृहे लक्षपाकं तैलं यदस्ति तत् । दीयतां भिषजोक्तं मे, ततः सा सुसुदे भृ-
शम् ॥७१॥ आहरन्त्याश्च तर्चुर्णं, भग्नं देवेन भाजनम् । एकं द्वितीयं तृतीयं, नाखिद्यत तथाऽप्यसौ ॥७२॥ तत-
स्तुष्टेन देवेन, द्वात्रिंशदुटिका ददे । आसां प्रभावाद् द्वात्रिंशद्, भवितारः सुतास्तव ॥७३॥ प्रयोजनेऽहं स्मर्त्तव्य,
इत्युक्त्वा स तिरोदधौ । सर्वाभिरकः पुत्रोऽस्त्वित्याजहे गुटिकास्त्वसौ ॥ ७४ ॥ द्वालिंशत्यथ गर्भेषु, कुर्वत्सु
जठरव्यथाम् । स्मृतः स देवश्चक्रे द्राक्, स्वास्थ्यं सा सुषुवे सुतान् ॥ ७५ ॥ सा चेयं सुलसा पञ्चदशोऽहंनिर्म-
माभिधः । षोडशो रेवतीजीवश्चित्रगुप्तो भविष्यति ॥ ७६ ॥ तथाहि—गोशालमुक्तया तेजोलेख्यया कृशि-
ताङ्गकः । अन्येद्युर्मेढिकग्रामे, श्रीवीरः समवासरत् ॥ ७७ ॥ अभूत्सलोहितं वर्चस्ततो वार्त्ता जनेऽभवत् । गो-
शालकतपस्तेजोदग्धोऽहं न् मृत्युमेष्यति ॥ ७८ ॥ तत् श्रुत्वा सिंहनामाननगरं महारवैः । रुदन्तं प्रसुराहूये-
त्येवं स्नाह कृपानिधिः ॥ ७९ ॥ त्वया किं खिद्यते नाहं, मरिष्याम्यधुना मुवि ? । विहृत्याब्दान् पञ्चदशा-
ध्यर्द्धान् गन्ताऽसि निर्धृतिम् ॥ ८० ॥ किं च त्वं गच्छ नगरे, रेवतीश्राविकागृहे । द्वे कूष्माण्डफले ये च,
मदर्थं संस्कृते तथा ॥ ८१ ॥ ताभ्यां नार्थः किन्तु बीजपूरपाकः कृतस्तथा । स्वकृतेतं च निर्दोषमेषणीयं समाहर
॥ ८२ ॥ ततश्च मुनिना तेन, याचिता रेवती मुदा । कृतार्थं मन्यमाना खं, ददौ तस्मै तदौषधम् ॥ ८३ ॥ भग-
वानपि नीरागमनास्तदुदरेऽक्षिपत् । तत्क्षणात् क्षीणरोगोऽभूत्, संघः सर्वश्च विप्रिये ॥ ८४ ॥ अर्जितानेकसुकृत-

भावितिनाः
सुलसारे
वतीवृत्तं

२०

२५

॥ ५५५ ॥

२८

सञ्चया रेवती तु सा । षोडशस्तीर्थकृद्भावी, चित्रगुप्तोऽभिधानतः ॥ ८५ ॥ गवालिलीवः समाधिर्भावी सस-
दशो जिनः । संवराख्योऽष्टादशोऽहंन्, भावी जीवश्च गगलेः ॥ ८६ ॥ एकोनविंशतितमो, जीवो द्वीपायनस्य
च । यशोधराख्यस्तीर्थेशो, भविता भवितारकः ॥ ८७ ॥ जिनोऽथ विंशतितमः, कर्णजीवो भविष्यति । जीवोऽहं-
न्नारदस्यैकविंशो मल्लजिनेश्वरः ॥ ८८ ॥ विद्याधरः श्रावकोऽभूत्, परिव्राडम्बडाभिधः । सोऽन्यदा देशनां श्रुत्वा,
वर्द्धमानजिनेशितुः ॥ ८९ ॥ गच्छन् राजगृहं चम्पानगर्याः प्रमुणोदितः । सुलसाया मम क्षेमकिंवदन्तीं निरू-
पये ॥ ९० ॥ इति स्थानाङ्गवृत्तौ, क्वचिद्धर्मलाभमवीवददिति श्रूयते ॥ अम्बडोऽचिन्तयत्पुण्यवतीयं सुलसा सती ।
संदेशं संदिशत्येवं, यस्यै श्रीत्रिजगद्गुरुः ॥ ९१ ॥ करोम्यस्याः परीक्षां च, गुणस्तस्याः क ईदृशः ? । ध्यात्विति
गत्वा तेनोचे, परिव्राड्वेषधारिणा ॥ ९२ ॥ भक्त्या मे भोजनं देहि, धर्मस्ते भविता महान् । ततो जगाद् सा
शुद्धसम्यक्तैकदृढाशया ॥ ९३ ॥ प्रदत्ते भोजने येभ्यो, धर्मः सञ्जायते महान् । विदिता एव ते भ्रातः । साधवो
विलितेन्द्रियाः ॥ ९४ ॥ सोऽन्तरिक्षे ततः पद्मासनासीनो जनान् बहून् । विस्रापयामास मासतपस्वीति जना-
र्चितः ॥ ९५ ॥ लोकः पप्रच्छ भगवंस्तपःपारणयाऽनया । पावयिष्यसि कं धन्यं ? , स प्राह सुलसामिति ॥ ९६ ॥
दिष्ट्या तव गृहे भाग्यैस्तपस्वी पारयिष्यति । सुलसोक्ता जनैरूचे, किं नः पाल्खण्डिकैरिति ? ॥ ९७ ॥ अम्ब-
डोऽपि तदाकर्ण्योचिन्तयद्युक्तमादिशत् । संदेशं जिनराजोऽस्यै, यस्याः सम्यक्त्वमीदृशम् ॥ ९८ ॥ ततः परिवृत्तः
पौरैरुपेत्य सुलसागृहे । एनां प्रोक्ताससंदेशः, प्रशशंस सुहृर्मुहुः ॥ ९९ ॥ भविष्यत्यम्बडः सोऽयं, द्वाविंशो

देवतीर्थकृत् । त्रयोविंशोऽनन्तवीर्यो, जीवो द्वारम(यो नार)दस्य सः ॥४००॥ यस्त्वग्बडो महाविदेहे सेत्स्यन्नौपपा-
तिकेऽभिहितः सोऽन्य एव सम्भाव्यत इति स्थानाङ्गवृत्तौ ॥ चतुर्विंशः स्वातिजीवो, भद्रकृन्नाम तीर्थकृत् । भवि-
ष्यति चतुर्थारस्यादौ श्रीवृषभोपमः ॥ १ ॥ अयं भाविजिननामक्रमः श्रीवीरचरित्रोद्धृतपद्यवद्धदीवालीकल्पानु-
सारेण, श्रीजिनप्रभसूरिकृतप्राकृतगद्यदीवालीकल्पाभिप्रायस्त्वेवं-तइओ उदाइजीवो सुपासो, चउत्थो पोडि-
लजीवो सयंपभो, पंचमो दढाउजीवो सवाणुमूई, छट्टो कत्तियजीवो देवसुओ, सत्तमो संखजीवो उदओ,
अट्टमो आणंदजीवो पेढालो, नवमो सुनंदजीवो पुढिलो, दसमो सयगजीवो सयकित्ती, इगारसमो देवईजीवो
सुणिसुवओ, वारसमो कणहजीवो अममो, तेरसमो सच्चईजीवो निक्कसाओ, चउहसमो बलदेवजीवो निष्पु-
लाओ, पन्नरसमो सुलसाजीवो निम्ममो, सोलसमो रोहिणीजीवो चित्तगुत्तो, केई भणंति-“कक्किपुत्तो सि-
तुंजे उद्धारं करित्ता जिणभवणमंडियं पुहविं काउं अज्जियतित्थयरनामो सगं गंतुं चित्तगुत्तो जिणवरो
होही, इत्थ य बहुसुयमयं पमाणं, सत्तरसमो रेवईजीवो समाही, अट्टारसमो सयलजीवो संवरो, तेवीसइमो
अरजीवो अणंतविरिओ, चउवीसइमो बुद्धजीवो भइंकरो” उक्तशेषाः प्राग्वत्, अत्र तृतीयो य उदायी उक्तः
स तु स्थानाङ्गसूत्रोक्तवीरशासननिबद्धतीर्थकृन्नामनवजीवान्तःपाती कोणिकपुत्रः यः कोणिकेऽपक्रान्ते पाड-
लिपुत्रं नगरं न्यवीविशत् यश्च स्वभवने पर्वदिनेषु सदुरुनाहूय परमसंविद्यः पौपथाद्यन्वतिष्ठत्, एकदा च
देशनिर्घाटितरिपुराजपुत्रेण द्वादशवार्षिकद्रव्यसाधुना अभव्येन पौषधिकः कङ्कायःकर्त्तिकया कण्ठकर्त्तनेन

विनाशितः सोऽयमिति, समवायाङ्गसूत्रे तु—महापदमे १ सुरादेवे २, सुपासे य ३ संयंपभे ४ । सद्वाणुभृती
 ५ अरहा, देवगुप्ते ६ जिणुत्तमे ॥ २ ॥ उदए ७ पेढालपुत्ते य ८, पोद्विले ९ सतएति य १० । मुणिसुवते य
 अरहा ११, सधभावविदू जिणे ॥ ३ ॥ अममे १२ णिक्कसाए य १३, णिप्पुलाए य १४ निम्ममे १५ । चित्तगुत्ते
 १६ समाही य १७, आगमेस्साए होक्खई ॥ ४ ॥ संवरे १८ अणिअदी य १९, विजए २० विमलेति य २१ ।
 देवोववाए २२ अरहा, अणंतविरिए २३ भदेति य २४ ॥ ५ ॥ इति नामक्रमो दृश्यते, तेषां पूर्वभवनामान्यपि
 तत्रैवेत्थं दृश्यन्ते—“सेणिअ १ सुपास २ उदए ३ पोद्विल अणगार ४ तह दढाऊ ५ अ । कत्तिअ ६ संखे अ ७
 तहा नंद ८ सुनंदे ९ अ सयए अ १० ॥ १ ॥ बोद्धवा देवई चेव ११ सच्चइ १२ तह वासुदेव १३ बलदेवे १४ ।
 रोहिणी १५ सुलसा १६ चेव तत्तो खलु रेवती १७ चेव ॥ २ ॥ तत्तो हवइ सयाली १८ बोद्धवे खलु तहा
 भयाली य १९ । दीवायणे अ २० कण्हो २१ तत्तो खलु नारए चेव २२ ॥ ३ ॥ अबडे अ २३ तहा साहं-
 बुद्धे (चरमे) अ २४ होइ बोद्धवे । उस्सप्पिणि आगमेस्साए तित्थयराणं तु पुव्वभवा ॥४॥” इति, प्रवचनसारोद्धारे-
 ऽप्येवं दृश्यते, किं चात्र वासुदेवजीवस्त्रयोदशजिनः प्रोक्तः, अंतकृत्सूत्रे तु द्वादशस्तदुक्तं—“आगमेस्साए
 उस्सप्पिणीए पुंडेसु जणवएसु सतहुवारे नयरे बारसमो अममो णाम अरहा भविस्सइ” इति, अत्र द्वादशतीर्थ-
 करोत्पत्तिः साधिकषोडशाब्धिब्यतिक्रमे स्यात्, विमलजिनस्थानीयत्वात्तस्य, ईयांश्च कालो नारकभवाद्यैश्च
 तुर्भिर्भवैः पूर्वोक्तैः सुपूरः स्यात्, त्रयोदशजिनस्तु वासुपूज्यस्थानीयः, तदुत्पत्तिस्तु साधिकषट्चत्वारिंशद-

विधव्यतिक्रमे, तावान् कालस्तु पूर्वोक्तैर्भवेदुष्पूरो वासुदेवजीवस्येति ध्येयं ॥ अत्र चैतेषां पक्षाणां विसंवादे बहुश्रुताः सर्वविदो वा प्रमाणमिति श्रेयं ॥ ये च नोक्ता व्यतिकरा, जिनानां भाविनामिह । केचित्तेऽत्यन्तविदिताः, केचिच्चाविदिता इति ॥ ६ ॥ दीर्घदन्तो १ गूढदन्तः २, शुद्धदन्तस्तृतीयकः ३ । श्रीदन्त ४ श्रीभृति ५-सोमाः ६, पद्मः ७ ससमचक्रभृत् ॥ ७ ॥ महापद्मश्च ८ दशमः ९, चक्री च विमलाभिधः १० ॥ विमलवाहनो ११ रिष्टो १२, भाविनश्चक्रवर्त्तिनः ॥ ८ ॥ इति पद्यदीवालीकल्पकालसप्ततिकयोः, किंतु दीवालीकल्पे श्रीदन्तस्थाने श्रीचन्द्रो दृश्यते, पूर्वोक्तप्राकृतदीवालीकल्पे तु अष्टमो नायको नवमो महापद्म उक्तः, शेषाः प्राग्वत्, समवायाङ्गे तु-भरहे य १ दीहदंते २, गूढदंते य ३ सुद्धदंते य ४ । सिरिगुत्ते य ५ सिरिभूर्दे ६, सिरिसोमे य ७ सत्तमे ॥ १ ॥ पउमे य ८ महापउमे ९, विमलवाहणे १० चिपुलवाहणे ११ चेव । रिष्टे १२ बारसमे युत्ते, आगमे-स्साण होक्खति ॥ २ ॥ नन्दिश्च १ नन्दिमित्रश्च २, तथा सुन्दरबाहुकः ३ । महाबाहु ४ रतिबलो ५, महाबल ६-बलाभिधौ ७ ॥ ११ ॥ द्विष्टश्च ८ त्रिष्टश्च ९, वासुदेवा अमी नव । उत्सर्पिण्यां भविष्यन्ति महर्द्धिकाः ॥ २ ॥ इति पद्यदीवालीकल्पकालसप्ततिकयोः, प्राकृतदीवालीकल्पे तु—सुन्दरबाहुरित्यत्र सुन्दरो बाहुश्चेति द्वायुक्तौ त्रिष्टश्च नोक्त इति, शेषं प्राग्वदिति ॥ “नंदे य १ नंदिमित्ते य २, दीहबाहु ३ तथा महाबाहु ४ । अतिबल ५ महबबले ६ बलभेदे य ७ सत्तमे ॥ १ ॥ कुविट्ठु य ८ तिविट्ठु ९ आगमिस्साण विण्हुणो ।” इति समवायाङ्गे ॥

१ अत्रान्यत्रापि नामभेदे सनाभेदः, अनेकनामत्वाद्देनेकेषां, द्वादशत्रयोदशसमाधानं तु पूर्वानुपूर्वीपञ्चातुपूर्वीविलोके न दुष्करं ।

रामा बलो १ वैजयन्तो २ ऽजितो ३ धर्मश्च ४ सुप्रभः ५ । सुदर्शनः ६ स्यादानन्दो, ७ नन्दनः ८ पद्म ९ इत्यपि
 ॥ १ ॥ इति प्रागुक्तग्रन्थयोः, प्राकृतदीवालीकल्पे तु—आद्यो वैजयन्तो नवमः संकर्षणाख्यः, शेषं प्राग्वत् ॥
 जयंत १ विजए २ भदे ३, सप्पभे य ४ सुदंसणे ५ । आणंदे ६ णंद ७ पडमे ८, संकरिसणे य ९ अपच्छिमे
 ॥ १ ॥ इति तु समवायाङ्गे ॥ तिलको १ लोहजङ्घश्च २, वज्रजङ्घश्च ३ केसरी ४ । बलि ५ प्रह्लादनामानौ ६, तथा
 स्यादपराजितः ७ ॥ ९ ॥ भीमः ८ सुग्रीव ९ इति च, भाविनः प्रतिकेशवाः । इहापि समवायाङ्गे बलिर्नास्ति,
 सप्तमो भीमोऽष्टमो महाभीमश्चेति दृश्यते ॥ उत्सर्पिण्यां भविष्यन्तः, शलाकापुरुषा अमी ॥ १० ॥ एकषष्टि-
 भांविनोऽमी, अरकेऽत्र तृतीयके । शलाकापुरुषौ च द्वौ, चतुर्थेऽरे भविष्यतः ॥ ११ ॥

अथ प्रकृतं-सिद्धे जिने चतुर्विंशे, चक्रिणि द्वादशे मृते । संख्येयपूर्वलक्षाणि, धर्मनीती प्रवत्स्यतः ॥ १२ ॥
 यदुक्तं प्रवचनसरोद्धरे—“उत्सर्पिणि अंतिमजिण तित्थं सिरिसहनहपज्जाया । संखिज्जा जावइया
 तावयमाणं धुवं भविही ॥ १ ॥” इह तीर्थप्रवृत्तिकालमानमिदमुक्तं, नीतिरपि पञ्चमारकपर्यन्त इव धर्म यावदेव
 स्थास्यतीति सम्भाव्यते ॥ क्रमात्कालानुभावेन, स्वल्पस्वल्पकषायकाः । नापराधं करिष्यन्ति, मनुष्या भद्रका-
 शयाः ॥ १३ ॥ शास्तारोऽपि प्रयोक्ष्यन्ते, न सौम्या दण्डमुल्बणम् । अभावादपराधानां, नापि दण्डप्रयोजनम्
 ॥ १४ ॥ तेषामल्पापराधानां, दण्डनीतिप्रवर्त्तकाः । चक्रिवंश्याः कुलकराः, क्रमात्रिःपञ्च भाविनः ॥ १५ ॥
 तेषां हाकारमाकारधिक्कारा दण्डनीतयः । पञ्चानां प्रथमानां स्युस्तिस्त्रो मन्त्वनुसारतः ॥ १६ ॥ द्वितीयानां च

द्वे नीत्यौ, स्यातामन्यविवर्जिते । तृतीयानां च पञ्चानां, हाकार एव केवलम् ॥ १७ ॥ एवं कुलकरेष्वेव,
व्यतिक्रान्तेषु कालतः । जनाः सर्वेऽहमिन्द्रत्वं, प्रपत्स्यन्ते पराऽवशाः ॥ १८ ॥ स्वत एव प्रवर्तन्ते, ते न्यायेष्वेव
मानवाः । न ते शासितुमर्हन्ति, तेषां शास्ता न कश्चन ॥ १९ ॥ एवं चात्रावसर्पिणीप्रातिलोभ्यौचित्येनोत्स-
र्पिणीषु चतुर्थारकस्यादौ चतुर्विंशतितमजिननिर्वाणानन्तरं पञ्चदश कुलकरा उक्ताः, परमेतन्निर्णेतुं न शक्यते
यदुत्सर्पिण्यां द्वितीयारकपर्यन्ते कुलकरा भवन्ति उत चतुर्थारकस्यादौ भवन्ति, यत एष निर्णयो ह्यनन्तर-
भविष्यदुत्सर्पिण्यनुसारेण कर्तुं शक्यते, भविष्यदुत्सर्पिण्यां च कुलकरानाश्रित्य शास्त्रे भूयान् विसंवादी
दृश्यते, तथाहि—कालसप्ततिकादीपालिकाकल्पादिषु च द्वितीयारकपर्यन्ते विमलवाहनादयः सप्त कुलकरा
उक्ताः, स्थानाङ्गे तु सप्तमे स्थानके सप्त कुलकरा उक्ताः, तत्र सुमतिनामापि नोक्तं, दशमे तु सीमङ्गरादयो
दशोक्तास्तत्र सुमतिनामोक्तं, परं प्रान्ते न, समवायाङ्गे तु सप्त तथैव, दश तु विमलवाहनादयः सुमतिपर्यन्ता
उक्ताः, स्थानांगनवमस्थानके च सुमतिपुत्रत्वेन पद्मनाभोत्पत्तिरुक्ता, तथा जम्बूद्वीपप्रज्ञसिद्धे च द्वितीयारके
कुलकरा मूलत एव नोक्ताः, चतुर्थारके तु एकस्मिन् पक्षे मूलत उक्ताः, पक्षान्तरे च पञ्चदशोक्तास्तथाहि—
“जा चेव ओसर्पिणीए पच्छिमे तिभागे वत्तवया सा भाणियद्वा कुलगरवज्जा उसभसामिवज्जा, अण्णे
पढंति-तीसे णं समाए पढमे तिभाए इमे पण्णरस कुलगरा समुप्पजिस्संति, तंजहा—सुमइ जाव उसभे, सेसं
तं चेव, दंडनीईओ पडिलोमाओ णेयद्वाओ” अत्र च ऋषभनामा कुलकरो, न तु ऋषभस्वामिनामा तीर्थकृदिति

तद्वृत्तौ ॥ एवं च कुलकरानाश्रित्य दुष्पमाकालानुभावाद्वाचनाभेदजनितेषु उत्सर्पिणीकालभावि कुलकराणां भिन्नभिन्ननामताव्यस्तनामतान्यूनधिकनामताभिन्नारकभाविताभिधायकेषु शास्त्रवाक्येषु सत्सु तत्त्वं सर्वविद्वेषमिति ज्ञेयं ।

अथ प्रकृतं—क्रमेणान्तसारस्याद्बुच्छिन्ने पावके सति । अग्निपद्मान्नाशनादिस्थितिर्विच्छेत्स्यतेऽखिला ॥ २० ॥ क्रीडिष्यन्ति यथेच्छं ते, प्रादुर्भूतैरनुक्रमात् । कल्पद्रुमैर्दशविधैः, पूर्यमाणमनोरथाः ॥ २१ ॥ पञ्चचापशतोत्तुङ्गाः, स्युर्निलमशनार्थिनः । उत्कर्षतः पूर्वकोट्यायुषोऽत्र प्रथमं जनाः ॥ २२ ॥ एकपल्योपमोत्कृष्टायुषः कोशोच्चभूघनाः । चतुर्थभक्तभोक्तारः, पर्यन्ते ते च भाविनः ॥ २३ ॥ प्रवर्द्धमानपर्याये, पूर्णे तुर्येऽरके क्रमात् । सुषमानाम सुखकृत्, पञ्चमारः प्रवेक्ष्यति ॥ २४ ॥ एकक्रोशोच्छिन्ना एकपल्योपमपरायुषः । तत्रैकाहान्तराहारा, भाविनः प्रथमं जनाः ॥ २५ ॥ द्विक्रोशोच्चाश्च पर्यन्ते, द्विपल्यपरमायुषः । पष्ठभक्तकृताहारा, भविष्यन्ति नरोत्तमाः ॥ २६ ॥ अरेके पञ्चमे पूर्णेऽथैवं पर्यायवृद्धितः । षष्टोऽरकोऽथ सुषमसुषमाख्यः प्रवेक्ष्यति ॥ २७ ॥ द्विक्रोशतुङ्गाश्चात्रादौ, द्विपल्योत्कृष्टजीविताः । द्विदिनान्तरभोक्तारो, भाविनो सुवि युग्मिनः ॥ २८ ॥ अन्ते क्रोशत्रयोत्तुङ्गास्त्रिपल्यपरमायुषः । भवितारो युगलिनस्त्रिदिनान्तरभोजिनः ॥ २९ ॥ उत्कृष्टं ह्यरकप्रान्ते,

१ उत्सर्पिण्यामाद्यारकेऽराजकता स्पष्टैव, द्वितीयारकान्त्यभागे राज्यव्यवस्थाऽत आवश्यकी, युक्तास्तत्र कुलकराः, तुर्यारकादिभागे तु तत्तद्विषयसर्जकत्वेन ते, उक्तानुक्ती तु विवक्षाधीने ।

युग्मिनामुच्छ्रयादिकम् । तेभ्यः पूर्वेषां तु तेषां, क्तिञ्चिद्दूनीनमेव तत् ॥ ३० ॥ एवं पंशुलिकादीनां, वृद्धिरप्यु-
ह्यतां स्वयम् । कल्पवृक्षादिभावानां, पर्यायाणां च भूयसाम् ॥ ३१ ॥ एवं पूर्णे कालचक्रे, पुनरप्यवसर्पिणी ।
पुनरुत्सर्पिणीत्येवं, कालचक्रं पुनः पुनः ॥ ३२ ॥ उद्यमच्च विनमच्च सन्ततं, पारिणामिकगुणेन सङ्गतम् । चक्रमेतद्-
सकृद् विवर्त्तयन्, क्रीडतीव सुवि कालवालकः ॥ ३३ ॥ (रथोद्धता) विश्वाश्चर्यदकीर्त्तिकीर्त्तिविजयश्रीवाचकेन्द्रा-
न्तिषद्राजश्रीतनयोऽतनिष्ठ विनयः श्रीतेजपालात्मजः । काव्यं यत्किल तत्र निश्चितजगत्तत्त्वप्रदीपोपमे, सर्गः
प्रापद्दशेषतां परिमितश्चारुश्चतुस्त्रिंशता ॥ ४३४ ॥

इति श्रीलोकप्रकाशे चतुस्त्रिंशत्तमः सर्गः समाप्तः ॥ श्रीरस्तु ॥

॥ अथ श्रीकाललोकप्रकाशे पंचत्रिंशत्तमः सर्गः प्रारभ्यते ॥

स्यात्पुद्गलपरावर्त्सः, कालचक्रैरनन्तकैः । द्रव्यक्षेत्रकालभावभेदात्स च चतुर्विधः ॥ १ ॥ एकैकश्च भवेद् द्वेषा,
सूक्ष्मवाद्भेदतः । अष्टानामप्यथैतेषां, स्वरूपं किञ्चिदुच्यते ॥ २ ॥ औदारिकवैक्रियाङ्गाहारकैतजसोचिताः ।
भाषोच्छ्वासमनःकर्मयोग्याश्चैत्यष्ट वर्गणाः ॥ ३ ॥ सजातीयपुद्गलानां, समूहो वर्गणोच्यते । मौक्तिकानां
मिथस्तुल्यगुणानामिव राशयः ॥ ४ ॥ कुचिकर्णौ यथा नानावर्णासंख्येयधेनुकः । चक्रे गवां सवर्णानां, समु-
दायान् पृथक् पृथक् ॥ ५ ॥ तथा कृते चाभूवस्ताः, सुज्ञानाः सुग्रहा यथा । तथा तीर्थङ्करोद्दिष्टाः, पुद्गलवर्गणा
अपि ॥ ६ ॥ तथाहि—एकाकिनः सन्ति लोके, येऽनन्ताः परमाणवः । एकाकित्वेन तुल्यानां, तेषामेकाऽत्र
वर्गणा ॥ ७ ॥ द्व्यणुकानामनन्तानां, द्वितीया वर्गणा भवेत् । त्र्यणुकानामनन्तानां, तृतीया किल वर्गणा
॥ ८ ॥ यावदेवमनन्तानां, गण्यप्रदेशशालिनाम् । स्कन्धानां वर्गणा गण्या, द्व्यणुकत्वादिजातिभिः ॥ ९ ॥
असंख्येयप्रदेशानामप्येकैकाणुवृद्धितः । असंख्येया वर्गणाः स्युः, प्राग्ज्जातिविवक्षया ॥ १० ॥ तथाऽनन्ता-
णुजातानां, स्कन्धानामपि वर्गणाः । भवन्त्येकैकाणुवृद्ध्याऽनन्ता इति जिनैः स्मृतम् ॥ ११ ॥ अत्यल्पाणुमय-
त्वेन, स्थूलत्वाद्खिला अपि । ग्रहे नाथान्ति जीवानां, ग्रहणादुचिता इति ॥ १२ ॥ अथोल्लङ्घ्याखिला एताः,
सिद्धानन्तांशसंमितैः । अभव्येभ्योऽनन्तगुणैः, परमाणुभिरुद्गतैः ॥ १३ ॥ स्कन्धैर्याः स्युः समारब्धा, वर्गणा

विलसावशात् । जघन्या ग्रहणार्हाः स्युस्ताः किलौदारिकोचिताः ॥ १४ ॥ आभ्यर्च्यैकैकाणुश्रद्धा, मध्यमा प्रह-
णोचिताः । तावद् ज्ञेया यावदौदारिकाहोत्कृष्टवर्गणाः ॥ १५ ॥ उत्कृष्टौदारिकार्हाभ्यर्च्यैकेनाप्यणुनाऽधिकाः ।
भवन्ति पुनरप्यौदारिकानर्हा जघन्यतः ॥ १६ ॥ ततश्चैकैकाणुश्रद्धा, अनर्हा मध्यमा बुधैः । तावद् ज्ञेया पुन-
र्यावद्, उत्कृष्टाः स्युरनर्हकाः ॥ १७ ॥ एता बहूनिष्पन्नत्यात्सूक्ष्माः परिणामतः । तत औदारिकानर्हाः, स्थूल-
स्कन्धोद्भवं हि तत् ॥ १८ ॥ यथा यथाऽणुभूयस्त्वं, परिणामस्तथा तथा । स्कन्धेषु सूक्ष्मः स्यात्तेषामल्पत्वे स्थू-
ल दृश्यते ॥ १९ ॥ औदारिकोपेक्षयैव, किलैताः प्रचुराणुकाः । स्युः सूक्ष्मपरिणामाश्च, वैक्रियापेक्षया पुनः
॥२०॥ खल्पाणुजातत्वात्स्थूलपरिणामा अमृस्ततः । वैक्रियानुचिताः सूक्ष्मस्कन्धोत्थं प्रोच्यते हि तत् ॥ २१ ॥
उत्कृष्टौदारिकानर्हा, यास्ता एकाणुनाऽधिकाः । जघन्या वैक्रियार्हाः स्युस्ततो ह्याद्यणुभिर्युताः ॥ २२ ॥ मध्यमा
वैक्रियार्हाः स्युस्तदहोत्कृष्टकावधि । जघन्यमध्यमोत्कृष्टा, वैक्रियानुचितास्ततः ॥ २३ ॥ वैक्रियापेक्षया भूयो-
ऽणुकाः सूक्ष्मा अमृः किल । आहारकापेक्षया च, स्थूलाः स्तोकाणुका इति ॥ २४ ॥ एवमग्रेऽपि भाव्यं ॥ जघ-
न्यमध्यमोत्कृष्टास्तत आहारकोचिताः । तदनर्हास्ततस्त्रेधा, ततश्च तैजसोचिताः ॥ २५ ॥ ततस्तथैव त्रिविधा-
स्तैजसानुचितास्ततः । त्रेधा भाषोचिता भाषानुचिताश्च ततस्त्रिधा ॥ २६ ॥ आनप्राणोचितास्त्रेधा, तदनर्हा-
स्ततस्त्रिधा । मनोऽर्हास्तदनर्हाश्च, त्रिविधाः स्युस्ततः क्रमात् ॥ २७ ॥ जघन्यमध्यमोत्कृष्टाः, कर्मणामुचिता-
स्ततः । भवन्ति वर्गणास्त्रेधा, याभ्यः कर्म प्रजायते ॥ २८ ॥ इतोऽप्यूर्ध्वं ध्रुवाचित्तादयो याः सन्ति वर्गणाः ।

नार्थाभावात्ता इहोक्ताः, प्रोक्तास्त्वावश्यकादिषु ॥ २९ ॥ तदर्थिना च ते ग्रन्था, भावनीयाः सवृत्तयः । क्षेत्रा-
 वर्गाहाद्युक्तानां, वर्गणानामथोच्यते ॥ ३० ॥ एता यथोत्तरं सूक्ष्मा, ज्ञेया बह्वणुका अपि । प्रथमौदारिकानर्ह-
 वर्गणायाः प्रभृत्यथ ॥ ३१ ॥ सर्वा अप्यङ्गुलासङ्ख्यभागमात्रावगाहनाः । यथोत्तरं च सूक्ष्मत्वात्, स ऊनोनो
 विभाव्यताम् ॥ ३२ ॥ औदारिकोचिता यावत्, क्षेत्रं स्पृशति वर्गणा । तदनर्ही ततो न्यूनं, भाव्या इत्यखिला
 अपि ॥ ३३ ॥ औदारिकवैक्रियाद्यन्तरालेष्वत्र वर्गणाः । उक्ता एकैकाणुवृद्ध्याऽनर्ही या उभयोरपि ॥ ३४ ॥
 ताश्च सिद्धानामनन्ततमभागेन संमिताः । अभव्येभ्योऽनन्तगुणा, मानतः परिकीर्त्तिताः ॥ ३५ ॥ औदारि-
 काद्यष्टकस्य, जघन्या ग्रहणोचिताः । उक्ता या वर्गणास्ताभ्य, उत्कृष्टा ग्रहणोचिताः ॥ ३६ ॥ स्वखानन्ततमे
 भागे, यावन्तः परमाणवः । एकैकवृद्धैस्तावद्भिरधिकाः स्युः किलाणुभिः ॥ ३७ ॥ अत एवान्तराले स्युर्जघन्यो-
 त्कृष्टयोस्तयोः । अनन्ता वर्गणा मध्या, एकैकाणुविशेषिताः ॥ ३८ ॥ सर्वाः परिणमन्त्येताः, वर्गणा विस्रसा
 वशात् । यथास्वसुपयुज्यन्ते, ततश्चौदारिकादिषु ॥ ३९ ॥ अयोग्याः स्युः पुनर्योग्याः, योग्याः पुनरयोग्यकाः ।
 परिणामपरावर्त्ताद्विवर्त्तन्ते हि वर्गणाः ॥ ४० ॥ औदारिकप्रभृतय, एताश्चाहारकावधि । अष्टस्पर्शाः पञ्च
 वर्णा, रसगन्धद्वयान्विताः ॥ ४१ ॥ एकवर्णरसगन्धः, स्याद् द्विस्पर्शश्च यद्यपि । परमाणुस्तथाप्येते, समुदाय-
 व्यपेक्षया ॥ ४२ ॥ तैजसाद्या वर्गणा अप्येवं वर्णादिभिः स्मृताः । स्पर्शतस्तु चतुःस्पर्शास्तेषां मृदुलघू शुचौ
 ॥ ४३ ॥ अन्यौ द्वौ च स्निग्धशीतौ, स्निग्धोष्णौ रूक्षशीतौ वा, विज्ञैर्वेद्यौ यथाग-

मम् ॥ ४४ ॥ अयं पञ्चसंग्रहवृत्तिशतकबृहद्दीकाद्यभिप्रायः, कर्मप्रकृतिप्रज्ञप्त्याद्यभिप्रायेण त्वेतासु खिगधोष्ण-
रुक्षशीतरूपमेव स्पर्शचतुष्टयं स्यान्नान्यदिति ।

सर्वलोकगतान् सर्वानणूनेकोऽसुमानिह । औदारिकादिसप्तकत्वेन खीकृत्य मुञ्चति ॥ ४५ ॥ कालेन यावता
कालस्तावानुक्तो जिनेश्वरैः । द्रव्यतः पुद्गलपरावर्त्तो वादर आगमे ॥ ४६ ॥ आहारकाङ्गभावेन, खीकृत्योत्स-
र्जनं पुनः । न संभवेत् समाणूनां, मितवारं हि तद्भवेत् ॥४७॥ सप्तानामथ चौदारिकादीनां मध्यतः पुनः । भा-
वेनैकैर्नैव चौदारिकाङ्गत्वादिनाऽसुमान् ॥ ४८ ॥ सर्वान् परिणमस्याणूनेक एव विमुञ्चति । कालेन यावता
तावान्, द्रव्यतः सूक्ष्म इष्यते ॥४९॥ सर्वस्य लोकाकाशस्य, प्रदेशा निरनुक्रमम् । स्पृश्यन्ते मरणैः सर्वे, जीवे-
नैकेन यावता ॥ ५० ॥ तावान् कालो वादरः स्यात्, क्षेत्रतः पुद्गलऽत्र च । खांशा अपूर्वस्पृष्टास्ते, गण्याः
स्पृष्टचरास्तु न ॥ ५१ ॥ यस्मिन् विवक्षिते व्योमप्रदेशे स्यान्मृतोऽसुमान् । पुनस्तदव्यवहितप्रदेशे अत्रियतेऽथ
सः ॥ ५२ ॥ कालान्तरे पुनरपि, तृतीये तदनन्तरे । अत्रियते सैष, प्रदेशः खलु लेख्यके ॥ ५३ ॥ एवं
लोकाभ्रप्रदेशैः, सर्वैरपि यथाक्रमम् । जीवेन मृत्युना स्पृष्टैः, सूक्ष्मोऽसौ क्षेत्रतो भवेत् ॥ ५४ ॥ खप्रदेशे व्य-
वहिते, एकद्वयादिप्रदेशकैः । भवेद्यन्मरणं तच्च, गण्यते नात्र लेख्यके ॥ ५५ ॥ जीवो यद्यप्यसंख्येयान्, खां-

१ स्पर्शनेन्द्रियग्राह्यानां गुरुलघुत्वमृदुकर्कशानामभावात् एवं, प्राक्तु पुद्गलस्वरूपेक्षयोक्तं, तत्पक्षे गुरुत्वलघुत्वयोर्भेदुत्वकर्कशत्वयोः परस्परप-
रिहारेणावस्थानात् एकतरावस्थाननियमात्, चतुःस्पर्शताऽपि व्यवहार्यलघुत्वादेरभावात्, प्रोक्तवत् खिगधशीतादि तु न नियतं, परिणमनाद्वा तथेति

शान् जघन्यतोऽपि हि । अवगाह्यैव त्रियते, संख्येयान्न तु कर्हिचित् ॥ ५६ ॥ तथाऽत्राप्यवधीभूत, एक एव
 विवक्ष्यते । नभःप्रदेशो मरणस्पष्टोऽन्येऽस्पष्टका इति ॥ ५७ ॥ कालचक्रस्य समयैर्निखिलैर्निरनुक्रमम् । मरणे-
 नाङ्गिना स्पष्टैः, कालतो बादरो भवेत् ॥ ५८ ॥ कालचक्रस्य कस्यापि, त्रियते प्रथमक्षणे । अन्यस्य कालच-
 क्रस्य, द्वितीयसमयेऽसुमान् ॥ ५९ ॥ तृतीयस्य पुनः कालचक्रस्यैव तृतीयके । समये त्रियते देवात्तदैवायुःक्षये
 सति ॥ ६० ॥ कालचक्रस्य समयैः, सर्वैरेवं यथाक्रमम् । मरणेनाङ्गिना स्पष्टैः, सूक्ष्मः स्यादेष कालतः ॥ ६१ ॥
 यत्र चाद्यद्वितीयादिक्षणक्रममतीत्य च । मरणं स्यात्कालचक्रं, लेख्यके तन्न गण्यते ॥ ६२ ॥ भावतः पुद्गलपरा-
 वर्त्तं सूक्ष्मं तथापरम् । उपदेष्टुं यथाशास्त्रं, वक्तव्यान्तरमुच्यते ॥ ६३ ॥ एकस्मिन् समये जीवा, ये पृथ्वीका-
 कायिकादयः । प्रविशन्त्यवशाः कर्मनुज्ञाः सूक्ष्मात्रिकायिषु ॥ ६४ ॥ लोकाकाशप्रमाणानां, खखण्डानां महीयसाम् ।
 असंख्यानानां खप्रदेशैः, प्रमितास्तेऽङ्गिनः स्मृताः ॥ ६५ ॥ ये पुनः पूर्वमुत्पन्नास्तेजस्कायतयाऽङ्गिनः । पुनर्विपद्यो-
 त्पद्यन्ते, स्वकायेष्वेव कर्मभिः ॥ ६६ ॥ ते पूर्वोद्दिष्टसूक्ष्मात्रिप्रविशजीवराशिषु । न लेख्यके समायायन्ति, ते
 हि पूर्वप्रविष्टकाः ॥ ६७ ॥ एकक्षणप्रविशन्न्य, एभ्यः सूक्ष्मात्रिकायिकाः । पूर्वप्रविष्टा ये ते स्युरसंख्येयगुणा-
 धिकाः ॥ ६८ ॥ यतो जघन्यतोऽप्येतेऽन्तर्मुहूर्त्तायुषोऽङ्गिनः । प्रतिक्षणं चासंख्येया, उत्पद्यन्ते नवा नवाः
 ॥ ६९ ॥ तेभ्यः कायस्थितिस्तेषामसंख्येयगुणाधिका । एकैकस्य ह्यसंख्येयकालचक्राणि सा गुरुः ॥ ७० ॥ ततो-
 ऽप्यस्या अनुभागबन्धस्थानानि तानि च । असंख्येयगुणानि स्युः, संयमस्थानकानि च ॥ ७१ ॥ कायस्थितौ

ह्येकैकस्यां, स्थितियन्या असंख्यशः । यथा जघन्यतः कायस्थितिरन्तर्मुहूर्त्तिका ॥ ७२ ॥ ततः परैकसमया-
धिकाऽन्या द्विक्षणाधिका । त्रिक्षणाभ्यधिका यावदुत्कृष्टा सर्वतोऽन्तिमा ॥ ७३ ॥ एकैकसिन्ननुभागयन्वस्या-
नान्यसंख्यशः । स्थितियन्धे भवन्तीति, निर्दिष्टं तत्त्ववेदिभिः ॥ ७४ ॥ तथाहुः—“एगसमयंमि लोए, सुहुम-
गणिजिआ उ जे उ पविसंति । ते हुंतऽसंखलोगप्पएसुहुआ असंखिज्जा ॥७५॥ तत्तो असंखगुणिया अगणिक्काया
उ तेसि कायठिई । तत्तो संजमअणुभागठाणाणिऽसंखगुणिआणि ॥७६॥” एवं च प्रवचनसारोद्धारसूत्रवृत्त्यायभि-
प्रायेण सूक्ष्माशिकायिकजीवकायस्थितेरनुभागयन्धस्थानानि भावपुद्गलपरावर्त्तनिरूपणायोपक्रान्तानि, पञ्चसं-
ग्रहकर्मग्रन्थसूत्रवृत्त्यादिषु तु सामान्यत एवानुभागयन्धस्थानान्युक्तानि, तथाहि—“भावपुद्गलपरावर्त्तमाह—
अणुभागद्वाणेसुं, अणंतरपरंपराविभत्तेहिं । भावंमि बायरो सो सुहुसो सवेसऽणुक्कमसो ॥ १ ॥” इति पञ्चसंग्रहे ।
अथात्रानुभागयन्धस्थानस्वरूपनिरूपणायोपक्रम्यते—प्राग् यानि कर्मयोग्यानि, द्रव्याण्युक्तानि तान्यथ ।
स्वाधिष्ठिताग्रप्रदेशावगाढानीह चेतनः ॥ ७७ ॥ उपादाय कर्मतया, द्राक् परिणमयत्यम् । किंचित्साधर्म्यतो
बहिदृष्टान्तोऽत्र निरूप्यते ॥ ७८ ॥ यथा दहनयोग्यानि, द्रव्याणि ज्वलनोऽपि हि । खगोचरस्थितान्येव, प्राप-
येद्वह्निरूपताम् ॥ ७९ ॥ न तु स्वविपयातीतान्यग्नितां नेतुमीश्वरः । जीवोऽपि स्वप्रदेशेभ्यो, द्रव्यमेवं बहिः
स्थितम् ॥ ८० ॥ नैव कर्मयोग्यमपि, कर्मतां नेतुमीश्वरः । गृह्णाति तानि जीवश्च, सर्वैरात्मप्रदेशैकैः ॥ ८१ ॥

तथाहि-जीवप्रदेशाः सर्वेऽपि, शृङ्खलावयवा इव । स्युः परस्परसंबद्धाः, प्रतीका वपुषीव वा ॥ ८२ ॥ एकस्मि-
 न्नपि तल्लीवप्रदेशे व्यापृते सति । सर्वेऽपि व्याप्रियन्तेऽन्ये, ग्रहीतुं कर्मणां दलम् ॥ ८३ ॥ यथा घटाद्युपादानुं,
 कराग्रे व्यापृते सति । मणिवन्धकूर्परांसाद्योऽप्यवयवाः परे ॥ ८४ ॥ व्याप्रियन्ते मन्दमन्दतरमन्दतमं ध्रुवम् ।
 एवं सर्वात्मप्रदेशव्यापारः कर्मसंग्रहे ॥ ८५ ॥ युग्मम् ॥ इदं च कर्मद्रव्याणां, ग्रहणं सादि भाव्यताम् । तद्भव्य-
 देशकालाद्यैः, स्यादनादि प्रवाहतः ॥ ८६ ॥

एषां च कर्मद्रव्याणां, भागप्राप्तिर्यथा भवेत् । एकेनाध्यवसायेन, गृहीतानां तथोच्यते ॥ ८७ ॥ क्रमान्म-
 हत्तरो भागो, महास्थितिककर्मणाम् । एवं स्थित्यनुसारेण, भागोऽष्टास्वपि कर्मसु ॥ ८८ ॥ आयुषस्तत्र सर्वेभ्यः,
 स्तोको भागो भवेदिह । सर्वेभ्योऽल्पस्थितिकत्वाद्द्विशेषाभ्यधिकस्ततः ॥ ८९ ॥ कर्मांशानां भवेद्भागः, कर्म-
 णोर्नामगोत्रयोः । परस्परापेक्षया तु, द्वयोः स्यादेतयोस्समः ॥ ९० ॥ ज्ञानदर्शनावरणान्तरायाणां बृहत्तमः ।
 भागः स्यान्नामगोत्राभ्यां, त्रयाणां च मिथः समः ॥ ९१ ॥ तेभ्योऽपि मोहनीयस्य, भवेद्भागो बृहत्तमः । न्याय्यो
 महास्थितेरस्य, महतां ह्यखिलं महत् ॥ ९२ ॥ वेदनीयस्य भागः स्यान्मोहादल्पस्थितेरपि । सर्वेभ्योऽपि मही-
 यान् यत्, तत्र हेतुर्निशम्यताम् ॥ ९३ ॥ भागेऽल्पे वेदनीयस्य, स्फुटत्वं सुखदुःखयोः । नातु भावयितुं शक्त-
 सिद्धं तादृक्खभावतः ॥ ९४ ॥ वेदनीयं च भवति, प्रभूतदलिकं यदि । तदा स्वफलभूते ते, सुखदुःखे स्फुटा-
 त्मके ॥ ९५ ॥ ईष्टे व्यक्त्या दर्शयितुं, नान्यथैत्यंशकल्पना । एकाध्यवसायोपात्तकर्मद्रव्येषु भाव्यताम् ॥ ९६ ॥

लोकप्रकाश
कालोके
३५ सर्गे
॥५६३॥

स चैकोऽध्यवसायः स्यान्नानावैचित्र्यभाजनम् । अस्मिन्नैकस्वरूपे हि, भवेत्कर्मापि तादृशम् ॥ १७ ॥ विना कारणभेदं हि, कार्यभेदो न संभवेत् । कर्मवैचित्र्ययीजस्य, तदस्यापि विचित्रता ॥ १८ ॥ अयं विचित्रतागर्भोऽध्यवसायः स्वयं व्रजेत् । संकेशं वा विशुद्धिं वा, तादृक्सामग्र्यपेक्षया ॥ १९ ॥ सामग्री च द्रव्यक्षेत्रकालभावात्मिका तथा । संक्लिष्टो वा विशुद्धो वाऽध्यवसायः शरीरिणाम् ॥ १०० ॥ कदाप्यष्टविधे यन्धे, हेतुर्भवति कर्हिचित् । सप्तविधे पृष्टविधे च, कदाऽप्येकविधेऽपि सः ॥ १ ॥ उक्तं च—“कहं एगज्जवसायगहिं दलियं अट्टविहाइयंघत्ताए परिणमइ?, उच्यते—तस्स अज्जवसाणमेव तारिसं जेण अट्टविहाइयंघत्ताए परिणमइ, जहा कुंभगारो मिडपिंडेण सरावाइणि परिणामेइ, तस्स जारिसो परिणामो तेणं परिणामेणं संजुत्तस्स दलियं अट्टविहाइत्ताए परिणमइ” प्राग्बच्च रचनांशानां, सप्तपद्विधयन्धयोः । सर्वत्र वेदनीयांशो, ज्येष्ठोऽन्येषां यथास्थिति ॥ २ ॥ यदा त्वेकं वेदनीयं, कर्म यद्वात्यसौ तदा । सर्वं योगवशोपासं, दलं तस्यैव भाव्यताम् ॥ ३ ॥ तथोक्तं पञ्चसंग्रहे—“जं समयं जावइयाइं यंघणं ताण एरिसविहीए । पत्तेयं पत्तेयं भागे निवत्ताए जीवो ॥ ४ ॥” यद्भाति मूलप्रकृतीर्यथाऽल्पाल्पास्तथा तथा । प्रवेशयन्धमुत्कृष्टं, कुरुतेऽल्पिमन्यथा ॥ ५ ॥ न्याय्यमेतच्च खण्डादेर्यथांशः प्राप्यते महान् । विभाजकेषु स्तोकेषु, तेषु भूयस्सु चाल्पकः ॥ ६ ॥ आहुश्च—“जह जह य अण्पपगईण यंघणो तह तहत्ति उक्कोसे । कुणइ पणसंघं जहन्नयं तस्स वचासे ॥ ७ ॥” इह पूर्वं कर्मयोग्यवर्गणावर्त्तिनोऽणवः । स्वाभाविकरसाख्याः स्युर्हेतवः सर्वकर्मणाम् ॥ ८ ॥ यदा तु जीवैर्गृह्यन्ते, तदैतेषु किला-

कर्मद्रव्या-
णां प्रकृति-
विभागः

णुषु । कषयाध्यवसायेन, ग्रहणक्षण एव ते ॥ ९ ॥ अविभागपरिच्छेदा, रससंबन्धिनोऽमिताः । प्रादुर्भवन्ति
 सर्वेभ्यो, जीवेभ्योऽनन्तसंगुणाः ॥ १० ॥ विविधाश्च स्वभावाः स्युज्ञानावारकतादयः । जीवानां पुद्गलानां
 चाचिन्त्यशक्तिकता यतः ॥ ११ ॥ यथा शुष्कतृणादीनां, पूर्वं ये परमाणवः । प्रायेणैकस्वरूपाः स्युः, स्वाभावि-
 करसास्तथा ॥ १२ ॥ गवादिभिर्गृहीतास्ते, क्षीरादिरसरूपताम् । सप्तधातुपरीणामाद्यान्ति चानेकरूपताम् ॥ १३ ॥
 तथैकाध्यवसायात्तेष्वपि कर्मदलाणुषु । रसोद्भेदोऽनन्तभेदो, भवेत्तद्दर्शयते स्फुटम् ॥ १४ ॥ तथाहि-अभ्व्ये-
 भ्योऽनन्तगुणैः, सिद्धानन्तांशसंमितैः । निष्पन्नानणुभिः स्कन्धानात्माऽऽदत्ते प्रतिक्षणम् ॥ १५ ॥ अविभागपरि-
 च्छेदान्, करोत्येषु रसस्य च । सर्वजीवानंतगुणान्, प्रत्येकं परमाणुषु ॥ १६ ॥ योऽद्धोर्द्ध्वेन छिद्यमानो, रसांशः
 सर्वविद्धिया । न दत्तेऽंशं सोऽविभागपरिच्छेद इह स्मृतः ॥ १७ ॥ तत्रैकसमयोपात्ते, कर्मस्कन्धेऽत्र येऽणवः ।
 सर्वाल्लिपष्टरसाद्छिद्यमानास्तेऽपि रसांशकैः ॥ १८ ॥ सर्वजीवानन्तगुणान्, प्रयच्छन्ति रसांशकान् । एषां चाल्पर-
 साणूनां, निचयो वर्गणाऽऽदिमा ॥ १९ ॥ अन्यासां वक्ष्यमाणानां, वर्णणानामपेक्षया । स्युर्भूयांसोऽणवोऽत्राल्परसा
 हि बहवोऽणवः ॥ २० ॥ रसाविभागभागेन, तत एकेन येऽधिकाः । द्वितीया वर्गणा तेषामणूनामिह कीर्त्तिता
 ॥ २१ ॥ इयं च वर्गणा हीना, परमाणुव्यपेक्षया । आद्याया वर्गणाया यदेते तेभ्यो रसाधिकाः ॥ २२ ॥ रसा-
 विभागभागस्येत्येकैकस्य प्रवृद्धितः । वर्गणाः परमाणूनां, तावद्वाच्या मनीषिभिः ॥ २३ ॥ भवन्ति वर्गणा
 यावत्सिद्धानन्तांशसंमिताः । अभ्व्येभ्योऽनन्तगुणास्ता रसांशविशेषिताः ॥ २४ ॥ रसभागांश्च यच्छन्ति,

लोकप्रकाशे
काललोकै
३५ सर्गे
॥५६४॥

सर्वान्त्यवर्गणाणवः । सर्वाग्रवर्गणाणुभ्यः, किलानन्तगुणाधिकान् ॥ २६ ॥ राशिआसां वर्गणानां, स्पष्टकं प्रथमं भवेत् । समूहो हि वर्गणानामिह स्पष्टकमुच्यते ॥ २६ ॥ एकैकेन रसांशेन, युद्धाश्च परमाणवः । अत्रैतस्मान्न लभ्यन्ते, प्रथमस्पष्टकात्परम् ॥ २७ ॥ सर्वजीवानन्तगुणै, रसांशैरेव चाधिकाः । संप्राप्यन्तेऽत एवेवं, पूर्णं स्पष्टकमादिमम् ॥ २८ ॥ क्रमाद्रसनिरंशांशैर्बुद्धौ हि स्पष्टकं भवेत् । स्यादन्यस्पष्टकारम्भो, निरंशांशक्रममुदौ ॥ २९ ॥ आद्यस्पष्टकर्पन्ताणुभ्यो येष्य रसांशकैः । सर्वजीवानन्तगुणैः, प्रयुद्धाः परमाणवः ॥ ३० ॥ तेषां च समुदायः स्यात्, प्रथमा वर्गणा किल । द्वितीयस्य स्पष्टकस्य, ततः स्यात्पूर्ववत्क्रमः ॥ ३१ ॥ एकैकेन रसांशेन, प्रयुद्धैः परमाणुभिः । आरब्धा वर्गणा घावतिसिद्धानन्तांशसंमिताः ॥ ३२ ॥ एतासां वर्गणानां च, समुदायो भवेदिह । द्वितीयं स्पष्टकं पूर्णोभूतेऽस्मिन् स्पष्टके पुनः ॥ ३३ ॥ एकद्वयाद्यैः रसच्छेदैर्न प्राप्यन्तेऽणवोऽधिकाः । प्राप्यन्ते किं तु ते सर्वजीवानन्तगुणैर्ध्रुवम् ॥ ३४ ॥ अणूनां प्राग्बदेतेषां, समूहो वर्गणाऽऽदिमा । तृतीयस्य स्पष्टकस्य, ततः स्यात्पूर्ववत्क्रमः ॥ ३५ ॥ भवन्ति स्पष्टकान्येवं, प्रयुद्धानि रसांशकैः । सिद्धानन्ततमभागतुल्यानीति जिना विदुः ॥ ३६ ॥ अनुग्रहाय शिल्पाणां, दृष्टान्तोऽत्र निरूप्यते । असद्भावस्यापनया, वर्गणास्पष्टकानुगः ॥ ३७ ॥ आद्यस्य स्पष्टकस्याद्या, वर्गणा कल्प्यते यथा । रसांशशतसंयुक्तरारब्धा परमाणुभिः ॥ ३८ ॥ अथैकैकरसच्छेदयुद्धाणूत्थाभिरादितः । दशभिर्वर्गणाभिः स्यात्पूर्णं स्पष्टकमादिमम् ॥ ३९ ॥ ततो दशोत्तरशतरसांशैः परमाणुभिः । नाप्यते वर्गणारब्धा, नापि द्व्याद्यंशकाधिकैः ॥ ४० ॥ किंतु त्रिंशश-

अनुभाग-
वन्धः

२०

२५
॥५६४॥

२८

तरसच्छेदाढ्यैः परमाणुभिः । प्राप्यते वर्गणाऽऽरब्धा, द्वितीये स्पष्टकेऽग्रिमा ॥४१॥ ततः पुनरपि प्राग्वद्रसैक-
कलवाधिकैः । परमाणुभिरारब्धा, लभ्यन्ते खलु वर्गणाः ॥ ४२ ॥ क्रमवृद्धौ रसांशानां, समाप्तानां समाप्यते ।
द्वितीयं स्पष्टकमिति, स्युरनन्तान्यसून्यहो ॥ ४३ ॥ रसांशवृद्धेरणुभिरारब्धाश्च यथोत्तरम् । अल्पाणुका
वर्गणाः स्युः, स्थापनाऽत्र विलोक्यताम् ॥ ४४ ॥ इति प्रतिज्ञातमनुभागस्वरूपं निर्व्यूढं ।

एतेषां चानुभागानां, बन्धस्थानान्यसंख्यशः । तेषां निष्पादका येऽध्यवसायास्तेऽप्यसंख्यशः ॥ ४५ ॥
तथाहि-एकप्रादेशिकी श्रेणियां लोकस्य घनाकृतेः । असंख्येयतमे तस्या, भागे येऽत्रप्रदेशकाः ॥ ४६ ॥ ता-
वन्ति योगस्थानानि, तेभ्योऽसंख्यगुणाधिकाः । तीव्रमन्दादयो भेदा, एकैकप्रकृतेः स्मृताः ॥ ४७ ॥ प्रकृत्यो-
रवधिज्ञानदर्शनावरणाख्ययोः । स्युर्लोकानामसंख्यानां, खप्रदेशैर्मिता भिदः ॥ ४८ ॥ भेदा असंख्या एवाबु-
पूर्वाष्वपि चतसृषु । एवं भाव्या भिदोऽसंख्याः, प्रकृतिष्वपराखपि ॥ ४९ ॥ तथोक्तं—“ओहिणाणावरणओ-
हिदंसणावरणपगईओ असंखेज्जलोगासप्पएसमिच्चाओ-असंखेज्जइभागे जत्तिया आगासपएस तत्तिया-
ओ” एकैकसिद्धुक्तयोगस्थाने प्राप्यन्त एव यत् । सकला बन्धमाश्रित्य, पूर्वोक्ताः प्रकृतेर्भिदः ॥ ५० ॥ ततः
प्रकृतिभेदाः प्रागसंख्येयगुणाधिकाः । योगस्थानेभ्यो यदुक्तास्तद्युक्तमुपपद्यते ॥ ५१ ॥ उक्तं च—“जोगट्टाणे-
हितो असंखेज्जगुणाओ पगईओ, एक्केके जोगट्टाणे वट्टमाणे एयाड सद्वाड बंधइत्तिकाडं” तेभ्यः प्रकृतिभेदे-
भ्यश्चासंख्येयगुणाधिकाः । स्थितिभेदा जघन्याद्या, ज्येष्ठान्ताः क्षणवृद्धितः ॥ ५२ ॥ स्थितिलघ्वी स्थिति-

लोकप्रकाशे
काल्लोके
३५ सर्गे
॥५६५॥

स्थानं, प्रथमं परिकीर्तितम् । सैकक्षणा द्वितीयं सा, तृतीयं द्विक्षणाधिका ॥ ५३ ॥ इत्यादि ॥ प्रतिप्रकृतिभेदं यत्स्थितिभेदा असंख्यकाः । ततः प्रकृतिभेदेभ्यस्तेऽसंख्येयगुणा इति ॥ ५४ ॥ स्थितिवन्धाध्यवसायास्तेभ्योऽसंख्यगुणाधिकाः । एकैकस्मिन् स्थितिस्थाने, बध्यमाने हि देहिभिः ॥ ५५ ॥ तद्धेतवोऽध्यवसाया, नानाजीवव्यपेक्षया । असंख्येलोकवियत्प्रदेशप्रमिताः स्मृताः ॥ ५६ ॥ एभ्यश्चाध्यवसायेभ्योऽप्यसंख्येयगुणानि च । जिनैर्दृष्टान्यनुभागवन्धस्थानानि कर्मसु ॥ ५७ ॥ जन्तोलेश्यापरिणामविशेषाः संभवन्ति ये । कपायोदयसंमिश्रास्तीव्रमन्दादयोऽमिताः ॥ ५८ ॥ जघन्यादेकसमयस्थितिकास्ते जिनैः स्मृताः । उत्कर्षतोऽष्टसमयस्थितिकाः समवेदिभिः ॥ ५९ ॥ स्युः साधकतमास्ते चानुभागबन्धनं प्रति । ततोऽनुभागबन्धस्य, स्थानान्युच्यन्त उत्तमैः ॥ ६० ॥ एकैकस्मिन् स्थितिवन्धाध्यवसाये ह्यसंख्यशः । दृष्टाः केवलिभिर्नानानुभागबन्धहेतवः ॥ ६१ ॥ कपायमिश्रलेश्यानां, तीव्रमन्दादयो भिदः । स्थितिवन्धाशयेभ्यः स्युस्तदसंख्यगुणा हि ते ॥ ६२ ॥ अनुभागसृजो जीवाध्यवसायाश्च ते द्विधा । कपायमिश्रलेश्यानां, परिणामात् शुभाशुभाः ॥ ६३ ॥ शुभैराधत्तेऽनुभागं, क्षीरखण्डरसोपमम् । जीवः कर्मपुद्गलानामन्यैर्निम्बरसोपमम् ॥ ६४ ॥ प्रत्येकमध्यवसाया, अशुभाश्च शुभाश्च ते । संख्यातिगानां लोकानां, प्रदेशैः प्रमिताः स्मृताः ॥ ६५ ॥ शुभा विशेषाभ्यधिकाः, केवलं कथिता जिनैः । अशुभाः किंचिदूनाः स्युर्भुक्तिस्तत्र निशम्यताम् ॥ ६६ ॥ यानेव रसबन्धस्याध्यवसायान् क्रमस्थितान् । संक्लिश्यमान ऊर्ध्वोर्ध्वमारोहत्यसुमानिह ॥ ६७ ॥ विशुद्ध्यमानस्तानेवावरोहति क्रमादधः । शुभानां प्रकृ-

तीनां तु, रसबन्धे विपर्ययः ॥ ६८ ॥ संक्लिश्यमानोऽवरोहेदारोहेच्छुध्यमानकः । उभये च ततस्तुल्याः, सौध-
सोपानपङ्क्तिवत् ॥ ६९ ॥ केवलं क्षपको येष्वध्यवसायेषु संस्थितः । क्षपकश्रेणिमारोहेत्तेभ्यो नासौ निवर्त्तते
॥ ७० ॥ क्षपकस्य ततः श्रेष्ठाध्यवसायव्यपेक्षया । ऊचिरेऽध्यवसायाः प्रागशुभेभ्योऽधिकाः शुभाः ॥ ७१ ॥
एभ्योऽनुभागबन्धस्य, स्थानेभ्योऽनन्तसंगुणाः । एकाध्यवसायोपात्ताः, कर्माहद्वलिकाणवः ॥ ७२ ॥ तेभ्योऽ-
प्यनन्तगुणिताः, कर्मणुषु रसांशकाः । तच्च भावितमेव प्राक्, वर्गणास्पृद्धकोक्तिभिः ॥ ७३ ॥ तथोक्तं पञ्चसंग्रहे—
“सेहिअसंखेज्जंसे जोगट्ठाणा तओ असंखिज्जा । पगडीभेया तत्तो ठिइभेया होंति तत्तोऽवि ॥ ७४ ॥ ठिइबंध-
ज्झवसाया तत्तो अणुभागबंधठाणाणि । तत्तो कम्मपएसाणंतगुणा तो रसच्छेया ॥ ७५ ॥”

अथ प्रकृतं—जीवोऽनुभागबन्धाध्यवसायस्थानकान्यथ । मरणेन स्पृशल्येकः, सर्वाणि निरनुक्रमम् ॥ ७६ ॥
कालेन यावता कालस्तावान् केवलिनोदितः । भावतः पुद्गलपरावर्त्तो बादर आगमे ॥ ७७ ॥ एतान्येव स्पृश-
त्येकः, क्रमात्कालेन यावता । भावतः पुद्गलपरावर्त्तः सूक्ष्मश्च तावता ॥ ७८ ॥ अयं भावः—कश्चित्सर्वजघन्येऽङ्गी,
यः कषायोदयात्मके । वर्त्तमानोऽध्यवसायस्थाने प्राप्तो मृतिं ततः ॥ ७९ ॥ भूयसाऽपि हि कालेन, स एवाङ्गी
द्वितीयके । आद्यात्परेऽध्यवसायस्थानके त्रियते यदि ॥ ८० ॥ तदेव मरणं तस्य, गण्यते लेख्यके बुधैः । ना-
न्यान्युत्क्रमभावीनि, तान्यनन्तान्यपि स्फुटम् ॥ ८१ ॥ कालान्तरे चेद्भूयोऽपि, द्वितीयस्मादनन्तरे । तृतीये
त्रियते सोऽध्यवसायस्थानके स्थितः ॥ ८२ ॥ तदा तृतीयं मरणं, गण्यते तस्य लेख्यके । त्यक्तक्रमाणि शेषाणि,

नानन्तान्यपि तान्यहो ॥ ८३ ॥ एवं क्रमेण सर्वाणि, तानि कालेन यावता । स्पृश्यन्ते त्रियमाणेन, तेन संसारवारिधौ ॥ ८४ ॥ तावान् कालः स्यादनन्तकालचक्रमितो महान् । भावतः पुद्गलपरावर्तः सूक्ष्मो जिनोदितः ॥ ८५ ॥ क्षेत्रतः पुद्गलपरावर्त्तो यः सूक्ष्म ईरितः । उपयोगी मार्गणायां, स एवाद्विद्यते श्रुते ॥ ८६ ॥ तथोक्तं जीवाभिगमसूत्रे सान्तमिथ्यादृष्टिस्थितिरूपणाधिकारे—“जे से साइए सपज्जवसिए मिच्छदिट्ठी से जहण्णेणं अंतोसुहुत्तं, उक्कोसेणं अणंताओ ओसप्पिण्डस्सप्पिणिओ कालओ, खेत्तओ अवहुं पोग्गलपरियंढं देसूण”मित्यादि, येऽन्ये च पुद्गलपरावर्त्तोः ससात्र दर्शिताः । ते स्युः प्ररूपणामात्रं, न काण्येषां प्रयोजनम् ॥ ८७ ॥ बादरेषु चतुर्ष्वेषु, दर्शितेषु यथाविधि । भवन्ति सुगमाः सूक्ष्मा, इत्येषां प्रयोजनम् ॥ ८८ ॥ नन्वत्र पुद्गलपरावर्त्तोऽणूनां दशान्तरम् । तद्रव्यपुद्गलपरावर्त्त एवास्ति नापरे ॥ ८९ ॥ तत्कथं पुद्गलपरावर्त्तशब्दः प्रवर्त्तते । क्षेत्रकालादिभेदेषु, नूमेहे श्रूयतामिह ॥ ९० ॥ परावर्त्तः पुद्गलानां, शब्दव्युत्पत्तिकारणम् । प्रवृत्तिहेतुस्त्वनन्तकालचक्रप्रमाणता ॥ ९१ ॥ ढार्वर्थयमौ भजतः, शब्दसंबन्धहेतुताम् । शब्दव्युत्पादकः शब्दप्रवृत्तिजनकोऽपि च ॥ ९२ ॥ यो गच्छति स गौरत्र, शब्दव्युत्पत्तिकृद्गतिः । शृङ्गसालादिमत्त्वं तु, स्वार्थं शब्दप्रवृत्तिकृत् ॥ ९३ ॥ व्युत्पत्तिहेतुसत्त्वेऽपि, प्रवृत्तिहेत्वभावतः । गच्छत्यपि गजाश्वादी, गोशब्दो न प्रवर्त्तते ॥ ९४ ॥ व्युत्पत्तिहेत्वभावेऽपि, गत्यभावात् स्थिते गवि । प्रवृत्तिहेतुसद्भावात्, गोशब्दोऽसौ प्रवर्त्तते ॥ ९५ ॥ तथा क्षेत्रादिभेदेषु, शब्द एव प्रवर्त्तते । व्युत्पत्तिहेत्वभावेऽपि, प्रवृत्तेर्हेतुयोगतः ॥ ९६ ॥ एतच्च पुद्गलपरावर्त्तस्वरूपं प्रायः

पञ्चसंग्रहकर्मग्रन्थप्रवचनसारोद्धारसूत्रवृत्त्याद्यनुसारेण प्रोक्तं, श्रीभगवतीसूत्रद्वारादशगतकचतुर्थोद्देशकवृत्तौ
 तु—“औदारिकार्हद्रव्याणि, सर्वाण्यप्येकदेहिना । अनुभूय विमुच्यन्ते, औदारिकवपुष्टया ॥ ९७ ॥ कालेन
 यावता तावान्, भवत्यौदारिकाभिधः । पुद्गलानां परावर्त्त, इत्युक्तं तत्त्वदर्शिभिः ॥ ९८ ॥ भाव्याः शेषाः
 षडप्येवं, विबुधैर्वैक्रियादयः । आहारकशरीरार्हपुद्गलानां त्वसंभवी ॥ ९९ ॥ प्रत्येकमेते चानन्तकालचक्रमिता
 मताः । पुद्गलानामनन्तत्वादेकत्वाद् ग्राहकस्य च ॥ २०० ॥ अतीताश्च भवन्त्येतेऽनन्ताः सर्वशरीरिणाम् । भवि-
 व्यन्तश्च भाव्यन्तां, पूर्वोक्तेन्द्रिययुक्तिवत् ॥ १ ॥ सा चैवं-न भवन्त्येव केषांचित्, केषांचित्च भवन्ति ते ।
 एकद्वित्र्यादिसंख्येयासंख्यानंता यथा भवम् ॥ २ ॥ कर्मणस्तैजसश्चौदारिकानप्राणसंभवौ । मानसो वाचिक-
 श्चाथ, वैक्रियश्चेत्यनुक्रमात् ॥ ३ ॥ यथोत्तरं कालतोऽमी, ससानन्तगुणाधिकाः । उपपत्तिं वदन्त्येवं, तत्र प्राची-
 नसूरयः ॥ ४ ॥ सूक्ष्मत्वात्कर्मणाणूनां, ग्रहणाच्च प्रतिक्षणम् । अचिरेण समाप्यन्ते, ते तत्कालस्ततोऽल्पकः
 ॥ ५ ॥ तैजसाः पुद्गलाः स्थूलाः, कर्मणांपेक्षया ततः । कालोऽस्य भूयानल्पं हि, गृह्यते स्थूलमेकदा ॥ ६ ॥
 सर्षपवदन्यायादिति शेषः । औदारिकाणां स्थूलत्वाद्दशशब्दग्रहणादपि । भूयान् कालोऽस्य ते ग्राह्या, यदौ-
 दारिकदेहिना ॥ ७ ॥ आनप्राणवः सूक्ष्मा, यद्यप्येभ्यस्तथापि ते । पर्याप्तैरेव गृह्यन्ते, तत्कालोऽस्य ततो
 बहुः ॥ ८ ॥ सूक्ष्मत्वेऽपि मनःपुद्गलानां स्याद्भूरिकालता । एकाक्षादिमहाकायस्थितौ तेषामनादृतेः ॥ ९ ॥

१ सर्वौदारिकपरिणमनकाले अन्यासामपि वर्णानां विपरिणामेन-तथाभावमपेक्ष्य सदृशभुभयमपि

भाषा द्वयक्षायवस्थार्यां, यद्यप्यस्ति तथाप्यसौ । भृशं स्थूला मनोऽणुभ्यस्तद्वानरूपकालता ॥ १० ॥ मृषिष्ठ-
कालभ्यत्वद्वैक्रियाङ्गस्य सर्वतः । वैक्रियः पुद्गलपरावर्तोऽनन्तगुणाधिकः ॥११॥ पञ्चानुपूर्व्यां ससामी, मृषि-
मृषितराः स्मृताः । जीवस्य दीर्घकालीनाः, स्तोकाः स्युर्ग्रहवः परे ॥१२॥ इत्याद्यधिकं भगवतीष्टुत्तितो १ श० उ० ३-
ऽवसेयं ॥ एवं वर्णितरूपपुद्गलपरावर्त्तरन्तैर्मितत्रैलोक्याखिलवस्तुष्टुन्दविदुरैः कालो व्यतीत स्मृतः । एतस्माच्च
भवेदनन्तगुणितः कालः किलानागतोऽनादिः सान्त इहादिमस्तदपरोऽनन्तः सहादिः पुनः ॥ १३ ॥ (शार्दूल०)
तथाहुः—“उस्सप्पिणी अनंता पुग्गलपरियट्ठओ सुणेयव्वो । तेऽणंता तीयद्धा अणागयद्धा अणंतगुणा ॥ १ ॥”
यत्पञ्चमाङ्गे गदितं त्वनागते, काले व्यतीतात्समयाधिकत्वम् । आनन्त्यसाम्यादुभयोरनागते, तद्वत्समानक्ष-
णसंगतेश्च ॥ १४ ॥ (रथोद्धता) एवं च—अतीतकालादिह सर्वकालः, क्षणाधिकः स्याद् द्विगुणस्तथैव । कालो
व्यतीतोऽपि च सर्वकालाङ्गिनैः प्रणीतः समयोनमर्द्धम् ॥ १५ ॥ कालोऽखिलोऽनागतकालतः स्यात्, पूर्वोक्त-
युक्त्या द्विगुणः क्षणोनः । क्षणाधिकार्द्धं किल सर्वकालात्, कालो भविष्यन् भवतीति सिद्धम् ॥१६॥ तथोक्तं—
‘अणागतद्धाणं तीतद्धाणं समयाहिया, तीतद्धाणं अणागतद्धातो समयूणा’ अत्र वृत्तिः—अतीतानागतौ
कालावननादित्वानन्तत्वाभ्यां समानौ, तयोश्च मध्ये भगवतः प्रश्नसमयो वर्सते, स चाविनष्टत्वेनातीते न प्रवि-
शति इत्यविनष्टत्वसाधर्म्याद्नागते क्षिसः, ततः समयातिरिक्ताऽनागताद्धा भवति, इह कश्चिदाह—अतीताद्वा-
तोऽनागताद्धाऽनन्तगुणा, अत एवानन्तेनापि कालेन गतेन नासौ क्षीयते इत्यत्रोच्यते—इह समत्वमुभयो-

रप्यन्ताभावमात्रेण विवक्षितमिति भगवती श० २५७०५ । शिष्टोपदिष्टार्थचोगरिष्ठः, क्षणाद्यनेकात्मविधा-
 वरिष्ठः । स्वहेतुतो जीवितसर्वलोको, दिष्ट्या समाप्तः किल दिष्टलोकः ॥ १७ ॥ विश्वाश्चर्यदकीर्त्तिकीर्त्तिविजयश्री-
 वाचकेन्द्रान्तिषद्राजश्रीतनयोऽतनिष्ठ चिनयः श्रीतेजपालात्मजः । काव्यं यत्किल तत्र निश्चितजगत्तत्त्वप्रदी-
 पोपमे, पञ्चत्रिंश इहैव पूर्तिमगमत् सर्गो निसर्गोल्लवः ॥ २१८ ॥ ३५ ॥

इति महोपाध्यायश्रीविनयविजयगणिविरचिते श्रीलोकप्रकाशे

पञ्चत्रिंशत्तमः सर्गः समाप्तः

तत्समाप्तौ समाप्तोऽयं दिष्ट(काल)लोकः

इति श्रीविनयविजयोपाध्यायविरचिते
श्रीलोकप्रकाशे विष्ट(काल)लोकः समाप्तः । सर्गाः ३५

॥ अथ श्रीभावलोकप्रकाशे षट्त्रिंशत्तमः सर्गः प्रारभ्यते ॥

शङ्खेश्वरं प्रणिद्धे प्रकटप्रभावं, त्रैलोक्यभावनिवहावगमखभावम् । भावारिवारणहरिं हरिसेवनीयं, वामे-
 यमीश्वरममेयमहोनिधानम् ॥ १ ॥ खरूपं भावलोकस्य, यथाऽऽगममथ ब्रुवे । गुरुश्रीकीर्त्तिविजयदीपोद्योतित-
 हृद्ग्रहः ॥ २ ॥ खतस्तैस्तैर्हेतुभिर्वा, तत्तद्रूपतयाऽऽत्मनाम् । भवनान्यौपशमिकादयो भावाः स्मृता इति ॥ ३ ॥
 भवन्त्यमीभिः पर्यायैर्यद्द्वौपशमनादिभिः । जीवानामित्यमी भावास्ते च षोढा प्रकीर्त्तिताः ॥ ४ ॥ आद्यस्तत्रौ-
 पशमिको, द्वितीयः क्षायिकाह्वयः । क्षायोपशमिको भावस्तार्तीयिको निरूपितः ॥ ५ ॥ तुर्यं औदधिको भावः,
 पञ्चमः पारिणामिकः । ह्यादिसंयोगनिष्पन्नः, षष्ठः स्यात्सान्निपातिकः ॥ ६ ॥ यः प्रदेशविपाकाभ्यां, कर्मणा-
 मुदयोऽस्य यत् । विष्कम्भणं स एवौपशमिकस्तेन वा कृतः ॥ ७ ॥ क्षयः स्यात्कर्मणामाल्यन्तिकोच्छेदः स एव
 यः । अथवा तेन निर्धृतो, यः स क्षायिक इष्यते ॥ ८ ॥ अभावः समुदोपशमः पुनः । विष्कं-
 भितोदयत्वं यदनुदीर्णस्य कर्मणः ॥ ९ ॥ आभ्यामुभाभ्यां निर्धृतः, क्षायोपशमिकाभिधः । भावस्तृतीयो
 निर्दिष्टः, ह्यातोऽसौ मिश्र इत्यपि ॥ १० ॥ उदयावलिकायां यत्, प्रविष्टं क्षीणमेव तत् । तदन्यत्तु भवेत्कर्म,
 शेषमत्रोपशान्तिमत् ॥ ११ ॥ वह्नेर्विध्यातशेषस्य, भसच्छन्नस्य साम्यभृत् । क्षीणोपशान्तं स्यात्कर्मैत्यवस्था-
 द्वितयान्वितम् ॥ १२ ॥ नन्वौपशमिकाद्भावो, भिद्यते नैष कर्म यत् । तत्रापि क्षीणमुदितमुपशान्तं भवेत्परम्

॥ १३ ॥ अत्रोच्यते-स्यात् क्षयोपशमे कर्मप्रदेशानुभवात्मकः । उदयोऽप्यनुभागं तु, नैषां वेदयते मनाक्
॥ १४ ॥ प्रदेशैरप्युपशमे, कर्मणामुदयोऽस्ति न । विशेषोऽयमुपशमक्षयोपशमयोः स्मृतः ॥ १५ ॥ आगम-
श्राव-“से पूर्णं भंते ! णेरह्यस्स वा तिरिक्खजोणियस्स वा मणुस्सस्स वा देवस्स वा जे कडे कम्मे अत्थि णं
तस्स अवेयइत्ता मोक्खो ? , हंता गो० !, से केणट्ठेणं भंते ! एवं बुच्चति ? , एवं खल्लु गो० ! मए दुविहे कम्मे
पन्नत्ते, तं०-पदेसकम्मे य अणुभावकम्मे य, तत्थ णं जं पदेसकम्मं तं नियमा वेदेह, तत्थ णं जं तं अणुभा-
वकम्मं तं अत्थेगतियं वेदेति, अत्थेगतियं नो वेदेति, णातमेयं अरहता, विण्णायमेतं अरहता, अयं
जीवे इमं कम्मं अब्भोवगमियाए वेदणाए वेदिस्सति, अयं जीवे इमं कम्मं उवक्कमियाए वेदणाए वेदिस्सति,
अहाकम्मं अहानिकरणं जहा जहा तं भगवया दिट्ठं तथा तथा विपरिणमिस्सतीति, से तेणट्ठेणं एवं बुच्चति”
यः कर्मणां विपाकेनानुभवः सोदयो भवेत् । स एवौदयिको भावो, निर्वृत्तस्तेन वा तथा ॥ १६ ॥ य एव
जीवाजीवानां, स्वरूपानुभवं प्रति । प्रह्वीभावः परीणामः, स एव पारिणामिकः ॥ १७ ॥ परिणामेन निर्वृत्त, इति
चात्र न संभवेत् । अस्यां निरुक्तौ सादित्वं, जीवत्वादेः प्रसज्यते ॥ १८ ॥ अत्र चाद्यास्त्रयः प्रादुर्भवेयुः कर्म-
घाततः । रजोऽत्रविगमे तिग्मरश्मिकान्तिकलापवत् ॥ १९ ॥ सर्वतो देशतश्चेति, विघातः कर्मणां द्विधा । आद्यः
स्ववीर्यपिक्षोऽन्यः, सकर्मात्मप्रयोगजः ॥ २० ॥ तुर्यस्तु भावः खोपात्तकर्मोदयसमुद्भवः । सुरामदोदयाद्गीतचत-
हास्यादिभाववत् ॥ २१ ॥ पारिणामिकभावस्तु, निर्दिष्टो निर्निमित्तकः । अत एव स्वार्थिकोऽत्र, प्रत्ययो राक्ष-

सादिवत् ॥ २२ ॥ आदिमाश्च त्रयो भावा, जीवानामेव निश्चिताः । अन्तिमौ तौ पुनर्जीवाजीवसाधारणौ
 स्मृतौ ॥ २३ ॥ एकत्र द्व्यादिभावानां, सन्निपातोऽत्र वर्त्तनम् । यो भावस्तेन निर्वृत्तः, स भवेत्सान्निपातिक-
 ॥ २४ ॥ कर्मग्रन्थसूत्रवृत्तित्त्वार्थभाष्यभावप्रकरणादिष्वयमेव भावषट्कोद्देशक्रमः, अनुयोगद्वारसूत्रमहाभाष्यः
 सूत्रवृत्त्यादिषु तु औदधिकौपशमिकक्षायिकक्षायोपशमिकपारिणामिकसान्निपातिका भावा इति, तत्र कर्मग्रन्था-
 दिसूत्रेषु यत्प्रवचनोक्तक्रमलङ्घनं तत्र लाघवं कालखामिभेदतारतम्यं च हेतुमामनन्ति । आंतमौहूर्त्तिकत्वेन, यत्
 आद्योऽल्पकालिकः । तथाऽल्पखामिक इति, प्रथमं स प्ररूपितः ॥ २५ ॥ नात्राप्युपर्युद्धहवः, परिणाममिहे-
 दशम् । भावस्तदौपशमिको, मितखामिक इष्यते ॥ २६ ॥ भूरिभेदो भूरिकालो, भूरिखामिक एव च । क्षायि-
 को ह्यौपशमिकात्तदुक्तस्तदनन्तरम् ॥ २७ ॥ क्षायोपशमिकः पश्चात्, क्षायिकात्त एव च । एवमौदधिकः प्रोक्तः,
 क्षायोपशमिकादनु ॥ २८ ॥ ततो भूरिकर्मयोगात्, खामिसाधर्म्यतोऽपि च । युक्तं क्षायोपशमिकादन्वौदयि-
 कशंसनम् ॥ २९ ॥ अत्यन्तभिन्नः पूर्वभ्यो, महाविषय एव यत् । पारिणामिक इत्युक्तो, भावादौदयिकादनु
 ॥ ३० ॥ पूर्वेषां द्व्यादिसंयोगादाविर्भवति यन्ननु । तद्युक्तमुदितः सर्वपर्यन्ते सान्निपातिकः ॥ ३१ ॥

द्वौ नवाष्टादशार्थैकविंशतिश्च त्रयः क्रमात् । एषामुत्तरभेदाः स्युस्त्रिपञ्चाशच्च मीलिताः ॥ ३२ ॥ औ० २
 क्षायि० ९ क्षायो० १८ औद० २१ पा० ३, सर्व० ५३ । सान्निपातिकभावस्तु, षड्विंशतिविधो भवेत् । तत्रोप-
 युक्ताः षड् भेदा, विंशतिस्त्वप्रयोजकाः ॥ ३३ ॥ सम्यक्तत्वं यद्भवत्यादौ, ग्रन्थिभेदादनन्तरम् । स्याद्यच्चोपश-

लोकप्रकाशे
भावलोकै
३६ सर्गे
॥ ५७० ॥

मश्रेण्यां, सम्यक्त्वं चरणं तथा ॥ ३४ ॥ द्वयोपगमिकौ भावौ, प्रोक्तान्तौ मन्त्रिणिः । गूढं शायिकग्याथ,
न च भेदान् यथागमम् ॥ ३५ ॥ ये ज्ञानदर्शने स्यातां, निर्मूलायरणक्षयात् । सम्यक्त्वं यथा सम्यक्त्वमोहनी-
यक्षयोद्भवम् ॥ ३६ ॥ चारित्र्यं यच्च चारित्र्यमोहनीयक्षयोत्थितम् । याश्च दानायन्तरागपश्चक्षयसंभयाः ॥ ३७ ॥
दानलाभभोगवीर्योपभोगा लब्धयोऽद्भुताः । नवामी क्षयिका भावा, भयेयुः सर्वथेदिनाम् ॥ ३८ ॥ मतिश्रुता-
वधिमनःपर्यायाणां चतुष्टयम् । मत्वज्ञानश्रुताज्ञानविभक्ता इति च त्रयम् ॥ ३९ ॥ यतो ज्ञानानरणीयक्षयोपश-
मसंभवाः । ततः क्षायोपशमिका, भावाः सप्तोदिता अमी ॥ ४० ॥ ज्ञानी सम्यक्त्वयोगेनाज्ञानी मिथ्या-
त्ववांश्च सः । क्षायोपशमिकत्वं तदज्ञानानामपि स्फुटम् ॥ ४१ ॥ अचक्षुश्चक्षुरयधिर्दर्शनानीति च त्रयम् । दर्श-
नावरणीयाह्यक्षयोपशमसंभवम् ॥ ४२ ॥ सम्यक्त्वं यदनन्तानुयन्निदृशेनमोहयोः । भवेत् क्षयोपशमतः,
क्षायोपशमिकं ततः ॥ ४३ ॥ यद् द्वादशकपार्यादिचारित्र्यमोहकर्मणः । भवेत् क्षयोपशमतः, क्षायोपशमिकं ततः
॥ ४४ ॥ संकल्पहृसात् प्राणातिपातादेर्यन्त्रिवर्तनम् । आरम्भोत्थादनिवृत्तिः, संयमासंयमो ह्ययम् ॥ ४५ ॥ एष
चारित्र्यमोहस्य, यत्कपायाष्टकात्मनः । भवेत्क्षयोपशमतः ॥ ४६ ॥ दानादिलब्धयः पञ्च,

१ सपूर्णतया समस्ता नव केवलिनामिति क्षयिकमन्थकत्वस्यासर्ववेदिना भवनेऽपि न क्षतिः २ आदिशब्देनात्र दर्शनमोहग्रहणे चारित्र्यमो-
हताविरोधः, नोकपायग्रहणे तु श्रेणौ क्षायोपशमिकप्रसंग इति चेत्, क्षायोपगमिकचारित्र्ये सज्वलनस्यापि मान्द्यात्, तन्मान्द्यत्वे एवातिचारहि-
तताभावात्, यावच्च न द्वादशं गुणस्थानं तावदस्येव क्षायोपगमिकचारित्र्य, आदिना वा आद्याश्चारित्र्यमोहग्रहणतयः

छद्मस्थानां भवन्ति याः । क्षायोपशमिक्वयो चिन्नक्षयोपशमजा हि ताः ॥ ४७ ॥ भावा अष्टादशाप्येवं, क्षायो-
 पशमिका इमे । कर्मक्षयोपशमतो, यद्भवत्युक्त्या दिशा ॥ ४८ ॥ अथाज्ञानमसिद्धत्वसंयम इमे त्रयः । ले-
 श्याषट्कं कषायाणां, गतीनां च चतुष्टयम् ॥ ४९ ॥ वेदास्त्रयोऽथ मिथ्यात्वं, भावा इत्येकविंशतिः । कर्मणा-
 सुदयाज्जातास्तत औदयिकाः स्मृताः ॥ ५० ॥ अतस्त्वे तत्त्वबुद्ध्यादिस्वरूपं भूरिदुःखदम् । मिथ्यात्वमोहोदय-
 जमज्ञानं तत्र कीर्तितम् ॥ ५१ ॥ यदभ्यधायि—“जह दुव्यगणमवयणं कुञ्छियसीलं असीलमसईए । भन्नइ
 तह नाणंपि हु मिच्छदिट्ठिस्स अन्नाणं ॥ ५२ ॥” असिद्धत्वमपि ज्ञेयमष्टकर्मोदयोद्भवम् । प्रत्याख्यानानावरणी-
 योदयाच्च स्यादसंयमः ॥ ५३ ॥ लेश्याः कषायनिस्यन्द, इति येषां मतं मतम् । तेषां मते कषायाख्यमोहोदय-
 भवा इमाः ॥ ५४ ॥ येषां मते त्वष्टकर्मपरिणामात्मिका इमाः । अष्टकर्मोदयात्तेषां, मतेऽसिद्धत्ववन्मताः
 ॥ ५५ ॥ येषां योगपरीणामो, लेश्या इति मतं मतम् । तेषां त्रियोगीजनककर्मोदयभवा इमाः ॥ ५६ ॥ इति
 कर्मग्रन्थवृत्त्यभिप्रायः, तत्त्वार्थवृत्तौ च मनोयोगपरिणामो लेश्या इत्युक्तं, तथाहि—“ननु कर्मप्रकृतिभेदानां
 द्वाविंशं शतं प्रकृतिगणनया प्रसिद्धमाज्ञाये, न च तत्र लेश्याः परिपठितास्तदेतत्कथम्?, उच्यते, वक्ष्यते
 नामकर्मणि मनःपर्यासिः, पर्यासिश्च करणविशेषो, येन मनोयोग्यपुद्गलानादाय चिन्तयति, ते च मन्यमानाः
 पुद्गलाः सहकरणान्मनोयोग उच्यते, मनोयोगपरिणामश्च लेश्या” इति, एवं मतत्रयेऽपि यथास्वं लेश्यानाम-

न्तर्भावो वाच्यः, अत्र मतत्रयेऽन्त्यं पटीयः, अन्ये चानीदृशे इत्यादि द्रव्यलोकै लेख्याधिकारे प्रपञ्चितमस्ति ॥
कषायाः स्युः क्रोधमानमायालोभा इमे पुनः । कषायमोहनीयाख्यकर्मोदयसमुद्भवाः ॥ ५७ ॥ गतयो देवमनुज-
तिर्यग्रकलक्षणाः । भवन्तीह गतिनामकर्मोदयसमुद्भवाः ॥ ५८ ॥ नोकषायमोहनीयोदयोद्भूता भवन्त्यथ ।
स्त्रीपुंनपुंसकाभिव्या, वेदाः खेदाश्रया भृशम् ॥ ५९ ॥ मिथ्यात्वमपि मिथ्यात्वमोहनीयोदयोद्भूतम् । एवमौदा-
रिका भावा, व्याख्याता एकविंशतिः ॥ ६० ॥

ननु निद्रादयो भावास्तत्तत्कर्मोदयोद्भूताः । अन्येऽपि संति तत्केयं, गणनाऽत्रैकविंशतेः ? ॥ ६१ ॥ अत्रो-
च्यते—यथासंभवमेष्वेवान्तर्भाव्या अपरेऽपि ते । सावर्ण्यसाहचर्याभ्यामाक्षेपाद्वोपलक्षणात् ॥ ६२ ॥ निद्राप-
ञ्चकमाक्षिसमज्ञानग्रहणाद्यतः । स्यादज्ञानमोहनीयावरणद्वितयोदयात् ॥ ६३ ॥ गतिग्रहणतः शेषनामकर्म-
भिदां व्रजः । आक्षिप्यतेऽविनाभावात्सावर्ण्योद्भवोपलक्ष्यते ॥ ६४ ॥ आर्युषि वेदनीये द्वे, गोत्रे द्वे इत्यमून्यपि ।
आक्षिप्यन्तेऽत्र गत्वैवानन्यथाभावतः खलु ॥ ६५ ॥ जाल्यादिनामगोत्रायुर्वेदानां कर्मणां ध्रुवम् । भवधा-
रणहेतूनामसत्येकतरेऽपि यत् ॥ ६६ ॥ गतिर्न संभवत्येवाव्यभिचारि ततः स्फुटम् । ज्ञेयमेषां साहचर्यमह-
त्यपि तथेक्षणात् ॥ ६७ ॥ हास्यादिषट्कमाक्षिसं, वेदानां ग्रहणादिह । यदेतेऽव्यभिचारेण, वेदोपग्रहकारिणः

१ अन्त्यं योगपरिणामो लेख्येत्यात्मकं मतं, ननु मनोयोगपरिणामो लेख्येत्यात्मक, तस्य तुर्यमतत्वात्, पृथगगणना तु तस्य योगपरि-
णाम एवान्तर्भावात्.

॥ ६८ ॥ यद्वा कषायग्रहणाद्धास्यादीनां परिग्रहः । सावर्ण्यात्सहचाराच्च, कषायनोकषाययोः ॥ ६९ ॥ इत्यर्थतस्त-
 च्चार्यवृत्तौ, कर्मग्रन्थवृत्तावप्युक्तं—ननु निद्रापञ्चकसातादिवेदनीयरत्नरतिप्रभृतयः प्रभूततरा भावा अन्येऽपि
 कर्मोदयजन्याः सन्ति, तत्किमित्येतावन्त एवेति निर्दिष्टाः?, सत्यं, उपलक्षणत्वादन्येऽपि द्रष्टव्याः, केवलं पूर्व-
 शास्त्रेषु एतावन्त एव निर्दिष्टा दृश्यन्ते इत्यत्राप्येतावन्त एवास्माभिः प्रदर्शिता” इति ॥ जीवत्वमथ भव्यत्व-
 मभव्यत्वमिति त्रयः । स्युः पारिणामिका भावा, नित्यमीदृक्स्वभावतः ॥ ७० ॥ यद्भव्यो न भव्यत्वं, भव्यो
 वा नैत्यभव्यताम् । कदाप्यजीवो जीवत्वं, जीवो वा न ह्यजीवताम् ॥ ७१ ॥ जीव एवात्र जीवत्वं, स्वार्थिकः
 प्रत्ययो ह्ययम् । भाविसिद्धिर्भवेद्भव्यः, सिद्ध्यनर्हस्त्वभव्यकः ॥ ७२ ॥ भावाः सन्ति परेऽप्यस्तित्वाद्यः पारि-
 णामिकाः । किंतु जीवाजीवसाधारणा इत्यत्र नोदिताः ॥ ७३ ॥ जीवस्यैव परं ये स्युर्नत्वजीवस्य कर्हिचित् ।
 ते त्रिपञ्चाशदत्रोक्ताः, सदौपशामिकादयः ॥ ७४ ॥ तथोक्तं तत्त्वार्थभाष्ये—“जीवत्व भव्यत्वाभव्यत्वादीनि च,
 जीवत्वं भव्यत्वमभव्यत्वमित्येते त्रयः पारिणामिका भावा भवन्ति, आदिग्रहणं किमर्थमिति?, अत्रोच्यते,
 अस्तित्वमन्यत्वं कर्तृत्वं भोक्तृत्वं गुणवत्त्वमनादिकर्मसंतानबद्धत्वं प्रदेशवत्त्वमरूपत्वं नित्यत्वमित्येवमाद्योऽ-
 प्यनादिपारिणामिका जीवस्य भावा भवन्ती”ति तत्त्वार्थटीकायां, कर्तृत्वं सूत्रकान्तेऽपि सवितृकिरणगोमय-
 संगमादुपलभ्यतेऽग्निनिर्वृत्तावतस्तत्सामान्यं, भोक्तृत्वं मदिरादिष्वप्यत्यन्तं प्रसिद्धं, सुक्तोऽनया गुड इति, क्रोधा-
 दिमत्त्वाद्गुणवत्त्वं ज्ञानाद्यात्मकत्वाद्वा, परमाण्वादावपि गुणवत्त्वमेकवर्णादित्वात्समानं, अनादिकर्मसंतान-

बद्धत्वमिति, कार्मणशरीरमप्यनादिकर्मसंतानबद्धमिति चेतनाचेतनयोर्धर्मसाम्यं, भाष्यकारः पुनरप्यादिग्रहणं कुर्वन् ज्ञापयत्यत्रानन्तधर्मकमेकं, तत्राशक्याः प्रस्तरयितुं सर्वे धर्माः, प्रतिपदं प्रवचनज्ञेन पुंसा यथासंभवमायोजनीयाः, क्रियावत्त्वं पर्यायोपयोगिता प्रदशाष्टकनिश्चलता एवंप्रकाराः सन्ति भूयांस इति ।

आद्यः स्यादौपशमिकक्षायिकाख्यसमन्वये । द्वितीयस्त्वौपशमिकक्षायोपशमिकान्वये ॥ ७६ ॥ तृतीयश्चौपशमिकौदयिकाख्यसमागमे । चतुर्थं औपशमिकपारिणामिकसंयुतौ ॥ ७७ ॥ क्षायिकक्षायोपशमिकान्वयोत्थस्तु पञ्चमः । क्षायिकौदयिकाभ्यां च, षष्ठो भङ्गः समन्वये ॥ ७८ ॥ सप्तमस्तु क्षायिकेण, पारिणामिकसंगमे । अष्टमः स्यादौदयिकक्षायोपशमिकान्वये ॥ ७९ ॥ पारिणामिकमिश्राभ्यां, मिश्राभ्यां नवमो मतः । दशमः स्यादौदयिकपारिणामिकयोगजः ॥ ८० ॥ त्रिकसंयोगजा भंगा, दश तत्रायमादिमः । क्षयक्षयोपशमजोपशमोत्थैः समागतैः ॥ ८१ ॥ क्षायिकौदयिकाख्यौपशमिकाख्यैर्द्वितीयकः । तृतीयश्चौपशमिकक्षयोपशमिक्षायिकैः ॥ ८२ ॥ औदयिकौपशमिकक्षायोपशमिकैः परः । परिणामौपशमिकक्षायोपशमिकैः परः ॥ ८३ ॥ स्यात्षष्ठश्चौपशमिकौदयिकपारिणामिकैः । क्षायिकौदयिकक्षायोपशमिकैस्तु सप्तमः ॥ ८४ ॥ पारिणामिकमिश्राख्यक्षायिकैरष्टमः स्मृतः । नवमः स्यादौदयिकक्षायिकपारिणामिकैः ॥ ८५ ॥ पारिणामिकमिश्राख्यौदयिकैर्दशमोऽपि च । चतुःसंयोगजाः पञ्च, भङ्गकास्ते त्वमी श्रुताः ॥ ८६ ॥ क्षायिकश्चौपशमिकः, क्षायोपशमिकोऽपि च । औदयिकश्चैत्यमीभिर्येगे प्रथमभङ्गकः ॥ ८७ ॥ क्षायिकोऽथौपशमिकः, क्षायोपशमिकाह्वयः ।

पारिणामिक इत्येषां, योगे भङ्गो द्वितीयकः ॥ ८८ ॥ क्षायिकौपशमिकाख्यौ, पारिणामिक इत्यपि । औद्य-
 कश्चेत्यमीषां, योगे भङ्गस्तृतीयकः ॥ ८९ ॥ क्षायोपशमिकश्चौपशमिकौदधिकह्यौ । पारिणामिक इत्येषां,
 योगे भङ्गस्तृतीयकः ॥ ९० ॥ क्षायिकौदयिकाभिख्यौ, क्षायोपशमिकाह्यः । पारिणामिक एतेषां, योगे भङ्गस्तु-
 पञ्चमः ॥ ९१ ॥ पञ्चसंयोगजश्चैकः, स्यादौपशमिकादिभिः । पञ्चभिः सन्निपतितैः, षड्विंशतिरमी समे ॥ ९२ ॥
 सप्तमो द्विकयोगोत्थो, नवमो दशमोऽपि च । त्रियोगजौ चतुर्योगे, भङ्गौ चतुर्थपञ्चमौ ॥ ९३ ॥ एकः पञ्चक-
 संयोगी, षडमी सान्निपातिकाः । जीवेषु संभवन्त्यन्ये, विंशतिः संभवोऽद्भ्यताः ॥ ९४ ॥ यत्तु तत्त्वाथवृत्तावे-
 वमुक्तं—“एषामेवौपशमिकादीनां द्विकादियोगेन सान्निपातिको निष्पद्यते षड्विंशतिविकल्पः, तत्रैकादश वि-
 रोधित्वाद्संभवन्तस्त्यक्ता विकल्पाः, पञ्चदशोपात्ताः संभविनः, प्रशमरतौ “षष्ठ इत्यन्यः पञ्चदशभेद” इति
 वचना”दिति तदभिप्रायं सम्यग् न विद्मः, यतोऽनुयोगद्वारवृत्तावेवमुक्तं “तदेवमेको द्विकसंयोगभङ्गको, द्वौ द्वौ
 त्रिकयोगचतुष्कयोगभङ्गको, एकस्त्वयं पञ्चकयोग इत्येते षड् भङ्गका अत्र संभविनः प्रतिपादिताः, शेषास्तु
 संयोगमात्रतयैव प्ररूपिता इति स्थितं, एतेषु च षट्सु भङ्गकेषु मध्ये एकत्रिकसंयोगो, द्वौ चतुष्कयोगावित्येते
 त्रयोऽपि प्रत्येकं चतसृष्वपि गतिषु संभवन्तीति निर्णीतमिति गतिचतुष्टयभेदात्ते किल द्वादश वक्ष्यन्ते, ये
 तु शेषा द्विकत्रिकपञ्चकयोगलक्षणाख्यौ भङ्गाः सिद्धकेवल्युपशान्तमोहानां यथाक्रमं निर्णीतास्ते च यथोक्तैक-

१ सान्निपातिकमूलभेदपट्टस्यावान्तरभेदा एव पञ्चदशेति, सष्टं भविष्यति चैतदत्रैव, गतिभेदेन भावभेदोऽत्र

लोकप्रकाशे
भावलोके
३६ सर्गे
॥५७३॥

स्यानसंभवित्वात्रय एवेत्यनया चिदक्षया सान्निपतिको भावः स्यानान्तरे पञ्चदशविध उक्तो द्रष्टव्यः यदाह—“अविरुद्ध सन्निवाहयभेया एते पण्णारस”त्ति, संभवत्सु च पदखेपु, ससमो द्विकयोगजः । सिद्धानामेव निर्दिष्टः, क्षायिकपारिणामिकः ॥ ९५ ॥ ज्ञानादि क्षायिकं खेपां, जीवत्वं पारिणामिकम् । सिद्धानामन्यभावानां, हेत्वभावादसंभवः ॥ ९६ ॥ त्रिकसंयोगजो यस्तु, नवमः प्राप्तिरूपितः । स सर्वज्ञे क्षायिकाख्यौदयिकपारिणामिकः ॥ ९७ ॥ जीवत्वादि अतस्तस्य, वर्त्तते पारिणामिकम् । औदयिकी नरगतिज्ञानादि क्षायिकं तथा ॥ ९८ ॥ त्रिकसंयोगजो यस्तु, दशमः प्राक् प्रदर्शितः । स चतुर्धा भवेन्मिश्रौदयिकपारिणामिकः ॥ ९९ ॥ यतः संयोगजो यस्तु, दशमः प्राक् प्रदर्शितः । स चतुर्धा (मनुष्याणां) भवेन्मिश्रौदयिकपारिणामिकः ॥ १०० ॥ एवं तिर्यगादिगल्यभिलापेन त्रयः परे । भवन्ति भङ्गकास्ते च, स्वयं वाच्या विवेकिभिः ॥ १ ॥ चतुस्संयोगजौ यौ च, भङ्गौ तुरीयपञ्चमौ । प्रत्येकं तावपि स्यातां, गतिभेदाच्चतुर्विधौ ॥ २ ॥ तथाहि—सम्यक्त्वमौपशमिकं, कृतत्रिपुञ्जदेहिनाम् । खानि मिश्राणि जीवत्वं, स्यात्तेषां पारिणामिकम् ॥ ३ ॥ गतिभेदत्यूदयिकी, यदेषां नरकादिका । चतुःसंयोगजस्तुर्धश्चतुर्भेदो भवेदिति ॥ ४ ॥ सम्यक्त्वं क्षायिकं खानि, मिश्राणि पारिणामिकम् । जीवत्वमेवौदयिकी, गतिः स्यान्नरकादिका ॥ ५ ॥ चतुःसंयोगजश्चैवं, पञ्चमोऽपि चतुर्विधः । नृणासुपशमश्रेण्यां, पञ्चसंयोगजः पुनः ॥ ६ ॥ यो हि क्षायिकसम्यक्त्ववी, मनुजः प्रतिपद्यते । विशुद्धोपशमश्रेणी, क्षायिकं तस्य दर्शनम् ॥ ७ ॥ चारित्रं चोपशमिकं, तन्मोहोपशमाद्भवेत् । गतिरौदयिकी खानि,

सान्निपा-
तिकप्रभेदाः

२०

२५
॥ ५७३ ॥
२७

क्षायोपशामिकान्यथ ॥ ८ ॥ जीवत्वमथ भव्यत्वं, भवेतां पारिणामिके । पञ्चसंयोगजस्यैकविधस्यैवं हि संभवः
 ॥ ९ ॥ सान्निपातिकभेदानां, षण्णां संभविनामिति । उक्ता भेदाः पञ्चदश, प्रतिभेदविवक्षया ॥ १० ॥ जीवेषु
 पडमी भावा, यथासंभवमाहिताः । अजीवेषु त्वौदधिकपारिणामिकसंज्ञकौ ॥ ११ ॥ तथाहि-धर्माधर्मात्रा-
 स्तिकायकालेषु पारिणामिकः । एक एवानाद्यनन्तो, निर्दिष्टः श्रुतपारगैः ॥ १२ ॥ चलनस्थित्युपष्टम्भावकाश-
 दानधर्मकाः । सर्वदाऽमी परिणताः, परिणामेन तादृशाः ॥ १३ ॥ आवल्यादिपरिणामोरीकारान्त्रिरन्तरम् ।
 अनाद्यनन्तो भावः स्यात्कालस्य पारिणामिकः ॥ १४ ॥ वर्त्तनालक्षणः कालः, क्षणावल्यादिकः परः । इति
 द्वेषा निगदितः, कालः केवलशालिभिः ॥ १५ ॥ तेन तेन स्वरूपेण, वर्त्तन्तेऽर्थो जगत्सु ये । तेषां प्रयोजकत्वं
 यद्वर्त्तना सा प्रकीर्त्तिता ॥ १६ ॥ सा लक्षणं लिङ्गमस्य, वर्त्तनालक्षणस्ततः । सर्वक्षेत्रद्रव्यभावव्यापी कालो
 भवत्ययम् ॥ १७ ॥ समयवल्किादिस्तु, समयक्षेत्रवर्त्तिषु । द्रव्यादिष्वस्ति न ततो, बहिर्वर्त्तिषु तेष्वयम्
 ॥ १८ ॥ अन्यान्यसमयोत्पत्तरेकक्षणात्मकोऽप्ययम् । आवल्यादिपरीणामं, सदा परिणमत्यहो ॥ १९ ॥ स्या-
 त्युद्ग्लास्तिकाये तु, साद्यन्तः पारिणामिकः । भवेदौदधिकोऽप्यस्मिन्, भावः स्कन्धेषु केषुचित् ॥ २० ॥
 स्कन्धानां द्व्यणुकादीनां, साद्यन्तः पारिणामिकः । तेन तेन स्वरूपेण, साद्यन्तपरिणामतः ॥ २१ ॥ स्यादेवं
 परमाणूनां, साद्यन्तः पारिणामिकः । स्कन्धान्तर्भावतो वर्णगन्धादिव्यत्ययादपि ॥ २२ ॥ अनन्ताणवात्मकाः
 स्कन्धा, ये जीवग्रहणोचिताः । स्यात्पारिणामिको भावस्तेषामौदधिकोऽपि च ॥ २३ ॥ शरीरादिनामकर्मोदयेन

जनितो यथा । औदारिकादिस्कन्धानां, तत्तद्देहतयोदयः ॥ २४ ॥ ये जीवग्रहणानर्हाः, स्कन्धाः सूक्ष्माश्च येऽ-
णवः । तेषां नौदधिको भावः, केवलं पारिणामिकः ॥ २५ ॥ उदय एवौदधिक, इति व्युत्पत्त्यपेक्षया । कर्म-
स्कन्धेष्वौदधिको, भावो भवति तद्यथा ॥ २६ ॥ क्रोधादीनां य उदयो, जीवानां जायते स वै । कर्मस्कन्धो-
दयो ज्ञेयः, कर्मस्कन्धात्मका हि ते ॥ २७ ॥ कर्मस्कन्धाश्रिता एवं, नन्वौपशमिकादयः । संभवन्तः कथं भावा,
अजीवेषु न कीर्तिताः ? ॥ २८ ॥ सत्यं ते संभवन्त्येव, तेषां किंच निरूपणे । अविदक्षैव हेतुत्वं, विभक्तिं प्राक्त-
नादृता ॥ २९ ॥ भवत्वौदधिकोऽप्येवं, संभवन्नविवक्षितः । समाने संभवे पङ्क्तिभेदोऽयं कथमर्हति ? ॥ ३० ॥
सत्यमेष पङ्क्तिभेदो, विज्ञैः कैश्चिन्निराकृतः । अजीवेषुदितो यत्तैः, केवलं पारिणामिकः ॥ ३१ ॥ तथोक्तं कर्म-
ग्रन्थवृत्तौ—“नन्वेवं कर्मस्कन्धाश्रिता औपशमिकादयो भावा अजीवानां संभवन्त्यतस्तेषामपि भणनं प्रा-
प्नोति, सत्यं, तेषामविवक्षितत्वाद्, अत एव कैश्चिदजीवानां पारिणामिक एव भावोऽभ्युपगम्यत” इति ।

जीवाजीवाश्रिता भावा, इति सम्यग्विरूपिताः । अधिकृत्याथ कर्माणि, कुर्मो भावमरूपणम् ॥ ३२ ॥ क्षायि-
कश्चौपशमिको, मित्रश्च पारिणामिकः । तथौदधिक इत्येते, पञ्चापि मोहनीयके ॥ ३३ ॥ ज्ञानदर्शनावरणान्त-
रायेषु च कर्मसु । भावा भवन्ति चत्वार, एवौपशमिकं विना ॥ ३४ ॥ तत्रापि केवलज्ञानदर्शनावरणाख्ययोः ।
विपाकोदयविष्कम्भाभावान्मिश्रो न संभवेत् ॥ ३५ ॥ वेदनीयनामगोत्रायुषां तु त्रय एव ते । विना मिश्रौप-
शमिकौ, पारिणामक्षयोदयाः ॥ ३६ ॥ तत्र च-क्षय आत्यन्तिकोच्छेदः, स्वविपाकोपपादकः । उदयः परिणामस्तु,

जीवांशैर्मिश्रता भृशम् ॥ ३७ ॥ यद्वा—तत्तद्द्रव्यक्षेत्रकालाध्यवसायव्यपेक्षया । संक्रमादितया वा यः, परिणामः
 स एव सः ॥ ३८ ॥ उपशमोऽत्रानुदयावस्था भस्मावृता भिवत् । स मोहनीय एव स्यान्न जात्वन्येषु कर्मसु
 ॥ ३९ ॥ सर्वोपशम एवायं, विज्ञेयो न तु देशतः । यद्देशोपशमस्तु स्यादन्येषामपि कर्मणाम् ॥ ४० ॥ चतुर्णां
 घातिनामेव, क्षयोपशम इष्यते । कर्मस्वप्नास्वपीह स्युः, परिणामक्षयो दयाः ॥ ४१ ॥

दृतिर्यग्देवनरकरूपे गतिचतुष्टये । पञ्चापि भावा ज्ञेया यज्जीवत्वं पारिणामिकम् ॥ ४२ ॥ सम्यक्त्वमौपश-
 मिकं, क्षायिकं चेन्द्रियाणि च । क्षायोपशमिकान्यासु, गतिरौदयिकी भवेत् ॥ ४३ ॥ तौ द्वावेव सिद्धगताः,
 क्षायिकपारिणामिकौ । ज्ञानादि क्षायिकं तत्र, जीवत्वं पारिणामिकं ॥ ४४ ॥ एवं च—गत्यादिमार्गणाद्धारोऽप्येवं
 स्युर्नियतान्नयः । क्षायिकौपशमिकौ तु, भजनीयौ यथायथम् ॥ ४५ ॥ यत्क्षायिकौपशमिकभावयोः सन्ति
 संभवे । वाच्याः पञ्चान्यथा मिश्रौदयिकपारिणामिकाः ॥ ४६ ॥

एवं कर्मस्वमी भावा, यथाऽऽज्ञायं निरूपिताः । अथो गुणस्थानकेषु, कुर्मो भावप्ररूपणाम् ॥ ४७ ॥ सम्यग्दृ-
 ष्ट्यादिषु गुणस्थानकेषु चतुर्ष्विह । भावास्त्रयोऽथ चत्वारो, लभ्यन्ते किल तद्यथा ॥ ४८ ॥ त्रयः क्षायोपशमि-
 कसम्यग्दृष्टेर्भवन्ति यत् । गतिरौदयिकी तेषां, जीवत्वं पारिणामिकम् ॥ ४९ ॥ क्षायोपशमिकं सम्यग्दर्शनं
 चेन्द्रियाणि च । चत्वारश्चौपशमिकक्षायिकदर्शनस्पृशः ॥ ५० ॥ सम्यक्त्वमौपशमिकं, तेषां च क्षायिकं भवेत् ।
 मिश्राणि खानि जीवत्वं, गतिश्चात्रापि पूर्ववत् ॥ ५१ ॥ अनिवृत्तिवादराख्यसुहृक्षमसंपराययोः । चत्वारः पञ्च

वा भावास्त्रयस्तत्र च पूर्ववत् ॥ ५२ ॥ सम्यक्त्वमौपशमिकं, श्रेणाबुपशमस्पृशि । क्षायिकं क्षपकश्रेण्यां, द्विधा-
 प्येवं चतुष्टये ॥ ५३ ॥ पञ्चमस्तवौपशमिकचारित्रान्वय इत्येते । शास्त्रान्तरे तत्कथितमनयोर्गुणयोरपि ॥ ५४ ॥
 तथोक्तं कर्मग्रन्थवृत्तौ—“एवमेव चतुर्णां मध्येऽनिवृत्तिबादरसूक्ष्मसंपरायगुणस्थानकद्वयवर्तिनोऽप्यौपशमि-
 कचारित्रस्य शास्त्रान्तरे प्रतिपादनादौपशमिकचारित्रप्रक्षेपे पञ्चम” इति । तथोपशान्तमोहेऽपि, चत्वारः पञ्च वा
 स्मृताः । पञ्च क्षायिकसम्यक्त्वभृतोऽन्यस्य चतुष्टयम् ॥ ५५ ॥ चत्वारोऽपूर्वकरणे, क्षीणमोहे च ते स्मृताः ।
 त्रयस्तु पूर्ववन्मिश्रौदधिकपारिणामिकाः ॥ ५६ ॥ सम्यक्त्वं क्षायिकं क्षीणमोहे भावस्तुरीयकः । क्षायिकं
 चौपशमिकमपूर्वकरणे पुनः ॥ ५७ ॥ मिथ्याहृष्टौ तथा साखादने मिश्रगुणेऽपि च । संयोगिकेवत्याख्ये चायो-
 गिकेवलिसंज्ञके ॥ ५८ ॥ पञ्चस्वमीषु प्रत्येकं, त्रयो भावा उदाहृताः । तत्रायत्रितये मिश्रौदधिकपारिणामिकाः
 ॥ ५९ ॥ अन्यद्वये त्वौदधिकक्षायिकपारिणामिकाः । ज्ञानादि क्षायिकं शेषौ, गतिजीवत्वगोचरौ ॥ ६० ॥
 भावाः स्वाम्यादिभेदेन, विशिष्यैवं निरूपिताः । सामान्यतः संभविनो, भावान् वच्मि गुणेष्वथ ॥ ६१ ॥
 त्रयस्त्रिषु गुणस्थानेष्वाम्येषु ते च पूर्ववत् । तुर्याद्विष्वष्टसु पुनः, प्रत्येकं पञ्च कीर्त्तिताः ॥ ६२ ॥ तथाहि—सम्य-
 कत्वमौपशमिकं, चतुर्थादिगुणाष्टके । क्षायिकं च चतुर्थाद्विष्वेकादशसु संभवेत् ॥ ६३ ॥ मिश्रं सम्यक्त्वनिद्र-
 यादि, चतुर्थादिचतुष्टये । खं चारित्रे चाष्टमादौ, त्रय एकादशे तु खम् ॥ ६४ ॥ गतिः सर्वत्रौदधिकी, जीवत्वं
 पारिणामिकम् । एवं भावित एतेषु, तावत्पञ्चकसंभवः ॥ ६५ ॥ क्षीणमोहे च चत्वारस्त औपशमिकं विना ।

अन्त्यद्वये त्रयो भावा, मिश्रौपशमिकौ विना ॥ ६६ ॥

पञ्चाप्येवं मूलभेदा, गुणस्थानेषु भाविताः । एतेष्वेवाथ भावानां, प्रतिभेदान् प्रतन्महे ॥ ६७ ॥ दश मि-
थ्यादृष्टिसाखादनयोर्गुणयोः स्मृताः । क्षायोपशमिकाख्यस्य, प्रतिभेदा जिनैर्यथा ॥ ६८ विघ्नक्षयोपशमजाः,
पञ्च दानादिलब्धयः । अज्ञानत्रितयं चक्षुरचक्षुर्दर्शने इति ॥ ६९ ॥ भेदा द्वादश मिश्राख्ये, सम्यक्त्वं मिश्र-
रूपकम् । दानादिपञ्चकं ज्ञानदर्शनानां त्रयं त्रयम् । ॥ ७० ॥ ज्ञानाज्ञानान्यतरांशबाहुल्यमिह संभवेत् । कचि-
त्कचिचौभयांशसमता वाऽऽत्र यद्यपि ॥७१॥ तथापि विज्ञैर्ज्ञानांशबाहुल्यस्य विवक्षया । उक्तं ज्ञानत्रयं मिश्र-
गुणस्थाने गुणाश्रये ॥ ७२ ॥ अस्मिंश्च यद्गुणस्थाने, दर्शनत्रयमीरितम् । तच्च सैद्धान्तिकमतापेक्षयेति विभा-
व्यताम् ॥७३॥ स्युर्द्वादशैवाविरतसम्यग्दृश्यपि मिश्रवत् । क्षायोपशमिकं मिश्रस्थाने सम्यक्त्वमत्र तु ॥७४॥
द्वादशखेषु सदेशविरतिक्लेषतः स्मृताः । क्षायोपशमिका भावास्त्रयोदशैव पञ्चमे ॥ ७५ ॥ एतेभ्यो देशविरति-
त्यागे द्वादश ये स्थिताः । तेष्वेव सर्वविरतिमनोज्ञानसमन्वये ॥ ७६ ॥ षष्ठसप्तमयोर्भावा, भवन्त्येते चतुर्दश ।
क्षायोपशमिकाख्येन, सम्यक्त्वेन विना त्वमी ॥ ७७ ॥ त्रयोदशाष्टमे भावा, नवमे दशमेऽपि च । अष्टमादिषु
सम्यक्त्वं, क्षायोपशमिकं न यत् ॥ ७८ ॥ एकादशद्वादशयोर्गुणस्थानकयोरमी । विना क्षायोपशमिकं, चारिलं
द्वादशोदिताः ॥ ७९ ॥ एकादशे गुणस्थाने, यदौपशमिकं परम् । चारिलं क्षायिकं च स्यात्, केवलं द्वादशे
गुणे ॥ ८० ॥ दर्शनत्रितयं ज्ञानचतुष्कं लब्धिपञ्चकम् । अमी भावा द्वादशोपशान्तक्षीणविमोहयोः ॥ ८१ ॥

इति क्षायोपशमिकप्रतिभेदा विभाविताः । गुणस्थानेष्वौदधिकप्रतिभेदान् ब्रवीम्यथ ॥ ८२ ॥ अज्ञानाद्या औ-
दयिका, भावा य एकविंशतिः । सर्वेऽपि ते स्युर्मिथ्यात्वगुणस्थाने शरीरिणाम् ॥ ८३ ॥ साखादने च मिथ्यात्वं,
विना त एव विंशतिः । अज्ञानेन विनैकोनविंशतिमिथ्यतुर्ययोः ॥ ८४ ॥ वेदाः ३ कषाया ४ गतयो ४, लेख्या-
६ आसंयमोऽपि १ च । असिद्धत्व २ ममी तुर्यतृतीयगुणयोः स्मृताः ॥ ८५ ॥ एकोनविंशतेरेभ्यो, देवश्वअ-
गती विना । शेषाः सप्तदश ख्याता, गुणस्थाने हि पञ्चमे ॥ ८६ ॥ नरतिर्यग्गती लेख्या, असिद्धत्वमसंयमः ।
वेदाः कषाया इत्येते, स्युर्गुणे देशसंवरे ॥ ८७ ॥ प्रमत्ते च पञ्चदश, भावा औदयिकाः स्मृताः । उदयेऽत्र
भवेतां यत्र तिर्यग्व्यसंयमौ ॥ ८८ ॥ अप्रमत्ते द्वादशाद्यलेख्यात्रयविनाकृताः । कषाय ४ वेद ३ नृगति १-
त्र्यन्यलेख्यमसिद्धता ॥ ८९ ॥ नवमाष्टमयोस्तेजःपद्मलेख्ये विना दश । नृगत्वसिद्धताशुक्कलेख्यावेदकषायकाः
॥ ९० ॥ लोभः संज्वलनः शुक्कलेख्या नृगत्वसिद्धते । चत्वार एवौदयिका, भवन्ति दशमे गुणे ॥ ९१ ॥ आ-
द्यास्त्रयः कषाया यत्रयो वेदाः षड्व्यमी । भावा औदयिकाः सूक्ष्मसंपराये भवन्ति न ॥ ९२ ॥ एकादशे
विना लोभं, द्वादशेऽपि त्रयोदशे । त्रयोऽन्यलेख्यासिद्धत्वमनुष्यगतिलक्षणाः ॥ ९३ ॥ असिद्धत्वं च
नृगतिर्द्वे गुणस्थानकेऽन्तिमे । लेख्या न स्यात्तत्र यस्मादयोगित्वमलेख्यता ॥ ९४ ॥ एवमौदयिका भावा,
गुणस्थानेषु भाविताः । तथौपशमिकौ भावौ, भावयामो गुणेष्वथ ॥ ९५ ॥ सम्यक्त्वमौपशमिकमेकं तुर्या-
दिपञ्चके । तादृक्सम्यक्त्वचारित्र्ये, नवमादित्रये पुनः ॥ ९६ ॥ चारित्र्यौपशमिकं, नवमादिगुणत्रये । शास्त्रा-

न्तरेषु यत्प्रोक्तं, कैश्चित्तेषां मतं ह्यदः । ॥ ९७ ॥ येषां मते तु नवमे, दशमे च गुणास्पदे । मिश्रोत्थं स्याद्गतं
 कृत्स्नं, तन्मोहानुपशान्तिगतः ॥ ९८ ॥ तन्मते त्वौपशमिकं, व्रतमेकादशे गुणे । पूर्वोऽनुमन्वते सद्गतसत्सामी-
 प्यादनागतम् ॥ ९९ ॥ इत्यौपशमिकौ भावौ, गुणस्थानेषु भावितौ । प्रतिभेदा विभाव्यन्ते, क्षायिकस्य गुणे-
 ष्वथ ॥ २०० ॥ सम्यक्त्वं क्षायिकं प्रोक्तं, तुरीयादिगुणाष्टके । क्षीणमोहे च चारित्रसम्यक्त्वे क्षायिके लभे
 ॥ १ ॥ लब्धयः पञ्च दानाद्याः, केवले ज्ञानदर्शने । तथा सम्यक्त्वचारित्र्ये, नवेत्यन्यगुणद्वये ॥ २ ॥ इत्येवं
 क्षायिका भेदा, गुणस्थानेषु भाविताः । पारिणामिकभावस्य, प्रतिभेदानथ ब्रुवे ॥ ३ ॥ अभव्यत्वं च भव्यत्वं,
 तथा जीवत्वमित्यमी । मिथ्यादृष्टिगुणस्थाने, भावाः स्युः पारिणामिकाः ॥ ४ ॥ द्वितीयादिक्षीणमोहपर्यन्तेषु
 गुणेषु च । स्यातां जीवत्वभव्यत्वे, अभव्यत्वविनाकृते ॥ ५ ॥ स्यादेकमेव जीवत्वं, चरमे च गुणद्वये । सप्र-
 भेदा गुणस्थानेष्वेवं भावाः प्ररूपिताः ॥ ६ ॥ कथं च ननु भव्यत्वाभावोऽन्तिमगुणद्वये । निर्वाणगमनार्हो हि, भव्यो-
 ऽर्हद्विर्यतः स्मृतः ॥ ७ ॥ अत्रोच्यते—प्रत्यासन्नभाविसिद्धावस्थायां तद्भावतः । अत्रापि भव्यत्वाभावः,
 शास्त्रकृद्भिर्विवक्षितः ॥ ८ ॥ यद्वा परेण केनापि, हेतुना न विवक्षितम् । भव्यत्वमिह शास्त्रेषु, नोक्तमस्माभि-
 रप्यतः ॥ ९ ॥ सान्निपातिकभावोऽथ, गुणस्थानेषु भाव्यते । अनेकधा स च यथागुणस्थानं परापरैः ॥ १० ॥
 यावतां यत्र भावानां, भेदा यावन्त ईरिताः । तेषां तत्र गुणस्थाने, कृते संकलने सति ॥ ११ ॥ स्यात्तावद्भेद-
 निष्पन्नो, भावोऽयं सान्निपातिकः । नामग्राहं गुणस्थानेष्वेवोऽथ परिभाव्यते ॥ १२ ॥ मिथ्यादृष्टावौदयिकभावा

यथैकविंशतिः । दश क्षायोपशमिकास्त्रयश्च पारिणामिकाः ॥१३॥ एवं भावाश्चतुस्त्रिंशज्जाताः संकलिताः समे ।
चतुस्त्रिंशद्भेदजातस्ततोऽत्र सान्निपातिकः ॥१४॥ भवेत्साखादने चैष, द्वात्रिंशद्भेदभावितः । त्रयस्त्रिंशद्भेदजातो,
मिश्रे स्यात्सान्निपातिकः ॥ १५ ॥ पञ्चत्रिंशद्भेदसूतो, गुणस्थाने तुरीयके । पञ्चमे च चतुस्त्रिंशत्प्रतिभेदससुद्भवः
॥१६॥ प्रमत्ते च त्रयस्त्रिंशद्भेदजः सान्निपातिकः । अप्रमत्तगुणस्थाने, त्रिंशद्भेदससुच्छितः ॥१७॥ सप्तविंशतिभे-
दोत्थो, गुणस्थानेऽयमष्टमे । नवमे च गुणस्थाने, सोऽष्टाविंशतिनिर्मितः ॥ १८ ॥ स स्रक्ष्मसंपराये स्याद्, द्वाविं-
शतिससुद्भवः । तथोपशान्तमोहेऽयं, भेदविंशतिभावितः ॥ १९ ॥ क्षीणमोहेऽयमेकोनविंशतिप्रतिभेदजः ।
स सयोगिनि सर्वज्ञे, तयोदशभिद्भुद्भवः ॥ २० ॥ अयोगिनि द्वादशभिर्भेदैः स्यात्सान्निपातिकः । ज्ञेया भेदास्तु
सर्वेऽमी, सर्वत्रोक्तानुसारतः ॥ २१ ॥ अत्र नवमदशमयोगुणस्थानयोरौपशमिकचारित्रांगीकारपक्षे द्वावौपश-

चतुर्भंग्याऽथ भाव्यन्ते, भावा औदयिकादयः । साद्यन्त १ साद्यनन्ता २ ऽनादिसान्ता ३ ऽनाद्यन्तकाः ४
॥ २२ ॥ गत्यादिरत्रौदयिकः, सादिः सान्तो भवेद्यतः । नृदेवतिर्थशरकगतीनां सादिसान्तता ॥ २३ ॥ सादि-
श्चानन्त इत्येष, भङ्गस्त्वत्र न संभवेत् । सादिकानां गतीनां यदनन्तत्वमसंभवि ॥ २४ ॥ अनादयोऽपि मि-
थ्यात्वाद्य औदयिकाश्च ये । भव्यानाश्रित्य विज्ञेयास्तेऽत्र भङ्गे तुरीयके ॥२५॥ अभव्यापेक्षया त्वेते, भाव्या
भङ्गे तुरीयके । भावनैवं कषायादिभावानां क्रियते यथा ॥ २६ ॥ वेदत्रयं त्र मिथ्यात्वं, क्रषायाणां चतुष्टयम् ।

लेइयाश्च षडसिद्धत्वमज्ञानासंयमावपि ॥ २७ ॥ अमी औदयिकाः सप्तदश भव्यव्यपेक्षया । भङ्गे तृतीये तुयं
 च, भङ्गेऽभव्यव्यपेक्षया ॥ २८ ॥ सम्यक्त्वमौपशमिकं, चारित्रमपि तादृशम् । द्वावौपशमिकावेतौ, केवलं
 सादिसान्तकौ ॥ २९ ॥ आदिसम्यक्त्वलाभे यच्छ्रेण्यां वेदमवाप्यते । चारित्रमप्युपशमश्रेण्यामेवेदमाप्यते
 ॥ ३० ॥ तयोश्चावश्यपातेन, भङ्गोऽत्र प्रथमः स्थितः । तदाश्रित्यौपशमिके, शून्या भङ्गास्त्रयः परे ॥ ३१ ॥
 चारित्रं क्षायिकमथ, दानादिलब्धिपञ्चकम् । आश्रित्य क्षायिको भावो, भङ्गे स्यात्सादिसान्तके ॥ ३२ ॥
 तथोक्तं महाभाष्ये—“सम्पत्तचरित्ताइं साइं संतो य ओवसमिओऽयं । दाणाइलद्धिपणंगं चरणंपि अ ख्वाइओ
 भावो ॥ १ ॥” ननु चारित्रमस्यैव, सिद्धस्यापीति तत्कथम् । न साद्यनन्ते भङ्गे स्यादत्राकर्णयतोत्तरम्
 ॥ ३३ ॥ न चरित्री नाचरित्री, न चरित्राचरित्र्यपि । सिद्धा एवंविधाः प्रोक्ताः, पञ्चमाङ्गे जिनेश्वरैः
 ॥ ३४ ॥ ‘सिद्धे नोचरित्री’ इत्यादि च तत्सूत्रं ॥ सम्यक्त्वं क्षायिकमथ, केवले ज्ञानदर्शने । इत्येतन्नयमाश्रित्य,
 क्षायिकः साद्यनन्तकः ॥ ३५ ॥ शेषौ तु भङ्गकावन्न, शून्यावेव स्थिताबुभौ । अनादिसान्तोऽनाद्यन्तः, क्षायिकः
 सम्भवेन्न यत् ॥ ३६ ॥ इच्छन्ति सिद्धस्याप्यन्ये, चारित्रं लब्धिपञ्चकम् । सिद्धत्वेऽपि हि निर्मूलमेतदावरणक्ष-
 यात् ॥ ३७ ॥ एषामावरणाभावेऽप्यसत्त्वं यदि कल्प्यते । क्षीणमोहादिकेव्वेवं, तदभावः प्रसज्यते ॥ ३८ ॥
 तदेतन्मतमाश्रित्य, चारित्रे लब्धिपञ्चके । सिद्धेषु स्वीकृते साद्यनन्तः स्यात्क्षायिकः परम् ॥ ३९ ॥ शेषा भङ्गा-
 स्त्रयः शून्याः, क्षायिकस्याप्यपेक्षया । भङ्गव्यवस्था क्रियते, क्षायोपशमिकेष्वथ ॥४०॥ छात्रस्थिकानि ज्ञानानि,

लोकप्रकाशे
भावलोकै
३६ सर्गे
॥ ५७८ ॥

चतुर्वर्षाश्रित्य निश्चितम् । क्षायोपशमिको भावः, सादिः सान्त इति स्मृतः ॥ ४१ ॥ भङ्गो द्वितीयः शून्यो-
ऽन्वाप्येषां सम्यक्त्वसंश्रयात् । यद्दुत्पातोऽन्तश्च पुनर्मिथ्यात्वे केवलेऽपि च ॥ ४२ ॥ मल्यज्ञानश्रुताज्ञाने, स्यातां
भव्यव्यपेक्षया । अनादिसान्ते तुर्ये च, भङ्गेऽभव्यव्यपेक्षया ॥ ४३ ॥ क्षायोपशमिकोऽचक्षुर्दर्शनोपेक्षया भवेत् ।
भङ्गे तृतीये भव्यानामभव्यानां तुरीयके ॥ ४४ ॥ विभङ्गज्ञानमवधिचक्षुषी किल दर्शने । दानाद्या लब्धयः
पञ्च, संयमौ देशसर्वतः ॥ ४५ ॥ सम्यक्त्वमेषामित्येकादशानां च व्यपेक्षया । क्षायोपशमिको भावः, सा-
द्यन्तः केवलं भवेत् ॥ ४६ ॥ विशेषावश्यकसूत्रवृत्त्योस्तु केनापि हेतुना षण्णामेव क्षायोपशमिकानां भङ्गक-
व्यवस्थोक्ता, ततः शेषाणामचक्षुर्दर्शनादीनां द्वादशानां यथासम्भवमस्माभिलिखितेति ज्ञेयम् ।

पारिणामिकभावोऽपि, सर्वपुद्गलगोचरः । सादिः सान्तश्च विज्ञेयः, पर्यायपरिवृत्तितः ॥ ४७ ॥ शून्य एव
भवेद्भङ्गो, द्वितीयोऽत्रापि पूर्ववत् । सादीनां द्व्यणुकादीनां, ह्यनन्तत्वमसम्भवि ॥ ४८ ॥ तथा भवति भव्यत्व-
माश्रित्य पारिणामिकः । अनादिसान्तः सिद्धा हि, नाभव्या न च भव्यकाः ॥ ४९ ॥ तथोक्तं—‘सिद्धे नो भवे
नो अभवे’ इति । अभव्यत्वं च जीवत्वं, चाश्रित्यानाद्यनन्तकः । स्यात्पारिणामिको भावोऽनयोर्थोद्भवक्षयौ
॥ ५० ॥ एवमुक्तचतुर्भङ्गा, या भावानामवस्थितिः । सा भावकाल इत्युक्तो, महाभाष्यप्रणेतृभिः ॥ ५१ ॥
साईसपञ्जवसिओ चउभंगविभागभावणा एत्थ । ओदइयाईयाणं तं जाणसु भावकालं तु ॥ ५२ ॥ इत्याद्यर्थतो

१ तत्र हि सुव्यवृत्त्या कालमधिकृत्य सादिसान्तादिताप्रदर्शनमेव प्रयोजनं, न तु भावप्रकरणं तत्र ।

भावानां
साधादि-
भंगाः

२०

२५
॥ ५७८ ॥
२७

विशेषावश्यकसूत्रवृत्तयोः । भावानां भगवदुपज्ञशास्त्रदृष्ट्या, दिग्मात्रं गदितमिहातिमात्रतुष्ट्या । पूर्णेऽस्मि-
 न्निति गुणभाजि भावलोके, ग्रन्थोऽयं समुद्रवहत्समासिलक्ष्मीम् ॥ ५३ ॥ विश्वाश्चर्यदकीर्त्तिकीर्त्तिविजयश्री-
 वाचकेन्द्रान्तिषद्राजश्रीतनयोऽतनिष्ठ विनयः श्रीतेजपालात्मजः । काव्यं यत्किल तत्र निश्चितजगत्तत्त्व-
 प्रदीपोपमे, षट्त्रिंशत्तम एष निर्भररसः सर्गः समासः सुखम् ॥ २५४ ॥

इति श्रीलोकप्रकाशे षट्त्रिंशत्तमः सर्गः भावलोकवर्णनमयः समासः ॥ श्रीरस्तु ॥

॥ अथ सप्तत्रिंशत्तमः सर्गः प्रारभ्यते ॥

लोकप्रकाशे
३७ सर्गे

॥ ५७९ ॥

पार्श्वं शङ्खेश्वरोत्तंसं, प्रणम्य परमेश्वरम् । लोकप्रकाशग्रन्थस्य, करोम्युक्तार्थबीजकम् ॥ १ ॥ मङ्गलाचरणं तावद्-
भिधेयप्रयोजने । शिष्टप्रसादनौद्धत्यलागो ग्रन्थस्य नाम च ॥ २ ॥ अङ्गुलयोजनरज्जूपल्याब्धिनिरूपणानि गुणकारः ।
भागाहृतिसंख्येयासंख्यानन्तानि चादिमे सर्गे १ ॥ ३ ॥ (गीतिः) द्रव्यक्षेत्रकालभावलोकानां नाममात्रतः ।
आख्याऽथ धर्माधर्माभ्रसिद्धाख्यातिर्द्वितीयके २ ॥ ४ ॥ द्वारैः सप्तत्रिंशता यैरुक्ताः संसारिणोऽङ्गिनः । सर्गे तृतीयके
तेषां, द्वाराणामस्ति विस्तृतिः ३ ॥ ५ ॥ पृथ्वीकायादयः सूक्ष्माः, सर्गे ४ तुर्थेऽथ पञ्चमे । त एव बादराः ५ षष्ठे, तिर्यञ्चो
द्गीन्द्रियादयः ६ ॥ ६ ॥ मनुष्याः सप्तमे ७ देवा, अष्टमे ८ नवमे पुनः । नारका ९ दशमे जन्मसंवेधः सर्वदेहिनाम् १०
॥ ७ ॥ महाल्पबहुता कर्मप्रकृतीनां च कीर्तनम् । एकादशे पुद्गलास्तिकायस्वरूपवर्णनम् ११ ॥ ८ ॥ इति द्रव्यलोकः ॥

क्षेत्रलोकेऽथ लोकस्य, सामान्येन निरूपणम् । दिशां निरूपणं लोके, रज्जुखण्डुककीर्तनम् ॥ ९ ॥ संवर्त्ति-
तस्य लोकस्य, स्वरूपं च निर्दिशितम् । महत्तायामस्य रत्नप्रभापृथ्वीनिरूपणम् ॥ १० ॥ व्यन्तराणां नगरादि-
समृद्धिपरिकीर्तनम् । इत्यादि द्वादशे सर्गे, सविशेषं निरूपितं १२ ॥ ११ ॥ स्वरूपं भवनेशानां, तदिन्द्राणां च
वर्णिता । सामानिकाग्रपह्यादिसंपत् सर्गे त्रयोदशे १३ ॥ १२ ॥ चतुर्दशे च सप्तानां, नरकाणां निरूपणम् । प्रस्त-
स्थितिलेश्यायुर्वेदनान्युक्तिपूर्वकम् १४ ॥ १३ ॥ सर्गे पञ्चदशे तिर्यग्लोके द्वीपाब्धिशंसनम् । जम्बूद्वीपस्य जगती-

द्वारतत्स्वामिवर्णनम् ॥ १४ ॥ क्षेत्रस्य भरतस्याथ, वैताख्यस्य च भ्रूतः । सगुहस्य सकूटस्य, गिरिहिमवतोऽपि च
 ॥ १५ ॥ पद्महृदस्य श्रीदेव्याः, गङ्गादिसरितामपि । दाढानगान्तरद्वीपतद्वासियुगिमवर्णनम् ॥ १६ ॥ ततो ह्यम-
 वतक्षेत्रतद्द्वैताख्याद्रिवर्णनम् । ततो महाहिमवतः, सरिच्छृङ्गहृदस्पृशः ॥ १७ ॥ क्षेत्रस्य हरिवर्षस्य, निषधाद्रेश्च
 वर्णनम् । शीताशीतोदयोः पञ्चहृदवत्योश्च षोडशे १६ ॥ १८ ॥ देवकुत्तरकुरुपूर्वापरविदेहकाः । सामान्यतश्च-
 तुर्थेति, महाविदेहवर्णनम् ॥ १९ ॥ विजयानां वक्षस्कारान्तर्नदीनां च कीर्तनम् । विजयेषु च वैताख्यषट्ख-
 ण्डनगरीस्थितिः ॥ २० ॥ गन्धमादनसन्माल्यवतोश्च गजदन्तयोः । उत्तराणां कुरूणां च, विस्तरेण निरूपणम्
 ॥ २१ ॥ यमकाञ्चोहृदानां च, काञ्चनक्षमाभृतामपि । जम्बूतरोः सकूटस्य, साधिपस्य निरूपणम् ॥ २२ ॥ सौम-
 नसविद्युत्प्रभगजदन्तनिरूपणम् । स्थितिर्देवकुरूणां च, विचित्रचित्रभ्रूतोः ॥ २३ ॥ हृदानां काञ्चनद्वीपां,
 तरोः शाल्मलिनोऽपि च । इत्यादि वर्णनं व्यक्त्या, सर्गे सप्तदशे कृतम् १७ ॥ २४ ॥ मेरुश्चतुर्वनः कूटमेखलाचूलिका-
 दियुक्त । साभिषेकशिलश्चाष्टादशे सर्गे निरूपितः १८ ॥ २५ ॥ गिरेर्नीलवतः कूटहृददेव्यादिशालिनः । शीताना-
 रीकान्तयोश्च, नाममात्रेण वर्णनम् ॥ २६ ॥ क्षेत्रस्य रम्यकाख्यस्य, रुक्मिणोऽपि च भ्रूतः । हरण्यवतवर्षस्य,
 गिरेः शिखरिणोऽपि च ॥ २७ ॥ क्षेत्रस्यैरवताख्यस्य, षट्खण्डस्य पुरीस्पृशः । वर्णनं च क्षेत्रशैलादीनां साम्य-
 निरूपणम् ॥ २८ ॥ सर्वाग्रमद्रिकूटानां, खेटश्रेणीपुरामपि । नदीकुण्डहृदादीनां, चक्रिरत्नाहतामपि ॥ २९ ॥
 चन्द्रसूर्यग्रहादीनां, सज्जम्बूद्वीपवर्तिनाम् । एकोनविंशे सर्गेऽत्र, सर्वमित्यादि वर्णितम् १९ ॥ ३० ॥ विस्तृता

लोकप्रकाशे
३७ सर्गे

॥५८०॥

पञ्चभिर्द्वारैः, सूर्येन्द्रोर्मण्डलादिभिः । चाररीतिर्भयोगश्च, दिनवृद्धिक्षयादि च ॥ ३१ ॥ भुवराहोः पर्वराहो-
स्तिथ्युत्पत्तेश्च शंसनम् । द्वारैश्च पञ्चदशभिर्नक्षत्राणां निरूपणम् ॥ ३२ ॥ इत्यादि विंशतितमे, सर्वं सर्गे
निरूपितम् २० । एकविंशोऽत्र सर्गेऽथ, वर्णनं लवणोदधेः ॥ ३३ ॥ सशिवस्य सपातालकुम्भस्य द्वीपशालिनः ।
सुस्थितादिसुराह्यस्य, चन्द्रार्कादिद्युतिस्पृशः २१ ॥ ३४ ॥ युग्मम् । धातकीखण्डकालोद्वर्णनं पूर्ववत्ततः । द्वाविंशो
वर्णितं सर्गे २२, पृथक्क्षेत्रादिकीर्तनैः ॥ ३५ ॥ तथैव पुष्करार्द्धस्य, मानुषोत्तरभूभृतः । ततोऽखिलनक्षत्रे, क्षेत्र-
शैलादिसङ्ग्रहः ॥ ३६ ॥ ततः शाश्वतचैत्यानां, सर्वसङ्ख्यानिरूपणम् । त्रयोविंशोऽखिलं सर्गे, विविच्येत्यादि
वर्णितम् २३ ॥ ३७ ॥ नृक्षेत्रात्परतश्चन्द्रसूर्यादिश्रेणिकीर्तनम् । पुष्कराब्धिधीरवरद्वीपाब्ध्यादिनिरूपणम् ॥ ३८ ॥
क्रमान्ददीश्वरद्वीपचैत्याद्याख्यानविस्तृतिः । इत्याद्युक्तं चतुर्विंशो, स्वयम्भूरमणावधिः २४ ॥ ३९ ॥ पञ्चविंशो, स्थिर-
चन्द्रज्योतिश्चक्रव्यवस्थितिः २५ । ऊर्ध्वलोकेऽथ सौधमेशानयोर्देवलोकोः ॥ ४० ॥ विमानावलयः पुष्पावकी-
र्णाश्च यथास्थिति । विमानमानप्रासादपरिपाठ्यः सभा अपि ॥ ४१ ॥ उत्पद्यन्ते यथा देवा, अभिषिच्यन्त
एव ते । पूजयन्ति यथा सिद्धान्, यथा भोगांश्च सुञ्जते ॥ ४२ ॥ यादृक्स्वरूपा भाषां च, यां भाषन्ते सुधा-
सुजः । भवन्ति देव्यो यादृश्यः, सेवन्ते च रतं यथा ॥ ४३ ॥ आहारो यादृगेषामुच्छ्वासश्च यावदन्तरः ।
यथा मनुष्यलोकेऽमी, आयान्ति स्नेहयन्त्रिताः ॥ ४४ ॥ प्रेम्णा वशीकृता यान्ति, यावतीषु महीष्वधः । मध्ये
महर्धिकं यान्ति, यथाऽवधिदशो यथा ॥ ४५ ॥ लोकपालाग्रमहिषीसामानिकादिशालिनोः । शक्तिसम्पद्धि-

वरणं, सौधर्मेशाननाथयोः ॥ ४६ ॥ षड्विंशतितमे सर्गे, इत्याद्यखिलमीरितम् २६ । सप्तविंशो ततः सर्गे, तृतीयतुर्यनाकयोः ॥ ४७ ॥ वर्णनं ब्रह्मलोकस्य, तमस्कायस्य मूलतः । कृष्णराजी तद्विमानलोकांतिकसुधाशुजाम् ॥ ४८ ॥ स्वर्गस्य लान्तकस्याथ, सक्लिब्षिकनाकिनः । जमालेश्चरितं शुक्रसहस्रारादिवर्णनम् ॥ ४९ ॥ यावदच्युतनाकस्य, कीर्त्तनं रामसीतयोः । चरितं तदनु श्रैवेयकानुत्तरवर्णनम् ॥ ५० ॥ ततः सिद्धशिलाख्यानं, लोकान्तस्य च संशनम् । इत्यादिवर्णनैरेवं, क्षेत्रलोकः समापितः २७ ॥ ५१ ॥ इति क्षेत्रलोकः ॥

द्विष्टलोकेऽथ कालस्य, युक्तिव्यक्तिर्मतद्वये । ऋतूनां वर्णनं षण्णां, निक्षेपाः कालगोचराः ॥ ५२ ॥ समयवल्किकाक्षुल्लभवादिपरिकीर्त्तनम् । घटीमुहूर्त्तदिवसपक्षमासादिशंसनम् ॥ ५३ ॥ सूर्यसुचन्द्रनक्षत्राभिवर्द्धिताह्वयाः क्रमात् । मासा वर्षाण्यथैषामुपपत्त्यादिवर्णनम् ॥ ५४ ॥ युगस्यादिर्युगे मासत्त्वयनानि दिनानि च । अधिमासावमरात्रावृत्तयो विषुवन्ति च ॥ ५५ ॥ करणान्युत्वयनादेर्नक्षत्रानयनं विधोः । रवेश्च करणान्येषां, बवादिकरणान्यपि ॥ ५६ ॥ पौरुष्यादिपरीमाणं, तस्मात्तिथ्यादिनिश्चयः । सर्गेऽष्टाविंशतितमे, इत्यादि युगवर्णनम् २८ ॥ ५७ ॥ युगात्प्रभृत्यब्दशतसहस्रादिक्रमेण च । शीर्षप्रहेलिकान्ताङ्गस्वरूपप्रतिपादनम् ॥ ५८ ॥ अरत्रयस्याद्यस्यावसर्पिण्यां वर्णनं स्थितेः । कल्पदुयुग्मिलोकादरेकोनत्रिंश आहतम् २९ ॥ ५९ ॥ अर्हतां पद्धतिः सर्वा, निर्वाणावधि जन्मतः । उक्ता त्रिंशत्तमे सर्गे ३०, एकत्रिंशो ततः पुनः ॥ ६० ॥ चक्रिदिग्बिजयः सम्पन्निधिरत्नादिरस्य च । सामान्यतः शार्ङ्गिशीरिप्रतिविष्णवादिकीर्त्तनम् ३१ ॥ ६१ ॥ सर्गे द्वात्रिंशत्तमेऽथ, सङ्घेपात्प्राग्भवा-

दितः । जिनानां वृषभादीनां, चरित्रस्य निरूपणम् ॥ ६२ ॥ एतस्यामवसर्पिण्यां, वर्णनं जातजन्मनाम् ३२ । त्रय-
खिंशे चक्रिविष्णुबलेवादिसप्तृणाम् ॥ ६३ ॥ अस्य पञ्चमस्याथ, स्वरूपेण निरूपणम् । अरेऽस्मिन् पञ्चमे ये
चोदयास्तत्सूरयश्च ये ॥ ६४ ॥ तेषां नामानि सर्वाग्रमाचार्यादिमहात्मनाम् । ख्याता ततोऽरके षष्ठे, धर्मो-
च्छेदादिका स्थितिः ॥ ६५ ॥ गिरिः शत्रुञ्जयस्याथ, वृद्धिहान्यादिशंसनम् । विलबासिजनावस्थोत्सर्पिण्यां च
तथोत्क्रमात् ॥ ६६ ॥ षण्णामराणां पर्यायवृद्ध्याख्यानं यथाक्रमम् । एतदुत्सर्पिणीभाविजिनचक्रयादिकीर्तनम्
॥ ६७ ॥ इत्यादिकं चतुस्त्रिंशे, सर्गे सर्वं निरूपितम् ३४ । पञ्चत्रिंशेऽथ पुद्गलपरावर्त्तश्रुर्विधः ॥ ६८ ॥ औदारि-
कादिका कर्मणान्ता या वर्गणाऽष्टधा । अनुभागस्पद्धकानि, कर्मणां परमाणुषु ॥ ६९ ॥ एषां स्वरूपं मानं
चातीतानागतकालयोः । सम्पूर्णे दिष्टलोकोऽयमित्यादिपरिकीर्त्तने ३५ ॥ ७० ॥ इति दिष्टलोकः ॥
भावलोकेऽथ भावानां, षण्णां सम्यग्रूपणम् । सर्गे षट्त्रिंश इत्येवं, भावलोकः समर्थितः ३६ ॥ ७१ ॥
॥ इति भावलोकः ॥

एभिर्विचारैर्मणिरत्नसारैः, पूर्णः सुवर्णोद्यदलङ्कृतिश्च । समौक्तिकश्रीविंबुधादृतोऽयं, ग्रन्थोऽस्तु सिद्धौ जिन-
राजकोशः ॥ ७२ ॥ (उपजातिः) अनाभोगो भूयान्न सदनुभवः शास्त्रविभवो, न सामग्री तादृग् न पटुघटना
वाक्यरचना । अयं सत्यप्येवं यदयमभजद् ग्रन्थनृपतिः, कृती हेतुस्तत्रोल्लसति सुमनःकोविदकृपा ॥ ७३ ॥
(शिल्परिणी) सन्तः शास्त्रसुधोर्मिधौतरुचयो ये पूर्णचन्द्राग्रजा, बन्धास्तेऽद्य मया कवित्वकुमुदोल्लासेऽनवद्यो-

यमाः । येऽपि द्वेषसित्त्वियोऽतिकठिनास्तान् वस्तुतः संस्तुताम्, मन्ये प्रस्तुतकाव्यकाञ्चनकपान् सम्यक्प-
रीक्षाक्षमान् ॥ ७४ ॥ (शार्दूल०) विश्वाश्चर्यदकीर्तिकीर्तिविजयश्रीवाचकेन्द्रान्तिपद्राजश्रीतनयोऽतनिष्ट विनयः
श्रीतेजपालात्मजः । काव्यं यत्किल तत्र निश्चितजगत्तन्त्रे अतः पूर्णतां, सप्तत्रिंश उदीतचिद्रविरुचिः सर्गां
निसर्गोज्ज्वलः ॥ ७५ ॥

इति महोपाध्यायश्रीविनयविजयगणिरचिते श्रीलोकप्रकाशे समस्त-
ग्रन्थाख्यातसर्गानुक्रमसूचकः सप्तत्रिंशत्तमः सर्गः समाप्तः ॥

॥ अथ ग्रन्थकर्तुः प्रशस्तिः ॥

श्रेयः श्रीवर्द्धमानो दिशतु शतमखश्रेणिभिः स्तूयमानः, सत्कमाभृत्सेव्यपादः कृतसदुपकृतिर्गोपतिर्नूतनो
 वः । कालेऽप्यस्मिन् प्रदोषे कदुकुमतिकुहूकल्पितध्वान्तपोषे, प्रादुर्भुवन्ति गावः प्रष्टुमरविभवा युक्तिमार्ग
 यदीयाः ॥ १ ॥ (स्रग्धरा) तत्पट्टेऽथेन्द्रभूतेरनुज उदभवच्छ्रीसुधर्मा गणीन्द्रो, जम्बूस्तत्पट्टदीपः प्रभैव इति
 भवाम्भोधिनौस्तस्य पट्टे । सूरिः शक्यम्भवोऽभृत्स मनकजनकस्तत्पदाब्जभानुस्तत्पट्टैरावतेन्द्रो जनविदि-
 तयशाः श्रीयशोभद्रसूरिः ॥ २ ॥ (स्रग्धरा) तत्पट्टभारधुर्यौ गणधरवर्यौ श्रियं दधाते द्वौ । सम्भूतविजय-
 सूरिः सूरिः श्रीभद्रबाहुश्च ॥ ३ ॥ (आर्या) श्रीस्थूलभद्र उदियाय तयोश्च पट्टे, जातौ महागिरिसुहस्तिगुरु
 ततश्च । पट्टे तयोः त्रियसुभौ दधतुर्गणीन्द्रौ, श्रीसुस्थितो जगति सुप्रतिबुद्धकश्च ॥ ४ ॥ (वसन्ततिलका)
 तत्पट्टशृषणमणिगुरुरिन्द्रदिन्नः, श्रीदिन्नसूरिरथ तस्य पदाधिकारी । पट्टे राज गुरुसिंहगिरिस्तदीये, स्वामी च
 वज्रगुरुरस्य पट्टे बभूव ॥ ५ ॥ (वसन्त०) श्रीवज्रसेनसुगुरुर्विभराम्बभूव, पट्टं तदीयमथ चन्द्रगुरुः पट्टेऽस्य ।
 सामन्तभद्रगुरुरुन्नतिमस्य पट्टे, चक्रेऽस्य पट्टमभजदुरुदेवसूरिः ॥ ६ ॥ प्रद्योतनस्तदनु तस्य पट्टे च मानं देवस्त-
 दीयपदभृद्गुरुमानंतुङ्गः । वीरस्ततोऽथ जयदेव इतश्च देवानन्दस्ततश्च भुवि विक्रमसूरिरासीत् ॥७॥ तस्माद्बभूव
 नरसिंह इति प्रतीतः, सूरिः समुद्र इति पट्टपतिस्तदीयः । सूरिः पट्टेऽस्य पुनरप्यजनिष्ट मानं देवस्ततश्च विबु-

धप्रभसूरिरासीत् ॥ ८ ॥ जयानन्दः पट्टे श्रियमपुषदस्यास्य च रविप्रभस्तत्पट्टेशः समजनि यशोदेवमुनिराद् ।
 ततः प्रद्युम्नाख्यो गुरुरुदयति स्माथ पुनरप्यभून्मानोदेवो गुरुविमलचन्द्रश्च तदनु ॥ ९ ॥ (शिखरिणी) तस्मा-
 द्दुद्योतनाख्यो गुरुरभवदितः सर्वदेवो सुनीन्द्रस्तस्माच्छ्रीदेवसूरिस्तदनु पुनरभूत्सर्वदेवस्ततश्च । जज्ञाते सूरि-
 राजौ प्रगुणगुणयशोभद्रसन्नेमिचन्द्रौ, विख्यातौ भूतलेऽस्मिन्नविरतमुदितौ नूतनौ पुष्पदन्तौ ॥ १० ॥ (स्वगधरा)
 मुनिचन्द्रमुनिस्ततोऽद्भुतोऽद्भुतोऽथाजितदेवश्च तदन्तिषद्वरेण्यः । अपरः पुनरस्य शिष्यमुख्यो, सुविवादी विदि-
 तश्च देवसूरिः ॥ ११ ॥ (औपच्छन्दः) अजितदेवगुरोरभवत्पदे, विजयसिंह इति प्रथितः क्षितौ । तदनु तस्य
 पदं दधताबुभावभवतां गणभारधुरन्धरौ ॥ १२ ॥ (द्रुतवि०) सोमप्रभस्तत्र गुरुः शतार्थी, सतां मणिः श्रीम-
 णिरत्नसूरिः । पट्टे मणिः श्रीमणिरत्नसूरेर्जज्ञे जगच्चन्द्रगुरुर्गरीयान् ॥ १३ ॥ (उपजातिः) तेषामुभावन्तिषदावभूतां,
 देवेन्द्रसूरिर्विजयाच्च चन्द्रः । देवेन्द्रसूरेरभवच्च विद्यानन्दस्तथा श्रीगुरुधर्मघोषः ॥ १४ ॥ (इन्द्र०) श्रीधर्मघोषादजनिष्ट
 सोमप्रभोऽस्य शिष्याश्च युगप्रमेयाः । चतुर्दिगुत्पन्नजनावनाय, योधा इव प्राप्तविशुद्धबोधाः ॥ १५ ॥ (उपजातिः)
 श्रीविमलप्रभसूरिः परमानन्दश्च पद्मतिर्लकश्च । सूरिवरोऽप्यथ सोमप्रभपट्टेशश्च सोमतिर्लकगुरुः ॥ १६ ॥
 (आर्या) शिष्यास्त्रयस्तस्य च चन्द्रशेखरः, सूरिर्जयानन्द इतीह सूरिराद् । स्वपट्टसिंहासनभूमिवासवः, शिष्य-
 स्तृतीयो गुरुदेवसुन्दरः ॥ १७ ॥ (उपजातिः) श्रीदेवसुन्दरगुरोरथ पञ्च शिष्याः, श्रीज्ञानसागरगुरुः कुलमण्ड-
 नश्च । चञ्चदुणश्च गुणरत्नगुरुर्महात्मा, श्रीसोमसुन्दरगुरुर्गुसाधुरत्नः ॥ १८ ॥ (वसन्त०) श्रीदेवसुन्दरसुनीश्वर-

पटनेतुः, श्रीसोमसुन्दरगुरोरपि पञ्च शिष्याः । तत्र स्वपद्वियदङ्गणभानुमाली, सुख्योऽन्तिषङ्गणधरो मुनिः सु-
न्दराख्यः ॥ १९ ॥ (वसन्त०) अन्ये श्रीजयचन्द्रः सूरिः श्रीभुवनसुन्दराहश्च । श्रीजिनसुन्दरसूरिर्जिनकीर्त्ति-
श्चेति सूरीन्द्राः ॥ २० ॥ (आर्या) मुनिसुन्दरसूरिपट्टभानुगुरुरासीदथ रत्नशेखराख्यः । दधदस्य पदं बभूव
लक्ष्मीपदयुक् सागरसूरिरीश्वरार्च्यः ॥ २१ ॥ (औपच्छन्दः) सुमतिसाधुगुरुस्तदनु प्रभासुदवहदधदस्य पदं
प्रभुः । पदमदीदिपदस्य च हेमयुगविमलसूरिरुद्रात्तगुणोदयः ॥ २२ ॥ (द्रुत०) पट्टे तस्य बभूवुरुग्रप्रतपसो वैरङ्गिका-
ग्रेसरा, आनन्दद्विजमलाहया गणभृतो भव्योपकारोद्भुराः । ये नेत्रेभशरामृतद्युतिभिते (१५८२) वर्षे क्रियो-
द्धारतश्चक्रुः खां जिनशासनस्य शिखरे कीर्त्तिं पताकामिव ॥ २३ ॥ (शार्दूल०) प्रमादाप्रच्छन्नं चरणतरणिं
मन्दकिरणं, पुनश्चक्रे दीपं रुचिररुचिरब्दात्यय इव । सृजन् पद्मोह्लासं सुविशदपथश्चन्द्रमधुरो, दिदीपे निष्पङ्कः
स इह गुरुरानन्दविमलः ॥ २४ ॥ (शिखरिणी) विजयदानगुरुस्तदनु द्युतिं, तपगणेऽधिकभाग्यनिधिर्दधौ ।
श्रुतमहोदधिरेधितसद्विधिविधुयशा जिनधर्मधुरन्धरः ॥ २५ ॥ (द्रुतवि०) अभूत्पट्टे तस्योह्लासितविजयो हीरविजयो,
गुरुर्गौणौघप्रथितमहिमाऽस्मिन्नपि युगे । प्रबुद्धो म्लेच्छेशोऽप्यकबरन्तपो यस्य वचसा, दयादानोदारो व्यतनुत
महीमार्हतमयीम् ॥ २६ ॥ (शिखरिणी) तदनु विजयसेनसूरिराजस्तपगणराज्यधुरं दधार धीरः । अकबर-
नृपतेः पुरो जयश्रीर्मवरीदुरुवादिदृन्ददत्ता ॥ २७ ॥ (औपच्छन्दः) जयति विजयदेवः सूरिरेतस्य पट्टे, सुकुट-
मणिरिवोद्यत्कीर्त्तिकान्तिप्रतापः । प्रथितपृथुतपःश्रीः शुद्धधीरिन्द्रभृतेः, प्रतिनिधिरतिदक्षो जङ्गमः कल्पवृक्षः

॥ २८ ॥ (मालिनी) तेन श्रीगुरुणाऽऽहितो निजपदे दीपोपमोऽदीदिपत्, सूरिः श्रीविजयादिसिंहसुगुरुः प्राञ्चै-
 मंहोभिर्जगत् । भूमौ स प्रतिबोध्य भव्यनिवहान् स्वर्गेऽप्यथ स्वर्णिगः, प्राप्तो बोधयितुं गुरौ विजयिनि प्रेमा-
 णमुत्सृज्य नः ॥ २९ ॥ (शार्दूल०) तदनु पट्टपतिर्विहितोऽधुना, विजयदेवतपागणभूशृता । गुणगणप्रगुणोऽ-
 नणुभाग्यभूर्विजयते गणभृद्विजैयप्रभः ॥ ३० ॥ (द्रुतविलम्बितम्) निर्ग्रन्थः श्रीसुधर्माभिधगणधरतः कोटिकः
 सुस्थितार्याच्चन्द्रः श्रीचन्द्रसूरेस्तदनु च वनवासीति सामन्तभद्रात् । सूरेः श्रीसर्वदेवाद्द्वटगण इति यः श्रीज-
 गच्चन्द्रसूरेर्विश्वे ख्यातस्तपाख्यो जगति विजयतामेष गच्छो गरीयान् ॥ ३१ ॥ (स्रग्धरा) इतश्च—

श्रीहीरविजयसूरीश्वरशिष्यौ सोदरावभूतां द्वौ । श्रीसोमविजयवाचकवाचकवरकीर्त्तिविजयाख्यौ ॥ ३२ ॥
 (आर्या) तत्र कीर्त्तिविजयस्य किं स्तुमः, सुप्रभावममृतद्युतेरिव । यत्करातिशयतोऽजनिष्ट मत्, प्रस्तरादपि
 सुधारसोऽसकौ ? ॥ ३३ ॥ (रथोद्धता) प्रतिक्रियां कां यदुपक्रियाणां, गरीयसीनामनुसतुमीशे ।
 ज्ञानादिदानैरुपचर्य सोऽयं, यैः कल्पितः कीटकणोऽपि कुम्भी ॥ ३४ ॥ (उपजातिः) विनयवि-
 जयनामा वाचकस्तद्विनेयः, समदभदणुशक्तिर्ग्रन्थमेनं महार्थम् । तदिह किमपि यत्स्यात्क्षुणमुत्सूत्रकाद्यं,
 मयि विहितकृपैस्तत्कोविदैः शोधनीयम् ॥ ३५ ॥ (मालिनी) सच्छाये सुमनोरमेऽतिफलेदे काव्येऽत्र लीला-
 वने, प्राज्ञेन्द्रिन्द्रमोदके सहृदयश्रेणीमरालाश्रिते । दोषः कण्टकिशाखिवद्यदि भवेन्मन्ये गुणत्वेन तं, येन
 व्यर्थमनोरथस्तदनुदृग् नोष्ट्रः खलः खिद्यते ॥ ३६ ॥ (शार्दूल०) उत्तराध्ययनवृत्तिकारकैः, सुष्ठु भावविजया-

रुयवाचकैः । सर्वशास्त्रनिपुणैर्यथागमं, ग्रन्थ एष समशोधि सोद्यमैः ॥ ३७ ॥ (रथोद्धता) जिनविजयाभि-
 धगणयो, ग्रन्थेऽस्मिन्नकृषतोद्यमं सुतराम् । लिखितप्रथमादर्शाः शोधनलिल्वनादिपटुमतयः ॥ ३८ ॥ (आर्या)
 र्वसुखांभ्वेन्दुप्रमिते (१७०८) वर्षे हर्षेण जीर्णदुर्गपुरे । राघोज्ज्वलपञ्चम्यां, ग्रन्थः पूर्णोऽयमजनिष्ट ॥ ३९ ॥
 (आर्या) एतद्ग्रन्थग्रथनप्रचितात्सुकृतान्निरन्तरं भूयात् । श्रीजिनधर्मप्राप्तिः श्रोतुः कर्तुंश्च पठितुश्च ॥ ४० ॥
 (आर्या) द्रव्यक्षेत्रादिभावा य इह निगदिताः शाश्वतास्तीर्थकृद्भिर्जीवा वा पुद्गला वा कलितनिजकलाः
 पर्यवापेक्षया ते । यावत्तिष्ठन्ति तावज्जगति विजयतां ग्रन्थकल्पद्रुमोऽयं, विद्वद्द्वन्द्वारकार्यः प्रमुदितसुमनाः
 कल्पितेष्टार्थसिद्धिः ॥ ४१ ॥ (स्रग्धरा) ॥ ग्रन्थाग्रं, श्लोकसङ्ख्या २०६२१ । इति महोपाध्यायश्रीविनयविजय-
 विहितो लोकप्रकाशः समाप्तः ॥

इति महोपाध्यायश्रीविनयविजयगणिविरचिते श्रीलोकप्रकाशे

शुरुपरंपरावर्णनमयी प्रशस्तिः समाप्ता ॥

इति श्रेष्ठी-देवचन्द्र लालभाट-जैनपुस्तकोद्धारे ग्रन्थाङ्कः ८६.

श्रीमद् ग्रन्थकारप्रशस्तिः

भगवान् महावीरः (श्लोक १)

१ श्रीसुधर्मा गणीन्द्रः (निर्ग्रन्थगच्छः)

२ श्रीजम्बूस्वामी.

३ श्रीप्रभवस्वामी.

४ श्रीशायम्भवसूरिः

(शायम्भवमष्टः)

५ श्रीशोभद्रसूरिः [१] (श्लोक २)

६ श्रीसम्भूतविजयः श्रीमद्रवाहुः

(द्वौ पट्टधरौ) (श्लो० ३)

७ श्रीस्थूलभद्रः

८ श्रीमहागिरिः श्रीसुहस्तिः

(द्वौ पट्टधरौ)

९ श्रीसुस्थितः श्रीसुप्रतिबुद्धकः (कोटिकगणः)

(द्वौ पट्टधरौ) (श्लो० ४)

१० श्रीइन्द्रदिनः

११ श्रीदिनसूरिः

१२ श्रीसिंहगिरिः

१३ श्रीवज्रस्वामी. (श्लोक ५)

१४ श्रीवज्रसेनः

१५ श्रीचन्द्रगुरुः (चन्द्रगच्छ)

१६ श्रीसामन्तभद्रः (वनवासिगणः)

१७ श्रीदेवसूरिः [१] (श्लो० ६)

१८ श्रीप्रद्योतनसूरिः

१९ श्रीमानदेवसूरिः [१]

- २० श्रीमानलुङ्गसूरिः
 २१ श्रीवीरसूरिः
 २२ श्रीजयदेवसूरिः
 २३ श्रीदेवानन्दसूरिः
 २४ श्रीविक्रमसूरिः
 २५ श्रीनरसिंहः
 २६ श्रीसमुद्रसूरिः
 २७ श्रीमानदेवसूरिः [२]
 २८ श्रीविबुधप्रभसूरिः
 २९ श्रीजयानन्दसूरिः
 ३० श्रीरविप्रभसूरिः
 ३१ श्रीयशोदेवमुनिराट्टः
 ३२ श्रीप्रद्युम्नगुरुः
 ३३ श्रीमानदेवः [३]

(श्लो० ७)

(श्लो० ८)

- ३४ श्रीविलचन्द्रः (श्लो० ९)
 ३५ श्रीउद्योतनगुरुः
 ३६ श्रीसर्वदेवमुनीन्द्रः (वटगणः) [१]
 ३७ श्रीदेवसूरिः [२]
 ३८ सर्वदेवसूरिः [२]
 ३९ श्रीयशोभद्रसूरिः [२] श्रीनेमिचन्द्रसूरिः
 (द्वौ पट्टधरो) (श्लो० १०)
 ४० श्रीमुनिचन्द्रसूरिः
 ४१ श्रीअजितदेवः वादी-श्रीदेवसूरिः [३]
 (द्वौ पट्टधरो) (श्लो० ११)
 ४२ श्रीविजयसिंहसूरिः (श्लो० १२)
 ४३ श्रीसोमप्रभः शतार्थी श्रीमणिरत्नसूरिः
 (द्वौ पट्टधरो)
 ४४ श्रीजगच्चन्द्रसूरीशः (तपगच्छः) (श्लो० १३)

४५ श्रीदेवेन्द्रसूरिः श्रीविजयचन्द्रसूरिः
(द्वौ पद्यधरौ)

४६ श्रीविद्यानन्दसूरिः श्रीधर्मबोधसूरिः
(द्वौ पद्यधरौ) (श्लो० १४)

४७ श्रीसोमप्रभसूरिः (श्लो० १५)

४८ श्रीविलप्रभः श्रीपरमानन्द. श्रीपद्मतिलक. श्रीसोमतिलकः
(चत्वारः पद्यधराः) (श्लो० १६)

४९ श्रीचन्द्रशेखरसूरिः श्रीजयानन्दः पद्यधरः—श्रीदेवसुन्दरसूरिः
(श्लो० १७) (शिष्याः ५)

५० श्रीज्ञानसागरसूरिः श्रीकुलमण्डनसूरिः श्रीगुणरत्नसूरिः
पद्यधरः—सोमसुन्दरः (शिष्याः ५) श्रीसाधुरत्नसूरिः (श्लो० १८)

५१ पद्यधरः—श्रीसुनिसुन्दरसूरिः श्रीजयचन्द्रसूरिः श्रीसुवनसुन्दरसूरिः
श्रीजिनसुन्दरसूरिः श्रीजिनकीर्तिसूरिः (श्लो० १९—२०)

५२ श्रीरत्नशेखरसूरिः
श्रीलक्ष्मीसागरसूरिः (श्लो० २१)
श्रीसुमतिसाधुसूरिः
श्रीहेमविलसूरिः (श्लो० २२)
श्रीआनन्दविलसूरिः
(क्रियोद्धारकः) (श्लो० २३—२४) सं० १५८२
श्रीविजयदानसूरिः (श्लो० २५)
*५८ श्रीहीरविजयसूरीशः
(अकबरप्रतिबोधकः) (श्लो० २६)
श्रीविजयसेनसूरिः (श्लो० २७)
श्रीविजयदेवसूरिः (श्लो० २८)
(देवसूरीयशाखा)
श्रीविजयसिंहसूरिः (श्लो० २९)
श्रीविजयप्रभसूरिः (श्लो० ३०)

*५८ श्रीहीरविजयसूरीश.
शिष्य

श्रीसौमविजय—
उपाध्यायः
(श्लो०३२)

५९ श्रीकीर्तिविजय—
उपाध्यायः

(श्लो०३२)

६० श्रीविनयविजयो—
पाध्यायः

(ग्रन्थकारः) (श्लो०३५)

सं. १७०८

इति श्रीमहोपाध्यायश्रीविनयविजयगणिविरचिते श्रीलोकप्रकाशे ग्रन्थकारप्रशस्तिः समाप्ता ॥

इति श्रेष्ठी-देवचन्द्र लालभ्रातृ-जैनपुस्तकोद्धारे ग्रन्थाङ्कः ८६.

श्रेष्ठी देवचंद लालभाइ जैनपुस्तकोद्धारफंडद्वारा मुद्रिताः

लभ्यग्रन्थाः—

ग्रन्थाङ्कः	ग्रन्थनामानि	मूल्यम्	ग्रन्थाङ्कः	ग्रन्थनामानि	मूल्यम्
४३	आनंदकाव्यमहोदधिः (षष्ठं मौक्तिकम्)	०-१०-०	७३	नवपदप्रकरणम् (बृहद्भृत्तिसहितम्)	४-०-०
६२	सुबोधसासाचाचारी	०-८-०	७४	लोकप्रकाशः (द्वितीयो विभागः)	२-८-०
६४	प्रवचनसारोद्धारः (सटीक उत्तरार्द्धः)	४-०-०	७५	महावीरचरित्रम् (गुणचन्द्रगणिकृतं प्राकृतम्)	४-०-०
६६	आनंदकाव्यमहोदधिः (सप्तमं मौक्तिकम्)	१-८-०	७६	तत्त्वार्थाधिगमसूत्रम् (भाष्यटीकायुतं उत्तरार्द्धम्)	६-०-०
६७	तत्त्वार्थाधिगमसूत्रम् (भाष्यटीकायुतंपूर्वार्द्धम्)	६-०-०	७७	लोकप्रकाशः (तृतीयो विभागः)	२-०-०
६८	नवपदप्रकरणम् (लघुभृत्तिसहितम्)	१-०-०	७८	भरतेश्वरबाहुवलिवृत्तिः (प्रथमो विभागः)	२-०-०
६९	पंचवस्तुकग्रन्थः (स्वोपज्ञटीकाऽन्वितः)	३-०-०	७९	भक्तामर-कल्याणमन्दिर— नमिज्जणस्तोत्रत्रयं सटीकम्	५-०-०
७०	आनंदकाव्यमहोदधिः (अष्टमं मौक्तिकम्)	१-८-०	८०	प्रियङ्करनृपकथा	१-८-०
७१	आचारप्रदीपः	१-८-०			
७२	विचाररत्नाकरः	३-०-०			

ग्रन्थाङ्कः	ग्रन्थनामानि	मूल्यम्	ग्रन्थनामानि	मूल्यम्
८१	अनेकार्थरत्नमञ्जूषा (अष्टलक्षार्थी)	३-०-०	मुद्रयमाणाः ग्रन्थाः	
८२	कल्पसूत्रम् (वारसासूत्रम्) सचित्रम्	१२-०-०	८५ आवश्यकसूत्रम् (मलयगिरीयटीकायुतं तृतीयो विभागः, सम्पूर्णः)	
८३	ऋषभपञ्चाशिका (टीकाभाषान्तरयुता)	४-०-०	८६ लोकप्रकाशः (चतुर्थ विभागः सम्पूर्णः)	अयं ग्रन्थः
८४	जैनधर्मवरस्तोत्रम् (टीकाभाषान्तरयुतम्)	३-०-०		

श्रीमतीआगमोदयसमितिद्वारा मुद्रिताः

लभ्यग्रन्थाः—

ग्रन्थाङ्कः	ग्रन्थनामानि	मूल्यम्	ग्रन्थाङ्कः	ग्रन्थनामानि	मूल्यम्
३४	विशेषावश्यकभाष्यगाथा-विषयानुक्रमः	०-५-०	४६	प्रकीर्णकदशकम् (संस्कृतच्छायाऽन्वितम्)	२-०-०
३६	गच्छाचारप्रकीर्णकम् (सटीकम्)	०-६-०	४७	पञ्चसङ्ग्रहः (स्वोपज्ञटीकायुतः)	२-८-०
३७	धर्मविन्दुप्रकरणम् (सटीकम्)	०-१२-०	४८	विशेषावश्यकभाष्यम् (मूलस्य टीकायाश्च गुर्जरानुवादयुतम्, द्वितीयो विभागः)	३-०-०
४५	भक्तारस्तोत्रपादपूर्तिकाव्यसङ्ग्रहः (टीकाभाषान्तरयुतः प्रथमो विभागः)	३-०-०	५०	जीवसमासः (सटीकः)	१-८-०

ग्रन्थाङ्कः ग्रन्थनामानि

मूल्यम्

५१ स्तुतिचतुर्विंशतिका (शोभनमुनिकृता

सचित्रा, सटीका च)

८-०-०

५२ स्तुतिचतुर्विंशतिका (शोभनमुनिकृता

सचित्रा, टीकाभाषान्तरयुता च)

६-०-०

५३ चतुर्विंशतिका (वप्पभट्टिसूरिकृता,

सचित्रा, टीका-भाषान्तरयुता)

६-०-०

५४ भक्तामरस्तोत्रपादपूर्तिकव्यसङ्ग्रहः

(टीका-भाषान्तरयुतो द्वितीयो विभागः)

३-८-०

५५ नन्द्यादिसप्तसूत्रगाथाविषयानुक्रमः

२-०-०

ग्रन्थाङ्कः ग्रन्थनामानि

मूल्यम्

५६ आवश्यकसूत्रम् (मलयगिरीयटीकायुतं,

प्रथमो विभागः)

४-०-०

५७ लोकप्रकाशः (गुर्जरानुवादयुतः

प्रथमो विभागः)

३-८-०

५९ चतुर्विंशतिजिनानन्दस्तुतिः (पं. मेरुविजयकृता,

सचित्रा, टीकाभाषान्तरयुता)

६-०-०

६० आवश्यकसूत्रम् (मलयगिरीयटीकायुतं,

द्वितीयो विभागः)

२-८-०

६१ लोकप्रकाशः (गुर्जरानुवादयुतो

द्वितीयो विभागः)

३-८-०

प्राप्तिस्थानम्—

शेठ देवचंद लालभाई जैन धर्मशाला, वडेलान् चकला, गोपीपुरा, सुरत.

श्रीजैनआनंदपुस्तकालये,

लभ्यग्रन्थाः—

१ अहिंसाष्टक, सर्वज्ञसिद्धि, ऐन्द्रस्तुतिश्च	०-८-०	१५ परिणाममाळा (लेजर पेपर)	०-१२-०	२७ युक्ति-प्रबोध	१-८-०
२ अबुयोगद्वार-चूर्णि हरिभद्रीयवृत्तिश्च	१-१२-०	” (डाईंग पेपर)	०-१०-०	२८ ललितविस्तरा (सटीप्पन)	०-१०-०
३ उत्तराध्ययन-चूर्णि.	३-८-०	१६ प्रवचन-सारोद्धारः (पूर्वार्धम्)	३-०-०	२९ बखवणसिद्धिः	०-४-०
४ ऋषिभाषितानि	०-२-०	” ” (उत्तरार्धम्)	३-०-०	३० विचार-रत्नाकरः	२-४-०
५ ज्योतिष्करडकप्रकीर्णकम् (सटीकम्)	३-०-०	१८ पचाशकादिशास्त्राष्टकम् मूलमात्रम्	३-०-०	३१ विशेषावश्यक-विषयानुक्रमः अका- राधिक्रमः	०-३-०
६ जिनस्तुति-देशाना (हिन्दी)	०-६-०	१९ पचाशकादिशास्त्रदशकस्याकाराद्यनुक्रम	३-०-०	३२ वदारवृत्तिः	१-४-०
७ तावतरगिणी	०-८-०	२० पंचवस्तुकग्रन्थ. (सटीक)	२-४-०	३३ श्राद्धविधि (हिन्दी)	१-८-०
८ त्रिपष्टीयदेशानासंग्रह.	०-८-०	२१ पयरणसंदोहो	०-१२-०	३४ श्रेयलोक-प्रकाशः	२-०-०
९ दशवैकालिक-चूर्णि	४-०-०	२२ अजय्या-विधान-कुलकादि	०-३-०		
१० प्रकीर्णकदशकम् (संस्कृतछायाण्वितम्)	१-८-०	२३ प्रत्याख्यानादि-विशेषणवती-वीथीवीथी	१-४-०		
११ द्रव्यलोकप्रकाश	१-०-०	२४ वारसासूत्र (सचित्रं)	१२-०-०		
१२ नदीआदिअकारादिक्रमो विषयक्रमश्च	१-८-०	२५ मध्यमसिद्धग्रन्था व्याकरणम्	०-८-०		
१३ नदीचूर्णिहरिभद्रीयवृत्तीः	१-४-०	२६ यशोविजयजीकृत १२५, १५०, ३५०,			
१४ नवपद-प्रकरण-बृहद्वृत्तिः	३-०-०	गाथाया स्ववर्णानि(साक्षिपाठ सहितानि) ०-८-०			

मुद्र्यमाणाः ग्रन्थाः

बृहत्सिद्धग्रन्थाव्याकरणम्

आचारांगसूत्रवृत्तिः

भगवतीसूत्र दानशेखरसूरिकृतवृत्तिसहितम्

पुण्यमाळा अपरनाम उपदेशमाळाप्रकरणवृत्तिः

तत्त्वार्थसूत्रम् (हरिभद्रीयटीकासहितम्)

श्री-जैन-आनंद-पुस्तकालय, ओशवाल महोछा, गोपीपुरा, सुरत.

सूर्यपुरे श्रीजिनदत्तसूरि-ज्ञानभाण्डागारे लभ्यग्रन्थाः—

पंचलिंगी प्रकरणम् (सटीक)	२-८-०	पौषपद्मत्रिशिका (जयसोमीया, स०)	१-०-०	पंचप्रतिक्रमणादिसूत्र (मूलमात्र, शास्त्री)	०-१०-०
संदेहदोहावली (बृहद्बुच्चियुता)	२-०-०	श्रीपालचरित्रम् (स० श्लोकत्रयम्)	मेढ	राष्ट्रदेवसिप्रतिक्रमणसूत्र (मूल, शास्त्री)	०-४-०
जयतिहुअणस्तोत्रम् (सटीक)	०-४-०	” ” (प्रा० हिन्दी अनुवादयुत)	२-०-०	धर्म० उत्सूत्रखण्डनम् (सटीक)	१-०-०
संवेगर्गशाला (स० छौयाऽन्विता)	२-८-०	चैत्यवन्दनकुलकम् (सटीकम्)	२-४-०	श्रीजिनदत्तसूरिचरित्र (पूर्वाह्न)	१-८-०
प्राकृतदीपालिकाकल्पम्	०-८-०	साधुपंचप्रतिक्रमणसूत्र (हिन्दीशब्दार्थयुक्त)	१-०-०	श्रीजिनदत्तसूरिचरित्र (उत्तराह्न)	१-८-०
भक्तामरस्तोत्रम् (सटीकम्)	०-८-०	श्रावकपंचप्रतिक्रमणसूत्र (” ”)	१-०-०	बृहत्स्तवनावली	१-८-०
ईर्योपथिकीपद्मत्रिशिका(जयसोमीया,सटीका)	१-०-०			प्राकृतव्याकरणम्	१-०-०

प्रासिस्थानम्—श्रीजिनदत्तसूरि-ज्ञानभंडार, ठि० शीतलवाडी-उपाश्रय, ओशवाल महोष्ठा, गोपीपुरा, सुरत.

मोहमय्यां श्रीजिनदत्तसूरि-ज्ञानभाण्डागारे लभ्यग्रन्थाः—

द्वादशकुलकम् (सटीक)	१-०-०	श्रीपालचरित्रम् (संस्कृतं श्लोकत्रयम्)	मेढ	पंचप्रतिक्रमणादिसूत्र (मूलमात्र, शास्त्री)	०-१०-०
षट्स्थानप्रकरणम् (सटीक)	०-८-०	” ” (प्रा० हिन्दी अनुवादयुत)	२-०-०	” ” (” गुजराती)	०-१०-०
भक्तामरस्तोत्रम् (सटीक)	०-८-०	साधुपंचप्रतिक्रमणसूत्र (हिन्दीशब्दार्थयुक्त)	१-०-०	राष्ट्रदेवसिप्रतिक्रमणसूत्र (मूल, शास्त्री)	०-४-०
कल्याणमन्दिरस्तोत्रम् (सटीक)	०-८-०	श्रावकपंचप्रतिक्रमणसूत्र (” ”)	१-०-०	दादासाहेवकी पूजा (शास्त्री)	०-२-०

प्रासिस्थानम्—श्रीजिनदत्तसूरि-ज्ञानभंडार, ठि० महावीरस्वामि-जैन-मंदिर, पायथुनी, मुंबई ३.

इति श्रीमहोपाध्यायकीर्तिविजयशिष्य—महोपाध्यायश्रीमद्विनयविजयगणिविरचिते
लोकप्रकाशे—काललोक—भावलोकप्रकाशे सप्तत्रिंशत्तमः सर्गः ॥

प्रशस्तिसमेतः समाप्तोयं ग्रन्थः ॥

इति श्रेष्ठि-देवचन्द्र लालभाई-जैनपुस्तकोद्धार-ग्रन्थाङ्कः द्वादशपुर लिपी (राज०)

ज्ञानयोगात् केवलं म्लेच्छस्यैवाऽऽर्योक्तानुभाषणमात्रमिदमिति, तथा चोक्तमपरैः—“आर्योभिप्रायमज्ञात्वा, म्लेच्छवाग्योगतुल्यता । सर्वज्ञादपि हि श्रोतुस्तदन्वस्यार्थदर्शने ॥ १ ॥”तत आह—“जिनेनरूपितं” जिनेन—भगवता वर्द्धमानस्वामिना यथा श्रोतृणामधिगमो भवति तथा सम्यक्प्रणयनक्रियाप्रवर्त्तनेन प्ररूपितं, किमुक्तं भवति?—यद्यपि नाम श्रोता न भगवद्विबक्षं साक्षादधिगच्छति तथाऽन्यनादिरयं शाब्दो व्यवहारः साक्षाद्विबक्षप्रहणमन्तरेणापि भवति यथासद्व्रतं शब्दार्थावगमो, बालादीनां तथा दर्शनात्, अन्यथा सकलशाब्दव्यवहारोच्छेदप्रमक्तेः, चित्रार्था अपि शब्दा भगवतैव सद्देहिताः प्रस्तावौचित्यादिना च नियतमर्थं प्रतिपादयन्ति, ततश्चित्रार्थशब्दश्रवणेऽपि भवति यथाऽवस्थितार्थावगमो, न चान्यथाऽवबुध्यमानांस्तान्न निषेधति, अविप्रतारकत्वात्, न चोपेक्षते, तीर्थप्रवर्त्तनाय प्रवृत्तत्वात्, ततो गणभृत्वां साक्षात् परस्परया शेषसूरीणामपि यथाऽवस्थितार्थावगम इति नेदमविज्ञातार्थमिति, अन्ये त्वाहुः—भगवान्न प्रवचनप्रयासमाधत्ते, केवलं तत्पुण्यप्रारम्भारवशादेव श्रोतृणा प्रतिभास उपजायते यथा—इत्यमित्थं भगवान् तत्त्वमाचष्टे, उक्तं च—“तदाधिपत्यादाभासः, सत्त्वानामुपजायते । स्वयं तु यन्नरहितश्चिन्तामणिरिव स्थितः ॥ १ ॥” इति, तन्मतविकुट्टनार्थमाह—“जिनाख्यातं” जिनेन—भगवता वर्द्धमानस्वामिना प्रकृष्टपुण्यसंभारविपाकोदयतस्तथा व्यापारयोगेन आख्यातं—कथितं जिनाख्यातं, साक्षात्कथनव्यापारोपलम्भेऽपि यदि तदाधिपत्यामात्रात्तथाप्रतिभासः श्रोतृणामित्यभ्युपगम्यते ततोऽन्यत्रापि तथाकल्पनाप्रसङ्गः, तथा च प्रत्यक्षविरोध इति यत्किञ्चिदेतद्, भगवांश्चाख्यातवान् सम्यग् योग्येभ्यः श्रोतृभ्यो नायोग्येभ्यः, अमूढलक्षत्वात्, सम्यग्योग्यश्च श्रोता श्रोतृलक्षणोपेतः, श्रोतृलक्षणानि चामूनि—“मध्यस्थो बुद्धिमानर्था, जालादिगुणसंगतः । श्रुतकृत् यथाशक्ति, श्रोता पात्रमिति स्थितः ॥ १ ॥” ततः फलवदेवेदं जिनाख्यातमित्यावेदयन्नाह—“जिनानुचीर्णं” जिना इह द्विताल्यनिवर्त्तकयोगसिद्धा

गणधारिणः परिगृह्यन्ते, विचित्रार्थत्वात्सूत्राणां, ततोऽयमर्थः—जिनैः—हितास्यनिवर्तकयोगसिद्धैर्गणधारिभिर्नुचीर्ण—सम्यक् तदर्थव-
 गमासङ्गशक्तिगर्भानिवर्तकसमभावप्राप्त्या धर्ममेघनामकसमाधिरूपेण परिणमितं जिनानुचीर्णम्, अत एव तथारूपसमाधिभावतः समु-
 द्रसितातिशयविशेषभावेन तेषां तथा सूत्रकरणशक्तिरिति दर्शयन्नाह—‘जिनप्रज्ञसं’ जिनैः—हितास्यनिवर्तकयोगिभिः प्रज्ञप्तं—तदन्यस-
 त्वानुग्रहाय सूत्रत आचाराद्यङ्गोपाङ्गादिभेदेन रचितं जिनप्रज्ञसम्, उक्तं च—‘अलं भासइ अरिहा सुत्तं गंथंति गणहरा निळणं ।
 सासणस्स हियहाए तओ सुत्तं पवत्तई ॥ १ ॥’ इति, इदं च हितप्रवृत्तादिरूपेभ्यो जिनेभ्यो देशनीयं, तेषामेव सम्यग्विनेययोग-
 भावतो हिताविधातकरणात्, इत्येतदुपदर्शयन्नाह—‘जिनदेशितं’ जिना इह हितप्रवृत्तगोत्रविशुद्धोपायाभिमुखापायत्रिमुखाद्यः परि-
 गृह्यन्ते, तथा मूलटीकाकृता व्याख्यानात्, जिनेभ्यो—हितप्रवृत्तादिरूपेभ्यः शुश्रूषादिभिव्यक्तभावेभ्यो देशितं—कथितं गणधरैरपि
 जिनदेशितं, तथा च जम्बूस्वामिप्रभृतय एवंविधा एवेति निरूपणीयमेतत्, अथ प्रकृतिसुन्दरमिदमिति कस्मादजिनेभ्योऽपि नोप-
 दिश्यते?, उच्यते, तेषां स्वतोऽसुन्दरत्वेनानर्थोपनिपातसम्भवात्, दृष्टं च पात्रासुन्दरतया स्वतः सुन्दरमपि रविकराद्युल्लूकादीनामन-
 र्थाय, आह च—‘पेडंजियव्वं धीरेण हियं जं जस्स सव्वहा । आहारोवि हु मच्छस्स न पसत्थो गलो सुवि ॥ १ ॥’ अस्वार्थस्य
 संदर्शनायाह—‘जिनप्रज्ञसं’ जिनानां—गोत्रविशुद्धोपायाभिमुखापायत्रिमुखहितप्रवृत्तादिभेदानां प्रज्ञसं—निरुजपध्यान्नवत् उचितसेव-
 नया हितं जिनप्रज्ञसम्, एवंभूतं जिनमतम् ‘अनुविचिन्त्य’ औत्पत्तिक्यादिभेदभिन्नया बुद्ध्या पर्यालोच्य ‘तत्’ जिनमतं ‘श्रद्धधानाः’

१ अर्थ भाषतेऽहं न सूत्रं ग्रन्थन्ति गणधरा निपुणम् । शासनस्य हितार्थं ततः सूत्रं प्रवर्तते ॥ १ ॥ २ प्रयोक्तव्यं धीरेण हितं ययस्य सर्वथा । आहारोऽपि च
 मतस्य न प्रज्ञस्तो गरो सुवि ॥ १ ॥

यद्यपि नाम कालवैगुण्यतो मेधादिगुणहीनाः प्राणिनस्तथाऽप्यतः स्वल्पमप्यधिगतं भवच्छेदायेत्यार्द्रचित्ततया मन्यमानाः, तथा 'तत्' लिनमतमेव 'प्रीयमाणाः' असङ्गशक्तिश्रीत्या पश्यन्तः, तथा 'तत्' लिनमतमेव 'रोचयन्तः' सासीभावेनानुभवन्तः, क एते इत्याह—'स्थ-
विरा भगवन्तः' तत्र धर्मपरिणत्या निवृत्तासम-असक्रियामतयः स्थविरा इव स्थविराः, परिणतसाधुभावा आचार्यो इति गर्भः, 'भग-
वन्तः' श्रुतैश्वर्योदियोगाद् भगवन्तः कपायादीनिति भगवन्तः पृषोदरादित्वात्प्रकारलोपः, 'जीवाजीवाभिगमं नाम' नाम्ना जीवाजीवा-
भिगमं, नामन्शब्दस्यात्राव्ययत्वात्ततः परस्य वृतीयैकवचनस्य लोपः, जीवानाम्—एकेन्द्रियादीनाम् अजीवानां—धर्मास्तिकायादीनाम-
भिगमः—परिच्छेदो यस्मिन् तत् जीवाजीवाभिगमम्, इदं चान्वर्थप्रधानं नाम यथा ज्वलतीति ज्वलन इत्यादि, किं तदित्याह—अधी-
यत इति 'अध्ययनं' विशिष्टार्थस्वतिसंदर्भरूपं 'प्रज्ञापितवन्तः' प्ररूपितवन्तः, एतेन गुरुपर्वकमलक्षणः सम्बन्धः साक्षादुपदर्शितः,
एतदुपदर्शनाद्भिधेयादिकमपि सिद्धं यथोक्तमनन्तरमिति कृतं प्रसङ्गेन ॥

से किं तं जीवाजीवाभिगमे ? जीवाजीवाभिगमे दुबिहे पन्नसे, तंजहा-जीवाभिगमे य अजी-
वाभिगमे य ॥ (सू० २)

अथास्य सूत्रस्य किमैदम्पर्यम् ? उच्यते, प्रश्नसूत्रमिदम्, एतच्चादातुपन्यस्यभिदं ज्ञापयति—पृच्छतो मध्यस्थस्य बुद्धिमतो भगवदर्ह-
दुपदिष्टतत्त्वस्य तत्त्वप्ररूपणा कार्यो नान्यस्येति, अक्षरगमनिका लेवम्—सेशब्दो मगधदेशप्रसिद्धो निपातोऽथशब्दार्थे, अथशब्दश्च
प्रक्रियाश्रयोभिधायी, उक्तं च—'अथ प्रक्रियाप्रश्नानन्तर्यसङ्गलोपन्यासप्रतिवचनसमुच्चयेऽपि'ति, इह तूपन्यासे, किंशब्दः परप्रश्ने, स
चाभिधेयथावत्स्वरूपनिर्द्धारिते नपुंसकलिङ्गवत्या निर्दिश्यते, तथा चोक्तम्—'अव्यक्ते गुणसन्दोहे नपुंसकलिङ्गं प्रयुज्यते' ततः पुन-

र्थापेक्षया यथाभिधेयमभिसंबध्यते इति, अथ 'किं तज्जीवाजीवाभिगमं' इति, अथवा प्राकृतशैल्या 'अभिधेयवह्निङ्गवचनानि भवन्तीति न्यायात् किं तदिति—कोऽसावित्यस्मिन्नर्थे द्रष्टव्यं, ततोऽयमर्थः—कोऽसौ जीवाजीवाभिगमः? इति, एवं सामान्येन केनचित्प्रश्ने कृते सति भगवान् गुरुः शिष्यवचनानुरोधेनाद्राधानार्थं किञ्चित्प्रत्युच्चार्याह—'जीवाजीवाभिगमः' अनन्तरोदितशब्दार्थः 'द्विविधः' द्विप्रकारः प्रज्ञप्तस्तीर्थकरगणधरैः, अनेन चागृहीतशिष्याभिधानेन निर्वचनसूत्रेणैतदाह—न सर्वमेव सूत्रं गणधरप्रभतीर्थकरनिर्वचनरूपं किन्तु किञ्चिदन्यथापि, केवलं सूत्रं बाहुल्येन गणधरैर्दृढ्यं स्तोकं शेषैः, यत उक्तम्—'अत्थं भासइ अरिहा' इत्यादि, 'तद्यथे'ति वक्ष्यमाणभेदकथनोपन्यासार्थः, स जीवाजीवाभिगमो यथा द्विविधो भवति तथोपन्यस्यत इति भावः, जीवाभिगमश्चाजीवाभिगमश्च, चशब्दौ वस्तुतत्त्वमङ्गीकृत्य द्वयोरपि तुल्यकक्षतोद्भावनार्थी, आह—जीवाजीवाभिगमः प्रश्नसूत्रे संवलिन उपन्यस्तस्तं तथैवोच्चार्यासंवलितनिर्वचनाभिधानमयुक्तं, असंवलिते संवलितविधानायोगात्, नैप दोषः, प्रश्नसूत्रेऽप्यसंवलितस्यैवोपन्यासात्, भिन्नजातीययोरेकत्वायोगात् ॥ तत्र यद्यपि 'यथोदेशस्तथा निर्देश' इति न्यायोऽस्ति, तथाऽप्यल्पतरवकव्यत्वात् प्रथमतोऽजीवाभिगममभित्सुस्तत्प्रश्नसूत्रमाह—

से किं तं अजीवाभिगमे?, अजीवाभिगमे दुविहे पन्नत्ते, तंजहा—रुविअजीवाभिगमे य अरुविअजीवाभिगमे य ॥ (सू० ३) से किं तं अरुविअजीवाभिगमे?, अरुविअजीवाभिगमे दसविहे प०, तंजहा—धम्मत्थिकाए एवं जहा पणवणाए जाव सेत्तं अरुविअजीवाभिगमे (सू० ४) । से किं तं रुविअजीवाभिगमे?, रुविअजीवाभिगमे चडव्विहे पणत्ते, तंजहा—खंधा खंधदेसा

खंधप्पएसा परमाणुपोगला, ते समासतो पंचविहा पणत्ता, तंजहा-वणणपरिणया गंध० रस०
फास० संठाणपरिणया, एवं ते ५ जहा पणवणाए, सेत्तं रूचिअजीवाभिगमे, सेत्तं अजीवा-
भिगमे (सू० ५)

अथ कोऽसौ अजीवाभिगमः ? सूरिराह—अजीवाभिगमो द्विविधः प्रज्ञप्त, तद्यथा—रूप्यजीवाभिगमोऽरूप्यजीवाभिगमश्च, रूपमे-
वासस्तीति रूपिणः, रूपग्रहणं गन्धादीनामुपलक्षणं, तद्व्यतिरेकेण तस्यासम्भवात्, तथाहि—प्रतिपरमाणु रूपरसगन्धस्पर्शः, उक्तं च
—“कारणमेव तदन्त्यं सूक्ष्मो नित्यश्च भवति परमाणुः । एकरसगन्धवर्णो द्विस्पर्शः कार्यलिङ्गश्च ॥ १ ॥” एतेन यदुच्यते कैश्चित्
‘भिन्ना एव रूपपरमाणवो भिन्नाश्च पृथक् पृथक् रसादिपरमाणव’ इति, तदपास्तमवसेयं, प्रत्यक्षवाधितत्वात्, तथाहि—य एव नैरन्त-
र्येण कुचकलशोपरिनिविष्टा रूपपरमाणव उपलब्धिगोचरास्तेष्वेवाव्यवच्छेदेन सकलेष्वपि स्पर्शोऽप्युपलभ्यते, य एव च घृतादिरसपर-
माणवः कर्पूरादिगन्धपरमाणवो वा तेष्वेव नैरन्तर्येण रूपं स्पर्शश्चोपलब्धिविषयः, अन्यथा सान्तरा रूपादयः प्रतीतिपथमिन्द्रियुः, न च
सान्तराः प्रतीयन्ते, तस्मादव्यतिरेक. परस्परं रूपादीनामिति, रूपिणश्च तेऽजीवाश्च रूप्यजीवास्तेषामभिगमो रूप्यजीवाभिगमः पुद्गल-
रूपाजीवाभिगम इतियावत्, पुद्गलानामेव रूपादिमत्त्वात्, रूपव्यतिरिक्ता अरूपिणो—धर्मास्तिकायादयस्ते च तेऽजीवाश्चारूप्यजीवा-
स्तेषामभिगमोऽरूप्यजीवाभिगमः ॥३॥ तत्रारूपिणः प्रत्यक्षाद्यविषया. केवलमागमप्रमाण्यास्तत्त्वत इति प्रथमतस्तद्विषयं प्रशसूत्रमाह—
सुगमं, सूरिराह—‘अरुवी’त्यादि ॥ अरूप्यजीवाभिगमः ‘दशविधः’ दशप्रकारः प्रज्ञप्तः, तदेव दशविधत्वमाह—तंजहेत्यादि, ‘तद्य-
थे’ति वक्ष्यमाणभेदकथनोपन्यासार्थः, धर्मास्तिकायः, ‘एवं जहा पणवणाए’ इति ‘एवम्’ उक्तेन प्रकारेण यथा प्रज्ञापनायां तथा

वक्तव्यं तावद् यावत् 'सेतं असंसारसमापन्नजीवाभिगमे' इति, तत्रैवम्—“धम्मत्थिकाए धम्मत्थिकायस्स देसे धम्मत्थिकायस्स प-
 एसा अधम्मत्थिकाए अधम्मत्थिकायस्स देसे अधम्मत्थिकायस्स पएसा आगासत्थिकाए आगासत्थिकायस्स देसे आगासत्थिकायस्स
 पएसा अद्धासमये” इति, तत्र जीवानां पुद्गलानां च स्वभावत एव गतिपरिणामपरिणतानां तत्त्वभावधारणात्पोषणाद्धर्मः अस्त्यः—प्रदेशा-
 स्तेषां कायः—सङ्घातः “गण काए य निकाए खंधे वगगे तहेव रासी य” इति वचनात् अस्तिकायः—प्रदेशसङ्घत इत्यर्थः, धर्मश्चा-
 सावस्तिकायश्च धर्मास्तिकायः, अनेन सकलधर्मास्तिकायरूपमवयविद्रव्यमाह, अवयवी च नाम अवयवानां तथारूपः सङ्घातपरिणाम-
 विशेष एव, न पुनरवयवद्रव्येभ्यः पृथगर्थान्तरद्रव्यं, तस्यानुपलम्भात्, तन्तव एव हि आतानवितानरूपसङ्घातपरिणामविशेषमापन्ना
 लोके पटव्यपदेशभाज उपलभ्यन्ते, न तदतिरिक्तं पटाख्यं नाम द्रव्यम्, उक्तं चान्यैरपि—“तन्त्वादिव्यतिरेकेण, न पटाद्युपलम्भ-
 नम् । तन्त्वादयोऽविशिष्टा हि, पटादिव्यपदेशिनः ॥ १ ॥” कृतं प्रसङ्गेन, अन्यत्र धर्मसङ्ग्रहणिटीकादावेतद्वादस्य चर्चितत्वात्,
 तथा तस्यैव बुद्धिपरिकल्पितो ह्यादिप्रदेशालको विभागो धर्मास्तिकायस्य देशः, धर्मास्तिकायस्य प्रदेशः—प्रकृष्टा देशः प्रदेशः, प्रदेशा
 निर्विभागा भागा इति, ते चासङ्ख्येयाः, लोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात्तेषाम्, अत एव बहुवचनं, धर्मास्तिकायप्रतिपक्षभूतोऽधर्मास्तिकायः,
 किमुक्तं भवति?—जीवानां पुद्गलानां च स्थितिपरिणामपरिणतानां तत्परिणामोपष्टम्भकोऽमूर्त्तोऽसङ्ख्यातप्रदेशालकोऽधर्मास्तिकायः, अध-
 र्मास्तिकायस्य देश इत्यादि पूर्ववत्, तथा आ—समन्तात्सर्वाण्यपि द्रव्याणि काशन्ते—दीप्यन्तेऽत्र व्यवस्थितानीत्याकाशम्, अस्त्यः—
 प्रदेशास्तेषां कायोऽस्तिकायः, आकाशं च तदस्तिकायश्चाकाशास्तिकायः, आकाशास्तिकायस्य देश इत्यादि प्राग्वत्, नवरमस्य प्रदेशा
 अनन्ताः, अलोकस्थानन्तत्वात्, ‘अद्धासमये’ इति, अद्धेति कालस्याख्या, अद्धा चासौ समयश्चाद्धासमयः, अथवाऽद्धायाः समयो—

निर्विभागो भागोऽद्धासमयः, अयं चैक एव वर्तमानः परमार्थतः सन् नातीतानागताः, तेषां यथाक्रमं विनष्टानुत्पन्नत्वात्, ततः काय-
त्वाभावाद्देशप्रदेशकल्पनाविरहः, अथाकाशकालौ लोकेऽपि प्रतीताविति तौ श्रद्धातुं शक्येते, धर्माधर्मास्तिकायौ तु कथं प्रत्येतव्यौ ?
येन तद्विषया श्रद्धा भवेत्, उच्यते, गतिस्थितिकार्यदर्शनात्, तथाहि—यद् यदन्वयव्यतिरेकानुविधायि तत्तद्वेतुकमिति व्यवहर्त्तव्यं,
यथा चक्षुरिन्द्रियान्वयव्यतिरेकानुविधायि चाक्षुपं विज्ञानं, तथा च जीवानां पुद्गलानां च गतिस्थितिपरिणामपरिणतानामपि गतिस्थिती
यथाक्रमं धर्माधर्मास्तिकायान्वयव्यतिरेकानुविधान्यौ, तस्मात्ते तद्वेतुके, न चायमसिद्धो हेतुः, तथाहि—जीवानां पुद्गलानां च गति-
स्थितिपरिणामपरिणतानामपि गतिस्थिती न तत्परिणाममात्रहेतुके, तन्मात्रहेतुकतायामलोकेऽपि तत्प्रसक्तेः, अथ न तत्परिणामनमात्रं
हेतुः किन्तु विशिष्टः परिणामः, स चेत्यंभूतो यथा लोकमात्रक्षेत्रस्थान्तरेऽत्र गतिस्थितिभ्यां भवितव्यं न वहिः प्रदेशमात्रमप्यधिकं,
ननु स एवेत्यंभूतो विशिष्टपरिणाम आकालं जीवानां पुद्गलानां चोत्कर्षतोऽप्येतावत्प्रमाण एवाभूद् भवति भविष्यति वा न तु कदा-
चनाप्यधिकतर इत्यत्र किं नियामकं?, यथा हि किल परमाणुमात्रक्षेत्रातिक्रममादिं कुलोत्कर्षतश्चतुर्दशज्ज्वात्सुकमपि
क्षेत्रं यावद् गतिरुपजायते तथा परतोऽपि प्रदेशमात्रमप्यधिका किं न भवति?, तस्मादवश्यमत्र किञ्चिन्नियामकमपरं वक्तव्यं, तच्च
धर्माधर्मास्तिकायावेव नाकाशमात्रम्, आकाशमात्रस्यालोकेऽपि सम्भवात्, नापि लोकपरिमितमाकाशम्, इतरेतराश्रयदोषप्रसङ्गात्,
तथाहि—जीवाना पुद्गलानां चान्यत्र गतिस्थित्योरभावे सिद्धे सति विवक्षितस्य परिमितस्याकाशस्य लोकत्वसिद्धिः, तत्सिद्धौ चान्यत्र
जीवपुद्गलानां गतिस्थित्यभावसिद्धिरित्येकाभावेऽन्यतरस्याप्यभावः, अथ किमिदमसंबद्धमुच्यते?, यत् लोकत्वेन सम्प्रति व्यवह्रियते
क्षेत्रं, तावन्मात्रस्यैवाकाशखण्डस्य गतिस्थित्युपष्टम्भकत्वभावो न परस्य प्रदेशमात्रस्यापि ततो न कश्चिद्दोषः, ननु तावन्मात्रस्यैवाकाशस्य

स स्वभावो न परस्य प्रदेशमात्रस्यापीत्यत्रापि सुधियः कारणान्तरं मृगयन्ते, आकाशत्वमात्रस्योभयत्रापि तुल्यत्वात्, विशेषणमन्तरेण च वैशिष्ट्यायोगात्, कारणान्तरं धर्माधर्मास्तिकायभावाभावावेव नापरमिति स्थितम्, अन्यच्च—तावन्मात्रस्याकाशखण्डस्य स स्वभावो न परस्येत्यपि कुतः प्रमाणात्परिकल्प्यते?, आगमप्रमाणादिति चेत् तथाहि—तावत्वेवाकाशखण्डे जीवानां च पुद्गलानां च गतिस्थितिमतौ गतिस्थिती तत्र तत्र व्यावर्ण्येते न परत इति, यद्येवं तर्ह्यागमप्रामाण्यवलादेव धर्माधर्मास्तिकायावपि गतिस्थितिनिवन्धनमिष्येयातां किमाकाशखण्डस्य निर्मूलस्वभावान्तरपरिकल्पनाऽऽयासेनेति कृतं प्रसङ्गेन । अथामीपामित्थं क्रमोपन्यासे किं प्रयोजनम्?, उच्यते, इह धर्मास्तिकाय इति पदं मङ्गलभूतम्, आदौ धर्मशब्दान्वितत्वात्, पदार्थप्ररूपणा च सम्प्रत्युत्क्षिप्ता वर्तते, ततो मङ्गलार्थमादौ धर्मास्तिकायस्योपादानं, धर्मास्तिकायप्रतिपक्षभूतश्चाधर्मास्तिकाय इति तदनन्तरमधर्मास्तिकायस्य, द्वयोरपि चानयोराधारभूतमाकाशमिति तदनन्तरमाकाशास्तिकायस्य, ततः पुनरजीवसाधर्म्याद्द्विधासमयस्य, अथवा इह धर्माधर्मास्तिकायौ विभू न भवतः, तद्विभुत्वेन तत्सामर्थ्यतो जीवपुद्गलानामस्खलितप्रचारप्रवृत्तेर्लोकव्यवस्थाऽनुपपत्तेः, अस्ति च लोकालोकव्यवस्था, तत एतावविभू सन्तौ यत्र क्षेत्रे समवगाढौ तावत्प्रमाणो लोकः, शेषस्त्वलोक इति सिद्धम्, उक्तं च—“धर्माधर्मविभुत्वात्सर्वत्र च जीवपुद्गलविचारात् । नालोकः कश्चित्स्यान्न च संमतमेतदर्योणाम् ॥ १ ॥ तस्माद्धर्माधर्मावगाढौ व्याप्य लोकखं सर्वम् । एवं हि परिच्छिन्नः सिद्ध्यति लोकस्तदविभुत्वात् ॥ २॥” तत एवं लोकालोकव्यवस्थाहेतू धर्माधर्मास्तिकायावित्यनयोरादानुपादानं, तत्रापि माङ्गलिकत्वात् प्रथमतो धर्मास्तिकायस्य, तत्प्रतिपक्षत्वात् ततोऽधर्मास्तिकायस्य, ततो लोकालोकव्यापित्वादाकाशास्तिकायस्य, तदनन्तरं लोके समयासमयक्षेत्रव्यवस्थाकारित्वाद्द्विधासमयस्य, एवमागमानुसारेणान्यदपि युक्त्यनुपाति वक्तव्यमित्यलं प्रसङ्गेन, प्रकृतं प्रस्तुमः, अत्रोपसंहारवाक्यं—‘सेतं अरुविअजीवाभि-

गमे' । अत ऊर्ध्वमिदं सूत्रम्—'से किं तं रूविअजीवाभिगमे ?, रूविअजीवाभिगमे चउत्विहे पणत्ते, तं०—खंधा खंधदेसा खंधपएसा परमाणुपुगला' इह स्कन्धा इत्यत्र बहुवचनं पुद्गलस्कन्धानामनन्तत्वव्यापनार्थं, तथा चोक्तम्—'इव्वतो णं पुगलत्थिकाए णं अनन्ते" इत्यादि, 'स्कन्धदेशाः' स्कन्धानामेव स्कन्धत्वपरिणामसमजहतां बुद्धिपरिकल्पिता ह्यादिप्रदेशालका विभागाः, अत्रापि बहु-वचनमनन्तप्रदेशिकेषु स्कन्धेषु स्कन्धदेशानन्तत्वसंभावनार्थं, 'परमाणुपुद्गलाः' स्कन्धानां स्कन्धत्वपरिणामसमजहतां प्रकृष्टा देशाः—ति-र्विभागा भागाः परमाणव इत्यर्थः, 'तंजहा—वण्णपरिणया गंधपरिणता रसपरिणता फासपरिणता संठाणपरिणता, तस्य णं जे वण्णपरिणया ते पंचविधा पन्नत्ता, तंजहा—कालवण्णपरिणता नीलवण्णपरिणता इत्यादि तावइ यावत् 'सेत्तं रूविअजीवाभिगमे, सेत्तं अजीवाभिगमे ॥

से किं तं जीवाभिगमे ?, जीवाभिगमे इविहे पणत्ते, तंजहा—संसारसमावण्णजीवाभिगमे य असंसारसमावण्णजीवाभिगमे य (सू० ६) से किं तं असंसारसमावण्णजीवाभिगमे ?, २ इविहे पणत्ते, तंजहा—अणंतरसिद्धासंसारसमावण्णजीवाभिगमे य परंपरसिद्धासंसारसमावण्णजीवाभिगमे य । से किं तं अणंतरसिद्धासंसारसमावण्णजीवाभिगमे ?, २ पण्णरसविहे पणत्ते, तंजहा—तित्थसिद्धा जाव अणेगसिद्धा, सेत्तं अणंतरसिद्धा । से किं तं परंपरसिद्धा-संसारसमावण्णजीवाभिगमे ?, २ अणेगविहे पणत्ते, तंजहा—पढमसमयसिद्धा दुसमय-

सिद्धा जाव अणंतसमयसिद्धा, से तं परंपरसिद्धासंसारसमावणगजीवाभिगमे, सेतं असं- सारसमावणगजीवाभिगमे (सू० ७)

संसरणं संसारो—नारकर्तियंरामरभवभ्रमणलक्षणस्तं सम्यग्—एकीभावेनापन्नाः—प्राप्ताः संसारसमापन्नाः—संसारवर्तिनस्ते च ते जीवाश्च तेषामभिगमः संसारसमापन्नजीवाभिगमः, तथा न संसारोऽसंसारः—संसारप्रतिपक्षभूतो मोक्ष इत्यर्थः तं समापन्ना असंसारसमापन्नास्ते च ते जीवाश्च तेषामभिगमोऽसंसारसमापन्नजीवाभिगमः, चशब्दौ उभयेषामपि जीवानां जीवत्वं प्रति तुल्यकक्षतासूचकौ, तेन ये विध्यातप्रदीपकल्पं निर्वाणमभ्युपगतवन्तः ये च नवानामालगुणानामत्यन्तोच्छेदेन ते निरस्ता द्रष्टव्याः, तथाभूतमोक्षाभ्युपगमे तदर्थं प्रेक्षावतां प्रवृत्त्यनुपपत्तेः, न खलु सचेतनः स्ववधाय कण्ठे कुठारिकां व्यापारयति, दुःखितोऽपि हि जीवन् कदाचिद् भद्रमाप्नुयात् मृतेन तु निर्मूलमपि हस्तिताः सम्पद इति, इह कैवलान् अजीवान् जीवांश्चानुच्चार्यभिगमशब्दसंवलितप्रश्नोऽभिगमव्यतिरेकेण प्रतिपत्तेरसम्भवतस्तेषामभिगमगम्यताधर्मख्यापनार्थः तेन 'सेदेवेद्'मित्यादि सद्द्वैताद्यपोह उक्तो वेदितव्यः, सद्द्वैताद्यभ्युपगमेऽभिगमगम्यतारूपधर्मायोगतः प्रतिपत्तेरेवासम्भवात् । तत्राल्पवक्तव्यत्वात्प्रथमतोऽसंसारसमापन्नजीवाभिगमसूत्रम्—'से किं तं असंसारसमावन्नजीवाभिगमे ?, २ दुविहे पं०, तं०—अनंतरसिद्धअसंसारसमावन्नजीवाभिगमे परंपरसिद्धअसंसारसमावन्नजीवाभिगमे य' इत्यादि तावद्वाच्यं यावदुपसंहारवाक्यं 'सेतं असंसारसमापन्नजीवाभिगमे' अस्य व्याख्यानं प्रज्ञापनाटीकातो वेदितव्यं, तत्र सविस्तरसूक्तत्वात् ॥ सम्प्रति संसारसमापन्नजीवाभिगममभित्युस्तत्प्रश्नसूत्रमाह—

से किं तं संसारसमावन्नजीवाभिगमे?, संसारसमावणएसु णं जीवेसु इमाओ णव पडिवत्तीओ

एवमाहिंजति, तं०-एगे एवमाहंसु-दुविहा संसारसमावणगा जीवा पं०, एगे एवमाहंसु-तिविहा
संसारसमावणगा जीवा पं०, एगे एवमाहंसु-चउविहा संसारसमावणगा जीवा पं०, एगे
एवमाहंसु-पंचविहा संसारसमावणगा जीवा पं०, एतेणं अभिलावेणं जाव दसविहा संसार-
समावणगा जीवा पणत्ता (सू० ८)

सूरिराह—संसारसमापत्रेषु णमिति वाक्यालङ्कारे जीवेषु 'इमाः' वक्ष्यमाणलक्षणा 'नव प्रतिपत्तयो' द्विप्रत्यवतारमादौ कृत्वा
दशप्रत्यवतारं यावद् ये नव प्रत्यवतारास्तद्रूपाणि प्रतिपादनानि संवित्तय इतियावत् 'एवं' वक्ष्यमाणया रीत्याऽऽख्यायन्ते पूर्वसूरिभिः,
इह प्रतिपत्त्याख्यानेन प्रणालिकयाऽर्थोख्यानं द्रष्टव्यं, तदपासने चैयमुपपत्तिः—एकान्तैकस्वरूपे वस्तुन्यभिधानद्वयासम्भवात् भिन्नप्रवृत्तिनिमित्ता-
'शब्दमात्रं विश्व'मिति, तदपास्तं द्रष्टव्यं, तदपासने चैयमुपपत्तिः—एकान्तैकस्वरूपे वस्तुन्यभिधानद्वयासम्भवात् भिन्नप्रवृत्तिनिमित्ता-
भावात्, ततश्च शब्दमात्रमित्येव स्यात् न विश्वमिति, प्रणालिकयाऽर्थोभिधानमेवोपदर्शयति, तद्यथा—एके आचार्या एवमाख्यातवन्तः—
द्विविधाः संसारसमापत्रा जीवाः प्रज्ञाताः, एके आचार्या एवमाख्यातवन्तः—त्रिविधाः संसारसमापत्रा जीवाः, एवं यावद्दशविधा इति,
इह एके इति न पृथग्गतावलम्बिनो दर्शान्तराया इव केचिदन्ये आचार्याः, किन्तु य एव पूर्वं द्विप्रत्यवतारविवक्षायां वर्त्तमाना एव-
मुक्तवन्तः यथा द्विविधाः संसारसमापत्रा जीवा इति त एव त्रिप्रत्यवतारविवक्षायां वर्त्तमानाः, द्विप्रत्यवतारविवक्षामयेक्ष्य त्रिप्रत्यवतार-
विवक्षाया अन्यत्वात्, विवक्षावतां तु कथञ्चिद् भेदादन्य इति वेदितव्याः, अत एव प्रतिपत्तय इति परमार्थतोऽनुयोगद्वाराणीति
प्रतिपत्तव्यम्, इह य एव द्विविधास्त एव त्रिविधास्त एव चतुर्विधा यावद्दशविधा इति तेषामनेकस्वभावतायां तत्तद्धर्मभेदेन तथा

तथाऽभिधानता युज्यते, नान्यथा, एकान्तैकस्वभावतायां तेषां वैचित्र्यायोगतस्तथा तथाऽभिधानप्रवृत्तेरसम्भवात्, एवं सति “अष्ट-
विकल्पं दैवं तिर्यग्योनं च पञ्चधा भवति । मानुष्यं चैकविधं समासतो भौतिकः सर्गः ॥ १ ॥” इति वाङ्मात्रमेव, अधिष्ठातृजीवाना-
मेकरूपत्वाभ्युपगमेन तथारूपवैचित्र्यासम्भवादिति, एवमन्येऽपि प्रवादास्तथा तथा वस्तुवैचित्र्यप्रतिपादनपरा निरस्ता द्रष्टव्याः, सर्वशै-
कस्वभावत्वाभ्युपगतौ वैचित्र्यायोगात् ॥ सम्प्रत्येता एव प्रतिपत्तीः क्रमेण व्याचिख्यासुः प्रथमत आद्यां प्रतिपत्तिं विभावयिषुरिदमाह—

तत्थ(णं) जे एवमाहंसु ‘दुविहा संसारसमावणगा जीवा पं०’ ते एवमाहंसु—तं०—तसा चेव
थावरा चेव ॥ (सू० ९)

‘तत्र’ तेषु नवसु प्रतिपत्तिषु मध्ये ये द्विप्रत्यवतारविवक्षायां वर्त्तमाना एवं व्याख्यातवन्तः—द्विविधाः संसारसमापन्नका जीवाः
प्रज्ञप्ता इति ते ‘णम्’ इति वाक्यालङ्कारे ‘एवं’ वक्ष्यमाणरीत्या द्विविधत्वभावनार्थमाख्यातवन्तः; ‘तद्यथे’ ल्युपन्यस्तद्वैविध्योपदर्शनार्थः;
त्रसाश्चैव स्थावराश्चैव, तत्र त्रसन्ति—उष्णाद्यभितताः सन्तो विवक्षितस्थानानुद्विजन्ति गच्छन्ति च छायाद्यासेवनार्थं स्थानान्तरमिति त्रसाः;
अनया च व्युत्पत्त्या त्रसास्त्रसनासकर्मोदयवर्तिन एव परिगृह्यन्ते, न शेषाः; अथ शैषैर्पीह प्रयोजनं, तेषामप्यग्रे वक्ष्यमाणत्वात्, तत
एवं व्युत्पत्तिः—त्रसन्ति—अभिसन्धिपूर्वकमनभिसन्धिपूर्वकं वा ऊर्द्धमधस्तिर्यक् चलन्तीति त्रसाः—तेजोवायवो द्वीन्द्रियादयश्च, उष्णा-
द्यभितापेऽपि तत्स्थानपरिहारासमर्थाः सन्तस्तिष्ठन्तीत्येवंशीलाः स्थावराः—पृथिव्यादयः; चशब्दौ स्वगतानेकभेदसमुच्चयार्थौ, एवकारा-
ववधारणार्थौ, अत एव संसारसमापन्नका जीवाः; एतद्व्यतिरेकेण संसारिणासभावात् ॥ तत्राल्पवक्तव्यत्वात्प्रथमतः स्थावरानभिधिसु-
स्तप्रश्नसूत्रमाह—

से किं तं थावरा?, २ त्रिविहा पन्नसा, तंजहा-पुढविकाइया १ आउक्काइया २ वणास्सइकाइया
३ ॥ (सू० १०)

अथ के ते स्यावराः?, सूरिराह-स्यावरास्त्रिविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-पृथिवीकाया एव पृथिवीकायिकाः, आर्षत्वात्सार्थे इकप्रत्ययः, आपो-द्रवास्ताश्च प्रतीताः ता एव कायः-शरीरं येषां ते अष्काया एवाष्कायिकाः, वनस्पतिः-लतादिरूपः प्रतीतः स एव कायः-शरीरं येषां ते वनस्पतिकायाः वनस्पतिकाया एव वनस्पतिकायिकाः, सर्वत्र बहुवचनं बहुल्लभ्यापनार्थं, तेन 'पृथिवी देवते'-स्यादिना यत्तदेकजीवत्वमात्रप्रतिपादनं तदपास्तमवसेयं, यदि पुनस्तदधिष्ठात्री काचनापि देवता परिकल्प्यते तदानीमेकलेऽप्यविरोधः । इह सर्वभूताधारः पृथिवीति प्रथमं पृथिवीकायिकानामुपादानं, तदनन्तरं तत्प्रतिष्ठितत्वादाष्कायिकानां, तदनन्तरं "जस्य जलं तस्य वणं" इति सैद्धान्तिकवस्तुप्रतिपादनार्थं वनस्पतिकायिकानामिति, इह त्रिविधत्वं स्यावराणां तेजोवायूनां लब्ध्या स्यावराणामपि सतां गतित्रसेष्वन्तर्भावविवक्षणात्, तथा च तत्त्वार्थसूत्रमप्येवं व्यवस्थितं "पृथिव्यन्मुवनस्पतयः स्यावराः ॥ तेजोवायू द्वीन्द्रियादयश्च त्रसाः" (तत्त्वा० अ० २ सू० १३-१४) इति, तत्र 'यथोद्देशं निर्देश' इति प्रथमतः पृथिवीकायिकप्रतिपादनार्थमाह--

से किं तं पुढविकाइया?, २ दुविहा पं०, तं०-सुहुमपुढविकाइया य बायरपुढविकाइया य ॥ (सू० ११)

अथ के ते पृथिवीकायिकाः?, सूरिराह-पृथिवीकायिका द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-सूक्ष्मपृथिवीकायिकाश्च बद्रपृथिवीकायि-
काश्च, तत्र सूक्ष्मनामकर्मोदयात्सूक्ष्मा वादरनामकर्मोदयात्तु बादराः, कर्मोदयजनिते खल्वेते सूक्ष्मवादरत्वे, नापेक्षिके बद्रामलकयो-

रिव, सूक्ष्माश्च ते पृथिवीकायिकाश्च सूक्ष्मपृथिवीकायिकाः, बादराश्च ते पृथिवीकायिकाश्च वादरपृथिवीकायिकाः, चशब्दौ स्वगताने-
कभेदसूत्रकौ, सूक्ष्माः सकललोकवर्तिनो बादराः प्रतिनियतैकदेशधारिणः ॥ तत्र सूक्ष्मपृथिवीकायिकप्रतिपादनार्थमाह—

से किं तं सुहुमपुढविकाहया १, २ हुविहा पं०, तं०-पञ्चत्तगा य अपञ्चत्तगा य ॥ (सू० १२)

अथ के ते सूक्ष्मपृथिवीकायिकाः १, सूरिराह—सूक्ष्मपृथिवीकायिका द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—पर्याप्तकाश्चापर्याप्तकाश्च, तत्र पर्या-
प्तिर्नामाहारादिपुद्गलग्रहणपरिणमनहेतुरात्मनः शक्तिविशेषः, स च पुद्गलोपचयादुपजायते, किमुक्तं भवति ?—उत्पत्तिदेशमागतेन प्रथमं ये
गृहीताः पुद्गलास्तेषां तथाऽन्येषामपि प्रतिसमर्थं गृह्यमाणानां तत्संपर्कतस्तद्रूपतया जातानां यः शक्तिविशेष आहारादिपुद्गलखलरसरू-
पतापादनहेतुर्यथोद्दान्तर्गतानां पुद्गलविशेषाणामाहारपुद्गलविशेषाणामाहारपुद्गलखलरसरूपतापरिणमनहेतुः सा पर्याप्तिः, सा च षोढा,
तद्यथा—आहारपर्याप्तिः १ शरीरपर्याप्तिः २ इन्द्रियपर्याप्तिः ३ प्राणापानपर्याप्तिः ४ भाषापर्याप्तिः ५ मनःपर्याप्तिश्च ६, तत्र यथा वाह्य-
माहारमादाय खलरसरूपतया परिणमयति साऽऽहारपर्याप्तिः १, यथा रसीभूतमाहारं रसासृग्मांसमेदोऽस्थिमज्जाशुक्लक्षणसप्तधातुरू-
पतया परिणमयति सा शरीरपर्याप्तिः २, यथा धातुरूपतया परिणमितमाहारमिन्द्रियरूपतया परिणमयति सा इन्द्रियपर्याप्तिः ३,
यथा पुनरुच्छ्वासप्रायोग्यवर्गणापुद्गलानादायोच्छ्वासरूपतया परिणमय्यालम्ब्य च मुञ्चति सा उच्छ्वासपर्याप्तिः ४, यथा तु भाषाप्रा-
योग्यान् पुद्गलानादाय भाषालेन परिणमय्यालम्ब्य च मुञ्चति सा भाषापर्याप्तिः ५, यथा पुनर्मनःप्रायोग्यवर्गणादलिकमादाय मन-
स्त्वेन परिणमय्यालम्ब्य च मुञ्चति सा मनःपर्याप्तिः ६, एताश्च यथाक्रममेकेन्द्रियाणां सञ्ज्ञवर्जानां द्वीन्द्रियादीनां संज्ञिनां च चतु-
ष्पञ्चषट्सङ्ख्या भवन्ति, उत्पत्तिप्रथमसमये एव च एता यथायथं सर्वा अपि युगपन्निष्पादयितुमारभ्यन्ते क्रमेण च निष्ठासुपयान्ति,

तद्यथा—प्रथममाहारपर्याप्तित्ततः शरीरपर्याप्तित्तत इन्द्रियपर्याप्तिरित्यादि, आहारपर्याप्तिश्च प्रथमसमय एव निष्पत्तिसुपगच्छति, शेषास्तु प्रत्येकमन्तर्मुहूर्त्तेन कालेन, अथाहारपर्याप्तिः प्रथमसमय एव निष्पद्यत इति कथमवसीयते?, उच्यते, इह भगवताऽऽर्यश्यामेन प्रज्ञापनायामाहारपदे द्वितीयोद्देशके सूत्रमिदमपाठि—“आहारपल्लतीए अपल्लत्तए णं भते! किं आहारए अणाहारए?, गोयसा! प्रथमसमय एवाहारकत्वात्, तत आहारपर्याप्त्या अपर्याप्तो विग्रहगतावेवोपपद्यते नोपपातक्षेत्रमागतोऽपि, उपपातक्षेत्रसमागतस्य सर्वासामपि च पर्याप्तीनां पर्याप्तिपरिसमाप्तिकालोऽन्तर्मुहूर्त्तप्रमाणः, पर्याप्तयो विद्यन्ते येषां ते पर्याप्ताः, यथा शरीरादिपर्याप्तिसु “सिय आहारए सिय अणाहारए”, यद्दि पुनरुपपातक्षेत्रसमागतोऽप्याहारपर्याप्त्या अपर्याप्तः स्या-ऽपल्लयः; पर्याप्ता एव पर्याप्तकाः; ये पुनः स्वयोग्यपर्याप्तिसिद्धिर्भवति, यद्दि पुनरुपपातक्षेत्रसमागतोऽप्याहारपर्याप्त्या अपर्याप्तः स्या-करणैश्च, तत्र येऽपर्याप्तका एव त्रियन्ते ते लब्ध्याऽपर्याप्तकाः; ये पुनः करणानि—शरीरेन्द्रियादीनि न तावन्निर्वर्त्तयन्ति अथचावश्यं निर्वर्त्तयिष्यन्ति ते करणापर्याप्ताः संप्राप्ताः ॥ संप्रपत्ति विनेयजनानुग्रहाय शेषवक्तव्यतासङ्ग्रहार्थमिदं सङ्ग्रहणिगाथाद्वयमाह—शरीरो-गाहणसंघयण संठाणकसाय तह य हुंति सन्नाओ । लेसिंदियसमुग्घाए सन्नी वेए य पल्लत्ती ॥ १ ॥ दिट्ठी इंसणनाणे जोगुवओणे तहा किमाहारे । उववायठिई समुग्घाय चवणगइरागई चव ॥ २ ॥ अस्य व्याख्या—प्रथमतः सूक्ष्मशुद्धीकायिकानां शरीराणि वक्तव्यानि, तदनन्तरमवगाहना, ततः संहननं, तदनन्तरं संस्थानं, ततः कपायाः, ततः कति भवन्ति सञ्ज्ञाः? इति वक्तव्यं, ततो लेश्याः तदनन्तरमिन्द्रियाणि, ततः समुद्घाताः, ततः किं सञ्ज्ञिनोऽसञ्ज्ञिनो वा? इति वक्तव्यं, तदनन्तरं वेदो वक्तव्यः, ततः पर्याप्तयो

यथा कति पर्याप्तयः सूक्ष्मपृथिवीकाधिकानाम् ? इत्यादि, पर्याप्तिप्रहणमुपलक्षणं तेन तत्प्रतिपक्षभूता अपर्याप्तयोऽपि वक्तव्या इति द्रष्टव्यं, तदनन्तरं दृष्टिर्वक्तव्या, ततो दर्शनं, तदनन्तरं ज्ञानं, ततो योगः, तत उपयोगः, तथा किमाहारमाहारयन्ति सूक्ष्मपृथिवीका-यिकाः ? इत्यादि वक्तव्यं, तदनन्तरमुपपातः, ततः स्थितिः, ततः समुद्घातमधिकृत्य मरणं वक्तव्यमित्यर्थः, तदनन्तरं च्यवनं, ततो गत्यागती इति, इति सर्वसङ्ख्याया त्रयोविंशतिद्वाराणि, तत्र प्रथमद्वारव्याख्यानार्थमाह—

तेसि णं भंते ! जीवाणं कतिसरीरया पणत्ता, गोयमा ! तओ सररीगा पं०, तं०-ओरालिए तेयए कम्मए॥तेसि णं भंते ! जीवाणं केमहालिया सररीरोगाहणा पं०, गो० ! जहन्नेणं अंगुलासंखेज्जतिभागं उक्कोसेणवि अंगुलासंखेज्जतिभागं ॥ तेसि णं भंते ! जीवाणं सररीरा किंसंघयणा पणत्ता ? , गोयमा ! छेवट्टसंघयणा पणत्ता ॥ तेसि णं भंते ! सररीरा किंसंठिया पं० ? , गोयमा ! मसूरचंदसंठिता पणत्ता ॥ तेसि णं भंते ! जीवाणं कति कसाया पणत्ता ? , गोयमा ! चत्तारि कसाया पणत्ता, तं-जहा-कोहकसाए माणकसाए लोहकसाए ॥ तेसि णं भंते ! जीवाणं कति सण्णा पणत्ता ? , गोयमा ! चत्तारि पणत्ता, तंजहा-आहारसण्णा जाव परिग्गहसन्ना ॥ तेसि णं भंते ! जीवाणं कति लेसाओ पणत्ताओ ? , गोयमा ! तिन्नि लेस्सा पन्नत्ता, तंजहा-किण्हलेस्सा नीललेसा काउलेसा ॥ तेसि णं भंते ! जीवाणं कति इंदियाइं पणत्ताइं ? , गोयमा ! एगे फासिंदिए पणत्ते ॥ तेसि णं भंते ! जीवाणं कति समुग्घाया पणत्ता ? , गोयमा ! तओ समुग्घाया पणत्ता, तंजहा-

वेयणाससुग्धाते कसायससुग्धाए मारणंतिथससुग्धाए ॥ ते णं भंते ! जीवा किं सन्नी असन्नी ? ,
गोयमा ! नो सन्नी असन्नी ॥ ते णं भंते ! जीवा किं इत्थिवेया पुरिसवेया णपुंसगवेया ? , गो-
यमा ! णो इत्थिवेया णो पुरिसवेया णपुंसगवेया ॥ तेसि णं भंते ! जीवाणं कति पज्जत्तीओ पण-
त्ताओ ? , गोयमा ! चत्तारि पज्जत्तीओ पणत्ताओ, तंजहा-आहारपज्जत्ती सरीरपज्जत्ती इंदि-
यपज्जत्ती आणपाणुपज्जत्ती । तेसि णं भंते ! जीवाणं कति अपज्जत्तीओ पणत्ताओ ? , गोयमा !
चत्तारि अपज्जत्तीओ पणत्ताओ, तंजहा-आहारअपज्जत्ती जाव आणापाणुअपज्जत्ती ॥ ते णं
भंते ! जीवा किं सम्मदिट्ठी मिच्छादिट्ठी सम्मामिच्छादिट्ठी ? , गोयमा ! णो सम्मदिट्ठी मिच्छा-
दिट्ठी नो सम्ममिच्छादिट्ठी ॥ ते णं भंते ! जीवा किं चक्खुदंसणी अचक्खुदंसणी ओहिदंसणी
केवलदंसणी ? , गोयमा ! नो चक्खुदंसणी अचक्खुदंसणी नो ओहिदंसणी नो केवलदंसणी ॥
ते णं भंते ! जीवा किं नाणी अण्णाणी ? , गोयमा ! नो नाणी अण्णाणी, नियमा दुअण्णाणी,
तंजहा-मतिअन्नाणी सुयअण्णाणी य ॥ ते णं भंते ! जीवा किं मणजोगी वयजोगी कायजोगी ? ,
गोयमा ! नो मणजोगी नो वयजोगी कायजोगी ॥ ते णं भंते ! जीवा किं सागारोवडत्ता अणा-
गारोवडत्ता ? , गोयमा ! सागारोवडत्तावि अणागारोवडत्तावि ॥ ते णं भंते ! जीवा किमाहारमा-
हारंति ? , गोयमा ! दब्धतो अणंतपदेसियाहं खेत्तओ असंखेज्जपदेसोगाढाहं कालओ अन्नयर-

समयद्वितीयाईं भावतो वणवं(मं)ताईं गंधवं(मं)ताईं रसवं(मं)ताईं फासवं(मं)ताईं ॥ जाईं भावओ
वणमंताईं आ०, ताईं किं एगवण्णाईं आ० दुवण्णाईं आ० तिवण्णाईं आ० चउवण्णाईं आ०
पंचवण्णाईं आ०?, गोयमा! ठाणमग्गणं पडुच्च एगवण्णाईंपि दुवण्णाईंपि तिवण्णाईंपि चउ-
वण्णाईंपि पंचवण्णाईंपि आ०, विहाणमग्गणं पडुच्च कालाईंपि आ० जाव सुक्किलाईंपि आ०,
जाईं वणओ कालाईं आ० ताईं किं एगगुणकालाईं आ० जाव अणंतगुणकालाईं आ०?, गो-
यमा! एगगुणकालाईंपि आ० जाव अणंतगुणकालाईंपि आ० एवं जाव सुक्किलाईं ॥ जाईं
भावतो गंधमंताईं आ० ताईं किं एगगंधाईं आ० दुगंधाईं आ०?, गोयमा! ठाणमग्गणं प-
डुच्च एगगंधाईंपि आ० दुगंधाईंपि आ०, विहाणमग्गणं पडुच्च सुब्भिगंधाईंपि आ० दुब्भिगंधा-
ईंपि आ०, जाईं गंधतो सुब्भिगंधाईं आ० ताईं किं एगगुणसुब्भिगंधाईं आ० जाव अणंतगुण-
सुरभिगंधाईं आ०?, गोयमा! एगगुणसुब्भिगंधाईंपि आ० जाव अणंतगुणसुब्भिगंधाईंपि, आ०
एवं दुब्भिगंधाईंपि ॥ रसा जहा वण्णा ॥ जाईं भावतो फासवं(मं)ताईं आ० ताईं किं एगफा-
साईं आ० जाव अट्टफासाईं आ०?, गोयमा! ठाणमग्गणं पडुच्च नो एगफासाईं आ० नो दु-
फासाईं आ० नो तिफासाईं आ० चउफासाईं आ० पंचफासाईंपि जाव अट्टफासाईंपि आ०,
विहाणमग्गणं पडुच्च कक्खळाईंपि आ० जाव सुक्खळाईंपि आ०, जाईं फासतो कक्खळाईं आ०

ताहं किं एगगुणकक्खडाहं आ० जाव अणंतगुणकक्खडाहं आ०?, गोयमा ! एगगुणकक्खडा-
इंपि आ० जाव अणंतगुणकक्खडाहंपि आ० एवं जाव लुक्खा णेयव्वा ॥ ताहं भंते ! किं पुट्ठाहं
आ० अपुट्ठाहं आ०?, गोयमा ! पुट्ठाहं आ० नो अपुट्ठाहं आ०, ताहं भंते ! ओगाढाहं आ०
अणोगाढाहं आ०?, गोयमा ! ओगाढाहं आ० नो अणोगाढाहं आ०, ताहं भंते ! किमणंतरो-
गाढाहं आ० परंपरोगाढाहं आ०?, गोयमा ! अणंतरोगाढाहं आ० नो परंपरोगाढाहं आ०, ताहं
भंते ! किं अणूहं आ० बायराहं आ०?, गोयमा ! अणूहंपि आ० बायराहंपि आहारंति, ताहं
भंते ! उहुं आ० अहे आ० तिरियं आहारंति?, गोयमा ! उहुंपि आ० अहेवि आ० तिरियंपि
आ०, ताहं भंते ! किं आहं आ० मज्झे आ० पज्जवसाणे आहारंति?, गोयमा ! आदिंपि आ०
मज्झेवि आ० पज्जवसाणेवि आ०, ताहं भंते ! किं सविसए आ० अचिसए आ०?, गोयमा !
सविसए आ० नो अचिसए आ०, ताहं भंते ! किं आणुपुब्बि आ० अणुपुब्बि आहारंति?,
गोयमा ! आणुपुब्बि आहारंति नो अणुपुब्बि आहारंति, ताहं भंते ! किं तिदिसिं आहारंति
चउदिसिं आहारंति पंचदिसिं आहारंति उदिसिं आहारंति?, गोयमा ! निव्वाघाएणं उदिसिं,
वाघातं पडुच्च सिय तिदिसिं सिय चउदिसिं सिय पंचदिसिं, उस्सन्नकारणं पडुच्च वण्णतो काला
नीला जाव सुक्खिलाहं, गंधतो सुब्भिगंधाहं, रसतो जाव तित्तमहुराहं, फासतो

कक्खडमउयजाव निद्धल्लुक्खाइं, तेसिं पोराने वणणगुणे विप्परिणामइत्ता परिपालइत्ता परिसा-
 डइत्ता परिचिद्धंसइत्ता अण्णे अणुव्वे वणणगुणे गंधगुणे जाव फासगुणे उप्पाइत्ता आतसरी-
 रओगाढा पोग्गले सव्वप्पणयाए आहारमाहारोति ॥ ते णं भंते ! जीवा कतोहिंतो उववज्जंति ?
 किं नेरइएहिंतो उववज्जंति तिरिक्खलमणुस्सदेवेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! नो नेरइएहिंतो उव-
 वज्जंति, तिरिक्खजोगिणिएहिंतो उववज्जंति, नो देवेहिंतो उववज्जंति, नि-
 रिक्खजोगियपज्जत्तापज्जत्तेहिंतो असंखेज्जवासाउयवज्जेहिंतो उववज्जंति, मणुस्सेहिंतो अकम्म-
 भूमिगअसंखेज्जवासाउयवज्जेहिंतो उववज्जंति, वक्कंतीउववाओ भाणियव्वो ॥ तेसि णं भंते !
 जीवाणं केवतियं कालं ठिती पणत्ता ? गोयमा ! जहत्तेणं अंतोसुहुत्तं उक्कोसेणवि अंतोसुहुत्तं ॥
 ते णं भंते ! जीवा मारणंतिअसमुग्घातेणं किं समोहया मरंति असमोहया मरंति ? गोयमा ! स-
 मोहयावि मरंति असमोहयावि मरंति ॥ ते णं भंते ! जीवा अणंतरं उव्वट्टित्ता कहिं गच्छंति ?
 कहिं उववज्जंति ?—किं नेरइएसु उववज्जंति तिरिक्खजोगिएसु उ० मणुस्सेसु उ० देवेसु उवव० ?,
 गोयमा ! नो नेरइएसु उववज्जंति तिरिक्खजोगिएसु उ० मणुस्सेसु उ० णो देवेसु उवव० । किं
 एगिंदिएसु उववज्जंति जाव पंत्तिंदिएसु उ० ? गोयमा ! एगिंदिएसु उववज्जंति जाव पंचेदिय-
 तिरिक्खजोगिएसु उववज्जंति, असंखेज्जवासाउयवज्जेसु पज्जत्तापज्जत्ताएसु उव०, मणुस्सेसु अ-

कम्मभूमगअंतरदीवगअसंखेज्जवासाउयत्रज्जेसु पज्जत्तापज्जत्तएसु उव० ॥ ते णं भंते ! जीवा
कत्तिगतिका कत्तिआगतिका पणत्ता ? गोयमा ! दुगतिया दुआगतिया, परित्ता असंखेज्जा
पणत्ता समणाउसो !, से त्तं सुहुमपुढविकाइया ॥ (सू० १३)

‘तेषां’ सूक्ष्मपृथिवीकायिकानां णमिति वाक्यालङ्कारे ‘भदन्त !’ परमकल्याणयोगिन् ! कति शरीराणि प्रज्ञप्तानि ? अथ कः कमेव-
माह ? उच्यते, भगवान् गौतमो भगवन्तं श्रीमन्महावीरं, कथमेतद् विनिश्चीयते इति चेद्, उच्यते, निर्वचनसूत्रात्, ननु गौतमोऽपि
भगवान् उपचितकुशलमूलो गणधरस्तीर्थकरभाषितमातृकापदत्रयश्रवणमात्रावाप्तप्रकृष्टश्रुतज्ञानावरणक्षयोपशमश्चतुर्दशपूर्वविद् विवक्षिता-
र्थपरिज्ञानसमन्वित एव ततः किमर्थं पृच्छति ? तथाहि-न चतुर्दशपूर्वविदः प्रज्ञापनीयं किञ्चिद्विदितमस्ति, विशेषतः सर्वोक्षरसं-
निपातिनः संभिन्नश्रोतसो भगवतो गणश्रुतः सर्वोत्कृष्टश्रुतलब्धिसमन्वितस्य गौतमस्य, उक्तं च—‘संखातीते वि भवे साहइ जं वा
परो उ पुच्छेज्जा । न य णं अणाइसेसी वियाणई एस छउमत्थो ॥ १ ॥’ उच्यते, शिष्यसंप्रत्ययार्थं, तथाहि-जानत्रेव भगवान्
अन्यत्र विनेयेभ्यः प्रतिपाद्य तत्संप्रत्ययनिमित्तं भूयोऽपि भगवन्तं पृच्छतीति, अथवा गणधरप्रश्रुतीर्थकरनिर्वचनरूपं किञ्चित्सूत्रमिती-
त्थमधिकृतसूत्रकारः सूत्रं रचितवान्, यदिवा संभवति भगवतोऽपि स्वल्पोऽनाभोगः छद्मस्थत्वादिति पृच्छति, उक्तं च—‘न हि
नामानाभोगरच्छद्मस्थेह कस्यचिन्नास्ति । ज्ञानावरणीयं हि ज्ञानावरणप्रकृति कर्म ॥ १ ॥’ इति कृतं प्रसङ्गेन, प्रस्तुतमुच्यते, भग-
वानाह-गोयमेत्यादि, अनेन लोकरुप्रथितमहागोत्रविशिष्टाभिधायकेनामन्नणध्वनिनाऽऽमन्नयन्निद्रं ज्ञापयति-प्रधानासाधारणगुणेनोत्साह्य

१ संबध्यातीतानपि भवान् साधयति यद्वा पर पृच्छेत् । न चानतिशायी विजानात्येप छद्मस्थ (रति) ॥ १ ॥

विनयेस्य धर्मः कथनीयः, इत्थमेव सम्यक्प्रतिपत्तियोगादिति, त्रीणि शरीराणि प्रज्ञप्तानि, इह शरीराणि पञ्च भवन्ति, तद्यथा—औदारिकं
 वैक्रियमाहारकं तैजसं कार्मणं च, तत्रोदारं—प्रधानं, प्राधान्यं चास्य तीर्थकरणधरशरीराण्यधिकृत्य, ततोऽन्यस्थानुत्तरसुरशरीरस्यापि
 अनन्तगुणहीनत्वात्, यद्वा उदारं सातिरेकयोजनसहस्रमानत्वात् शेषशरीरापेक्षया बृहत्प्रधानं, बृहत्ता चास्य वैक्रियं प्रति भवधार-
 णीयसहजशरीरापेक्षया द्रष्टव्या, अन्यथोत्तरवैक्रियं योजनलक्षमानमपि लभ्यते, उदारमेव औदारिकं, विनयादिपाठादिकण् १, तथा
 विविधा विशिष्टा वा क्रिया विक्रिया तस्यां भवं वैक्रियं, तथाहि—तदेकं भूत्वाऽनेकं भवति अनेकं भूत्वा एकं तथाऽणु भूत्वा महद्भवति
 महश्च भूत्वाऽणु तथा खचरं भूत्वा भूमिचरं भवति भूमिचरं भूत्वा खचरं तथा दृश्यं भूत्वाऽदृश्यं भवति अदृश्यं भूत्वा दृश्यमिति,
 तच्च द्विविधम्—औपपातिकं लब्धिप्रत्ययं च, तत्रौपपातिकमुपपातजन्मनिमित्तं, तच्च देवनारकाणां, लब्धिप्रत्ययं तिर्यग्मनुष्याणां २, तथा
 चतुर्दशपूर्वविदां तीर्थकरस्फातिदर्शनादिकतथाविधप्रयोजनोत्पत्तौ सत्यां विशिष्टलब्धिवशादाह्रियते—निर्वर्त्यते इत्याहारकं, 'कृद्बहुलक'-
 मिति वचनात्कर्मणि बुब्, यथा पादहारक इत्यत्र, उक्तं च—“कज्जंमि समुपपन्ने सुयकेवल्लिणा विसिट्टलद्धीए । जं एत्थ आहरिज्जइ
 भणंति आहारगं तं तु ॥ १ ॥” कार्यं चेदम्—“पैणिदयरिद्धिदंसण सुहुमपयत्थावगाहेहं वा । संसयवोच्छेयत्थं गमणं जिणपाय-
 मूलंमि ॥ १ ॥” एतच्चाहारकं कदाचनापि लोके सर्वथाऽपि न भवति, तच्चाभवनं जघन्यत एकं समयमुत्कर्षतः षण्मासान् यावत्,
 उक्तं च—“आहारगाह लोणे छम्मासा जा न होंत्तिवि कयाइं । उक्कोसेणं नियमा एकं समयं जहन्नेणं ॥ १ ॥” आहारकं च शरीरं

१ कार्यं समुत्पन्ने श्रुतकेवलिना विशिष्टलब्ध्या । यदत्राहियते भणन्त्याहारकं तत्तु ॥ १ ॥ २ प्राणिदयान्क्रुद्धिदर्शनसूक्ष्मपदार्थावगाहेतवे वा । संसय-
 न्युच्छेदार्थं गमनं जिणपादमूले ॥ १ ॥ ३ आहारकादयो नियमालोके षण्मासान् यावत् भवन्त्यपि कदाचित् । उत्कृष्टतो नियमात् एकं समयं जघन्येन ॥ १ ॥

वैक्रियशरीरोपेक्षयाऽऽत्यन्तशुभं स्वच्छस्फटिकशिलेव शुभ्रपुद्गलसमूहात्मकं ३, तथा तेजसां-तेजःपुद्गलानां विकारसौजसं 'विकार' इत्येण्, तत् औष्मलिङ्गं मुक्ताहारपरिणामनकारणं, ततश्च विशिष्टतपःसमुत्थलब्धिर्विशेषस्य पुंसस्तेजोलेइयाविनिर्गमः, उक्तं च—“सिन्धुस्स उम्ह-सिद्धं रसाइआहारपाकजणगं च । तेयगलद्धिनिमित्तं च तेयगं होइ नायव्वं ॥ १ ॥” ४, तथा कर्मणो जातं कर्मजं, किमुक्तं भवति?—कर्मपरमाणव एवात्मप्रदेशैः सह क्षीरनीरवदन्योऽन्यानुगता. सन्तः शरीररूपतया परिणताः कर्मजं शरीरमिति, अत एवैतदन्यत्र कार्मणमित्युक्तं, कर्मणो विकारः कार्मणमिति, तथा चोक्तम्—“कैम्मविकारो कम्मणमट्टविहविचित्तकम्मनिष्फन्नं । सन्वेसिं सरीराणं कारणभूयं मुणेयव्वं ॥ १ ॥” अत्र 'सन्वेसि'मिति सर्वेषामौदारिकादीनां शरीराणां कारणभूतं-बीजभूतं कार्मणं शरीरं, न सत्त्वामूलमुच्छिन्ने भवप्रपञ्चप्ररोहबीजभूते कार्मणे वपुषि शेषशरीरप्रादुर्भावः, इदं च कर्मजं शरीरं जन्तोर्गत्यन्तरसङ्क्रान्तौ साधकतमं कारणं, तथाहि-कर्मजैतैव वपुषा तैजससहितेन परिकरितो जन्तुर्मरणदेशमपहायोत्पत्तिदेशमभिसर्पति, ननु यदि तैजससहितकार्मणवपुःपरिकरितो गत्यन्तरं संक्रामति तर्हि स गच्छन्नागच्छन् कस्मान्न दृष्टिपथमवतरति?, उच्यते, कर्मपुद्गलानां तैजसपुद्गलानां चाति-सूक्ष्मतया चक्षुरादीन्द्रियागोचरत्वात्, तथा च परतीर्थैरप्युक्तम्—“अन्तरा भवदेहोऽपि, सूक्ष्मत्वान्नोपलभ्यते । निष्कामन् प्रविशन् वाऽपि, नाभावोऽनीक्षणादपि ॥ १ ॥” एतेषां पञ्चानां शरीराणां मध्ये यानि त्रीणि शरीराणि सूक्ष्मपृथिवीकायिकाना तानि नामप्राहमुपदर्शयति—तंजहा-ओरालिए तेयए कम्मए, वैक्रियाहारके तु तेषां न संभवतो, भवस्वभावत एव तल्लब्धिश्चून्त्यत्वात् ।

१ सर्वस्यौष्ण्यसिद्धि रसायाहारपाकजनकं च । तेजोलब्धिनिमित्तं च तेजस भवति ज्ञातव्यम् ॥ १ ॥ २ कर्मविकारः कार्मणमष्टविधविचित्रकर्मनिष्पन्नम् । सर्वेषां शरीराणा कारणभूतं, मुणितव्य ॥ १ ॥

अधुनाऽवगाहनाद्वारमाह—‘तेसिणं भंते !’ इत्यादि सुगमं, नवरं जघन्यपदोत्कृष्टपदयोस्तुल्यश्रुतावपि जघन्यपदादुत्कृष्टपदमधिकमव-
 सातव्यम् ॥ संहननद्वारमाह—तेसिणमित्यादि, तेषां भदन्त ! जीवानां शरीरकाणि किंसंहननानि प्रज्ञप्तानि ?; संहननं नामास्थिनिचय-
 रूपं, तच्च षोढा, तद्यथा—वज्रऋषभनाराचं ऋषभनाराचं नाराचमर्द्धनाराचं कीलिका छेदवर्त्ति च, तत्र वज्रं—कीलिका ऋषभः—परि-
 वेष्टनपट्टः नाराचस्तूभयतो मर्कटबन्धः ततश्च द्वयोरश्वोरुभयतो मर्कटबन्धेन बद्धयोः पट्टाकृति गच्छता तृतीयेनाश्रा परिवेष्टितयो-
 रूपरि तदस्थित्रयभेदि कीलिकाख्यं वज्रनामकमस्थि यत्र भवति तद्वज्रऋषभनाराचसञ्ज्ञं प्रथमं संहननं ?; यत्पुनः कीलिकारहितं
 संहननं तत् ऋषभनाराचं द्वितीयं संहननं २, तथा यत्राश्वोर्मर्कटबन्ध एव केवलस्तत्राराचसञ्ज्ञं तृतीयं संहननं ३, यत्र पुनरेक-
 पार्श्वे मर्कटबन्धो द्वितीये च पार्श्वे कीलिका तदर्द्धनाराचं-चतुर्थं संहननं ४, तथा यत्रास्थीनि कीलिकामात्रबद्धानि तत्कीलिकाख्यं प-
 ञ्चमं संहननं ५, तथा यत्रास्थीनि परस्परं छेदेन वर्त्तन्ते न कीलिकामात्रेणापि बन्धस्तत् षष्ठं छेदवर्त्ति, तच्च प्रायो मनुष्यादीनां नित्यं
 क्लेहाभ्यङ्गादिरूपां परिशीलनामपेक्षते ६, इत्थं षोढा संहननसम्भवे संशयः—तेषां शरीराणि किंसंहननानि प्रज्ञप्तानि ? इति, भगवानाह
 —गौतम ! छेदवर्त्तिसंहननानि प्रज्ञप्तानि, अयमत्राभिप्रायः—यद्यपि सूक्ष्मपृथिवीकायिकानामस्थिभावस्तथाऽप्यौदारिकशरीरिणामस्थ्या-
 लकेन संहननेन यः शक्तिविशेष उपजायते सोऽप्युमचारात्संहननमिति व्यवह्रियते, शक्तिविशेषश्चाल्यन्तमल्पीयान् सूक्ष्मपृथिवीकायि-
 कानामप्यस्यौदारिकशरीरित्वात्, जघन्यश्च शक्तिविशेषश्छेदवर्त्तिसंहननविषय इति तेषामपि छेदवर्त्तिसंहननमुक्तम् ॥ गतं संहननद्वारं,
 सम्प्रति संस्थानद्वारमाह—‘तेसिणं भंते !’ इत्यादि सुगमं, नवरं ‘मसूरगचंदसंठिया’ इति, मसूरकाख्यस्य—धान्यविशेषस्य यच्चन्द्राकृति
 दलं स मसूरकचन्द्रस्तद्वदनुसंस्थितानि मसूरकचंद्रसंस्थितानि, अत्रायं भावार्थः—इह जीवानां षट् संस्थानानि, तानि च समचतुरस्रादीनि

वक्ष्यमाणलक्षणानि, तेषामाद्यानि पञ्च संस्थानानि मसूरचन्द्रकाकारे न संभवन्ति, तल्लक्षणायोगात्, तत इदं मसूरचन्द्रकाकारं संस्थानं
हुण्डं प्रतिपत्तव्यं, सर्वत्रासंस्थितत्वरूपस्य तल्लक्षणस्य योगात्, जीवानां संस्थानान्तराभावाच्च, आह च मूलटीकाकारः—“संस्थानं म-
सूरचन्द्रकसंस्थितमपि हुण्डं, सर्वत्रासंस्थितत्वेन तल्लक्षणयोगात्, जीवानां संस्थानान्तराभावाच्चे”ति ॥ गतं संस्थानद्वारमधुना कपाय-
द्वारमाह—‘तेसिणं भंते !’ इत्यादि, तेषां भवन्त ! सूक्ष्मपृञ्चीकायिकानां कति कपायाः प्रकृताः ?, तत्र कपाया नाम कल्पन्ते—हिंस्यन्ते
परस्परमस्मिन् प्राणिन इति कपः—संसारस्तमयन्ते—गच्छन्त्येभिर्जन्तव इति कपायाः—क्रोधाद्यः परिणामविशेषाः, तथा चाह—‘गो-
यमे’त्यादि सुगमं, नवरं क्रोधः—अप्रीतिपरिणामः मानो—गर्वपरिणामः माया—निकृतिरूपा लोभो—गार्ह्यलक्षणः, एते च क्रोधाद्यो-
ऽमीपां मन्दपरिणामतयाऽनुपदर्शितवाद्यशरीरविकारा एवानामभोगतस्तथा तथा वैचित्र्येण भवन्तः प्रतिपत्तव्याः ॥ गतं कपायद्वारं,
सञ्ज्ञाद्वारमाह—‘तेसिणं’मित्यादि सुगमं, नवरं सञ्ज्ञानं सञ्ज्ञा, सा च द्विधा—ज्ञानरूपाऽनुभवरूपा च, तत्र ज्ञानरूपा मतिश्रुताव-
धिमनःपर्यायकेवलभेदात्पञ्चप्रकारा, तत्र केवलसञ्ज्ञा क्षायिकी शेषास्तु क्षायोपशमित्यः, अनुभवसञ्ज्ञा—स्वकृतासातवेदनीयादिकर्म-
विपाकोदयसमुत्था, इह प्रयोजनमनुभवसञ्ज्ञया, ज्ञानसञ्ज्ञायास्तद्वारेण परिगृहीतत्वात्, तत्राहारसञ्ज्ञा नाम आहाराभिलाषः क्षुद्धे-
दनीयप्रभवः खल्वात्सपरिणामविशेषः, एषा चासातवेदनीयोदयादुपजायते, ‘भयसञ्ज्ञा’ भयवेदनीयोदयजनितत्रासपरिणामरूपा, ‘परि-
ग्रहसञ्ज्ञा’ लोभविपाकोदयसमुत्थमूर्च्छापरिणामरूपा, ‘मैथुनसञ्ज्ञा’ वेदोदयजनिता मैथुनाभिलाषः, एताश्चतस्रोऽपि मोहनीयोदयप्र-
भवाः, एता अपि सूक्ष्मपृञ्चीकायिकानामव्यक्तरूपाः प्रतिपत्तव्याः ॥ गतं सञ्ज्ञाद्वारमधुना लेश्याद्वारमाह—‘तेसिणं’मित्यादि सुगमं,
नवरं लिश्यति—श्लिष्यते आत्मा कर्मणा सहानयेति लेश्या—कृष्णादिद्रव्यसाचिव्यादालनः शुभाशुभपरिणामः, उक्तं च—“कृष्णादि-

द्रव्यसाचिव्यात्परिणामो य आत्मनः । स्फटिकस्यैव तत्रायं, लेश्याशब्दः प्रवर्त्तते ॥ १ ॥” सा च षोढा, तद्यथा—कृष्णलेश्या नील-
लेश्या कापोतलेश्या तेजोलेश्या पद्मलेश्या शुक्ललेश्या च, आसां च स्वरूपं जम्बूफलखादकषट्पुरुषदृष्टान्तनैवावसातव्यम्—“पंथाओ
परिभट्टा छण्डुरिसा अडविमञ्जयारंमि । जंबूतरुस्स हेट्ठा परोप्परं ते विचिंतेति ॥ १ ॥ निम्मूलखंधसाला गोच्छे पक्के य पडियस-
डियाइं । जह एएसिं मावा तह लेसाओवि नायव्वा ॥ २ ॥” अमीषां च सूक्ष्मपृथिवीकायिकानामतिसंछिष्टपरिणामत्वाद्देवेभ्यः सू-
क्ष्मेष्वनुत्पादाच्चाद्या एव तिस्रः कृष्णनीलकापोतरूपा लेश्याः, न शेषा इति ॥ गतं लेश्याद्वारमिन्द्रियद्वारमाह,—‘तेसिण’मि-
त्थादि, इन्द्रियं नाम ‘इदु परमैश्वर्ये’ ‘उदितः’ इति नम्, इन्दनादिन्द्रः—आत्मा सर्वोपलब्धिरूपपरमैश्वर्ययोगात् तस्य लिङ्गं—चिह्नम-
विनाभावि इन्द्रियम्, ‘इन्द्रिय’मिति निपातनसूत्राद्द्रूपनिरूपतिः, तत्पञ्चधा, तद्यथा—श्रोत्रेन्द्रियं चक्षुरिन्द्रियं जिह्वेन्द्रियं घ्राणेन्द्रियं
स्पर्शनेन्द्रियं च, एकैकमपि द्विधा—द्रव्येन्द्रियं भावेन्द्रियं च, द्रव्येन्द्रियं च, द्रव्येन्द्रियं भावेन्द्रियं च, तत्र निर्वृत्तिर्नाम प्रतिवि-
शिष्टः संस्थानविशेषः, साऽपि द्विधा—बाह्याऽभ्यन्तरा च, तत्र बाह्या कर्णपर्पटिकादिरूपा, सा च विचित्रा न प्रतिनियतरूपतया निर्देष्टुं
शक्यते, तथाहि—मनुष्यस्य श्रोत्रे नेत्रयोरुभयपार्श्वतोभाविनी भ्रुवावुपरितनश्रवणबन्धापेक्षया समे, बाजिनो नेत्रयोरुपरि तीक्ष्णं चाग्रभागे
इत्यादि, अभ्यन्तरा तु निर्बृत्तिः सर्वेषामप्येकरूपा, तामेवाधिकृत्य चामूनि सूत्राणि प्रावर्त्तिषत—“सोइदि ए णं भंते ! किंसंठाणसंठिए
पणत्ते ?, गोयमा ! कलंबुयासंठाणसंठिए पन्नत्ते, चकिंखदि ए णं भंते ! किंसंठाणसंठिए पन्नत्ते ?, गोयमा ! मसूरचंदसंठाणसंठिए पन्नत्ते,

१ पथ. परिश्रथा. षट् पुरुषा अटवीमध्यभागे । जम्बूतोरुधस्तात् परस्परं ते विचिन्तयन्ति ॥ १ ॥ निर्मूलं स्कन्धं शाखा प्रशाखा गुच्छान् (छित्वा) पक्कानि
पतितशटितानि (भक्षयाम) । यथैतेषा भावास्तथा लेश्या अपि ज्ञातव्या ॥ २ ॥

घाणिदिए णं भंते ! किसंठाणसंठिए पन्नत्ते ? गोयमा ! अइत्तुसंठाणसंठिए पन्नत्ते, जिडिंभदिए णं भंते ! किसंठाणसंठिए पन्नत्ते ? गोयमा ! खुरप्पसंठाणसंठिए पन्नत्ते, फासिंदिए णं भंते ! किसंठाणसंठिए पणत्ते ? गोयमा ! नाणासंठाणसंठिए पन्नत्ते ॥” इति, इह स्पर्शनेन्द्रियनिर्वृत्तेः प्रायो न बाह्याभ्यन्तरभेदः, तत्त्वार्थमूलटीकायामनभ्युपगमात्, उपकरणं नाम खड्गस्थानीयाया बाह्यनिर्वृत्तेर्या खड्गधारस्थानीया स्वच्छतरपुद्गलसमूहात्मिकाऽभ्यन्तरा निर्वृत्तिसत्त्वाः शक्तिविशेषः, इदं चोपकरणरूपं द्रव्येन्द्रियमान्तरनिर्वृत्तेः कथञ्चिदर्थान्तरं, शक्तिशक्तितोः कथञ्चिद्भेदात्, कथञ्चिद्भेदश्च सत्यामपि तस्यामान्तरनिर्वृत्तौ द्रव्यादिनोपकरणस्योपघातसम्भवात्, तथाहि—सत्यामपि कदम्बपुष्पाद्याकृतिरूपायामान्तरायां निर्वृत्तौ महाकठोरतरघनगर्जितादिना शक्त्युपघाते सति न परिच्छेत्तुमीशते जन्तवः शब्दादिकमिति, भावेन्द्रियमपि द्विधा—लब्धिरुपयोगश्च, तत्र लब्धिः श्रोत्रेन्द्रियादिविषयस्तदावरणक्षयोपशमः, उपयोगः स्वस्वविषये लब्ध्यनुसारेणालसनः परिच्छेदव्यापारः, तत्र यद्यपि द्रव्यरूपं भावरूपं चेत्यभिन्द्रियमनेकप्रकारं तथाऽपीह बाह्यनिर्वृत्तिरूपमिन्द्रियं पृष्ठमवगन्तव्यं, तदेवाधिकृत्य व्यवहारप्रवृत्तेः, तथाहि—बहुलादयः पञ्चेन्द्रिया इव भावेन्द्रियपञ्चकविज्ञानसमन्विता अनुमानतः प्रतीयन्ते तथाऽपि न ते पञ्चेन्द्रिया इति व्यवहियन्ते, बाह्येन्द्रियपञ्चकासम्भवात्, उक्तं च—“पंचेन्द्रियो उ बजलो नरो व्व सव्व-विसओवलंभाओ । तहवि न भण्णह पंचिदिउ त्ति बज्झिदियाभावा ॥ १ ॥” ततो द्रव्येन्द्रियमधिकृत्य निर्वचनसूत्रमाह—“गोयमे”त्यादि सुगमम् ॥ गतमिन्द्रियद्वारमधुना समुद्घातद्वाहं, तत्र समुद्घाताः सप्त, तथाथा—वेदनासमुद्घातः १ कषायसमुद्घातः २ मारणसमुद्घातः ३ वैक्रियसमुद्घातः ४ तैजससमुद्घातः ५ आहारकसमुद्घातः ६ केवलिसमुद्घातश्च ७, तत्र वेदनायाः समुद्घातो वेदनासमुद्घातः,

१ पञ्चेन्द्रिय एव बहुलो नर इव सर्वविषयोपहृत्स्मात् । तथापि न भण्यते पञ्चेन्द्रिय इति बाह्येन्द्रियाभावात् ॥ १ ॥

स चासातवेदनीयकर्माश्रयः १, कषायेण-कषायोदयेन समुद्घातः कषायसमुद्घातः, स च कषायचारित्रमोहनीयकर्माश्रयः २, मरणे भवो मारणः, स चासौ समुद्घातश्च मारणसमुद्घातः ३, वैक्रिये प्रारभ्यमाणे समुद्घातो वैक्रियसमुद्घातः, स च वैक्रियशरीरनामकर्माश्रयः ४, (तैजसेन हेतुभूतेन समुद्घातस्तैजससमुद्घातः तैजसशरीरनामकर्माश्रयः) ५, आहारके प्रारभ्यमाणे समुद्घात आहारकसमुद्घातः, स चाहारकशरीरनामकर्माश्रयः ६, केवलानि अन्तर्मुहूर्तभाविपरमपदे समुद्घातः केवलिसमुद्घातः ७ । अथ समुद्घात इति कः शब्दार्थः?, उच्यते-समिति-एकीभावे उत्-प्राबल्ये एकीभावेन प्राबल्येन घातः समुद्घातः, केन सह एकीभावगसनम्? इति चेद्, उच्यते, अर्थाद्वेदनादिभिः, तथाहि-यदा आत्मा वेदनादिसमुद्घातगतो भवति तदा वेदनाद्यनुभवज्ञानपरिणत एव भवति नान्यज्ञानपरिणतः, प्राबल्येन घातः कथम्? इति चेद्, उच्यते, इह वेदनादिसमुद्घातपरिणतो बहून् वेदनीयादिकर्मपुद्गलान् कालान्तरानुभवयोग्यानुदीरणाकरणेनाकृष्योदयावलिकायां प्रक्षिप्यानुभूयानुभूय निर्जरयति, आत्मप्रदेशेभ्यः शातयतीति भावः, तत्र वेदनासमुद्घातगत आत्मा वेदनीयकर्मपुद्गलपरिशातं करोति, तथाहि-वेदनाकरालितो जीवः स्वप्रदेशाननन्तानन्तकर्मपरमाणुवेष्टितान् शरीराद्बहिरपि विक्षिपति, तैश्च प्रदेशैर्वदनजघनादिरन्ध्राणि कर्णस्कन्धाद्यन्तरालानि चापूर्यायामतो विलतरतश्च शरीरमात्रं क्षेत्रमभिव्याप्यान्तर्मुहूर्त्तं यावद्वतिष्ठते, तस्मिन्श्चान्तर्मुहूर्त्तं प्रभूतासातवेदनीयकर्मपुद्गलपरिशातं करोति, कषायसमुद्घातसमुद्धतः कषयाल्यचारित्रमोहनीयकर्मपुद्गलपरिशातं करोति, तथाहि-कषायोदयसमाकुलो जीवः स्वप्रदेशान् बहिरिविक्षिप्य तैर्वदनोदरादिरन्ध्राणि कर्णस्कन्धाद्यन्तरालानि चापूर्यायामविस्तराभ्यां देहमात्रं क्षेत्रमभिव्याप्य वर्तते, तथाभूतश्च प्रभूतकषायकर्मपुद्गलपरिशातं करोति, एवं मरणसमुद्घातगत आयुःकर्मपुद्गलपरिशातं करोति, वैक्रियसमुद्घातगतः पुनर्जीवः स्वप्रदेशान् शरीराद्बहिरिविक्षिकाद्य शरीरवि-

कर्मभावाहृत्यमानमाधामतः सङ्क्षेपयोजनप्रमाणं दण्डं निस्तृजति, निस्तृज्य च यथास्थूलान् वैक्रियशरीरानामकर्मपुद्गलान् प्राग्वद्धान् शातर्यति, तथा चोक्तम्—“वेडव्वियसमुग्घाए णं समोहणइ २ ता संखिज्जाइं जोयणाइं दंडं निसिरइ, निसिरिता अहावायरे पुग्गले परिसाडेइ ” इति, तैजसाहारकसमुद्घातौ वैक्रियसमुद्घातवद्वसातव्यौ, केवलं तैजससमुद्घातगततैजसशरीरानामकर्मपुद्गलपरिशातं करोति, आहारकसमुद्घातगत आहारकशरीरानामकर्मपुद्गलपरिशातं करोति, केवलिसमुद्घातसमुद्घतस्तु केवली सदसद्वेदनीयशुभाशुभाना- मोचनीचैर्गोत्रकर्मपुद्गलपरिशातं (करोति), केवलिसमुद्घातवर्जाः शेषाः पडपि समुद्घाताः प्रत्येकमान्तमौहूर्त्तिकाः, केवलिसमुद्घातः पुन- रष्टसामयिकः, उक्तं च प्रज्ञापनायाम्—“वेयणासमुग्घाए णं कइसमइए पणत्ते ?, गोयसा ! असंखेज्जसमइए अंतमुहुत्ते, एवं जाव आहार- गसमुग्घाए ॥ केवलिसमुग्घाए णं भंते ! कइसमइए पणत्ते ?, गोयसा ! अट्टसमइए पणत्ते ॥” इति, तदेवमनेकसमुद्घातसम्भवे सूक्ष्म- पृथिवीकायिकानां तात् पृच्छति—‘तेसिणं भंते’ इत्यादि सुगमं, नवरं वैक्रियाहारकतैजसकेवलिसमुद्घाताभावो वैक्रियादिलब्धभावात् ॥ गतं समुद्घातद्वारं, सम्प्रति सञ्ज्ञिद्वारमाह—‘ते णं भंते’ इत्यादि, ‘ते’ सूक्ष्मपृथिवीकायिकाः णमिति वाक्यालङ्कारे भवन्त ! किं स- ङ्घिनोऽसञ्घिनो वा ?, सञ्ज्ञानं सञ्ज्ञा—भूतभवद्भाविभावस्वभावपर्यालोचनं सा विद्यते येषां ते सञ्ज्ञिनः—विशिष्टस्रणादिरूपमनो- विज्ञानभाज इत्यर्थः, यथोक्तमनोविज्ञानविकला असञ्ज्ञिनः ?; अत्र भगवान्निर्वचनमाह—गौतम ! नो सञ्ज्ञिनः, किन्त्वसञ्ज्ञिनः, वि- शिष्टमनोलब्धभावात्, हेतुवादोपदेशेनापि न सञ्ज्ञिनः, अभिसंधारणपूर्विकायाः करणशक्तेरभावात्, इहासञ्ज्ञिन इत्येव सिद्धे नो सञ्ज्ञिन इति प्रतिषेधः प्रतिषेधप्रधानो विधिरयमिति ज्ञापनार्थः, प्रतिपाद्यस्य प्रकृतिसावयत्वादिति । गतं सञ्ज्ञिद्वारं, वेदनाद्वारमाह —‘ते णं भंते !’ इत्यादि ॥ ‘इत्थिवेयगा’ इति स्त्रियाः वेदो येषां ते स्त्रीवेदकाः, एवं पुरुषवेदका नपुंसकवेदका इत्यापि भावनीयं, तत्र

स्त्रियाः पुंस्यभिलाषः स्त्रीवेदः, पुंसः स्त्रियामभिलाषः पुंवेदः, उभयोरप्यभिलाषो नपुंसकवेदः, भगवानाह—गौतम ! न स्त्रीवेदका न पुरुषवेदकाः, नपुंसकवेदकाः संमूर्च्छिमत्वात्, 'नारकसंमूर्च्छिमा नपुंसका' इति भगवद्वचनम् ॥ पर्याप्तिद्वारमाह—'तेसि णं भंते' इत्यादि, सुगमं, पर्याप्तिप्रतिपक्षा अपर्याप्तिस्त्रिरूपणार्थमाह—'तेसि णं भंते !' इत्यादि पाठसिद्धं, नवरं चतस्रोऽप्यपर्याप्तयः करणापेक्षया द्रष्टव्याः, लब्धपेक्षया त्वैव प्राणापानापर्याप्तिः, यस्मादेवमागमः—इह लब्धपर्याप्तका अपि नित्यमादाहारशरीरेन्द्रियपर्याप्तिपरिसमाप्तावेव त्रियन्ते नार्वाक्, यत आगामिभवायुर्वद्धा त्रियन्ते सर्व एव देहिनः, तथाहारशरीरेन्द्रियपर्याप्तानामेव बन्धमायातीति ॥ सम्प्रति दृष्टिद्वारमाह—'ते णं भंते !' इत्यादि सुगमं, नवरं सम्यग्—अविपरीता दृष्टिः—जिनप्रणीतवस्तुतत्त्वप्रतिपत्तिर्येषा ते सम्यग्दृष्टयः, मिथ्या—विपर्यस्ता दृष्टिर्येषां भक्षितहृत्पूरुपस्य सिते पीतप्रतिपत्तिवत् मिथ्यादृष्टयः, एकान्तसम्यग्रूपमिथ्यारूपप्रतिपत्तिविकलाः सम्यग्मिथ्यादृष्टयः, निर्वचनसूत्रं—'गोथमे'त्यादि, सुगमं, नवरं सम्यग्दृष्टित्वप्रतिषेधः सासादनसम्यक्त्वस्यापि तेषामसम्भवात्, सासादनसम्यक्त्वतां तन्मध्ये उत्पादाभावात्, ते ह्यतिसंछिष्टपरिणामाः, सास्वादनसम्यक्त्वपरिणामस्तु मनाक् शुभ इति तन्मध्ये सासादनसम्यक्त्ववतामुत्पादाभावः, अत एव सदा संछिष्टपरिणामत्वात्तेषां सम्यग्मिथ्यादृष्टित्वपरिणामोऽपि न भवति, नापि सम्यग्मिथ्यादृष्टिः सन् तन्मध्ये उत्पद्यते, 'न सम्ममिच्छो कुणइ कालं' इति वचनात् ॥ गतं दृष्टिद्वारमाह—दर्शनं नाम सामान्यविशेषात्मके वस्तुनि सामान्यावबोधः, तच्चतुर्धा, तद्यथा—चक्षुर्दर्शनमचक्षुर्दर्शनमवधिदर्शनं केवलदर्शनं च, तत्र सामान्यविशेषात्मके वस्तुनि चक्षुषा दर्शनं—रूपसामान्यपरिच्छेदश्चक्षुर्दर्शनम्, अचक्षुषा—चक्षुर्वर्जेशेयेन्द्रियमनोभिर्दर्शनमचक्षुर्दर्शनम्, अवधिरव दर्शनं—रूपिसामान्यग्रहणमवधिदर्शनं, केवलमेव दर्शनं—सकलजगद्भाविवस्तुसामान्यपरिच्छित्तिरूपं केवलदर्शनं, तत्र किमेषां दर्शनमिति

जिज्ञासुः पृच्छति—‘ते णं भंते’ इत्यादि पाठसिद्धं, नवरमचक्षुर्दर्शनित्वं स्पर्शनेन्द्रियापेक्षया, शेषदर्शनप्रतिषेधः सुज्ञानः ॥ गतं दर्शन-
द्वारं, ज्ञानद्वारमाह—‘ते णं भंते जीवा’ इत्यादि, अज्ञानत्वं मिथ्यादृष्टित्वात्, तदपि चाज्ञानत्वं मत्यज्ञानश्रुताज्ञानापेक्षया, तथा चाह
—‘नियमा दुःखणणी’त्यादि पाठसिद्धं, नवरं तदपि मत्यज्ञानं श्रुताज्ञानं च शेषजीवादरादिराश्रयपेक्षयाऽत्यन्तमल्पीयः प्रतिपत्तव्यं,
यत उक्तम्—‘सर्वनिच्छदो जीवस्य दृष्ट उपयोग. एष वीरेण । सूक्ष्मनिगोदापर्याप्तानां स च भवति विज्ञेयः ॥ १ ॥ तस्मात्प्रभृति
ज्ञानविद्युद्धिर्दृष्टा जिनेन जीवानाम् । लब्धिनिमित्तैः करणैः कायेन्द्रियवाग्मनोदृग्भिः ॥ २ ॥’ योगद्वारमाह—‘ते णं भंते’ इत्यादि
पाठसिद्धम् ॥ गतं योगद्वारमधुनोपयोगद्वारं, तत्रोपयोगो द्विविधः—साकारोऽनाकारश्च, तत्राकारः—प्रतिवस्तु प्रतिनियतो ग्रहणपरिणामः
“आगारो उ विसेसो” इति वचनात्, सह आकारो यस्य येन वा स साकारो—ज्ञानपञ्चकमज्ञानत्रिकं, यथोक्ताकारविकलोऽनाकारः, स
चक्षुर्दर्शनादिको दर्शनचतुष्टयात्मकः, उक्तं च—“ज्ञानाज्ञाने पञ्च त्रिविकल्पे सोऽष्टधा तु साकारः । चक्षुरचक्षुरवधिकेवलदृग्विषय-
स्त्वनाकारः ॥ १ ॥” तत्र क एषामुपयोगः? इति जिज्ञासुः पृच्छति—‘ते णं भंते!’ इत्यादि निगदसिद्धं, नवरं साकारोपयोगोपयुक्ता
मत्यज्ञानश्रुताज्ञानोपयोगापेक्षया, अनाकारोपयोगोपयुक्ता अचक्षुर्दर्शिनोपयोगापेक्षयेति ॥ साम्प्रतमाहारद्वारमाह—‘ते णं भंते’ इत्यादि,
‘ते’ सूक्ष्मपृथिवीकायिकाः णमिति वाक्यालङ्कारे भदन्त ! जीवाः किमाहारमाहारयन्ति ? भगवानाह—नौतम ! ‘द्रव्यतो’ द्रव्यस्वरूप-
पर्यालोचनायामनन्तप्रादेशिकानि द्रव्याणि, अन्यथा ग्रहणासम्भवात्, न हि सङ्ख्यातप्रदेशात्मका असङ्ख्यातप्रदेशात्मका वा स्कन्धा
जीवस्य ग्रहणप्रायोग्या भवन्ति, क्षेत्रतोऽसङ्ख्यातप्रदेशावगाढानि, कालतोऽन्यतरस्थितिकानि—जघन्यस्थितिकानि मध्यमस्थितिकानि उ-
त्कृष्टस्थितिकानि चेति भावार्थः, स्थितिरिति चाहारयोग्यस्कन्धपरिणामत्वेऽवस्थानं प्रत्येतव्यम्, आह च मूलटीकाकारः—“काल-

तोऽन्यतरस्थितीनि तद्भावावस्थानेन जघन्यादिरूपां स्थितिमधिकृत्ये"ति, भावतो वर्णवन्ति गन्धवन्ति रसवन्ति स्पर्शवन्ति च, प्रति-
परमाण्वैकैकवर्णगन्धरसद्विस्पर्शभावात्, "एवं जहा पणवणाए" इत्यादि, 'एवम्' उक्तेन प्रकारेण यथा प्रज्ञापनायामष्टाविंशतितमे
आहारपदे प्रथमोद्देशके तावद्धक्तव्यं यावत् "सिय तिदिसिं सिय चडदिसिं सिय पंचदिसि"मिति, तत्रैवम्—“जाइं भावतो वण्णमं-
ताइं आहारेंति ताइं किं एगवण्णाइं आहारेंति जाव पंचवण्णाइं आहारेंति?, गोयमा! ठाणमग्गणं पडुच्च एगवण्णाइंपि आहारेंति
जाव पंचवण्णाइं पि आहारेंति, विहाणमग्गणं पडुच्च कालवण्णाइंपि आहारेंति, जाइं कालवण्णाइंपि
आहारेंति ताइं किं एगगुणकालाइं आहारेंति जाव दसगुणकालाइं आहारेंति संखिज्जगुणकालाइं आहारेंति असंखेज्जगुणकालाइं आहारेंति
अणंतगुणकालाइं आहारेंति?, गोयमा! एगगुणकालाइंपि आहारेंति जाव अणंतगुणकालाइंपि आहारेंति एवं जाव सुक्खिळाइंपि आ-
हारेंति, एवं गंधतोवि रसतोवि ॥ जाइं भावतो फासमंताइं आहारेंति ताइं किं एगफासाइं आहारेंति दुफासाइं आहारेंति जाव अट्ट-
फासाइं आहारेंति?, गोयमा! ठाणमग्गणं पडुच्च नो एगफासाइं आहारेंति नो दुफासाइं आहारेंति नो तिफासाइंपि आहारेंति चउ-
फासाइंपि आहारेंति जाव अट्टफासाइंपि आहारेंति, विहाणमग्गणं पडुच्च कक्खडाइंपि आहारेंति जाव लुक्खाइंपि आहारेंति ॥ जाइं
फासतो कक्खडाइंपि आहारेंति ताइं किं एगगुणकक्खडाइं आहारेंति जाव अणंतगुणकक्खडाइंपि आहारेंति?, गोयमा! एगगुणकक्ख-
डाइंपि आहारेंति जाव अणंतगुणकक्खडाइंपि आहारेंति, एवं अट्टवि फासा भाणियव्वा जाव अणंतगुणलुक्खाइंपि आहारेंति ॥ जाइं
भंते! अणंतगुणलुक्खाइं आहारेंति ताइं भंते! किं पुट्टाइं आहारेंति अपुट्टाइं आहारेंति?, गोयमा! पुट्टाइं आहारेंति नो अपुट्टाइं
आहारेंति, जाइं पुट्टाइं आहारेंति ताइं भंते! किं ओगाढाइं आहारेंति अणोगाढाइं आहारेंति?, गोयमा! ओगाढाइं आहारेंति नो

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ १९ ॥

अणोगाढाई आहारेंति, जाई भंते ! ओगाढाई आहारेंति ताई कि अणंतरोगाढाई आहारेंति परंपरोगाढाई आहारेंति ?, गोयमा ! अणंतरोगाढाई आहारेंति नो परंपरोगाढाई आहारेति, ताई भंते ! कि अणूई आहारेंति वायराई आहारेंति ?, गोयमा ! अणूईपि वायराईपि आहारेंति, जाई भंते ! अणूई आहारेंति अहेवि आहारेंति अहेवि आहारेंति ? गोयमा ! उडुंपि आहारेंति अहेवि आहारेंति अहेवि आहारेंति अहेवि आहारेंति अहेवि आहारेंति अहेवि आहारेंति अहेवि आहारेंति ? गोयमा ! आइंपि आहारेंति मञ्जेवि आहारेंति पज्जवसाणे(वि)आहारेंति, जाई भंते ! आइंपि आहारेति जाव पज्जवसाणेवि आहारेंति ताई कि सविसए आहारेंति ?, गोयमा ! आइंपि आहारेंति मञ्जेवि आहारेंति पज्जवसाणे(वि)आहारेंति, जाई भंते ! आइंपि आहारेति जाव पज्जवसाणेवि आहारेंति ताई कि सविसए आहारेंति ?, गोयमा ! सविसए आहारेंति नो अविसए आहारेंति, जाई भंते ! सविसए आहारेंति ताई कि आणुपुंवि आहारेंति ?, गोयमा ! आणुपुंवि आहारेंति नो अणुपुंवि आहारेंति, जाई भंते ! आणुपुंवि आहारेंति ताई कि तिदिसिं आहारेति चउदिसिं आहारेंति पंचदिसिं आहारेंति छदिसिं आहारेंति ?, गोयमा ! निव्वाघाएणं छदिसिं, वाघायं पडुच्च सिय तिदिसिं सिय चउदिसिं(सिय)पंचदिसि-मिति ॥” अस्य व्याख्या—“जाई भावतो वण्णसंताई” इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगम्, भगवानाह—गौतम ! ‘ठाणमगणं पडुच्च’ति तिष्ठन्ति विशेषा अस्मिन्निति स्थानं—सामान्यमेकवर्णं द्विवर्णं त्रिवर्णमित्यादिरूपं तस्य मार्गणम्—अन्वेपणं तत्प्रतीय, सामान्यचिन्तामाश्रित्येति भावार्थः; एकवर्णान्यपि द्विवर्णान्यपीत्यादि सुगमं, नवरं तेषामनन्तप्रदेशिकानां स्कन्धानामेकवर्णत्वं द्विवर्णत्वमित्यादि व्यवहारनयमता-पेक्षया, निश्चयनयमतापेक्षया त्वनन्तप्रदेशिकस्कन्धोऽल्पीयानपि पञ्चवर्ण एव प्रतिपत्तव्यः; ‘विहाणमगणं पडुच्च’त्यादि यावद् [विधानं—विशेषः;] विविक्रम्—इतरव्यवच्छिन्नं धानं—पोषणं स्वरूपस्य यत्प्रतीय सामान्यचिन्तामाश्रित्येति शेषः; कृष्णो नील इत्यादि प्रति-

१ प्रतिपत्तौ
सूक्ष्मपृ-
थ्वीकायाः
सू० १३

॥ १९ ॥

नियतो वर्णविशेष इतियावत्, तस्य मार्गं तत्प्रतीत्य कालवर्णान्यप्याहारयन्तीत्यादि सुगमं, नवरमेतदपि व्यवहारतः प्रतिपत्तव्यं, नि-
श्रयतः पुनरवश्यं तानि पञ्चवर्णान्येव ॥ 'जाइं वणतो कालवण्णाइं' इत्यादि सुगमं यावदनन्तगुणसुक्किलाइंपि आहारयन्ति, एवं
गन्धरसस्पर्शविषयाण्यपि सूत्राणि भावनीयानि ॥ 'जाइं भंते ! अणंतगुणलुक्खाइं' इत्यादि, यानि भदन्त ! अनन्तगुणरूक्षाणि, उपल-
क्षणमेतत्—एकगुणकालादीन्यप्याहारयन्ति तानि, स्पृष्टानि—आत्मप्रदेशस्पर्शविषयाण्याहारयन्ति उतास्पृष्टानि ?, भगवानाह—स्पृष्टानि
नो अस्पृष्टानि, तत्रात्मप्रदेशैः संस्पर्शनमात्मप्रदेशावगाढक्षेत्राद्बहिरपि संभवति ततः प्रश्नयति—'जाइं भंते ! इत्यादि, यानि भदन्त !
स्पृष्टान्याहारयन्ति तानि किमवगाढानि—आत्मप्रदेशैः सहैक्षेत्रावस्थायीनि उतानवगाढानि—आत्मप्रदेशावगाहेक्षेत्राद्बहिरवस्थितानि ?,
भगवानाह—गौतम ! अवगाढान्याहारयन्ति नानवगाढानि । यानि भदन्त ! अवगाढान्याहारयन्ति तानि किमनन्तरावगाढानि ?, कि-
मुक्तं भवति ?—येष्वाल्मप्रदेशेषु यान्यव्यवधानेनावगाढानि तैराल्मप्रदेशैस्तान्येवाहारयन्ति उत परम्परावगाढानि—एकद्वित्राद्यात्मप्रदेशै-
र्व्यवहितानि ?, भगवानाह—गौतम ! अनन्तरावगाढानि न परम्परावगाढानि । यानि भदन्त ! अनन्तरावगाढान्याहारयन्ति तानि
भदन्त ! अनन्तप्रादेशिकानि द्रव्याणि किमणूनि—स्तोकान्याहारयन्ति उत वादराणि—प्रभूतप्रदेशोपचितानि ?, भगवानाह—अणून्यप्या-
हारयन्ति वादराण्यप्याहारयन्ति, इहाणुल्लवादरत्ने तेषामेवाहारयोग्यानां स्कन्धानां प्रदेशस्तोकत्वबाहुल्यापेक्षया प्रज्ञापनामूलटीका-
कारेणापि व्याख्याते इत्यस्माभिरपि तथैवाभिहिते । यानि भदन्त ! अणून्यपि आहारयन्ति तानि किमूर्ध्वप्रदेशस्थितान्याहारयन्ति अ-
धस्तिर्यग्वा ?, इहोर्ध्वोर्ध्वस्तिर्यक्त्वं यावति क्षेत्रे सूक्ष्मपृथिवीकायिकोऽवगाढस्त्वावत्येव क्षेत्रे तदपेक्षया परिभावनीयं, भगवानाह—ऊर्ध्वम-
प्याहारयन्ति—ऊर्ध्वप्रदेशावगाढान्यप्याहारयन्ति, एवमधोऽपि तिर्यगपि । यानि भदन्त ! ऊर्ध्वमप्याहारयन्ति अधोऽप्याहारयन्ति तिर्य-

गव्याहारयन्ति तानि किमादावाहारयन्ति पर्यवसाने आहारयन्ति ? अयमत्राभिप्रायः—सूक्ष्मपृथिवीकायिका ह्यन-
न्तप्रादेशिकानि द्रव्याण्यन्तर्मुहूर्त्तं कालं यावदुपभोगोचितानि गृह्णन्ति, ततः संशय.—किमुपभोगोचितस्य कालस्यान्तर्मुहूर्त्तप्रमाणस्यादौ—
प्रथमसमये आहारयन्ति उत मध्ये—मध्यसमयेषु आहोश्चित् पर्यवसाने—पर्यवसानसमये?, भगवानाह—नौतम! आदावपि मध्येऽपि
पर्यवसानेऽव्याहारयन्ति, किमुक्तं भवति?—उपभोगोचितकालस्यान्तर्मुहूर्त्तप्रमाणस्यादिमध्यवसानसमयेऽव्याहारयन्तीति । यानि भदन्त!
आदावपि मध्येऽपि पर्यवसानेऽव्याहारयन्ति तानि भदन्त! किं स्वविषयानि—स्वोचिताहारयोग्यान्याहारयन्ति उताविषयानि—स्वोचिता-
हारायोग्यान्याहारयन्ति?, भगवानाह—नौतम! स्वविषयाण्याहारयन्ति नो अविषयाणि । यानि भदन्त! स्वविषयाण्याहारयन्ति तानि
भदन्त! किमानुपूर्व्याऽऽहारयन्ति अनानुपूर्व्या?, आनुपूर्वी नाम यथाऽऽसन्नं, तद्विपरीताऽनानुपूर्वी, भगवानाह—नौतम! आनुपूर्व्या,
सूत्रे द्वितीया तृतीयार्थे वेदितव्या प्राकृतत्वात्, यथाऽऽचाराङ्गे “अगणिं पुट्टा” इत्यत्र, आहारयन्ति, नो अनानुपूर्व्या ऊर्ध्वमधस्तिर्यग्वा,
यथाऽऽसन्नं नातिक्रम्याहारयन्तीति भावः । यानि भदन्त! आनुपूर्व्याऽऽहारयन्ति तानि भदन्त! किं ‘तिदिस्’ति तिस्रो दिशः समा-
हृतास्त्रिदिक् तस्मिन् व्यवस्थितान्याहारयन्ति चतुर्दिशि पञ्चदिशि पङ्क्तिं वा, इह लोकनिष्कटपर्यन्ते जघन्यपदेऽपि [—जीवावगाहक्षेत्रं—]
त्रिदिग्व्यवस्थितमेव प्राप्यते न द्विदिग्व्यवस्थितमेकदिग्व्यवस्थितं वा, अतस्त्रिदिशारम्य प्रश्नः कृतः, भगवानाह—नौतम! ‘निन्वाघाएणं
छद्विसि’मित्यादि, व्याघातो नामालोकाकाशेन प्रतिस्वलनं व्याघातस्याभावो निर्व्याघातं ‘शब्दप्रथादावव्ययं पूर्वपदार्थे नित्यमव्ययीभाव’
इत्यव्ययीभावः ‘तेन वा तृतीयाया’ इति विकल्पेनाम्भावविधानात् पक्षेऽत्राम्भावः, नियमाद्—अवश्यतया पङ्क्तिं व्यवस्थितानि,
पङ्क्त्यो दिग्भ्य आगतानीति भावः; द्रव्याण्याहारयन्ति, व्याघातं पुनः प्रतीत्य लोकनिष्कटादौ स्वात्कदाचिन्निदिशि—तिसृभ्यो दिग्भ्य

आगतानि, कदाचित् चतसृभ्यः कदाचित्पञ्चभ्यः, काऽत्र भावना ? इति चेदुच्यते—इह लोकनिष्कण्डे पर्यन्तेऽधस्त्यप्रतराग्नेयकोणावस्थितो यदा सूक्ष्मपृथिवीकायिको वर्तते तदा तस्याधस्तादलोकेन व्याप्तत्वात् अधोदिक्पुद्गलाभावः आग्नेयकोणावस्थितत्वात् पूर्वदिक्पुद्गलाभावो दक्षिणदिक्पुद्गलाभावश्च, एवमधःपूर्वदक्षिणरूपणां तिसृणां दिशामलोकेन व्यापनात् ता अपास्य. या परिशिष्टा ऊर्ध्वोऽपरोत्तरा च दिगव्याहता वर्तते तत आगतान् पुद्गलानाहारयन्ति, यदा पुनः स एव पृथिवीकायिकः पश्चिमां दिशमनुसृत्य वर्तते तदा पूर्वा दिग्-
 भ्यधिका जाता, द्वे च दिशौ दक्षिणाधस्त्यरूपे अलोकेन व्याहते इति स चतुर्दिगागतान् पुद्गलानाहारयति, यदा पुनरूर्ध्वं द्वितीयदि-
 प्रतरगतपश्चिमदिशमवलम्ब्य तिष्ठति तदाऽधस्त्यापि दिग्भ्यधिका लभ्यते, केवला दक्षिणैवैका पर्यन्तवर्तिनी अलोकेन व्याहतेति पञ्च-
 दिगागतान् पुद्गलानाहारयति । 'वर्णतो' इत्यादि वर्णतः कालनीललोहितहारिद्रशुक्लानि, गन्धतः सुरभिगन्धानि दुरभिगन्धानि वा,
 रसतस्तिकानि यावन्मधुराणि, स्पर्शतः कर्कशाणि यावद्द्रक्षाणि, तथा तेषामाहार्यमाणानां पुद्गलानां 'पुराणान्' अत्रेतान् वर्णगुणान्
 गन्धगुणान् रसगुणान् स्पर्शगुणान् 'विपरिणामइत्ता परिपाडइत्ता परिविद्धंसइत्ता' एतानि चत्वार्यपि पदान्येकार्थिकानि
 विनाशार्थप्रतिपादकानि नानादेशजविनेयानुग्रहार्थमुपात्तानि, विनाशः किमित्याह—अन्यान् अपूर्वान् वर्णगुणान् गन्धगुणान् रसगुणान्
 स्पर्शगुणान् उत्पाद्यात्मशरीरक्षेत्रावगाढान् पुद्गलान् 'सव्वप्पण्याए' सर्वासना—सर्वेवासप्रदेशैराहारमाहाररूपान् पुद्गलानाहारयन्ति ॥
 गतमाहारद्वारं, साम्प्रतमुपपातद्वारमाह—'ते णं भंते' इत्यादि, ते भदन्त ! सूक्ष्मपृथिवीकायिका जीवाः 'कुतः' केभ्यो जीवेभ्य उद्धृत्यो-
 त्यद्यन्ते ? किं नैरथिकेभ्यः ? इत्यादि प्रतीतं, भगवानाह—गौतम ! नो नैरथिकेभ्य इत्यादि पाठसिद्धं, नवरं देवनैरथिकेभ्य उत्पादप्रति-
 षेधो देवनैरथिकाणां तथाभवस्वभावतया तन्मध्ये उत्पादासम्भवात्, 'जहा वक्कंतीए' इति, यथा प्रज्ञापनायां व्युत्क्रान्तिपदे तथा

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ २१ ॥

वक्तव्यं, तच्चैवम्—तिर्यग्योनेभ्योऽप्युत्पादः पर्याप्तेभ्योऽपर्याप्तेभ्यो वा केवलमसङ्ख्यातवर्षायुष्कवर्जितेभ्यः, मनुष्येभ्योऽप्यकर्मभूमिजान्तर-
द्वीपजासङ्ख्यातवर्षायुष्ककर्मभूमिजव्यतिरिक्तेभ्यः पर्याप्तेभ्योऽपर्याप्तेभ्यो वेति ॥ गतसुपपातद्वारमधुना स्थितिद्वारमाह—‘तेसि णं भंते !’
इत्यादि सुगमं, नवरं जघन्यपदादुच्छृष्टपदमधिकमवसेयम् ॥ गतं स्थितिद्वारमधुना समुद्घातमधिकृत्य मरणं विचिन्तयिपुरिदिमाह—‘ते
णं भंते जीवा’ इत्यादि सुगमम्, उभयथाऽपि मरणसम्भवात् ॥ च्यवनद्वारमाह—‘ते णं भंते जीवा’ इत्यादि, ‘ते’ सूक्ष्मपृथ्वीका-
यिका भवन्त ! जीवा अनन्तरमुद्भूय सूक्ष्मपृथिवीकायिकाभवादानन्तर्येणोद्भूयेति भावः क्व गच्छन्ति ?—कोत्पद्यन्ते ?, एतेनात्मनो
गमनधर्मकता पर्यायान्तरमधिकृत्योत्पत्तिधर्मकता च प्रतिपादिता, तेन ये सर्वगतमनुत्पत्तिधर्मकं चात्मानं प्रतिपन्नास्ते निरस्ता द्रष्टव्याः,
तथारूपे सत्यात्मनि यथोक्तप्रश्नार्थासम्भवात्, ‘किं नेरइएसु गच्छन्ति’ ? इत्यादि सुप्रतीतं, भगवानाह—‘नो नेरइएसु गच्छन्ति’
इत्यादि पाठसिद्धं ‘जहा वक्कंतीए’ इति, यथा प्रज्ञापनायां व्युत्क्रान्तिपदे च्यवनमुक्तं तथाऽऽत्रापि वक्तव्यं, तच्चोत्पादवद् भावनीय-
मिति ॥ गतं च्यवनद्वारमधुना गत्यागतिद्वारमाह—‘ते णं भंते जीवा’ इत्यादि, ते भवन्त ! जीवाः ‘कतिगतिकाः ?’ कति गतयो येषां
ते कतिगतिकाः, ‘कत्यागतिकाः ?’ कतिभ्यो गतिभ्य आगतियेषां ते कत्यागतिकाः, भगवानाह—गौतम ! द्वयागतिका नरकगतेर्देवगतेश्च
सूक्ष्मेरुत्पादाभावात्, द्विगतिका नरकगतौ देवगतौ च तत उद्भूतानामुत्पादाभावात्, ‘परीत्ता’ प्रत्येकशरीरिणः, असङ्ख्येया असङ्ख्येय-
लोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात् प्रज्ञप्ता मया शेषैश्च तीर्थकङ्किः, अनेन सर्वतीर्थकृतामविसंवादिचचनतामाह, हे श्रमण ! हे आयुष्मन् !
‘से तं सुहुमपुढविक्काइया’ त एते सूक्ष्मपृथिवीकायिका उक्ताः ॥ उक्ताः सूक्ष्मपृथिवीकायिकाः, अधुना बादरपृथिवीकायिकान-
भिधिसुराह—

१ प्रतिपत्तौ
सूक्ष्मपु-
थ्वीकायाः
सू० १३

॥ २१ ॥

से किं तं बायरपुढविकाइया ?, २ डुविहा पणत्ता, तंजहा-सणहवायरपुढविकाइया य खरबायर-
पुढविकाइया य (सू० १४ ॥

‘से किं तं’मियादि, अथ के ते बादरपृथिवीकायिकाः ?, सूरिराह-वादरपृथिवीकायिका द्विविधाः प्रकृताः, तद्यथा-ऋक्ष्णबादरपृ-
थिवीकायिकाश्च खरबादरपृथिवीकायिकाश्च-ऋक्ष्णा नाम चूर्णितलोष्टकल्पा मृदुपृथिवी तदात्मका जीवा अप्युपचारतः ऋक्ष्णाः ते च
ते बादरपृथिवीकायिकाश्च ऋक्ष्णबादरपृथिवीकायिकाः, अथवा ऋक्ष्णा चासौ बादरपृथिवी च सा कायः-शरीरं येषां ते ऋ-
क्ष्णबादरपृथिवीकायाः त एव स्वार्थिकेकप्रत्ययविधानात् ऋक्ष्णबादरपृथिवीकायिकाः, खरा नाम पृथिवी सङ्घातविशेषं काठिन्यविशेषं
वाऽऽपन्ना तदात्मका जीवा अपि खराः ते च ते बादरपृथिवीकायिकाश्च खरबादरपृथिवीकायिकाः, अथवा पूर्ववत्प्रकारान्तरेण स-
मासः, चशब्दौ स्वागतानेकभेदसूचकौ ॥

से किं तं सणहवायरपुढविकाइया ?, २ सत्तविहा पणत्ता, तंजहा-कणहमत्तिया, भेओ जहा
पणवणाए जाव ते समासतो डुविहा पणत्ता, तंजहा-पजत्तगा य अपजत्तगा य । तेसि णं
भंते ! जीवाणं कति सरीरगा पणत्ता ? गोयमा ! तओ सरीरगा पं०, तंजहा-ओरालिए तेयए
कम्मए, तं चेव सब्बं नवरं चत्तारि लेसाओ, अवसेसं जहा सुहुमपुढविकाइयाणं आहारो जाव
णियमा छद्दिसि, उववातो त्तिरिक्खजोणियमणुस्सदेवेहिंतो, देवेहिं जाव सोधम्मसेसाणेहिंतो,
ठिती जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं वावीसं वाससहस्साइं । ते णं भंते ! जीवा मारणंतिथससु-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ २२ ॥

ग्घाएणं किं समोहया मरंति असमोहता मरंति ? गोयमा ! समोहतावि मरंति असमोहतावि मरंति । ते णं भंते ! जीवा अणंतरं उव्वट्ठित्ता कहिं गच्छंति ? कहिं उववञ्जंति ?—किं नेरइएसु उववञ्जंति ?०, पुच्छा, नो नेरइएसु उववञ्जंति तिरिक्खजोणिएसु उववञ्जंति मणुस्सेसु उव० नो देवेसु उव०, तं चेव जाव असंखेज्जावासाउवज्जेहिं । ते णं भंते ! जीवा कतिगतिया कतिआगतिया पणत्ता ? गोयमा ! दुगतिया तिआगतिया परित्ता असंखेज्जा य समणाउसो !, से तं बायरपुढ-
विक्काइया । सेत्तं पुढविकाइया ॥ (सू० १५) .

‘से किं त’मित्तादि, अथ के ते ऋक्ष्णबादरपृथिवीकायिकाः ? , सूरिराह—ऋक्ष्णबादरपृथिवीकायिकाः सप्तविधाः प्रह्वताः, तदेव सप्तविधत्वं दर्शयन्ति, तद्यथा—कृष्णमृत्तिका इत्यादि ‘भेदो भाणियव्वो जहा पणवणाए जाव तत्थ नियमा असंखिज्जा’ इति, भेदो बा-
दरपृथिवीकायिकानां द्विविधानामपि तथा भणितव्यो यथा प्रह्वापनायां, स च तावद् यावत् “तत्थ नियमा असंखेज्जा” इति पदं, स चैवम्—किण्हमत्तिया नीलमत्तिया लोहियमत्तिया हालिइमत्तिया सुक्किलमत्तिया पंडुमत्तिया पणगमत्तिया, सेत्तं सण्हवायरपुढवि-
काइया । से किं तं खरवायरपुढविकाइया ? , २ अणेगविहा पणत्ता, तंजहा—पुढवी य सक्करा वालुया य उवले सिला य लोणूसे ।
तंवा य तउय सीसय रूप्प सुवण्णे य वइरे य ॥ १ ॥ हरियाले हिंगुलए मणेसिला सासंगंजण पवाले । अब्भपडलभवालुय वा-
यरकाये मणिविहाणा ॥ २ ॥ गोमेज्जाए य रुयए अंके फलिहे य लोहियक्खे य । मरगयमसारगले सुयमोयगइंदनीले य ॥ ३ ॥
चंदणोरुयहसे पुलए सोगंधिए य बोद्धव्वे । चंदणभवेरुलिए जलकंते सूरकंते य ॥ ४ ॥ जे यावण्णे तहप्पगारा ते समासतो दुविहा

१ प्रतिपत्तौ
ऋक्ष्णखर-
बादरपृ-
थ्वीकायौ
सू० १४-
१५

॥ २२ ॥

पणत्ता, तंजहा—पञ्जत्तगा य अपञ्जत्तगा य, तत्थ णं जे ते अपञ्जत्तगा ते णं असंपत्ता, तत्थ णं जे ते पञ्जत्तगा एएसिणं वण्णादेसेणं
 गंधाएसेणं रसाएसेणं फासाएसेणं सहस्सगसो विहाणाइं संखिजाइं संखिजाइं जोणिप्पमुहसयसहस्साइं पञ्जत्तगनिस्साए अपञ्जत्तगा वक्कमंति,
 जत्थ एगो तत्थ नियमा असंखेज्जा” इति, अस्य व्याख्या—कृष्णमृत्तिका—कृष्णमृत्तिकारूपा, एवं नीललोहितहारिद्रशुक्रभेदा अपि
 वाच्याः, पाण्डुमृत्तिका नाम देशविशेषे या धूलीरूपा सती पाण्डू इति प्रसिद्धा तदासका जीवा अग्यभेदोपचारात्पाण्डुमृत्तिकेत्युक्ताः,
 ‘पणगमत्तिया’ इति नद्यादिपूरप्लाविते देशे नद्यादि पूरेऽपगते यो भूमौ ऋक्षणमृदुरूपो जलमलोऽपरपर्यायपङ्कः स पनकमृत्तिका त-
 दासका जीवा अग्यभेदोपचारात्पनकमृत्तिकाः, सेत्तमित्यादिनिगमनं सुगमम् ॥ ‘से किं त’मित्यादि ॥ अथ के ते खरवादरपृथिवी-
 कायिकाः १, सूरिराह—खरवादरपृथिवीकायिका अनेकविधाः प्रज्ञप्ताः, चत्वारिंशद्भेदा मुख्यतः प्रज्ञप्ता इत्यर्थः, तानेव चत्वारिंशद्भेदा-
 नाह, तंजहा—‘पुढवी’त्यादिगाथाचतुष्टयम् । पृथिवीति ‘भामा सत्यभामावत्’ शुद्धपृथिवी नदीतटभित्त्यादिरूपा १, चशब्द उत्त-
 रापेक्षया समुच्चये, शर्करा—लघूपलशकलरूपा २, बालुका—सिकता ३, उपलः—दृक्कलुपकरणपरिकर्मणायोग्यः पाषाणः ४, शिला-
 घटनयोग्या देवकुलपीठाद्युपयोगी महान् पाषाणविशेषः ५, लवणं—सामुद्रादि ६, ऊषो यद्वशादूर्ध्वं क्षेत्रम् ७, अयस्ताम्रत्रपुसीसक-
 रूत्यसुवर्णानि—प्रतीतानि १३, वज्रो—हीरकः १४, हरितालहिङ्गुलमनःशिलाः प्रतीताः १७, सासगं—पारदः १८, अञ्जनं सौवीरा-
 ञ्जनादि १९, प्रवालं—विद्रुमः २०, अभ्रपटलं—प्रसिद्धम् २१, अभ्रबालुका—अभ्रपटलमिश्रा बालुकां २२, ‘वायरकाए’ इति वादर-
 पृथिवीकायेऽमी भेदा इति शेषः, ‘मणिविहाणा’ इति चशब्दस्य गम्यमानत्वात् मणिविधानानि च—मणिभेदाश्च वादरपृथिवीकायमे-
 दत्वेन ज्ञातव्याः, तान्येव मणिविधानानि दर्शयति—‘गोमेज्जाए य’ इत्यादि, गोमेज्जकः २३, ‘चः’ समुच्चये, रुचकः २४ अङ्कः २५

स्फटिकः २६ 'चः' पूर्ववत्, लोहिताक्षः २७ मरकतः २८ मसारगल्लः २९ भुजसोचकः ३० इन्द्रनीलश्च ३१ चन्दनः ३२ गैरिकः ३३ हंसगर्भः ३४ पुलकः ३५ सौगन्धिकश्च ३६ चन्द्रप्रभः ३७ वैडूर्यः ३८ जलकान्तः ३९ सूर्यकान्तश्च ४०, तदेवमाद्यया गा-
थया पृथिव्यादयश्चतुर्दश भेदा उक्ताः द्वितीयगाथयाऽष्टौ हरितालादयः तृतीयगाथया गोमेज्जकादयो दश तुर्यगाथयाऽष्टाविति, स-
र्वसङ्ख्या चत्वारिंशत्, 'जे यावणे तहप्पगारा' इति येऽपि चान्ये तथाप्रकारा मणिभेदाः—पद्धारगादयस्तेऽपि खरवादरपृथिवीका-
धिकत्वेन वेदितव्याः । 'ते समासतो' इत्यादि, ते वादरपृथिवीकायिकाः 'समासतः' सङ्ख्येण द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—पर्याप्तका
अपर्याप्तकाश्च, तत्र येऽपर्याप्तकास्ते स्वयोग्याः पर्याप्तीः साकल्येनासंप्राप्ताः अथवाऽसंप्राप्ता इति विशिष्टान् वर्णादीननुपगताः, तथाहि
—वर्णादिभेदविवक्षायाभेदे न शक्यन्ते कृष्णादिना भेदेन व्यपदेशुं, किं कारणमिति—चेद्, उच्यते, इह शरीरादिपर्याप्तिसु परिपूर्णसु
सतीषु वादरणां वर्णादिभेदः संप्रकटो भवति नापरिपूर्णसु, ते चापर्याप्ता उच्छ्वासपर्याप्त्या अपर्याप्ता एव भ्रियन्ते, ततो न स्पष्टो व-
र्णद्विभाग इत्यसंप्राप्ता इत्युक्तम्, अन्ये तु व्याचक्षते—सामान्यतो वर्णादीनसंप्राप्ता इति, तच्च न युक्तं, यतः शरीरमात्रभाविनो वर्णा-
दयः, शरीरं च शरीरपर्याप्त्या संजातमिति । 'तत्थ ण'मित्यादि, तत्र ये ते पर्याप्तकाः—परिसमाप्तसमस्तस्वयोग्यपर्याप्तयस्ते वर्णादि-
शेन—वर्णभेदविवक्षया एवं गन्धादेशेन रसादेशेन स्पर्शादेशेन सहस्राग्रशः—सहस्रसङ्ख्याया विधानानि—भेदाः, तद्यथा—वर्णोः कृष्णादि-
भेदात्पञ्च गन्धौ सुरभीतरभेदाह्नौ रसास्तिक्तादयः पञ्च स्पर्शा मृदुकर्कशादयोऽष्टौ, एकैकस्मिंश्च वर्णादौ तारतम्यभेदेनानेकेऽवान्तरभेदाः,
तथाहि—अमरकोकिलकज्जलादिषु तरतमभावात् कृष्णः कृष्णतरः कृष्णतम इत्यादिरूपतयाऽनेके कृष्णभेदाः, एवं नीलादिष्वप्यायोज्यं,
तथा गन्धरसस्पर्शेष्वपि, तथा परस्परं वर्णानां संयोगतो धूसरकर्बुरत्वादयोऽनेकसङ्ख्याभेदाः, एवं गन्धादीनामपि परस्परं गन्धादिभिः

समायोगात्, ततो भवन्ति वर्णाद्यादेशैः सहस्राप्रशो भेदाः, 'संखिज्जाइं जोणिप्पमुहसयसहस्साइ'ति सङ्खेयानि योनिप्र-
मुखाणि-योनिद्वाराणि शतसहस्राणि, तथाहि—एकैकस्मिन् वर्णे गन्धे रसे स्पर्शे च संवृता योनिः पृथिवीकायिकानां, सा पुनस्त्रिया-
सचित्ताऽचित्ता मिश्रा च, पुनरेकैका त्रिधा-शीता उष्णा शीतोष्णा, शीतादीनामपि प्रत्येकं तारतम्यभेदादनेकभेदत्वं, केवलमेकवि-
शिष्टवर्णादियुक्ताः सङ्ख्यातीता अपि स्वस्थाने व्यक्तभेदेन योनिजातिमधिकृत्यैकैव योनिर्गण्यते, ततः सङ्खेयानि पृथ्वीकायिकानां यो-
निशतसहस्राणि भवन्ति, तानि च सूक्ष्मवाद्गतसर्वसङ्ख्याया सप्त, 'पञ्जत्तगनिस्साए' इत्यादि, पर्याप्तकनिश्रयाऽपर्याप्तका व्युत्कामन्ति-
उत्पद्यन्ते, कियन्तः? इत्याह-यत्रैकः पर्याप्तकस्तत्र नियमात्तन्निश्रया असङ्खेयाः-सङ्ख्यातीता अपर्याप्तकाः । 'एएसि णं भंते! जीवाण'-
मित्यादिना शरीरावगाहनादिद्वारकलापचिन्तां करोति, सा च पूर्ववत्, तथा चाह—'एवं जो चेव सुहुमपुढविकाइयाणं गमो सो
चेव भाणियव्वो इति, 'नवर' मित्यादि, नवरमिदं नानालं लेश्याद्वारे चतस्रो लेश्या वक्तव्याः, तेजोलेश्याया अपि सम्भवात्, तथाहि
-व्यन्तराद्य ईशानान्ता देवा भवनविमानादावतिमूर्च्छयाऽऽसीयरत्नकुण्डलादावप्युत्पद्यन्ते, ते च तेजोलेश्यावन्तोऽपि भवन्ति, यल्ले-
श्याश्च त्रियते अत्रेऽपि तल्लेश्य एवोपजायते "जल्लेसे मरइ तल्लेसे उववज्जाइ" इति वचनात्, ततः कियत्कालमपर्याप्तावस्थायां तेजोले-
श्यावन्तोऽप्यवाप्यन्ते इति चतस्रो वक्तव्याः, आहारो नियमात् षड्दिशि, वादराणां लोकमध्य एवोपपातभावात्, उपपातो देवेभ्यो-
ऽपि, वादरेषु तदुत्पादविधानात्, स्थितिर्जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतो द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि, देवेभ्योऽप्युत्पादात् त्र्यागतयो, द्विगतयः
पूर्ववत्, एतेऽपि च 'परीत्ता' प्रत्येकशरीरिणोऽसङ्खेयाः प्रज्ञप्ताः हे श्रमण! हे आयुष्मन्!, 'सेत्त'मित्याद्युपसंहारवाक्यम् ॥ उक्ताः
पृथ्वीकायिकाः, अधुनाऽऽकायिकानभिधित्सुरिदमाह—

से किं तं आउक्काइया?, २ दुविहा पणत्ता, तंजहा-सुहुमआउक्काइया य वायरआउक्काइया य, सुहुमआऊ० दुविहा पणत्ता, तंजहा-पज्जत्ता य अपज्जत्ता य । तेसि णं भंते! जीवाणं कति सरीरया पणत्ता?, गोयमा! तओ सरीरया पणत्ता, तंजहा-ओरालिए तेयए कम्मए, जहेव सुहु-मपुढविक्काइयाणं, णवरं थिबुगसंठिता पणत्ता, सेसं तं चेव जाव दुगतिया दुआगतिया परित्ता असंखेज्जा पणत्ता । से तं सुहुमंआउक्काइया ॥ (सू० १६)

अथ के तेऽप्कायिकाः?, सूरिराह-अप्कायिका द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-सूक्ष्माप्कायिकाश्च वादराप्कायिकाश्च, तत्र सूक्ष्माः सर्वलो-कव्यापिनो वादरा घनोद्ध्ययादिभाविनः, चशब्दौ स्वगतानेकभेदसूचकौ । ‘से किं तं सुहुमआउक्काइया?’ इत्यादि सूक्ष्मपृथिवीकायिकव-त्रिरवशेषं भावनीयं, नवरसिदं संस्थानद्वारे नानालं, तदेवोपदर्शयति—‘ते सि णं भंते! जीवाणं सरीरया किं संठिया?’ इत्यादि पाठसिद्धम्॥

से किं तं वायरआउक्काइया?, २ अणेगविहा पणत्ता, तंजहा-ओसा हिमे जाव जे यावन्ने तह-प्यगारा, ते समासतो दुविहा पणत्ता, तंजहा-पज्जत्ता य अपज्जत्ता य, तं चेव सव्वं णवरं थिबु-गसंठिता, चत्तारि लेसाओ, आहारो नियमा छदिसिं, उववातो तिरिक्खजोणियमणुस्सदेवेहिं, ठिती जहन्नेणं अंतोसुहुत्तं उक्कोसं सत्तवाससहस्साइं, सेसं तं चेव जहा वायरपुढविक्काइया जाव दुगतिया तिआगतिया परित्ता असंखेज्जा पन्नत्ता समणाउसो!, सेत्तं वायरआऊ, सेत्तं आउ-क्काइया ॥ (सू० १७ ॥)

'से किं त'मित्यादि, अथ के ते वादराष्कायिकाः?, सूरिराह—वादराष्कायिका अनेकविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—“ओसा हिमे महिया जाव तत्थ नियमा असंखेज्जा” इति, यावत्करणादेवं परिपूर्णपाठो द्रष्टव्यः—“करणे हरतणू सुद्धोदए सीओदए खट्टोदए खारोदए अंबिलोदए लवणोदए वरुणोदए खीरोदए रसोदए जे यावन्ने तहप्पगारा, ते समासतो डुविहा पणत्ता, तंजहा—पजत्तगा य अपजत्तगा य, तत्थ णं जे ते अपजत्तगा एएसिणं वण्णादेसेणं गंधादेसेणं रसाएसेणं फासाएसेणं सहस्सगसो विहाणाइं संखिज्जाइं जोणिप्पमुहसयसहस्साइं पजत्तगनिस्साए अपजत्तगा वक्कमंति, जत्थ एगो तत्थ नियमा असंखेज्जा” इति, अस्य व्याख्या—अवश्यायः—त्रेहः, हिमं—स्थानोदकं, महिका—गर्भमासेषु सूक्ष्मवर्ष, करको—घनोपलः, हरतनुः यो भुवमुद्धिय गोधूमाक्कुरट्ठणायादिषु बद्धो विन्दुरुपजायते, शुद्धोदकम्—अन्तरिक्षसमुद्भवं नद्यादिगतं वा, तच्च स्पर्शरसादिभेदादनेकभेदं, तदेवानेकभेदत्वं दर्शयति—शीतोदकं—नदीतडागावटवापीपुष्करिण्यादिषु शीतपरिणामम्, उष्णोदकं—स्वभावत एव कचिन्निर्ज्वरदाबुष्णपरिणामं, क्षीरोदकम्—ईषल्लवणपरिणामं यथा लाटदेशादौ केषुचिदवटेषु, खट्टोदकम्—ईषद्लपरिणामम्, आम्लोदकम्—अतीव स्वभावत एवाम्लपरिणामं काश्चिकवत्, लवणोदकं लवणसमुद्रे, वारुणोदकं वारुणसमुद्रे, क्षीरोदकं क्षीरसमुद्रे, क्षोदोदकमिच्छुरससमुद्रे, रसोदकं पुष्करवरसमुद्रादिषु, येऽपि चान्ये तथाप्रकारा रसस्पर्शादिभेदाद् घृतोदकादयो वादराष्कायिकास्ते सर्वे वादराष्कायिकतया प्रतिपत्तव्याः, 'ते समासओ' इत्यादि प्राग्वत् नवरं सङ्ख्येयानि योनिप्रमुखानि शतसहस्राणीत्यत्रापि सप्त वेदितव्यानि । 'तेसि णं भंते ! जीवाणं कइ सरीरगा' ? इत्यादिद्वारकलापचिन्तायामपि वादप्रथिवीकायिकगमोऽनुगन्तव्यो, नवरं संस्थानद्वारे शरीरकाणि स्तिबुकसंस्थानसंस्थितानि वक्तव्यानि,

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयनि-
रीयावृत्तिः
॥ २५ ॥

स्थितिद्वारे अवन्त्यतः स्थितिरन्तर्मुहूर्तसुत्कर्षतः सप्त वर्षसहस्राणि, शेषं तथैव, उपसंहारमाह—‘सेस’मित्यादि ॥ उक्ता अप्कायिकाः,
सम्प्रति वनस्पतिकायिकाज्ञाह—

से किं तं वणस्सइकाइया १, २ इविहा पणत्ता, तंजहा—सुहुमवणस्सइकाइया य यायरवणस्स-
इकाइया य ॥ (सू० १७) । से किं तं सुहुमवणस्सइकाइया १, २ इविहा पणत्ता, तंजहा—पञ्ज-
सगा य अपञ्जस्तगा य तहेव णवरं अणित्थंथ (संठाण) संठिया, दुगतिया दुआगतिया अप-
रित्ता अणंता, अवसेसं जहा पुढविकाइयाणं, से तं सुहुमवणस्सइकाइया ॥ (सू० १८) ।

अथ के ते वनस्पतिकायिकाः १, सूरिराह—वनस्पतिकायिका द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—सूक्ष्मवनस्पतिकायिकाश्च वादरवनस्पति-
कायिका द्विविधाः प्रज्ञप्ताः—पर्याप्ता अपर्याप्ताश्च, ‘तेसि णं भंते ! कति सरीरगा’ इत्यादिद्वारकलापचिन्तनं सूक्ष्मपृथिवीकायिकव-
द्भावनीयं, नवरं संस्थानद्वारे ‘सरीरगा अणित्थंथसंठाणसंठिया पणत्ता’ इति, इत्थं तिष्ठतीति इत्थंस्वं न इत्थंस्वमनित्थंस्वम्, अनि-
यत्ताकारमित्यर्थः, तच्च तत्संस्थानं तेन संस्थितानि—अनियतसंस्थानसंस्थितानि, गत्यागतिद्वारसूत्रपर्यन्ते ‘अपरित्ता अणंता पत्रत्ता’ इति
उपसंहारवाक्यम् ॥

से किं तं बायरवणस्सइकाइया १, २ इविहा पणत्ता, तंजहा—पत्तेयसरीरबायरवणस्सतिकाइया

१ प्रतिपत्तौ
वनस्पति-
भेदौ
सू० १७
सूक्ष्मवन-
स्पतिः
सू० १८

॥ २५ ॥

य साधारणसरीरबायरवणस्सइकाइया य ॥ (सू० १९) । से किं तं पत्तेयसरीरबादरवणस्सतिका-
 इया ?, २ इवालसविहा पणत्ता, तंजहा—रुक्खा गुच्छा गुम्मा लता य वल्ली य पव्वगा चैव ।
 तणवलथहरितओसहिजलरुहकुहणा य बोद्धव्वा ॥ ? ॥ से किं तं रुक्खा ?, २ इविहा पणत्ता,
 तंजहा—एगट्टिया य बहुबीया य । से किं तं एगट्टिया ?, २ अणेगविहा पणत्ता, तंजहा—निंबव-
 जंबुजाव पुण्णागणागरुक्खे सीवणिण तथा असोणे य, जे यावणणे तहप्पगारा, एतेसि णं मूलांवि अ-
 संखेज्जजीविया, एवं कंदा खंधा तथा साला पवाला पत्ता पत्तेयजीवा पुप्फां अणेगजीवां फला
 एगट्टिया, सेत्तं एगट्टिया । से किं तं बहुबीया ?, २ अणेगविधा पणत्ता, तंजहा—अत्थियत्तेदुय-
 उंवरकविट्ठे आमलकफणसदाडिमणगोधकांड्वरीयतिलयलउयलोद्धे धवे, जे यावणणे तहप्पगारा,
 एतेसि णं मूलांवि असंखेज्जजीविया जाव फला बहुबीया, सेत्तं बहुबीया, सेत्तं रुक्खा,
 एवं जहा पणवणाए तहा भाणियन्वं, जाव जे यावन्ने तहप्पगारा, सेत्तं कुहणा—नाणाविध-
 संठाणा रुक्खाणं एगजीविया पत्ता । खंधोवि एगजीवो तालसरलनालिएरीणं ॥ ? ॥ “जह सगल-
 सरिसवाणं पत्तेयसरीराणं” गाहा ॥ २ ॥ “जह वा तिलसक्खुलिया” गाहा ॥ ३ ॥ सेत्तं पत्तेयसरी-
 रबायरवणस्सइकाइया ॥ (सू० २०)

‘से किं त’मित्यादि, अथ के ते बादरवनस्पतिकायिका: ?, सूरिराह—जादरवनस्पतिकायिका द्विविधा: प्रज्ञाता:, तद्यथा—प्रत्येक-

शरीरबादरवन्स्पतिकायिकाश्च साधारणशरीरबादरवन्स्पतिकायिकाश्च, चशब्दो पूर्वत्र ॥ 'से किं त'मित्यादि, अथ के ते प्रत्येक-
शरीरबादरवन्स्पतिकायिकाः ? , सूरिराह—प्रत्येकशरीरबादरवन्स्पतिकायिका द्वादशविधाः प्रज्ञप्ताः, तथा—'रुक्खा' इत्यादि, वृक्षाः—
चूतादयः गुच्छा—दृन्ताकीप्रभृतयः गुल्मानि—नवमालिकाप्रभृतीनि लताः—चम्पकलतादयः, इह येषां रुक्मप्रदेशे विवक्षितोर्ध्वशा-
खाव्यतिरेकेणान्यत् शाखान्तरं तथाविधं परिस्थूरं न निर्गच्छति ते लता इति व्यवहियन्ते, ते च चम्पकादय इति, वहयः—कूष्मा-
ण्डीत्रपुपीप्रभृतयः पर्वगा—इक्ष्वादयः वृणानि—कुशजुअकार्जुनादीनि वलयानि—केतकीकदल्यादीनि तेषां हि लग् वलयाकारेण
व्यवस्थितेति हरितानि—तन्दुलीयकवस्तुलप्रभृतीनि औषधयः—फलपाकान्ताः ताश्च शाल्यादयः जले रुहन्तीति जलरुहाः—उदका-
वकपनकादयः कुहणा—भूमिस्फोटाभिधानास्ते चायकायप्रभृतयः, 'एवं भेदो भाणियन्वो जहा पन्नवणाए' इत्यादि, 'एवम्' उक्तेन
प्रकारेण बादरप्रत्येकशरीरवन्स्पतिकायिकानां भेदो वक्तव्यो यथा प्रज्ञापनायाम्, इह तु ग्रन्थगौरवभयान्न लिख्यते, स च किं या-
वद् वक्तव्यः ? इत्याह—'जह वा तिलसकुलिया' इत्यादि, अस्याश्च गाथाया अयं सम्बन्धः—इह यदि वृक्षादीनां मूलादयः प्रत्येकम-
नेकप्रत्येकशरीरजीवाधिष्ठितास्ततः कथमेकलण्डशरीराकारा उपलभ्यन्ते ? , तत्रेयमुत्तरगाथा—“जह सगलसरिसवाणं सिलेसमिस्साण
वट्टिया वट्ठी । पत्तेयसरीराणं तह होंति सरीरसंधाया ॥ १ ॥” अस्या व्याख्या—यथा सकलसर्पपाणां श्लेषद्रव्यविभि-
श्रितानां वलिता वत्तिरकरूपा भवति, अथ च ते सकलसर्पपाः परिपूर्णशरीराः सन्तः पृथक् पृथक् स्वखावगाहनयाऽवतिष्ठन्ते,
'तथा' अनयैवोपमया प्रत्येकशरीरिणां जीवानां शरीरसङ्घाताः पृथक्पृथक्स्वखावगाहना भवन्ति, इह श्लेषद्रव्यस्थानीयं रागद्वेषो-
पचितं तथाविधं स्वकर्म सकलसर्पपस्थानीयाः प्रत्येकशरीराः, सकलसर्पप्रहणं वैवित्त्यप्रतिपत्त्या पृथक्पृथक्स्वखावगाहप्रत्येकशरीरवै-

विषयप्रतिपत्त्यर्थम्, अत्रैव दृष्टान्तान्तरमाह—“जह वा तिलसकुलिया” इत्यादिरधिकृतगाथा, वाशब्दो दृष्टान्तान्तरसूचने, यथा ‘तिलसकुलिका’ तिलप्रधाना पिष्टप्रयी अपूपिका बहुभित्तिलैर्मिश्रिता सती यथा पृथक्पृथक्स्वावागाहतिलासिका भवति कथञ्चिदेकरूपा च ‘तथा’ अतयैवोपमया प्रत्येकशरीरिणां जीवानां शरीरसङ्घाताः कथञ्चिदेकरूपाः पृथक्पृथक्स्वावागाहनाश्च भवन्ति, उपसंहारमाह—‘सेत्त’मित्यादि सुगमम् ॥ सम्प्रति साधारणवनस्पतिकायिकप्रतिपादनार्थमाह—

से किं तं साहारणसरीरबादरवणस्सइकाइया?, २ अणेगविधा पणत्ता, तंजहा-आल्लए मूलए सिंगबेर हिरिलि सिरिलि सिस्सरिलि किट्टिया छिरियविरालिया कण्हकंदे वज्जकंदे सूरणकंदे खल्लडे किमिरासि भदे मोत्थापिंडे हलिदा लोहारी णीड्डु[ठिड्डु]थिभु अस्सकण्णी सीहकन्नी सीउंठी मूसुंठी जे यावणे तहप्पगारा ते समासओ दुविहा पणत्ता, तंजहा—पज्जत्तगा य अपज्जत्तगा य । तेसि णं भंते! जीवाणं कति सरीरगा पणत्ता?, गोयमा! तओ सरीरगा पन्नत्ता, तंजहा—ओरालिए तेयए कम्मए, तहेव जहा बायरपुढविकाइयाणं, णवरं सरीरोगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जतिभागं उक्कोसेणं सातिरेगजोयणसहस्सं, सरीरगा अणित्थंत्थसंठिता, ठिती जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं दस्वाससहस्साइं, जाव दुगतिया तिआगतिया परित्ता अणंता पणत्ता, सेत्तं बायरवणस्सइकाइया, सेत्तं थावरा ॥ (सू० २?)

‘से किं त’मित्यादि, अथ के ते साधारणशरीरबादरवनस्पतिकायिकाः?, सूरिराह—साधारणशरीरबादरवनस्पतिकायिका अनेक-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ २७ ॥

विधाः प्रकृताः, तद्यथा—‘आलुए’ इत्यादि, एते आलुकमूलकशृङ्गवेरहिरिलिसिसिरिलिकिट्टिकाक्षीरिकाक्षीरिबालिकाकृ-
ष्णकन्दवज्रकन्दसूरणकन्दखड्डू(कृमिराशि) भद्रमुस्तापिण्डहरिलौहीस्तुहिस्तिमुअश्वकर्णीसिंहकर्णीसिखुंडीमुषण्डीनामानः साधारण-
वनस्पतिक्रायिकभेदाः केचिदतिप्रसिद्धत्वात्केचिदेशविशेषात्स्वयमवगन्तव्याः, ‘जे यावण्णे वहप्पगारा’ इति येऽपि चान्ये तथाप्रकाराः—
एवंप्रकारा अवकपनकसेवालादयस्तेऽपि साधारणशरीरबादरवनस्पतिक्रायिकाः प्रतिपत्तव्याः, ‘ते समासतो’ इत्यादि, ‘ते’ बादरव-
नस्पतिक्रायिकाः समासतो द्विविधाः प्रकृताः, तद्यथा—पर्याप्तका अपर्याप्तका, ‘जाव सिय संखेज्जा’ इति यावत्करणदेवं परिपूर्णः
पाठो द्रष्टव्यः—“तत्थ णं जे ते अपज्जत्तगा ते णं असंपत्ता, तत्थ णं जे ते पज्जत्तगा तेसि णं वण्णादेसेणं गंधादेसेणं रसाएसेणं
फासाएसेणं सहस्सग्गसो विद्दाणां संखिज्जां संखिज्जां जोगिप्पमुहसयसहस्साइं पज्जत्तगनिरसाए, अपज्जत्तगा वक्कमंति, जत्थ एगो तत्थ सिय
संखिज्जा सिय असंखेज्जा सिय अणंता” इति, एतत्प्राग्वत्, नवरं यत्रैको बादरपर्याप्तस्तत्र तन्निश्रयाऽपर्याप्ताः कदाचित्सङ्ख्येयाः कदा-
चिदसङ्ख्येयाः कदाचिदन्ताः, प्रत्येकतरवः सङ्ख्येया असङ्ख्येया वा, साधारणस्तु नियमादन्ता इति भावः । ‘तेसि णं भंते ! कइ-
संरीरा ?’ इत्यादिद्वारकलापचिन्तनं बादरपृथिवीकायिकवत्, नवरं संस्थानद्वारे नानासंस्थानसंस्थितानीति वक्तव्यम् । अवगाहना-
द्वारे ‘उक्कोसेणं सातिरेणुं जोयणसहस्स’मिति, तत्र सातिरेकं योजनसहस्रमवगाहनानामनेकस्य जीवस्य बाह्यद्वीपेषु वल्ल्यादीनां समु-
द्रगोतीर्थेषु च पद्मनालादीनां, तदधिकोच्छ्रयमानानि पद्मानि पृथिवीकायपरिणाम इति बुद्ध्याः । स्थितिद्वारे उत्कर्वतो दश वर्षसहस्राणि
नक्तव्यानि, गत्यागतिसूत्रानन्तरं ‘अपरीत्ता अणंता’ इति वक्तव्यं, तत्र ‘परीत्ताः’ प्रत्येकशरीरिणोऽसङ्ख्येयाः ‘अपरीत्ताः’ अप्रत्येकशरीरि-

१ प्रतिपत्तौ
साधारण-
बादरवन०
सू० २१

॥ २७ ॥

गोऽजन्ताः प्रहस्ताः हे श्रमण ! हे आयुष्मन् !, उपसंहारमाह—‘सेसं बादरवणस्सइकाइया, सेसं थावरा’ इति सुगमम् ॥
उक्ताः स्वावराः, सम्प्रति त्रसप्रतिपादनार्थमाह—

से किं तं तसा ?, २ तिविहा पणत्ता, तंजहा—तेउक्काइया वाउक्काइया ओराला तसा पाणा ॥ (सू० २२) ।
अथ के ते तसा ?, सूरिराह—त्रसास्त्रिविधाः प्रहस्ताः, तद्यथा—तेजस्कायिका वायुकायिका औदारिकत्रसाः, तत्र तेजः—अग्निः
कायः—शरीरं येषां ते तेजस्कायास्त एव स्वार्थिकेकप्रत्ययविधानात्तेजस्कायिकाः, वायुः—पवनः स कायो येषां ते वायुकायास्त एव
वायुकायिकाः, उदाराः—स्फारा उदारा एव औदारिकाः प्रत्यक्षत एव स्पष्टत्रसत्त्वनिवन्धनाभिसन्धिपूर्वकगतिलिङ्गतयोपलभ्यमानत्वात्,
तत्र त्रसा द्वीन्द्रियादयः ‘औदारिकत्रसाः’ स्थूरत्रसा इत्यर्थः ॥ तत्र तेजस्कायिकप्रतिपादनार्थमाह—

से किं तं तेउक्काइया ?, २ डुविहा पणत्ता, तंजहा—सुहुमतेउक्काइया य बादरतेउक्काइया य ॥ (सू० २३)
से किं तं सुहुमतेउक्काइया ?, २ जहा सुहुमपुढविकाइया नवरं सरीरगा सूहकलावसंठिया, एग-
गइया डुआगइआ परित्ता असंखेज्जा पणत्ता, सेसं तं चेव, सेसं सुहुमतेउक्काइया ॥ (सू० २४)
से किं तं बादरतेउक्काइया ?, २ अणेगविहा पणत्ता, तंजहा—इंगाले जाले सुम्पुरे जाव सूरकं-
तमणिनिस्सिते, जे यावन्ने तहप्पगारा, ते समासतो डुविहा पणत्ता, तंजहा—पज्जत्ता य अप-
ज्जत्ता य । तेसिणं भंते ! जीवाणं कति सरीरगा पणत्ता ?, गोयमा ! तओ सरीरगा पणत्ता,
तंजहा—ओरालिए तेयए कम्मए, सेसं तं चेव, सरीरगा सूहकलावसंठिता, तिन्नि लेस्सा, ठिती

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीणावृत्तिः

॥ २८ ॥

जहन्नेणं अंतोमुद्गुत्तं उक्कोसेणं तित्ति राहंदिद्याहं तिरियमणुस्सेहितो उववाओ, सेसं तं चेव एग-
गतिया दुआगतिया, परिस्ता असंखेज्जा पणणत्ता, सेसं तेउक्काइया ॥ (सू० २५)

अथ के ते तेजस्कायिकाः?, तेजस्कायिका द्विविधाः प्रकृताः, तद्यथा—सूक्ष्मतेजस्कायिकाश्च बादरतेजस्कायिकाश्च, षण्णदौ पू-
र्ववत् ॥ अथ के ते सूक्ष्मतेजस्कायिकाः?, सूरिराह—सूक्ष्मतेजस्कायिका इत्यादि सूत्रं सर्वं सूक्ष्मप्रथिवीकायिकवद् वक्तव्यं, नवरं
संस्थानद्वारे शरीराणि सूचीकलापसंस्थितानि वक्तव्यानि, च्यवनद्वारेऽनन्तरमुद्गत्य तिर्यग्गतावेवोत्पद्यन्ते, न मनुष्यगतौ, तेजोवायु-
भ्योऽनन्तरोद्भूतानां मनुष्यगताद्युत्पादप्रतिषेधात्, तथा चोक्तम्—“सर्त्तमिमाहिनेरइया तेऊ वाऊ अणंतरुव्वद्दा । नवि पावे माणुस्सं
तद्देवडसंखावया सव्वे ॥ १ ॥” गत्यागतिद्वारे द्रयागतयः, तिर्यग्गतेर्मनुष्यगतेश्च तेषूपपादात्, एकागतयोऽनन्तरमुद्गतानां तिर्यग्गतावेव
गमनात्, शेषं तथैव, उपसंहारवाक्यं ‘सेसं सुहुमतेउक्काइया’ ॥ बादरतेजस्कायिकानाह—अथ के ते बादरतेजस्कायिकाः?,
सूरिराह—बादरतेजस्कायिका अनेकविधाः प्रकृताः, तद्यथा—“इंगाले जाव तत्थ नियमे”त्यादि यावत्करणादेवं परिपूर्णपाठः—“इं-
गाले जाला मुम्मुरे अभी अलाए सुद्धागणी उक्का विज्जू असणि निग्घाए संघरिसससमुट्टिए सूरकंतमणिनिसिसए, जे यावण्णे
तहपंगारा, ते समासतो दुविहा पणणत्ता, तंजहा—पल्लत्तगा य अपल्लत्तगा य, तत्थ णं जे ते अपल्लत्तगा ते णं असंपत्ता,
तत्थ णं जे ते पल्लत्तगा एएसिणं वण्णादेसेणं गंधादेसेणं रसादेसेणं फासादेसेणं सहास्सगसो विहाणाहं संखिज्जाहं जोणिण्णमुहस-
यसहस्साहं पल्लत्तगानिस्साए अपल्लत्तगा वक्कमंति, जत्थ एगो तत्थ नियमा असंखेज्जा” इति, अस्य व्याख्या—“अङ्कारः”

१ सप्तमीमहीनैयिका. तेजो वायु अनन्तरोद्भूता. । नैव प्राणुवन्ति मानुष्यं तथैवासंख्यायुप. सर्वे ॥ १ ॥

१ प्रतिपत्तौ
त्रसभेदाः
सू० २२
तेजस्काये
सू० २३-
२४-२५

॥ २८ ॥

विगतधूमज्वालो जाज्वल्यमानः खदिरादिः, 'ज्वाला' अनलसंबद्धा दीपशिखेल्यन्थे, 'मुसुरः' फुफ्फुकाभौ मस्सामिश्रितोऽग्नि-
 कणरूपः 'अर्चिः' अनलाप्रतिबद्धा ज्वाला, 'अलातम्' उल्सुकं, 'शुद्धाम्निः' अयःपिण्डादौ, 'उल्का' चुडुली 'विद्युत्' प्रतीता, 'अ-
 शनिः' आकाशे पतन्नग्निमयः कणः, 'निर्घातः' वैक्रियाशनिप्रपातः 'संघर्षसमुत्थितः' अरण्यादिकाष्टनिर्मथनसमुत्थः, 'सूर्यकान्तम-
 ग्निश्रितः' सूर्यखरकिरणसंपर्के सूर्यकान्तमणेर्यः समुपजायते, 'जे यावणे तहप्पगारा' इति, येऽपि चान्ये 'तथाप्रकाराः' एवंप्रका-
 रास्तेजस्कायिकास्तेऽपि बाद्रतेजस्कायिकतया वेदितव्याः, 'ते समासतौ' इत्यादि प्राग्वत्, शरीरादिद्वारकलापचिन्ताऽपि सूक्ष्मतेज-
 स्कायिकवत्, नवरं स्थितिद्वारे जघन्यतः स्थितिरन्तर्मुहूर्त्तमुल्कर्षतर्षीणि रात्रिन्दिवानि, आहारो यथा बाद्रपृथ्वीकायिकानां तथा
 वक्तव्यः, उपसंहारमाह—'सेत्तं तेउक्काइया' ॥ उक्तास्तेजस्कायिकाः, सम्प्रति वायुकायिकानाह—

से किं तं वाउक्काइया ?, २ दुविहा पणत्ता, तंजहा—सुहुमवाउक्काइया य बाद्रवाउक्काइया य,
 सुहुमवाउक्काइया जहा तेउक्काइया णवरं सरीरा पडागसंठिता एगगतिया हुआगतिया परित्ता
 असंखिज्जा, सेत्तं सुहुमवाउक्काइया । से किं तं बाद्रवाउक्काइया ?, २ अणेगविधा पणत्ता, तं-
 जहा—पाईणवाए पडीणवाए, एवं जे यावणे तहप्पगारा, ते समासतो. दुविहा पणत्ता, तं-
 जहा—पज्जत्ता य अपज्जत्ता य । ते सि णं भंते ! जीवाणं कति सरीरगा पणत्ता ?, गोयमा ! च-
 त्तारि सरीरगा पणत्ता, तंजहा—ओरालिए वेउव्विए तेयए कम्मए, सरीरगा पडागसंठिता,
 चत्तारि समुघाता—वेयणासमुघाए मारणंतियसमुघाए वेउव्वियसमुघाए,

आहारो णिव्वाघातेणं छदिसिं वाघायं पडुब सिय चउदिसिं सिय चउदिसिं सिय पंभविसिं, उब-
घातो देवमणुयनेरहएसु णत्थि, ठिती जह्मेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तिस्सि वाससहस्साइं, सेसं
तं चैव एगगतिया हुआगइया परिस्ता असंखेज्जा पण्णसा समणाउसो !, सेसं बायरबाऊ, सेसं
वाउक्काइया ॥ (सू० २६)

अथ के ते वायुकायिकाः ?, सुरिराह—वायुकायिका द्विविधाः प्रकृताः, तथा—सूक्ष्मवायुकायिकाश्च वादरवायुकायिकाश्च, च-
शब्दौ प्राग्वत्, तत्र सूक्ष्मवायुकायिकाः सूक्ष्मतेजस्कायिकवद्वक्तव्याः, नवरं संस्थानद्वारे तेषां शरीराणि पताकासंस्थानसंस्थितानि
वक्तव्यानि, शेषं तथैव, वादरवायुकायिका अपि एवं चैव—सूक्ष्मतेजस्कायिकवदेव, नवरं भेदो यथा प्रज्ञापनायां तथा वक्तव्यः, स
धैवम्—“से किं तं बायरवाउक्काइया ?, बायरवाउक्काइया अणेगविहा पणत्ता, तंजहा—पाईणवाए पडीणवाए दाहिणवाए उदीणवाए
उडुवाए अहेवाए तिरियवाए विदिसिवाए वाउवभामे वाउक्कलिया मंडलियावाए उक्कलियावाए गुंजावाए मंझावाए संवट्टगवाए पण-
वाए तणुवाए सुद्धवाए, जे यावणे तहण्णारा, ते समासतो दुविहा पणत्ता, तंजहा—पज्जत्ता य अपजत्ता य, तत्थ णं जे ते अ-
पजत्ता ते णं असंपत्ता, तत्थ णं जे ते पजत्ता एएसिं वण्णादेसेणं गंधादेसेणं रसादेसेणं फासाएसेणं सहस्सगसो विहाणाइं सं-
खेज्जाइं जोणिप्पमुहसयसहस्साइं, पजत्तगत्तिस्ताए अपजत्तग वक्कमंति, जत्थ एगो तत्थ नियमा असंखेज्जा” इति, अस्य व्याख्या
—‘पाईणवाए’ इति, यः प्राच्या दिशः समागच्छति वातः स प्राचीनवातः, एवमपचीनो वृक्षिणवात उदीचीनवातश्च वक्तव्यः,
ऊर्ध्वमुद्गच्छन् शो वाति वातः स ऊर्ध्ववातः, एवमधोवाततिर्यग्वातावपि परिभावनीयौ, विदिग्वातो यो विदिग्भ्यो वाति, वातो-

रूमः—अनवस्थितो वातः, वातोत्कलिका समुद्रस्येव वातस्योत्कलिका वातमण्डलीवात उत्कलिकाभिः प्रचुरतराभिः सम्मिश्रो यो वातः, मण्डलिकावातो मण्डलिकाभिर्मूलत आरभ्य प्रचुरतराभिः सम्मिश्रो यो वातः, गुञ्जावातो यो गुञ्जन्-शब्दं कुर्वन् वाति, झञ्झावातः सवृष्टिः, अशुभनिष्ठुर इत्यन्ये, संवर्तकवातस्तृणादिसंवर्तनस्वभावः, घनवातो रत्नप्रभापृथिव्याद्यधोवर्ती, तदु-
 वातो—विरलपरिणामो घनवातस्याधःस्थायी, शुद्धवातो मन्दस्तिमितो, वस्तिटत्यादिगत इत्यन्ये, 'ते समासतो' इत्यादि प्राग्वत्, तथा शरीरादिद्वारकलापचिन्तायां शरीरद्वारे चलारि शरीराणि औदारिकवैक्रियतैजसकार्मणानि, चलारः समुद्रघाताः—वैक्रियवेवुनाकषा-
 यमारणान्तिकरूपाः, स्थितिद्वारे जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं वक्तव्यमुत्कर्षतल्बीणि वर्षसहस्राणि, आहारो निर्व्याघातेन षड्विंशि, व्याघातं प्रतीय स्यात्त्रिंशि स्यात्पञ्चदशि, लोकनिष्कुटादावपि बाद्रवातकायस्य सम्भवात्, शेषं सूक्ष्मवातकायवत्, उपसं-
 हारमाह—'सेत्तं वाउक्काइया' इति ॥ उक्ता वातकायिकाः, सम्प्रलौदारिकत्रसानाह—

से किं तं ओराला तसा पाणा ?, २ चउव्विहा पणत्ता, तंजहा—बेइद्विया तेइद्विया चउरिद्विया
 पंचेद्विया ॥ (सू० २७)

अथ के ते औदारिकत्रसाः ?, सूरिराह—औदारिकत्रसाश्चतुर्विधाः प्रज्ञप्ताः, तथा—द्वीन्द्रियास्त्रीन्द्रियाश्चतुरिन्द्रियाः पञ्चेन्द्रियाः, तत्र द्वे स्पर्शनरसनरूपे इन्द्रिये येषां ते द्वीन्द्रियाः, त्रीणि स्पर्शनरसनघ्राणरूपणि इन्द्रियाणि येषां ते त्रीन्द्रियाः, चलारि स्पर्शनर-
 सनघ्राणचक्षूरूपणि इन्द्रियाणि येषां ते चतुरिन्द्रियाः, पञ्च स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुःश्रोत्ररूपणि इन्द्रियाणि येषां ते पञ्चेन्द्रियाः ॥ तत्र
 द्वीन्द्रियप्रतिपादनार्थमाह—

से किं तं बेइंदिया ? २ अणेगविधा पणत्ता, तंजहा—पुलाकिमिया जाव समुहलिव्वा, जे घाषणे तहस्पगारा, ते खमासतो दुविहा पणत्ता, तंजहा—पळत्ता य अपळत्ता य । तेसिणं भंते ! जीवाणं कति सरीरगा पणत्ता ? , गोयमा ! तओ सरीरगा पणत्ता, तंजहा—ओरालिए तेयए कम्मए । तेसि णं भंते ! जीवाणं के महालिया सरीरओगाहणा पणत्ता ? , जहन्नेणं अंगुलासं-खेज्जभागं उक्कोसेणं बारसजोयणाइं छेवट्टसंघयणा हुंडसंठिता, चत्तारि कसाया, चत्तारि स-ण्णाओ, तिण्णि लेसाओ, दो इंदिया, तओ समुग्घाता—वेयणा कसाया मारणंतिया, नोसद्धी असन्नी, णणुंसकवेदगा, पंच पळत्तीओ, पंच अपळत्तीओ, सम्मदिट्ठीवि मिच्छदिट्ठीवि नो सम्म-मिच्छदिट्ठी, णो ओहिदंसणी णो चक्खुदंसणी अचक्खुदंसणी नो केवलदंसणी । ते णं भंते ! जीवा किं णाणी अण्णाणी ? , गोयमा ! णाणीवि अण्णाणीवि, जे णाणी ते नियमा दुण्णाणी, तं-जहा—आभिणिबोहियणाणी सुयणाणी य, जे अन्नाणी ते नियमा दुअण्णाणी—मतिअण्णाणी य सुयअण्णाणी य, नो मणजोगी वहजोगी कायजोगी, सागारोवउत्तावि अणागारोवउत्तावि, आहारो नियमा छदिसिं, उववातो तिरियमणुस्सेसु नेरइयदेवअसंखेज्जवासाउयवज्जेसु, ठिती जह-न्नेणं अंतोसुहुत्तं उक्कोसेणं बारस संवच्छराणि, समोहतावि मरंति असमोहतावि मरंति, कहिं

गच्छंति?; नेरइयदेवअसंखेज्जवासाअवज्जेसु गच्छंति, दुगतिया दुआगतिया, परित्ता असंखेज्जा,
सेत्तं बेइंदिया ॥ (सू० २८)

‘से किं त’ मित्यादि, अथ के ते द्वीन्द्रियाः?, सूरिराह—द्वीन्द्रिया अनेकविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—‘पुलाकिमिया जाव समुद-
लिक्खा’ इति यावत्करणदेवं परिपूर्णपाठो द्रष्टव्यः—‘पुलाकिमिया कुच्छिकिमिया गंडूयलगा गोलोमा नेउरा सोसंगलगा वं-
सीसुहा सूईसुहा गोजलोया जलोया जालायुसा संखा संखणगा धुल्ला खुल्ला मोत्तिया मोत्तिया कहुयावासा एगतो-
वत्ता दुहतोवत्ता नंदियावत्ता संबुक्का माइवाहा सिप्पिसंपुडा चंदणा समुदलिक्खा इति” अस्य व्याख्या—‘पुलाकिमिया’ नाम
पायुप्रदेशोत्पन्नाः कृमयः ‘कुक्षिकृमयः’ कुक्षिप्रदेशोत्पन्नाः ‘गण्डोयलकाः’ प्रतीताः ‘शङ्खाः’ समुद्रोद्भवास्तेऽपि प्रतीताः ‘शङ्खनकाः’ त
एव लघवः ‘धुल्ला’ बुल्लिकाः ‘खुल्ला’ लघवः शङ्खाः सामुद्रशङ्खाकाराः ‘वराटाः’ कपर्दीः ‘माट्टवाहाः’ कोद्रवाकारतया ये कोद्रवा
इति प्रतीताः ‘सिप्पिसंपुडा’ संपुटरूपाः शुक्तयः ‘चन्दनकाः’ अक्षाः, शेषास्तु यथासम्प्रदायं वाच्याः, ‘जे यावण्णे तहप्पगारा’ इति
येऽपि चान्ये तथाप्रकाराः—एवंप्रकाराः मृतककलेवरसम्भूतकृम्यादयस्ते सर्वे द्वीन्द्रिया ज्ञातव्याः, ‘ते समासतो’ इत्यादि, ते द्वीन्द्रियाः
‘समासतः’ सङ्क्षेपेण द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—अपर्याप्ताः पर्याप्ताश्च । शरीरद्वारेऽमीषां त्रीणि शरीराणि—औदारिकं तैजसं कर्मणं
च, अवगाहना जघन्यतोऽङ्गुलासङ्ख्येयभागमात्रा उत्कृष्टा द्वादश योजनानि, संहननद्वारे छेदवर्तिसंहननिनः, अत्र संहननं मुख्य-
मेव द्रष्टव्यम्, अस्थिनिचयभावात्, संस्थानद्वारे हुण्डसंस्थानाः, कषायद्वारे चत्वारः कषायाः, सञ्ज्ञाद्वारे चतस्र आहारादिकाः
सञ्ज्ञाः, लेश्याद्वारे आद्यास्तिस्रो लेश्याः, इन्द्रियद्वारे द्वे इन्द्रिये, तद्यथा—स्पर्शनं रसनं च, समुद्रघातद्वारे त्रयः समुद्रघाताः, त-

यथा-वेवनासमुद्घातः कषायसमुद्घातो मारणान्तिकसमुद्घातश्च, सञ्ज्ञाद्वारे नो सञ्ज्ञानोऽसञ्ज्ञिनः, वेदद्वारे नयुंसकवेदाः, संमूर्च्छिमत्वात्, पर्याप्तद्वारे पञ्च पर्याप्तयः पञ्चापर्याप्तयः, दृष्टिद्वारे सम्यग्दृष्टयो मिथ्यादृष्टयो वा, न सम्यग्मिथ्यादृष्टयः, कथम्? इति चेत् उच्यते, इह घण्टाया वादितायां महान् शब्द उपजायते, तत उत्तरकालं हीयमानोऽवसाने लालामात्रं भवति, एवमयुना घण्टालालान्यायेन किञ्चित्सास्वादनसम्यक्त्वशेषाः केचिद् द्वीन्द्रियेषु मध्ये उत्पद्यन्ते, ततोऽपर्याप्तावस्थायां कियत्कालं सास्वादनसम्यक्त्वसम्भवात् सम्यग्दृष्टिलं, शेषकालं मिथ्यादृष्टिता, यत्तु सम्यग्मिथ्यादृष्टिलं तत्र संभवति, तथाभवस्वभावतया तथारूपपरिणामायोगात्, नापि सम्यग्मिथ्यादृष्टिः सम् तत्रोत्पद्यते 'न सम्ममिच्छो कुण्ड कालं' इति वचनात्, दर्शनद्वारं प्राग्वत्, ज्ञानद्वारे ज्ञानिनोऽप्यज्ञानिनोऽपि, तत्र ज्ञानिलं सास्वादनसम्यक्त्वापेक्षया, ते च ज्ञानिनो नियमाद् द्विज्ञानिनो, मतिश्रुतज्ञानमात्रमावात्, अज्ञानिनोऽपि नियमाद् द्वयज्ञानिनो, मलयज्ञानश्रुतज्ञानमात्रमावात्, योगद्वारे न मनोयोगिनो वाग्योगिनोऽपि काययोगिनोऽपि, उपयोगद्वारं पूर्ववत्, आहारो नियमात् पृष्टदिशि, त्रसनाड्या एवान्तर्द्वीन्द्रियादीनां भावात्, उपपातो देवनारकासङ्ख्यातवर्षायुष्कवर्जेभ्यः शेषतिर्यग्मनुष्येभ्यः, स्थितिर्जघन्यतोऽन्तर्द्वैर्मुत्कर्षतो द्वादश वर्षाणि, समवहृतद्वारं प्रागिव, च्यवनद्वारे देवनारकासङ्ख्यातवर्षायुष्कवर्जितेषु शेषेषु तिर्यग्मनुष्येष्वनन्तरमुद्भूय गमनम्, अत एव गत्यागतिद्वारे द्व्यागतिका द्विगतिकाः तिर्यग्मनुष्यगत्यपेक्षया, 'परीत्ताः' प्रत्येकशरीरिणः, असङ्ख्येया घनीकृतस्य लोकस्य या ऊर्ध्वीय आयता एकप्रादेशिक्यः श्रेणयोऽसङ्ख्येययोजनकोटाकोटीप्रमाणाकाशसूचिगतप्रदेशराशिप्रमाणाः तावत्प्रमाणत्वात्, प्रज्ञप्ताः हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! हे उपसंहारमाह—'सेत्तं वेद्द्विद्या' ॥ उक्ता द्वीन्द्रियाः, अधुना त्रीन्द्रियानाह—

से किं तं तेईंदिया ? २ अणेगविधा पणत्ता, तंजहा—ओवइया रोहिणीया हत्थिसोंडा, जे यावणे तहप्पगारा, ते समासतो डुविहा पणत्ता, तंजहा—पज्जत्ता य अपज्जत्ता य, तहेव जहा बेईंदियाणं, नवरं सररीरोगाहणा उक्कोसेणं तिन्नि गळयाइं, तिन्नि इंदिया, ठिई जह्वेणं अंतोसु-हुसं उक्कोसेणं एण्णपणराइंदिया, सेसं तहेव, दुगतिया दुआगतिया, परित्ता असंखेज्जा पणत्ता, से तं तेईंदिया ॥ (सू० २९)

अथ के ते त्रीन्द्रियाः ? , सूरिराह—त्रीन्द्रिया अनेकविधाः ब्रह्मताः, तद्यथा—‘भेदो जहा पणवणाए’ भेदो यथा प्रज्ञापनायां तथा वक्तव्यः, स चैवम्—“उवथिया रोहिणिया कुंथूपिवीलिया उदेसगा उदेहिया उक्कलिया तणहारा कट्टहारा पत्तहारा मालुया पत्तहारा तणवेटका पत्तवेटया फलवेटया तेम्बुरुमिजिया तउसमिजिया कप्पासट्टिमिजिया झिल्लिया झिगिरा झिगिरिडा वाहुया, [ग्रन्थाग्रम् १०१०] मुरगा सोवत्थिया सुयवेटा इंदकाइया इंदगोवया कोत्थलवाहागा हालाहला पिसुया तसवाइया गोम्ही हत्थिसोंडा ॥” इति, एते च केचिदतिप्रतीताः केचिदेशविशेषतोऽवगन्तव्याः, नवरं ‘गोम्ही’ कण्हसियाली, ‘जे यावणे तहप्पगारा’ इति येऽपि चान्ये ‘तथा-प्रकाराः’ एवंप्रकारास्ते सर्वे त्रीन्द्रिया ज्ञातव्याः, ‘ते समासतो’ इत्यादि समस्तमपि सूत्रं द्वीन्द्रियवत्परिभाषनीयं, नवरमवगाहनाद्वारे उक्कवतोऽवगाहना त्रीणि गव्यूतानि । इन्द्रियद्वारे त्रीणि इन्द्रियाणि । स्थितिर्जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षत एकोनपञ्चाशद् रात्रिन्द्रिवानि, शेषं तथैव, उपसंहारमाह—‘सेत्तं तेईंदिया ॥’ उक्काखीन्द्रियाः, सम्प्रति चतुरिन्द्रियप्रतिपादनार्थमाह—

से किं तं चउरिंदिया ? , २ अणेगविधा पणत्ता, तंजहा—अंधिया पुत्तिया जाव गोमयकीडा, जे

यावण्णे तहप्पगारा ते समासतो दुविहा पणत्ता, तंजहा—पज्जत्ता य अपज्जत्ता य, तेसि णं भंते ! जीवाणं कति सरीरगा पणत्ता?, गोयमा ! तओ सरीरगा पणत्ता तं चेव, णवरं सरी-
रोगाहणा उक्कोसेणं चत्तारि गाउयाइं, इंदिया चत्तारि, चवखुदंसणी अचवखुदंसणी, ठिती उ-
क्कोसेणं छम्मासा, सेसं जहा तेइंदियाणं जाव असंखेज्जा पणत्ता, से तं चउरिंदिया ॥ (सू० ३०)

अथ के ते चतुरिन्द्रियाः?, सूरिराह—चतुरिन्द्रिया अनेकविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—“अंधिया पुत्तिया मच्छिया मगसिरा
कीडा पर्यंगा टेंकणा कुक्कुडा नंदावत्ता क्षिगिरिडा किण्हपत्ता नीलपत्ता लोहियपत्ता हालिइपत्ता सुक्किलपत्ता चित्तपक्खा विचि-
त्तपक्खा ओहंजलिया जलचारिया गंभीरा नीणिया तंतवा अच्छिरोडा अच्छिवेहा सारंगा नेउरा डोला भमरा भरिलि जरला विच्छुया
पत्तविच्छुया छाणविच्छुया जलविच्छुया सेइंगाला कणगा गोमयकीडगा” एते लोकतः प्रत्येतव्याः, ‘जे यावण्णे तहप्पगारा’ इति,
येऽपि चान्ये ‘तथाप्रकाराः’ एवंप्रकारास्ते सर्वे चतुरिन्द्रिया विज्ञेयाः, ‘ते समासतो’ इत्यादि सकलमपि सूत्रं द्वीन्द्रियवद्भावनीयं,
नवरसवगाहनाद्वारे उत्कर्षतोऽवगाहना चत्तारि गव्यूतानि । इन्द्रियद्वारे स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुर्लक्षणानि चत्वारिन्द्रियाणि । स्थितिद्वारे
उत्कर्षतः स्थितिः षण्मासाः, शेषं तथैव, उपसंहारमाह—‘सेत्तं चउरिंदिया’ । सम्प्रति पञ्चेन्द्रियान् प्रतिपिपादयिषुराह—

से किं तं पंचेदिया?, २ चउव्विहा पणत्ता, तंजहा—णेरतिया त्तिरिक्खजोणिया मणुस्सा
देवा ॥ (सू० ३१)

अथ के ते पञ्चेन्द्रियाः?, सूरिराह—पञ्चेन्द्रियाश्चतुर्विधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—नैरथिकास्तिर्यग्योनिका मनुष्या देवाः, तत्र अयम्—

इष्टफलं कर्म निर्गतमयं येभ्यस्ते निरया—नरकावासास्तेषु भवा नैरयिकाः; अध्यात्मादेराकृतिगणत्वादिकण्प्रत्ययः । तिर्यगिति प्राय-
स्तिर्यग्लोके योनयस्तिर्यग्योनयस्तत्र जातास्तिर्यग्योनिजाः; यद्विवा तिर्यग्योनिका इति शब्दसंस्कारः; तत्र तिर्यगिति प्रायस्तिर्यग्लोके
योनयः—उत्पत्तिस्थानानि येषां ते तिर्यग्योनिकाः । मञ्जुरिति मनुष्यस्य सञ्ज्ञा, मनोरपत्यानि मनुष्याः; जातिशब्दोऽयं राजन्या-
दिशब्दवत् । दीव्यन्तीति देवाः ॥ तत्र नैरयिकप्रतिपादनार्थमाह—

से किं तं नेरइया ? २ सत्तंविहा पणत्ता, तंजहा—रणप्पभापुढविनेरइया जाव अहे सत्तम-
पुढविनेरइया, ते समासओ डुविहा पणत्ता, तं०—पज्जत्ता य अपज्जत्ता य । तेसि णं भंते ! जी-
वाणं कति सरीरगा पणत्ता ?; गोयमा ! तओ सरीरया पणत्ता, तंजहा—वेडव्विए तेयए क-
म्मए । तेसि णं भंते ! जीवाणं केमहालिया सरीरोगाहणा पणत्ता ?; गोयमा ! डुविहा सरीरो-
गाहणा पणत्ता, तंजहा—भवधारणिज्जा य उत्तरवेडव्विया य, तत्थ णं जा सा भवधारणिज्जा सा
जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जो भागो उक्कोसेणं पंचधणुसयाई, तत्थ णं जा सा उत्तरवेडव्विया
सा जहण्णेणं अंगुलस्स संखेज्जतिभागं उक्कोसेणं धणुसहस्सं । तेसिणं भंते ! जीवाणं सरीरा किं-
संघयणी पणत्ता ?; गोयमा ! छण्हं संघयणाणं असंघयणी, णेवही णेव छिरा णेव प्हारु णेव
संघयणमत्थि, जे पोग्गला अणिट्ठा अकंता अप्पिया असुभा अमणुण्णा अमणामा ते तेसिं
संघातत्ताए परिणमंति । तेसि णं भंते ! जीवाणं सरीरा किंसंठिता पणत्ता ?; गोयमा ! डुविहा

पणत्ता, तंजहा—भवधारणिज्जा य उत्तरवेडव्विया य, तत्थ णं जे ते भवधारणिज्जा ते हुंइसंठिया, तत्थ णं जे ते उत्तरवेडव्विया तेवि हुंइसंठिता पणत्ता, चत्तारि कसाया चत्तारि सण्णाओ तिण्णि लेसाओ पंचंदिआ चत्तारि समुघाता आइह्ला, सक्कीवि असक्कीवि, नपुंसकवेदा, छप्प-
ज्जत्तीओ छ अपज्जत्तीओ, तिचिधा दिडी, तिसि दिंसणा, णाणीवि अण्णाणीवि, जे णाणी ते नि-
यमा तिन्नाणी, तंजहा—आभिणिबोहियणाणी सुतणाणी ओहिनाणी, जे अण्णाणी ते अत्थेग-
तिया दुअण्णाणी अत्थेगतिया तिअण्णाणी, जे य दुअण्णाणी ते गियमा मइअण्णाणी सुयअ-
ण्णाणी य, जे तिअण्णाणी ते नियमा मतिअण्णाणी य सुयअण्णाणी य विभंगणाणी य, तिचिधे
जोगे, दुविहे उवओगे, छदिसिं आहारो, ओसणं कारणं पडुच वणतो कालां जाव आहा-
रमाहारंति, उववाओ तिरियमणुस्सेसु, ठिती जह्णेणं वसवाससहस्सां उक्कोसेणं तिच्चीसं साग-
रोबमां, दुविहा मरंति, उव्वहणा भाणियव्वा जतो आगता, णवरि संमुच्छिमेसु पडिसिद्धो,
दुगतिया दुआगतिया परित्ता असंखेज्जा पणत्ता समणाडसो !, से तं नेरइया ॥ (सू० ३२)

अथ के ते नैरयिकाः ? , सुरिराह—नैरयिकाः सप्तविधाः प्रज्ञाताः, तथा—एतप्रभाप्रुथिवीनैरयिका यावत्करणत्त शर्कराप्रभाप्रुथिवी-
नैरयिकाः वाळुकाप्रभाप्रुथिवीनैरयिकाः पङ्कप्रभाप्रुथिवीनैरयिकाः धूसप्रभाप्रुथिवीनैरयिकाः तमःप्रभाप्रुथिवीनैरयिका इति परिग्रहः,
अथःसप्तमप्रुथिवीनैरयिकाः 'ते समासतो' इत्यादिपर्याप्तपर्याप्तसूत्रं सुगमम् ॥ शरीरादिद्वारप्रतिपादनार्थमाह—'तेसि णं भंते !' इत्यादि,

सुगमं त्वरं भवप्रत्ययादेव तेषां शरीरं वैक्रियं नौदारिकमिति वैक्रियतैजसकार्मणानि त्रीणि शरीराण्युक्तानि । अवगाहना तेषां द्विधा-
भवधारणीया उत्तरवैकुण्ठिकी च, तत्र यया भवो धार्यते सा भवधारणीया, बहुलवचनात्करणेऽनीयप्रत्ययः, अपरा भवान्तरवैरिनारक-
प्रतिघातनार्थमुत्तरकालं या विचित्ररूपा वैक्रयिकी अवगाहना सा उत्तरवैकुण्ठिकी, तत्र या सा भवधारणीया सा अधन्यतोऽङ्गुलासङ्ख्ये-
यभागाः, स चोपपातकाले वेदितव्यः, तथाप्रयत्नभावात्, उत्कर्षतः पञ्चधनुःशतानि, इदं चोत्कर्षतः प्रमाणं सप्तमपृथिवीमधिकृत्य वेदि-
तव्यं, प्रतिपृथिवि तूत्कर्षतः प्रमाणं सङ्ग्रहणिटीकातो भावनीयं, तत्र सविस्तरसुकृत्वात्, उत्तरवैकुण्ठिकी अधन्यतोऽङ्गुलसङ्ख्येयभागे
न त्सङ्ख्येयभागाः, तथाप्रयत्नभावात्, उत्कर्षते धनुःसहस्रमिति, इदमप्युत्कर्षपरिमाणं सप्तमनरकपृथिवीमधिकृत्य वेदितव्यं, प्रतिपृ-
थिवि तु सङ्ग्रहणिटीकातः परिभावनीयं, संहननद्वारे 'तेसि णं भंते!' इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह-नौतम ! षण्णां संहनना-
नामन्यतमेनापि संहननेन तेषां शरीराण्यसंहननानि, सूत्रे पुंस्त्वनिर्देशः प्राकृतत्वात्, कस्मादसंहननानि ? इति चेद् अत आह—'ने-
वद्वी' इत्यादि, नैव तेषां शरीराणामस्थीनि, नैवं शिरा-धमनिनाड्यो, नापि ह्यायूनि-शेषशिराः, अस्थिनिचयात्मकं च संहननमतोऽ-
स्थ्याद्यभावादसंहननानि शरीराणि, इयमत्र भावना-इह तत्त्ववृत्त्या संहननमस्थिनिचयात्मकं, यत्तु प्रागेकन्द्रियाणां सेवार्तसंहननमभ्य-
धायि तदौदारिकशरीरसम्बन्धमात्रमपेक्ष्यौपचारिकं, देवा अपि यदन्यत्र प्रज्ञापनादौ वञ्चसंहननिन उच्यन्ते तेऽपि गौणवृत्त्या, तथा-
हि-इह यादृशी मनुष्यलोके चक्रवर्त्यादेर्विशिष्टवञ्चभनाराचसंहननिनः सकलशेषमनुष्यजनासाधारणा शक्तिः "दोसोला वत्तीसा स-
व्ववलेणं तु संकलनिबद्ध"मित्यादिका, ततोऽधिकतरा देवानां पर्वतोत्पाटनाद्वित्रिपया शक्तिः श्रूयते न च शरीरपरिक्षेश इति तेऽपि व-
ञ्चसंहननिन इव वञ्चसंहननिन उक्ता न पुनः परमार्थतस्ते संहननिनः, ततो नारकाणामस्थ्यभावात्संहननाभावः, एतेन योऽपरिणतभग-

श्रीजीवा-
श्रीवाभि-
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ ३४ ॥

वसिष्ठान्तसारो वावदूकः सिद्धान्तवाहुल्यमासनः ख्यापयन्नेवं प्रललाप—“सुप्ते सत्तिविसेसो संघयणमिहऽदृष्टिनिचयो”ति, इति सोऽपा-
कीर्णो द्रष्टव्यः, साक्षाद्दैवैव सूत्रे अस्थिनिचयासकस्य संहननस्याभिधानात्, अस्थ्यभावे संहननप्रतिषेधादिति । अपरस्त्वाह—नैरयिका-
णामस्थ्यभावे कथं शरीरबन्धोपपत्तिः?, नैष दोषः, तथाविधपुद्गलस्कन्धवत् शरीरबन्धोपपत्तेः, अत एवाह—‘जे पोगला अणिद्धा’
इत्यादि, ये पुद्गलाः ‘अनिष्टाः’ मनस इच्छामतिकान्ताः, तत्र किञ्चित्कमनीयमपि केषाञ्चिदनिष्टं भवति तत आह—न कान्ताः अ-
कान्ता—अकमनीयाः, अत्यन्ताशुभवर्णोपितत्वात्, अत एव न प्रियाः, दर्शनापातकालेऽपि न प्रियबुद्धिमासन्पुत्पादयन्तीति भावः,
‘अशुभाः’ अशुभरसगन्धस्पर्शसकत्वात्, ‘असनोक्षाः’ न मनःप्रह्लादहेतवो, विपाकतो दुःखजनकत्वात्, असनभापाः—न जातुचि-
दपि भोज्यतया जन्तूनां मनांस्याप्रवृन्तीति भावः, ते तेषां ‘सङ्घातत्वेन’ तथारूपशरीरपरिणतिभावेन परिणसन्ति । संस्थानद्वारे तेषां
शरीराणि भवधारणीयानि उत्तरवैकुर्विकाणि च हुण्डसंस्थानानि वक्तव्यानि, तथाहि—भवधारणीयानि तेषां शरीराणि भवस्वभावत
एव निर्मूलविलुप्तपक्षोत्पाटितसकलप्रीवादिरोमपक्षिशरीरकवदतिवीभत्सद्दण्डसंस्थानोपेतानि, यान्यन्युत्तरवैक्रियाणि तानि यद्यपि शु-
भानि वयं विकुर्विष्याम इत्यभिसन्धिना विकुर्वितुमारभन्ते तथाऽपि तानि तेषामत्यन्ताशुभतथाविधनामकर्मोद्दयतोऽतीवाशुभतराण्युप-
जायन्ते इति तान्यपि हुण्डसंस्थानानि । कषायद्वारं सञ्ज्ञाद्वारं च प्राग्वत्, लेश्याद्वारे आघातिस्रो लेश्याः, तत्राद्ययोर्द्वयोः प्रथिव्योः
कापोतलेश्या, वृतीयस्यां प्रथिव्यां केषुचिन्नरकावासेषु कापोतलेश्या शेषेषु नीललेश्या, चतुर्थ्यां नीललेश्या, पञ्चम्यां केषुचिन्नरका-
वासेषु नीललेश्या, शेषेषु कृष्णलेश्या, षष्ठ्यां कृष्णलेश्या, सप्तम्यां परमकृष्णलेश्या, उक्तञ्च व्याख्याप्रज्ञप्तौ—“कौज य दोसु तद्-

१ कापोती च द्वयोस्तृतीयस्यां मिथ्या नीला चतुर्थ्यां । पञ्चम्यां मिथ्या कृष्णा ततः परमकृष्णा ॥ १ ॥

१ प्रसिपन्नौ
नारकाः
सू० ३२

॥ ३४ ॥

याएँ मीसिया नीलिया चउत्थीए पंचमियाए । मीसा कण्हा तत्तो परमकण्हा ॥ १ ॥” इन्द्रियद्वारे पञ्च इन्द्रियाणि स्पर्शनरसनघ्राण-
 चक्षुःश्रोत्रलक्षणानि । समुद्घातद्वारे चत्वारः समुद्घाताः—वेदनासमुद्घातो वैक्रियसमुद्घातो मारणान्तिकसमु-
 द्घातश्च । सञ्ज्ञिद्वारे सञ्ज्ञिनोऽसञ्ज्ञिनश्च, तत्र ये गर्भव्युत्क्रान्तिकेभ्य उत्पन्नास्ते सञ्ज्ञिन इति व्यपदिश्यन्ते, ये तु संमूर्च्छनजे-
 भ्यस्तेऽसञ्ज्ञिनः, ते च रत्नप्रभायामेवोत्पद्यन्ते न परतः, अनाशयाशुभक्रियाया दारुणाया अप्यनन्तरविपाकिन्या एतावन्मात्रफलत्वात्,
 अत एवाहुर्वृद्धाः—“अस्सन्नी खलु पढमं दोच्चं व सिरीसवा तइय पक्खी । सीहा जंति चउत्थि उरगा पुण पंचमिं पुढविं ॥ १ ॥
 छट्ठिं य इत्थियाओ मच्छा मणुया य सत्तमिं पुढविं । एसो परमोषाओ बोद्धव्वो नरयपुढवीसु ॥ २ ॥” वेदद्वारे नपुंसकवेदाः ।
 पर्याप्तिद्वारे पञ्च पर्याप्तयः पञ्चापर्याप्तयः । दृष्टिद्वारे त्रिविधदृष्टयोऽपि, तद्यथा—मिथ्यादृष्टयः सम्यग्दृष्टयः सम्यग्मिथ्यादृष्टयश्च, दर्शन-
 द्वारे त्रीणि दर्शनानि, तद्यथा—चक्षुर्दर्शनमचक्षुर्दर्शनमवधिदर्शनं च । ज्ञानद्वारे ज्ञानिनोऽपि अज्ञानिनोऽपि, तत्र ये ज्ञानिनस्ते नियमा-
 त्रिज्ञानिनः, तद्यथा—आभिनिवोधिकज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनोऽवधिज्ञानिनश्च, येऽत्राज्ञानिनस्ते मत्यज्ञानिनः श्रुताज्ञानिनो विभङ्गज्ञानिनश्च,
 एष चात्र भावार्थः—ये नारका असञ्ज्ञिनस्तेऽपर्याप्तावस्थायां द्वयज्ञानिनः पर्याप्तावस्थायां तु त्रयज्ञानिनः सञ्ज्ञिनस्तुभय्यामप्यवस्थायां
 त्रयज्ञानिनः, असञ्ज्ञिभ्यो ह्युत्पद्यमानास्तथावोधमान्द्यादपर्याप्तावस्थायां नाव्यक्तमप्यवधिमामुवन्तीति । योगोपयोगाहारद्वाराणि प्रती-
 तानि । उपपातो यथा व्युत्क्रान्तिपदे प्रज्ञापनायां तथा वक्तव्यः, पर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यग्मनुष्येभ्योऽसह्यातवर्षायुष्कवर्ज्येभ्यो वक्तव्यो,

१ असञ्ज्ञिन. खलु प्रथमा द्वितीया च सरीसृपास्तृतीयां पक्षिणः । सिंहा यान्ति चतुर्थी उरगा. पुन. पञ्चमीं पृथ्वीम् ॥ १ ॥ पष्ठीं च स्त्रियः मत्स्या मनुष्याश्च
 सप्तमीं पृथ्वीम् । एष परम उत्पादो बोद्धव्यो नरकपृथ्वीयु ॥ २ ॥

न क्षेत्रेभ्य इति भावः । स्थितिर्घन्यतो दश वर्षसहस्राणि उत्कर्षतस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि । समुद्रघातमधिकृत्य मरणचिन्ता प्राग्वत् । उद्धर्तनाचिन्ता यथा व्युत्क्रान्तिपदे प्रज्ञापनायां कृता तथा वक्तव्या, अनन्तरमुद्दृत्य सच्चिदपञ्चेन्द्रियतिर्यग्ब्रह्मनुष्येष्वसङ्घातवर्षायुष्क-वर्जितेष्वगच्छन्तीति भावः, अत एव गत्यागतिद्वारे द्व्यागतिका द्विरातिका; 'परीताः' प्रत्येकशरीरिणोऽसङ्क्षेयाः प्रज्ञाताः, हे श्रमण ! हे आयुष्मन् !, उपसंहारमाह—'सेतं नेरइया' ॥ उक्ता नैरयिका; सम्प्रति तिर्यक्पञ्चेन्द्रियानाह—

से किं तं पंचेन्द्रियतिरिक्खजोणिया ? , २ इविहा पणत्ता, तंजहा—संमुच्छिमपंचेन्द्रियतिरिक्ख-
जोणिया य गब्भवक्कंतिपंचेन्द्रियतिरिक्खजोणिया य ॥ (सू० ३३)

अथ के ते पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः ? , सूरिराह—पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका द्विविधाः प्रज्ञाताः, तद्यथा—संमुच्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्यो-
निका गर्भव्युत्क्रान्तिकपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्च, तत्र संमूर्च्छनं संमूर्च्छो—गर्भोपपातव्यतिरेकेणैव यः प्राणिनामुत्पादस्तेन निर्बुत्ताः सं-
मूर्च्छमाः, 'भावादिम' इति इमप्रत्ययः, ते च ते पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्च संमूर्च्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः, गर्भे व्युत्क्रान्तिः—उत्प-
त्तिर्येषां यद्विवा गर्भाद्—गर्भवशाद् व्युत्क्रान्तिः—निष्क्रमणं येषां ते गर्भव्युत्क्रान्तिकाः, ते च ते पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्चेति विशेष-
णसमाप्तः, चशब्दौ स्वगतानेकभेदसूचकौ ॥

से किं तं संमुच्छिमपंचेन्द्रियतिरिक्खजोणिया ? , २ त्तिविहा पणत्ता, तंजहा—जलयरा थलयरा
खहयरा ॥ (सू० ३४) । से किं तं जलयरा ? , २ पंचविधा पणत्ता, तंजहा—मच्छगा कच्छभा
मगरा गाहा सुसुमारा । से किं तं मच्छा ? , एवं जहा पण्णवणाए जाव जे यावण्णे तहप्पगारा,

ते समासतो द्विविहा पणत्ता, तंजहा—पज्जत्ता य अपज्जत्ता य । तेसि णं भंते ! जीवाणं कति
 सरीरगा पणत्ता ? गोयमा ! तओ सरीरया पणत्ता, तंजहा—ओरालिए तेयए कम्मए, सरी-
 रोगाहणा जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जतिभागं उक्कोसेणं जोयणसहस्सं छेवट्टसंघयणी हुंडसं-
 ठिता, चत्तारि कसाया, सण्णाओवि ४, लेसाओ ५, इंदिया पंच, समुग्घाता तिण्णि णो सण्णी
 असण्णी, णंपुंसकवेदा, पज्जत्तीओ अपज्जत्तीओ य पंच, दो दिट्ठिओ, दो दंसणा, दो नाणा दो
 अन्नाणा, द्विविधे जोगे, द्विविधे उवओगे, आहारो छदिसिं, उववातो तिरियमणुस्सेहिंतो नो
 देवेहिंतो नो नेरइएहिंतो, तिरिएहिंतो असंखेज्जवासाउवज्जेसु, अकम्मभूमगअंतरदीवगअसंखेज्ज-
 वासाउअवज्जेसु मणुस्सेसु, ठिती जहन्नेणं अंतोसुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी, मारणंतियसमुग्घातेणं
 द्विविहावि मरंति, अणंतरं उव्वट्ठित्ता कहिं?, नेरइएसुवि तिरिक्खजोणिएसुवि मणुस्सेसुवि देवे-
 सुवि, नेरइएसु रयणप्पहाए, सेसेसु पडिसेधो, तिरिएसु सव्वेसु उव्वज्जंति संखेज्जवासाउएसुवि
 असंखेज्जवासाउएसुवि चउप्पएसु पक्खीसुवि मणुस्सेसु सव्वेसु कम्मभूमीसु नो अकम्मभूमीएसु
 अंतरदीवएसुवि संखिज्जवासाउएसुवि असंखिज्जवासाउएसुवि देवेसु जाव वाणमंतरा, चउगइया
 हुआगतिया, परित्ता असंखेज्जा पणत्ता । से तं जलयरसंमुच्छिमपंचेदियतिरिक्खा ॥ (सू० ३५)

अथ के ते संमूच्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः?, सूरिराह—संमूच्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकास्त्रिविधाः प्रज्ञाः, तद्यथा—जलचराः

स्थलचराः खचराः, तत्र जले चरन्तीति जलचराः, एवं स्थलचरा खचरा अपि भावनीयाः ॥ अथ के ते जलचराः?, सूरिराह—जल-
चराः पञ्चविधाः प्रज्ञासाः, तद्यथा—मत्स्याः कच्छपा मकरा प्राहाः शिशुमाराः, ‘एवं भेओ भाणियव्वो जहा पणवणाए जाव सुसुमारा
एगागारा पन्नत्ता’ इति, ‘एवम्’ उक्तेन प्रकारेण मत्स्यादीनां भेदो यथा प्रज्ञापनायां तथा वक्तव्यः, स च तावद् यावत् ‘सिसुमारा’
एगागारा इतिपदं, स चैवम्—‘से किं तं मच्छा?, मच्छा अणेगविहा पणत्ता, तंजहा—सण्हमच्छा खवल्लमच्छा जुगमच्छा भिम्भिय-
मच्छा हेलियमच्छा मंजरियामच्छा रोहियमच्छा हलीसागारा मोगारावडा वडगरा तिमीतिमिगिलामच्छा तंडुलमच्छा कणिकमच्छा
सिलेच्छियामच्छा लंभणमच्छा पडागा पडागाइपडागा, जे यावणे तहप्पगारा, से तं मच्छा । से किं तं कच्छभा?, कच्छभा दुविहा
पणत्ता, तंजहा—अट्टिकच्छभा य मंसलकच्छभा य, से तं गाहा?, गाहा पंचविहा पणत्ता, तंजहा—दिली वेढगा
सुडुगा पुलगा सीमागारा, सेत्तं गाहा । से किं तं मगरा?, मगरा दुविहा पणत्ता, तंजहा—सौंडमगरा य मट्टमगरा य, सेत्तं मगरा ।
से किं तं सुसुमारा?, २ एगागारा पणत्ता, सेत्तं सुसुमारा” इति, एते मत्स्यादिभेदा लोकतोऽवगन्तव्याः, ‘जे यावणे तहप्पगारा’
इति, येऽपि चान्ये ‘तथाप्रकाराः’ उक्तप्रकारा मत्स्यादिरूपाः, ते सर्वे जलचरसंमूर्च्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका द्रष्टव्याः । ‘ते समासतो’
इत्यादि पर्याप्तापर्याप्तसूत्रं सुगमं, शरीरादिद्वारकदम्बकमपि चतुरिन्द्रियवद्भावनीयं, नवरमवगाहनाद्वारे जघन्यतोऽवगाहना अङ्गुलासङ्ख्ये-
यभागमात्रा, उत्कर्षतो योजनसहस्रम् । इन्द्रियद्वारे पञ्चेन्द्रियाणि । सञ्चिद्द्वारे नो सञ्चिद्भनोऽसञ्चिद्भनः, संमूर्च्छिमतया समनस्कत्वायो-
गात् । उपपातो यथा व्युत्क्रान्तिपदे तथा वक्तव्यः, तिर्यगमनुष्येभ्योऽसङ्ख्यातवर्षायुष्कवर्षेभ्यो वाच्य इति भावः । स्थितिर्जघन्यतोऽ-
न्तर्मुहूर्त्तुत्कर्षतः पूर्वकोटी । च्यवनद्वारेऽनन्तरमुहूर्त्तय चतसृष्वपि गतिपूतयन्ते, तत्र नरकेषु रत्नप्रभायामेव, तिर्यक्षु सर्वेष्वेव, मनु-

ब्येषु कर्मभूमिजेषु, देवेषु व्यन्तरभवनवासिषु, तदन्येष्वसब्दशायुष्काभावात्, अत एव गत्यागतिद्वारे चतुर्गतीका द्व्यागतिकाः, 'परीताः' प्रत्येकशरीरिणोऽसङ्क्षेयाः प्रहृष्टाः हे आयुष्मन्! हे श्रमण! हे आयुष्मन्!—'सेत्तं संमुच्छिमजलयरपंचेंदियतिरिक्खजोणिया' ॥ उक्ताः संमुच्छिमजलयरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः, सम्प्रति संमुच्छिमस्यलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकप्रतिपादनार्थमाह—

से किं तं थलयरसंमुच्छिमपंचेंदियतिरिक्खजोणिया?, २ दुविहा पणत्ता, तंजहा—चउप्पयथलं-
 यरसंमुच्छिमपंचेंदियतिरिक्खजोणिया परिसप्पसंसु० ॥ से किं तं थलयरचउप्पयसंसुच्छि-
 म०?, २ चउब्बिहा पणत्ता, तंजहा—एगखुरा दुखुरा गंडीपया सणफ्फया जाव जे यावण्णे
 तहप्पकारा ते समासतो दुविहा पणत्ता, तंजहा—पज्जत्ता य अपज्जत्ता य, तओ सरीगा
 ओगाहणा जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं गाउयपुहुत्तं ठिती जहण्णेणं अंतो-
 मुहुत्तं उक्कोसेणं चउरासीतिवाससहस्साइं, सेसं जहा जलयराणं जाव चउगतिया दुआगतिया
 परित्ता असंखेज्जा पणत्ता, सेत्तं थलयरचउप्पदसंसु० । से किं तं थलयरपरिसप्पसंसुच्छिमा?, २
 दुविहा पणत्ता, तंजहा—उरगपरिसप्पसंसुच्छिमा भुयगपरिसप्पसंसुच्छिमा । से किं तं उरगप-
 रिसप्पसंसुच्छिमा?, २ चउब्बिहा पणत्ता, तंजहा—अही अयगरा आसालिया महोरगा ।
 से किं तं अही?, अही दुविहा पणत्ता, तंजहा—दब्बीकरा मडलिणो य । से किं तं दब्बी-
 करा?, २ अणेगविधा पणत्ता, तंजहा—आसीविसा जाव से तं दब्बीकरा । से किं तं मड-

लिणो?, २ अणेगविहा पणत्ता, तंजहा—दिब्वा गोणसा जाव से तं मडलिणो, सेत्तं अही । से किं तं अयगरा?, २ एगागारा पणत्ता, से तं अयगरा । से किं तं आसालिया?, २ जहा पणवणाए, से तं महोरगा । जे यावणो तहप्पगारा ते समासतो दुविहा पणत्ता, तंजहा—पब्जत्ता य अपब्जत्ता य तं चैव, णवरि सररीरोगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्सऽसंखेज्जं० उक्कोसेणं जोयणपुहुत्तं, ठिई जहन्नेणं अंतोसुहुत्तं उक्कोसेणं तेवणं वाससहस्साहं, सेसं जहा जलयराणं, जाव चडगतिया दुआगतिया परित्ता असंखेज्जा, से तं डरगपरिसप्पा ॥ से किं तं सुयगपरिसप्पसंमुच्चिमथलयरा?, २ अणेगविधा पणत्ता, तंजहा—गोहा णडला जाव जे यावले तहप्पकारा ते समासतो दुविहा पणत्ता, तं जहा—पब्जत्ता य अपब्जत्ता य, सररीरोगाहणा जहन्नेणं अंगुलासंखेज्जं उक्कोसेणं धणुपुहुत्तं, ठिती उक्कोसेणं बायालीसं वाससहस्साहं सेसं जहा जलयराणं जाव चडगतिया दुआगतिया परित्ता असंखेज्जा पणत्ता, से तं सुयपरिसप्पसंमुच्चिमा, से तं थलयरा ॥ से किं तं खहयरा?, २ चड-ब्विहा पणत्ता, तंजहा—चम्मपक्खी लोमपक्खी समुग्गपक्खी चित्तपक्खी । से किं तं चम्म-पक्खी?, २ अणेगविधा पणत्ता, तंजहा—वग्गुली जाव जे यावले तहप्पगारा, से तं चम्मपक्खी । से किं तं लोमपक्खी?, २ अणेगविहा पणत्ता, तंजहा—ढंका कंका जे यावले तहप्पकारा, से

तं लोमपक्खी । से किं तं समुग्गपक्खी ?, २ एगागारा पणत्ता जहा पणवणाए, एवं वितत-
 पक्खी जाव जे यावन्ने तहप्पगारा ते समासतो दुविहा पणत्ता, तंजहा—पत्ता य अपत्ता
 य, णाणत्तं सरीरोगाहणा जहं अंगुं असं० उक्कोसेणं धणुपुट्तं ठिती उक्कोसेणं यावत्तारिं
 वाससहसाइं, सेसं जहा जलयराणं जाव चउगतिया दुआगतिया परित्ता असंख्खिा पणत्ता,
 से तं खयरसंमुच्छिमतिरिक्खजोणिया, सेतं संमुच्छिमपंच्चदियतिरिक्खजोणिया ॥ (सू० ३६)

अथ के ते संमूच्छिमस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः ?, सूरिराह—स्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका द्विविधाः प्रज्ञप्ताः; तद्यथा—चतुष्प-
 दस्थलचरसंमूच्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्च परिसर्पस्थलचरसंमूच्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्च, तत्र चत्वारि पदानि येषां ते चतुष्पदाः—
 अश्वादयः ते च ते स्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्चतुष्पदस्थलचरसंमूच्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः; उरसा मुजाभ्यां वा परिसर्प-
 न्तीति परिसर्पाः—अहिनकुलादयस्ततः पूर्ववत्समासः; चशब्दौ स्वस्वगतानेकभेदसूचकौ, तदेवानेकविधत्वं क्रमेण प्रतिपिपादयिपुराह—
 अथ के ते चतुष्पदस्थलचरसंमूच्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः ?, सूरिराह—चतुष्पदस्थलचरसंमूच्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्चतुर्विधाः
 प्रज्ञप्ताः; तद्यथा—‘जहा पणवणाए’ इति, यथा प्रज्ञापनायां प्रज्ञापनाख्ये प्रथमे पदे भेदास्तथा वक्तव्या यावत् ‘ते समासतो दु-
 विहा पणत्ता’ इत्यादि, ते चैवम्—‘एगखुरा दुखुरा गंडीपया सणक्फया । से किं तं एगखुरा ?, एगखुरा अणेगविहा पणत्ता, तं-
 जहा—अस्सा अस्सतरा घोडा गद्दभा गोरखुरा कंदलगा सिरिकंदलगा आवत्ता जे यावण्णे तहप्पगारा, सेतं एगखुरा । से किं तं दु-
 खुरा ?, दुखुरा अणेगविहा पणत्ता, तंजहा—उट्टा गोणा गवया महिसा संवरा वराहा अजा एलगा रुरु सरभा चमरी कुरंगा गोक-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ ३८ ॥

णमार्हं, सेतं दुसुरा । से किं तं गंडीपया ?, गंडीपया अणेनविद्या पणत्ता, तंजहा-हृत्वी इदियपूयणा मंजुणहृत्वी स्वगा गंडा, जे यावणे तहृप्पगारा, सेतं गंडीपया । से किं तं सणफ्फया ?, २ अणेगमिदा पणत्ता, तंजहा-सीदा वग्घा शीविया अच्छा तरच्छा परस्सरा सीयाला सुणगा कोकंतिा ससगा चित्तगा चित्तलगा, जे यावणे तहृप्पकारा ॥” इति, तत्र प्रतिपदमेकः सुतो येषां ते एकसुराः-अन्नादयः, प्रतिपादं द्वौ सुरौ-शफौ येषां ते द्विसुरा-उद्रूदयः, तथा च तेयामेकैकस्मिन् पादे द्वौ शफौ दृश्येते, गण्डीव पदं येषां ते गण्डीपदाः-हृत्त्यादयः, सनखानि-शीर्षनखपरिकलितानि पदानि येषां ते सनखपदाः-आदयः, प्राकृतत्वाच्च ‘सणफ्फया’ इति सूत्रे निर्देशः, अन्नादयस्त्वेतद्भेदाः केचिदतिप्रसिद्धत्वात्स्वयमन्ये च लोफ्तो वेदितव्याः, नवरं सनखपदाधिकारे द्वीपकाः-चित्रका अच्छाः-ऋक्षाः परासराः-सरमाः कोकन्तिका-लोमठिकाः चित्ता चित्तलगा आरण्यजीवविशेषाः, शेषास्तु सिंहव्याघ्रतरक्षुष्टगालशुन-ककोलशुनशशकाः प्रतीताः, ‘ते समासतो’ इत्यादि पर्याप्तापर्याप्तसूत्रं शरीरादिद्वारकलापसूत्रं च जलचरवद्भ्रावनीयं, नवरमवगाहना-द्वारे जवन्यतोऽवगाहना अङ्गुलासङ्ख्येयभागप्रमाणा उदकृष्टा गव्यूतपृथक्त्वं स्थितिद्वारे जघन्यत. स्थितिरन्तर्गुहूर्त्तमुत्कर्षतश्चतुरग्रीति वर्षसहस्राणि, शेषं तथैव, उपसंहारमाह-‘सेतं चउण्यथलयरसंमुच्छिमपंचिंदियतिरिक्त्वजोगिया’ ॥ अथ के ते परिसर्पस्थलचर-संमुच्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः ?, २ द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तथा-‘एवं भेदो भाणियब्बो’ इति, ‘एवम्’ उक्तेन प्रकारेण यथा प्रज्ञा-पनायां तथा भेदो वक्तव्यो यावत् ‘पज्जत्ता य अपजत्ता य’ स चैवम्-‘तंजहा-उरपरिसप्पथलयरसंमुच्छिमपञ्चेन्द्रियतिरिक्त्वजो-णिया य भुयपरिसप्पथलयरसंमुच्छिमपञ्चिंदियतिरिक्त्वजोगिया य ।’ सुगमं, नवरम् उरसा परिसर्पन्तीत्युरःपरिसर्पाः-सर्पादयः, मुजाभ्यां परिसर्पन्तीति मुजपरिसर्पा-नकुलादयः, शेषपदसमासः प्राग्वत्, ‘से किं तं उरपरिसप्पथलयरसंमुच्छिमपञ्चिंदियतिरि-

१ प्रतिपत्तौ
संमुच्छिम-
पञ्चेन्द्रिय-
तिर्यग्भ्यः
सू० ३६

॥ ३८ ॥

क्वखेजोगिया ? , उरपरिसप्पथलयसंमुच्छिमपच्चिदियतिरिक्खजोगिया चउव्विहा पन्नत्ता, तंजहा—अही अयगरा आसालिया महो-
 रगा । से किं तं अही ? , अही दुविहा पणत्ता, तंजहा—दुव्वीकरा य मउलिणो य । से किं तं दुव्वीकरा ? , दुव्वीकरा अणेगविहा
 पन्नत्ता, तंजहा—आसीविसा दिट्ठीविसा उगविसा भोगविसा तयाविसा लालविसा निस्सासविसा कण्हसप्पा सेयसप्पा काकोदरा
 दुब्भपुप्फा कोलाहा सेलेसिंदा, जे यावण्णे तहप्पगारा, सेत्तं अही । से किं तं अयगरा ? , अयगरा एगागारा पन्नत्ता, सेत्तं अय-
 गरा । से किं तं आसालिया ? , कहि णं भंते ! आसालिगा संमुच्छइ ? , गोयमा ! अंतो मणुसखेत्ते अड्डाइजेसु दीवेसु निव्वाघाएणं
 पन्नरससु कम्मभूमीसु, वाघायं पडुच्च पंचसु महाविदेहेसु चक्कवट्टिखंधावारेसु बलदेवखंधावारेसु वासुदेवखंधावारेसु मंडलियखंधावा-
 रेसु महामण्डलियखंधावारेसु गामनिवेसेसु नगरनिवेसेसु खेडनिवेसेसु कव्वड० मंडवनिवेसेसु दोणमुहनिवेसेसु पट्टणनिवेसेसु आगर-
 निवेसेसु आसमनिवेसेसु रायहाणनिवेसेसु, एएसि णं चैव विणासेसु, एत्थ णं आसालिया संमुच्छइ, जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेजइ-
 भागमित्ताए ओगाहणाए, उक्कोसेणं बारस जोयणाइं, तदाणुरूवं च णं विक्खंभवाहल्लेणं भूमिं दालित्ता संमुच्छइ, असण्णी मिच्छ-
 दिट्ठी अन्नाणी अंतोमुहुत्तद्धाउया चैव कालं करेइ, सेत्तं आसालिया । से किं तं महोरगा ? , महोरगा अणेगविहा पणत्ता, तंजहा—
 अर्थेगइया अंगुलं पि अंगुलपुहुत्तियावि विहत्थिपि विहत्थिपुहुत्तियावि रयणिपि रयणिपुहुत्तियावि कुच्छिपि कुच्छिपुहुत्तियावि
 धणुहं पि धणुहपुहुत्तियावि गाउयं पि गाउयपुहुत्तियावि जोयणं पि जोयणपुहुत्तियावि जोयणसयं पि जोयणसयपुहुत्तियावि, ते णं थले
 जाया जलेडवि चरंति थलेडवि चरंति, ते गत्थि इहं बाहिरएसु दीवसमुदेसु हवंति, जे यावण्णे तहप्पगारा, सेत्तं महोरगा ।” इति ।
 अस्य विषमपदव्याख्या—“दुव्वीकरा य मउलिणो य’ इति, दुव्वीव दुर्वी—फणा तत्करणशीला दुर्वीकरा; सुकुलं—फणाविरहयोग्या

शरीरावयवविशेषाकृतिः सा विद्यते येषां ते मुकुलिनः—स्फटाकरणशक्तिकिकला इत्यर्थः, अत्रापि चशब्दौ खगतानेकभेदसूचकौ, ‘आसीविसा’ इत्यादि, आस्थो—दंष्ट्रास्तासु विषं येषां ते आसीविषाः, उक्तं च—“ आसी दाढा तगयविसाऽऽसीविसा मुण्येयन्वा ” इति, दृष्टौ विषं येषां ते दृष्टिविषाः, उग्रं विषं येषां ते उग्रविषाः, भोगः—शरीरं तत्र सर्वत्र विषं येषां ते भोगविषाः, लचि विषं येषां ते लचिविषाः, प्राकृतत्वाच्च ‘तयाविसा’ इतिपाठः, लाला—मुखात् श्रावस्तत्र विषं येषां ते लालाविषाः, निश्वासे विषं येषां ते निश्वासविषाः कृष्णसर्पादयो जातिभेदा लोकतः प्रत्येतव्याः । ‘से किं तं आसालिगा’ इत्यादि, अथ का सा आसालिगा ?, एवं शिष्येण प्रश्ने कृते सति सूत्रकृद् यदेवासालिकाप्रतिपादकं गौतमप्रभगवन्निर्वचनरूपं सूत्रमस्ति तदेवागमबहुमानतः पठति—‘कहि णं भंते !’ इत्यादि, क णमिति वाक्यालङ्कारे भदन्त ! परमकल्याणयोगिन् ! आसालिगा संमूर्च्छति, एषा हि गर्भजा न भवति किन्तु संमूर्च्छिमैव तत उक्तं संमूर्च्छति, भगवानाह—गौतम ! अन्तः—मध्ये मनुष्यक्षेत्रस्य न बहिः, एतावता मनुष्यक्षेत्राद्बहिःस्था उत्पादो न भवतीति प्रतिपादितं, तत्रापि मनुष्यक्षेत्रे सर्वत्र न भवति किन्तु अर्द्धतृतीयेयु द्वीपेषु, अर्द्ध तृतीयं येषां तेऽर्द्धतृतीयाः, अवयवेन विग्रहः समुद्रायः समासार्थः तेषु, एतावता लवणसमुद्रे कालसमुद्रे वा न भवतीत्यावेदितं, ‘निर्व्याघातेन’ व्याघातस्याभावो निर्व्याघातं तेन, यदि पञ्चसु भरतेषु पञ्चसुरावतेषु सुषमसुषमादिरूपोऽतिदुष्पमादिरूपश्च कालो व्याघातहेतुत्वाद् व्याघातो न भवति तदा पञ्चदशसु कर्मभूमिषु संमूर्च्छति, व्याघातं प्रतीय, किमुक्तं भवति ?—यदि पञ्चसु भरतेषु पञ्चसुरावतेषु यथोक्तरूपो व्याघातो भवति ततः पञ्चसु महाविदेहेषु संमूर्च्छति, एतावता त्रिशत्यकर्मभूमिषु नोपजायत इति प्रतिपादितं, पञ्चदशसु कर्मभूमिषु पञ्चसु महाविदेहेषु सर्वत्र न संमूर्च्छति किन्तु चक्रवर्तिस्कन्धावारेषु बलेदेवस्कन्धावारेषु वासुदेवस्कन्धावारेषु माण्डलिकः—सामान्यराजाऽल्पवृद्धिकः,

महामाण्डलिकः स एवानेकदेशाधिपतिस्तत्स्कन्धावारेषु, ग्रामनिवेशेषु इत्यादि, ग्रसति बुद्ध्यादीन् गुणानिति यदिवा गम्यः शास्त्रप्र-
सिद्धानामष्टादशानां कारणासिति ग्रामः; निगमः—प्रभूततरवणिग्वर्गावासः; पांसुप्राकारनिबद्धं खेटं, क्षुल्लप्राकारवेष्टितं कर्वटम्, अर्द्ध-
तृतीयगव्यूतान्तर्ग्रामरहितं मडम्बं 'पट्टण'ति पट्टनं पत्तनं वा, उभयत्रापि प्राकृतत्वेन निर्देशस्य समानत्वात्, तत्र यन्नौभिरेव गम्यं
तत्पट्टनं यत्पुनः शकटैर्घोटकैर्नौभिर्वा गम्यं तत्पत्तनं यथा भरुकच्छम्, उक्तं च—“पत्तनं शकटैर्गम्यं, घोटकैर्नौभिरेव च । नौ-
भिरेव तु यद्गम्यं, पट्टनं तत्प्रचक्षते ॥ १ ॥” द्रोणसुखं—प्रायेण जलनिर्गमप्रवेशम्, आकरो—हिरण्याकरादिः आश्रमः—तापसावसथो-
पलक्षित आश्रयः; संबाधो—यात्रासमागतप्रभूतजननिवेशः; राजधानी—राजाधिष्ठानं नगरम्, 'एएसि ण' मित्यादि, एतेषां चक्रवर्ति-
स्कन्धावारादीनामेव विनाशेषूपस्थितेषु 'एत्थ णं'ति एतेषु चक्रवर्तिस्कन्धावारादिषु स्थानेष्वासालिका संमूर्च्छति, सा च जघन्यतोऽ-
ङ्कुलासङ्ख्येयभागमात्रयाऽवगाहनया समुत्तिष्ठतीति योगः; एतच्चोत्पादप्रथमसमये वेदितव्यम्, उत्कर्षतो द्वादश योजनानि—द्वादशयो-
जनप्रमाणयाऽवगाहनया 'तदनु रूपं' द्वादशयोजनप्रमाणैर्व्यनुरूपं 'विक्रवंभवाहल्लेण'ति विष्कम्भश्च बाहल्यं च विष्कम्भवाहल्यं, स-
माहारो द्वन्द्वः; तेन, विष्कम्भो—विस्तारो बाहल्यं च—स्थूलता, भूमिं 'दालिता णं' विदार्थं समुत्तिष्ठति, चक्रवर्तिस्कन्धावारादीनाम-
धस्ताद् भूमेरन्तरूपद्यत इति भावः; सा चासञ्चिनी—अमनस्का संमूर्च्छिमत्वात्, मिथ्यादृष्टिः सासादनसम्यक्त्वस्यापि तस्या अस-
म्भवात्, अत एवाज्ञानिनी, अन्तर्मुहूर्त्तोद्घातुरेव कालं करोति । 'अत्येगइया अंगुलपी'त्यादि, अस्तीति निपातोऽत्र बहुवचनाभिधायी, ततो-
ऽयमर्थः—सन्त्येककाः केचन महोरगा येऽङ्कुलमपि शरीरावगाहनया भवन्ति, इहाङ्कुलमुच्छ्रयाङ्कुलमवसातव्यं, शरीरप्रमाणस्य त्रि-
न्यमानत्वात्, सन्त्येकका येऽङ्कुलपृथक्त्वका अपि—पृथक्त्वं द्विप्रभृतिरानवभ्य इति परिभाषा अङ्कुलपृथक्त्वं शरीरावगाहनमानमे-

यामस्तीत्यङ्गुलप्रथमिलकाः, 'अतोऽनेकसराभिः' तीकप्रलयः, एतं शेषसूत्राग्र्यपि भावनीयानि, नवरं द्वाषशाङ्गुलप्रमाणा वितस्ति; द्वि-
वितस्तिप्रमाणा रन्निर्दस्ताः, कुक्षिर्द्विष्टस्तमाना, धनुर्दस्ताचतुष्टयप्रमाणं, गन्धूतं द्विधनुःसहस्रप्रमाणं, चत्वारि गन्धूतानि योजनम्,
एतन्नापि धितस्त्यादिकगुच्छ्र्याङ्गुलापेक्षया प्रतिपत्तव्यं, 'ते ण'मित्यादि, 'क्षे' अनन्तरोन्वितस्वरूपा गधोरगाः स्थलचरत्रिजोषखात् स्थले
जायन्ते स्थले च जाताः सन्तो जलेऽपि स्थल इव चरन्ति स्थलेऽपि चरन्ति, तथास्वाभाव्यात्, यत्रयं ते कसाविकृ न दृश्यन्ते ?
इत्याशङ्कायामाह—'ते नरिथ इहं' इत्यादि, 'क्षे' यथोदितस्वरूपा गधोरगाः 'इह' मानुषक्षेत्रे 'नरिथ'सि न सन्ति, किन्तु बाह्येषु क्षीप-
सगुत्रेषु भवन्ति, सगुत्रेष्वपि च पर्यतदेवनगर्यापिगु स्थलेषूपगन्ते न जलेषु, तत इह न दृश्यन्ते । 'क्षे' यावण्ये तदृप्पगारा' इति,
येऽपि चान्धे तथाप्रकारा अङ्गुलवृथाकात्रिशरीरावगाहमानागोऽपि गधोरगा स्नातव्याः, उपमंहरमाह—'सेतं गधोरगा, 'जे' यावण्ये
तदृप्पगारा' इति, येऽपि चान्धे तथाप्रकाराः उत्तरूपास्नादिरूपास्ते सर्थेऽपि उरःपरिसर्पस्थलचरसंमूर्च्छिगपभ्नेन्द्रियतिर्यग्योनिका
द्रष्टव्याः, 'ते समासतो' इत्यादि पर्याप्तार्थसूत्रं शरीरादिद्वारकवम्बकं च जलचरनद्रावनीयं, नवरगावगाहना जवन्यतोऽङ्गुलासङ्को-
यभागप्रमाणा उत्कर्षतो योजनप्रथफलं, स्थितिद्वारे जघन्यतः स्थितिरन्तर्गुत्तुत्कर्षतस्त्रिपश्चाशत्रयसप्तस्त्राणि, शेषं तथैव ॥ गुजप-
रिसर्पप्रतिपादनार्थमाह—'से किं त'मित्यादि, अथ के ते गुजपरिसर्पसंमूर्च्छिगस्थलचरपभ्नेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः ?, सूरिसाह—गुजपरि-
सर्पसंमूर्च्छिगस्थलचरपभ्नेन्द्रियतिर्यग्योनिका अनेकविधाः प्रकृताः, 'तह चैव भेओ भाणियन्वो' इति, यथा प्रज्ञापनायां तथैव भेयो
वक्तव्यः, स वैधग्—'तंजादा—गोषा नडला सरडा सम्मा सरंजा सारा कारा घरोलिया विस्संभरा मंसा गंगुसा पयलाया छीरवि-
गलिया जाहा चडप्पाइया' एते देशविशेषतो वेदितव्याः, 'जे' यावण्ये तदृप्पगारा' येऽपि चान्धे 'तथाप्रकाराः' उत्तरप्रकारा गोधा-

द्विस्वरूपस्ते सर्वे भुजपरिसर्पा अवसातव्याः, 'ते समासतो' इत्यादि सूत्रकदम्बकं प्राग्वद्भावनीयं, नवरमवगाहना जघन्यतोऽङ्गुलास-
 क्लेपेयभागप्रमाणा उत्कर्षतो धनुःपृथक्त्वं, स्थितिर्जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतो द्वाचत्वारिंशद्वर्षसहस्राणि, शेषं जलचरवद्रष्टव्यम्, उप-
 संहारमाह—'सेत्त'मित्यादि सुगमम् ॥ खचरप्रतिपादनार्थमाह—अथ के ते संमूर्च्छिमखचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः?, सूरिराह—संमू-
 र्च्छिमखचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्चतुर्विधाः प्रज्ञाप्ताः, तद्यथा—'भेदो जहा पणवणाए' इति, भेदो यथा प्रज्ञापनायां तथा वक्तव्यः,
 स चैवम्—'चम्मपक्खी लोमपक्खी विततपक्खी । से किं तं चम्मपक्खी !, २ अणेगविहा पणत्ता, तंजहा—वग्गुली
 जलोया अडिला आरुंडपक्खी जीवंजीवा समुद्दवायसा कणत्तिया पक्खिविराली, जे यावणे तेहप्पगारा, से तं चम्मपक्खी । से
 किं तं लोमपक्खी ?, लोमपक्खी अणेगविहा पणत्ता, तंजहा—ढङ्का कंका कुरला वायसा चक्कवागा हंसा कलहंसा पोयहंसा राय-
 हंसा अडा सेडीवडा वेलागया कौंचा सारसा मेसरा मथूरा सेयवगा गहरा पौंडरीया कामा कामेयगा वंजुलागा तित्तिरा वट्टगा ला-
 वगा कपोया कर्पिजला पारेवया चिडगा वीसा कुक्कुडा सुगा वरहिगा मयणसलागा कोकिला सण्हावरणगमादी, से तं लोम-
 पक्खी । से किं तं समुग्गपक्खी ?, समुग्गपक्खी एगागारा पणत्ता, ते णं नत्थि इहं, वाहिरएसु दीवसमुद्देषु हवन्ति, से तं समु-
 ग्गपक्खी । से किं तं विततपक्खी ?, विततपक्खी एगागारा पणत्ता, ते णं नत्थि इहं, वाहिरएसु दीवसमुद्देषु भवन्ति, से तं वि-
 ततपक्खी" इति पाठसिद्धं त्रवरं 'चम्मपक्खी' इत्यादि, चर्मरूपौ पक्षौ चर्मपक्षौ तौ विद्येते येषां ते चर्मपक्षिणः, लोमासकौ पक्षौ
 लोमपक्षौ तौ विद्येते येषां ते लोमपक्षिणः, तथा गच्छतामपि समुद्भवस्थितौ पक्षौ समुद्भकपक्षौ तद्वन्तः समुद्भकपक्षिणः, विततौ—नि-
 लयनाङ्कुञ्चितौ पक्षौ विततपक्षौ तद्वन्तो विततपक्षिणः 'ते समासतो' इत्यादि सूत्रकदम्बकं जलचरवद्भावनीयं, नवरमवगाहना उत्क-

१ प्रतिपत्तो
संमूर्च्छिम-
पञ्चेन्द्रिय-
तिर्यञ्चः
सू० ३६
गर्भजक
तिर्यञ्चः
सू० ३७

॥ ४१ ॥

धेतो धनुःपृथक्त्वं, स्थितिरुत्कर्षतो द्वासप्ततिवर्षसहस्राणि । तथा चात्र क्वचित्पुस्तकान्तरेऽवगाहनास्थित्योर्यथाक्रमं सद्ब्रह्मिण्ये—“जो-
यणसहस्सगाडयपुहत्त ततो य जोयणपुहत्तं । दोणहंपि धणुपुहत्तं संमुच्छिमत्रियगपक्कीणं ॥ १ ॥ संमुच्छ पुव्वकोडी चउरासीई भवे
सहस्साई । तेवण्णा बायाला बावत्तरिमेव पक्कीणं ॥ २ ॥” व्याख्या—संमूर्च्छिमानां जलचरणामुत्कृष्टाऽवगाहना योजनसहस्रं, चतु-
ष्पदानां गन्धूतपृथक्त्वम्, उरःपरिसर्पाणां योजनपृथक्त्वं । ‘दोणहं तु’ इत्यादि, द्वयानां संमूर्च्छिमभुजगपक्षिणां—संमूर्च्छिमभुजगपरिसर्प-
पक्षिरूपाणां प्रत्येकं धनुःपृथक्त्वं, तथा संमूर्च्छिमानां जलचरणामुत्कृष्टा स्थितिः पूर्वकोटी चतुष्पदानां चतुरशीतिवर्षसहस्राणि, उरःपरि-
सर्पाणां त्रिपञ्चाशद्वर्षसहस्राणि, भुजपरिसर्पाणां द्वाचत्वारिंशद्वर्षसहस्राणि, पक्षिणां द्वासप्ततिवर्षसहस्राणि, उपसंहारमाह—‘सेत्तं
संमुच्छिमखहयरपञ्चिदियतिरिक्खजोणिया’ ॥ उक्ताः संमूर्च्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनयः, सम्प्रति गर्भव्युत्कान्तिकान् पञ्चेन्द्रिय-
तिर्यग्योनिकानाह—

से किं तं गव्भवक्कतियपंचेदियतिरिक्खजोणिया ? २ तियिहा पणत्ता, तंजहा—जलयरा थलयरा
खहयरा ॥ (सू० ३७)

‘से किं त’मित्यादि, अथ के ते गर्भव्युत्कान्तिकपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः ?, सूरिराह—गर्भव्युत्कान्तिकपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकास्त्रिविधाः—
प्रज्ञप्ताः, तथाथा—जलचराः स्थलचराः खचराश्च । तत्र जलचरप्रतिपादनार्थमाह—

से किं तं जलयरा ?, जलयरा पंचविधा पणत्ता, तंजहा—मञ्छा कच्छभा मगरा गाहा सुंसुमारा,

जीवा-
ोवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ ४१ ॥

सव्वेसिं भेदो भाणितव्वो तहेव जहा पणवणाए, जाव जे यावणे तहप्पकारा ते समासतो
 डुविहा पणत्ता, तंजहा—पज्जत्ता य अपज्जत्ता य, तेसि णं भंते ! जीवाणं कति सरीरगा प-
 णत्ता?, गोयमा ! चत्तारि सरीरगा पन्नत्ता, तंजहा—ओरालिए वेडव्विए तेयए कम्मए, सरीरो-
 गाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जं उक्कोसेणं जौयणसहस्सं छव्विहसंघयणी पणत्ता, तंजहा
 —चइरोसभनारायसंघयणी उसभनारायसंघयणी नारायसंघयणी अद्धनारायसंघयणी कीलिया-
 संघयणी सेवइसंघयणी, छव्विहा संठिता पणत्ता, तंजहा—समचउरंससंठिता णग्गोधपरिमं-
 डलं सातिं० खुज्जं० वामणं० हुंडं०, कसाया सव्वे सण्णाओ ४ लेसाओ ६ पंच इंदिया पंच समु-
 ग्घाता आदिह्हा सण्णी नो असण्णी तिविधवेदा छप्पज्जत्तीओ छअपज्जत्तीओ दिट्ठी तिविधावि
 तिण्णि दंसणा णाणीवि अण्णाणीवि जे णाणी ते अत्थेगत्तिया हुणाणी अत्थेगत्तिया तित्ताणी,
 जे दुन्नाणी ते नियमा आभिणिवोहियणाणी य सुत्तणाणी य, जे तित्ताणी ते नियमा आभिणि-
 वोहियणाणी सुतं० ओहिणाणी, एवं अण्णाणीवि, जोगे तिविहे उवओगे दुक्किधे आहारो छ-
 दिसिं उववातो नेरइएहिं जाव अहे सत्तमा तिरिक्खजोणिणिएसु सव्वेसु असंखेज्जवासाउयवज्जेसु
 मणुस्सेसु अकम्मभूमगअंतरदीवगअसंखेज्जवासाउयवज्जेसु देवेसु जाव सहस्सरो, ठिती जह-
 ण्णेणं अंतोसुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी, दुविधावि मरंति, अणंतरं उव्वट्ठिता नेरइएसु जाव अहे

सत्समा तिरिक्त्वजोणिष्टु मणुस्सेसु सन्वेसु जाव सहस्सरो, चउगतिया चउआग-
तिया परित्ता असंवेज्जा पणत्ता, से तं जलयरा ॥ (सू० ३८)

‘भेदो भाणियव्वो तेहव जहा पणवणाए’ इति भेदस्तथैव मत्स्यादीनां वक्तव्यो यथा प्रज्ञापनायां, स च प्रागेवोपदर्शितः, ‘ते समासतो’ इत्यादि पर्याप्तापर्याप्तसूत्रं पाठसिद्धं, शरीरादिद्वारकदन्वकसूत्रं संमूर्च्छिमजलचरवद्भावनीयं, नवरसत्र शरीरद्वारे चत्वारि शरीराणि वक्तव्यानि, गर्भव्युत्क्रान्तिकानां तेषां वैक्रियस्यापि सम्भवात्, अवगाहनाद्वारे उत्कर्षतोऽवगाहना योजनसहस्रम् । संहननचिन्तायां षडपि संहननानि, तत्स्वरूपप्रतिपादकं चेदं गाथाद्वयम्—‘धूर्जरिसहनारायं पढमं वीयं च रिसहनारायं । नारायमद्धनाराय कीलिया तह य छेवढं ॥ १ ॥ रिसहो य होइ पट्टो वज्जं पुण कीलिया मुणेयव्वा । उभयो मक्कडबंधो नारायं तं वियाणाहि ॥ २ ॥’ संस्थानचिन्तायां षडपि संस्थानानि, तान्यमूनि—समचतुरस्रं न्यग्रोधपरिमण्डलं सादि वामनं कुब्जं हुण्डमिति, तत्र समाः—सामुद्रिकशास्त्रोक्तप्रमाणविस्वादिन्यश्चतस्रोऽस्रयः—चतुर्दिविभागोपलक्षिताः शरीरावयवा यत्र तत्समचतुरस्रं, समासान्तोऽत्प्रत्ययः, अत एवैतदन्यत्र तुल्यमिति व्यवह्रियते, तथा न्यग्रोधवत्परिमण्डलं यस्य, यथा न्यग्रोध उपरि संपूर्णप्रमाणोऽथस्तु हीनः तथा यत्संस्थानं नाभेरुपरि संपूर्णमथस्तु न तथा तत्रग्रोधपरिमण्डलम्, उपरि विस्तारबहुलमिति भावः, तथाऽऽदिरिहोत्सेधाख्यो नाभेरधस्तनो देहभागो गृह्यते, ततः सह आदिना—नाभेरधस्तनभागेन यथोक्तप्रमाणलक्षणेन वर्त्तत इति सादि, उत्सेधबहुलमिति भावः, इह यद्यपि

१ वज्रार्धभनाराचं प्रथमं द्वितीयं च ऋपभनाराचम् । नाराचमर्धनाराचं कीलिका तथा च सेवार्त्तम् ॥ १ ॥ ऋपमध्व भवति पट वज्रं पुन कीलिका ज्ञातव्या । उभयतो मर्कटबन्धो नाराचं तत् विजानीहि ॥ २ ॥

सर्वं शरीरमादिना सह वर्तते तथाऽपि सादित्वविशेषणान्यथाऽनुपपत्त्या विशिष्ट एव प्रमाणलक्षणोपपन्न आदिरिह लभ्यते, तत उ-
 क्तम्—उत्सैधबहुलमिति, इदमुक्तं भवति—यत्संस्थानं नाभेरधः प्रमाणोपपन्नमुपरि च हीनं तत्सादीति, अपरे तु साचीति पठन्ति, तत्र
 साचीति प्रवचनवेदिनः शाल्मलीतरुमाचक्षते, ततः साचीव यत्संस्थानं, यथा शाल्मलीतरोः स्कन्धकाण्डमतिपुष्टमुपरि च न तदनु-
 रूपा महाविशालता तद्वदस्यापि संस्थानस्याधोभागः परिपूर्णो भवति उपरितनभागस्तु नेति, तथा यत्र शिरोभीवं हस्तपादादिकं च
 यथोक्तप्रमाणलक्षणोपेतं उरउदरादि च मण्डलं तत्कुब्जं संस्थानं, यत्र पुनरुदरादि प्रमाणलक्षणोपेतं हस्तपादादिकं च हीनं तद्वामनं,
 यत्र सर्वेऽप्यवयवाः प्रमाणलक्षणपरिभ्रष्टास्तत् हुण्डम्, उक्तञ्च—“समचउरंसे नगोहृमंडले साईं खुल्ल वामणए । हुडेवि य संठाणे
 जीवाणं छम्मुणेयव्वा ॥ १ ॥ तुल्लं वित्थडबहुलं उस्सेहवहुं च मडहकोठं च । हेट्टिलकायमंडहं सव्वत्थासंठियं हुंडं ॥ २ ॥” लेश्या-
 द्वारे षडपि लेश्याः, शुक्लेश्याया अपि सम्भवात्, समुद्रघाताः पञ्च, वैक्रियसमुद्रघातस्यापि सम्भवात्, सञ्ज्ञिद्वारे सञ्ज्ञिनो नो अ-
 सञ्ज्ञिनः, वेदद्वारे त्रिविधवेदा अपि, स्त्रीपुरुषयोर्वेदयोरप्यमीषां भावात्, पर्यासिद्वारे पञ्च पर्याप्तयो, भाषामनःपर्याप्तोरेकत्वेन वि-
 वक्षणात्, अपर्यासिचिन्तायां पञ्चापर्याप्तयः, दृष्टिद्वारे त्रिविधदृष्टयोऽपि, तद्यथा—मिथ्यादृष्टयः सम्यग्दृष्टयः सम्यग्मिथ्यादृष्टयश्च,
 दर्शनद्वारे त्रिविधदर्शना अपि, अवधिदर्शनस्यापि केषाञ्चिद्भावात्, ज्ञानद्वारे त्रिज्ञानिनोऽपि, अवधिज्ञानस्यापि केषाञ्चिद्भावात्, अ-
 ज्ञानचिन्तायामज्ञानिनोऽपि, विभङ्गस्यापि केषाञ्चिद्वत्सम्भवात्, अवधिविभङ्गौ च सम्यग्मिथ्यादृष्टिभेदेन प्रतिपत्तव्यौ, उक्तञ्च—“स-

१ समचउररं न्यग्रोधपरिमण्डलं सादि कुब्जं वामनम् । हुण्डमपि च सस्थानं जीवाना षड् ज्ञातव्यानि ॥ १ ॥ तुल्यं बहुविलारं उत्सेधबहुलं च मडमकोष्ठं च ।
 अधस्तनकायमडमं सर्वत्रासंस्थितं हुण्डम् ॥ २ ॥

म्यगदृष्टेर्ज्ञानं मिथ्यादृष्टेर्विपर्यासः” इति, उपपातद्वारे उपपातो नैरधिकेभ्यः सप्तपृथ्वीभाविभ्योऽपि, तिर्यग्योनिकेभ्योऽप्यसङ्ख्यातवर्षा-
युष्कवर्जेभ्यः सर्वेभ्योऽपि, मनुष्येभ्योऽकर्मभूमिजान्तरद्वीपजासङ्ख्यातवर्षायुष्कवर्जेकर्मभूमिभ्यो, देवेभ्योऽपि यावत्सहस्रारात्, परतः
प्रतिषेधः, स्थितिद्वारे जघन्यतः स्थितिरन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतः पूर्वकोटी, व्यवनद्वारेऽनन्तरमुद्गुल्य सहस्रारात्परं ये देवास्तान् वर्जयित्वा
शेषेषु सर्वेष्वपि जीवस्थानेषु गच्छन्ति, अत एव गत्यागतिद्वारे चतुरागतिकाश्चतुर्गंतिकाः, ‘परीत्ताः’ प्रत्येकशरीरिणोऽसङ्ख्येयाः प्रज्ञप्ताः,
हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! उपसंहारमाह—‘सेतं जलयरा गन्भवक्कंतियपञ्चिंदियतिरिक्खजोणिया’ ॥ सम्प्रति स्थलचरप्रतिपा-
दनार्थमाह—

से किं तं थलयरा?, २ इविहा पणत्ता, तंजहा—चउप्पदा य परिसप्पा य । से किं तं चउप्पया?,
२ चउब्बिधा पणत्ता, तंजहा—एगक्खुरा सो चेव भेदो जाव जे यावन्ने तहप्पकारा ते समा-
सतो इविहा पणत्ता, तंजहा—पत्ता य अपत्ता य, चत्तारि सरीरा ओगाहणा जह्मेणं
अंगुलस्स असंखेज्ज० उक्कोसेणं छ गाडयाहं, ठिती उक्कोसेणं त्तिन्नि पलिओमाहं नवरं उब्बहित्ता
नेरइएसु चउत्थपुढविं गच्छंति, सेसं जहा जलयराणं जाव चउगतिया चउआगतिया परित्ता
असंखिज्जा पणत्ता, से तं चउप्पया । से किं तं परिसप्पा?, २ इविहा पणत्ता, तंजहा—उरपरि-
सप्पा य सुयगपरिसप्पा य, से किं तं उरपरिसप्पा?, २ तहेव आसालियवज्जो भेदो भाणियब्बो,
(तिप्पिण) सरीरा, ओगाहणा जह्मेणं अंगुलस्स असंखे० उक्कोसेणं जोयणसहस्सं, ठिती जह्मेणं

अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी उव्वट्ठित्ता नेरइएसु जाव पंचमं पुढविं ताव गच्छंति, तिरिक्खम-
 पुस्सेसु सव्वेसु, देवेसु जाव सहस्सारा, सेसं जहा जलयराणं जाव चउगतिया चउआगइया
 परित्ता असंखेज्जा से तं उरपरिसप्पा। से किं तं सुयगपरिसप्पा? २ भेदो तहेव, चत्तारि सरिरगा
 ओगाहणा जहन्नेणं अंगुलासंखे० उक्कोसेणं गाउयपुहुत्तं ठिती जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्व-
 कोडी, सेसेसु ठाणेसु जहा उरपरिसप्पा, णवरं दोचं पुढविं गच्छंति, से तं भुयपरिसप्पा पणत्ता,
 से तं थलयरा ॥ (सू० ३९) । से किं तं खहयरा? २ चउव्विहा पणत्ता, तंजहा—चम्मपक्खी
 तहेव भेदो, ओगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखे० उक्कोसेणं धणुपुहुत्तं, ठिती जहन्नेणं अंतोमु-
 हुत्तं उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जतिभागो, सेसं जहा जलयराणं, नवरं जाव तच्चं पुढविं गच्छंति
 जाव से तं खहयरा० भवक्कंतियपंचेंदियतिरिक्खजोणिया, से तं तिरिक्खजोणिया ॥ (सू० ४०)

स्थलचरार्भव्युत्क्रान्तिकानां भेदोपदर्शकं सूत्रं यथा संमूर्च्छिमस्थलचराणां, नवरमत्रासालिका न वक्तव्या, सा हि संमूर्च्छिमैव न
 गर्भव्युत्क्रान्तिका, तथा महोरगसूत्रे “जोयणसयंपि जोयणसयपुहुत्तियावि जोयणसहस्संपि” इत्येतदधिकं वक्तव्यं, शरीरादिद्वारकद-
 न्वकसूत्रं तु सर्वत्रापि गर्भव्युत्क्रान्तिकजलचराणामिव, नवरभवगाहनास्थित्युद्धर्तनासु नानालं, तत्र चतुष्पदानामुत्कृष्टाऽवगाहना पड्-
 गव्यूतानि, स्थितिरुत्कर्षतस्त्रीणि पत्योपमानि, उद्धर्तना चतुर्थपृथिव्या आरभ्य यावत्सहस्राः; एतेषु सर्वेष्वपि जीवस्थानेष्वनन्तरसु-
 द्धृत्योत्पद्यन्ते, उरःपरिसर्पाणामुत्कृष्टावगाहना योजनसहस्रं, स्थितिरुत्कर्षतः पूर्वकोटी, उद्धर्तना पञ्चमपृथिव्या आरभ्य यावत्सह-

स्मारः, अत्रान्तरे सर्वेषु जीवस्थानेष्वन्तरमुद्बुद्ध्योत्पद्यन्ते । भुजपरिसर्पाणामुच्छ्रष्टाऽवगाहना गव्युत्प्रथक्त्वं, स्थितिरुत्कर्षतः पूर्वकोटी, उद्वर्तनाचिन्तायां द्वितीयपृथिव्या आरभ्य यावत्सहस्रारः, अत्रान्तरे सर्वेषु जीवस्थानेषूप्लादः ॥ खचरगर्भव्युत्क्रान्तिकपञ्चेन्द्रियभेदो यथा संमूर्च्छिमखचराणां, शरीरादिद्वारकलापचिन्तनं गर्भव्युत्क्रान्तिकजलचरवत्, नवरमवगाहनास्थित्युद्वर्तनासु नानात्वं, तत्रोत्कर्ष-तोऽवगाहना धनुष्यथक्त्वं, जघन्यतः सर्वत्राप्यङ्गुलासङ्ख्येयभागप्रमाणा, स्थितिरपि जघन्यतः सर्वत्राप्यन्तर्मुहूर्तमुत्कर्षतोऽत्र पल्योपमा-सङ्ख्येयभागः, उद्वर्तना तृतीयपृथिव्या आरभ्य यावत्सहस्रारः, अत्रान्तरे सर्वेषु जीवस्थानेषूप्लादः, क्वचित्पुस्तकान्तरेऽवगाहनास्थित्यो-र्थथाक्रमं सद्ब्रह्मणिगाथे—“जोयणसहस्स छग्गाउयाद्द तत्तो य जोयणसहस्सं । गाउयपुहुत्त भुयगे धणुयपुहुत्तं च पक्खीसु ॥ १ ॥ गम्भंमि पुव्वकोडी तिमिि य पल्लिओवमाइं परमाइं । उरसुयग पुव्वकोडी पल्लियअसंखेजभागो य ॥ २ ॥” अनयोव्यार्याख्या—गर्भव्यु-त्क्रान्तिकानामेव जलचराणामुच्छ्रष्टावगाहना योजनसहस्रं, चतुष्पदानां षड् गव्युत्तानि, उरःपरिसर्पाणां योजनसहस्रं, भुजपरिसर्पाणां गव्युत्प्रथक्त्वं, पक्षिणां धनुष्यथक्त्वं । तथा गर्भव्युत्क्रान्तिकानामेव जलचराणामुच्छ्रष्टा स्थितिः पूर्वकोटी, चतुष्पदानां त्रीणि पल्योप-मानि, उरगाणां भुजगानां च पूर्वकोटी, पक्षिणां पल्योपमासङ्ख्येयभाग इति ॥ उत्पादविधिस्तु नरकेष्वसाद्राद्यादवसेयः—“अस्सण्णी खलु पढमं दोणं च सर्रीसवा तइय पक्खी । सीहा जंति चउत्थिय उरगा पुण पंचमिं पुढविं ॥ १ ॥ छट्ठिं च इत्थियाउ मच्छा मणुया य सत्तमिं पुढविं । एसो परसुववाओ बोद्धव्वो नरयपुढवीसु ॥ २ ॥” उक्ताः पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चः, सम्प्रति मनुष्यप्रतिपादनार्थमाह—

१ अर्सेकिन. खळं प्रथमां द्वितीयां च सर्रीसपास्तुतीया पक्षिण । सिहा यान्ति चतुर्थीसुरगा. पुन. पक्खमीं पृथ्वीम् ॥ १ ॥ षष्ठी च क्रिय मरसा मनुष्याश्च सप्तमीं पृथ्वीं यावत् । एव परम उत्पत्तो बोद्धव्यो नारकपृथ्वीषु ॥ २ ॥

से किं तं मणुस्सा?, २ दुविहा पणत्ता, तंजहा—संमुच्छिममणुस्सा य गब्भवक्कंतियमणुस्सा य ॥
 कहि णं भंते! संमुच्छिममणुस्सा संमुच्छंति?, गोयमा! अंतो मणुस्सखेत्ते जाव करेति । तेसि णं
 भंते! जीवाणं कति सरीरगा पणत्ता?, गोयमा! तिन्नि सरीरगा पन्नत्ता, तंजहा—ओरालिए ते-
 यए कम्मए, सेतं संमुच्छिममणुस्सा । से किं तं गब्भवक्कंतियमणुस्सा?, २ तिविहा पणत्ता,
 तंजहा—कम्मभूमया अकम्मभूमगा अंतरदीवजा, एवं माणुस्सभेदो भाणियब्बो जहा पणवणाए
 तथा गिरवसेसं भाणियब्बं जाव छडमत्था य केवली य, ते समासतो दुविहा पणत्ता, तंजहा
 —पज्जत्ता य अपज्जत्ता य । तेसि णं भंते! जीवाणं कति सरीरा प०?, गोयमा! पंच सरीरया,
 तंजहा—ओरालिए जाव कम्मए । सरीरोगाहणा जहन्नेणं अंगुलअसंखेज्ज० उक्कोसेणं तिण्णि गा-
 उयाइं छच्चेव संघयणा छस्संठाणा । ते णं भंते! जीवा किं कोहकसाई जाव लोभकसाई अक-
 साई?, गोयमा! सव्वेवि । ते णं भंते! जीवा किं आहारसन्नोवत्ता० लोभसन्नोवत्ता नोसन्नो-
 वत्ता?, गोयमा! सव्वेवि ।- ते णं भंते! जीवा किं कण्हलेसा य जाव अलेसा?, गोयमा!
 सव्वेवि । सोइंदियोवत्ता जाव नोइंदियोवत्ता जाव नोइंदियोवत्ता, तंजहा—वेयणासमुग्घाते
 जाव केवलिसमुग्घाए, सत्रीवि नोसत्री असत्रीवि, इत्थिवेयावि जाव अवेदावि, पंच पज्जत्ती,
 तिविहावि दिट्ठी, चत्तारि दंसणा, णाणीवि अण्णाणीवि, जे णाणी ते अत्थेगतिया दुणाणी

अत्येगतिया तिणाणी अत्येगहया चउणाणी अत्येगतिया एगणाणी, जे दुणणाणी ते नियमा आ-
भिणियोहियणाणी सुतणाणी य, जे तिणाणी ते आभिणियोहियणाणी सुतणाणी ओहिणाणी
य, अहवा आभिणियोहियणाणी सुयनाणी मणपञ्जवणाणी य, जे चउणाणी ते नियमा आभि-
णियोहियणाणी सुत० ओहि० मणपञ्जवणाणी य, जे एगणाणी ते नियमा केवलनाणी, एवं अ-
न्नाणीवि दुअन्नाणी तिअणाणी, मणजोगीवि वहकायजोगीवि अजोगीवि, दुविहउवओगे, आ-
हारो छदिसिं, उववातो नेरइएहिं अहे सत्तमवज्जेहिं तिरिखलजोणिएहिंतो, उववाओ असंखे-
ज्जावासाउयवज्जेहिं मणुएहिं अकम्मभूमगअंतरदीवगअसंखेज्जावासाउयवज्जेहिं, देवेहिं सव्वेहिं,
टिती जह्वेणं अतोसुहुत्तं उक्कोसेणं तिण्णि पलिओवमाहं, दुविधावि मरंति, उव्वदित्ता नेरइया-
दिसु जाव अणुत्तरोववाइएसु, अत्येगतिया सिज्झंति जाव अंतं करंति । ते णं भंते! जीवा क-
तिगतिया कहआगहया पणत्ता?, गीयमा! पंचगतिया चउआगतिया परित्ता संखिज्जा पणत्ता,
सेत्तं मणुस्सा ॥ (सू० ४१)

अथ के ते मनुष्याः?, सूरिराह—मनुष्या द्विविधाः प्रकृताः, तद्यथा—संमूर्च्छिममनुष्याश्च गर्भेभ्युत्क्रान्तिकमनुष्याश्च, चराब्दौ
स्वगतानेकभेदसूचकौ । तत्र संमूर्च्छिममनुष्यप्रतिपादनार्थमाह—‘कहि णं भंते!’ इत्यादि, क भदन्त ! संमूर्च्छिममनुष्याः संमूर्च्छन्ति ?,
भगवानाह—गौतम ! ‘अंतो मणुस्सखेत्ते जाव करंति’ इति, अत्र यावत्करणादेवं परिपूर्णः पाठः—“अंतो मणुस्सखेत्ते पणयाली-

साए जोयणसयसहरसेसु अड्डाइजेसु दीवसमुदेसु पन्नरससु कम्मभूमीसु तीसाए अकम्मभूमीसु छप्पण्णाए अंतरदीवेसु गन्भवक्कंतियमणुस्साणं चेव उच्चारसेसु वा पासवणेसु वा खेलेसु वा सिंघाणएसु वा वंतेसु वा पित्तेसु वा सोणिएसु वा सुक्केसु वा सुक्कपोगलपरिसाडेसु वा क्कगयजीवकलेवरेसु वा थीपुरिससंजोगेसु वा नगरनिद्धमणेसु वा सव्वेसु चेव असु-इट्ठणेसु, एत्थ णं संमुच्छिममणुस्सा संमुच्छंति अंगुलस्स असंखेज्जइभागमेत्ताए ओगाहणाए असन्नी मिच्छादिट्ठी सव्वाहिं पज्जत्तीहिं अपज्जत्तगा अंतोसुहुत्ताउया चेव कालं करेति ” एतच्च निगदसिद्धम् ॥ सम्प्रति शरीरादिद्वारप्रतिपादनार्थमाह—‘तेसि णं भंते !’ शरीराणि त्रीणि औदारिकतैजसकार्मणानि, अवगाहना जघन्यत उत्कर्षतश्चाङ्गुलासङ्ख्येयभागप्रमाणा, संहननसंस्थानकपायलेश्या-द्वाराणि यथा द्वीन्द्रियाणां, इन्द्रियद्वारे पञ्चेन्द्रियाणि, सञ्ज्ञिद्वारवेदद्वारे अपि द्वीन्द्रियवत्, पर्याप्तिद्वारेऽपर्याप्तयः पञ्च, दृष्टिदर्शनज्ञान-योगोपयोगद्वाराणि (यथा) पृथिवीकायिकानां, आहारो यथा द्वीन्द्रियाणां, उपपातो नैरयिकदेवतेजोवाय्वसङ्ख्यातवर्षायुष्कवर्जभ्यः, स्थि-तिर्जघन्यत उत्कर्षतोऽप्यन्तर्मुहूर्त्तप्रमाणा, नवरं जघन्यपदादुत्कृष्टमधिकं वेदितव्यं, मारणान्तिकसमुद्घातेन समवहता अपि प्रियन्ते अ-समवहताश्च, अनन्तरसुद्दृत्य नैरयिकदेवासङ्ख्येयवर्षायुष्कवर्जेषु शेषेषु स्थानेषूपचन्ते, अत एव गत्यागतिद्वारे द्व्यागतिकां द्विगतिकास्ति-र्थमनुष्यगत्यपेक्षया, ‘परीत्ताः’ प्रत्येकशरीरिणोऽसङ्ख्येयाः प्रज्ञाताः, हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! उपसंहारमाह—‘सेत्तं संमुच्छिमम-णुस्सा’ ॥ उक्ताः संमुच्छिममणुष्याः, अधुना गर्भव्युत्क्रान्तिकमणुष्यानाह—अथ के ते गर्भव्युत्क्रान्तिकमणुष्याः ?, सूरिराह—गर्भव्युत्क्रा-न्तिकमणुष्यास्त्रिविधाः प्रज्ञाताः, तद्यथा—कर्मभूमका अकर्मभूमका अन्तरद्वीपजाः, तत्र कर्म—कृषिवाणिज्यादि मोक्षानुष्ठानं वा कर्मप्र-धाना भूमियेषां ते कर्मभूमाः आर्षत्वात्समासान्तोऽप्रत्ययः, कर्मभूमा एव कर्मभूमकाः, एवमकर्मा—यथोक्तकर्मविकला भूमियेषां तेऽ-

कर्मभूमास्त एवाकर्मभूमकाः, अन्तरशब्दो मध्यवाची, अन्तरे—लवणसमुद्रस्य मध्ये द्वीपा अन्तरद्वीपास्तद्गता अन्तरद्वीपगाः, 'एवं माणु-
रसभेयो भाणियन्वो जहा पणवणाए' इति, 'एवम्' उक्तेन प्रकारेण मनुष्यभेदो भणितव्यो यथा प्रज्ञापनायां, स चातिबहुग्रन्थ
इति तत एव परिभाषनीयः, 'ते समासतो' इत्यादि पर्याप्तापर्याप्तसूत्रं पाठसिद्धं, शरीरादिद्वारकलापचिन्तायां शरीरद्वारे पञ्च शरीराणि,
तद्यथा—औदारिकं वैक्रियमाहारकं तैजसं कर्मणं च, मनुष्येषु सर्वभावसम्भवात्, अवगाहनाद्वारे जघन्यतोऽवगाहना अङ्गुलासङ्के-
यभागमात्रा उत्कर्षतस्त्रीणि गव्यूतानि, संहननद्वारे षडपि संहननानि, संस्थानद्वारे षडपि संस्थानानि, कषायद्वारे क्रोधकषायिणोऽपि
मानकषायिणोऽपि मायाकषायिणोऽपि लोभकषायिणोऽपि अकषायिणोऽपि, वीतरागमनुष्याणामकषायित्वात्, सञ्ज्ञाद्वारे आहारस-
ञ्ज्ञोपयुक्ता भयसञ्ज्ञोपयुक्ता मैथुनसञ्ज्ञोपयुक्ता लोभसञ्ज्ञोपयुक्ता; नोसञ्ज्ञोपयुक्ताश्च निश्चयतो वीतरागमनुष्याः, व्यवहारतः सर्व एव
चारित्रिणो, लोकोत्तरचित्तलाभात्तस्य सञ्ज्ञादशकैनापि विप्रयुक्तत्वात्, उक्तञ्च—“निर्वाणसाधकं सर्वं, ज्ञेयं लोकोत्तराश्रयम् । सञ्ज्ञा
लोकाश्रया सर्वाः, भवाङ्कुरजलं परम् ॥ १ ॥” लेश्याद्वारे कृष्णलेश्या नीललेश्याः कापोतलेश्यास्तेजोलेश्याः पद्मलेश्याः शुक्ललेश्या
अलेश्याश्च, तत्रालेश्याः परमशुद्ध्यायिनोऽयोगिकेवलिनः । इन्द्रियद्वारे श्रोत्रेन्द्रियोपयुक्ता यावत्स्पृशनेन्द्रियोपयुक्ता नोइन्द्रियोपयु-
क्ताश्च, तत्र नोइन्द्रियोपयुक्ताः केवलिनः, समुद्रघातद्वारे सप्तापि समुद्रघाताः, मनुष्येषु सर्वभावसम्भवात्, समुद्रघातसङ्गाहिका चेमा
गाथा—“वैर्यणकसायमरणंति ए वेचव्वि ए य आहारे । केवलियसमुग्घाए सत्त समुग्घा इमे भणिया ॥ १ ॥” सञ्ज्ञाद्वारे सञ्ज्ञि-
नोऽपि नोसञ्ज्ञिनोअसञ्ज्ञिनोऽपि, तत्र नोसञ्ज्ञिनोअसञ्ज्ञिनः केवलिनः । वेदद्वारे स्त्रीवेदा अपि पुरुषवेदा अपि नपुंसकवेदा

१ वेदनः कषाय मारणान्तिकश्च वैकथिकश्चाहारक । कैवलिकः समुद्रघात । इमे भणिता ॥ १ ॥

अपि अवेदाः—सूक्ष्मसम्परायादयः, पर्याप्तिद्वारे पञ्च पर्याप्तयः पञ्चापर्याप्तयः, भाषामनःपर्याप्त्योरेकत्वेन विवक्षणात्, दृष्टिद्वारे त्रिवि-
 धदृष्टयः, तथाथा—केचिन्मिथ्यादृष्टयः केचित्सम्यग्दृष्टयः केचित्सम्यग्मिथ्यादृष्टयः, दर्शनद्वारे चतुर्विधदर्शनाः, तथाथा—चक्षुर्दर्शना
 अचक्षुर्दर्शना अवधिदर्शनाः केवलदर्शनाः, ज्ञानद्वारे ज्ञानिनोऽज्ञानिनश्च, तत्र मिथ्यादृष्टयोऽज्ञानिनः सम्यग्दृष्टयो ज्ञानिनः, 'नाणाणि
 पञ्च तिणिण अपणाणाणि भयणाते' इति, ज्ञानानि पञ्च मतिज्ञानादीनि, अज्ञानानि त्रीणि मत्यज्ञानादीनि, तानि भजनया वक्तव्यानि,
 सा च भजना एवम्—केचिद्विज्ञानिनः केचिच्चतुर्ज्ञानिनः केचिदेकज्ञानिनः, तत्र ये द्विज्ञानिनस्ते नियमादाभिनिवोधि-
 कज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनश्च, ये त्रिज्ञानिनस्ते मतिज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनोऽवधिज्ञानिनश्च, अथवाऽऽभिनिवोधिकज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनो
 मनःपर्यवज्ञानिनश्च, अवधिज्ञानमन्तरेणापि मनःपर्यवज्ञानस्य सम्भवात्, सिद्धप्राभृतादौ तथाऽनेकशोऽभिधानात्, ये चतुर्ज्ञानिनस्ते
 आभिनिवोधिकज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनोऽवधिज्ञानिनो मनःपर्यवज्ञानिनश्च, ये एकज्ञानिनस्ते केवलज्ञानिनः, केवलज्ञानसद्भावे शेषज्ञानाप-
 गमात्, 'नैदंमि उ छाडमस्थिए नाणे" इति वचनात्, ननु केवलज्ञानप्रादुर्भावे कथं शेषज्ञानापगमः?, यावता यानि शेषाणि मत्या-
 दीनि ज्ञानानि स्वस्वावरणक्षयोपशमेन जायन्ते ततो निर्मूलस्वस्वावरणविलये तानि सुतरां भवेद्युश्चारित्रपरिणामवत्, उक्तञ्च—“आ-
 वरणदेसविगमे जाइं विज्जंति मइसुयाईणि । आवरणसव्वविगमे कह ताइं न होति जीवस्स ? ॥ १ ॥” उच्यते, इह यथा जालस्य
 मरकतादिमणेर्मलोपदिग्धस्य यावन्नाद्यापि समूलमलापगमस्तावद् यथा यथा देशतो मलविलयस्तथा तथा देशतोऽभिव्यक्तिरुपजायते,
 सा च क्वचित्कदाचित्कथञ्चिद्भवतीत्यनेकप्रकारा, तथाऽऽसन्नोऽपि सकलकालकलापावलम्बिनिखिलपदार्थसार्थपरिच्छेदकरणैकपार-

१ नष्टे तु छात्रस्थिके ज्ञाने. २ आवरणदेशविगमे यदि तानि भवन्ति मतिश्रुतादीनि । सर्वावरणविगमे कथं तानि न भवन्ति जीवस्य ? ॥ १ ॥

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मल यगि-
रीयावृत्तिः
॥ ४७ ॥

मार्थिकस्वरूपस्याव्यावरणमलपटलतिरोहितस्य यावन्नाद्यापि निखिलकर्ममलापगमस्तावद् यथा यथा देशतः कर्ममलोच्छेदस्तथा तथा तस्य विज्ञप्तिरुज्जम्भते, सा च क्वचित्कदाचित्कथञ्चिदनेकप्रकारा, उक्तञ्च—“मलविद्धमणेर्व्यक्तियथाऽनेकप्रकारतः । कर्मविद्वान्मविद्वान्निस्तथाऽनेकप्रकारतः ॥ १ ॥” सा चानेकप्रकारता मतिश्रुतादिभेदेनावसेया, ततो यथा मरकतादिमणेरशेषमलापगमसम्भवे सम-
स्त्रास्पष्टदेशव्यक्तियवच्छेदेन परिस्फुटरूपैकाभिव्यक्तिरुपजायते तद्वदालनोऽपि ज्ञानदर्शनचारित्रप्रभावतो निःशेषावरणप्रहाणावशेषदे-
शज्ञानव्यवच्छेदनैकरूपाऽतिपरिस्फुटा सर्ववस्तुपर्यायप्रपञ्चसाक्षात्कारिणी विज्ञप्तिरुल्लसति, उक्तञ्च—“यथा जाल्यस्य रत्नस्य, निःशेष-
मलहानितः । स्फुटैकरूपाऽभिव्यक्तिर्विद्वान्निस्तद्वदालनः ॥ १ ॥” इति, येऽज्ञानिनस्ते द्वयज्ञानिनश्च ज्ञानिनो वा, तत्र ये द्वयज्ञानिनस्ते
मल्यज्ञानिनः श्रुताज्ञानिनः, ये त्र्यज्ञानिनस्ते मल्यज्ञानिनः श्रुताज्ञानिनो विभङ्गज्ञानिनश्च । योगद्वारे मनोयोगिनो वागयोगिनः काययो-
गिनोऽयोगिनश्च, तत्रायोगिनः शैलेशीमवस्थां प्रतिपन्नाः, उपयोगद्वारमाहारद्वारं च द्वीन्द्रियवत्, उपपात एतेष्वथःसप्तमनरकादिव-
र्जेभ्यः, उक्तञ्च—“सत्तममहिनेरइया तेज वाऊ अणंतरुवद्वा । नवि पावे माणुस्सं तद्देवऽसंखाउया सन्वे ॥ १ ॥” इति, स्थितिद्वारे
जघन्यतः स्थितिरन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतस्त्रीणि पत्योपमानि, समुद्घातमधिकृत्य मरणचिन्तायां समवहता अपि त्रियन्ते असमवहता अपि,
च्यवनद्वारेऽनन्तरमुद्गत्य सर्वेषु नैरधिकेषु सर्वेषु च तिर्यग्योनिषु सर्वेषु देवेष्वनुत्तरोपपातिकपर्यवसानेषु गच्छन्ति, ‘अ-
त्येगइया सिद्धंति जाव अंतं करंति’ इति, अस्तीति निपातोऽत्र बहुवचनार्थः, सन्त्येकका ये निष्ठितार्थाः भवन्ति यावत्करणात् “बु-
द्धंति सुबंति परिनिव्वायंति सव्वटुक्खाणमंतं करंती”ति द्रष्टव्यं, तत्राणिमाद्यैश्वर्योस्या तथाविधमनुष्यकृत्यापेक्षया निष्ठितार्था इति, अ-

१ सप्तममहीनैरथिका तेजस्काथिका वायुकाथिका अनन्तरोद्भूता । नैव प्राणुवन्ति मानुष्यं तथैवासंख्येयवर्षायुष्का. सर्वे ॥ १ ॥

१ प्रतिपत्तौ
मनुष्याः
सू० ४१

॥ ४७ ॥

सर्वविदोऽपि कैश्चित्सिद्धा इष्यन्ते ततो मा भूत्सेषु संप्रत्यय इति तदपोहायाह—‘बुध्यन्ते’ निरावरणत्वात्केवलावबोधेन समस्तं वस्तुजा-
तम्, एते चासिद्धा अपि भवस्थकेवलिन एवंभूता वर्तन्ते तत्र मा भूदेतेष्वेव प्रतीतिरित्याह—‘मुच्यन्ते’ पुण्यापुण्यरूपेण कृच्छ्रेण क-
र्माणां, एतेऽपि चापरिनिर्वृता एव परैरिष्यन्ते—‘मुक्तिपदे प्राप्ता अपि तीर्थनिकारदर्शनादिहागच्छन्ती’ति वचनात्, ततो मा भूत्तदोचरा
मन्दमतीनां धीरित्याह—‘परिनिर्वान्ति’ विध्यातसमस्तकर्महुतवहपरमाणवो भवन्तीति, किमुक्तं भवति?—सर्वदुःखानां शरीरमानस-
भेदानामन्तं—विनाशं कुर्वन्ति, अत एव गत्यागतिद्वारे चतुरागतिकाः पञ्चगतिकाः, सिद्धगतावपि गमनात्, ‘परीताः’ प्रत्येकशरी-
रिणः ‘सङ्क्षेयाः’ सङ्क्षेयकोटीप्रमाणत्वात् प्रज्ञप्ताः, हे श्रमण! हे आयुष्मन्! उपसंहारमाह—‘सेतं मणुस्सा’ ॥ अधुना देवानाह—

से किं तं देवा?, देवा चउव्विहा पणत्ता, तंजहा—भवणवासी वाणमंतरा जोइसिया वेमा-
णिया। से किं तं भवणवासी?, २ दसविधा पणत्ता, तंजहा—असुरा जाव थणिया, से तं भवण-
वासी। से किं तं वाणमंतरा?, २ देवभेदो सब्बो भाणियव्वो जाव ते समासतो इविहा पणत्ता,
तंजहा—पज्जत्ता य अपज्जत्ता य, तओ सरीरगा-वेउव्विए तेयए कम्मए। ओगाहणा इविधा—
भवधारणिज्जा य उत्तरवेउव्विया य, तत्थ णंजा सा भवधारणिज्जा सा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्ज-
भागं उक्कोसेणं सत्त रयणीओ, उत्तरवेउव्विया जहन्नेणं अंगुलसंखेज्जति० उक्कोसेणं जोयणसयस-
हस्सं, सरीरगा छण्हं संघयणाणं असंघयणी णेवट्ठी णेव छिरा णेव ण्हारू नेव संघयणमत्थि, जे
पोगगला इट्ठा कंता जाव ते तेसिं संघायत्ताए परिणमंति, किंसंठिता?, गोयमा! इविहा प-

पणत्ता, तंजहा—भवधारणिज्जा य उररथेउच्चियया य, तत्थ णं जे ते भवधारणिज्जा ते णं सम्मच्च-
उरंससंठिया पणत्ता, तत्थ णं जे ते उररथेउच्चियया ते णं नाणासंठाणसंठिया पणत्ता, च-
रारि कसाया चत्तारि सण्णा छ लेस्साओ पंच इंदिया पंच समुग्घाता सम्भीचि असम्भीचि इ-
त्थियेवाचि पुरिस्येवाचि नो नपुंसगथेवा, पल्लत्ती अपल्लत्तीओ पंच, विट्ठी तिसि तिसिण वंसणा,
णाणीचि अपणाणीचि, जे नाणी ते नियमा तिण्णाणी अपणाणी भयणाए, दुचिहे उवओणे ति-
चिहे जोगे आहारो णियमा छुदिसिं, ओसन्नकारणं पडुच्च वणत्तो हल्लिहसुक्किछ्छाहं जाव आ-
हारमाहारेंति, उवचातो तिरियमणुस्सेसु, ठिती जहन्नेणं वस वाससहस्साहं उक्कोसेणं तेस्सीसं
सागरोयमाहं, दुयिधाचि मरंति, उव्वट्टिसा नो नेरइएसु गच्छंति तिरियमणुस्सेसु जहासंभवं,
नो देवेसु गच्छंति, दुगतिया दुआगतिया परिसा असंखेज्जा पणत्ता, से तं देया, से तं पंचे-
विया, सेसं ओराला तसा पाणा ॥ (सू० ४२)

अथ के ते देवाः ?, सुरिराह—देवाश्चतुर्दिधाः प्रज्ञप्ताः, तथा—भवनवासिनो व्यन्तरा ज्योतिष्का वैमानिकाश्च, 'एवं भेदो भाणि-
यव्यो जहा पन्नवणाए' इति, 'एवम्' उक्तेन प्रकारेण भेदो भणितव्यो यथा प्रज्ञापनायां, स धैवम्—“ से किं तं भवणवासी ?,
भवणवासी वसविहा पन्नत्ता ” इत्यादिरूपस्त एव संब्याख्यानः परिभावनियः, ' ते समासतो बुविहा पणत्ता-पल्लत्ता य

अपञ्चत्तगा य' एषामपर्याप्तिल्लसुत्पत्तिकाल एव द्रष्टव्यं न त्वपर्याप्तानामकर्मोदयतः, उक्तञ्च—'नारयदेवा तिरियमणुग्रगम्भजा जे असंखवासाऊ । एए उ अपज्जत्ता उववाए चेव बोद्धव्वा ॥ १ ॥' इति, शरीरादिद्वारचिन्तायां शरीरद्वारे त्रीणि शरीराणि वैक्रियं तैजसं कार्मणं च, अवगाहना भवधारणीया जघन्यतोऽङ्गुलासङ्ख्येयभागमात्रा उत्कर्षतः सप्तहस्तप्रमाणा, उत्तरवैक्रिया जघन्यतोऽङ्गुलसङ्ख्येय-भागप्रमाणा उत्कर्षतो योजनशतसहस्रं, संहननद्वारे षण्णां संहननानामन्यतमेनापि संहननेनासंहननिनः, कुतः? इत्याह—'नेवड्डी' इत्यादि, यतो नैव तेषां देवानां शरीरेष्वस्थीनि नैव शिरा नापि स्नायूनि संहननं चास्थित्चियासकमतोऽस्थ्यादीनामभावात्संहनना-भावः, किन्तु 'जे पोगला' इत्यादि, ये पुद्गला इष्टाः—मनस इच्छामापन्नाः, तत्र किञ्चिदकान्तमपि केषाञ्चिदिष्टं भवति तत आह—'कान्ताः' कसनीयाः शुभवर्णोपेतत्वात्, यावत्करणात् 'पिया मणुन्ना मणामा' इति द्रष्टव्यं, तत्र यत एव कान्ता अत एव प्रियाः—सदै-वात्मनि प्रियबुद्धिसुत्पादयन्ति, तथा 'शुभाः' शुभरसगन्धस्पर्शसकत्वात् 'मनोज्ञाः' विपाकेऽपि सुखजनकतया मनःप्रहादहेतुत्वात् 'मनभापाः' सदैव भोज्यतया जन्तूनां मनांसि आपुवन्ति, इत्थम्भूताः पुद्गलास्तेषां शरीरसङ्घाताय परिणमन्ति । संस्थानद्वारे भवधा-रणीया ततुः सर्वेषामपि समचतुरस्रसंस्थाना उत्तरवैक्रिया नानासंस्थानसंस्थिता, तस्या इच्छावशतः प्रादुर्भवात्, कषायाश्चत्वारः, स-ञ्ज्ञाश्चतस्रो, लेश्याः षड्, इन्द्रियाणि पञ्च, समुद्घाताः पञ्च, वेदनाकषायमारणान्तिकवैक्रियतैजससमुद्घातसम्भवात् । सञ्ज्ञिद्वारे सञ्ज्ञिनोऽपि असञ्ज्ञिनोऽपि, ते च नैरयिकवद्भावनीयाः, वेदद्वारे स्त्रीवेदा अपि पुरुषवेदा अपि नो नपुंसकवेदाः, पर्याप्तद्वारं दृष्टि-द्वारं दर्शनद्वारं च नैरयिकवत् । ज्ञानद्वारे ज्ञानिनोऽपि अज्ञानिनोऽपि चेति विकल्पोऽसञ्ज्ञिमध्यः, तत्र ये ज्ञानिनस्ते नियमात्रिज्ञा-

१ नारका देवाः तिर्यङ्मनुजा गर्भव्युक्तान्ता येऽसङ्ख्येयवर्षायुष्काः । एते तु अपर्याप्ता उपपात एव बोद्धव्याः ॥ १ ॥

निनः, तद्यथा—आभिनिवोधिकज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनोऽवधिज्ञानिनश्च, तत्र येऽज्ञानिनस्ते सन्त्येकका ये द्व्यज्ञानिनः सन्त्येकका ये त्र्यज्ञानिनः, तत्र ये द्व्यज्ञानिनस्ते नियमान्मत्यज्ञानिनः श्रुताज्ञानिनः, ये त्र्यज्ञानिनस्ते नियमान्मत्यज्ञानिनः श्रुताज्ञानिनो विभङ्गज्ञानिनश्च, अयं च द्व्यज्ञानिनरूपज्ञानिनो वेति विकल्पः असञ्ज्ञिमध्याद् ये उत्पद्यन्ते तान् प्रति द्रष्टव्यः, स च नैरथिकवद्भावनीयः । उपयोगा-
हारद्वाराणि नैरथिकवत्, उपपातः सञ्ज्यसञ्ज्ञिमध्याद् ये उत्पद्यन्ते तान् प्रति द्रष्टव्यः, स च नैरथिकवद्भावनीयः । उपयोगा-
र्षतत्त्वयस्त्रिशत्सागरोपमाणि, समुद्रघातमधिकृत्य मरणचिन्तायां समवहता अपि अत्रियन्तेऽसमवहता अपि । व्यवनद्वारेऽनन्तरमुद्बुल्य
पृथिव्यन्बुवनस्पतिकायिकगर्भव्युत्क्रान्तिकसङ्ख्यातवर्षीयुष्कतिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्येषु गच्छन्ति न शेषजीवस्थानेषु, अत एव गत्याग-
तिद्वारे द्व्यागतिका द्विगतिकाः, तिर्यग्मनुष्यगत्यपेक्षया, 'परीत्ताः' प्रत्येकशरीरिणोऽसङ्क्षेयाः प्रज्ञाताः हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! उपसं-
हारमाह—'सेत्तं देवा,' सर्वोपसंहारमाह—'सेत्तं पंचेदिया, सेत्तं ओराला तसा पाणा' सुगमम् ॥ सप्रति स्थावरभावस्य त्रसभा-
वस्य च भवस्थितिकालमानप्रतिपादनार्थमाह—

थावरस्स णं भंते ! केवतियं कालं ठिती पणत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं बावीसं
वाससहस्साहं ठिती पणत्ता ॥ तसस्स णं भंते ! केवतियं कालं ठिती पणत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं
अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाहं ठिती पणत्ता । थावरे णं भंते ! थावरत्ति कालतो केवच्चिरं
होति ? जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं अणंतं कालं अणंताओ उस्सप्पिणिओ (अवसप्पिणीओ)
कालतो खेत्ततो अणंता लोया असंखेज्जा पुग्गलपरियद्दा, ते णं पुग्गलपरियद्दा आवलियाए असं-

खेज्जतिभागो ॥ तसे णं भंते ! तसस्ति कालतो केवच्चिरं होति?, जह्वेणं अंतोसुहुत्तं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं असंखेज्जाओ उस्सप्पिणीओ (अवसप्पिणीओ) कालतो खेत्ततो असंखेज्जा लोणा ॥ थावरस्स णं भंते ! केवतिकालं अंतरं होति?, जहा तससंचिट्ठणाए ॥ तसस्स णं भंते ! केवतिकालं अंतरं होति?, अंतोसुहुत्तं उक्कोसेणं वणस्सतिकाले ॥ एएसि णं भंते ! तसाणं थावराण य कतरे कतरेहिंतो अण्णा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा?, गोयमा ! सव्वत्थोवा तसा थावरा अणंतगुणा, सेतं दुविधा संसारसमावणणा जीवा पणत्ता ॥ दुविहपडिवत्ती समत्ता (सू०४३)

जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतो द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि, एतच्च पृथिवीकायमधिकृत्यावसातव्यम्, अन्यस्य स्थावरकायस्योत्कर्षत एता-
 वत्या भवस्थितेरभावात् ॥ त्रसकायस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि, एतच्च देवनारकापेक्षया द्रष्टव्यम्, अन्यस्य
 त्रसकायस्योत्कर्षत एतावत्प्रमाणाया भवस्थितेरसम्भवात् ॥ सम्प्रत्येतयोरेव कायस्थितिकालमानमाह—‘स्थावरे’ इति वाक्यालङ्कारे
 ‘स्थावर इति’ स्थावर इत्यनेन रूपेण स्थावरत्वेनेति भावः, कालतः कियच्चिरं भवति?, भगवानाह—‘गौतम ! जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतो-
 ऽन्तं कालं, तमेवानन्तं कालं कालक्षेत्राभ्यां निरूपयति—अनन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः, क्षेत्रतोऽनन्ता लोकाः, किमुक्तं भ-
 वति?—अनन्तलोकेषु यावन्त आकाशप्रदेशास्तेषां प्रतिसमयमेकैकापहारेण यावत्योऽनन्ता अवसर्पिण्युत्सर्पिण्यो भवन्ति तावत्य इति,
 एतासामेव पुद्गलपरावर्त्ततो मानमाह—असह्येयाः पुद्गलपरावर्त्ताः, असह्येयेषु पुद्गलपरावर्त्तेषु क्षेत्रत इति पदसांनिध्यात्क्षेत्रपुद्गलपरा-

वर्तेषु यावत्सः संभवन्ति अनन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यस्तावत् इति भावः, इहासङ्क्षेयमसङ्क्षेयेभेदालकमतः पुद्गलपरावर्तगतमसङ्क्षेय-
यत्वं निर्द्धारयति—‘ते ण’मित्यादि, ते णमिति वाक्यालङ्कारे पुद्गलपरावर्तो आवलिकाया असङ्क्षेयो भागः, आवलिकाया असङ्क्षेयेय-
तमे भागे यावन्तः समयास्तावत्प्रमाणा इत्यर्थः, एतच्च वनस्पतिकायस्थितिमङ्गीकृत्य वेदितव्यं, न पृथिव्यम्बुकायस्थितिव्यपेक्षया, तयोः
कायस्थितेरुत्कर्षतोऽव्यसङ्क्षेयोत्सर्पिणीप्रमाणत्वात्, तथा चोक्तं प्रज्ञापनायाम्—“पुढविक्काइए णं भंते ! पुढविक्काइयत्ति कालओ
केवच्चिरं होइ ?, गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तमुक्कोसेणं असंखिज्जं कालं असंखिजाओ उस्सप्पिणिअवसप्पिणीओ कालओ, खेत्तओ असं-
खिज्जा लोगा, एवं आउक्काएवि” इति, या तु वनस्पतिकायस्थितिः सा यथोक्तप्रमाणा तत्रोक्ता “वणस्सइकाइए णं भंते ! वणस्सइका-
यत्ति कालओ कियच्चिरं होइ ?, गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं अणंतं कालं अणंताओ उस्सप्पिणीओसप्पिणीओ कालओ,
खित्तओ अणंता लोगा असंखिज्जा पुग्गलपरियट्ठा आवलियाए असंखिज्जाइभागो” इति । एवोऽपि च वनस्पतिकायस्थितिकालः सां-
व्यवहारिकजीवानधिकृत्य प्रोच्यते, असांव्यवहारिकजीवानां तु कायस्थितिरनादिरवसेया, तथा चोक्तं विशेषणवत्याम्—“अस्थि
अणंता जीवा जेहिं न पत्तो तसाइपरिणामो । तेवि अणंताणंता निगोयवासं अणुवसंति ॥ १ ॥” साऽपि तेषामसांव्यवहारिकजीवा-
नामनादिः कायस्थितिः केषाञ्चिदनादिरपर्यवसाना, ये न जातुचिदसांव्यवहारिकराशेरुद्धृत्य सांव्यवहारिकराशौ निपतिष्यन्ति, केषा-
ञ्चिदनादिः सपर्यवसाना, ये असांव्यवहारिकराशेरुद्धृत्य सांव्यवहारिकराशौ निपतिष्यन्ति । अथ किमसांव्यवहारिकराशोर्विनिर्गत्य
सांव्यवहारिकराशावागच्छन्ति ? येनैवं प्ररूपणा क्रियते, उच्यते, आगच्छन्ति, कथमवसीयते ? इति चेदुच्यते—पूर्वाचार्योपदेशात्,

१ सन्त्यनन्ता जीवा येन प्राप्तब्रह्मादिपरिणाम. । तेऽप्यनन्तानन्ता निगोदवासमनुवसन्ति ॥ १ ॥

तथा चाह. दुःषमान्धकारनिमग्नजनप्रवचनप्रदीपो भगवान् जिनभद्रगणिः क्षमाश्रमणो विशेषणवत्याम्—“सिञ्जति जत्तिया किर
 इह संवंहारजीवरासिमज्जाओ । इति अणाइवणस्सइरासीओ तत्तिया तंमि ॥ १ ॥” इति कृतं प्रसङ्गेन । सम्प्रति त्रसकायस्य का-
 यस्थितिमानमाह—“तसे णं भंते” इत्यादि, तसे ‘ण’मिति पूर्ववत् ‘त्रस इति’ त्रस इत्यनेन पर्यायेण कालतः ‘क्रियच्चिरं’ कियन्तं कालं
 यावद्भवति?, भगवान्नाह—गौतम! जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतोऽसह्येयं कालम्, एनमेवासह्येयं कालक्षेत्राभ्यां निरूपयति—‘असंखि-
 ज्जाओ’ इत्यादि, असह्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः, क्षेत्रतोऽसह्येया लोका असह्येयेषु लोकेषु यावन्त आकाशप्रदेशास्तेषां प्रति-
 समयैकैकापहारे यावत्योऽसह्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यो भवन्ति तावत्य इति भावः, इयं चैतावती कायस्थितिर्गेतित्रसं तेजस्कायिकं
 वायुकायिकं चाधिकृत्यावसेया न तु लब्धित्रसं, लब्धित्रसस्य कायस्थितेरुत्कर्षतोऽपि कतिपयवर्षाधिकसागरोपमसहस्रद्वयप्रमाणत्वात्,
 तथा चोक्तं प्रज्ञापनायाम्—“तसकाए णं भंते! तसकायत्ति कालतो क्रियच्चिरं होइ?, गोयमा! जहन्नेण अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं दो
 सागरोवमसहस्साइं संखेज्जावासमब्भहियाइं” तथा “तेउक्काइए णं भंते! तेउक्काइएत्ति कालतो केवच्चिरं होति?, गोयमा! जहन्नेणं
 अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं असंखेज्जां कालं असंखेज्जाओ उत्सर्पिणीओसर्पिणीओ कालओ, खेत्तओ असंखेज्जा लोगा, एवं वाउक्काइयावि”
 इति ॥ सम्प्रति स्थावरलस्यान्तरं विचिन्तयिपुराह—‘थावरस्स णं भंते! अंतर’मित्यादि सुगमं नवरमसह्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः,
 क्षेत्रतोऽसह्येया लोका; इत्येतावत्प्रमाणमन्तरं तेजस्कायिकवायुकायिकमध्यगमनेनावसातव्यम्, अन्यत्र गतावेतावत्प्रमाणस्यान्तरस्था-
 सम्भवात् ॥ ‘तसस्स णं भंते! अंतर’मित्यादि सुगमं नवरम् ‘उक्कोसेणं वणस्सइकालो’ इति, उत्कर्षतो वनस्पतिकालो वक्तव्यः, स चै-

१ सिध्यन्ति यावन्त. किलेह सव्यवहारराशिमध्यात् । आयान्ति अनादिवनस्पतिराशेः तावन्तस्तस्मिन् ॥ १ ॥

वम्—“उक्त्वासेणं अणंतमणंताओ उस्सपिणीओसपिणीओ कालओ, खेत्तओ अणंता लोगा, असंखेज्जा पोगलपरियट्ठा, ते णं पोगग-
लपरियट्ठा आवलियाए असंखेज्जइभागो” इति, एतावत्प्रमाणं चान्तरं वनस्पतिकायमध्यगमनेन प्रतिपत्तव्यम्, अन्यत्र गतोवेतावतो-
ऽन्तरस्यालभ्यमानत्वात् ॥ सम्प्रत्यल्पबहुत्वमाह—एतेषां भदन्त ! जीवानां त्रसानां स्थावराणां च मध्ये कतरे कतमेभ्योऽल्पा वा बहवो
वा कतरे कतरेस्तुल्या वा ?, अत्र सूत्रे विभक्तिपरिणामेन तृतीया व्याख्येया, तथा कतरे कतरेभ्यो (ऽल्पा बहुकास्तुल्या) विशेषाधिका
वा ?, भगवानाह—नौतम ! सर्वस्तोकास्त्रसाः, असंख्यातत्वमात्रप्रमाणत्वात्, स्थावरा अनन्तरुणाः, अजघन्योत्कृष्टानन्तानन्तसंख्यापरि-
माणत्वात्, उपसंहारमाह—‘सेत्तं दुविहा संसारसमावन्ना जीवा’ इति ॥ इति श्रीमलयगिरिविरचितायां जीवाजीवाभिगमटीकायां
द्विविधा प्रतिपत्तिः समाप्ता ॥

अथ त्रिविधाख्या द्वितीया प्रतिपत्तिः

तदेवमुक्ता द्विविधा प्रतिपत्तिः, सम्प्रति त्रिविधा प्रतिपत्तिरारभ्यते, तत्र चेदमादिसूत्रम्—

तथ जे ते एवमाहंसु त्रिविधा संसारसमावणगा जीवा पणत्ता ते एवमाहंसु, तंजहा—इत्थि पुरिसा णपुंसका ॥ (सू० ४४) । से किं तं इत्थीओ?, २ त्रिविधाओ पणत्ता, तंजहा—त्तिरिक्खजोणियाओ मणुस्सिस्त्थीओ देवित्थीओ । से किं तं त्रिरिक्खजोणित्थीओ?, २ त्रिविधाओ पणत्ता, तंजहा—जलयरीओ थलयरीओ । से किं तं जलयरीओ?, २ पंचविधाओ पणत्ताओ, तंजहा—मच्छीओ जाव सुंसुमारीओ । से किं तं थलयरीओ?, २ दुविधाओ पणत्ता, तंजहा—चउप्पदीओ य परिसप्पीओ य । से किं तं चउप्पदीओ?, २ चउब्बिवाओ पणत्ता, तंजहा—एगखुरीओ जाव सणप्फईओ । से किं तं परिसप्पीओ?, २ दुविहा पणत्ता, तंजहा—उरपरिसप्पीओ य सुजपरिसप्पीओ य । से किं तं उरगपरिसप्पीओ?, २ त्रिविधाओ पणत्ता, तंजहा—अहीओ अहिगरीओ महोरगाओ, सेत्तं उरपरिसप्पीओ । से किं तं सुयपरिसप्पीओ?, २ अणेगविधाओ पणत्ता, तंजहा—सेरडीओ सेरंधीओ गोहीओ णडलीओ सेधाओ

सण्णाओ सरहीओ सेरंघीओ भायाओ नाराओ पयण्णाइयाओ षण्णइयाओ मूसियाओ मुगुसिओ वरोलियाओ गोविहयाओ, जोविहयाओ थिरथिरालियाओ, सेत्तं सुयगपरिसप्पीओ । से किं तं ब्रह्मरीओ?, २ चउच्चियाओ पणत्ता, तंजहा—यम्मपरहीओ, जाव सेत्तं ब्रह्मरीओ, सेत्तं तिरिक्खजोणिओ ॥ से किं तं मणुस्सिओ?, २ तिवियाओ पणत्ता, तंजहा—कम्मभूमियाओ अकम्मभूमियाओ अंतरदीवियाओ । से किं तं अंतरदीवियाओ ?, २ अट्ठीसत्तिथियाओ पणत्ता, तंजहा—एगुरूइयाओ आभासियाओ जाव सुद्धवंतीओ, सेत्तं अंतरदी० ॥ से किं तं अकम्मभूमियाओ ?, २ तीसवियाओ पणत्ता, तंजहा—पंचसु हेमवणसु पंचसु परणवणसु पंचसु हरिवंसेसु पंचसु रम्मगवासेसु पंचसु देवकुरासु पंचसु उत्तरकुरासु, सेत्तं अकम्मा० । से किं तं कम्मभूमिया ?, २ पण्णरसवियाओ पणत्ताओ, तंजहा—पंचसु भरहेसु पंचसु एरवणसु पंचसु महाविदेहेसु, सेत्तं कम्मभूमगमणुस्सीओ, सेत्तं मणुस्सिसत्थीओ ॥ से किं तं देवित्थियाओ ?, २ चउच्चिया पणत्ता, तंजहा—भवणवासिदेवित्थियाओ वाणमंतरदेवित्थियाओ जोतिसियदेवित्थियाओ वेमाणियदेवित्थियाओ । से किं तं भवणवासिदेवित्थियाओ ?, २ दसविहा पणत्ता, तंजहा—असुरकुमारभवणवासिदेवित्थियाओ जाव धणितकुमारभवणवासिदेवित्थियाओ, से तं भवणवासिदेवित्थियाओ । से किं तं वाणमंतरदेवित्थियाओ ?, २ अट्-

विधाओ पणत्ता, तंजहा—पिसायवाणमंतरदेवित्थियाओ जाव से तं वाणमंतरदेवित्थियाओ ।
 से किं तं जोतिसियदेवित्थियाओ ?, २ पंचविधाओ पणत्ता, तंजहा—चंदविमाणजोतिसि-
 यदेवित्थियाओ सूर०गह०नक्खत्त०ताराविमाणजोतिसियदेवित्थियाओ, से तं जोतिसियाओ ।
 से किं तं वेमाणिकप्पवेमाणियदेवित्थियाओ ?, २ इविहा पणत्ता, तंजहा—सोहम्मकप्पवेमाणियदेवित्थि-
 याओ ईसाणकप्पवेमाणियदेवित्थियाओ, सेत्तं वेमाणित्थीओ ॥ (सू० ४५)

‘तत्र’ तेषु नवसु प्रतिपत्तिषु मध्ये ये आचार्या एवमाख्यातवन्तः—त्रिविधाः संसारसमापन्ना जीवाः प्रज्ञप्राप्तं एवमाख्यातवन्तः,
 तद्यथा—स्त्रियः पुरुषा नपुंसकानि, इह कथादिवेदोद्याद् योन्यादिसङ्गताः कथादयो गृह्यन्ते, तथा चोक्तम्—“योनिर्दृढुत्वमस्यैर्यं, सुग्ध-
 ताऽऽवलता स्तनौ । पुंस्कामितेति लिङ्गानि, सप्त स्त्रीले प्रचक्षते ॥ १ ॥ मेहनं खरता दाढ्यं, शौण्डीर्यं श्मश्रु घृष्टता । स्त्रीकामितेति
 लिङ्गानि, सप्त पुंस्त्वे प्रचक्षते ॥ २ ॥ स्तनादिश्मश्रुकेशादिभावाभावसमन्वितम् । नपुंसकं बुधाः प्राहुर्मोहानलसुदीपितम् ॥ ३ ॥”
 तत्र ‘यथोदेशं निर्देश’ इति स्त्रीवक्तव्यतामाह—‘से किं तं’मित्यादि, अथ कास्ताः स्त्रियः?, सूरिराह—स्त्रियस्त्रिविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—
 तिर्यग्योनिस्त्रियो मनुष्यस्त्रियो देवस्त्रियश्च । ‘से किं तं’मित्यादि, तिर्यग्योनिस्त्रियस्त्रिविधाः, तद्यथा—जलचर्यः स्थलचर्यः खर्षर्यश्च ।
 ‘से किं तं’मित्यादि । मनुष्यस्त्रियोऽपि त्रिविधास्तद्यथा—कर्मभूमिका अकर्मभूमिका अन्तरद्वीपिकाश्च । ‘से किं तं’मित्यादि, देव-
 स्त्रियश्चतुर्विधास्तद्यथा—भवनवासिन्यो व्यन्तर्यो ज्योतिष्क्यो वैमानिक्यश्च ॥ सम्प्रति स्त्रिया भवस्थितिमानप्रतिपादनार्थमाह—
 इत्थी णं भंते ! केवतियं कालं ठिती पणत्ता?, गोयमा ! एगेणं आएसेणं जहन्नेणं अंतोसुहुत्तं

उक्कोसेणं पणपन्नं पलिओवमाहं एक्केणं आदेसेणं जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं णव पलिओवमाहं एगेणं आदेसेणं जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं सत्त पलिओवमाहं एगेणं आदेसेणं जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पन्नासं पलिओवमाहं ॥ (सू० ४६)

‘इत्थी णं भंते’ इत्यादि, खिया भदन्त ! कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ?, भगवानाह—नौतम ! ‘एकेनादेशेन’ आदेशशब्द इह प्रकाखाची ‘आदेसो ति पगारो’ इति वचनात्, एकेन प्रकारेण, एकं प्रकारमधिकृत्येति भावार्थः; जघन्येनान्तमुहूर्त्तम्, एतत्तिर्यग्मनुष्यरूपपेक्षया द्रष्टव्यम्, अन्यत्रैतावतो जघन्यस्यासम्भवात्, उत्कर्षतः पश्चपश्चाशत्पल्योपमानि, एतदीशानकल्पपरिगृहीतदेव्यपेक्षम् । तथैकेनादेशेन जघन्यतोऽन्तमुहूर्त्तम् एतत्तथैवोत्कर्षतो नव पल्योपमानि, एतदीशानकल्प एव परिगृहीतदेव्यपेक्षम् । तथा एकेनादेशेन जघन्यतोऽन्तमुहूर्त्तम्, एतत्प्राग्वत्, उत्कर्षतः सप्त पल्योपमानि, एतत्सौधर्मरूपे परिगृहीतदेवीरधिकृत्य । तथा एकेनादेशेन जघन्यतोऽन्तमुहूर्त्तमुत्कर्षतः पश्चाशत्पल्योपमानि, एतत्सौधर्मकल्प एवापरिगृहीतदेव्यपेक्षम्, उक्तञ्च सद्ग्रहणायाम्—“संपरिगृह्येयराणं सोहम्मीसाण पलियसाहीयं । उक्कोस सत्त पन्ना नव पणपन्ना य देवीणं ॥ १ ॥” तदेवं सामान्यतः स्त्रीणां जघन्यत उत्कर्षतश्च स्थितिमानमुक्तं, सम्प्रति तिर्यकरूप्यादिभेदानधिकृत्याह—

तिरिक्खजोणित्थीणं भंते ! केवत्तियं कालं ठिती पणणत्ता?, गो० जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तिण्णि पलिओवमाहं । जलयरतिरिक्खजोणित्थीणं भंते ! केवइयं कालं ठिती पणणत्ता ?, गोयमा ! जहन्नेणं

१ परिगृहीतेतराणा सौधर्मज्ञानाना पल्योपम साधिकम् । उत्कृष्टत सप्त पद्मपद्मशत पल्योपमामि देवीनाम् ॥ १ ॥

अंतो० उक्को० पुव्वकोडी । चउप्पदथलयरतिरिक्खजोणित्थीणं भंते ! केवतियं कालं ठिती पण्णत्ता?, गो० जहा तिरिक्खजोणित्थीओ । उरगपरिसप्पथलयरतिरिक्खजोणित्थीणं भंते ! केवतियं कालं ठिती पण्णत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसं पुव्वकोडी । एवं भुयपरिसप्प० । एवं खहयरतिरिक्खत्थीणं जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्को० पलिओवमस्स असंखेज्जतिभागो ॥ मणुस्सिस्सत्थीणं भंते ! केवतियं कालं ठिती पण्णत्ता ?, गोयमा ! खेत्तं पडुच्च जह० अंतो० उक्को० तिणिण पलिओवमाइं, धम्मचरणं पडुच्च जह० अंतो० उक्कोसेणं देसूणा पुव्वकोडी । कम्मभूमयमणुस्सिस्सत्थीणं भंते ! केवइयं कालं ठिती पण्णत्ता?, गोयमा ! खित्तं पडुच्च जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तित्ति पलिओवमाइं धम्मचरणं पडुच्च जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं देसूणा पुव्वकोडी । भरहेरवयकम्मभूमगमणुस्सिस्सत्थीणं भंते ! केवतियं कालं ठिती पण्णत्ता, गोयमा ! खेत्तं पडुच्च जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तित्ति पलिओवमाइं, धम्मचरणं पडुच्च जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं देसूणा पुव्वकोडी । पुव्वविदेहअवरविदेहकम्मभूमगमणुस्सिस्सत्थीणं भंते ! केवतियं कालं ठिती पण्णत्ता?, गोयमा ! खेत्तं पडुच्च जहन्नेणं अंतो० उक्कोसेणं पुव्वकोडी, धम्मचरणं पडुच्च जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं देसूणा पुव्वकोडी । अकम्मभूमगमणुस्सिस्सत्थीणं भंते ! केवतियं कालं ठिती पण्णत्ता?, गोयमा ! जम्मणं पडुच्च जहन्नेणं देसूणं पलिओवमं पलिओवमस्स असंखेज्जतिभागऊणं उक्को-

सेणं तिन्रि पलिओवमाइं, संहरणं पडुच्च जहन्नेणं अंतोसुहुत्तं उक्कोसेणं देसूणा पुव्वकोडी । हेम-
वरणवए जम्मणं पडुच्च जहन्नेणं देसूणं पलिओवमं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागेण ऊणणं
=पलिओवमं संहरणं पडुच्च जहन्नेणं अंतोसुहुत्तं उक्कोसेणं देसूणा पुव्वकोडी । हरिवासरम्मयवा-
सअकम्मभूमगमणुस्सिस्थीणं भंते! केवइयं कालं ठिई पणत्ता?, गोयमा! जम्मणं पडुच्च जहन्नेणं
देसूणाइं दो पलिओवमाइं पलिओवमस्स असंखेज्जतिभागेण ऊणयाइं उक्को० दो पलिओवमाइं,
संहरणं पडुच्च जह० अंतो० उक्को० देसूणा पुव्वकोडी । देवकुरुउत्तरकुरुअकम्मभूमगमणुस्सि-
स्थीणं भंते! केवतियं कालं ठिई पणत्ता?, गोयमा! जम्मणं पडुच्च जहन्नेणं देसूणाइं तिण्णि
पलिओवमाइं पलिओवमस्स असंखेज्जतिभागेण ऊणयाइं उक्को० तिन्रि पलिओवमाइं, संहरणं
पडुच्च जहन्नेणं अंतोसुहु० उक्को० देसूणा पुव्वकोडी । अंतरदीवगअकम्मभूमगमणुस्सिस्थीणं
भंते! केवतिकालं ठिती पणत्ता?, गोयमा! जम्मणं पडुच्च जहन्नेणं देसूणं पलिओवमस्स असं-
खेज्जइभागं पलिओवमस्स असंखेज्जतिभागेण ऊणयं उक्को० पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं सं-
हरणं पडुच्च जहन्नेणं अंतोसु० उक्को० देसूणा पुव्वकोडी ॥ देवित्थीणं भंते! केवतियं कालं ठिती
पत्तत्ता?, गोयमा! जहन्नेणं दसवाससहस्साइं उक्कोसेणं पणपन्नं पलिओवमाइं । भवणवासिदे-
वित्थीणं भंते!, जहन्नेणं दसवाससहस्साइं उक्कोसेणं अद्धपंचमाइं पलिओवमाइं । एवं असुरकु-

मारभवणवासिदेवित्थियाए, नागकुमारभवणवासिदेवित्थियाएवि जहन्नेणं दसवाससहस्साइं उ-
 क्कोसेणं देसूणाइं पलिओवमाइं, एवं सेसाणवि जाव थणियकुमाराणं । वाणमंतरीणं जहन्नेणं
 दसवाससहस्साइं उक्कोसं अद्धपलिओवमं । जोहसियदेवित्थीणं भंते ! केवइयं कालं ठिती प-
 णत्ता ? , गोयमा ! जहण्णेणं पलिओवमं अट्टभागं उक्कोसेणं अद्धपलिओवमं पण्णासाए वासस-
 हस्सेहिं अब्भहियं, चंदविमाणजोतिसियदेवित्थियाए जहन्नेणं चउभागपलिओवमं उक्कोसेणं
 तं चेव, सूरविमाणजोतिसियदेवित्थियाए जहन्नेणं चउभागपलिओवमं उक्कोसेणं अद्धपलिओ-
 वमं पंचहिं वाससएहिमब्भहियं, गहविमाणजोतिसियदेवित्थीणं जहण्णेणं चउभागपलिओ-
 वमं उक्कोसेणं अद्धपलिओवमं, णक्खत्तविमाणजोतिसियदेवित्थीणं जहण्णेणं चउभागपलिओ-
 वमं उक्कोसेणं चउभागपलिओवमं साइरेणं, ताराविमाणजोतिसियदेवित्थियाए जहन्नेणं अट्ट-
 भागं पलिओवमं उक्को० सातिरेणं अट्टभागपलिओवमं । वेमाणियदेवित्थियाए जहण्णेणं पलि-
 ओवमं उक्कोसेणं पणपन्नं पलिओवमाइं, सोहम्मकप्पवेमाणियदेवित्थीणं भंते ! केवतियं कालं
 ठिती प० ? , जहण्णेणं पलिओवमं उक्कोसेणं सत्त पलिओवमाइं, ईसाणदेवित्थीणं जहण्णेणं सातिरेणं
 पलिओवमं उक्कोसेणं णव पलिओवमाइं ॥ (सू ४७)

'तिरिक्खजोणिइत्थियाणं भंते !' इत्यादि, उत्कर्षतस्त्रीणि पत्थोपमानि, देवकुर्वादिपु चतुष्पदस्त्रीरधिकृत्य, जलचरस्त्री-

गागुरुत्पतः पूर्वकोटी, स्वलचरणीणां यथा औघिकी, त्रीणि पत्योपमानीत्यर्थः । स्वचरीणास्तुत्कर्षतः पत्योपमासङ्ख्येयभागः, मनुजग्रीपु क्षेत्रं प्रतीत्य-क्षेत्राश्रयणेनेतिभावः, जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतो देवकुर्वीदियु भरतादिज्वपि एकान्तसुपमादिकाले त्रीणि पत्योपमानि, 'धर्मचरणं' चरणधर्मसेवनं प्रतीत्य जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तम्, एतच्च तद्भवस्थिताया एव परिणामवशतः प्रतिपातापेक्षया प्रष्टव्यं, चरणधर्मस्य गरणमन्तरेण सर्वसोक्ततायाऽप्येतावन्मात्रकालावस्थानभावात्, तथाहि-काचित्स्त्री तथाविधक्षयोपशमभावतः सर्व-परिधिं प्रतिपद्य तात्मान्यश्रयोपशमभावादन्तर्मुहूर्त्तान्तरं भूयोऽपि अविरतसम्यग्दृष्टिलं मिथ्यालं वा प्रतिपद्यते इति, अथवा धर्म-चरणमिदं देवाचरणं प्रतिपत्तव्यं न सर्वचरणं, देशचरणप्रतिपत्तिस्तु जघन्यतोऽप्यान्तर्मुहूर्त्तिकी, तस्या भङ्गबहुलत्वात्, अयोभयचरण-गमने किमर्थमिदं देशचरणं परिगृह्यते?, उच्यते, देशचरणपूर्वकं प्रायः सर्वचरणमिति ख्यापनार्थम्, अत एवोक्तं बृह्देः-“सम्म-पंभि न लभे पङ्क्तिपुट्टेण सामञ्जो होद । चरणोऽसमगमयानं सागरसंखंतरा ह्येति ॥ १ ॥” एवं “अप्परिवडिण्” इत्यादि, उत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी, भद्रसांत्सरिस्वयाग्रगार्ग्यप्रोपेन्मूर्धं चरमान्तर्मुहूर्त्तं यावद्प्रतिपत्तितपरिणामभावात्, पूर्वपरिमाणं चेदम्-“पुट्टवस्त उ परिमाणं मयरे गडु ह्येणि होडिचस्वाञ्जो । छप्पणं च सहस्रमा नोद्धवा वामकोडीणं ॥ १ ॥ (७०५६०००००००००) ममपरि कर्मभूमिज्ञादिशिक्षयस्त्रीणा रक्त्यतामाह-अक्षरगमनिका सुगमा, भावार्थस्त्वयम्-कर्मभूमि कर्मभूमिभूमीणां क्षेत्रं कर्मभूमिका-मानान्यलभ्रगमपिक्त्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतोऽपि पत्योपमानि, तानि च भरतैरावतेषु सुपमसुपमालक्षणेऽस्के वेदितव्यानि, धर्मचरणमपिक्त्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी, भावना चात्र प्रागिव द्रष्टव्या, एवमुत्तरसूत्रद्वयेऽपि ॥ अत्रैव विद्दे-

१ धर्मयो उ लजे रथोऽन्युत्पत्तेर भावो भवति । चारिस्मोक्षोपशमक्षयणा मागदाः संख्याता अन्तरं भवति ॥ १ ॥

षचिन्तां चिकीर्षुराह—सुगमं, नवरं भरतैरावतेषु त्रीणि पल्योपमानि सुषमसुषमायां, पूर्वविदेहेषु क्षेत्रतः पूर्वकोटी, तत ऊर्ध्वं तत्र तथा-
 क्षेत्रस्वाभाव्यादायुषोऽसम्भवात्, अकर्मभूमिगोत्यादि, जन्म प्रतीत्येति—अकर्मभूमिभूत्पत्तिमाश्रित्य जघन्यतो देशोनं पल्योपमं, तच्चा-
 ष्टभागाद्यूनमपि देशोनं भवति ततो विशेषस्थापनायाह—पल्योपमस्यासङ्ख्येयभागोनं, एतच्च हैमवतहैरण्यवतक्षेत्रापेक्षया द्रष्टव्यं, तत्र
 जघन्यतः स्थितेरेतावत्प्रमाणायाः सम्भवात्, उत्कर्षतस्त्रीणि पल्योपमानि, तानि च देवकुरुत्तरकुर्वपेक्षया, 'संहरणं पडुञ्चे'त्यादि, संह-
 रणं नाम कर्मभूमिजायाः स्त्रियोऽकर्मभूमिषु नयनं 'तत्प्रतीत्य' तदाश्रित्य जघन्येनान्तमुहूर्त्तमुत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी, इयमत्र भावना
 —इह कर्मभूमिकाऽप्यकर्मभूमिषु संहता अकर्मभूमिकेति व्यवह्रियते, तत्क्षेत्रसम्बन्धभावात्, यथा लोके कश्चिन्मगधादिदेशात्सुरा-
 ध्रान् प्रति प्रस्थितो गिरिनगरेषु निवासं कल्पयितुकामः सुराष्ट्रपर्यन्तग्रामप्राप्तः सन् समुत्पद्यमानेषु तथाविधेषु प्रयोजनेषु सौराष्ट्र इति
 व्यवह्रियते, तद्वदधिकृताऽपि, तत्र च संहता सती काचिदन्तमुहूर्त्तं जीवति ततोऽपि वा भूयोऽपि संह्रियते काचित्पूर्वकोट्यायुष्का
 यावज्जीवमपि तत्रावतिष्ठते ततो जघन्यतोऽन्तमुहूर्त्तमुत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटीति, आह—भरतैरावतान्यपि कर्मभूमौ वर्तन्ते तत्र
 चैकान्तसुषमादौ त्रीण्यपि पल्योपमानि स्थितिरस्या भवति संहरणं च संभवति तत्कथं देशोना पूर्वकोटी भण्यते ? इति, अत्रोच्यते,
 कर्मकालविवक्षयाऽभिधानात्, तस्य चैतावन्मात्रत्वादिति । हैमवतहैरण्यवताकर्मभूमिकमनुष्यस्त्रीणां जन्मतो जघन्येन देशोनं पल्योपमं
 पल्योपमासङ्ख्येयभागेन न्यूनमुत्कर्षतः परिपूर्णं पल्योपमं, संहरणमधिकृत्य जघन्यतोऽन्तमुहूर्त्तमुत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी, भावना
 प्रागिव ॥ एवं 'हरिवासरम्मए' इत्याद्यपि सूत्रत्रयं भावनीयं, नवरं हरिवर्षरम्यकयोर्जन्मतो जघन्येन द्वे पल्योपमे पल्योपमासङ्ख्येय-
 भागान्युने उत्कर्षतः परिपूर्णं द्वे पल्योपमे । देवकुरुत्तरकुण्डेषु जन्मतो जघन्येन त्रीणि पल्योपमानि पल्योपमासङ्ख्येयभागहीनानि उ-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ ५६ ॥

त्कर्षतः परिपूर्णानि त्रीणि पल्योपमानि, अन्तरद्वीपेषु जन्मतो जघन्येन देशेनः पल्योपमासङ्घेयभागः, कियता देशेनोः पल्योपमा-
सङ्घेयभाग ? इति चेदत आह—पल्योपमासङ्घेयभागोऽनोः, किमुक्तं भवति ?—उत्कृष्टपल्योपमासङ्घेयभागप्रमाणादायुषो जघन्यमायुः
पल्योपमासङ्घेयभागान्यूनं, नवरभून्ताहेतुः पल्योपमासङ्घेयो भागोऽतीव स्तोको द्रष्टव्यः, संहरणमधिकृत्य सर्वत्रापि जघन्यत उत्क-
र्षतश्च तावदेव प्रमाणम् ॥ सम्प्रति देवस्त्रीवक्तव्यतामाह—अक्षरामनिका सुगमा तात्पर्यमात्रमुच्यते—देवस्त्रीणां सामान्यतो जघन्यतः
स्थितिर्दश वर्षसहस्राणि, तानि च भवनपतिव्यन्तरीरधिकृत्य वेदितव्यानि, उत्कर्षतः पञ्चपञ्चाशत्पल्योपमानि, एतानि चेशानदेवी-
रधिकृत्य प्रतिपत्तव्यानि । विशेषचिन्तायां भवनवासिदेव्यः सामान्यतो दश वर्षसहस्राणि, उत्कर्षतोऽर्द्धपञ्चमानि—सार्द्धानि चत्वारि
पल्योपमानि, एतानि च भवनवासिशेषासुरकुमारदेवीरधिकृत्य, अत्रापि विशेषचिन्तायामसुरकुमारदेवीनां सामान्यतो जघन्येन
दश वर्षसहस्राणि उत्कर्षतोऽर्द्धपञ्चमानि पल्योपमानि, नागकुमारभवनवासिदेवस्त्रीणां जघन्यतो दश वर्षसहस्राणि उत्कर्षतो देशेन
पल्योपमम्, एवं शेषाणां यावत्स्लानितकुमारीणां, व्यन्तरीणां जघन्यतो दश वर्षसहस्राणि उत्कर्षतोऽर्द्ध पल्योपमं, ज्योतिषस्त्रीणां जघन्ये-
नाष्टभागपल्योपममुत्कर्षतोऽर्द्ध पल्योपमं पञ्चाशता वर्षसहस्रैरभ्यधिकम्, अत्रापि विशेषचिन्तायां चन्द्रविमानवासिज्योतिषस्त्रीणां ज-
घन्यतश्चतुर्भागमात्रं पल्योपममुत्कर्षतोऽर्द्धपल्योपमं पञ्चाशता वर्षसहस्रैरधिकं, सूर्यविमानवासिज्योतिष्कदेवीनां जघन्यतश्चतुर्भागमात्रं
पल्योपममुत्कर्षतोऽर्द्धपल्योपमं वर्षशतपञ्चकाभ्यधिकं, ग्रहविमानवासिज्योतिष्कदेवीनां जघन्यतश्चतुर्भागमात्रं पल्योपमं उत्कर्षतोऽर्द्धप-
ल्योपमं, नक्षत्रविमानज्योतिष्कदेवीनां जघन्यतश्चतुर्थभागमात्रं पल्योपममुत्कर्षतः सातिरेकं चतुर्थभागमात्रं पल्योपमं, ताराविमान-
ज्योतिष्कदेवीनां जघन्यतोऽष्टभागमात्रं पल्योपममुत्कर्षतस्तदेवाष्टभागमात्रं पल्योपमं सातिरेकं । सामान्यतो वैमानिकदेवस्त्रीणां जघन्यतः

२ प्रतिपत्तौ
तिर्यक्-
ख्यादि-
स्थितिः
सू० ४७

॥ ५६ ॥

पल्योपममुत्कर्षतः पञ्चपञ्चाशत्पल्योपमानि, विशेषचिन्तायां सौधर्मकल्पवैमानिकदेवीनां जघन्यतः पल्योपममुत्कर्षतः सप्त पल्योप-
मानि, अत्रापीदं स्थितिपरिमाणं परिगृहीतदेवीनां जघन्यतः पल्योपममुत्कर्षतः पञ्चाशत्पल्योपमानि, पञ्चाशत्पल्योपमानि,
ईशानकल्पवैमानिकदेवीनां जघन्यतः सातिरेकं पल्योपममुत्कर्षतो नव पल्योपमानि, अत्रापीदं स्थितिपरिमाणं परिगृहीतदेवीनामव-
गन्तव्यं, अपरिगृहीतदेवीनां जघन्यतः सातिरेकं पल्योपममुत्कर्षतः पञ्चपञ्चाशत्पल्योपमानि, एतच्च सूत्रं समस्तमपि कापि साक्षाद्
दृश्यते क्वचिच्चैवमतिदेशः—“एवं देवीणं ठिई भाणियन्वा जहा पणवणाए जाव ईसाणदेवीण”मिति ॥ सम्प्रति स्त्री नैरन्तर्येण स्त्री-
त्वमुच्चन्ती कियन्तं कालमवतिष्ठते ? इति जिज्ञासायां सूत्रकृत्तत्कालापेक्षया ये पञ्चादेशाः प्रवर्तन्ते तानुपदर्शयितुमाह—

इत्थी णं भंते ! इत्थित्ति कालतो केवचिरं होइ ? गोयमा ! एक्केणादेसेणं जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसें
दसुत्तरं पलिओवमसयं पुव्वकोडिपुहुत्तमव्भहियं । एक्केणादेसेणं जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं
अट्टारस पलिओवमाइं पुव्वकोडीपुहुत्तमव्भहियाइं । एक्केणादेसेणं जहण्णेणं एकं समयं उक्कोसेणं
चउइस पलिओवमाइं पुव्वकोडिपुहुत्तमव्भहियाइं । एक्केणादेसेणं जहं एकं समयं उक्को० पलिओ-
वमसयं पुव्वकोडीपुहुत्तमव्भहियं । एक्केणादेसेणं जहण्णं एकं समयं उक्को० पलिओवमपुहुत्तं पुव्व-
कोडीपुहुत्तमव्भहियं ॥ तिरिक्खजोणित्थी णं भंते ! तिरिक्खजोणित्थित्ति कालओ केवचिरं होति ?,
गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं पुव्वकोडी पुहुत्तमव्भहियाइं, जलयरीए
जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडिपुहुत्तं । चउप्पदथलयरतिरिक्खजो० जहा ओहिता ति-

रिक्त्व०, उरगपरिसप्पीसुयगपरिसप्तिपथी णं जथा जलयरीणं, ल्हयरि० जहणणेणं अंतोसुहुत्तं उक्को० पलिओवमस्स असंखेज्जतिभांगं पुव्वकोडिपुहुत्तमव्भहियं ॥ मणुस्सिस्थी णं भंते! कालओ केवचिरं होति?, गोयमा! खेत्तं पडुच्च जहणणेणं अंतोसुहुत्तं उक्को० तिन्नि पलिओवमाइं पुव्वकोडिपुहुत्तमव्भहियाइं, धम्मचरणं पडुच्च जह० एकं समयं उक्को० देसूणा पुव्वकोडी, एवं कम्मभूमियावि भरहेरवयावि, णवरं खेत्तं पडुच्च जह० अंतो उक्को० तिन्नि पलिओवमाइं देसूणपुव्वकोडीअव्भहियाइं, धम्मचरणं पडुच्च जह० एकं समयं उक्को० देसूणा पुव्वकोडी । पुव्वविदेहअवरउक्कोसेणं देसूणा पुव्वकोडी ॥ अकम्मभूमिकमणुस्सिस्थी णं भंते! अकम्मभूम० कालओ केवचिरं होइ? गोयमा! जस्मणं पडुच्च जह० देसूणं पलिओवमं पलिओवमस्स असंखेज्जतिभागेणं ऊणं उक्को० तिण्णि पलिओवमाइं । साहरणं पडुच्च जह० अंतो० उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं देसूणाए पुव्वकोडिए अव्भहियाइं । हिमवतेरणवते अकम्मभूमगमणुस्सिस्थीणं भंते! हेम० कालतो केवचिरं होइ?, गोयमा! जस्मणं पडुच्च जह० देसूणं पलिओवमं पलिओवमस्स असंखेज्जतिभागेणं ऊणं, उक्को० पलिओवमं । साहरणं पडुच्च जह० अंतोसु० उक्को० पलिओवमं देसूणाए पुव्वकोडीए अव्भहियं । हरिवासरम्मयअकम्मभूमगमणुस्सिस्थी णं भंते!, जस्मणं पडुच्च जह०

देखूणाहं दो पलिओवमाहं पलिओवमस्स असंखेज्जतिभागेण ऊणगाहं, उक्को० दो पलिओवमाहं ।
 संहरणं पडुच्च जह० अंतोसु० उक्को० दो पलिओवमाहं देखूणपुव्वकोडिमब्भहियाहं । उत्तरकुरुदे-
 वकुरूपं०, जम्मणं पडुच्च जहन्नेणं देखूणाहं तिन्नि पलिओवमाहं पलितोवमस्स असंखेज्जभागेणं
 देखूणाए पुव्वकोडिए अब्भहियाहं । अंतरदीवाकम्मभूमकमणुस्सिस्सथी?, २ जम्मणं पडुच्च जह०
 देखूणं पलिओवमस्स असंखेज्जतिभागं पलिओवमस्स असंखेज्जतिभागेण ऊणं उक्को० पलिओ-
 वमस्स असंखेज्जतिभागं । साहरणं पडुच्च जह० अंतोसु० उक्को० पलिओवमस्स असंखेज्जतिभागं
 देखूणाए पुव्वकोडीए अब्भहियं ॥ देवित्थी णं भंते! देवित्थिस्सि काल०, जच्चेव संचिट्ठणा ॥
 (सू० ४८)

एकेनादेशेन जघन्यत एकं समयं यावदवस्थानमुत्कर्षतो दशोत्तरं पल्योपमशतं पूर्वकोटीपृथक्त्वाभ्यधिकम्, एकसमयं कथम् ?
 इति चेदुच्यते—काचिद् युवतिरुपशमश्रेण्यां वेदत्रयोपशमनादेवदकत्वमनुभूय ततः श्रेणेः प्रतिपतन्ती स्त्रीवेदोदयमेकं समयमनुभवति,
 ततो द्वितीये समये कालं कृत्वा देवेषूत्पद्यते तत्र च तस्याः पुंस्त्वमेव न स्त्रीत्वं, तत एवं जघन्यतः स्त्रीत्वं समयमात्रं,
 सम्प्रति पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकदशोत्तरपल्योपमशतभावना क्रियते—कश्चिज्जनुर्नारीषु तिरश्चीषु वा पूर्वकोट्यायुष्कासु मध्ये प-
 च्चषान् भवाननुभूय ईशाने कल्पे पञ्चपञ्चाशत्पल्योपमप्रमाणोत्कृष्टायुष्कास्वपरिगृहीतदेवीषु मध्ये देवीत्वेनोत्पद्यते ततः स्वायुः-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ ५८ ॥

क्षये तस्मात्स्थानाद् भूयोऽपि नारीषु तिरस्त्रीषु वा मध्ये पूर्वकोट्यायुषुरुत्पन्नस्ततो भूयो द्वितीयं वारमीशानदेवलोके पञ्चपञ्चाशत्पत्यो-
पमप्रमाणोत्कृष्टायुष्कास्वपरिगृहीतदेवीषु मध्ये देवीलेनोपजातस्ततः परमवश्यं वेदान्तरमवगच्छति, एवं दशोत्तरं पत्योपमशतं पूर्वको-
टिपृथक्त्वाभ्यधिकं प्राप्यते, अत्र पर आह—ननु यदि देवकुरुत्तरकुर्वादिषु पत्योपमत्रयस्थितिकासु स्त्रीषु मध्ये समुत्पद्यते ततोऽधि-
काऽपि स्त्रीवेदस्यावस्थितिरभ्यते, ततः किमित्येतावदेवोपदिष्टा, तदयुक्तम्, अभिप्रायापरिज्ञानात्, तथाहि—न तावदेवीभ्यश्च्युत्वाऽसङ्ख्ये-
यवर्षायुष्कासु स्त्रीषु मध्ये स्त्रीलेनोत्पद्यते, देवयोनेश्च्युतानामसङ्ख्येयवर्षायुष्केषु मध्ये उत्पादप्रतिवेधात्, नाप्यसङ्ख्येयवर्षायुष्का सती
उत्कृष्टायुष्कासु देवीषु जायते, यत् उक्तं प्रज्ञापनामूलटीकायाम्—“जतो असंख्येज्जावासाउया उक्तोसियं ठिई न पावेइ” इति, ततो
यथोक्तप्रमाणैव स्त्रीवेदस्योत्कृष्टाऽवस्थितिरवाप्यते । द्वितीयेनादेशेन जघन्यत एकं समयमुत्कृष्टतोऽष्टादश पत्योपमानि पूर्वकोटिपृथक्त्वा-
भ्यधिकानि, तत्र समयभावना सर्वत्रापि प्राग्वत्, अष्टादश पत्योपमानि पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकानि एवं—नारीषु तिरस्त्रीषु वा पूर्व-
कोटीप्रमाणायुष्कासु मध्ये कश्चिज्जन्तुः पञ्चपान् भवाननुभूय पूर्वप्रकारेणेशानदेवलोके वारद्वयमुत्कृष्टस्थितिकासु देवीषु मध्ये समुत्प-
द्यमानो नियमतः परिगृहीतास्वेवोत्पद्यते नापरिगृहीतासु, तत् एवं द्वितीयादेशवादिमतेन स्त्रीवेदस्योत्कृष्टमवस्थानमष्टादश पत्योपमानि
पूर्वकोटिपृथक्त्वं च । तृतीयेनादेशेन जघन्यत एकं समयमुत्कर्षतश्चतुर्दश पत्योपमानि पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकानि, तानि चैवं—पूर्व-
प्रकारेण सौधर्मदेवलोके परिगृहीतदेवीषु सप्तपत्योपमप्रमाणोत्कृष्टायुष्कासु मध्ये वारद्वयं समुत्पद्यते तत्र(त) एवं तृतीयादेशवादिमतेन
स्त्रीवेदस्योत्कृष्टमवस्थानं चतुर्दश पत्योपमानि पूर्वकोटिपृथक्त्वं च । चतुर्थेनादेशेन जघन्यत एकं समयमुत्कर्षतः पत्योपमशतं पूर्वको-
टिपृथक्त्वाभ्यधिकं, कथम् ? इति चेदुच्यते, नारीषु तिरस्त्रीषु वा पूर्वकोट्यायुष्कासु पञ्चपान् भवाननुभूय पूर्वप्रकारेण सौधर्मदेवलोके

२ प्रतिपत्तौ
सामान्य-
विशेषत-
या स्त्रीत्व-
स्थितिः
सू० ४८

॥ ५८ ॥

पञ्चाशत्पत्न्योपमप्रमाणोत्कृष्टायुष्कास्वपरिगृहीतदेवीषु मध्ये देवीत्वेनोत्पद्यते, तत एवं चतुर्थोद्देशवादिमतेन पत्न्योपमशतं पूर्वकोटिपृथक्-
 कत्वाभ्यधिकं भवति । पञ्चमेनादेशेन जघन्यत एकं समयमुत्कर्षतः पत्न्योपमप्रथकत्वं पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकं, तच्चैवं—नारीषु तिरस्त्रीषु
 वा पूर्वकोट्यायुष्कासु मध्ये सप्त भवाननुभूयाष्टमभवे देवकुर्वोदिषु त्रिपत्न्योपमस्थितिकासु स्त्रीषु मध्ये स्त्रीत्वेन समुत्पद्यते, ततो मृत्वा
 सौधमेदेवलोकै जघन्यस्थितिकासु देवीषु मध्ये देवीत्वेनोपजायते, तदनन्तरं चावश्यं वेदान्तरमधिगच्छति, ततः पञ्चमादेशवादिमतेन
 स्त्रीवेदस्यावस्थानं पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकं पत्न्योपमप्रथकत्वं, ते ह्येवमाहुर्नानाभवप्रमाणद्वारे—यदि स्त्रीवेदस्योत्कृष्टमवस्थानं चिन्त्यते तत
 इत्थमेतावदेव लभ्यते, नाधिकमन्यथा चेति । अमीषां च पञ्चानामादेशानामन्यतमादेशसमीचीनतानिर्णयोऽतिशयज्ञानिभिः सर्वोत्कृ-
 ष्टश्रुतलब्धिसंपन्नैर्वा कर्तुं शक्यते, ते च सूत्रकृत्प्रतिपत्तिकाले नासीरन्निति सूत्रकृत्र निर्णयं कृतवानिति । तदेवं सामान्यतः स्त्री स्त्रीत्वं
 नैरन्तर्येणामुञ्चन्ती यावन्तं कालमवतिष्ठते तावत्कालप्रमाणमुक्तम् ॥ इदानीं तिर्यक्स्त्रियास्तिर्यक्स्त्रीत्वमजहत्याः कालमानं विचिन्तयिषु-
 रिदमाह—‘तिरिक्खजोणिइत्थिए णं भंते !, इत्यादि, तिर्यक्स्त्री णमिति वाक्यालङ्कारे भदन्त ! तिर्यक्स्त्रीति कालतः कियच्चिरं भवति ?,
 भगवानाह—गौतम ! जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतस्त्रीणि पत्न्योपमानि पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकानि, तत्रान्तर्मुहूर्त्तं कस्याश्चित्तावत्प्रमाणायु-
 ष्कतया तदनन्तरं मृत्वा वेदान्तराधिगमाद्विलक्षणमनुष्यभवान्तराधिगमाद्वा, कथमुत्कर्षतस्त्रीणि पत्न्योपमानि पूर्वकाटीपृथक्त्वाभ्यधि-
 कानि ? इति चेदुच्यते—इह नराणां तिरश्चां चोत्कर्षतोऽष्टौ भवाः प्राप्यन्ते नाधिकाः, “नरतिरियाणं सत्तट्टभवा” इति वचनात्, तत्र
 सप्त भवाः सङ्ख्येयवर्षायुषोऽष्टमस्तसङ्ख्येयवर्षायुरेव, तथाहि—पर्याप्तमनुष्याः पर्याप्तसञ्ज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चो वा निरन्तरं यथासङ्ख्यं
 सप्त पर्याप्तमनुष्यभवान् सप्त पर्याप्तसञ्ज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्भवान् वाऽनुभूय यद्यष्टमे भवे भूयः पर्याप्तमनुष्याः पर्याप्तसञ्ज्ञिपञ्चेन्द्रियति-

ईश्वो वा समुत्पद्यन्ते ततो नियमादसङ्क्षेयवर्षायुष एव न सङ्क्षेयवर्षायुषश्च सृष्ट्वा नियमतो देवलोकैः पूतपद्यन्ते, ततो नवमोऽपि मनुष्यभवः सञ्ज्ञापञ्चेन्द्रियतिर्यग्भवो वा निरन्तरं न लभ्यते, अत एव च पाश्चात्याः सप्त भवा निरन्तरं भवन्तः सङ्क्षेय-वर्षायुष एवोपपद्यन्ते नैकोऽव्यसङ्क्षेयवर्षायुः, असङ्क्षेयवर्षायुर्भवानन्तरं भूयो मनुष्यभवस्य तिर्यग्भवस्य वाऽसम्भवात्, तत्र यदा उत्कर्षतस्तिर्यक्क्षीवेदसहिताः पाश्चात्याः सप्तापि भवा पूर्वकोट्यायुपो लभ्यन्ते अष्टमस्तु भवो देवकुर्वादिषु तदा भवन्त्युत्कर्षतस्त्रीणि प-ल्योपमानि पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकानि तिर्यक्क्षीलस्यावस्थानम् । अत्रैव विशेषचिन्तां चिकीर्षुराह—‘जलयरीए’ इत्यादि, जलचर्याः स्त्रिया जलचरक्षीलेन निरन्तरं भवन्त्या जघन्यतोऽवस्थानमन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतः पूर्वकोटिपृथक्त्वं, सप्तपूर्वकोट्यायुर्भवानन्तरं जलचरक्षी-णामवश्यं जलचरक्षीलच्युतिभावात्, ‘चलप्पयथलयरीए जहा ओहियाए’ इति, चतुष्पदस्थलचरस्त्रिया यथा औधिक्यास्तिर्यक्स्त्रिया उक्तं तथा द्रष्टव्यं, तत्रैवम्—जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं तत ऊर्ध्वं तद्भावपरित्यागसम्भवात्, उत्कर्षतस्त्रीणि पत्योपमानि पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्य-धिकानि, तानि च प्रागिव भावनीयानि । उरःपरिसर्पस्थलचरस्त्रिया भुजपरिसर्पस्थलचरस्त्रियाश्च यथा जलचरस्त्रियास्तथा वक्तव्यं, तत्रैवं—जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतः पूर्वकोटिपृथक्त्वं तत्र पूर्ववद्भावनीयम् । खचरस्त्रिया जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतः पत्योपमासङ्क्षे-यभागः पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिक उत्कर्षतोऽवस्थानमिति ॥ तदेवमुक्तं तिर्यक्स्त्रियाः सामान्यतो विशेषतश्च अवस्थानमानं, सम्प्रति मनुष्य-स्त्रिया आह—‘मणुस्सिस्थियाए’ इत्यादि, मनुष्यस्त्रियाः सामान्यतो यथा औधिक्यास्तिर्यक्स्त्रियाः, तत्रैवं—जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्ष-तस्त्रीणि पत्योपमानि पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकानि, तानि च सामान्यतस्तिर्यक्क्षीवद्भावनीयानि । कर्मभूमकमनुष्यस्त्रियः क्षेत्रं प्रतीत्य सामान्यतः कर्मक्षेत्रमधिकृत्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं, तत ऊर्ध्वं तद्भावपरित्यागसम्भवात्, उत्कर्षतस्त्रीणि पत्योपमानि पूर्वकोटिपृथक्त्वा-

भ्यधिकानि, तत्र सप्त भवा महाविदेहेषु अष्टमो भवो भरतैरावतेष्वेकान्तसुषमादौ त्रिपल्योपमप्रमाण इति, 'धर्मचरणं प्रतीत्य' चा-
 रित्रासेवनमाश्रित्य जघन्येनैकं समयं, सर्वविरतिपरिणामस्य तदावरणकर्मक्षयोपशमवैचित्र्यतः समयभेकं सम्भवात्, तत ऊर्ध्वं मर-
 णतः प्रतिपातभावात्, उत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी, समग्रचरणकालस्योत्कर्षतोऽप्येतावन्मात्रप्रमाणत्वात् । भरतैरावतकर्मभूमकमनुष्य-
 स्त्रियाः स्त्रीत्वं 'क्षेत्रं प्रतीत्य' भरताद्येवाश्रित्य जघन्येनान्तमुहूर्त्तं तच्च प्रागवद्भावनीयम्, उत्कर्षतस्त्रीणि पल्योपमानि देशोनाया पूर्वको-
 ट्याऽभ्यधिकानि, तानि चैवं-पूर्वविदेहमनुष्यस्त्री अपरविदेहमनुष्यस्त्री वा पूर्वकोट्यायुष्का केनापि भरतादावेकान्तसुषमादौ 'संहता,
 सा च यद्यपि महाविदेहक्षेत्रोत्पन्ना तथाऽपि प्रागुक्तमागधपुरुषदृष्टान्तबलेन भारतैरावतीया वेति व्यपदिश्यते, ततः सा भारत्यादि-
 व्यपदेशं प्राप्ता पूर्वकोटिं जीवित्वा स्वायुःक्षयतस्तत्रैव भरतादावेकान्तसुषमाप्रारम्भे समुत्पन्ना, तत एवं देशोनपूर्वकोट्यभ्यधिकं पल्यो-
 पमत्रयमिति । धर्मचरणं प्रतीत्य कर्मभूमिजस्त्रिया इव भावनीयं, जघन्यत एकं समयमुत्कर्षतो देशोनां पूर्वकोटीं यावत्, पूर्वविदेहापर-
 विदेहकर्मभूमिजमनुष्यस्त्रियास्तु क्षेत्रमधिकृत्य जघन्यतोऽन्तमुहूर्त्तं, तच्च सुप्रतीतं, प्राग्भावितत्वात्, उत्कर्षतः पूर्वकोटिपृथक्त्वं, तत्रैव
 भूय उत्पत्त्या, धर्मचरणं प्रतीत्य समागतकर्मभूमिजस्त्रिया इव वक्तव्यं, जघन्यत एकं समयमुत्कर्षतो देशोनां पूर्वकोटिं यावदिति
 भावार्थः ॥ उक्ता सामान्यतो विशेषतश्च कर्मभूमिकमनुष्यस्त्रीवक्तव्यता, साम्प्रतमकर्मभूमकमनुष्यस्त्रीवक्तव्यतां चिकीर्षुः प्रथमतः सामा-
 न्येनाह—'अकम्भभूमिगमणुस्सिस्थी णं भंते !' इत्यादि, अकर्मभूमकमनुष्यस्त्री, णमिति वाक्यालङ्कारे, अकर्मभूमिकमनुष्यस्त्रीति
 कालतः कियच्चिरं भवति ?, भगवानाह—गौतम ! 'जन्म' तत्रैव सम्भूतिलक्षणं 'प्रतीत्य' आश्रित्य जघन्येन पल्योपमं देशोनां, अष्टभागा-
 दूनमपि देशोनां भवति ततो विशेषस्थापनायाह—पल्योपमस्यासङ्ख्येयभागोनां जघन्यतः उत्कर्षतस्त्रीणि पल्योपमानि, संहरणं प्रतीत्य

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ ६० ॥

जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमन्तर्मुहूर्त्तायुःशेषायाः संहतिभावात्, उत्कर्षेण त्रीणि पल्योपमानि देशोनया पूर्वकोट्याऽभ्यधिकानि, कथम्? इति चेदुच्यते—काचित्पूर्वविदेहमनुष्यस्त्री अपरविदेहमनुष्यस्त्री वा देशोनपूर्वकोट्यायुःसमन्विता देवकुर्वादी संहता, सा च पूर्वदृष्टान्तबलेन देवकुर्वादिका जाता, ततः सा देशोनां पूर्वकोटिं जीविला मृत्वा च तत्रैव त्रिपल्योपमायुष्का समजनि, तत एवं देशोनपूर्वकोट्याधिकं पल्योपमात्रयमिति, अनेन संहरणतो जघन्योत्कृष्टावस्थानकालमानप्रदर्शनेन न्यूनान्तर्मुहूर्त्तायुःशेषाया गर्भक्षिया वा न संहरणमिति प्रतिपादितम्, अन्यथा जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षचिन्तायां पूर्वकोट्या देशोनता न स्यादिति । अकर्मभूमिकमनुष्यस्त्रीविषयामेव विशेष-चिन्तां करोति—‘हेमवये’त्यादि, हेमवैरण्यवतहरिवर्षस्यकवर्षदेवकुरुत्तरकुर्वन्तरद्वीपिकाणां जन्म प्रतीत्य या यस्याः स्थितिस्ततस्तस्या अवस्थानं वाच्यं, संहरणं प्रतीत्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतो या यस्या उत्कृष्टा स्थितिः सा तस्या देशोनया पूर्वकोट्याऽभ्यधिका व-क्तव्या, सा चैवं—हेमवैरण्यवतयोर्मनुष्यस्त्री जन्म प्रतीत्य जघन्येन पल्योपमं पल्योपमासङ्ख्येयभागन्यूनम्, उत्कर्षतः परिपूर्णं पल्यो-पमं, संहरणमधिकृत्य जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तम्, अन्तर्मुहूर्त्तायुःशेषाया एव संहरणभावात्, उत्कर्षतः पल्योपमं देशोनया पूर्वकोट्याऽभ्य-धिकं, तच्च देशोनपूर्वकोट्यायुःसमन्वितायास्तत्र संहरणे तत्रैव च मृत्वोत्पन्नाया भावनीयम् । हरिवर्षस्यकयोर्जन्म प्रतीत्य जघन्येन पल्योपमासङ्ख्येयभागन्यूने द्वे पल्योपमे, उत्कर्षतः परिपूर्णं द्वे पल्योपमे । संहरणं प्रतीत्य जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतो देशोनया पूर्वको-ट्याऽभ्यधिके द्वे पल्योपमे, भावना प्रागिव । देवकुरुत्तरकुरुषु जन्म प्रतीत्य जघन्यतः पल्योपमासङ्ख्येयभागन्यूनानि त्रीणि पल्यो-पमानि, उत्कर्षतस्त्रीणि पल्योपमानि । संहरणं प्रतीत्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतस्त्रीणि पल्योपमानि देशोनया पूर्वकोट्याऽभ्यधिकानि । अन्तरद्वीपेषु जन्म प्रतीत्य जघन्यतः पल्योपमासङ्ख्येयभागं यावत् उत्कर्षतः पल्योपमासङ्ख्येयभागम्,

२ प्रतिपत्तौ
सामान्य-
विशेषत-
या स्त्रीत्व-
स्थितिः
सू० ४८

॥ ६० ॥

एतावत्प्रमाणस्य तत्र जघन्यत उत्कर्षतश्च मनुष्याणामायुषः सम्भवात्, मरणानन्तरं च देवयोनावुत्पादात् । संहरणमधिकृत्य जघन्ये-
नान्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतो देशोनया पूर्वकोट्याऽभ्यधिकं पत्योपमासङ्गथेयभागं यावत्, भावनाऽत्र प्रागिव ॥ उक्ता सामस्येन मनुष्यस्त्री-
वक्तव्यता, सम्प्रति देवस्त्रीवक्तव्यतामाह—‘देवित्थीण’मित्यादि, देवीनां तथाभवस्वभावतया कायस्थितेरसम्भवात् शैव प्राक् सामा-
न्यतो विशेषतश्च भवस्थितिरुक्ता ‘सेव संचिद्वणा भाणियव्वा’ तदेवावस्थानं वक्तव्यम्, अभिलाषश्च ‘देवित्थी णं भंते ! देवित्थीति
कालतो केवच्चिरं होइ ?’ इत्यादिरूपः सुधिया परिभावनीयः ॥ तदेवमुक्तं सामान्यतो विशेषतश्च स्त्रीत्वस्यावस्थानकालमानम्,
इदानीमन्तरद्वारमाह—

इत्थीणं भंते ! केवत्तियं कालं अंतरं होति ? गोयमा ! जहं अंतोसुं उक्कों अणंतं कालं, वण-
स्सत्तिकालो, एवं सव्वासिं निरिक्खित्थीणं । मणुस्सित्थीए खेतं पडुच्च जहं अंतों उक्कों
वणस्सत्तिकालो, धम्मचरणं पडुच्च जहं एकं समयं उक्कों अणंतं कालं जाव अवहुपोगलपरियदं
देसणं, एवं जाव पुव्वविदेहअवरविदेहियाओ, अकम्मभूमगमणुस्सित्थीणं भंते ! केवत्तियं
कालं अंतरं होति ? गोयमा ! जम्मणं पडुच्च जहन्नं दसवाससहस्साइं अंतोसुहुत्तमव्वभहियाइं,
उक्कों वणस्सत्तिकालो, संहरणं पडुच्च जहं अंतोसुं उक्कों वणस्सत्तिकालो, एवं जाव अंतरदी-
वियाओ । देवित्थियाणं सव्वासिं जहं अंतों उक्कों वणस्सत्तिकालो ॥ (सू० ४९)

स्त्रिया भदन्त ! अन्तरं कालतः कियच्चिरं भवति ? , स्त्री भूत्वा स्त्रीत्वाद् भ्रष्टा सती पुनः कियता कालेन स्त्री भवतीत्यर्थः, एवं

गौतमेन प्रश्ने कृते सति भगवानाह—गौतम ! जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तै, कथमिति चेदुच्यते—इह काचित्स्त्री स्त्रीत्वान्मरणेन च्युत्वा भवान्तरे पुरुषवेदं नपुंसकवेदं वाऽन्तर्मुहूर्त्तमनुभूय ततो मृत्वा भूयः स्त्रीत्वेनोत्पद्यते तत एव जघन्यतोऽन्तरमन्तर्मुहूर्त्तै भवति, उत्कर्षतो वनस्प-
तिकालः—अंसङ्घेयपुद्गलपरावर्त्तौ वक्तव्यः; तावता कालेनामुक्तौ सत्यां नियोगतः स्त्रीत्वयोगात्, स च वनस्पतिकाल एवं वक्तव्यः
—“अणताओ उस्सप्पिणीओसप्पिणीओ कालओ, खेत्तओ अणता लोणा, असंखेज्जा पोगलपरियट्ठा, ते णं पोगलपरियट्ठा आव-
लियाए असंखेज्जइभागे” इति, एवमौधिकतिर्यक्स्त्रीणां जलचरस्थलचरखचरस्त्रीणामौधिकमनुष्यस्त्रीणां च जघन्यत उत्कर्षतश्चान्तरं
वक्तव्यम्, अभिलापोऽपि सुगमत्वात्स्वयं परिभावनीयः । कर्मभूमिकमनुष्यस्त्रियाः क्षेत्रं—कर्मभूमिक्षेत्रं प्रतीत्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्ष-
तोऽनन्तं कालं वनस्पतिकालप्रमाणं यावत्, धर्मचरणं प्रतीत्य जघन्येनैकं समयं, सर्वजघन्यस्य समयत्वात्, उत्कर्षेणानन्तं कालं, देशेनम-
पार्द्धं पुद्गलपरावर्त्तै यावत्, नातो ह्यधिकतरश्चरणलब्धिपातकालः; संपूर्णस्याप्यपार्द्धपुद्गलपरावर्त्तस्य दर्शनलब्धिपातकालस्य तत्र तत्र
प्रदेशे प्रतिपेधात् । एवं भरतैरावतमनुष्यस्त्रियाः पूर्वविदेहापरविदेहस्त्रियाश्च क्षेत्रतो धर्मचरणं चाश्रित्य वक्तव्यम् । अकर्मभूमकमनुष्य-
स्त्रिया जन्म प्रतीत्यान्तरं जघन्येन दश वर्षसहस्राण्यन्तर्मुहूर्त्तौभ्यधिकानि, कथमिति चेदुच्यते—इह काचिदकर्मभूमिका स्त्री मृत्वा
जघन्यस्थितिपु देवेषूत्पन्ना, तत्र दश वर्षसहस्राण्ययुः परिप्राप्त्य तत्क्षये च्युत्वा कर्मभूमिपु मनुष्यपुरुषत्वेन मनुष्यस्त्रीत्वेन वोत्पद्यते,
देवेभ्योऽनन्तरमकर्मभूमिपूत्पादाभावात्, अन्तर्मुहूर्त्तेन मृत्वा भूयोऽप्यकर्मभूमिजस्त्रीत्वेन जायत इति भवन्ति जघन्यतो दश वर्षस-
हस्राण्यन्तर्मुहूर्त्तौभ्यधिकानि, उत्कर्षतो वनस्पतिकालोऽन्तरं, संहरणं प्रतीत्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तम्, अकर्मभूमिजस्त्रियाः कर्मभू-
मिपु संहृत्य तावता कालेन तथाविधबुद्धिपरावृत्त्या भूयस्तत्रैव नयनात्, उत्कर्षतो वनस्पतिकालोऽन्तरं, तावता कालेन कर्मभूम्यु-

त्पत्तिवत् संहरणस्यापि नियोगतो भावात्, तथाहि—काचिदकर्मभूमिका कर्मभूमौ संहता, सा च स्वायुःक्षयानन्तरमनन्तकालं वन-
 स्पत्यादिषु संसृत्य भूयोऽप्यकर्मभूमौ समुत्पन्ना ततः केनापि संहतेति यथोक्तं संहरणस्योत्कृष्टकालमानम् । एवं हैमवतहैरण्यवतहरि-
 वर्षरम्यकवर्षदेवकुरुत्तर्कुर्वन्तरभूमिकानामपि जन्मतः संहरणतश्च प्रत्येकं जघन्यमुत्कृष्टं चान्तरं वक्तव्यम्, सूत्रपाठोऽपि सुगमत्वा-
 त्स्वयं परिभावनीयः ॥ सम्प्रति देवस्त्रीणामन्तरप्रतिपादनार्थमाह—‘देवित्थियाणं भंते !’ इत्यादि, देवस्त्रिया भदन्त ! अन्तरं कालतः
 क्रियञ्चिरं भवति ?, भगवानाह—गौतम ! जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं, कस्याश्चिद्देवस्त्रिया देवीभवाद्युताया गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्येषूपद्य पर्या-
 त्तिपरिसमाप्तिसमन्तरं तथाऽध्यवसायमरणेन पुनर्देवीत्वेनोत्पत्तिसम्भवात्, उत्कर्षतो वनस्पतिकालः, स च सुप्रतीत एव । एवमसु-
 रकुमारदेव्या आरभ्य यावदीशान्देवस्त्रियामुत्कृष्टमन्तरं वक्तव्यं, पाठोऽपि सुगमत्वात्स्वयं परिभावनीयः ॥ सम्प्रत्यल्पवहुत्वं वक्तव्यं,
 तानि च पञ्च, तद्यथा—प्रथमं सामान्येनाल्पवहुत्वं विशेषचिन्तायां द्वितीयं त्रिविधतिर्यक्स्त्रीणां तृतीयं त्रिविधमनुष्यस्त्रीणां चतुर्थं
 चतुर्विधदेवस्त्रीणां पञ्चमं मिश्रस्त्रीणां, तत्र प्रथममल्पवहुत्वमभित्सुराह—

एतासि णं भंते ! तिरिक्खजोणित्थियाणं मणुस्सित्थियाणं देवित्थियाणं कतरा २ हित्तो अप्पा वा
 बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सब्वत्थोवा मणुस्सित्थियाओ तिरिक्खजोणि-
 त्थियाओ असंखेज्जगुणाओ देवित्थियाओ असंखिज्जगुणाओ ॥ एतासि णं भंते ! तिरिक्खजो-
 णित्थियाणं जलयरीणं थलयरीणं खहयरीण य कतरा २ हित्तो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा
 विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सब्वत्थोवाओ खहयरतिरिक्खजोणित्थियाओ थलयरतिरिक्ख-

जोणित्थियाओ संखेज्जगुणाओ जलयरतिरिक्ख० संखेज्जगुणाओ ॥ एतासि णं भंते ! मणुस्सिस्त्थीणं
कम्मभूमियाणं अकम्मभूमियाणं अंतरदीवियाण य कतरा २ हित्तो अप्पा वा ४?, गोयमा ! सब्ब-
त्थोवाओ अंतरदीवगअकम्मभूमगमणुस्सिस्त्थियाओ देवकुलुत्तरकुलुअकम्मभूमगमणुस्सिस्त्थियाओ
दोवि तुल्लाओ संखेज्जगु०, हरिवासरम्मयवासअकम्मभूमगमणुस्सिस्त्थियाओ दोवि तुल्लाओ संखिज्जगु०, भरते-
रवतवासकम्मभूमगमणुस्सि० दोवि तुल्लाओ संखिज्जगुणाओ, पुब्बचिदेहअवरत्तिदेहकम्मभूम-
गमणुस्सिस्त्थियाओ दोवि तुल्लाओ संखेज्जगुणाओ ॥ एतासि णं भंते ! देवित्थियाणं भवणवासीणं
वाणमंतरीणं जोइसिणीणं वेमाणिणीण य कयरा २ हित्तो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसे-
साहिया वा?, गोयमा ! सब्बत्थोवाओ वेमाणियदेवित्थियाओ भवणवासिदेवित्थियाओ असं-
खेज्जगुणाओ वाणमंतरदेवीयाओ असंखेज्जगुणाओ जोतिसियदेवित्थियाओ संखेज्जगुणाओ ॥
एतासि णं भंते ! तिरिक्खजोणित्थियाणं जलयरीणं खहयरीणं मणुस्सिस्त्थीयाणं कम्मभू-
मियाणं अकम्मभूमियाणं अंतरदीवियाणं देवित्थीणं भवणवासियाणं वाणमंतरीणं जोतिसियाणं
वेमाणिणीण य कयराओ २ हित्तो अप्पा वा बहुआ वा तुल्ला वा विसे०?, गोयमा ! सब्बत्थोवा अंतर-
दीवगअकम्मभूमगमणुस्सिस्त्थियाओ देवकुलुत्तरकुलुअकम्मभूमगमणुस्सिस्त्थियाओ दोवि संखे-

ज्ञगुणाओ, हरिवासरम्मगवासअकम्मभूमगमणुसिस्थियाओ दोऽवि संखेज्जगुं, हेमवते-
 रणवयवासअकम्मभूमगं दोऽवि संखेज्जगुं, भरहेरवतवासकम्मभूमगणुसिस्थीओ दोऽवि
 तुह्हाओ संखेज्जगुं, पुब्बविदेहअवरधिदेहवासकम्मभूमगणुसिस्थिं दोऽवि संखेज्जगुं, वेमा-
 णियवेविस्थियाओ असंखेज्जगुं, भवणवासिदेविस्थियाओ असंखेज्जगुं, खहरतिरिक्खजो-
 णिस्थियाओ असंखेज्जगुं, थलयरतिरिक्खजोणिस्थियाउ संखिज्जगुं, जलयरतिरिक्खजोणिस्थि-
 याओ संखेज्जगुणाओ, वाणमंतरदेविस्थियाओ संखेज्जगुणाओ जोइसियदेविस्थियाओ संखेज्जगु-
 णाओ ॥ (सू० ५०)

सर्वस्तोका मनुष्यस्त्रियः, सङ्घातकोटाकोटीप्रमाणत्वात्, ताभ्यस्त्रिययोनिकस्त्रियोऽसङ्क्षेयगुणाः, प्रतिद्वीपं प्रतिसगुदं विर्यकृषी-
 णामतिबहुतया सम्भवात्, द्वीपसमुद्राणां चासङ्क्षेयत्वात्, ताभ्योऽपि देयस्त्रियोऽसङ्क्षेयगुणाः, भवनवासिव्यन्तरज्योतिष्कसौधर्मेशा-
 नदेवीनां प्रत्येकमसङ्क्षेयश्रेण्याकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात् । द्वितीयमल्पबहुत्वमाह—सर्वस्तोकाः खचरतिर्यग्योनिकस्त्रियः, ताभ्यः स्थ-
 लचरतिर्यग्योनिकस्त्रियः सङ्क्षेयगुणाः, खचरेभ्यः स्थलचराणां स्वभावत एव प्राचुर्येण भावात्, ताभ्यो जलचरस्त्रियः सङ्क्षेयगुणाः,
 लवणे कालोदे स्वयम्भूरमणे च सगुद्रे मत्स्यानामतिप्राचुर्येण भावात्, स्वयम्भूरमणसमुद्रस्य च शेषसमस्तद्वीपसमुद्रापेक्षयाऽतिप्रभूत-
 त्वात् ॥ उक्तं द्वितीयमल्पबहुत्वम्, अधुना तृतीयमाह—सर्वस्तोका अन्तरद्वीपकाकर्मभूमिकमनुष्यस्त्रियः, क्षेत्रस्याल्पत्वात्, ताभ्यो
 देवकुरुतरकुरुस्त्रियः सङ्क्षेयगुणाः, क्षेत्रस्य सङ्क्षेयगुणत्वात्, स्वस्थाने तु द्रव्योऽपि परस्परं तुल्याः, समानप्रमाणक्षेत्रत्वात्, ताभ्यो

हरिवर्षस्यकवर्षाकर्मभूमकमनुष्यस्त्रियः सङ्ख्येयगुणाः, देवकुरुत्तरकुरुक्षेत्रापेक्षया हरिवर्षस्यकक्षेत्रस्यातिप्रचुरत्वात्, स्वस्थानेऽपि द्वय्योऽपि परस्परं तुल्याः, क्षेत्रस्य समानत्वात्, ताभ्योऽपि हैमवतैरण्यवताकर्मभूमकमनुष्यस्त्रियः सङ्ख्येयगुणाः, क्षेत्रस्याल्पत्वेऽल्पत्वस्थितिकतया बहूनां तत्र तासां सम्भवात्, स्वस्थाने तु द्वय्योऽपि परस्परं तुल्याः, ताभ्योऽपि भरतैरावतकर्मभूमिकमनुष्यस्त्रियः सङ्ख्येयगुणाः, कर्मभूमितया स्वभावत एव तत्र प्राचुर्येण सम्भवात्, स्वस्थाने तु द्वय्योऽपि परस्परं तुल्याः, ताभ्योऽपि पूर्वविदेहापरविदेहकर्मभूमकमनुष्यस्त्रियः सङ्ख्येयगुणाः, क्षेत्रबाहुल्यादजितस्वामिकाल इव च स्वभावत एव तत्र प्राचुर्येण भावात्, स्वस्थाने तु द्वय्योऽपि परस्परं तुल्याः ॥ उक्तं तृतीयमल्पबहुत्वम्, अधुना चतुर्थमाह—सर्वस्तोका वैमानिकदेवस्त्रियः, अङ्गुलमात्रक्षेत्रप्रदेशशरशेर्यद्द्वितीयं वर्गमूलं तस्मिन् तृतीयेन वर्गमूलेन गुणिते यावत्प्र (वाच् प्र)देशराशिस्तावत्प्रमाणसु घनीकृतस्य लोकस्यैकप्रादेशिकीपु श्रेणिपु यावन्तो नभःप्रदेशा द्वात्रिंशत्तमभागहीनास्तावत्प्रमाणत्वात्प्रत्येकं सौधमेशानदेवस्त्रीणां, ताभ्यो भवनवासिदेवस्त्रियोऽसङ्ख्येयगुणाः, अङ्गुलमात्रक्षेत्रप्रदेशशरशेर्यदथमं वर्गमूलं तस्मिन् द्वितीयेन वर्गमूलेन गुणिते यावान् प्रदेशराशिस्तावत्प्रमाणसु श्रेणिपु यावान् प्रदेशराशिद्वात्रिंशत्तमभागहीनस्तावत्प्रमाणत्वात्, ताभ्यो व्यन्तरदेवस्त्रियोऽसङ्ख्येयगुणाः, सङ्ख्येययोजनप्रमाणैकप्रादेशिकश्रेणिमात्राणि खण्डानि यावन्त्येकस्मिन् प्रतरे भवन्ति तेभ्योऽपि द्वात्रिंशत्तमे भागेऽपनीते यच्छेषमवतिष्ठते तावत्प्रमाणत्वात्तासां, ताभ्यः सङ्ख्येयगुणा ज्योतिष्कदेवस्त्रियः, पट्पञ्चाशदधिकशतद्वयाङ्गुलप्रमाणैकप्रादेशिकश्रेणिमात्राणि खण्डानि यावन्त्येकस्मिन् प्रतरे भवन्ति तेभ्यो द्वात्रिंशत्तमे भागेऽपसारिते यावान् प्रदेशराशिर्भवति तावत्प्रमाणत्वात् ॥ उक्तं चतुर्थमल्पबहुत्वम्, इदानीं समस्तस्त्रीविषयं पञ्चममल्पबहुत्वमाह—सर्वस्तोका अन्तरद्वीपकाकर्मभूमकमनुष्यस्त्रियः, ताभ्यो देवकुरुत्तरकुरुक्षेत्रकर्मभूमकमनुष्यस्त्रियः सङ्ख्येयगुणाः ताभ्योऽपि हरिवर्ष-

म्यकस्त्रियः सङ्ख्येयगुणाः ताभ्योऽपि हैमवतहैरण्यवतस्त्रियः सङ्ख्येयगुणाः ताभ्योऽपि भरतैरावतकर्मभूमकमनुष्यस्त्रियः सङ्ख्येय-
 यगुणाः ताभ्योऽपि पूर्वविदेहापरविदेहमनुष्यस्त्रियः सङ्ख्येयगुणाः, अत्र भावना प्राग्वत्, ताभ्यो वैमानिकदेवस्त्रियोऽसङ्ख्येयगुणाः,
 असङ्ख्येयश्रेण्याकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्तासां ताभ्यो भवनवासिदेवस्त्रियोऽसङ्ख्येयगुणाः, अत्र युक्तिः प्रागोक्ता, ताभ्यः खचरति-
 र्ग्योनिकस्त्रियोऽसङ्ख्येयगुणाः, प्रतरासङ्ख्येयभागवत्सङ्ख्येयश्रेणिगताकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्तासां ताभ्यः स्थलचरतिर्योनिकस्त्रियः,
 सङ्ख्येयगुणबृहत्तरप्रतरासङ्ख्येयभागवत्सङ्ख्येयश्रेणिगताकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्, ताभ्यो जलचरतिर्योनिकस्त्रियः सङ्ख्येयगुणाः,
 बृहत्तमप्रतरासङ्ख्येयभागवत्सङ्ख्येयश्रेणिगताकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्, ताभ्यो व्यन्तरदेवस्त्रियः सङ्ख्येयगुणाः, सङ्ख्येययोजन-
 कोटाकोटीप्रमाणैकप्रादेशिकश्रेणिमात्राणि खण्डानि यावन्त्येकस्मिन् प्रतरे भवन्ति तेभ्यो द्वात्रिंशत्तमे भागेऽपहृते यावान् राशिरव-
 तिष्ठते तावत्प्रमाणत्वात्, ताभ्योऽपि ज्योतिष्कदेवस्त्रियः सङ्ख्येयगुणाः, एतच्च प्रागेव भावितम् ॥ इह स्त्रीत्वानुभावः स्त्रीवेदकर्मोद्दय
 इति स्त्रीवेदकर्मणो जघन्यत उत्कर्षतश्च स्थितिमानमाह—

इत्थिवेदस्स णं भंते ! कम्मस्स केवइयं कालं बंधठिती पणत्ता?, गोयमा ! जहन्नेणं सागरोवमंस्स
 दिव्हो सत्तभागो [उ] पलिओवमंस्स असंखेज्जतिभागेण ऊणो उक्को० पणरस सागरोवमकोडा-
 कोडीओ, पणरस वाससयाई अबाधा, अबाहूणिया कम्मठिती कम्मणिसेओ ॥ इत्थिवेदे णं
 भंते ! किंपगारे पणत्ते?, गोयमा ! फुंफुअग्गिसमाणे पणत्ते, सेत्तं इत्थियाओ ॥ (सू० ५१)

‘स्त्रीवेदस्य’ स्त्रीवेदनाम्नो णमिति वाक्यालङ्कारे भदन्त ! कर्मणः कियन्तं कालं बन्धस्थितिः प्रज्ञप्ता?, भगवानाह—गौतम ! जघन्येन

सागरोपमस्य सार्द्धः सप्तभागः पत्योपमासङ्ख्येयभागन्यूनः, कथमिति चेदुच्यते—इह स्त्रीवेदादीनां कर्मणां स्वस्मात् २ उत्कृष्टस्थिति-
बन्धात् मिथ्यात्वसत्कया उत्कृष्टया स्थित्या सप्ततिसागरोपमकोटाकोटीप्रमाणया भागे ह्येते यल्लभ्यते तत्पत्योपमासङ्ख्येयभागन्यूनं
जघन्यस्थितिः “सेसाणुक्कोसाओ मिच्छतुक्कोसएण जं लद्धं”मित्यादिवचनप्रामाण्यात्, तत्र स्त्रीवेदस्योत्कृष्टः स्थितिवन्धः पञ्चदशसा-
गरोपमकोटीकोट्यः, तासां मिथ्यात्वस्थित्या भागो द्वियते, शून्यं शून्येन पातयेत् जाता उपरि पञ्चदश अधस्तात्सप्ततिः, अनयोश्च
छेदच्छेदकराशयोर्देशभिरपवर्तना जात उपर्येकः सार्द्धः अधस्तात्सप्त आगतमेकसागरोपमस्य सार्द्धः सप्तभागः, पत्योपमासङ्ख्येय-
भागन्यूनः क्रियते, इयं च व्याख्या मूलटीकाऽनुसारेण कृता, पञ्चसङ्ग्रहमेतेनापीदमेव जघन्यस्थितिपरिमाणं केवलं पत्योपमास-
ङ्ख्येयमागहीनं (न) वक्तव्यं, तन्मतेन “सेसाणुक्कोसाओ मिच्छत्तईएँ जं लद्धं” इत्येतावन्मात्रस्यैव जघन्यस्थित्यान्वयस्य करणस्य विद्य-
मानत्वात्, कर्मप्रकृतिसङ्ग्रहणीकारस्त्वित्यं जघन्यस्थित्यान्वयनाय करणसूत्रमाह—“वगुक्कोसठिईणं मिच्छतुक्कोसगेण जं लद्धं ।
सेसाणं तु जहणं पलियासंखेज्जगेणूणं ॥ १ ॥” अस्याक्षरगामनिका—इह ज्ञानावरणीयप्रकृतिसमुदायो ज्ञानावरणीयवर्ग इत्युच्यते,
दर्शनावरणीयप्रकृतिसमुदायो दर्शनावरणीयवर्गः, वेदनीयप्रकृतिसमुदायो वेदनीयवर्गः, दर्शनमोहनीयप्रकृतिसमुदायो दर्शनमोहनीय-
वर्गः, चारित्रमोहनीयप्रकृतिसमुदायश्चारित्रमोहनीयवर्गः, नोकपायमोहनीयप्रकृतिसमुदायो नोकपायमोहनीयवर्गः, नामप्रकृतिसमुदायो
नामवर्गः, गोत्रप्रकृतिसमुदायो गोत्रवर्गः, अन्तरायप्रकृतिसमुदायोऽन्तरायवर्गः, एतेषां (च) वर्गाणां या आत्मीया आत्मीया उत्कृष्टा स्थिति-
बिंशत्सागरोपमकोटीकोट्यादिका तस्या मिथ्यात्वसत्कया उत्कृष्टया स्थित्या सप्ततिसागरोपमकोटीकोटीप्रमाणया भागे ह्येते सति यल्ल-
भ्यते तत्पत्योपमासङ्ख्येयभागन्यूनं सत् उक्तशेषाणां निद्रादीनां प्रकृतीनां जघन्यस्थितेः परिमाणमिति, ततस्तन्मतेन स्त्रीवेदस्य ज-

वन्या स्थितिर्द्वौ सागरोपमस्य सप्तभागी पल्योपमासङ्ख्येयभागहीनौ, तथाहि—नोकपायसौहनीयस्योत्कृष्टा स्थितिर्विज्ञाभिरागारोपमा-
 कोटीकोट्यः, तासां मिव्यात्वस्थित्या सप्ततिसागरोपमकोटीकोटीप्रमाणया भागे द्वियमाणे शून्यं शून्येन पागयेत् लक्षणौ तौ साग-
 रोपमस्य सप्तभागी तौ पल्योपमासङ्ख्येयभागहीनौ क्रियेते इति । उत्कृष्टा स्थितिः पञ्चदशसागरोपमकोटीकोट्यः, इह स्थितिर्द्विधा—
 कर्मरूपताऽवस्थानलक्षणा अनुभवयोग्या च, तत्रैवं कर्मरूपताऽवस्थानलक्षणा द्रष्टव्या, अनुभवयोग्या पुनरथाथाहीना, (ग) अथेषां कर्मणां
 यावत्सः सागरोपमकोटीकोट्यसौपां नावन्ति वर्षशतान्यवाधा, स्त्रीवेदस्य चाधिकृतस्योत्कृष्टा स्थितिः पञ्चदश सागरोपमकोटीकोट्य-
 स्ततः पञ्चदश वर्षशतान्यवाधा, तथा चाह—“पण्यस्य त्रासस्यार्हं अवाह्य” इति, किमुक्तं भवति ?—स्त्रीवेदकर्म उत्कृष्टस्थितिकं चक्रे
 सत्स्वरूपेण पञ्चदश वर्षशतानि यावन्न जीवस्य स्वपिपासोदयमादर्शयति तावत्कालमध्ये दलिकनिपेक्यामावाप, तथा चाह—“अ-
 बाहूणिया” इत्यादि, ‘अवाधोना’ अथाप्राकालपरिहीना कर्मस्थितिरनुभवयोग्येति गम्यते, यतः ‘अथाधोना’ अवाधाकालपरिहीनः
 कर्मनिपेकः—कर्मदलिकरचनेति ॥ सम्प्रति स्त्रीवेदकर्मोपयजनितो यः स्त्रीवेदः स किम्यरूपः ? इत्यावेवयथाह—‘इद्विधेपू णो भंते !’
 इत्यादि, स्त्रीवेदो णगिति पूर्ववत् गमन्त ! ‘किप्रकारः’ क्रियरूपः प्रश्नः ?, यगयताह—गौविस ! कृष्कृकाप्रिसमानः, ‘कृष्कृकृकृत्वयो
 देशीत्वात्कारीपवचनस्ततः कारीपाप्रिसमानः परिगलनमादनदाहस्य इत्यर्थः, प्रज्ञातः, यममंदाप्रमाह—‘भेतं इद्विययाधो’ ॥ वने-
 वस्तुताः स्त्रियः, सम्प्रति पुरुषप्रतिपादनार्थमाह—

से किं तं पुरिसा ?, पुरिसा त्विच्छा पण्यसा, नंजद्रा—निरिच्छवजोणियपुरिसा मणुस्सपुसिसा देवपु-
 रिसा ॥ से किं तं तिरिक्खजोणियपुरिसा ?, २ त्विच्छा पण्यसा, नंजद्रा—जल्यरा थल्यरा लक्ष्यरा,

इत्थिभेदो भाणितव्वो, जाव खहयरा, सेत्तं खहयरा सेत्तं खहयरतिरिक्खजोणियपुरिसा ॥ से. किं तं मणुस्सपुरिसा ?; २ तिविधा पणत्ता, तंजहा-कम्मभूमगा अक्कम्मभूमगा अंतरदीवगा, सेत्तं मणुस्सपुरिसा ॥ से किं तं देवपुरिसा ?, देवपुरिसा चउव्विहा पणत्ता, इत्थीभेदो भाणितव्वो जाव सब्बहसिद्धा (सू० ५२)

‘से किं तं पुरिसा’ इत्यादि, अथ के ते पुरुषाः ?, पुरुषास्त्रिविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-तिर्यग्योनिकपुरुषा मनुष्यपुरुषा देवपुरुषाश्च ॥ से किं तमित्यादि, अथ के ते तिर्यग्योनिकपुरुषाः ?, तिर्यग्योनिकपुरुषास्त्रिविधाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा-जलचरपुरुषाः स्थलचरपुरुषाः खचरपुरुषाश्च । मनुष्यपुरुषा अपि त्रिविधास्तद्यथा-कर्मभूमका अकर्मभूमका अन्तरद्वीपकाश्च ॥ देवसूत्रमाह-‘से किं त’मित्यादि, अथ के ते देवपुरुषाः ?, देवपुरुषाश्चतुर्विधाः प्रज्ञप्ताः; तद्यथा-भवनवासिनो वानमन्तरा ज्योतिष्का वैमानिकाश्च, भवनपतयोऽसुरादिभेदेन दशविधा वक्तव्याः; वानमन्तराः पिशाचादिभेदेनाष्टविधाः; ज्योतिष्काश्चन्द्रादिभेदेन पञ्चविधाः; वैमानिकाः कल्पोपपन्नकल्पातीतभेदेन द्विविधाः; कल्पोपपन्नाः सौधर्मादिभेदेन द्वादशविधाः; कल्पातीता भ्रैवेयकानुत्तरोपपातिकभेदेन द्विविधाः; तथा चाह-“जाव अणुत्तरोववाइया” इति ॥ उक्तो भेदः; सम्प्रति स्थितिप्रतिपादनार्थमाह-

पुरिसस्स णं भंत्ते! केवतियं कालं ठिती पणत्ता ?, गोयमा ! जहं अंतोसुं उक्कों तेत्तीसं सागरोवमाइं । तिरिक्खजोणियपुरिसाणं मणुस्साणं जा चव इत्थीणं ठिती सा चव भणियव्वा ॥ देवपुरिसाणवि जाव सब्बहसिद्धाणं ति । ताव ठिती जहा पणवणाए तथा भाणियव्वा ॥ (सू० ५३)

‘पुरिसस्स णं भंते’ इत्यादि, पुरुषस्य स्वस्वभवमजहतो भदन्त ! कियन्तं कालं यावत्स्थितिः प्रकृता?, भगवानाह—जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं, तत ऊर्ध्वं मरणभावात्, उत्कर्षतस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमानि, तान्यनुत्तरसुरापेक्षया द्रष्टव्यानि, अन्यस्यैतावत्याः स्थितेरभावात् । तिर्यग्योनिकानामौघिकानां जलचराणां स्थलचराणां खचराणां स्त्रिया या स्थितिरुक्ता तथा वक्तव्या, मनुष्यपुरुषस्याप्यौघिकस्य कर्मभूमिकस्य सामान्यतो विशेषतो भरतैरावतकस्य पूर्वविदेहापरविदेहकस्य अकर्मभूमस्य सामान्यतो विशेषतो हैमवतैरण्यवतकस्य हरिवर्परम्यकस्य देवकुरुत्तरकुरुकस्यान्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतस्त्रयीपकस्य यैवास्त्रीये स्थाने स्त्रियाः स्थितिः सैव पुरुषस्यापि वक्तव्या, तद्यथा—सामानिकतिर्यग्योनिक-पुरुषाणां जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतस्त्रीणि पल्योपमानि, जलचरपुरुषाणां जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतः पूर्वकोटी, चतुष्पदस्थलचरपुरुषाणां जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतस्त्रीणि पल्योपमानि, उरःपरिसर्पस्थलचरपुरुषाणां जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतः पूर्वकोटी, एवं भुजपरि-सर्पस्थलचरपुरुषाणां खचरपुरुषाणामपि जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतः पल्योपमासङ्ख्येयभागः, सामान्यतो मनुष्यपुरुषाणां जघन्यतोऽ-न्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतस्त्रीणि पल्योपमानि, धर्मचरणमधिकृत्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं, एतच्च बाह्यलिङ्गप्रत्रज्याप्रतिपत्तिमङ्गीकृत्य वेदितव्यं, अन्यथा चरणपरिणामस्यैकसामायिकस्यापि सम्भवादेकं समयमिति ब्रूयात्, अथवा देशचरणमधिकृत्येदं वक्तव्यं, देशचरणप्रतिपत्तेर्वहुलभङ्ग-तथा जघन्यतोऽप्यन्तर्मुहूर्त्तसम्भवात्, तत्र सर्वचरणसम्भवेऽपि यदिदं देशचरणमधिकृत्योक्तं तद्देशचरणपूर्वकं प्रायः सर्वचरणमिति प्रतिपत्त्यर्थं, तथा चोक्तम्—“सम्मतंमि उ लद्धे पलियपुहुत्तेण सावओ होइ । चरणोवससखयाणं सागर संखंतरा होति ॥ १ ॥” इति, अत्र यदाद्यं व्याख्यानं तत्स्त्रीवेदचिन्तायामपि द्रष्टव्यं; यच्च स्त्रीवेदचिन्तायां व्याख्यातं तदत्रापीति, उत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी

१ सम्यक्तत्वे तु लब्धे पल्योपमपृथक्तत्वेनैव श्रावको भवति । चरणोपशमक्षयाणा सागरोपमानि संख्यातानि अन्तरं भवन्ति ॥ १ ॥

वपोष्टकाद्भ्रुवमुत्कर्षतोऽपि पूर्वकोट्याद्युप एव चरणप्रतिपत्तिसम्भवात्, कर्मभूमकमनुष्यपुरुषाणां जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतस्त्रीणि प-
ल्योपमानि, चरणप्रतिपत्तिमद्गीकृत्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी, भरतैरावतकर्मभूमकमनुष्यपुरुषाणां क्षेत्रं प्रतीत्य
जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतस्त्रीणि पल्योपमानि, तानि च सुपमसुपमारुके वेदितव्यानि, धर्मचरणमधिकृत्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतो
देशोना पूर्वकोटी, पूर्वविदेहापरविदेहकर्मभूमकमनुष्यपुरुषाणां क्षेत्रं प्रतीत्य जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी, धर्मचरणं
प्रतीत्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी, सामान्यतोऽकर्मभूमकमनुष्यपुरुषाणां जन्म प्रतीत्य जघन्येन पल्योपमास-
ङ्क्षेयभागन्यूनमेकं पल्योपममुत्कर्षतस्त्रीणि पल्योपमानि, संहरणमधिकृत्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षेण देशोना पूर्वकोटी, पूर्वविदेहकस्या-
परविदेहकस्य वाऽकर्मभूमौ संहृतस्य जघन्येनोत्कर्षत एतावदायुःप्रमाणसम्भवात्, हैमवतहैरण्यवताकर्मभूमकमनुष्यपुरुषाणां जन्म
प्रतीत्य जघन्येन पल्योपमं पल्योपमासङ्क्षेयभागन्यूनमुत्कर्षतः परिपूर्णं पल्योपमं, संहरणमधिकृत्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतो दे-
शोना पूर्वकोटी, भावना प्रागिव, हरिवर्परम्यकवर्षाकर्मभूमकमनुष्यपुरुषाणां जन्म प्रतीत्य जघन्यतो द्वे पल्योपमे पल्योपमासङ्क्षेय-
भागन्यूने उत्कर्षतः परिपूर्णं द्वे पल्योपमे, संहरणं प्रतीत्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी, देवकुरुत्तर्कुर्वकर्मभूमकमनु-
ष्यपुरुषाणां जन्म प्रतीत्य जघन्यतः पल्योपमासङ्क्षेयभागन्यूनानि त्रीणि पल्योपमानि उत्कर्षतः परिपूर्णानि त्रीणि पल्योपमानि,
संहरणमधिकृत्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी, अन्तरद्वीपकाकर्मभूमकमनुष्यपुरुषाणां जन्म प्रतीत्य जघन्येन देशोना-
पल्योपमासङ्क्षेयभाग उत्कर्षतः परिपूर्णपल्योपमासङ्क्षेयभागः, संहरणमधिकृत्य जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटीति ॥
देवपुरिसाणमित्यादि, देवपुरुषाणां सामान्यतो जघन्यतः स्थितिर्देश वर्षसहस्राणि उत्कर्षतस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमानि, विशेषचिन्तायाम-

सुरकुमारपुरुषाणां जघन्यतो दश वर्षसहस्राणि उत्कर्षतः सातिरेकमेकं सागरोपमं, नागकुमारादिपुरुषाणां सर्वेषामपि जघन्यतो दश वर्षसहस्राणि उत्कर्षतो देशोने द्वे पल्योपमे, व्यन्तरपुरुषाणां जघन्यतो दश वर्षसहस्राणि उत्कर्षतः पल्योपमं, ज्योतिष्कदेवपुरुषाणां जघन्यतः पल्योपमस्याष्टमो भाग उत्कर्षतः परिपूर्णं पल्योपमं वर्षशतसहस्राभ्यधिकं, सौधर्मकल्पदेवपुरुषाणां जघन्यतः पल्योपममुत्कर्षतः द्वे सागरोपमे ईशान—[ग्रन्थाम् २०००] कल्पदेवपुरुषाणां जघन्यतः साधिकं पल्योपममुत्कर्षतो द्वे सागरोपमे सातिरेके सन-
त्कुमारकल्पदेवपुरुषाणां च जघन्यतो द्वे सागरोपमे उत्कर्षतः सप्त सागरोपमाणि माहेन्द्रकल्पदेवपुरुषाणां जघन्यतः सातिरेके द्वे साग-
रोपमे उत्कर्षतः सातिरेकाणि सप्त सागरोपमाणि ब्रह्मलोकदेवानां जघन्यतः सप्त सागरोपमाणि उत्कर्षतो दश छान्तकल्पदेवानां
जघन्यतो दश सागरोपमाणि उत्कर्षतश्चतुर्दश महाशुककल्पदेवपुरुषाणां जघन्यतश्चतुर्दश सागरोपमाणि उत्कर्षतः सप्तदश सहस्रारक-
ल्पदेवानां जघन्येन सप्तदश सागरोपमाणि उत्कर्षतोऽष्टादश आनतकल्पदेवानां जघन्यतोऽष्टादश सागरोपमाणि उत्कर्षत एकोनविं-
शतिः प्राणतकल्पदेवानां जघन्यत एकोनविंशतिः सागरोपमाणि उत्कर्षतो विंशतिः आरणकल्पदेवानां जघन्यतो विंशतिः सागरोप-
माणि उत्कर्षत एकविंशतिः अच्युतकल्पदेवानां जघन्यत एकविंशतिः सागरोपमाणि उत्कर्षतो द्वाविंशतिः अधस्तनाधस्तनत्रैवेयकदेवानां
जघन्यतो द्वाविंशतिः सागरोपमाणि उत्कर्षतस्त्रयोविंशतिः अधस्तनमध्यमत्रैवेयकदेवानां जघन्यतस्त्रयोविंशतिः सागरोपमाणि उत्कर्षत-
श्चतुर्विंशतिः अधस्तनोपरितनत्रैवेयकदेवानां जघन्यतश्चतुर्विंशतिः सागरोपमाणि उत्कर्षतः पञ्चविंशतिः मध्यमाधस्तनत्रैवेयकदेवानां
जघन्येन पञ्चविंशतिः सागरोपमाणि उत्कर्षतः षड्विंशतिः मध्यममध्यमत्रैवेयकदेवानां जघन्यतः षड्विंशतिः सागरोपमाणि उत्कर्षतः
सप्तविंशतिः मध्यमोपरितनत्रैवेयकदेवानां जघन्येन सप्तविंशतिः सागरोपमाणि उत्कर्षतोऽष्टाविंशतिः उपरितनाधस्तनत्रैवेयकदेवानां जघ-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयनि-
रीयावृत्तिः

॥ ६६ ॥

वर्षाष्टकादूर्ध्वमुत्कर्ष्यतोऽपि पूर्वकोट्यायुप एव चरणप्रतिपत्तिसम्भवात्, कर्मभूगकमनुव्यपुरुषाणां जपन्यतोऽन्तर्गुहृत्तंमुत्कर्ष्यतस्त्रीणि प-
ल्योपमानि, चरणप्रतिपत्तिमस्त्रीकृत्य जघन्यतोऽन्तर्गुहृत्तंमुत्कर्ष्यतो देशोना पूर्वकोटी, भरतेरावतकर्मभूगकमनुल्लपुरुषाणां श्रेचं प्रतीत्या
जघन्यतोऽन्तर्गुहृत्तंमुत्कर्ष्यतस्त्रीणि पल्योपमानि, तानि च युपगमुपमारके वैधितव्यानि, धर्मचरणमभिकृत्य जघन्यतोऽन्तर्गुहृत्तंमुत्कर्ष्यतो
देशोना पूर्वकोटी, पूर्वविवेहापरविदेहकर्मभूगकमनुल्लपुरुषाणां श्रेचं प्रतीत्या जघन्येनान्तर्गुहृत्तंमुत्कर्ष्यतो देशोना पूर्वकोटी, धर्मचरणं
प्रतीत्या जघन्यतोऽन्तर्गुहृत्तंमुत्कर्ष्यतो देशोना पूर्वकोटी, सामान्यतोऽकर्मभूगकमनुव्यपुरुषाणां जन्म प्रतीत्या जघन्येन पल्योपमास-
म्नेयभागन्यूनगेकं पल्योपमासुत्कर्ष्यतस्त्रीणि पल्योपमानि, संहरणमभिकृत्य जघन्यतोऽन्तर्गुहृत्तंमुत्कर्ष्येण देशोना पूर्वकोटी, पूर्वविवेहकस्या-
परविदेहकस्य वाऽकर्मभूमी संहृतस्य जघन्येनोत्कर्ष्यत एतावयायुःप्रमाणसम्भवात्, हेमन्ततद्वैरण्यस्ताकर्मभूगकमनुव्यपुरुषाणां जन्म
प्रतीत्या जघन्येन पल्योपमं पल्योपमासङ्ख्येयभागन्यूनमुत्कर्ष्यतः परिपूर्णे पल्योपमं, संहरणमभिकृत्य जघन्यतोऽन्तर्गुहृत्तंमुत्कर्ष्यतो दे-
शोना पूर्वकोटी, भावना प्रागिय, हरिवर्षैरस्यकवर्षीकाभूगकमनुव्यपुरुषाणां जन्म प्रतीत्या जघन्यतो हे पल्योपमे पल्योपमासङ्ख्येय-
भागन्यूने उत्कर्ष्यतः परिपूर्णं हे पल्योपमे, संहरणं प्रतीत्या जघन्यतोऽन्तर्गुहृत्तंमुत्कर्ष्यतो देशोना पूर्वकोटी, देवफुरुत्तङ्कुर्वकर्मभूगकमनु-
व्यपुरुषाणां जन्म प्रतीत्या जघन्यतः पल्योपमासङ्ख्येयभागन्यूनानि श्रीणि पल्योपमानि उत्कर्ष्यतः परिपूर्णानि श्रीणि पल्योपमानि,
संहरणमधिकृत्य जघन्यतोऽन्तर्गुहृत्तंमुत्कर्ष्यतो देशोना पूर्वकोटी, अन्तरह्नीपकाकर्मभूगकमनुव्यपुरुषाणां जन्म प्रतीत्या जघन्येन देशोना
पल्योपमासङ्ख्येयभाग उत्कर्ष्यतः परिपूर्णपल्योपमासङ्ख्येयभाग; संहरणमभिकृत्य जघन्येनान्तर्गुहृत्तंमुत्कर्ष्यतो देशोना पूर्वकोटीति ॥
देवपुरिसाणमित्यादि, देवपुरुषाणां सामान्यतो जघन्यतः श्चिर्द्विंश वर्षेसहस्राणि उत्कर्ष्यतस्यस्त्रिंशत्सागरोपमानि, विशेषचिन्तायाम-

२ प्रतिपत्तौ
पुरुषयेदव-
न्धस्थितिः
सू० ५३

॥ ६६ ॥

सुरकुमारपुरुषाणां जघन्यतो दश वर्षसहस्राणि उत्कर्षतः सातिरेकमेकं सागरोपमं, नागकुमारादिपुरुषाणां सर्वेषामपि जघन्यतो दश वर्षसहस्राणि उत्कर्षतो देशेने द्वे पल्योपमे, व्यन्तरपुरुषाणां जघन्यतो दश वर्षसहस्राणि उत्कर्षतः पल्योपमं, ज्योतिष्कदेवपुरुषाणां जघन्यतः पल्योपमस्याष्टमो भाग उत्कर्षतः परिपूर्णं पल्योपमं वर्षशतसहस्राभ्यधिकं, सौधर्मकल्पदेवपुरुषाणां जघन्यतः पल्योपममुत्कर्षतः द्वे सागरोपमे ईशान—[अन्थाग्रम् २०००] कल्पदेवपुरुषाणां जघन्यतः साधिकं पल्योपममुत्कर्षतो द्वे सागरोपमे सातिरेके सन्त्कुमारकल्पदेवपुरुषाणां च जघन्यतो द्वे सागरोपमे उत्कर्षतः सप्त सागरोपमाणि माहेन्द्रकल्पदेवपुरुषाणां जघन्यतः सातिरेके द्वे सागरोपमे उत्कर्षतः सातिरेकाणि सप्त सागरोपमानां ब्रह्मलोकदेवानां जघन्यतः सप्त सागरोपमाणि उत्कर्षतो दश लान्तकल्पदेवानां जघन्यतो दश सागरोपमाणि उत्कर्षतश्चतुर्दश महाशुक्रकल्पदेवपुरुषाणां जघन्यतश्चतुर्दश सागरोपमाणि उत्कर्षतः सप्तदश सहस्रारकल्पदेवानां जघन्येन सप्तदश सागरोपमाणि उत्कर्षतोऽष्टादश आनतकल्पदेवानां जघन्यतोऽष्टादश सागरोपमाणि उत्कर्षत एकोनविंशतिः प्राणतकल्पदेवानां जघन्यत एकोनविंशतिः सागरोपमाणि उत्कर्षतो विंशतिः आरणकल्पदेवानां जघन्यतो विंशतिः सागरोपमाणि उत्कर्षत एकविंशतिः अच्युतकल्पदेवानां जघन्यत एकविंशतिः सागरोपमाणि उत्कर्षतो द्वाविंशतिः अधस्तनाधस्तनत्रैवेयकदेवानां जघन्यतो द्वाविंशतिः सागरोपमाणि उत्कर्षतस्त्रयोविंशतिः अधस्तनमध्यमत्रैवेयकदेवानां जघन्यतस्त्रयोविंशतिः सागरोपमाणि उत्कर्षतस्त्रयोविंशतिः अधस्तनोपरितनत्रैवेयकदेवानां जघन्यतश्चतुर्विंशतिः सागरोपमाणि उत्कर्षतः पञ्चविंशतिः मध्यमाधस्तनत्रैवेयकदेवानां जघन्येन पञ्चविंशतिः सागरोपमाणि उत्कर्षतः षड्विंशतिः मध्यममध्यमत्रैवेयकदेवानां जघन्यतः षड्विंशतिः सागरोपमाणि उत्कर्षतः सप्तविंशतिः मध्यमोपरितनत्रैवेयकदेवानां जघन्येन सप्तविंशतिः सागरोपमाणि उत्कर्षतोऽष्टाविंशतिः उपरितनाधस्तनत्रैवेयकदेवानां जघ-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ ६७ ॥

न्येनाष्टाविंशतिः सागरोपमाणि उत्कर्षत एकोनत्रिंशत् उपरितनमध्यमत्रैवेयकदेवानां जघन्यनैकोनत्रिंशत्सागरोपमाणि उत्कर्षतस्त्रिंशत् उप-
रितनोपरितनत्रैवेयकदेवानां जघन्यतस्त्रिंशत्सागरोपमाणि उत्कर्षत एकत्रिंशत् सागरोपमाणि विजयवैजयन्तजयन्तापराजितविमानदे-
वानां जघन्यनैकत्रिंशत्सागरोपमाणि उत्कर्षतस्त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमाणि सर्वार्थसिद्धमहाविमानदेवानामजघन्योत्कृष्टं त्रयस्त्रिंशत्साग-
रोपमाणि । कचिदेवं सूत्रपाठः—“देवपुरिसाण ठिई जहा पणवणाए ठिइएए तथा भाणियव्वा” इति, तत्र स्थितिपदेऽप्येवमेवोक्ता
स्थितिरिति ॥ उक्तं पुरुषस्य भवस्थितिमानमधुना पुरुषः पुरुषत्वमुच्चत् कियन्तं कालं निरन्तरमवतिष्ठते इति निरूपणार्थमाह—

पुरिसे णं भंते ! पुरिसे त्ति कालतो केवच्चिरं होइ ? , गोयमा ! जहन्नेणं अंतो० उक्को० सागरोव-
मसतपुहुत्तं सातिरेगं । तिरिक्खजोणियपुरिसे णं भंते ! कालतो केवच्चिरं होइ ? , गोयमा ! जह-
न्नेणं अंतो० उक्को० तिन्नि पलिओवमाइं पुव्वकोडिपुहुत्तमभहियाइं, एवं तं चेव, संचिट्ठणा जहा
इत्थीणं जाव खहरतिरिक्खजोणियपुरिसस्स संचिट्ठणा । मणुस्सपुरिसाणं भंते ! कालतो के-
वच्चिरं होइ ? , गोयमा ! खेत्तं पडुच्च जहन्ने० अंतो० उक्को० तिन्नि पलिओवमाइं पुव्वकोडिपु-
हुत्तमभहियाइं, धम्मचरणं पडुच्च जह० अंतो० उक्कोसेणं देस्सणा पुव्वकोडी एवं सव्वत्थ जाव
पुव्वविदेहअवरविदेह, अकम्मभूमगमणुस्सपुरिसाण जहा अकम्मभूमकमणुस्सिस्सितीणं जाव
अंतरदीवगाणं जच्चेव ठिती सच्चेव संचिट्ठणा जाव सव्वट्टसिद्धगाणं ॥ (सू० ५४)

पुरुषो णमिति वाक्यालङ्कारे भदन्त ! पुरुष इति पुरुषभावापरित्यागेन ‘कियच्चिरं’ कियन्तं कालं यावद्भवति ?, भगवानाह—गौतम !

२ प्रतिपत्तौ
पुरुषभव-
स्थितिः
सू० ५३
पुरुषवेद-
स्यस्थितिः
सू० ५४

॥ ६७ ॥

जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तैः, तावतः कालादूर्ध्वं मृत्वा ख्यादिभागमनाद्, उत्कर्षतः सातिरेकं सागरोपमशतपृथक्त्वं, सामान्येन तिर्यङ्गनराम-
रभवेव्वेतावन्तं कालं पुरुषेष्वेव भावसम्भवात्, सातिरेकता कतिपयमनुष्यभवेवैवेदितव्या, अत ऊर्ध्वं पुरुषनामकर्मोदयाभावतो नियमत
एव ख्यादिभागमनात् । तिर्यग्योनिकपुरुषाणां यथा तिर्यग्योनिकस्त्रीणां तथा वक्तव्यं, तच्चैवम—तिर्यग्योनिकपुरुषस्तिर्यग्योनिकपुरुषत्व-
मजहत् जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तैः, तदनन्तरं मृत्वा गत्यन्तरे वेदान्तरे वा संक्रमात्, उत्कर्षतस्त्रीणि पल्योपमानि पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकानि,
तत्र पूर्वकोटिपृथक्त्वं सप्त भवाः पूर्वकोट्यायुषः पूर्वविदेहादौ (यतः) त्रीणि पल्योपमान्यष्टमे भवे देवकुरुत्तच्छुक्रुषु, (यतः) विशेषचिन्तायां
जलचरपुरुषो जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तैः, तत ऊर्ध्वं मरणभावेन तिर्यग्योन्यन्तरे गत्यन्तरे वेदान्तरे वा संक्रमात्, उत्कर्षतः पूर्वकोटिपृथक्त्वं,
पूर्वकोट्यायुःसमन्वितस्य भूयो भूयस्तत्रैव ह्यादिवारोत्पत्तिसम्भवात् । चतुष्पदस्थलचरपुरुषो जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तैःमुत्कर्षतस्त्रीणि पल्यो-
पमानि पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकानि, तानि सामान्यतिर्यकपुरुषस्येव भावनीयानि । उरःपरिसर्पस्थलचरपुरुषो मुजपरिसर्पस्थलचरपु-
रुषश्च जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तैःमुत्कर्षतः पूर्वकोटिपृथक्त्वं, तच्च जलचरपुरुषस्येव भावनीयं । खचरपुरुषो जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तैः, अन्तर्मुहूर्त्त-
भावना सर्वत्रापि प्रागिव, उत्कर्षतः पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकः पल्योपमासङ्ख्येयभागः, स च सप्त वारान् पूर्वकोटिस्थितिपूत्पद्याष्टम-
वारमन्तरद्वीपादिखचरपुरुषेषु पल्योपमासङ्ख्येयभागस्थितिपूत्पद्यमानस्य वेदितव्यः । 'मणुस्सपुरिसाणं जहा मणुस्सिस्त्थीण'मिति,
मनुष्यपुरुषाणां यथा मनुष्यस्त्रीणां तथा वक्तव्यं, तच्चैवं—सामान्यतो मनुष्यपुरुषस्य क्षेत्रं प्रतीत्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तैः, तत ऊर्ध्वं मृत्वा
गत्यन्तरे वेदान्तरे वा संक्रमात्, उत्कर्षतस्त्रीणि पल्योपमानि पूर्वकोटीपृथक्त्वाभ्यधिकानि, तत्र सप्त भवाः पूर्वकोट्यायुषो महाविदेहेषु
अष्टमस्तु देवकुर्वादिषु, धर्मचरणं प्रतीत्य समयमेकं, द्वितीयसमये मरणभावात्, उत्कर्षतो देशेना पूर्वकोटी, उत्कर्षतोऽपि पूर्वकोट्यायुप

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि
रीयावृत्तिः
॥ ६८ ॥

एव वर्षाष्टकादूर्द्ध्वं चरणप्रतिपत्तिभावात्, विशेषचिन्तायां सामान्यतः कर्मभूमकमनुष्यपुरुषः कर्मभूमिरूपं क्षेत्रं प्रतीय जघन्यतोऽ-
न्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतस्त्रीणि पल्योपमानि पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकानि, तत्रान्तर्मुहूर्त्तभावना प्रागिव, त्रीणि पल्योपमानि पूर्वकोटिपृथक्त्वा-
भ्यधिकानि सप्त वारान् पूर्वकोट्यायुःसमन्वितेषूत्पद्याष्टमं वारसैकान्तसुषमायां भरतैरावतयोस्त्रिपल्योपमस्थितिपूत्पद्यमानस्य वेदित-
व्यानि, धर्मचरणं प्रतीय जघन्यत एकं समयं, सर्वविरतिपरिणामस्यैकसामयिकस्यापि सम्भवात्, उत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी, सम-
प्रचरणकालस्याप्येतावत एव भावात् । भरतैरावतकर्मभूमकमनुष्यपुरुषोऽपि भरतैरावतक्षेत्रं प्रतीय जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतस्त्रीणि
पल्योपमानि देशोनपूर्वकोट्यभ्यधिकानि, तानि च पूर्वकोट्यायुःसमन्वितस्य विदेहपुरुषस्य भरतादौ संहत्यानीतस्य भरतादिवासयोगाद्
भरतादिप्रवृत्तव्यपदेशस्य भवायुःक्षये एकान्तसुषमाप्रारम्भे समुत्पन्नस्य वेदितव्यानि, धर्मचरणं प्रतीय जघन्यत एकं समयमुत्कर्षतो
देशोना पूर्वकोटी, एतच्च द्वयमपि प्रागिव भावनीयं, पूर्वविदेहापरविदेहकर्मभूमकमनुष्यपुरुषः क्षेत्रं प्रतीय जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतः
पूर्वकोटिपृथक्त्वं, तच्च भूयो भूयस्तत्रैव सप्तवारानुत्पत्त्या भावनीयं, अत ऊर्द्ध्वं त्वशयं गत्यन्तरे योन्यन्तरे वा संक्रमभावात्, धर्मचरणं
प्रतीय जघन्यत एकं समयमुत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी । तथा सामान्यतोऽकर्मभूमकमनुष्यपुरुषस्तद्भावमपरित्यजन् जन्म प्रतीय जघ-
न्यत एकं पल्योपमं पल्योपमासङ्ख्येयभागन्यूनमुत्कर्षतस्त्रीणि पल्योपमानि, सहरणं प्रतीय जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं, तच्चान्तर्मुहूर्त्तोयुःशेष-
स्याकर्मभूमिषु संहतस्य वेदितव्यं, उत्कर्षतस्त्रीणि पल्योपमानि देशोनया पूर्वकोट्याऽभ्यधिकानि, तानि च देशोनपूर्वकोट्यायुःसम-
न्वितस्योत्तरकुर्वादौ संहतस्य तत्रैव मृत्वोत्पन्नस्य वेदितव्यानि, देशोनता च पूर्वकोट्या गर्भकालेन न्यूनत्वाद्, गर्भस्थितस्य सहरणप्र-
तिषेधात् । हैमवतैरुण्यवताकर्मभूमकमनुष्यपुरुषो जन्म प्रतीय जघन्यतः पल्योपमासङ्ख्येयभागन्यूनं पल्योपममुत्कर्षतः परिपूर्णं

२ प्रतिपत्तौ
पुरुषस्य-
स्थितिः
सू० ५४

॥ ६८ ॥

पल्योपमं, संहरणं प्रतीय जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतो देशोनया पूर्वकोट्याऽभ्यधिकमेकं पल्योपमं, अत्र भावना प्रागुक्तासुरेण स्वयं
 कर्तव्या । हरिवर्षम्यकवर्षाकर्मभूमकमनुष्यपुरुषो जन्म प्रतीय जघन्यतो द्वे पल्योपमे पल्योपमासङ्ख्येयभागन्यूने, उत्कर्षतः परिपूर्णं
 द्वे पल्योपमे, जघन्यत उत्कर्षतश्च तत्रैतावत आयुषः सम्भवात्, संहरणं प्रतीय जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं न्यूनान्तर्मुहूर्त्तायुषः संहरणाऽस-
 म्भवात्, उत्कर्षतो देशोनया पूर्वकोट्याऽभ्यधिके द्वे पल्योपमे, भावनाऽत्र प्राग्वत् । देवकुरुत्तर्कुर्वकर्मभूमकमनुष्यपुरुषः क्षेत्रं प्रतीय
 जघन्यतः पल्योपमासङ्ख्येयभागन्यूनानि त्रीणि पल्योपमानि उत्कर्षतः परिपूर्णानि त्रीणि पल्योपमधिकृत्य जघन्यतोऽ-
 न्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतर्त्रीणि पल्योपमानि देशोनपूर्वकोट्यधिकानि । अन्तरद्वीपकमनुष्यपुरुषो जन्म प्रतीय देशोनं पल्योपमासङ्ख्येयभागमु-
 त्कर्षतः परिपूर्णं पल्योपमासङ्ख्येयभागं, संहरणं प्रतीय जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतः पूर्वकोटिसमभ्यधिकः पल्योपमासङ्ख्येयभागः ।
 'देवाणं जा चेव ठिई सा चेव संचिट्टणा भाणियव्वा' देवानां चैव स्थितिः प्रागभिहिता सैव 'संचिट्टणा' इति कायस्थितिर्भणितव्या,
 नन्वेकभवभावाश्रयां कायस्थितिः सा कथमेकस्मिन् भवे भवति ?, नैष दोषः; देवपुरुषो देवपुरुषत्वापरित्यागेन कियन्तं कालं याव-
 न्भिरन्तरं भवति ? इत्येतावदेवात्र त्रिवक्षितं, तत्र देवो मृत्वाऽऽन्तर्त्येण भूयो देवो न भवति ततः 'देवाणं जा ठिई सा चेव संचिट्टणा
 भाणियव्वा' इत्यतिदेशः कृतः ॥ तदेवमुक्तं सातयेनावस्थानमिदानीमन्तरमाह—

पुरिसस्स णं भंते ! केवतियं कालं अंतरं होइ ?, गोयमा ! जहं एकं समयं उक्को० वणस्सति-
 कालो तिरिक्खजोणियपुरिसाणं जहं अंतोमु० उक्को० वणस्सतिकालो एवं जाव खहरति-
 रिक्खजोणियपुरिसाणं ॥ मणुस्सपुरिसाणं भंते ! केवतियं कालं अंतरं होइ ?, गोयमा ! खेतं

पटुष जह० अंतोसु० उक्को० वणस्सतिकालो, धम्मचरणं पटुष जह० एक्कं समयं उक्को० अणंतं कालं अणंताओ उस्स० जाव अट्टपोगलपरियटं देस्सुणं, कम्ममूमकाणं जाव विवेहो जाव धम्मचरणे एक्को समयो सेसं जहिरथीणं जाव अंतरदीघकाणं ॥ देवपुरिसाणं जह० अंतो० उक्को० वणस्सतिकालो, मयणवासिदेवपुरिसाणं ताव जाव सहस्सरो, जह० अंतो० उक्को० वणस्सतिकालो । आणतदेवपुरिसाणं भंते ! केवतियं कालं अंतरं होइ ? गोयमा ! जह० वासपुटुसं उक्को० वणस्सतिकालो, एवं जाव नेवेज्जदेवपुरिसस्सधि । अणुत्तरोववातियेदेवपुरिसस्स जह० वासपुटुसं उक्को० संखेज्जाइं सागरोवमाइं साइरेगाइं ॥ (सू० ५५)

‘पुरिसस्सणं’ इलादि, पुरुपस्य णमिति वाक्यालङ्कारे पूर्ववत् भवन्त ! अन्तरं कालतः कियच्चिरं भवति ?, पुरुपः पुरुपत्वात्परिब्रष्टः सन् पुनः कियता कालेन तदवाप्नोतीत्यर्थः, तत्र भगवानाह—गीतम् ! जघन्येनैकं समयं—समयादनन्तरं भूयोऽपि पुरुपत्वमवाप्नोतीति भावः, इयमत्र भावना—यदा कश्चित्पुरुष उपशमश्रेणिगत उपशान्ते पुरुषवेदे समयमेकं जीवित्वा तदनन्तरं त्रियते तदाऽसौ नियमारेवपुरुषेभूत्स्यते इति समयमेकमन्तरं पुरुपत्वम्, ननु कीनपुंसकयोरपि श्रेणिलाभो भवति तत्कसावूनयोरप्येवमेकः समयोऽन्तरं न भवति ?, उच्यते, स्त्रिया नपुंसकस्य च श्रेण्यारूढावदेवकभावानन्तरं मरणेन तथाविधशुभाध्यवसायतो नियमेन देवपुरुपत्वेनोत्पावात्, उत्कर्षतो वनस्सतिकालः, स चैवमभिलपनीयः—“अणंताओ उस्सप्पिणीओ ओसप्पिणीओ कालतो खेततो अणंता लोगा असंखेज्जा पोगलपरियट्ठा, ते णं पुगगलपरियट्ठा आवलियाए असंखेज्जा भागो” इति ॥ तदेवं सामान्यतः पुरुपत्वस्यान्तरमभिधाय सम्प्रति तिर्यक्पुरुषविष-

यमतिदेशमाह—‘जं तिरिक्खजोणित्थीणमंतरं’मित्यादि, यत्तिर्यग्योनिकखीणामन्तरं प्रागभिहितं तदेव तिर्यग्योनिकपुरुषाणामप्यविशेषितं वक्तव्यं; तत्रैवम्—सामान्यतस्तिर्यकपुरुषस्य जघन्यतोऽन्तरमन्तर्मुहूर्त्तं तावत्कालस्थितिना मनुष्यादिभवेन व्यवधानात्; उत्कर्षतो वनस्पतिकालोऽसङ्ख्येयपुद्गलपरावर्त्तोल्यः; तावता कालेनामुक्तौ सत्यां नियोगतः पुरुषत्वयोगात्, एवं विशेषचिन्तायां जलचरपुरुषस्य स्थलचरपुरुषस्य स्वचरपुरुषस्यापि प्रत्येकं जघन्यत उत्कर्षतश्चान्तरं वक्तव्यं ॥ सम्प्रति मनुष्यपुरुषत्वविषयान्तरप्रतिपादनार्थमतिदेशमाह—‘जं मणुस्सइत्थीणमंतरं तं मणुस्सपुरिसाणं’मिति, यन्मनुष्यखीणामन्तरं प्रागभिहितं तदेव मनुष्यपुरुषाणामपि वक्तव्यं, तत्रैवम्—सामान्यतो मनुष्यपुरुषस्य जघन्यतः क्षेत्रमधिकृत्यान्तरमन्तर्मुहूर्त्तं, तच्च प्रागिव भावनीयं, उत्कर्षतो वनस्पतिकालः; धर्मचरणमधिकृत्य जघन्यत एकं समयं, चरणपरिणामात्परिभ्रष्टस्य समयानन्तरं भूयोऽपि कस्यचिच्चरणप्रतिपत्तिसम्भवात्, उत्कर्षतो देशोनापाद्धपुद्गलपरावर्त्तः; एवं भरतैरावतकर्मभूमकमनुष्यपुरुषस्य पूर्वविदेहापरविदेहकर्मभूमकमनुष्यपुरुषस्य जन्म प्रतीय चरणमधिकृत्य च प्रत्येकं जघन्यत उत्कर्षतश्चान्तरं वक्तव्यं । सामान्यतोऽकर्मभूमकमनुष्यपुरुषस्य जन्म प्रतीय जघन्यतोऽन्तरं दश वर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्त्तोभ्यधिकानि, अकर्मभूमकमनुष्यपुरुषत्वेन मृतस्य जघन्यस्थितिषु देवेषूपपद्यते], ततोऽपि च्युत्वा कर्मभूमिषु खीत्वेन पुरुषत्वेन वोत्पद्य कस्याप्यकर्मभूमित्वेन भूयोऽप्युत्पादात्, देवमवाच्यत्वाऽनन्तरमकर्मभूमिषु मनुष्यत्वेन तिर्यकसञ्ज्ञापञ्चेन्द्रियत्वेन वा उत्पादाभावाद्दान्तराले कर्मभूमिकेषु मृत्वोत्पादाभिधानं, उत्कर्षतो वनस्पतिकालोऽन्तरं, संहरणं प्रतीय जघन्यतोऽन्तरमन्तर्मुहूर्त्तं, अकर्मभूमेः कर्मभूमिषु संहत्यान्तर्मुहूर्त्तानन्तरं तथाविधबुद्धिपरावर्त्तोदिभावतो भूयस्तत्रैव नयनसम्भवात्, उत्कर्षतो वनस्पतिकालः, एतावतः कालाद्दुर्लभकर्मभूमिषूपत्तिवत् संहरणस्यापि नियोगतो भावात् । एवं हैमवतैरण्यवतादिष्वप्यकर्मभूमिषु जन्मतः संहरणतश्च जघन्यत

उत्कर्षतश्चान्तरं वक्तव्यं यावदन्तरद्वीपकाकर्मभूमकमनुष्यपुरुषवक्तव्यता ॥ सम्प्रति देवपुरुषाणामन्तरप्रतिपादनार्थमाह—‘देवपुरिसस्त
 णं भंते!’ इत्यादि, देवपुरुषस्य भदन्त! कालतः कियञ्चिरमन्तरं भवति?, भगवानाह—गौतम! जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं, देवभवाश्रुत्वा गर्भ-
 व्युत्क्रान्तिकमनुष्येपूपथ पर्याप्तिसमाप्त्यनन्तरं तथाविधाध्यवसायमरणेन भूयोऽपि कस्यापि देवत्वेनोत्पादसम्भवात्, उत्कर्षतो वनस्प-
 त्तिकालः, एवमसुरकुमारादारभ्य निरन्तरं तावद्वक्तव्यं यावत्सहस्रारकल्पदेवपुरुषस्यान्तरं, आनतकल्पदेवस्यान्तरं जघन्येन वर्षपृथ-
 कत्वं, कसादेतावदिहान्तरमिति चेदुच्यते इह यो गर्भस्थः सर्वाभिः पर्याप्तिभिः पर्याप्तः स शुभाध्यवसायोपेतो मृतः सन् आनतक-
 ल्पादारतो ये देवास्तेपूपथ्यते नानतादिषु, तावन्मात्रकालस्य तद्योग्याध्यवसायविशुद्ध्यभावात्, ततो य आनतादिभ्यश्च्युतः सन् भूयो-
 ऽप्यानतादिपूपत्स्यते स नियमाच्चारित्रमवाप्य, चारित्रं चाष्टमे वर्षे, तत उक्तं जघन्यतो वर्षपृथक्त्वम्, उत्कर्षतो वनस्पतिकालः, एवं
 प्राणतारणाच्युतकल्पमैवेयकदेवपुरुषाणामपि प्रत्येकमन्तरं जघन्यत उत्कर्षतश्च वक्तव्यम्, अनुत्तरोपपातिकल्पपातीतदेवपुरुषस्य जघ-
 न्यतोऽन्तरं वर्षपृथक्त्वमुत्कर्षतः सङ्क्षेयानि सागरोपमाणि सातिरेकाणि, तत्र सङ्क्षेयानि सागरोपमाणि तदन्यवैमानिकेषु सङ्क्षेयवा-
 रोत्सपस्या, सातिरेकाणि मनुष्यभ्रवैः, तत्र सामान्याभिधानेऽप्येतदपराजितान्तमवगन्तव्यं, सर्वार्थसिद्धे सङ्क्षेवोत्पादतस्तत्रान्तरास-
 म्भवात्, अन्ये त्वभिदधति—भवनवासिन आरभ्य आईशानादमरस्य जघन्यतोऽन्तरमन्तर्मुहूर्त्तं, सनत्कुमारादारभ्यासहस्रारान्नव दि-
 नानि, आनतकल्पादारभ्याच्युतकल्पं यावन्नव मासाः, नवसु प्रैवेयकेषु सर्वार्थसिद्धमहाविमानवर्जेष्वनुत्तरविमानेषु च नव वर्षाणि,
 प्रैवेयकान् यावत् सर्वत्राप्युत्कर्षतो वनस्पतिकालः, विजयादिषु चतुर्षु महाविमानेषु द्वे सागरोपमे, उक्तञ्च—‘आईसाणादमरस्त

१ आईशानादन्तरमरणां हीनं मुहूर्त्तान्तं । आ सहस्रारात् अच्युतात् अनुत्तरात् दिनमासवर्षनवकम् ॥ १ ॥ स्थावरकाल उल्लेख. सर्वार्थं द्वितीयो नो-
 त्पादः । द्वे सागरोपमे विजयादिषु.

अंतरं हीणयं मुहुतंतो । आसहसारे अशुयणुत्तरदिणमासवासनव ॥ १ ॥ थावरकालुक्कोसो सव्वट्ठे बीयओ न उववाओ । दो अ-
यरा विजयादिसु” इति ॥ तदेवमुक्तमन्तरं, साम्प्रतमल्पबहुत्वं वक्तव्यं, तानि च पञ्च, तथा-प्रथमं सामान्याल्पबहुत्वं, द्वितीयं
त्रिविधतिर्यकपुरुषविषयं, तृतीयं त्रिविधमनुष्यपुरुषविषयं, चतुर्थं चतुर्विधदेवपुरुषविषयं, पञ्चमं मिश्रपुरुषविषयं, तत्र प्रथमं ताव-
दभिधित्सुराह—

अप्पाबहुयाणि जहेवित्थीणं जाव एतेसि णं भंते ! देवपुरिसाणं भवणवासीणं वाणमंतराणं जो-
तिसियाणं वेमाणियाणं य कतरेरहितो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ? ,
गोयमा ! सव्वत्थोवा वेमाणियदेवपुरिसा भवणवइदेवपुरिसा असंखे० वाणमंतरदेवपुरिसा अ-
संखे० जोतिसिया देवपुरिसा संखेज्जगुणा ॥ एतेसि णं भंते ! त्तिरिक्खजोणियपुरिसाणं जलय-
राणं थलयराणं खहराणं मणुस्सपुरिसाणं कम्मभूमकाणं अकम्मभूमकाणं अंतरद्वि० देवपु-
रिसाणं भवणवासीणं वाणमन्तराणं जोइसियाणं वेमाणियाणं सोधम्माणं जाव सव्वट्ठसिद्ध-
गाणं य कतरेरहितो अप्पा वा बहुगा वा जाव विसेसाहिया वा ? , गोयमा ! सव्वत्थोवा अंत-
रद्वीवगमणुस्सपुरिसा देवकुरुत्तरकुरुअकम्मभूमगमणुस्सपुरिसा दोवि संखेज्ज० हरिवासर-
म्मगवासअक० दोवि संखेज्जगुणा हेमवतहेरणवतवासअकम्म० दोवि संखि० भरेहरवत-
वासकम्मभूमगमणु० दोवि संखे० पुव्वविदेहअवरविदेहकम्मभू० दोवि संखे० अणुत्तरोववा-

त्रियदेवपुरिसा असंखि० उवरिसमेघविज्जदेवपुरिसा संखेज्ज० मज्झिमगेविज्जदेवपुरिसा संखेज्ज० हेट्ठि-
 मगेविज्जदेवपुरिसा संखे० अञ्जुयकप्पे देवपुरिसा संखे०, जाव आणतकप्पे देवपुरिसा संखेज्ज०
 सहसारे कप्पे देवपुरिसा असंखे० महासुके कप्पे देवपुरिसा असंखे० जाव माहिं दे कप्पे देव-
 पुरिसा असंखे० सणंङ्कुमारकप्पे देवपुरिसा असं० ईसाणकप्पे देवपुरिसा असंखे० सोधंम्मे
 कप्पे देवपुरिसा संखे० भवणवासिदेवपुरिसा असंखे० खहरतिरिक्खजोणियपुरिसा असंखे०
 यलयरतिरिक्खजोणियपुरिसा संखे० जलयरतिरिक्खजोणियपुरिसा असंखे० वाणमंतरदेव-
 पुरिसा संखे०, जोतिसियदेवपुरिसा संखेज्जगुणा ॥ (सू० ५६)

'पुरिसाणं भंते!' इत्यादि, सर्वस्तोका मनुष्यपुरुषाः सङ्ख्येयकोटीकोटीप्रमाणत्वात्, तेभ्यस्तिर्यग्योनिकपुरुषा असङ्ख्येयगुणाः,
 प्रतरासङ्ख्येयभागवत्स्यसङ्ख्येयश्रेणिगताकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्तेषां, तेभ्यो देवपुरुषाः सङ्ख्येयगुणाः, बृहत्तरप्रतरासङ्ख्येयभा-
 गवत्स्यसङ्ख्येयश्रेणिगताकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्, तिर्यग्योनिकपुरुषाणां यथा तिर्यग्योनिकस्त्रीणां मनुष्यपुरुषाणां यथा मनुष्यस्त्रीणा-
 मरूपबहुत्वं (तथा) वक्तव्यं । सम्प्रति देवपुरुषाणामल्पबहुत्वमाह-सर्वस्तोका अनुत्तरोपपातिकदेवपुरुषाः, क्षेत्रपत्योपमासङ्ख्येयभागवत्स्यो-
 काशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्, तेभ्य उपरितनपैर्येकदेवपुरुषाः सङ्ख्येयगुणाः, बृहत्तरक्षेत्रपत्योपमासङ्ख्येयभागवत्सिनभःप्रदेशरा-
 शिप्रमाणत्वात्, कथमेतद्वज्रस्यमिति चेदुच्यते-विमानबाहुल्यात्, तथाहि-अनुत्तरदेवानां पञ्च विमानानि, विमानशतं तूपरितनपैवे-
 यरूपकण्ठे, प्रतिविमानं नामसङ्ख्येया देवाः, यथा बाधोऽधोवर्त्सनि विमानानि तथा तथा देवा अपि प्राञ्चुर्येण लभ्यन्ते, ततोऽवर्त्स-

धते—अनुत्तरविमानवासिदेवपुरुषापेक्षया बृहत्तरक्षेत्रपत्योपमासङ्ख्येयभागवर्तिनभःप्रदेशराशिप्रमाणा उपरिवनम्रैवेयकप्रस्तटे देवपुरुषाः
 (संख्येयगुणा) एवसुत्तरत्रापि भावना विधेया, तेभ्यो मध्यमम्रैवेयकप्रस्तटेदेवपुरुषाः सङ्ख्येयगुणाः, तेभ्योऽप्यधस्तनम्रैवेयकप्रस्तटेदेव-
 पुरुषाः सङ्ख्येयगुणाः, तेभ्योऽप्यच्युतकल्पदेवपुरुषाः सङ्ख्येयगुणाः, तेभ्योऽप्यारणकल्पदेवपुरुषाः सङ्ख्येयगुणाः, यद्यप्यारणाच्युत-
 कल्पौ समश्रेणीकौ समविमानसङ्ख्याकौ च तथाऽपि कृष्णपाक्षिकास्तथास्वाभाव्यात्प्राचुर्येण दक्षिणस्यां दिशि समुत्पद्यन्ते । अथ
 के ते कृष्णपाक्षिकाः ?, उच्यते; इह द्वये जीवाः, तद्यथा—कृष्णपाक्षिकाः शुक्रपाक्षिकाश्च, तत्र येषां किञ्चिद्दूनोऽपार्द्धपुद्गलपरवर्तः
 संसारस्ते शुक्रपाक्षिकाः, इतरे दीर्घसंसारभाजिनः कृष्णपाक्षिकाः, उक्तञ्च—“जेसिमवड्डो पुगलपरियट्ठो सेसओ य संसारो । ते
 सुक्कपक्सिया खल्लु अहिए पुण कण्हपक्खीया ॥ १ ॥” अत एव लोकाः शुक्रपाक्षिकाः, अल्पसंसाराणां लोकानामेव सम्भवात्, यथा
 बहवः कृष्णपाक्षिकाः, दीर्घसंसाराणामनन्तानन्तानां भावात्, अथ कथमेतदवसातव्यं यथा कृष्णपाक्षिकाः प्राचुर्येण दक्षिणस्यां
 दिशि समुत्पद्यन्ते, उच्यते, तथास्वाभाव्यात्, तच्च तथास्वाभाव्यमेवं पूर्वाचार्यैर्युक्तिभिरुपबृंहितं—कृष्णपाक्षिकाः खलु दीर्घसंसार-
 भाजिन उच्यन्ते, दीर्घसंसारभाजिनश्च बहुपापोदयात्, बहुपापोदयाश्च क्रूरकर्माणः, क्रूरकर्माणश्च प्रायस्तथास्वाभाव्याद् तद्भव-
 सिद्धिका अपि दक्षिणस्यां दिशि समुत्पद्यन्ते; यत उक्तम्—“दीयमिह क्रूरकम्मा भवसिद्धीयावि दाहिणिल्लेसु । नेरइयतिरियमणुया
 सुराइठाणेसु गच्छंति ॥ १ ॥” ततो दक्षिणस्यां दिशि प्राचुर्येण कृष्णपाक्षिकाणां सम्भवादुपपद्यते—अच्युतकल्पदेवपुरुषापेक्षयाऽऽर-

१ येषामपार्धः पुद्गलपरवर्तः शेष एव संसारः । ते शुक्रपाक्षिकाः खलु अधिकं पुनः कृष्णपाक्षिकाः ॥ १ ॥ २ प्राय इह क्रूरकर्माणो भवसिद्धिका अपि दाक्षि-
 णात्येषु । नैस्यिकतिर्यक्मनुजासुरादिस्थानेषु गच्छन्ति ॥ १-॥

णकल्पदेवपुरुषाः सङ्क्षेयगुणाः, तेभ्योऽपि प्राणतकल्पदेवपुरुषाः सङ्क्षेयगुणाः, तेभ्योऽप्यानतकल्पदेवपुरुषाः सङ्क्षेयगुणाः, अत्रापि प्राणतकल्पापेक्षया सङ्क्षेयगुणत्वं कृष्णपाक्षिकाणां दक्षिणस्यां दिशि प्राचुर्येण भावात्, एते च सर्वेऽप्यनुत्तरविमानवास्यादय आनतकल्पवासिपर्यन्तदेवपुरुषाः प्रत्येकं क्षेत्रपल्योपमासङ्क्षेयभागवर्तिनभःप्रदेशराशिप्रमाणा द्रष्टव्याः, “आणयपाणयमाई पल्लसासंखभागो उ” इति वचनात्, केवलमसङ्क्षेयो भागो विचित्र इति परस्परं यथोक्तं सङ्क्षेयगुणत्वं न विरुध्यते, आनतकल्पदेवपुरुषेभ्यः सहस्रारकल्पवासिदेवपुरुषा असङ्क्षेयगुणाः, घनीकृतस्य लोकस्यैकप्रादेशिक्याः श्रेणेरसङ्क्षेयतमे भागे यावन्त आकाशप्रदेशास्तावत्प्रमाणत्वात्तेषां, तेभ्योऽपि महाशुक्ककल्पवासिदेवपुरुषा असङ्क्षेयगुणाः, बृहत्तरश्रेण्यसङ्क्षेयभागाकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्, कथमेतत्प्रत्येयमिति चेदुच्यते—विमानबाहुल्यात्, तथाहि—षट् सहस्राणि विमानानां सहस्रारकल्पे चत्वारिंशत्सहस्राणि महाशुक्ले, अन्यथाधोविमानवासिनो देवा बहुबहुतराः स्लोकस्तोकतरा उपरितनोपरितनविमानवासिनस्तत उपपद्यन्ते सहस्रारकल्पदेवपुरुषेभ्यो महाशुक्ककल्पवासिदेवपुरुषा असङ्क्षेयगुणाः, तेभ्योऽपि लान्तककल्पदेवपुरुषा असङ्क्षेयगुणाः, बृहत्तमश्रेण्यसङ्क्षेयभागवर्तिनभःप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्, तेभ्योऽपि ब्रह्मलोककल्पवासिदेवपुरुषा असङ्क्षेयगुणाः, भूयोबृहत्तमश्रेण्यसङ्क्षेयभागवर्त्याकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्, तेभ्योऽपि माहेन्द्रकल्पदेवपुरुषा असङ्क्षेयगुणाः, भूयस्तरबृहत्तमनभःश्रेण्यसङ्क्षेयभागाताकाशप्रदेशमानत्वात्, तेभ्यः सनत्कुमारकल्पदेवा असङ्क्षेयगुणाः, विमानबाहुल्यात्, तथाहि—द्वादश शतसहस्राणि सनत्कुमारकल्पे, विमाननामष्टौ शतसहस्राणि माहेन्द्रकल्पे अन्यच्च दक्षिणदिग्भागवर्ती सनत्कुमारकल्पो माहेन्द्रकल्पश्चोत्तरदिग्वर्ती दक्षिणस्यां च दिशि बहवः

समुत्पद्यन्ते कृष्णपाक्षिकाः, तत उपपद्यन्ते माहेन्द्रकल्पात्सन्त्कुमारकल्पे देवा असह्येयगुणाः, एते च सर्वेऽपि सहस्रारकल्पवासिदे-
वाद्यः सन्त्कुमारकल्पवासिदेवपर्यन्ताः प्रत्येकं स्वस्थाने चिन्त्यमाना धनीकृतलोकैकश्रेण्यसह्येयभागताकाशप्रदेशराशिप्रमाणा द्र-
ष्टव्याः, केवलं श्रेण्यसह्येयभागोऽसह्येयभेदभिन्नस्तत इत्थमसह्येयगुणतयाऽल्पबहुत्वमभिधीयमानं न विरोधभाक्, सन्त्कुमार-
कल्पदेवपुरुषेभ्य ईशानकल्पदेवपुरुषा असह्येयगुणाः, अङ्गुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशिसम्बन्धिनि द्वितीये वर्गमूले तृतीयेन वर्गमूलेन
गुणिते यावान् प्रदेशराशिस्तावत्सह्येयाकासु धनीकृतस्य लोकस्यैकप्रादेशिकीषु श्रेणिषु यावन्तो नभःप्रदेशास्तेषां यावान् द्वात्रिंशत्तमो
भागस्तावत्प्रमाणत्वात्, तेभ्यः सौधर्मकल्पवासिदेवपुरुषाः सह्येयगुणाः, विमानबाहुल्यात्, तथाहि—अष्टाविंशतिः शतसहस्राणि
विमानानामीशानकल्पे द्वात्रिंशच्छतसहस्राणि सौधर्मकल्पे, अपि च दक्षिणदिग्वर्ती सौधर्मकल्प ईशानकल्पश्चोत्तरदिग्वर्ती, दक्षि-
णस्यां च दिशि वहवः कृष्णपाक्षिका उत्पद्यन्ते, तत ईशानकल्पवासिदेवपुरुषेभ्यः सौधर्मकल्पवासिदेवपुरुषाः सह्येयगुणाः, नन्वियं
युक्तिः सन्त्कुमारमाहेन्द्रकल्पयोरप्युक्ता, परं तत्र माहेन्द्रकल्पापेक्षया सन्त्कुमारकल्पे देवा असह्येयगुणा उक्ता इह तु सौधर्मं कल्पे
सह्येयगुणास्तदेतत्कथम्?, उच्यते, तथावस्तुस्वामाव्यात्, एतच्चावसीयते प्रज्ञापनादौ सर्वत्र तथाभणनात्, तेभ्योऽपि भवन्वासि-
देवपुरुषा असह्येयगुणाः, अङ्गुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशेः सम्बन्धिनि प्रथमे वर्गमूले द्वितीयेन वर्गमूलेन गुणिते यावान् प्रदेशराशिरुप-
जायते तावत्सह्येयाकासु धनीकृतस्य लोकस्यैकप्रादेशिकीषु श्रेणिषु यावन्तो नभःप्रदेशास्तेषां यावान् द्वात्रिंशत्तमो भागस्तावत्प्रमाण-
त्वात्, तेभ्यो व्यन्तरदेवपुरुषा असह्येयगुणाः, सह्येययोजनकोटीकोटीप्रमाणैकप्रादेशिकश्रेणिमात्राणि खण्डानि यावन्त्येकस्मिन्
प्रतरे भवन्ति तेषां यावान् द्वात्रिंशत्तमो भागस्तावत्प्रमाणत्वात्, तेभ्यः सह्येयगुणा ज्योतिष्कदेवपुरुषाः, षट्पञ्चाशदधिकशतद्वया-

शुलप्रमाणैकप्रादेशिकश्रेणिमात्राणि खण्डानि यावन्त्येकस्मिन् प्रतरे भवन्ति तेषां यावान् द्वात्रिंशत्तमो भागस्तावत्प्रमाणत्वात् ॥ स-
 म्प्रति पञ्चमल्पबहुलमाह—‘एएसि णं भंते!’ इत्यादि, सर्वस्तोका अन्तरद्वीपकमनुष्यपुरुषाः, क्षेत्रस्य स्तोकत्वात्, तेभ्योऽपि
 देवकुरुत्तरकुरुमनुष्यपुरुषाः सङ्क्षेयगुणाः, क्षेत्रस्य बहुत्वात्, स्वस्थाने तु द्वयेऽपि परस्परं तुल्याः, तेभ्योऽपि हरिवर्षरस्यकवर्षाक-
 र्मभूमकमनुष्यपुरुषाः सङ्क्षेयगुणाः, क्षेत्रस्यातिबहुत्वात्, स्वस्थाने तु द्वयेऽपि परस्परं तुल्याः, क्षेत्रस्य समानत्वात्, तेभ्योऽपि हैमवत-
 हैरण्यवताकर्मभूमकमनुष्यपुरुषाः सङ्क्षेयगुणाः, क्षेत्रस्याल्पेऽव्यल्पस्थितिकतया प्राचुर्येण लभ्यमानत्वात्, स्वस्थाने तु द्वयेऽपि पर-
 स्परं तुल्याः, तेभ्योऽपि भरतैरावतकर्मभूमकमनुष्यपुरुषाः सङ्क्षेयगुणाः, अजितस्वामिकाले उत्कृष्टपदे (इव) स्वभावत एव भरतैरावतेषु
 [च] मनुष्यपुरुषाणामतिप्राचुर्येण सम्भवात्, स्वस्थाने च द्वयेऽपि परस्परं तुल्याः, क्षेत्रस्य तुल्यत्वात्, तेभ्योऽपि पूर्वविदेहापरविदे-
 हकर्मभूमकमनुष्यपुरुषाः सङ्क्षेयगुणाः, क्षेत्रबाहुल्यादजितस्वामिकाले इव स्वभावत एव मनुष्यपुरुषाणां प्राचुर्येण सम्भवात्, स्व-
 स्थाने तु द्वयेऽपि परस्परं तुल्याः, तेभ्योऽनुत्तरोपपातिकदेवपुरुषा असङ्क्षेयगुणाः, क्षेत्रपल्योपमासङ्क्षेयभागवत्यर्काशप्रदेशप्र-
 माणत्वात्, तदनन्तरुपरितनत्रैवेयकप्रस्तदेवपुरुषा मध्यमत्रैवेयकप्रस्तदेवपुरुषा अधस्तनत्रैवेयकप्रस्तदेवपुरुषा अच्युतकल्पदेव-
 पुरुषा आरणकल्पदेवपुरुषाः प्राणतकल्पदेवपुरुषा आनतकल्पदेवपुरुषा यथोत्तरं सङ्क्षेयगुणाः, भावना प्रागिव, तदनन्तरं सहस्रार-
 कल्पदेवपुरुषा लान्तककल्पदेवपुरुषा ब्रह्मलोककल्पदेवपुरुषा माहेन्द्रकल्पदेवपुरुषाः सनत्कुमारकल्पदेवपुरुषा ईशानकल्पदेवपुरुषा यथो-
 त्तरमसङ्क्षेयगुणाः, सौधर्मकल्पदेवपुरुषाः सङ्क्षेयगुणाः, सौधर्मकल्पदेवपुरुषेभ्यो भवनवासिदेवपुरुषा असङ्क्षेयगुणाः, भावना
 सर्वत्रापि प्रागिव, तेभ्यः खचरतिर्यग्योनिकपुरुषा असङ्क्षेयगुणाः, प्रतरासङ्क्षेयभागवत्यसङ्क्षेयश्रेणिगताकाशप्रदेशाशिप्रमाणत्वात्,

तेभ्यः स्थलचरतिर्यग्योनिकपुरुषाः सङ्क्षयेयगुणाः, तेभ्योऽपि जलचरतिर्यग्योनिकपुरुषाः सङ्क्षयेयगुणाः, युक्तित्रापि प्रागिव, तेभ्योऽपि वानमन्तरदेवपुरुषाः सङ्क्षयेयगुणाः, सङ्क्षयेयोजनकोटीप्रमाणैकप्रादेशिकश्रेणिमात्राणि खण्डानि यावन्त्येकस्मिन् प्रतरे भवन्ति तेषां यावान् द्वात्रिंशत्तमो भागस्तावत्प्रमाणत्वात्, तेभ्यो ज्योतिष्कदेवपुरुषाः सङ्क्षयेयगुणाः, युक्तिः प्रागेवोक्ता ॥

पुरिसवेदस्स णं भंते ! कम्मस्स केवतियं कालं बंधट्ठिती पणत्ता ? , गोयमा ! जहं अट्ठ संव-
च्छराणि, उक्को० दस्सागरोवमकोडाकोडीओ, दस्साससयाई अवाहा, अवाहूणिया कम्म-
ठिती कम्मणिसेओ ॥ पुरिसवेदे णं भंते ! किंपकारे पणत्ते ? , गोयमा ! वणद्वगिगजालस-
माणे पणत्ते, सेत्तं पुरिसा ॥ (सू० ५७)

पुरुषवेदस्थितिर्जघन्यतोऽष्टौ संवत्सराणि, एतन्न्यूनस्य तन्निबन्धनविशिष्टाध्यवसायाभावतो जघन्यत्वेनासम्भवात्, उत्कर्षतो दश सागरोपमकोटीकोटयः, दश वर्षशतान्यवाधा, अवाधोना कर्मस्थितिः कर्मनिषेकः, अस्य व्याख्या प्राग्वत् ॥ तथा पुरुषवेदो भदन्त ! किंपकारः प्रज्ञप्तः ? , भगवानाह—गौतम ! द्वाग्निज्वालासमानः, प्रारम्भे तीत्रमदनदाह इति भावः, प्रज्ञप्तः ॥ व्याख्यातः पुरुषा-
धिकारः, सम्प्रति नपुंसकाधिकारप्रस्तावः, तत्रेदमादिसूत्रम्—

से किं तं णपुंसका ? , णपुंसका तिविहा पणत्ता, तंजहा—नेरइयनपुंसका तिरिक्खजोणियनपुंसका
मणुस्सजोणियणपुंसका ॥ से किं तं नेरइयनपुंसका ? , नेरइयनपुंसका सत्तविधा पणत्ता, तंजहा—
रयणप्पभापुढविनेरइयनपुंसका सक्करप्पभापुढविनेरइयनपुंसका जाव अधेसत्तमपुढविनेरइयणपुं-

सका, से तं नेरइयनपुंसका ॥ से किं तं तिरिक्खजोणियणपुंसका ?, २ पंचविधा पणत्ता, तंजहा-
 एगिंदियतिरिक्खजोणियनपुंसका, बेइंदि० तेइंदि० चउ० पंचेदियतिरिक्खजोणियणपुंसका ॥ से
 किं तं एगिंदियतिरिक्खजोणियनपुंसका ?, २ पञ्चविधा पणत्ता, तं० पु० आ० ते० वा० व० से तं
 एगिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसका ॥ से किं तं बेइंदियतिरिक्खजोणियणपुंसका ?, २ अणेगविधा
 पणत्ता०, से तं बेइंदियतिरिक्खजोणिया, एवं तेइंदियावि, चउरिंदियावि ॥ से किं तं पंचेदिय-
 तिरिक्खजोणियणपुंसका ?, २ तिविधा पणत्ता, तंजहा-जलयरा थलयरा खहयरा । से किं तं
 जलयरा ?, २ सो चैव पुव्वुत्तभेदो आसालियवज्जितो भाणियव्वो, से तं पंचेदियतिरिक्खजोणि-
 यणपुंसका ॥ सो किं तं मणुस्सनपुंसका ?, २ तिविधाः पणत्ता, तंजहा-कम्मभूमगा अकम्मभूमगा
 अंतरदीवका, भेदो जाव भा० ॥ (सू० ५८)

‘से किं तं नपुंसगा’ इत्यादि, अथ के ते नपुंसका ? , नपुंसकास्त्रिविधाः प्रज्ञप्ताः, तथा-नैरयिकनपुंसकास्तिर्यग्योनिकनपुं-
 सका मनुष्यनपुंसकाश्च ॥ नैरयिकनपुंसकप्रतिपादनार्थमाह—‘से किं तं’मित्यादि, अथ के ते नैरयिकनपुंसकाः ?, पृथ्वीभेदेन सप्त-
 विधाः प्रज्ञप्ताः, तथा-एतन्नपुंसकानैरयिकनपुंसकाः शर्कराप्रभापृथ्वीनैरयिकनपुंसकाः यावदथःसप्तमपृथिवीनैरयिकनपुंसकाः;
 उपसंहारमाह—‘से तं नेरइयनपुंसका’ ॥ सम्प्रति तिर्यग्योनिकनपुंसकप्रतिपादनार्थमाह—‘से किं तं’मित्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमम्,
 भगवानाह-तिर्यग्योनिकनपुंसकाः पञ्चविधाः प्रज्ञप्ताः, तथा-एकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका यावत्पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकाः ॥

२ प्रतिपत्तौ
 पुरुषवेद
 स्थिति-
 प्रकारौ
 सू० ५७
 नपुंसक-
 भेदाः
 सू० ५८

॥ ७४ ॥

एकेन्द्रियनपुंसकप्रभसूत्रं सुगमं, भगवान्नाह—एकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकाः पञ्चविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—यथिवीकायिकैकेन्द्रिय-
तिर्यग्योनिकनपुंसका अप्कायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकास्तेजस्कायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका वायुकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिक-
नपुंसका वतस्सतिकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकाः, उपसंहारमाह—‘सेतं एगिंदियतिरिक्त्वजोणियनपुंसका’ ॥ द्वीन्द्रिय-
नपुंसकप्रतिपादनार्थमाह—‘वेईदिए’त्यादि, द्वीन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका भदन्त ! कतिविधाः प्रज्ञप्ताः ?, भगवान्नाह—गौतम !
अनेकविधाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—“पुलांकिमिया” इत्यादि पूर्ववत्चावदकव्यं यावत्तुरिन्द्रियभेदपरिसमाप्तिः ॥ पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकन-
पुंसका भदन्त ! कतिविधाः प्रज्ञप्ताः ?, गौतम ! त्रिविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—जलचराः स्थलचराः त्वचराश्च, एते च प्राग्वत्सप्रभेदा
वक्तव्याः, उपसंहारमाह—‘से तं पंचिंदियतिरिक्त्वजोणियणपुंसगा’ । ‘से किं तंभित्यादि, अय के ते मनुष्यनपुंसकाः ?, मनु-
ष्यनपुंसकास्त्रिविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—कर्मभूतका अकर्मभूतका अन्तरद्वीपकाश्च, एतेऽपि प्राग्वत्सप्रभेदा वक्तव्याः ॥ उक्तो भेदः, स-
न्वति स्थितिप्रतिपादनार्थमाह—

णपुंसकस्स णं भंते ! केवतियं कालं ठिनी पणत्ता ?, गोयमा ! जहं अंतो० उक्को० तेत्तीसं सा-
गरोवमाइं ॥ नेरइयनपुंसगस्स णं भंते ! केवतियं कालं ठिती पणत्ता ?, गोयमा ! जहं दस-
वाससहस्साइं उक्को० तेत्तीसं सागरोवमाइं, सव्वेसिं ठिनी भाणियव्वा जाव अवेसत्तमापुड-
विनेरइया । तिरिक्त्वजोणियणपुंसकस्स णं भंते ! केवइयं कालं ठिती पं, गोयमा !, जहं अंतो०
उक्को० पुव्वकोडी । एगिंदियतिरिक्त्वजोणियणपुंसकं जहं अंतो० उक्को० वावीसं वाससह-

स्साहं, पुढविकाइयएगिंदियतिरिक्खजोगियणपुंसकस्स णं भंते ! केवतियं कालं ठिती पन्नत्ता?,
 जहं अंतो० उक्को० बावीसं वाससहस्साहं, सन्वेसिं एगिंदियणपुंसकाणं ठिती भाणियन्वा,
 बेइंदियतेइंदियचउरिंदियणपुंसकाणं ठिती भाणितन्वा । पंचिंदियतिरिक्खजोगियणपुंसकस्स
 णं भंते ! केवतियं कालं ठिती पणत्ता?, गोयमा ! जहं अंतो० उक्को० पुन्वकोडी, एवं जल-
 यरतिरिक्खचउप्पदथलयउरगपरिसप्पयुगपरिसप्पखहयरतिरिक्ख० सन्वेसिं जहं अंतो०
 उक्को० पुन्वकोडी । मणुस्सणपुंसकस्स णं भंते ! केवतियं कालं ठिती पणत्ता?, गोयमा ! खेत्तं
 पडुच्च जहं अंतो० उक्को० पुन्वकोडी, धम्मचरणं पडुच्च जहं अंतो० उक्को० देसूणा पुन्वकोडी ।
 कम्मभूमगभरहेरवयपुन्वचिदेहअवरचिदेहमणुस्सणपुंसकस्सवि तहेव, अकम्मभूमगमणुस्सणपुं-
 सकस्स णं भंते ! केवतियं कालं ठिती पणत्ता?, गोयमा ! जम्मणं पडुच्च जहं अंतो० उक्को०
 अंतोसु० साहरणं पडुच्च जहं अंतो० उक्को० देसूणा पुन्वकोडी, एवं जाव अंतरदीवकाणं ॥
 णपुंसए णं भंते ! णपुंसए त्ति कालतो केवचिरं होइ?, गोयमा ! जहन्नेणं एकं समयं उक्को० तरु-
 कालो । णेरइयणपुंसए णं भंते !, २ गोयमा ! जहं दस वाससहस्साहं उक्को० तेत्तीसं साग-
 रोवमाहं, एवं पुढवीए ठिती भाणियन्वा । तिरिक्खजोगियणपुंसए णं भंते ! ति०?, २ गोयमा !
 जहं अंतो० उक्को० वणस्सतिकालो, एवं एगिंदियणपुंसकस्स णं, वणस्सतिकाइयस्सवि एवमेव,

सेसाणं जह० अंतो० उक्को० असंखेज्जं कालं असंखेज्जाओ उस्सप्पिणिओसप्पिणीओ का-
 लतो, खेत्तओ असंखेज्जा लोया । बेइदियतेइंदियचउरिंदियनपुंसकाण य जह० अंतो० उक्को०
 संखेज्जं कालं । पंचिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसए णं भंते !?, गोयमा ! जह० अंतो० उक्को० पुब्ब-
 कोडिपुहुत्तं । एवं जलयरतिरिक्खचउप्पदथलउरगपरिसप्पमुयगपरिसप्पमहोरगाणवि । म-
 णुस्सणपुंसकस्स णं भंते ! खेत्तं पडुच्च जह० अंतो० उक्को० पुब्बकोडिपुहुत्तं, धम्मचरणं पडुच्च
 जह० एक्कं समयं उक्को० देस्सणा पुब्बकोडी । एवं कम्मभूमगभरहेरवयपुब्बविदेहअवरविदेहे-
 सुवि भाणियव्वं । अकम्मभूमकमणुस्सणपुंसए णं भंते ! जम्मणं (पडुच्च) जह० अंतो० उक्को० सुहुत्त-
 पुहुत्तं, साहरणं पडुच्च जह० अंतो० उक्को० देस्सणा पुब्बकोडी । एवं सव्वेसिं जाव अंतरदीव-
 गाणं ॥ णपुंसकस्स णं भंते ! केवतियं कालं अंतरं होइ?, गोयमा ! जह० अंतो० उक्को० साग-
 रोवमसयपुहुत्तं सातिरेगं । णेरइयणपुंसकस्स णं भंते ! केवतियं कालं अंतरं होइ?, जह० अंतो०
 उक्को० तरुकालो, रयणप्पभापुढवीनेरइयणपुंसकस्स जह० अंतो० उक्को० तरुकालो, एवं स-
 व्वेसिं जाव अधेसत्तमा । तिरिक्खजोणियणपुंसकस्स जह० अंतो० उक्को० सागरोवमसयपु-
 हुत्तं सातिरेगं । एगिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसकस्स जह० अंतो० उक्को० दो सागरोवमसह-
 स्साइं संखेज्जासमव्वहियाइं, पुढविआउतेउवाऊणं जह० अंतो० उक्को० वणस्सइकालो ।

वणस्सत्तिकाइयाणं जह० अंतो० उक्को० असंखेज्जं कालं जाव असंखेज्जा लीया, सेसाणं बेइदि-
यादीणं जाव खहराणं जह० अंतो० उक्को० वणस्सत्तिकालो । मणुस्सणपुंसकस्स खेत्तं पडुच्च
जह० अंतो० उक्को० वणस्सत्तिकालो, धम्मचरणं पडुच्च जह० एगं समयं उक्को० अणंतं कालं
जावअवहुपोगलपरियट्ठं देसूणं, एवं कम्मभूमकस्सवि भरतेरवतस्स पुव्वविदेहअंवरविदेहकस्सवि ।
अकम्मभूमकमणुस्सणपुंसकस्स णं भंते! केवतियं कालं०?, जम्मणं पडुच्च जह० अंतो० उक्को०
वणस्सत्तिकालो, संहरणं पडुच्च जह० अंतो० उक्को० वणस्सत्तिकालो एवं जाव अंतरदीव-
गत्ति ॥ (सू० ५९)

‘नपुंसगस्स णं भंते!’ इत्यादि सुगमं, नवरमन्तमुहूर्त्तं तिर्यग्मनुष्यापेक्षया द्रष्टव्यं, त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि सप्तमपृथिवीनार-
कापेक्षया ॥ तदेवं सामान्यतः स्थितिरुक्ता, सम्प्रति विशेषतस्तं विचिचिन्तयिषुः प्रथमतः सामान्यतो विशेषतश्च नैरयिकनपुंसकविषया-
माह—‘नैरइयनपुंसगस्स णं’मित्यादि, सामान्यतो नैरयिकनपुंसकस्य जघन्यतो दश वर्षसहस्राणि उत्कर्षतस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोप-
माणि, विशेषचिन्तायां रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकनपुंसकस्य जघन्यतः स्थितिर्दश वर्षसहस्राणि उत्कर्षत एकं सागरोपमं शर्करापृथिवीनैर-
यिकनपुंसकस्य जघन्यत एकं सागरोपममुत्कर्षतस्त्रीणि सागरोपमाणि बालुकाप्रभापृथिवीनैरयिकनपुंसकस्य जघन्यतस्त्रीणि सागरोपमाणि
उत्कर्षतः सप्त पङ्कप्रभापृथिवीनैरयिकनपुंसकस्य जघन्यतः सप्त सागरोपमाणि उत्कर्षतो दश घूमप्रभापृथिवीनैरयिकनपुंसकस्य जघ-
न्यतो दश सागरोपमाणि उत्कर्षतः सप्तदश तमःप्रभापृथिवीनैरयिकनपुंसकस्य जघन्यतः सप्तदश सागरोपमाणि उत्कर्षतो द्वावि-

शुतिः अधःसप्तमपृथिवीनैरधिकनपुंसकस्य जघन्यतो द्वाविंशतिः सागरोपमाणि उत्कर्षतस्त्रयस्त्रिंशत्, क्वचिदतिदेशसूत्रं 'जहा प-
ण्णवणाए ठिइपदे तहे' त्यादि, तत्राप्येवमेवातिदेशव्याख्याऽपि कर्तव्या । सामान्यतस्त्रियोनिकनपुंसकस्य स्थितिर्जघन्यतोऽन्तमु-
हूर्त्तमुत्कर्षतः पूर्वकोटी, सामान्यत एकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकस्य जघन्यतोऽन्तमुहूर्त्तमुत्कर्षतो द्वाविंशतिर्वर्षसहस्राणि, विशेषचि-
न्तायां पृथिवीकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकस्य जघन्यतोऽन्तमुहूर्त्तमुत्कर्षतो द्वाविंशतिर्वर्षसहस्राणि अप्कायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनि-
कनपुंसकस्य जघन्यतोऽन्तमुहूर्त्तमुत्कर्षतः सप्त वर्षसहस्राणि तेजःकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकस्य जघन्यतोऽन्तमुहूर्त्तमुत्कर्षत-
स्त्रीणि रात्रिन्दिवानि वातकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकस्य जघन्यतोऽन्तमुहूर्त्तमुत्कर्षतस्त्रीणि वर्षसहस्राणि वनस्पतिकायिकैके-
न्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकस्य जघन्यतोऽन्तमुहूर्त्तमुत्कर्षतो दश वर्षसहस्राणि । द्वीन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकस्य जघन्यतोऽन्तमुहूर्त्तमु-
त्कर्षतो द्वादश वर्षाणि । त्रीन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकस्य जघन्यतोऽन्तमुहूर्त्तमुत्कर्षत एकोनपञ्चाशद् रात्रिन्दिवानि । चतुरिन्द्रिय-
तिर्यग्योनिकनपुंसकस्य जघन्यतोऽन्तमुहूर्त्तमुत्कर्षतः षण्मासाः । सामान्यतः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकस्य जघन्यतोऽन्तमुहूर्त्तमु-
त्कर्षतः पूर्वकोटी, विशेषचिन्तायां जलचरस्य स्थलचरस्य खचरस्यापि पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकस्य जघन्यतोऽन्तमुहूर्त्तमुत्कर्षतः
पूर्वकोटी ॥ सामान्यतो मनुष्यनपुंसकस्यापि जघन्यतोऽन्तमुहूर्त्तमुत्कर्षतः पूर्वकोटी, कर्मभूमकमनुष्यनपुंसकस्य क्षेत्रं प्रतीत्यं जघन्य-
तोऽन्तमुहूर्त्तमुत्कर्षतः पूर्वकोटी, 'धर्मचरणं' बाह्यवेषपरिकरितप्रब्रज्याप्रतिपत्तिमङ्गीकृत्य जघन्येतान्तमुहूर्त्तं तत ऊर्ध्वं मरणादिभा-
वात्, उत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी, संवत्सराष्टकादूर्ध्वं प्रतिपद्याजन्मपालनात्, भरतैरावतकर्मभूमकमनुष्यनपुंसकस्य पूर्वविदेहापर-
विदेहकर्मभूमकमनुष्यनपुंसकस्य च क्षेत्रं धर्मचरणं च प्रतीत्य जघन्यत उत्कर्षतश्चैवमेव वक्तव्यम् । अकर्मभूमकमनुष्यनपुंसकस्य

जन्म प्रतीत्य जघन्येनान्तमुहूर्त्तमुत्कर्षेणाप्यन्तमुहूर्त्तम्, अकर्मभूमौ हि मनुष्या नपुंसकाः समूर्च्छिमा एव भवन्ति, न गर्भव्युत्क्रान्तिकाः, युगलधर्मिणां नपुंसकत्वाभावात्, समूर्च्छिमाश्च जघन्यत उत्कर्षतो वाऽन्तमुहूर्त्तयुषः, केवलं जघन्यादुल्लेष्टमन्तमुहूर्त्तं बृहत्तरमवसेयं, संहरणं प्रतीत्य जघन्यतोऽन्तमुहूर्त्तमुत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी, संहरणादूर्ध्वमामरणान्तमवस्थानसम्भवात्, उत्कर्षतो देशोना च पूर्वकोट्या गर्भान्निर्गतस्य संहरणसम्भवात्, एवं विशेषचिन्तायां हैमवतैरण्यवताकर्मभूमकमनुष्यनपुंसकस्य हरिवर्षरम्यकवर्षाकर्मभूमकमनुष्यनपुंसकस्य देवकुरुत्तरकुर्वकर्मभूमकमनुष्यनपुंसकस्य अन्तरद्वीपकमनुष्यनपुंसकस्य च जन्म संहरणं च प्रतीत्यैवमेव वक्तव्यम् ॥ सम्प्रति कायस्थितिमाह—‘णपुंसगे णं भंते !’ इत्यादि, नपुंसको भदन्त ! नपुंसक इत्यादि, सामान्यतस्तद्वेदापरित्यागेन कालतः कियच्चिरं भवति ?, भगवान्नाह—गौतम ! जघन्यत एकं समयमुत्कर्षतो वनस्पतिकालं, तत्रैकसमयता उपशमश्रेणिसमाप्तौ सत्यामवेदकले सति उपशमश्रेणीतः प्रतिपततो नपुंसकवेदोदयसमयानन्तरं कस्यचिन्मरणात्, तथा मृतस्य चावश्यं देवोत्पादे पुंवेदोदयभावात्, वनस्पतिकालः—आवलिकासङ्क्षेयभागगतसमयराशिप्रमाणासङ्क्षेयपुद्गलपरावर्त्तप्रमाणः । नैरथिकनपुंसककायस्थितिचिन्तायां यदेव सामान्यतो विशेषतश्च स्थितिमानं जघन्यत उत्कर्षतश्चोक्तं तदेवावसातव्यं, भवस्थितिव्यतिरेकेण तत्रान्यस्याः कायस्थितेरसम्भवात् । सामान्यतस्तिर्यग्योनिकनपुंसककायस्थितिचिन्तायां जघन्यतोऽन्तमुहूर्त्तं, तदनन्तरं मृत्वा गत्यन्तरे वेदान्तरे वा संक्रमात्, उत्कर्षतो वनस्पतिकालः, विशेषचिन्तायामेकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसककायस्थितावपि जघन्यतोऽन्तमुहूर्त्तं भावना प्राग्भवत्, उत्कर्षतो वनस्पतिकालो यथोदितरूपः, तत्रापि विशेषचिन्तायां पृथिवीकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसककायस्थितौ जघन्यतोऽन्तमुहूर्त्तमुत्कर्षतोऽसङ्क्षेयकालोऽसङ्क्षेयोत्सर्पिण्यवसर्पिणीप्रमाणः, तथा चाह—‘उक्त्रोसेणमसंखेज्जं कालं असंखेज्जाथो उस्सपिप-

२ प्रतिपत्तौ
नपुंसकवे-
दतद्वत्स्थि-
त्यन्तरादि
सू० ६०

॥ ७७ ॥

णीओसपिणीओ कालतो, खेत्ततो असंखिज्जा लोगा” एवमकायिकतेजःकायिकायस्थितिष्वपि वक्तव्यं, वनस्पतिकायिकायस्थितौ तथा वक्तव्यं यथा सामान्यत एकेन्द्रियकायस्थितौ । द्वीन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसककायस्थितौ जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्क-
 कर्षतः सङ्ख्येयः कालः, स च सङ्ख्येयानि वर्षसहस्राणि प्रतिपत्तव्यः । एवं त्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसककायस्थितोरपि वक्त-
 व्यम् । पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसककायस्थितौ जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतः पूर्वकोटिपृथक्त्वं, तच्च निरन्तरं सप्तमवात् पूर्वकोट्यायुषो
 नपुंसकत्वेनाभुवतो वेदितव्यं, तत उर्ध्वं त्ववश्यं वेदान्तरे विलक्षणभवान्तरे वा संक्रमत्, एवं जलचरस्थलचरखचरसामान्यतो मनु-
 ष्यनपुंसककायस्थितिष्वपि वेदितव्यं, कर्मभूमकमनुष्यनपुंसककायस्थितौ क्षेत्रं प्रतीत्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं उत्कर्षतः पूर्वकोटीपृथक्त्वं
 भावना प्रागिव, धर्मचरणं प्रतीत्य जघन्यत एकं समयमुत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी; अत्रापि भावना पूर्ववत् । एवं भरतैरावतकर्मभूम-
 कमनुष्यनपुंसककायस्थितौ पूर्वविदेहापरविदेहकर्मभूमकमनुष्यनपुंसककायस्थितौ च वाच्यं, सामान्यतोऽकर्मभूमकमनुष्यनपुंसककाय-
 स्थितिचिन्तायां जन्म प्रतीत्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं, एतावत्यपि कालेऽसकृदुत्पादात्, उत्कर्षतोऽन्तर्मुहूर्त्तपृथक्त्वं, तत ऊर्ध्वं तत्र तथोत्पादा-
 भावात्, संहरणं प्रतीत्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं तत ऊर्ध्वं मरणादिभावात् उत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी । एवं हैमवतहैरण्यवतहरिवर्षरम्य-
 कर्षदेवकुत्तरकुर्वन्तरद्वीपकमनुष्यनपुंसककायस्थितिष्वपि वक्तव्यम् ॥ तदेवमुक्ता कायस्थितिः, साम्प्रतमन्तरमभित्सुरिदिमाह—
 ‘नपुंसगस्स ण’मित्यादि, नपुंसकस्य णमिति वाक्यालङ्कारे भदन्त ! अन्तरं कालतः कियच्चिरं भवति ?, नपुंसको भूत्वा नपुंसकत्वात्प-
 रिभ्रष्टः पुनः कियता कालेन नपुंसको भवतीत्यर्थः, भगवानाह—गौतम ! जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं, एतावता पुरुषादिकालेन व्यवधानात्,
 उत्कर्षतः सागरोपमशतपृथक्त्वं सातिरेकं, पुरुषादिकालस्यैतावत एव सम्भवात्, तथा चात्र सङ्ग्रहणिगाथा—“इत्थिनपुंसा संचि-

दृष्टेः सु-पुरिसंतरे य समओ उ । पुरिसनपुंसा संचिद्वर्णंतरे सागर पुहुत्तं ॥ १ ॥” अस्या अक्षरगमनिका-संचिद्वर्णना नाम सातत्येनावस्थानं, तत्रं स्त्रिया नपुंसकस्य च सातत्येनावस्थाने पुरुषान्तरे च जघन्यत एकः समय. तथा यथा प्रागभिहितम्—“इत्थीए णं भंते! इत्थीत्ति कालतो कियच्चिरं होइ?, गोयमा! एणेणं आदेसेणं जह० एणं समय” इत्यादि, तथा-नपुंसगे णं भंते! नपुंसगत्ति कालतो कियच्चिरं होइ?, गोयमा! जह० एकं समय” इत्यादि, तथा—“पुरिसस्स णं भंते! अंतरं कालतो कियच्चिरं होइ?, गोयमा! जह० एणं एकं समय” इत्यादि । तथा पुरुषस्य नपुंसकस्य यथाक्रमं संचिद्वर्णना-सातत्येनावस्थानमन्तरं चोत्कर्षतः ‘सागरपृथक्त्वं’ पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् सागरोपमशतपृथक्त्वं, तथा च प्रागभिहितम्—“पुरिसे णं भंते! पुरिसेत्ति कालतो कियच्चिरं होइ?, गोयमा! जह० एणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं सागरोवमसयपुहुत्तं सातिरेणं” नपुंसकान्तरोत्कर्षप्रतिपादकं चेदमेवाधिकृतं तत्सूत्रमिति । तथा सामान्यतो नैरधिकनपुंसकस्यान्तरं जघन्यतोऽन्तर्मुहुत्तं, सप्तमनरकपृथिव्या उद्भूत्य तन्दुलमात्स्यादिभवेष्वन्तर्मुहुत्तं स्थित्वां भूयः सप्तमनरकपृथिवीगामनस्य श्रवणात्, उत्कर्षतो वनस्पतिकालः, नरकभवाद्दुद्भूत्य पारम्पर्येण निगोदेषु मध्ये गत्वाऽन्तं कालमवस्थानात्, एवं विशेषचिन्तायां प्रतिपृथिव्यपि वक्तव्यं । तथा सामान्यचिन्तायां तिर्यग्योनिकनपुंसकस्यान्तरं जघन्यतोऽन्तर्मुहुत्तमुत्कर्षतः सागरोपमशतपृथक्त्वं, सातिरेकत्वभावना प्रागिव, विशेषचिन्तायां सामान्यत एकेन्द्रितिर्यग्योनिकनपुंसकस्यान्तरमन्तर्मुहुत्तं तावता द्वीन्द्रियादिकालेन व्यवधानात्, उत्कर्षतो द्वे सागरोपमसहस्रे, सहस्रेयवर्षाणि त्रसकायस्थितिकालस्य एकेन्द्रियत्वव्यवधायकस्योत्कर्षतोऽप्येतावत् एव सम्भवात् । पृथिवीकायिकैकेन्द्रितिर्यग्योनिकनपुंसकस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहुत्तमुत्कर्षतो वनस्पतिकालः । एवमप्यधिकतेजःकायिकवायुकायिकैकेन्द्रितिर्यग्योनिकनपुंसकानामपि वक्तव्यं । वनस्पतिकायिकैकेन्द्रितिर्यग्योनिकनपुंसकस्य जघन्य-

२ प्रतिपत्तौ
नपुंसकवे-
दतद्वत्स्थि-
त्यन्तरादि
सू० ६०

॥ ७८ ॥

तोऽन्तर्मुहूर्तयुत्कर्षतोऽसह्येयं कालं यावत्, स चासाक्षेयः कालोऽसह्येया उत्सर्पिण्यासर्पिण्यः कालतः, श्रेयतोऽसह्येया लोकाः, किमुक्तं भवति ?—असह्येयलोकाकाशप्रदेशानां प्रतिमयमेकैकापक्षरे यावत् उत्सर्पिण्यसर्पिण्यो भवन्ति तावत् इत्यर्थः, वनस्पति- भवात्प्रच्युतस्थान्यत्रोत्कर्षत एतावन्तं कालमवस्थानसम्भवात्, तदनन्तरं संमारिणो नियमेन भूयो वनस्पतिकारिकत्वेनोत्पादयामात् । द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकचतुस्रानां जलचररुलचरद्वारपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकचतुस्रानां यामान्यतो मनु- व्यनपुंसकस्य च जघन्यतोऽन्तरमन्तर्मुहूर्तयुत्कर्षतोऽन्तं कालं, म चाग्नः कालो वनस्पतिकालो ययोक्तद्वारः प्रविपत्तयः, धर्म- भूषकमनुष्यनपुंसकस्यान्तरं क्षेत्रं प्रतीत्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तयुत्कर्षतो वनस्पतिकालः, धर्मचरणं प्रतीत्य जगन्त्य एतं समयं गान्, लब्धिपातस्य सर्वजघन्यसैकसामयिकत्वान्, उत्कर्षतोऽन्तं कालं, तमेवानन्तं कालं निर्दोषानि—“अगंगाधो उत्सर्पिणीओन- प्पिणीओ कालो, सेतधो अणता लोका अबहुं पुगलपरियट्टं देवृण”मिति, एवं मत्तैरानपूर्वित्तिदेशपरविदेहकर्मभूषकवगुण- नपुंसकानामपि क्षेत्रं धर्मचरणं च प्रतीत्य जघन्यगुलकट्टं चान्तरं प्रदोहं वक्ष्यम् । अकर्मभूषकमनुष्यनपुंसकस्य अन्न प्रतीत्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तं, एतावता गलन्तरादिकालेन व्यवधानभावात्, उत्कर्षतो वनस्पतिकालः, संहरणं प्रतीत्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तं, तच्चैवं—कोऽपि कर्मभूषकमनुष्यनपुंसकः केनाप्यकर्मभूषो संहरतः, न च मागपपुकाष्टान्नापलादकर्मभूषक इति व्यवहित्यते, ततः कियत्कालानन्तरं तथाविधबुद्धिपरावर्तनभावतो भूयोऽपि कर्मभूषो संहरतः, न च चान्तर्मुहूर्तं पुरा पुनरप्यकर्मभूषामानीतः, उत्कर्षतो वनस्पतिकालः । एवं विशेषचिन्तायां हेमवतहेरण्यवतद्विपरिन्त्यहेदेवकृत्वाऽर्कर्मभूषकमनुष्यनपुंसकानागन्तरीपत्कमनुष्यनपुंसकस्य च जन्म संहरणं च प्रतीत्य जघन्यत उत्कर्षतश्चान्तरं वक्ष्यम् ॥ तदेवगुक्तमन्तरमधुनाऽल्पमधुरामाह—

एतेसि णं भंते ! णेरइयणपुंसकाणं त्तिरिक्खजोणियनपुंसकाणं मणुस्सणपुंसकाण य कयरे कयरे-
 ह्तिन्तो जाव विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सन्वथोवा मणुस्सणपुंसका नेरइयनपुंसगा असंखेज्जगुणा
 त्तिरिक्खजोणियणपुंसका अणंतगुणा ॥ एतेसि णं भंते ! रयणप्पहापुढविणेरइयणपुंसकाणं जाव
 अहेसत्तामपुढविणेरइयणपुंसकाण य कयरे २ हित्तो जाव विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सन्वथो-
 वा अहेसत्तामपुढविनेरइयणपुंसका छट्ठपुढविणेरइयणपुंसका असंखेज्जगुणा जाव दोच्चपुढविणेरइय-
 णपुंसका असंखेज्जगुणा इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए णेरइयणपुंसका असंखेज्जगुणा ॥ एतेसि णं
 भंते ! त्तिरिक्खजोणियणपुंसकाणं एगिंदियत्तिरिक्खजोणियणपुंसकाणं पुढविकाइय जाव व-
 णस्सत्तिकाइयएगिंदियत्तिरिक्खजोणियणपुंसकाणं बेहंदियतेहंदियचडरिंदियपंचेदियत्तिरिक्ख-
 जोणियणपुंसकाणं जलयराणं थलयराणं खहयराण य कत्तरे २ ह्तिन्तो जाव विसेसाहिया वा ?,
 गोयमा ! सन्वथोवा खहयरत्तिरिक्खजोणियणपुंसका, थलयरत्तिरिक्खजोणियनपुंसका संखेज्ज०
 जलयरत्तिरिक्खजोणियनपुंसका संखेज्ज० चतुरिंदियत्तिरि० विसेसाहिया तेहंदियत्ति० विसेसा-
 हिया बेहंदियत्ति० विसेसा० तेउक्काइयएगिंदियत्तिरिक्खा असंखेज्जगुणा पुढविकाइयएगिंदि-
 यत्तिरिक्खजोणिया विसेसाहिया, एवं आउवाउवणस्सत्तिकाइयएगिंदियत्तिरिक्खजोणियणपुंसका
 अणंतगुणा ॥ एतेसि णं भंते ! मणुस्सणपुंसकाणं कम्मभूमिणपुंसकाणं अकम्मभूमिणपुंसकाणं अंत-

रदीवकाण यं कतरे कयरेहितो अप्पा वा ४ ? , गोयमा ! सव्वत्थोवा अंतरदीवगअकम्मभूमग-
 मणुस्सणपुंसका देवकुरुत्तरकुरुअकम्मभूमगा दोवि संखेज्जगुणा एवं जाव पुव्वविदेहअवरवि-
 देहकम्म० दोवि संखेज्जगुणा ॥ एतेसि णं भंते ! णेरइयणपुंसकाणं रयणप्पभापुढविनेरइयनपुंस-
 काणं जाव अधेसत्तमापुढविणेरइयणपुंसकाणं तिरिक्खजोणियणपुंसकाणं एगिंदियतिरिक्ख-
 जोणियाणं पुढविकाइयएगिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसकाणं जाव वणस्सतिकाइय० वेइंदियतेइ-
 दियचतुरिंदियपंचिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसकाणं जलयराणं खहयराणं मणुस्सणपुंस-
 काणं कम्मभूमिकाणं अकम्मभूमिकाणं अंतरदीवकाण यं कतरे २ हितो अप्पा ४, गोयमा ! सव्व-
 त्थोवा अधेसत्तमापुढविणेरइयणपुंसका छट्टपुढविनेरइयनपुंसका असंखेज्ज० जाव दोच्चपुढविणे-
 रइयणपुं० असंखे० अंतरदीवगमणुस्सणपुंसका असंखेज्जगुणा, देवकुरुत्तरकुरुअकम्मभू-
 मिक० दोवि संखेज्जगुणा जाव पुव्वविदेहअवरविदेहकम्मभूमगमणुस्सणपुंसका दोवि संखेज्ज-
 गुणा, रयणप्पभापुढविणेरइयणपुंसका असंखे० खहयपंचिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसका असं०
 थलयर० संखिज्ज० जलयर० संखिज्जगुणा चतुरिंदियतिरिक्खजोणिय० चिसेसाहिया तेइंदिय०
 चिसे० वेइंदिय० चिसे० तेउक्काइयएगिंदिय० असं० पुढविकाइयएगिंदिय० चिसेसाहिया

आडक्काइय० विसे० वाडकाइय० विसेसा० वणससइकाइयएगिंदियतिरिक्खजोगियणपुंसका
अणंतगुणा ॥ (सू० ६०)

‘एएसि ण’मित्यादि प्रअसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! सर्वस्तोका मनुष्यनपुंसकाः, श्रेण्यसङ्ख्येयभागवत्तिप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्, तेभ्योऽपि नैरयिकनपुंसका असङ्ख्येयगुणाः, अङ्गुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशौ तद्गतप्रथमवर्गमूले द्वितीयवर्गमूलेन गुणिते यावान् प्रदेशराशिर्भवति तावत्प्रमाणासु घनीकृतस्य लोकस्यैकप्रादेशिकीपु श्रेणिषु यावन्तो नभःप्रदेशास्तावत्प्रमाणत्वात्तेषां, तेभ्यस्तिर्यग्योनिकनपुंसका अनन्तगुणाः, निगोदजीवानामनन्तत्वात् ॥ सम्प्रति नैरयिकनपुंसकविषयमल्पबहुत्वमाह—‘एएसि ण’मित्यादि, सर्वस्तोका अधःसप्तमपृथिवीनैरयिकनपुंसकाः, अभ्यन्तरश्रेण्यसङ्ख्येयभागवत्तिनभःप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्, तेभ्योऽपि पष्ठपृथिवीनैरयिकनपुंसका असङ्ख्येयगुणाः, तेभ्योऽपि पञ्चमपृथ्वीनैरयिकनपुंसका असङ्ख्येयगुणाः, तेभ्योऽपि चतुर्थपृथिवीनैरयिकनपुंसका असङ्ख्येयगुणाः, तेभ्योऽपि तृतीयपृथिवीनैरयिकनपुंसका असङ्ख्येयगुणाः, तेभ्योऽपि द्वितीयपृथिवीनैरयिकनपुंसका असङ्ख्येयगुणाः, पूर्वनैरयिकपरिमाणहेतुश्रेण्यसङ्ख्येयभागापेक्षयाऽसङ्ख्येयगुणासङ्ख्येयगुणश्रेण्यसङ्ख्येयभागवत्तिनभःप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्, द्वितीयपृथिवीनैरयिकनपुंसकेभ्योऽस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्यां नैरयिकनपुंसका असङ्ख्येयगुणाः, अङ्गुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशौ तद्गतप्रथमवर्गमूले द्वितीयवर्गमूलेन गुणिते यावान् प्रदेशराशितावत्प्रमाणासु घनीकृतस्य लोकस्यैकप्रादेशिकीपु श्रेणिषु यावन्त आकाशप्रदेशास्तावत्प्रमाणत्वात्, प्रतिपृथिवि च पूर्वोत्तरपश्चिमदिग्भाविनो नैरयिकाः सर्वस्तोकाः, तेभ्यो दक्षिणदिग्भाविनोऽसङ्ख्येयगुणाः, पूर्वपूर्वपृथिवीगतदक्षिणदिग्भाविभ्योऽत्युत्तरस्यामुत्तरस्यां पृथिव्यामसङ्ख्येयगुणाः पूर्वोत्तरपश्चिमदिग्भाविनः, तथां चोक्तं प्रज्ञापनायाम्—‘दिसाणुवाणं सब्व-

२ प्रतिपत्तौ
नपुंसका-
नामल्य-
बहुत्वं
सू० ६०

॥ ८० ॥

शोवा अहेसत्तमपुढविनेरइया पुरत्थिमपच्चत्थिमउत्तरेणं, दाहिणेणं असंखेज्जगुणा । दाहिणेहितो अहेसत्तमपुढविनेरइएहितो छट्ठाए
 तमाए पुढवीए नेरइया पुरत्थिमपच्चत्थिमउत्तरेणं असंखेज्जगुणा, दाहिणेणं असंखेज्जगुणा । दाहिणिह्लेहितो तमापुढविनेरइएहितो पंच-
 माए पुढवीए नेरइया पुरत्थिमपच्चत्थिमउत्तरेणं असंखेज्जगुणा, दाहिणेणं असंखेज्जगुणा । दाहिणिह्लेहितो धूमप्पभापुढविनेरइएहितो
 चउत्थीए पंकप्पभाए पुढवीए नेरइया पुरत्थिमपच्चत्थिमउत्तरेणं असंखेज्जगुणा । दाहिणेणं असंखेज्जगुणा । दाहिणिह्लेहितो पंकप्पभापुढ-
 विनेरइएहितो तइयाए वालुयप्पभाए पुढवीए नेरइया पुरत्थिमपच्चत्थिमउत्तरेणं असंखेज्जगुणा, दाहिणेणं असंखेज्जगुणा । दाहिणिह्ले-
 हितो वालुयप्पभापुढविनेरइएहितो दुइयाए सक्करप्पभाए पुढवीए नेरइया पुरत्थिमपच्चत्थिमउत्तरेणं असंखेज्जगुणा, दाहिणेणं असंखे-
 ज्जगुणा । दाहिणिह्लेहितो सक्करप्पभापुढवीनेरइएहितो इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया पुरत्थिमपच्चत्थिमउत्तरेणं असंखेज्जगुणा,
 दाहिणेणं असंखेज्जगुणा” । सम्प्रति तिर्यग्योनिकनपुंसकविषयमल्पबहुत्वमाह—‘एएसि ण’मित्यादि, सर्वस्तोकाः खचरपञ्चेन्द्रियति-
 र्यग्योनिकनपुंसकाः, प्रतरासङ्ख्येयभागवत्त्यसङ्ख्येश्रेणिगताकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्, तेभ्यः स्थलचरतिर्यग्योनिकनपुंसकाः सङ्ख्ये-
 यगुणाः, बृहत्तरप्रतरासङ्ख्येयभागवत्त्यसङ्ख्येश्रेणिगतनभःप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्, तेभ्योऽपि जलचरतिर्यग्योनिकनपुंसकाः सङ्ख्येय-
 गुणाः, बृहत्तमप्रतरासङ्ख्येयभागवत्त्यसङ्ख्येश्रेणिगताकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्, तेभ्योऽपि चतुरिन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका विशेवा-
 धिकाः, असङ्ख्येययोजनकोटीप्रमाणाकाशप्रदेशराशिप्रमाणासु घनीकृतस्य लोकस्य एकप्रदेशिकीषु श्रेणिषु यावन्तो नभःप्रदेशा-
 स्तावत्प्रमाणत्वात्, तेभ्यस्त्रीन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका विशेषाधिकाः, प्रभूततरश्रेणिगताकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्, तेभ्योऽपि द्वीन्द्रिय-
 तिर्यग्योनिकनपुंसका विशेषाधिकाः, प्रभूततमश्रेणिगताकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्, तेभ्यस्तेजस्काधिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका अस-

स्त्रियगुणाः, सूक्ष्मबाहुरभेदभिन्नानां तेषामसङ्क्षेपयोक्त्याकाशप्रदेशपरिमाणत्वात्, तेभ्यः पृथिवीकार्थिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका
 विशेषाधिकाः, प्रभूतासङ्क्षेपयोक्त्याकाशप्रदेशप्रमाणत्वात्, तेभ्योऽकार्थिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका विशेषाधिकाः, प्रभूततरासङ्क्षे-
 यलोकाकाशप्रदेशमानत्वात्, तेभ्योऽपि वायुकार्थिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका विशेषाधिकाः, प्रभूततमासङ्क्षेपयोक्त्याकाशप्रदेशराशि-
 प्रमाणत्वात्, तेभ्योऽपि वनस्पतिकार्थिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका अनन्तगुणाः, अनन्तलोकाकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात् ॥ अधुना
 मनुष्यनपुंसकविषयमल्पबहुत्वमाह—‘एएसि ण’मित्यादि, सर्वस्लोका अन्तरद्वीपजमनुष्यनपुंसका; एते च संमूर्च्छनजा द्रष्टव्याः,
 गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्यनपुंसकानां तत्रासम्भवात्, संहतारु कर्मभूमिजास्तत्र भवेयुरपि, तेभ्यो देवकुरुत्तरकुर्वकर्मभूमकमनुष्यनपुं-
 सकाः सङ्क्षेयगुणाः, तद्गतगर्भजमनुष्याणामन्तरद्वीपजगर्भजमनुष्येभ्यः सङ्क्षेयगुणत्वात्, गर्भजमनुष्योच्चारणाश्रयेण च संमू-
 च्छिममनुष्याणामुत्पादात्, स्वस्थाने तु द्वयेऽपि परस्परं तुल्याः, एवं तेभ्यो हरिवर्षरम्यकवर्षाकर्मभूमकमनुष्यनपुंसकाः सङ्क्षे-
 यगुणाः स्वस्थाने तु द्वयेऽपि परस्परं तुल्याः तेभ्योऽपि हैमवतहैरण्यवतवर्षाकर्मभूमकमनुष्यनपुंसकाः सङ्क्षेयगुणाः, स्वस्थाने तु
 द्वयेऽपि परस्परं तुल्याः, तेभ्यो भरतैरावतवर्षकर्मभूमकमनुष्यनपुंसकाः सङ्क्षेयगुणाः, स्वस्थाने तु द्वयेऽपि परस्परं तुल्याः, तेभ्यः
 पूर्वविदेहापरविदेहकर्मभूमकमनुष्यनपुंसकाः सङ्क्षेयगुणाः, स्वस्थाने तु द्वयेऽपि परस्परं तुल्याः, युक्तिः सर्वत्रापि तथैवानुस-
 र्त्तव्या ॥ सम्प्रति नैरधिकतिर्यगमनुष्यविषयमल्पबहुत्वमाह—‘एएसि णं भंते!’ इत्यादि, सर्वस्लोका अधःसप्तमपृथिवीनैरधिकनपुं-
 सकाः, तेभ्यः षष्ठमचतुर्थद्वितीयद्वितीयपृथिवीनैरधिकनपुंसका यथोत्तरमसङ्क्षेयगुणाः, द्वितीयपृथिवीनैरधिकनपुंसकेभ्योऽन्तरद्वी-
 पजमनुष्यनपुंसका असङ्क्षेयगुणाः, एतदसङ्क्षेयगुणत्वं संमूर्च्छनजमनुष्यापेक्षं, तेषां नपुंसकत्वादेतावतां च तत्र संमूर्च्छनसम्भवात्,

२ प्रतिपत्तौ
 नपुंसका-
 नामल्प-
 बहुत्वं
 सू० ६०

॥ ८१ ॥

तेभ्यो देवकुरुत्तरकुर्वकर्मभूमकमनुष्यनपुंसका हरिवर्षरम्यकवर्षाकर्मभूमकमनुष्यनपुंसका हैमवतहैरण्यवताकर्मभूमकमनुष्यनपुंसका भरतैरावतकर्मभूमकमनुष्यनपुंसकाः पूर्वविदेहापरविदेहकर्मभूमकमनुष्यनपुंसका यथोत्तरं सङ्ख्येयगुणाः, स्वस्थानचिन्तायां तु द्वयेऽपि परस्परं तुल्याः, पूर्वविदेहापरविदेहकर्मभूमकमनुष्यनपुंसकेभ्योऽस्यां प्रत्यक्षत उपलभ्यमानायां रत्नप्रभायां पृथिव्यां नैरधिकनपुंसका असङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यः स्वचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका असङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यः स्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका जलचर-पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका यथोत्तरं सङ्ख्येयगुणाः, जलचरपञ्चेन्द्रियनपुंसकेभ्यश्चतुरिन्द्रियत्रीन्द्रियद्वीन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका विशेषाधिकाः, द्वीन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकेभ्यस्तोज्ज्वलकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका असङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यः पृथिव्यम्बुवायुतिर्यग्यो-निकनपुंसका यथोत्तरं विशेषाधिकाः, वाय्वेकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकेभ्यो वनस्पतिकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका अनन्तगुणाः, युक्तिः सर्वत्रापि प्रागुक्तानुसारेण स्वयं भावनीया ॥ सम्प्रति नपुंसकवेदकर्मणो बन्धस्थितिं नपुंसकवेदस्य प्रकारं चाह—

णपुंसकवेदस्स णं भंते! कम्मस्स केवइयं कालं बंधठिई पन्नत्ता?, गोयमा! जह० सागरोवमस्स दोन्नि सत्तभागा पलिओवमस्स असंखेज्जतिभागेण ऊणगा उक्को० वीसं सागरोवमकोडाको डीओ, दोणिण य वाससहस्साइं अबाधा, अबाहूणिया कम्मठिती कम्मणिसेगो । णपुंसकवेदे णं भंते! किंपगारे पणत्ते?, गोयमा! महाणगरदाहसमाणे पणत्ते समणाडसो!, से तं णपुंसका ॥
(सू० ६१)

‘नपुंसकवेथस्स णं भंते! कम्मस्स’ इत्यादि, प्राग्वद्भावनीयं, नवरं महानगरदाहसमानमिति सर्ववस्थासु सर्वप्रकारं, मदनदाहः(समान)

इत्यर्थः ॥ सम्प्रत्यष्टावल्पवहुत्वानि वक्तव्यानि, तथाथा-प्रथमं सामान्येन तिर्यक्क्षीपुरुपनपुंसकप्रतिबद्धम्, एवमेव - मनुष्यप्रतिबद्धं द्वितीयं, देवक्षीपुरुपनारकनपुंसकप्रतिबद्धं तृतीयं, सकलसम्मिश्रं चतुर्थं, जलचर्यादिविभागतः पञ्चमं, कर्मभूमिजादिमनुष्यख्यादि-विभागतः षष्ठं, भवनवास्यादिदेव्यादिविभागतः सप्तमं, जलचर्यादिविजातीयव्यक्तिव्यापकमष्टमं, तत्र प्रथममभित्यसुराह—

एतेसि णं भंते ! इत्थीणं पुरिसाणं नपुंसकाण य कत्तरेरहित्तो अप्पा वा ४?, गोयमा ! सब्व-
 त्थोवा पुरिसा इत्थीओ संखि० णपुंसका अणंत० । एतेसि णं भंते ! तिरिक्खजोणिइत्थीणं तिरि-
 क्खजोणियपुरिसाणं तिरिक्खजोणियणपुंसकाण य कयरे र हित्तो अप्पा वा ४?, गोयमा ! सब्वत्थो-
 वा तिरिक्खजोणियपुरिसा तिरिक्खजोणिइत्थीओ असंखे० तिरिक्खजो० णपुंसगा अणंतगुणा ॥
 एतेसि णं भंते ! मणुस्सिस्सत्थीणं मणुस्सपुरिसाणं मणुस्सणपुंसकाण य कयरे र हित्तो अप्पा वा ४?,
 गोयमा ! सब्व० मणुस्सपुरिसा मणुस्सिस्सत्थीओ संखे० मणुस्सणपुंसका असंखेज्जगुणा ॥ एतेसि णं
 भंते ! देवित्थीणं देवपुरिसाणं णेरइयणपुंसकाण य कयरे र हित्तो अप्पा वा ४?, गोयमा ! सब्वत्थोवा
 णेरइयणपुंसका देवपुरिसा असं० देवित्थीओ संखेज्जगुणाओ ॥ एतेसि णं भंते ! तिरिक्खजोणि-
 त्थीणं तिरिक्खजोणियपुरिसाणं तिरिक्खजो० णपुंसकाणं मणुस्सिस्सत्थीणं मणुस्सपुरिसाणं मणुस्सन-
 पुंसकाणं देवित्थीणं देवपुरिसाणं णेरइयणपुंसकाण य कत्तरे र हित्तो अप्पा वा ४?, गोयमा ! सब्व-
 त्थोवा मणुस्सपुरिसा मणुस्सिस्सत्थीओ संखे० मणुस्सणपुंसका असं० णेरइयणपुंसका असं० तिरि-

२ प्रतिपत्तौ

नपुंसके

बन्ध-

स्थितिः

प्रकारश्च

सू० ६१

वेदानाम-

ल्पबहुत्वं

सू० ६२

॥ ८२ ॥

क्वजोणियपुरिसा असं० तिरिक्खजोणित्थियाओ संखेळ्ळं० देवपुरिसा असं० देवित्थियाओ संखिं०
 तिरिक्खजोणियणपुंसका अणंतगुणा ॥ एतेसि णं भंते ! तिरिक्खजोणित्थीणं जलयरीणं थलयरीणं
 खहयरीणं तिरिक्खजोणियपुरिसाणं जलयराणं खहयराणं तिरिक्खजो० णपुंसकाणं
 एगिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसकाणं पुढविकाइयएगिंदियतिरिक्खजो० णपुंसकाणं जाव वणस्स-
 तिकाइय० बेइंदियतिरिक्खजोणियणपुंसकाणं तेइंदिय० चडरिंदिय० पंचिंदियतिरिक्खजोणियणपुंस-
 काणं जलयराणं थलयराणं खहयराणं कतरे २ हित्तो जाव विसेसाहिया वा?, गोयमा ! सव्वत्थोवा ख-
 हयरतिरिक्खजोणियपुरिसा खहयरतिरिक्खजोणित्थियाओ संखेळ्ळं० थलयरपंचिंदियतिरिक्ख-
 जोणियपुरिसा संखे० थलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणित्थियाओ संखे० जलयरतिरिक्खजो० पुरिसा
 संखिं० जलयरतिरिक्खजोणित्थियाओ संखेळ्ळगु० खहयरपंचिंदियतिरिक्खजो० णपुंसका असंखे०
 थलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणि० नपुंसगा संखिं० जलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसका संखे०
 चडरिंदियतिरि० विसेसाहिया तेइंदियणपुंसका विसेसाहिया बेइंदियनपुंसका विसेसा० ते-
 उक्काइयएगिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसका असं० पुढविं० णपुंसका० विसेसाहिया आड० विसे-
 साहिया वाड० विसेसा० वणप्फतिं० एगिन्दियणपुंसका अणंतगुणा ॥ एतेसि णं भंते ! मणु-
 स्सित्थीणं कम्मभूमियाणं अकम्मभूमगाणं अंतरदीवियाणं मणुस्सपुरिसाणं कम्मभूमकाणं

अकम्मभूमकाणं अंतरदीवकाणं मणुस्सणपुंसकाणं कम्मभूमाणं अकम्म० अंतरदीविकाण य क्यरे
 २ हित्तो अप्पा वा ४?, गोयमा! अंतरदीवगा मणुस्सित्थियाओ मणुस्सपुरिसा[ण] य एते णं
 दुन्नि य तुल्लावि सव्वत्थोवा देवकुरुउत्तरकुरुअकम्मभूमगमणुस्सित्थियाओ मणुस्सपुरिसा एते णं
 दोन्निवि तुल्ला संखे० हरिवासरम्मवासअकम्मभूमकमणुस्सित्थियाड मणुस्सपुरिसा य एते[सि] णं
 दोन्निवि तुल्ला संखे० हेमवतहेरणवतअकम्मभूमकमणुस्सित्थियाओ मणुस्सपुरिसा[ण] य दोवि
 तुल्ला संखे० भरहेरवतकम्मभूमगमणुस्सपुरिसा दोवि संखे० भरहेरवतकम्ममणुस्सित्थियाओ
 दोवि संखे० । पुव्वविदेहअवरविदेहकम्मभूमगमणुस्सपुरिसा दोवि संखे० पुव्वविदेहअवरविदे-
 हकम्मभूमगमणुस्सित्थियाओ दोवि संखे० । अंतरदीवगमणुस्सणपुंसका असंखे० देवकुरुउत्तर-
 कुरुअकम्मभूमकमणुस्सणपुंसका दोवि संखेज्जगुणा [ए] तहेव जाव पुव्वविदेहकम्मभूमकमणुस्सण-
 पुंसका दोवि संखेज्जगुणा ॥ एत्तासि णं भत्ते! देवित्थीणं भवणवासीणीणं वाणमन्तरीणीणं
 जोइसिणीणं वेमाणिणीणं देवपुरिसाणं भवणवासिणं जाव वेमाणियाणं सोधम्मकाणं जाव
 गेवेल्लाकाणं अणुत्तरोववातियाणं णेरइयणपुंसकाणं रयणप्पभापुढ्विणेरइयणपुंसगाणं जाव अहे-
 सत्तमपुढ्विनेरइय० कतरे २ हित्तो अप्पा वा ४?, गोयमा! सव्वत्थोवा अणुत्तरोववातियदे-
 वपुरिसा उवरिमगेवेल्लादेवपुरिसा संखेज्जगुणा तं चेव जाव आणते कप्पे देवपुरिसा संखेज्जगुणा,

२ प्रतिपत्तौ

नपुंसके

बन्ध-

स्थितिः

प्रकारश्च

सू० ६१

वेदानाम-

ल्पवहुत्वं

सू० ६२

॥ ८३ ॥

अहेसत्तामाए पुढवीए नेरइयणपुंसका असंखेज्जगुणा, छट्ठीए पुढवीए नेरइय० असंखेज्जगुणा स-
 हस्सारे कप्पे देवपुरिसा असंखेज्जगुणा महासुक्के कप्पे देवा असंखेज्जगुणा पंचमाए पुढवीए नेर-
 इयणपुंसका असंखेज्जगुणा लंतए कप्पे देवा असंखेज्जगुणा चउत्थीए पुढवीए नेरइया असंखेज्जगुणा
 बंभलोए कप्पे देवपुरिसा असंखेज्जगुणा तच्चाए पुढवीए नेरइय० असंखेज्जगुणा माहिंदे कप्पे देवपु-
 रिसा असंखेज्जगुणा सणकुमारकप्पे देवपुरिसा असंखेज्जगुणा दोच्चाए पुढवीए नेरइया असंखे-
 ज्जगुणा, इसाणे कप्पे देवपुरिसा असंखेज्जगुणा ईसाणे कप्पे देवित्थियाओ संखेज्जगुणाओ, सो-
 धम्मै(कप्पे) देवपुरिसा संखेज्ज० सोधम्मै कप्पे देवित्थियाओ संखे० भवणवासिदेवपुरिसा असंखेज्ज-
 गुणा भवणवासिदेवित्थियाओ संखेज्जगुणाओ इभीसे रयणप्पभापुढवीए नेरइया असंखेज्जगुणा
 वाणमंतरदेवपुरिसा असंखेज्जगुणा वाणमंतरदेवित्थियाओ संखेज्जगुणाओ जोतिसियदेवपुरिसा
 संखेज्जगुणा जोतिसियदेवित्थियाओ संखेज्जगुणा ॥ एतासि णं भंते ! त्तिरिक्खजोणित्थीणं जल-
 यरीणं थलयरीणं खहयरीणं त्तिरिक्खजोणियपुरिसाणं जलयराणं थलयराणं खहयराणं त्तिरिक्ख-
 जोणियणपुंसकाणं एगिंदियत्तिरिक्खजोणियणपुंसकाणं पुढविक्काइयएगिंदियति० जो० णपुंसकाणं
 आउक्काइयएगिंदिय० जो० णपुंसकाणं जाव वणस्सत्तिकाइयएगिंदियति० जो० णपुंसकाणं बेइदि-
 यति० जो० णपुंसकाणं तेइंदियति० जो० णपुंसकाणं चउरिंदियति० जो० नपुंसकाणं पंचेदियति०

जो० णपुंसकाणं जलयराणं खलयराणं मणुस्सिस्थीणं कम्मभूमियाणं अकम्मभूमियाणं
अंतरदीचियाणं मणुस्सपुरिसाणं कम्मभूमियाणं अकम्म० अंतरदीवयाणं मणुस्सणपुंसकाणं क-
म्मभूमिकाणं अकम्मभूमिकाणं अंतरदीवकाणं देवित्थीणं भवणवासिणीणं वाणमंतरीणीणं जोति-
सिणीणं वेमाणिणीणं देवपुरिसाणं भवणवासिणीणं वाणमंतराणं जोतिसियाणं वेमाणियाणं
सोधम्मकाणं जाव गेवेल्लकाणं अणुत्तरोववातियाणं नेरइयणपुंसकाणं रथणप्पभापुढविनेरइयनपुं-
सकाणं जाव अहेसत्तमपुढविणेरइयणपुंसकाण य कयरे २ हिन्तो अप्पा वा ४?, गोयमा! अंत-
रदीवअकम्मभूमकमणुस्सिस्थीओ मणुस्सपुरिसा य, एते णं दोवि तुह्हा सब्वत्थोवा, देवकुरुउत्तर-
कुरुअकम्मभूमगमणुस्सइत्थीओ पुरिसा य एते णं दोवि तुह्हा संखे० एवं हरिवासरम्मगवास०
एवं हेमवतेहेरणवयभरहेरवयकम्मभूमगमणुस्सपुरिसा दोवि संखे० भरहेरवतकम्म० मणुस्सिस्थी-
ओ दोवि संखे० पुब्बविदेहअवरविदेहकम्मभूमकमणुस्सपुरिसा दोवि संखे०, पुब्बविदेहअवरविदे-
हकम्म० मणुस्सिस्थियाओ दोवि संखे० अणुत्तरोववातियदेवपुरिसा असंखेज्जगुणा उवरिमगेवेज्जा
देवपुरिसा संखे० जाव आणते कप्पे देवपुरिसा संखे० अधेसत्तामाए पुढवीए नेरइयणपुंसका अ-
संखे० छट्ठीए पुढवीए नेरइयनपुंसका असं० सहस्सारे कप्पे देवपुरिसा असंखे० महासुक्के कप्पे देव०
असं० पंचमाए पुढवीए नेरइयनपुंसका असं० लंतए कप्पे देवपु० असं० चउत्थीए पुढवीए नेरइ-

२ प्रतिपत्तं
नपुंसके
बन्ध-
स्थितिः
प्रकारश्च
सू० ६१
वेदानाम-
ल्पबहुत्वं
सू० ६२

॥ ८४ ॥

यनपुंसका असं० बंभलोए कप्पे देवपुरिसा असं० तच्चाए पुढवीए नेरइयण० असं० माहिंदे कप्पे
 देवपु० असंखे० सणंकुमारे कप्पे देवपुरिसा असं० दोच्चाए पुढवीए नेरइयनपुंसका असं० अंत-
 रदीवगअकम्मभूमगमणुस्सणपुंसका असंखे० देवकुरुउत्तरकुरुअकम्मभूमगमणुस्सणपुंसका दोवि
 संखे० एवं जाव विदेहत्ति, ईसाणे कप्पे देवपुरिसा असं० ईसाणकप्पे देवित्थियाओ संखे०
 सोधम्भे कप्पे देवपुरिसा संखे० सोहम्भे कप्पे देवित्थियाओ संखे० भवणवासिदेवपुरिसा
 असंखे० भवणवासिदेवित्थियाओ संखिज्जगुणाओ इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए नेरइयणपुंसका
 असं० खहयरतिरिक्खजोणियपुरिसा संखेज्जगुणा खहयरतिरिक्खजोणित्थियाओ संखे० थलय-
 रतिरिक्खजोणियपुरिसा संखे० थलयरतिरिक्खजोणित्थियाओ संखे० जलयरतिरिक्खपुरिसा
 संखे० जलयरतिरिक्खजोणित्थियाड संखे०, वाणमंतरदेवपुरिसा संखे० वाणमंतरदेवित्थियाओ
 संखे० जोतिसियदेवपुरिसा संखे० जोतिसियदेवित्थियाओ संखे० खहयरपंचंदियतिरिक्खजो-
 णियणपुंसा संखे० थलयरणपुंसका संखे० जलयरणपुंसका संखे० चतुरिंदियणपुंसका विसे-
 साहिया तेइंदिय० विसेसा० बेइंदिय० विसेसा० तेउक्काइयएगिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसका
 असं० पुढवी० विसेसा० आज० विसेसा० वाऊ० विसेसा० वणप्फतिकाइयएगिंदियतिरिक्ख-
 जो० णपुंसका अणंतगुणा ॥ (सू० ६२)

'एयासि णं भंते ! तिरिक्खजोगियइत्थीणं' इत्यादि, सर्वस्लोकास्तिर्यक्पुरुषाः, तेभ्यस्तिर्यक्स्त्रियः सङ्ख्येयगुणास्त्रिगुणत्वात्, ताभ्यस्तिर्यगनुंसका अनन्तगुणाः, निगोदजीवानामन्तानन्तत्वात् ॥ सम्प्रति द्वितीयमल्पबहुलमाह—'एयासि णं भंते !' इत्यादि, सर्वस्लोका मनुष्यपुरुषाः सङ्ख्येयकोटीकोटीप्रमाणत्वात्, तेभ्यो मनुष्यस्त्रियः सङ्ख्येयगुणाः सप्तविंशतिगुणत्वात्, ताभ्यो मनुष्यनपुंसका असङ्ख्येयगुणाः श्रेण्यसङ्ख्येयभागतप्रदेशराशिप्रमाणत्वात् ॥ सम्प्रति तृतीयमल्पबहुलमाह—'एयासि णं भंते ! देवित्थीणं'मित्यादि, सर्वस्लोका नैरधिकनपुंसका अङ्गुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशौ स्वप्रथमवर्गमूलेन गुणिते यावान् प्रदेशराशिर्भवति तावत्प्रमाणासु घनीकृतस्य लोकस्य एकप्रादेशिकीषु श्रेणिषु यावन्तो नमःप्रदेशास्तावत्प्रमाणासु घनीकृतस्य लोकस्य एकप्रादेशिकीषु श्रेणिषु यावन्तो नमःप्रदेशास्तावत्प्रमाणासु घनीकृतस्य लोकस्य एकप्रादेशिकीषु श्रेणिषु यावन्त आकाशप्रदेशास्तावत्प्रमाणत्वात्, तेभ्यो देवस्त्रियः सङ्ख्येयगुणा द्वात्रिंशद्गुणत्वात् ॥ सम्प्रति सकलसन्मिश्रं चतुर्थमल्पबहुलमाह—'एयासि णं'मित्यादि, सर्वस्लोका मनुष्यपुरुषास्तेभ्यो मनुष्यस्त्रियः सङ्ख्येयगुणाः, ताभ्यो मनुष्यनपुंसका असङ्ख्येयगुणाः, अत्र युक्तिः प्रागुक्ता, तेभ्यो नैरधिकनपुंसका असङ्ख्येयगुणा असङ्ख्येयश्रेण्याकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्, तेभ्यस्तिर्यग्योनिकपुरुषा असङ्ख्येयगुणाः प्रतरासङ्ख्येयभागवर्त्यसङ्ख्येयश्रेणिगताकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्, तेभ्यस्तिर्यग्योनिकस्त्रियः सङ्ख्येयगुणास्त्रिगुणत्वात्, ताभ्यो देवपुरुषाः सङ्ख्येयगुणाः प्रभूतरप्रतरासङ्ख्येयभागवर्त्यसङ्ख्येयश्रेणिगताकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्, तेभ्यो देवस्त्रियः सङ्ख्येयगुणा द्वात्रिंशद्गुणत्वात्, ताभ्यस्तिर्यग्योनिकनपुंसका अनन्तगुणा निगोदजीवानामन्तानन्तत्वात् ॥ सम्प्रति जलचर्यादिविभागतः पञ्चममल्पबहुलमाह—'एयासि णं भंते !' इत्यादि, सर्वस्लोकाः खचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकपुरुषाः, तेभ्यः खचरतिर्यग्योनिकस्त्रियः सङ्ख्येयगुणास्त्रिगुणत्वात्, ताभ्यः खल-

२ प्रतिपत्तौ
 स्त्रीपुंसपुं-
 सकाना-
 मल्पबहुत्वं
 गतिषु
 सू० ६२

॥ ८५ ॥

चरतिर्यग्योनिकपुरुषाः सङ्क्षेयगुणाः, तेभ्यस्तस्त्रियः सङ्क्षेयगुणास्त्रिगुणत्वात्, ताभ्यो जलचरतिर्यग्योनिकपुरुषाः सङ्क्षेयगुणाः; तेभ्यो जलचरतिर्यग्योनिकस्त्रियः सङ्क्षेयगुणास्त्रिगुणत्वात्, ताभ्यः खचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका असंख्येयगुणाः, तेभ्यः खचरजलचरतिर्यग्योनिकनपुंसका यथाक्रमं सङ्क्षेयगुणाः, ततश्चतुरिन्द्रियत्रीन्द्रियद्वीन्द्रिया यथोत्तरं विशेषाधिकाः, ततस्तेजःकायिकै-
 लचरजलचरतिर्यग्योनिकनपुंसका असङ्क्षेयगुणाः, ततः पृथिव्यम्बुवायुकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका यथोत्तरं विशेषाधिकाः, ततो केन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका असङ्क्षेयगुणाः, ततः सप्तप्रति कर्मभूमिजादिमनुष्यख्यादिविभागतः षष्ठमल्पबहुत्वमाह—‘ए-
 वनस्पतिकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका अनन्तगुणाः ॥ सम्प्रति कर्मभूमिजादिमनुष्यख्यादिविभागतः षष्ठमल्पबहुत्वमाह—‘ए-
 यासि णं भंते !’ इत्यादि, सर्वस्तोका अन्तरद्वीपकमनुष्यस्त्रियोऽन्तरद्वीपकमनुष्यपुरुषाश्च, एते च द्वयेऽपि परस्परं तुल्याः, तत्रत्यस्त्री-
 पुंसानां युगलधर्मोपेतत्वात्, तेभ्यो देवकुरुत्तरकुर्वकर्मभूमकमनुष्यस्त्रियो मनुष्यपुरुषाश्च सङ्क्षेयगुणाः, युक्तिरत्र प्रागेवोक्ता, स्वस्थाने तु परस्परं तुल्याः, एवं हरिवर्षस्म्यकपुरुषस्त्रियो हैमवतहैरण्यवतमनुष्यपुरुषस्त्रियश्च यथोत्तरं सङ्क्षेयगुणाः, स्वस्थाने तु परस्परं तुल्याः, ततो भरतैरावतकर्मभूमकमनुष्या द्वयेऽपि सङ्क्षेयगुणाः, तेभ्यो भरतैरावतकर्मभूमकमनुष्य-
 स्त्रियो द्वय्योऽपि सङ्क्षेयगुणाः, सप्तविंशतिगुणत्वात्, स्वस्थाने तु परस्परं तुल्याः, ताभ्यः पूर्वविदेहापरविदेहकर्मभूमकमनुष्यपुरुषा द्वयेऽपि सङ्क्षेयगुणाः, स्वस्थाने परस्परं तुल्याः, तेभ्यः पूर्वविदेहापरविदेहकर्मभूमकमनुष्यस्त्रियो द्वय्योऽपि सङ्क्षेयगुणाः, सप्तविंश-
 तिगुणत्वात्, स्वस्थाने तु परस्परं तुल्याः, तेभ्योऽन्तरद्वीपकमनुष्यनपुंसका असङ्क्षेयगुणाः, श्रेण्यसङ्क्षेयभागताकाशप्रदेशराशिप्र-
 माणत्वात्, तेभ्यो देवकुरुत्तरकुर्वकर्मभूमकमनुष्यनपुंसका द्वयेऽपि सङ्क्षेयगुणाः, स्वस्थाने तु परस्परं तुल्याः, ततो हरिवर्षस्म्यक-
 वर्षाकर्मभूमकमनुष्यनपुंसका द्वयेऽपि सङ्क्षेयगुणाः, स्वस्थाने तु परस्परं तुल्याः, तेभ्यो हैमवतहैरण्यवतकर्मभूमकमनुष्यनपुंसका

द्वयेऽपि सङ्क्षेपगुणाः, स्वस्थाने तु परस्परं तुल्याः, तेभ्यो भरतैरावतकर्मभूमकमनुग्रयनपुंसका द्वयेऽपि सङ्क्षेपगुणाः, स्वस्थाने तु परस्परं तुल्याः, तेभ्योऽपि पूर्वविवेक्षापरविनेहकर्मभूमकमनुग्रयनपुंसका द्वयेऽपि सङ्क्षेपगुणाः, स्वस्थाने तु परस्परं तुल्याः ॥ सम्प्रति भवनवास्याद्विदेव्याद्विभागतः सप्तममल्पवहुत्वमाह—‘एवासि णं भंते ! देवित्थीणं भवणवासिणीण’गित्थादि, सर्वस्तोका अनुत्तरोपपातिका देवपुरुषाः, तत उपरितानधैवथकमथ्यमाधैवथकाच्युतारणप्राणतानतहल्पदेवपुरुषा यथोत्तरं सङ्क्षेपगुणाः, ततोऽथःसप्तमपप्रपृथिवीनैरथिकनपुंसकसहस्रारमहाशुककल्पदेवपुरुषपथ्यागपृथिवीनैरथिकनपुंसकलान्तककल्पदेवपुरुषचतुर्थपृथिवीनैरथिकनपुंसकप्रालोककल्पदेवपुरुषपृथिवीनैरथिकनपुंसकमाहेन्द्रमनस्कृगारकल्पदेवपुरुषद्वितीयपृथिवीनैरथिकनपुंसका यथोत्तरमासङ्क्षेपगुणाः, तत ईशानकल्पदेवपुरुषा असङ्क्षेपगुणाः, तेभ्य ईशानकल्पदेवस्त्रियः सङ्क्षेपगुणाः, द्वात्रिंशद्गुणत्वात्, ततः सौधर्मकल्पदेवपुरुषाः सङ्क्षेपगुणाः, तेभ्योऽपि सौधर्मकल्पदेवस्त्रियः सङ्क्षेपगुणाः, द्वात्रिंशद्गुणत्वात्, तेभ्यो भजनवासिदेवपुरुषा असङ्क्षेपगुणाः, तेभ्यो भवनवासिदेव्यः सङ्क्षेपगुणाः, द्वात्रिंशद्गुणत्वात्, ताभ्यो रत्नप्रभायां पृथिव्यां नैरथिकनपुंसका अमाङ्क्षेपगुणाः, तेभ्यो वानमन्तरदेव्यः सङ्क्षेपगुणाः, ताभ्यो ज्योतिष्काः सङ्क्षेपगुणाः, तेभ्यो ज्योतिष्कदेवस्त्रियः संग्येयगुणाः, द्वात्रिंशद्गुणत्वात् ॥ सम्प्रति त्रिजातीयव्यक्तिय्यापकमष्टममल्पवहुत्वमाह—‘एवासि णं भंते !’ इत्यादि, सर्वस्तोका अन्तरद्वीपका मनुग्रयस्त्रियो मनुग्रयपुरुषाश्च, स्वस्थाने तु द्वयेऽपि तुल्याः, युगलधर्मोपेतत्वात्, एवं देवकुलरत्नकुर्वकर्मभूमकहृत्विर्गस्य रुवर्पाकर्मभूमककर्मभूमकमनुग्रयस्त्रीपुरुषा यथोत्तरं सङ्क्षेपगुणाः, स्वस्थाने तु परस्परं तुल्याः, तेभ्योऽपि भरतैरावतकर्मभूमकमनुग्रयपुरुषा द्वयेऽपि सङ्क्षेपगुणाः, स्वस्थाने तु परस्परं तुल्याः, तेभ्यो भरतैरावतकर्मभूमकमनुग्रयस्त्रियो द्वय्योऽपि

२ प्रतिपत्तौ
 स्त्रीपुत्रपुं-
 सकाना-
 मल्पवहुत्वं
 गतिषु
 सू० ६२

॥ ८६ ॥

सह्येयगुणाः; स्वस्थाने तु परस्परं तुल्याः; ताभ्यः पूर्वविदेहापरविदेहकर्मभूमकमनुष्यपुरुषा द्वयेऽपि सह्येयगुणाः; स्वस्थाने तु परस्परं तुल्याः; तेभ्यो पूर्वविदेहापरविदेहकर्मभूमकमनुष्यस्त्रियो द्वय्योऽपि सह्येयगुणाः; सप्तविंशतिगुणत्वात्, स्वस्थाने तु परस्परं तुल्याः; ताभ्योऽनुत्तरोपपतिकोपरित्तनैवेयकमध्यमैवेयकाधस्तनैवेयकाच्युतारणप्राणतानतकल्पदेवपुरुषा यथोत्तरं सह्येयगुणाः; ततोऽधः-सप्तमषष्टथिवीनैरयिक(न०) सहस्रारकल्पदेवपुरुषमहाशुक्रकल्पदेवपुरुषपञ्चमपृथिवीनैरयिक(न०) लान्तकल्पदेवपुरुषचतुर्थपृथिवीनैरयिकनपुंसकब्रह्मलोककल्पदेवपुरुषतृतीयपृथिवीनैरयिकनपुंसकमाहेन्द्रकल्पसन्त्कुमारकल्पदेवपुरुषद्वितीयपृथिवीनैरयिकनपुंसकान्तरद्वीपकमनुष्यनपुंसका यथोत्तरमसह्येयगुणाः; ततो देवकुल्लतर्कुर्वकर्मभूमकहरिवर्षस्यकवर्षाकर्मभूमकहैमवतहैरण्यवताकर्मभूमकभरतैरावतकर्मभूमकपूर्वविदेहापरविदेहकर्मभूमकमनुष्यनपुंसका यथोत्तरं सह्येयगुणाः; स्वस्थानेषु तु द्वये परस्परं तुल्याः; तत ईशानकल्पदेवपुरुषा असह्येयगुणाः; तत ईशानकल्पदेवस्त्रियः सौधर्मकल्पदेवपुरुषाः सौधर्मकल्पदेवस्त्रियो यथोत्तरं सह्येयगुणाः; ततो भवनवासिदेवपुरुषा असह्येयगुणाः; तेभ्यो भवनवासिदेवस्त्रियः सह्येयगुणाः; तेभ्योऽस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्यां नैरयिकनपुंसका असह्येयगुणाः; ततः खचरतिर्यग्योनिकपुरुषाः खचरतिर्यग्योनिकस्त्रियः स्थलचरतिर्यग्योनिकपुरुषाः स्थलचरतिर्यग्योनिकस्त्रियो जलचरतिर्यग्योनिकपुरुषा जलचरतिर्यग्योनिकस्त्रियो वानमन्तरा देवपुरुषा वानमन्तरदेवस्त्रियो ज्योतिष्कदेवपुरुषा ज्योतिष्कदेवस्त्रियो यथोत्तरं सह्येयगुणाः; ततः खचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका असह्येयगुणाः; ततः स्थलचरजलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकाः क्रमेण सह्येयगुणाः; ततश्चतुरिन्द्रियत्रीन्द्रियद्वीन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका यथोत्तरं विशेषाधिकाः; ततस्तेजःक्रायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका असह्येयगुणाः; ततः पृथिव्यववायुकायिकतिर्यग्योनिकनपुंसका यथोत्तरं विशेषाधिकाः; ततो वनस्पति-

कायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका अनन्तगुणाः, निगोदजीवानामनन्तत्वात् ॥ सम्प्रति स्त्रीपुरुषनपुंसकानां भवस्थितिमानं कायस्थितिमानं च क्रमेणाभिधातुकाम आह—

इत्थीणं भंते ! केवइयं कालं ठिती पणत्ता?, गोयमा ! एगेणं आएसेणं जहा पुंविं भणियं, एवं पुरिसस्सवि नपुंसकस्सवि, संचिट्ठणा पुनरवि तिणहंपि जहापुंविं भणिया, अंतरंपि तिणहंपि जहापुंविं भणियं तथा नेयवं ॥ (सू० ६३)

‘इत्थीणं भंते ! केवइयं कालं ठिई पणत्ता ?, इत्यादि, एतत्सर्वं प्रागुक्तवद्भावनीयम्, अपुनरुक्तता च प्राक् रुथादीनां पृथक् सखाधिकारे स्थित्यादि प्रतिपादितमिदानीं तु समुदायेनेति ॥ सम्प्रति स्त्रीपुरुषनपुंसकानामल्पवहुत्वमाह—(एयासि णं भंते ! इत्थीणं पुरिसाणं नपुंसकाण य कयरे कयरोहंतो अप्पा वा ४ ?, सन्वथोवा पुरिसा इत्थीओ संखेज्जगुणा नपुंसका अणंतगुणा) ‘एयासि णं भंते ! इत्थीणं’मित्यादि, सर्वस्तोकाः पुरुषाः रुथादिभ्यो हीनसङ्ख्याकत्वात्, तेभ्यः स्त्रियः सङ्ख्येयगुणाः, ताभ्यो नपुंसका अनन्तगुणाः, एकेन्द्रियाणामन्तानन्तसङ्ख्योपेतत्वात् । इह पुरुषेभ्यः स्त्रियः सङ्ख्येयगुणा इत्युक्तं, तत्र काः स्त्रियः स्वजातिपुरुषापेक्षया कतिगुणा इति प्रश्नावकाशमाशङ्क्य तन्निरूपणार्थमाह—

तिरिक्खजोणित्थियाओ तिरिक्खजोणियपुरिसेहंतो तिगुणाड तिरुवाधियाओ मणुस्सित्थियाओ मणुस्सपुरिसेहंतो सत्तावीसत्तिगुणाओ सत्तावीसयरुवाहियाओ देवित्थियाओ देवपुरिसेहंतो बत्तीसइगुणाओ बत्तीसइरुवाहियाओ सेत्तं त्तिविधा संसारसमायणणा जीवा पणत्ता

२ प्रतिपत्तौ
वेदानां-
स्थित्यादिः
सू० ६३
अल्पवहुत्वं
सू० ६४

॥ ८७ ॥

॥ तिविहेसु होइ भेयो ठिई य संचिट्टणंतरऽप्यबहुं । वेदाण य बंधठिई बेओ तह किंपगारो उ
 ॥ १ ॥ से तं तिविहा संसारसमावन्नगा जीवा पणत्ता ॥ (सू० ६४)

‘तिरिक्खजोणित्थीओ तिरिक्खजोणियपुरिसेहितो’ इत्यादि, तिरिग्योनिकस्त्रियस्तिर्यग्योनिकपुरुषेभ्यस्त्रिगुणास्त्रिरूपाधिकाः, मनुष्यस्त्रियो मनुष्यपुरुषेभ्यः सप्तविंशतिगुणाः सप्तविंशतिरूपाधिकाः, देवपुरुषेभ्यो देवस्त्रियो द्वात्रिंशद्रूपाधिकाः, उक्तं च बृद्धाचार्यैरपि—“तिगुणा तिरूवअहिया तिरियाणं इत्थिया मुण्येयव्वा । सत्तावीसगुणा पुण मणुयाणं तदहिया चेव ॥ १ ॥ वत्तीसगुणा वत्तीसरूवअहिया उ होंति देवाणं । देवीओ पणत्ता जिणेहिं जियरागदोसेहिं ॥ २ ॥” प्रतिपत्त्युपसंहारमाह—‘सेत्तं तिविहा संसारसमावन्नगा जीवा पणत्ता’ इति ॥ सम्प्रत्यधिकृतप्रतिपत्त्यर्थोधिकारसंग्रहगाथामाह—‘तिविहेसु होइ भेओ’ इत्यादि, त्रिविधेषु वेदेषु वक्तव्येषु भवति प्रथमोऽधिकारो भेदः ततः स्थितिः तदनन्तरं ‘संचिट्टणं’ति सातलेनावस्थानं तदनन्तरमन्तरं ततोऽल्पबहुत्वं ततो वेदानां बन्धस्थितिः तदनन्तरं किंपकारो वेद इति ॥

इति श्रीमलयगिरिविचितायां जीवाजीवाभिगमटीकायां द्वितीया प्रतिपत्तिः समाप्ता ॥ २ ॥

इति वेदत्रैविध्यनिरूपिका द्वितीया प्रतिपत्तिः ॥

तदेवमुक्ता द्वितीया प्रतिपत्तिः, सम्प्रति तृतीयप्रतिपत्त्यवसरः, तत्रेदमाद्रिसूत्रम्—

तत्थ जे ते एवमाहंसु चउब्विधा संसारसमावणणा जीवा पणत्ता ते एवमाहंसु, तंजहा—ने-
रइया तिरिक्खजोणिया मणुस्सा देवा ॥ (सू० ६५) । से किं तं नेरइया ?, २ सत्तविधा पणत्ता,
तंजहा—पढमापुढविनेरइया दोचापुढविनेरइया तचापुढविनेर० चउत्थापुढवीनेर० पंचमापु० ने-
रइ० छट्ठापु० नेर० सत्तमापु० नेरइया ॥ (सू० ६६) । पढमा णं भंते! पुढवी किंनमा किंगोत्ता
पणत्ता?, गोयमा! णामेणं घम्मा गोत्तेणं रयणप्पभा । दोचा णं भंते! पुढवी किंनमा किंगोत्ता
पणत्ता?, गोयमा! णामेणं वंसा गोत्तेणं सक्करप्पभा, एवं एतेणं अभिलावेणं सव्वासिं पुच्छा,
णामाणि इमाणि से लातव्वा(णि), (सेला तईया) अंजणा चउत्थीरिद्धा पंचमी मघा छट्ठी माघवती
सत्तमा, (जाव) तमतमागोत्तेणं पणत्ता । (सू० ६७) । इमा णं भंते! रयणप्पभापुढवी केवतिया बाह-
ल्लेणं पणत्ता?, गोयमा! इमा णं रयणप्पभापुढवी असित्तरं जोयणसयसहस्सं बाहल्लेणं पणत्ता,
एवं एतेणं अभिलावेणं इमा गाहा अणुगंतव्वा—आसीतं बत्तीसं अट्ठावीसं तहेव वीसं च ।
अट्ठारस सोलसगं अट्टुत्तरमेव हिट्ठिमिया ॥ १ ॥ (सू० ६८)

‘तत्थ जे ते एवमाहंसु चउब्विहा’ इत्यादि, ‘तत्र’ तेषु दशसु प्रतिपत्तिमसु मध्ये ये ते आचार्या एवमाख्यातवन्तश्चतुर्विधाः
संसारसमापन्ना जीवाः ब्रह्मसाले एवमाख्यातवन्तस्तद्यथा—नैरयिकास्तिर्यग्योनिका मनुष्या देवाः ॥ ‘से किं त’मित्यादि, अथ के ते

३ प्रतिपत्तौ
चतुर्धा जी-
वाः सप्तधा
नारकाः
पृथ्वीनां
नामगोत्रे
बाहल्यं च
सू० ६५-
६६-६७
६८

॥ ८८ ॥

नैरयिकाः?, सूरिराह-नैरयिकाः सप्तविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-प्रथमायां पृथिव्यां नैरयिकाः प्रथमपृथिवीनैरयिका इत्यर्थः, एवं सर्वत्र भावनीयम् ॥ सम्प्रति प्रतिपृथिवि नामगोत्रं वक्तव्यं, तत्र नामगोत्रयोः विशेषः-अनादिकालसिद्धमन्वर्थरहितं नाम सान्त्वर्थं तु नाम गोत्रमिति, तत्र नामगोत्रप्रतिपादनार्थमाह-“इमा णं (पढमा णं) भंते!” इत्यादि, इयं भदन्त! रत्नप्रभापृथिवी ‘किनामा’ किमनादिकालप्रसिद्धान्वर्थरहितनामा? ‘किंगोत्रा?’ किमन्वर्थयुक्तनामा?, भगवानाह-नौत्तम! नाम्ना घर्म्ममिति प्रज्ञप्ता गोत्रेण रत्न-प्रभा, तथा चान्वर्थसुपदर्शयन्ति पूर्वसूरयः-रत्नानां प्रभा-बाहुल्यं यत्र सा रत्नप्रभा रत्नवहुलेति भावः, एवं शेषसूत्राण्यपि प्रतिपृथिवि प्रश्ननिर्वचनरूपणि भावनीयानि, नवरं शर्कराप्रभादीनामियमन्वर्थभावना-शर्कराणां प्रभा-बाहुल्यं यत्र सा शर्कराप्रभा, एवं वालुका प्रभा पङ्कप्रभा इत्यपि भावनीयं, तथा धूमस्यैव प्रभा यस्याः सा धूमप्रभा, तथा तमसः प्रभा-बाहुल्यं यत्र सा तमःप्रभा, तमस्तमस्य-प्रकृष्टतमसः प्रभा-बाहुल्यं यत्र सा तमस्तमप्रभा, अत्र केयुचित्युस्तकेषु सङ्ग्रहणिगाथे-“घम्मा वंसा सेला अंजण रिट्ठा मघा य माघवती । सत्तण्हं पुढवीणं एए नामा उ नायव्वा ॥ १ ॥ रयणा सक्कर वालुय पंका धूमा तमा [य] तमतमा य । सत्तण्हं पुढवीणं एए गोत्ता सुणेयव्वा ॥ २ ॥” अधुना प्रतिपृथिवि बाहुल्यमभित्सुराह-“इमा णं भंते!” इत्यादि, इयं भदन्त! रत्नप्रभा पृथिवी कियद्बाहुल्येन प्रज्ञप्ता?, अत्र गोत्रेण प्रश्नो नाम्नो गोत्रं प्रधानतरं प्रधानेन च प्रश्नाद्युपपन्नमिति न्यायप्रदर्शनार्थः, उक्तञ्च-“न हीना वाक् सदा सता”मिति, भगवानाह-“अशीत्युत्तरम्” अशीतियोजनसहस्राभ्यधिकं योजनशतसहस्रं बाहुल्येन प्रज्ञप्ता । एवं सर्वाण्यपि सूत्राणि भावनीयानि, अत्र सङ्ग्रहणिगाथा-“आसीयं बत्तीसं अट्टावीसं च होइ वीसं च । अट्टारस सोलसगं अट्टोत्तरमेव हिट्ठिमिया ॥ १ ॥”

इमा णं भंते ! रयणप्पभापुढवी कतिविधा पणत्ता?, गोयमा ! तिविहा पणत्ता, तंजहा—खरकंडे पंकवहुले कंडे आवबहुले कंडे ॥ इमीसे णं भंते ! रय० पुढ० खरकंडे कतिविधे पणत्ते?, गोयमा ! सोलसविधे पणत्ते, तंजहा—रयणकंडे १ वइरे २ वेरुलिए ३ लोहितक्खे ४ मसारगळे ५ हंसगब्भे ६ पुलए ७ सोयंधिए ८ जोतिरसे ९ अंजणे १० अंजणपुलए ११ रयते १२ जातरूवे १३ अंके १४ फलिहे १५ रिट्ठे १६ कंडे ॥ इमीसे णं भंते ! रयणप्पभापुढवीए रयणकंडे कतिविधे पणत्ते?, गोयमा ! एगागारे पणत्ते, एवं जाव रिट्ठे । इमीसे णं भंते ! रयणप्पभापुढवीए पंकवहुले कंडे कतिविधे पणत्ते?, गोयमा ! एकागारे पणत्ते । एवं आवबहुले कंडे कतिविधे पणत्ते?, गोयमा ! एकागारे पणत्ते । सक्करप्पभाए णं भंते ! पुढवी कतिविधा पणत्ता?, गोयमा ! एकागारा पणत्ता, एवं जाव अहेसत्तमा ॥ (सू० ६९)

‘इमा णं भंते’ इत्यादि इयं भदन्त ! रत्नप्रभा पृथिवी ‘कतिविधा’ कतिप्रकारा कतिविभागा प्रज्ञप्ता?, भगवानाह—गौतम ! ‘त्रिविधा’ त्रिविभागा प्रज्ञप्ता, तथाथा—‘खरकाण्ड’मित्यादि, काण्डं नाम विशिष्टो भूभागः, खरं—कठिनं, पङ्कवहुलं ततोऽव्वहुलं चान्वर्थतः प्रतिपत्तव्यं, कमश्चैतेपामेवमेव, तथाथा—प्रथमं खरकाण्डं तदन्तरं पङ्कवहुलं ततोऽव्वहुलमिति ॥ ‘इमीसे णं भंते’ इत्यादि, अस्यां भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्यां खरकाण्डं कतिविधं प्रज्ञप्त?, भगवानाह—गौतम ! ‘पोडशविधं’ षोडशविभागं प्रज्ञप्तं, तथाथा—‘रयणे’ इति, पदैकदेशे पदसमुदायोपचाराद् रत्नकाण्डं तच्च प्रथमं, द्वितीयं वज्रकाण्डं, तृतीयं वैहर्यकाण्डं, चतुर्थं लोहितकाण्डं,

पञ्चमं मसारगहकाण्डं, षष्ठं हंसगर्भकाण्डं, सप्तमं पुलककाण्डम्, अष्टमं सौगन्धिककाण्डं, नवमं ज्योतीरसकाण्डं, दशममञ्जनकाण्डम्, एकादशमञ्जनपुलककाण्डं, द्वादशं रजतकाण्डं, त्रयोदशं जातरूपकाण्डं, चतुर्दशमङ्ककाण्डं, पञ्चदशं स्फटिककाण्डं पोडशं रिष्टरत्नकाण्डं, तत्र रत्नानि—कर्केतनादीनि तत्प्रधानं काण्डं रत्नकाण्डं, वज्ररत्नप्रधानं काण्डं वज्रकाण्डम्, एवं शेषाण्यपि, एकैकं च काण्डं योजनसहस्रवाहल्यम् ॥ 'इमीसे णं भंते' इत्यादि, अस्यां भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्यां रत्नकाण्डं 'कतिविधं' कतिप्रकारं कतिविभागमिति भावः प्रज्ञप्तं ?, भगवानाह—एकाकारं प्रज्ञप्तं । एवं शेषकाण्डविषयाण्यपि प्रश्ननिर्वचनसूत्राणि क्रमेण भावनीयानि । एवं पङ्कबहुलाब्जबहुलविषयाण्यपि । 'दोच्चा णं भंते' इत्यादि, द्वितीयादिपृथिवीविषयाणि सूत्राणि पाठसिद्धानि ॥ सम्प्रति प्रतिपृथिवीनरकावाससङ्घ्याप्रतिपादनार्थमाह—

इमीसे णं भंते ! रथणप्पभाए पुढवीए केवइया निरयावाससयसहस्सा पणत्ता ?, गोयमा ! तीसं निरयावाससयसहस्सा पणत्ता, एवं एतेणं अभिलावेणं सव्वासिं पुच्छा, इमा गाहा अणुगं तव्वा—तीसा य पण्णवीसा पण्णरस दसेव तिण्णि य ह्वंति । पंचूणसयसहस्सं पंचेव अणुत्तरा णरगा ॥ १ ॥ जाव अहेसत्तमाए पंच अणुत्तरा महत्तिमहालया महाणरगा पणत्ता, तंजहा— काले महाकाले रोरुए महारोरुए अपत्तिट्ठाणे ॥ (सू० ७०) । अत्थि णं भंते ! इमीसे रथणप्पभाए पुढवीए अहे घणोदधीति वा घणवातेति वा अओवासंतरेति वा ?, हंता अत्थि, एवं जाव अहे सत्तमाए ॥ (सू० ७१)

‘इमीसे णं भंते’ इत्यादि, सुगमं, नवरमियमत्र सङ्ग्रहणिगाथा—“तीसा य पणवीसा पणरस दस चैव सयसहरसाइं । तिण्णेगं पंचूणं पंचेव अणुत्तरा निरया ॥ १ ॥” अधःसप्तम्यां च पृथिव्यां कालादयो महानरका अप्रतिष्ठानाभिघस्य नरकस्य पूर्वोदिकमेण, उक्तञ्च—“पुव्वेण होइ कालो अवरणं अप्पइट्ट महकालो । रोरू दाह्णिणपासे उत्तरपासे महारोरू ॥ १ ॥” रत्नप्रभादिषु च तमःप्रभापर्यन्तासु पटसु पृथिवीषु प्रत्येकं नरकावासा द्विविधाः, तद्यथा—आवलिकाप्रविष्टाः प्रकीर्णकरूपाश्च, तत्र रत्नप्रभायां पृथिव्यां त्रयोदश प्रस्तटाः, प्रस्तटा नाम वेरुमभूमिकाकल्पाः, तत्र प्रथमप्रस्तटे पूर्वोदिषु चतसृषु दिक्षु प्रत्येकमेकोनपञ्चाशत् नरकावासाः, चतसृषु विदिक्षु प्रत्येकमष्टचत्वारिंशत्, मध्ये च सीमन्तकाव्यो नरकेन्द्रक, सर्वसत्त्वया प्रथमप्रस्तटे नरकावासानामावलिकाप्रविष्टानामेकोनवत्यधिकानि त्रीणि शतानि ३८९, शेषेषु च द्वादशसु प्रस्तटेषु प्रत्येकं यथोत्तरं दिक्षु चैकैकनरकावासहानिभावाद् अष्टकाष्टकहीना नरकावासा द्रष्टव्याः, ततः सर्वसत्त्वया रत्नप्रभायां पृथिव्यामावलिकाप्रविष्टा नरकावासाश्चतुश्चत्वारिंशच्छतानि त्रयस्त्रिंशदधिकानि ४४३३, शेषास्त्वेकोनत्रिंशत्क्षणि पञ्चनवतिसहस्राणि पञ्च शतानि सप्तपद्मधिकानि २९९५५६७ प्रकीर्णकाः, तथा चोक्तम्—“सत्तट्ठी पंचसया पणनउइसहस्स लक्खणुतीसं । रयणाए सेट्ठिगया चोयालसया उ तितीसं ॥ १ ॥” उभयमीलने त्रिंशत्क्षणा नरकावासानां भवन्ति ३००००० । शर्कराप्रभायामेकादश प्रस्तटाः, “नरकपटलान्यधोऽधो द्वन्द्वहीनानी”ति वचनात्, तत्र प्रथमे प्रस्तटे चतसृषु दिक्षु षट्त्रिंशद् आवलिकाप्रविष्टा नरकावासाः, विदिक्षु पञ्चत्रिंशत्, मध्ये चैको नरकेन्द्रकः, सर्वसत्त्वया द्वे शते पञ्चाशीत्यधिके २८५, शेषेषु तु दशसु प्रस्तटेषु प्रत्येकं क्रमेणाधोऽधोऽष्टकाष्टकहानि; प्रतिदिक्प्रतिविदिक्षु (क् च) एकैकनरकावासहानेः, ततस्तत्र सर्वसत्त्वयाऽऽवलिकाप्रविष्टा नरकावासाः षड्विंशतिशतानि पञ्चनवत्यधिकानि २६९५, शेषाश्चतुर्विंश-

३ प्रतिपत्तौ
निरयावा-
ससंख्या
सू० ७०
अधो घनो-
दध्यादिः
सू० ७१

॥ ९० ॥

तिलक्षाः सप्तनवतिः सहस्राणि त्रीणि शतानि पञ्चोत्तराणि २४९७३०५ पुष्पावकीर्णकाः, उक्तञ्च—“सत्ताण्डइ सहस्सा चउ-
 वीसं लक्ख तिसय पंचऽहिया । बीयाए सेढिगया छवीससया उ पणनउया ॥ १ ॥” उभयमीलने पञ्चविंशतिलक्षा नरकावासानाम्
 २५००००० । बालुकाप्रभायां नव प्रस्तटाः, प्रथमे च प्रस्तटे एकैकस्यां दिशि आवलिकाप्रविष्टा नरकावासाः पञ्चविंशतिः विदिशि
 चतुर्विंशतिः मध्ये चैको नरकेन्द्रक इति सर्वसङ्ख्यया सप्तनवतं शतं १९७, शेषेषु चाष्टसु प्रस्तटेषु प्रत्येकं क्रमेणाधोऽधोऽष्टकहानिः, तत्र
 च कारणं प्रागेवोक्तं, ततः सर्वसङ्ख्यया तत्रावलिकाप्रविष्टा नरकावासाश्चतुर्दश शतानि पञ्चाशीत्यधिकानि १४८५, शेषास्तु पुष्पाव-
 कीर्णकाश्चतुर्दश लक्षा अष्टनवतिः सहस्राणि पञ्च शतानि पञ्चदशानि १४९८५१५, उक्तञ्च—“पंचसया पन्नारा अडनवइसहरस
 लक्ख चौइस य । तइयाए सेढिगया पणसीया चौइससया उ ॥ १ ॥” उभयमीलने पञ्चदश लक्षा नरकावासानाम् १५००००० ।
 पङ्कप्रभायां सप्त प्रस्तटाः, प्रथमे च प्रस्तटे प्रत्येकं दिशि षोडश षोडश आवलिकाप्रविष्टा नरकावासाः विदिशि पञ्चदश पञ्चदश
 मध्ये चैको नरकेन्द्रकः सर्वसङ्ख्यया पञ्चविंशतिशतं १२५, शेषेषु षट्सु प्रस्तटेषु पूर्ववत् प्रत्येकं क्रमेणाधोऽधोऽष्टकाष्टकहानिः, ततः
 सर्वसङ्ख्यया तत्रावलिकाप्रविष्टा नरकावासाः सप्त शतानि सप्तोत्तराणि ७०७, शेषास्तु पुष्पावकीर्णका नव लक्षा नवनवतिः सहस्राणि द्वे
 शते त्रिनवत्यधिके ९९९२९३, उक्तञ्च—“तेणउया दोणिण सया नवनउइसहरस नव य लक्खा य । पंकाए सेढिगया सत्त सया
 हुंति सत्तहिया ॥ १ ॥” उभयमीलने नरकावासानां दश लक्षाः १०००००० । धूमप्रभायां पञ्च प्रस्तटाः, प्रथमे च प्रस्तटे एकैकस्यां
 दिशि नव नव आवलिकाप्रविष्टा नरकावासाः, विदिशि अष्टौ अष्टौ मध्ये चैको नरकेन्द्रक इति सर्वसङ्ख्यया एकोनसप्ततिः ६९,
 शेषेषु चतुर्षु प्रस्तटेषु पूर्ववत्प्रत्येकं क्रमेणाधोऽधोऽष्टकाष्टकहानिः, ततः सर्वसङ्ख्यया तत्रावलिकाप्रविष्टा नरकावासा द्वे शते पञ्चषष्ट्य-

णत्ते । इमीसे णं भंते ! रय० पु० आवबहुले कंडे केवतियं बाहल्लेणं पन्नत्ते ? गोयमा ! असीति-
 जोयणसहस्साइं बाहल्लेणं पन्नत्ते । इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पु० घणोदही केवतियं बाहल्लेणं
 पन्नत्ते ? गोयमा ! वीसं जोयणसहस्साइं बाहल्लेणं पणत्ते । इमीसे णं भंते ! रय० पु० घणवाए केव-
 तियं बाहल्लेणं पन्नत्ते ? गोयमा ! असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं बाहल्लेणं पणत्ते, एवं तणुवातेऽवि
 ओवासंतरेऽवि । सक्करप्प० भंते ! पु० घणोदही केवतियं बाहल्लेणं पणत्ते ? गोयमा ! वीसं जो-
 यणसहस्साइं बाहल्लेणं पणत्ते । सक्करप्प० पु० घणवाते केवइए बाहल्लेणं पणत्ते ? गोयमा !
 असंखे० जोयणसहस्साइं बाहल्लेणं पणत्ते, एवं तणुवातेवि जहा सक्करप्प० पु०
 एवं जाव अधेसत्तमा ॥ (सू० ७२)

'इमीसे णं भंते !' इत्यादि, अस्या भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्याः सम्बन्धि यत्प्रथमं खरं-खराभिधानं काण्डं तत् कियद्वाह-
 ल्येन प्रज्ञप्तम् ? , भगवानाह-गौतम ! षोडश योजनसहस्राणि ॥ 'इमीसे णं'मित्यादि, अस्या भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्या रत्न-
 रत्नाभिधानं काण्डं तत् कियद्वाहल्येन प्रज्ञप्तम् ? , भगवानाह-गौतम ! एकं योजनसहस्रं । एवं शेषण्यपि काण्डानि वक्तव्यानि या-
 वद् रिष्टं-रिष्टाभिधानं काण्डम् । एवं पङ्कवहुलाव्वहुलकाण्डसूत्रे अपि व्याख्येये, पङ्कवहुलं काण्डं चतुरशीतियोजनसहस्राणि
 बाहल्येन, अब्वहुलं काण्डमशीतियोजनसहस्राणि, सर्वसङ्ख्यया रत्नप्रभाया बाहल्यमशीतिसहस्राधिकं लक्षं, तस्या अधो घनोदधिः
 विशतियोजनसहस्राणि बाहल्येन, तस्याप्यधो घनवातोऽसङ्ख्येयानि योजनसहस्राणि बाहल्येन, तस्याप्यधोऽसङ्ख्येयानि योजनसहस्राणि

तनुवातो बाहुर्येन, तस्याप्यधोऽसङ्ख्येयानि योजनसहस्राणि बाहुर्येनावकाशान्तरम् । एवं शेषाणामपि पृथिवीनां घनोद्दध्यादयः प्रत्येकं तावद्वक्तव्या यावदधःसप्तम्याः ॥

इमीसेणं भंते ! रयणप्प० पु० असीउत्तरजोयण(सय)सहस्सबाहल्लाए खेत्तच्छेएणं छिज्जमाणीए अत्थि दब्बाइं वण्णतो कालनीललोहितहालिइसुक्किछाइं गंधतो सुरभिगंधाइं दुब्भिगंधाइं रसतो तित्तकडुयकसायअंधिलमडुराइं फासतो कक्कडमडयगरुथलहुसीतडसिणणिद्धल्लुक्खाइं संठाणतो परिमंडलवटंतसचउरंसआययसंठाणपरिणयाइं अन्नमन्नबद्धाइं ॥ अण्णमण्णपुट्टाइं अण्णमण्णओ-गाढाइं अण्णमण्णसिणे हपडिबद्धाइं अण्णमण्णघडत्ताए चिट्ठंति?, हंता अत्थि । इमीसेणं भंते ! रयणप्प भाए पु० खरकंडस्स सोलसजोयणसहस्सबाहल्लस्स खेत्तच्छेएणं छिज्जमाणस्स अत्थि दब्बाइं वण्णओ काल जाव परिणयाइं?, हंता अत्थि । इमीसे णं रयणप्प० पु० रयणनामंगस्स कंडस्स जोयणसहस्सबाहल्लस्स खेत्तच्छेएणं छिज्ज० तं चेव जाव हंता अत्थि, एवं जाव रिट्ठस्स, इमीसे णं भंते ! रयणप्प० पु० पंकबहुलस्स कंडस्स चउरासीतिजोयणसहस्सबाहल्लस्स खेत्ते तं चेव, एवं आवबहुलस्सवि असीतिजोयणसहस्सबाहल्लस्स । इमीसे णं भंते ! रयणप्प० पु० घणो-दधिस्स वीसं जोयणसहस्सबाहल्लस्स खेत्तच्छेएण तहेव । एवं घणवातस्स अंसवेज्जजोयणसहस्स-बाहल्लस्स तहेव, ओवासंतरस्सवि तं चेव ॥ सक्करप्पभाए णं भंते ! पु० बत्तीसुत्तरजोयणसत्तस-

३ प्रतिपत्तौ
उद्देशः १
रत्नप्रभा
काण्डादि-
द्रव्यस्व-
सू० ७३

॥ ९२ ॥

हस्सबाहल्लस्स खेतच्छेएण छिज्जमाणीए अत्थि दव्वाइं वण्णतो जाव घडत्ताए चिद्धंति?, हंता अत्थि, एवं घणोदहिस्स वीसजोयणसहस्सबाहल्लस्स असंखेज्जजोयणसहस्सबाहल्लस्स, एवं जाव ओवासंतरस्स, जहा सक्करप्पभाए एवं जाव अहेसत्तमाए ॥ (सू० ७३)

‘इमीसे णं भंते’ इत्यादि, अस्यां भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्यामशीत्युत्तरयोजनशतसहस्रबाहल्यायां क्षेत्रच्छेदेन—बुद्ध्या प्रतरकाण्डविभागेन छिद्यमानायाम्, अस्तीति निपातोऽत्र बहुलवचनार्थगर्भः, सन्ति द्रव्याणि वर्णतः कालानि नीलानि लोहितानि द्वारिद्राणि शुक्लानि, गन्धतः सुरभिगन्धीनि दुरभिगन्धीनि च, रसतस्तिक्तरसानि कटुकानि कपायाणि अम्लानि मधुराणि, स्पर्शतः कर्कशाणि मृदूनि गुरुकाणि लघूनि शीतानि उष्णानि स्निग्धानि रूक्षाणि, संस्थानतः परिमण्डलानि वृत्तानि त्र्यस्त्राणि चतुरस्त्राणि आयतानि, कथम्भूतान्येतानि. सर्वाण्यपि ? इत्यत आह—‘अन्नमन्नपुट्टाई’ इत्यादि, अन्योऽन्यं—परस्परं स्पृष्टानि—स्पर्शमात्रोपेतानि, तथाऽन्योऽन्यं—परस्परमवगाढानि यत्रैकं द्रव्यमवगाढं तत्रान्यदपि देशतः क्वचित्सर्वतोऽवगाढमित्यर्थः, तथाऽन्योऽन्यं—परस्परं स्नेहेन प्रतिबद्धानि येनैकस्मिन् चाल्यमाने गृह्यमाणे वाऽपरमपि चलनाद्विधर्मोपेतं भवति, एवम् ‘अन्नोन्नघडत्ताए चिद्धंति’ इति, अन्योऽन्यं—परस्परं घटन्ते—संबन्धन्तीति अन्योऽन्यघटास्तद्भावोऽन्योऽन्यघटता तथा—परस्परसंबद्धतया तिष्ठन्ति, भगवानाह—‘हंता अत्थि’ ‘हन्त !’ इति प्रत्यवधारणे सन्त्येवेत्यर्थः । एवमस्यामेव रत्नप्रभायां पृथिव्यां खरकाण्डस्य षोडशयोजनसहस्रप्रमाणवाहल्यस्य, तदनन्तरं रत्नकाण्डस्य योजनसहस्रबाहल्यस्य, ततो वज्रकाण्डस्य यावद्रिष्टकाण्डस्य, तदनन्तरमस्यामेव रत्नप्रभायां पृथिव्यां पङ्कवहुलकाण्डस्य चतुरशीतियोजनसहस्रबाहल्यस्य, तदनन्तरमवबहुलकाण्डस्याशीतियोजनसहस्रबाहल्यस्य, तदनन्तरमस्या एव रत्नप्रभाया घ-

नोद्धेयो जनविंशति सहस्रप्रमाणवाहल्यस्य, ततोऽसहस्रातयोजनसहस्रप्रमाणवाहल्यस्य वनवातस्य, तत एतावत्प्रमाणवाहल्यस्य तनु-
 वातस्य, ततोऽवकाशान्तरस्य तावत्प्रमाणस्य । ततः शर्कराप्रभायाः पृथिव्या द्वात्रिंशत्सहस्रोत्तरयोजनशतसहस्रत्रयाहल्यपरिमाणयाः,
 तस्या एवाधस्तायथोक्तप्रमाणवाहल्यानां घनोद्धिघनवाततनुवातावकाशान्तराणाम्, एवं यावद्धःसप्तम्याः पृथिव्या अष्टमहस्राधिक-
 योजनशतसहस्रपरिमाणवाहल्यायाः, ततस्तासा एवाधःसप्तमपृथिव्या अधस्तात्क्रमेण घनोद्धिघनवाततनुवातावकाशान्तराणां प्रश्न-
 निर्वचनसूत्राणि यथोक्तद्रव्यविषयाणि भावनीयानि ॥ सम्प्रति संस्थानप्रतिपादनार्थमाह—

इमा णं भंते ! रयणप्प० पु० किंसंठिता पणत्ता?, गोयमा! झल्लरिसंठिता पणत्ता । इमीसे णं
 भंते ! रयणप्प० पु० खरकंडे किंसंठिते पणत्ते?, गोयमा! झल्लरिसंठिते पणत्ते । इमीसे णं
 भंते ! रयणप्प० पु० रयणकंडे किंसंठिते पणत्ते?, गोयमा! झल्लरिसंठिण्ण पणत्ते । एवं जाव-
 रिट्ठे । एवं पंकयहुलेवि, एवं आवयहुलेवि घणोद्धीवि घणवाएवि तणुवाएवि ओवसंतरेवि,
 सन्वे झल्लरिसंठिते पणत्ते । सक्करप्पभा णं भंते ! पुहवी किंसंठिता पणत्ता?, गोयमा! झल्ल-
 रिसंठिता पणत्ता, सक्करप्पभापुहवीए घणोद्धी किंसंठिते पणत्ते?, गोयमा! झल्लरिसंठिते
 पणत्ते, एवं जाव ओवासंतरे, जहा सक्करप्पभाए वत्तव्वया एवं जाव अहेसत्तामाएवि ॥ (सू० ७४)

‘इमा णं भंते’ इत्यादि, ‘इयं’ प्रत्यक्षत उपलभ्यमाना णमिति वाक्यालङ्कृतौ रत्नप्रभापृथिवी किमिव संस्थिता किंसंस्थिता प्रज्ञप्ता?,
 भगवानाह—गौतम ! झल्लरीव संस्थिता झल्लरीसंस्थिता प्रज्ञप्ता, विस्तीर्णवलयाकारत्वात् । एवमस्यामेव रत्नप्रभायां पृथिव्यां खरकाण्डं, तथापि

३ प्रतिपत्तौ
 उद्देशः १
 रत्नप्रभा
 दिसंस्थानं
 सू० ७४

॥ ९३ ॥

रत्नकाण्डं, ततो वज्रकाण्डं, ततो यावद् रिष्टकाण्डं, तदनन्तरं पङ्कबहुलकाण्डं, ततो जलकाण्डं, तदनन्तरमस्या एव रत्नप्रभायाः पृथिव्या अधस्तात्क्रमेण घनोदधिघनवाततनुवातावकाशान्तराणि यावदधःसप्तमीपृथिवी, तस्याध्यायस्तात्क्रमेण घनोदधिघनवाततनुवातावकाशान्तराणि झहरीसंस्थानानि वक्तव्यानि ॥ ननु चैताः सप्तपि पृथिव्यः सर्वासु दिक्षु किमलोकस्पर्शिन्य उत न? इति, उच्यते, नेति ब्रूमः, यद्येवं ततः—

इमीसे णं भंते! रयणप्प० पुढवीए पुरत्थिमिह्छातो उवरिमंताओ केवतियं अबाधाए लोयंते पणत्ते?, गोयमा! दुवालसहिं जोयणेहिं अबाधाए लोयंते पणत्ते, एवं दाहिणिह्छातो पच्चत्थिमिह्छातो उत्तरिह्छातो । सक्करप्प० पु० पुरत्थिमिह्छातो चरिमंतातो केवतियं अबाधाए लोयंते पणत्ते?, गोयमा! तिभागूणेहिं तेरसहिं जोयणेहिं अबाधाए लोयंते पणत्ते, एवं चउद्विसिंपि । वालुयप्प० पु० पुरत्थिमिह्छातो पुच्छा, गोयमा! सतिभागेहिं तेरसहिं जोयणेहिं अबाधाए लोयंते पणत्ते, एवं चउद्विसिंपि, एवं सव्वासिं चउमुवि दिसासु पुच्छितव्वं । पंकप्प० चोदसहिं जोयणेहिं अबाधाए लोयंते पणत्ते । पंचमाए तिभागूणेहिं पन्नरसहिं जोयणेहिं अबाधाए लोयंते पणत्ते । छट्ठीए सतिभागेहिं पन्नरसहिं जोयणेहिं अबाधाए लोयंते पणत्ते । सत्तमीए सोलसहिं जोयणेहिं अबाधाए लोयंते पणत्ते, एवं जाव उत्तरिह्छातो ॥ इमीसे णं भंते! रयण० पु० पुरत्थिमिह्छे चरिमंते कतिविधे पणत्ते?, गोयमा! तिविहे पणत्ते, तंजहा—घणोदधिचलए

घणवायवलए तणुवायवलए । इमीसे णं भंते ! रयणप्प० पु० दाहिणिल्ले चरिंते कतिविधे पणत्से ? ,
 गोयमा ! त्तिविधे पणत्से, तंजहा,—एवं जाव उत्तरिल्ले, एवं सञ्वासिं जाव अघेसत्तमाए उत्स-
 रिह्ले ॥ (सू० ७५)

‘इमी से णं भंते’ इत्यादि, अस्या भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्याः ‘पुरस्थिमिह्लाओ’ इति पूर्वदिग्भावनिश्चरमान्तात् ‘केवइयाए’
 इति कियत्साऽवाधया—अपान्तरालरूपया लोकान्तोऽलोकावधिपरिच्छिन्नः प्रज्ञप्तः ? , भगवानाह—द्वादश योजनानि, द्वादशयोजनप्रमा-
 णयेत्यर्थः, अवाधया लोकान्तः प्रज्ञप्तः, किमुक्तं भवति ?—रत्नप्रभायाः पृथिव्याः पूर्वस्यां पूर्वस्यां द्वादश योजनानि, द्वादशयोजनप्रमा-
 न्तरालं द्वादश योजनानि, एवं दक्षिणस्यामपरस्यामुत्तरस्यां चापान्तरालं वक्तव्यं, दिग्ग्रहणं चोपलक्षणं तेन सर्वोसु विदिक्वपि यथोक्त-
 मपान्तरालमवसातव्यं, शेषाणां तु पृथिवीनां सर्वोसु दिक्षु विदिक्षु च चरमपर्यन्तादलोकः क्रमेणाधोऽधस्त्रिभागोनेन योजनेनाधिकै-
 र्द्वादशभिर्योजनैरवगन्तव्यः, तद्यथा—शर्कराप्रभायाः पृथिव्याः सर्वोसु दिक्षु विदिक्षु च चरमपर्यन्तादलोकादर्वागपान्तरालं त्रिभागो-
 नानि त्रयोदश योजनानि, बालुकाप्रभायाः सन्निभागानि त्रयोदश योजनानि, पङ्कप्रभायाः परिपूर्णानि चतुर्दश योजनानि, धूमप्रभा-
 यास्त्रिभागोत्तानि पञ्चदश योजनानि, तमःप्रभायाः सन्निभागानि पञ्चदश योजनानि, अधःसप्तमपृथिव्याः परिपूर्णानि षोडश
 योजनानि, सूत्राक्षराणि पूर्ववद्योजनीयानि ॥ अथामूनि रत्नप्रभादीनां द्वादशयोजनप्रमाणादीनि अपान्तरालानि किमाकाशरूपाणि उत
 घनोद्भ्यादिव्याप्तानि ?, उच्यते, घनोद्भ्यादिव्याप्तानि, तत्र कस्मिन्नपान्तराले कियान् घनोद्भ्यादिः ? इति प्रतिपादनार्थमाह—‘इमी-
 से णं भंते’ इत्यादि, अस्या भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्याः पूर्वदिग्भावी ‘चरमान्तः’ अपान्तराललक्षणः ‘कतिविधः’ कतिप्रकारः

३ प्रतिपत्तौ
 उद्देशः १
 रत्नप्रभा
 दीनाम-
 लोकावा-
 धादि
 सू० ७५

॥ ९४ ॥

कतिविभाग इत्यर्थः प्रज्ञप्तः?, भगवानाह—नौतम ! त्रिविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—‘घनोदधिवलयः’- वलयाकारघनोदधिरूप इत्यर्थः, एवं घनवातवलयस्तनुवातवलयश्च, इयमत्र भावना—सर्वासां पृथिवीनामधो यत्प्राग् बाहल्येन घनोदध्यादीनां परिमाणमुक्तं तन्मध्यभागे द्रष्टव्यं, ते हि मध्यभागे यथोक्तप्रमाणबाहल्यास्ततः प्रदेशहान्या प्रदेशहान्या हीयमानाः स्वस्वपृथिवीपर्यन्तेषु तनुतरा भूत्वा स्वां स्वां पृथिवीं वलयाकारेण वेष्टयित्वा स्थिताः, अत एवामूनि वलयान्युच्यन्ते, तेषां च वलयानामुच्चैस्त्वं सर्वत्र स्वस्वपृथिव्यनुसारेण परिभा- वनीयं, तिर्यग्बाहल्यं पुनरग्रे वक्ष्यते, इदानीं तु विभागमात्रमेवापान्तरालस्य प्रतिपादयितुमिष्टमिति तदेवोक्तं, एवमस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्याः शेषासु दिक्षु, एवं शेषाणामपि पृथिवीनां चतसृष्वपि दिक्षु प्रत्येकं २ विभागसूत्रं भणितव्यम् ॥ सम्प्रति घनोदधिवलयस्य तिर्यग्बाहल्यमानमाह—

इमीसे णं भंते ! रयणप्प० पुढवीए घणोदधिवलए केवतियं बाहल्लेणं पणत्ते?, गोयमा ! छ जोयणाणि बाहल्लेणं पणत्ते । सक्करप्प० पु० घणोदधिवलए केवतियं बाहल्लेणं पणत्ते?, गोयमा ! सति- भागाइं छजोयणाइं बाहल्लेणं पणत्ते । बालुयप्पभाए पुच्छा गोयमा ! तिभागूणाइं सत्त जोयणाइं बाहल्लेणं प० । एवं एतेणं अभिलावेणं पंकप्पभाए सत्त जोयणाइं बाहल्लेणं पणत्ते । धूमप्पभाए सतिभागाइं सत्त जोयणाइं पणत्ते । तमप्पभाए तिभागूणाइं अट्ट जोयणाइं । तमतमप्पभाए अट्ट जोयणाइं ॥ इमीसे णं रयणप्प० पु० घणवायवलए केवतियं बाहल्लेणं पणत्ते?, गोयमा ! अद्धपंचमाइं जोयणाइं बाहल्लेणं । सक्करप्पभाए पुच्छा, गोयमा ! कोसूणाइं पंच जोयणाइं बाहल्लेणं पणत्ताइं,

एवं एतेणं अभिलावेणं बालुयप्पभाए पंच जोयणाहं बाहल्लेणं पणत्ताहं, पंकप्पभाए सक्कोसाहं
 पंच जोयणाहं बाहल्लेणं पणत्ताहं । धूमप्पभाए अद्धच्छटाहं जोयणाहं बाहल्लेणं पन्नत्ताहं, तमप्पभाए
 कोसूणाहं छजोयणाहं बाहल्लेणं पणत्ते, अहेसत्तमाए छजोयणाहं बाहल्लेणं पणत्ते ॥ इमीसे णं
 भंते ! रयणप्प० पु० तणुवायवलए केवतियं बाहल्लेणं पणत्ते?, गोयमा ! छक्कोसेणं बाहल्लेणं पणत्ते,
 एवं एतेणं अभिलावेणं सक्करप्पभाए सतिभागे छक्कोसे बाहल्लेणं पणत्ते । बालुयप्पभाए ति-
 भागूणे सत्तकोसं बाहल्लेणं पणत्ते । पंकप्पभाए पुढवीए सत्तकोसं बाहल्लेणं पणत्ते । धूमप्प-
 भाए सतिभागे सत्तकोसे । तमप्पभाए तिभागूणे अट्टकोसे बाहल्लेणं पन्नत्ते । अधेसत्तमाए पुढ-
 वीए अट्टकोसे बाहल्लेणं पणत्ते ॥ इमीसे णं भंते ! रयणप्प० पु० घणोदधिवलयस्स छज्जोयण-
 बाहल्लस्स खेत्तच्छेएणं छिज्जमाणस्स अत्थि दब्बाहं वणतो काल जाव हंता अत्थि । सक्करप्पभा-
 ए णं भंते ! पु० घणोदधिवलयस्स सतिभागछजोयणबाहल्लस्स खेत्तच्छेदेणं छिज्जमाणस्स जाव
 हंता अत्थि, एवं जाव अधेसत्तमाए जं जस्स बाहल्लं । इमीसे णं भंते ! रयणप्प० पु० घणवातव-
 लयस्स अद्धपंचमजोयणबाहल्लस्स खेत्तच्छेदेणं छि० जाव हंता अत्थि, एवं जाव अहेसत्तमाए
 जं जस्स बाहल्लं । एवं तणुवायवलयस्सवि जाव अधेसत्तमा जं जस्स बाहल्लं ॥ इमीसे णं भंते !
 रयणप्पभाए पुढवीए घणोदधिवलए किंसंठिते पणत्ते?, गोयमा ! वट्टे बलयगारसंठाणसंठिते

३ प्रतिपत्तौ
 उद्देशः १
 घनोदध्या-
 दिबाहल्यं
 सू० ७६

॥ ९५ ॥

पणत्ते ॥ जे णं इमं रयणप्पभं पुढविं सब्वतो संपरिख्वित्ता णं चिद्धति, एवं जाव अधेसत्त-
 माए पु० घणोदधिवलए, णवरं अप्पणप्पणं पुढविं संपरिख्वित्ता णं चिद्धति । इमीसे णं रय-
 णप्प० पु० घणवातवलए किंसंठिते पणत्ते?, गोयमा! वढे वलयागारे तहेव जाव जे णं इमीसे
 णं रयणप्प० पु० घणोदधिवलयं सब्वतो संपता संपरिख्वित्ताणं चिद्धइ एवं जाव अहेसत्त-
 माए घणवातवलए । इमीसे णं रयणप्प० पु० तणुवातवलए किंसंठिते पणत्ते?, गोयमा! वढे
 वलयागारसंठाणसंठिए जाव जेणं इमीसे रयणप्प० पु० घणवातवलयं सब्वतो संपता संप-
 रिख्वित्ता णं चिद्धइ, एवं जाव अधेसत्तमाए तणुवातवलए ॥ इमा णं भंते! रयणप्प० पु० के-
 वतिआयामविक्खंभेणं? पं० गोयमा! असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं आयामविक्खंभेणं असं-
 खेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्खेवेणं पणत्ते, एवं जाव अधेसत्तमा ॥ इमा णं भंते! रयणप्प०
 पु० अंते य मज्झे य सब्वत्थ समा बाहल्लेणं पणत्ता?, हंता गोयमा! इमा णं रयण० पु० अंते य
 मज्झे य सब्वत्थ समा बाहल्लेणं, एवं जाव अधेसत्तमा ॥ (सू० ७६)

‘इमीसे णं’ मित्यादि, अस्या भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्याः सर्वासु दिक्षु विदिक्षु च चरमान्ते घनोदधिवलयः कियद्वाहल्येन-
 तिर्यग्वाहल्येन प्रज्ञप्तः?, भगवानाह—नौतम ! षड् योजनानि बाहल्येन—तिर्यग्वाहल्येन प्रज्ञप्तः; तत ऊर्ध्वं प्रतिपृथिवि योजनस्य त्रि-
 भागे वक्तव्यः; तद्यथा—शर्कराप्रभायाः सत्रिभागानि षड् योजनानि वालुकाप्रभायास्त्रिभागानि सप्त योजनानि पङ्कप्रभायाः परि-

पूर्णानि सप्त योजनानि धूमप्रभायाः सत्रिभागानि सप्त योजनानि तमःप्रभायास्त्रिभागानान्यष्टौ योजनानि अधःसप्तमपृथिव्याः परिपूर्णान्यष्टौ योजनानि, सूत्राक्षराणि तु सर्वत्र पूर्ववद्योजनीयानि ॥ सम्प्रति घनवातवलयस्य तिर्यग्बाहल्यपरिमाणप्रतिपादनार्थमाह—‘इमीसे णं भंते!’ इत्यादि, अस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्या घनवातवलयस्तिर्यग्बाहल्येनार्द्धपञ्चमानि—साद्धीनि चत्वारि योजनानि प्रहसतः, अत ऊर्ध्वं तु प्रतिपृथिवि गन्धूतं वर्द्धनीयं, तथा चाह—द्वितीयस्याः पृथिव्याः क्रोशोनानि पञ्च योजनानि, तृतीयस्याः पृथिव्याः परिपूर्णानि पञ्च योजनानि, चतुर्थ्याः पृथिव्याः सक्रोशानि पञ्च योजनानि, पञ्चम्याः पृथिव्या अर्द्धषष्ठानि—साद्धीनि पञ्च योजनानि, षष्ठ्याः पृथिव्याः क्रोशोनानि षड् योजनानि ॥ सम्प्रति तनुवातवलयस्य तिर्यग्बाहल्यपरिमाणप्रतिपादनार्थमाह—‘इमीसे णं भंते!’ इत्यादि, अस्या भदन्त! रत्नप्रभायाः पृथिव्यास्तनुवातवलयः ‘क्रियन्’ किंप्रमाणं ‘बाहल्येन’ तिर्यग्बाहल्येन प्रहसतः?, भगवानाह—षट्क्रोशबाहल्येन प्रहसतः, अत ऊर्ध्वं तु प्रतिपृथिवि क्रोशस्य त्रिभागो वर्द्धनीयः, तथा चाह—द्वितीयस्याः पृथिव्याः सत्रिभागान् षट् क्रोशान् बाहल्येन प्रहसतः, तृतीयस्याः पृथिव्यास्त्रिभागोनान् सप्त क्रोशान् चतुर्थ्याः पृथिव्याः परिपूर्णान् सप्त क्रोशान् पञ्चम्याः पृथिव्याः सत्रिभागान् सप्त क्रोशान् षष्ठ्याः पृथिव्यास्त्रिभागोनान् अष्टौ क्रोशान्, अधःसप्तम्याः परिपूर्णान् अष्टौ क्रोशान्, उक्तञ्च—‘छञ्चैव अर्द्धपञ्चमजोयणसङ्घं च होइ रयणाए । उदही घणतणुवाया (३)जहासंखेण निदिट्ठा ॥ १ ॥ सतिभागगण्डाण्यं च तिभागो गाउयस्स वोद्धव्वो । आइधुवे पक्खेवो अहो अहो जाव सत्तभिया ॥ २ ॥’ एतेषां च त्रयाणामपि घनोदध्यादिविभागानामेकत्र मीलने प्रतिपृथिवि यथोक्तमपान्तरालमानं भवति ॥ सम्प्रत्येतेष्वेव घनोदध्यादिवलयेषु क्षेत्रच्छेदेन कृष्णवर्णाद्युपेतद्रव्यास्तित्प्रतिपादनार्थमाह—‘इमीसे णं भंते!’ इत्यादि, पूर्ववद्भवनीयं,

३ प्रतिपत्तौ
उद्देशः १
घनोदध्या-
दिव्बाहल्यं
सू० ७६

॥ ९६ ॥

वाहल्यपरिमाणमपि धनोद्ध्यादीनां प्रतिपृथिवि प्रागुक्तमुपयुज्य वक्तव्यम् ॥ सम्प्रति धनोद्ध्यादिसंस्थानप्रतिपादनार्थमाह—‘इमीसे णं भंते!’ इत्यादि, अस्या भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्या धनोद्धिवलयः किमिव संस्थितः प्रज्ञप्तः?, भगवानाह—गौतम! ‘दृत्तः’ चक्रवालतया परिवर्तुलो वलयस्य—मध्यशुषिरस्य दृत्तविशेषस्याकारः—आकृतिर्वलयाकारः स इव संस्थानं वलयाकारसंस्थानं तेन संस्थितो वलयाकारसंस्थानसंस्थितः ॥ कथमेवमवगम्यते वलयाकारसंस्थानसंस्थित इति?, तत आह—‘जेण’ मित्यादि, येन कारणेनेमां रत्नप्रभां पृथिवीं ‘सर्वतः’ सर्वासु दिक्षु विदिक्षु च ‘संपरिक्षिप्य’ सामस्येन वेष्टयित्वा ‘तिष्ठति’ वर्तते तेन कारणेन वलयाकारसंस्थानसंस्थितः प्रज्ञप्तः । एवं धनवातवलयसूत्रं तनुवातवलयसूत्रं च परिभावनीयं, नवरं धनवातवलयो धनोद्धिवलयं संपरिक्षिप्येति वक्तव्यः, तनुवातवलयो धनवातवलयं संपरिक्षिप्येति । एवं शेषास्वपि पृथिवीषु प्रत्येकं त्रीणि सूत्राणि भावनीयानि ॥ ‘इमा णं भंते!’ इत्यादि, इयं भदन्त ! रत्नप्रभा पृथिवी कियद् ‘आयामविष्कम्भेन’ समाहारो द्वन्द्वः, आयामविष्कम्भाभ्यां प्रज्ञप्ता?, भगवानाह—असंख्येयानि योजनसहस्राणि आयामविष्कम्भेन, किमुक्तं भवति?—असंख्येयानि योजनसहस्राणि आयामेन, असंख्येयानि योजनसहस्राणि विष्कम्भेन च, आयामविष्कम्भयोस्तु परस्परमल्पबहुत्वचिन्तने तुल्यत्वं, तथाऽसंख्येयानि योजनसहस्राणि ‘परिक्षेपेण’ परिधिना प्रज्ञप्ता, एवमेकैका पृथिवी तावद्वक्तव्या यावद्धक्तव्या यावद्धक्तव्यानि योजनसहस्राणि भदन्त ! रत्नप्रभा पृथिवी अन्ते मध्ये च सर्वत्र समा ‘बाहल्येन’ पिण्डभावेन प्रज्ञप्ता?, भगवानाह—गौतमेत्यादि सुगमम् । एवं क्रमेणैकैका पृथिवी तावद्वक्तव्या यावत्सप्तमी ॥

इमीसे णं भंते ! रयणप्प० पु० सव्वजीवा उववणणपुव्वा ? सव्वजीवा उववणणा ?, गोयसा !

इमीसे णं रय० पु० सब्वजीवा उववणणपुब्वा नो चव णं सब्वजीवा उववणणा, एवं जाव अहेसत्तमाए पुढवीए ॥ इमा णं भंते ! रयण० पु० सब्वजीवेहिं विजडपुब्वा ? सब्वजीवेहिं विजडा ? , गौयमा ! इमा णं रयण० पु० सब्वजीवेहिं विजडपुब्वा नो चव णं सब्वजीवविजडा, एवं जाव अघेसत्तमा ॥ इमीसे णं भंते ! रयण० पु० सब्वपोगगला पविट्टपुब्वा ? सब्वपोगगला पविट्टा ? गौयमा ! इमीसे णं रयण० पुढवीए सब्वपोगगला पविट्टपुब्वा नो चव णं सब्वपोगगला पविट्टा, एवं जाव अघेसत्तमाए पुढवीए ॥ इमा णं भंते ! रयणप्पभा पुढवी सब्वपोगगलेहिं विजडपुब्वा ? सब्वपोगगला विजडा ? , गौयमा ! इमा णं रयणप्पभा पु० सब्वपोगगलेहिं विजडपुब्वा नो चव णं सब्वपोगगलेहिं विजडा, एवं जाव अघेसत्तमा ॥ (सू० ७७)

‘इमीसे णं भंते !’ इत्यादि, अस्यां भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्यां सर्वजीवाः सामान्येन उपपन्नपूर्वा इति—उत्पन्नपूर्वाः कालक्रमेण, तथा सर्वजीवाः ‘उपपन्नाः’ उत्पन्ना युगपद् ? , भगवानाह—गौतम ! अस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्यां सर्वजीवाः सांख्यवहारिकजीवराशयन्तर्गताः प्रायोवृत्तिमाश्रित्य सामान्येन ‘उपपन्नपूर्वाः’ उत्पन्नपूर्वाः कालक्रमेण, संसारस्थानादित्वात्, न पुनः सर्वजीवाः ‘उपपन्ना’ उ-त्पन्ना युगपत्, सकलजीवानामेककालं रत्नप्रभापृथिवीत्वेनोत्पादे सकलदेवनारकादिभेदाभावप्रसक्तेः, न चैतदस्ति, तथाजगत्स्वाभाव्यात्, एवमैकैकस्याः पृथिव्यास्तावद्वक्तव्यं यावदधःसप्तम्याः ॥ ‘इमा णं भंते !’ इत्यादि, इयं च भदन्त ! रत्नप्रभापृथिवी ‘स-ब्वजीवेहिं विजडपुब्वा’ इति सर्वजीवैः कालक्रमेण परित्यक्तपूर्वा, तथा सर्वजीवैर्युगपद् ‘विजडा’ परित्यक्ता ? , भगवानाह—गौतम !

३ प्रतिपत्तौ
उद्देशः १
रत्नप्रभा
तथा सर्व-
जीवपुद्ग-
लोत्पादः
सू० ७७

॥ ९७ ॥

इयं रत्नप्रभा पृथिवी प्रायोवृत्तिमाश्रित्य सर्वजीवैः सांव्यवहारिकैः कालक्रमेण परित्यक्तपूर्वा, न तु युगपत्परित्यक्ता, सर्वजीवैः एककालपरित्यागस्यासम्भवात् तथा नित्मिताभावात्, एवं तावद्वक्तव्यं यावदधःसप्तमी पृथ्वी ॥ 'इमीसे ण' मित्यादि, अस्यां भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्यां सर्वे पुद्गला लोकोदरविवरवर्तिनः कालक्रमेण 'प्रविष्टपूर्वाः' तद्भावेन परिणतपूर्वाः, तथा सर्वे पुद्गलाः 'प्रविष्टाः' एककालं तद्भावेन परिणताः ?, भगवानाह-गौतम ! अस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्यां सर्वे पुद्गलाः लोकवर्तिनः 'प्रविष्टपूर्वाः' तद्भावेन परिणतपूर्वाः, संसारस्थानादित्वात्, न पुनरेककालं सर्वपुद्गलाः 'प्रविष्टाः' तद्भावेन परिणताः, सर्वपुद्गलानां तद्भावेन परिणतौ रत्नप्रभाव्यतिरेकेणान्यत्र सर्वत्रापि पुद्गलाभावप्रसक्तेः, न चैतदस्ति, तथाजगत्स्वाभाव्यात् । एवं सर्वासु पृथिवीषु क्रमेण वक्तव्यं यावदधःसप्तम्यां पृथिव्यामिति ॥ 'इमा णं भंते !' इत्यादि, इयं भदन्त ! रत्नप्रभा पृथिवी सर्वपुद्गलैः कालक्रमेण 'विजडपुव्वा' इति परित्यक्तपूर्वा तथैव सर्वैः पुद्गलैरेककालं परित्यक्ता ?, भगवानाह-गौतम ! इयं रत्नप्रभा पृथिवी सर्वपुद्गलैः कालक्रमेण परित्यक्तपूर्वा, संसारस्थानादित्वात्, न पुनः सर्वपुद्गलैरेककालं परित्यक्ता, सर्वपुद्गलैरेककालपरित्यागे तस्याः सर्वथा स्वरूपाभावप्रसक्तेः, न चैतदस्ति, तथाजगत्स्वाभाव्यतः शाश्वतत्वात्, एतच्चानन्तरमेव वक्ष्यति । एवमैकैका पृथिवी क्रमेण तावद्वाच्या यावदधःसप्तमी पृथिवी ॥

इमा णं भंते ! रयणप्पभा पुढवी किं सासया असासया ?, गोयमा ! सिय सासता सिय असासया ॥ से केणट्टेणं भंते ! एवं बुच्चइ-सिय सासया सिय असासया ?, गोयमा ! दव्वट्टयाए सासता, वणपल्लवेहिं गंधपल्लवेहिं रसपल्लवेहिं फासपल्लवेहिं असासता, से तेणट्टेणं गोयमा ! एवं बुच्चति-तं चेव जाव सिय असासता, एवं जाव अधेसत्तमा ॥ इमा णं भंते ! रयणप्पभापु० कालतो

केवचिरं होह?, गोयमा! न कयाह ण आसि ण कयाह ण भविस्सति ॥
 सुविं च भवइ य भविस्सति य धुवा णियया सासया अक्खया अवट्ठिता णिच्चा एवं
 जाव अधेसत्तमा ॥ (सू० ७८)

‘इमा णं भंते!’ इत्यादि, इयं भदन्त! रत्नप्रभा पृथिवी किं शाश्वती अशाश्वती?, भगवानाह—गौतम! स्यात्—कथञ्चित्कस्यापि नयस्याभिप्रायेणैत्यर्थः शाश्वती, स्यात्—कथञ्चिदशाश्वती ॥ एतदेव सविशेषं जिज्ञासुः पृच्छति—‘से केणेट्ठेण’मित्यादि, सेशब्दोऽ-
 ड्याए’ इत्यादि, द्रव्यार्थतया शाश्वतीति, तत्र द्रव्यं सर्वत्रापि सामान्यमुच्यते, यथा स्यात् शाश्वती स्यादशाश्वतीति?, भगवानाह—गौतम! ‘द्रव्य-
 वा द्रव्यमितिव्युत्पत्तेर्द्रव्यमेवार्थः—तात्त्विकः पदार्थो यस्य न तु पर्यायाः स द्रव्यार्थः—द्रव्यमात्रास्तित्वप्रतिपादको नयविशेषस्तद्भावो
 द्रव्यार्थता तथा द्रव्यमात्रास्तित्वप्रतिपादकनयाभिप्रायेणेतियावत् शाश्वती, द्रव्यार्थिकनयमतपर्यालोचनायामेवंविधस्य रत्नप्रभायाः पृथिव्या
 आकारस्य सदा भावात्, ‘वर्णपर्यायैः’ कृष्णादिभिः ‘गन्धपर्यायैः’ सुरभ्यादिभिः ‘रसपर्यायैः’ तिक्तादिभिः ‘स्पर्शपर्यायैः’ क-
 ठिनत्वादिभिः ‘अशाश्वती’ अनित्या, तेषां वर्णादीनां प्रतिक्षणं कियत्कालानन्तरं वाऽन्यथाभवनात्, अतादवस्थस्य चानित्यत्वात्, न
 चैवमपि भिन्नाधिकरणे नित्यत्वानित्यत्वे, द्रव्यपर्याययोर्भेदाभेदोपगमात्, अन्यथोभयोरप्यसत्त्वापत्तेः, तथाहि—शक्यते वक्तुं पर-
 परिकल्पितं द्रव्यमसत्, पर्यायव्यतिरिक्तत्वात्, वालत्वादिपर्यायशून्यवन्ध्यासुतवत्, तथा परपरिकल्पिताः पर्याया असन्तः, द्रव्य-
 व्यतिरिक्तत्वात्, बन्ध्यासुतगतवालत्वादिपर्यायवत्, उक्तञ्च—“द्रव्यं पर्यायवियुतं, पर्याया द्रव्यवर्जिताः । क कदा केन किरूपा?,

३ प्रतिपत्तौ
 उद्देशः १
 रत्नप्रभा-
 याः शा-
 श्वतेतरत्ने
 सू० ७८

॥ ९८ ॥

दृष्टा मानेन केन वा ? ॥ १ ॥” इति कृतं प्रसङ्गेन, विस्तरार्थिना च धर्मसङ्ग्रहणिटीका निरूपणीया । ‘से तेण्डेण’मित्याद्युपसंहार-
माह, सेशब्दोऽथशब्दार्थः स चात्र वाक्योपन्यासे अथ ‘एतेन’ अनन्तरोदितेन कारणेन गौतम ! एवमुच्यते—स्यात् शाश्वती स्याद-
शाश्वती, एवं प्रतिपृथिवि तावद्वक्तव्यं यावदधःसप्तमी पृथिवी, इह यद् यावत्सम्भवास्पदं तच्चेत्तान्तं कालं शश्वद्भवति तदा तदपि
शाश्वतमुच्यते यथा तत्रान्तरेषु ‘आकण्डुर्द्वै पुढवी सासया’ इत्यादि, ततः संशयः—किमेपा रत्नप्रभा पृथ्वी सकलकालावस्थायितया
शाश्वती उतान्यथा यथा तत्रान्तरीरुच्यत इति ?, ततस्तदपनोदार्थं पृच्छति—‘इमा णं भंते’ इत्यादि, इयं भदन्त ! रत्नप्रभा पृ-
थिवी कालतः ‘कियच्चिरं’ कियन्तं कालं यावद्भवति ?, भगवानाह—गौतम ! न कदाचिन्नासीत्, सदैवासीदिति भावः, अनादित्वात्,
तथा न कदाचिन्न भवति, सर्वदैव वर्त्तमानकालचिन्तायां भवतीति भावः, अत्रापि स एव हेतुः, सदा भावादिति, तथा न कदाचिन्न
भविष्यति, भविष्यच्चिन्तायां सर्वदैव भविष्यतीति भावः, अपर्यवसितत्वात् । तदेवं कालत्रयचिन्तायां नास्तित्वप्रतिषेधं विधाय सम्प्र-
त्यस्तित्वं प्रतिपादयति—‘भुविं चे’त्यादि, अभूत् भवति भविष्यति च, एवं त्रिकालभावित्वेन ‘भ्रुवा’ भ्रुवत्वादेव ‘नियता’ नियताव-
स्थाना, धर्मास्तिकायादिवत्, नियतत्वादेव च शाश्वती, शश्वद्भावः प्रलयाभावात्, शाश्वतत्वादेव च सततगङ्गासिन्धुप्रवाहप्रवृत्तावपि
पद्मपौण्डरीक-इद इवान्यतरपुद्गलविचटनेऽप्यन्यतरपुद्गलोपचयभावात्, अक्षया अक्षयत्वादेव च अन्यथा, मानुपोत्तराद्दहिः समुद्र-
वत्, अन्ययत्वादेव ‘अवस्थिता’ स्वप्रमाणावस्थिता, सूर्यमण्डलादिवत्, एवं सदाऽवस्थानेन चिन्त्यामाना नित्या जीवस्वरूपवत्, यदि-
वा भ्रुवादयः शब्दा इन्द्रशक्रादिवत्पर्यायशब्दा नानादेशजविनेयानुग्रहार्थमुपन्यस्ता इत्यदोषः, एवमैकैका पृथिवी क्रमेण तावद्वक्तव्या
यावदधःसप्तमी ॥ सम्प्रति प्रतिपृथिवीषु(वि)विभागतोऽन्तरं विचिन्तयिषुरिदमाह—

[इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए उवरिच्छातो चरिमंतातो हेट्टिल्ले चरिमंते एस णं केवत्तियं
 अबाधाए अंतरे पणत्ते ?, गोयमा ! असिउत्तरं जोयणसतसहस्सं अबाधाए अंतरे पणत्ते ।
 इमी से णं भंते ! रयण० पु० उवरिच्छातो चरिमंताओ खरस्स कंडस्स हेट्टिल्ले चरिमंते एस णं
 केवत्तियं अबाधाए अंतरे पणत्ते ?, गोयमा ! सोलस जोयणसहस्साइं अबाधाए अंतरे पणत्ते]
 इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए उवरिच्छातो चरिमंताओ रयणस्स कंडस्स हेट्टिल्ले चरिमंते
 एस णं केवत्तियं अबाधाए अंतरे पणत्ते ?, गोयमा ! एकं जोयणसहस्सं अबाधाए अंतरे पणत्ते ॥
 इमीसे णं भंते ! रयण० पु० उवरिच्छातो चरिमंतातो वहरस्स कण्डस्स उवरिल्ले चरिमंते एस णं
 केवत्तियं अबाधाए अंतरे पणत्ते, ?, गोयमा ! एकं जोयणसहस्सं अबाधाए अंतरे प० ॥ इमीसे
 णं रयण० पु० उवरिच्छाओ चरिमंताओ वहरस्स कंडस्स हेट्टिल्ले चरिमंते एस णं भंते ! केवत्तियं
 अबाधाए अंतरे प०?, गोयमा ! दो जोयणसहस्साइं इमीसे णं अबाधाए अंतरे पणत्ते, एवं जाव
 रिट्ठस्स उवरिल्ले पन्नरस जोयणसहस्साइं, हेट्टिल्ले चरिमंते सोलस जोयणसहस्साइं ॥ इमीसे णं
 भंते ! रयणप्प० पु० उवरिच्छाओ चरिमंताओ पकवहुलस्स कंडस्स उवरिल्ले चरिमंते एस णं
 अबाधाए केवत्तियं अंतरे पणत्ते ?, गोयमा ! सोलस जोयणसहस्साइं अबाधाए अंतरे पणत्ते ।
 हेट्टिल्ले चरिमंते एकं जोयणसयसहस्सं आवबहुलस्स उवरि एकं जोयणसयसहस्सं हेट्टिल्ले

३ प्रतिपत्तौ
 उद्देशः १
 काण्डा-
 द्यन्तरं
 सू० ७९

॥ ९९ ॥

चरिंते असीउत्तरं जोयणसयसहस्सं । घणोदहि उवरिल्ले असिउत्तरजोयणसयसहस्सं हेडिल्ले
 चरिंते दो जोयणसयसहस्साइं । इमीसे णं भंते ! रयण० पुढ० घणवातस्स उवरिल्ले चरिंते
 दो जोयणसयसहस्साइं । हेडिल्ले चरिंते असंखेज्जाइं जोयणसयसहस्साइं । इमीसे णं भंते !
 रयण० पु० तणुवातस्स उवरिल्ले चरिंते असंखेज्जाइं जोयणसयसहस्साइं अबाधाए अंतरे हेडि-
 ल्लेवि असंखेज्जाइं जोयणसयसहस्साइं, एवं ओवासंतरेवि ॥ दोचाए णं भंते ! पुढवीए उवरि-
 ल्लताओ चरिंताओ हेडिल्ले चरिंते एस णं केवतियं अबाधाए अंतरे पणत्ते?, गोयमा ! बत्ती-
 सुत्तरं जोयणसयसहस्सं अबाहाए अंतरे पणत्ते । सक्करप्प० पु० उवरि घणोदधिस्स हेडिल्ले
 चरिंते बावणुत्तरं जोयणसयसहस्सं अबाधाए । घणवातस्स असंखेज्जाइं जोयणसयसह-
 स्साइं पणत्ताइं । एवं जाव उवासंतरस्सवि जावधेसत्तमाए, णवरं जीसे जं बाहल्लं तेण घणो-
 दधी संबधेत्वो बुद्धीए । सक्करप्पभाए अणुसारेणं घणोदहिसहिताणं इमं पमाणं ॥ तच्चा-
 ए णं भंते ! अडयालीसुत्तरं जोयणसतसहस्सं । पंकप्पभाए पुढवीए चत्तालीसुत्तरं जोयणसय-
 सहस्सं । धूमप्पभाए पु० अट्ठीसुत्तरं जोयणसतसहस्सं । तमाए पु० छत्तीसुत्तरं जोयणसत-
 सहस्सं । अधेसत्तमाए पु० अट्ठीसुत्तरं जोयणसतसहस्सं जाव अधेसत्तमाए । एस णं भंते !

पुढवीए उवरिछातो चरिंमंतातो उवासंतरस्स हेडिछे चरिंमंते केवतिं अयाधाए अंतरे पणत्से ?,
 गोयमा ! असंखेज्जाइं जौयणसयसहस्साइं अयाधाए अंतरे पणत्से ॥ (सू० ७९)

‘इमीसे णं भंते !’ इत्यादि, अस्या भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्या रत्नकाण्डस्य प्रथमस्य खरकाण्डस्य विभागस्य ‘उवरिछात्’ इति उपरितनाञ्चरमान्तात्परतो योऽधस्तनः ‘चरमान्तः’ चरमपर्यन्तः ‘एस णं’मिति एतत्, सूत्रे पुंस्त्वनिर्देशः प्राकृतत्वात्, अन्तरं ‘कियत्’ कियद्योजनप्रमाणम् ‘अवाधया’ अन्तरत्वव्याधातरूपया प्रज्ञप्तम् ?, भगवानाह—गौतम ! ‘एकं योजनसहस्रम्’ एकं योजनसहस्रप्रमाणमन्तरं प्रज्ञप्तम् ॥ ‘इमीसे णं’मित्यादि, अस्या भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्या रत्नकाण्डस्योपरितनाञ्चरमान्तात्परतो यो वज्रकाण्डस्योपरितनञ्चरमान्त एतदन्तरं ‘कियत्’ किंप्रमाणमवाधया प्रज्ञप्तम् ?, भगवानाह—गौतम ! एकं योजनसहस्रमवाधयाऽन्तरं प्रज्ञप्तं, रत्नकाण्डाधस्तनचरमान्तस्य वज्रकाण्डोपरितनचरमान्तस्य च परस्परसंलभतया उभयत्रापि तुल्यप्रमाणत्वभावात् ॥ ‘इमीसे णं’मित्यादि, अस्या भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्या रत्नकाण्डस्योपरितनाञ्चरमान्ताद् वज्रकाण्डस्य योऽधस्तनञ्चरमान्तः एतदन्तरं कियद् अवाधया प्रज्ञप्तम् ?, भगवानाह—गौतम ! द्वे योजनसहस्रे अवाधयाऽन्तरं प्रज्ञप्तं, एवं काण्डे काण्डे द्वौ द्वावालापकौ वक्तव्यौ, काण्डस्य चाधस्तने चरमान्ते चिन्त्यमाने योजनसहस्रपरिवृद्धिः कर्तव्या यावद् रिष्टस्य काण्डस्याधस्तने चरमान्ते चिन्त्यमाने षोडश योजनसहस्राणि अवाधयाऽन्तरं प्रज्ञप्तमिति वक्तव्यम् ॥ ‘इमीसे णं’मित्यादि, अस्या भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्या रत्नकाण्डस्योपरितनाञ्चरमान्तात्परतो यः पङ्कवहुलस्य काण्डस्योपरितनञ्चरमान्तः एतत् ‘कियत्’ किंप्रमाणमवाधयाऽन्तरं प्रज्ञप्तम् ?, भगवानाह—गौतम ! षोडश योजनसहस्राणि अवाधयाऽन्तरं प्रज्ञप्तम् । ‘इमीसे णं’मित्यादि, तस्यैव पङ्कवहुलस्य काण्डस्याधस्तनञ्चरमान्त एकं यो-

जनशतसहस्रमवाधयाऽन्तरं प्रज्ञप्तं । ‘इमीसे ण’मित्यादि, अस्य भद्रन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्या रत्नकाण्डस्योपरितनाच्चरमान्तात्परतो-
ऽव्वहुलस्य काण्डस्य य उपरितनश्चरमान्त एतदन्तरं कियद् अवाधया प्रज्ञप्तम् ? , भगवानाह—गौतम ! एकं योजनशतसहस्रमवाधया-
ऽन्तरं प्रज्ञप्तं । ‘इमीसे ण’मित्यादि, अस्या भद्रन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्या रत्नकाण्डस्योपरितनाच्चरमान्तात्परतोऽव्वहुलस्य काण्डस्य
योऽधस्तनश्चरमान्त एतदन्तरं कियद् अवाधया प्रज्ञप्तम् ? , भगवानाह—गौतम ! अशीत्युत्तरं योजनशतसहस्रम् । धनोद्देशेरुपरितने
चरमान्ते पृष्टे एतदेव निर्वचनमशीत्युत्तरयोजनशतसहस्रम्, अधस्तने पृष्टे इदं निर्वचनं—द्वे योजनशतसहस्रे अवाधयाऽन्तरं प्रज्ञप्तम् ।
धनवातस्योपरितने चरमान्ते पृष्टे इदमेव निर्वचनं, धनोद्देश्यस्तनचरमान्तस्य धनवातोपरितनचरमान्तस्य च परस्परं संलग्नत्वात् ।
धनवातस्याधस्तने चरमान्ते पृष्टे एतन्निर्वचनम्—असह्येयानि योजनशतसहस्राण्यवाधयाऽन्तरं प्रज्ञप्तम् । एवं तनुवातस्योपरितने चर-
मान्ते अधस्तने चरमान्ते अवकाशान्तरस्याप्युपरितनेऽधस्तने च चरमान्ते इत्थमेव निर्वचनं वक्तव्यम्, असह्येयानि योजनशतस-
हस्राण्यवाधयाऽन्तरं प्रज्ञप्तमिति, सूत्रपाठस्तु प्रत्येकं सर्वत्रापि पूर्वानुसारेण स्वयं परिभावीयः सुगमत्वात् ॥ ‘दोच्चाए णं’ इत्यादि,
द्वितीयस्या भद्रन्त ! पृथिव्या उपरितनाच्चरमान्तात्परतो योऽधस्तनश्चरमान्त एतत् ‘कियत्’ किंप्रमाणमवाधयाऽन्तरं प्रज्ञप्तम् ? , भग-
वानाह—गौतम ! ‘द्वान्निशदुत्तरं’ द्वान्निशतसहस्राधिकं योजनशतसहस्रमवाधयाऽन्तरं प्रज्ञप्तम् । धनोद्देशेरुपरितने चरमान्ते पृष्टे एत-
देव निर्वचनं द्वान्निशदुत्तरं योजनशतसहस्रम्, अधस्तने चरमान्ते पृष्टे इदं निर्वचनं—द्विपञ्चाशदुत्तरं योजनशतसहस्रम् । एतदेव
धनवातस्योपरितनचरमान्तपृच्छायामपि, धनवातस्याधस्तनचरमान्तपृच्छायां तनुवातावकाशान्तरयोरुपरितनाधस्तनचरमान्तपृच्छासु
च यथा रत्नप्रभायां तथा वक्तव्यम्, असह्येयानि योजनशतसहस्राण्यवाधयाऽन्तरं प्रज्ञप्तमिति वक्तव्यमिति भावः ॥ ‘तच्चाए णं

भंते ! इत्यादि, तृतीयस्या भदन्त ! पृथिव्या उपरितनाचरमान्ताद् अधस्तनश्चरमान्त एतदन्तरं कियद् अवाधया प्रकप्तम् ?, भगवानाह—नौतम ! अष्टाविंशत्युत्तरं शत(सहस्र)म्—अष्टाविंशतिसहस्राधिकं योजनशतसहस्रमवाधयाऽन्तरं प्रकप्तम् । एतदेव घनोदधेरुपरितनचरमान्तपृच्छायामपि निर्वचनम् । अधस्तनचरमान्तपृच्छायामष्टाविंशदुत्तरं योजनशतसहस्रमवाधयाऽन्तरं प्रकप्तमिति वक्तव्यम् । एतदेव घनवातस्योपरितनचरमान्तपृच्छायामपि । अधस्तनचरमान्तपृच्छायां तनुवातावकाशान्तरयोरुपरितनाधस्तनचरमान्तपृच्छासु च यथा रत्नप्रमायां तथा वक्तव्यम् । एवं चतुर्थपञ्चमपष्ठसप्तमष्टविधिविपयाणि सूत्राण्यपि भावनीयानि ॥

इमा णं भंते ! रयणप्पभा पुढवी दोच्चं पुढविं पणिहाय बाहल्लेणं किं तुल्ला विसेसाहिया संखेज्जगुणा ? वित्थरेणं किं तुल्ला विसेसहीणा संखेज्जगुणहीणा ?, गोयमा ! इमा णं रयण० पु० दोच्चं पुढवीं पणिहाय बाहल्लेणं नो तुल्ला विसेसाहिया नो संखेज्जगुणा, वित्थरेणं नो तुल्ला विसेसहीणा णो संखेज्जगुणहीणा । दोच्चा णं भंते ! पुढवी तच्चं पुढविं पणिहाय बाहल्लेणं किं तुल्ला ? एवं चेव भाणितच्चं । एवं तच्चा चउत्थी पंचमी छट्ठी । छट्ठी णं भंते ! पुढवी सत्तमं पुढविं पणिहाय बाहल्लेणं किं तुल्ला विसेसाहिया संखेज्जगुणा ?, एवं चेव भाणियच्चं । सेवं भंते ! २ । नेरइयउदेसओ पढमो ॥ (सू० ८०)

‘इमा णं भंते !’ इत्यादि, इयं भदन्त ! रत्नप्रमापृथिवी द्वितीयां पृथिवीं शर्कराप्रभां ‘प्रणिधाय’ आश्रित्य ‘बाहल्लेण’ पिण्डभावेन किं तुल्या विशेषाधिका संक्षेपेयगुणा ?, बाहल्ल्यमधिकल्लेदं प्रभत्रयम्, ननु एका अशीत्युत्तरयोजनलक्षमाना अपरा द्वात्रिंशदु-

३ प्रतिपत्तौ

उद्देशः १

रत्नप्रभा-

दीनामल्प-

बहुता

सू० ८०

॥ १०१ ॥

त्तरीजनलक्षमानेत्युक्तं ततस्तदर्थवर्गमे सत्युक्तलक्षणं प्रश्नत्रयमयुक्तं, विशेषाधिकेति स्वयमेवार्थपरिज्ञानात्, सत्यमेतत्, केवलं श्र-
 ओऽयं तदन्यमोहापोहार्थः, एतदपि कथमवसीयते ? इति चेत्स्वावबोधाय प्रश्नान्तरोपन्यासात्, तथा चाह—विस्तरेण—विष्कम्भेन
 किं ? तुल्या विशेषहीना सङ्ख्येयगुणहीना ? इति, भगवानाह—नौतम ! इयं रत्नप्रभा पृथिवी द्वितीयां शर्कराप्रभापृथिवीं प्रणिधाय आहस्येन
 न [च] तुल्या किन्तु विशेषाधिका नापि सङ्ख्येयगुणा, कथमेतदेवम् ? इति चेदुच्यते—इह रत्नप्रभा पृथिवी अशीत्युत्तरयोजनलक्षमाना,
 शर्कराप्रभा द्वात्रिंशदुत्तरयोजनलक्षमाना, तदत्रान्तरमष्टाचत्वारिंशद् योजनसहस्राणि ततो विशेषाधिका घटते न तुल्या नापि सङ्ख्ये-
 यगुणा, विस्तरेण न तुल्या किन्तु विशेषहीना नापि सङ्ख्येयगुणहीना, प्रदेशादिवृद्ध्या प्रवर्द्धमाने तावति क्षेत्रे शर्कराप्रभाया एवं [च]
 वृद्धिसम्भवात्, एवं सर्वत्र भावनीयम् ॥ [तृतीयप्रतिपत्तौ समाप्तः प्रथमोद्देशकः, साम्प्रतं द्वितीयः प्रारभ्यते, तस्य चेदमादिसूत्रम्—]
 सम्प्रति कस्यां पृथिव्यां कस्मिन् प्रदेशे नरकावासाः ? इत्येतत्प्रतिपादनार्थं प्रथमं तावदिदमाह—

कहं भंते ! पुढवीओ पणत्ताओ, गोयमा ! सत्त पुढवीओ पणत्ताओ, तंजहा—रयणप्पभा
 जाव अहेसत्तमा ॥ इमीसे णं रयणप्पं पुं असीउत्तरजोयणसयसहस्सबाहल्लाए उवरिं केव-
 तियं ओगाहित्ता हेट्टा केवइयं वल्लित्ता मज्झे केवतिए केवतिया निरयावाससयसहस्सा प-
 णत्ता, गोयमा ! इमीसे णं रयणं पुं असीउत्तरजोयणसयसहस्सबाहल्लाए उवरि एणं
 जोयणसहस्सं ओगाहित्ता हेट्टावि एणं जोयणसहस्सं वल्लित्ता मज्झे अडसत्तरी जोयणसयस-
 हस्सा, एत्थं णं रयणप्पभाए पुं नेरइयाणं तीसं निरयावाससयसहस्साइं भवंतित्तिमक्खाया ॥

ते णं णरगा अंतो वद्वा याहिं चडरंसा जाव असुभा णरएसु वेयणा, एवं एएणं अभिलावेणं उव-
 जुंजिऊण भाणियव्वं ठाणप्पयाणुसारेणं, जत्थ जं वाहल्लं जत्थ जत्तिया वा नरयावाससयस-
 हस्सा जाव अहेसत्तामाए पुढवीए, अहेसत्तामाए मज्झिमं केवत्तिए कति अणुत्तरा महइ महा-
 लता महाणिरया पणत्ता एवं पुच्छितव्वं वागरेयव्वंपि तहेव ॥ (सू० ८१)

‘कइ णं भंते!’ इत्यादि, कति भदन्त! पृथिव्यः ब्रह्मताः? इति, विशेषाभिधानार्थमेतदभिहितम्, उक्तञ्च—“पुर्व्वभणियंपि जं
 पुण भन्नइ तत्थ कारणं अत्थि । पडिसेहो य अणुण्णा कारण(हेड)विसेसोवल्लभो वा ॥ १ ॥” भगवानाह—गौतम! सप्त पृथिव्यः प्र-
 ब्रह्मताः, तद्यथा—रत्नप्रभा यावत्तमस्तमप्रभा ॥ ‘इमीसे ण’मित्यादि, अस्या भदन्त! रत्नप्रभायाः पृथिव्या उपरि ‘कियत्’ किंप्रमाणम-
 वगाह्य—उपरितनभागात् कियद् अतिकम्येत्यर्थः अधस्तात् ‘कियत्’ किंप्रमाणं वर्जयित्वा मध्ये ‘कियति’ किंप्रमाणे कियन्ति नर-
 कावासशतसहस्राणि प्रब्रह्मतानि?, भगवानाह—गौतम! अस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्या अशीत्युत्तरयोजनशतसहस्रवाहल्याया उपर्येकं यो-
 जनसहस्रमवगाह्याधस्तादेकं योजनसहस्रं वर्जयित्वा ‘मध्ये’ मध्यभागे ‘अष्टसप्तत्युत्तरे’ अष्टसप्ततिसहस्राधिके योजनशतसहस्रे ‘अत्र’
 एतस्मिन् रत्नप्रभापृथिवीनैरधिकानां योग्यानि त्रिंशन्नरकावासशतसहस्राणि प्रब्रह्मतानि भवन्तीत्याख्यातं मया शेषैश्च तीर्थकृद्भिः, अनेन
 सर्वतीर्थकृतामविसंवादिवचनता प्रवेदिता ॥ ‘ते णं नरगा’ इत्यादि, ते नरका ‘अन्तः’ मध्यभागे ‘वृत्ताः’ वृत्ताकाराः ‘वहिः’ वहिर्भागे
 ‘चतुरस्राः’ चतुरस्राकाराः, इदं च पीठोपरिवर्त्तिनं मध्यभागमधिकृत्य प्रोच्यते, सकलपीठाद्यपेक्षया तु आचलिकाप्रविष्टा वृत्तत्र्यस्रच-

१ पूर्वभणितमपि यत् पुनर्भण्यते तत्र कारणमस्ति । प्रतिपेधोऽप्युक्ता कारणविशेषोपलम्भश्च ॥ १ ॥

तुरन्तसंस्थानाः पुष्पावकीर्णास्तु नानासंस्थानाः प्रतिपत्तव्याः, एतच्चाग्रे स्वयमेव वक्ष्यति, “अहे खुरप्पसंठाणसंठिया” इति, ‘अधः’ भूमितले छुरप्रस्थेव—प्रहरणविशेषस्य (इव) यत् संस्थानम्—आकारविशेषस्तीक्ष्णतालक्ष्णस्तेन संस्थिताः छुरप्रसंस्थानसंस्थिताः, तथाहि—तेषु नरकावासेषु भूमितले मसृणत्वाभावतः शर्करिले पादेषु न्यस्यमानेषु शर्करामात्रसंस्पर्शोऽपि छुरप्रेणेव पादाः कृत्यन्ते, तथा “निचंघयार-तमसा” नित्यानधकाराः उद्द्योताभावतो यत्तमस्तेन—तमसा नित्यं—सर्वकालमन्धकारो येषु ते नित्यानधकाराः, तत्रापवरकादिष्वपि तमोऽन्धकारोऽस्ति केवलं स बहिः सूर्यप्रकाशे मन्दतमो भवति नरकेषु तु तीर्थकरजन्मदीक्षादिकालव्यतिरेकेणान्यदा सर्वकालमप्युद्द्योतलेशस्याप्यभावतो जाल्यन्धस्येव मेघच्छन्नकालार्द्धरात्र इवातीव बहलतरो भवति, तत उक्तं तमसानित्यानधकाराः, तमश्च तत्र सदाऽवस्थितमुद्द्योतकारिणामभावात्, तथा चाह—“ववगयगहचंदसूरनक्खत्तजोइसपहा” व्यपगतः—परिभ्रष्टो ग्रहचन्द्रसूर्यनक्षत्र-रूपाणाम् उपलक्षणमेतत्तारारूपाणां च ज्योतिष्काणां पन्था—मार्गो यत्र ते व्यपगतग्रहचन्द्रसूर्यनक्षत्रज्योतिष्कपथाः, तथा “मेयवसा-प्यूरुहिरमंसचिक्खिल्ललित्ताणुलेवणतला” इति स्वभावतः संपन्नैर्मेदोवसापूतिरुधिरमांसैर्यश्चिक्खिल्लः—कर्दमस्तेन लिप्तम्—उप-दिग्धम् अनुलेपनेन—सकृल्लिप्तस्य पुनः पुनरुपलेपनेन तलं—भूमिका येषां ते मेदोवशापूतिरुधिरमांसचिक्खिल्ललिप्ताणुलेपनतला अत एवाशुचयः—अपवित्रा . बीभत्सा दर्शनेऽयतिजुण्णसोत्पत्तेः परमदुरभिगन्धाः—मृतगवादिकडेवरेभ्योऽप्यतीवानिष्टदुरभिगन्धाः, “का-ऊअगणिवन्नाभा” इति लोहे धम्यमाने यादृक् कपोतो—बहुकृष्णरूपोऽनेर्वर्णः, किमुक्तं भवति?—यादृशी बहुकृष्णवर्णरूपाऽभिज्वाला विनिर्गच्छतीति, तादृशी आभा—वर्णस्वरूपं येषां ते कपोताभिवर्णाभाः, तथा कर्कशः—अतिदुस्सहोऽसिपत्रस्येव स्पर्शो येषां ते कर्कशस्पर्शाः, अत एव ‘दुरहियासा’ इति दुःखेनाध्यास्यन्ते—सद्यन्ते इति दुरध्यासा अशुभा दर्शनतो नरकाः, तथा गन्ध-

रसस्पर्शशब्दैश्चुभा—अतीवासातरूपा नरकेषु वेदना । एवं सर्वोत्थपि पृथिवीज्वालापको वक्तव्यः, स चैवम्—“सक्करप्पमाए
 णं भंते! पुढवीए वत्तीसुत्तरजोयणसयसहस्सवाहल्लाए उवरिं केवइयं ओगाहिता हेट्टा केवइयं वज्जिता मज्झे चैव केवइए
 केवइया निरयावाससयसहस्सा पणत्ता?, गोयसा! सक्करप्पमाए णं पुढवीए वत्तीसुत्तरजोयणसयसहस्सवाहल्लाए उवरिं एगं जो-
 यणसहस्समोगाहिता हेट्टा एगं जोयणसहस्सं वज्जिता मज्झे तीसुत्तरजोयणसयसहस्से एत्थ णं सक्करप्पमापुढविनेरइयाणं पण-
 वीसा नरयावाससयसहस्सा भवंतीति मक्खायं, ते णं गरगा अंतो वट्टा जाव असुभा नरएसु वेयणा । वालुयप्पमाए णं
 भंते! पुढवीए अट्टावीसुत्तरजोयणसयसहस्सवाहल्लाए उवरिं केवइयं ओगाहिता हेट्टा केवइयं वज्जिता मज्झे केवइए केवइया निर-
 यावाससयसहस्सा पणत्ता?, गोयसा! वालुयप्पमाए पुढवीए अट्टावीसुत्तरजोयणसयसहस्सवाहल्लाए उवरिं एगं जोयणसहस्सं ओ-
 गाहिता हेट्टं एगं जोयणसहस्सं वज्जिता, मज्झे छव्वीसुत्तरे जोयणसयसहस्से एत्थ णं वालुयप्पमापुढविनेरइयाणं पण्णरस निरया-
 वाससयसहस्सा भवन्तीति मक्खायं, ते णं नरगा जाव असुभा नरगेषु वेयणा । पंकप्पमाए णं भंते! पुढवीए वीसुत्तरजोयणसयसह-
 स्सवाहल्लाए उवरिं केवइयं ओगाहिता हेट्टा केवइए केवइया निरयावाससयसहस्सा पणत्ता?, गोयसा! पंकप्प-
 माए णं पुढवीए वीसुत्तरजोयणसयसहस्सवाहल्लाए उवरिं एगं जोयणसहस्सं ओगाहिता हिट्टावि एगं जोयणसहस्सं वज्जिता मज्झे
 अट्टारसुत्तरे जोयणसयसहस्से, एत्थ णं पंकप्पमा पुढविनेरइयाणं दस निरयावाससयसहस्सा निरयावासा भवंतीति मक्खायं, ते णं
 गरगा जाव असुभा नरगेषु वेयणा । धूमप्पमाए णं भंते! पुढवीए अट्टारसुत्तरजोयणसयसहस्सवाहल्लाए उवरिं केवइयं ओगाहिता, हेट्टा
 केवइयं वज्जिता मज्झे केवइया निरयावाससयसहस्सा पणत्ता?, गोयसा! धूमप्पमाए णं पुढवीए अट्टारसुत्तरजोयणसयसह-

इ प्रतिपत्तौ

उद्देशः १

नरकावा-

सस्वरूपं

तत्स्थानं च

सू० ८१

॥ १०३ ॥

स्सबाह्लाए उवरि एगं जौयणसहस्समोगाहेत्ता हेट्ठा एगं जौयणसहस्सं वज्जेत्ता मज्झे सोलसुत्तरे जौयणसयसहस्से, एत्थ णं धूमप्प-
 भापुढविनेरइयाणं तिन्नि नेरइयावासयसहस्सा भवंतीति मक्खायं, ते णं णरगा अंतो वट्ठा जाव असुभा नरगेसु वेयणा इति, [प्रन्था-
 प्रम् ३०००] । तमप्पभाए णं भंते ! पुढवीए सोलसुत्तरजौयणसयसहस्सबाह्लाए उवरि केवतियं ओगाहेत्ता हेट्ठा केवतियं वज्जेत्ता
 मज्झे केवतिए केवतिया नरगावासयसहस्सा पणत्ता ? , गोयमा ! तमप्पभाए णं पुढवीए सोलसुत्तरजौयणसयसहस्सबाह्लाए उवरि
 एगं जौयणसहस्समोगाहेत्ता हेट्ठा एगं जौयणसयसहस्सं वज्जेत्ता मज्झे चोइसुत्तरे जौयणसयसहस्से एत्थ णं तमापुढविनेरइयाणं एगे
 पंचूणे नरगावासयसहस्से भवन्तीति मक्खायं, ते णं णरगा अंतो वट्ठा जाव असुभा नरगेसु वेयणा । अहेसत्तमाए णं भंते ! पुढवीए
 अट्ठोत्तरजौयणसयसहस्सबाह्लाए उवरि केवइयं ओगाहेत्ता हेट्ठा केवइयं वज्जेत्ता मज्झे केवइए केवइया अणुत्तरा महइमहालया महा-
 नरगावासा पणत्ता ? , गोयमा ! अहेसत्तमाए पुढवीए अट्ठुत्तरजौयणसयसहस्सबाह्लाए उवरि अट्ठतेवणं जौयणसहस्साइं ओगाहेत्ता
 हेट्ठावि अट्ठतेवणं जौयणसहस्साइं वज्जेत्ता मज्झे तिसु जौयणसहस्सेसु एत्थ णं अहेसत्तमपुढविनेरइयाणं पंच अणुत्तरा महइमहा-
 लया महानिरया पणत्ता, तंजहा-काले महाकाले रोहए महारोरुए मज्झे अप्पइट्ठणे, ते णं महानरगा अंतो वट्ठा जाव असुभा महा-
 नरगेसु वेयणा” इति । इदं च सकलमपि सूत्रं सुगमं, तत्र बाह्यपरिमाणनरकावासयोग्यमध्यभागपरिमाणनरकावाससङ्ख्यानानामिमाः
 सङ्ग्रहणिगाथाः—“आसीयं वत्तीसं अट्ठावीसं तहेव वीसं च । अट्ठारस सोलसगं अट्ठुत्तरमेव हेट्ठिमया ॥ १ ॥ अट्ठुत्तरं च तीसं
 छन्वीसं चैव सयसहस्सं तु । अट्ठारस सोलसगं चोइसमहियं तु छट्ठीए ॥ २ ॥ अट्ठतिवणसहस्सा उवरिमहे वज्जिऊण तो मणिया ।

मञ्जे तिसु सहस्सेसु ह्येति निरया तमतमाए ॥ ३ ॥ तीसा य पणवीसा पणरस दस चैव मयसहरमाहं । तिमि य पंचूणेगं पंच-
चैव अनुत्तरा निरया ॥ ४ ॥" पाठसिद्धाः ॥ सम्प्रति नरकावासंस्थानप्रतिपादनाश्रमाह—

इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए णरका किंसंठिया पणंत्ता ?, गोयमा ! दुविहा पणत्ता,
तंजहा—आवलियपविट्ठा य आवलिययाहिरा य, तत्थ णं जे ते आवलियपविट्ठा ते तिविहा
पणत्ता, तंजहा—वट्ठा तंसा चउरंसा, तत्थ णं जे ते आवलिययाहिरा ते णाणासंठाणसंठिया
पणत्ता, तंजहा—अयकोट्ठसंठिता पिट्ठपयणगसंठिता कंइसंठिता लोहीसंठिता कडाहसंठिता
थालीसंठिता पिट्ठगसंठिता किमियडसंठिता किन्नपुडगसंठिआ उडवसंठिया मुरवसंठिता
मुयंगसंठिया नंदिसुयंगसंठिया आलिंगकसंठिता सुघोससंठिया दहरयसंठिता पणवसं-
ठिया पडहसंठिया भेरिसंठिआ झहरीसंठिया कुतुंयकसंठिया नालिसंठिया, एवं जाव
तमाए ॥ अहेसत्तामाए णं भंते ! पुढवीए णरका किंसंठिता पणत्ता ?, गोयमा ! दुविहा पणत्ता,
तंजहा—वेट्ठे य तंसा य ॥ इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए नरका केवतियं याहल्लेणं प-
णत्ता ?, गोयमा ! तिण्णिण जोयणसहस्साहं याहल्लेणं पणत्ता, तंजहा—हेट्ठा घणा सहस्सं मज्जे
सुसिरा सहस्सं उण्णिं संकुहया सहस्सं, एवं जाव अहेसत्तामाए ॥ इमीसेणं भंते ! रयणप्प० पु०
नरगा केवतियं आयामविकखंभेणं केवइयं परिवलेवेणं पणत्ता ?, गोयमा ! दुविहा पणत्ता,

३ प्रतिपत्तौ
उद्देशः १
नरकावा-
सानां सं-
स्थानं त-
द्वाहल्यं च
सू० ८२

॥ १०४ ॥

तंजहा—संखेज्जवित्थडा य असंखेज्जवित्थडा य, तत्थ णं जे ते संखेज्जावित्थडा त ण सखज्जाह जाय-
णसहस्साइं आयामविकखंभेणं संखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्खेवेणं पणत्ता तत्थ णं जे ते असं-
खेज्जवित्थडा ते णं असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं आयामविकखंभेणं असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं
परिक्खेवेणं पणत्ता, एवं जाव तमाए, अहेसत्तमाए णं भंते! पुच्छा, गोयमा! दुविहा पणत्ता,
तंजहा—संखेज्जवित्थडे य असंखेज्जवित्थडा य, तत्थ णं जे ते संखेज्जवित्थडे से णं एक्कं जो-
यणसयसहस्सं आयामविकखंभेणं तिन्नि जोयणसयसहस्साइं सोलस सहस्साइं दोन्नि य सत्ता-
वीसे जोयणसए तिन्नि कोसे य अट्ठावीसं च धणुसतं तेरस य अंगुलाइं अद्धंगुलयं च किंचिवि-
सेसाधिए परिक्खेवेणं पणत्ता, तत्थ णं जे ते असंखेज्जवित्थडा ते णं असंखेज्जाइं जोयणसयस-
हस्साइं आयामविकखंभेणं असंखेज्जाइं जाव परिक्खेवेणं पणत्ता (सू० ८२)

‘इमीसे णं भंते’! इत्यादि, अस्यां भदन्त! रत्नप्रभायां पृथिव्यां नरकाः किमिव संस्थिताः किंसंस्थिताः प्रज्ञप्ताः?, भगवानाह—
नौतम! नरका द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—आवलिकाप्रविष्टाश्च आवलिकाबाह्याश्च, चशब्दाबुभयेषामप्यश्रुभतातुल्यतासूचकौ, आव-
लिकाप्रविष्टा नामाष्टासु दिक्षु समश्रेण्यवस्थिताः, आवलिकासु—श्रेणिषु प्रविष्टा—व्यवस्थिता आवलिकाप्रविष्टाः, ते संस्थानमधिकृत्य त्रि-
विधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—वृत्ताख्यस्राश्चतुरस्राः, तत्र ये ते आवलिकाबाह्यास्ते नानासंस्थानसंस्थिताः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—अयःकोष्ठो-
लोहमयः कोष्ठस्तद्वत्संस्थिता अयःकोष्ठसंस्थिताः, ‘पिट्ठपयणगसंठिया’ इति यत्र सुरासंधानाय पिष्टं पच्यते तत्पिष्टपचनकं तद्व-

त्संस्थिताः 'पिष्टपयणगसंठियां' अत्र सङ्ग्रहणिगाथे—“अयकौट्टुपिष्टपयणगकङ्कलोहीकडाहसंठाणा । थाली पिहडग किण्ह(ग) उठए
 सुरवे सुयंगे य ॥ १ ॥ नंदिसुइंगे आलिंग सुघोसे ददरे य पणवे य । पढहगसल्लरिभेरीकुणुंगनाडिसंठाणा ॥ २ ॥” कण्डुः—
 पाकस्थानं लोहीकटाहौ प्रतीतौ तद्वत्संस्थानाः स्थाली-उषा पिहडं-यत्र प्रभूतजनयोग्यं धान्यं पच्यते उदजः-तापसाश्रमो सुरजो-
 मर्दलविशेषः नन्दीमृदङ्गो-द्वादशविधतूर्यान्तर्गतो मृदङ्गः, स च द्विधा, तद्यथा-मुकुन्दो मर्दलश्च, तत्रोपरि सङ्कुचितोऽधो विस्तीर्णो म-
 कुन्दः उपर्यधश्च समो मर्दलः आलिङ्गो-मृन्मयो सुरजः सुघोषो-देवलोकप्रसिद्धो घण्टाविशेष आतोद्यविशेषो वा दर्दरो-वाद्य-
 विशेषः पणवो-भाण्डानां पटहः पटहः-प्रतीतः, भेरी-ढक्का, झल्लरी-चर्मावनद्धा विस्तीर्णवलयकारा, कुस्तुम्बकः-संप्रदायगम्यः,
 नाडी-घटिका, एवं शेषास्वपि पृथिवीषु तावद्वक्तव्यं यावत्पृथ्यां, सूत्रपाठोऽप्येवम्—“सकरूपभाए णं भंते! पुढवीए नरका किंसं-
 ठिया पन्नत्ता?, गोयमा! दुविहा पन्नत्ता, तंजहा-आवलिकापविट्ठा य आवलियावाहिरा य” इत्यादि ॥ अधःसप्तमीविषयं सूत्रं
 साक्षादुपदर्शयति—‘अहंसत्तमाए णं भंते!’ इत्यादि, अधःसप्तम्यां भदन्त! पृथिव्यां नरकाः ‘किंसंस्थिताः’ किमिव संस्थिताः
 प्रज्ञप्ताः?, भगवानाह-गौतम! द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—‘वट्टे य तंसा य’ इति, अधःसप्तम्यां हि पृथिव्यां नरका आवलिकाप्रविट्ठा
 एव न आवलिकावाह्याः, आवलिकाप्रविट्ठा अपि पञ्च, नाधिकाः, तत्र मध्येऽप्रतिष्ठानाभिधानो नरकेन्द्रो वृत्तः, सर्वेषामपि नरके-
 न्द्राणां वृत्तत्वात्, शेषास्तु चलारः पूर्वोदिसु दिङ्गु, ते च त्र्यस्राः, तत उक्तं वृत्तश्च त्र्यस्राश्च ॥ सम्प्रति नरकावासानां बाहल्यप्रतिपाद-
 नार्थमाह—‘इमीसे ण’मित्यादि, अस्यां भदन्त! रत्नप्रभायां पृथिव्यां नरकाः कियद्बाहल्येन-बहलस्य भावो बाहल्यं-पिण्डभाव
 उत्सेध इत्यर्थः तेन प्रज्ञप्ताः?, भगवानाह-गौतम! त्रीणि योजनसहस्राणि बाहल्येन प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-अधस्तने पादपीठे घना-निचिताः

३ प्रतिपत्तौ
 उद्देशः १
 नरकवा-
 सानां सं-
 स्थानं त-
 द्बाहल्यं च
 सू० ८२

॥ १०५ ॥

सहस्रं-योजनसहस्रं, मध्ये-पीठस्योपरि मध्यभागे सुषिराः सहस्रं-योजनसहस्रं, तत 'उर्षिं'ति उपरि सङ्कुचिताः शिखराकृत्या स-
क्वोचमुपगता योजनसहस्रं, तत एवं सर्वसङ्ख्याया नरकावासानां त्रीणि योजनसहस्राणि बाह्यतो भवन्ति, एवं पृथिव्यां पृथिव्यां
तावद्वक्तव्यं यावदधःसप्तम्यां, तथा चोक्तमन्यत्रापि-हेट्टा घणा सहस्रं उर्षि संकोचतो सहस्रं तु । मज्जे सहस्र सुसिरा तिभि
सहस्रस्यिया नरया ॥ १ ॥" सम्प्रति नरकावासानामायामविष्कम्भप्रतिपादनार्थमाह—'इमीसे णं भंते!' इत्यादि, अस्यां भदन्त!
रत्नप्रभायां पृथिव्यां नरकाः किंप्रमाणमायामविष्कम्भेन, समाहारो द्वन्द्वस्तेनायामविष्कम्भाभ्यामित्यर्थः; कियत् 'परिक्षेपेण' परि-
रयेण प्रज्ञप्ताः?, भगवानाह-गौतम! द्विविधाः प्रज्ञप्ताः; तद्यथा-सङ्ख्येयविस्तृताश्च असङ्ख्येययोजनप्रमाणं विस्तृतं-
विस्तारो येषां ते सङ्ख्येयविस्तृताः; एवमसङ्ख्येयं विस्तृतं येषां ते असङ्ख्येयविस्तृताः; चशब्दौ स्वगतानेकसङ्ख्याभेदप्रकाशनपरौ, तत्र ये
ते सङ्ख्येयविस्तृतास्ते सङ्ख्येयानि योजनसहस्राणि आयामविष्कम्भेन सङ्ख्येयानि योजनसहस्राणि परिक्षेपेण, तत्र ये तेऽसङ्ख्येयविस्तृता-
स्तेऽसङ्ख्येयानि योजनसहस्राण्यायामविष्कम्भेन असङ्ख्येयानि योजनसहस्राणि परिक्षेपेण प्रज्ञप्तानि, एवं प्रतिपृथिवि तावद्वक्तव्यं याव-
त्पृष्ठी पृथिवी, सूत्रपाठस्त्वेवम्-सङ्करप्पभाए णं भन्ते! पुढवीए नरगा केवइयं आयामविक्रवंभेण केवइयं परिरयेणं पणत्ता?, गोयमा!
दुविहा पणत्ता, तंजहा-संखेज्वित्थडा य, असंखेज्वित्थडा य" इत्यादि ॥ 'अहेसत्तमाए णं भंते!' इत्यादि, अधःसप्तम्यां भदन्त!
पृथिव्यां नरकाः कियदायामविष्कम्भेन कियत्परिक्षेपेण प्रज्ञप्ताः?, भगवानाह-गौतम! द्विविधाः प्रज्ञप्ताः; तद्यथा-सङ्ख्येयविस्तृत एकः;
स चाप्रतिष्ठानाभिधानो नरकेन्द्रकोऽवसातव्यः; असङ्ख्येयविस्तृताः शेषाश्चत्वारः; तत्र योऽसौ सङ्ख्येयविस्तृतोऽप्रतिष्ठानाभिधानो नर-
केन्द्रकः स एकं योजनशतसहस्रमायामविष्कम्भेन त्रीणि योजनशतसहस्राणि षोडश सहस्राणि द्वे योजनशते सप्तविंशत्यधिके त्रयः

क्रोशा अष्टाविंशं घनुःशतं त्रयोदश अङ्गुलानि अर्द्धाङ्गुलं च किञ्चिद्विशेषाधिकं परिक्षेपेण प्रहृतम्, इदं च परिक्षेपपरिमाणं गणितमा-
 वनया जम्बूद्वीपपरिमाणवद्भावनीयं, तत्र ये ते शेषाश्चत्वारोऽसङ्ख्येयविस्वतास्तेऽसङ्ख्येयानि योजनसहस्राण्यायामविष्कम्भेनास-
 ङ्ख्येयानि योजनसहस्राणि परिक्षेपेण प्रहृतानि ॥ सम्प्रति नरकावासानां वर्णप्रतिपादनार्थमाह—

इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए नेरया केरिसया वण्णेणं पणत्ता ?, गोयमा ! काला का-
 लावभासा गंभीरलोमहरिसा भीमा उत्तासणया परमकिण्हा वण्णेणं पणत्ता, एवं जाव अधे-
 सत्तमाए ॥ इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए णरका केरिसका गंधेणं पणत्ता ?, गोयमा !
 से जहाणामए अहिमडेति वा गोमडेति वा सुणगमडेति वा मल्लारमडेति वा मणुस्समडेति वा
 महिसमडेति वा मूसगमडेति वा आसमडेति वा हत्थिमडेति वा सीहमडेति वा वग्घमडेति वा
 विगमडेति वा दीचियमडेति वा मयक्कुहियचिरविण्हकुणिमवावण्णदुब्भिगंधे असुइविलीण-
 चिगयवीभत्थदरिसणिज्जे किमिजालालसंसत्ते, भवेयारूवे सिया ?, णो इण्हे सम्हे, गोयमा !
 इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए णरगा एत्तो अणिट्ठतरका चेव अकंततरका चेव जाव अमणा-
 मतरा चेव गंधेणं पणत्ता, एवं जाव अधेसत्तमाए पुढवीए ॥ इमीसे णं भंते ! रयणप्प० पु०
 णरया केरिसया फासेणं पणत्ता ?, गोयमा ! से जहानामए असिपत्तेइ वा खुरपत्तेइ वा कलं-
 वचीरियापत्तेइ वा सत्तगेइ वा कुंतगेइ वा तोमरगेति वा नारायणेति वा सूलग्गेति वा लड-

३ प्रतिपत्तौ

उद्देशः १

नरकावा-

सानां

वर्णादि

सू० ८३

॥ १०६ ॥

लग्नेति वा भिडिमालगेति वा सूचिकलावेति वा कवियच्छति वा विंचुयकंटएति वा इंगालेति वा जालेति वा मुसुरेति वा, अचििति वा अलाएति वा सुद्धागणीइ वा, भवे एताख्वे सिया?, गो तिण्डे समडे, गोयमा! इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए णरगा एत्तो अणिट्टतरा चैव जाव अम- णामतरका चैव फासे णं पणत्ता, एवं जाव अधेसत्तमाए पुढवीए ॥ (सू० ८३)

‘इमीसे णं भंते!’ इत्यादि, अस्यां भदन्त! रत्नप्रभायां पृथिव्यां नरकाः कीदृशा वर्णेन प्रज्ञप्ताः?, भगवानाह—गौतम! कालाः, तत्र कोऽपि निष्प्रतिभतया मन्दकालोऽप्याशङ्क्येत ततस्तदाशङ्काव्यवच्छेदार्थं विशेषणान्तरमाह—‘कालावभासाः’ कालः—कृष्णोऽ- वभासः—श्रतिभाविनिर्गमो येभ्यस्ते कालावभासाः, कृष्णप्रभापटलोपचिता इति भावः, अत एव ‘गम्भीररोमहर्षाः’ गम्भीरः—अती- वोत्कटो रोमहर्षो—रोमोद्धर्षो भयवशाद् येभ्यस्ते गम्भीररोमहर्षाः, किमुक्तं भवति?—एवं नाम ते कृष्णावभासा यद्दर्शनमात्रेणापि नारकजन्तूनां भयसम्पादनेन अनर्गलं रोमहर्षमुत्पादयन्तीति, अत एव भीमा—भयानका भीमत्वादेव उत्रासनकाः, उत्रास्यन्ते नारका जन्तव एभिरिति उत्रासना उत्रासना एव उत्रासनकाः, किं बहुना?—‘वर्णेन’ वर्णमधिकृत्य परमकृष्णाः प्रज्ञप्ताः, यत ऊर्ध्वं न किमपि भयानकं कृष्णमस्तीति भावः, एवं प्रतिपृथिवि तावद्वक्तव्यं यावद्वक्तव्यं सप्तम्याम् ॥ गन्धमधिकृत्याह—‘इमीसे णं भंते!’ इत्यादि, प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम! तद्यथा नाम—‘अहिमृत इति वा’ अहिमृतो नाम मृताहिदेहः, एवं सर्वत्र भाव- नीयं, गोमृत इति वा अश्वमृत इति वा मार्जारमृत इति वा हस्तिमृत इति वा सिंहमृत इति वा व्याघ्रमृत इति वा द्वीपः—चित्रकः, सर्वत्र अहिश्चासौ मृतश्च अहिमृत इत्येवं विशेषणसमासः, इह मृतकं सद्यःसंपन्नं न विगन्धि भवति तत आह—‘मयकुहियविण्ड-

कुणिमवावर्णे'त्यादि, मृतः सन् कुथितः—पूतिभावसुपगतो मृतकुथितः, स चोच्छ्रूनावस्थामात्रगतोऽपि भवति, न च स तथा विग-
 न्धस्तत आह—विनष्टः—उच्छ्रूनावस्थां प्राप्य स्फुटित इति भावः, सोऽपि तथा दुरभिगन्धो न भवति तत आह—'कुणिमवावर्ण'सि
 व्यापन्नं—विशारारुभूतं कुणिमं—मांसं यस्य स तथा, ततो विशेषणसमासः, 'दुरभिगन्धः' इति दुरभिः—सर्वेषामाभिमुख्येन दुष्टो
 गन्धो यस्यासौ दुरभिगन्धः, अशुचिश्च विलीनो—मनसः कलिमलपरिणामहेतुः 'विगय' इति विगतं प्रनष्टं यदभिमुख्यतया प्राणिनां
 गतं—गमनं यस्मिन्, तथा बीभत्सया—निन्दया दर्शनीयो बीभत्सादर्शनीयः ततो विशेषणसमासः अशुचिविगतबीभत्सादर्शनीयः
 'किमिजालाउलसंसत्ते' इति संसक्तः सन् कृमिजालाकुलो जातः कृमिजालाकुलसंसक्तः, मयूरव्यंसकादित्वात्समासः संसक्तशब्दस्य च
 परनिपातः, एतावत्युक्ते गौतम आह—'भवे एयारूवे सिया?' इति, स्याद् भवेद्—भवेयुरेतद्द्रवाः—यथोक्तविशेषणविशिष्टा अहिमृतादि-
 रूपा गन्धेनाधिकृता नरकाः, सूत्रे च बहुवचनेऽप्येकवचनं प्राकृतत्वात्, भगवानाह—गौतम! 'नायमर्थः समर्थो' नायमर्थ उपपन्नो,
 यतोऽस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्यां नरका इतौ—यथोक्तविशेषणविशिष्टाहिमृतादेरनिष्टतरा एव, तत्र किञ्चिद्रम्यमपि कस्याप्यनिष्टतरं भवति तत
 आह—अकान्ततरा एव—स्वरूपतोऽप्यकमनीयतरा एव, अभव्या एवेति भावः, तत्राकान्तमपि कस्यापि प्रियं भवति यथा गन्तौशूकरस्या-
 शुचिः, तत आह—अप्रियतरा एव न कस्यापि प्रिया इति भावः, अत एवांमनोहतरा एव, अमनआपतरा एव गन्धमधिकृत्य प्रज्ञाताः,
 तत्र मनोहं—मनोऽनुकूलमात्रं यत्पुनः स्वविषये मनोऽत्यन्तमासक्तं करोति तन्मनआपम्, एकार्थिका वा एते सर्वे शब्दाः शक्रेन्द्रपुर-
 न्दरादिवत् नानादेशजविनेयजनानुप्रहार्यमुपात्ताः, एवं पृथिव्यां तावद्वक्तव्यं यावदर्थःसप्तम्याम् ॥ स्पर्शमधिकृत्याह—'इमीसे
 ण'मित्यादि, प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम! तद्यथा नाम—'असिपत्रमिति वा' असिः—स्वप्नं तस्य पत्रमसिपत्रं क्षुरप्रमिति वा

३ प्रतिपत्तौ
 उद्देशः १
 नरकावा-
 सानां
 वर्णादि
 सू० ८३

॥ १०७ ॥

कदम्बचीरिकापत्रमिति वा, कदम्बचीरिका-तृणविशेषः, स च दर्भादप्यतीव छेदकः, शक्तिः-प्रहरणविशेषस्तदप्रमिति वा, कुन्ताप्र-
मिति वा, तोमराप्रमिति वा, भिण्डिमालः-प्रहरणविशेषस्तदप्रमिति वा, सूचीकलाप इति वा, वृश्चिकदंश इति वा, कपिकच्छरिति
वा, कपिकच्छः-कण्डूविजनको वल्लीविशेषः, अङ्गार इति वा, अङ्गारो-निर्धूमाम्निः, ज्वालति वा, ज्वाला-अनलसंबद्धा, सुर्पुर इति
वा, सुर्पुरः-फुम्फुकादौ मसृणोऽग्निः, अर्चिरिति वा, अर्चिः-अनलविच्छिन्ना ज्वाला, अलातम्-उल्मुकं, शुद्धाम्निः-अयस्विपण्डायनुग-
तोऽग्निर्विद्युदादिर्वा, इतिशब्दः सर्वत्रापि उपमाभूतवस्तुस्वरूपपरिसमाप्तिद्योतकः, वाशब्दः परस्परसमुच्चये, इह कस्यापि नरकस्य स्पर्शः
शरीरावयवच्छेदकोऽपरस्य भेदकोऽन्यस्य व्यथाजनकोऽपरस्य दाहक इत्यादि ततः साम्यप्रतिपत्त्यर्थमसिपत्रादीनां नानाविधानामुप-
मानानामुपादानं, 'भवे एयारूवे सिया?' इत्यादि प्राग्वत् ॥ सम्प्रति नरकावासानां महत्त्वमभिधित्युराह—

इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए नरका केमहालिया पणत्ता?, गोयमा ! अयणं जंबुदीवे र
सव्वदीवसमुदाणं सव्वभंतरए सव्वखुड्ढाए वट्टे तेल्लापूर्वसंठाणसंठिते वट्टे रथचक्कवालसंठाणसं-
ठिते वट्टे पुक्खरकणियासंठाणसंठिते वट्टे पडिपुणचंदसंठाणसंठिते एक्कं जोयणसतसहरस्सं
आयामचिक्खंभेणं जाव किंचिचिसेसाहिए परिकखेवेणं, देवे णं महिड्डीए जाव महाणुभागे जाव
इणामेव इणामेवत्तिकहु इमं केवलकण्पं जंबूदीवं र तिहिं अच्चरानिवाएहिं तिसत्तंखुत्तो अणुप-
रियदित्ता णं हव्वमागच्छेज्जा, से णं देवे ताए उक्किट्टाए तुरिताए चवलाए चंडाए सिग्घाए उड्डु-
याए जयणाए [छेगाए] दिव्वाए दिव्वगतीए वीतिवयमाणे र जहणणेणं एगाहं वा इयाहं वा

तिआहं वा उक्कोसेणं छम्मासेणं वीतिवएज्जा, अत्थेगतिए वीहवएज्जा अत्थेगतिए नो वीतिवएज्जा,
 एमहालता णं गोयमा! इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए णरगा पणत्ता, एवं जाव अधेसत्तमाए,
 णवरं अधेसत्तमाए अत्थेगतियं नरगं वीहवइज्जा, अत्थेगइए नरगे नो वीतिवएज्जा ॥ (सू० ८४)

‘इमीसे णं’मित्यादि, अस्यां भदन्त ! रत्नप्रभायां वृथिव्यां नरकाः ‘किंमहान्तः’ किंप्रमाणा महान्तः प्रज्ञप्ताः?, पूर्वं ह्यसङ्ख्येयवि-
 स्तृता इति कथितं, तच्चासङ्ख्येयत्वं नावगम्यत इति भूयः प्रश्नः, अत एवात्र निर्वचनं भगवानुपमयाऽभिधत्ते, गौतम ! अयमिति यत्र
 संस्थिता वयं णमिति वाक्यालङ्कारे अष्टयोजनोच्छ्रितया रत्नमय्या जम्बवा उपलक्षितो द्वीपो जम्बूद्वीपः सर्वद्वीपसमुद्राणां—धातकीख-
 ण्डलवणादीनां सर्वाभ्यन्तरः—आदिभूतः ‘सर्वक्षुल्लकः’ सर्वेभ्यो द्वीपसमुद्रेभ्यः क्षुल्लको—इत्यः सर्वक्षुल्लकः, तथाहि—सर्वे लवणादयः
 समुद्राः सर्वे धातकीखण्डादयो द्वीपा अस्माज्जम्बूद्वीपादारभ्य प्रवचनोक्तेन क्रमेण द्विगुणद्विगुणायामविष्कम्भपरिधयः ततोऽयं शेषसर्व-
 द्वीपसमुद्रापेक्षया सर्वलघुरिति, तथा वृत्तो यतः ‘तैलापूपसंस्थानसंस्थितः’ तैलेन पकोऽपूपसैलापूपः, तैलेन हि पकोऽपूपः प्रायः परि-
 पूर्णवृत्तो भवति न घृतेन पक इति तैलविशेषणं, तस्येव संस्थानं तैलापूपसंस्थानं तेन संस्थितसैलापूपसंस्थानसंस्थितः, तथा वृत्तो यतः
 पुष्करकर्णिकासंस्थानसंस्थितः, तथा वृत्तो यतो रथचक्रवालसंस्थानसंस्थितः, तथा वृत्तो यतः परिपूर्णचन्द्रसंस्थानसंस्थितः, अनेकधो-
 पमानोपमेयभावो नानादेशजविनेयप्रतिपत्त्यर्थः, एकं योजनशतसहस्रमायामविष्कम्भेन त्रीणि योजनशतसहस्राणि षोडश सहस्राणि द्वे
 योजनशते सप्तविंशे त्रयः क्रोशा अष्टाविंशं घटुःशतं त्रयोदश अङ्गुलानि अर्द्धाङ्गुलं च किञ्चिद्विशेषाधिकं परिक्षेपेण प्रज्ञप्तः, परिक्षे-
 पपरिमाणगणितभावज्ञा क्षेत्रसमासटीकातो जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिटीकातो वा वेदितव्या । ‘देवे णं’मित्यादि, देवश्च णमिति वाक्याल-

३ प्रतिपत्तौ
 उद्देशः १
 नरकावा-
 सानां
 महत्ता
 सू० ८४

॥ १०८ ॥

'महर्द्धिकः' महती ऋद्धिर्विमानपरिवारादिका यस्य स महर्द्धिकः, महती द्युतिः शरीराभरणविषया यस्य स महाद्युतिकः, महद्-
 बलं-शरीरः प्राणो यस्य स महाबलः, महद् यशः-ख्यातिर्यस्य स महायशाः, तथा 'महेसकले' इति महेश इति महान् ईश्वर इ-
 त्याख्या यस्य स महेशाल्यः, अथवा ईशानमीशो भावे घब्रप्रत्यय ऐश्वर्यमित्यर्थः, 'ईशं ऐश्वर्यं' इति वचनात्, तत ईशम्-ऐश्वर्यमात्मनः
 ख्याति-अन्तर्भूतप्रथतया ख्यापयति-प्रथयति ईशाल्यः, महंश्चासावीशाख्यश्च महेशाल्यः, कचिद् 'महासोक्त्रे' इति पाठः, तत्र
 महत् सौख्यं यस्य प्रभूतसद्वेदयवशात्स महासौख्यः, अन्ये पठन्ति- 'महासकले' इति तत्रायं शब्दसंस्कारो-महाश्राक्षः, इयं
 चात्र पूर्वाचार्यप्रदर्शिता व्युत्पत्तिः-आशुगमनादश्वो-मनः अक्षाणि-इन्द्रियाणि स्वविषयव्यापकत्वात् अश्वश्राक्षाणि च अश्राक्षाणि
 महान्ति अश्राक्षाणि यस्यासौ महाश्राक्षः, तथा 'महाणुभागे' इति अनुभागो-विशिष्टवैक्रियादिकरणविषयाऽचिन्त्या शक्तिः 'भा-
 गोऽर्चिता सती' इति वचनात्, महान् अनुभागो यस्य स महानुभागः, अमूनि महर्द्धिक इत्यादीनि विशेषणानि तत्सामर्थ्यातिश-
 यप्रतिपादकानि यावदिति चण्डिकात्रयकरणकालावधिप्रदर्शनपरम् 'इणामेव इणामेवेतिकट्टु' एवमेव सुधिकया एवमेव 'मोरकुला
 मुहा य मुहियति नायव्वा' इति वचनाद् अवज्ञयेति भावः, उक्तञ्च मूलटीकायाम् 'इणामेव इणामेवेति कट्टु एवमेव सुधिकयाऽवज्ञ-
 येति' 'इतिकृत्वे'ति हस्तदर्शितचण्डिकात्रयकरणसूचकं केवलकल्पं-परिपूर्णं जम्बूद्वीपं त्रिभिरप्सरोनिपातैः, अप्सरोनिपातो नाम
 चण्डिका, तत्र तिसृभिश्चण्डिकाभिरिति द्रष्टव्यं, चण्डिकाश्च कालोपलक्षणं, ततो यावता कालेन तिस्रश्चण्डिकाः पूर्यन्ते ताव-
 त्कालमध्य इत्यर्थः, त्रिसप्तकृत्वः-एकविंशतिवारान् अनुपरिवर्त्य-सामस्येन परिभ्रम्य 'हव्वं' शीघ्रमागच्छेत्, स इत्थम्भूतगमन-
 शक्तियोग्यो देवः तथा देवजनप्रसिद्धया उत्कृष्टया प्रशस्तविहायोगतिनामोदयात्प्रशस्तया शीघ्रसंचरणस्वरितया त्वरा संजाताऽस्यामिति

त्वरिता तथा त्वरितया शीघ्रतरमेव तथा प्रदेशान्तराक्रमणमिति, चपलेव चपला तथा, क्रोधाविष्टस्येव श्रमासंचेदनात् चण्डेव चण्डा
 तथा, निरन्तरं शीघ्रत्वगुणयोगात् शीघ्रा तथा शीघ्रया, परमोच्छृष्टवेगपरिणामोपेता जवना तथा, अन्ये तु जितया विपक्षजेतृत्वेनेति
 व्याचक्षते, 'छेकया' निपुण्या, वातोद्धृतस्य दिगन्तव्यापिनो रजस इव या गतिः सा उद्धृता तथा, अन्ये त्वाहुः—उद्धृतया दृष्पातिशये-
 नेति, 'दिव्याया' दिवि—देवलोके भवा दिव्या तथा देवगत्या व्यतिव्रजन् जघन्यतः 'एकाहं वा' एकमहर्यावत्, एवं द्व्यहं त्र्यहमुत्क-
 र्पतः पण्मासान् यावद् व्यतिव्रजेत्, तत्रास्त्येतद् यदुत एककान् कांश्चन नरकान् 'व्यतिव्रजेत्' उल्लङ्घ्य परतो गच्छेत्, तथाऽस्त्येतद्
 यदुत इत्यंभूतयापि गत्या पण्मासानपि यावन्निरन्तरं गच्छन् एककान् कांश्चन नरकान् 'न व्यतिव्रजेत्' नोल्लङ्घ्य परतो गच्छेत्,
 अतिप्रभूताऽऽयामतया तेषामन्तस्य श्राप्तुमशक्यत्वात्, एतावन्तो महान्तो गौतम! अस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्यां नरकाः प्रज्ञप्ताः, एवमेकै-
 कस्यां पृथिव्यां तावद्दृक्कव्यं यावद्दयःसप्तम्यां, नवरमधःसप्तम्यामेवं वक्तव्यम्—“अत्येगइयं नरगं वीइवएजा अत्येगइए नरगे नो
 वीइवएजा” अप्रतिष्ठानाभिधस्यैकस्य नरकस्य लक्ष्योजानायामविष्कम्भतयाऽन्तस्य श्राप्तुं शक्यत्वात् शेषाणां च चतुर्णामितिप्रभूतासङ्ख्ये-
 ययोजनकोटीकोटीप्रमाणत्वेनान्तस्य श्राप्तुमशक्यत्वात् ॥ सम्प्रति किमया नरका इति निरूपणार्थमाह—

इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए णरगा किमया पणणत्ता?, गोयमा! सत्त्ववहरामया पणण-
 स्ता, तत्थ णं नरएसु बहवे जीवा य पोगगला य अवक्कमंति विडक्कमंति चयंति उववजंति, सा-
 सता णं ते णरगा द्ढवट्ठयाए वणणपज्जवेहिं गंधपज्जवेहिं रसपज्जवेहिं फासपज्जवेहिं असासया,
 एवं जाव अहेसत्तमाए ॥ (सू० ८५)

३ प्रतिपत्तौ

उद्देशः २

नरकावा-

सप्रमाणं

नरकावा-

सशाश्वत-

तरत्वे

सू० ८५

॥ १०९ ॥

‘इमीसे णं भंते !’ इत्यादि, अस्यां भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्यां नरकाः ‘किंमयाः’ किंविकाराः प्रकृताः?, भगवानाह—गौतम !
‘सव्ववइरामया’ इति. सर्वात्मना वज्रमयाः प्रकृताः; वज्रशब्दस्य सूत्रे दीर्घान्तता प्राकृतत्वात्, ‘तत्र च’ तेषु नरकेषु णमिति वा-
क्यालङ्कारे बहवो जीवाश्च खरबादरपृथिवीकायिकरूपाः पुद्गलाश्च ‘अपक्रामन्ति’ क्यवन्ते ‘व्युत्क्रामन्ति’ उत्पद्यन्ते, एतदेव शब्दद्वयं
यथाक्रमं पर्यायद्वयेन व्याचष्टे—‘चयंति उववज्जंति’ क्यवन्ते उत्पद्यन्ते, किमुक्तं भवति ?—एके जीवाः पुद्गलाश्च यथायोगं गच्छन्ति
अपरे त्वागच्छन्ति, यस्तु प्रतिनियतसंस्थानादिरूप आकारः स तदवस्थ एवेति, अत एवाह—शाश्वता णमिति पूर्ववत् ते नरका द्रव्या-
र्थतया तथाविधप्रतिनियतसंस्थानादिरूपतया वर्णपर्यायैर्गन्धपर्यायै रसपर्यायैः स्पर्शपर्यायैः पुनरशाश्वताः; वर्णादीनामन्यथाऽन्यथाभव-
नात्, एवं प्रतिपृथिवि तावद्वक्तव्यं यावद्धःसप्तमी पृथिवी ॥ साम्प्रतमुपपातं विचिचिन्तयिषुराह—

इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया कतोहिंतो उववज्जंति किं असण्णीहिंतो उववज्जंति
सरीसिवेहिंतो उववज्जंति पक्खीहिंतो उववज्जंति चउप्पएहिंतो उववज्जंति उरगेहिंतो उववज्जंति
इत्थियाहिंतो उववज्जंति मच्छमणुएहिंतो उववज्जंति?, गोयमा ! असण्णीहिंतो उववज्जंति जाव
मच्छमणुएहिंतोवि उववज्जंति,—असण्णी खलु पढमं दोच्चं च सरीसिवा ततिय पक्खी । सीहा
जंति चउत्थीं उरगा पुण पंचमीं जंति ॥ १ ॥ छट्ठिं च इत्थियाओ मच्छा मणुया य सत्तामिं जंति।
जाव अथेसत्तमाए पुढवीए नेरइया णो असण्णीहिंतो उववज्जंति जाव णो इत्थियाहिंतो उवव-

१ (सिसासु इमाए गाहाए अणुगंतव्वा, एवं एतेणं अभिलावेणं इमा गाथा बोसेयव्वा).

ज्ञंति मच्छमणुस्सेहितो उववज्जंति ॥ इमीसे णं भंते! रयणप्प० पु० णेरतिया एकसमणं केव-
 तिया उववज्जंति?, गोयमा! जहण्णेणं एक्को वा दो वा तित्ति वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखिज्जा
 वा उववज्जंति, एवं जाव अघेसत्तमाए ॥ इमीसे णं भंते! रयणप्प० पु० उववीए णेरतिया समए समए
 अवहीरमाणा अवहीरमाणा केवतिकालेणं अवहिता सिता?, गोयमा! ते णं असंखेज्जा समए स-
 मए अवहीरमाणा अवहीरमाणा असंखेज्जाहिं उस्सप्पिणीओसप्पिणीहिं अवहीरंति नो चैव
 णं अवहिता सिता जाव अघेसत्तमा ॥ इमीसे णं भंते! रयणप्प० पु० णेरतियाणं केमहालिया
 सरीरोगाहणा पणत्ता?, गोयमा! दुविहा सरीरोगाहणा पणत्ता, तंजहा—भवधारणिज्जा य
 उत्तरवेडव्विया य, तत्थ णं जा सा भवधारणिज्जा सा जह्वेणं अंगुलस्स असंखेज्जतिभागं उक्को-
 सेणं सत्त धणूहं तिण्णि य रयणीओ छच्च अंगुलाहं, तत्थ णं जे से उत्तरवेडव्विए से जह० अंगु-
 लस्स संखेज्जतिभागं उक्को० पणरस धणूहं अह्हाइज्जाओ रयणीओ, दोचाए भवधारणिज्जे जह-
 णओ अंगुलासंखेज्जभागं उक्को० पणरस धणू अह्हाइज्जातो रयणीओ उत्तरवेडव्विया जह०
 अंगुलस्स संखेज्जभागं उक्को० एक्कतीसं धणूहं एक्का रयणी, तच्चाए भवधारणिज्जे एक्कतीसं धणू
 एक्का रयणी, उत्तरवेडव्विया यासट्ठिं धणूहं दोण्णि रयणीओ, चउत्थीए भवधारणिज्जे यासट्ठ ध-
 णूहं दोण्णि य रयणीओ, उत्तरवेडव्विया पणवीसं धणुसयं, पंचमीए भवधारणिज्जे पणवीसं ध-

३ प्रतिपत्तो
 उद्देशः २
 उपपातः
 संख्याऽ-
 वगाहना-
 मानं
 सू० ८६

णुसयं, उत्तरवे० अह्नाइज्जाइं धणुसयाइं, छट्ठीए भवधारणिज्जा अह्नाइज्जाइं धणुसयाइं, उत्तरवे०
उव्विया पंचधणुसयाइं, सत्तमाए भवधारणिज्जा पंचधणुसयाइं उत्तरवेउव्विए धणुसहस्सं ॥

(सू० ८६)

‘इमीसे ण’मित्यादि, अस्यां भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्यां नैरयिकाः कुत उत्पद्यन्ते ? किमसञ्चिद्भव्य उत्पद्यन्ते सरीसृपेभ्य उत्पद्यन्ते पक्षिभ्य उत्पद्यन्ते चतुष्पदेभ्य उत्पद्यन्ते उरगेभ्य उत्पद्यन्ते स्त्रीभ्य उत्पद्यन्ते मत्स्यमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते ?, भगवानाह—गौतम ! असञ्चिद्भ्योऽप्युत्पद्यन्ते यावन्मत्स्यमनुष्येभ्योऽप्युत्पद्यन्ते, ‘सेसासु इमाए गाहाए अणुगंतव्वा’ इति, ‘शेषासु’ शर्कराप्रमादिषु पृथिवीष्वनया गाथया, जातावेकवचनं गाथाद्विकेनेत्यर्थः, उत्पद्यमाना अनुगन्तव्याः, तदेव गाथाद्विकमाह—‘अस्सण्णी खलु पढम’मित्यादि, असञ्चिनः—संमूर्च्छिमपञ्चेन्द्रियाः खलु प्रथमां नरकपृथिवीं गच्छन्ति, खलुशब्दोऽवधारणे, तथा अवधारणमेवम्—असञ्चिनः प्रथमामेव यावद् गच्छन्ति न परत इति, नतु त एव प्रथमामिति गर्भजसरीसृपादीनामपि उत्तरपृथिवीषट्कगामिनां तत्र गमनात्, एवमुत्तरत्रायवधारणं भावनीयम् । ‘दोच्चं च सरीसिवा’ इति द्वितीयामेव शर्कराप्रमाख्यां पृथिवीं यावद्गच्छन्ति सरीसृपाः—गोधानकुलादयो गर्भव्युत्क्रान्ता न परतः, तृतीयामेव गर्भजाः पक्षिणो गुध्रादयः, चतुर्थीमेव सिंहाः, पञ्चमीमेव गर्भजा उरगाः, षष्ठीमेव स्त्रियः स्त्रीरत्नाद्या महाक्रूराध्यवसायिन्यः, सप्तमीं यावद् गर्भजा मत्स्या मनुजा अतिक्रूराध्यवसायिनो महापापकारिणः, आलापकश्च प्रतिपृथिवि एवम्—“सक्करप्पभाए णं भंते ! पुढवीए नेरइया किं असण्णीहितो उव्वज्जंति जाव मच्छमणुएहितो उव्वज्जंति ?, गोयमा ! नो असन्नीहितो उव्वज्जंति सरीसिवेहितो उव्वज्जंति जाव मच्छमणुस्सेहितो उव्वज्जंति णं भंते !

पुढवीए नेरइया कि असण्णीहितो उववजंति जाव मच्छमणुएहितो उववजंति ?, गोयमा ! नो असण्णीहितो उववजंति नो सरीसिबे-
 हितो उववजंति पक्खीहितो उववजंति जाव मच्छमणुस्सेहितो उववजंति” एवमुत्तरोत्तरपृथिव्यां पूर्वपूर्वप्रतिपेधसहितोत्तरप्रतिपेध-
 स्तावद्वक्तव्यो यावदधःसप्तम्यां स्त्रीभ्योऽपि प्रतिपेधः, तत्सूत्रं चैवम्—“अहसत्तमाए णं भंते ! पुढवीए नेरइया कि असण्णीहितो
 उववजंति जाव मच्छमणुस्सेहितो उववजंति ?, गोयमा ! नो असण्णीहितो उववजंति जाव नो इत्थीहितो उववजंति, मच्छमणुस्सेहितो
 उववजंति” ॥ सम्प्रत्येकस्मिन् समये कियन्तोऽस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्यां नारका उत्पद्यन्ते ? इति निरूपणार्थमाह । (इमीसे णं) “रयण-
 प्पभापुढविए नेरइया णं भंते !” इत्यादि, रत्नप्रभापृथिवीनैरयिका भदन्त ! एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते ?, भगवानाह—गौतम ! ज-
 घन्यत एको द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षतः सङ्खेया असङ्खेया वा, एवं पृथिव्यां पृथिव्यो तावद्वक्तव्यं यावदधःसप्तम्याम् ॥ सम्प्रति
 प्रतिसमयमेकैकनारकापहारे सकलनारकापहारकालमानं विचिचिन्तयिपुरिदमाह—“रयणप्पभापुढविनेरइया णं भंते !” इत्यादि, रत्न-
 प्रभापृथिवीनैरयिका भदन्त ! समये समये एकैकसङ्खया अपह्रियमाणाः २ कियता कालेन सर्वालनाऽपह्रियन्ते ?, भगवानाह—गौतम !
 ‘ते णं असंखेज्जा समए २ अवहीरमाणा’ इत्यादि, ते रत्नप्रभापृथिवीनैरयिका असङ्खेयास्ततः समये समये एकैकसङ्खया अप-
 ह्रियमाणा असङ्खेयाभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिरपह्रियन्ते, इदं च नारकपरिमाणप्रतिपत्त्यर्थं कल्पनामात्रं, ‘नो चेव णं अवहिया
 सिया’ इति न पुनरपहताः स्युः, किमुक्तं भवति ?—न पुनरेवं कदाचन्ताप्यपहता अभवन् नाप्यपह्रियन्ते नाप्यपहरियन्त इति, एवं
 पृथिव्यां पृथिव्यां तावद्वक्तव्यं यावदधःसप्तम्याम् ॥ सम्प्रति शरीरपरिमाणप्रतिपादनार्थमाह—“रयणप्पभापुढवी” इत्यादि, रत्नप्र-
 भापृथिवीनैरयिकाणां भदन्त ! ‘किमहती’ किंप्रमाणा महती शरीरावगाहना प्रकृता ?, ‘जहा पणवणाए ओगाहणसंठाणपदे’

३ प्रतिपत्तौ
 उद्देशः २
 उपपातः
 संख्या-
 वगाहना-
 मानं
 सू० ८६

॥ १११ ॥

इति, यथा प्रज्ञापनायामवगाहनासंस्थानाल्यपदे तथा धक्तव्या, सा चैवं-द्विविधा रत्नप्रभापृथिवीनैरधिकानां शरीरावगाहना-भव-
 धारणीया उत्तरवैक्रिया च, तत्र या सा भवधारणीया सा जघन्यतोऽङ्गुलासङ्ख्येयभाग उत्कर्षतः सप्त धनूंषि त्रयो हस्ताः षट् परिपूर्णा-
 न्यङ्गुलानि, उत्तरवैक्रिया जघन्यतोऽङ्गुलसङ्ख्येयभाग उत्कर्षतः पञ्चदश धनूंषि द्वौ हस्तावेका वितस्ति; शर्कराप्रभायां भवधारणीया
 जघन्यतोऽङ्गुलासङ्ख्येयभाग उत्कर्षतः पञ्चदश धनूंषि द्वौ हस्तावेका वितस्ति; उत्तरवैक्रिया जघन्यतोऽङ्गुलसङ्ख्येयभाग उत्कर्षत एक-
 त्रिंशद्धनूंषि एको हस्तः; बालुकाप्रभायां भवधारणीया जघन्यतोऽङ्गुलासङ्ख्येयभाग उत्कर्षत एकत्रिंशद्धनूंषि एको हस्तः; उत्तरवैक्रिया
 जघन्यतोऽङ्गुलसङ्ख्येयभाग उत्कर्षतः साद्धानि द्वाषष्टिधनूंषि, पङ्कप्रभायां भवधारणीया जघन्यतोऽङ्गुलासङ्ख्येयभाग उत्कर्षतः साद्धानि
 द्वाषष्टिधनूंषि, उत्तरवैक्रिया जघन्यतोऽङ्गुलसङ्ख्येयभाग उत्कर्षतः पञ्चविंशं धनुःशतं, धूमप्रभायां भवधारणीया जघन्यतोऽङ्गुलासङ्ख्ये-
 यभाग उत्कर्षतः पञ्चविंशं धनुःशतं, उत्तरवैक्रिया जघन्यतोऽङ्गुलसङ्ख्येयभाग उत्कर्षतोऽर्द्धतृतीयानि धनुःशतानि, तमःप्रभायां भव-
 धारणीया जघन्यतोऽङ्गुलासङ्ख्येयभागमात्रा उत्कर्षतोऽर्द्धतृतीयानि धनुःशतानि, उत्तरवैक्रिया जघन्यतोऽङ्गुलसङ्ख्येयभाग उत्कर्षतः पञ्च-
 धनुःशतानि, तमस्तमःप्रभायां भवधारणीया जघन्यतोऽङ्गुलासङ्ख्येयभाग उत्कर्षतः पञ्च धनुःशतानि, उत्तरवैक्रिया जघन्यतोऽङ्गुलसङ्ख्ये-
 यभाग, उत्कर्षतो धनुःसहस्रमिति । यदि पुनः प्रतिप्रस्तटे चिन्ता क्रियते तदैवमवगन्तव्या-तत्र जघन्या भवधारणीया सर्वत्राप्यङ्गु-
 लासङ्ख्येयभागः; उत्तरवैक्रिया तु अङ्गुलसङ्ख्येयभागः; उक्तं च मूलटीकाकारेणान्यत्र-“उत्तरवैक्रिया तु तथाविधप्रयत्नाभावादाद्यसम-
 येऽप्यङ्गुलसङ्ख्येयभागमात्रैवे”ति, उच्छ्रया तु भवधारणीयाया रत्नप्रभायाः प्रथमे प्रस्तटे त्रयो हस्ता अत ऊर्ध्वं क्रमेण प्रतिप्रस्तटं साद्धानि
 षट्पञ्चाशदङ्गुलानि प्रक्षिप्यन्ते, तत एवं परिमाणं भवति, द्वितीये प्रस्तटे धनुरेकमेको हस्तः साद्धानि षाष्ट्रावङ्गुलानि, तृतीये धनुरेकं

त्रयो हस्ताः सप्तदशाङ्गुलानि, चतुर्थे द्वे धनुषी द्वौ हस्तौ सार्द्धमेकमङ्गुलं, पञ्चमे त्रीणि धनूषि दशाङ्गुलानि, षष्ठे त्रीणि धनूषि द्वौ हस्तौ सार्द्धान्यष्टादशाङ्गुलानि, सप्तमे चत्वारि धनूषि एको हस्ताङ्गुलि चान्द्वीणि चाङ्गुलानि, अष्टमे चत्वारि धनूषि त्रयो हस्ताः सार्द्धान्येकादशाङ्गुलानि, नवमे पञ्च धनूषि एको हस्तो विंशतिरङ्गुलानि, दशमे षड् धनूषि सार्द्धानि चत्वार्यङ्गुलानि, एकादशे षड् धनूषि द्वौ हस्तौ त्रयोदशाङ्गुलानि, द्वादशे सप्त धनूषि सार्द्धान्येकविंशतिरङ्गुलानि, त्रयोदशे सप्त धनूषि त्रयो हस्ताः षट् च परिपूर्णान्यङ्गुलानि, उक्तञ्च—“रयणाए पढमपयरे हत्यतियं देह उस्सए भणियं । छप्पनंगुलसड्डा पयरे पयरे हवइ बुड्डी ॥ १ ॥”

प्र.१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३
घ.०	१	१	२	३	३	४	४	५	६	६	७	७
ह.३	१	३	२	०	२	१	३	१	०	२	०	३
अं.०	८	१७	११	१०	१८	३	११	२०	४	१३	२१	६

दश धनूषि पञ्चदशाङ्गुलानि, पञ्चमे दश धनूषि त्रयो हस्ता अष्टादशाङ्गुलानि, षष्ठे एकादश धनूषि द्वौ हस्तावेकविंशतिरङ्गुलानि, सप्तमे द्वादश धनूषि द्वौ हस्तौ, अष्टमे त्रयोदश धनूषि एको हस्ताङ्गुलि चान्द्वीणि चाङ्गुलानि, नवमे चतुर्दश धनूषि षट् चाङ्गुलानि, दशमे चतुर्दश धनूषि त्रयो हस्ता नव चाङ्गुलानि, एकादशे पञ्चदश धनूषि द्वौ हस्तौ एका वितस्तिः, उक्तञ्च—“सो चैव य बीयाए पढमे पयरंमि होइ उस्सेहो । हत्य तिय तिन्नि अङ्गुल पयरे पयरे य बुड्डी य ॥ १ ॥ एकारसमे पयरे पन्नरस धणूणि दोणिण रयणीओ । बारस य अंगुलाइं देहपमाणं तु विन्नेयं ॥ २ ॥” अत्र ‘सो चैव य बीयाए’ इति य एव प्रथमपृथिव्यां त्रयोदशे प्रस्तटे उस्सेधो भणितो

३ प्रतिपत्तौ
उद्देशः २
उपपातः
संख्याऽ-
वगाहना-
मानं
सू० ८६

॥ ११२ ॥

यथा सप्त धनूंषि त्रयो हस्ताः षट् चाङ्गुलानीति स एव द्वितीयस्यां शर्कराप्रभायां पृथिव्यां प्रथमे प्रस्तटे उत्सेधो भवति, शेषं सुगमम् ।

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	प्र.
७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१४	१४	१५	घ.
३	२	१	०	३	२	१	०	३	२	२	ह.
६	९	१	१५	१८	२१	०	३	६	९	१२	अं.

लानि, चतुर्थे एकविंशतिर्धनूंषि एको हस्तः साद्धीनि च द्वाविंशतिरङ्गुलानि, पञ्चमे त्रयोविंशतिर्धनूंषि एको हस्तोऽष्टादश चाङ्गुलानि, षष्ठे पञ्चविंशतिर्धनूंषि एको हस्तः साद्धीनि त्रयोदशाङ्गुलानि, सप्तमे सप्तविंशतिर्धनूंषि एको हस्तो नव चाङ्गुलानि, अष्टमे एकोनत्रिंशद् धनूंषि एको हस्तः साद्धीनि चत्वार्यङ्गुलानि, नवमे एकत्रिंशद्वनूंषि एको हस्तः, उक्तञ्च—“सो चैव य तइयाए पढमे पयरंमि होइ उस्सेहो । सत्त य रयणी अंगुल गुणवीसं सडु बुड्डी य ॥ १ ॥ पयरे पयरे य तहा नवमे पयरंमि होइ उस्सेहो । धणुयाणि एगतीसं एक्का रयणी य नायव्वा ॥ २ ॥” अत्रापि ‘सो चैव य तइयाए पढमे पयरंमि होइ उस्सेहो’ इति य एव द्वितीयस्यां शर्कराप्रभायामेकादशे प्रस्तटे उत्सेधः स एव तृतीयस्यां बालुकाप्रभायां प्रथमे प्रस्तटे भवति, शेषं सुगमं । पङ्कप्रभायाः प्रथमे प्रस्तटे एकत्रिंशद्वनूंषि एको हस्तः, तत ऊर्ध्वं तु प्रतिप्रस्तटं पञ्च धनूंषि विंशतिरङ्गुलानि क्रमेण प्रक्षेप्तव्यानि, तत एवं परिमाणं भवति—द्वितीये प्रस्तटे षट्त्रिंशद्वनूंषि एको हस्तो विंशतिरङ्गुलानि, तृतीये एकचत्वारिंशद्वनूंषि द्वौ हस्तौ षोडशाङ्गुलानि, चतुर्थे षट्चत्वारिंशद्वनूंषि त्रयो हस्ता द्वादशाङ्गुलानि, पञ्चमे द्विपञ्चाशद्वनूंषि अष्टावङ्गुलानि, षष्ठे सप्तपञ्चाशद्वनूंषि

एको हस्तमाल्यार्थं कुलानि, सप्तमे द्वापष्टिः धनूंषि द्वौ हस्तौ, उक्तञ्च—“सौ चेष चतुर्थीए पढमे परंरमि होइ उस्सेहो । पञ्च धणु
 वीस अंगुल परये परये य बुड्डी य ॥ १ ॥ जा सप्तमए परये नेरइयाणं तु होइ उस्सेहो । वासट्टी धणुयाइं दोण्णि य रथणी य बो-
 द्ढवा ॥ १ ॥” अत्रापि ‘सौ चेषे’ लस्यार्थः पूर्वानुसारेण भावनीयः । धूमप्रभायाः प्रथमे प्रस्तटे द्वापष्टिर्धनूंषि द्वौ हस्तौ, तत ऊर्ध्वं
 तु प्रतिप्रस्तटं पञ्चदश धनूंषि सार्द्धहस्तद्वयाधिकानि क्रमेण प्रक्षेप्तव्यानि, तेनेदं परिमाणं भवति—द्वितीये प्रस्तटेऽष्टसप्ततिर्धनूंषि एका
 वितस्तिः, तृतीये त्रिनवतिर्धनूंषि त्रयो हस्ताः, चतुर्थे नवोत्तरं धनुःशतमेको हस्त एका वितस्तिः, पञ्चमे पञ्चविंशं धनुःशतं, उक्तञ्च
 —“सौ चेष पंचमीए पढमे परंरमि होइ उस्सेहो । पनरस धणूणि दो हत्थ सड्डु परयेसु बुड्डी य ॥ १ ॥ तह पंचमए परये उस्सेहो
 धणुसयं तु पणवीसं ।” ‘सौ चेष य’ इत्यस्यार्थोऽत्रापि पूर्ववत् । तप्तः प्रभायाः प्रथमे प्रस्तटे पञ्चविंशं धनुःशतं ततः परतरे तु प्रस्त-
 टद्वये क्रमेण प्रत्येकं सार्द्धानि द्वापष्टिर्धनूंषि प्रक्षेप्तव्यानि, तत एवं परिमाणं भवति—द्वितीये सार्द्धसप्तशतीत्याधिकं धनुःशतं, तृतीयेऽर्द्ध-
 तृतीयानि धनुःशतानि, उक्तञ्च—“सौ चेष य छट्ठीए पढमे परंरमि होइ उस्सेहो । वासट्टि धणु य सड्डु परये परये य बुड्डी य ॥ १ ॥
 (सड्डु य सत्तसीइ बीए परंरमि होइ धणुयसयं) छट्ठीए तइयपरये दो सय पण्णासया होति ॥ २ ॥” सप्तमपृथिव्यां पञ्च धनुःशतानि,
 उत्तरवैकिया तु सर्वत्रापि भवधारणीयापेक्षया द्विगुणप्रमाणाऽवसातव्या ॥ सम्प्रति संहन्तप्रतिपादनार्थमाह—

इमीसे णं भंते ! रयणत्प० पु० णेरइयाणं सरीरया किंसंघयणी पण्णात्ता?, गोयमा! छणहं संघ-
 यणाणं असंघयणा, णेवट्टी णेव छिरा णवि प्हारु णेव संघयणमत्थि, जे पोगगला अणिट्टा जाव
 अमणासा ते तेसिं सरीरसंघायत्ताए परिणमंति, एवं जाव अघेसत्तमाए ॥ इमीसे णं भंते ! रयण०

३ प्रतिपत्तौ
 उद्देशः २
 उपपातः
 संख्याऽ-
 वगाहना-
 मानं
 सू० ८६

॥ ११३ ॥

पु० नेरतियाणं सरीरा किंसंठिता पणत्ता?, गोयमा! दुविहा पणत्ता तंजहा—भवधारणिज्जा य उ-
 स्रवेउड्विया य, तत्थ णं जे ते भवधारणिज्जा ते हुंडसंठिया पणत्ता, तत्थ णं जे ते उत्तरवेउड्विया
 तेवि हुंडसंठिता पणत्ता, एवं जाव अहेसत्तमाए ॥ इमीसे णं भंते! रयण० पु० णेरतियाणं सरीरगा
 केरिसत्ता वण्णेणं पणत्ता?, गोयमा! काला कालोभासा जाव परमकिण्हा वण्णेणं पणत्ता, एवं
 जाव अहेसत्तमाए ॥ इमीसे णं भंते रयण० पु० नेरइयाणं सरीरया केरिसया गंधेणं पणत्ता?,
 गोयमा! से जहानामए अहिमडे इ वा तं चेव जाव अहेसत्तमा ॥ इमीसे णं रयण० पु० नेरइ-
 याणं सरीरया केरिसया फासेणं पणत्ता?, गोयमा! फुडितच्छविच्छिविया खरफरुसझामहु-
 सिरा फासेणं पणत्ता, एवं जाव अहेसत्तमा ॥ (सू० ८७)

‘रयणप्पभे’त्यादि, रत्नप्रभापृथिवीनैरयिका भदन्त! ‘किंसंहननिनः’ केन संहनेन संहननवन्तः प्रज्ञप्ताः?, भगवानाह—गौतम!
 ‘छण्हं संघयणाणं’ मित्यादि प्राग्वत्, एवं प्रतिपृथिवि तावद्धक्तव्यं यावद्धःसप्तमी ॥ सम्प्रति संस्थानप्रतिपादनार्थमाह—‘रयणप्प-
 भे’त्यादि, रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकाणां भदन्त! शरीरकाणि ‘किंसंस्थितानि’ केन संस्थानेन संस्थानवन्ति प्रज्ञप्तानि?, भगवानाह—गौ-
 तम! रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकाणां शरीराणि द्विविधानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—भवधारणीयानि उत्तरवैक्रियाणि च, तत्र यानि भवधारणी-
 यानि तानि तथाभवस्वाभाव्यादवश्यं हुण्डनामकर्मोदयतो हुण्डसंस्थानानि, यान्यपि चोत्तरवैक्रियरूपाणि तान्यपि यद्यपि शुभमहं वै-
 क्रियं करिष्यामीति चिन्तयति तथाऽपि तथाभवस्वाभाव्यतो हुण्डसंस्थाननामकर्मोदयत उत्पाटितसकलरोमिच्छकपोतपक्षिण इव हु-

पण्डसंस्थानानि भवन्ति, एवं प्रतिपृथिवि तावद्वक्तव्यं यावद्धक्तव्यं सप्तम्याम् ॥ सम्प्रति नारकाणां शरीरेषु वर्णप्रतिपादनार्थमाह—‘रयणप्पभे’त्यादि, रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकाणां भदन्त ! शरीरकाणि कीदृशानि वर्णेन प्रज्ञप्तानि ?, भगवानाह—गौतम ! ‘काला कालोभासा’ इत्यादि प्राग्वत्, एवं प्रतिपृथिवि तावद्वक्तव्यं यावद्धक्तव्यं सप्तमपृथिव्याम् ॥ अधुना गन्धप्रतिपादनार्थमाह—रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकाणां भदन्त ! शरीरकाणि कीदृशानि गन्धेन प्रज्ञप्तानि ?, भगवानाह—गौतम ! ‘से जहानामए अहिमडे इ वा’ इत्यादि प्राग्वत्, एवं पृथिव्यां पृथिव्यां तावद्वक्तव्यं यावद्धक्तव्यं सप्तम्याम् ॥ सम्प्रति स्पर्शप्रतिपादनार्थमाह—‘रयणप्पभापुढविनेरइयाणं भंते !’ इत्यादि, रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकाणां भदन्त ! शरीरकाणि कीदृशानि स्पर्शेन प्रज्ञप्तानि ?, भगवानाह—गौतम ! स्फटितच्छविच्छवयः, इहैकत्र छविशब्दस्त्ववाची अपरत्र छायावाची, ततोऽयमर्थः—स्फटितया—राजिशतसङ्कुलया त्वचा विच्छवयो—विगतच्छायाः स्फटितच्छविविच्छवयः, तथा खरम्(राणि)—अतिशयेन परुपाणि खरपरुपाणि ध्यामानि—दग्धच्छायाणि शुपिराणि—शुपिरशतकलितानि, ततः पदत्रयस्यापि पदद्वयपदद्वयमीलनेन विशेषणसमासः, सुपकैष्टकाध्यामत्तुल्यानीतिभावः, स्पर्शेन प्रज्ञप्तानि, एवं प्रतिपृथिवि तावद् यावद्धक्तव्यं सप्तम्याम् ॥ सम्प्रत्युच्छ्वासप्रतिपादनार्थमाह—

इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए णेरतियाणं केरिसया पोगगला ऊसासत्ताए परिणमंति ?, गोयमा ! जे पोगगला अणिट्ठा जाव अमणामा ते तेसिं ऊसासत्ताए परिणमंति, एवं जाव अहे-सत्तमाए, एवं आहारस्सवि सत्तमुवि ॥ इमीसे णं भंते ! रयण० पु० नेरतियाणं कति लेसाओ पणत्ताओ ?, गोयमा ! एक्का काउलेसा पणत्ता, एवं सक्करप्पभाएऽवि, वालुयप्पभाए पुच्छा, वो

३ प्रतिपत्तौ
उद्देशः २
नारकाणां
संहननसं-
स्थानग-
न्धाद्याः
सू० ८७

॥ ११४ ॥

लेसाओ पणत्ताओ तं०—नीलेसा कापोतलेसा य, तत्थ जे काउलेसा ते बहुतरा जे नीलेलेसा पणत्ता ते थोवा, पंकप्पभाए पुच्छा, एक्का नीलेसा पणत्ता, धूमप्पभाए पुच्छा, गोयमा ! दो लेसाओ पणत्ताओ, तंजहा—किणहलेसा य नीलेलेसा य, ते बहुतरका जे नीलेलेसा, ते थोवतरका जे किणहलेसा, तमाए पुच्छा, गोयमा ! एक्का किणहलेसा, अधेसत्तमाए एक्का परमकिणहलेसा ॥ इमीसे णं भंते ! रयण० पु० नेरइया किं सम्मदिट्ठी मिच्छदिट्ठी सम्मामिच्छदिट्ठी ?, गोयमा ! सम्मदिट्ठीवि मिच्छदिट्ठीवि सम्मामिच्छदिट्ठीवि, एवं जाव अहेसत्तमाए ॥ इमीसे णं भंते ! रयण० पु० णेरतिया किं नाणी अण्णाणी ?, गोयमा ! णाणीवि अण्णाणीवि, जे णाणी ते णियमा तिणाणी, तंजहा—आभिणिवोधितणाणी सुयणाणी अवधिणाणी, जे अण्णाणी ते अत्थेगतिया दुअण्णाणी अत्थेगइया तिअन्नाणी, जे दुअन्नाणी ते णियमा मतिअन्नाणी य सुयअण्णाणी य, जे तिअन्नाणी ते नियमा मतिअण्णाणी सुयअण्णाणी विभंगणाणीवि, सेसा णं णाणीवि अण्णाणीवि तिण्णिण जाव अधेसत्तमाए ॥ इमीसे णं भंते ! रयण० किं मणजोगी वइजोगी कायजोगी ?, तिण्णिणवि, एवं जाव अहेसत्तमाए ॥ इमीसे णं भंते ! रयणप्पभापु० नेरइया किं सागारोवत्ता अणा-

१ टीकाकृद्धि अत्र 'सक्कप्पभापुडवीनेरइया किं नाणी अन्नाणी ?, गोयमा ! नाणीवि अन्नाणीवि, जे नाणी ते नियमा तिन्नाणी वामि० सुय० ओहि०, जे अन्नाणी ते नियमा तिअन्नाणी सुअअ० विभंगनाणी, एवं' इति पाठ इतः प्राक् वाचनान्तरगतोऽनुसृतः.

गारोवत्ता?, गोयमा! सागारोवत्तावि अणागारोवत्तावि, एवं जाव अहेसत्तमाए पुढवीण ॥
 [इमीसे णं भंते! रयणप्प० पु० नेरइया ओहिणा केवतियं खेत्तं जाणंति पासंति?, गोयमा! ज-
 हण्णेणं अद्दुग्गतताइं उक्कोसेणं चत्तारि गाडयाइं । सक्करप्पभापु० जह० तिननि गाडयाइं उक्को०
 अद्दुडाइं, एवं अद्दुग्गाडयं परिहायति जाव अधेसत्तमाए जह० अद्दुग्गाडयं उक्कोसेणं गाडयं] ॥
 इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए नेरतियाणं कति ससुग्घाता पणत्ता?, गोयमा! चत्तारि
 ससुग्घाता पणत्ता, तंजहा—वेदणाससुग्घाए कसायससुग्घाए मारणंति यससुग्घाए वेडविय-
 ससुग्घाए, एवं जाव अहेसत्तमाए ॥ (सू० ८८)

‘रयणे’त्यादि, रत्नप्रभापृथिवीनैरधिकानां भदन्त ! कीदृशाः पुद्गला उच्छ्वासतया परिणमन्ति ?

अनिष्टा अकान्ता अप्रिया अशुभा अमनोज्ञा अमनआपाः, अमीपां पदानां व्याख्यातं प्राग्वत्, ते तेषां रत्नप्रभापृथिवीनैरधिकानासु-
 च्छ्वासतया परिणमन्ति, एवं प्रतिपृथिवि तावद्वक्तव्यं यावदधःसप्तम्याम् ॥ साम्प्रतमाहारप्रतिपादनार्थमाह—‘रयणे’त्यादि, रत्नप्र-
 भापृथिवीनैरधिकानां भदन्त ! कीदृशाः पुद्गला आहारतया परिणमन्ति ?, भगवानाह—गौतम ! ये पुद्गला अनिष्टा अकान्ता अप्रिया
 अशुभा अमनोज्ञा अमनआपास्ते तेषामाहारतया परिणमन्ति, एवं प्रतिपृथिवि तावद्वक्तव्यं यावदधःसप्तम्याम् । इह पुस्तकेषु बहुधा-
 ऽन्यथापाठो दृश्यते, अत एव वाचनाभेदोऽपि समग्रो दर्शयितुं न शक्यते, केवलं बहुषु पुस्तकेषु योऽविसंवादी पाठस्तत्प्रतिपत्त्यर्थं
 सुगमान्यव्यक्षराणि संस्कारमात्रेण विव्रियन्तेऽन्यथा सर्वभेदतदुत्तानार्थं सूत्रमिति ॥ सम्प्रति लेख्याप्रतिपादनार्थमाह—‘रयणे’त्यादि,

३ प्रतिपत्ता
 उदेशः २
 नारकाणां
 श्वासाहा-
 रलेस्याह-
 द्विज्ञाना-
 ज्ञानयोगो-
 पयोगसमु-
 द्घाताः
 सू० ८८

॥ ११५ ॥

रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकाणां भदन्त ! कति लेख्याः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह—गौतम ! कापोतलेख्या प्रज्ञप्ता, एवं शर्कराप्रभानैरयिकाणामपि, नवरं तेषां कापोतलेख्या सङ्कृष्टतरा वेदितव्या, बालुकाप्रभानैरयिकाणां द्वे लेख्ये, तद्यथा—नीललेख्या च कापोतलेख्या च, तत्र ते बहुतरा ये कापोतलेख्याः, उपरितनप्रस्तटवर्तिनां नारकाणां कापोतलेख्याकल्वात् तेषां चातिभूयस्कल्वात्, ते स्तोकरा ये नीललेख्याकाः, पङ्कप्रभापृथिवीनैरयिकाणामेका नीललेख्या, सा च तृतीयपृथिवीगतनीललेख्याऽपेक्षयाऽविशुद्धतरा, धूमप्रभापृथिवीनैरयिकाणां द्वे लेख्ये, तद्यथा—कृष्णलेख्या च नीललेख्या च, तत्र ते बहुतरा ये नीललेख्याकाः, ते स्तोकरा ये कृष्णलेख्याकाः, भावनाऽत्रापि प्रागवत्, तमःप्रभापृथिवीनैरयिकाणां कृष्णलेख्या, सा च पञ्चमपृथिवीगतकृष्णलेख्याऽपेक्षयाऽविशुद्धतरा, अधःसप्तमपृथिवीनैरयिकाणामेका परमकृष्णलेख्या, उक्तं च व्याख्याप्रज्ञप्तौ—“काऊ दोसु तइयाएँ मीसिया नीलिया चउत्थीए । पंचमियाए मीसा कण्हा तत्तो परमकण्हा ॥ १ ॥” सम्प्रति सम्यग्दृष्टित्वादिविशेषप्रतिपादनार्थमाह—‘रयणे’त्यादि, रत्नप्रभापृथिवीनैरयिका भदन्त ! किं सम्यग्दृष्टयो मिथ्यादृष्टयः सम्यग्मिथ्यादृष्टयो वा ? भगवानाह—गौतम ! सम्यग्दृष्टयोऽपि मिथ्यादृष्टयोऽपि सम्यग्मिथ्यादृष्टयोऽपि, एवं पृथिव्यां पृथिव्यां तावद्वाच्यं यावत्तमस्तमायाम् ॥ सम्प्रति ज्ञान्यज्ञानिचिन्तां कुर्यान्नाह—‘रयणे’त्यादि, रत्नप्रभापृथिवीनैरयिका भदन्त ! किं ज्ञानिनोऽज्ञानिनः ? भगवानाह—गौतम ! ज्ञानिनोऽपि अज्ञानिनोऽपि, सम्यग्दृशां ज्ञानित्वान्मिथ्यादृशां ज्ञानि-त्वात्, तत्र ये ज्ञानिनस्ते नियमात्रिज्ञानिनः, अपर्याप्तावस्थायामपि तेपामवधिज्ञानसम्भवात्, सञ्ज्ञपञ्चेन्द्रियेभ्यस्तेषामुत्पादात्, त्रि-ज्ञानित्वमेव भावयति, तद्यथा—आभिनिबोधिकज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनोऽवधिज्ञानिनः, येऽज्ञानिनस्ते ‘अर्थेगइया’ इति अस्तीतिनिपातो-ऽत्र बहुवचनगर्भः सन्त्येकका ह्यज्ञानिनः सन्त्येकका ह्यज्ञानिनः, तत्र येऽसञ्ज्ञपञ्चेन्द्रियेभ्य उत्पद्यन्ते तेपामपर्याप्तावस्थायां विभङ्गा-

सम्भवाद् द्वयज्ञानिनः, शेषकालं तु तेषामपि त्र्यज्ञानिता, सञ्ज्ञिष्वेन्द्रियेभ्य उत्पन्नानां तु सर्वकालमपि त्र्यज्ञानितैव, अपर्याप्तावस्थायामपि तेषां विभङ्गभावात्, तत्र ये द्वयज्ञानिनस्ते मल्यज्ञानिनः श्रुताज्ञानिनः, ये त्र्यज्ञानिनस्ते मल्यज्ञानिनः श्रुताज्ञानिनो विभङ्गज्ञानिनश्च । 'सक्करप्पभापुढवी'त्यादि, शर्कराप्रभापृथिवीनैरथिका भदन्त ! किं ज्ञानिनोऽज्ञानिनः ? भगवानाह—गौतम ! ज्ञानिनोऽप्यज्ञानिनोऽपि, तत्रापि सम्यग्दृशां मिथ्यादृशां च भावात्, तत्र ये ज्ञानिनस्ते नियमात्रिज्ञानिनः, तद्यथा—आभिनवोधिकज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनोऽवधिज्ञानिनश्च, येऽज्ञानिनस्ते नियमात्यज्ञानिनः, सञ्ज्ञिष्वेन्द्रियेभ्य एव तत्रोत्पादात्, त्र्यज्ञानित्वमेव दर्शय[ती]ति, तद्यथा—मल्यज्ञानिनः श्रुताज्ञानिनो विभङ्गज्ञानिनश्च, एवं शेषास्वपि पृथिवीपु वक्तव्यं, तत्रापि सञ्ज्ञिष्वेन्द्रियेभ्य एव तत्रोत्पादात् ॥ सम्प्रति योगप्रतिपादनार्थमाह—'रयणप्पभे'त्यादि, रत्नप्रभापृथिवीनैरथिका भदन्त ! किं मनोयोगिनो वाग्योगिनः काययोगिनः ? भगवानाह—गौतम ! त्रिविधा अपि, एवं प्रतिपृथिवि तावद् यावद्ध यावदधःसप्तम्याम् ॥ अधुना साकारानाकारोपयोगचिन्तां कुर्वन्नाह—'रयणे'त्यादि, रत्नप्रभापृथिवीनैरथिका भदन्त ! किं साकारोपयुक्ता अनाकारोपयुक्ताः ? भगवानाह—साकारोपयुक्ता अपि अनाकारोपयुक्ता अपि, एवं तावद् यावद्ध यावदधःसप्तम्याम् ॥ अधुना समुद्घातचिन्तां करोति—'रयणे'त्यादि, रत्नप्रभापृथिवीनैरथिकाणां भदन्त ! कति समुद्घाताः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह—गौतम ! चत्वारः समुद्घाताः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—वेदनासमुद्घातः कर्पायसमुद्घातो मारणान्तिकसमुद्घातो वैक्रियसमुद्घातश्च, एवं प्रतिपृथिवि तावद्धक्तव्यं यावद्धक्तव्यं यावद्धःसप्तम्याम् ॥ सम्प्रति क्षुत्पिपासे चिन्तयति—

इमीसे णं भंते ! रयणप्पभा० पु० नेरतिया केरिसयं खुहप्पिवासं पच्चणुब्भवमाणा विहरंति?, गोयमा ! एगमेगस्स णं रयणप्पभापुढविनेरतियस्स असब्भावपट्टवणाए सब्बोदधी वा सब्बपेगगले वा

३ प्रतिपत्तौ
उद्देशः २
नारकाणां
श्वासाह्वा-
रलेभ्याह-
ष्टिज्ञाना-
ज्ञानयोगो-
पयोगसमु-
द्घाताः
सू० ८९

॥ ११६ ॥

आसगंसि पक्खिवेज्जा णो चेव णं से रयणप्प० पु० णेरतिए तित्ते वा सिता वितणहे वा सिता,
 एरिसया णं गोयमा ! रयणप्पभाए णेरतिया खुधप्पिवासं पच्चणुब्भवमाणा विहरंति, एवं जाव
 अधेसत्तमाए ॥ इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पु० नेरतिया किं एकत्तं पभू विडव्वित्तए पुहुत्तंपि
 पभू विडव्वित्तए ? , गोयमा ! एगत्तंपि पभू पुहुत्तंपि पभू विडव्वित्तए, एगत्तं विडव्वेमाणा एगं
 महं मोगगरूवं वा एवं सुसुंढिकरवत्तअसिसत्तीहलगतासुसलचक्कणारायकुंततोमरसूललउड-
 भिंडमाला य जाव भिंडमालरूवं वा पुहुत्तं विडव्वेमाणा मोगगरूवाणि वा जाव भिंडमालरू-
 वाणि वा ताइं संखेज्जाइं संबद्धाइं नो असंबद्धाइं सरिसाइं नो असरिसाइं वि-
 उव्वंति, विडव्वित्ता अणमण्णस्स कायं अभिहणमाणा अभिहणमाणा वेयणं उदीरंति उज्जलं
 विडलं पगाढं कक्कसं कडुयं फरुसं निट्ठरं चंडं तिब्बं दुक्खं दुग्गं दुरहियासं, एवं जाव धूमप्प-
 भाए पुढवीए । छट्टसत्तमासु णं पुढवीसु नेरइया बहू महंताइं लोहियकुंधूरूवाइं वहरामहत्तुं-
 डाइं गोमयकीडसमाणाइं विडव्वंति, विडव्वित्ता अन्नमन्नस्स कायं समतुरंगेमाणा खायमाणा
 खायमाणा सयपोरागकिमिया विव चालेमाणा २ अंतो अंतो अणुप्पविसमाणा २ वेदणं उदी-
 रंति उज्जलं जाव दुरहियासं ॥ इमीसे णं भंते ! रयणप्प० पु० नेरइया किं सीतवेदणं वेइंति
 उसिणवेदणं वेइंति सीउसिणवेदणं वेदंति ? , गोयमा ! णो सीयं वेदणं वेदंति उसिणं वेदणं

वेदति नो सीतोसिणं, [ते अप्पयरा उण्हजोणिया वेदति,] एवं जाव वालुयप्पभाए, पंक्त्पभाए पुच्छा, गोयमा ! सीयंपि वेदणं वेदति, उसिणंपि वेयणं वेयंति, नो सीओसिणवेयणं वेयंति, ते बहुतरगा जे उसिणं वेदणं वेदति, ते थोक्करगा जे सीतं वेदणं वेदंति । धूमप्पभाए पुच्छा, गोयमा ! सीतंपि वेदणं वेदति उसिणंपि वेदणं वेदति णो सीतो०, ते बहुतरगा जे सीयवेदणं वेदति ते थोक्करका जे उसिणवेदणं वेदति । तमाए पुच्छा, गोयमा ! सीयं वेदणं वेदति नो उसिणं (वेदणं) वेदति नो सीतोसिणं वेदणं वेदति, एवं अहेसत्तमाए णवरं परमसीयं ॥ इमीसे णं भंते ! रयणप्प० पु० णेरइया केरिस्सयं णिरयभवं पच्चणुभवमाणा विहरंति ?, गोयमा ! ते णं तत्थ णिच्चं भीता णिच्चं तसिता णिच्चं छुहिया णिच्चं उन्विग्गा निच्चं उपपुआ णिच्चं वहिया निच्चं परममसुभमडलमणुबच्चं निरयभवं पच्चणुभवमाणा विहरंति, एवं जाव अघेसत्तमाए णं पुढवीए पंच अणुत्तरा महतिमहालया महाणरगा पणत्ता, तंजहा—काले महाकाले रोरुए महारोरुए अप्पतिट्टाणे, तत्थ इमे पंच महापुरिसा अणुत्तरेहिं दंडसमादाणेहिं कालमासे कालं किचा अप्पतिट्टाणे णरए णेरति(य)त्ताए उववणा, तंजहा—रामे १, जमदग्गिगुत्ते, दढाड २, लच्छतिपुत्ते, वसु ३, उवरिचरे, सुभूमे कोरव्वे ४, बंभ ५, दत्ते चुलणिसुत्ते ६, ते णं तत्थ नेरतिया जाया काला कालो जाव परमकिण्हा वण्णेणं पणत्ता, तंजहा—ते णं तत्थ वेदणं वेदति उज्जलं विडलं जाव दुरहि-

यासं ॥ उसिण वेदणिज्जेसु णं भंते ! णेरतिएसु णेरतिया केरिसयं उसिणवेदणं पच्चणुभवमाणा
 विहरंति ? गोयमा ! से जहाणामए कम्मरदारए सिता तरुणे बलवं जुगवं अप्पायंके थिरग्गहत्थे
 दढपाणिपादपासपिट्ठंतरोरु [संघाय] परिणए लंघणपवणजवणवग्गणपमद्दणसमत्थे तलजम-
 लजुयलबहुफलहणिभवाहू घणणिचितवलियवट्ठखंधे चम्मट्टगडुहणमुट्ठियसमाहयणिचितग-
 त्तगत्ते उरस्सबलसमण्णागए छेए दक्खे पट्ठे कुसले णिउणे मेहावी णिउणसिप्पोवगए
 एणं महं अयपिंडं उदगवारसमाणं गहाय तं ताविय कोट्ठित कोट्ठित उड्ढिमदिय उड्ढिभ-
 दिय चुण्णिय जुण्णिय जाव एगाहं वा दुयाहं वा उक्कोसेणं अद्धमासं संहणेज्जा, से
 णं तं सीतं सीतीभूतं अओमएणं संदंसएणं गहाय असवभावपट्टवणाए उसिणवेदणिज्जेसु
 णरएसु पक्खिवेज्जा, से णं तं उम्मिसियणिमिसियंतरेणं पुणरवि पच्चुद्धरिस्सामित्तिक्कट्टु पविरा-
 यमेव पासेज्जा पविलीणमेव पासेज्जा पविद्धत्थमेव पासेज्जा णो चेष णं संचाएति अविरायं वा
 अविलीणं वा अविद्धत्थं वा पुणरवि पच्चुद्धरित्तए ॥ से जहा वा मत्तमातंगे [पाए] कुंजरे सट्ठिहा-
 यणे पढमसरयकालसमंतंसि वा चरमनिदाघकालसमयंसि वा उण्हाभिहए तण्हाभिहए द्व-
 ग्गिजालाभिहए आउरे सुसिए पिवासिए दुब्बले किलंतं एक्कं महं पुक्खरिणिं पासेज्जा चाउ-
 क्कोणं समतीरं अणुपुव्वसुजायवप्पगंभीरसीतलजलं संछण्णपमत्तभिसमुणालं बहुउप्पलकुमुद-

णलिणसुभगसोगंधियपुंडरीय (महापुंडरीय) सयपत्तसहस्रपत्तकेसरफुल्लोवचियं छप्पयपरिसुज्ज-
 माणकमलं अच्छिमलसलिलपुणं परिहत्थभमंतमच्छकच्छभं अणेगसउणगणमिहुणयविरह-
 यसद्दुन्नइयमहुरसरनाइयं तं पासइ, तं पासित्ता तं ओगाहइ, ओगाहित्ता से णं तत्थ उण्हंपि
 पविणेज्जा तिण्हंपि पविणेज्जा खुहंपि पविणेज्जा जरंपि पवि० दाहंपि पवि० णिदाएज्ज वा पयला-
 एज्ज वा सतिं वा रतिं वा धितिं वा मतिं वा उवलभेज्जा, सीए सीयभूए संकसमाणे संकस-
 माणे सायासोकववहुले यावि विहरिज्जा, एवामेव गोयमा ! असवभावपट्टवणाए उसिणवेयणि-
 ज्जेहिंतो णरएहिंतो कुंभारागणी इ वा णेरइए उव्वट्टिए समाणे जाइ इमाइ मणुस्सलोयंसि
 भवंति (गोलियालिंगाणि वा सौडियालिंगाणि वा भिंडियालिंगाणि वा) अयागराणि वा तंवाग-
 राणि वा तउयागरा० सीसाग० रूपागरा० सुवन्नागराणि वा हिरणागरा० कुंभारागणी इ वा
 सुसागणी वा इट्टयागणी वा कवेट्टुयागणी वा लोहारंवरिसे इ वा जंतवाडुत्तुली वा हंडियलि-
 तथाणि वा सौडियलि० णलागणी ति वा, तिलागणी वा तुसागणी ति वा, तत्ताइं समज्जोती-
 भूयाइं फुल्लकिंसुयसमाणाइं उक्कासहस्साइं विणिस्सुयमाणाइं जालासहस्साइं पसुच्चमाणाइं
 इंगालसहस्साइं पविक्खरमाणाइं अंतो २ हुहुयमाणाइं चिंटति ताइं पासइ, ताइं पासित्ता
 ताइं ओगाहइ ताइं ओगाहित्ता से णं तत्थ उण्हंपि पविणेज्जा तण्हंपि पविणेज्जा खुहंपि पविणेज्जा

३ प्रतिपत्तौ
 उद्देशः २
 नारकाणां
 क्षुत्तृङ्गि
 क्रिया-
 वेदनाः
 सू० ८९

॥ ११८ ॥

जंरं पि पविणेज्जा दाहं पि पविणेज्जा णिद्दाएज्जा वा पयलाएज्जा वा सतिं वा रतिं वा धिइं वा मतिं
वा उवलभेज्जा, सीए सीयभूयए संकसमाणे संकसमाणे सायासोक्खबहुले यावि चिहरेज्जा, भवे-
यारूवे सिया?, णो इण्ढे सम्ढे, गोयमा! उसिणवेदणिल्लेसु णरएसु नेरतिया एत्तो अणिट्ठत-
रियं चेव उसिणवेदणं पच्चणुभवमाणा विहरंति॥ सीयवेदणिल्लेसु णं भंते णिरएसु णेरतिया केरि-
सयं सीयवेदणं पच्चणुभवमाणा विहरंति?, गोयमा! से जहाणामए कम्मरदारए सिया तरूणे
जुगवं बलवं जाव सिप्पोवगते एगं महं अयपिंडं दगवारसमाणं गहाय ताविय ताविय कोट्टिय
कोट्टिय जह० एक्काहं वा दुआहं वा तियाहं वा उक्कोसे णं मासं हणेज्जा, से णं तं उसिणं उसिण-
भूतं अयोमएणं संदंसएणं गहाय असम्भावपट्टवणाए सीयवेदणिल्लेसु णरएसु पक्खिबवेज्जा, से
तं [उमिसियनिमिसियंतरेण पुणरवि पच्चुद्धरिस्सामीतिकहु पविरायमेव पासज्जा, तं चेव णं
जाव णो चेव णं संचाएज्जा पुणरवि पच्चुद्धरित्ताए, से णं से जहाणामए मत्तमायंगे तहेव जाव
सोक्खबहुले यावि चिहरेज्जा] एवामेव गोयमा! असम्भावपट्टवणाए सीतवेदणेहिंतो णरएहिंतो
नेरतिए उव्वट्टिए समाणे जाइं इमाइं इहं माणुस्सलोए हवंति, तंजहा—हिमाणि वा हिमपुंजाणि
वा हिमपडलाणि वा हिमपडलपुंजाणि वा तुसाराणि वा तुसारपुंजाणि वा हिमकुंडाणि वा हि-
मकुंडपुंजाणि वा सीताणि वा ताइं पासति पासित्ता ताइं ओगाहति ओगाहित्ता से णं तत्थ

सीतंपि पविणेज्जा तण्हंपि प० खुहंपि प० जरंपि प० दाहंपि प० निदाणज्ज या पयलाएज्ज या जाव
 वसिणे वसिणभूए संकसमाणे संकसमाणे सायासोक्खवहुले यावि विहरेज्जा, गोयमा! सीयवेय-
 णिज्जेसु नरएसु नेरतिया एत्तो अणिट्ठयरियं चेष सीतवेदणं पचणुभवमाणा विहरंति ॥ (सू० ८९)

‘रयणे’त्यादि, रत्नप्रभापृथिवीनैरयिका भदन्त ! कीदृशी क्षुधं पिपासां (च) प्रत्यानुभवन्तः प्रत्येकं वेदयमानाः ‘विहरन्ति’ अवति-
 ष्ठन्ति ?, भगवानाह—गौतम ! ‘एगमेगस्स ण’मित्यादि, एकैकस्य रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकस्य ‘असद्भाव(प्र)स्थापनया’ असद्भावकल्प-
 नया ये केचन पुद्गला उदधयञ्चेति शेषः तान् ‘आस्यके’ मुखे सर्वपुद्गलान् सर्वोदधीन् प्रक्षिपेत्, तथाऽपि ‘नो चेष ण’मित्यादि, नैव
 रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकः तुसो वा वितृष्णो वा स्यात् लेशतः अत्र प्रवलभसाकव्याभ्युपेतः पुरुषो दृष्टान्तः । ‘एरिसिया ण’मित्यादि,
 ईदृशी णमिति वाक्यालङ्कृतौ गौतम ! रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकाः क्षुधं पिपासां प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति, एवं प्रतिप्रृथिधि तावद्दृक्कव्यं या-
 वद्धःसप्तमी ॥ सम्प्रति वैकियशक्ति विचिचिन्तयिपुरिदमाह—‘रयणप्पभे’त्यादि, रत्नप्रभापृथिवीनैरयिका भदन्त ! प्रत्येकं किम् ‘एक-
 त्वम्’ एकं रूपं विकुर्वितुं प्रभवः उत ‘पृथक्त्वं’ पृथक्त्वशब्दो बहुवाची, आह च कर्मप्रकृतिसद्ग्रहणित्पूर्णिकारोऽपि—“पुहुत्त-
 शब्दो बहुत्तवाइ” इति, प्रभूतानि रूपाणि विकुर्वितुं प्रभवः ?, ‘विकुर्वं विक्रियायाम्’ इत्यागमग्रसिद्धो धातुरस्ति यस्य विकुर्वीण इति
 प्रयोगस्ततो विकुर्वितुमित्युक्तं, भगवानाह—एकत्वमपि प्रभवो विकुर्वितुं पृथक्त्वमपि प्रभवो विकुर्वितुं, तत्रैकं रूपं विकुर्वतो सुद्गररूपं
 वा सुद्गरः—प्रतीतः सुपण्डित्त्वं वा सुपण्डितः—ग्रहरणविशेषः; करपत्ररूपं वा असिरूपं वा शक्तिरूपं वा हृलरूपं वा गदा रूपं वा सुश-
 लरूपं वा चक्ररूपं वा नाराचरूपं वा कुन्तरूपं वा शूलरूपं वा लकुटरूपं वा भिण्डमालरूपं वा विकुर्वन्ति, करपत्रादयः

३ प्रतिपत्तौ
 उद्देशः २
 नारकाणां
 क्षुत्तृङ्गि
 क्रिया
 वेदनाः
 सू० ८९

॥ ११९ ॥

प्रतीताः, भिण्डमालः—शस्त्रजातिविशेषः, अत्र सङ्ग्रहणिगाथा कचित्पुस्तकेषु—‘मुग्गरमुसुंढिकरकयअसिसत्ति हलं गयामुसलचक्का। नारा-
 यकुंततोमरसूललडभिडिमाला य ॥१॥’ गतार्था, नवरं ‘करकय’ति क्रकचं करपत्रमित्यर्थः, पृथक्त्वं विकुर्वन्तो मुद्गररूपाणि वा यावत्
 भिण्डमालरूपाणि वा, तान्यपि सदृशानि, (समानरूपाणि) ‘नोऽसदृशानि’(अ) समानरूपाणि, तथा ‘सङ्ख्येयानि’ परिमितानि न ‘अस-
 ङ्ख्येयानि’ सङ्ख्यातीतानि, विसदृशकरणेऽसङ्ख्येयकरणे वा शक्त्यभावात्, तथा ‘संवद्धानि’ स्वासनः शरीरसंलग्नानि ‘नासंवद्धानि’ न
 स्वशरीरात्पृथग्भूतानि, स्वशरीरात्पृथग्भूतकरणे शक्त्यभावात्, विकुर्वन्ति, विकुर्वित्वाऽन्योऽन्यस्य कायमभिन्नतो वेदनामुदीरयन्ति,
 किंविशिष्टामित्याह—‘उज्ज्वलां’ दुःखरूपतया जाज्वल्यमानां सुखलेशेनाप्यकलङ्कितामिति भावः, ‘विपुलां’ सकलशरीरव्यापितया
 विस्तीर्णां ‘प्रगाढां’ प्रकर्षेण मर्मप्रदेशव्यापितयाऽतीवसमवगाढां कर्कशां, किमुक्तं भवति?—यथा कर्कशः पापाणसंघर्षः शरी-
 रस्य खण्डानि त्रोटयति एवमात्मप्रदेशान् त्रोटयन्तीव या वेदनोपजायते सा कर्कशा तां, कटुकामिव कटुकां पित्तप्रकोपपरिकलितव-
 पुषो रोहिणीं—कटुद्रव्यमिवोपभुज्यमानमतिशयेनाप्रीतिजनिकामिति भावः, तथा ‘परुषां’ मनसोऽतीव रौक्ष्यजनिकां ‘निष्ठुराम्’ अश-
 क्यप्रतीकारतया दुर्भेदां ‘चण्डां’ रुद्रां रौद्राध्यवसायहेतुत्वात् ‘तीव्राम्’ अतिशयिनीं ‘दुःखां’ दुःखरूपां ‘दुर्गां’ दुर्लभ्यामत एव
 दुरधिसह्याम्, एवं पृथिव्यां पृथिव्यां तावद्द्रक्तव्यं यावत्पञ्चम्याम् । ‘छट्टसत्तमीसु ण’मित्यादि, षट्सप्तम्योः पुनः पृथिव्योर्नैरयिकाः
 बहूनि महान्ति गोमयकीटप्रमाणत्वात्, ‘लोहितकुन्थुरूपाणि’ आरक्तकुन्थुरूपाणि वज्रमयतुण्डानि, गोमयकीटसमानानि विकुर्वन्ति,
 विकुर्वित्वा ‘अन्योऽन्यस्य’ परस्परस्य ‘कायं’ शरीरं समतुरङ्गा इवाचरन्तः समतुरङ्गायमाणाः, अथा इवान्योऽन्यमारुहन्त इत्यर्थः,
 ‘स्वायमाणा स्वायमाणा’ भक्षयन्तो भक्षयन्तोऽन्तरन्तः ‘अनुप्रवेशयन्तः’ अनुप्रवेशन्तः ‘सयपोरागकिमिया इव’ शतपर्वकमय

इष इधुपर्वकृमय इव 'चालेमाणा चालेमाणा' शरीरस्य मध्यभागेन संचरन्तः संचरन्तो वेदनासुदीरयन्त्युज्ज्वलामित्यादि प्राग्वत् ॥ सम्प्रति क्षेत्रस्वभावजां वेदनां प्रतिपादयति—'रयणे'त्यादि, रत्नप्रभापृथिवीनैरयिका भदन्त ! किं शीतां वेदनां वेदयन्ते उष्णां वेदनां वेदयन्ते शीतोष्णां वा ? भगवानाह—गौतम ! न शीतां वेदनां वेदयन्ते किन्तु उष्णां वेदनां वेदयन्ते, ते हि शीतयोनिका योनिस्थानानां केवलहिमानीप्रख्यशीतप्रदेशासकत्वात्, योनिस्थानव्यतिरेकेण चान्यत् सर्वमपि भूम्यादि खादिराङ्गारादपि महाप्रतप्तमत्तस्ते उष्णवेदनामनुभवन्ति, नापि शीतोष्णां वेदनां वेदयन्ते, शीतोष्णस्वभावतया वेदनाया नरकेषु मूलतोऽव्यसम्भवात्, एवं शर्कराप्रभावालुकाप्रभानैरयिका अपि वक्तव्याः, पङ्कप्रभापृथिवीनैरधिकपृच्छायाम् भगवानाह—गौतम ! शीतामपि वेदनां वेदयन्ते नरकावासभेदेनोष्णामपि वेदनां वेदयन्ते नरकावासभेदेनैव, न तु शीतोष्णां, तत्र ते बहुतरा ये उष्णां वेदनां वेदयन्ते, प्रभूतराणां शीतयोनित्वात्, ते स्तोकतरा ये शीतां वेदनां वेदयन्ते, अल्पतराणामुष्णयोनित्वात्, एवं धूमप्रमायामपि वक्तव्यं, नवरं ते बहुतरा ये शीतवेदनां वेदयन्ते, बहूनामुष्णयोनित्वात्, ते स्तोकतरा ये उष्णवेदनां वेदयन्ते, अल्पतराणां शीतयोनित्वात्, तमःप्रभापृथिवीनैरयिकपृच्छायां भगवानाह—गौतम ! शीतां वेदनां वेदयन्ते नोष्णां नापि शीतोष्णां, तत्रत्यानां सर्वेषामुष्णयोनित्वात्, योनिस्थानव्यतिरेकेण चान्यस्य सर्वस्यापि नरकभूम्यादेर्महाहिमानीप्रख्यत्वात्, एवं तमस्तमाप्रभापृथिवीनैरयिका अपि वक्तव्या, नवरं परमां शीतवेदनां वेदयन्ते इति वक्तव्यं, तमःप्रभापृथिवीतः तमस्तमप्रभापृथिव्यां शीतवेदनाया अतिप्रबलत्वात् ॥ सम्प्रति भवानुभवप्रतिपादनार्थमाह—'रयणे'त्यादि, रत्नप्रभापृथिवीनैरयिका भदन्त ! कीदृशं नरकभवं प्रत्यनुभवन्तः प्रत्येकं वेदयमानाः 'विहरन्ति' अवतिष्ठन्ते ?, भगवानाह—गौतम ! रत्नप्रभापृथिवीनैरयिका 'नित्यं' सर्वकालं क्षेत्रस्वभावजमहान्निविडान्धकारदर्शनतो भीताः, सर्वत उपजातशङ्कत्वात्,

३ प्रतिपत्तौ
उद्देशः २
नारकाणां
धुत्तृङ्गि
क्रिया
वेदनाः
सू० ८९

॥ १२० ॥

तथा 'नित्यं' सर्वकालं स्वत एवाग्रेऽपि 'त्रस्ताः' परमाधार्मिकदेवपरस्परोदीरितदुःखसंपातभयात्रासमुपपन्नाः; तथा 'नित्यं' सर्वकालं परमाधार्मिकैः परस्परं वा 'त्रासिताः' त्रासं ग्राहिताः; तथा 'नित्यमुद्दिन्नाः' यथोक्तरूपदुःखानुभवतस्तद्गतावासपराङ्मुखचित्ताः; तथा 'नित्यं' सर्वकालम् 'उपप्लुताः' उपप्लवेनोपेता न तु मनागपि रतिमासादयन्ति, एवं 'नित्यं' सर्वकालं परममशुभम् 'अतुलम्' अशुभत्वेनानन्यसदृशम् 'अनुबद्धम्' अशुभत्वेन निरन्तरमुपचितं निरयम्बं 'प्रत्यनुभवन्तः' प्रत्येकं वेदयमाना विहरन्ति, एवं प्र-थिव्यां पृथिव्यां तावद्धक्तव्यं यावद्धःसप्तमी, अस्यां चाधःसप्तम्यां क्रूरकर्माणः पुरुषा उत्पद्यन्ते नान्ये, तथा चास्यैवार्थस्य प्रदर्शनार्थं पञ्च पुरुषान् उपन्यस्यति—'अहेसत्तमाए ण'मित्यादि, अधःसप्तम्यां पृथिव्यामप्रतिष्ठाने नरके 'इमे' अनन्तरं वेदयमाणस्वरूपाः पञ्च महापुरुषाः 'अनुत्तरैः' सर्वोत्तमप्रकर्षप्राप्तैः 'दण्डसमादानैः' समादीयते कर्म एभिरिति समादानानि—कर्मोपादानहेतवः दण्डा एव—मनोदण्डादयः प्राणव्यपरोपणाध्यवसायरूपाः समादानानि दण्डसमादानानि तैः कालमासे कालं कृत्वोत्पन्नाः; तद्यथा—रामो जा-मदभिसुतः पशुराम इत्यर्थः; दाढादालः छातीसुतः; वसू राजा उपरिचरः; स हि देवताऽधिष्ठिताकाशस्फटिकसिंहासनोपविष्टः सन्ना-काशस्फटिकमयस्य सिंहासनस्यादर्शनतो लोकेष्वेवं प्रसिद्धिमगमत्—सत्यवादी किलैष वसुराजा न प्राणालयेऽप्यलीकं भावते ततः सत्त्वा-वर्जितदेवताकृतप्रातिहार्य एवमुपर्याकाशे चरतीति, स चान्यदा हिंस्रवेदार्थप्ररूपकस्य पर्वतस्य पक्षमभिगृह्य सम्यग्दृष्टेर्नारदस्य पक्षमन-भिगृह्यनलीकवादिवात्प्रकृपितदेवताचपेटाहतः सिंहासनात्परिभ्रष्टो रौद्रध्यानमभिरुढः सप्तमपृथिव्यामप्रतिष्ठाननरकमयासीत्, सुभूमो-ऽष्टमश्चक्रवर्ती कौरव्यः कौरव्यगोत्रो ब्रह्मदत्तश्रुलनीसुतः 'ते णं तत्थ वेयणं वेयंती' त्यादि, 'ते' पशुरामादयस्तत्र—अप्रतिष्ठाने नरके वेदनां वेदयन्ते उज्ज्वलां यावद् दुरध्यासामिति प्राग्वत् ॥ सम्प्रति नरकेषूपवेदनायाः स्वरूपमभिविधिसुराह—'उसिणवेदणिज्जेसु णं

भंते ! इत्यादि, उष्णवेदनेषु णमिति पूर्ववत् भवन्त ! नरकेषु नैरयिकाः कीदृशीमुखैर्निदनां प्रलनुभयन्तः—प्रत्येकं वेदयमाना विहरन्ति ? भगवानाह—गौतम ! स 'यथानामकः' अनिर्दिष्टनामकः कश्चिन् 'कर्म्मरदारकः' लोहकारदारकः स्यात्, किमिति ? इत्याह—'तरुणः' प्रवर्द्धमानवयाः, आह—दारकः प्रवर्द्धमानवया एव भवति तत. किमेन विगेयणेन ? न, आसन्नमृत्योः प्रवर्द्धमानवयस्त्वाभावात्, न ह्यासन्नमृत्युः प्रवर्द्धमानवया भवति, न च तस्य विशिष्टसामर्थ्यसम्भवः, आसन्नमृत्युलादेव, विशिष्टसामर्थ्यप्रतिपादनार्थेऽपि आरम्भस्ततोऽर्थवद्विशेषणम्, अन्ये तु व्याचक्षते—इह यद्रव्यं विशिष्टवर्णादिगुणोपेतमभिनमं च तत्तरुणमिति लोके प्रसिद्धं, यथा तरुणमिदममृत्युपत्रमिति, ततः स कर्म्मरदारकस्तरुण इति किमुक्तं भवति ?—अभिनवो विशिष्टवर्णादिगुणोपेतश्चेति, बलं—सामर्थ्यं तदस्यास्तीति बलवान्, तथा युगं—युगमदुष्पमादिकालः स स्येन रूपेण यस्यास्ति न दोषदुष्टः स युगवान्, किमुक्तं भवति ?—कालोपद्रवोऽपि सामर्थ्यवित्रहेतुः स चास्य नास्तीति प्रतिपत्त्यर्थमेतद्विशेषणं, युवा—यौवनस्थः, युवावस्थायां हि बलातिशय इत्येतदुपादानम्, 'अप्यार्थके' इति अल्पशब्दोऽभाववाची अल्पः—सर्वथाऽवियमान आतद्धो—ज्वरादिर्यस्यासावल्पातकः, 'धिरगहृत्ये' स्थिरौ अप्रहस्तौ यस्य स स्थिराप्रहस्तः, 'दृढपाणिपायपासपिष्टंतरोरुपरिणाए' इति दृढानि—अतिनिडिचयपक्रान्ति पाणिपादपार्श्वपृष्ठान्तरोरुणि परिणतानि यस्य स दृढपाणिपादपार्श्वपृष्ठान्तरोरुपरिणतः, सुखादिदर्शनात्पाक्षिको निष्ठान्तस्य परनिपातः, तथा घनम्—अतिशयेन निचितौ—निविडतरचयमापन्नौ बलिताविव बलितौ दृत्तौ रक्तधौ यस्य स घननिचितवलितवृत्तरक्तन्धः, 'चर्मेट्टगदुघणमुष्टियसमाहयनिचियगायगत्ते' चर्मेट्टकेन दुघणेन मुष्टिकया च—मुष्ट्या च समाहृत्ये निचितीकृतगात्रास्ते चर्मेट्टकदुघणमुष्टिकसमाहृतनिचितगात्रास्तेषामिव गात्रं यस्य स चर्मेट्टकदुघणमुष्टिकसमाहृतनिचितगात्राजः, 'उररसवलसमज्ञागए' इति उरस्ति

३ प्रतिपत्तौ
उद्देशः २
नारकाणां
शीतोष्ण-
वेदनाः
सू० ८९

॥ १२१ ॥

भवसुरस्यं तच्च तद्गलं च उरस्यवलं तच्च समन्वागतः—समनुप्राप्त उरस्यवलसमन्वागतः, आन्तरोत्साहवीर्ययुक्त इति भावः, 'तलजम-
 लजुयलबाहू' इति, तलौ—तालवृक्षौ तयोर्यमलयुगलं—समश्रेणीकं युगलं तलयमलयुगलं, तद्द्वतिसरलौ पीवरौ च बाहू यस्य स
 तलयमलयुगलबाहुः, 'लंघणपवणजवणपमद्दणसमर्थे' इति, लङ्घने—अतिक्रमणे प्लवने—मनाक् पृथुतरविक्रमगतिगमने जवने—
 अतिशीघ्रगतौ प्रसर्दने—कठिनस्यापि वस्तुनश्चूर्णनकरणे समर्थः लङ्घनप्लवनजवनप्रमर्दनसमर्थः, कचिद् 'लंघणपवणजवणवायाम-
 णसमर्थे' इति पाठस्तत्र व्यायामने—व्यायामकरणे इति व्याख्येयं, 'छेकः' द्वासप्ततिकलापण्डितः 'दक्षः' कार्याणामविलम्बितकारी,
 'प्रष्टः' वाग्मी 'कुशलः' सम्यक्क्रियापरिज्ञानवान् 'मेधावी' परस्पराव्याहृतपूर्वापरानुसन्धानदक्षः, अत एव 'निपुणसिंपोवगए'
 इति निपुणं यथा भवति एवं शिल्पं—क्रियासु कौशलसुपगतः—प्राप्तो निपुणशिल्पोपगतः, एकं महान्तमयस्विण्डम् 'उदकवारकसमानं'
 लघुपानीयघटसमानं गृहीत्वा 'तम्' अयस्विण्डं तापयित्वा तापयित्वा ततो घनेन कुट्टयित्वा यावदेकाहं वा द्वयहं वा याव-
 दुत्कर्षतोऽर्द्धमासं संहन्यात्, ततो णमिति वाक्यालङ्कारे 'तम्' अयस्विण्डं शीतं, स च शीतो वहिर्भेनाग्मात्रेणापि स्यादत आह—
 'शीतीभूतं' सर्वात्मना शीतत्वेन परिणतं अयोमयेन संदशकेन गृहीत्वा 'असद्भावस्थापनया' असद्भावकल्पनया नैतद्भूत् न भवति
 भविष्यति वा केवलमसद्भूतमिदं कल्प्यत इति, उष्णवेदनेषु नरकेषु प्रक्षिपेत्, प्रक्षिप्य च स पुरुषो णमिति वाक्यालङ्कारे 'उष्मि-
 सियनिमिसियंतरेण' उष्मिषितनिमिषितान्तरेण यावताऽन्तरेण यावताऽन्तरेण उन्मेषनिमेषौ क्रियेते तावदन्तरप्रमाणेन काले-
 नातिक्रान्तेन पुनरपि प्रत्युद्धरिष्यामीतिकृत्वा यावद् द्रष्टुं प्रवर्त्तेते तावत् 'प्रवितरमेव' प्रस्फुटितमेव, यदिवा 'प्रविलीनमेव' नवनीत-
 मिव सर्वथा गलितमेव, यदिवा 'प्रविध्वस्तमेव' सर्वथा भस्मसाद्भूतमेव पश्येत्, न पुनः शक्याद् अचिरात् अप्रस्फुटितं अविलीनं

वा अविध्वस्तं वा पुनरपि प्रत्युद्धर्तुम्, एवंरूपा नाम तत्रोष्णवेदना ॥ अस्यैवार्थस्य स्पष्टतरभावनार्थं दृष्टान्तान्तरमाह—‘से जहा-
 नामए’ इत्यादि, ‘से’ सकलजनप्रसिद्धो यथेति दृष्टान्तत्वोपदर्शने वाशब्दो विकल्पने, अयं वा दृष्टान्तो विवक्षितार्थप्रतिपत्तये बोद्धव्य
 इति विकल्पनभावना, ‘मत्तः’ मदकलितः ‘मातङ्गः’ हस्ती, इह मातङ्गोऽन्यजोऽपि संभवति ततस्तदाशङ्काव्युदासार्थं नानादेशजवितेय-
 जनानुग्रहाय (वा) पर्यायद्वयमाह—‘द्विपः’ द्वाभ्यां सुखेन करेण चेत्यर्थः पिवतीति द्विपः, ‘मूलविमुजादय’ इति कप्रत्ययः, कौ
 जीर्यतीति कुञ्जरः, यदिवा कुञ्जे-वनगहने रमति-रतिमावत्रातीति कुञ्जरः ‘कचिदि’ति उप्रत्ययः, षष्टिर्हयिनाः-संवत्सरा यस्य स
 पष्टिहायनः ‘प्रथमशरत्कालसमये’ कार्तिकमाससमये, इह प्राय ऋतवः सूर्योत्तमो गृह्यन्ते ते चाषाढादयो द्विहिमासप्रमाणाः, प्रवचने
 च क्रमेणैवंनामानः, तद्यथा-प्रथमः प्राष्टत् द्वितीयो वर्षारान्नः तृतीयः शरत् चतुर्थो हेमन्तः पञ्चमो वसन्तः षष्ठो ग्रीष्मः, तथा
 चाह पादलिप्तसूरिः—‘पाउस वासारत्तो, सरओ हेमंत वसन्त गिन्हो य । एए खलु छपि रिऊ, जिणवरदिट्टा मए सिट्टा ॥१॥’
 ततः प्रथमशरत्कालसमयः कार्तिकसमय इति विवृत्तम्, आह च मूलटीकाकृत्—‘प्रथमशरत्-कार्तिकमासः’ तस्मिन् वाशब्दो वि-
 करूपने ‘चरमनिदाघकालसमये वा’ चरमनिदाघकालसमयो-ज्येष्ठमासपर्यन्तस्तस्मिन्, वाशब्दो विकल्पने, ‘उष्णाभिहतः’ सूर्य-
 खरकिरणप्रतापाभिभूतः, अत एवोष्णैः सूर्यकिरणैः सर्वतः प्रतप्तान्नतया शोषभावतस्तथाभिहतः, तत्रापि पानीयगवेषणार्थमितस्ततः
 स्वेच्छया परिभ्रमतः कथञ्चिद्दवाग्निप्रत्यासत्तौ गमन्तो द्वाग्निज्वालाभिहतः अत एव ‘आतुरः’ कचिदपि स्वास्थ्यमलभमानः सन्
 आकुलः, सर्वान्नपरितापसम्भवेन गलतालशोषभावात् शुषितः, कचिन् ‘द्विज्जिए’ इति पाठस्तत्र ‘क्षितः’ क्षीणशरीर इति व्या-
 ख्येयम्, असाधारणदृढवेदनासमुच्छलनात्पिपासितः, अत एव दुर्बलः शरीरमानसावष्टम्भरहितत्वात्, ‘ह्वान्तः’ ग्लानिसुपगतः

३ प्रतिपत्तौ
 उद्देशः २
 नारकाणां
 शीतोष्ण-
 वेदनाः
 सू० ८९

॥ १२२ ॥

'छूमू ग्लानौ' इति वचनात्, एकां महतीं 'पुष्करिणीं' पुष्कराण्यस्यां विद्यन्ते इति पुष्करिणी तां, किंविशिष्टामित्याह—'षु-
 ष्कोणां' चत्वारः कोणा-अश्रयो यस्याः सा तथा तां, समं-विषमोन्नतिवर्जितं सुखावतारं तीरं-तटं यस्याः सा समतीरा ताम्, आ-
 नुपूर्व्येण-नीचैर्नीचैस्तराभारूपेण न त्वेकहेल्यैव कचिद्गतीरूपा कचिद्गतीरूपा इति भावः, सुष्ठु-अतिशयेन यो जातो वप्रः-के-
 दारो जलस्थानं तत्र गम्भीरम्-अलब्धस्ताधं शीतलं जलं यस्यां सा आनुपूर्व्यसुजातवप्रगम्भीरशीतलजला ताम्, 'संछण्णपत्तभिस-
 मुणाल'मिति संछन्नानि-जलेनान्तरितानि पत्रविसमृणालानि यस्यां सा संछन्नपत्रविसमृणाला ताम्, इह विसमृणालसाहचर्यात् पत्राणि
 -पद्मिनीपत्राणि द्रष्टव्यानि, विसानि-कन्दाः मृणालानि-पद्मनालाः, तथा बहुभिरुत्पलकुमुदनलिनसुभगसौगन्धिकपुण्डरीकमहापु-
 ण्डरीकशतपत्रसहस्रपत्रैः केसरैः-केसरप्रधानैः फुल्लैः-विकसितैरुपचिता बहूत्पलकुमुदनलिनसुभगसौगन्धिकपुण्डरीकमहापुण्डरी-
 कशतपत्रसहस्रपत्रकेसरफुल्लोपचिता तां, तथा षट्पदैः-अ्रसरैः परिसुज्यमानानि कमलानि उपलक्षणमेतत् कुमुदादीनि यस्याः सा
 षट्पदपरिसुज्यमानकमला तां, तथाऽच्छेन-स्वरूपतः स्फटिकवच्छुद्धेन विमलेन-आगन्तुकमलरहितेन सलिलेन पूर्णा अच्छविमल-
 सलिलपूर्णा तां, तथा यडिहत्था-अतिरेकता (तः) अतिप्रभूता इत्यर्थः भ्रमन्तो मत्स्यकच्छपा यस्यां सा पडिहत्थभ्रमन्मत्स्यकच्छपा,
 तथा अनेकैः शकुनिगणमिथुनैः गणशब्दस्य प्राकृतत्वाद्स्थानेऽप्युपनिपातः, शकुनिमिथुनकैर्विचरितैः-इतस्ततः स्वेच्छया प्रवृत्तैः शब्दो-
 न्नतिकम्-उन्नतशब्दं मधुरस्वरं नादितं यस्यां सा अनेकशकुनिगणमिथुनकविचरितशब्दोन्नतिकमधुरस्वरनादिता, ततः पूर्वपदेन विशेषे-
 षणसमासः, तां दृष्ट्वाऽवगाहेत्, अवगाह्य च 'उष्णमपि' परिदाहमपि शरीरस्य तत्र 'प्रविनयेत्' प्रकर्षेण सर्वासना स्फोटयेत्, तथा
 क्षुधामपि प्रविनयेत् प्रत्यासन्नतटवर्तिशल्लभ्यादिकिसलयभक्षणात्, तृषमपि प्रविनयेत् जलपानात्, ज्वरमपि परिसंतापसमुत्थं प्रवि-

नयेत् परिदाघक्षुत्पिपासाऽपगमात्, एवं सकलक्षुदादिद्रोषापगमतः सुखासिकाभावेन निद्रायेत प्रचलायेत, तत्र अनिद्रावान् निद्रा-
 वान् भवतीति च्यर्थत्रिवक्षायां निद्रादिभ्यो धर्मिणि क्यधिति कर्मणि क्यप्रत्ययः, एवं प्रचलाशब्दादपि निद्रादेराकृतिगणत्वात्, नि-
 द्राप्रचलयोरस्त्वयं विशेषः—सुखप्रबोधा स्वापावस्था निद्रा, ऊर्द्धस्थितस्यापि या पुनश्चैतन्यमसृष्टीकुर्वती समुपजायते निद्रा सा प्रचला, एवं च क्षणमात्रनिद्रालाभतोऽतिस्वस्थीभूतः ‘स्मृतिं वा’ पूर्वानुभूतस्मरणं ‘रतिं वा’ तदवस्थाऽऽसक्तिरूपां ‘धृतिं वा’ चित्तस्वार्थ्यं
 ‘मतिं वा’ सम्यगीहापोहरूपाम् ‘उपलभेत’ प्राप्नुयान्, ततः ‘शीतः’ वायुशरीरप्रदेशगीतीभावात्, ‘शीतीभूतः’ शरीरान्तरपि
 निर्दृतीभूतः सन् ‘संकसमाणे’ इति सम्—एकीभावेन कसन्—गच्छन् ‘सातसौख्यबहुलश्चापि’ सातम्—आहादस्तत्प्रधानं सौख्यं
 सातसौख्यं न लभिमानमात्रजनितमाहादविरहितं सातसौख्येन बहुलो—व्याप्तः सातसौख्यबहुलश्चापि ‘विहरेत्’ स्वेच्छया परिभ्र-
 मेत्, ‘एवमेव’ अनेनैवानन्तरोदितदृष्टान्तप्रकारेण हे गौतम! ‘असद्भावप्रस्थापनया’ असद्भावकल्पनया नेदं वक्ष्यमाणमभूत् केवलं
 नरकगतोष्णवेदनायाथात्म्यप्रतिपत्तयेऽसत्कल्पयत इति भावः, उष्णवेदनेभ्यो नरकेभ्यो नैरथिकोऽन्ततरसुद्वर्षितो विनिर्गतः सन्
 ‘यानि’ इमानि प्रत्यक्षत उपलभ्यमानानि ‘इह’ मनुष्यलोके स्थानानि भवन्ति, तद्यथा—“गोलियालिंगाणि वा, सौडियालिंगाणि
 वा, भिंडियालिंगाणि वा, एते अमेराश्रयविशेषाः, अन्ये तु देगभेदनीत्या पिष्टपाचनकाश्यादिभेदेतेषां स्वरूपं कथयन्ति, तदप्यविरुद्ध-
 भवेति, तैलाग्निरिति वा तुषाग्निरिति वा नडाग्निरिति वा, नडः—वृणविशेषः, ‘अयागराणीति वा’ आर्षत्वान्नपुंस-
 कनिर्वेशः अयआकरा इति वा, येषु निरन्तरं महासूपास्त्रयोदलं प्रक्षिप्याऽय उत्पाट्यते ते अयआकराः, एवं ताम्राकरा इति वा त्र-
 ष्वाकरा इति वा सीसकाकरा इति वा रूपाकरा इति वा सुवर्णाकरा इति वा हिरण्याकरा इति वा, सुवर्णहिरण्ययोरेव त्रिणो वर्णा-

३ प्रतिपत्तौ
 उद्देशः २
 नारकाणा
 शीतोष्ण-
 वेदनाः
 सू० ८९

॥ १२३ ॥

दिकृतो वेदितव्यः, इष्टकापाक इति वा कुम्भकारापाक इति वा क्वेष्टुकापाक इति वा लोहकाराम्बरीष इति वा, अम्बरीषः—को-
 ष्टकः, यन्त्रवाहचुल्ली इवेति, यन्त्रम्—इक्षुपीडनयन्त्रं तत्प्रधानः पाटको यन्त्रेक्षुरसः पच्यते, इत्थम्भूतानि यानि
 मनुष्यलोके स्थानानि 'तप्तानि' वह्निसंपर्कतस्तप्तीभूतानि, तानि च कानिचिद् अयआकरप्रभृतीनि कदाचिदुष्णस्पर्शमात्राण्यपि संभ-
 वन्ति ततो विशेषप्रतिपादनार्थमाह—'समजोर्ईभूयाइ' प्राकृतत्वात्समशब्दस्य पूर्वनिपातः, 'ज्योतिःसमभूतानि' साक्षादग्निवर्णानि
 जातानीति भावः, एतदेवोपमया स्पष्टयति—'फुल्लकिंशुकसमानानि' प्रफुल्लपलाशकुसुमकल्पानि 'उक्कासहरसाइ' इति ये मूला-
 म्रितो विद्रुच्य विद्रुच्याग्निक्वणाः प्रसर्पन्ति ते उल्का इत्युच्यन्ते तासां सहस्राणि उल्कासहस्राणि मुञ्चन्ति ज्वालासहस्राणि विनिर्मु-
 ष्वन्ति अद्भारसहस्राणि प्रविक्षरन्ति 'अन्तरन्तर्हूह्यमानानि' अतिशयेन जाञ्ज्वल्यमानानि, क्वचित् 'अंतो अंतो सुहुयहुयासणा'
 इति पाठः, 'अन्तरन्तः सुहुतहुताशनानि' सुष्टु हुतो हुताशनो येषु तानि तथा तिष्ठन्ति तानि पश्येत् दृष्ट्वा चावगाहेत, अवगाह्य
 च 'उष्णमपि' नरकोष्णवेदनाजनितं वहिःशरीरस्य परितापमपि प्रविनयेत्, नरकगतादुष्णस्पर्शोदयआकरादिपूष्णस्पर्शस्यातीव म-
 न्दत्वात्, एवं च सुखासिकाभावतत्त्वेषामपि क्षुधमपि दाहमपि अन्तःशरीरसमुत्थं प्रविनयेत्, तथा च सति वृडादिदोषापग-
 मतो निद्रायेत वा प्रचलयेत वा स्मृतिं वा रतिं वा धृतिं वा उपलभेत, ततः शीतः शीतः शीतीभूतः सन् 'संकसन् संकसन्' संक्रामन्
 संक्रामन् सातसौख्यबहुलो विहरेत्, अमीषां पदानामर्थः प्राग्वद्भावनीयः । एतावत्युक्ते भगवान् गौतमः पृच्छति—'भवे एयारूत्रे
 सिया ?' 'स्यात्' संभाव्यते एतद् यथा भवेद् उष्णवेदनीयेषु नरकेषु एतद्रूपा उष्णवेदना ?, भगवानाह—गौतम ! नायमर्थः समर्थो
 यदुष्णवेदनीयेषु नरकेषु नैरधिका इति, अनन्तरं प्रतिपादितस्वरूपाया उष्णवेदनायाः अनिष्टत्वरिकामेव अप्रियत्वरिकामेव असनोद्धत-

रिकामेव अमनआपतरिकामेव वेदनां 'प्रत्यनुभवन्तः' प्रत्येकं वेदयमाना विहरन्ति ॥ सम्प्रति शीतवेदनीयेषु नरकेषु शीतवेदना-
स्वरूपं प्रतिपादयति—'सीयवेयणिज्जेसु ण'मित्यादि, शीतवेदनीयेषु भदन्त ! निरयेषु नैरयिकाः कीदृशीं शीतवेदनां प्रत्यनुभवन्तो
विहरन्ति ?, स यथानामकः कर्मकरदारकः स्यात् तरुण इत्यादिविशेषणकदम्बकं प्राग्वत्तावद् यावत्संहन्यात् नवरसुत्कर्षतो मासमि-
त्यत्र ब्रूयात्, ततः 'सः' कर्मकरदारकः 'तम्' अयस्पिण्डमुष्णं स चोष्णो बाह्यप्रदेशमात्रपेक्षयाऽपि स्यादत आह—'उष्णीभूतं' स-
र्वालनाऽभिर्वर्णाभूतमिति भावः, अयोमयेन संदंशेन गृहीत्वाऽसद्भावप्रस्थापनया शीतवेदनीयेषु नरकेषु प्रक्षिपेत्, ततः 'स' पुरुषः
'तम्' अयस्पिण्डमित्यादि प्राग्वत्तावद्वक्तव्यं यावद्विहरति, तत्रैवम्—'से णं तं उम्मिसियनिमिसियंतरेण पुणरवि पञ्चुद्धरिस्सा-
मित्तिकद्दु पविरायमेव पासेज्जा पविलीणमेव पासेज्जा नो चेष णं संचाएइ अविरायं अविलीणं अविद्धत्थं
पुणरवि पञ्चुद्धरित्तए से जहानामए मत्तमायंगे जाव सायासोक्खबहुलेयावि विहरइत्ति' 'एवामेवे'त्यादि, अनेनैवाधिकृतदृष्टान्तो-
क्तेन प्रकारेण गौतम ! असद्भावप्रस्थापनया शीतवेदनीयेभ्यो नरकेभ्योऽन्तरमुद्धृतः सन् यानीमानि मनुष्यलोके स्थानानि भवन्ति,
तद्यथा—हिमानि वा हिमपुञ्जानि वा, सूत्रे नृपसकनिर्देशः प्राकृतत्वात्, हिमपटलानि वा हिमकूटानि वा, एतान्येव पदानि नानादे-
शजविनेयानुग्रहाय पर्यायेर्व्याचष्टे—'सीयाणि वा सीयपुंजाणि वा' इत्यादि, तानि पश्येत्, दृष्ट्वा तान्यवगाहेत, अवगाह्य 'शीत-
मपि' नरकजनितं शीतत्वमपि प्रविनयेत्, ततः सुखासिकाभावतस्त्वपमपि क्षुधमपि नरकवेदनीयनरकसंपर्कसमुत्थं जा-
ड्यमपि प्रविनयेत्, ततः शीतत्वादिदोषापगमतोऽनुत्तरं स्वास्थ्यं लभमानो निद्रायेत वा प्रचलायेत वा स्मृतिं वा रति वा धृतिं वा
लभेत, ततो नरकगतजाड्यापगमाद् उष्णः, स च बहिःप्रदेशमात्रतोऽपि स्यात्त आह—'उष्णीभूतः' अन्तरपि नरकगतजा-

३ प्रतिपत्तौ
उद्देशः २
नारकाणां
शीतोष्ण-
वेदनाः
सू० ८९

॥ १२४ ॥

ड्यापगमात् जातोत्साह इत्यर्थः, स एवंभूतः सन् यथास्वमुखं (संक्रामन्) संक्रामन् सातसौख्यबहुलो विहरेत्, एवमुक्ते गौतम आह—‘भवेयारूवे सिया?’ इत्यादि प्राग्वत् ॥ सम्प्रति नैरयिकाणां स्थितिप्रतिपादनार्थमाह—

इमीसे णं भंते ! रयणप्प० पु० णेरतियाणं केवतियं कालं ठिती पणत्ता ? , गोयमा ! जहण्णेणवि उक्कोसेणवि ठिती भाणितव्वा जाव अथेसत्तमाए ॥ (सू० ९०) ॥ इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए णेरतिया अणंतरं उव्वट्टिय कहिं गच्छंति ? कहिं उव्वज्जंति ? किं नेरतिएसु उव्वज्जंति ? किं ति- रिक्खजोणिएसु उव्वज्जंति ? , एवं उव्वट्टणा भाणितव्वा जहा वक्कंतीए तहा इहवि जाव अहेसत्तमाए ॥ (सू० ९१)

‘रयणप्पभे’त्यादि, रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकाणां भदन्त ! कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ? , भगवानाह—गौतम ! जघन्येन दश वर्षे- सहस्राणि उत्कर्षतः सागरोपमं, एवं शर्कराप्रभापृथिवीनैरयिकाणां जघन्यत एकं सागरोपममुत्कर्षतस्त्रीणि सागरोपमाणि, बालुका- प्रभापृथिवीनैरयिकाणां जघन्यतस्त्रीणि सागरोपमाणि उत्कर्षतः सप्त, पङ्कप्रभापृथिवीनैरयिकाणां जघन्यतः सप्त सागरोपमाणि उत्क- र्षतो दश, धूमप्रभापृथिवीनैरयिकाणां जघन्यतो दश सागरोपमाणि उत्कर्षतः सप्तदश, तमःप्रभापृथिवीनैरयिकाणां जघन्यतः सप्त- दश सागरोपमाणि उत्कर्षतो द्वाविंशतिः, तमस्तमःप्रभायां जघन्यतो द्वाविंशतिसागरोपमाणि उत्कर्षतस्त्रयस्त्रिंशत्, कचित् ‘जहा पणवणाए ठिइपदे’ इत्यतिदेशः सोऽप्येवमेवार्थतो भावनीयः, तदेवं प्रतिपृथिवि स्थितिपरिमाणमुक्तं, यदा तु प्रतिप्रस्तटं स्थिति- परिमाणं चिन्त्यते तदैवमवगन्तव्यम्—रत्नप्रभायां प्रथमे प्रस्तटे जघन्या स्थितिर्दशवर्षसहस्राणि १०००० उत्कृष्टा नवतिः ९००००,

द्वितीये प्रस्तटे एषैव शतगुणिता जघन्या उत्कृष्टा च वेदितव्या, तद्यथा-जघन्या दशवर्षलक्षा १०००००० उत्कृष्टा नवतिवर्षलक्षाः १००००००, तृतीये प्रस्तटे जघन्यतो नवतिवर्षलक्षा उत्कृष्टा पूर्वकोटी, चतुर्थे जघन्या पूर्वकोटी उत्कृष्टा सागरोपमस्य दशमो भागः, पञ्चमे जघन्या सागरोपमस्यैको दशभाग उत्कृष्टा द्वौ दशभागौ, षष्ठे जघन्या सागरोपमस्य द्वौ दशभागानुत्कृष्टा त्रयः, सप्तमे जघन्या त्रयः सागरोपमस्य दशभाग उत्कृष्टा चत्वारः सागरोपमस्य दशभाग उत्कृष्टा पञ्च, नवमे जघन्या पञ्च सागरोपमस्य दशभाग उत्कृष्टा षट्, दशमे जघन्या षट् सागरोपमस्य दशभाग उत्कृष्टा सप्त, एकादशे जघन्या सप्त उत्कृष्टाऽष्टौ, द्वादशे जघन्याऽष्टौ उत्कृष्टा नव, त्रयोदशे जघन्या नव सागरोपमस्य दशभाग उत्कृष्टा दश, परिपूर्णमेकं सागरोपममिति भावः । शर्कराप्रभायां प्रथमे प्रस्तटे जघन्या एकं सागरोपमं उत्कृष्टा एकं सागरोपमं द्वौ च सागरोपमस्यैकादशभागौ, द्वितीये प्रस्तटे जघन्या एकं सागरोपमं द्वौ सागरोपमस्यैकादशभागौ उत्कृष्टा एकं सागरोपमं चत्वारः सागरोपमस्यैकादशभागः, तृतीये जघन्या एकं सागरोपमं चत्वारः सागरोपमस्यैकादशभाग उत्कृष्टा एकं सागरोपमं षट् सागरोपमस्यैकादशभागः, चतुर्थे जघन्या एकं सागरोपमं षट् सागरोपमस्यैकादशभाग उत्कृष्टा एकं सागरोपमम् अष्टौ सागरोपमस्यैकादशभागः, पञ्चमे जघन्या एकं सागरोपमं अष्टौ सागरोपमस्यैकादशभाग उत्कृष्टा एकं सागरोपमं दश सागरोपमस्यैकादश भागाः, षष्ठे जघन्या एकं सागरोपमं दश सागरोपमस्यैकादशभागः, सप्तमे जघन्या द्वे सागरोपमे एकः सागरोपमस्यैकादशभागः, अष्टमे जघन्या द्वे सागरोपमे एकः सागरोपमस्यैकादशभागः, नवमे जघन्या द्वे सागरोपमे पञ्च सागरोपमस्यैकादशभागः, उत्कृष्टा द्वे साग-

३ प्रतिपत्तौ
उद्देशः २
नारकाणां
स्थितिः
सू० ९१

॥ १२५ ॥

रोपमे सप्त सागरोपमस्यैकादशभागाः, दशमे जघन्या द्वे सागरोपमे सप्त सागरोपमस्यैकादशभागाः उत्कृष्टा द्वे सागरोपमे नव साग-
 रोपमस्यैकादशभागाः, एकादशे जघन्या द्वे सागरोपमे नव सागरोपमस्यैकादशभागाः उत्कृष्टानि परिपूर्णानि त्रीणि सागरोपमाणि । वा-
 लुकाप्रभायां प्रथमे प्रस्तटे जघन्या स्थितिस्त्रीणि सागरोपमाणि उत्कृष्टा त्रीणि सागरोपमस्य चत्वारः सागरोपमस्य नवभागाः, द्वितीये
 जघन्या त्रीणि सागरोपमाणि चत्वारः सागरोपमस्य नवभागाः उत्कृष्टा त्रीणि सागरोपमाणि अष्टौ सागरोपमस्य नवभागाः, तृतीये
 जघन्या त्रीणि सागरोपमाणि अष्टौ सागरोपमस्य नवभागाः उत्कृष्टा चत्वारः सागरोपमाणि त्रयः सागरोपमस्य नवभागाः, चतुर्थे
 जघन्या चत्वारि सागरोपमाणि त्रयः सागरोपमस्य नवभागाः उत्कृष्टा चत्वारि सागरोपमाणि सप्त सागरोपमस्य नवभागाः, पञ्चमे
 जघन्या चत्वारि सागरोपमाणि सप्त सागरोपमस्य नवभागाः उत्कृष्टा पञ्च सागरोपमाणि द्वौ सागरोपमस्य नवभागौ, षष्ठे जघन्येन
 पञ्च सागरोपमाणि द्वौ सागरोपमस्य नवभागौ उत्कृष्टा पञ्च सागरोपमाणि षट् सागरोपमस्य नवभागाः, सप्तमे जघन्या पञ्च साग-
 रोपमाणि षट् सागरोपमस्य नवभागाः उत्कृष्टा षट् सागरोपमाणि एकः सागरोपमस्य नवभागः, अष्टमे जघन्या षट् सागरोपमाणि
 एकः सागरोपमस्य नवभागः उत्कृष्टा षट् सागरोपमाणि पञ्च सागरोपमस्य नवभागाः, नवमे जघन्या षट् सागरोपमाणि पञ्च साग-
 रोपमस्य नवभागाः उत्कृष्टा परिपूर्णानि सप्त सागरोपमाणि, एषोऽत्र तात्पर्यार्थः—सागरोपमत्रयस्योपरि प्रतिप्रस्तटं क्रमेण चत्वारः सा-
 गरोपमस्य नवभागा वर्द्धयितव्यास्ततो यथोक्तपरिमाणं भवति । पङ्कप्रभायां प्रथमे प्रस्तटे जघन्या स्थितिः सप्त सागरोपमाणि उत्कृष्टा
 सप्त सागरोपमाणि त्रयः सागरोपमस्य सप्तभागाः, द्वितीये जघन्या सप्त सागरोपमाणि त्रयः सागरोपमस्य सप्तभागाः उत्कृष्टा सप्त
 सागरोपमाणि षट् सागरोपमस्य सप्तभागाः, तृतीये जघन्या सप्त सागरोपमाणि षट् सागरोपमस्य सप्तभागाः उत्कृष्टाऽष्टौ सागरोप-

माणि द्वौ सागरोपमस्य सप्तभागौ, चतुर्थे जघन्याऽष्टौ सागरोपमाणि द्वौ सागरोपमस्य सप्तभागौ उत्कृष्टाऽष्टौ सागरोपमाणि पञ्च
 सागरोपमस्य सप्तभागाः, पञ्चमे जघन्याऽष्टौ सागरोपमाणि पञ्च सागरोपमस्य सप्तभागाः उत्कृष्टा नव सागरोपमाणि एकः सागरो-
 पमस्य सप्तभागः, षष्ठे जघन्या नव सागरोपमाणि एकः सागरोपमस्य सप्तभागः उत्कृष्टा नव सागरोपमाणि चत्वारः सागरोपमस्य
 सप्तभागाः सप्तमे जघन्या नव सागरोपमाणि चत्वारः सागरोपमस्य सप्तभागाः उत्कृष्टा परिपूर्णानि दश सागरोपमाणि, अत्रापीयं
 भावना—सागरोपमसप्तकस्योपरि त्रयस्यः सागरोपमस्य सप्तभागाः प्रतिप्रस्तं क्रमेण वर्द्धयितव्यास्ततो भवति यथोक्तं परिमाणमिति ।
 धूमप्रभायाः प्रथमे प्रस्तटे जघन्या स्थितिर्दश सागरोपमाणि उत्कृष्टा एकादश सागरोपमस्य द्वौ सागरोपमाणि, द्वितीये
 जघन्या एकादश सागरोपमाणि द्वौ सागरोपमाणि उत्कृष्टा द्वादश सागरोपमाणि चत्वारः सागरोपमस्य पञ्चभागौ, तृतीये
 जघन्या द्वादश सागरोपमाणि चत्वारः सागरोपमस्य पञ्चभागाः उत्कृष्टा चतुर्दश सागरोपमाणि एकः सागरोपमस्य पञ्चभागः, चतुर्थे
 जघन्या चतुर्दश सागरोपमाणि एकः सागरोपमस्य पञ्चभागः उत्कृष्टा पञ्चदश सागरोपमाणि त्रयः सागरोपमस्य पञ्चभागाः, पञ्चमे
 जघन्या पञ्चदश सागरोपमाणि त्रयः सागरोपमस्य पञ्चभागाः उत्कृष्टा परिपूर्णानि सप्तदश सागरोपमाणि, एष चात्र भावार्थः—सा-
 गरोपमदशकस्योपरि प्रतिप्रस्तं क्रमेणैकं सागरोपमं द्वौ च सागरोपमस्य पञ्चभागाविति वर्द्धयितव्यं ततो यथोक्तं परिमाणं भवति ।
 तमःप्रभायां प्रथमे प्रस्तटे जघन्या स्थितिः सप्तदश सागरोपमाणि उत्कृष्टाऽष्टादश सागरोपमाणि द्वौ च सागरोपमस्य त्रिभागौ, द्वितीये
 जघन्याऽष्टादश सागरोपमाणि द्वौ च सागरोपमस्य त्रिभागौ उत्कृष्टा विंशतिः सागरोपमाणि एकः सागरोपमस्य त्रिभागः, तृतीये ज-
 घन्या विंशतिः सागरोपमाणि एकः सागरोपमस्य त्रिभागः उत्कृष्टा द्वाविंशतिः सागरोपमाणि, अत्राप्येष तात्पर्यार्थः—सप्तदश साग-

३ प्रतिपत्तौ
 उद्देशः २
 नारकाणां
 स्थितिः
 सू० ९१

॥ १२६ ॥

राणाशुपरि प्रतिप्रस्तदं क्रमेणैकं सागरोपमं द्वौ च सागरोपमस्य त्रिभागाविति वर्द्धयितव्यं, ततो यथोक्तं परिमाणं भवति । सप्तम्यां तु पृथिव्यामेक एव प्रस्तद इति तत्र पूर्वोक्तमेव परिमाणं द्रष्टव्यम् ॥ सम्प्रति नैरयिकाणामुद्धर्तनामाह—‘रयणप्पभापुढवि’ इत्यादि, रत्नप्रभापृथिवीनैरयिका भदन्त ! अनन्तरसुद्धृत्य क्व गच्छन्ति ?, एतदेव व्याचष्टे—कोत्पद्यन्ते इत्यादि, यथा प्रज्ञापनायां [यथा] व्युत्क्रान्तिपदे तथा वक्तव्यं यावत्तमस्तमायां, तच्चातिप्रभूतमिति तत एवावधार्यम्, एष च संक्षेपार्थः रत्नप्रभापृथिवीनैरयिका यावत्तमः प्रभापृथिवीनैरयिका अनन्तरसुद्धृत्ता नैरयिकदेवैकेन्द्रियविकलेन्द्रियसंमूर्च्छिमपञ्चेन्द्रियासङ्क्षेपवर्षायुष्कवर्जेषु शेषेषु तिर्यञ्जनुष्येपूत्पद्यन्ते, सप्तमपृथिवीनैरयिकास्तु गर्भजतिर्यक्पञ्चेन्द्रियेष्वेव न शेषेषु ॥ सम्प्रति नरकेषु पृथिव्यादिस्पर्शस्वरूपमाह—

इमीसे णं भंते ! रयण० पु० नेरतिया केरिसयं पुढविफासं पच्चणुभवमाणा विहरंति ?, गोयमा !
 अणिट्ठं जाव अमणामं, एवं जाव अहेसत्तमाए, इमीसे णं भंते ! रयण० पु० नेरइया केरिसयं
 आडफासं पच्चणुभवमाणा विहरंति ?, गोयमा ! अणिट्ठं जाव अमणामं, एवं जाव अहेसत्तमाए,
 एवं जाव वणप्फतिफासं अधेसत्तमाए पुढवीए । इमा णं भंते ! रयणप्पभापुढवी दोच्चं पुढविं
 पणिहाय सव्वमहंतिया बाहल्लेणं सव्वक्खुड्डिया सव्वंतैसु ?, हंता ! गोयमा ! इमा णं रयणप्प-
 भापुढवी दोच्चं पुढविं पणिहाय जाव सव्वक्खुड्डिया सव्वंतैसु, दोच्चा णं भंते ! पुढवी तच्चं पुढविं
 पणिहाय सव्वमहंतिया बाहल्लेणं पुच्छा, हंता गोयमा ! दोच्चा णं पुढवी जाव सव्वक्खुड्डिया स-
 व्वंतैसु, एवं एणं अभिलावेणं जाव छट्ठिता पुढवी अहेसत्तमं पुढविं पणिहाय सव्वक्खुड्डिया

सव्वन्तेसु (सू० ९२) इमीसे णं भंते ! रयणप्प० पु० तीसाए नरयावाससयसहसेसु इक्कमिक्कंसि
 निरयावासंसि सव्वे पाणा सव्वे भूया सव्वे जीवा सव्वे सत्ता पुढवीकाइयत्ताए जाव वणस्सइका-
 इयत्ताए नेरइयत्ताए उववन्नपुढ्वा?, हंता गोयमा ! असत्तिं अदुवा अणंतखुत्तो, एवं जाव अहेस-
 त्तमाए पुढवीए णवरं जत्थ जत्तिया णरका । [इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पु० निरयपरिसामंतेसु
 जे पुढविक्काइया जाव वणप्फत्तिकाइया ते णं भंते ! जीवा महाकम्मतरा चैव महाकिरियतरा चैव
 महाआसवतरा चैव महावेयणतरा चैव?, हंता गोयमा ! इमीसे णं [भंते!] रयणप्पभाए पुढवीए
 निरयपरिसामंतेसु तं चैव जाव महावेदणतरका चैव, एवं जाव अधेसत्तमा] (सू० ९३) । पुढवीं
 ओगाहित्ता, नरगा संठाणमेव बाहल्लं । विक्खंभपरिक्खेवे वण्णो गंधो य फासो य ॥ १ ॥ तेसिं
 महालयाए उवमा देवेण होइ कायब्वा । जीवा य पोगगला वक्कमंति तह सासया निरया ॥ २ ॥
 उववायपरीमाणं अवहारुत्तमेव संघयणं । संठाणवण्णगंधा फासा ऊसासमाहारे ॥ ३ ॥ लेसा
 दिट्ठी नाणे जोगुवओगे तहा समुघाया । तत्तो खुहापिवासा विउव्वणा वेयणा य भए ॥ ४ ॥
 उववाओ पुरिसाणं ओवम्मं वेयणाएँ दुविहाए । उव्वट्टणपुढवी उ, उववाओ सव्वजीवाणं ॥ ५ ॥
 एयाओ संगहणिगाहाओ ॥ (सू० ९४) ॥ बीओ उदेसओ समत्तो ॥

‘रयणप्पभे’त्यादि, रत्तप्रभापृथिवीनैरयिका भदन्त ! कीदृशं पृथिवीस्पर्शं प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति ?, भगवानाह—गौतम ! ‘अणिद्धं

अकृतं अप्यियं अमणुन्नं अमणामं' अत्यार्थः प्राग्वत्, एवं प्रतिपृथिवि तावद्धक्तव्यं यावत्तमस्तमायाम्, एवमसेजोवायुवनस्पति-
 स्पर्शसूत्राण्यपि भावनीयानि, नवरं तेजःस्पर्शः-उष्णरूपतापरिणतनरकड्ड्यादिस्पर्शः परोदीरितवैक्रियरूपो वा वेदितव्यो न तु सा-
 ह्याद् बादराग्निकायस्पर्शः, तत्रासम्भवात् ॥ 'इमीसे ण'मित्यादि, अस्यां पृथिव्यां त्रिंशति नरकावासशतसहस्रेषु
 एकैकस्मिन् नरकावासे 'सर्वे प्राणाः' द्विन्द्रिया 'सर्वे भूताः' वनस्पतिकायिकाः 'सर्वे सत्त्वाः' पृथिव्यादयः 'सर्वे जीवाः' पञ्चे-
 न्द्रियाः, उक्तञ्च—'प्राणा द्वित्रिचतुः प्रोक्ता, भूताश्च तरवः स्मृताः । जीवाः पञ्चेन्द्रिया ज्ञेयाः, शेयाः सत्त्वा उदीरिताः ॥ ३ ॥'
 पृथिवीकायिकतया अण्कायिकतया वायुकायिकतया वनस्पतिकायिकतया नैरधिकतया उत्पन्नाः उत्पन्नपूर्वाः?, भगवानाह—'हृते'त्यादि,
 हन्तेति प्रत्यवधारणे गौतम ! 'असकृत्' अनेकवारम्, अथवा 'अनन्तकृत्वः' अनन्तान् वारान्, संसारस्थानादित्वात्, एवं प्रतिपृथिवि
 तावद्धक्तव्यं यावद्धःसप्तमी, नवरं यत्र यावन्तो नरकास्तत्र तावन्त उपयुज्य वक्तव्याः । क्वचिदिदमपि सूत्रं दृश्यते—'इमीसे णं
 भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए निरयपरिसामंतेसु णं जे वायरपुढविकाइया जाव वणस्सइकाइया ते णं भंते ! जीवा ! महाकम्मतरा चेव
 महाकिरियतरा चेव महासवतरा चेव महावेयणतरा चेव, हंता गौयमा ! जाव महावेयणतरा चेव, एवं जाव अहेसत्तमा ॥' अस्यां
 भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्यां नरकपरिसमन्तेषु-नरकावासपर्यन्तवर्तिषु प्रदेशेषु बादरपृथिवीकायिकाः 'जाव वणण्फइकाइय'त्ति
 बादराण्कायिका बादरवायुकायिका बादरवनस्पतिकायिकास्ते भदन्त ! जीवाः 'महाकम्मतरा चेव' महत्-प्रभूतमसातवेदनीयं कर्म
 येषां ते महाकर्माणः, अतिशयेन महाकर्माणो महाकर्मतराः, 'चेवे' त्यवधारणे, महाकर्मतरा एव कुतः ? इत्याह—'महाकिरियतरा
 चेव' महती क्रिया-प्राणातिपातादिकाऽऽसीत् प्राग् जन्मनि तद्भवेषु तदध्यवसायानिवृत्त्या येषां ते महाक्रियाः, अतिशयेन महाक्रिया

महाक्रियतराः, 'निमित्तकारणहेतुषु सर्वासा विभक्तीनां प्रायो दर्शन'मिति न्यायाद्धेतावत्र प्रथमा, ततोऽयमर्थः—यतो महाक्रियतरा एव ततो महाकर्मतरा एव, महाक्रियतरत्वमपि कुतः ? इत्याह—'महाश्रवतरा एव' महान्त आश्रवाः—पापोपादानहेतव आरूभादयो येषामासीरन् ते महाश्रवाः; अतिशयेन महाश्रवा महाश्रवतराः, 'चेवे'ति पूर्ववत्, तदेवं यतो महाकर्मतरा एव ततो महावेदनतरा एव, नरकेषु क्षेत्रस्वभावजाया अपि वेदनाया अतिदुःसहत्वात्, भगवानाह—हंता गौतम ! 'ते णं जीवा महाकम्मतरा चेवे'त्यादि प्रावत्, एवं प्रतिप्रुथिवि तावद्धृक्कव्यं यावद्धृक्कव्यं सप्तमी ॥ सम्प्रत्युद्देशकार्थसङ्ग्रहणिगाथाः प्राह—आसामक्षरमात्रगमनिका—प्रथमं 'पुढवीओ' इति प्रुथिव्योऽभिधेयास्तद्यथा—'कइ णं भंते ! पुढवीओ पणत्ताओ ?" इत्यादि । तदनन्तरम् 'ओगाहिता नरगा' इति, यस्यां प्रुथिव्यां यदवगाह्य यादृशाश्च नरकास्तदभिधेयं, यथा—'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए असीउत्तरजोयणसयसहस्सवाहल्लए उवरिं केवइयं ओगाहिता" इत्यादि । ततो नरकाणां संस्थानं ततो बाहल्यं तदनन्तरं विष्कम्भपरिक्षेपौ ततो वर्णस्ततो गन्धस्तदन्तरं स्पर्शस्ततस्तेषां नरकाणां महत्तायामुपमा देवेन भवति कर्त्तव्या, ततो जीवाः पुद्गलाश्च तेषु नरकेषु व्युत्क्रामन्तीति, तथा शान्धताशाश्वता नरका इति वक्तव्यं, तत उपपातो वक्तव्यः, तद्यथा—'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए कतो उववज्जंति ?" इत्यादि, तत एकसमयेनोत्पद्यमानानां परिमाणं ततोऽपहारस्तत उच्चलं तदनन्तरं संहननं ततः संस्थानं ततो वर्णस्तदनन्तरं गन्धस्ततः स्पर्शस्तत उच्छ्वासवक्तव्यता तदनन्तरमाहारस्ततो लेइया ततो दृष्टिस्तदनन्तरं ज्ञानं ततो योगस्ततोऽप्युपयोगस्तदनन्तरं समुद्धातस्ततः क्षुत्पिपासे ततो विकुर्वणा, तद्यथा—'रयणप्पभापुढविनेरइया णं भंते ! किं एगत्तं पभू विउव्वित्तए पुहुत्तं पहू विउव्वित्तए" इत्यादि, ततो वेदना ततो भयं तदनन्तरं पञ्चानां पुरुषाणामधःसप्तम्यामुपपातस्तत औपम्यं वेदनाया द्विविधायाः, उष्णवेदनायाः शीतवेदना-

३ प्रतिपत्तौ
नरकाधि०
उद्देशः २
सु० ९५

॥ १२८ ॥

याश्चेत्यर्थः, ततः स्थितिर्वक्तव्या तदन्तरमुद्धर्तना ततः स्पर्शः पृथिव्यादिस्पर्शो वक्तव्यः, ततः सर्वजीवानामुपपातः, तद्यथा—“इमीसे
 णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए निरयावाससयसहस्सेसु एगमेगंसि निरयावासंसि सव्वे पाणा सव्वे भूया” इत्यादि । तृतीयप्रति-
 पत्तौ समाप्तो द्वितीयो नरकोदेशकः ॥ सम्प्रति तृतीय आरभ्यते, तत्र चेट्मादिसूत्रम्—

इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए नेरतिया केरिसयं पोग्गलपरिणामं पच्चणुभवमाणा विह-
 रंति?, गोयसा ! अणिट्ठं जाव अहेसत्तमाए [एवं नेयव्वं] ॥ एत्थ किर अति-
 वयंती नरवसभा केसवा जलचरा य । मंडलिया रायाणो जे य महारंभकोडुंबी ॥ १ ॥ भिन्नसु-
 ह्मुत्तो नरएसु होति तिरियमणुएसु चत्तारि । देवेषु अद्धमासो उक्कोस विउव्वणा भणिया
 ॥ २ ॥ जे पोग्गला अणिट्ठा नियमा सो तेसि होइ आहारो । संठाणं तु जहणं नियमा हुंडं तु
 नायव्वं ॥ ३ ॥ असुभा विउव्वणा खल्लु नेरइयाणं तु होइ सव्वेसिं । वेउव्वियं सरीरं असंधयण
 हुंडसंठाणं ॥ ४ ॥ अस्साओ उववणो अस्साओ चयइ निरयभवं । सव्वपुढवीसु जीवो
 सव्वेषु ठिइविसेसेसुं ॥ ५ ॥ उववाएण व सायं नेरइओ देवकम्मणा वावि । अज्झवसाणनिमित्तं
 अहवा कम्माणुभावेणं ॥ ६ ॥ नेरइयाणुप्पाओ उक्कोसं पंचजोयणसयाइं । दुक्खेणभिहुयाणं वेय-
 णसयसंपगाढाणं ॥ ७ ॥ अच्चिनिमीलियमेत्तं नत्थि सुहं दुक्खमेव पडिबद्धं । नरए नेरइयाणं
 अहोनिंसं पच्चमाणानं ॥ ८ ॥ तेयाकम्मसरीरा सुहुमसरीरा य जे अपज्जत्ता । जीवेण मुक्कमेत्ता

वर्धन्ति सहस्रससो भेयं ॥ ९ ॥ अतिसीतं अतिउहं अतितण्हा अतिखुहा अतिभयं वा । निरए
 नेरइयाणं दुक्खसयाइं अविस्सामं ॥ १० ॥ एत्थ य भिन्नमुद्धत्तो पोग्गल असुहा य होइ अस्सा-
 ओ । उववाओ उप्पाओ अच्चि सरीरा उ बोद्धव्वा ॥ ११ ॥ नारयउद्देसओ तइओ ॥ से तं नेर-
 तिया ॥ (सू० १५)

‘रयणप्पभे’त्यादि, रत्नप्रमापृथिवीनैरथिका भदन्त ! कीदृशं ‘पुद्गलपरिणामं’ आहारादिपुद्गलविपाकं ‘प्रत्यनुभवन्तः’ प्रत्येकं
 वेदयमाना विहरन्ति ? , भगवानाह—गौतम ! अनिष्टमित्यादि प्राग्वत्, एवं प्रतिपृथिवि तावद्धक्तव्यं यावद्धःसप्तमी, एवं वेदनालेश्या-
 नामगोत्रारतिभयशोकक्षुत्पिपासाव्याधिवच्छ्वासानुतापक्रोधमानमायालोभाद्धारभयमैथुनपरिग्रहसञ्ज्ञासूत्राणि वक्तव्यानि, अत्र सङ्ग-
 हणिगाथे—“पोग्गलपरिणामे वेयणा य लेसा य नाम गोए य । अरई भए य सोगे खुहा पिवासा य वाही य ॥ १ ॥ उस्सासे
 अणुतावे कोहे माणे य मायलोभे य । चत्तारि य सण्णाओ नेरइयाणं तु परिणामे ॥ २ ॥” सम्प्रति सप्तमनरकपृथिव्यां ये गच्छन्ति
 तान् प्रतिपादयति—इह परिग्रहसञ्ज्ञापरिणामवक्तव्यतायां चरमसूत्रं सप्तमनरकपृथ्वीविषयं तदनन्तरं चयं गाथा ततः ‘एत्थे’ त्यन-
 न्तरसुक्ताऽथःसप्तमी पृथिवी परामृश्यते, ‘अत्र’ अधःसप्तमनरकपृथिव्यां ‘क्विल’ इत्याप्तवादसूचने आप्तवचनमेतदिति भावः, ‘अ-
 त्तिन्नजन्ति’ अतिशयेन—बाहुल्येन गच्छन्ति नरवृपभाः ‘केशवाः’ वासुदेवाः ‘जलचराश्च’ तन्दुलमत्स्यप्रभृतयः ‘माण्डलिकाः’ वसु-
 प्रभृतय इव ‘राजानः’ चक्रवर्तिनः सुभूमादय इव ये च महारम्भाः कुटुम्बिनः—कालसौकरिकादय इव ॥ सम्प्रति नरकेषु प्रस्तावा-

त्तिर्यगादिषु चोत्तरवैक्रियावस्थानकालमानमाह—भिन्नः—खण्डो मुहूर्त्तो भिन्नमुहूर्त्तः अन्तर्मुहूर्त्तमित्यर्थः, नरकेपूत्कर्षतो विकुर्वणास्थितिकालः,
 त्तिर्यङ्गानुष्येषु चत्वार्यन्तर्मुहूर्त्तानि, देवेष्वर्द्धमास उत्कर्षतो विकुर्वणाऽवस्थानकालः भणितः एष उत्कर्षतो विकुर्वणाऽवस्थानकालो भणि-
 तस्तीर्थकरणधर्मैः ॥ सम्प्रति नरकेष्वाहारादिस्वरूपमाह—ये पुद्गला अनिष्टा नियमात्स तेषां भवत्याहारः, 'संस्थानं तु' संस्थानं पुन-
 स्तेषां हुण्डं हुण्डमपि जघन्यमतिनिकृष्टमनिष्टं वेदितव्यं, एतच्च भवधारणीयशरीरमधिकृत्य वेदितव्यम्, उत्तरवैक्रियसंस्थानस्थाये वक्ष्य-
 माणत्वात्, इयं च प्रागुक्तार्थसङ्ग्रहगाथा ततो न पुनरुक्तदोषः ॥ सम्प्रति विकुर्वणास्वरूपमाह—सर्वेषां नैरयिकाणां विकुर्वणा 'खलु'
 निश्चितमशुभा भवति, यद्यपि शुभं विकुर्विष्याम इति ते चिन्तयन्ति तथाऽपि तथाविधप्रतिकूलकर्मोदयतस्तेषामशुभैव विकुर्वणा भवति,
 तदपि च वैक्रियं—उत्तरवैक्रियशरीरमसंहननम्, अस्थ्यभावात्, उपलक्षणमेतत् भवधारणीयं च वैक्रियशरीरमसंहननं, तथा हुण्डसं-
 स्थानं तत् उत्तरवैक्रियशरीरं, हुण्डसंस्थाननाम्न एव भवप्रत्ययत उदयभावात् ॥ कश्चित् जीवः 'सर्वास्वपि पृथिवीयु' रत्नप्रभादिषु तम-
 स्तमापर्यन्तासु सर्वेष्वपि च 'स्थितिविशेषेषु' जघन्यादिरूपेषु 'असातः' असातोदयकलित उपपन्नः, उत्पत्तिकालेऽपि प्राग्भवमरण-
 कालानुभूतमहादुःखानुवृत्तिभावात्, उत्पत्त्यनन्तरमपि 'असात एव' असातोदयकलित एव सकलमपि निरयभवं 'त्यजति' क्षप-
 यति, न तु जानुचिदपि सुखलेशमप्यास्वादयति ॥ आह—किं तत्र कदाचित्सातोदयोऽपि भवति येनेदमुच्यते?, उच्यते, भवति, तथा
 चाह—'उववाएण' इत्यत्र सप्तम्यर्थे तृतीया, उपपातकाले 'सातं' सातवेदनीयकर्मोदयं कश्चिद्वेदयते, यः प्राग्भवे दाघच्छेदादिव्यतिरेकेण
 मरणमुपगतोऽनतिसङ्कुष्टाध्यवसायी समुत्पद्यते, तदानीं हि न तस्य प्राग्भवानुबद्धमाधिरूपं दुःखं नापि क्षेत्रस्वभावजं नापि परमा-
 धार्मिककृतं नापि परस्परोदीरितं तत एवंविधदुःखाभावादसौ सातं कश्चित् वेदयते इत्युच्यते, 'देवकमुणा वावि' इति देवकर्मणा

वर्षन्ति सहस्ससो भेयं ॥ ९ ॥ अतिसीतं अतिउण्हं अतितण्हा अतिखुहा अतिभयं वा । निरण-
 नेरइयाणं दुक्खसयाइं अविस्सामं ॥ १० ॥ एत्थ य भिन्नसुत्तो पोगल असुहा य होइ अस्सा-
 ओ । उववाओ उप्पाओ अच्छि सरीरा उ बोद्धव्वा ॥ ११ ॥ नारयउद्देसओ तइओ ॥ से तं नेर-
 तिया ॥ (सू० ९५)

‘रयणप्पभे’त्यादि, रत्नप्रभापृथिवीनैरयिका भदन्त ! कीदृशं ‘पुद्गलपरिणामं’ आहारादिपुद्गलविपाकं ‘प्रत्यनुभवन्तः’ प्रत्येकं
 वेदयमाना विहरन्ति ? , भगवानाह—गौतम ! अनिष्टमित्यादि प्रागवत्, एवं प्रतिपृथिवि तावद्वक्तव्यं यावदधःसप्तमी, एवं वेदनालेइया-
 नामगोत्रारतिभयशोकक्षुत्पिपासाव्याधिउच्छ्वासानुतापक्रोधमानमायालोभाहारभयमैथुनपरिग्रहसञ्ज्ञासूत्राणि वक्तव्यानि, अत्र सङ्ग-
 हणिगाथे—“पोगलपरिणामे वेयणा य लेसा य नाम गोए य । अरई भए य सोगे खुहा पिवासा य वाही य ॥ १ ॥ उस्सासे
 अणुतावे कोहे माणे य मायलोभे य । चत्तारि य सण्णाओ नेरइयाणं तु परिणामे ॥ २ ॥” सम्प्रति सप्तमनरकपृथिव्यां ये गच्छन्ति
 तात् प्रतिपादयति—इह परिग्रहसञ्ज्ञापरिणामवक्तव्यतायां चरमसूत्रं सप्तमनरकपृथिवीविषयं तदनन्तरं चेयं गाथा ततः ‘एत्थे’ ल्यन-
 न्तरमुक्त्वाऽधःसप्तमी पृथिवी परामृश्यते, ‘अत्र’ अधःसप्तमनरकपृथिव्यां ‘किल’ इत्याप्तवादसूचने आप्तवचनमेतदिति भावः, ‘अ-
 तित्रजन्ति’ अतिशयेन—बाहुल्येन गच्छन्ति नरवृषभाः ‘केशवाः’ वासुदेवाः ‘जलचराश्च’ तन्दुलमत्स्यप्रभृतयः ‘माण्डलिकाः’ वसु-
 प्रभृतय इव ‘राजानः’ चक्रवर्तिनः सुभूमादय इव ये च महारम्भाः कुटुम्बिनः—कालसौकरिकादय इव ॥ सम्प्रति नरकेषु प्रस्तावा-

त्तिर्यगादिषु चोत्तरवैक्रियावस्थानकालमानमाह—भिन्नः—खण्डो मुहूर्तो भिन्नमुहूर्तः अन्तर्मुहूर्तमित्यर्थः, नरकेषूत्कर्षतो विकुर्वणास्थितिकालः,
 त्तिर्यग्गणुष्येषु चत्वार्यन्तर्मुहूर्तानि, देवेष्वर्द्धमास उत्कर्षतो विकुर्वणाऽवस्थानकालः भणितः एष उत्कर्षतो विकुर्वणाऽवस्थानकालो भणि-
 तस्तीर्थकरणधरैः ॥ सम्प्रति नरकेष्वहारादिस्वरूपमाह—ये पुद्गला अनिष्टा नियमात्स तेषां भवत्याहारः, 'संस्थानं तु' संस्थानं पुन-
 स्तेषां हुण्डं हुण्डमपि जघन्यमतिनिष्ठमनिष्ठं वेदितव्यं, एतच्च भवधारणीयशरीरमधिकृत्य वेदितव्यम्, उत्तरवैक्रियसंस्थानस्याग्रे वक्ष्य-
 माणत्वात्, इयं च प्रागुक्तार्थसङ्ग्रहगाथा ततो न पुनरुक्तदोषः ॥ सम्प्रति विकुर्वणास्वरूपमाह—सर्वेषां नैरयिकाणां विकुर्वणा 'खलु'
 निश्चितमशुभा भवति, यद्यपि शुभं विकुर्विष्याम इति ते चिन्तयन्ति तथाऽपि तथाविधप्रतिकूलकर्मोदयतस्तेषामशुभैव विकुर्वणा भवति,
 तदपि च वैक्रियं—उत्तरवैक्रियशरीरमसंहननम्, अस्थ्यभावात्, उपलक्षणमेतत् भवधारणीयं च वैक्रियशरीरमसंहननं, तथा हुण्डसं-
 स्थानं तत् उत्तरवैक्रियशरीरं, हुण्डसंस्थाननाम्न एव भवप्रत्ययत उदयभावात् ॥ कश्चित् जीवः 'सर्वास्वपि पृथिवीषु' रत्नप्रभादिषु तम-
 स्तमापर्यन्तासु सर्वेष्वपि च 'स्थितिविशेषेषु' जघन्यादिरूपेषु 'असातः' असातोदयकलित उपपन्नः, उत्पत्तिकालेऽपि प्राग्भवमरण-
 कालानुभूतमहादुःखानुवृत्तिभावात्, उत्पत्त्यनन्तरमपि 'असात एव' असातोदयकलित एव सकलमपि निरयभवं 'त्यजति' क्षप-
 यति, न तु जातुचिदपि सुखलेशमप्यास्वादायति ॥ आह—किं तत्र कदाचित्सातोदयोऽपि भवति येनेदमुच्यते?, उच्यते, भवति, तथा
 चाह—'उववाएण' इत्यत्र सप्तम्यर्थे वृतीया, उपपातकाले 'सातं' सातवेदनीयकर्मोदयं कश्चिद्देदयते, यः प्राग्भवे दाघच्छेदादिव्यतिरेकेण
 मरणमुपगतोऽनतिसङ्किष्टाध्यवसायी समुत्पद्यते, तदानीं हि न तस्य प्राग्भवानुबद्धमाधिरूपं दुःखं नापि क्षेत्रस्वभावजं नापि परमा-
 धार्मिककृतं नापि परस्परोदीरितं तत एवंविधदुःखाभावाद्सौ सातं कश्चित् वेदयते इत्युच्यते, 'देवकम्मुणा वावि' इति देवकर्मणा

पूर्वसाङ्गतिकदेवप्रयुक्तया क्रियया, तथाहि—गच्छति पूर्वसाङ्गतिको देवः पूर्वपरिचितस्य नैरथिकस्य वेदनोपशमनार्थं यथा बलदेवः कृष्णवासुदेवस्य, स च वेदनोपशमो देवकृतो मनाक्कालमात्र एव भवति, तत ऊर्ध्वं नियमात्क्षेत्रस्वभावजाऽन्योऽन्या वा वेदना प्रवर्तते, तथास्वाभाव्यात्, 'अज्झवसाणनिमित्त' मिति अध्यवसाननिमित्तं सम्यक्त्वोत्पादकाले तत ऊर्ध्वं कदाचित्ताविधिविशिष्टशुभाध्यवसायप्रत्ययं कश्चिद् नैरथिको बाह्यक्षेत्रस्वभावजवेदनासद्भावेऽपि सातोदयमेवानुभवति, सम्यक्त्वोत्पादकाले हि जालन्धस्य चक्षुर्लभ इव महान् प्रमोद उपजायते, तदुत्तरकालमपि कदाचित्तीर्थकरणानुमोदनाद्यनुगतां विशिष्टां भावनां भावयतः, ततो बाह्यक्षेत्रस्वभावजवेदनासद्भावेऽप्यन्तः सातोदयो विजृम्भमाणो न विरुध्यते, 'अहवा कम्माणुभावेण' मिति अथवा 'कर्मणुभावेण' बाह्यतीर्थकरणान्मदीक्षाज्ञानापवर्गकल्याणसंभूतिलक्षणबाह्यनिमित्तमधिकृत्य तथाविधस्य च सातवेदनीयस्य कर्मणोऽनुभावेन—विपाकोदयेन कश्चित्सातं वेदयेन, न चैतद्भ्याख्यानमनार्थं यत उक्तं वसुदेवचरिते, इह नैरथिकाः कुम्भ्यादिषु पच्यमानाः कुन्तादिभिर्भिद्यमाना वा भयोत्रस्तास्त्रथाविधप्रयत्नवशाद्दृष्टुंशुक्लवन्ते, ततस्तदुत्पातपरिमाणप्रतिपादनार्थमाह—नैरथिकाणां दुःखेनाभिद्रुतानां—सर्वासना व्याप्तानां 'वेदनाशतसंप्रगाढानां' वेदनाशतानि—अपरिमिता वेदनाः संप्रगाढानि—अवगाढानि येषां ते वेदनाशतसंप्रगाढाः सुखादिदर्शनात् निष्ठान्तस्य परनिपातः, तेषां हेतुहेतुमद्भावश्चात्र, यतो वेदनाशतसंप्रगाढास्ततो दुःखेनाभिद्रुताः, तेषां जघन्यत उत्प्राप्तो गव्यूतमात्रम्, एतच्च संप्रदायादवसीयते, तथा च दृश्यते क्वचिदेवमपि पाठः—'नैरथ्याणुप्पाथो गाउय उक्कोस • पंचजोयणसयाइ" इति, उत्कर्षतः पञ्च योजनशतानि इति । दुःखेनाभिहतानामित्युक्तं ततो दुःखमेव निरूपयति—नरके नैरथिकाणामुष्णवेदनया शीतवेदनया वाऽहर्निशं पच्यमानानां न 'अक्षिनिमीलनमात्रमपि' अक्षिनिकोचकालमात्रमपि अस्ति सुखं, किन्तु दुःखमेव केवलं 'प्रतिबद्धम्'

३ प्रतिपत्तौ
नरकाधि०
उद्वेगः ३
सू० ९६

॥ १३० ॥

अनुबद्धं सदाऽनुगतमिति भावः ॥ अथ यत्तेषां वैक्रियशरीरं तत्तेषां मरणकाले कथं भवति ? इति तन्निरूपणार्थमाह—तैजसकार्मणशरीराणि यानि 'सूक्ष्मशरीराणि' (च) सूक्ष्मनामकर्मोद्भवतां पर्याप्तानामपर्याप्तानां चौदारिकशरीराणि वैक्रियाहारकशरीराणि च तेपामपि प्रायो मांसचक्षुरग्राह्यतया सूक्ष्मत्वात् तथा यानि 'अपर्याप्तानि' अपर्याप्तशरीराणि तानि जीवेन मुक्तमात्राणि सन्ति सहस्रशो भेदं ब्रजन्ति विसकलितास्तपरमाणुसङ्घता भवन्तीत्यर्थः ॥ एतासामेव गाथानां संग्राहिकां गाथामाह—'एत्थ' इति पदोपलक्षिता प्रथमा द्वितीया 'भिन्नमुहुत्तो' इति तृतीया 'पोगला' इति 'जे पोगला अणिट्ठा' इत्यादि चतुर्थी 'अशुभा' इति (जे) 'असुभा विउव्वणा खलु' इत्यादि, एवं शेषपदान्यपि भावनीयानि ॥ तृतीयप्रतिपत्तौ तृतीयो नरकोदेशकः समाप्तः ॥ तदेवमुक्तो नारकाधिकारः, सम्प्रति तिर्यग्धिकारो वक्तव्यः, तत्र चेदमादिसूत्रम्—

से किं तं तिरिक्खजोणिया?, तिरिक्खजोणिया पंचविधा पणत्ता, तंजहा—एगिंदियतिरिक्खजोणिया बेइंदियतिरिक्खजोणिया तेइंदियतिरिक्खजोणिया चउरिंदियतिरिक्खजोणिया पंचिंदियतिरिक्खजोणियाय । से किं तं एगिंदियतिरिक्खजोणिया?, २ पंचविहा पणत्ता, तंजहा—पुढविकाइयएगिंदियतिरिक्खजोणिया जाव वणस्सइकाइयएगिंदियतिरिक्खजोणिया । से किं तं पुढविकाइयएगिंदियतिरिक्खजोणिया?, २ डुविहा पणत्ता, तंजहा—सुहुमपुढविकाइयएगिंदियतिरिक्खजोणिया बादरपुढविकाइयएगिंदियतिरिक्खजोणिया य । से किं तं सुहुमपुढविकाइयएगिंदियतिरि?, २ डुविहा पणत्ता, तंजहा—पजत्तसुहुम० अपजत्तसुहुम० से तं सुहुमा ।

से किं तं बादरपुढविकाइय०?, २ इविहा पणत्ता, तंजहा—पञ्जत्तथादरपु० अपञ्जत्तथादरपु०,
से तं थायरपुढविकाइयएगिंदिय० । से तं पुढवीकाइयएगिंदिया । से किं तं आउक्काइयएगिं-
दिय०?, २ इविहा पणत्ता, एवं जहेव पुढविकाइयाणं तहेव, वाउकायभेदो एवं जाव वणरस-
त्तिकाइया से तं वणरसइकाएगिंदियतिरिक्ख० । से किं तं वेइंदियतिरिक्ख०?, २ इविधा पणत्ता,
तंजहा—पञ्जत्तकेइंदियति० अपञ्जत्तवेइंदियति०, से तं वेइंदियतिरि० एवं जाव चउरिंदिया ।
से किं तं पंचेदियतिरिक्खजोणिया?, २ तिविहा पणत्ता, तंजहा—जलयरपंचेदियतिरिक्खजो-
णिया थलयरपंचेदियतिरिक्खजो० खहयरपंचेदियतिरिक्खजोणिया । से किं तं जलयरपंचेदियति-
रिक्खजोणिया?, २ इविहा पणत्ता, तंजहा—संमुच्छिमजलयरपंचेदियतिरिक्खजोणिया य ग-
व्भवक्कंतियजलयरपंचेदियतिरिक्खजोणिया य । से किं तं संमुच्छिमजलयरपंचेदियतिरिक्खजो-
णिया?, २ इविहा पणत्ता, तंजहा—पञ्जत्तगसंमुच्छिम० अपञ्जत्तगसंमुच्छिम० जलयरा,
से तं संमुच्छिम० पंचेदियतिरिक्ख० । से किं तं गव्भवक्कंतियजलयरपंचेदियतिरिक्खजो-
णिया?, २ इविधा पणत्ता, तंजहा—पञ्जत्तगगव्भवक्कंतिय० अपञ्जत्तगव्भव० से तं गव्भ-
वक्कंतियजलयर०, से तं जलयरपंचेदियतिरि० । से किं तं थलयरपंचेदियतिरिक्खजोणिया?, २
इविधा पणत्ता, तंजहा—चउप्पयथलयरपंचेदिय० परिसप्पयथलयरपंचेदियतिरिक्खजोणिया ।

से किं तं चउप्पदथलयरपंचेदियं ? चउप्पयं डुविहा पणत्ता, तंजहा—संसुच्छिमचउप्पयथ-
 लयरपंचेदियं गभभक्कतियचउप्पयथलयरपंचेदियतिरिक्खजोणिता य, जहेव जलयराणं तहेव
 चउक्कतो भेदो, सेत्तं चउप्पदथलयरपंचेदियं । से किं तं परिसप्पथलयरपंचेदियतिरिक्खं ?,
 २ डुविहा पणत्ता, तंजहा—उरगपरिसप्पथलयरपंचेदियतिरिक्खजोणिता सुयगपरिसप्पथलय-
 रपंचेदियतिरिक्खजोणिता । से किं तं उरगपरिसप्पथलयरपंचेदियतिरिक्खजोणिता ?, उरगपरि-
 डुविहा पणत्ता, तंजहा—जहेव जलयराणं तहेव चउक्कतो भेदो, एवं सुयगपरिसप्पाणवि भाणि-
 तव्वं, से तं सुयगपरिसप्पथलयरपंचेदियतिरिक्खजोणिता, से तं थलयरपंचेदियतिरिक्खजो-
 णिता । से किं तं खहयरपंचेदियतिरिक्खजोणिया ?, खहं २ डुविहा पणत्ता, तंजहा—संसुच्छि-
 मखहयरपंचेदियतिरिक्खजोणिता गभभक्कतियखहयरपंचेदियतिरिक्खजोणिता य । से किं तं
 संसुच्छिमखहयरपंचेदियतिरिक्खजोणिता ?, संसुं २ डुविहा पणत्ता, तंजहा—पल्लत्तगसंसु-
 च्छिमखहयरपंचेदियतिरिक्खजोणिया अपल्लत्तगसंसुच्छिमखहयरपंचेदियतिरिक्खजोणिया य,
 एवं गभभक्कतियावि जाव पल्लत्तगगभभक्कतियावि जाव अपल्लत्तगगभभक्कतियावि खहयरपंचे-
 दियतिरिक्खजोणियाणं भंते ! कतिविधे जोणिसंगहे पणत्ते ?, गोयमा ! तिचिहे जोणिसंगहे

पणत्ते, तंजहा—अंडया पोयया संसुच्छिमा, अंडया तिविधा पणत्ता, तंजहा—इत्थी पुरिसा
 णपुंसगा, पोतया तिविधा पणत्ता, तंजहा—इत्थी पुरिसा णपुंसया, तत्थ णं जे ते संसुच्छिमा
 ते सन्वे णपुंसका ॥ (सू० ९६)

‘से किं त’मित्यादि, अथ के ते तिर्यग्योनिकाः?, सूरिराह—तिर्यग्योनिकाः पञ्चविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—एकेन्द्रिया इत्यादि सूत्रं
 प्रायः सुगमं केवलं भूयान् पुस्तकेषु वाचनोभेद इति यथाऽवस्थितवाचनाक्रमप्रदर्शनार्थमक्षरसंस्कारमात्रं क्रियते—एकेन्द्रिया यावत्प-
 ञ्चेन्द्रियाः । अथ के ते एकेन्द्रियाः?, एकेन्द्रियाः पञ्चविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—पृथिवीकायिका यावद्वनस्पतिकायिकाः । अथ के ते
 पृथिवीकायिकाः?, पृथिवीकायिका द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—सूक्ष्मपृथिवीकायिकाश्च वादरपृथिवीकायिकाः । अथ के ते
 वीकायिकाः?, सूक्ष्मपृथिवीकायिका द्विविधाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—पर्याप्तका अपर्याप्तकाश्च । अथ के ते सूक्ष्मपृथि-
 वीकायिका द्विविधाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—पर्याप्तका अपर्याप्तकाश्च, एवं तावद्वक्तव्यं यावद्वनस्पतिकायिकाः?, वादरपृथि-
 न्द्रिया द्विविधाः प्रज्ञप्ताः—पर्याप्तका अपर्याप्तकाश्च, एवं त्रीन्द्रियचतुरिन्द्रिया अपि वक्तव्याः । अथ के ते द्वीन्द्रियाः?, द्वी-
 पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकास्त्रिविधाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—जलचराः स्थलचराः । अथ के ते जलचराः?, जलचरा द्विविधाः प्रज्ञप्तास्त-
 द्यथा—संमूर्च्छिमा गर्भव्युत्कान्तिकाश्च । अथ के ते संमूर्च्छिमा.?, संमूर्च्छिमा द्विविधाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—पर्याप्तका अपर्याप्तकाश्च । अथ

१ अण्डजव्यतिरिक्ता सर्वेऽपि जरायुजा अजरायुजा वा गर्भव्युत्कान्तिका पञ्चेन्द्रिया अत्रैवान्तर्भावनीया इति न चतुर्विधा, समाधास्यति चैवमग्रे, केवल-
 मत्र जरायुजतया पक्षिणामप्रसिद्धे न समाधेरादति ।

के ते गर्भव्युत्क्रान्तिकाः?, गर्भव्युत्क्रान्तिका द्विविधाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—पर्याप्तका अपर्याप्तकाश्च, एवं चतुष्पदा उरःपरिसर्पा भुजपरिसर्पाः पक्षिणश्च प्रत्येकं चतुष्प्रकारा वक्तव्याः ॥ सम्प्रति पक्षिणां प्रकारान्तरेण भेदप्रतिपादनार्थमाह—‘पक्खिणं (खहयरपंविंदि-यतिरि०) भंते!’ इत्यादि, पक्षिणां भदन्त! ‘कतिविधः’ कतिप्रकारः ‘योनिसङ्ग्रहः’ योन्या सङ्ग्रहणं योनिसङ्ग्रहो योन्युपलक्षितं ग्रहणमित्यर्थः (प्रज्ञप्तः ?), भगवानाह—गौतम! त्रिविधो योनिसङ्ग्रहः प्रज्ञप्तस्तद्यथा—अण्डजा—मयूरादयः पोतजा—वागुल्यादयः संमूर्च्छिमाः खञ्जरीटादयः, अण्डजास्त्रिविधाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—स्त्रियः पुरुषा नपुंसकाश्च, पोतजास्त्रिविधाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—स्त्रियः पुरुषा नपुंसकाश्च, तत्र ये ते संमूर्च्छिमास्ते सर्वे नपुंसकाः, संमूर्च्छिमानामवश्यं नपुंसकवेदोदयभावात् ॥

एतेसि णं भंते! जीवाणं कति लेसाओ पणत्ताओ?, गोयमा! छल्लेसाओ पणत्ताओ, तंजहा—कण्हलेसा जाव सुक्कलेसा ॥ ते णं भंते! जीवा किं सम्मदिट्ठी मिच्छदिट्ठी मिच्छदिट्ठी मिच्छदिट्ठी?, गोयमा! सम्मदिट्ठीवि मिच्छदिट्ठीवि सम्मामिच्छदिट्ठीवि ॥ ते णं भंते! जीवा किं णाणी अण्णाणी?, गोयमा! णाणीवि अण्णाणीवि तिण्णि णाणां अण्णाणां भयणाए ॥ ते णं भंते! जीवा किं मणजोगी वइजोगी कायजोगी?, गोयमा! तिविधावि ॥ ते णं भंते! जीवा किं सागारोवउत्ता अण्णागारोवउत्ता?, गोयमा! सागारोवउत्तावि अण्णागारोवउत्तावि ॥ ते णं भंते! जीवा कओ उववजंति किं नेरतिएहिंतो उव० तिरिक्खजोणिएहिंतो उव०?, पुच्छा, गोयमा! असंखेल्लावासाउयअकम्मभूमगअंतरदीवगवज्जेहिंतो उववजंति ॥ तेसि णं भंते! जीवाणं

केवतिथं कालं ठिती पणत्ता?, गोयमा! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखे-
 ज्जतिभागं ॥ तेसि णं भंते! जीवाणं कति ससुग्घाता पणत्ता?, गोयमा! पंच ससुग्घाता प-
 णत्ता, तंजहा—वेदणाससुग्घाए जाव तेयाससुग्घाए ॥ ते णं भंते! जीवा मारणांतियससुग्घा-
 एणं किं समोहता मरंति असमोहता मरंति?, गोयमा! समोहतावि म० असमोहयावि मरंति ॥ ते
 णं भंते! जीवा अणंतरं उव्वट्ठित्ता कहिं गच्छंति? कहिं उव्वज्जंति?—किं नेरतिएसु उव्वज्जंति?
 तिरिक्ख० पुच्छा, गोयमा! एवं उव्वट्ठणा भाणियन्वा जहा वक्कंतीए तहेव ॥ तेसि णं भंते! जी-
 वाणं कति जातीकुलकोडिजोणीपमुहसयसहस्सा पणत्ता?, गोयमा! बारस जातीकुलकोडीजो-
 णीपमुहसयसहस्सा ॥ सुयगपरिसप्पथलयरपंचेदियतिरिक्खजोणियाणं भंते! कतिविधे जोणी-
 संगहे पणत्ते?, गोयमा! तिविहे जोणीसंगहे पणत्ते, तंजहा—अंडगा पोयगा संसुच्छिमा,
 एवं जहा खहयराणं तहेव, णाणत्तं जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी, उव्वट्ठित्ता दोचं
 पुढविं गच्छंति, णव जातीकुलकोडीजोणीपमुहसतसहस्सा भवंतीति मक्खायं, सेसं तहेव ॥
 उरगपरिसप्पथलयरपंचेदियतिरिक्खजोणियाणं भंते! पुच्छा, जहेव सुयगपरिसप्पाणं तहेव, ण-
 वरं ठिती जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी, उव्वट्ठित्ता जाव पंचमिं पुढविं गच्छंति, दस
 जातीकुलकोडी ॥ चउत्पयथलयरपंचेदियतिरिक्ख० पुच्छा, गोयमा! दुविधे पणत्ते, तंजहा—

जराडया (पोयया) घ संसुच्छिमा य, (से किं तं) जराडया (पोयया) ? , २ त्रिविधा पणत्ता,
तंजहा—इत्थी पुरिसा णपुंसका, तत्थ णं जे ते संसुच्छिमा ते सब्बे णपुंसया । तेसि णं भंते !
जीवाणं कति लेस्साओ पणत्ताओ ? , सेसं जहा पक्खीणं, णाणत्तं ठिती जहन्नेणं अंतोसुहुत्तं उ-
क्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाहं, उव्वट्ठित्ता चउत्थिं पुढविं गच्छंति, दस जातीकुलकोडी ॥ जलयरपं-
चेंदियत्तिरिक्खजोणियाणं पुच्छा, जहा सुयगपरिसप्पाणं णवरं उव्वट्ठित्ता जाव अधेसत्तमं पु-
ढविं अद्धतेरस जातीकुलकोडीजोणीपसुह० जाव प० ॥ चउरिंदियाणं भंते ! कति जातीकुलकोडी-
जोणीपसुहसंतसहस्सा पणत्ता ? , गोयमा ! नव जाईकुलकोडीजोणीपसुहसयसहस्सा [जाव] सम-
क्खाया । तेइंदियाणं पुच्छा, गोयमा ! अट्टजाईकुल जावमक्खाया । बेइंदियाणं भंते ! कइ जाई० ? ,
पुच्छा, गोयमा ! सत्त जाईकुलकोडीजोणीपसुह० ॥ (सू० ९७)

“एएसि ण’मित्थादि, ‘एतेषां’ पक्षिणां भदन्त ! जीवानां कति लेश्याः प्रज्ञप्ताः ? , भगवानाह—गौतम ! षड् लेश्याः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—
कृष्णलेश्या यावत् शुक्ललेश्या, तेषां द्रव्यतो भावतो वा सर्वा लेश्याः, परिणामसम्भवात् ॥ ‘ते णं भंते !’ इत्यादि, ते भदन्त ! प-
क्षिणो जीवाः किं सम्यग्दृष्टयो मिथ्यादृष्टयः सम्यग्मिथ्यादृष्टयश्च ? , भगवानाह—गौतम ! त्रिविधा अपि ॥ ‘ते णं भंते !’ इत्यादि, ते
भदन्त ! जीवाः किं ज्ञानिनोऽज्ञानिनः ? , भगवानाह—गौतम ! द्वयेऽपि, ज्ञानिनोऽज्ञानिनोऽपीत्यर्थः, तत्र ये ज्ञानिनस्ते द्विज्ञानिनश्चिज्ञा-
निनो वा येऽप्यज्ञानिनस्तेऽपि द्व्यज्ञानिनश्चिज्ञानिनो वा ॥ ‘ते णं’मित्यादि, ते भदन्त ! जीवाः किं मनोयोगिनो वाग्योगिनः काययो-

गिनः?, भगवानाह—गौतम! त्रयोऽपि ॥ 'ते णं भंते!' इत्यादि, ते भदन्त! जीवाः किं साकारोपयुक्ता अनाकारोपयुक्ताः?, भगवानाह—द्वयेऽपि, साकारोपयुक्ता अनाकारोपयुक्ताश्चेत्यर्थः ॥ 'ते णं भंते!' इत्यादि, ते भदन्त! पक्षिणो जीवाः कुत उत्पद्यन्ते? नैरधि-केभ्य इत्यादि यथा प्रज्ञापनायां व्युत्कान्तिपदे तथा द्रष्टव्यम् ॥ 'तेसि णं'मित्यादि, तेषां भदन्त! पक्षिणां कियन्तं कालं स्थितिः प्र-ज्ञा?, भगवानाह—गौतम! जघन्येनान्तर्मुहूर्त्सुत्कर्पतः पल्योपमासह्येयभागः ॥ 'तेसि णं'मित्यादि, तेषां भदन्त! जीवानां कति समुद्घाताः प्रज्ञप्ताः?, भगवानाह—गौतम! पञ्च समुद्घाताः प्रज्ञप्ताः; तद्यथा—वेदनासमुद्घातः कपायसमुद्घातो मारणान्तिकसमुद्घातो वैक्रियसमुद्घातस्त्रैजससमुद्घातश्च ॥ 'ते णं भंते!' इत्यादि, ते भदन्त! जीवा मारणान्तिकसमुद्घातेन किं समवहता म्रियन्ते असम-वहता म्रियन्ते?, भगवानाह—गौतम! समवहता अपि म्रियन्ते ॥ 'ते णं भंते!' इत्यादि, ते भदन्त! जीवा अनन्तरमुद्भृत्य क्व गच्छन्ति?, एतदेव व्याचष्टे—'एवं उव्वट्टणा' इत्यादि, यथा द्विविधप्रतिपत्तौ तथा द्रष्टव्यम् ॥ 'तेसि णं'मित्यादि, तेषां भदन्त! जीवानां 'कति' किंप्रमाणानि जातिकुलकोटीनां योनिप्रमुखाणि—योनिप्रनाहानि शतसहस्राणि योनिप्रमुखशतसहस्राणि जातिकुलकोटियोनिप्रमुखशतसहस्राणि भवन्ति?, भगवानाह—द्वादश जातिकुलकोटीयोनिप्रमुखशतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि, तत्र जातिकुलयो-नीनामिदं परिस्थूरमुदाहरणं पूर्वाचार्यैरुपादर्शि—जातिरिति किल तिर्यग्जातिसत्याः कुलानि—कृमिकीटवृश्चिकादीनि, इमानि च कुलानि योनिप्रमुखाणि, तथाहि—एकस्यामेव योनौ अनेकानि कुलानि भवन्ति, तथाहि—लगणयोनौ कृमिकुलं कीटकुलं वृश्चिककुलमित्यादि, अथवा जातिकुलमित्येकं पदं, जातिकुलयोन्योश्च परस्परं विशेषः एकस्यामेव योनावनेकजातिकुलसम्भवात्, तद्यथा—एकस्यामेव लग-

१ व्युत्कान्तिपदवत्तत्र भणितत्वात् दृत्तौ यथायथं, मूले तु प्रज्ञापनाया व्युत्कान्तिपद एव यथायथ सूत्रमिति वक्तव्यमिति सूत्रं.

३ प्रतिपत्तौ
तिर्यग्यो-
न्यधि०
उद्देशः १
सू० ९७

॥ १३४ ॥

ण्योनौ कृमिजातिकुलं कीटजातिकुलं वृश्चिकजातिकुलमित्यादि, एवं चैकस्यामेव योनावान्तरजातिभेदभावादेनेकानि योनिप्रवाहाणि जातिकुलानि संभवन्तीत्युपपद्यते, खचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिजानां द्वादश जातिकुलकोटिशतसहस्राणि, अत्र सद्ग्रहणिगाथा—“जोणी-संगहेलेस्तादिद्वी नाणे य जोग उवओगे । उववायठिईसमुघाय चयणं जाई कुलविही उ ॥ १ ॥” अस्या अक्षरगमनिका—प्रथमं योनि-सद्ग्रहद्वारं ततो लेश्याद्वारं ततो दृष्टिद्वारमित्यादि ॥ ‘भुयगाणं भंते!’ इत्यादि, भुजगानां भदन्त ! कतिविधो योनि-सद्ग्रहः प्रज्ञप्तः?, सद्ग्रहद्वारं ततो लेश्याद्वारं ततो दृष्टिद्वारमित्यादि ॥ ‘भुयगाणं भंते!’ इत्यादि, तद्यथा—स्थितिर्जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतः पूर्वकोटी, इत्यादि पश्चित् सर्वे—निरवशेषं वक्तव्यं, नवरं स्थितिच्यवनकुलकोटिषु नानात्वं, तद्यथा—कल्पस्तावदुत्पद्यते, नव तेषां जातिकुलको-च्यवनम्—उद्धर्त्तानि, तत्र नरकगतिचिन्तायामधो यावद्धृतीया पृथिवी उपरि यावत्सहस्रारः कल्पस्तावदुत्पद्यते, नव तेषां जातिकुलको-टियोनिप्रमुखशतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि । एवमुःपरिसर्पणांमपि वक्तव्यं, नवरं तत्र च्यवनद्वारेऽधश्चिन्तायां यावत्पञ्चमी पृथिवीति वक्तव्यं, कुलकोटिचिन्तायां दश जातिकुलकोटियोनिप्रमुखशतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि ॥ ‘चरुप्पयाण’मित्यादि, चतुष्पदानां भदन्त ! कतिविधो योनि-सद्ग्रहः प्रज्ञप्तः?, भगवानाह—गौतम ! द्विविधो योनि-सद्ग्रहः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—पोतजाः संमूर्च्छिमाश्च, इह येऽण्डजव्यति-रिक्ता गर्भव्युत्कान्तास्ते सर्वे जरायुजा अजरायुजा वा पोतजा इति [पूर्वमपि विवक्षिताः परमत्र तु सर्वेऽपि गर्भव्युत्कान्तिकाः पोत-जतया] विवक्षितमतोऽत्र द्विविधो यथोक्तस्वरूपो योनि-सद्ग्रह उक्तः, अन्यथा गवादीनां जरायुजत्वात् (सर्पादीनामण्डजत्वात्) वृत्ती-योऽपि जरायु(अण्डज)लक्षणो योनि-सद्ग्रहो वक्तव्यः स्यादिति, तत्र ये ते पोतजास्ते त्रिविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—स्त्रियः पुरुषा नपुंसकाश्च, तत्र ये ते संमूर्च्छिमास्ते सर्वे नपुंसकाः, शेषद्वारकलापः पूर्ववत्, नवरं स्थितिर्जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतस्त्रीणि परत्योपमानि, च्यवनद्वारे-ऽधश्चिन्तायां यावच्चतुर्थी पृथिवी ऊर्ध्वं यावत्सहस्रारः, जातिकुलकोटियोनिप्रमुखशतसहस्राण्यत्रापि दश ॥ ‘जलचराणा’मित्यादि, जल-

चराणां भदन्त ! कतिवियो योतिमद्रहः प्रशमः ? भगवानाह—गौतम ! विरियो योतिमद्रहः प्रशमः, तपया—पण्डिताः योजनाः संसृष्टि-
 माश्च, अण्डजास्त्रिविधाः प्रजासाः, तपया—वियः पुरुषा नपुंसकाश्च, योगपयिषिणाः प्रजसाः, तपया—वियः पुरुषा नपुंसकाश्च, तप ये
 ते संसृष्टिमान्ते सर्वे नपुंसकाः, शेषद्वारक्यापचिन्ता प्राणान्, तपरं स्थितिन्यानातिगुडहोष्टियु नानातं, स्थितिन्यानेजान्तानुसृष्टि-
 युत्कर्पतः पूर्वकोटी, न्यवनद्वारेऽध्विन्यायां यावन्प्रथमी ऊर्ध्वं यात्वमहस्वारः, कुलकोटियोलिप्रपुरसात्मन्त्याणि अर्धपभोगा नार्यानि
 द्वादशेत्यर्थः ॥ 'चउरिदियाण'मित्यादि, चपुरिन्द्रियाणां भद्रन्वा ! कति पणिकुलकोटियोलिप्रपुरसात्मन्त्यानि प्रशमानि ? भगवानाह
 —नव जातिकुलकोटियोलिप्रपुरसात्मन्त्याणि प्रशमानि, एवं त्रीन्द्रियाणागष्टौ पणिकुलकोटियोलिप्रपुरसात्मन्त्याणि, त्रीन्द्रियाणां मत्त
 जातिकुलकोटियोलिप्रपुरसात्मन्त्याणि प्रशमानि । इह पणिकुलकोट्यो योतिजानीयागणे भिन्नजातीयभिगलप्रमद्रयो गन्याद्धानि
 भिन्नजातीयत्वान् प्ररूपयति—

कह णं भंते ! गंधा पणणत्ता ? कह णं भंते ! गंधसया पणणत्ता ? गोयमा ! सत्त गंधा सत्त गंध-
 सया पणणत्ता ॥ कह णं भंते ! पुष्फजाई कुलकोटीजोणिपसुहसयसहस्सा पणणत्ता ? गोयमा !
 सोलसपुष्फजातीकुलकोटीजोणीपसुहसयसहस्सा पणणत्ता, तंजना—चत्तारि जलयराणं चत्तारि
 थलयराणं चत्तारि महाकक्खियाणं चत्तारि महायुष्मिताणं ॥ कति णं भंते ! बह्ठीओ कति व-
 छिसता पणणत्ता ? गोयमा ! चत्तारि बह्ठीओ चत्तारि बह्ठीसता पणणत्ता ॥ कति णं भंते ! ल-
 ताओ कति लतासता पणणत्ता ? गोयमा ! अट लयाओ अट लतासता पणणत्ता ॥ कति णं

भंते ! इदियपणया इदियपणया

प्रतिपत्तो
 तिर्ययो-
 न्यपि०
 उदेजः १
 सू० १८

॥ १३५ ॥

भंते ! हरियकाया हरियकायसया पणत्ता ? , गोयमा ! तओ हरियकाया तओ हरियकायसया पणत्ता, फलसहस्सं च थिंदबद्धाणं फलसहस्सं च णालबद्धाणं, ते सब्बे हरितकायमेव समो-
 यरंति, ते एवं समणुगम्ममाणा २ एवं समणुगाहिज्जमाणा २ एवं समणुपेहिज्जमाणा २ एवं समणुचिं-
 तिज्जमाणा २ एएसु चैव दोसु काएसु समोयरंति, तंजहा—तसकाए चैव थावरकाए चैव, एवमेव
 सपुव्वावरेणं आजीवियदिट्ठेणं चउरासीति जातिकुलकोडीजोणीपमुहसतसहस्सा भवंतीति म-
 कखाया ॥ (सू० १८)

‘कइ ण’मित्थादि, कति भदन्त ! गन्धाङ्गानि, कचिइ गन्धा इति पाठस्तत्र पदैकदेशे पदसमुदायोपचाराद् गन्धा इति गन्धाङ्गानीति
 द्रष्टव्यं प्रज्ञप्तानि ?, तथा कति गन्धाङ्गशतानि प्रज्ञप्तानि ?, भगवानाह—गौतम ! सप्त गन्धाङ्गानि सप्त गन्धाङ्गशतानि प्रज्ञप्तानि, इह सप्त
 गन्धाङ्गानि परिस्थूरजातिभेदादमूनि, तद्यथा—मूलं लक् काष्ठं निर्यासः पत्रं पुष्पं फलं च, तत्र मूलं मुस्तावालुकोशीरादि, लक् सुवर्ण-
 छलीत्वचाप्रभृति, काष्ठं चन्दनागुरुप्रभृति, निर्यासः कर्पूरादिः, पत्रं जातिपत्रतमालपत्रादि, पुष्पं त्रियङ्गुनागपुष्पादि, फलं जातिफल-
 कर्कोलकैलालवङ्गप्रभृति, एते च वर्णमधिकृत्य प्रत्येकं कृष्णादिभेदात्पञ्चपञ्चकेन जाताः पञ्चत्रिंशत्, ग-
 न्धचिन्तायामेते सुरभिगन्धय एवेत्येकेन गुणिताः पञ्चत्रिंशत् जाताः पञ्चत्रिंशदेव ‘एकेन गुणितं तदेव भवती’ति न्यायात्, तत्रा-
 ल्येकैकस्मिन् वर्णभेदे रसपञ्चकं द्रव्यभेदेन विविक्तं प्राप्यते इति सा पञ्चत्रिंशत् रसपञ्चकेन गुण्यते जाताः पञ्चसप्ततिशतं, स्पर्शाश्च
 यद्यप्यष्टौ भवन्ति तथाऽपि गन्धाङ्गेषु यथोक्तरूपेषु प्रशस्या व्यवहारतश्चत्वार एव मृदुलद्युशीतोष्णरूपास्ततः पञ्चसप्ततं शतं स्पर्शचतु-

द्येन गुण्यते जातानि सप्त शतानि, उक्तञ्च—“मूलतयकट्टनिज्जासपत्तपुष्पफलमेय गंधंगा । वण्णाटुत्तरमेया गंधंगसया मुण्यन्वा ॥ १ ॥” अस्य व्याख्यानरूपं गाथाद्वयम्—“मुत्थासुवण्णच्छ्ली अगुरू वाला तमालपत्तं च । तह य पियंगू जाईफलं च जाईए गंधंगा ॥ १ ॥ गुणणाए सत्त सया पंचहिं वण्णेहि सुरभिगंधेणं । रसपणएणं तह फासेहि य चउहिं भित्ते(पसत्थे)हि ॥ २ ॥” अत्र ‘जाईए गंधंगा’ इति जाल्या जातिभेदेनामूनि गन्धाद्धानि, शेषं भावितम् ॥ ‘कइ ण’मित्यादि, कति भदन्त ! पुष्पजातिकुलकोटिशतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि ?, भगवानाह—गौतम ! पोडश पुष्पजातिकुलकोटिशतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—चत्वारि ‘जलजानां’ पद्धानां जातिभेदेन, तथा चत्वारि ‘स्थलजानां’ कोरण्टकादीनां जातिभेदेन, चत्वारि महागुल्मिकादीनां जाल्यादीनां, चत्वारि ‘महावृक्षाणां’ मधुकादीनामिति ॥ ‘कइ ण’मित्यादि, कति भदन्त ! वल्लयः ? कति वल्लिशतानि प्रज्ञप्तानि ?, भगवानाह—गौतम ! चतस्रो वल्लयख-पुष्यादिमूलभेदेन, ताश्च मूलटीकाकृता वैवित्तेन न व्याख्याता इति संप्रदायादवसेया; चत्वारि वल्लिशतान्येवावान्तरजातिभेदेन ॥ ‘कइ ण’मित्यादि, कति भदन्त ! लताः कति लताशतानि प्रज्ञप्तानि ?, भगवानाह—गौतम ! अष्टौ लता या मूलभेदेन ता अपि संप्रदायाद-वसातव्याः, मूलटीकाकारेणव्याख्यानात्, अष्टौ लताशतानि प्रज्ञप्तानि, अवान्तरजातिभेदेन ॥ ‘कइ ण’मित्यादि, कति भदन्त ! हरि-तकायाः कति हरितकायशतानि प्रज्ञप्तानि ?, भगवानाह—गौतम ! त्रयो हरितकायाः प्रज्ञप्ताः—जलजाः स्थलजा उभयजाः, एकैकस्मिन् शतमवान्तरभेदानामिति, त्रीणि हरितकायशतानि । ‘फलसहस्रं चे’त्यादि, फलसहस्रं च ‘वृन्तवन्धानां’ वृन्ताकप्रभृतीनां फलस-हस्रं च नालवद्धानां, ‘तेऽवि सन्वे’ इत्यादि, तेऽपि सर्वे भेदा अपिशब्दादन्त्येऽपि तथाविधाः ‘हरितकायमेव समवतरन्ति’ हरि-तकायेऽन्तर्भवन्ति हरितकायोऽपि वनस्पतौ वनस्पतिरपि स्थावरेषु स्थावरा अपि जीवेषु, तत एवं समनुगम्यमाना २ स्तथा जाल्यन्तर्भा-

३ प्रतिपत्तौ
 तिर्ययो-
 न्यधि०
 उद्देशः १
 सू० ९८

॥ १३३ ॥

- ० गो-
 तेः ॥

वेन स्वत एव सूत्रतः, तथा समनुमाद्यमाणाः समनुचिन्त्यमाणाः समनुप्रेक्ष्यमाणाः समनुप्रेक्ष्यमाणा अनु-
 प्रेक्षया अर्थालोचनरूपया, तथा समनुचिन्त्यमानाः समनुचिन्त्यमानास्तथा तथा तन्मयुक्तिभिः, एतयोरेव द्वयोः काययोः समवतरन्ति,
 तद्यथा—त्रसकाये च स्थावरकाये च, 'एवामेव' इत्यादि, 'एवमेव' उक्तेनैव प्रकारेण 'सपुष्पावरेण' पूर्वं चापरं च पूर्वापरं सह पू-
 र्वापरं येन स सपूर्वापरः उक्तप्रकारस्तेन, उक्तविषयपूर्वापर्यालोचनयेति भावार्थः, 'आजीवगदिदृष्टेण'ति आ—सकलजगदभिव्याप्त्या
 जीवानां यो दृष्टान्तः—परिच्छेदः स आजीवदृष्टान्तस्तेन सकलजीवदर्शनेत्यर्थः, आह च मूलटीकाकारः—“आजीवदृष्टान्तेन सक-
 लजीवनिदर्शनेने”ति, चतुरशीतिजातिकुलकोटियोनिप्रमुखशतसहस्राणि भवन्तीत्याख्यातं मयाऽन्यैश्च ऋषभादिभिरिति, अत्र चतुरशी-
 तिसहस्रोपादानमुपलक्षणं, तेनान्यान्यपि जातिकुलकोटियोनिप्रमुखशतसहस्राणि वेदितव्यानि, तथाहि—पक्षिणां द्वादश जातिकुलकोटि-
 योनिप्रमुखशतसहस्राणि भुजगपरिसर्पाणां नव उरगपरिसर्पाणां दश चतुष्पदानां दश जलचरणामर्द्धत्रयोदशानि चतुरिन्द्रियाणां नव
 त्रीन्द्रियाणामष्टौ द्वीन्द्रियाणां सप्त पुष्पजातीनां षोडश, एतेषां चैकत्र मीलने त्रिनवतिजातिकुलकोटियोनिप्रमुखशतसहस्राणि साद्धीनि
 भवन्ति, ततश्चतुरशीतिसहस्रोपादानमुपलक्षणमवसेयं, न चैतद् व्याख्यातं स्वमनीषिकाविजृम्भितं, यत उक्तं चूर्णौ—‘आजीवगदिदृ-
 ष्टेण’ति अशेषजीवनिदर्शनेन चउरासीजातिकुलकोडि योनिप्रमुखशतसहस्रा एतत्प्रमुखा अन्येऽपि विद्यन्ते इति ॥ कुलकोटिविचारणे
 विशेषाधिकाराद्विमानान्यान्यधिकृत्य विशेषप्रश्नमाह—

अथि णं भंते! विमाणां सौत्थीयाणि सौत्थियावत्ताइं सौत्थियपभाइं सौत्थियकन्ताइं सौ-

स्थियवन्नाहं सोत्थियलेसाहं सोत्थियज्झयाहं सोत्थिसिंगाराहं सोत्थिक्खुडाहं सोत्थिसिडाहं सो-
 त्थुत्तरवडिसगाहं?, हंता अत्थि । ते णं भंते! विमाणा केमहालता प०? गोयमा! जावतिए णं
 स्सरिए उदेति जावहएणं च स्सरिए अत्थमति एवतिया तिण्णोवासंतराहं अत्थेगतियस्स देवस्स
 एगे विक्खमे सिता, से णं देवे ताए उक्किटाए तुरियाए जाव दिब्बाए देवगतीए वीतीवयमाणे २
 जाव एकाहं वा दुयाहं वा उक्कोसेणं छम्मासा चितीवएज्जा, अत्थेगतिया विमाणं चितीवहज्जा
 अत्थेगतिया विमाणं नो वीतीवएज्जा, एमहालता णं गोयमा! ते विमाणा पणत्ता, अत्थि णं
 भंते! विमाणाहं अंभीणि अचिरावत्ताहं तहेव जाव अच्चुत्तरवडिसगतिं?, हंता अत्थि, ते विमाणा
 केमहालता पणत्ता?, गोयमा! एवं जहा सोत्थी(याई)णि णवरं एवतियाहं पंच उवासंतराहं अत्थेग-
 तियस्स देवस्स एगे विक्खमे सिता सेसं तं चेव ॥ अत्थि णं भंते! विमाणाहं कामाहं कामावत्ताहं
 जाव कामुत्तरवडिसयाहं?, हंता अत्थि, ते णं भंते! विमाणा केमहालया पणत्ता?, गोयमा!
 जहा सोत्थीणि णवरं सत्त उवासंतराहं विक्खमे सेसं तहेव ॥ अत्थि णं भंते! विमाणाहं विज-
 याहं वेजयंताहं जयंताहं अपराजिताहं?, हंता अत्थि, ते णं भंते! विमाणा के०?, गोयमा! जाव-

१ सोत्थियाए इत्यादि टीकाकृद्यभिप्रायेण पाठोऽयं ।

३ प्रतिपत्तौ
 तिर्यग्यो-
 न्यधि०
 उद्देशः १
 सू० ९९

॥ १३७ ॥

ति ए सूरिए उदेइ एवइयाइ नव ओवासंतराइ, सेसं तं चैव, नो चैव णं ते विमाणे वीईवएज्जा ए-
महालया णं विमाणा पणत्ता, समणाउसो ! ॥ (सू० १९) तिरिक्खजोणियउदेसओ पढमो ॥

‘अत्थि णं भंते’ इत्यादि, अस्तीति निपातो बह्वर्थे ‘सन्ति’ विद्यन्ते णमिति वाक्यालङ्कारे ‘विमानानि’ विशेषतः पुण्यप्राणिभिर्मन्यन्ते—तद्गतसौल्यानुभवनेनानुभूयन्ते इति विमानानि, तान्येव नामग्राहमाह—अर्चीषि—अर्चिर्नामानि, एवमर्चिरावर्त्तानि अर्चिःप्रभाणि अर्चिःक्रान्तानि अर्चिर्वर्णानि अर्चिलेश्यानि अर्चिर्ध्वजानि अर्चिःशृङ्गा(राणि) अर्चिःस्र(शि)ष्टानि अर्चिःकूटानि अर्चिरुत्तरावतंसकानि सर्वसङ्ख्यया एकादश नामानि, भगवानाह—‘हंता अत्थि’ हंतेति प्रत्यवधारणे अस्तीति निपातो बह्वर्थे सन्येवैतानि विमानानीति भावः । ‘केमहालया णं’मित्यादि, किंमहान्ति कियत्प्रमाणमहत्त्वानि णमिति पूर्ववत् भदन्त ! तानि विमानानि प्रज्ञप्तानि ? , भगवानाह—गौतम ! ‘जाव य उएइ सूरो’ इत्यादि, जम्बूद्वीपे सर्वोत्कृष्टे दिवसे सर्वाभ्यन्तरे मण्डले वर्त्तमानः सूर्यो यावति क्षेत्रे उदेति यावति च क्षेत्रे सूर्योऽस्तमुपयाति, एतावन्ति त्रीणि अवकाशान्तराणि, उद्यास्तामितप्रमितमधिकृतं क्षेत्रं त्रिगुणमित्यर्थः, अस्त्ये-तद्-बुद्ध्या परिभावनीयमेतद् यथैकस्य विवक्षितस्य देवस्यैको विक्रमः स्यात्, तत्र जम्बूद्वीपे सर्वोत्कृष्टे दिवसे सूर्ये उदेति सप्तचत्वारिंशत्सहस्राणि द्वे शते त्रिषष्ट्यधिके योजनानामेकस्य च योजनस्यैकविंशतिः षष्टिभागा एतावति क्षेत्रे, उक्तञ्च—“सीयालीससहस्सा, दोणिण सया जोयणाण तेवढी । इगवीस सड्ढिभागा कक्कडमाइमि पेच्छ नरा ॥ १ ॥” ४७२६३^२/_{६०}, एतावत्येव क्षेत्रे तस्मिन् सर्वोत्कृष्टे दिवसेऽस्तमुपयाति, तत एतत्क्षेत्रं द्विगुणीकृतमुद्यास्तापान्तरालप्रमाणं भवति, तच्चैतावत्—चतुर्नवतिः सहस्राणि पञ्च शतानि षड्विंशत्यधिकानि योजनानामेकस्य च योजनस्य [च] द्वाचत्वारिंशत्षष्टिभागाः ९४५२६^४/_{६०} एतावत्त्रिगुणीकृतं यथोक्तविमानपरिमाणक-

रणाय देवस्यैको विक्रमः परिकल्प्यते, स चैवं प्रमाणः—द्वे लक्षे त्र्यशीतिः सहस्राणि पञ्च शतानि अशीत्यधिकानि योजनानाम् एकस्य च योजनस्य षष्टिभागाः पट् २८३५०^६/_{१०} इति ॥ 'से णं देवे' इत्यादि, 'सः विवक्षितो देवः 'तया' सकलदेवजनप्रसिद्धया उत्कृष्टया त्वरितया चपलया चण्डया शीघ्रया उद्धतया जवतया लेकया दिव्यया देवगत्या, असीपां पदानामर्थः प्राग्वद्भावनीयः, व्यतिव्रजन् व्यतिव्रजन् जघन्यत एकाहं वा द्व्यहं वा यावदुत्कर्षतः पणमासान् यावद् 'व्यतिव्रजेत्' गच्छेत्, तत्रैवं गमने अ [ग्रन्थाग्रम् ४०००] स्येत् यथैकं किञ्चन विमानं पूर्वोक्तानां विमानानां मध्ये 'व्यतिव्रजेत्' अतिक्रमेत्, तस्य पारं लभेतेति भावः, तथाऽस्येत् यथैकं विमानं न व्यतिव्रजेत्, न तस्य पारं लभेत, उभयत्रापि जातावेकवचनं, ततोऽयं भावार्थः—उक्तप्रमाणेनापि क्रमेण यथोक्तरूपयाऽपि च गत्या पणमासानपि यावदधिकृतो देवो गच्छति तथापि केषाञ्चिद्विमानानां पारं लभते केषाञ्चित्पारं न लभते इति, एतावन्महान्ति तानि विमानानि प्रहसन्ति हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! ॥ 'अस्थि णं भंते !' इत्यादि, सन्ति भदन्त ! विमानानि स्वस्तिकानि स्वस्तिकावर्त्तानि स्वस्तिकप्रभाणि स्वस्तिककान्तानि स्वस्तिकवर्णानि स्वस्तिकलेश्यानि स्वस्तिकध्वजानि स्वस्तिकट्टद्वाराणि संतराहं' इति कण्ठ्यं, उदयास्तापान्तरालक्षेत्रं पञ्चगुणं क्रियत इति भावः ॥ 'अस्थि णं भंते !' इत्यादि, सन्ति भदन्त ! विमानानि कामानि कामावर्त्तानि कामप्रभाणि कामकान्तानि कामवर्णानि कामध्वजानि कामट्टद्वाराणि कामशिष्टानि कामकूटानि कामोत्तरावतंसकानि ?, 'हंता अस्थि' इत्यादि सर्वं पूर्ववत् नवरमत्रोदयास्तापान्तरालक्षेत्रं सप्तगुणं कर्त्तव्यं, शेषं तथैव ॥ 'अस्थि णं भंते !' इत्यादि, सन्ति भदन्त ! विजयत्रेजयन्तजयन्तापराजितानि विमानानि ?, 'हंता अस्थि'त्यादि प्राग्वत्, नवरमत्र 'एवइयाहं

३ प्रतिपत्तौ
 तिर्यग्यो-
 न्यत्रि०
 उद्देशः १
 सू० ९९

॥ १३८ ॥

नव ओवासंतराई' इति वक्तव्यं शेषं तथैव, उक्तञ्च—“जावइ उदेइ सूरौ जावइ सो अत्थमेइ अवरेंणं । तियपणसत्तनवगुणं काउं पत्तेय पत्तेयं ॥ १ ॥ सीयालीस सहस्सा दो य सया जोयणाण तेवट्ठा । इगवीस सट्ठिभागा कक्खल्लमाईमि पेच्छ नरा ॥ २ ॥ एयं दुगुणं काउं गुणिल्लए तियपणसत्तमाईहिं । आगयफलं च जं तं कमपरिमाणं वियाणाहि ॥ ३ ॥ चत्तारिवि सकमेहिं चंडादिगईहिं जंति छम्मासं । तहवि य न जंति पारं केसिंचि सुरा विमाणं ॥ ४ ॥” अस्यां तृतीयप्रतिपत्तौ तिर्यग्योन्यधिकारे प्रथमोद्देशकः ॥

उक्तः प्रथमोद्देशकः, इदानीं द्वितीयस्यावसरः, तत्रेदमादिसूत्रम्—

कतिविहा णं भंते ! संसारसमावणणा जीवा पणत्ता?, गोयमा ! छव्विहा पणत्ता, तंजहा—पु-
ढविकाइया जाव तसकाइया । से किं तं पुढविकाइया?, पुढविकाइया डुविहा पणत्ता, तंजहा—
सुहुमपुढविकाइया बादरपुढविकाइया य । से किं तं सुहुमपुढविकाइया?, २ डुविहा पणत्ता,
तंजहा—पल्लत्तगा य अपल्लत्तगा य । से किं तं बादरपुढविकाइया?, २
डुविहा पणत्ता, तंजहा—पल्लत्तगा य अपल्लत्तगा य, एवं जहा पणवणापदे, सण्हा सत्तविधा
पणत्ता, खरा अणेगविहा पन्नत्ता, जाव असंखेज्जा, से चं बादर पुढविकाइया । सेत्तं पुढविका-
इया । एवं चेव जहा पणवणापदे तहेव निरवसेसं भाणितव्वं जाव वणप्फतिकाइया, एवं जाव
जत्थेको तत्थ सिता संखेज्जा सिय असंखेज्जा सिता अणंता, सेत्तं बादरवणप्फतिकाइया, से तं
वणस्सइकाइया । से किं तं तसकाइया?, २ चडव्विहा पणत्ता, तंजहा—बेइंदिया तेइंदिया च-

उरिंदिया पंचंदिया । से किं तं वेइंदिया?, २ अणेगविधा पणत्ता, एवं जं चेष पणवणापदे तं
 चेष निरयसेसं भाणितव्यं जाव सव्वट्टिसिद्धगदेवा, सेतं अणुत्तरोववाइया, से तं देवा, से तं
 पंचंदिया, से तं तसकाइया ॥ (सू० १००)

‘कइविहा ण’मित्यादि, कतिविधा भदन्ता! मंसारम्ममापन्नका जीवाः प्रह्वप्ताः?, भगवानाह—गौतम! पड्विधाः प्रह्वप्तास्तथा—
 प्रथिवीकायिका अपकायिका यावन्नसकायिकाः । अथ के ते प्रथिवीकायिकाः?, इत्यादि प्रज्ञापनागतं प्रथमं प्रज्ञापनापदं निरवशेयं
 वक्तव्यं यावदन्तिमं ‘से तं देवा’ इति पदम् ॥ सम्प्रति विशेषाभिधानाय शूयोऽपि प्रथिवीकायधिपयं सूत्रमाह—

कतिविधा णं भंते! पुढवी पणत्ता?, गोयमा! इच्चिवा पुढवी पणत्ता, तंजहा—सणहापुढवी
 सुद्धपुढवी वालयापुढवी मणोसिलापु० सकरापु० खरपुढवी ॥ सणहापुढवीणं भंते! केव-
 तियं कालं टिती पणत्ता?, गोयमा! जह० अंतोसु० उक्कोसेणं एगं वाससहस्सं । सुद्धपुढ-
 वीण पुच्छा, गोयमा! जह० अंतोसु० उक्को० चोइस वाससहस्साइं । वालयापुढवीपुच्छा, गो-
 यमा! जह० अंतोसु० उक्को० सोलस वाससहस्साइं । मणोसिलापुढवीणं पुच्छा, गोयमा! जह०
 अंतोसु० उक्को० अंतोसु० उक्को० अंतोसु० उक्को० अंतोसु० उक्को० अंतोसु० उक्को०
 अटारस वाससहस्साइं । खरपुढविपुच्छा, गोयमा! जह० अंतोसु० उक्को० बावीस वाससह-
 स्साइं ॥ नेरइयाणं भंते! केवतियं कालं टिती पणत्ता?, गोयमा! जह० वस वाससहस्साइं

उक्को० तेत्तीसं सागरोवमाहं ठिती, एयं सव्वं भाणियव्वं जाव सव्वट्टसिद्धदेवस्सि ॥ जीवे णं
 भंते! जीवेत्ति कालतो केवच्चिरं होइ?, गोयमा! सव्वच्छं, पुढविकाइए णं भंते! पुढविकाइएस्सि
 कालतो केवच्चिरं होति?, गोयमा! सव्वच्छं, एवं जाव तसकाइए ॥ (सू० १०१) । पडुप्पन्नपुढवि-
 काइया णं भंते! केवत्तिकालस्स णिल्लेवा सिता?, गोयमा! जहण्णपदे असंखेज्जाहिं उस्सप्पि-
 णिओसप्पिणीहिं उक्कोसपए असंखेज्जाहिं उस्सप्पिणीओसप्पिणीहिं, जहन्नपदातो उक्कोसपए
 असंखेज्जगुणा, एवं जाव पडुप्पन्नवाउक्काइया ॥ पडुप्पन्नवणप्फइकाइयाणं भंते! केवत्तिकालस्स नि-
 ल्लेवा सिता?, गोयमा! पडुप्पन्नवण० जहण्णपदे अपदा उक्कोसपदे अपदा, पडुप्पन्नवणप्फतिकाइ-
 याणं णत्थि निल्लेवणा ॥ पडुप्पन्नतसकाइयाणं पुच्छा, जहण्णपदे सागरोवमसतपुहुत्तस्स उक्कोसपदे
 सागरोवमसतपुहुत्तस्स, जहण्णपदा उक्कोसपदे विसेसाहिया ॥ (सू० १०२)

‘कइविहा ण’मित्यादि, कत्तिविधा णमिति पूर्ववत्, भदन्त! पृथिवी प्रज्ञप्ता?, भगवानाह—गौतम! षड्विधा प्रज्ञप्ता, तद्यथा—‘ऋक्ष्ण-
 पृथिवी’ मृद्धी चूर्णितलोष्टकल्पा, ‘शुद्धपृथिवी’ पर्वतादिमध्ये, मनःशिला—लोकप्रतीता, वालुका—सिकतारूपा, शर्करा—मुरण्डपृथिवी,
 ‘खरापृथिवी’ पाषाणादिरूपा ॥ अधुना एतासामेव स्थितिनिरूपणार्थमाह—‘सण्हपुढवीकाइयाण’मित्यादि, ऋक्ष्णपृथिवीकाथि-
 कानां भदन्त! कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता?, भगवानाह—गौतम! जघन्येनान्तर्मुहुत्तमुत्कर्षत एकं वर्षसहस्रं । एवमनेनाभिलापेन
 शेषाणामपि पृथिवीनामनया गाथया उत्कृष्टमनुगन्तव्यं, तामेव गाथामाह—‘सण्हा य’इत्यादि, (सण्हा य सुद्धवालुअ मणोसिला

सकरा य खरपुढवी । इगवारचोद्दससोलढारवावीससमसहसा ॥ १ ॥) शृङ्गणप्रथिव्या एकं वर्षसहस्रमुत्कर्षतः स्थितिः, शुद्धप्र-
थिव्या द्वादश वर्षसहस्राणि, वालुकाप्रथिव्याश्चतुर्दश सहस्राणि, मनःशिलाप्रथिव्याः षोडश वर्षसहस्राणि, शर्कराप्रथिव्या
अष्टादश वर्षसहस्राणि, खरप्रथिव्या द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि, सर्वोसामपि चामीयां प्रथिवीनां जघन्येन स्थितिरन्तर्मुहूर्त्तं वक्तव्या ॥
सम्प्रति स्थितिनिरूपणग्रन्थावैरथिकादीनां चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण स्थितिं निरूपयितुकाम आह—‘नेरइयाणं भंते!’ इत्यादि,
नैरथिकाणां भदन्त! कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ताः, इत्येवं प्रज्ञापनागतस्थितिपदानुसारेण चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण तावद्धक्तव्यं
यावत्सर्वार्थसिद्धविमानदेवानां स्थितिनिरूपणा, इह तु ग्रन्थगौरवभयान्न लिख्यते ॥ तदेवं भवस्थितिनिरूपणा कृता, सम्प्रति काय-
स्थितिनिरूपणार्थमाह—‘जीवे णं भंते!’ इत्यादि, अथ कायस्थितिरिति कः शब्दार्थः?, उच्यते, कायो नाम जीवस्य विवक्षितः सा-
मान्यरूपो विशेषरूपो वा पर्यायविशेषस्तस्मिन् स्थितिः कायस्थितिः, किमुक्तं भवति?—यस्य वस्तुनो येन पर्यायेण—जीवत्वलक्षणेन प्र-
थिवीकायादित्वलक्षणेन वाऽऽदिश्यते व्यवच्छेदेन यद्भवन्नं सा कायस्थितिः, तत्र जीव इति “जीव प्राणधारणे” जीवति—प्राणान् धा-
रयतीति जीवः, प्राणाश्च द्विधा—द्रव्यप्राणा भावप्राणाश्च, तत्र द्रव्यप्राणा आयुःप्रभृतयः, उक्तञ्च—“पञ्चेन्द्रियाणि त्रिविधं बलं च,
उच्छ्वासनिःश्वासमथान्यदायुः । प्राणा दशैते भगवद्भिरुक्तास्तेषां वियोजीकरणं तु हिंसा ॥ १ ॥” भावप्राणा ज्ञानादयः यैर्मुक्तोऽपि
जीवतीति व्यपदिश्यते, उक्तञ्च—“ज्ञानादयस्तु भावप्राणा मुक्तोऽपि जीवति स तेर्ह्य”ति, इह च विशेषानुपादानाद्भुभयेपामपि प्र-
हणं णमिति वाक्यालङ्कारे भदन्त ! जीव इति—जीवनपर्यायविशिष्टः कालतः—कालमधिकृत्य कियञ्चिरं भवति?, भगवानाह—सर्वोद्धां,
संसार्थवस्थायां द्रव्यभावप्राणानधिकृत्य मुत्तयवस्थायां भावप्राणानधिकृत्य सर्वत्रापि जीवनस्य विद्यमानत्वात्, अथवा जीव इति न एकः

३ प्रतिपत्तौ
तिर्यगु-
देशः २
सू० १०३

॥ १४० ॥

प्रतिनियतो जीवो विवक्ष्यते किन्तु जीवसामान्यं, ततः प्राणधारणलक्षणजीवनाभ्युपगमेऽपि न कश्चिद्दोषः, तथाहि—“जीवे णं भंते!”
 इत्यादि, जीवो णमिति पूर्ववद् भदन्त ! जीव इति—जीवन्निति प्राणान् धारयन्नित्यर्थः कालतः कियच्चिरं भवति?, भगवानाह—गौतम !
 सर्वाङ्कां, जीवसामान्यस्यानाद्यनन्तत्वात्, न चैतद् व्याख्यानं स्वमनीषिकाविजृम्भितं, यत् उक्तं मूलटीकायां—“जीवे णं भंते
 इत्यादि, एषा ओषकायस्थितिः सामान्यजीवोपेक्षिणीति सर्वाङ्क्या निर्वचनम्” । एवं च पृथिवीकायादिष्वव्यदोषः, एतत्सामान्यस्य स-
 र्वदैव भावादिति । एवं गतीन्द्रियकायादिद्वारैर्यथा प्रज्ञापनायामष्टादशे कायस्थितिनामके पदे कायस्थितिरुक्ता तथाऽत्र सर्वं निर-
 विशेषं वक्तव्यं यथा उपरि तत्पदगतं न किमपि तिष्ठति, गतीन्द्रियकायादिद्वारसङ्गाहेके चेमे गाथे—“गइ इंदिए य काए जोगे वेए
 कसाय लेसा य । सम्मत्तनाणदंसणसंजयउवओगाआहारे ।। १ ॥ भासगपरित्तपज्जत्तसुहुम सण्णी भवडत्थि चरिमे य । एएसिं तु पयाणं
 कायठिई होइ नायव्वा ॥ २ ॥” सूत्रपाठस्तु लेशतो दृश्यते—“नेरइया णं भंते ! णेरइयत्ति कालतो केवच्चिरं होइ?, गोयसा ! जह-
 नेणं दस वाससहस्साइं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं । तिरिक्खजोणिए णं भंते ! तिरिक्खजोणियत्ति कालतो केवच्चिरं होइ?, गो-
 यसा ! जहनेणं अंतोमुहुत्तमुक्कोसेणमणंतं कालं अणंता उस्सप्पिणीओसप्पिणीओ कालतो खेत्ततो अणंता लोगा असंखेज्जा पुग्गलप-
 रियद्दा आवलियाए असंखेज्जइभागो” इत्यादि ॥ सम्प्रति सामान्यपृथिवीकायादिगतकायस्थितिनिरूपणार्थमाह—“पुढविक्काइए णं
 भंते !” इत्यादि, पृथिवीकाधिको भदन्त !, सामान्यरूपोऽत एव जातावेकवचनं न व्यक्तयेकत्वे, पृथिवीकाय इति कालतः कियच्चिरं
 भवति?, भगवानाह—गौतम ! सर्वाङ्कां, पृथिवीकायसामान्यस्य सर्वदैव भावात् । एवमपेजोवायुवनस्पतित्रसकायसूत्राण्यपि भावनी-
 यानि ॥ सम्प्रति विवक्षिते काले जघन्यपदे उत्कृष्टपदे वा कियन्तोऽभिनवा उत्पद्यमानाः पृथिवीकायिकादयः ? इत्येतन्निरूपणार्थमाह

—‘पुष्पपुढविक्राइया णं भंते ! केवइकालस्स निह्वेवा सिया’ इत्यादि, प्रत्युत्पन्नपृथिवीकायिकाः—तत्कालमुत्पद्यमानाः पृथिवीकायिका भदन्त ! ‘केवइकालस्स’ इति तृतीयार्थे षष्ठी कियता कालेन निर्लेपाः स्युः ?, प्रतिसमयमेकैकापहारेणापद्रियमाणाः कियता कालेन सर्वे एव निष्ठासुपयान्तीति भावः, भगवानाह—नौतम ! जघन्यपदे यदा सर्वलोका भवन्ति तदेत्यर्थः, असङ्ख्येयाभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिरुत्कृष्टपदेऽपि यदा सर्ववह्यो भवन्ति तदाऽपीति भावः असङ्ख्येयाभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिर्नवरं जघन्यपदादुत्कृष्टपदिनोऽसङ्ख्येयगुणाः । एवमप्रेजोवायुसूत्राण्यपि भावनीयानि ॥ वनस्पतिसूत्रमाह—‘पुष्पणो’त्यादि, प्रत्युत्पन्नवनस्पतिकायिका भदन्त ! कियता कालेन निर्लेपाः स्युः ?, भगवानाह—नौतम ! प्रत्युत्पन्नवनस्पतिकायिका जघन्यपदेऽपदा—इयता कालेनापद्रियन्ते इत्येतत्पदविरहिता अनन्तानन्तत्वात्, उत्कृष्टपदेऽप्यपदा, अनन्तानन्ततया निर्लेपनाऽसम्भवात्, तथा चाह—‘पुष्पपन्नवणस्सइकाइयाणं नत्थि निह्वेवणा’ इति सुगमं, नवरमनन्तानन्तत्वादिति हेतुपदं स्वयमभ्यूह्यम् ॥ ‘पुष्पणतसकाइया णं’मित्यादि, प्रत्युत्पन्नत्रसकायिका भदन्त ! कियता कालेन निर्लेपाः स्युः ?, भगवानाह—नौतम ! जघन्यपदे सागरोपमशतपृथक्त्वस्य—तृतीयार्थे षष्ठी प्राकृतत्वात् सागरोपमशतपृथक्त्वेन, उत्कृष्टपदेऽपि सागरोपमशतपृथक्त्वेन नवरं जघन्यपदादुत्कृष्टपदं विशेषाधिकमवसेयं । इदं च सर्वमुच्यमानं विशुद्धलेख्यसत्त्वमभि प्राप्तं यथाऽवस्थिततया सम्यगवभासते नान्यथैलविशुद्धविशुद्धलेख्यविषयं किञ्चिद्विबध्पुराह—

अविशुद्धलेस्से णं भंते ! अणगारे असमोहतेणं अप्पाणेणं अविशुद्धलेस्सं देवं देविं अणगारं जाणइ पासइ ?, गोयमा ! नो इणंटे सम्मडे । अविशुद्धलेस्से णं भंते ! अणगारे असमोहएणं अप्पाणएणं विशुद्धलेस्सं देवं देविं अणगारं जाणइ पासइ ?, गोयमा ! नो इणंटे सम्मडे । अविशुद्धलेस्से अण-

गारे समोहएणं अप्पाणेणं अविमुद्धलेस्सं देवं देविं अणगारं जाणति पासति?, गोयमा! नो इणट्ठे समट्ठे। अविमुद्धलेस्से अणगारे समोहतेणं अप्पाणेणं विमुद्धलेस्सं देवं देविं अणगारं जाणति पासति?, नो तिणट्ठे समट्ठे। अविमुद्धलेस्से णं भंते! अणगारे समोहयासमोहतेणं अप्पाणेणं अविमुद्धलेस्सं देवं देविं अणगारं जाणति पासति?। अविमुद्धलेस्से अणगारे समोहतासमोहतेणं अप्पाणेणं विमुद्धलेस्सं देवं देविं अणगारं जाणति पासति?, नो तिणट्ठे समट्ठे। विमुद्धलेस्से णं भंते! अणगारे असमोहतेणं अप्पाणेणं अविमुद्धलेस्सं देवं देविं अणगारं जाणति पासति?, हंता जाणति पासति जहा अविमुद्धलेस्सेणं आलावगा एवं विमुद्धलेस्सेणवि ङ्ग आलावगा भाणितव्वा, जाव विमुद्धलेस्से णं भंते! अणगारे समोहतासमोहतेणं अप्पाणेणं विमुद्धलेस्सं देवं देविं अणगारं जाणति पासति?, हंता जाणति पासति ॥ (सू०१०३)

‘अविमुद्धलेस्से णं मित्थादि, ‘अविमुद्धलेश्यः’ कृष्णादिलेश्यो भदन्त! ‘अनगारः’ न विद्यते अगारं—गृहं यथासौ अनगारः—साधुः ‘असमवहतः’ वेदनादिसमुद्घातरहितः ‘समवहतः’ वेदनादिसमुद्घांते गतः। एवमिमे द्वे सूत्रे असमवहतसमवहताभ्यामात्मभ्यामविमुद्धलेश्यपरविषये प्रतिपादिते एवं समवहतासमवहताभ्यामात्मभ्यां विमुद्धलेश्यपरविषये द्वे सूत्रे भावयितव्ये। तथाऽन्ये अविमुद्धलेश्यविमुद्धलेश्यपरविषये द्वे सूत्रे समवहतासमवहतेनात्मनेति पदेन, समवहतासमवहतो नाम वेदनादिसमुद्घातक्रियाविष्टो न तु परिपूर्णं समवहतो नाप्यसमवहतः सर्वथा। तदेवमविमुद्धलेश्ये ज्ञातरि साधौ पदं सूत्राणि प्रवृत्तानि, एवमेव विमुद्धलेश्येऽपि

साधौ ज्ञातरि पट् सूत्राणि भावनीयानि, नवरं सर्वत्र जानाति पश्यतीति वक्तव्यं, विशुद्धलेख्याकतया यथाऽवस्थितज्ञानदर्शनभावात्, आह च मूलटीकाकारः—“शोभनमगोभनं वा वस्तु यथावद्विशुद्धलेख्यो जानाती”ति, समुद्रघातोऽपि च तस्याप्रतिबन्धक एव, न च तस्य समुद्रघातोऽत्यन्तागोभनो भवति, उक्तं च मूलटीकायाम्—“समुद्रघातोऽपि तस्याप्रतिबन्धक एव”त्यादीति ॥ तदेवं यतोऽ-
विशुद्धलेख्यो न जानाति विशुद्धलेख्यो जानाति ततः सम्यग्मिथ्याक्रियोरैकदा निषेधमभिधित्सुराह—

अण्डत्थिया णं भंते! एवमाहकखंति एवं भासेन्ति एवं पणयंति एवं पख्वंति—एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं दो किरियाओ पकरेति, तंजहा—सम्मत्तकिरियं च मिच्छत्तकिरियं च, जं समयं सम्मत्तकिरियं पकरेति तं समयं मिच्छत्तकिरियं पकरेति, जं समयं मिच्छत्तकिरियं पकरेह तं समयं सम्मत्तकिरियं पकरेह, समत्तकिरियापकरणताए मिच्छत्तकिरियं पकरेति मिच्छत्तकिरियापकरणताए सम्मत्तकिरियं पकरेति, एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं दो किरितातो पकरेति, तंजहा—सम्मत्तकिरियं च मिच्छत्तकिरियं च, से कहमेतं भंते! एवं?, गोयमा! जन्नं ते अब्बत्थिया एवमाहकखंति एवं भासंति एवं पणयंति एवं पख्वंति एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं दो किरियाओ पकरेति, तहेव जाव सम्मत्तकिरियं च मिच्छत्तकिरियं च, जे ते एवमाहंसु तं णं मिच्छा, अहं पुण गोयमा! एवमाहकखामि जाव पख्वेमि—एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं एगं किरियं पकरेति, तंजहा—सम्मत्तकिरियं वा मिच्छत्तकिरियं वा, जं समयं सम्मत्तकिरियं

पकरोति णो तं समयं मिच्छत्तकिरियं पकरोति, तं चेव जं समयं मिच्छत्तकिरियं पकरोति नो तं समयं संमत्तकिरियं पकरोति, संमत्तकिरियापकरणयाए नो मिच्छत्तकिरियं पकरोति मिच्छत्तकिरियापकरणयाए णो संमत्तकिरियं पकरोति, एवं खलु एणे जीवे एणेणं समएणं एणं किरियं पकरोति, तंजहा—सम्मत्तकिरियं वा मिच्छत्तकिरियं वा ॥ (सू० १०४) । से तं तिरिक्खजोणिय-उद्देसओ बीओ समत्तो ॥

‘अन्नउत्थिया णं भंते!’ इत्यादि, ‘अन्ययूथिकाः’ अन्यतीर्थिका भदन्त ! चरकादय एवमाचक्षते सामान्येन ‘एवं भाषन्ते’ स्वशिष्यान् श्रवणं प्रत्यभिमुखानवबुध्य विस्तरेण व्यक्तं कथयन्ति, एवं ‘प्रज्ञापयन्ति’ प्रकर्षेण ज्ञापयन्ति यथा स्वात्मनि व्यवस्थितं ज्ञानं तथा परेष्वप्यापादयन्तीति, एवं ‘प्ररूपयन्ति’ तत्त्वचिन्तायामसंदिग्धमेतदिति निरूपयन्ति, इह खल्वेको जीव एकेन समयेन युगपद् द्वे क्रिये प्रकरोति, तद्यथा—‘सम्यक्त्वक्रियां च’ सुन्दराध्यवसायात्मिकां ‘मिथ्यात्वक्रिया च’ असुन्दराध्यवसायात्मिका, ‘जं समय’-मिति प्राकृतत्वात्सप्तम्यर्थे द्वितीया यस्मिन् समये सम्यक्त्वक्रियां प्रकरोति ‘तं समय’मिति तस्मिन् समये मिथ्यात्वक्रियां प्रकरोति, यस्मिन् समये मिथ्यात्वक्रियां प्रकरोति तस्मिन् समये सम्यक्त्वक्रियां प्रकरोति, अन्योऽन्यसंवलितोभयनियमप्रदर्शनार्थमाह—सम्यक्त्वक्रियाप्रकरणेन मिथ्यात्वक्रियां प्रकरोति मिथ्यात्वक्रियाप्रकरणेन सम्यक्त्वक्रियां प्रकरोति, तदुभयकरणस्वभावस्य तत्तत्क्रियाकरणात्सर्वात्मना प्रवृत्तेः, अन्यथा क्रियाऽयोगादिति, ‘एवं खल्वि’त्यादि निगमनं प्रतीतार्थं, ‘से कहमेयं भंते!’ इत्यादि, तत् कथमेतद् भदन्त ! एवम्?, तदेवं गौतमेन प्रश्ने कृते सति भगवानाह—गौतम ! यत् णमिति वाक्यालङ्कारे ‘अन्ययूथिकाः’ अन्यतीर्थिका एवमाचक्षते

इत्यादि प्राग्बत् यावत्तत् मिथ्या ते एवमाख्यातवन्तः, अहं पुनर्गौतम ! एवमाचक्षे एवं भाषे एवं प्रज्ञापयामि एवं प्ररूपयामि, इह स्व-
 ल्केको जीव एकेन समयेनैकां क्रियां प्रकरोति, तद्यथा—सम्यक्त्वक्रियां वा मिथ्यात्वक्रियां वा, अत एव यस्मिन् समये सम्यक्त्वक्रियां
 प्रकरोति न तस्मिन् समये मिथ्यात्वक्रियां प्रकरोति यस्मिन् समये मिथ्यात्वक्रियां प्रकरोति न तस्मिन् समये सम्यक्त्वक्रियां प्रकरोति,
 परस्परवैविक्तयनियमप्रदर्शनार्थमाह—सम्यक्त्वक्रियाप्रकरणेन न मिथ्यात्वक्रियाप्रकरणेन न सम्यक्त्वक्रियां प्रकरोति,
 प्रकरोति, सम्यक्त्वक्रियामिथ्यात्वक्रिययोः परस्परपरिहारावस्थानासक्तया जीवस्य तदुभयकरणस्वभावत्वायोगात्, अन्यथा सर्वथा
 मोक्षाभावप्रसक्तेः; कदाचिदपि मिथ्यात्वानिवर्तनात् ॥ अस्यां तृतीयप्रतिपत्तौ तिर्यग्योन्यधिकारे द्वितीयोदेशकः समाप्तः ॥

व्याख्यातलिर्यग्योनिजाधिकारः, सम्प्रति मनुष्याधिकारव्याख्यावसरः, तत्रेदमादिषुत्रम्—

‘से किं तं मणुस्सा?, मणुस्सा दुविहा पणत्ता, तंजहा—संसुच्छिममणुस्सा य गव्भवंकृतियम-
 णुस्सा य ॥ (सू० १०५) । से किं तं संसुच्छिममणुस्सा?, २ एगागारा पणत्ता ॥ कट्टि णं भंते !
 संसुच्छिममणुस्सा संसुच्छंति?, गोयमा! अंतोमणुस्सखेत्ते जहा पणवणाए जाव सेत्तं संसु-
 च्छिममणुस्सा ॥ (सू० १०६)

‘से किं तं मिलादि, अय के ते मणुष्याः?, सूरिराह—मणुष्या द्विविधाः प्रज्ञासत्तद्यथा—संसुच्छिममणुष्याश्च गर्भव्युत्क्रान्तिकमणु-
 ष्याश्च, चगन्दौ दयानामपि मणुष्यत्वजातितुल्यतासूचकौ ॥ ‘से किं तं मिलादि, अय के ते संसुच्छिममणुष्याः?, सूरिराह—संसु-
 च्छिममणुष्याः ‘एकाकाराः’ एकरूपताः प्रज्ञाताः । अय क तेषां सम्भवः? इति जिज्ञासिपुर्गौतम. पृच्छति—‘कट्टि णं भंते!’

इत्यादि, क भदन्त ! संमूच्छिममनुष्याः संमूच्छन्ति ? , भगवानाह—अन्तर्मनुष्यक्षेत्रे इत्यादि सूत्रं प्राग्वद्भावनीयं यावत् अंतोमुहुत्तच्छा-
 उया चैव कालं पकरंति, उपसंहारमाह—‘सेत्तं संमुच्छिममणुस्सा’ ॥ सम्प्रति गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्यप्रतिपादनार्थमाह—

से किं तं गवभक्कतियमणुस्सा?, २ तिविधा पणत्ता, तंजहा—कम्मभूमगा अकम्मभूमगा अं-
 तरदीवगा ॥ (सू० १०७) से किं तं अंतरदीवगा?, २ अट्टावीसतिविधा पणत्ता, तंजहा—ए-
 गुरुया आभासिता वेसाणिया णांगोली ह्यकणगा० आयंसमुहा० आसमुहा० आसकणगा०
 उक्कामुहा० घणदंता जाव सुद्धदंता ॥ (सू० १०८)

‘से किं त’मित्यादि, अथ के ते गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याः ?, सूरिराह—गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्यास्त्रिविधाः प्रज्ञप्तास्त्रयथा—कर्मभूमका
 अकर्मभूमका आन्तरद्वीपकाः, तत्र ‘अस्सनानुपूर्व्यपी’ति न्यायप्रदर्शनार्थमान्तरद्वीपकप्रतिपादनार्थमाह—‘से किं त’मित्यादि,
 अथ के ते आन्तरद्वीपकाः ?, लवणसमुद्रमध्ये अन्तरे द्वीपा अन्तरद्वीपा अन्तरद्वीपेषु भवा आन्तरद्वीपकाः, ‘राष्ट्रेभ्यः’ इति
 बुब्, सूरिराह—आन्तरद्वीपका अष्टाविंशतिविधाः प्रज्ञप्ताः, तानेव तद्यथेत्यादिना नामप्राहमुपदर्शयति—एकोरुकाः १ आभाषिकाः २
 वैपाणिकाः ३ नाङ्गोलिकाः ४ ह्यकर्णाः ५ गजकर्णाः ६ गोकर्णाः ७ शङ्खलीकर्णाः ८ आदर्शमुखः ९ मेण्डमुखः १० अयोमुखः ११
 गोमुखः १२ अश्वमुखः १३ हस्तिमुखः १४ सिंहमुखः १५ व्याघ्रमुखः १६ अश्वकर्णाः १७ सिंहकर्णाः १८ अकर्णाः १९
 कर्णप्रावरणाः २० उल्कामुखाः २१ मेघमुखाः २२ विद्युद्दन्ताः २३ विद्युज्जिह्वाः २४ घनदन्ताः २५ लट्टदन्ताः २६ गूढदन्ताः २७

शुद्धदन्ताः २८, इह एकोरुकादिनामानो द्वीपाः परं 'तात्स्थ्यात्तद्व्यपदेश' इति न्यायान्मनुष्या अप्येकोरुकादय उक्ता यथा पञ्चाल-
देशनिवासिनः पुरुषाः पञ्चाला इति ॥ तथा चैकोरुकमनुष्याणामेकोरुकद्वीपं पिष्टुच्छिष्टपुराह—

कहि णं भंते ! दाहिणिह्लाणं एगोरुमणुस्साणं एगोरुदीवे णामं दीवे पणत्ते ? , गोयमा ! जंबुदीवे
२ मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं खुल्लहिमंतस्स वासधरपव्वयस्स उत्तरपुरच्छिमिह्लाओ चरिमं-
ताओ लवणसमुहं तित्ति जोयणसयाइं ओगाहित्ता एत्थ णं दाहिणिह्लाणं एगोरुयमणुस्साणं ए-
गुरुयदीवे णामं दीवे पणत्ते तित्ति जोयणसयाइं आयामविकखंभेणं णव एकूणपणणजोयण-
सए किंचि विसेसेण परिकखेवेणं एगाए पडमवरवेदियाए एगेणं च वणसंडेणं सब्वओ समंता
संपरिक्खित्ते । सा णं पडमवरवेदिया अट्ट जोयणाइं उहं उच्चत्तेणं पंच धणुसयाइं विकखंभेणं
एगूरुयदीवं समंता परिकखेवेणं पणत्ता । तीसे णं पडमवरवेदियाए अयमेयारूवे वण्णावासे पणत्ते,
तंजहा—वइरामया निम्मा एवं वेतियावणणओ जहा रायपसेणइए तथा भाणियव्वो ॥ (सू० १०९)

'कहि णं भंते !' इत्यादि, क भदन्त ! दाक्षिणात्यानां इह एकोरुकादयो मनुष्याः शिखरिण्यपि पर्वते विद्यन्ते ते च मेरोरुत्तरदि-
ग्वर्तिन इति तद्व्यवच्छेदार्थं दाक्षिणात्यानामित्युक्तं, एकोरुकमनुष्याणामेकोरुकद्वीपः प्रज्ञप्तः ? , भगवानाह—गौतम ! जम्बूद्वीपे द्वीपे
मन्दरपर्वतस्यान्यात्रासम्भवात् अस्मिन् जम्बूद्वीपे द्वीपे इति प्रतिपत्तव्यं, 'मन्दरपर्वतस्य' मेरोर्दक्षिणेन—दक्षिणस्यां दिशि खुल्लहिमव-
द्वर्पधरपर्वतस्य, खुल्लग्रहणं महाहिमवद्वर्पधरपर्वतस्य व्यवच्छेदार्थं, पूर्वस्मात् पूर्वरूपपाषरमान्ताद् उत्तरपूर्वेण—उत्तरपूर्वस्यां दिशि लवण-

३ प्रतिपत्तौ
मनुष्यो-
देशः १
सू० १०९

॥ १४४ ॥

समुद्रं त्रीणि योजनशतान्यवगाह्यात्रान्तरे क्षुल्लहिमवदंश्रया उपरि द्वाक्षिणात्यानामेकोरुकमनुष्याणामेकोरुकद्वीपो नाम द्वीपः प्रब्रह्मः, स च त्रीणि योजनशतान्यायामविष्कम्भेण समाहारी दुन्दुहः आयामेन विष्कम्भेन चेत्यर्थः, नव 'एकोनपञ्चाशानि' एकोनपञ्चाशदधिकानि योजनशतानि ९४९ परिक्षेपेण, परिमाणगणितभावना—'विक्रखंभवगदहगुणकरणी बट्टस्स परिरओ होइ" इति करणवशात्स्वयं कर्त्तव्या सुगमत्वात् ॥

सा णं पडमवरवेतिया एगेणं वणसंडेणं सव्वओ समंता संपरिखित्ता । से णं वणसंडे देसूणाइं दो जोयणाइं चक्खवालविक्रखंभेणं वेतियासमेणं परिकखेवेणं पणत्ते, से णं वणसंडे किणहे किणहोभासे, एवं जहा रायपसेणइयवणसंडवणओ तहेव निरवसेसं भाणियव्वं, तणाण य वणणगंधफासो सद्दो तणाणं वावीओ उप्पायपव्वया पुढविसिलापट्टगा य भाणितव्वा जाव तत्थ णं बहवे वाणमंतरा देवा य देवीओ य आसयंति जाव विहरंति ॥ (सू० ११०)

'से णं'मित्यादि, स एकोरुकनामा द्वीप एकया पद्मवरवेदिकया एकेन वनषण्डेन 'सर्वतः' सर्वासु दिक्षु 'समन्ततः' सामस्येन परिक्षिप्तः, तत्र पद्मवरवेदिकावर्णको वनषण्डवर्णकश्च वक्ष्यमाणजम्बूद्वीपजगत्युपरिपद्मवरवेदिकावनपण्डवर्णकवद् भावनीयः, स च तावद् यावच्चरमं 'आसयंती'ति पदम् ॥

एगोरूयदीवस्स णं दीवस्स अंतो बहुसमरमणिजे भूमिभागे पणत्ते, से जहाणामए आलिंगपुक्खरेति वा, एवं सयणिजे भाणितव्वे जाव पुढविसिलापट्टगंसि तत्थ णं बहवे एगुरूयदीवया

मणुस्सा य मणुस्सीओ य आसयंति जाव विहरंति, एगुरुयदीवे णं दीवे तत्थ तत्थ देसे तहिं २
 बहवे उद्दालका कोद्दालका कतमाला गयमाला गट्टमाला सिंगमाला संखमाला दंतमाला सेल-
 माला गाम दुमगणा पणत्ता समणाउसो ! कुसविकुसविमुद्दरुखमूला मूलमंतो कंदमंतो
 जाव बीयमंतो पत्तेहि य पुप्फेहि य अच्छणपडिच्छणा सिरीए अतीव २ उवसोभेमाणा उव-
 सोहेमाणा चिहंति, एक्कोरुयदीवे णं दीवे रुक्खा बहवे हेरुयालवणा भेरुयालवणा मेरुयालवणा
 सेरुयालवणा सालवणा सरलवणा सत्तवणवणा पूतफलवणा खल्लूरिवणा णालिएरिवणा कुस-
 विकुसवि० जाव चिहंति, एगुरुदीवे णं तत्थ २ बहवे तिलया लवया नग्गोधा जाव रायरुक्खा
 णंदिरुक्खा कुसविकुसवि० जाव चिहंति, एगुरुयदीवे णं तत्थ बहूओ पउमलयाओ जाव साम-
 लयाओ निचं कुसुमिताओ एवं लयावणओ जहा उववाइए जाव पडिरुक्खाओ, एकोरुयदीवे
 णं तत्थ २ बहवे सेरियागुम्मा जाव महाजातिगुम्मा ते णं गुम्मा दसद्धवणं कुसुमं कुसुमंति
 विधूयगगसाहा जेण वायविधूयगगसाला एगुरुयदीवस्स बहूसमरमणिज्जभूमिभागं मुक्कपुप्फपुंजो-
 वयारकलियं करंति, एकोरुयदीवे णं तत्थ २ बहूओ वणरातीओ पणत्ताओ, ताओ णं वणरा-
 तीतो किण्हातो किण्होभासाओ जाव रम्माओ महामेहणिगुरुंबभूताओ जाव महतीं गंधद्धणिं
 मुयंतीओ पासादीताओ ४ । एगुरुयदीवे तत्थ २ बहवे मत्तंगा गाम दुमगणा पणत्ता समणा-

३ प्रतिपत्तो

मनुष्या-

धि०

उद्देशः १

सू० १११

॥ १४५ ॥

उसो ! जहा से चंदप्पभमणिसिलागवरसीधुपवरवारुणिसुजातफलपत्तपुप्फचोयणिज्जा संसारब-
हुदव्वजुत्तसंभारकालसंधयासवा महुमेरगिरिडाभदुद्धजातीपसन्नमेह्लगसताड खज्जूरसुद्धियासार-
काविसायणसुपक्खलोयरसवरसुरावणरसंगंधफरिसजुत्तबलवीरियपरिणामा मज्जविहित्थबहुप्प-
गारा तदेवं ते मत्तंगयावि दुमगणा अणेगबहुविविहवीससापरिणयाए मज्जविहीए उववेदो
फलेहिं पुण्णा वीसंदंति कुसविकुसविसुद्धरुक्खमूला जाव चिद्धंति १ । एक्कोरुए दीवे तत्थ २
बहवो भिंगंगया णाम दुमगणा पणत्ता समणाउसो !, जहा से बारगघडकरगकलसकक्करि-
पायंकंचणिउदंक्कवद्धणिसुपविट्ठरपारीचसकभिंंगारकरोडिसरगथरगपत्तीथालणत्थगववल्लियअवप-
दगवारकच्चित्तंवट्ठकमणिवट्ठकसुत्तिचारुपिण्याकंचणमणिरयणभत्तिविचित्ता भायणविधीए ब-
हुप्पगारा तहेव ते भिंगंगयावि दुमगणा अणेगबहुगविविहवीससाए परिणताए भाजणविधीए
उववेया फलेहिं पुन्नाविव विसदंति कुसविकुस० जाव चिद्धंति २ । एगोरुगदीवे णं दीवे तत्थ ३
बहवे तुडियंगा णाम दुमगणा पणत्ता समणाउसो !, जहा से आलिंगसुयंगपणवपडहदहरग-
करडिडिंमभंभाहोरंभकणियारखरसुहिसुगुंदसंखियपरिलीवव्वगपरिवाइणिवंसावेणुवीणासु-
घोसविवंचिमहतिकच्छभिरगसगतलतालकंसतालसुसंपउत्ता आतोज्जविधीणिउणगंधव्वसमय-
कुसलेहिं कंदिया तिट्ठाणसुद्धा तहेव ते तुडियंगयावि दुमगणा अणेगबहुविविधवीससापरि-

णामाए ततविततघणसुराए चउव्विहाए आतोच्चविहीए उववेया फलेहिं पुण्णा विसदन्ति
 कुसविक्कुसविमुद्धरुक्खमूला जाव चिट्ठंति ३। एगोरुयदी० तत्थ २ बहवे दीवसिहा णाम
 दुमगणा पणत्ता समणाउसो!, जहा से संझाविरागसमए नवणिहिपतिणो दीविया चक्कवाल-
 विंदे पभूयवट्टिपलित्ताणेहिं धणिउज्जालियतिमिरमइए कणगणिगरकुसुमितपालियातयवणप्प-
 गासो कंचणमणिरयणविमलमहरिहतवणिज्जलविचित्तदंडाहिं दीवियाहिं सहसा पज्जलिऊस-
 वियणिद्धतेयदिप्पंतविमलगहगणसमप्पहाहिं वितिमिरकरसूरपसरिउल्लोयचिल्लियाहिं जावुज्जल-
 पहसियाभिरामाहिं सोभेमाणा तहेव ते दीवसिहावि दुमगणा अणेगयहुविहवीससाप-
 रिणामाए उज्जोयविधीए उववेदा फलेहिं पुण्णा विसदंति कुसविक्कुसवि० जाव चिट्ठंति ४।
 एगुरूयदीवे तत्थ २ बहवे जोतिसिहा णाम दुमगणा पणत्ता समणाउसो!, जहा से अचिरुग-
 यसरयसूरमंडलपंडंतउक्कासहरसदिप्पंतचिज्जालहुयवहनिद्धूमजलियनिद्धंतथोयतत्तवणिज्जकिं-
 सुयासोयजावासुयणकुसुमविमउलियपुंजमणिरयणकिरणजच्चहिंगुलुयणिगरूवाइरगूवा तहेव
 ते जोतिसिहावि दुमगणा अणेगयहुविहवीससापरिणयाए उज्जोयविहीए उववेदा सुहलेस्सा
 मंदलेस्सा मंदायवलेस्सा कूडाय इव ठाणठिया अन्नमन्नसमोगाढाहिं लेस्साहिं साए पभाए
 सपदेसे सन्वओ समंता ओभासंति उज्जोवेंति पभासंति कुसविक्कुसवि० जाव चिट्ठंति

३ प्रतिपत्तो
 मनुष्या-
 धि०
 उदेशः १
 सू० १११

॥ १४६ ॥

५ । एगुरुयदीवे तत्थ २ बहवे चित्तंगा णाम दुमगणा पणत्ता समणाउसो!, जहा से पेच्छायरे विचित्ते रम्मे वरकुसुमदाममालुल्लले भासंतमुक्कपुप्फुंजोवयारकलिए विरह्छि-
 विचित्तमल्लसिरिदाममल्लसिरिसमुदयप्पगब्भे गंधिमवेढिमपूरिमसंधाइमण मल्लेण छेयसिप्पियं
 विभारतिएण सव्वतो चैव समणुबद्धे पविरललवंतविप्पइहेहिं पंचवण्णेहिं कुसुमदामेहिं सोभ-
 माणेहिं सोभमाणे वणमालतगए चैव दिप्पमाणे तहेव ते चित्तंगायावि दुमगणा अणेगबहुवि-
 विहवीससापरिणयाए मल्लविहीए उववेया कुसविकुसवि० जाव चिहंति ६ । एगुरुयदीवे तत्थ
 २ बहवे चित्तरसा णाम दुमगणा पणत्ता समणाउसो!, जहा से सुगंधवरकलमसालिवि-
 सिट्ठणिरुवहतदुद्धरद्धे सारयघयगुडखंडमहुमेलिए अतिरसे परमण्णे होल्ल उत्तमवण्णगंधमंते
 रण्णे जहा वा चक्कवट्टिस्स होल्ल णिउणेहिं सल्लिएहिं वाउकप्पसेअंसित्ते इव ओ-
 दणे कलमसालिणिज्जत्तिएवि एक्के सव्वप्फमिउवसयसगसित्थे अणेगसालणगसंजुत्ते अहवा
 पडिपुण्णदब्बुवक्खडेसु सक्कए वण्णगंधरसफरिसजुत्तबलविरियपरिणामे इंदियबलपुट्टिवद्धणे खु-
 प्पिवासमहणे पहाणे गुलकटियखंडमच्छंडियउवणीए पमोयोगे सण्हसमियगब्भे हवेल्ल परमइडंग-
 संजुत्ते तहेव ते चित्तरसावि दुमगणा अणेगबहुविहवीससापरिणयाए भोजणविहीए उववेदा
 कुसविकुसवि० जाव चिहंति ७ । एगुरुए दीवे णं तत्थ २ बहवे मणियंगा नाम दुमगणा प-

पणत्ता समणाडसो !, जहा से हारद्वहारवट्टणगमडकुंडलवासुत्तगहेमजालमणिजालकणगजा-
 लगमुत्तगडचिहयकडगाखुडियएकावलिकंठसुत्तमंगरिमउरत्थगेवेल्लसोणिगिसुत्तगचूलामणिकणग-
 तिलगफुल्लसिद्धत्थकणवालिसिसिस्सरडसभचक्कगतलभंगतुडियहत्थिमालगवलक्खदीणारमा-
 लित्ता चंदस्सरमालित्ता हरिसयकेयूरवलयपालंबअंगुल्लेज्जकंचीमेहलाकलावपयरगपायजालधंदट्टि-
 यखिंखिणिरयणोरुजालत्थिगियवरणेउरचलणमालिया कणगणिगरमालिया कंचणमणिरयणभ-
 त्तिचित्ता भूसणविही बहुप्पगारा तहेव ते मणियंगवि दुमगणा अणेगवहुविहवीससापरिण-
 ताए भूसणविहीए उववेया कुसवि० जाव चिद्धंति ८ । एगुरुयए दीवे तत्थ २ बहवे गेहा-
 गारा नाम दुमगणा पणत्ता समणाडसो !, जहा से पागारदालगचरियदारगोपुरपासायाकास-
 तलमंडवएगसालविसालगतिसालगचउरंसचउसालगवभघरमोहणघरवलभिघरचित्तसालमालय-
 भत्तिघरवट्टंसचतुरंसणंदियावत्तसंठियातपंडुरतलमुंडमालहम्मियं अहव णं धवलहरअद्धमा-
 गहविभमसेलद्धसेलसंठियकूडागारदुसुविहिकोट्टगअणेगघरसरणलेणआवणविडंगजालचंदणि-
 ज्जूअपवरकदोवालिचंदसालियरुवविभत्तिकलिता भवणविही बहुविकप्पा तहेव ते गेहागारावि-
 दुमगणा अणेगवहुचिविधवीससापरिणयाए सुहारुहणे सुहोत्ताराए सुहनिक्वमणप्पवेसाए दह-
 रसोपाणपत्तिकलिताए पहरिक्काए सुहविहाराए मणेऽणुक्कलाए भवणविहीए उववेया कुसवि० जाव

३ प्रतिपत्तौ
 मनुष्या-
 धि०
 उद्देशः १
 सू० १११

॥ १४७ ॥

चिह्नंति ९ । एगोरुयदीवे तत्थ २ बहवे अपिगणा णामं दुमगणा पणत्ता समणाडसो ! जहा
 से अणेगसो मंतणुतं कंबलदुगुल्लकोसेज्जकालमिगपट्टचीणंसुयवरणातवारवणिगयतुआभर-
 णचित्तसहिणगकल्लणगभिंमिणीलकज्जलबहुवणरत्तपीतसुक्किलमक्खयमिगलोमहेमप्फरुण्णगअ-
 वसरत्तगसिंधुओसभदामिलवंगकालिंगनेलिणंतुमयभत्तिचित्ता वत्थविही बट्टुप्पकारा हवेज्ज
 वरपट्टणुगता वणरारागकलिता तहेव ते अणियणावि दुमगणा अणेगबहुविचिविहीससापरिण-
 ताए वत्थविधीए उववेया कुसविकुसवि० जाव चिह्नंति १० । एगोरुयदीवे णं भंते ! दीवे मणुयाणं
 केरिसए आगारभावपडोयारे पणत्ते ? , गोयमा ! ते णं मणुया अणुवमत्तरसोमचारूवा भोगुत्तम-
 गयलक्खणा भोगसस्सिरीया सुजायसव्वंगसुंदरंगा सुपतिट्ठियकुम्मचारूचलणा रत्तुप्पलपत्तम-
 उयसुकुमालकोमलतला नगनगरसागरमगरचक्कंकरं कलक्खणं कियचलणा अणुपुव्वसुसाहंतं-
 गुलीया उयणयत्तणुतंबणिद्धणखा संठियसुसिलिड्ढगुप्फा एणीकुरुविंदावत्तवट्टाणुपुव्वजंघा
 समुग्गणिमग्गगूढजाणू गतससणसुजातसण्णिभोरू वरवारणमत्तल्लुचिक्कमविलासितगती सुजा-
 तवत्तरगगुञ्जदेसा आइण्णहतोव णिरुवलेवा पसुइयवरतुरियसीहअतिरेगवट्ठियकडी साहयसो-
 णिंदसुसलदप्पणणिगरितवरकणगच्छक(रु)सरिसवरवइरपलितमज्झा उज्जयसमसहितसुजातज-
 च्चत्तणुकसिणणिद्धआदेज्जलडहसुकुमालमउयरमणीज्जरोमराती गंगावत्तपयाहिणावत्ततरंगभंगुर-

विकिरणतरुणबोधितअकोसायंतपडमंगंभीरवियडणाभी झसविहगसुजातपीणकुच्छी झसो-
 दरा सुहकरणा पम्हवियडणाभा सणयपासा संगतपासा सुंदरपासा सुजातपासा मितमाइय-
 पीणरतियपासा अकरंडुकणगरुयगनिम्मलसुजायनिरुवहयदेहधारी पसत्थवत्तीसलक्खणधरा
 कणगसिलातल्लज्जलपसत्थसमयलोवचियविच्छिन्नपिड्डलवच्छी सिरिवच्छंकियवच्छा पुरवरफ-
 लिहवद्वियसुया भुयगीसरविपुलभोगआयाणफलिहउच्छूढदीहवाहू जूयसन्निभपीणरतियपीवर-
 पड्डसंठियसुसिद्धिसिद्धघणथिरसुबद्धसुनिगूढपव्वसंधी रत्ततलोवहतमउयमंसलपसत्थलक्ख-
 णसुजायअच्छिद्दजालपाणी पीवरवद्वियसुजायकोमलवरंगुलीया तंबतलिणसुचिरुहरणिद्धणक्खा
 चंदपाणिलेहा सूरपाणिलेहा संखपाणिलेहा चक्कपाणिलेहा दिसासोअत्थियपाणिलेहा चंदसूरसं-
 खचक्कदिसासोअत्थियपाणिलेहा अणेगवरलक्खणुत्तमपसत्थसुचिरतियपाणिलेहा वरमहिसवरा-
 हसीहसहूलउसभणागवरपडिपुन्नविउलन्नतमइंदखंधा चउरंगुलसुप्पमाणकंबुवरसरिसगीवा अब-
 द्दित्तसुविभत्तसुजातचित्तमंसूमंसलसंठियपसत्थसहूलविपुलहणुयाओ तवित्तसिलप्पवालंबिंफ-
 लसन्निभाहरोद्धा पंडुरससिसगलविमलनिम्मलसंखगोखीरेणद्वगरयसुणालिया धवलदंतसेदी
 अखंडदंता अफुडियदंता अविरलदंता सुजातदंता एगदंतसेडिब्ब अणेगदंता हुतवहनिद्धंतधो-
 ततत्तवणिज्जरत्तलतालुजीहा गरुलायउड्डुतुंगणासा अवदालियपौडरीयणयणा कोकासितध-

बलपत्तलच्छा आणामियचावरुहलकिहपूराइयसंठियसंगतआयतसुजाततणुकसिणनिद्धसुमया
 अल्लीणप्पमाणजुत्तसवणा सुस्सवणा पीणमंसलकवोलदेसभागा अचिरुगयबालचंदसंठियपसत्थ-
 विच्छिन्नसमणिडाला उडुवतिपडिपुण्णसोमवदणा छत्तागारुत्तमंगदेसा घणणिचियसुबद्धलवख-
 णुण्णयक्कुडागारणिभपिंडियसिस्से दाडिमपुफ्फगासतवणिज्जसरिसनिम्मलसुजायकेसंतकेसभ्रमी
 सामलिबोडघणणिचियछोडियमिडविसयपसत्थसुहुमलक्खणसुगंधसुंदरसुयमोयगभिंणिगीलक-
 ज्जलपहट्टभमरगणणिद्धणिकुरुंबनिचियकुंचियपदाहिणावत्तसुद्धिसिरया लक्खणवंजणगुणोव-
 वेया सुजायसुविभत्तसुरूवगा पासाइया दरिसणिज्जा अभिरूवा पडिरूवा, ते णं मणुया हंसस्सरा
 कौचस्सरा नंदिघोसा सीहस्सरा सीहघोसा मंजुस्सरा मंजुघोसा सुस्सरा सुस्सरणिग्घोसा छाया-
 उब्भोतियंगमंगा वज्जरिसभनारायसंधयणा समचडरंसंसांठाणसंठिया सिणिद्धछवी णिरायंका
 उत्तमपसत्थअइसेसनिरुवमतणू जल्लमलकलंकसेयरयदोसवज्जियसरीरा निरुवमलेवा अणुलो-
 मवाडवेगा कंकग्गहणी कवोतपरिणामा सडणिव्व पोसपिंडितरोरुपरिणता विग्गहियउन्नयकुच्छी
 पउसुण्णलसरिसंगंधणिस्साससुरभिवदणा अट्टधणुसयं ऊसिया, तेसिं मणुयाणं चडसट्ठि पिट्टिक-
 रंडगा पणत्ता समणाडसो!, ते णं मणुया पगतिभद्दगा पगतिविणीतगा पगतिउवसंता पग-
 तियणुकोहमाणमायालोभा मिडमद्दवसंपण्णा अल्लीणा भद्दगा विणीता अप्पिच्छा असंनिहिंसं-

च्या अचंडा विडिंमंतरपरिवसणा जहिच्छियकामगामिणो य ते मणुयगणा पणत्ता समणाउसो ! ।
 तेसि णं भंते ! मणुयाणं केवतिकालस्स आहारट्टे समुप्पज्जति ? , गोयमा ! चउत्थभत्तस्स आहारट्टे
 समुप्पज्जति, एगोरुयमणुईणं भंते ! केरिसए आगारभावपडोथारे पणत्से ? , गोयमा ! ताओ णं
 मणुईओ सुजायसव्वंगसुंदरीओ पहाणमहिलागुणेहिं जुत्ता अचंतविसप्पमाणपउमसूमालकुम्मसं-
 ठितविसिद्धचलणाओ जुम्मिओ पीवरनिरंतरपुट्टसाहितंगुलीता उण्णयरतियनलिणंव सुइणिद्धण-
 खा रोमरहियवट्टलट्टसंठियअजहणपसत्थलक्खणअकोप्पजंघजुयला सुणिम्मियसुगूढजाणुमंड-
 लसुबद्धसंधी कयलिव्खंभातिरेगसंठियणिव्वणसुकुमालमउयकोमलअविरलसमसहितसुजातव-
 द्दपीवरणिरंतरोरू अट्टावयवीचीपट्टसंठियपसत्थविच्छिन्नपिह्लसोणी वदणायामप्पमाणदुगुणित-
 विसालमंसलसुबद्धजहणवरधारणीतो वज्जविराइयपसत्थलक्खणणिरोदरा तिवलिवलीयतणुण-
 मियमज्झितातो उज्जुयसमसहितजच्चतणुकसिणणिद्धआदेज्जलडहसुविभत्तसुजातकंतसोभंतरुइ-
 लरमणिज्जरोमराई गंगावत्तपदाहिणावत्तरंगभंगुरविकिरणतरुणवोधितअकोसायंतपउमवण-
 गंभीरवियडणाभी अणुव्भडपसत्थपीणकुच्छी सण्णयपासा संगयपासा सुजायपासा मितमा-
 तियपीणरइयपासा अकरंडुयकणगरुयगनिम्मलसुजायणिरुवहयगातलट्टी कंचणकलससममाणस-
 मसहितसुजातलट्टचूजुयआमेलगजमलजुगलवद्वियअव्सुण्णयरतियसंठियपयोधराओ सुयंगणु-

३ प्रतिपत्तौ
 मनुष्या-
 धि०
 उद्देशः १
 सू० १११

॥ १४९ ॥

पुव्वतणुयगोपुच्छवट्टसमसहियणमियआएज्जललियवाहाओ तंबणहा मंसलग्गहत्था पीवरको-
 मलवरंगुलीओ णिद्धपाणिलेहा रविससिसंखचक्कसोत्थियसुविभत्तसुविरतियपाणिलेहा पीणु-
 णयकक्खवत्थिदेसा पडिपुण्णगलकवोला चउरंगुलसुप्पमाणकंबुवरसरिसगीवा मंसलसंठियपस-
 त्थहणुया दाडिमपुप्फप्पगासपीवरकुं चियवराधरा सुंदरोत्तरोट्टा द्धिदगरयचंदकुंदवासंतिमउल-
 अच्छिद्विमलदसणा रतुप्पलपत्तमउयसुकुमालतालुजीहा कणय(व)रमुउलअकुडिलअवमुग्गतउ-
 ज्जुंतुंगणासा सारदणवकमलकुमुदकुवलथविमुक्कदलणिरसरिसलक्खणअंकियकंतणयणा पत्त-
 लचवलायंतंतंबलोयणाओ आणामितचावरुइलकिणहवभराइसंठियसंगतआययसुजातकसिण-
 णिद्धभमुया अल्लीणपमाणजुत्तसवणा पीणमट्टरभणिज्जगंडलेहा चउरंसपसत्थसमणिडाला कोमु-
 तिरयणिकरविमलपडिपुन्नसोमवयणा छत्तुन्नयउत्तिमंगा कुडिलसुसिणिद्धदीहसिरया छत्तज्झ-
 यजुगथूभदामिणिकमंडलुकलसवाविसोत्थियपडागजवमच्छकुम्मरहवरमगरसुकथालअंकुसअ-
 ट्ठावयवीइसुपइट्टकमयूरसिरिदामाभिसेयतोरणमेइणिउदधिवरभवणगिरिवरआयंसललियगतउ-
 संभसीहचमरउत्तमपसत्थवत्तीसलक्खणधरातो हंससरिसगतीतो कोतिलमधुरगिरिसुस्सराओ
 कंता सव्वस अणुनतातो ववगतवल्लिपलिया चंगदुव्वणवाहीदोभग्गसोगमुक्काओ उच्चत्तेण
 य नराण थोवूणमूसियाओ सभावसिंगाराचारचारुवसा संगतगतहसितभणियचेट्ठियविला-

संलावणिलुत्तोवयारकुसला सुंदरथणजहणवदणकरचलणयणमाला वणणलावणणजोव-
णविलासकलिया नंदणवणविवरचारिणीउव्व अच्छराओ अच्छरगपेच्छणिज्जा पासार्हतातो दरिस-
णिज्जातो अभिरूवाओ पडिरूवाओ । तासि णं भंते ! मणुईणं केवतिकालस्स आहारट्टे समुप्प-
ज्जति ? गोयमा ! चउत्थभत्तस्स आहारट्टे समुप्पज्जति । ते णं भंते ! मणुया किमाहारमाहारंति ?,
गोयमा ! पुढविपुप्फफलाहारा ते मणुयगणा पणत्ता समणाडसो ! । तीसे णं भंते ! पुढवीए केरि-
सए आसाए पणत्ते ? , गोयमा ! से जहाणामए गुलेति वा खंडेति वा सक्कराति वा मच्छंडियाति
वा भिसकंदेति वा पप्पडमोयएति वा पुप्फउत्तराह वा पउत्तराह वा अकोसिताति वा विज-
ताति वा महाविजयाह वा आयंसोवसाति वा अणोवसाति वा चाउरके गोखीरे चउठाणपरि-
णए गुडखंडमच्छंडिउवणीए मंदगिगकडीए वण्णेणं उववेए जाव फासेणं, भवेतारूवे सिता ?,
नो इणट्टे समट्टे, तीसे णं पुढवीए एत्तो इट्टराए चैव जाव मणामतराए चैव आसाए णं पणत्ते,
तेसि णं भंते ! पुप्फफलाणं केरिसए आसाए पणत्ते ? , गोयमा ! से जहानामए चाउरंतचक्कव-
ट्टिस्स कल्लणे पवरभोयणे सतसहरसनिप्फन्ने वण्णेणं उववेते गंधेणं उववेते रसेणं उववेते फासेणं
उववेते आसाइणिज्जे वीसाइणिज्जे दीवणिज्जे विंहणिज्जे दप्पणिज्जे मयणिज्जे सव्विदियगातपल्हाय-
णिज्जे, भवेतारूवे सिता ? , णो तिणट्टे समट्टे, तेसि णं पुप्फफलाणं एत्तो इट्टतराए चैव जाव आसाए णं

३ प्रतिपत्तौ
मनुष्या-

धि०

उद्देशः १

सू० १११

॥ १५० ॥

पणत्ते । ते णं भंते ! मणुया तमाहारमारिक्ता कहिं वसहिं उवेंति ? गोयमा ! रुक्खंगेहालता णं
 ते मणुयगणा पणत्ता समणाडसो ! । ते णं भंते ! रुक्खा किंसंठिया पणत्ता ? गोयमा ! कूडा-
 गारसंठिता पेच्छाघरसंठिता सत्तागारसंठिया झयसंठिया थूभसंठिया तोरणसंठिया गोपुरचे-
 तियपा(या)लगसंठिया अट्टालगसंठिया पासादसंठिया हम्मतलसंठिया गवक्खसंठिया बालग्गपो-
 त्तियसंठिता बलभीसंठिता अण्णे तत्थ बहवे वरभवणसयणासणविसिद्धसंठाणसंठिता सुहसी-
 यलच्छाया णं ते दुमगणा पणत्ता समणाडसो ! । अत्थि णं भंते ! एगोरूयदीवे दीवे गेहाणि वा
 गेहावणाणि वा ? , णो तिण्ठे सम्हे, रुक्खंगेहालया णं ते मणुयगणा पणत्ता समणाडसो ! । अत्थि
 णं भंते ! एगूरूयदीवे २ गामाति वा णगराति वा जाव सन्नियेसाति वा ? , णो तिण्ठे सम्हे, जहि-
 च्छित्तकामगामिणो ते मणुयगणा पणत्ता समणाडसो ! । अत्थि णं भंते ! एगूरूयदीवे असीति
 वा मसीइ वा कसीइ वा पणीति वा वणिज्जाति वा ? , नो तिण्ठे सम्हे, ववगयअसिमसिकि-
 सिपणियवाणिज्जा णं ते मणुयगणा पणत्ता समणाडसो ! । अत्थि णं भंते ! एगूरूयदीवे हिर-
 ण्णेति वा सुवन्नेति वा कंसेति वा दूसेति वा मणीति वा सुत्तिएति वा विपुलधणकणगरयणम-
 णिमोत्तियसंखसिलप्पवालसंतसारसावएज्जेति वा ? , हंता अत्थि, णो चेव णं तेसिं मणुयाणं
 तिब्बे ममत्तभावे ससुप्पज्जति । अत्थि णं भंते ! एगोरूयदीवे रायाति वा जुवरायाति वा ईसरेति

वा तलवरेह वा माडयियाति वा कोडुंयियाति वा इ०माति वा सेट्टीति वा सेणात्रतीति वा सत्यवा
 हाति वा?, णो तिण्ठे सम्भे, ववगयइहूसकारा णं ते मणुयगणा पणत्ता समणाडसो! । अत्थि
 णं भंते! एगूरुयदीवे २ दासाति वा पेसाह वा सिस्साति वा भयगाति वा भाइल्लुगाइ वा कम्म-
 गरपुरिसाति वा?, नो तिण्ठे सम्भे, ववगतअभिओगिता णं ते मणुयगणा पणत्ता समणाडसो! ।
 अत्थि णं भंते! एगोरुयदीवे दीवे माताति वा पियाति वा भायाति वा भइणीति वा भज्जाति
 वा पुत्ताति वा धूयाह वा सुणहाति वा?, हंता अत्थि, नो च्चव णं तेसि णं मणुयाणं तिन्वे पेमबंधणे
 ससुप्पज्जति, पयणुपेज्जबंधणा णं ते मणुयगणा पणत्ता समणाडसो! । अत्थि णं भंते! एगुरुयदीवे
 अरीति वा वेरिएति वा घातकाति वा वहकाति वा पडिणीताति वा पच्चमित्ताति वा?, णो ति-
 ण्ठे सम्भे, ववगतवेराणुबंधा णं ते मणुयगणा पणत्ता समणाडसो! । अत्थि णं भंते! एगोरुयदीवे
 मिसाति वा वतंसाति वा घडिताति वा सहीति वा सुहियाति वा महाभागाति वा संगतियाति
 वा?, णो तिण्ठे सम्भे, ववगतपेम्मा ते मणुयगणा पणत्ता समणाडसो! । अत्थि णं भंते! एगो-
 रुयदीवे आवाहाति वा वीवाहाति वा जण्णाति वा सद्दाति वा थालिपाकाति वा चेलोवणतणाति
 वा सीमंतुण्णयणाइ वा पिति(मत)पिंडनिवेदणाति वा?, णो तिण्ठे सम्भे, ववगतआवाहविवा-
 हजण्णभइथालिपागचेलोवणतणसीमंतुण्णयणमतपिंडनिवेदणा णं ते मणुयगणा पणत्ता सम-

३ प्रतिपत्तौ
 मनुष्या-
 धि०
 उद्देशः १
 सू० १११

॥ १५१ ॥

णाडसो ! । अत्थि णं भंते ! एगोरुयदीवे २ इंदमहाति वा खंदमहाति वा रुद्धमहाति वा सिवम-
 हाति वा वेसमणसहाइ वा सुगुंदमहाति वा णागमहाति वा जक्खमहाति वा भूतमहाति वा
 कूवमहाति वा तलायणदिमहाति वा द्हमहाति वा पव्वयमहाति वा रुक्खरोवणमहाति वा
 वेइयमहाइ वा थूममहाति वा ? , णो तिण्ठे सम्भे, ववगतमहमहिमा णं ते मणुयगणा पणत्ता
 समणाडसो ! । अत्थि णं भंते ! एगोरुयदीवे दीवे णडपेच्छाति वा णट्टपेच्छाति वा मल्लपेच्छाति
 वा सुट्ठियेपेच्छाइ वा विडंबगेपेच्छाइ वा कहगेपेच्छाति वा पवगपेच्छाति वा अक्खायगपेच्छाति
 वा लासगपेच्छाति वा लंखपे० मंखपे० तूणइल्लपे० तुंबवीणपे० कावणपे० मागहपे० जल्लपे० ? , णो
 तिण्ठे सम्भे, ववगतकोडहल्ला णं तेमणुयगणा पणत्ता समणाडसो ! । अत्थि णं भंते ! एगुरुयदीवे
 सगडाति वा रहाति वा जाणाति वा जुग्गाति वा गिल्लीति वा थिल्लीति वा पिपिल्लीइ वा पवह-
 णाणि वा सिवियाति वा संदमाणियाति वा ? , णो तिण्ठे सम्भे, पादचारविहारिणो णं ते मणु-
 स्सगणा पणत्ता समणाडसो ! । अत्थि णं भंते ! एगुरुयदीवे आसाति वा हत्थीति वा उट्ठाति
 वा गोणाति वा महिसाति वा खराति वा घोडाति वा अजाति वा एलाति वा ? , हंता अत्थि,
 नो चेव णं तेसिं मणुयाणं परिभोगत्ताए हव्वमागच्छंति । अत्थि णं भंते ! एगुरुयदीवे दीवे
 सीहाति वा वग्घाति वा विगाति वा दीवियाइ वा अच्छाति वा परस्सराति वा

तरच्छाति वा बिडालाह वा सुणगाति वा कोलसुणगाति वा कोकंतियाति वा ससगाति वा
 चित्तलाति वा चिल्ललाति वा?, हंता अत्थि, नो चैव णं ते अण्णमण्णस्स तेसिं वा मणुयाणं
 किंचि आवाहं वा पवाहं वा उप्पायंति वा छविच्छेदं वा करेति, पणतिभइका णं ते सावयगणा
 पणत्ता समणाडसो! । अत्थि णं भंते! एगुरुयदीवे दीवे सालीति वा वीहीति गोधूमाति वा
 जवाति वा तिलाति वा इक्खति वा?, हंता अत्थि, नो चैव णं तेसिं मणुयाणं परिभोगत्ताए
 हव्वमागच्छंति । अत्थि णं भंते! एगुरुयदीवे दीवे गत्ताइ वा दरीति वा घंसाति वा भिगूति वा
 उवाएति वा विसमेति वा विज्जलेति वा धूलीति वा रेणूति वा पंकेह वा चलणीति वा?, णो तिण्ठे
 सम्हे, एगुरुयदीवे णं दीवे बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पणत्ते समणाडसो! । अत्थि णं भंते!
 एगुरुयदीवे दीवे खाणूति वा कंटएति वा हीरएति वा सक्कराति वा तणकयवराति वा पत्तकयव-
 राइ वा असुतीति वा पूतियाति वा दुब्भिगंधाइ वा अचोक्खाति वा?, णो तिण्ठे सम्हे, ववगय-
 खाणुकंटहीरसक्करतणकयवरपत्तकयवरअसुतिपूतियदुब्भिगंधमचोक्खपरिवज्जिए णं एगुरुयदीवे,
 पणत्ते समणाडसो! । अत्थि णं भंते! एगुरुयदीवे दीवे दंसाति वा मसगाति वा पिसुयाति वा
 जूताति वा लिक्खाति वा ढंकुणाति वा?, णो तिण्ठे सम्हे, ववगतदंसमसगापिसुतजूतलिक्ख-
 ढंकुणपरिवज्जिए णं एगुरुयदीवे पणत्ते समणाडसो! । अत्थि णं भंते! एगुरुयदीवे अहीइ वा

३ प्रतिपत्तौ

मनुष्या-

धि०

उद्देशः १

सू० १११

॥ १५२ ॥

अयगराति वा महोरगाति वा?, हुंता अत्थि, नो चेष णं ते अन्नमन्नस्स तेसिं वा मणुयाणं किंचि
 आबाहं वा पबाहं वा छत्रिच्छेयं वा करेंति, पगहभद्दगा णं ते वालगगणा पणत्ता समणाडसो!।
 अत्थि णं भंते! एगुरुयदीवे गहदंडाति वा गहसुसलाति वा गहगज्जिताति वा गहजुद्धाति वा गह-
 संघाडगाति वा गहअवसव्वाति वा अब्भाति वा अब्भरुक्खाति वा संझाति वा गंधव्वनगराति
 वा गज्जिताति वा विज्जुताति वा उक्कापाताति वा दिसादाहाति वा णिग्घाताति वा पंसुविडीति वा
 जुवगाति वा जक्खालित्ताति वा धूमिताति वा महिताति वा रड्घाताति वा चंदोवरागाति वा
 सूरोवरागाति वा चंदपरिवेसाइ वा सूरपरिवेसाति वा पडिचंदाति वा पडिसूराति वा इंदधणूति
 वा उदगमच्छाति वा अमोहाइ वा कविहसियाइ वा पाईणवायाइ वा पडीणवायाइ वा जाव
 सुद्धवाताति वा गामदाहाति वा नगरदाहाति वा जाव सणिवेसदाहाति वा पाणक्खतज्जण-
 क्खयकुलक्खयधणक्खयवसणभूतमणारिताति वा?, णो तिण्हे समहे! अत्थि णं भंते! एगुरु-
 यदीवे दीवे डिंवाति वा डमराति वा कलहाति वा बोलाति वा खाराति वा वेराति वा विरुद्ध-
 रज्जाति वा?, णो तिण्हे समहे, ववगतडिंबडमरकलहबोलखारवेरविरुद्धरज्जिविज्जिता णं ते मणु-
 यगणा पणत्ता समणाडसो!। अत्थि णं भंते! एगुरुयदीवे दीवे महाजुद्धाति वा महासंगामाति
 वा महासत्थनिवयणाति वा महापुरिसवाणाति वा महारुधिरवाणाति वा नागवाणाति वा खेण-

धाणाह वा तामसवाणाह वा हुंभृत्तियाह वा कुलरोगाति वा गामरोगाति वा
 मंडलरोगाति वा सिरोवेदणाति वा अच्छिवेदणाति वा कण्ठवेदणाति वा गण्ठवेदणाह वा दंतवेद-
 णाह वा नखवेदणाह वा कासाति वा सासाति वा जराति वा दाहाति वा कच्छति वा खसराति-
 वा कुद्धाति वा कुडाति वा दगराति वा अरिसाति वा अजीरगति वा भगंदराह वा इंद्रगहाति
 वा खंदगहाति वा कुमारगहाति वा नागगहाति वा जक्खगहाति वा भूतगहाति वा उब्बे-
 यगहाति वा धणुगहाति वा एगाहियगहाति वा बेयाहियगहाति वा तेयाहियगहियाह वा
 वाउत्थगाहियाति वा हिययसूलाति वा मत्थगसूलाति वा पाससूलाह वा कुच्छिसूलाह वा जो-
 णिसूलाह वा गाममारीति वा जाव सन्निवेसमारीति वा पाणक्खय जाव वसणभूतमणारिताति वा?,
 णो तिण्ठे समंठे, वयगतरोगायंका णं ते मणुयगणा पणत्ता समणाउसो! । अत्थि णं भंते! एगुरू-
 यदीबे वीबे अतियासाति वा मंदवासाति वा सुबुडीह वा मंदबुडीति वा उहवाहाति वा पवाहाति
 वा दगुब्बेयाह वा दगुप्पीलाह वा गामवाहाति वा जाव सन्निवेसवाहाति वा पाणक्खय० जाव
 वसणभूतमणारिताति वा?, णो तिण्ठे समंठे, वयगतदगोवहवा णं ते मणुयगणा पणत्ता सम-
 णाउसो! । अत्थि णं भंते! एगुरूयदीबे वीबे अयागराति वा तम्भागराह वा सीसागराति वा
 सुब्बणागराति वा रत्तणागराति वा यइरागराह वा यसुहाराति वा शिरणवासाति वा सुयण-

वासाति वा रयणवासाति वा बइरवासाति वा आभरणवासाति वा पत्तवासाति वा पुष्पवासाति
 वा फलवासाति वा बीयवासा० मल्लवासा० गंधवासा० वण्णवासा० चुण्णवासा० खीरबुट्टीति
 वा रयणबुट्टीति वा हिरणबुट्टीति वा सुवण्ण० तरेव जाव चुण्णबुट्टीति वा सुकालाति वा बुका-
 लाति वा सुभिक्षवाति वा दुभिक्षवाति वा अप्पघाति वा महघाति वा कयाइ वा महाविक्रयाइ
 वा सण्णिहीइ वा सचयाइ वा निधीइ वा चिरपोराणाति वा पहीणसासामियाति वा
 पहीणसेउयाइ वा पहीणगोत्तागाराइं वा जाइं इमाइं गामागरणगरखेडकब्बडमंडंबदोणमुहपट्ट-
 णासमसंवाहसन्निवेसेसु सिंघाडगतिगचउक्कचरचउमुहमहापहपेहसु णगरणिद्धमणसुसाणगिरि-
 कंदरसन्तिसेलोवट्टाणभवणगिहेसु सन्निखित्ताइं चिडंति, नो तिण्ठे समट्टे । एयुरुयदीवे णं
 भंते ! दीवे मणुयाणं केवतियं कालं ठिती पणत्ता ? , गोयमा ! जहन्नेणं पलिओवमस्स असं-
 खेज्जइभागं असंखेज्जतिभागेण ऊणगं उक्कोसेण पलिओवमस्स असंखेज्जतिभागं । ते णं भंते !
 मणुया कालमासे कालं किच्चा कहिं गच्छंति कहिं उववज्जंति ? , गोयमा ! ते णं मणुया छम्मासा-
 वसेसाउया भिहुणताइं पसवंति अउणासीइं राइंदियाइं भिहुणाइं सारवखंति संगोविंति य, सार-
 खित्ता २ उस्ससित्ता निस्ससित्ता कासित्ता छीतित्ता अक्किडा अब्वहिता अपरियाविया [प-
 लिओवमस्स असंखिज्जइभागं परियाविय] सुहंसुहेणं कालमासे कालं किच्चा अन्नयरेसु देवलोएसु

देवत्ताए उववत्तारो भवन्ति, देवलोयपरिगहा णं ते मणुयगणा पणत्ता समणाडसो ! ॥ कहि णं
 भंते ! दाहिणिह्छाणं आभासियमणुस्साणं आभासियदीवे णामं दीवे पणत्ते !, गोयमा ! जंबू-
 दीवे दीवे बुल्लहिमवंतस्स वासधरपव्वतस्स दाहिणपुरच्छिमिह्छातो चरिमंतातो लवणसमुहं
 तिन्नि जोयण० सेसं जहा एगुरुयाणं णिरवसेसं सब्वं ॥ कहि णं भंते ! ! दाहिणिह्छाणं णंगो-
 ल्लिमणुस्साणं पुच्छा, गोयमा ! जंबूदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं बुल्लहिमवंतस्स वास-
 धरपव्वयस्स उत्तरपुरच्छिमिह्छातो चरिमंतातो लवणसमुहं तिणिण जोयणसताहं सेसं जहा ए-
 गुरुयमणुस्साणं ॥ कहि णं भंते ! दाहिणिह्छाणं वेसाणियमणुस्साणं पुच्छा, गोयमा ! जंबूदीवे
 दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं बुल्लहिमवंतस्स वासधरपव्वयस्स दाहिणपच्चत्थिमिह्छाओ च-
 रिमंताओ लवणसमुहं तिणिण जोयण० सेसं जहा एगुरुयाणं ॥ (सू० १११)

'एगोरुयदीवस्स णं भंते !' इत्यादि, एकोरुकद्वीपस्य णमिति पूर्ववत् भदन्त ! 'कीदृशः' क इव दृश्यः 'आकारभावप्रत्यवतारः'
 भूम्यादिस्वरूपसम्भवः प्रज्ञप्तः ? , भगवानाह—गौतम ! एकोरुकद्वीपे 'बहुसमरमणीयः' प्रभूतसमः सन् रम्यो भूमिभागः प्रज्ञप्तः ।
 'से जहानामए आलिगपुक्खरेइ वा' इत्यादिरुत्तरकुरुगमस्तावदनुसर्तव्यो यावदनुसज्जनासूत्रं, नवरसत्र नानाल्मिदं—मनुष्या अष्टौ
 धनुःशतान्युच्छ्रिता वक्तव्याश्चतुःषष्टिः पृष्ठकरण्डकाः—पृष्ठवंशाः, बृहत्प्रमाणानां हि ते वहवो भवन्ति, एकोनाशीति च रात्रिन्दिवानि
 स्वापत्यान्यनुपालयन्ति, स्थितिस्तेषां जघन्येन देशेनः पत्त्योपमासङ्ख्येयभागः, एतदेव व्याचष्टे—पत्त्योपमासङ्ख्येयभागन्यूनः, उत्कर्षतः

३ प्रतिपत्तौ
 मनुष्या-
 धि०
 उद्देशः १
 सू० १११

॥ १५४ ॥

परिपूर्णः पत्योपमासङ्ख्येयभागः ॥ 'कहि णं भंते!' इत्यादि, क भदन्त! दाक्षिणात्यानामाभाषिकमनुष्याणामाभाषिकद्वीपो नाम द्वीपः प्रज्ञप्तः?, भगवानाह—गौतम! जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य दक्षिणेन—दक्षिणस्यां दिशि खुल्लहिमवतो वर्षधरपर्वतस्य पूर्व-स्मात्प्रमान्तात् 'दक्षिणपूर्वेण' दक्षिणपूर्वस्यां दिशि लवणसमुद्रं खुल्लहिमवदंष्ट्राया उपरि त्रीणि योजनशतान्यवगाह्यात्रान्तरे दंष्ट्राया उपरि दाक्षिणात्यानामाभाषिकमनुष्याणामाभाषिकद्वीपो नाम द्वीपः प्रज्ञप्तः, शेषवक्तव्यता एकोरुकवद्वक्तव्या यावत्स्थितिसूत्रम् ॥ 'कहि णं भंते!' इत्यादि, क भदन्त! दाक्षिणात्यानां नाङ्गोलिकद्वीपो नाम द्वीपः प्रज्ञप्तः?, भगवानाह—गौतम! जम्बूद्वीपे द्वीपे मंदरस्य पर्वतस्य 'दक्षिणेन' दक्षिणस्यां दिशि खुल्लहिमवतो वर्षधरपर्वतस्य पाश्चात्याच्चरमान्ताद् 'दक्षिणपश्चिमेन' दक्षिणपश्चिमायां दिशि लवणसमुद्रं त्रीणि योजनशतान्यवगाह्यात्रान्तरे दंष्ट्राया उपरि दाक्षिणात्यानां नाङ्गोलिकमनुष्याणां नाङ्गोलिकद्वीपो नाम द्वीपः प्रज्ञप्तः, शेषं यथैकोरुकाणां तथा वक्तव्यं यावत्स्थितिसूत्रम् ॥ 'कहि णं भंते!' इत्यादि, क भदन्त! वैशालिकमनुष्याणां वैशालिकद्वीपो नाम द्वीपः प्रज्ञप्तः?, भगवानाह—गौतम! जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य 'दक्षिणेन' दक्षिणस्यां दिशि खुल्लहिमवतो वर्षधरपर्वतस्य पाश्चात्याच्चरमान्ताद् 'उत्तरपश्चिमेन' उत्तरपश्चिमायां दिशि लवणसमुद्रं त्रीणि योजनशतान्यवगाह्यात्रान्तरे दंष्ट्राया उपरि वैशालिकमनुष्याणां वैशालिकद्वीपो नाम द्वीपः प्रज्ञप्तः, शेषमेकोरुकवद् वक्तव्यं यावत्स्थितिसूत्रम् ॥

कहि णं भंते! दाहिणिह्लाणं ह्यकणमणुस्साणं ह्यकणदीवे णामं दीवे पणत्ते?, गोथमा! एगु-
 ख्यदीवस्स उत्तरपुरच्छिमिह्लातो चरिमंततो लवणसमुद्रं चत्तारि जोयणसयाइं ओगाहित्ता
 एत्थ णं दाहिणिह्लाणं ह्यकणमणुस्साणं ह्यकणदीवे णामं दीवे पणत्ते, चत्तारि जोयणसयाइं

आयामविक्रंभेणं थारस जोयणसया पन्नही किंचिविसेसूणा परिक्रवेणं, से णं एगाए पडमवर-
 धेतियाए अवसेसं जहा एगुरुयाणं । कहि णं भंते ! दाहिणिह्णाणं गजकणमणुस्साणं पुच्छा, गो-
 यमा ! आभासियदीवस्स दाहिणपुरच्छिमिह्णातो चरिमंतातो लवणसमुहं चत्तारि जोयणसताहं
 सेसं जहा हयकणाणं । एवं गोकणमणुस्साणं पुच्छा । वेसाणितदीवस्स दाहिणपच्चत्थिमिह्णातो
 चरिमंतातो लवणसमुहं चत्तारि जोयणसताहं सेसं जहा हयकणाणं । सक्कुलिकणाणं पुच्छा,
 गोयमा ! पंगोलियदीवस्स उत्तरपच्चत्थिमिह्णातो चरिमंतातो लवणसमुहं चत्तारि जोयणसताहं
 सेसं जहा हयकणाणं ॥ आतंसमुहाणं पुच्छा, हतकणयदीवस्स उत्तरपुरच्छिमिह्णातो चरिमंतातो
 पंच जोयणसताहं ओगाहिच्चा एत्थ णं दाहिणिह्णाणं आयंसमुहमणुस्साणं आयंसमुहदीवे णामं
 दीवे पणत्ते, पंच जोयणसयाहं आयामविक्रंभेणं, आसमुहाईणं छ सया, आसकन्नाईणं सत्त,
 उक्कासुहाईणं अट्ठ, घणदंताइणं जाव नव जोयणसयाहं,—एगूरुयपरिक्रवेवो नव चेव सयाहं अउण-
 पन्नाहं । थारसपन्नडाहं हयकणाईणं परिक्रवेवो ॥१॥ आयंसमुहाईणं पन्नरसेकासीए जोयणसते किं-
 चिविसेसाधिए परिक्रवेणं, एवं एतेणं कमेणं उवउञ्जण णेतत्त्वा चत्तारि चत्तारि एगपमाणा,
 णाणत्तं ओगाहे, विक्रंभे परिक्रवेवे पढमबीततियचउक्काणं उग्गहो विक्रंभो परिक्रवेवो भणितो,
 चउत्थचउक्के छजोयणसयाहं आयामविक्रंभेणं अट्टारसत्ताणउते जोयणसते विक्रंभेणं । पंचम-

बडके सत्त जोयणसताइं आयामविकखंभेणं बावीसं तेरसोत्तरे जोयणसए परिकखेवेणं । छट्ठचउके
 अट्ठजोयणसताइं आयामविकखंभेणं पणुवीसं गुणतीसजोयणसए परिकखेवेणं । सत्तमचउके नव-
 जोयणसताइं आयामविकखंभेणं दो जोयणसहस्साइं अट्ठ पणयाले जोयणसए परिकखेवेणं ।
 जस्स य जो विकखंभो उग्गहो तस्स तत्तिओ चेव । पढमाइयाण परिरतो जाण सेसाण अ-
 हिओ उ ॥ १ ॥ सेसा जहा एगुरुयदीवस्स जाव सुद्धदंतदीवे देवलोकपरिग्गहा णं ते मणुयगणा
 पणत्ता समणाउसो ! ॥ कहि णं भंते ! उत्तरिच्छाणं एगुरुयमणुस्साणं एगुरुयदीवे णामं दीवे प-
 णत्ते?, गोयमा ! जंबूदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरेणं सिहरिस्स वासथरपव्वयस्स उत्तर-
 पुरच्छिमिच्छाओ चरिमंताओ लवणससुदं तिण्णि जोयणसताइं ओगाहिता एवं जहा दाहिणि-
 छाण तहा उत्तरिच्छाण भाणितव्वं, णवरं सिहरिस्स वासहरपव्वयस्स विदिसासु, एवं जाव
 सुद्धदंतदीवेत्ति जाव सेत्तं अंतरदीवका ॥ (सू० ११२) । से किं तं अकम्मभूमगमणुस्सा?, २
 तीसविधा पणत्ता, तंजहा—पंचहिं हेमवएहिं, एवं जहा पणवणापदे जाव पंचहिं उत्तरकुरुहिं,
 सेत्तं अकम्मभूमगा । से किं तं कम्मभूमगा?, २ पणरसविधा पणत्ता, तंजहा—पंचहिं भर-
 हेहिं पंचहिं एरवएहिं पंचहिं महाविदेहेहिं, ते समासतो दुविहा पणत्ता, तंजहा—आयरिया
 मिलेच्छा; एवं जहा पणवणापदे जाव सेत्तं आयरिया, सेत्तं गब्भवक्कंतिया, सेत्तं मणुस्सा ॥ (सू० ११३)

‘कहि णं भंते !’ इत्यादि, क भदन्त ! ह्यकर्णमनुष्याणां ह्यकर्णद्वीपो नाम द्वीपः प्रज्ञप्तः?, भगवानाह—गौतम ! एकोरुकद्वीपस्य पूर्वसाचरमान्ताद् उत्तरपूर्वस्थां दिशि लवणसमुद्रं चत्वारि योजनशतान्यवगाह्यात्रान्तरे छुल्लहिमवदंष्ट्राया उपरि जम्बूद्वीपवेदिकान्तादपि चतुर्योजनशतान्तरे दक्षिणाल्यानां ह्यकर्णमनुष्याणां ह्यकर्णद्वीपो नाम द्वीपः प्रज्ञप्तः, स च चत्वारि योजनशतान्यायामविष्कम्भेन द्वादश पञ्चषष्टानि योजनशतानि किञ्चिद्विशेषाधिकानि परिक्षेपेण, शेषं यथैकोरुकमनुष्याणां । एवमाभापिकद्वीपस्य पूर्वसाचरमान्ता-दक्षिणपूर्वस्थां दिशि चत्वारि योजनशतानि लवणसमुद्रमवगाह्यात्रान्तरे छुल्लहिमवदंष्ट्राया उपरि जम्बूद्वीपवेदिकान्ताच्चतुर्योजनशतान्तरे गजकर्णमनुष्याणां गजकर्णो द्वीपो नाम द्वीपः प्रज्ञप्तः, आयामविष्कम्भपरिधिपरिमाणं ह्यकर्णद्वीपवत् । नाङ्गोलिकद्वीपस्य पश्चिमाचर-मान्तादक्षिणपश्चिमेन चत्वारि योजनशतानि लवणसमुद्रमवगाह्यात्रान्तरे छुल्लहिमवदंष्ट्राया उपरि जम्बूद्वीपवेदिकान्ताच्चतुर्योजनशतान्तरे गोकर्णमनुष्याणां गोकर्णद्वीपो नाम द्वीपः प्रज्ञप्तः, आयामविष्कम्भपरिधिपरिमाणं ह्यकर्णद्वीपवत् । वैशालिकद्वीपस्य पश्चिमाचरमान्ताद् उत्तरपश्चिमायां दिशि लवणसमुद्रमवगाह्य चत्वारि योजनशतानि अत्रान्तरे छुल्लहिमवदंष्ट्राया उपरि जम्बूद्वीपवेदिकान्ताच्चतुर्योजनशता-न्तरे दक्षिणाल्यानां शङ्कुलीकर्णमनुष्याणां शङ्कुलीकर्णद्वीपो नाम द्वीपः प्रज्ञप्तः, आयामविष्कम्भपरिधिपरिमाणं ह्यकर्णद्वीपवत्, पद्म-वरवेदिकावनपण्डमनुष्यादिस्वरूपं च समस्तमेकोरुकद्वीपवत् । एवमेतेनाभिलोपेनामीपां ह्यकर्णादीनां चतुर्णां द्वीपानां परतो यथाक्रमं पूर्वोत्तरादिविदिक्षु पञ्च योजनशतानि लवणसमुद्रमवगाह्य पञ्चयोजनशतान्यायामविष्कम्भा एकाशीत्यधिकपञ्चदशयोजनशतपरिक्षेपाः पद्मव-रवेदिकावनपण्डमण्डितवाह्यप्रदेशा जम्बूद्वीपवेदिकान्तात्पञ्चयोजनशतप्रमाणान्तरा आदर्शमुखमेण्डमुखायोमुखनामानश्चत्वारो द्वीपा वक्तव्याः, तद्यथा—ह्यकर्णस्य परत आदर्शमुखो गजकर्णस्य परतो मेण्डमुखो गोकर्णस्य परतोऽयोमुखः शङ्कुलीकर्णस्य परतो गोमुखः ।

एतेषामप्यादर्शमुखादीनां चतुर्णां द्वीपानां परतो भूयोऽपि यथाक्रमं पूर्वोत्तरादिविदिक्षु प्रत्येकं लवणसमुद्रं षट् षड् योजनशतान्यवगाह्य
 पड्योजनशतायामविष्कम्भाः सप्तनवत्यधिकाष्टादशयोजनशतपरिक्षेपाः पद्मवरवेदिकावनषण्डमण्डितपरिसरा जम्बूद्वीपवेदिकान्तात् षड्यो-
 जनशतप्रमाणान्तरा अश्वमुखहस्तिमुखसिंहमुखव्याघ्रमुखनामानश्चत्वारो द्वीपा वक्तव्याः, तद्यथा—आदर्शमुखः परतोऽश्वमुखः, मेण्डमु-
 खस्य परतो हस्तिमुखः, अयोमुखस्य परतः सिंहमुखः, गोमुखस्य परतो व्याघ्रमुखः । एतेषामश्वमुखादीनां चतुर्णां द्वीपानां परतो य-
 थाक्रमं पूर्वोत्तरादिविदिक्षु प्रत्येकं सप्त सप्त योजनशतानि लवणसमुद्रमवगाह्य सप्तयोजनशतायामविष्कम्भाबयोद्दशाधिकद्विंशतियोज-
 नशतपरिरयाः पद्मवरवेदिकावनषण्डसमवगूढाः जम्बूद्वीपवेदिकान्तात्सप्तयोजनशतप्रमाणान्तरा अश्वकर्णहरिकर्णकपर्णकपर्णप्रारणनामा-
 नश्चत्वारो द्वीपा बोध्याः, तद्यथा—अश्वमुखस्य परतोऽश्वकर्णः हस्तिमुखस्य परतो हरिकर्णः सिंहमुखस्य परतोऽकर्णः व्याघ्रमुखस्य परतः
 कर्णप्रारणः, तत् एतेषामप्यश्वकर्णादीनां चतुर्णां द्वीपानां परतो यथाक्रमं पूर्वोत्तरादिविदिक्षु प्रत्येकमष्टौ अष्टौ योजनशतानि लवण-
 समुद्रमवगाह्याष्टयोजनशतायामविष्कम्भा एकोनत्रिंशदधिकपञ्चविंशतियोजनशतपरिक्षेपाः पद्मवरवेदिकावनषण्डमण्डितपरिसरा जम्बू-
 द्वीपवेदिकान्तादष्टयोजनशतप्रमाणान्तरा उल्कामुखमेघमुखविद्युन्मुखविद्युद्दन्ताभिधानाश्चत्वारो द्वीपा वक्तव्याः, तद्यथा—अश्वकर्णस्य
 परत उल्कामुखः हरिकर्णस्य परतो मेघमुखः अकर्णस्य परतो विद्युन्मुखः कर्णप्रारणस्य परतो विद्युद्दन्तः, एतेषामप्युल्कासुखादीनां
 चतुर्णां द्वीपानां परतो यथाक्रमं पूर्वोत्तरादिविदिक्षु प्रत्येकं नव नव योजनशतानि लवणसमुद्रमवगाह्य नवनवयोजनशतायामविष्कम्भाः
 पञ्चचत्वारिंशदधिकाष्टाविंशतियोजनशतपरिक्षेपाः पद्मवरवेदिकावनषण्डसमवगूढा जम्बूद्वीपवेदिकान्तात् नवयोजनशतप्रमाणान्तरा
 घनदन्तलष्टदन्तगूढदन्तशुद्धदन्तनामानश्चत्वारो द्वीपाः, तद्यथा—उल्कामुखस्य परतो घनदन्तः मेघमुखस्य परतो लष्टदन्तः विद्युन्मु-

सस्य परतो गूढदन्तः विदुदन्तस्य परतः शुद्धदन्तः । एतेषामेव द्वीपानामवगाहायामविष्कम्भपरिरयपरिमाणसङ्ग्रहाथापट्टमाह—“प-
 ढमंसि तिस्रि उ सया सेसाण सउत्तरा नव उ जात्र । ओगाहं विक्खंभं दीवाणं परिरयं वोच्छं ॥ १ ॥ पढमचउक्कपरिरया बीयच-
 उक्कस परिरओ अहिओ । सोलेहिं तिहि उ जोयणसएहिं एमेव सेसाणं ॥ २ ॥ एगोरुयपरिखेवो नव चैव सयाहं अउणपण्णाहं ।
 वारस पण्णट्ठाहं हयकण्णाणं परिक्खेवो ॥ ३ ॥ पणरस एक्कासीया आयंससुहाण परिरओ होइ । अट्टार सत्तनउया आससुहाणं
 परिक्खेवो ॥ ४ ॥ यात्रीसं तेराहं परिखेवो होइ आसकन्नायं । पणुवीस अउणतीसा उक्कासुहपरिरओ होइ ॥ ५ ॥ दो चैव सहस्साहं अट्टेव
 सया हवंति पणयाला । घणदंतदीवाणं विसेसमहिओ परिक्खेवो ॥ ६ ॥” व्याख्या—प्रथमे द्वीपचतुष्के चिन्त्यमाने त्रीणि योजनशतान्यव-
 गाहनां—लवणसमुद्रावगाहं विष्कम्भं च, विष्कम्भग्रहणादायामोऽपि गृह्यते तुल्यपरिमाणत्वात्, जानीहि इति क्रियाशेषः, शेषाणां
 द्वीपचतुष्कानां शतौत्तराणि त्रीणि शतानि अवगाहनाविष्कम्भं तावज्जानीयाद् यावन्नव शतानि, तद्यथा—द्वितीयचतुष्के चत्वारि
 शतानि, तृतीये पञ्च शतानि, चतुर्थे षट् शतानि, पञ्चमे सप्त शतानि, षष्ठेऽष्टौ शतानि, सप्तमे नव शतानि, अत ऊर्ध्वं द्वीपानामेकोरुक्-
 प्रच्युतीनां ‘परिरयं’ परिरयप्रमाणं वक्ष्ये । शतिकातमेव निर्वाहयति—‘पढमचउक्के’त्यादि, ‘प्रथमचतुष्के परिरयात्’ प्रथमद्वीपच-
 तुष्के परिरयपरिमाणात् द्वितीयचतुष्कस्य—द्वितीयद्वीपचतुष्टयस्य परिरयः—परिरयपरिमाणमधिकं पूर्वपूर्वचतुष्कपरिरयपरिमाणादवसातव्यम्, एतदेव
 ‘एवमेव’ अनेनैव प्रकारेण शेषाणां ‘द्वीपानां’ द्वीपचतुष्कानां परिरयपरिमाणमधिकं पूर्वपूर्वचतुष्कपरिरयपरिमाणादवसातव्यम्, एतदेव
 चैतेन दर्शयति—‘एकोरुक्परिक्षेपे’ एकोरुक्परिक्षेपे’ एकोरुकोपलक्षितप्रथमद्वीपचतुष्कपरिक्षेपे नव शतानि एकोनपञ्चाशानि—एको-
 नपञ्चाशदधिकानि । ततस्त्रिषु योजनशतेषु पोडशोत्तरेषु ग्रक्षिप्तेषु ‘हयकण्णाण’मिति वचनात् हयकर्णप्रमुखाणां द्वितीयानां चतुर्णां

३ प्रतिपत्तौ
 मनुष्या-
 धिकारः
 उद्देशः १
 सू० ११३

॥ १५७ ॥

द्वीपानां परिक्षेपो भवति, स च द्वादश योजनशतानि पञ्चषष्ट्यधिकानि । तत्रापि त्रिषु योजनशतेषु षोडशोत्तरेषु प्रक्षिप्तेषु 'आयंसमुहाणं'ति आदर्शमुखप्रमुखाणां तृतीयानां चतुर्णां द्वीपानां परिरयपरिमाणं भवति, तच्च पञ्चदश योजनशतान्येकाशीत्यधिकानि । ततो भूयोऽपि त्रिषु योजनशतेषु षोडशोत्तरेषु प्रक्षिप्तेषु 'आसमुहाणं'ति अश्वमुखप्रभृतीनां चतुर्थानां चतुर्णां द्वीपानां परिक्षेपः; तद्यथा—अष्टादश योजनशतानि सप्तनवतानि—सप्तनवत्यधिकानि । तेष्वपि त्रिषु योजनशतेषु षोडशोत्तरेषु प्रक्षिप्तेषु 'आसकण्णाणं'ति अश्वकर्णप्रमुखाणां पञ्चानां चतुर्णां द्वीपानां परिक्षेपो भवति, तद्यथा—द्वाविंशतियोजनशतानि त्रयोदशानि—त्रयोदशाधिकानि । ततो भूयोऽपि त्रिषु योजनशतेषु षोडशोत्तरेषु प्रक्षिप्तेषु 'उल्कामुखपरिरयः' उल्कामुखपद्मद्वीपचतुष्कपरिरयपरिमाणं भवति, तद्यथा—पञ्चविंशतियोजनशतानि एकोनत्रिंशदधिकानि । ततः पुनरपि त्रिषु योजनशतेषु षोडशोत्तरेषु प्रक्षिप्तेषु 'घनदन्तद्वीपस्य' (पानां) घनदन्तप्रमुखसप्तमद्वीपचतुष्कस्य परिक्षेपः; तद्यथा—द्वे सहस्रे अष्टौ शतानि पञ्चचत्वारिंशानि—पञ्चचत्वारिंशदधिकानि 'विसेसमहिओ' इति किञ्चिद्विशेषाधिकः अधिकृतः परिक्षेपः; पञ्चचत्वारिंशानि किञ्चिद्विशेषाधिकानीति भावार्थः; इदं च पद्मन्तेऽभिहितत्वात्सर्वत्राप्यभिसम्बन्धनीयं, तेन सर्वत्रापि किञ्चिद्विशेषाधिकमुत्कल्पं परिरयपरिमाणमवसातव्यं । तदेवमेते हिमवति पर्वते चतसृषु विदिक्षु व्यवस्थिताः सर्वसङ्ख्याऽष्टाविंशतिः; एवं हिमवत्तुल्यवर्णप्रमाणपद्मद्वीपप्रमाणायामविष्कम्भभावगाह्युण्डरीकद्वेदोपशोभिते शिखरिण्यपि पर्वते लवणोदार्णवजलसंस्पर्शोद्गारभ्य यथोक्तप्रमाणान्तराश्रयतसृषु विदिक्षु एकोरुकादिनामानोऽक्ष्णपान्तरालायामविष्कम्भा अष्टाविंशतिसङ्ख्या द्वीपा वेदितव्याः; तथा चाह—'कहि णं भंते ! उत्तरिह्माणं एगोरुयमणुस्साणं एगोरुयदीवे णासं दीवे पण्णत्ते ?; गोयसा ! जंबुदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरेणं सिहरिपव्वयस्स पुरच्छिमिल्लओ चरिमंताओ

लवणसमुद्रं तिन्नि जोयणसयाइं ओगाहिता तत्थ णं उत्तरिह्माणं एगोरुयमणुस्साणं एगोरुयदीवे नामं दीवे पणत्ते” इत्यादि सर्वं तदेव, नवरसुत्तरेण विभापा कर्त्तव्या, सर्वसङ्घया पट्पञ्चाशदन्तरद्वीपाः, उपसंहारमाह—‘सेत्तमंतरदीवगा’ते एतेऽन्तरद्वीपकाः । अकर्मभूमकाः कर्मभूमकाश्च यथा प्रज्ञापनायां प्रथमे प्रज्ञापनाख्ये पदे तथैव वक्तव्या यावत् ‘सेत्तं चरित्तारिया सेत्तं मणुस्सा’ इति पदम्, इह तु ग्रन्थगौरवभयान्न लिख्यत इति, उपसंहारमाह—‘सेत्तं मणुस्सा’ त एते मनुष्याः ॥ तदेवमुक्त्वा मनुष्याः, सम्प्रति देवानभिधित्सुराह—

से किं तं देवा?, देवा चउन्विहा पणत्ता, तंजहा-भवणवासी चाणमंतरा जोहसिया वेमाणिया (सू० ११४) से किं तं भवणवासी?, २ दसविहा पणत्ता, तंजहा-असुरकुमारा जहा पणवणापदे देवाणं भेओ तथा भाणितव्वो जाव अणुत्तरोववाइया पंचविधा पणत्ता, तंजहा-विजयवेजयंत जाव सब्वट्टसिद्धगा, सेत्तं अणुत्तरोववातिया ॥ (सू० ११५) कहिणं भंते! भवणवासिदेवाणं भवणा पत्तत्ता?, कहिणं भंते! भवणवासी देवा परिचसंति?, गोयसा! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए असीउत्तरजोयणसयसहस्सयाहल्लए, एवं जहा पणवणाए जाव भवणवासाइता, त(ए)त्थ णं भवणवासीणं देवाणं सत्ता भवणकोडीओ वाचत्तरि भवणावाससयसहस्सा भवंत्तिसिमक्खाता, तत्थ णं वह्वे भवणवासी देवा परिचसंति-असुरा नाग सुवन्ना य जहा पणवणाए जाव विहरंति ॥ (सू० ११६) कहिणं भंते! असुरकुमाराणं देवाणं भवणा प०?, पुच्छा, एवं जहा पणवणाठाणपदे

३ प्रतिपत्तौ
देवाधि-

कारः

उद्देशः १

सू० ११६

॥ १५८ ॥

जाव विहरति ॥ कहि णं भंते ! दाहिणिह्लाणं असुरकुमारदेवाणं भवणा पुच्छा, एवं जहा ठाण-
पदे जाव चमरे, तत्थ असुरकुमारिदे असुरकुमाराया परिवसति जाव विहरति ॥ (सू० ११७)

‘से किं त’ मित्यादि, अथ के ते देवाः ?, सूरिराह—देवाश्चतुर्विधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—भवनवासिनो वानमन्तरा ज्योतिष्का वैमानिकाः, असीपां च शब्दानां व्युत्पत्तिर्यथा प्रज्ञापनाटीकायां तथा वेदितव्या ॥ ‘से किं त’मित्यादि, अथ के ते भवनवासिनः ?, सूरिराह—भवनवासिनो दशविधाः प्रज्ञप्ताः, एवं देवानां प्रज्ञापनागतप्रथमप्रज्ञापनाख्यपद इव तावद्भेदो वक्तव्यो यावत्सर्वार्थदेवा इति ॥ सम्प्रति भवनवासिनां देवानां भवनवसनप्रतिपादनार्थमाह—‘कहि णं भंते !’ इत्यादि, क भदन्त ! भवनवासिनां देवानां भवनानि प्रज्ञप्तानि ?, क भदन्त ! भवनवासिनो देवाः परिवसन्ति ?, भगवानाह—गौतम ! ‘इमीसे ण’मित्यादि, ‘अस्याः’ प्रत्यक्षत उपलभ्यमानाया यत्र वयमास्हे रत्नप्रभायाः पृथिव्याः ‘अशीत्युत्तरयोजनशतसहस्रबाहल्यायाः’ अशीत्युत्तरम्—अशीतिसहस्राधिकं योजनशतसहस्रं बाहल्यं—पिण्डभावो यस्याः सा तथा, तस्या उपर्येकं योजनसहस्रमग्राह्याधस्तादेकं योजनसहस्रं वर्जयित्वा मध्ये ‘अष्टसप्तते’ अष्टसप्ततिसहस्राधिके योजनशतसहस्रे, ‘अत्र’ एतस्मिन् स्थाने भवनवासिनां देवानां सप्त भवनकोटयो द्विसप्ततिर्भवनावासशतसहस्राणि भवन्तीति आख्यातानि मया शेषैश्च तीर्थकृद्भिः, तत्र सप्तकोट्यादिभावनैव—चतुःषष्टिः शतसहस्राणि भवनामसुरकुमाराणां चतुरशीतिः शतसहस्राणि नागकुमाराणां द्विसप्ततिः शतसहस्राणि सुवर्णकुमाराणां षण्णवतिः शतसहस्राणि वायुकुमाराणां, द्वीपकुमारादीनां पण्णां प्रत्येकं षट्सप्ततिः शतसहस्राणि भवनानां, ततः सर्वसङ्ख्यया यथोक्तं भवनसङ्ख्यानं भवति । ‘ते णं भवणा’ इत्यादि, तानि, सूत्रे पुंस्त्वनिर्देशः प्राकृतत्वात्, णमिति वाक्यालङ्कारे भवनानि बहिः ‘वृत्तानि’ वृत्ताकाराणि अन्तः

समचतुरस्राणि अधस्तलभागेषु पुष्करकर्णिकासंस्थानसंस्थितानि, 'भवणवणवो भाणियवो जहा ठाणपदे जाव पडिरूवा' इति, उक्तप्रकारेण भवनवर्णको भणितव्यो यथा प्रज्ञापनायां द्वितीये स्थानाख्ये पदे, स च तावद् यावत् 'पडिरूवा' इति पदं, स चैवम्—“उक्किणंतंरविउलंगंभीरखायपरिखा पागारट्टालयकवाडतोरणपडिडुवारदेसभागा जंतसयिग्घिमुसलमुसंडिपरिवारिया अजोञ्जा सयाजया सयागुत्ता अडयालकोट्टरइया अडयालकयवणमाला खेमा सिवा किंकरअमरदंडोवरक्खिया लाउल्लोइयमहििया गोसीससरसरत्तचंदणदइरदिण्णपंचंगुलितला उवचियचंदणकलसा चंदणघडसुकयतोरणपडिडुवारदेसभागा आसत्तोसत्तविउलवट्टवघारियम-लदामकलावा पंचवणणसरसमुक्कपुण्फुजोवयारकलिया कालागुरुपवरकुंडुरुक्कतुरुक्कधूमघमधैतंगंधुद्धुयाभिरामा सुगन्धवरगंधगंधिया गंधवट्टिभूया अच्छरगणसंधसंविक्किण्णा दिव्वतुडियसइसंपणदिया सव्वरयणामया अच्छा सण्हा घट्टा मट्टा नीरया निम्मला निपंका निक्कडच्छाया सप्पभा समिरीया सउज्जोया पासाईया दरसणिज्जा अभिरूवा पडिरूवा” इति, अस्य व्याख्या—उत्की-र्णमिव उत्कीर्णं अतीव व्यक्तमिति भावः, उत्कीर्णमन्तरं यासां खातपरिखानां ता उत्कीर्णान्तराः किमुक्तं भवति?—खातानां परि-खाणां च स्पष्टवैचित्त्योन्मीलनार्थमपान्तराले महती पाली समस्तीति, खातानि च परिखाश्च खातपरिखाः उत्कीर्णान्तरा विपुला-विस्तीर्णा गम्भीरा—अलव्धमध्यभागाः खातपरिखा येषां भवनानां परितस्तानि उत्कीर्णान्तरविपुलगम्भीरखातपरिखानि, खातपरिखाणां चायं प्रतिविशेषः—परिखा उपरि विशालाऽधः सङ्कुचिता, खातं तूभयत्रापि सममिति, 'पागारट्टालककवाडपडिडुवारदेसभागा' इति प्रतिभवनं प्राकारेषु अट्टालककपाटतोरणप्रतिद्वाराणि—अट्टालककपाटतोरणप्रतिद्वाररूपा देशभागा—देशविशेषा येषु तानि प्राका-राट्टालककपाटतोरणप्रतिद्वारदेशभागानि, तत्राट्टालकाः—प्राकारस्योपरि श्रृत्याश्रयविशेषाः कपादानि—प्रतोलीद्वारसत्कानि, एतेन प्रतोत्यः

॥ १५९ ॥

३ प्रतिपत्तौ
देवाधि-
कारः
उद्देशः १
सू० ११७

सर्वत्र सूचिता अन्यथा कपादानामसम्भवात्, सोर्यानि—प्रतीरानि, तानि न प्रतोलीद्वारेषु, मतिद्वाराणि—मूलद्वारापात्सत्कपत्सन्ति लघुद्वाराणि । तथा 'जंतसयिग्घिमुसलमुसंडिपरिवारिया' इति यन्माणि—नानाप्रकाराणि सत्सन्त्यो—माहागण्डयो माहाशिला वा यानि पातितः सत्यः पुरुपाणां क्षतादि

सर्वत्र सूचिता अन्यथा कपाटानामसम्भवात्, तोरणानि-प्रतीतानि, तानि च प्रतोलीद्वारेषु, प्रतिद्वाराणि-मूलद्वारापान्तरालवर्चीनि लघुद्वाराणि । तथा 'जंतसयग्धिसुसलसुसंदिपरिवारिया' इति यन्त्राणि-नानाप्रकाराणि शतत्रयो-महायष्टयो महाशिला वा याः पातिताः सत्यः पुरुषाणां शतानि त्रान्ति सुशलानि-प्रतीतानि सुषण्डयः-शस्त्रविशेषास्तैः परिवारितानि-समन्ततो वेष्टितानि अत एवायोध्यानि-परैर्योद्धुमशक्यानि अयोध्यत्वादेव 'सदाजयानि' सदा-सर्वकालं जयो येषु तानि सदाजयानि सर्वकालं जयवन्तीति भावः, तथा सदा-सर्वकालं गुप्तानि ग्रहरणैः पुरुर्यैश्च योद्धुभिः सर्वतः-समन्ततो निरन्तरं परिवारिततया परेषामसहमानानां मना-गपि प्रवेशासम्भवात् 'अडयालकोट्टरइया' इति अष्टाचत्वारिंशद्भेदभिन्नविच्छित्तिकलिताः कोष्ठका-अपवरका रचिताः स्वयमेव रचनां प्राप्ता येषु तान्यष्टाचत्वारिंशत्कोष्ठकरचितानि, सुखादिदर्शनात्पाक्षिको निष्ठान्तस्य परनिपातः, तथाऽष्टाचत्वारिंशद्भेदभिन्नवि-च्छित्तयः कृता वनमाला येषु तानि अष्टचत्वारिंशत्कृतवनमालानि, अन्ये त्वभिदधति-अडयालशब्दो देशीवचनात् प्रशंसावाची, ततोऽयमर्थः- 'प्रशस्तकोष्ठकरचितानि प्रशस्तकृतवनमालानी'ति तथा 'क्षेमाणि' परकृतोपद्रवरहितानि, 'शिवानि' सदा मङ्गलोपेतानि, तथा किङ्कराः-किङ्करभूता येऽमरास्तैर्दण्डैः कृत्वा उपरक्षितानि-सर्वतः समन्ततो रक्षितानि किङ्करामरदण्डोपरक्षि-तानि, 'लाउल्लोइयमहिया' इति लाइयं नाम यद्भूमैर्गोसयादिना उपलेपनम् 'उल्लोइयं' कुड्यानां मालस्य सेटिकादिभिः संमृष्टी-करणं लाइयोल्लोइयाभ्यां महितानि-पूजितानि लाइयोल्लोइयमहितानि, तथा गोशीर्षेण-गोशीर्षनामकेन चन्दनेन सरसरकचन्दनेन च दृदरेण-बहलेन चपेटाप्रकारेण वा दत्ताः पञ्चाङ्गुलयस्तला-हस्तका येषु तानि गोशीर्षसरसरकचन्दनदृदरदत्तपञ्चाङ्गुलितलानि, तथा उपचिता-निवेशिताः चन्दनकलशा-मङ्गल्यकलशा येषु तानि उपचितचन्दनकलशानि, 'चंदणघडसुकयतोरणपडिडुवारदेसभागा'

इति चन्दनघटैः—चन्दनकलशैः सुकृतानि शोभितानीति तात्पर्यार्थः यानि तोरणानि तानि चन्दनघटसुकृतानि तोरणानि प्रतिद्वार-
देशभागं—द्वारदेशभागे येषु तानि चन्दनघटसुकृततोरणप्रतिद्वारदेशभागानि, तथा 'आसत्तोसत्तविपुलवद्वगधारियमलदामक-
लावा' इति आ-अवाङ् अधोभूमौ सक्त-आसक्तौ भूमौ लग्न इत्यर्थः ऊर्द्धं सक्त उत्सक्तः उल्लोचतले उपरि संबद्ध इत्यर्थः
विपुलो—विस्तीर्णो वृत्तो—वर्तुलः 'वगधारिय' इति प्रलम्बितो माल्यदामकलापः—पुष्पमालासमूहो येषु तानि आसक्तोत्सक्तविपुलवृत्त-
प्रलम्बितमाल्यदामकलापानि, तथा पञ्चवर्णेन सुरभिणा—सुरभिगन्धेन सुकेन—क्षितेन पुष्पपुञ्जलक्षणेनोपचारेण—पूजया कलितानि
प्रवरकुन्दुरुक्कतुरुक्के च कालागुरुप्रवरकुन्दुरुक्कतुरुक्काणि तेषां धूपस्य यो मधमघायमानो गन्ध उद्धृत—इतस्ततो विप्रसृतस्तेनाभि-
रामाणि—रमणीयानि कालागुरुप्रवरकुन्दुरुक्कतुरुक्कधूपमधमघायमानगन्धोद्धृताभिरामाणि, तथा शोभनो गन्धो येषां ते सुगन्धाः ते
च ते वरगन्धाश्च—वासाः सुगन्धवरगन्धास्तेषां गन्धः स एष्वस्तीति सुगन्धवरगन्धगन्धिकानि 'अतोऽनेकस्वरा'द्वितीकप्रत्ययः, अत
एव गन्धवर्त्तिभूतानि, सौरभ्यातिशयाद् गन्धद्रव्यगुटिकाकल्पानीति भावः, तथाऽप्सरोगणानां सङ्घः—समुदायस्तेन सम्यग्—रमणीय-
तया विकीर्णानि—व्याप्तानि अप्सरोगणसङ्घविकीर्णानि, तथा दिव्यानामतोद्यानां—वेणुवीणामृदङ्गानां ये शब्दास्तैः संप्रणदितानि—सम्य-
कश्रोत्रमनोहारितया प्रकर्षेण सर्वकालं नदितानि—शब्दवन्ति दिव्यद्वितिशब्दसंप्रणदितानि सर्वत्रमयानि—सर्वालना सामस्येन रत्न-
मयानि न लेकदेशेन सर्वत्रमयानि—समस्तरत्नमयानि अच्छानि—आकाशरश्मिदिकवदतिस्वच्छानि ऋक्षगानि—ऋक्षगपुद्गलस्कन्धनिष्प-
न्नानि ऋक्षगदलनिष्पन्नपदवत् लण्हानि—मसृणानि घुण्डितपदवत् 'घट्टा' इति घृष्टानीव घृष्टानि खरशानया पाषाणप्रतिमावत्, 'मट्टा'

३ प्रतिपत्तौ
देवाधि-
कारः
उद्देशः १
सू० ११७

॥ १६० ॥

॥

इति मृष्टानीव मृष्टानि सुकुमारशानया पाषाणप्रतिमावेदेव, अत एव नीरजांसि स्वाभाविकरजोरहितत्वात् 'निर्मलानि' आगन्तुकम-
लासम्भवात् 'निष्पङ्कानि' कलङ्कविकलानि कर्दमरहितानि वा 'निष्कङ्कडच्छाया' इति निष्कङ्कटा-निष्कवचा निरावराणा निरु-
पघातेति भावार्थः छाया-दीप्तिर्येषां तानि निष्कङ्कटच्छायानि 'सप्रभाणि' स्वरूपतः प्रभावन्ति 'समरीचीनि' वह्निर्विनिर्गतकिरण-
जालानि 'सोद्द्योतानि' बहिर्व्यवस्थितवस्तुस्तोमप्रकाशकराणि 'प्रासादीयानि' प्रसादाय-मनःप्रसत्तये हितानि मनःप्रसत्तिका-
रीणीति भावः, तथा 'दर्शनीयानि' दर्शनयोग्यानि यानि पश्यतश्छुषी न श्रंसं गच्छत इति भावः, 'अभिरूवा' इति अभि-सर्वेषां
द्रष्टृणां मनःप्रसादावुकूलतयाऽभिसुखं रूपं येषां तानि अभिरूपाणि-अत्यन्तकमनीयानीत्यर्थः अत एव 'पडिरूवा' इति प्रतिविशिष्टं रूपं
येषां तानि प्रतिरूपाणि, अथवा प्रतिक्षणं नवं नवमिव रूपं येषां तानि प्रतिरूपाणि ॥ तदेवं भवनस्वरूपमुक्तमिदानीं यत्पृष्ठं 'क भदन्त !
भवनवासिनो देवाः परिवसन्ती'ति तत्रोत्तरमाह—'तत्थ णं वहवे भवणवासी देवा परिवसन्ति असुरा नागा भेदो भाणि-
यव्वो जाव विहरंति एवं जा ठाणपदे वत्तव्वया सा भाणियव्वा जाव चमरेणं असुरकुमारिंदे असुरकुमाराराया परिवस-
इ' इति, 'तत्र' तेष्वनन्तरोदितस्वरूपेषु भवनेषु बहवो भवनवासिनो देवाः परिवसन्ति, तानेव जातिभेदत आह—'असुरा नागा' इ-
त्यादि यावत्करणादेवं परिपूर्णः पाठः—'असुरा नाग सुवणा विज्जू अग्गी य दीव उदही य दिसिपवणथणियनामा दसहा एए भवणवा-
सी ॥ १ ॥ चूडामणिमउडरयणा १ भूसणनागफण २ गरुल ३ वइर ४ पुण्णकलसअंकउप्फेस ५ सीह ६ हयवर ७ गय ८ मगरंक-
१ वरवद्धमाण १० निजुत्तचित्तिचिधगया सुरूवा महिडूया महल्लुइया महायसा महाबला महाणुभागा महासोक्खा हारविराइयवच्छा
कडगतुडियथंभियमुया अंगयकुंडलमट्टगंडतलकण्णा पीढधारी विचित्तहत्थाभरणा विचित्तमालामउली (मउडा) कल्लणगपवरवत्थप-

रिद्धिया कक्षाणगपवरमहाणुलेवणवरा भासुरूर्वोदी पलंबवणमालधरा दिव्वेणं वण्णेणं दिव्वेणं गंधेणं दिव्वेणं फासेणं दिव्वेणं संघय-
 णेणं दिव्वाए इड्डीए दिव्वाए जुईए दिव्वाए पहाए दिव्वाए छायाए दिव्वाए अचीए दिव्वेणं तेएणं दिव्वाए लेस्साए इस विसाओ
 उब्बोवेसाणा, ते णं तत्थ साणं २ भवणावाससयसहस्साणं साणं साणं सामाणियसाहस्सीणं साणं साणं तायत्तीसमाणं साणं साणं
 लोणपालाणं साणं २ अगमहिंसीणं साणं २ अणीयाणं साणं साणं अणियाहिवईणं साणं २ आयरक्खदेवसाहस्सीणं अण्णेसिं च
 बहूणं भवणवासीणं देवाणं देकीण य आहेवच्चं पोरेवच्चं सामित्तं भट्टित्तं महयरगतं आणाईसरसेणावच्चं कारेसाणा पालेसाणा महया-
 ऽऽहयनट्टीयवाइयतंतीतलतालघणसुईगपडुप्पवाइयरवेणं दिव्वाइं भोगभोगाइं जुंजमाणा विहरंति” अस्य व्याख्या—‘असुराः’ असु-
 रकुमाराः; एवं नागकुमाराः सुवर्णकुमारा विद्युत्कुमारा अभिकुमारा द्वीपकुमारा उदधिकुमारा विष्णुमाराः पवनकुमाराः स्तानितकु-
 माराः; ‘दशधा’ दशप्रकाराः ‘पूते’ अनन्तरोदिता असुरकुमारादयो भवनवासिनो यथाक्रमं चूडामणिसुकुटरत्नभूषणनियुक्तनागा-
 स्फटादिविचित्रचिह्नगताश्च, तथाहि—असुरकुमारा भवनवासिनश्चूडामणिसुकुटरत्नाः; चूडामणिनीम सुकुटे रत्नं चिह्नभूतं येषां ते तथा,
 नागकुमारा भूषणनियुक्तनागस्फटारूपचिह्नधराः; सुवर्णकुमाराः भूषणनियुक्तगरुडरूपचिह्नधराः; विद्युत्कुमाराः भूषणनियुक्तम्बररूपचि-
 ह्नधराः; वज्रं नाम शक्रस्यायुधं, अभिकुमारा भूषणनियुक्तपूर्णकलशरूपचिह्नधराः; द्वीपकुमारा भूषणनियुक्तसिंहरूपचिह्नधराः; उदधिकु-
 मारा भूषणनियुक्तहयवररूपचिह्नधारिणः; दिक्कुमारा भूषणनियुक्तजलरूपचिह्नधारिणः; वायुकुमारा भूषणनियुक्तमकररूपचिह्नधराः;
 स्तानितकुमारा भूषणनियुक्तवर्द्धमानकरूपचिह्नधारिणः; भूषणमत्र सुकुटो द्रष्टव्योऽन्यत्र ‘मण्डवरवद्भूषणनियुक्तचिह्नधारिणः’
 इति पाठदर्शनाद्, वर्द्धमानकं—शरावसंपुटं, पुनः सर्वे कथम्भूताः? इत्याह—‘सुरूपाः’ शोभनं रूपं येषां ते तथा, अत्यन्तकमनीय-

३ प्रतिपत्तौ
 देवाधि-
 कारः
 उद्देशः १
 सू० ११७

॥ १६१ ॥

रूपा इत्यर्थः; 'महिद्धिया महज्जुइया महायसा महावला महाणुभागा महासोक्खा' इति प्राग्वत्, 'हारविराइयवच्छा' इति
 हरैर्विराजितं वक्षो येषां ते हारविराजितवक्षसः; 'कडगवुडियथंभियमुया' इति कटकानि—कलाचिकामरणानि झुटितानि—बाहुरक्ष-
 कास्तैः स्तम्भिताविव स्तम्भितौ मुजौ येषां ते कटकवुटितस्तम्भितमुजाः; तथाऽङ्गदानि—बाहुशीर्षाभरणविशेषरूपाणि कुण्डले—कर्णाभ-
 रणविशेषरूपे, तथा मृष्टौ—मृष्टीकृतौ गण्डौ—कपोलौ यैस्तानि मृष्टगण्डानि कर्णपीठानि—आभरणविशेषरूपाणि धारयन्तीत्येवंशीला अङ्ग-
 वकुण्डलमृष्टगण्डकर्णपीठधारिणः; तथा विचित्राणि—नानारूपाणि हस्ताभरणानि येषां ते विचित्रहस्ताभरणाः; तथा 'विचित्तमाला-
 मउल्लिमउडा' इति, विचित्रा माला—कुसुमस्रग् मौलौ—मस्तके सुकुटं च येषां ते विचित्रमालामौल्लिकुटाः; तथा कल्याणकं—कल्याण-
 कारि प्रवरं वखं परिहितं यैस्ते कल्याणकवस्त्रपरिहिताः; सुखादिदर्शनान्निष्ठान्तस्यात्र पाक्षिकः परनिपातः; तथा कल्याणकं—कल्याण-
 कारि यत् प्रवरं माल्यं—पुष्पदास यच्चानुलेपनं तद्धरन्तीति कल्याणकप्रवरमाल्यानुलेपनधराः; तथा भास्वरा—देदीप्यमाना कोन्दिः—
 शरीरं येषां ते भास्वरवोन्दयः; तथा प्रलम्बत इति प्रलम्बा या वनमाला तां धरन्तीति प्रलम्बवनमालाधराः; दिव्येन 'वर्णेन' कृष्णा-
 दिना 'दिव्येन गन्धेन' सुरभिणा 'दिव्येन स्पर्शेन' मृदुस्निग्धादिरूपेण दिव्येन शक्तिविशेषमपेक्ष्य संहननेनैव संहननेन न तु सा-
 क्षात्संहननेन, देवानां संहननासम्भवात्, संहननं हि अस्थिरचनात्मकं, न च देवानामस्थीनि सन्ति; तथा चोक्तं प्रागेव—'देवा असं-
 घयणी तेसिं नेव सिरा' इत्यादि; 'दिव्येन संस्थानेन' समचतुरस्त्ररूपेण भवधारणीयशरीरस्य, तेषामन्यसंस्थानासम्भवात्, 'दिव्यया
 ऋद्ध्या' परिवारादिकया 'दिव्यया द्युत्या' इष्टार्थसंप्रयोगलक्षणया; 'द्यु अभिगमने' इतिक्वनात् 'दिव्यया प्रभया' भवनावासग-
 तथा 'दिव्यया छायाया' समुदायशोभया 'दिव्येनार्चिषा' स्वशरीरगतरत्नादितेजोज्वाल्या 'दिव्येन तेजसा' शरीरप्रभवेन 'दिव्यया

लेश्यया' देहवर्णमुन्दरतया दश दिशः 'उद्द्योतयन्तः' प्रकाशयन्तः 'पभासेमाणा' इति शोभयन्तस्ते भवनवासिनो देवा णमिति वाक्यालङ्कारे 'तत्र' स्वस्थाने 'साणं साणं'ति स्वेषां स्वेषामालीयात्मीयानां भवनावासशतसहस्राणां स्वेषां सामानिकसहस्राणां स्वेषां त्रायस्त्रिंशकानां स्वेषां स्वेषां लोकपालानां स्वासां स्वासाम् 'अग्रमहिषीणा' पट्टराज्ञीनां स्वेषां स्वेषामनीकानां स्वेषां स्वेषामनीकाधिपतीनां स्वेषां स्वेषामालरक्षदेवसहस्राणाम्, अन्येषां च बहूनां स्वस्वभवनावासनगरीवास्तव्यानां भवनवासिनां देवानां देवीनां च 'आहे-वच्च'मित्यादि, अधिपतेः कर्म आधिपत्यं रक्षेत्यर्थः; सा च रक्षा सामान्येनापि (आ)रक्षकेणैव क्रियते तत आह-पुरस्य पतिः पुरपतिस्तस्य कर्म पौरपत्यं, सर्वेषामालीयानामग्रेसरत्वमिति भावः; तच्चाग्रेसरत्वं नायकत्वमन्तरेणापि नायकनियुक्तथाविधगृहचिन्तकसामान्यपुरुषस्यैव भवति ततो नायकत्वप्रतिपत्त्यर्थमाह—'स्वामित्वं' स्वमस्थास्तीति स्वामी तद्भावो नायकत्वमित्यर्थः; तदपि च नायकत्वं कथञ्चित्पौषकत्वमन्तरेणापि भवति यथा हरिणयूथाधिपतेर्हरिणस्य, तत आह—'भर्तृत्वं' पौषकत्वमत एव महत्तरकत्वं, तदपि महत्तरकत्वं कस्यचिदाज्ञाविकल्पस्यापि संभवति यथा कस्यचिद्गणजः स्वदासदासीवर्गं प्रति, तत आह—'आणार्इसरसेणावच्चं' आज्ञया ईश्वर आज्ञेश्वरः सेनायाः पतिः सेनापतिः आज्ञेश्वरश्चासौ सेनापतिश्च आज्ञेश्वरसेनापतिस्तस्य कर्म आज्ञेश्वरसेनापत्यं स्वस्वसैन्यं प्रत्य-स्तुतमाज्ञाप्राधान्यमिति भावः कारयन्तोऽन्यैर्नियुक्तैः पुरुषैः पालयन्तः स्वयमेव, महता रवेणेति योगः; 'आहय' इति आख्यानकप्र-तिबद्धानि यदिवा 'अहतानि' अव्याहृतानि नित्यानुबन्धीनीति भावः ये नाट्यगीते नाट्यं-नृत्यं गीतं-गानं यानि च वादितानि तत्र्नीतलतालश्रुतितानि तत्री-वीणा तलौ-हस्ततलौ तालः-कंसिका श्रुतितानि-वादित्राणि, तथा यश्च घनमृदङ्गः पटुना पुरुषेण प्रवा-दितः; तत्र घनमृदङ्गो नाम घनसमानध्वनियो मृदङ्गः; तत एतेषां द्वन्द्वस्तेषां रवेण 'दिव्यान्' दिवि भवान् प्रधानमिति भावः; भो-

३ प्रतिपत्तौ
देवाधि-

कारः
उद्देशः १
सु० ११७

॥ १६२ ॥

गार्हा भोगाः—शब्दादयो भोगभोगास्तान् भुञ्जमानाः ‘विहरन्ति’ आसते ॥ ‘कहि णं भंते! असुरकुमाराणं देवाणं भवणा पन्नत्ता ?,
 अहि णं भंते! असुरकुमारा देवा परिवसंति ?, एवं जा ठाणपए वत्तव्वया सा भाणियव्वा जान चमरे एत्थ असुरकुमारिंदे असुरकु-
 मारया परिवसति जाव विहरति” क भदन्त! असुरकुमाराणां देवानां भवनानि प्रज्ञप्तानि ?, तथा क भदन्त! असुरकुमारा देवाः
 परिवसन्ति ?, ‘एवम्’ उक्तेन प्रकारेण या ख्यातपदे वक्तव्यता सा भणितव्या यावन्नमरः असुरकुमारेन्द्रः असुरकुमारराजा परिव-
 सति गान्धिहरतीति, सा चैवम्—“गोयसा ! इमीसे रयणपभाए पुढवीए असीउत्तरजोयणसयसहस्सबाहल्लाए उवरि एगं जोयणस-
 हस्समोगाहेत्ता हिट्ठा चेगं जोयणसहस्सं वल्लेत्ता मज्जे अट्टहत्तरे जोयणसयसहस्से, एत्थ णं असुरकुमाराणं देवाणं चोसट्ठी भवणावा-
 ससयसहस्सा भवंतीति मक्खयायं, ते णं भवणा बाहिं वट्ठा अंतो चउरंसा अहे पुक्खरकणियायासंठाणसंठिता उक्खिन्नंतरविउल्लगम्भीर-
 सायपरिणा जान पडिख्वा, एत्थ णं असुरकुमाराणं देवाणं भवणा पणत्ता, एत्थ णं बह्वे असुरकुमारा देवा परिवसंति काला लो-
 हियन्स्वबिबोद्धा धवलपुष्फंदंता असियकेसा वामेयकुंडलधरा अहचंदणाणुलित्तगत्ता ईसितिलिधपुष्फगासाइं असंकिलिट्ठाइं सुहुमाइं
 वत्थाइं पवरपरिहिया पढमं वयं च समइफंता बिइयं च असंपत्ता भदे जोव्वणे वट्टमाणा तलभंगयतुडियवरभूसणनिम्मलमणिरय-
 णमंडियथुया दससुदाभंडियगएत्था चूडामणिचित्तनिधगया सुख्वा महिड्डिया महज्जुइया महाजसा महब्बला महाणुभागा महासोक्खवा
 धारविराइयवच्छा कडगतुडियथंभियमुया जान दस दिसाओ उल्लोवेमाणा पभासेमाणा, ते णं तत्थ साणं साणं भवणावाससयसह-
 स्साणं जान दिव्वाइं भोगभोगाइं भुञ्जमाणा विहरंति, चमरवल्लिणो य एत्थ दुवे असुरकुमारिंदा असुरकुमारयाणो परिवसंति काला
 महाणीलसरिसा नीलगुल्लियवल्लपगासा वियसियसयवत्तनिम्मलईसिसियरत्तंवनयणा गरुलाययज्जुतुंगनासा उवचियसिल्लपवत्तल-

विंबफलसन्निभाधरोद्धा पंडुरससिसगलविमलनिम्मल (द्वहिघण) संखगोखीरकुंदधवलमुणालियादंतसेढी हुयवहनिद्धंतघोयतत्तवणिज्जरत्ता-
 तलतालुजीघा अंजणघणमसिणरयगरमणिज्जनिद्धकेसा वामेयकुंडलधरा जाव पभासेमाणा, ते णं तत्थ साणं भवणावाससयसहस्साणं
 जाव भुंजमाणा विहरंति ॥ कहि णं भंते ! दाहिणिह्लाणं असुरकुमारारणं देवाणं भवणा पणत्ता ?, कहि णं भंते ! दाहिणिह्ला असुरकु-
 मारा देवा परिवसंति ?, गोयमा ! जंबुद्वीवे द्वीवे मंदरस्स पन्वयस्स दाहिणेणं इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए असीउत्तरजोयणसयसह-
 स्सावाह्लाए उवरिं एगं जोयणसहस्समोगाहेत्ता हेट्ठा चेगं जोयणसहस्सं वज्जेत्ता मज्जे अट्टहत्तरे जोयणसयसहस्से, एत्थ णं दाहिणि-
 ह्लाणं असुरकुमारारणं देवाणं चोत्तीसं भवणावाससयसहस्सा भवंतीति मक्खायं, ते णं भवणा वाहि वट्ठा तहेव जाव पडिरूवा, तत्थ
 णं बहवे दाहिणिह्ला असुरकुमारा देवा परिवसंति काला लोहियक्खा तहेव भुंजमाणा विहरंति, चमरे य एत्थ असुरकुमारिदे असुरकु-
 माराराया परिवसइ काले मद्यानीलसरिसे जाव पभासेमाणे, से णं तत्थ चोत्तीसाए भवणावाससयसहस्साणं चउसट्ठीए सामाणियसा-
 हस्सीणं तायत्तीसाए तायत्तीसराणं चउण्हं लोगपालाणं पंचण्हं अगमहिसीणं सपरिवाराणं तिण्हं परिसाणं सत्तण्हं अणियाणं सत्तण्हं
 अणियाहिवर्दणं चउण्हं चउसट्ठीणं आदरक्खदेवसाहस्सीणं, अणोसिं च बहूणं दाहिणिह्लाणं देवाणं देवीण य आहेवचं पोरेवचं जाव
 विहरइ” ॥ इति, इदं प्रायः समस्तमपि सुगमं नवरं ‘काला लोहियक्ख’ इत्यादि, ‘कालाः’ कृष्णवर्णाः ‘लोहियक्खविंबोद्धा’ लो-
 हिताक्षरत्नवद् विम्बवक्त्र-विम्बीफलवद् ओष्ठौ येषां ते लोहिताक्षविंबोद्धाः आरक्तौष्ठा इति भावः, धवलाः पुष्पवत् सामर्थ्यात्कुन्दक-
 लिका इव दन्ता येषां ते धवलपुष्पदन्ताः, असिताः—कृष्णाः केशा येषां ते असितकेशाः, दन्ताः केशाश्चामीयां वैक्रिया द्रष्टव्या न
 स्वामाविकाः, वैक्रियशरीरत्वात्, ‘वामेयकुण्डलधराः’ एककर्णावसरकुण्डलधारिणः, तथाऽऽर्द्रेण—सरसेन चन्दनेनानुलिप्तं गात्रं यैस्ते

३ प्रतिपत्तौ
 देवाधि-
 कारः
 उद्देशः १
 सू० ११७

॥ १६३ ॥

आर्द्रचन्दनानुलिप्तगात्राः, तथा ईषत्-मनाक् 'शिल्पिप्रपुष्पप्रकाशानि' शिल्पिप्रपुष्पसदृशवर्णानि 'असंक्लिष्टानि' अत्यन्तसुखजन-
 कतया मनागपि सङ्केशानुत्पादकत्वात् 'सूक्ष्माणि' मृदुलघुस्पर्शानि अच्छानि चेति भावः वस्त्राणि प्रवरं सुशोभं यथा भवति एवं
 परिहिताः-परिहितवन्तः प्रवरवस्त्रपरिहिताः, तथा वयः प्रथमं-कुमारलक्षणमतिक्रान्तास्तत्पर्यन्तवर्तिन इत्यर्थः, यत् आह-द्वितीयं
 च-मध्यलक्षणं वयोऽसंप्राप्ताः, एतदेव व्यक्तीकरोति- 'भद्रे' अतिप्रशस्ये यौवने वर्तमानाः 'तलभंगयतुडियवरभूषणनिम्मलम-
 गिरयणमंडियभुया' तलभङ्गका-बाह्याभरणविशेषाः व्रुटितानि-बाहुरक्षकाः, अन्यानि च यानि वराणि भूषणानि बाह्याभरणानि
 तेषु ये निर्ममला मणयः-चन्द्रकान्ताद्या यानि रत्नानि-इन्द्रनीलादीनि तैर्मण्डितौ भुजौ येषां ते तथा, तथा दशभिर्मुद्राभिर्मण्डितौ अत्र-
 हस्तौ येषां ते (दशमुद्रा) मण्डिताग्रहस्ताः, 'चूडामणिचित्तिचिंघगया' चूडामणिः-चूडामणिनामकं चित्रम्-अद्भुतं चिह्नं गतं-स्थितं येषां
 ते चूडामणिचित्रचिह्नगताः, चमरवलि सामान्यसूत्रे 'कालाः' कृष्णवर्णाः, एतदेवोपमानतः प्रतिपादयति- 'महानीलसरिसा' महानीलं
 यत्किमपि वस्तुजातं लोके प्रसिद्धं तेन सदृशाः, एतदेव व्याचष्टे-नीलगुटिका-नील्या गुटिका गवलं-माहिषं शृङ्गं तयोरिव प्रकाशः-
 प्रतिभा येषां ते नीलगुटिकागवलप्रकाशाः, तथा विकसितशतपत्रमिव निर्मले ईषदेशविभागेन सिते रक्ते ताम्रे च नयने येषां ते विक-
 सितशतपत्रनिर्मलेषत्सितरक्तताप्रनयनाः, तथा गरुडस्येवायता-दीर्घा ऋज्वी-अकुटिला तुङ्गा-उन्नता नासा-नासिका येषां ते गरु-
 डायतर्तुङ्गनासाः, तथा औयवियं-तेजितं यत् शिलाप्रवाहं-विद्रुमं रत्नं यच्च बिम्बफलं तत्सन्निभोऽधरः-ओष्ठौ येषां ते तथा, तथा
 पाण्डुरं न तु सन्ध्याकालभावि आरक्तं शशिशकलं-चन्द्रखण्डं, तदपि च कथम्भूतमित्याह-विमलं-रजसा रहितं कलङ्कविकलं वा
 तथा निर्ममलो यो दधिघनः शङ्खो गोक्षीरं यानि कुन्दानि-कुन्दकुसुमानि दकरजः-पानीयकणा मृणालिका च तद्दद् धवला दन्तश्रे-

णियेपां ते तथा, विमलशब्दस्य विशेष्यास्परनिपातः प्राकृतत्वात्, तथा हुतवहेन-वैश्वानरेण निर्धामंतं सत् यद् जायते धौतं-निर्मलं तप्तम्-उत्तमं तपनीयम् आरक्तं सुवर्णं तद्द्रवकानि तलानि-हस्तपादतलानि तालुजिह्वे च येषां ते हुतवहनिर्धामंतधौततप्ततपनीयरक्त-तलतालुजिह्वाः, तथाऽञ्जनं-सौवीराञ्जनं घनः-प्रावृट्कालभावी मेघस्तद्धत् कृष्णाः रुचकवद्-रुचकरत्नवद् रमणीयाः स्निग्धाश्च केशा येषां ते अञ्जनघनकृष्णरुचकरमणीयस्निग्धकेशाः, शेषं प्राग्वत् ॥ चमरसूत्रे 'तिण्हं परिसाण'मित्युक्तं ततः पर्वद्विशेषपरिज्ञानाय सूत्रमाह—

चमरस्स णं भंते ! असुरिंदस्स असुररन्नो कति परिसातो पं०?, गो०! तओ परिसातो पं०,
तं०—समिता चंडा जाता, अंभितरिता समिता मज्झे चंडा वाहिं च जाया ॥ चमरस्स णं भंते!
असुरिंदस्स असुररन्नो अंभितरपरिसाए कति देवसाहस्सीतो पणत्ताओ?, मज्झिमपरिसाए
कति देवसाहस्सीओ पणत्ताओ?, बाहिरियाए परिसाए कति देवसाहस्सीओ पणत्ताओ?,
गोयमा! चमरस्स णं असुरिंदस्स २ अंभितरपरिसाए चउवीसं देवसाहस्सीतो पणत्ताओ,
मज्झिमिताए परिसाए अट्टावीसं देव०, बाहिरिताए परिसाए वत्तीसं देवसा० ॥ चमरस्स णं भंते!
असुरिंदस्स असुररण्णो अंभितरिताए कति देविसता पणत्ता?, मज्झिमियाए परिसाए कति
देविसया पणत्ता?, बाहिरियाए परिसाए कति देविसता पणत्ता?, गोयमा! चमरस्स णं असु-
रिंदस्स असुररण्णो अंभितरियाए परिसाए अड्डा देविसता पं० मज्झिमियाए परिसाए तित्ति

३ प्रतिपत्तो
देवाधि-
कारः
उद्देशः ३
सू० ११७

॥ ११४ ॥

देवि० बाहिरियाए अह्वाइजा देवि० । चमरस्स णं भंते ! असुरिंदस्स असुररण्णो अंबिंभतरियाए परि-
 साए देवाणं केवतियं कालं ठिती पणत्ता ? मज्झिमियाए परिसाए० बाहिरियाए परिसाए परिसाए देवाणं
 केवतियं कालं ठिती पणत्ता ? अंबिंभतरियाए परि० देवीणं केवतियं कालं ठिती पणत्ता ? मज्झि-
 मियाए परि० देवीणं केवतियं० बाहिरियाए परि० देवीणं के० ? , गोयमा ! चमरस्स णं असुरिंदस्स २
 अंबिंभतरियाए परि० देवाणं अह्वाइजाइं पलिओवमाइं ठिई पं० मज्झिमाए परिसाए देवाणं दो
 पलिओवमाइं ठिई पणत्ता बाहिरियाए परिसाए देवाणं दिवहुं पलि० अंबिंभतरियाए परिसाए
 देवीणं दिवहुं पलिओवमं ठिती पणत्ता मज्झिमियाए परिसाए देवीणं पलिओवमं ठिती
 पणत्ता बाहिरियाए परि० देवीणं अद्धपलिओवमं ठिती पणत्ता ॥ से केणहेणं भंते ! एवं
 बुच्चति ?—चमरस्स असुरिंदस्स तओ परिसातो पणत्ताओ, तंजहा—समिया चंडा जाया,
 अंबिंभतरिया समिया मज्झिमिया चंडा बाहिरिया जाया ? , गोयमा ! चमरस्स णं असुरिंदस्स
 असुररन्नो अंबिंभतरपरिसा देवा वाहिता हव्वमागच्छंति णो अवाहिता, मज्झिमपरिसाए देवा
 वाहिता हव्वमागच्छंति अवाहितावि, बाहिरपरिसा देवा अवाहिता हव्वमागच्छंति, अट्टत्तरं
 च णं गोयमा ! चमरे असुरिंदे असुरराया अन्नयेसु उच्चावएसु कज्जकोडुंवेसु समुप्पन्नेसु अंबिं-
 तरियाए परिसाए सद्धिं समइसंपुच्छणाबहुले विहरइ मज्झिमपरिसाए सद्धिं पयं एवं पवंचेमाणे २

विहरति बाहिरियाए परिसाए सद्धिं पयंडेमाणे २ विहरति, से तेणट्टेणं गोयमा ! एवं बुच्चइ—
 चमरस्स णं असुरिंदस्स असुरकुमाररणो तओ परिसाओ पणत्ताओ समिया चंडा जाता,
 अंभतरिया समिया मञ्जिमिया चंडा बाहिरिया जाता (सू० ११८) ॥

‘चमरस्स णं’मित्यादि, चमरस्य भदन्त ! असुरेन्द्रस्य असुरकुमारराजस्य ‘कति’ कियत्सहस्राकाः पर्षदः प्रज्ञप्ताः?, भगवानाह—
 गौतम ! तिस्रः पर्षदः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—समिता चण्डा जाता, तत्राभ्यन्तरिका पर्षत् ‘समिता’ समिताभिधाना, एवं मध्यमिका
 चण्डा बाह्या जाता ॥ ‘चमरस्स णं’मित्यादि, चमरस्य भदन्त ! असुरेन्द्रस्यासुरकुमारराजस्याभ्यन्तरिकायां पर्षदि कति देवसह-
 स्राणि प्रज्ञप्तानि ?, मध्यमिकायां पर्षदि कति देवसहस्राणि प्रज्ञप्तानि ?, बाह्यायां पर्षदि कति देवसहस्राणि प्रज्ञप्तानि ?, भगवानाह—
 गौतम ! चमरस्यासुरेन्द्रस्यासुरकुमारराजस्याभ्यन्तरिकायां पर्षदि चतुर्विंशतिर्देवसहस्राणि प्रज्ञप्तानि, मध्यमिकायामष्टाविंशतिर्देवसह-
 स्राणि, बाह्यायां द्वात्रिंशद्देवसहस्राणि प्रज्ञप्तानि ॥ ‘चमरस्स णं भंते’ ! इत्यादि, चमरस्य भदन्त ! असुरेन्द्रस्यासुरकुमारराजस्या-
 भ्यन्तरिकायां पर्षदि कति देवीशतानि प्रज्ञप्तानि ? मध्यमिकायां पर्षदि कति देवीशतानि प्रज्ञप्तानि ? बाह्यायां पर्षदि कति देवीशतानि
 प्रज्ञप्तानि ?, भगवानाह—गौतम ! अभ्यन्तरिकायां पर्षदि अर्द्धचतुर्थानि देवीशतानि प्रज्ञप्तानि, मध्यमिकायां पर्षदि त्रीणि देवीशतानि
 प्रज्ञप्तानि, बाह्यायां पर्षदि अर्द्धचतुर्थानि देवीशतानि प्रज्ञप्तानि ॥ ‘चमरस्स णं भंते’ ! इत्यादि, चमरस्य भदन्त ! असुरेन्द्रस्यासुरकु-
 मारराजस्याभ्यन्तरिकायां पर्षदि देवानां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ? मध्यमिकायां पर्षदि देवानां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ?,
 एवं बाह्यपर्षद्विषयमपि प्रश्नसूत्रं वक्तव्यं, तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्षदि देवीनां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ?, एव मध्यमिकाबाह्यपर्ष-

३ प्रतिपत्तौ
 देवाधि-
 कारः १
 उद्देशः १
 सू० ११८

द्विषये अपि प्रभसूत्रे वक्तव्ये, भगवानाह—गौतम ! चमरस्यासुरेन्द्रस्यासुरकुमारराजस्याभ्यन्तरिकायां पर्षदि देवानामर्द्धेष्टीयानि पल्यो-
पमानि स्थितिः प्रज्ञप्ता, मध्यमिकायां पर्षदि देवानां द्वे पल्योपमे स्थितिः प्रज्ञप्ता, बाह्यायां पर्षदि देवानां द्व्यर्द्धे पल्योपमं स्थितिः प्रज्ञप्ता,
तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्षदि देवीनां द्व्यर्द्धे पल्योपमं स्थितिः प्रज्ञप्ता, मध्यमिकायां पर्षदि देवीनां पल्योपमं स्थितिः, प्रज्ञप्ता, बाह्यायां पर्षदि
देवीनामर्द्धे पल्योपमं स्थितिः प्रज्ञप्ता, इह भूयान् वाचनाभेद इति यथाऽवस्थितसूत्रे पाठनिर्णयार्थं सुगममपि सूत्रमक्षरसंस्कारमात्रेण वि-
त्रियते । सम्प्रत्यभ्यन्तरिकादिव्यपदेशकारणं पिपृच्छिषुरिदमाह—‘से केणट्टेण’मित्यादि, अथ केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते ? चमरस्य अ-
सुरकुमारराजस्य तिस्रः पर्षदः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा समिता चण्डा जाता, अभ्यन्तरा समिता मध्यमिका चण्डा बाह्या जाता भगवानाह—गौतम !
चमरस्यासुरेन्द्रस्यासुरकुमारराजस्याभ्यन्तरपर्षत्का देवाः ‘वाहिता’ आहूताः ‘ह्रवं’ शीघ्रमागच्छन्ति नो ‘अव्वाहिता’ अनाहूताः, अनेन
गौरवमाह, मध्यमपर्षद्वा देवा आहूता अपि शीघ्रमागच्छन्ति अनाहूता अपि, मध्यमप्रतिपत्तिविषयत्वात्, बाह्यपर्षद्वा देवा अनाहूताः
शीघ्रमागच्छन्ति, तेषामाकारणलक्षणगौरवानहत्वात्, ‘अदुत्तरं च ण’मित्यादि, ‘अथोत्तरम्’ अथान्यद् अभ्यन्तरत्वादिविषये कारणं
गौतम ! चमरोऽसुरेन्द्रोऽसुरकुमारराजोऽन्यतरेषु ‘उच्चावचेषु’ शोभनाशोभनेषु ‘कज्जकोडुंवेसु’ इति कौटुम्बिकेषु कार्येषु कुटुम्बे भ-
वानि कौटुम्बानि स्वराष्ट्रविषयाणीत्यर्थः तेषु कार्येषु समुत्पन्नेषु अभ्यन्तरिकया पर्षदा सार्द्धं संमत्तिसंप्रभबहुलश्चापि विहरति, सन्मत्या-
उत्तमया मत्या यः संप्रभः—पर्यालोचनं तद्बहुलश्चापि ‘विहरति’ आस्ते, स्वल्पमपि प्रयोजनं प्रथमतस्तथा सह पर्यालोच्य विदधातीति
भावः, मध्यमिकया पर्षदा सार्द्धं यदभ्यन्तरिकया पर्षदा सह पर्यालोच्य कर्तव्यतया निश्चितं पदं ‘तल्पपञ्चयन् विहरति’ एवमिद-
मस्माभिः पर्यालोचितमिदं कर्तव्यमन्यथा दोष इति विस्तार्यन्नास्ते, बाह्याया पर्षदा सह यदभ्यन्तरिकया पर्षदा सह पर्यालोचितं

मध्यमिकया सह गुणदोषप्रपञ्चकथनतो विस्तारितं पदं तत् 'प्रचण्डयन् प्रचण्डयन् विहरति' आह्लाप्रधानः सन्नवश्यं कर्तव्यतया निरूपयन् तिष्ठति, यथेदं शुष्माभिः कर्तव्यमिदं न कर्तव्यमिति, तदेवं या एकान्ते गौरवमेव केवलमर्हति यया च सहोत्तममतित्वात्स्वल्पमपि कार्यं प्रथमतः पर्यालोचयति सा गौरवविषये पर्यालोचनायां चालन्तमभ्यन्तरा वर्तते इत्यभ्यन्तरिका, या तु गौरवार्हा पर्यालोचितं चाभ्यन्तरिकया पर्षदा सह अवश्यकर्तव्यतया निश्चितं न तु प्रथमतः सा किल गौरवे पर्यालोचनायां च मध्यमे भागे वर्तते इति मध्यमिका, या तु गौरवं न जातुचिदप्यर्हति न च यया सह कार्यं पर्यालोचयति केवलमादेश एव यस्मै दीयते सा गौरवानर्हा पर्यालोचनायाश्च बहिर्भावे वर्तते इति बाह्या । तदेवमभ्यन्तरिकादिव्यपदेशनिबन्धनमुक्तं, सम्प्रत्येतदेवोपसंहरन्नाह—'से ए-एण(तेण)ट्टेण'मित्यादि पाठसिद्धं, यानि तु समिया चंडा जाता इति नामानि तानि कारणान्तरनिबन्धनानि, कारणान्तरं च ग्रन्थान्तरादवसातव्यं, अत्र सङ्ग्रहणिगाथे—“चउवीस अट्टवीसा बत्तीससहस्स देव चमरस्स । अड्डुट्टा तिन्नि तथा अड्डाइज्जा य देविसया ॥१॥ अड्डाइज्जा य दोन्नि य दिवडुपलियं कमेण देवठिई । पलियं दिवडुमेगं अद्धो देवीण परिसासु ॥ २ ॥”

कहि णं भंते! उत्तरिह्माणं असुरकुमाराणं भवणा पणत्ता?, जहा ठाणपदे जाव बली, एत्थ वहरोयणिंदे वहरोयणराया परिवसति जाव विहरति ॥ बलिस्स णं भंते! वयरोयणिंदस्स वहरोयणरन्नो कति परिसाओ पणत्ताओ?, गोयमा! तिण्णि परिसा, तंजहा—समिया चंडा जाया, अबिंभतरिया समिया मज्झिमिया चंडा बाहिरिया जाया । बलिस्स णं वहरोयणिंदस्स वहरोयणरन्नो अबिंभतरियाए परिसाए कति देवसहस्सा? मज्झिमियाए परिसाए कति देवसहस्सा

जाव बाहिरियाए परिसाए कति देविसया पणत्ता?, गोयमा! बलिस्स णं वइरोयणिंदस्स २
अब्भितरियाए परिसाए वीसं देवसहस्सा पणत्ता, मज्झिमियाए परिसाए चउवीसं देवसहस्सा
पणत्ता, बाहिरियाए परिसाए अट्टावीसं देवसहस्सा पणत्ता, अब्भितरियाए परिसाए अद्ध-
पंचमा देविसता, मज्झिमियाए परिसाए चत्तारि देविसया पणत्ता, बाहिरियाए परिसाए अशुद्धा-
देविसता पणत्ता, बलिस्स ठितीए पुच्छा जाव बाहिरियाए परिसाए देवीणं केवतियं कालं
ठिती पणत्ता?, गोयमा! बलिस्स णं वइरोयणिंदस्स २ अब्भितरियाए परिसाए देवाणं अशुद्ध-
पलिओवमा ठिती पणत्ता, मज्झिमियाए परिसाए तिन्नि पलिओवमाइं ठिती पणत्ता, बाहिरि-
याए परिसाए देवाणं अट्टाइज्जाइं पलिओवमाइं ठिईं पन्नत्ता, अब्भितरियाए परिसाए देवीणं
अट्टाइज्जाइं पलिओवमाइं ठिती पणत्ता, मज्झिमियाए परिसाए देवीणं दो पलिओवमाइं ठिती
पणत्ता, बाहिरियाए परिसाए देवीणं दिवहुं पलिओवमं ठिती पणत्ता, सेसं जहा चमरस्स
असुरिंदस्स असुरकुमाररणो ॥ (सू० ११९)

‘कहि णं भंते! उत्तरिहाणं असुरकुमाराणं देवाणं भवणा पणत्ता’ इत्यादि, क भदन्त! उत्तराणामसुरकुमाराणां
भवन्नानि प्रज्ञप्तानि? इत्येवं यथा प्रज्ञापनायां द्वितीये स्थानाख्ये पदे तथा तावद्वकव्यं यावद्वलिः, अत्र वैरोचनेन्द्रो वैरोचनराजः परि-
वसति, तत ऊर्ध्वमपि तावद्वकव्यं यावद्विहरति, तच्चैवम्—‘कहि णं भंते! उत्तरिहा असुरकुमारा देवा परिवसंति?, गोयमा! जंबु-

द्वीवे द्वीवे मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरेणं इमीसे रयणप्पभाए पुठवीए असीउत्तरे जोयणसयसहस्सवाहल्लाए उवरि एणं जोयणसहस्सं
 ओगाहेत्ता हेहा चेणं जोयणसहस्सं वज्जेत्ता मज्जे अट्टहत्तरे जोयणसयसहस्से एत्थ उत्तरिह्माणं असुरकुमाराणं देवाणं तीसं भवणवा-
 ससयसहस्सा भवंतीति मक्खायं, ते णं भवणा वाहिं वट्ठा अंतो चउरंसा सेसं जहा दाहिणिह्माणं जाव विहरंति, बली य एत्थ वइ-
 रोयणिदे वइरोयणराया परिवसइ काले महानीलसरिसे जाव पभासेमाणे, से णं तत्थ तीसाए भवणवाससयसहस्साणं सट्ठीए सा-
 माणियसाहस्सीणं तायत्तीसाए तायत्तीसगाणं चउण्हं लोगपालाणं पंचण्हं अग्रमहिसीणं सपरिवाराणं तिण्हं परिसाणं सत्तण्हमणि-
 याणं सत्तण्हमणियाहिवईणं चउण्ह य सट्ठीणं आयरक्खवेवसाहस्सीणं अत्रेसिं च बहूणं उत्तरिह्माणं असुरकुमाराणं देवाणं दे-
 वीण य आहेवच्चं जाव विहरइ” समस्तमिदं प्राग्वत् ॥ सम्प्रति पर्यत्रिरूपणार्थमाह—“वलस्स णं भंते!” इत्यादि प्राग्वत्, नवर-
 मिदमत्र देवदेवीसङ्ख्यास्थितानात्वम्—“वीस उ चउवीस अट्ठावीस सहस्साण (होंति) देवाणं । अद्धपणचउद्धा देविसय वलस्स
 परिस्सासु ॥ १ ॥ अद्धुट्ट तिण्णि अड्ढाइज्जाइ (होंति) पलियदेवठिई । अड्ढाइज्जा देण्णि य दिवड्ड देवीण ठिइ कमसो ॥ २ ॥”

कहि णं भंते ! नागकुमाराणं देवाणं भवणा पणत्ता ?, जहा ठाणपदे जाव दाहिणिह्मावि पुच्छि-
 यव्वा जाव धरणे इत्थ नागकुमारिंदे नागकुमाराराया परिवसति जाव विहरति ॥ धरणस्स णं भंते !
 णागकुमारिंदस्स नागकुमारणो कति परिसाओ ? पं०, गोयमा ! तिण्णि परिसाओ, ताओ चव
 जहा चमरस्स । धरणस्स णं भंते ! णागकुमारिंदस्स णागकुमाररत्तो अडिंभतरियाए परिसाए कति
 देवसहस्सा पन्नत्ता ?, जाव बाहिरियाए परिसाए कति देवीसता पणत्ता ?, गोयमा ! धरणस्स णं

३ प्रतिपत्तौ

देवाधि-

कारः

उद्देशः १

सू० ११९

॥ १६७ ॥

णागकुमारिंदस्स नागकुमाररणो अडिंभतरियाए परिसाए सट्ठिं देवसहस्साइं मज्झिमियाए परि-
 साए सत्तरिं देवसहस्साइं बाहिरियाए असीतिदेवसहस्साइं अडिंभतरपरिसाए पणत्तरं देविसतं
 पणत्तं मज्झिमियाए परिसाए पण्णासं देविसतं पणत्तं बाहिरियाए परिसाए पणवीसं देवि-
 सतं पणत्तं । धरणस्स णं रत्तो अडिंभतरियाए परिसाए देवाणं केवतियं कालं ठिती पणत्ता ?
 मज्झिमियाए परिसाए देवाणं केवतियं कालं ठिती पणत्ता ? बाहिरियाए परिसाए देवाणं केव-
 तियं कालं ठिती पणत्ता ? अडिंभतरियाए परिसाए देवीणं केवतियं कालं ठिती पणत्ता ? मज्झि-
 मियाए परिसाए देवीणं केवइयं कालं ठिती पणत्ता ? बाहिरियाए परिसाए देवीणं केवतियं कालं
 ठिती पणत्ता ? , गोयमा ! धरणस्स रणो अडिंभतरियाए परिसाए देवाणं सातिरेगं अद्धपलिओ-
 वमं ठिती पणत्ता, मज्झिमियाए परिसाए देवाणं अद्धपलिओवमं ठिती पणत्ता, बाहिरियाए
 परिसाए देवाणं देसूणं अद्धपलिओवमं ठिती पणत्ता, अडिंभतरियाए परिसाए देवीणं देसूणं
 अद्धपलिओवमं ठिती पणत्ता, मज्झिमियाए परिसाए देवीणं सातिरेगं चउडभागपलिओवमं
 ठिती पणत्ता, बाहिरियाए परिसाए देवाणं चउडभागपलिओवमं ठिती पणत्ता, अट्ठो जहा च-
 मरस्स ॥ कहि णं भंते ! उत्तरिद्धाणं णागकुमारणं जहा ठाणपदे जाव विहरति ॥ भूयाणंदस्स णं
 भंते ! णागकुमारिंदस्स णागकुमाररणो अडिंभतरियाए परिसाए कति देवसाहस्सीओ पण-

स्ताओ?, मञ्जिमियाए परिसाए कति देवसाहस्सीओ पणत्ताओ?, बाहिरियाए परिसाए कह
 देवसाहस्सीओ पणत्ताओ? अविंभतरियाए परिसाए कह देविसया पणत्ता? मञ्जिमियाए
 परिसाए कह देविसया पणत्ता? बाहिरियाए परिसाए कह देविसया पणत्ता?, गोयमा! भूया-
 णंदस्स णं नागकुमारिंदस्स नागकुमाररत्तो अविंभतरियाए परिसाए पत्तासं देवसहस्सा पणत्ता,
 मञ्जिमियाए परिसाए सट्ठिं देवसाहस्सीओ पणत्ताओ, बाहिरियाए परिसाए सत्तरि देव-
 साहस्सीओ पणत्ताओ, अविंभतरियाए परिसाए दो पणवीसं देविसयाणं पणत्ता, मञ्जि-
 मियाए परिसाए दो देवीसया पणत्ता, बाहिरियाए परिसाए पणत्तरं देविसयं पणत्तं।
 भूयाणंदस्स णं भंते! नागकुमारिंदस्स नागकुमाररणो अविंभतरियाए परिसाए देवाणं केव-
 तियं कालं ठिती पणत्ता? जाव बाहिरियाए परिसाए देवीणं केवहयं कालं ठिई पणत्ता?,
 गोयमा! भूताणंदस्स णं अविंभतरियाए परिसाए देवाणं देसूणं पलिओवमं ठिती पणत्ता,
 मञ्जिमियाए परिसाए देवाणं साहेरं अद्धपलिओवमं ठिती पणत्ता, बाहिरियाए परिसाए
 देवाणं अद्धपलिओवमं ठिती पणत्ता, अविंभतरियाए परिसाए अद्धपलिओवमं ठिती पणत्ता,
 मञ्जिमियाए परिसाए देवीणं देसूणं अद्धपलिओवमं ठिती पणत्ता, बाहिरियाए परिसाए
 देवीणं साहेरं चउवभागपलिओवमं ठिती पणत्ता, अत्थो जहा चमरस्स, अवसेसाणं वेणु-

३ प्रतिपत्तौ
देवाधि-

कारः

उद्देशः १

सू० ११९

॥ १६८ ॥

देवादीणं महाधोसपञ्चवसाणाणं ठाणपद्वत्तव्वया गिरवयवा भाणियव्वा, परिसांतो जहा धरणभू-
ताणंदाणं (सेसाणं भवणवईणं) दाहिणिह्लाणं जहा धरणस्स उत्तरिह्लाणं जहा भूताणंदस्स,
परिमाणंपि ठितीवि ॥ (सू० १२०)

‘कहि णं भंते ! नागकुमाराणं देवाणं भवणा पणत्ता ?’ इत्यादि, क भदन्त ! नागकुमाराणां देवानां भवतानि प्रह्लासति !,
एवं यथा प्रज्ञापनायां स्थानाख्ये द्वितीयपदे तथा वक्तव्यं यावद् दाक्षिणात्या अपि प्रष्टव्या यावद्धरणोऽत्र नागकुमारेन्द्रो नागकुमार-
राजः परिवसति यावद्धिहरति, तच्चैवम्—“कहि णं भंते ! नागकुमारा देवा परिवसंति ?, गोयमा ! इमीसे रयणप्पमाए पुढवीए अ-
सीउत्तरजोयणसयसहस्सवाहल्लाए उवरिं एगं जोयणसहस्सं ओगाहित्ता हिट्ठावि एगं जोयणसहस्सं वज्जेत्ता मज्जे अट्टहत्तरे जोयण-
सयसहस्से, एत्थ णं नागकुमाराणं देवाणं चुलसी भवणावाससयसहस्सा भवंतीतिमक्खायं, ते णं भवणा वाहिं वट्ठा जाव पडिरूवा,
एत्थ णं नागकुमाराणं देवाणं भवणा पणत्ता, तत्थ णं बहवे नागकुमारा देवा परिवसंति महिड्डीया महज्जुतिया, सेसं जहा ओहि-
याणं जाव विहरंति, धरणभूयाणंदा एत्थ डुवे नागकुमारिंदा नागकुमाराराणो परिवसंति महिड्डीया सेसं जहा ओहियाणं जाव वि-
हरंति । कहि णं भंते ! दाहिणिह्लाणं नागकुमाराणं देवाणं भवणा पणत्ता ? कहि णं भंते ! दाहिणिह्ला नागकुमारा देवा परिवसंति ?,
गोयमा ! जंबुदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं इमीसे रयणप्पमाए पुढवीए असीउत्तरजोयणसयसहस्सवाहल्लाए उवरिं एगं जोय-
णसहस्सं ओगाहेत्ता हेट्ठा चेगं जोयणसहस्सं वज्जेत्ता मज्जे अट्टहत्तरे जोयणसयसहस्से, एत्थ णं दाहिणिह्लाणं नागकुमाराणं देवाणं
चोयालीसं भवणावाससयसहस्सा भवंतीति मक्खायं, ते णं भवणा वाहिं वट्ठा जाव पडिरूवा, एत्थ णं दाहिणिह्लाणं नागकुमाराणं देवाणं

भवणा पन्नत्ता, एत्थ णं बह्वे वे दाहिणिह्ला नागकुमारा परिवसंति महिड्डीया जाव विहरंति, धरणे एत्थ नागकुमारिदे नागकुमारराया परिवसइ महिड्डीए जाव पभासेमाणे, से णं तत्थ चोयालीसाए भवणावाससयसहस्साणं छण्हं सामाणियसाहस्सीणं तायत्तीसाए तायत्तीसराणं चउण्हं लोगपालाणं छण्हं अग्गमहिसीणं सपरिवाराणं तिण्हं परिसाणं सत्तण्हं अणियाणं सत्तण्हं अणियाहिवईणं चउवीसाए आयरक्खदेवसाहस्सीणं अण्णेसिं च बहूणं दाहिणिह्लाणं नागकुमाराणं देवाणं देवीण य आहोवञ्चं जाव विहरंति” पाठसिद्धं ॥ सम्प्रति पर्यन्निरूपणार्थमाह—‘धरणस्स णं भंते!’ इत्यादि, प्राग्वत्, नवरमत्राभ्यन्तरपर्यदि पट्टिदेवसहस्राणि मध्यमिकायां सप्ततिदेवसहस्राणि बाह्यायामशीतिदेवसहस्राणि, तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्यदि पञ्चसप्ततं देवीशतं, ‘मञ्जिमियाए परिसाए पण्णासं देविसतं पणत्तं’ मध्यमिकायां पर्यदि पञ्चाशं देवीशतं बाह्यायां पञ्चविंशं देवीशतं, तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्यदि देवानां स्थितिः सातिरेकमर्द्धपत्योपमं मध्यमिकायामर्द्धपत्योपमं बाह्यायां देवोनमर्द्धपत्योपमं, तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्यदि देवीनां स्थितिदेशोनमर्द्धपत्योपमं मध्यमिकायां सातिरेकं चतुर्भागपत्योपमं बाह्यायां चतुर्भागपत्योपमं, शेषं प्राग्वत् ॥ ‘कहि णं भंते! उत्तरिह्लाणं नागकुमाराणं भवणा पणत्ता जहा ठाणपदे जाव विहरइ’त्ति, क भदन्त! उत्तराणां नागकुमाराणां भवनानि प्रज्ञप्तानि? इत्यादि यथा प्रज्ञापनायां स्थानाख्ये पदे तथा वक्तव्यं यावद्धिहरतीति पदं, तथैवम्—‘कहि णं भंते! उत्तरिह्ला नागकुमारा परिवसन्ति?, गोयमा! जंबुद्वीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरेण इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए असीउत्तरजोयणसयसहस्सबाह्लाए उवरिं एणं जोयणसहस्सं ओगाहित्ता हेट्टा चेगं जोयणसहस्सं वज्जेत्ता मज्जे अट्टहत्तरे जोयणसयसहस्से, एत्थ णं उत्तरिह्लाणं नागकुमाराणं चत्तालीसं भवणावाससयसहस्सा हवंतीतिमक्खायं, ते णं भवणा वाहिं वट्टा सेसं जहा दाहिणिह्लाणं जाव विहरंति, भूयाणंदे एत्थ नागकुमारिदे नाग-

३ प्रतिपत्तौ
 देवाधि-
 कारः
 उद्देशः १
 सू० १२०

॥ १६९ ॥

कुमारराया परिवसति महिडुीए जाव पभासेमाणे, से णं चत्तालीसाए भवणावाससयसहस्साणं सेसं तं चेव जाव विहरइ' इति निग-
 दसिद्धं ॥ पर्यन्निरूपणार्थमाह—'भूयाणंदस्स ण'मित्यादि प्राग्वत् नवरमत्राभ्यन्तरिकायां पर्षदि पञ्चाशदेवसहस्राणि मध्यमिकायां
 पष्टिदेवसहस्राणि बाह्यायां सप्ततिदेवसहस्राणि, तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्षदि पञ्चविंशे द्वे देवीशते मध्यमिकायां परिपूर्णे द्वे देवीशते बा-
 ह्यायां पञ्चसप्ततं देवीशतं, तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्षदि देवानां स्थितिदेशेनं पत्योपमं मध्यमिकायां सातिरेकमर्द्धपत्योपमं बाह्यायामर्द्ध-
 पत्योपमं, तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्षदि देवीनां स्थितिरर्द्धपत्योपमं मध्यमिकायां देशेनमर्द्धपत्योपमं बाह्यायां सातिरेकं चतुर्भागपत्यो-
 पमं, शेषं प्राग्वत् । 'अवसेसाणं वेणुदेवाइणं महाघोसपज्जत्रसाणाणं ठाणपयवत्तव्वया भाणियव्वा' इति, 'अवशेषाणां' नाग-
 कुमारराजव्यतिरिक्तानां वेणुदेवादीनां महाघोषपर्यवसानानां स्थानाल्यप्रज्ञापनागतद्वितीयपदवक्तव्यता भणितव्या, सा चैवम्—'कहि
 णं भंते ! सुवन्नकुमाराणं देवाणं भवणा पणत्ता ? कहि णं भंते ! सुवण्णकुमारा देवा परिवसंति ? , गोयमा ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए-
 असीउत्तरजोयणसयसहस्सवाहल्लाए उवरिं एगं जोयणसहस्सं ओगाहेत्ता हेट्टावि एगं जोयणसहस्सं वज्जेत्ता मज्झे अट्टहत्तरे जोयणसयस
 हस्से, एत्थ णं सुवण्णकुमाराणं देवाणं बावत्तरी भवणावाससयसहस्सा भवंतीतिमक्खायं, ते णं भवणा वाहिं वट्ठा जाव पडिरूवा,
 एत्थ णं सुवण्णकुमाराणं देवाणं भवणा पणत्ता, तत्थ णं बहवे सुवण्णकुमारा देवा परिवसंति महिडुिया सेसं जहा ओहियाणं जाव
 विहरंति, वेणुदेवे वेणुदाली एत्थ दुवे सुवण्णकुमारिदा सुवण्णकुमारारायाणो परिवसंति महिडुिया जाव विहरंति । कहि णं भंते ! दाहि-
 णिल्लाणं सुवण्णकुमाराणं भवणा पणत्ता ? कहि णं भंते ! दाहिणिह्ला सुवण्णकुमारा देवा परिवसंति ? , गोयमा ! इमीसे रयणप्पभाए
 पुढवीए असीउत्तरजोयणसयसहस्सवाहल्लाए उवरिं एगं जोयणसयसहस्सं ओगाहित्ता हेट्टा चेगं जोयणसहस्सं वज्जेत्ता मज्झे अट्टहत्तरे

जोयणसयसहस्से, एत्थ णं दाहिणिह्माणं सुवण्णकुमारारणं अट्ठीसं भवणावाससयसहस्सा भवंतीतिमक्खायं, ते णं भवणा वाहिं वट्ठा जाव पडिरूवा, एत्थ णं दाहिणिह्माणं सुवण्णकुमारारणं भवणा पणत्ता, एत्थ णं बहवे दाहिणिह्णा सुवण्णकुमारा परिवसंति, वेणुदेवे एत्थ सुवण्णकुमारिंदे सुवण्णकुमाराराया परिवसति महिड्डिए जाव पभासेमाणे, से णं तत्थ अट्ठीसाए भवणावाससयसहस्साणं जाव विहरति ।” पर्यट्ठकव्यताडपि धरणवन्निरवशेषा वक्तव्या । ‘कहिं णं भंते! उत्तरिह्माणं सुवण्णकुमारारणं भवणा पन्नत्ता? कहिं णं भंते! उत्तरिह्णा सुवण्णकुमारा देवा परिवसंति?, गोयमा! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए जाव मज्जे अट्ठहत्तरे जोयणसयसहस्से, एत्थ णं उत्तरिह्माणं सुवण्णकुमारारणं देवाणं चोत्तीसं भवणावाससयसहस्सा भवंतीतिमक्खायं, ते णं भवणा वाहिं वट्ठा जाव पडिरूवा, एत्थ णं बहवे उत्तरिह्णा सुवण्णकुमारा देवा परिवसंति महिड्डिया जाव विहरंति, वेणुदाली य एत्थ सुवण्णकुमारिंदे सुवण्णकुमाराराया परिवसति महिड्डिए जाव पभासे०, (से णं) तत्थ चोत्तीसाए भवणावाससयसहस्साणं सेसं जहा नागकुमारारणं।” पर्यट्ठकव्यताडपि भूतानन्ववन्निरवशेषा वक्तव्या । यथा सुवण्णकुमारारणं वक्तव्यता भणिता तथा शेषाणामपि वक्तव्या, नवरं भवननातात्वमिन्द्रनानात्वं परिमाणनानात्वं चैताभिर्गाथाभिरनुगन्तव्यम्—“चउसट्ठी असुराणं चुलसीई चेव होइ नागाणं । वावत्तरिं सुवण्णे वाउकुमारारण छन्नउई ॥१॥ दीवदिसाउदहीणं विज्जुकुमारिंदयणियमग्गीणं । छण्हंपि जुयलयाणं वावत्तरिमो सयसहस्सा ॥ २ ॥ चोत्तीसा १ चोयाला २ अट्ठीसं ३ च सयसहस्साइं । पण्णा ४ चत्तालीसा १० दाहिणतो होंति भवणाइं ॥ ३ ॥ तीसा १ चत्तालीसा २ चोत्तीसं ३ चेव सयसहस्साइं । छायाला ४ छत्तीसा १० उत्तरतो होंति भवणाइं ॥ ४ ॥ चमरे १ धरणे २ तह वेणुदेव ३ हरिकंत ४ अग्गिसीहे ५ य । पुण्णे ६ जलकंते या अभिए ८ लंबे य ९ घोसे य १० ॥ ५ ॥ बलि १ भूयाणंदे २ वेणुदालि ३ हरिस्सह ४ अग्गिमाणव

३ प्रतिपत्तौ
देवाधि-

कारः
उद्देशः १
सू० १२०

॥ १७० ॥

५ विसिद्धे ६ । जलप्पभ अभियवाहण ८ पभंजणे ९ चेव महघोसे १० ॥ ६ ॥ चउसद्धी सद्धी खलु छणं सहस्सा उ अयुरवज्जाणं । सामाणिया उ एण चउगुणा आयरक्खा उ ॥ ७ ॥” पर्वद्वक्तव्यताऽपि दाक्षिणात्यानां धरणवत्, उत्तराणां भूतानन्दवत्, तथा चाह—
 “परिसाओ सेसाणं भवणवईणं दाहिणिह्माणं जहा धरणस्स, उत्तरिह्माणं जहा भूयाणंदस्से”ति ॥ तदेवं भवत्त(पति)वक्तव्यतोक्ता, सम्प्रति
 वानमन्तरद्वक्तव्यतामभित्युराह—

कहि णं भंते! वाणसंतराणं देवाणं भवणा (भोमेज्जा णगरा) पणत्ता?, जहा ठाणपदे जाव विहरंति
 विहरंति ॥ कहि णं भंते! पिसायाणं देवाणं भवणा पणत्ता?, जहा ठाणपदे जाव विहरंति
 कालमहाकाला य तत्थ हुवे पिसायकुमारारायाणो परिवसंति जाव विहरंति, कहि णं भंते! दा-
 हिणिह्माणं पिसायकुमाराणं जाव विहरंति काले य एत्थ पिसायकुमारिंदे पिसायकुमाराराया
 परिवसति महद्धिए जाव विहरति ॥ कालस्स णं भंते! पिसायकुमारिंदस्स पिसायकुमाररणो
 कति परिसाओ पणत्ताओ?, गोयमा! तिण्णि परिसाओ पणत्ताओ, तंजहा—ईसा
 लुडिया दढरहा, अंभितरिया ईसा मज्झिमिया लुडिया वाहिरिया दढरहा । कालस्स णं
 भंते! पिसायकुमारिंदस्स पिसायकुमाररणो अंभितरपरिसाए कति देवसाहस्सीओ पण-
 त्ताओ? जाव वाहिरियाए परिसाए कह देविसया पणत्ता?, गो० कालस्स णं पिसायकुमारि-
 दस्स पिसायकुमारारायस्स अंभितरियपरिसाए अट्ट देवसाहस्सीओ पणत्ताओ मज्झिमपरि-

साए दस देवसाहस्सीओ पणत्ताओ बाहिरियापरिसाए चारस देवसाहस्सीओ पणत्ताओ अ-
 िंभतरियाए परिसाए एगं देविसतं पणत्तं मञ्जिमियाए परिसाए एगं देविसतं पणत्तं बाहिरि-
 याए परिसाए एगं देविसतं पणत्तं । कालस्स णं भंते ! पिसायकुमारिदस्स पिसायकुमाररणो
 अंभतरियाए परिसाए देवाणं केवतियं कालं ठिती पणत्ता ? मञ्जिमियाए परिसाए देवाणं
 केवतियं कालं ठिती पणत्ता ? बाहिरियाए परिसाए देवाणं केवतियं कालं ठिती पणत्ता ? जाव
 बाहिरियाए देवीणं केवतियं कालं ठिती पणत्ता ? गोयमा ! कालस्स णं पिसायकुमारिदस्स
 पिसायकुमाररणो अंभतरपरिसाए देवाणं अद्धपलिओवमं ठिती पणत्ता, मञ्जिमियाए
 परि० देवाणं देख्खणं अद्धपलिओवमं ठिती पणत्ता, बाहिरियाए परि० देवाणं सातिरेगं चउवभागप-
 लिओवमं ठिती पणत्ता, अवंतरपरि० देवीणं सातिरेगं चउवभागपलिओवमं ठिती पणत्ता,
 मञ्जिमपरि० देवीणं चउवभागपलिओवमं ठिती पणत्ता, बाहिरपरिसाए देवीणं देख्खणं चउ-
 वभागपलिओवमं ठिती पणत्ता, मञ्जिमपरिसाए देवीणं चउवभागपलिओवमं ठिती पणत्ता,
 बाहिरपरिसाए देवीणं देख्खणं चउवभागपलिओवमं ठिती पणत्ता, अट्टो जो च्च चमरस्स, एवं
 उत्तरस्सचि, एवं णिरंतरं जाव गीयजसस्स ॥ (सू० १२१)

‘कहि णं भंते ! वाणमंतराणं देवाणं भोमेज्जा नगरा पणत्ता ?’ क भदन्त ! वानमन्तराणां देवानां भोमेयाणि नगराणि प्रभ-

३ प्रतिपत्तौ
 देवाधि-

कारः
 उद्देशः १
 सू० १२१

॥ १७१ ॥

प्राणि ? 'जहा ठाणपदे जाव विहरंति' इति, यथा स्थानाल्ये प्रज्ञापनायां द्वितीये पदे तथा वक्तव्यं यावद्विहरन्तीति, तत्रैवं—“गो-
 यमा ! इमीसे रयण्णपभाए पुढवीए रयणामयस्स कंडस्स जोयणसहस्सवाहल्लस्स उवरिं एगं जोयणसयं ओगाहेत्ता हेट्ठावि एगं जोय-
 णसयं वज्जेत्ता मज्जे अट्टसु जोयणसएसु, एत्थ णं वाणमन्तराणं तिरियमसंखेज्जा भोमेज्जा नगरावाससयसहस्सा भवंतीतिमक्खायं,
 ते णं भोमेज्जा नगरा वाहिं वट्ठा अंतो चउरंसा अहे पुक्खरकण्णियासंठाणसंठिया उक्किणंतरेविउलगंभीरखायपरिहा पागारट्टालयकवा-
 डतोरणपडिडुवारदेसभागा जंतसयग्घिसुसलसुंठिपरियरिया अयोज्झा सयाजया सयागुत्ता अडयालकोट्टरइया अडयालकयवणमाला
 खेमा सिवा किकरामरदंडोवरक्खिया लाउल्लोइयमहिया गोसीससरसत्तचंदणददरदिन्नपंचंगुलितला उवचियचंदणकलसा चंदणघडसु-
 कयतोरणपडिडुवारदेसभागा आसत्तोसत्तविउलवट्टवघारियमल्लदामकलावा पंचवणसरससुरभिमुक्कपुफ्फुंजोवयारकलिया कालागुरु-
 पवरकुन्दुरुक्कधूमघमधेतंगंधुद्धुयाभिरामा सव्वरयणामया अच्छा सण्हा लण्हा घट्ठा मट्ठा नीरया निम्मला निप्पंका निक्कंड-
 च्छाया सप्पभा समिरीया सउज्जोया पासार्इया दरसणिज्जा अभिरूवा पडिरूवा, एत्थ णं वाणमंतराणं देवाणं भोमेज्जा नगरा प-
 णत्ता, तत्थ णं वह्वे वाणमंतरा देवा परिवसंति, तंजहा—पिसाया भूया जक्खा रक्खसा किंनरा किंपुरिसा सुयगपतिणो महाकाया
 गंधव्वगणा य निउणगंधव्वगीयरमणा अणपन्नियणपन्निय इसिवाइय कंदिय महाकंदिया य कुहंडपयंगदेवा चंचलचवलचि-
 त्तकीलणदवप्पिया गहिरहसियगीयणच्चणरई वणमालामेलमउडकुंडलसच्छंद्विउव्वियाभरणचारुभूसणधरा सव्वोउयसुरहिउसुमरइयपलं-
 वसोहंतकंतवियसंतचित्तवणमालरइयवच्छा कामकामा कामरूवदेहधारी नाणाविहवण्णरागवरवत्थचिल्लगनियंसणा विविहदेसेनेवत्थग-
 हियवेसा पमुइयकंदप्पकलहेकलिकोलाहलप्पिया हासवोलबहुला असिमोगरसत्तिहत्था अणेगमणिरयणविविह (निजुत्त) चित्तविधगया

सुरूवा महिड्डिया महायसा जाव महासोमसा द्वारविराट्प्रवच्छा नाम दम दिनाओ उज्जोमिगाणा पभामेगाणा, ते णं तत्थ माणं साणं
 भोभेज्जनगरावाससयसहस्साणं माणं साणं सामाणियसाहस्मीणं साणं साणं अगमद्धिमीणं साणं साणं परिसाणं साणं साणं अणीयाणं
 साणं २ अणीयाहिवईणं सासं साणं आयररत्तदेवसाहस्मीणं, अत्रेदि च वट्टणं वाणमंतराणं देवाण य देवीण य आदेवचं जाव सुंज-
 माणा विहरंति” प्रायः सुगमं, नवरं ‘भुयगवइणो महाकाया’ इति, गढाकाया—गहोरगाः, किंविशिष्टाः? इत्याह—सुजगपवयः, ‘गन्ध-
 र्वगणाः’ गन्धर्वसमुदायाः, किंविशिष्टाः? इत्याह—‘निपुणगन्धर्वगीतरतयः’ निपुणाः—परममौगलोपेता एतं गन्धर्वा—गन्धर्वजातीया
 देवास्तेषां यद् गीतं तत्र रतिर्येषां ते तथा, एते व्यन्तराणामष्टौ मूलभेदाः, इमे चान्येऽवान्तरभेदा अष्टौ—‘अणपन्निय’ इत्यादि, कय-
 म्भूता एते षोडशापीत्यत आह—‘चंचलचवलचित्तकीलणदवप्पिया’ चञ्चला—अनवस्थितचित्तात्मया चलचपलम्—अतिशयेन चपलं
 यच्चित्रं—नानाप्रकारं क्रीडनं यत्र चित्रो—नानाप्रकारो द्रवः—परिहामस्तौ प्रियौ येषां ते चलचपलभिन्नक्रीडनद्रवप्रियाः, तत्रअञ्चलशब्देन
 विशेषणसमाप्तः, तथा ‘गहिरहसियगीयनच्चणरई’ इति गम्भीरेषु हमितगीतनर्तनेषु रतिर्येषां ते तथा, तथा ‘वणमालामेडमउलकुंड-
 लसच्छंदविउव्वियाभरणभूसणधरा’ इति वनमाला—वनमालामयानि आभेलसुकुट्टगुण्डलानि, आभेलः—आपीउशब्दस्य प्राकृतलभ्र-
 णवशाद् आपीडः—शेखरकः, तथा स्रच्छन्दं विकुर्वितानि यानि आभरणानि तैर्यत्रारु भूषणं—गण्डनं तद्धरन्तीति वनमालाऽऽपीडगु-
 कुट्टकुण्डलस्रच्छन्दविकुर्विताभरणचारुभूषणधराः, लिहादित्वादच्, तथा सर्वर्तुं कैः—सर्वर्तुंभावितिः सुरभिक्षुभैः सुरचिताः—शोभनं
 निर्वर्तिताः तथा प्रलम्बत इति प्रलम्बा शोभत इति शोभमाना कान्ता—रुमनीया विरुमन्ती—असुकुलिता अल्लानपुणपयी चित्रा—
 नानाप्रकारा वनमाला रचिता वक्षसि थैस्ते सर्वर्तुंरुसुरभिक्षुसुगरचितप्रलम्बगोभमानकान्तविकसिचित्रवनमालारचितवक्षसः, तथा कामं

३ प्रतिपत्तौ

देवाधि-

कारः

उद्देशः १

सू० १२१

॥ १७२ ॥

-स्वेच्छया गमो येषां ते कामगमाः-स्वेच्छाचारिणः, क्वचित् 'कामकामाः' इति पाठः, कामेन-स्वेच्छया कामो-मैथुनसेवा येषां ते कामकामा अनियतकामा इत्यर्थः, तथा कामं-स्वेच्छया रूपं येषां ते कामरूपस्ते च ते देहाश्च कामरूपदेहास्तान् धरन्तीत्येवंशीलाः कामरूपदेहारिणः, स्वेच्छाविकुर्वितनानारूपदेधारिण इत्यर्थः, तथा नानाविधैर्विं रागो-रक्तता येषां तानि नानाविधवर्णरागाणि वराणि-प्रधानानि चित्राणि-नानाविधानि अद्भुतानि वा (वस्त्राणि) चेल्लकानि-देशीवचनाद् देदीप्यमानानि नियंसणं-परिधानं येषां ते नानाविधवर्णरागवरस्त्रचेल्लकनिवसनाः तथा विविधैर्देशनेपथ्यैर्गृहीतो वेषो यैस्ते विविधेशनेपथ्यगृहीतवेषाः, 'पमुइयकंदप्पक-लहकेलिकोलाहलग्पिया' कन्दर्पः-कामोदीपनं वचनं चेषा च कलहो-राटिः केलिः-क्रीडा कोलाहलो-बोलः कन्दर्पकलहकेलिको-लाहलाः प्रिया येषां ते कन्दर्पकलहकेलिकोलाहलग्पियाः, ततः प्रमुदितशब्देन सह विशेषणसमासः, 'हासबोलबहुला' इति हास-बोलौ बहुलौ-अतिप्रभूतौ येषां ते हासबोलबहुलाः, तथाऽसिसुद्गरशक्तिकुन्ता हस्ते येषां ते असिसुद्गरशक्तिकुन्तहस्ताः, 'प्रहरणात् सप्तमी चे'ति सप्तम्यन्तस्य पाक्षिकः परनिपातः, 'अणेगमणिरयणविहिनिजुत्तचित्चिंघया' इति, मणयः-चन्द्रकान्ताद्या रत्नानि-कर्कतनादीनि अनेकैर्मणिरत्नैर्विधिं-नानाप्रकारं नियुक्तानि विचित्राणि-नानाप्रकाराणि चिह्नानि गतानि-स्थितानि येषां ते तथा, शेषं प्राग्वत् ॥ 'कहि णं भंते! पिसायाणं देवाणं भोमेज्जा नगरा पणत्ता?' क भदन्त! पिशाचानां देवानां भोमेयानि नगराणि प्रज्ञप्तानि? इत्यादि, 'जहा ठाणपदे जाव विहरंति' यथा प्रज्ञापनायां स्थानाख्ये पदे तथा वक्तव्यं यावद्विहरन्तीति पदं, तच्चैवं- 'कहि णं भंते! पिसाया देवा परिवसंति? गोयमा! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए रयणामयस्स कंडस्स जोयणसहस्सबाहल्लस्स उवरिं एणं जोयणसयं ओगाहेत्ता हेट्ठा चेगं जोयणसयं वज्जेत्ता मज्जे अट्टसु जोयणसएसु, एत्थ णं पिसायाणं देवाणं तिरियमसंखेज्जा भोमेज्जन-

गरावाससयसहस्सा भवंतीतिमक्खायं, ते णं भोमेज्जनगरा वाहिं वट्टा जो ओहिओ भोमेज्जनगरवण्णतो सो भाणियब्बो जाव पडि-
रूवा, एत्थ णं पिसायाणं भोमेज्जनगरा पण्णत्ता, तत्थ णं बह्वे पिसाया देवा परिवसंति महिड्डिया जहा ओहिया जाव विहरंति” सु-
गमं, “कालमहाकाला य एत्थ दुवे पिसाइंदा पिसायरायाणो परिवसंति महिड्डिया जाव विहरंति, कहि णं भंते! दाहिणिह्माणं पिसा-
याणं भोमेज्जा नगरा० वाहिं वट्टा जो ओहिओ भोमेज्जनगरवण्णतो सो भाणियब्बो जाव पडिरूवा, एत्थ णं पिसायाणं भोमेज्जनगरा
पण्णत्ता । कहि णं भंते! दाहिणिह्मा पिसाया देवा परिवसंति?, गोयमा! जंजुदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं इमीसे रयण-
प्पभाए पुढवीए रयणामयस्स कंडस्स जोयणसहस्सवाहल्लस्स उवरिं एणं जोयणसयं ओगाहेत्ता हेट्टावि एणं जोयणसयं वज्जेत्ता मज्झे
अट्टसु जोयणसएसु एत्थ णं दाहिणिह्माणं पिसायाणं देवाणं भोमेज्जा नगरा पण्णत्ता, तत्थ णं बह्वे दाहिणिह्मा पिसाया देवा परिव-
संति महिड्डिया जाव विहरंति, काले य तत्थ पिसाइंदे पिसायराया परिवसति महिड्डिए जाव पभासेमाणे, से णं तत्थ त्तिरियमसं-
खेज्जाणं भोमेज्जनगरावाससयसहस्साणं चउण्हं सामाणियसाहस्सीणं चउण्हं अगमहिसीणं सपरिवाराणं तिण्हं परिसाणं सत्तण्हं
अणियाणं सत्तण्हं अणियाहिवईणं सोलसण्हं आयरक्खदेवसाहस्सीणं अत्तेसिं च बहूणं दाहिणिह्माणं वाणमन्तराणं देवाणं देवीण य
आहेवच्चं जाव विहरति” पाठसिद्धं ॥ सम्प्रति पर्यन्निरूपणार्थमाह—‘कालस्म णं भंते! पिसायइंदस्स पिसायरत्तो कति परिसाओ प-
ण्णत्ताओ?, गोयमा! त्तिण्णि परिसाओ पण्णत्ताओ, तंजहा—ईसा लुडिया दढरंहा अंभितरिया ईसा’ इत्यादि सर्वे प्राग्वत्, नवरमन्त्रा-
भ्यन्तरिकायामष्टौ देवसहस्राणि मध्यमिकायां दश देवसहस्राणि वाह्यायां द्वादश देवसहस्राणि, तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्यदि एकं देवी-
शतं मध्यमिकायामप्येकं देवीशतं वाह्यायामप्येकं देवीशतं, अभ्यन्तरिकायां पर्यदि देवानां स्थितिरुद्धपत्योपमं मध्यमिकायां देशो नमद्धे-

३ प्रतिपत्तौ
देवाधि-
कारः
उद्देशः १
सू० १२१

॥ १७३ ॥

पल्योपमं बाह्यायां सातिरेकचतुर्भागपल्योपमं, तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्षदि देवीनां सातिरेकं चतुर्भागपल्योपमं मध्यमिकायां चतुर्भाग-
 पल्योपमं बाह्यायां देशेनं चतुर्भागपल्योपमं, शेषं प्रागवत् । “कहि णं भंते! उत्तरिल्लणं पिसायाणं भोमेज्जा नगरा पणत्ता?, कहि णं
 भंते! उत्तरिल्ला पिसाया देवा परिवसंति?, गोयमा! जंबुद्वीवे दीवे जहेव दाहिणिल्लणं वत्तव्वया तहेव उत्तरिल्लणंपि, नवरं मन्दरस्स
 उत्तरेणं, महाकाले इत्थ पिसाइंदे पिसायराया परिवसति जाव विहरति” पाठसिद्धं, पर्षद्वक्तव्यताऽपि कालवत्, “एवं जहा पिसायाणं
 तथा भूयाणवि जाव गंधव्वाणं नवरं इंदेसु नाणत्तं भाणियव्वं, इमेण विहिणा—भूयाणं सुखवपडिरूवा, जक्खाणं पुण्णभइसाणिभइदा,
 रक्खसाणं भीममहाभीमा, किन्नराणं किन्नरकिंपुरिसा, किंपुरिसाणं सप्पुरिसमहापुरिसा, महोरगाणं अइकायमहाकाया, गंधव्वाणं
 गीयरईगीयजसा—‘काले य महाकाले सुखवपडिरूवपुण्णभइे य । अमरवइसाणिभइे भीमे य तथा महाभीमे ॥ १ ॥ किन्नरकिंपु-
 रिसे खलु सप्पुरिसे खलु तथा महापुरिसे । अइकायमहाकाए गीयरई चेव गीयजसे ॥ २ ॥” सुगमम्, पर्षद्वक्तव्यताऽपि कालवन्निर-
 न्तरं वक्तव्या यावद्दीतयशसः ॥ तदेवमुक्ता वानमन्तरवक्तव्यता सम्प्रति ज्योतिष्काणामाह—

कहि णं भंते! जोइसियाणं देवाणं विमाणा पणत्ता? कहि णं भंते! जोतिसिया देवा परिवसंति?,
 गोयमा! उट्ठिं दीवससुहाणं इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए बहुसमरमणिज्जातो भूमिभागतो सत्त-
 णउए जोयणसते उट्ठं उप्पत्तित्ता दसुत्तरसया जोयणवाहल्लेणं, तत्थ णं जोइसियाणं देवाणं ति-
 रियमसंखेज्जा जोतिसियविमाणावाससतसहस्सा भवंतीतिमक्खायं, ते णं विमाणा अट्ठकवि-
 ट्ठकसंठाणसंठिया एवं जहा ठाणपदे जाव चंदमस्सरिया य तत्थ णं जोतिसिंदा जोतिसरायाणे

परिवसन्ति महिद्विया जाव विहरन्ति ॥ सूरस णं भंते ! ज्योतिसिद्धस ज्योतिसरणो कृति प-
रिसाओ पणत्ताओ?, गोयमा! तिष्णिण परिसाओ पणत्ताओ, तंजहा—तुंया तुडिया पेया,
अडिंभतरया तुंवा मज्झिमिया तुडिया चाट्टिरिया पेया, सेसं जहा कालस्स परिमाणं, डिनीयि ।
अट्ठो जहा चमरस्स । चंदस्सत्ति एवं चेव ॥ (सू० १२२)

‘कहि णं भंते ! जोइसियाणं’मित्यादि, क भदन्त ! ज्योतिष्कानां देवानां विमानानि प्रज्ञप्तानि ? क भदन्त ! ज्योतिष्का देवाः
परिवसन्ति ?, भगवानाह—नौतम ! अस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्या बहुससरणीयाद् भूमिभागाद् रुचनोपलक्षितान् ‘ससनचतिसतानि’
ससनचतुर्धकानि योजनशतान्यूर्ध्वमुच्छ्रुल—तुड्याऽतिक्रम्य दृगोत्तरयोजनशतवाहस्ये तिर्यगसहस्रेभ्येऽमरतेययोजनकोटीकोटीप्रमाणे ज्यो-
तिर्विषये ‘अत्र’ एतस्मिन् प्रदेशे ज्योतिष्काणां देवानां तिर्यगमहोत्थानि ज्योतिष्कमिमानगतसहस्राणि भवन्तीत्याख्यातं गया शंषेक्ष
तीर्थकृद्भिः, तानि च विमानान्यूर्ध्वकपित्थमंस्थानसंस्थितानि, अत्राक्षेपपरिशरौ चन्द्रमञ्जसिटीकाया सूर्यमञ्जसिटीकायां सङ्ग्रहणिटी-
कायां चाभिहिताविति ततोऽवधार्यौ, ‘सव्वफालियामया’ सर्वात्मता स्फटिकमयानि सर्वस्फटिकमयानि ‘जहा ठाणपदे जाव चंदम-
सूरिया एत्थ तुवे जोइसिदा जोइसरायाणो परिवसन्ति महिद्विया जाव विहरन्ति’ यथा प्रज्ञापनायां स्थानाख्ये द्वितीये पदे तथा वक्कव्यं
यावचन्द्रसूर्यौ, द्वावत्र ज्योतिष्केन्द्रौ ज्योतिष्कराजानौ परिवसतस्ततोऽयूर्ध्वं यावद्विहरन्तीति, एवमेवं—“अब्भुगगयसूसियपहसिया
इव विविहमणिकणगरयणभत्तिचित्ता वाउद्धुवियजेवजयंतीपडागळत्तात्तिळत्तकलिया तुंगा गणतलमभिलंयमाणसिहरा जालंतररयणा
पंजरन्मिहियव्व मणिकणगथुभियागा वियसियसयवत्तपोंडरीया तिलगरयणत्तचंदचित्ता नाणामणिमयदाभालंक्किया अंतो बहिं च

३ प्रतिपत्तो
देवाधि-
कारः
उदेशः १
सू० १२२

॥ १७४ ॥

सण्हा तवणिज्जरुइलवालुयापत्थडा सुहफासा ससिसरीया सुरूवा पासाईया दरिसणिल्ला अभिरूवा पडिरूवा, एत्थ णं जोइसियाणं विमाणा
पण्णत्ता, एत्थ णं जोइसिया देवा परिवसंति, तंजहा-बिहस्सती चंदसूरा सुक्कसणिच्छरा राहू धूमकेउबुहा अंगारका तत्तवणिज्जकण्ण-
वण्णा जया तहा जोइसंमि चारं चरंति केऊ य गइरतीया अट्ठावीसइविहा य नक्खत्तदेवगणा नाणासंठाणसंठिया य पंचवण्णा य
तारगाओ ठियलेसाचारिणो अविस्सामंडलगई पत्तेयनामंक्रपायडियविंथमउडा महिड्डिया जाव पंभासेमाणा, ते णं तत्थ साणं साणं
विमाणावाससयसहस्साणं साणं साणं सामाणियसाहस्सीणं साणं साणं अगमहिसीणं सपरिवाराणं साणं साणं परिसाणं साणं साणं
अणियाणं साणं साणं अणियाहिवईणं साणं साणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं, अन्नोसिं च बहूणं जोइसियाणं देवाणं देवीण य आहेवच्च
जाव विहरंति, चंदिमसूरिया य एत्थ दुवे जोइसिंदा जोइसियरायाणो परिवसंति महिड्डिया जाव पंभासेमाणा, ते णं तत्थ साणं साणं
जोइसियविमाणावाससयसहस्साणं चउण्हं चउण्हं सामाणियसाहस्सीणं चउण्हं चउण्हं अगमहिसीणं सपरिवाराणं तिण्हं परिसाणं
सत्तण्हं अणियाणं सत्तण्हं अणियाहिवईणं सोलसण्हं आयरक्खदेवसाहस्सीणं अन्नोसिं च बहूणं जोइसियाणं देवाणं देवीण य आहेवच्च
जाव विहरंति” इति, अभ्युद्गता-आभियुत्थेन सर्वतो गता उत्सृता-प्रबलतया सर्वासु दिक्षु प्रसृता या प्रभा-दीप्तिस्तया सितानि-
धवलानि अभ्युद्गतोत्सृतप्रभासितानि, तथा विविधानां मणिकनकरत्नानां या भक्त्यो-विच्छित्तिविशेषास्ताभिश्चित्राणि-आश्चर्यभूतानि
विविधमणिकनकभक्तिचित्राणि, ‘वारुद्ध्यविजयवेजयंतीपडागच्छत्तातिच्छत्तकलिया’ वातोद्धृता-वायुकम्पिता विजयः-अभ्युदय-
स्तसंसूचिका वैजयन्त्याभिधाना याः पताकाः, अथवा विजय इति वैजयन्तीनां पार्श्वकर्णिका उच्यन्ते तत्प्रधाना वैजयन्त्यो विजयवै-
जयन्त्यः-पताकास्ता एव विजयवर्जिता वैजयन्त्यः छत्रातिच्छत्राणि-उपर्युपरि स्थितानि छत्राणि तैः कलितानि वातोद्धृतविजयवैजयन्ती-

पताकाछत्रातिच्छत्रकलितानि 'पुङ्गानि' उच्चानि, तथा गगनतलम्—अम्बरतलमनुलिखन्—अभिलङ्घयन् शिखरं येषां तानि गगनतला-
 बुलिखच्छिखराणि, तथा जालानि—जालकानि तानि च भवनभिच्चिषु लोकप्रतीतानि, तदन्तरेषु विशिष्टशोभानिमित्तं रत्नानि यत्र तानि
 जालान्तररत्नानि, तथा पञ्जराद् उन्मीलितवद् यथा हि किल किमपि वस्तु पञ्जराद्—वंशादिमयप्रच्छादनविशेषाद् बहिष्कृतमयन्त-
 मनष्टच्छायत्वात् शोभते तथा तान्यपि विमानानीति भावः, तथा मणिकनकानां सम्वन्धिनी स्तूपिका—शिखरं येषां तानि मणिकन-
 कस्तूपिकानि, ततः पूर्वपदाभ्यां सह विशेषणसमासः, तथा विकसितानि यानि शतपत्राणि पुण्डरीकाणि च द्वारादिषु प्रतिकृतित्वेन
 स्थितानि तिलकाश्च—भिन्न्यादिषु पुण्ड्राणि रत्नमयाश्चाद्ध्वचन्द्रा द्वारादिषु तैश्चित्राणि विकसितशतपत्रपुण्डरीकतिलकरत्नाद्ध्वचन्द्रचित्राणि,
 तथा नानामणिमयीभिर्दामभिरलङ्कृतानि नानामणिमयदामालङ्कृतानि, तथाऽन्तर्बहिश्च श्लक्ष्णानि—मसृणानि, तथा तपनीयं—सुवर्णविशे-
 षस्तन्मय्या रुचिराया वालुकायाः—सिकतायाः प्रसूतः—प्रतरो येषु तानि तपनीयरुचिरवालुकप्रसूतानि, तथा सुखस्पर्शानि शुभस्प-
 र्शानि वा शेषं प्राग्वद् यावद् 'बहस्सइचंदा' इत्यादि, बृहस्पतिचन्द्रसूर्यशुकशनैश्चरराहुधूमकेतुधुधाङ्गारकाः तप्ततपनीयकनकवर्णाः—
 ईषकनकवर्णाः, तथा ये ग्रहा ज्योतिष्के—ज्योतिश्चक्रे चारं चरन्ति केतवः ये च बाह्यद्वीपसमुद्रेष्वगतिरतिकाः ये चाष्टाविंशतिविधा
 नक्षत्रदेवगणस्ते सर्वेऽपि नानाविधसंस्थानसंस्थिताः चशब्दात्तप्ततपनीयकनकवर्णाश्च, तारकाः पञ्चवर्णाः, एते च सर्वेऽपि स्थितलेइया
 —अवस्थिततेजोलेइयाकाः, तथा ये चारिणः—चाररतास्तेऽविश्राममण्डलगतिकाः, तथा सर्वेऽपि प्रत्येकं नामाङ्केन—स्वस्वनामाङ्कपातेन
 प्रकटित चिह्नं मुकुटो येषां ते प्रत्येकं स्वनामाङ्कप्रकटितमुकुटचिह्नाः, किमुक्तं भवति?—चन्द्रस्य स्वमुकुटे चण्ड्रमण्डलं लाञ्छनं स्वना-
 माङ्कप्रकटितं सूर्यस्य सूर्यमण्डलं ग्रहस्य ग्रहमण्डलं नक्षत्रस्य नक्षत्रमण्डलं तारकस्य तारकामण्डलं शेषं प्राग्वत् ॥ पर्वन्धिरूपणार्थमाह

३ प्रतिपत्तौ
 देवाधि-
 कारः
 उद्देशः १
 सू० १२२

॥ १७५ ॥

—‘सूरस्स णं भंते ! जोइसिंदस्स जोइसरणो कइ परिसाओ पणत्ताओ ? , गोयमा ! त्तिन्नि परिसाओ पन्नत्ताओ, तंजहा—तुंवा तुड्डिया पेष्सा, अडिभतरिया तंवा मड्ढिमिया तुड्डिया वाहिरिया पेष्सा, सेसं जहा कालस्स, अट्टो जहा चमरस्स, चन्दस्सवि एवं चेवं’ पाठसिद्धं ज्योतिष्कास्तिर्यलोक इति तिर्यग्लोकप्रस्तावाद्दीपसमुद्रवक्तव्यतामाह—

कहि णं भंते ! दीवसमुद्दा ? केवइया णं भंते ! दीवसमुद्दा ? केमहालया णं भंते ! दीवसमुद्दा ? किं-
संठिया णं भंते ! दीवसमुद्दा ? किमाकारभावपडोयारा णं भंते ! दीवसमुद्दा णं पन्नत्ता ? , गोयमा !
जंबुदीवाइया दीवा लवणादीया समुद्दा संठाणतो एकविहविधाणा वित्थारतो अणेगविधवि-
धाणा दुगुणादुगुणे पडुप्पाएमाणा २ पवित्थरमाणा २ ओभासमाणवीचीया बहुउप्पलपडमकु-
मुद्दणलणसुभगसोगंधियपोंडरीयमहापोंडरीयसतपत्तसहस्सपत्तपप्फुल्लकेसरोवचिता पत्तेयं प-
त्तेयं पडमवरवेइयापरिखित्ता पत्तेयं पत्तेयं वणसंडपरिखित्ता अस्सि तिरित्तलोए असंबेज्जा
दीवसमुद्दा सयंसुरमणपल्लवसाणा पणत्ता समणाउसो ! ॥ (सू० १२३)

‘कहि णं भंते ! दीवसमुद्दा’ इत्यादि, ‘क्क’ कस्मिन् णमिति वाक्यालङ्कारे ‘भदन्त !’ परमकल्याणयोगिन् ! द्वीपसमुद्राः प्र-
ज्ञप्ताः ? , अनेन द्वीपसमुद्राणामवस्थानं पृष्टं, ‘केवइया णं भंते ! दीवसमुद्दा’ इति ‘कियन्तः’ कियत्सह्याका णमिति वाक्यालङ्कारे
भदन्त ! द्वीपसमुद्राः प्रज्ञप्ताः ? , अनेन द्वीपसमुद्राणां सङ्ख्यानं पृष्टं, ‘केमहालिया णं भंते ! दीवसमुद्दा’ इति किं महानालय—आश्रयो
व्याप्यक्षेत्ररूपो येषां ते महालयाः किंप्रमाणमहालया णमिति प्राग्बद् द्वीपसमुद्राः प्रज्ञप्ताः ? , किंप्रमाणं द्वीपसमुद्राणां महत्त्वमिति

भावः, एतेन द्वीपसमुद्राणामायामादिपरिमाणं पृष्ठं, तथा 'किंसंठिया णं भंते! दीवसमुद्रा' इति किं संस्थितं-संस्थानं येषां ते किं-संस्थिता णमिति पूर्ववद् भदन्त! द्वीपसमुद्राः प्रज्ञप्ताः?, अनेन संस्थानं पत्रच्छ, 'किमागारभावपडोयारा णं भंते! दीवसमुद्रा पणत्ता' इति आकारभावः-स्वरूपविशेषः कस्याकारभावस्य प्रत्यवतारो येषां ते किमाकारभावप्रत्यवताराः, बहुलप्रहणाद्वैयधिकरण्येऽपि समासः, णमिति पूर्ववद्, द्वीपसमुद्राः प्रज्ञप्ताः?, किं स्वरूपं द्वीपसमुद्राणामिति भावः, अनेन स्वरूपविशेषविषयः प्रश्नः कृतः, भगवानाह- 'गोयमे'त्यादि, गौतम! जम्बूद्वीपादयो द्वीपा 'लवणादिकाः' लवणसमुद्रादिकाः समुद्राः, अनेन द्वीपानां समुद्राणां चादिरुक्तः, एतच्चापृष्टमपि भगवता कथितमुत्तरत्रोपयोगित्वात् गुणवते शिष्याच्चापृष्टमपि कथनीयमिति ख्यापनार्थं च, 'संठाणतो' इत्यादि, 'संस्थानतः' संस्थानमाश्रित्य 'एगविहिविहाणा' इति एकप्रकारं विधानं येषां ते एकविधिविधानाः, एकस्वरूपा इति भावः, सर्वेषां वृत्तसंस्थानसंस्थितत्वाद्, 'विस्तारतः' विस्तारमधिकृत्य पुनरनेकविधिविधानाः अनेकविधानि-अनेकप्रकाराणि विधानानि येषां ते तथा, विस्तारमधिकृत्य नानास्वरूपा इत्यर्थः, तदेव नानास्वरूपत्वमुपदर्शयति- 'दुगुणादुगुणे पडुप्पाएमाणा २ प-वित्थरमाणा' इति, द्विगुणं द्विगुणं यथा भवति एवं प्रत्युत्पद्यमाना गुण्यमाना इत्यर्थः, 'प्रविस्तरन्तः' प्रकर्षेण विस्तारं गच्छन्तः, तथाहि-जम्बूद्वीप एकं लक्षं लवणसमुद्रो द्वे लक्षे धातकीखण्डश्चत्वारि लक्षणीत्यादि, 'ओभासमाणवीचीया' इति अवभासमाना वीचयः-कल्लोला येषां ते अवभासमानवीचयः, इदं विशेषणं समुद्राणां प्रतीतमेव, द्वीपानामपि च वेदितव्यं, तेष्वपि द्ददनदीतडागादिषु कल्लोलसम्भवात्, तथा बहुभिरुत्पलपद्मकुमुदनलिनसुभगसौगन्धिकपुण्डरीकमहापुण्डरीकशतपत्रसहस्रपत्रैः 'पण्फुल्ल'स्ति प्रफुल्लैः-विक-सितैः 'केसरे'ति केसरोपलक्षितैरुपचिताः-उपचितशोभाका बहुत्पलपद्मकुमुदनलिनसुभगसौगन्धिकपुण्डरीकमहापौण्डरीकशतपत्रसह-

स्रपत्रप्रफुल्लकेसरोपचिताः, तत्रोत्पलं-गर्दभकं पद्मं-सूर्यविकासि कुमुदं-चन्द्रविकासि नलिनम्-ईषद्रक्तं पद्मं सुभगं-पद्मविशेषः सौग-
 न्धिकं-कल्हारं पौण्डरीकं-सिताम्बुजं तदेव बृहत् महापौण्डरीकं शतपत्रसहस्रपत्रे-पद्मविशेषौ पत्रसङ्ख्याकृतभेदौ, 'पत्तये २' इति
 प्रतिशब्दोऽत्राभिमुख्ये 'लक्षणेनाभिप्रती आभिमुख्ये' इति च समासस्ततो वीप्साविवक्षायां प्रत्येकशब्दस्य द्विवचनं पद्मववेदिकापरि-
 क्षिताः प्रत्येकं वनखण्डपरिक्षिप्ताश्च 'सयंभूरमणपञ्जवसाणा' इति जम्बूद्वीपादयो द्वीपाः स्वयंभूरमणद्वीपर्यवसाना लवणसमुद्रादयः
 समुद्राः स्वयंभूरमणसमुद्रपर्यवसाना अस्मिन् तिर्यलोके यत्र वयं स्थिता असङ्ख्येया द्वीपसमुद्राः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! इह
 'अस्मि तिरियलोए' इत्यनेन स्थानमुक्तम्, 'असंखेज्जा' इत्यनेन सङ्ख्यानं, 'दुगुणादुगुण'मित्यादिना महत्त्वं 'संठाणतो' इत्यादिना

संस्थानम् ॥ सम्प्रत्याकारभावप्रत्यवतारं विवञ्छुरिइमाह—

तत्थ णं अयं जंबुद्वीवे णामं द्वीवे दीवसमुद्धानं अढिंभतरिए सब्वखुद्दाए वट्टे तेह्हापूयसंठाणसं-
 ठिते वट्टे रहचक्कवालसंठाणसंठिते वट्टे पुक्खरकणियासंठाणसंठिते वट्टे पडिपुन्नचंदसंठाणसंठिते,
 एक्कं जोयणंसयसहस्सं आयामविकखंभेणं तिण्णि जोयणंसयसहस्साइं सोलस य सहस्साइं
 दोण्णि य सत्तावीसे जोयणसत्ते तिण्णि य कोसे अट्टावीसं च धणुसयं तेरस अंगुलाइं अद्धंगुलकं
 च किंचिविसेसाहियं परिक्खेवेणं पणत्ते ॥ से णं एक्काए जगतीए सब्वतो समंता संपरिविक्खत्ते ॥
 सा णं जगती अट्ट जोयणाइं उट्ठं उच्चत्तेणं मूले बारस जोयणाइं विक्खंभेणं मज्झे अट्ट जोयणाइं
 विक्खंभेणं उट्ठिं चत्तारि जोयणाइं विक्खंभेणं मूले विच्छिण्णा मज्झे संखित्ता उट्ठिं तणुया

गौपुच्छसंठाणसंठिता सव्वहरामई अच्चा सणहा लणहा घट्टा मट्टा णीरया णिम्मला णिपंपका णिक्कं
कडच्छाया सप्पभा समिरीया सउज्जोया पासादीया दरिसणिल्ला अभिरूवा पडिरूवा ॥ सा णं
जगती एक्केणं जालकडएणं सव्वतो समंता संपरिक्खित्ता ॥ से णं जालकडए णं अद्धजोयणं उहुं
उच्चत्तेणं पंचधणुसयाइं विक्खंभेणं सव्वरयणामए अच्छे सण्हे लण्हे (जाव) [घट्टे मट्टे णीरए
णिम्मले णिपंपके णिक्कं कडच्छाए सप्पभे [ससिरीए] समरीए सउज्जोए पासादीए दरिसणिल्ले
अभिरूवे] पडिरूवे ॥ (सू० १२४)

‘तत्थ णं’मित्यादि, ‘तत्र’ तेषु द्वीपसमुद्रेषु मध्ये ‘अयं’ यत्र वयं वसामो जम्बूद्वीपो नाम द्वीपः, कथम्भूतः? इत्याह—सर्वद्वीपसमु-
द्राणां ‘सर्वाभ्यन्तरकः’ सर्वात्मना—सामस्त्येनाभ्यन्तरः सर्वाभ्यन्तर एव सर्वाभ्यन्तरकः, प्राकृतलक्षणात्स्वार्थे कप्रत्ययः, केषां सर्वात्म-
नाऽभ्यन्तरकः?, उच्यते, सर्वद्वीपसमुद्राणां, तथाहि—सर्वेऽपि शेषा द्वीपसमुद्रा जम्बूद्वीपादारभ्यागमाभिहितेन क्रमेण द्विगुणद्विगुणवि-
स्तारास्ततो भवति सर्वद्वीपसमुद्राणां सर्वाभ्यन्तरकः, अनेन जम्बूद्वीपस्यावस्थानमुक्तं, ‘सव्वबुद्धुग’ इति सर्वेभ्योऽपि शेषद्वीपसमुद्रेभ्यः
शुल्लको—लघुः सर्वशुल्लकः, तथाहि—सर्वे लवणादयः समुद्राः सर्वे च धातकीखण्डादयो द्वीपा जम्बूद्वीपादारभ्य द्विगुणद्विगुणार्थमवि-
ष्कम्भपरिधयस्ततः शेषद्वीपसमुद्रापेक्षयाऽयं लघुरिति, एतेन सामान्यतः परिमाणमुक्तं, विशेषतस्त्वायामादिगतं परिमाणमग्रे वदयति, तथा
वृत्तोऽयं जम्बूद्वीपो यतस्त्रैलापूपसंस्थानसंस्थितः, तैलेन पक्कोऽपूपसैलापूपः, तैलेन हि पक्कोऽपूपः प्रायः परिपूर्णवृत्तो भवति न घृतपक्क
इति तैलविशेषणं, तस्येव यत्संस्थानं तेन संस्थितसैलापूपसंस्थानसंस्थितः, तथा वृत्तोऽयं जम्बूद्वीपो यतो ‘रथचक्रवालसंस्थानसंस्थितः’

३ प्रतिपत्तौ
देवाधि-

कारः
उद्देशः १
सू० १२४

॥ १७७ ॥

रथस्य—रथाङ्गस्य चक्रस्यावयवे समुदायोपचाराङ्गकवालं—मण्डलं तस्यैव यत् संस्थानं तेन संस्थितो रथचक्रवालसंस्थानसंस्थितः, एवं
 द्रुतः पुष्करकर्णिकासंस्थानसंस्थितः पुष्करकर्णिका—पद्मबीजकोशः द्रुतः परिपूर्णचन्द्रसंस्थानसंस्थितः पद्मद्वयं भावनीयम्, एतेन जम्बू-
 द्वीपस्य संस्थानमुक्तम् ॥ सम्प्रत्यायामादिपरिमाणमाह—‘एकं णं’मित्यादि, एकं योजनशतसहस्राणामविष्कम्भेन, आयामत्र विष्क-
 म्भश्च आयामविष्कम्भं, समाहारो द्वन्द्वः, तेन, आयामेन विष्कम्भेन चेत्यर्थः, त्रीणि योजनशतसहस्राणि षोडश सहस्राणि द्वे योजन-
 शते सप्तविंशत्यधिके त्रयः क्रोशा अष्टाविंशम्—अष्टाविंशत्यधिकं धनुःशतं त्रयोदशाङ्गुलानि अर्द्धाङ्गुलं च किञ्चिद्विशेषाधिकमित्येतावान्
 परिक्षेपेण प्रहसतः, इदं च परिक्षेपपरिमाणं ‘विष्कम्भवगद्दहगुणकरणी वट्टस्स परिओ होइ’ इति करणवशात्स्वयमानेतव्यं क्षेत्रस-
 मासटीका वा परिभावनीया, तत्र गणितभावनायाः सविस्तरं कृतत्वात् ॥ सम्प्रत्याकारभावप्रत्यवतारप्रतिपादनार्थमाह—‘से णं’मि-
 त्यादि, ‘सः’ अनन्तरोक्तायामविष्कम्भपरिक्षेपपरिमाणो जम्बूद्वीपो णमिति वाक्यालङ्कारे एकया जगत्या सुनगरप्राकारकल्पया ‘स-
 र्वतः’ सर्वासु दिक्षु ‘समन्ततः’ सामस्येन ‘संपरिक्षिप्तः’ सम्यग्वेष्टितः ॥ ‘सा णं जगई’ इत्यादि, सा च जगती ऊर्ध्वम्—उच्चैस्त्वे-
 नाष्टौ योजनानि मूले द्वादश योजनानि विष्कम्भेन मध्येऽष्टौ उपरि चत्वारि, अत एव मूले विष्कम्भमधिकृत्य विस्तीर्णा, मध्ये सं-
 क्षिप्ता त्रिभागोनत्वात्, उपरि तनुका, मूलापेक्षया त्रिभागमात्रविस्तारभावात्, एतदेवोपमया प्रकटयति—‘गोपुच्छसंठाणसंठिया’
 गोपुच्छस्येव संस्थानं गोपुच्छसंस्थानं तेन संस्थिता गोपुच्छसंस्थानसंस्थिता ऊर्ध्वोद्धतगोपुच्छाकारा इति भावः, ‘सव्ववइरामई’ सर्वो-
 खना—सामस्येन वज्रमयी—वज्ररत्नालिका ‘अच्छा’ आकाशरफटिकवदतिस्वच्छा ‘सणहा लणहा’ ऋक्षणा-ऋक्षणपुद्गलस्कन्धनिष्पन्ना ऋ-
 क्षणदलनिष्पन्नपटवत् ‘लणहा’ मसृणा घुण्टितपटवत् ‘घट्टा’ घृष्टा इव घृष्टा खरशानया पाषाणप्रतिमावत् ‘मट्टा’ मृष्टा इव मृष्टा सुकु-

मारशानया पाषाणप्रतिमावत् 'नीरजा' स्वाभाविकरजोरहितत्वात् 'निर्मला' आगन्दुकमलाभावात् 'निष्पङ्का' कलङ्कविकला कर्दमर-
 हिता वा 'निष्कङ्कडच्छाया' इति निष्कङ्कदा निष्कवचा निरावरणा निरुपधातेति भावार्थः छाया-दीप्तिर्यस्याः सा निष्कङ्कटच्छाया
 'सप्रभा' स्वरूपतः प्रभावती 'समरीचा' वह्निर्विनिर्गतकिरणजाला, अत एव 'सोद्योता' वह्निर्व्यवस्थितवस्तुस्तोमप्रकाशकरी 'प्रा-
 सादीया' प्रसादाय-मनःप्रसत्तये हिता तत्कारित्वात् प्रासादीया मनःप्रहृत्तिकारिणीति भावः 'दर्शनीया' दर्शनयोग्या यां पश्यतश्च-
 क्षुभी श्रमं न गच्छत इति 'अभिरूवा' इति अभि-सर्वेषां द्रष्टृणां मनःप्रसादानुकूलतयाऽभिमुखं रूपं यस्याः सा अभिरूपा, अत्यन्त-
 कमनीयेति भावः, अत एव 'प्रतिरूपा' प्रतिविशिष्टम्-असाधारणं रूपं यस्याः सा प्रतिरूपा, अथवा प्रतिक्षणं नवं नवमिव रूपं यस्याः
 सा प्रतिरूपा ॥ 'सा णं जगती' इत्यादि, 'सा' अनन्तरोदितस्वरूपा णमिति वाक्यालङ्कारे जगती एकेन 'जालकटकेन' जालानि-
 जालकानि यानि भवनभित्तिषु लोकेऽपि प्रसिद्धानि तेषां कटकः-समूहो जालकटको जालकाकीर्णा रम्यसंस्थानप्रदेशविशेषपङ्क्तिरिति
 भावः, तेन जालकटकेन 'सर्वतः' सर्वासु दिक्षु 'समन्ततः' सायस्येन संपरिक्षिप्ता ॥ 'से णं जालकडए' इत्यादि, 'सः' जालकटक
 ऊर्द्धमुच्चैस्त्वेनार्द्धयोजनं-द्वे गव्यूते विष्कम्भेन पञ्च धनुःशतानि, किमुक्तं भवति ?-जगत्या प्रायो बहुमध्यभागे सर्वत्र जालकानि तानि
 च प्रलेकमूर्द्धमुच्चैस्त्वेन द्वे गव्यूते विष्कम्भतः पञ्चधनुःशतानीति, स च जालकटकः 'सव्वरयणामए' इति सर्वात्मना रत्नमयः
 'अच्छे सणहे लणहे जाव पडिरूवे' इति यावच्छब्दकरणत् 'घट्टे मट्टे नीरए निम्मले निष्पंके निष्कङ्कडच्छाये सण्णे समरीए
 सउज्जीए पासाइए दरिसणिल्ले अभिरूवे' इति परिग्रहः, एतेषां [ग्रन्थामम् ५०००] पदानामर्थः प्रावत् ॥

तीसे णं जगतीए उष्पि बहुमज्जद्वेसभाए एत्थ णं एगा महई पडमवरवेदियां पं०, सा णं पडमवरवे-

३ प्रतिपत्ती
 देवाधि-
 कारः
 उद्देशः १
 सू० १२५

दिया अद्धजोयणं उट्टं उच्चत्तेणं पंच धणुसथाई विक्खंभेणं सब्बरयणामए जगतीसमिया परिकखेवेणं
 सब्बरयणामई० ॥ तीसे णं पडमवरवेइयाए अयमेयारूवे वणणावासे पणत्ते, तंजहा—वइरामया
 नेमा रिडामया पइहाणा वेरुलियामया खंभा सुवण्णरूपमया फलगा वहरामया संधी लोहितकख-
 मईओ सूईओ णाणामणिसया कलेवरा कलेवरसंघाडा णाणामणिसया रूवा नाणामणिसया रूवसं-
 घाडा अंकामया पक्खा पक्खावाहाओ जोतिरसामया वंसा वंसकवेळुया य रययामईओ पट्टियाओ
 जातरूवमयीओ ओहाडणीओ वहरामयीओ उवरि पुब्बणीओ सब्बसेए रययामते साणं छाद्रणे ॥
 सा णं पडमवरवेइया एगमेगेणं हेमजालेणं (एगमेगेणं गवक्खजालेणं) एगमेगेणं खिंखिणिजालेणं
 जावमणिजालेणं (कणयजालेणं रयणजालेणं) एगमेगेणं पडमवरजालेणं सब्बरयणामएणं सब्बतो
 समंता संपरिकिक्खत्ता ॥ ते णं जाला तवणिज्जलंबूसगा सुवण्णपयरगमंडिया णाणामणिरयणवि-
 विहहारद्धहारउवसोभितसमुदया ईसिं अणमण्णमसंपत्ता पुब्बावरदाहिणउत्तरागतेहिं वाएहिं
 मंदगं २ एज्जमाणा २ कंपिज्जमाणा २ लंबमाणा २ पद्दंझमाणा २ सद्दायमाणा २ तेणं ओरालेणं
 मणुण्णेणं कणमण्णेवुत्तिकरेणं सदेणं सब्बतो समंता आपूरेमाणा सिरीए अतीव उवखोभेमाणा
 उव० चिट्ठंति ॥ तीसे णं पडमवरवेइयाए तत्थ तत्थ देसे तहिं तहिं बहवे हयसंघाडा गयसंघाडा
 नरसंघाडा किण्णरसंघाडा किंपुरिससंघाडा महोरगसंघाडा गंधव्वसंघाडा वसहसंघाडा सब्बर-

यणामया अच्छा सणहा लणहा घट्टा मट्टा गीरया गिम्मला गिप्पंका गिक्कडच्छाया सप्पभा स-
मिरिया सडल्लोया पासार्इया दरसणिज्जा अभिरूवा पडिरूवा । तीसे णं पउमवरवेइयाणं तत्थ
तत्थ देसे तहिं तहिं यहवे हयंपतीओ तदेव जाव पडिरूवाओ । एवं हयवीहीओ जाव पडिरू-
वाओ । एवं हयमिहुणाइं जाव पडिरूवाइं ॥ तीसे णं पउमवरवेइयाणं तत्थ तत्थ देसे तहिं तहिं
बहवे पउमलयाओ नागलताओ, एवं असोगं चंपगं चयवणं वासंतिं अनिसुत्तगं कुंदं
सामलयाओ गिचं कुसुमियाओ जाव सुविहत्तपिंडमंजरिवडिंसकयरीओ सच्चरयणामईओ
सणहाओ लणहाओ घट्टाओ मट्टाओ गीरयाओ गिम्मलाओ गिप्पंकाओ गिक्कडच्छायाओ
सप्पभाओ समिरीयाओ सडल्लोयाओ पासार्इयाओ दरिसणिज्जाओ अभिरूवाओ पडिरूवाओ
॥ [तीसे णं पउमवरवेइयाणं तत्थ तत्थ देसे तहिं तहिं यहवे अक्खयसोत्थिया पणत्ता स-
च्चरयणामया अच्छा] ॥ से केणट्टेणं (भंते!) एवं बुचइं—पउमवरवेइया पउमवरवेइया?, गोयमा!
पउमवरवेइयाणं तत्थ तत्थ देसे तहिं तहिं वेदियासु वेदियायाहासु वेदियासीसफलणंसु वेदियापु-
डंतरेसु खंभेसु खंभयाहासु खंभसीसेसु खंभपुडंतरेसु खंभेसु खंभेसु खंभेसु खंभेसु खंभेसु
तरेसु पक्खेसु पक्खयाहासु पक्खेपरंतरेसु यहइं उप्पलाइं पउमाइं जाव सतसहस्सपत्ताइं स-
च्चरयणामयाइं अच्छाइं सणहाइं लणहाइं घट्टाइं मट्टाइं गीरयाइं गिम्मलाइं निप्पंकाइं निक्कड-

च्छायाहं सप्पभाहं समिरीयाहं सउज्जोयाहं पासादीयाहं दरिसणिज्जाहं अभिरूवाहं पडिरूवाहं
 महता २ वासिक्कच्छत्तसमयाहं पणत्ताहं समणाउसो!, से तेणट्टेणं गोयमा! एवं बुच्चइ पडमवरवे-
 द्दिया २ ॥ पडमवरवेइया णं भंते! किं सासया असासया?, गोयमा! सिय सासया सिय अ-
 सासया ॥ से केणट्टेणं भंते! एवं बुच्चइ—सिय सासया सिय असासया?, गोयमा! दब्बट्टयाए-
 सासता वणपज्जवेहिं गंधपज्जवेहिं रसपज्जवेहिं फासपज्जवेहिं असासता, से तेणट्टेणं गोयमा!
 एवं बुच्चइ—सिय सासता सिय असासता ॥ पडमवरवेइया णं भंते! कालओ केवच्चिरं होति?,
 गोयमा! ण कयावि णासि ण कयावि न भविस्सति ॥ धुविं च भवति य भवि-
 स्सति य धुवा नियया सासता अक्खया अब्बया अवट्टिया णिच्चा पडमवरवेदिया ॥ (सू० १२५)

‘तीसे णं जगतीए’ इत्यादि, ‘तस्याः’ यथोक्तरूपाया जगत्याः ‘उपरि’ उपरितने तले यो बहुमध्यदेशभागः, सूत्रे एकारान्तता
 मागधदेशभाषालक्षणानुरोधात् यथा ‘कयरे आगच्छइ दितरूवे?’ इत्यत्र, ‘एत्थ ण’मिति ‘अत्र’ एतस्मिन् बहुमध्यदेशभागे णमिति
 पूर्ववत् महती-एका पद्मवरवेदिका प्रज्ञप्ता मया शेषैश्च तीर्थकृद्भिः, सा चोर्द्ध्वुच्चैस्त्वेनार्द्धयोजनं—द्वे गन्वृते पञ्च धनुःशतानि-विष्क-
 म्भेन ‘जगतीसमिया’ इति जगत्याः समा—समाना जगतीसमा सैव जगतीसमिका ‘परिक्षेपेण’ परिरयेण यावान् जगत्या मध्यभागे
 परिरयस्तावान् तस्या अपि परिरय इति भावः, ‘सर्वरत्नमयी’ सामस्येन रत्नालिका ‘अच्छा सण्हा’ इत्यादि विशेषणकदम्बकं पाठ-
 तोऽर्थतश्च प्राग्वत् ॥ ‘तीसे ण’मित्यादि, तस्या णमिति पूर्ववत् पद्मवरवेदिकायाः ‘अयं’ वक्ष्यमाणः ‘एतद्भूपः’ एवंस्वरूपः ‘वर्णी-

वासः' वर्णः—श्लाघा यथावस्थितस्वरूपकीर्त्तनं तस्यावासो—निवासो ग्रन्थपद्धतिरूपो वर्णवासो वर्णकनिवेश इत्यर्थः 'प्रज्ञप्तः' प्ररूपितः, तद्यथेत्यादिना तदेव दर्शयति—'वइरामया नेमा' इति नेमा नाम पद्मवरवेदिकाया भूमिभागादूर्द्ध्वं निष्कामन्तः प्रदेशाल्ते सर्वे 'वज्रमयाः' वज्ररत्नमयाः, वज्रशब्दस्य दीर्घत्वं प्राकृतत्वात्, एवमन्यत्रापि द्रष्टव्यं, रिष्टमयानि प्रतिष्ठानानि—मूलपादाः 'वेरुलियमया खंभा' इति वैङ्करत्नमयाः स्तम्भाः सुवर्णरूप्यमयानि फलकानि लोहिताक्षरत्रासिकाः सूचयः फलकद्वयसम्बन्धविधटनाभावहेतुपादुकास्थानीयास्ते सर्वे 'वइरामया संधी' वज्रमयाः सन्धयः—सन्धिमैलाः फलकानां, किमुक्तं भवति ?—वज्ररत्नापूरिताः फलकानां सन्धयः 'नाणामणिमया कलेवरा' इति नानामणिमयानि कलेवराणि—मनुष्यशरीराणि नानामणिमयाः कलेवरसङ्घाटा—मनुष्यशरीरयुग्मानि नानामणिमयानि रूपाणि—रूपकाणि नानामणिमया रूपसङ्घाटाः—रूपयुग्मानि 'अङ्कामया पक्खा पक्खवाहातो य' इति अङ्को—रत्नविशेषस्तन्मयाः पक्षास्तदेकदेशाः पक्षवाहवोऽपि तदेकदेशभूता एवाङ्कमयाः, आह च मूलटीकाकारः—'अङ्कमयाः पक्षास्तदेकदेशभूताः, एवं पक्षवाहवोऽपि द्रष्टव्या' इति, 'जोईरसामया वंसा वंसकवेहुया य' इति ज्योतीरसं नाम रत्नं तन्मया वंशाः—महान्तः पृष्ठवंशाः 'वंशकवेहुया य' इति महतां पृष्ठवंशानामुभयतस्तिर्यक् स्थाप्यमाना वंशाः कवेहुकानि—प्रतीतानि 'रययामईओ पट्टियाओ' इति रजतमय्यः पट्टिका वंशानामुपरि कम्बास्थानीयाः 'जायरुवमईओ ओहाडणीओ' जातरूपं—सुवर्णविशेषस्तन्मय्यः 'ओहाडणीओ' अवघाटिन्यः आच्छादनहेतुकञ्चोपरिस्थाप्यमानमहाप्रमाणकिलिञ्चस्थानीयाः, 'वइरामईओ उवारिं पुंछणीओ' इति 'वज्रमय्यो' वज्ररत्नासिका अवघाटनीनामुपरि पुञ्छन्यः—निविडतरच्छादनहेतुर्लक्ष्णतरत्नविशेषस्थानीयाः, उक्तं च मूलटीकाकारेण—'ओहाडणी हीरगहणं महत् छुल्लकं तु पुञ्छनी इति, 'सव्वसेए रययामए सा णं छाणे' इति, सर्वश्वेतं रजतमयं

३ प्रतिपत्तौ
देवाधि-

कारः

उद्देशः १

सू० १२६

॥ १८० ॥

पुच्छनीनामुपरि कवेष्टुकानामथ आच्छादनम् ॥ 'सा ण'मित्यादि, 'सा' एवंस्वरूपा णमिति वाक्यालङ्कारे पद्मवरवेदिका तत्र तत्र
 प्रदेशे एकैकेन 'हेमजालेन' सर्वासना हेममयेन लम्बमानेन दामसमूहेन एकैकेन 'गवाक्षजालेन' गवाक्षाकृतिरत्नविशेषदामसमूहेन
 एकैकेन 'किङ्किणीजालेन' किङ्किण्यः—क्षुद्रघण्टिकाः एकैकेन घण्टाजालेन, किङ्किण्यपेक्षया किञ्चिन्मह्यो घण्टा घण्टाः, तथा एकै-
 केन 'मुक्ताजालेन' मुक्ताफलमयेन दामसमूहेन एकैकेन 'मणिजालेन' मणिमयेन दामसमूहेन एकैकेन 'कनकजालेन' कनकं-
 पीतरूपः सुवर्णविशेषस्तन्मयेन दामसमूहेन एकैकेन रत्नजालेन एकैकेन (वर) पद्मजालेन—सर्वरत्नमयपद्मालकेन दामसमूहेन 'सर्वतः'
 सर्वासु दिक्षु 'समन्ततः' सर्वासु विदिक्षु परिक्षिप्ता, एतानि च दामसमूहरूपाणि हेमजालादीनि जालानि लम्बमानानि वेदितव्यानि,
 तथा चाह—'ते णं जाला' इत्यादि, तानि, सूत्रे पुंस्त्वनिर्देशः प्राकृतत्वात्, प्राकृते हि लिङ्गमनियतमिति, णमिति पूर्ववत् हेमजा-
 लादीनि क्वचित् दामा इति पाठः तत्र ता हेमजालादिरूपा दामान इति व्याख्येयं, 'तवणिजालंबूसगा' तपनीयम्—आरकं सुवर्णं
 तन्मयो लम्बूसगो—दाश्रामग्रिममग्रे मण्डनविशेषो येषां तानि तपनीयलम्बूसकानि 'सुवर्णपयरगमंडिया' इति पार्श्वतः सामस्येन
 सुवर्णप्रतरकेण—सुवर्णपत्रकेण मण्डितानि सुवर्णप्रतरकमण्डितानि, 'नाणामणिरयणविविहहारद्धहारउवसोभियसमुदया' इति ना-
 नारूपाणां मणीनां रत्नानां च ये विविधा—विचित्रवर्णा द्वारा—अष्टादशसरिका अर्द्धहारा—नवसरिकास्तैरुपशोभितः समुदायो येषां
 तानि, तथा 'ईसिमन्नमन्नमसंपत्ता' इति ईषत्—मनाग् अन्योऽन्यं—परस्परमसंप्राप्तानि—असंलग्नानि पूर्वापरदक्षिणोत्तरगतैर्वर्तैः
 'मंदायं मंदायं' इति मन्दं मन्दम् एज्यमानानि—कम्प्यमानानि 'भृशभीक्षण्याविच्छेदे द्विः प्राक्तमवादेः' इत्यविच्छेदे द्विवचनं
 यथा पचति पचतीत्यत्र, एवमुत्तरत्रापि, ईषत्कम्पनवशादेव च प्रकर्षत इतस्ततो मनाक् चलनेन लम्बमानानि प्रलम्बमानानि, ततः

परस्परसंपर्कवशतः 'पञ्चमहाणा पञ्चमहाणा' इति शब्दायमानानि शब्दायमानानि 'उदारेण' स्फारेण शब्देनेति योगः, स च स्फारशब्दो मनःप्रतिकूलोऽपि भवति तत आह—'मनोर्शन' मनोऽनुकूलेन, तच्च मनोऽनुकूलत्वं लेशतोऽपि स्यादत आह—'मनोहरेण' मनांसि श्रोतॄणां हरति—आसवशं नयतीति मनोहरः, 'लिहादे' राकृतिगणत्वाच्चप्रत्ययः, तेन, तदपि मनोहरत्वं कुतः? इत्याह—कर्णमनोनिवृत्तिकरेण—'निमित्तकारणहेतुषु सर्वासां विभक्तीनां प्रायो वर्शन'मिति वचनाद् हेतौ कृतीया, ततोऽयमर्थः—यतः श्रोतृकर्णयोर्मनसश्च निवृत्तिकरः—सुखोत्पादकस्ततो मनोहरस्तेन, इत्थम्भूतेन शब्देन तान् प्रत्यासमान् प्रदेशान् 'सर्वतः' दिक्षु 'समन्ततः' विदिक्षु आपूरयन्ति शत्रन्तस्य शाविदं रूपं, तत एव 'श्रिया' शोभयाऽतीव उपशोभमानानि उपशोभमानानि विद्यन्ति ॥ 'तीसे ण'मित्यादि, तस्याः पञ्चवरवेदिकायास्तत्र देशे २ 'तहिं तहिं' इति तस्यैव देशस्य तत्र तत्रैकदेशे, एतावता किमुक्तं भवति?—यत्र देशे एकस्तत्रान्येऽपि विद्यन्त इति, वहवे 'हयसंधाडा' हययुग्मानि सङ्घटशब्दो युग्मवाची यथा साधुसङ्घट इत्यत्र, एवं गृजनूरकिंनरकिंपुरुषमहोरगगन्धर्ववृषभसङ्घाटा अपि वाच्याः, एते च कथम्भूताः? इत्याह—'सञ्चरयणामया' सर्वात्मना रत्नमयाः 'अच्छा' आकाशस्फटिकवदित्सच्छाः 'जाव पडिरूवा' इति यावत्करणात् 'सणहा लणहा घडा मठा' इत्यादिविशेषणकवम्बकपरिमहस्तश्च प्राग्वत् । एते च सर्वेऽपि हयसङ्घाटादयः सङ्घाटाः पुष्पावकीर्णका उक्ताः, सम्प्रलेतेपामेव हयावीनां पङ्क्यादिप्रतिपाद्वनार्थमाह—'एवं पंतीओ वीहीओ एवं मिहुणगा' इति यथाऽस्मीपां हयादीनामष्टानां सङ्घाटा उक्तास्तथा पङ्क्योऽपि वक्तव्या वीथयोऽपि मिथुनकानि च, तानि चैवम्—'तीसे णं पउमवरवेइयाए तत्थ तत्थ देसे देसे तहिं तहिं बहुयाओ हयपंतीओ गयपंतीओ' इत्यादि, नवरसेकसां विशि या श्रेणिः सा पङ्कुरभिधीयते, उभयोरपि पार्श्वयोरेकैकश्रेणिभावेन यच्छ्रेणिद्वयं सा वीथी, एते च वीथी-

इ प्रतिपत्तं
 मनुष्या०
 पञ्चवरवे-
 दिकाव०
 उद्देशः १
 सू० १२६

॥ १८१ ॥

पङ्कतक्रीडा हयादीनां पुरुषाणामुक्ताः, साम्प्रतमेतेषामेव हयादीनां स्त्रीपुरुषयुग्मप्रतिपादनार्थं 'मिहुणाइं' इत्युक्तम्, उत्तेनैव प्रकारेण हयादीनां मिथुनकानि स्त्रीपुरुषयुग्मरूपाणि वाच्यानि, यथा 'तस्य तस्य तस्य तस्य' इत्यमिहुणाइं गयमिहुणाइं गयमिहुणाइं इत्यादि ॥ तस्ये ण'मित्यादि, तस्यां णमिति पूर्ववत् पञ्चवरवेदिकायां तत्र तत्र देशे २ 'तहिं २' इति तस्यैव देशस्य तत्र तत्रैकदेशे, अत्रापि 'तस्य २ देसे २ तहिं २' इति वदता यत्रैका लता तत्रान्या अपि बह्व्यो लताः सन्तीति प्रतिपादितं द्रष्टव्यं, 'बहुयाओ पउमलयाओ' इत्यादि, बह्व्यः 'पद्मलताः' पद्मिन्यः 'नागलताः' नागा—द्रुमविशेषाः त एव लतास्त्रिर्यकशाखाप्रसाराभावात् नागलताः, एवमशोकलताश्चम्पकलता वणलताः, वणाः—तरुविशेषाः, वासन्तिकलता अतिमुक्तकलताः कुन्दलताः श्यामलताः, कथम्भूता पृताः? इत्याह—'नित्यं' सर्वकालं षट्स्वपि ऋतुष्वित्यर्थः 'कुसुमिताः' कुसुमाणि संजातान्यास्विति कुसुमिताः, तारकादिदर्शनादितप्रत्ययः, एवं नित्यं मुकुलिताः, मुकुलानि नाम कुड्मलानि कलिका इत्यर्थः नित्यं 'लवइयाओ' इति पल्लविताः, नित्यं 'थवइयाओ' इति स्वकृताः, नित्यं 'गुम्मियाओ' इति गुल्मिताः, स्वकगुल्मौ गो(गु)च्छविशेषौ, नित्यं गुच्छाः, नित्यं यमलं नाम समानजातीययोर्लतुयोर्गुग्मं तत्संजातमास्विति यमलिताः, नित्यं 'युगलिताः' युगलं सजातीयविजातीययोर्लतयोर्द्वन्द्वं, तथा 'नित्यं' सर्वकालं फलभारेण नता—ईषन्नता नित्यं प्रणता—महता फलभारेण दूरं नताः, तथा नित्यं 'सुविभक्ते'त्यादि सुविभक्तिकः—सुविच्छित्तिकः प्रतिविशिष्टो मञ्जरीरूपो योऽवतंसकस्तद्धराः—तद्धारिण्यः । एष सर्वोऽपि कुसुमितत्वादिको धर्म एकैकस्या एकैकस्या लताया उक्तः, साम्प्रतं कास्मिच्छित्तानां सकलकुसुमितत्वादिधर्मप्रतिपादनार्थमाह—'नित्यं कुसुमियमलित्यलवइयथवइयगुलइयगोच्छियविणमियपणमियसुविभत्तपडिमंजरिवडंसगधरीड' एताश्च सर्वा अपि लता एवंप्रकाः? इत्याह—'सव्वरयणामईओ' सर्वास्ताना

रत्नमयः, 'अच्छा सण्हा' इत्यादि विशेषणकदम्बकं प्राग्वत् ॥ अथुना पद्मवरवेदिकाशब्दप्रवृत्तिनिमित्तं जिज्ञासुः पृच्छति—'से केणट्ठेणं भंते!' इत्यादि, सेशब्दोऽथशब्दार्थः, अथ 'केनार्थेन' केन कारणेन भदन्त! एवमुच्यते—पद्मवरवेदिका पद्मवरवेदिकेति?, किमुक्तं भवति?—पद्मवरवेदिकेलोरूपस्य शब्दस्य तत्र प्रवृत्तौ किं निमित्तमिति?, एवमुक्ते भगवानाह—गौतम! पद्मवरवेदिकायां तत्र तत्र प्रदेशे तस्यैव देशस्य तत्र तत्रैकदेशे 'वेदिकासु' उपवेशनयोग्यमत्तवारणरूपासु 'वेदिकावाहासु' वेदिकापार्श्वेषु 'वेइयापुडंतरेसु' इति द्वे वेदिके वेदिकापुटं तेषामन्तराणि—अपान्तरालानि वेदिकापुटान्तराणि तेषु, तथा स्तम्भेषु सामान्यतः तथा 'स्तम्भवाहासु' स्तम्भपार्श्वेषु 'खंभसीसेसु' इति स्तम्भशीर्षेषु 'खंभपुडंतरेसु' इति द्वौ स्तम्भौ स्तम्भपुटं तेषामन्तराणि तेषु 'सूचीषु' फलकसम्बन्धविघटनाभावहेतुपादुकास्थानीयासु तासासुपरीति तात्पर्यार्थः, 'सूइमुहेसु' इति यत्र प्रदेशे सूची फलकं भित्त्वा मध्ये प्रविशति तत्प्रत्यासन्नो देशः सूचीमुखं तेषु, तथा सूचीफलकेषु—सूचीभिः संबन्धिता ये फलकप्रदेशास्तेऽयुपचारात्सूचीफलकानि तेषु सूचीनामध उपरि च वर्तमानेषु, तथा 'सुईपुडंतरेसु' इति द्वे सूच्यौ सूचीपुटं तेषामन्तरेषु, पक्षाः पक्षवाहा—वेदिकैकदेशास्तेषु बहूनि 'उत्पलकानि' गर्दभकानि बहूनि 'पद्मानि' सूर्यविकासीनि बहूनि 'कुमुदानि' चन्द्रविकासीनि, एवं नलिनमुभगसौगन्धिकपुण्डरीकमहापुण्डरीकशतपत्रसहस्रपत्राण्यपि वाच्यानि, एतेषां च विशेषः प्रागेवोपदर्शितः, एतानि कथम्भूतानि? इत्याह—'सर्वरत्नमयानि' सर्वास्वना रत्नमयानि, 'अच्छा' इत्यादि विशेषणकदम्बकं प्राग्वत् 'महयावासिक्कलत्तसमाणा' इति 'महान्ति' महाप्रमाणानि वार्षिकाणि—वर्षाकाले यानि पानीयरक्षणार्थं कृतानि तानि वार्षिकाणि तानि च तानि छत्राणि च तत्समानानि च प्रज्ञप्तानि हे श्रमण! हे आयुष्मन्!, 'से एएणट्ठेण'मित्यादि, तदेतेनार्थेन गौतम! एवमुच्यते पद्मवरवेदिका पद्मवरवेदिकेति तेषु तेषु यथोक्तरूपेषु

३ प्रतिपत्तौ
मनुष्या०
पद्मवरवे-
दिकाव०
उद्देशः १
सू० १२६

॥ १८२ ॥

प्रदेशेषु यथोक्तरूपाणि पद्मानि पद्मवरवेदिकाशब्दस्य प्रवृत्तिनिमित्तमितिभावः, व्युत्पत्तिश्चैवं-पद्मवरा पद्मप्रधाना वेदिका पद्मवरवे-
 दिका पद्मवरवेदिकेति ॥ 'पुमवरवेइया णं भंते ! किं सासया ?' इत्यादि, पद्मवरवेदिका णमिति पूर्ववत् किं शाश्वती उताशाश्वती ? ,
 आवन्ततया सूत्रे निर्देशः प्राकृतत्वात्, किं नित्या उतानित्येति भावः, भगवानाह-गौतम ! स्यात् शाश्वती स्यादशाश्वती-कथञ्चिन्नित्या
 कथञ्चिदित्येत्सर्थः, स्याच्छब्दो निपातः कथञ्चिदित्येतदर्थवाची ॥ 'से केणट्टेणं भंते !' इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह-गौतम !
 'द्रव्यार्थतया' द्रव्यास्तिकनयमतेन शाश्वती, द्रव्यास्तिकनयो हि द्रव्यमेव तात्त्विकमभिमन्यते न पर्यायान्, द्रव्यं चान्वयि परिणा-
 मित्वाद्, अन्यथा द्रव्यलायोगाद्, अन्वयित्वाच्च सकलकालभावीति भवति द्रव्यार्थतया शाश्वती, 'वर्णपर्यायैः' तदन्यसमुत्पद्यमानव-
 णविशेषरूपैरेवं गन्धपर्यायै रसपर्यायैः स्पर्शपर्यायैः, उपलक्षणमेतत्तदन्यपुद्गलविचटनैश्चाशाश्वती, किमुक्तं भवति ?-पर्याया-
 स्तिकनयमतेन पर्यायप्राधान्यविवक्षायामशाश्वती, पर्यायाणां प्रतिक्षणभावितया कियत्कालभावितया वा विनाशित्वात्, 'से एएणट्टेण'-
 मित्यादि उपसंहारवाक्यं सुगमं, इह द्रव्यास्तिकनयवादी स्वमतप्रतिस्थापनार्थमेवमाह-नात्यन्तासत उत्पादो नापि सतो विनाशो,
 'नासतो विद्यते भावो, नाभावो विद्यते सत' इति वचनात्, यौ तु दृश्येते प्रतिवस्तु उत्पादविनाशौ तदाविर्भावतिरोभावमात्रं यथा
 सर्पस्योत्फणत्वविफणत्वे, तस्मात्सर्वं वस्तु नित्यमिति ॥ एवं च तन्मतचिन्तायां संशयः-किं घटादिवद्द्रव्यार्थतया शाश्वती उत
 सकलकालमेवंरूपा ? इति, ततः संशयापनोदार्थं भगवन्तं भूयः पृच्छति- 'पुमवरवेइया ण' मित्यादि, पद्मवरवेदिका णमिति
 पूर्ववद् 'भदन्त !' परमकल्याणयोगिन् ! 'क्रियच्चिरं' क्रियन्तं कालं यावद्भवति ?, एवरूपा क्रियन्तं कालमवतिष्ठते ? इति, भगवानाह-
 गौतम ! न कदाचिन्नासीत्, सर्वदैवासीदिति भावः, अनादित्वात्, तथा न कदाचिन्न भवति, सर्वदैव वर्त्तमानकालचिन्तायां भवतीति

भावं; सदैव भावात्, तथा न कदाचिन्न भविष्यति, किन्तु भविष्यच्चिन्तायां सर्वदैव भविष्यतीति प्रतिपत्तव्यं, अपर्यवसितत्वात्, तदेवं कालत्रयचिन्तायां नास्तित्वप्रतिषेधं विधाय सम्प्रत्यस्तित्वं प्रतिपादयति—‘भुविं चे’त्यादि, अभूच्च भवति च भविष्यति चेति, एवं त्रिकालावस्थायित्वाद् ‘श्रुवा’ मेर्वादिबद् ध्रुवत्वादेव सदैव स्वस्वरूपे नियता, नियतत्वादेव च ‘शाश्वती’ शश्वद्भवत्त्वभावा, शाश्वतत्वादेव च सततगङ्गासिन्धुप्रवाहप्रवृत्तावपि पौण्डरीकहृद् इवानेकद्रुलविचटनेऽपि तावन्मात्रान्यान्यद्रुलोच्चटनसम्भवाद् ‘अक्षया’ न विद्यते क्षयो—यथोक्तस्वरूपाकारपरिभ्रंशो यस्याः साऽक्षया, अक्षयत्वादेव ‘अव्यया’ अव्ययशब्दवाच्या, मनागपि स्वरूपचलनस्य जातुचिदप्यसम्भवात्, अव्ययत्वादेव स्वप्नमाणेऽवस्थिता मानुषोत्तरपर्वताद् बहिः समुद्रवत्, एवं स्वस्वप्नमाणे सदाऽवस्थानेन चिन्त्यमाना नित्या धर्मास्तिकायादिवत् ॥

तीसे णं जगतीए उप्पिं बाहिं पउमबरचेइयाए एत्थ णं एगे महं वणसंडे पणत्ते देसूणाइं दो जो-
यणाइं चक्कवालविव्खंभेणं जगतीसमए परिक्खेवेणं, किण्हे किण्होभासे जाव अणेगसगडरह-
जाणजुग्गपरिमोयणे सुरम्मे पासातीए सण्हे लण्हे घट्ठे सट्ठे नीरए निपपंके निम्मले निक्कंऊड-
च्छाए सप्पभे समिरीए सड्ढोए पासादीए दरिसणिल्ले अभिरूवे पडिरूवे ॥ तस्स णं वणसं-
डस्स अंतो बहुसमरमणिल्ले भूमिभागे पणत्ते से जहानामए—आलिंगपुक्खरेति वा सुइंगपु-
क्खरेति वा सरतलेइ वा करतलेइ वा आयंसमंडलेति वा चंदमंडलेति वा सूरमंडलेति उरुभ-
चम्मेति वा उसभचम्मेति वा वाराहचम्मेति वा सीहचम्मेति वा वग्घचम्मेति वा विगचम्मेति वा वी-

३ प्रतिपत्तौ
मनुष्या०
वनषण्डा-
धि०
उद्देशः १
सू० १२६

॥ १८३ ॥

वितचम्मेति वा अणेगसंकुकीलगसहस्सवितते आवडपच्चावडसेठीपसेठीसोत्थियसोवत्थियपू-
 समाणवद्धमाणमच्छंडककरंडकजारमारफुल्ल्हावल्लिपडमपत्तसागरतरंगवासंतिलयपडमलयमसि-
 चित्तेहिं सच्छाएहिं समिरीएहिं सडब्बोएहिं नाणाविहंपंचवण्णेहिं तणेहिं य मणिहिं य
 उवसोहिंए तंजहा—किण्हेहिं जाव सुक्खिच्छेहिं ॥ तत्थ णं जे ते किण्हा तणा य मणी य तेसि णं
 अयमेतारूवे वण्णावासे पण्णत्से, से जहानामए—जीमूतेति वा अंजणेति वा खंजणेति वा क-
 ज्जलेति वा मसीइ वा गुलियाइ वा गवलेइ वा गवल्लुगुलियाति वा भमरेति वा भमरावल्लियाति
 वा भमरपत्तगयसारेति वा जंबुफलेति वा अद्दारिद्वेति वा पुरिपुट्टए (ति) वा गएति वा गयकलभेति
 वा कण्हसग्गेइ वा कण्हकेसरेइ वा आगासथिग्गलेति वा कण्ह्हासोएति वा किण्हकणवीरेइ वा
 कण्हबंधुजीवएति वा, भवे एयारूवे सियाः, गोयमा ! णो तिण्ठे समडे, तेसि णं कण्ह्हाणं तणाणं
 मणीण य इत्तो इट्ठयराए चैव कंततराए चैव पिययराए चैव मणुण्णतराए चैव मणामतराए चैव
 वण्णेणं पण्णत्से ॥ तत्थ णं जे ते णीलगा तणा य मणी य तेसि णं इमेतारूवे वण्णावासे पण्णत्से,
 से जहानामए—भिंणेइ वा भिंणपत्तेति वा चासेति वा चासपिच्छेति वा सुएति वा सुयपि-
 च्छेति वा णीलीति वा णीलीभेएति वा णीलीगुलियाति वा सामाएति वा उच्चंतएति वा वणरा-
 ईइ वा हलहरवसणेइ वा मोरग्गीवाति वा पारेवयगीवाति वा अयसिक्कुसुमेति वा अंजणकेसिगा-

कुसुमेति वा णीलुप्पलेति वा णीलासोएति वा णीलकणवीरेति वा णीलबंधुजीवएति वा, भवे
 एयारूवे सिता?, णो इण्ठे सम्भे, तेसि णं णीलगाणं तणाणं मणीण य एत्तो इट्ठतराए चेव कंत-
 तराए चेव जाव वण्णेणं पणत्ते ॥ तत्थ जे ते लोहितगा तणा य मणी य तेसि णं अयमेयारूवे
 वण्णावासे पणत्ते, से जहाणामए—ससकरुहारेति वा उरुभरुहारेति वा णरुहारेति वा व-
 राहरुहारेति वा महिसरुहारेति वा वालिंदगोवएति वा वालदिवागरेति वा संभ्रभरागेति वा
 गुंजद्धराएति वा जातिहिंणुल्लएति वा सिलप्पवालेति वा पवालंकुरेति वा लोहितवखमणीति
 वा लक्खारसएति वा किमिरागेइ वा रत्तकंबलेइ वा चीणपिट्ठरासीइ वा जासुयणकुसुमेइ
 वा किंसुअकुसुमेइ वा पालियाइकुसुमेइ वा रत्तुप्पलेति वा रत्तासोगेति वा रत्तकणयारेति
 वा रत्तबंधुजीवेइ वा, भवे एयारूवे सिया?, नो तिण्ठे सम्भे, तेसि णं लोहियगाणं तणाण
 य मणीण य एत्तो इट्ठतराए चेव जाव वण्णेणं पणत्ते ॥ तत्थ णं जे ते हालिइगा तणा य
 मणी य तेसि णं अयमेयारूवे वण्णावासे पणत्ते, से जहाणामए—चंपए वा चंपगच्छीइ वा
 चंपयभेएइ वा हालिइति वा हालिइभेएति वा हालिइगुलियाति वा हरियालेति वा हरि-
 यालभेएति वा हरियालगुलियाति वा चिउरेति वा चिउरंगरागेति वा वरकणएति वा वरकणग-
 निघसेति वा सुवण्णसिप्पिपएति वा वरपुरिसवसणेति वा सल्लइकुसुमेति वा चंपककुसुमेइ वा

३ प्रतिपत्तौ
 मनुष्या०
 वनषण्डा-
 धि०
 उद्देशः १
 सू० १२६

॥ १८४ ॥

कुहुडियाकुसुमेति वा (कोरंटकद्रामेइ वा) तडडडाकुसुमेति वा घोसाडियाकुसुमेति वा
 सुवणजूहियाकुसुमेति वा सुहरिन्नयाकुसुमेइ वा [कोरिंटरमल्लदामेति वा] बीयगकुसुमेति
 वा पीयासोएति वा पीयकणवीरेति वा पीयबंधुजीएति वा, भवे एयारूवे सिया?, नो इण्डे
 समडे, ते णं हालिद्धा तणा य मणी य एत्तो इट्टयरा चैव जाव वण्णेणं पणत्ता ॥ तत्थ णं
 जे ते सुक्खिग्गा तणा य मणी य तेसि णं अयमेयारूवे वण्णावासे पणत्ते, से जहानामए—
 अंकेति वा संखेति वा चंदेति वा कुंदेति वा कुसुमे(सुए)ति वा दयरएति वा (दहिघणेइ
 वा खीरेइ वा खीरपूरेइ वा) हंसावलीति वा कौचावलीति वा हारावलीति वा बलायावलीति
 वा चंदावलीति वा सारतियबलाहएति वा धंतधोयरुप्पपेट्टेइ वा सालिपिट्टरासीति वा कुंदपु-
 प्फरासीति वा कुसुयरासीति वा सुक्कच्छिवाडीति वा पेहुणमिंजाति वा विसेति वा मिणालि-
 याति वा गयदंतेति वा लवंगदलेति वा पौडरीयदलेति वा सिंदुवारमल्लदामेति वा सेतासोएति
 वा सेयकणवीरेति वा सेयबंधुजीएइ वा, भवे एयारूवे सिया?, णो तिण्डे समडे, तेसि णं सु-
 क्खिण्णं तणाणं मणीण य एत्तो इट्टतराए चैव जाव वण्णेणं पणत्ते ॥ तेसि णं भंते! तणाण
 य मणीण य केरिसए गंधे पणत्ते?, से जहानामए—कोट्टपुडाण वा पत्तपुडाण वा चौयपुडाण
 वा तगरपुडाण वा एलापुडाण वा [किरिमेरिपुडाण वा] चंदणपुडाण वा कुंकुमपुडाण वा उ-

सीरपुडाण वा चंपगपुडाण वा मरुगगपुडाण वा दमणगपुडाण वा जातिपुडाण वा जूहियापु-
 डाण वा मल्लियपुडाण वा गोमालियपुडाण वा वासंतियपुडाण वा केयतिपुडाण वा कप्पूरपु-
 डाण वा अणुवार्यसि उब्भज्जमाणण य णिब्भज्जमाणण य कोट्टेज्जमाणण वा रुव्विज्जमाणण
 वा उक्किरिज्जमाणण वा चिकिरिज्जमाणण वा परिसुज्जमाणण वा भंडाओ वा भंडं साहरिज्ज-
 माणाणं ओराला मणुण्णा घाणमणणिब्भुतिकरा सव्वतो समंता गंधा अभिणिससवंति, भवे ए-
 यारूवे सिया?, णो तिणट्ठे समट्ठे, तेसि णं तणाणं मणीण य एत्तो उ इट्ठतराए चैव जाव म-
 णामतराए चैव गंधे पणत्ते ॥ तेसि णं भंते! तणाण य मणीण य केरिसए फासे पणत्ते?, से
 जहाणामए—आईणेति वा रूएति वा बूरेति वा णवणीतेति वा हंसगभत्तूलीति वा सिरीसकु-
 सुमणिचतेति वा बालकुसुदपत्तरासीति वा, भवे एतारूवे सिया?, णो तिणट्ठे समट्ठे, तेसि णं
 तणाण य मणीण य एत्तो इट्ठतराए चैव जाव फासेणं पणत्ते ॥ तेसि णं भंते! तणाणं पुब्बावरदा-
 हिणउत्तरागतेहिं वाएहिं मंदायं एइयाणं वेइयाणं कंपियाणं खोभियाणं चालियाणं फंट्रियाणं
 घट्रियाणं उदीरियाणं केरिसए सहे पणत्ते?, से जहाणामए—सिवियाए वा संदमाणीयाए (वा)
 रहवरस्स वा सच्छत्तस्स सज्झयस्स सधंठयस्स सतोरणवरस्स सणंदिघोसस्स सखिखिणिहेमजा-
 लपेरंतपरिखित्तस्स हेमवयब्लेत्त (चित्तविचित्त) तिणिसकणगनिच्छत्तदारुयागस्स सुपिणिद्धारकमं-

३ प्रतिपत्तौ

मनुष्या०

वनपण्डा-

धि०

उद्देशः १

सू० १२६

॥ १८५ ॥

डलधुरागस्स कालायससुकयणेभिजंतकम्मस्स आइण्णवरतुरगसुसंपउत्तस्स कुसलणरछेयसार-
 हिसुसंपरिगहितस्स सरसतवत्तीसतोरण(परि)मंडितस्स सकंकडवडिंसगस्स सचावसरपहरणाव-
 रणहरियस्स जोहजुद्धस्स रायंगंसि वा अंतंपुरंसि वा रम्मंसि वा मणिकोट्टिमतलंसि अभिक्खणं
 २ अभिघट्टिज्जमाणस्स वा णियट्टिज्जमाणस्स वा [परूढवरतुरंगस्स चंडवेगाह्हस्स] ओराला मणु-
 ण्णा कण्णमण्णिव्बुतिकरा सब्वतो समंता सद्दा अभिणिससवंति, भवे एतारूवे सिया?, णो
 तिण्ठे सम्भे, से जहाणामए—वेयालियाए वीणाए उत्तरमंदासुच्छिताए अंके सुपइट्टियाए वंद-
 णसारकाणपडिपट्टियाए कुसलणरारिसंपगहिताए पदोसपच्चूसकालसमयंसि मंदं मंदं एइयाए
 वेइयाए खोभियाए उदीरियाए ओराला मणुण्णा कण्णमण्णिव्बुतिकरा सब्वतो समंता सद्दो
 अभिणिससवंति, भवे एयारूवे सिया?, णो तिण्ठे सम्भे, से जहाणामए—किण्णराण वा किं-
 पुरिसाण वा महोरगाण वा गंधव्वाण वा भइसालवणगयाण वा नंदणवणगयाण वा सोमणस-
 वणगयाण वा पंडगवणगयाण वा हिमवंतमलयमंदरगिरिगुहसमण्णगयाण वा एगतो सहिताणं
 समुहागयाणं समुचिट्ठाणं संनिचिट्ठाणं पमुदियंपक्कीलियाणं गीयरतिंगंधव्वहरिसियमणाणं गेज्जं
 पज्जं कत्थं गेयं पयंचिट्ठं पायचिट्ठं उक्खित्तयं पवत्तयं मंदायं रोचियावसाणं सत्तसरसमणागयं
 अट्टरससुसंपउत्तं छद्दोसविप्पमुक्कं एकारसगुणालंकारं अट्टगुणोववेयं गुंजंतवंसकुहरोवगूढं

रत्नं तित्थाणकरणसुद्धं मधुरं समं सुललियं सङ्गहरगुंजतवंसतंतीसुसंपलत्तं तालसुसंपलत्तं ताल-
समं (रयसुसंपलत्तं गहसुसंपलत्तं) मणोहरं मउयरिभियपयसंचारं सुरभिं सुणतिं वरचारुरूवं
दिव्वं नटं सल्लं गेयं पगीयाणं, भवे एयारूवे सिया?, हंता गोयमा! एवंभूए सिया ॥ (सू० १२६)

‘तीसे णं जगतीए’ इत्यादि, तस्या णमिति पूर्ववत् जगला उपरि पद्मवरवेदिकाया वहिर्वर्त्ती प्रदेशः ‘तत्र’ तस्मिन् णमिति
पूर्ववत्, महानेको वनपण्डः प्रह्लासः, अनेकजातीयानामुत्तमानां महीरुहाणां समूहो वनपण्डः, आह च मूलटीकाकारः—‘एगजाई-
एहिं रुक्खेहिं वणं अणेगजाईएहिं उत्तमेहिं रुक्खेहिं वणसंडे’ इति, स चैकैको देशोने द्वे योजने विष्कम्भतो जगतीसमकः ‘परिक्षेपेण’
परिरयेण । कथम्भूतः? इत्याह—‘किण्हे’ इत्यादि, इह प्रायो वृक्षाणां मध्यमे वयसि वर्त्तमानानि पत्राणि नीला (कृष्णा)नि तद्योगाद्
वनखण्डोऽपि कृष्ण, न चोपचारमात्रात्कृष्ण इति व्यपदेशः किन्तु तथाप्रतिभासनात्, तथा चाह—‘कृष्णावभासः’ यावति भागे
कृष्णानि पत्राणि सन्ति तावति भागे स वनखण्डः कृष्णोऽवभासोऽतः कृष्णोऽवभासो यस्यासौ कृष्णावभासः, तथा हरितत्वमति-
क्रान्तानि कृष्णत्वसंप्राप्तानि पत्राणि नीलानि तद्योगाद् वनखण्डोऽपि नीलः, न चैतदप्युपचारमात्रेणोच्यते किन्तु तथाऽवभासात्,
तथा चाह—नीलावभासः, समासः प्राग्वत्, यौवने तान्येव पत्राणि किशल्यत्वं रक्तत्वं चातिक्रान्तानि ईषद्धरितालाभानि पाण्डूनि
सन्ति हरितानीत्युपदिश्यन्ते, ततस्तद्योगाद्दहनपण्डोऽपि हरितः, न चैतदुपचारमात्रं, किन्तु तथाप्रतिभासोऽप्यस्ति तथा चाह—हरिता-
वभासः, तथा बाल्यादतिक्रान्तानि वृक्षाणां पत्राणि शीतानि भवन्ति ततस्तद्योगाद् वनपण्डोऽपि शीतः, न चासौ न गुणतः किन्तु
गुणत एव, तथा चाह—‘शीतावभासः’ अधोभागवर्त्तिनां व्यन्तराणां देवानां च तद्योगे शीतवातसंस्पर्शः ततः स शीतो

३ प्रतिपत्तौ
मनुष्या०
वनपण्डा-
धि०
उद्देशः १
सू० १२६

॥ १८६ ॥

वनपण्डोऽवभासते इति, तथा एते कृष्णनीलहरितवर्णौ यथा (तः) स्वस्मिन् रूपेऽत्यर्थमुक्तः। स्निग्धा भण्यन्ते तीव्राश्च ततस्तद्योगाद्बनख-
 ण्डोऽपि स्निग्धस्तीव्रश्चोक्तः, न चैतदुपचारमात्रं, किन्तु तथा प्रतिभासोऽपि तत उक्तं स्निग्धावभासस्तीव्रावभास इति, इहावभासो
 भ्रान्तोऽपि भवति यथा मरुमरीचिकासु जलावभासः ततो नावभासमात्रोपदर्शनेन यथाऽवस्थितं वस्तुस्वरूपमुक्तं वर्णितं भवति किन्तु
 यथास्वरूपप्रतिपादनेन ततः कृष्णत्वादीनां तथास्वरूपप्रतिपादनार्थमनुवादपुरस्सरं विशेषणान्तरमाह—‘किण्हे किण्हेच्छाये’ इत्यादि,
 कृष्णो वनखण्डः, कुतः? इत्याह—कृष्णच्छायः, ‘निमित्तकारणहेतुषु सर्वासां विभक्तीनां प्रायो दर्शने’मितिवचनाद्धेतौ प्रथमा, ततोऽ-
 यमर्थः—यस्मात् कृष्णा छाया—आकारः सर्वाविसंवादिताया तस्य तस्मात्कृष्णः, एतदुक्तं भवति—सर्वाविसंवादिताया तत्र कृष्ण आकार
 उपलभ्यते, न च भ्रान्तावभाससंपादितसत्ताकः सर्वाविसंवादी भवति, ततस्तत्त्ववृत्त्या स कृष्णो न भ्रान्तावभासमात्रव्यवस्थापित इति,
 एवं नीलो नीलच्छाय इत्याद्यपि भावनीयं, नवरं शीतः शीतच्छाय इत्यत्र छायाशब्द आतपप्रतिपक्षवस्तुवाची द्रष्टव्यः, ‘घणकडिय-
 डच्छाए’ इति इह शरीरस्य मध्यभागे कटिस्ततोऽन्यस्यापि मध्यभागः कटिरिव कटिरित्युच्यते, कटिस्तदमिव कटितटं घना—अन्या-
 न्यशाखाप्रशाखानुप्रवेशतो निविडा कटितटे—मध्यभागे छाया यस्य स घनकटितटच्छायः, मध्यभागे निविडतरच्छाय इत्यर्थः, कचि-
 त्पाठः ‘घनकडियकडच्छाए’ इति, तत्रायमर्थः—कटः सञ्जातोऽस्येति कटितः कटान्तरेणोपरि आवृत इत्यर्थः कटितश्चासौ कटश्च
 कटितकटः घना—निविडा कटितकटस्येवाधोभूमौ छाया यस्य स घनकटितकटच्छायः अत एव रस्यो—रमणीयः, तथा महान्—जल-
 भारवनतः प्रावृट्कालभावी मेघनिकुरम्बो—मेघसमूहस्तं भूतो—गुणैः प्राप्तो महामेघनिकुरम्बभूतः महामेघवृन्दोपम इत्यर्थः। ‘ते णं
 पायवा’ इत्यादि, ‘ते’ वनषण्डान्तर्गताः पादपा ‘मूलवन्तः’ मूलानि प्रभूतानि दूरावगाढानि च सन्त्येषामिति मूलवन्तः, कन्द एपा-

मस्तीति कन्दवन्तः, एवं स्कन्धवन्तस्त्वगन्तः शालावन्तः प्रवालवन्तः पुष्पवन्तः फलवन्तो वीजवन्त इत्यपि भावनीयं, तत्र
 मूलानि-प्रसिद्धानि यानि कन्दस्याधः प्रसरन्ति कन्दास्तेषां मूलानामुपरिवर्तिनस्तेऽपि प्रतीताः, स्कन्धः-स्थुडं यतो मूलशाखाः प्रभवन्ति,
 लक्-छली शाला-शाखा प्रवालः-पल्लवाङ्कुरः पत्रपुष्पफलबीजानि सुप्रसिद्धानि, सर्वत्रातिशायने कचिद्भ्रमि वा मतुप्रत्ययः, 'अणुपु-
 व्वसुजाइरुइलवइभावपरिणया' इति आनुपूर्व्या-मूलादिपरिपाठ्या सुष्ठु जाता आनुपूर्वीसुजाता रुचिलाः-स्निग्धतया देदीप्यमान-
 च्छविमन्तः, तथा वृत्तभावेन परिणता वृत्तभावपरिणताः, किमुक्तं भवति?-एवं नाम सर्वासु दिक्षु विदिक्षु च शाखाभिः प्रशाखाभिश्च
 प्रसृता यथा वर्जुलाः संजाता इति, आनुपूर्वीसुजाताश्च ते रुचिराश्च ते च ते वृत्तभावपरिणताश्च आनुपूर्वीसुजातरुचिरवृत्तभावपरिणताः,
 तथा ते पादपाः प्रत्येकमेकस्कन्धाः, (समासान्तइन्) प्राकृते वाऽस्य स्त्रीत्वमिति 'एगखंधी' इति पाठः, तथाऽनेकाभिः शाखाभिः प्रशा-
 खाभिश्च मध्यभागे विटपो-विस्तारो येषां तेऽनेकशाखाप्रशाखाविटपाः, तथा तिर्यग्बाहुद्वयप्रसारणप्रमाणो व्यामः अनेकैर्नरव्यामैः-पुरुष-
 व्यामैः सुप्रसारितैरग्राह्यः-अप्रमेयो घनो-निविडो विपुलो-विस्तीर्णः स्कन्धो येषां ते अनेकनरव्यामसुप्रसारिताग्राह्यघनविपुलवृत्त-
 स्कन्धाः, तथाऽच्छिद्राणि पत्राणि येषां ते अच्छिद्रपत्राः, किमुक्तं भवति?-न तेषां पत्रेषु वातदोषतः कालदोषतो वा गडुरिकादिरी-
 तिरुपजायते, न तेषु पत्रेषु छिद्राणि भवन्तीत्यच्छिद्रपत्राः, अथवा एवं नामान्योऽन्यं शाखाप्रशाखानुप्रवेशात्पत्राणि पत्राणामुपरि जा-
 तानि येन मनागप्यपान्तरारूपं छिद्रं नोपलक्ष्यत इति, तथा चाह- 'अविरलपत्ता' इति, अत्र हेतौ प्रथमा ततोऽयमर्थः-यतोऽवि-
 रलपत्रा अतोऽच्छिद्रपत्राः, अविरलपत्रा अपि कुतः? इत्याह- 'अवातीनपत्राः' वातीनानि-वातोपहतानि वातेन पातितानीत्यर्थः
 न वातीनानि अवातीनानि पत्राणि येषां ते तथा, किमुक्तं भवति?-न तत्र प्रवलो वातः खरपरुषो वाति येन पत्राणि झुटित्वा भूमौ

३ प्रतिपत्तौ
 मनुष्या०
 वनखण्डा-
 धि०
 उद्देशः १
 सू० १२६

॥ १८७ ॥

निपतन्ति, ततोऽवातीनपत्रत्वादविरलपत्रा इत्यत्र प्रथमव्याख्यानपक्षमधिकृत्य हेतुमाह—‘अणईइपत्ता’ न विद्यते
 ईतिः—गङ्गुरिकादिरूपा येषां तान्यनीतीनि अनीतीनि पत्राणि येषां ते अनीतिपत्राः, अनीतिपत्रत्वाच्चच्छिद्रपत्राः, ‘निङ्गुयजरढपंडु-
 रपत्ता’ इति निर्द्भूतानि—अपनीतानि जरठानि पाण्डूनि पत्राणि येभ्यस्ते निर्द्भूतजरठपाण्डुपत्राः, किमुक्तं भवति?—यानि वृक्षस्थानि
 जरठानि पाण्डूनि पत्राणि तानि वातेन निर्द्भूय निर्द्भूय भूमौ पाल्यन्ते भूमेरपि च प्रायो निर्द्भूय निर्द्भूयान्यत्रापसार्यन्त इति, ‘नवह-
 रियभिसंतपत्तंधयारंगंभीरदरसणिज्जा’ इति नवेन—प्रत्यग्रेण हरितेन—नीलेन भासमानेन—स्निग्धत्वचा दीप्यमानेन पत्रभारेण—दल-
 सञ्चयेन यो जातोऽन्धकारस्तेन गम्भीरा—अलब्धमध्यभागाः सन्तो दर्शनीया नवहरितभासमानपत्रान्धकारगम्भीरदर्शनीयाः, तथा
 उपविनिर्गतैः—निरन्तरविनिर्गतैर्नवतरुणपल्लवैः तथा कोमलैः—मनोज्ञैरुज्ज्वलैः—शुद्धैश्चलद्भिः—ईषत्कम्पमानैः किञ्चल्यैः—अवस्थाविशेषोपैतैः
 पल्लवविशेषैः तथा सुकुमारैः प्रवालैः—पल्लवाङ्कुरैः शोभितानि वराङ्कुराणि—वराङ्कुरोपेतानि अग्रशिखराणि येषां ते उपविनिर्गतनवतरुणपत्र-
 पल्लवकोमलोज्ज्वलचलत्किञ्चलयसुकुमारप्रवालशोभितवराङ्कुराग्रशिखराः, इहाङ्कुरप्रवालयोः कालकृतावस्थाविशेषाद्विशेषो भावनीयः, ‘निच्चं
 कुसुमिया निच्चं मउलिया निच्चं लवइया निच्चं गोच्छिया निच्चं जमलिया निच्चं जुयलिया निच्चं जमलिया निच्चं विणमिया
 निच्चं पणमिया निच्चं कुसुमियमउलियलवइयथवइयगुलइयगोच्छियजमलियजुगलियविणमियपणमियसुविभत्तप(पि)डिमंज-
 रिवडंसगधरा’ इति पूर्ववत्, तथा शुक्रवर्हिणमदनशलाकाकोकिलकोरकमिङ्गारककौडलजीवजीवकनन्दीमुखकपिलपिङ्गलाक्षकारण्ड-
 वचक्रवाककलहंससारसाख्यानामनेकेषां शकुनगणानां मिथुनैः—क्षीपुंसयुग्मैर्विचरितं—इतस्ततो गतं यच्च शब्दोन्नतिकम्—उन्नतशब्दकं
 मधुरस्वरं च नादितं—लपितं येषु ते तथा, अत एव सुरम्याः—सुष्ठु रमणीयाः, अत्र शुक्राः—कीराः वर्हिणो—मयूरा मदनशलाका—

शारिका कोकिलाऽपि चक्रवाककलहंससारसाः—प्रतीताः, शेषास्तु जीवविशेषा लोक्तो वेदितव्याः, तथा संपिण्डिताः—एकत्र पिण्डी-
 भूता दृता—मदोन्मत्ततया दर्पध्माता भ्रमरमधुकरीणां पहकराः—सङ्घाताः, 'पहकरओरोहसंघाया' इति देशीनाममालावचनात्, यत्र
 ते संपिण्डितसप्तमधुकरभ्रमरमधुकरीपहकराः, तथा परिलीयमानाः—अन्यत आगत्यागत्य श्रयन्तो मत्ताः पट्पदाः कुसुमासवलोलाः—
 किञ्चरकपानलस्पटा मधुरं गुमगुमायमानाः गुञ्जन्तश्च—शब्दविशेषं च विदधाना देशभागेषु तस्मिन् तस्मिन् देशभागे येषां ते परि-
 लीयमानमत्तपट्पङ्कुसुमासवलोलमधुरगुमगुमायमानगुञ्जन्तदेशभागाः, गमकत्वादेवमपि समासः, ततो भूयः पूर्वपदेन सह विशेष-
 णसमासः, तथाऽभ्यन्तराणि—अभ्यन्तरवर्तीनि पुष्पाणि फलानि च पुष्पफलानि येषां ते तथा, 'वाहिरपत्तच्छन्ना' इति बहिःपत्रै-
 र्छन्ना—व्याप्ता बहिःपत्रछन्नाः, तथा पत्रैश्च पुष्पैश्च 'अवच्छन्नपरिच्छन्ना' अत्यन्तमाच्छादिताः, तथा 'नीरोगाः' रोगवर्जिताः
 'अकण्टकाः' कण्टकरहिताः, नैतेषु मध्ये बन्धूलकादिवृक्षाः सन्तीति भावः, तथा स्वादूनि फलानि येषां ते स्वादुफलाः, तथा स्नि-
 ग्धानि फलानि येषां ते स्निग्धफलाः, तथा प्रत्यासन्नैर्तानाविधैः—नानाप्रकारैर्गुच्छैः—वृन्ताकीप्रभृतिभिर्गुल्मैः—नवमालिकादिभिर्मण्डपैः—
 द्राक्षामण्डपकैरुपशोभिता नानाविधगुच्छगुल्ममण्डपकशोभिताः, तथा विचित्रैः—नानाप्रकारैः शुभैः—मङ्गलभूतैः केलुभिः—ध्वजैर्वहुला-
 व्याप्ता विचित्रशुभकैरुपहुलाः, तथा 'वाविपुक्खरिणीदीहियासु य निवेशियरम्मजालघरगा' वाप्यः—चतुरस्राकारास्ता एव
 वृत्ताः पुष्करिण्यः यद्विवा पुष्कराणि विद्यन्ते यासु ताः पुष्करिण्यः दीर्घिका—ऋजुसारिण्यः वापीपुष्करिणीषु दीर्घिकासु च सुषु नि-
 वेशितानि रम्याणि जालगृहकाणि येषु ते वापीपुष्करिणीदीर्घिकासुनिवेशितरस्यजालगृहकानि, तथा पिण्डिवा सती निर्हारिमा-
 दूरे विनिर्गच्छन्ती पिण्डिमनीर्हारिमा तां सुगन्धि—सद्गन्धिकां शुभसुरभिभ्यो गन्धान्तरेभ्यः सकाशान्मनोहरा शुभसुरभिभिनोहरा तां

३ प्रतिपत्तौ
 मनुष्या०
 वनखण्डा-
 धि०
 उद्देशः १
 सू० १२६

॥ १८८ ॥

च 'महया' इति प्राकृतत्वाद्द्वितीयार्थे तृतीया महतीमित्यर्थः; गन्धघ्राणि यावद्भिर्गन्धपुद्गलैर्गन्धविषये घ्राणिरुपजायते तावती गन्धपु-
 द्गलसंहृतिरुपचाराद् गन्धघ्राणिरित्युच्यते तां निरन्तरं मुञ्चन्तः; तथा 'सुहसेउकेउबहुला' इति शुभाः—प्रधानाः सेतवो—मार्गो आ-
 लवालपाल्यो वा केतवो—ध्वजा बहुला—अनेकरूपा येषां ते तथा, 'अणेगरहजाणजुगसिवियसंदमाणिपडिमोयणा' इति, तथा
 रथा द्विविधाः—क्रीडारथाः सङ्ग्रामरथाश्च, यानानि सामान्यतः; शेषाणि वाहनानि, युग्यानि—गोल्लविपयप्रसिद्धानि द्विहस्तप्रमाणानि
 वेदिकोपशोभितानि जम्पानानि शिविकाः—कूटाकारेणाच्छादिता जंपानविशेषाः स्यन्दमानिकाः—पुरुषप्रमाणा जम्पानविशेषाः; अने-
 केषां रथादीनामधो विस्तीर्णत्वात् प्रतिमोचनं येषु ते तथा, 'पासाइया' इत्यादि पदचतुष्टयं प्राग्वत् ॥ 'तस्स णं वणसंडस्से'त्यादि,
 तस्य णमिति पूर्ववद् वनपण्डस्य 'अन्तः' मध्ये बहुसमः सन् रमणीयो बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रद्वसः; किंविशिष्टः? इत्याह—
 'से जहा नामए' इत्यादि, 'तत्' सकललोकप्रसिद्धं यथेति दृष्टान्तोपदर्शने नामेति शिष्यामन्त्रणे 'ए' इति वाक्यालङ्कारे 'आलिङ्ग-
 पुक्ख्वेरेइ वा' इति आलिङ्गो—मुरजो वाद्यविशेषस्तस्य पुष्करं—चर्मपुटकं तत् किलालयन्तसममिति तेनोपमा क्रियते, इतिशब्दाः
 सर्वेऽपि स्वस्वोपमाभूतवस्तुपरिसमाप्तिद्योतकाः वाशब्दाः समुच्चये मृदङ्गो—लोकप्रतीतो मर्दलस्तस्य पुष्करं मृदङ्गपुष्करं परिपूर्णं—पानी-
 येन शृतं तडागं—सरस्तस्य तलं—उपरितनो भागः सरस्तलं 'करतलं' प्रतीतं, चन्द्रमण्डलं च यद्यपि तत्त्ववृत्त्या उत्तानीकृतकपित्थाकार-
 पीठप्रासादापेक्षया वृत्तालेखमिति तद्गतो दृश्यमानो भागो न समतलस्तथाऽपि प्रतिभासते समतल इति तदुपादानम्, आदर्शमण्डलं
 सुप्रसिद्धम्, 'उरुभचम्मैइ वे'त्यादि, अत्र सर्वत्रापि 'अणेगसंकुकीलगसहस्रवितते' इति विशेषणयोगः; उरुभ्रः—ऊरणः वृषभ-
 वराहसिंहव्याघ्रछगलाः प्रतीताः द्वीपी—चित्रकः; एतेषां प्रत्येकं चर्म अनेकैः शङ्कुप्रमाणैः कीलकसहस्रैः—महद्भिः कीलकैरताडितं प्रायो

मध्यक्षामं भवति न समतलं तथारूपतडाकासम्भवात् अतः शङ्कुग्रहणं, विततं-विततीकृतं ताडितमिति भावः, यथाऽऽत्यन्तं बहुसमं भवति तथा तस्यापि वनपण्डस्यान्तर्बहुसमो भूमिभागः, पुनः कथम्भूतः? इत्याह—'नाणाविहपंचवन्नेहिं मणीहिं तणेहि य उवसोभिए' इति योगः, नानाविधा-जातिभेदानानाप्रकारा ये पञ्चवर्णा मणयस्तृणानि च तैरुपशोभितः, कथम्भूतैर्मणिभिः? इत्याह—'आवडे'त्यादि, आवर्तादीनि मणीनां लक्षणानि, तत्रावर्तः प्रतीत एकस्यावर्तस्य प्रत्यभिमुख आवर्तः प्रत्यावर्तः श्रेणिः-तथाविध-बिन्दुजातादेः पङ्क्तिः तस्याश्च श्रेणेर्या विनिर्गताऽन्या श्रेणिः सा प्रश्रेणिः स्वस्तिकः प्रतीतः सौवस्तिकपुष्पमाणवौ-लक्षणविशेषौ लोका-त्यन्तेतव्यौ वर्द्धमानकं-शरावसंपुटं मत्स्यकाण्डकमकराण्डके-प्रतीते 'जारमारे'ति लक्षणविशेषौ सम्यग्मणिलक्षणवेदिनो लोकोद्धेदि-तव्यौ, पुष्पावलिपद्मपत्रसागरतरङ्गवासन्तीलतापद्मलताः प्रतीतास्तासां भक्त्या-विच्छित्त्या चित्रम्-आलेखो येषु ते आवर्तप्रत्यावर्तश्रे-णिप्रश्रेणिस्वस्तिकसौवस्तिकपुष्पमाणववर्धमानकमत्स्याण्डकमकराण्डकजारमारपुष्पावल्लिपद्मपत्रसागरतरङ्गवासन्तीपद्मलताभक्तिचित्रा-सैः, किमुक्तं भवति?—आवर्त्तादिलक्षणोपेतैः, तथा सच्छायैः सती-शोभना प्रभा-कान्तियेषां ते सत्प्रभासैः 'समरीएहिं'ति समरी-चिकैः-बहिर्विनिर्गतकिरणजालसहितैः 'सोद्द्योतैः' बहिर्व्यवस्थितप्रत्यासन्नवस्तुस्तोमप्रकाशकरोद्द्योतसहितैः, एवंभूतैर्नानाजातीयैः पञ्चवर्णैर्मणिभिस्तृणैश्चोपशोभितः, तानेव पञ्च वर्णानाह—'तंजहा कण्हे' इत्यादि ॥ 'तत्थ ण'मित्यादि, तत्र तेषां पञ्चवर्णानां म-णीनां तृणानां च मध्ये णमिति वाक्यालङ्कारे ये ते कृष्णा मणयस्तृणानि च, ये इत्येव सिद्धे ये ते इति वचनं भाषाक्रमार्थं, तेषां ण-मिति पूर्ववत् 'अयम्' अनन्तरमुद्दिश्यमानः 'एतद्रूपः' अनन्तरमेव वक्ष्यमाणस्वरूपः 'वर्णावासः' वर्णकनिवेशः प्रकृतः, तद्यथा—'से जहा नाम ए' इत्यादि, स यथा नाम—'जीमूत' इति 'जीमूतः' बलाहकः, स चेह प्रावृट्प्रारम्भसमये जलशृतो वेदितव्यः;

३ प्रतिपत्तौ
 मनुष्या०
 वनखण्डा-
 धि०
 उद्देशः १
 सू० १२६

॥ १८९ ॥

तस्यैव प्रायोऽतिकालिमसम्भवात्, इतिशब्द उपमाभूतवस्तुनामपरिसमाप्तिद्योतकः, वाशब्द उपमानान्तरापेक्षया समुच्चये, एवं सर्वत्रो-
 तिवाशब्दौ द्रष्टव्यौ, 'अञ्जनं' सौवीराञ्जनं रत्नविशेषो वा 'खञ्जनं' दीपमल्लिकामलः 'कज्जलं' दीपशिखापतितं 'मषी' तदेव कज्जलं
 ताम्रभाजनादिषु सामग्रीविशेषेण घोहितं मषीगुलिका-घोलितकज्जलगुटिका, क्वचित् 'मसी' इति मसीगुलिया इति वेति न दृश्यते,
 गवलं-माहिषं शृङ्गं तदपि चोपरितनत्वभागापसारणेन द्रष्टव्यं, तत्रैव विशिष्टस्य कालिप्रः सम्भवात्, तथा तस्यैव माहिषशृङ्गस्य
 निविडतरसारनिर्वर्तिता गुडिका गवलगुडिका 'भ्रमरः' प्रतीतः 'भ्रमरावली' भ्रमरपङ्क्तिः 'भ्रमरपतङ्गसारः' भ्रमरपक्षान्तर्गतो
 विशिष्टकालिमोपचितः प्रदेशः 'जम्बूफलं' प्रतीतम् 'आर्द्रारिष्टः' कोमलकाकः 'परपुष्टः' कोकिलः गजो गजकलभश्च प्रतीतः 'कृ-
 ष्णासर्पः' कृष्णवर्णसर्पजातिविशेषः 'कृष्णकेसरः' कृष्णवकुलः 'आकाशथिगलं' शरदि मेघविनिर्मुक्तमाकाशखण्डं तद्वत्कृष्णामतीव
 प्रतिभातीति तदुपादानं, कृष्णाशोककृष्णकणवीरकृष्णबन्धुजीवाः अशोककणवीरबन्धुजीववृक्षभेदाः, अशोकादयो हि पञ्चवर्णा भवन्ति
 ततः शेषवर्णव्युदासार्थं कृष्णग्रहणम्, एतावत्युक्ते गौतमो भगवन्तं पृच्छति—'भवे एयारूढे' इति भवेन्मणीनां वृणानां च कृष्णो
 वर्णः 'एतद्रूपः' जीमूतादिरूपः?, भगवान्नाह—गौतम! 'नायमर्थः समर्थः' नायमर्थो उपपन्नो यदुतैवंभूतः कृष्णो वर्णो मणीनां वृ-
 णानां च, किन्तु ते कृष्णा मणयस्थणानि च 'इतः' जीमूतादेः 'इष्टतरका एव' कृष्णवर्णेनाभीप्सिततरका एव, तत्र किञ्चिदकान्त-
 मपि केषाञ्चिद्विष्टतरं भवति ततोऽकान्तताव्यवच्छिन्न्यर्थमाह—'कान्ततरका एव' अतिस्निग्धमनोहारिकालिमोपचिततया जीमूतादेः
 कमनीयतरका एव, अत एव 'मनोज्ञतरकाः' मनसा ज्ञायन्ते—अनुकूलतया स्वप्रवृत्तिविपथीक्रियन्त इति मनोज्ञा—मनोऽनुकूलास्ततः
 प्रकर्षविवक्षायां तरपप्रत्ययः, तत्र मनोज्ञतरमपि किञ्चिन्मध्यमं भवति ततः सर्वोत्कर्षप्रतिपादनार्थमाह—'मनआपतरका एव' द्र-

घृणां मनांसि आप्नुवन्ति—प्राप्नुवन्ति आत्मवशतां नयन्तीति मनआपास्ततः प्रकर्षविवक्षायां तरुप्रत्ययः, प्राकृतत्वाच्च पकारस्य मकारे मणामतरा इति भवति । तथा 'तत्थ ण'मित्यादि, तत्र तेषां मणीनां वृणानां च मध्ये ये ते नीला मणयस्तृणानि च तेषामयमेतद्रूपः 'वर्णावासः' वर्णकनिवेशः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—'से जहा नाम ए' इत्यादि, स यथा नाम—'भृङ्गः' कीटविशेषः पक्षमलः भृङ्गपत्रं—तस्यैव भृङ्गाभिधानस्य कीटविशेषस्य पक्षम 'शुकः' कीरः 'शुकपिच्छं' शुकस्य पत्रं 'चापः' पक्षिविशेषः 'चापपिच्छं' चापपक्षः 'नीली' प्रतीता 'नीलीभेदः' नीलीच्छेदः 'नीलीगुलिया' नीलीगुटिका 'इयामाकः' धान्यविशेषः 'उच्चंतगे वा' इति 'उच्च-न्तगः' दन्तरागः 'वनराजी' प्रतीता हलधरो—वलदेवस्तस्य वसनं हलधरवसनं तच्च किल नीलं भवति, सदैव तथास्वभावतया हलधरस्य नीलवस्त्रपरिधानात्, मयूरमीवापारापतमीवास्तसीकुसुमवाणकुसुमानि प्रतीतानि, अत ऊर्ध्वं क्वचित् 'इंदनीलेइ वा महानीलेइ वा मरगतेइ वा' तत्र इन्द्रनीलमहानीलमरकता रत्नविशेषाः प्रतीताः, अञ्जनकेशिका—जनस्पतिविशेषस्तस्याः कुसुममञ्जनकेशिकाकुसुमं 'नी-लोत्पलं' कुवल्यं नीलाशोकनीलकणवीरनीलबन्धुजीवा अशोकादिवृक्षविशेषाः, 'भवे एयारूवे' इत्यादि प्रावद् व्याख्येयम् । तथा 'तत्थ ण'मित्यादि, तत्र तेषां मणीनां मध्ये ये ते लोहिता मणयस्तृणानि च तेषामयमेतद्रूपो वर्णावासः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—'से जहा नाम ए' इत्यादि, स यथा नाम शशकरुधिरसुरभ्र—ऊरणस्तस्य रुधिरं वराहः—शूकरस्तस्य रुधिरं मनुष्यरुधिरं महिपरुधिरं च प्रतीतं, एतानि हि किल शेषरुधिरभ्यो लोहितवर्णोत्कटानि भवन्ति तत एतेपामुपादानं, 'वालेन्द्रगोपकः' सद्योजात इन्द्रगोपकः, स हि प्रवृद्धः सत्रीपत्पाण्डुरक्तो भवति ततो वालप्रहणम्, इन्द्रगोपकः—प्रथमप्राष्टकालभावी कीटविशेषः 'वालदिवाकरः' प्रथममुद्रच्छन् सूर्यः 'सन्ध्याभ्ररागः' वर्षसु सन्ध्यासमयभावी अभ्ररागः गुञ्जा—लोकप्रतीता तस्या अर्द्धे रागो गुञ्जाह्ररागः, गुञ्जाया हि अर्द्धे-

३ प्रतिपत्तौ
 मनुष्या०
 वनखण्डा-

धि०
 उद्देशः १
 सू० १२६

॥ १९० ॥

मतिरक्तं भवति अर्द्धमतिकृष्णं ततो गुञ्जार्द्धग्रहणं, जपाकुसुमकिंशुककुसुमपारिजातकुसुमजात्यहिङ्गुलकाः—प्रतीताः ‘शिलाप्रवालं’ प्रवालनामा रत्नविशेषः प्रवालालुङ्गुरः तस्यैव रत्नविशेषस्य प्रवालाभिधस्याङ्कुरः, स हि प्रथमोद्गतत्वेनात्यन्तरक्तो भवति ततस्तदुपादानं, लोहिताक्षमणिनां रत्नविशेषः, लाक्षारसकृमिरागरक्तकम्बलचीनपिष्टराशिरक्तोत्पलरक्ताशोकरक्तकणवीररक्तबन्धुजीवाः प्रतीताः ‘भवे एयारूवे’ इत्यादि प्राग्वत् ॥ ‘तत्थ ण’मित्यादि, तत्र तेषां मणीनां वृणानां च मध्ये ये हरिद्रा मणयस्त्वृणानि च तेषामयमेतद्रूपो ‘वर्णावासः’ वर्णकविशेषः प्रज्ञप्तः; तद्यथा—‘से जहा नाम ए’ इत्यादि, स यथा नाम—चम्पकः सामान्यतः सुवर्णचम्पको वृक्षः ‘चम्पकच्छी’ सुवर्णचम्पकत्वक् ‘चम्पकभेदः’ सुवर्णचम्पकच्छेदः ‘हरिद्रा’ प्रतीता ‘हरिद्राभेदः’ हरिद्राच्छेदः ‘हरिद्रागुलिका’ हरिद्रासारनिर्वर्त्तिता गुलिका ‘हरितालिका’ पृथ्वीविकाररूपा प्रतीता ‘हरितालिकाभेदः’ हरितालिकाच्छेदः ‘हरितालिकागुलिका’ हरितालिकासारनिर्वर्त्तिता गुटिका ‘चिकुरः’ रागद्रव्यविशेषः ‘चिकुराङ्गरागः’ चिकुरसंयोगनिमित्तो वखादौ रागः; वरकनकस्य—जात्यसुवर्णस्य यः कषपट्टके निघर्षः स वरकनकनिघर्षः; वरपुरुषो—वासुदेवस्तस्य वसनं वरपुरुषवसनं, तस्मिन् किल पीतमेव भवतीति तदुपादानम्, अ(स)हकीकुसुमं लोकतोऽवसेयं ‘चम्पककुसुमं’ सुवर्णचम्पककुसुमं ‘कूष्माण्डीकुसुमं’ पुष्पफलीकुसुमं कोरण्टकः—पुष्पजातिविशेषस्तस्य दाम कोरण्टकदाम तडवडा आजली तस्याः कुसुमं तडवडाकुसुमं घोषातकीकुसुमं सुवर्णयूथिकाकुसुमं च प्रतीतं सुहरिण्यका—वनस्पतिविशेषस्तस्याः कुसुमं सुहरिण्यकाकुसुमं वीयको—वृक्षः प्रतीतस्तस्य कुसुमं वीयककुसुमं पीताशोकपीतकणवीरपीतबन्धुजीवाः प्रतीताः ‘भवे एयारूवे’ इत्यादि प्राग्वत् ॥ ‘तत्थ ण’ मित्यादि, तत्र तेषां मणीनां वृणानां च मध्ये ये ते शुक्ला मणयस्त्वृणानि च तेषामयमेतद्रूपो वर्णावासः प्रज्ञप्तः; तद्यथा—‘से जहा नाम ए’ इत्यादि, स यथा नाम—‘अङ्कः’ रत्न-

विशेषः शङ्खचन्द्रकुमुदोदकरजोदधिवनक्षीरक्षीरपूरकोऽत्रालिहारावलिहंसावलिवलाकावलयः प्रतीताः 'चन्द्रावली' तडाकादिपु
 जलमध्यप्रतिविम्बितचन्द्रपङ्क्ति. 'सारइयवलाहगेइ वा' इति शारदिकः—शरत्कालभावी बलाहको—मेघः 'धंतधोयरुपपट्टेइ वे'ति,
 ध्मातः—अग्निसंपर्केण निर्मलीकृतो धौतो—भूतिखरण्डितहस्तसन्मार्जनेनातिनिशितीकृतो यो रूप्यपट्टो—रजतपत्रं स ध्मातधौतरूप्यपट्टः,
 अन्ये तु व्याचक्षते—ध्मातेन—अग्निसंयोगेन यो धौतः—शोधितो रूप्यपट्टः स ध्मातरूप्यपट्टः; शालिपिट्टराशिः—शालिक्षोदपुञ्जः
 कुन्दपुष्परशिः कुमुदराशिश्च प्रतीतः; 'सुकुच्छेवाडियाइ वा' इति छेवाडी नाम—बल्लादिफलिका, सा च कचिदेशविशेषे शुष्का
 सती शुष्का भवति ततस्तदुपादानं, 'पेहुणामेजियाइ वा' इति पेहुणं—मयूरपिच्छं तन्मध्यवर्तिनी भिञ्जा पेहुणमिञ्जिका सा चाति-
 शुष्केति तदुपन्यासः; विसं—पश्चिनीकन्दः मृणालं—पद्मतन्तुः; गजदन्तलवङ्गदलपुण्डरीकदलश्वेतकणवीरश्वेतवन्धुजीवाः प्रतीताः;
 'भवेयारूवे' इत्यादि प्राग्वत् ॥ तदेवमुक्तं वर्णस्वरूपं, सम्प्रति गन्धस्वरूपप्रतिपादनार्थमाह—'तेसि णं मणीणं तगाण य' इत्यादि,
 तेषां मणीनां तृणानां च कीदृशो गन्धः प्रह्लासः?, भगवानाह—'से जहा नाम ए' इत्यादि, प्राकृतत्वात् 'से' इति बहुवचनार्थः; ते
 यथा नाम गन्धा अभिनिःश्रवन्तीति सम्बन्धः; कोष्ठं—गन्धद्रव्यं तस्य पुटाः कोष्ठपुटास्तेषां, वाशब्दाः सर्वत्रापि समुच्चये, इहैकस्य
 पुटस्य न तादृशो गन्ध आयाति द्रव्यस्याल्पत्वात् ततो बहुवचनं, तगरमपि गन्धद्रव्यम्, 'एलाः' प्रतीताः 'चोयगं' गन्धद्रव्यं चम्प-
 कदमनककुङ्कुमचन्दनोशीरसरुवकजातीयूथिकामल्लिकासानमल्लिकाकेतकीपाटलानवमालिकावासकर्पूरणि प्रतीतानि नवरसुशीरं—वीर-
 णीमूलं स्नानमल्लिका—स्नानयोग्यो मल्लिकाविशेषः एतेषामनुवाते—आत्रायकविवक्षितपुरुषाणामनुकूले वाते वाति सति 'उद्भिद्यमा-
 नानाम्' उद्वाद्यमानानां, चशब्दः सर्वत्रापि समुच्चये, 'निर्भिद्यमानानां' नितरां—अतिशयेन भिद्यमानानां 'कोट्टिज्जमाणण वा'

३ प्रतिपत्तौ

मनुष्या०

वनखण्डा-

धि०

उद्देशः १

सू० १२६

॥ १९१ ॥

इति, इह पुटैः परिमितानि यानि कोष्ठादिगन्धद्रव्याणि तान्यपि परिमेये परिमाणोपचारात्कोष्ठपुटानीत्युच्यन्ते तेषां 'कुट्टयमानानाम्' उदूखले कुट्टयमानानां 'रुविज्जमाणान वा' इति ऋक्षणखण्डीक्रियमाणानाम्, एतच्च विशेषणद्वयं कोष्ठादिद्रव्याणामवसेयं, तेषामेव प्रायः कुट्टनऋक्षणखण्डीकरणसम्भवात्, न तु यूथिकादीनाम्, 'उक्किरिज्जमाणान वा' इति क्षुरिकादिभिः कोष्ठादिपुटानां कोष्ठादिद्रव्याणां वा उत्कीर्यमाणानां 'विक्खरिज्जमाणान वा' इति 'विकीर्यमाणानाम्' इतस्ततो विप्रकीर्यमाणानां 'परिभुज्जमाणान वा' परिभोगायोपभुज्यमानानां, कचित्पाठः 'परिभाएज्जमाणान वा' इति, तत्र 'परिभाज्यमानानां' पार्श्ववर्तिभ्यो मनाग् २ दीयमानानां 'भंडाओ भंडं साहरिज्जमाणान वा' इति 'भाण्डात्' स्थानादेकस्माद् अन्यद् भाण्डं—भाजनान्तरं संद्रियमाणानाम् 'उदाराः' स्फाराः, ते वामनोक्षा अपि स्युरत आह—'मनोज्ञाः' मनोऽनुकूलाः, तच्च मनोज्ञत्वं कुतः ? इत्याह—'मनोहराः' मनो हरन्ति—आत्मवशं नयन्तीति मनोहराः, यतस्ततो मनोहरत्वं कुतः ? इत्याह—प्राणमनोनिर्वृत्तिकराः, एवंभूताः 'सर्वतः' सर्वासु दिक्षु 'समन्ततः' सामस्येन गन्धाः 'अभिनिःस्रवन्ति' जिप्रतामभिमुखं निस्सरन्ति, एवमुक्ते शिष्यः पृच्छति—'भवे ए-यारूवे' इत्यादि प्राग्वत् ॥ तेषां मणीनां तृणानां च कीदृशः स्पर्शः प्रज्ञप्तः ?, भगवान्नाह—'गौतम ! 'से जहा नाम ए' इत्यादि, तद्यथा—'अजिनकं' चर्ममयं वस्त्रं रूतं च प्रतीतं 'वूरः' वनस्पतिविशेषः 'नवनीतं' अक्षणं हंसगर्भतूली शिरीषकुसुमनिचयश्च प्रतीतः 'बालकुमुदपत्तरासीइ वे'ति बालानि—अचिरकालजातानि यानि कुमुदपत्राणि तेषां राशिर्बालकुमुदपत्रराशिः, कचित् बालकुसुमपत्रराशिरिति पाठः, 'भवे एयारूवे' इत्यादि प्राग्वत् ॥ 'तेसि णं भंते !' इत्यादि, तेषां भदन्त ! तृणानां पूर्वोपरदक्षिणोत्तरागतैर्वतैः 'मन्दायं मन्दाय'मिति मन्दं मन्दम् 'एजितानां' कम्पितानां 'व्यजितानां' विशेषतः कम्पितानाम्, एत-

देव पर्यायशब्देन व्याचष्टे—कम्पितानां तथा 'चालितानाम्' इतस्ततो विक्षिप्तानाम्, एतदेव पर्यायेण व्याचष्टे—स्पन्दितानां तथा 'संघट्टितानां' परस्परं वर्षयुक्तानां, कथं घट्टिताः ? इत्याह—'क्षोभितानां' स्वस्थानाञ्चालितानां, स्वस्थानाञ्चालनमपि कुतः ? इत्याह—
 'उदीरितानाम्' उत्प्रावत्येनेरितानां—प्रेरितानां, कीदृशः शब्दः प्रब्रसः ?, भगवानाह—'गोयमे' त्यादि, गौतम ! स यथानामकः—
 शिविकाया वा स्पन्दमानिकाया वा रथस्य वा, तत्र शिविका—जम्पानविशेषरूपा उपरिच्छादिता कोष्ठाकारा, तथा दीर्घो—जम्पान-
 विशेषः पुरुषस्य स्वप्रमाणवकाशदायी स्यन्दमानिका, अनयोश्च शब्दः पुरुषोत्पाटितयोः क्षुद्रहेमघण्टिकादिचलनवशतो वेदितव्यः,
 रथश्चेह सङ्ग्रामरथः प्रत्येयो, न क्रीडारथः, तस्यामेतन्विशेषणानामसंभवात्, तस्य च फलकवेदिका यस्मिन् काले (यः) पुरुषस्तदपेक्षया
 कटिप्रमाणाऽवसेया, तस्य च रथस्य विशेषणान्यभिधत्ते—'सच्छत्तस्से'त्यादि, सच्छत्रस्य सध्वजस्य 'सघण्टाकस्य' उभयपार्श्वी-
 वलम्बिमहाप्रमाणघण्टोपेतस्य सपताकस्य सह तोरणवरं—प्रधानं तोरणं यस्य स सतोरणवरस्तस्य सह नन्दिघोषो—द्वादशशतूर्थनिनादो
 यस्य स सनन्दिघोषस्तस्य, तथा सह किङ्किणीभिः—क्षुद्रघण्टाभिर्वर्त्तन्त इति सकिङ्किणीकानि यानि हेमजालानि—हेममयदामसमू-
 हास्तैः सर्वोसु दिक्षु पर्यन्तेषु—बहिःप्रदेशेषु परिक्षिप्तो—व्याप्तः सकिङ्किणीकहेमजालपर्यन्तपरिक्षिप्तस्तस्य, तथा हेमवतं—हिमवत्पर्वत-
 भावि चित्रविचित्रं—मनोहारिचित्रोपेतं तैनिशं—तिनिशदारुसम्बन्धि कनकनियुक्तं—कनकविच्छुरितं दारु—काष्ठं यस्य स हेमवतचित्रवि-
 चित्रतैनिशकनकनियुक्तदारुस्तस्य, सूत्रे च द्वितीयककारः स्वार्थिकः पूर्वस्य च दीर्घं प्राकृतत्वात्, तथा सुषु—अतिशयेन सम्यक् पिन-
 द्दमरकमण्डलं धूश्च यस्य स सुपिनद्धारकमण्डलधूष्कस्तस्य, तथा कालायसेन—लोहेन सुषु—अतिशयेन कृतं नेमेः—बाह्यपरिधेर्यस्य
 च—अरकोपरि फलकचक्रवालस्य कर्म यस्मिन् स कालायससुकृतनेमियन्नकर्मार्त्ता तस्य, तथा आकीर्णा—गुणैर्व्याप्ता ये वराः—प्रधा-

३ प्रतिपत्तौ
 मनुष्या०
 वनखण्डा-
 धि०
 उद्देशः १
 सू० १२६

॥ १९२ ॥

नाखुरगास्ते सुष्ठु-अतिशयेन सम्यक् प्रयुक्ता-योत्रिता यस्मिन् स आकीर्णवपुरगसुप्रयुक्तः, प्राकृतत्वाद् बहुवीहावपि निष्ठान्तस्य परनिपातः, तथा सारथिकर्मणि ये कुशला नरास्तेषां मध्येऽतिशयेन छेको-इक्षः सारथिस्तेन सुष्ठु सम्यक्परिगृहीतस्य, तथा 'सर-सयवत्तीसतोणमंडियस्स' इति शराणां शतं प्रत्येकं येषु तानि शरशतानि तानि च तानि द्वात्रिंशत्तोणानि च-वाणाश्रयाः शरशतद्वात्रिंशत्तोणानि तैर्मण्डितः शरशतद्वात्रिंशत्तोणमण्डितः, किमुक्तं भवति ?-एवं नाम तानि द्वात्रिंशच्छरशतशतानि तूणानि रथस्य सर्वतः पर्यन्तेष्ववलम्बितानि यथा तानि तस्य सङ्ग्रामायोपकल्पितस्यातीव मण्डनाय भवन्तीति, तथा कङ्कटं-कवचं सह कङ्कटं यस्य स सकङ्कटः सकङ्कटोऽवतंसः-शेखरो यस्य स सकङ्कटावतंसस्तस्य, तथा सह चापं येषां ते सचापा ये शरा यानि च कुन्तमल्लियुप-ण्डिप्रभृतीनि नानाप्रकाराणि यानि च कवचखेटकप्रमुखानि आवरणानि तैर्भृतः-परिपूर्णः, तथा योधानां युद्धं तन्निमित्तं सद्यः प्रगु-णीभूतो यः स योधयुद्धसज्जः, ततः पूर्वपदेन सह विशेषणसमासः, तस्येत्यंभूतस्य राजाङ्गणे अन्तःपुरे वा रम्ये वा मणिकुट्टिमतले-मणिवद्धभूमितले अभीक्ष्णमभीक्ष्णं मणिको(कु)ट्टिमतलप्रदेशे राजाङ्गणप्रदेशे वा 'अभिघट्टिज्जमाणस्से'ति अभिघट्टयमानस्य वेगेन गच्छतो ये उदारा-मनोज्ञाः कर्णमनोनिर्वृतिकराः सर्वतः समन्तात् शब्दा अभिनिस्सरन्ति, 'भवे एयारूवे सिया' इति 'स्यात्' कथञ्चिद् भवेद् एतद्रूपस्तेषां मणीनां वृणानां च शब्दः ?, भगवानाह-नायमर्थः समर्थः, पुनरपि गौतमः प्राह-स यथा नामकः-प्रातः स-न्ध्यायां देवतायाः पुरतो या वादनायोपस्थाप्यते सा किल मङ्गलपाठिका तालाभावे च वाद्यते इति विताले-तालाभावे भवतीति वैया-लिकी तस्या वैयालिक्या-वीणाया 'उत्तरामन्दा मुच्छियाए' इति मूर्छनं मूर्छा सा संजाताऽस्या इति मूर्च्छिता उत्तरमन्दया-उत्त-रमन्दाभिधानया मूर्च्छनया-गान्धारस्वरान्तर्गतया सप्तम्या मूर्च्छिता उत्तरमन्दा मूर्च्छिता, किमुक्तं भवति ?-गान्धारस्वरस्य सप्त मू-

च्छन्ना भवन्ति, तथा—“नदी य खुट्टिमा पूरिमा य चोत्थी अ सुद्धगंधारा । उत्तरगंधारावि य हवई सा पंचमी सुच्छा ॥ १ ॥ सुहु-
 मुत्तरआयामा लट्टी सा नियमसो ड बोद्धव्वा । उत्तरसंदा य तहा हवई सा सत्तमी सुच्छा ॥ २ ॥” अथ किंस्वरूपा मूर्च्छनाः ?,
 उच्यते, गान्धारादिस्वरूपामोचनेन गायतोऽतिमधुरा अन्यान्यस्वरविशेषा यान् कुर्वन्नास्तां श्रोतृन् मूर्च्छितान् करोति किन्तु स्वयमपि
 मूर्च्छित इव तान् करोति, यदिवा स्वयमपि साक्षान्मूर्च्छी करोति, तथा चोक्तम्—“अन्नन्नसरत्रिसेसे उप्पायंतस्स सुच्छणा भणिया ।
 कत्तावि मुच्छितो इव कुणए मुच्छं व सोवेति ॥ १ ॥” गान्धारस्वरान्तर्गतानां च मूर्च्छनानां मध्ये सप्तमी उत्तरमन्दाभिधाना मूर्च्छना
 क्लिप्तिप्रकर्षप्राप्ता ततस्तदुत्पादनया च मुख्यवृत्त्या वादयिता मूर्च्छितो भवति, परमभेदोपचारात् वीणाऽपि मूर्च्छितेत्युक्ता, साऽपि
 यद्यङ्के सुप्रतिष्ठितान भवति ततो न मूर्च्छनाप्रकर्षं विद्ध्यति तत आह—अङ्के—स्त्रियाः पुरुषस्य वा उत्सङ्गे सुप्रतिष्ठितायाः, तथा कुशलने-
 वादननिपुणेन नरेण पुरुषेण नार्या वा सुष्ठु—अतिशयेन सम्यग् गृहीतायाः, तथा चन्दनस्य सारः चन्दनसारस्तेन निर्मापितो यः कोणो-
 वादनदण्डस्तेन परिघट्टितायाः—संस्पृष्टायाः ‘पञ्चसकालसमयंसि’ इति ‘प्रत्यूपकालसमये’ प्रभातवेलायां, क्वचित् ‘पुव्वरत्तावरत्त-
 कालसमयंसि’ इति पाठस्तत्र प्रदोषसमये प्रातःसमये चेत्यर्थः, ‘मन्दं मन्दं’ शनैः शनैः ‘एजिताया’ चन्दनसारकोणेन मनाक्
 कम्पितायाः ‘व्येजितायाः’ विशेषतः कम्पितायाः, एतदेव पर्यायेण व्याचष्टे—चालितायास्तथा घट्टितायाः, ऊर्ध्वयोगच्छता चन्दनसार-
 कोणेन गाढतरं वीणादण्डेन सह तद्भ्याः स्पृष्टाया इत्यर्थः, तथा ‘स्पन्दितायाः’ नखाग्रेण स्वरविशेषोत्पादनार्थमीषचालितायाः ‘क्षो-
 भितायाः’ मूर्च्छी प्रापिताया ये ‘उदारा’ मनोज्ञाः कर्णमनोनिर्वृतिकराः सर्वतः समन्ताच्छब्दा अभिस्सरन्ति, ‘स्यात्’ कथञ्चिद्
 मवेदेतद्भूपस्तेषां वृणानां मणीनां च शब्दः ?, भगवानाह—नायमर्थः समर्थः, पुनरपि गौतमः प्राह—स यथा नामकः—किंनराणां वा

३ प्रतिपत्तौ
 मनुष्या०
 वनखण्डा-
 धि०
 उद्देशः १
 सू० १२६

॥ १९३ ॥

किंपुरुषाणां वा महोरगाणां वा गन्धर्वाणां वा, वाशब्दाः सर्वेऽपि विकल्पार्थाः; किंनरादयो व्यन्तरविशेषाः; तेषां कथम्भूतानाम् ?
 इत्याह—‘भद्रशालवनगतानां वा’ इत्यादि, तत्र मेरोः समन्ततो भूमौ भद्रशालवनं प्रथममेखलायां नन्दनवनं शिरसि चूलिकायाः पा-
 श्वेषु सर्वतः पण्डकवनं ‘महाहिमवंतमलयमन्दरगिरिगुहासमन्नागयाणं’ इति महाहिमवान्—हैभवतक्षेत्रस्थोत्तरतः सीमाकारी वर्ष-
 धरपर्वतः; उपलक्षणं शेषवर्षधरपर्वतानां, मलयपर्वतस्य मन्दरगिरेश्च—मेरुपर्वतस्य च गुहा समन्वागतानां, वाशब्दा विकल्पार्थाः; एतेषु
 हि स्थानेषु प्रायः किंनरादयः प्रमुदिता भवन्ति तत एतेषामुपादानम्, ‘एगतो सहियाणं’ति एकस्मिन् स्थाने सहितानां—समुदितानां
 ‘समुहागयाणं’ति परस्परसंमुखागतानां—संमुखं स्थितानां, नैकोऽपि कस्यापि पृष्ठं दत्त्वा स्थित इत्यर्थः; पृष्ठदाने हर्षविधातोत्पत्तेः;
 तथा ‘समुविद्याणं’ सम्यक् परस्परानाबाधया उपविष्टाः समुपविष्टास्तेषां समुपविष्टानां, तथा ‘संनिविद्याणं’मिति सम्यक् स्वशरीराना-
 बाधया न तु विषमस्थानेन निविष्टाः संनिविष्टास्तेषां, ‘पमुइयपक्कीलियाणं’ति प्रमुदिताः—प्रहर्षं गताः प्रक्रीडिताः—क्रीडितुमारब्ध-
 वन्तस्ततो विशेषणसमासस्तेषां, तथा गीते रतिर्षेष्वां ते गीतरतयो गन्धर्व—नाट्यादि तत्र हर्षितमनसो गन्धर्वहर्षितमनसस्ततः पूर्वपदेन
 विशेषणसमासस्तेषां गद्यादिभेदादष्टविधं गेयं, तत्र गद्यं यत्र स्वरसञ्चारेण गद्यं गीयते, यत्र तु पद्यं—वृत्तादि गीयते तत्पद्यं, यत्र
 काथिकादि गीयते तत्काथ्यं, पदबद्धं यदेकाक्षरादि यथा ते ते इत्यादि, पादबद्धं यद् वृत्तादिचतुर्भांगमात्रे पदे बद्धम्, ‘उक्खित्ताय’-
 मिति उक्खित्तकं प्रथमतः समारभ्यमाणं, दीर्घत्वं ककारात्पूर्वं प्राकृतत्वात्, एवमुत्तरत्रापि द्रष्टव्यं, ‘प्रवृत्तकं’ प्रथमसमारम्भादूर्द्ध्वमाक्षे-
 पपूर्वकप्रवर्त्तमानं ‘मंदाय’मिति मन्दकं मध्यभागे सकलमूर्च्छनादिगुणोपेतं मन्दं मन्दं संचरन्, तथा ‘रोइयावसाणं’ति रोचितं—
 सम्यग्भावितमवसानं यस्य तद् रोचितावसानं, शनैः शनैः प्रक्षिप्यमाणस्वरं यस्य गेयस्यावसानं तद् रोचितावसानमिति भावः; तथा

‘सप्तस्वरसमन्वागतं’ सप्त स्वराः पञ्जादयः, उक्तञ्च—“सज्जे रिमह गंधारे, मञ्जिमे पंचमे सरे । धेवए चेव नेसाए, सरा सत्त वि-
याहिया ॥ १ ॥” ते च सप्त स्वराः पुरुपस्य स्त्रिया वा नाभीतः समुद्भवन्ति ‘सत्त सरा नाभीतो’ इति पूर्वमहर्षिचचनात्, तथाऽऽभी
रसैः—शृङ्गारादिभिः सम्यक् प्रकर्षेण युक्तमष्टरससप्रयुक्तं, तथा एकादश अलङ्काराः पूर्वान्तर्गते स्वरप्राभृते सम्यगभिहिताः, तानि
च पूर्वाणि सम्प्रति व्यवच्छिन्नानि ततः पूर्वैभ्यो लेशतो विनिर्गतानि यानि भरतविशाखिलप्रभृतीनि तेभ्यो वेदितव्याः, ‘छद्दोस-
विप्पमुक्कं’ति पञ्चिदोषविप्रमुक्तं पञ्चदोषविप्रमुक्तं, ते च पङ् दोषा अमी—‘भीयं दुयमुप्पिच्छं उत्तालं कागस्सरमणुणासं च’ । उक्तञ्च
—“भीयं दुयमुप्पिच्छत्थमुत्तालं च कमसो मुणेयवं । काकस्सरमणुनासं छद्दोसा होंति गेयस्स ॥ १ ॥” तत्र ‘भीतम्’ उन्नतं,
किमुक्तं भवति ?—यदुन्नतेन मनसा गीयते तद्गीतपुरुपनिबन्धनधर्मानुद्युत्तत्वाद्गीतमुच्यते, ‘द्रुतं’ यत्स्वरितं गीयते, ‘उत्पिच्छं’ नाम
आकुलम्, उक्तञ्च—“आहित्यं उत्पिच्छं च आउलं रोसभरियं च” अस्यायमर्थः—आहित्यमुत्पिच्छं च प्रत्येकमाकुलं रोपयुतं वो-
च्यत इति, आकुलता च श्वासेन द्रष्टव्या तथा पूर्वसूरिभिर्व्याख्यानात्, उक्तञ्च मूलटीकायाम्—“उत्पिच्छं श्वासयुक्तं”मिति, तथा
उत्-प्रावत्येनातितालमस्थानतालं वा उत्तालं, ऋग्णस्वरेण काकस्वरं, सातुनासिकमनुनासं, नासिकाविनिर्गतस्वरानुगतमिति भावः,
तथा ‘अष्टगुणोववेय’मिति अष्टभिर्गुणैरुपेतमष्टगुणोपेतं, ते चाष्टावमी गुणाः—पूर्णं रिक्तमलङ्कृतं व्यक्तमविपु(बु)ष्टं मधुरं समं सल-
लितं च, तथा चोक्तम्—“पुणं रत्तं च अलंकिं च वत्तं तद्देव अविपु(बु)ष्टं । मधुरं समं सललियं अट्ट गुणा होंति गेयस्स ॥ १ ॥”
तत्र यत्स्वरकलाभिः पूर्णं गीयते तत्पूर्णा, गेयरागानुरक्तेन यद् गीयते तद्रक्तम्, अन्योऽन्यस्वरविशेषकरणेन यदलङ्कृतमेव गीयते तदल-
ङ्कृतम्, अक्षरस्वरस्फुटकरणतो व्यक्तं, विसरं क्रोशतीव विपु(बु)ष्टं न विद्युष्टमविपु(बु)ष्टं, मधुरस्वरेण गीयमानं मधुरं कोकिलारुत-

३ प्रतिपत्तौ
मनुष्या०
वनखण्डा-
धि०
उद्देशः १
सू० १२६

वत्, तालवंशस्वरादिसमनुगतं समं, तथा यत्स्वरघोलनाप्रकारेण ललतीव तत् सह ललितेनेति सललितं, यदिवा यच्छ्रोत्रेन्द्रियस्य
 शब्दस्पर्शनमतीव सूक्ष्ममुत्पादयति सुकुमारमिव च प्रतिभासते तत् सललितम् ॥ इदानीमेतेषामेवाष्टानां गुणानां मध्ये कियतो गुणान्
 अन्यच्च प्रतिपिपादयिषुराह—‘रक्तं तिङ्गणकरणसुद्धं’मित्यादि, ‘रक्तं’ पूर्वोक्तस्वरूपं तथा च ‘त्रिस्थानकरणसुद्धं’ त्रीणि स्थानानि—
 उरःप्रभृतीनि तेषु करणेन—क्रियया सुद्धं त्रिस्थानकरणसुद्धं, तद्यथा—उरःसुद्धं कण्ठसुद्धं शिरोविशुद्धं च, तत्र यदि उरसि स्वरः स्व-
 भूमिकानुसारेण विशालो भवति तत उरोविशुद्धं, स एव यदि कण्ठे वर्तितो भवति अस्फुटितश्च ततः कण्ठविशुद्धं, यदि पुनः शिरः-
 प्राप्तः सन् साजुनासिको भवति ततः शिरोविशुद्धं, यदिवा यद् उरःकण्ठशिरोभिः ऋष्मणाऽव्याकुलितैर्विशुद्धैर्गयिते तद् उरःकण्ठ-
 शिरोविशुद्धत्वात्त्रिस्थानकरणविशुद्धं, तथा सकुहरो गुञ्जन् यो वंशो यत्र तन्नीतलताललयग्रहसुसंप्रयुक्तं भवति सकुहरे वंशे गुञ्जति
 तद्भ्यां च वाद्यमानायां यत्तन्नीस्वरेणाविरुद्धं तत् सकुहर्गुञ्जद्वंशतन्नीसुसंप्रयुक्तं, तथा परस्परराहतहस्ततालस्वरानुवर्त्ति यद् गीतं तत्ता-
 लसुसंप्रयुक्तं, यत् सुरजकंसिकादीनामातोद्यानामाहतानां यो ध्वनिर्यश्च नृत्यन्या नर्त्तक्याः पादोत्क्षेपस्तेन समं तत्तालसुसंप्रयुक्तं, तथा
 शृङ्गमयो दारुमयो वंशमयो वाऽङ्गुलिकोशस्तेनाहतायास्तत्र्याः स्वरप्रकारो लयस्तमनुसरद् गेयं लयसुसंप्रयुक्तं, तथा यः प्रथमं वंशत-
 द्भ्यादिभिः स्वरो गृहीतस्तन्मार्गाजुसारि ग्रहसुसंप्रयुक्तं, तथा ‘महुर’मिति महुरं प्राग्वत्, तथा ‘सम’मिति तालवंशस्वरादिसमनुगतं
 समं सललितं प्राग्वद् अत एव मनोहरं, पुनः कथम्भूतम्? इत्याह—‘मउयरिभियपयसंचारं’ तत्र मृदु—मृदुना स्वरेण युक्तं न
 निष्ठुरेण तथा यत्र स्वरोऽक्षरेषु—घोलनास्वरविशेषेषु संचरन् रागेऽतीव प्रतिभासते स पदसञ्चारो रिभितमुच्यते मृदुरिभितपदेषु गेय-
 निबद्धेषु सञ्चारो यत्र गेये तत् मृदुरिभितपदसञ्चारं, तथा ‘सुरइ’ इति शोभना रतिर्यस्मिन् श्रोतॄणां तत्सुरति, तथा शोभना नतिः

रचनातोऽवसाने यस्मिन् तत्सुनति, तथा वरं-प्रधानं चारु-विशिष्टचङ्गिमोपेतं रूपं-स्वरूपं यस्य तद् वरचारुरूपं 'दिव्यं' प्रधानं नृत्यं
 भेयं प्रगीतानां-गानानुसारध्वनिव(म)तां यादृशः शब्दोऽतिमनोहरो भवति 'स्यात्' कथञ्चिद् भवेद् एतद्रूपस्तेषां वृणानां मणीनां च
 शब्दः?, एवमुक्ते भगवानाह-नौतम ! स्यादेवंभूतः शब्द इति ॥

तस्स णं वणसंडस्स तत्थ तत्थ देसे २ तहिं तहिं वहवे खुड्डा खुड्डियाओ वावीओ पुक्खरिणीओ गुं-
 जालियाओ दीहियाओ (सरसीओ) सरपंतियाओ सरसरपंतीओ विलपंतीओ अच्चाओ सण्हाओ
 रयतामयकूलाओ वहरामयपासाणाओ तवणिल्लमयतलाओ वेरुलियमणिफालियपडलपच्चोयडाओ
 णवणीयतलाओ सुवणणसुब्भ(ज्झ) रयमणिवाल्लयाओ सुहोयारासुउत्ताराओ णाणामणित्थ-
 सुबद्धाओ चारु(चउ)क्कोणाओ समतीराओ आणुपुब्बसुजायवप्पगंभीरसीयलजलाओ संछण्णपत्त-
 भिससुणालाओ बहुउप्पलक्कुमुयणल्लिणसुभगसोगंधितपौडरीयसयपत्तसहस्सपत्तफुल्लकेसरोवह-
 थाओ छप्पयपरिसुल्लमाणकमलाओ अच्छविमलसलिलपुण्णाओ परिहत्थभंमंतमच्छकच्छभअणे-
 गसउणमिहुणपरिचरिताओ पत्तेयं पत्तेयं पत्तेयं पत्तेयं पत्तेयं पत्तेयं पत्तेयं पत्तेयं वणसंडपरि-
 खित्ताओ अप्पेगत्तियाओ आसवोदाओ अप्पेगत्तियाओ वारुणोदाओ अप्पेगत्तियाओ खीरो-
 दाओ अप्पेगत्तियाओ घओदाओ अप्पेगत्तियाओ [इक्खु]खो(दो)दाओ (अमयरससमरसो-
 दाओ) अप्पेगत्तियाओ पगतीए उदग(अमय)रसेणं पणत्ताओ पासाइयाओ ४, तासि णं खुड्ढि-

३ प्रतिपत्तौ
 मनुष्या०
 वनखण्डा-
 धि०
 उद्देशः १
 सू० १२७

॥ १९५ ॥

याणं वावीणं जाव धिलपंतियाणं तत्थ २ देसे २ तंहिं २ जाव बहवे तिसोवाणपडिरूवगा पणस्ता ।
 तेसि णं तिसोवाणपडिरूवाणं अयमेयारूवे वणणावासे पणत्ते, तंजहा—वइरामया नेमा
 रिट्टामया पतिट्टाणा वेरुलियामया खंभा सुवणणरूपामया फलगा वइरामया संधी लोहितकख-
 मईओ सुईओ णाणामणिमया अवलंबणा अवलंबणवाहाओ ॥ तेसि णं तिसोवाणपडिरूवगाणं
 पुरतो पत्तेयं २ तोरणा पं० ॥ ते णं तोरणा णाणामणिमयखंभेसु उवणिविट्टसण्णिविट्टा-
 विविहसुत्तंरोवइता विविहत्तारारूवोवचिता ईहामियउसभतुरगणरमगरविहगवालगकिण्ण-
 ररुसरभचमरकुंजरवणलयपउमलयभत्तिचित्ता खंसुगयवइरवेदियापरिगताभिरामा विज्जाहर-
 जमलजुयलजंतजुत्ताविव अच्चिसहस्समालणीया भिसमाणा भिन्भिसमाणा चक्खुल्लोयण-
 लेसा सुहफासा सस्सिरीयरूवा पासातिया ४ ॥ तेसि णं तोरणाणं उप्पिं बहवे अट्टमंगलगा
 पणत्ता—सोत्थियसिरिवच्छणंदियावत्तवद्धमाणभद्दासणकलसमच्छदप्पणा सन्वरतणामया
 अच्छा सण्हा जाव पडिरूवा ॥ तेसि णं तोरणाणं उप्पिं बहवे किण्हचामरज्झया नीलचामर-
 ज्झया लोहियचामरज्झया हारिइचामरज्झया सुक्खिच्चामरज्झया अच्छा सण्हा रूपपट्टा वइर-
 दंडा जलयामलगंधीया सुरूवा पासाइया ४ ॥ तेसि णं तोरणाणं उप्पिं बहवे छत्ताइच्छत्ता पडागा-
 इपडागा घंटाजुयला चामरजुयला उप्पलहत्थया जाव सयसहस्सवत्तहत्थया सन्वरयणामया

अच्छा जाव पडिरूवा ॥ तासि णं खुद्धियाणं वावीणं जाव विलपंतियाणं तत्थ तत्थ देसे २ तहिं
 तहिं बहवे उप्पायपव्वया णियइपव्वया जगतिपव्वया दारुपव्वयगा दगमंडवगा दगमंचका
 दगमालका दगपासायगा ऊसडा खुल्ला खडहडगा अंदोलगा पक्खंदोलगा सब्वरयणामया
 अच्छा जाव पडिरूवा ॥ तेसु णं उप्पायपव्वतेसु जाव पक्खंदोलएसु बहवे हंसासणां कौचास-
 णां गरुलासणां उण्णयासणां पणयासणां दीहासणां भद्दासणां पक्खासणां मगरास-
 णां उसभासणां सीहासणां पडमासणां दिसासोवत्थियासणां सब्वरयणामयां अच्छां
 सण्हां लण्हां घट्ठां मट्ठां णीरयां णिम्मलां निपपंकां निक्कं कडच्छायां सप्पभां सम्मि-
 रीयां सउज्जोयां पासादीयां दरिसणिज्जां अभिरूवां पडिरूवां ॥ तस्स णं वणसंडस्स तत्थ
 तत्थ देसे २ तहिं तहिं बहवे आलिघरा मालिघरा कयलिघरा लयाघरा अच्छणघरा पेच्छणघरा
 मल्लणघरगा पसाहणघरगा गबभघरगा मोहणघरगा सालघरगा जालघरगा कुसमघरगा चित्त-
 धरगा गंधव्वघरगा आयंसघरगा सब्वरयणामया अच्छा सण्हा लण्हा घट्ठा मट्ठा णीरया णि-
 म्मला णिपपंका निक्कं कडच्छाया सप्पभा सम्मिरीया सउज्जोया पासादीया दरिसणिज्जा अभि-
 रूवा पडिरूवा ॥ तेसु णं आलिघरएसु जाव आयंसघरएसु बहूइं हंसासणां जाव दिसासोव-
 त्थियासणां सब्वरयणामयां जाव पडिरूवां ॥ तस्स णं वणसंडस्स तत्थ तत्थ देसे २ तहिं

३ प्रतिपत्तौ
 मनुष्या०
 वनखण्डा-
 धि०
 उद्देशः १
 सू० १२७

॥ १९६ ॥

तर्हि बहवे जाइमंडवगा जूहियामंडवगा मल्लियामंडवगा णवमालियामंडवगा वासंतीमंडवगा
 दधिवासुयामंडवगा सूरिह्लिमंडवगा तंबोलीमंडवगा सुदियामंडवगा णागलयामंडवगा अतिमु-
 त्तमंडवगा अण्फोतामंडवगा मालुयामंडवगा सामलयामंडवगा णिच्चं कुसुमिया णिच्चं जाव प-
 डिरूवा ॥ तेसु णं जातीमंडवएसु बहवे पुढविसिलापट्टगा पणत्ता, तंजहा—हंसासणसंठिता
 कौचासणसंठिता गरुलासणसंठिता उण्णयासणसंठिता पणयासणसंठिता दीहासणसंठिता
 भद्दासणसंठिता पक्खासणसंठिता मगरासणसंठिता उसभासणसंठिता सीहासणसंठिता पड-
 मासणसंठिता दिसासोत्थियासणसंठिता पं०, तत्थ बहवे वरसयणासणविसिद्धसंठाणसंठिया प-
 णत्ता समणाउसो ! आइण्णगरूयचूरणवणीततूलफासा मडया सव्वरयणामया अब्बहा जाव
 पडिरूवा । तत्थ णं बहवे वाणमंतरा देवा देवीओ य आसयंति सयंति चिद्धंति णिसीदंति तुय-
 दंति रमंति ललंति कीलंति मोहंति पुरापोराणाणं सुचिण्णणं सुपरिक्कंताणं सुभाणं कल्लाणाणं
 कड्डाणं कम्मणं कल्लाणं फलवित्तिविसेसं पच्चणुब्भवमाणा विहरंति ॥ तीसे णं जगतीए उट्ठिपि
 अंतो पडमवरवेदियाए एत्थ णं एगे महं वणसंडे पणत्ते देसूणाइं दो जोयणाइं विक्खंभेणं
 वेइयासमएणं परिक्खेवेणं किण्हे किण्होभासे वणसंडवण्णओ (मणि)तणसद्विहूणो णेयव्वो,
 तत्थ णं बहवे वाणमंतरा देवा देवीओ य आसयंति सयंति चिद्धंति णिसीयंति तुयदंति रमंति

ललंति कीडंति मोहंति पुरा पोरानाणं सुचिण्णाणं सुपरिक्कंताणं सुभाणं कंताणं कस्माणं कक्षाणं फलवित्तिविसेसं पच्चणुभवमाणा विहरंति ॥ (सू० '१२७)

‘तस्स णं वणसंडस्से’त्यादि, तस्य णमिति वाक्यालङ्कारे वनखण्डस्य मध्ये तत्र तत्र देशे तस्यैव देशस्य तत्र तत्रैकदेशे ‘बहूइओ’ इति बह्वयः ‘खुड्ढा खुड्ढियाओ’ इति झुल्लिका लघवो लघव इत्यर्थः, ‘वाप्यः’ चतुरस्राकाराः ‘पुष्करिण्यः’ इत्ताकाराः अथवा पुष्कराणि विद्यन्ते यासु ताः पुष्करिण्यः ‘दीर्घिकाः’ सारिण्यस्ता एव वक्रा गुञ्जालिकाः, बहूनि केवलेकेवलानि पुष्पावकीर्णकानि सरांसि, सूत्रे खीलं प्राकृतत्वात्, बहूनि सरांसि एकपङ्क्त्या व्यवस्थितानि सरःपङ्क्त्या बह्वयः सरःपङ्क्तयः, तथा येषु सरस्तु पङ्क्त्या व्यवस्थितेषु कूपोदकं प्रणालिकया संचरति सा सरःसरःपङ्क्लिस्ता बह्वयः सरःसरःपङ्क्तयः, तथा विलानीव विलानि—कूपांस्तेषां पङ्क्तयो विलपङ्क्तयः, एताश्च सर्वा अपि कथम्भूताः ? इत्याह—‘अच्छा’ स्फटिकवद्दहिर्निर्मलप्रदेशाः ‘श्लक्षणाः’ श्लक्ष्णपुद्गलनिष्पादितबहिःप्रदेशाः, तथा रजतमयं—रूप्यमयं कूलं यासां ता रजतमयकूलाः, तथा समं—अगर्त्तासद्भावतोऽविषमं तीरं तीरावर्तिजलापूरितं स्थानं यासां ताः समतीराः, तथा वज्रमयाः पाषाणा यासां ता वज्रमयपाषाणाः, तथा तपनीयं—हेमविशेषस्तपनीयं—तपनीयमयं तलं—भूमितलं यासां तास्तपनीयतलाः, तथा ‘सुवणसुञ्जरययवालुयाओ’ इति सुवर्णं—पीतकान्तिहेम सुञ्जं—रूप्यविशेषः रजतं—प्रतीतं तन्मय्यो वालुका यासु ताः सुवर्णसुञ्जरजतवालुकाः, ‘वेरुलियमणिफालिहडलपच्चोयडाओ य’ति वैडूर्यमणिमयानि स्फाटिकपटलमयानि प्रत्यवतटानि तटसमीपवर्तिनोऽत्युन्नतप्रदेशा यासां ता वैडूर्यमणिस्फटिकपटलप्रत्यवतटाः ‘सुहोयारासुउत्तारा’ इति सुखेनावतारो—जलमध्ये प्रवेशनं यासु ताः स्वताराः तथा सु—सुखेन उत्तारो—जलमध्याद्दहिर्विनिर्गमनं यासु ताः

३ प्रतिपत्तौ
मनुष्या०
वनखण्डा-
धि०
उद्देशः १
सू० १२७

॥ १९७ ॥

सुखोत्ताराः ततः पूर्वपदेन विशेषणसमासः 'नाणामाणतित्यसुबद्धाओ' इति नानामणिभिः-नानाप्रकारैर्मणिभिस्तीर्थानि सुबद्धानि
 यासां ता नानामणितीर्थसुबद्धाः, अत्र बहुव्रीहावपि कान्तस्य परनिपातो भार्योद्दिदर्शनात्प्राकृतशैलीवशाद्वा, 'चउक्कोणाओ' इति
 चत्वारः कोणा यस्यां सा चतुष्कोणाः एतच्च विशेषणं वापीः कूपांश्च प्रति द्रष्टव्यं, तेषामेव चतुष्कोणत्वसम्भवात् न शेषाणां, तथा
 आनुपूर्व्वेण-क्रमेण नीचैनीचैस्तरभावरूपेण सुष्ठु-अतिशयेन यो जातो वप्रः-केदारो जलस्थानं तत्र गम्भीरं-अलब्धस्थानं शीतलं
 जलं यासु ता आनुपूर्व्वसुजातवप्रगम्भीरशीतलजलाः 'संछणपत्तभिसमुणालाओ' संछन्नानि-जलेनान्तरितानि पत्रविसमृणालानि
 यासु ताः संछन्नपत्रविसमृणालाः, इह विसमृणालसाहचर्यात्पत्राणि-पद्मिनीपत्राणि द्रष्टव्यानि, विसानि-कन्दा मृणालानि-पद्मनालाः,
 तथा बहुभिरुत्पलकुमुदनलिनसुभगसौगन्धिकपुण्डरीकशतपत्रसहस्रपत्रकेसरफुल्लोपचिताः, तथा षट्पदैः-भ्रमरैः परिभुज्यमानानि कम-
 लानि उपलक्षणमेतत् कुमुदादीनि च यासु ताः षट्पदपरिभुज्यमानकमलाः, तथाऽच्छेन-स्वरूपतः स्फटिकवच्छुद्धेन विमलेन-आग-
 न्तुकमलरहितेन सलिलेन पूर्णा अच्छविमलसलिलपूर्णाः, तथा 'पडिहत्था' अतिरकिताः अतिप्रभूता इत्यर्थः 'पडिहत्थमुद्धुमायं
 अंहिरेइयं च जाण आउण्ण' इति वचनात्, उदाहरणं चात्र-'घणपडिहत्थं गयणं सराई नवसलिलसुट्टु(उद्धु)मायाई । अंहिरेइयं
 महं उण चित्ताए मणं तुहं विरहे ॥ १ ॥' इति, भ्रमन्तो मत्स्यकच्छपा यत्र ताः पडिहत्थभ्रमन्मत्स्यकच्छपाः, तथाऽनेकैः-शकुनमिथु-
 नकैः प्रविचरिता-इतस्ततो गमनेन सर्वतो व्याप्ता अनेकशकुनमिथुनकप्रविचरिताः, ततः पूर्वपदेन विशेषणसमासः, एता वाप्यादयः
 सरस्सरःपङ्क्तिपर्यवसानाः प्रत्येकं प्रत्येकमिति, एकमेकं प्रति प्रत्येकम्, अत्रामिमुख्ये प्रतिशब्दो न वीप्साविवक्षायां, पश्चात्प्रत्येकशब्दस्य
 द्विवचनमिति, पद्मवरवेदिकया परिक्षिप्ताः प्रत्येकं वनषण्डपरिक्षिप्ताश्च, 'अप्पेगतियाओ' इत्यादि, अपिर्वाढार्थे वाढमेककाः-काश्चन

वाण्यादय आसवमित्र—चन्द्रहासादिपरमासवमित्र उदकं यासां ता आसवोदकाः, अप्येकका वारुणस्य वारुणसमुद्रस्येव उदकं यासां
 ता वारुणोदकाः, अप्येककाः क्षीरमित्रोदकं यासां ताः क्षीरोदकाः, अप्येकका घृतमित्रोदकं यासां ता घृतोदकाः, अप्येककाः क्षोद
 इव—इक्षुरस इव उदकं यासां ताः क्षोदोदकाः, अप्येकका असृतरससमरसमुदकं यासां ता असृतरससमरसोदकाः, अप्येकका असृत-
 रसेन स्वाभाविकेन प्रज्ञप्तः, 'पासाईया(ओ)' इत्यादि विशेषणचतुष्टयं प्राग्वत्, तासां क्षुल्लिकानां यावद्विलपङ्गीनां प्रत्येकं २ चतुर्दिशि
 चत्वारि, एकैकस्यां दिशि एकैकभावात्, 'त्रिसोपानप्रतिरूपकाणि' प्रतिविशिष्टं रूपं येषां तानि प्रतिरूपकाणि त्रयाणां सोपानानां
 समाहारत्रिसोपानं त्रिसोपानानि च तानि प्रतिरूपकाणि चेति विशेषणसमासः, विशेषणस्य परनिपातः प्राकृतत्वात्, तानि प्रज्ञप्तानि,
 तेषां च त्रिसोपानप्रतिरूपकाणाम् 'अयं' वक्ष्यमाणः 'एतद्रूपः' अनन्तरं वक्ष्यमाणस्वरूपः 'वर्णावासः' वर्णकनिवेशः प्रज्ञप्तः, तद्यथा
 —'वज्रमयाः' वज्ररत्नमया 'नेमाः' भूमेरूर्ध्वं निष्कामन्तः प्रदेशाः 'रिष्टमयाः' रिष्टरत्नमयाः 'प्रतिष्ठानाः' त्रिसोपानमूलपादा वै-
 द्वर्धमयाः स्तम्भाः सुवर्णरूप्यमयानि फलकानि—त्रिसोपानाङ्गभूतानि वज्रमयानि वज्ररत्नापूरिताः सन्धयः—फलकद्वयापान्तरालप्रदेशाः
 लोहिताक्षमय्यः सूच्यः—फलकद्वयसम्बन्धविघटनभावहेतुपाटुकास्थानीयाः नानामणिमया अवलम्ब्यन्ते इति अवलम्बना—अवतरता-
 सुत्तरतां चालम्बने हेतुभूता अवलम्बनत्राहातो विनिर्गताः केचिद्वयवाः 'अवलंबणवाहाओ' इति अवलम्बनवाहा अपि नानामणिमयाः,
 अवलम्बनवाहा नाम उभयोः उभयोः पार्श्वयोरवलम्बनाश्रयभूता भित्तयः, 'पासाईयाओ' इत्यादि पदचतुष्टयं प्राग्वत् ॥ 'तेसि ण'-
 मित्यादि, तेषां त्रिसोपानप्रतिरूपकाणां प्रत्येकं प्रत्येकं तोरणानि प्रज्ञप्तानि, तेषां च तोरणानामयमेतद्रूपे 'वर्णावासः' वर्णकनिवेशः
 प्रज्ञप्तः, तद्यथा—'ते णं तोरणा नाणामणिमया' इत्यादि, तानि तोरणानि नानामणिमयानि, मणयः—चन्द्रकान्तादयः, विविध म-

३ प्रतिपत्तौ

मनुष्या०

वनखण्डा-

धि०

उद्देशः १

सू० १२७

॥ १९८ ॥

णिमयानि, नानामणिसंयुक्तसंभेषु 'उपविष्टानि' सामीप्येन स्थितानि, तानि च कदाचिच्चलानि अथवाऽपदपतितानि वाऽऽशङ्क्यैरन्त-
 तत आह-संम्यग्-निश्चलतयाऽपदपरिहारेण च निविष्टानि ततो विशेषणसमासः उपविष्टसन्निविष्टानि 'विविहमुत्तंतरोचिया' इति
 विविधा-विविधविच्छित्तिकलिता मुक्ता-मुक्ताफलानि 'अंतरे'ति अन्तराशब्दोऽगृहीतवीप्सोऽपि सामर्थ्याद्वीप्सां गमयति, अन्तरा र
 'ओचिया' आरोपिता यत्र तानि तथा, 'विविहतारारूवोचिया' इति विविधैस्तारारूपैः-तारिकारूपैरुपचितानि, तोरणेषु हि
 शोभार्थं तारका निबध्यन्ते इति लोकेऽपि प्रतीतं इति विविधतारारूपोपचितानि, 'ईहामिगडसभतुरगनरमगरविहगवालगकिंनर-
 रुहरसभचमरकुंजरवगलयपउमलयभत्तिचित्ता' इति ईहामृगा-वृका व्यालाः-ध्यापदजुगाः, ईहामृगकृषभतुरगनरमकरविहग-
 व्यालकिंनररहरसरभकुंजरवनलतापद्मलतानां भक्त्या-विच्छित्त्या विचित्रं-आलेखो येषु तानि तथा, स्तम्भोद्भूताभिः-स्तम्भोपरिव-
 स्तिनीभिर्वज्ररत्नमयीभिर्वेदिकाभिः परिगतानि सन्ति यानि अभिरमणीयानि तानि स्तम्भोद्भूतवज्रवेदिकापरिगताभिरामाणि, तथा 'वि-
 आहरजंतजुत्ताविव अञ्जीसहस्समालिणीया' इति विद्याधरयोर्यद् यमलं-समश्रेणीकं युगलं-द्वन्द्वं विद्याधरयमलयुगलं तेषां
 यत्राणि-प्रपञ्चासैर्युक्तानीव, अर्चिषां सहस्रैर्मालनीयानि-परिवारणीयानि अर्चिःसहस्रमालनीयानि, किमुक्तं भवति?-एवं नाम प्रभा-
 संसुदायोपेतानि येनैवं संभावनोपजायते यथा नूनमेतानि न स्वाभाविकप्रभासमुदयोपेतानि किन्तु विशिष्टविद्याशक्तिमत्पुरुषविशेषप्रश्रयु-
 क्तानीति, 'रूधंगसहस्सकलिया' इति रूपकाणां सहस्राणि रूपकसहस्रकलितानि 'भिसमाणा' इति दीप्यमा-
 नानि 'भिन्भिसमाणा' इति अतिशयेन दीप्यमानानि 'भववुद्धोयणलेसा' इति चक्षुःकर्तृ लोके-अवलोकने लिसतीव-दर्शनीयत्वाति-
 श्रयतः क्लृप्यतीव यत्र तानि बहुल्लोकनलेसानि 'सुहफासा' इति शुभस्पर्शानि सशोभाकानि रूपानि यत्र तानि सश्रीकरूपानि,

‘पासाइया’ इत्यादि विशेषणचतुष्टयं प्राग्वत् ॥ ‘तेसि तोरणं उवर्णि अट्टमंगले’त्यादि सुगमं, नवरं-‘जाव पडिरुवा’ इति यावत्क-
 रणात् ‘घट्टा मट्टा नीरया’ इत्यादिपरिग्रहः ॥ ‘तेसि ण’मित्यादि, तेषां तोरणानामुपरि बहवः ‘कृष्णचामरध्वजाः’ कृष्णचामरयुक्ता ध्वजाः
 कृष्णचामरध्वजाः एवं बहवो नीलचामरध्वजा लोहितचामरध्वजा हारिद्रचामरध्वजाः शुक्रचामरध्वजाः; कथम्भूता इत्याह एते सर्वे-
 ऽपि? इति, अत आह—‘अच्छा’ आकाशस्फटिकवदतिनिर्मलाः ‘कृष्णाः’ कृष्णपुद्गलस्फुन्धनिर्मोपिता ‘रूप्यपट्टा’ इति रूप्यो-
 रूप्यमयो वज्रमयस्य दण्डस्योपरि पट्टो येषां ते रूप्यपट्टाः ‘वइरदंडा’ इति वज्रो-वज्ररत्नमयो दण्डो रूप्यपट्टमध्यवर्ती येषां ते वज्र-
 दण्डाः; तथा जलजानामिव-जलजकुसुमानां पद्मादीनामिवामलो-निर्मलो न तु कुद्रव्यगंधसम्मिश्रो यो गन्धः स विद्यते येषां ते ज-
 लजामलगन्धिकका ‘अतः अनेकस्वरा’द्वितीकप्रत्ययः; अत एव सुरम्याः; ‘पासादीया’ इत्यादि विशेषणचतुष्टयं प्राग्वत् ॥ ‘तेसि ण’मित्यादि,
 तेषां तोरणानामुपरि बहूनि ‘छत्रातिच्छत्राणि’ छत्रात्-लोकप्रसिद्धादेकसहस्राकादतिशायीनि द्विसहस्रानि त्रिसहस्रानि वा छत्रातिच्छत्राणि,
 बह्वयः पताकाभ्यो-लोकप्रसिद्धाभ्योऽतिशायिन्यो दीर्घत्वेन विस्तारेण च पताकाः पताकातिपताकाः; बहूनि घण्टायुगलानि बहूनि चामर्यु-
 गलानि बहवः ‘उरपलहस्तकाः’ उत्पलाव्यजलजकुसुमसमूहविशेषाः; एवं पद्महस्तका बहवो नलिनहस्तका बहवः सुभंगहस्तका बहवः
 सौगन्धिकहस्तका बहवः पुण्डरीकहस्तका बहवः शतपत्रहस्तकाः बहवः सहस्रपत्रहस्तकाः; उत्पलादीनि प्रागेव व्याख्यातानि, एते च छत्रा-
 तिच्छत्रादयः सर्वेऽपि सर्वरत्नमयाः ‘जाव पडिरुवा’ इति यावत्करणात् ‘अच्छा सण्हा लण्हा’ इत्यादि विशेषणकदम्बकपरिग्रहः ॥
 ‘तासि ण’मित्यादि, तासां छुल्लिकानां वापीनां यावद्विलपङ्कीनाम्, अत्र यावच्छब्दात् पुष्करिण्यादिपरिग्रहः; अपान्तरालेषु तत्र तत्र देशे
 तस्यैव देशस्य तत्र तत्रैकदेशे बहव उत्यातपर्वता-यत्रागल्य बहवो व्यन्तरदेवां देव्यश्च विचित्रक्रीडानिमित्तं वैक्रियशरीरमारचयन्ति

३ प्रतिपत्तौ
 मनुष्या०
 विजयद्वा-
 राधि०
 उद्देशः १
 सू० १२७

॥ १९९ ॥

'नियइपव्वया' इति नियत्या—नैयत्येन पर्वता नियतिपर्वताः, क्वचित् पाठस्तत्र नियताः—सदा भोग्यत्वेनाव-
 स्थिताः पर्वता नियतपर्वताः, यत्र वानमन्तरा देवा देव्यश्च भवधारणीयेन वैक्रियशरीरेण प्रायः सदा रममाणान् अवतिष्ठन्ते इति भावः,
 'जगतीपर्वतकाः' पर्वतविशेषाः 'दारुपर्णतकाः' दारुनिर्मोपिता इव पर्वतकाः 'दगमंडपकाः' स्फटिकमण्ड-
 पकाः, उक्तं च मूलटीकायां—“दुकमण्डपकाः स्फटिकमण्डपकाः इति, एवं दुकमण्डपका इति, एवं दुकमण्डपका इति, एवं दुकम-
 ण्डपादयः केचित् 'ऊसडा' इति उस्तुता उच्चा इत्यर्थः, केचित् 'खुड्डा' इति लुह्ला लघवः क्वचित् 'खडख(ह)डगा' इति लघव आ-
 यताश्च, तथा अन्दोलकाः पक्ष्यन्दोलकाश्च, तत्र यत्रागत्य मनुष्या आत्मानमन्दोलयन्ति ते अन्दोलका इति लोके प्रसिद्धाः, यत्र तु
 पक्षिण आगत्यात्मानमन्दोलयन्ति ते पक्ष्यन्दोलकाः, ते चान्दोलकाः पक्ष्यन्दोलकाश्च तस्मिन् वनषण्डे तत्र तत्र प्रदेशे वानमन्तरदेवदेवी-
 क्रीडायोग्या बहवः सन्ति, ते चोत्पातपर्वतादयः कथम्भूताः? इत्याह—'सर्वरत्नमयाः' सर्वासना रत्नमयाः, 'अच्छा सण्हा' इ-
 त्यादि विशेषणजातं पूर्ववत् ॥ 'तेसु ण'मित्यादि, तेषु उत्पातपर्वतेषु यावत्पक्ष्यन्दोलकेषु, यावत्करणात्रियतिपर्वतकादिपरिग्रहः, बहूनि
 हंसासनानि तत्र येषामासनानामधोभागे हंसा व्यवस्थिता यथा सिंहासने सिंहाः तानि हंसासनानि, एवं क्रीडासनानि गरुडा-
 सनानि च भावनीयानि, उन्नतासनानि नाम यानि उच्चासनानि प्रणतासनानि—निश्नासनानि दीर्घासनानि—शय्यारूपानि भद्रासनानि
 येषामधोभागे पीठिकाबन्धः पक्ष्यासनानि येषामधोभागे नानास्वरूपाः पक्षिणः, एवं मकरासनानि सिंहासनानि च भावनीयानि,
 पद्मासनानि—पद्माकाराणि आसनानि 'दिसासोवतिययासणाणि' येषामधोभागे दिक्सौवस्तिका आलिखिताः सन्ति, अत्र यथाक्र-
 ममासनानां सङ्ग्रहिका सङ्ग्रहणिगाथा—“हंसे १ कौचे २ गरुडे ३ उण्णय ४ पणए य ५ दीह ६ भदे य ७ । पक्खे ८ मयरे ९

तथा वर्तन्त इति भावः 'क्रीडन्ति' यथासुखमितस्ततो गमनविनोदेन गीतनृत्यादिविनोदेन वा तिष्ठन्ति 'मोहन्ति' मैथुनसेवां कुर्वन्ति, इत्येवं 'पुरा पौराण्य'मित्यादि, 'पुरा' पूर्वं प्राग्भवे इति भावः कृतानां कर्मणामिति योगः, अत एव पौराणानां सुचीर्णानां—सुचरितानामितिभावः, इह सुचरितजनितं कर्मोपि कार्ये कारणोपचारात्सुचरितमिति विवक्षितं, ततोऽयं भावार्थः—विशिष्टतथाविधमर्मानुष्ठानविषयाप्रमादकरणक्षान्त्यादिसुचरितानामिति, तथा सुपराक्रान्तानाम्, अत्रापि कारणे कार्योपचारात् सुपराक्रान्तजनितानि कर्माण्येव सुपराक्रान्तानि इत्युक्तं भवति, सकलसत्त्वमैत्रीसत्यभाषणपरद्रव्यानपहारसुशीलादिरूपसुपराक्रमजनितानामिति, अत एव शुभानां—शुभफलानाम्, इह किञ्चिदशुभफलमपीन्द्रियमतिविपर्ययात् शुभफलमाभाति ततस्तात्त्विकशुभत्वप्रतिपत्त्यर्थमस्यैव पर्यायशब्दमाह—'कल्याणानां' तत्त्ववृत्त्या तथाविधविशिष्टफलदायिनाम्, अथवा कल्याणानाम्—अनर्थोपशमकारिणां, कल्याणं—कल्याणरूपं फलविपाकं 'पञ्चणुभवमाणा' प्रत्येकमनुभवन्तः—'विहरन्ति' आसते ॥ तदेवं पद्मवरवेदिकाया वहिर्यो वनखण्डस्तद्वक्तव्यतोक्ता, सम्प्रति तस्या एव पद्मवरवेदिकाया अर्वाङ्गं जंगला उपरि यो वनखण्डस्तद्वक्तव्यतामभिधित्सुराह—'तीसे णं जगतीए' इत्यादि, तस्या जंगला उपरि पद्मवरवेदिकाया 'अन्तः' मध्यभागे अत्र महानेको वनखण्डः प्रज्ञप्तः 'देसोणाइं दो जोयणाइं विक्खंभेण'मित्यादि सर्वे वहिर्वनखण्डवद्विशेषेण वक्तव्यं, नवरमत्र मणीना वृणानां च शब्दो न वक्तव्यः, पद्मवरवेदिकान्तरिततया तथाविधवाताभावतो मणीनां वृणानां च चलनाभावतः परस्परसंघर्षाभावात्, तथा चाह—'वणसंडवणतो सहवज्जो जाव विहरंति' इति ॥ सम्प्रति जम्बूद्वीपस्य द्वारसङ्ख्याप्रतिपादनार्थमाह—

जंबुद्वीवस्स णं भंते! दीवस्स कति द्वारा पणत्ता? गोयमा! चत्तारि द्वारा पणत्ता, तंजहा—

३ प्रतिपत्तौ
 मनुष्या०
 विजयद्वा-
 राधि०
 उद्देशः १
 सू० १२७

॥ २०१ ॥

विजये वेजयंते जयंते अपराजिए ॥ (सू० १२८) कहि णं भंते ! जंबुद्दीवस्स दीवस्स विजये नामं
 दारे पणत्ते !, गोयमा ! जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमेणं पणयालीसं जोयणसहस्साइं
 अबाधाए जंबुद्दीवे दीवे पुरच्छिमपेरंते लवणससुद्धपुरच्छिमद्धस्स पच्चत्थिमेणं सीताए महाणदीए
 उष्पिं एत्थ णं जंबुद्दीवस्स दीवस्स विजये णामं दारे पणत्ते अट्ट जोयणाइं उड्डं उच्चत्तेणं चत्तारि
 जोयणाइं विक्खंभेणं तावतियं चैव पवेसेणं सेए वरकणगथूभियागे ईहाभियउसभतुरगनरम-
 गरविहगवालगकिणगररुसरभचमरकुंजरवणलत्तपउमलयभत्तिचित्ते खंभुगगतवइरवेदियापरि-
 गताभिरामे विज्जाहरजमलजुयलजंतजुत्ते इव अचीसहस्समालिणीए रुवगसहस्सकलिते भिसि-
 माणे भिडिभसमाणे चक्खुल्लोयणलेसे सुहफासे ससिसरीयरूवे वण्णे दारस्स (तस्सिमो होइ)
 तं०—वइरामया णिम्मा रिट्टामया पत्तिट्टाणा वेशुलियामया खंभा जायरूवोवचियपवरपं-
 चवणमणिरयणकोट्टिमतले हंसगब्भमए एलुए गोमेज्जमते इंदक्खीले लोहितक्खमईओ दार-
 चिडाओ जोतिरसामते उत्तरंगे वेशुलियामया कयाडा वइरामया संधी लोहितक्खमईओ
 सूईओ णाणामणिमया ससुग्गगा वईरामई अगलाओ अगलपासाया वइरामई आवत्तणपेढिया
 अंकुत्तरपासते णिरंतरितघणकवाडे भित्तीसु चैव भित्तीगुलिया छप्पणा तिण्णि होंति गो-
 माणसी तत्तिया णाणामणिरयणवालरूवगलीलट्टियसालिभंजिया वइरामए कूडे रययामए उ-

रसेहे सव्वतवणिज्जमए उल्लोए णाणामणिरयणजालंपंजरमणिवंसगलोहितक्खपडिवंसगरयत-
 भोम्मे अंकामया पक्खवाहाओ जोतिरसामया वंसा वंसकवेल्लुगा य रयतामयी पट्ठिताओ
 जायरूवमती ओहाडणी वहरामयी उवरि पुच्छणी सव्वसेतरययमए च्छायणे अंकमतकणगकूडत-
 वणिज्जथुभियाए सेते संखतलविमलणिम्मलदधिघणगोखीरफेणरययणिगरप्पगासे तिलगरयणद्ध-
 चंदचित्ते णाणामणिमयदामालंकिए अंतो य बहिं च सण्हे तवणिज्जरूइलवालुयापत्थडे सुह-
 प्फासे ससिसरीयरूवे पासातीए ४ ॥ विजयस्स णं दारस्स उभयो पासिं दुहतो णिसीहियाते
 दो दो चंदणकलसपरिवाडीओ पणत्ताओ, ते णं चंदणकलसा वरकमलपइहाणा सुरभिवर-
 वारिपडिपुण्णा चंदणकयचच्चागा आवद्धकंठेगुणा पउमुप्पलपिहाणा सव्वरयणामया अच्छा सण्हा
 जाव पडिरूवा महता महता महिंदकुंभसमाणा पणत्ता समणाउसो ! ॥ विजयस्स णं दारस्स
 उभओ पासिं दुहतो णिसीहिआए दो दो णागदंतपरिवाडीओ, ते णं णागदंतगा मुत्ताजालंतरू-
 सितहेमजालगवक्खजालखिंखिणीयंटाजालपरिक्खित्ता अब्भुगता अभिणिसिद्धा तिरियं सुसं-
 पगहिता अहेपणगद्धरूवा पणगद्धसंठाणसंठिता सव्वरयणामया अच्छा जाव पडिरूवा महता
 महया गयंदंतसमाणा प० समणाउसो ! ॥ तेसु णं णागदंतएसु बहवे किण्हसुत्तबद्धवग्यारि-
 तमल्लदामकलावा जाव सुक्खिसुत्तबद्धवग्यारियमल्लदामकलावा ॥ ते णं दामा तवणिज्जलंबूसगा

३ प्रतिपत्तौ
 मनुष्या०
 विजयद्वा-
 राधि०
 उद्देशः १
 सू० १२८

॥ २०२ ॥

सुवण्णपत्तरगमंडिता णाणामणिरयणविविधहारद्धहार (उवसोभितसमुदया) जाव सिरीए
 अतीव उवसोभेमाणा उवसोभेमाणा चिद्धंति ॥ तेसि णं णागदंतकाणं उवरिं अण्णाओ
 दो दो णागदंतपरिवाडीओ पणत्ताओ, तेसि णं णागदंतगाणं सुत्ताजालंतरूसिया तहेव जाव
 समणाउसो ! । तेसु णं णागदंतएसु बहवे रयतामया सिक्कया पणत्ता, तेसु णं रयणा-
 मएसु सिक्कएसु बहवे वेरुलियामतीओ धूवघडीओ पणत्ताओ, तंजहा—ताओ णं धूवघ-
 डीओ कालागुरुपरकुंदरुक्कतुरुक्कधूमघमंथंतंगंधुद्धुयाभिरामाओ सुगंधवरगंधंगंधियाओ गंध-
 वट्टिभूयाओ ओरालेणं मणुण्णेणं घाणमणणिब्बुइकरेणं गंधेणं तप्पएसे सव्वतो समंता आपूरे-
 माणीओ आपूरेमाणीओ अतीव अतीव सिरीए जाव चिद्धंति ॥ विजयस्स णं दारस्स उभ-
 यतो पासिं दुहतो णिसीधियाए दो दो सालिभंजियापरिवाडीओ पणत्ताओ, ताओ णं
 सालभंजियाओ लीलट्टिताओ सुपयट्टियाओ सुअलंकिताओ णाणागारवसणाओ णाणाम-
 ल्लपिणट्टि(द्धि)ओ सुट्टीगेज्झमज्झाओ आमेलगजमलजुयलवट्टिअब्बुण्णयपीणरचियसंठियपओ-
 हराओ रत्तावंगाओ असियकेसीओ मिदुविसयपसत्थलक्खणसंवेल्लित्तगसिरयाओ ईसिं असो-
 गवरपादवसमुट्टिताओ वामहत्थगहितगसालाओ ईसिं अद्धक्खिक्खविद्धिएहिं लूसेमाणीतो
 इव चक्खुल्लोयणलेसाहिं अण्णमण्णं खिज्जमाणीओ इव पुढविपरिणामाओ सासयभावमुव-

गताओ चंद्राणणाओ चंद्रविलासिणीओ चंद्रह्रसमनिडालाओ चंद्राहियसोमदंसणाओ उक्का
 इव उज्जोएमाणीओ चिज्जुघणमरीचिसूरदिप्यंततेयअहिययरसंनिकासाओ सिंगारागारचारु-
 वेसाओ पासाइयाओ ४ तेयसा अतीव सोभेमाणीओ सोभेमाणीओ चिदंति ॥ विज-
 यस्स णं दारस्स उभयतो पासिं दुहतो णिसीहियाए दो दो जालकडगा पणत्ता, ते णं जाल-
 कडगा सब्वरयणामया अच्छा जाव पडिरूवा ॥ विजयस्स णं दारस्स उभओपासिं दुहओ णिसी-
 धियाए दो दो घंटापरिवाडिओ पणत्ताओ, तासिं णं घंटाणं अयमेयारूवे वण्णावासे पणत्ते,
 तंजहा—जंवूणतमतीओ घंटाओ चहरामतीओ लालाओ णाणामणिमया घंटापासगा तवणि-
 ज्जमतीओ संकलाओ रयतामतीओ रज्जूओ ॥ ताओ णं घंटाओ ओहस्सराओ मेहस्सराओ
 हंसस्सराओ कौचस्सराओ णंदिस्सराओ णंदियोसाओ सीहस्सराओ सीहयोसाओ मंजुस्स-
 राओ मंजुघोसाओ सुस्सराओ सुस्सरणिग्घोसाओ ते पदेसे ओरालेणं मणुण्णेणं कण्णमणनि-
 ब्बुइकरेण सहेण जाव चिदंति ॥ विजयस्स णं दारस्स उभओपासिं दुहतो णिसीधिताए दो दो
 वणमालापरिवाडीओ पणत्ताओ, ताओ णं वणमालाओ णाणाडुमलताकिसलयपह्वसमाउ-
 लाओ छप्पयपरिसुज्जमाणकमलसोभंतसस्सिसरीयाओ पासार्इयाओ ते पएसे उरालेणं जाव
 गंधेणं आप्पेमाणीओ जाव चिदंति (सू० १२९) ॥

३ प्रतिपत्तौ
 मनुष्या०
 विजयद्वा-
 राधि०
 उद्देशः १
 सू० १२९

॥ २०३ ॥

'जंबुद्वीवस्स णं भंते!' इत्यादि, जम्बूद्वीपस्य णमिति प्राग्वत् भदन्त! द्वीपस्य कति द्वाराणि प्रज्ञप्तानि?, भगवानाह—गौतम!
 चत्वारि द्वाराणि प्रज्ञप्तानि, तथा—विजयं वैजयन्तं जयन्तमपराजितं च ॥ 'कहिं णं भंते!' इत्यादि, क भदन्त! जम्बूद्वीपस्य द्वी-
 पस्य विजयं नाम द्वारं प्रज्ञप्तं?, भगवानाह—गौतम! जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य 'पुरच्छिमेणं'ति पूर्वस्यां दिशि पञ्चचत्वारिंशद्-
 योजनसहस्रप्रमाणया 'अबाधया' अपान्तरालेन यो जम्बूद्वीपस्य 'पुरच्छिमे परंते' इति पूर्वः पर्यन्तो लवणसमुद्रपूर्वाद्धस्य 'पञ्चत्थि-
 मेणं'ति पश्चिमे भागे शीताया महानद्या उपरि 'अत्र' एतस्मिन् प्रदेशे जम्बूद्वीपस्य द्वीपस्य विजयं नाम द्वारं प्रज्ञप्तम्, अष्टौ योज-
 नानि उच्चैस्त्वेन चत्वारि योजनानि विष्कम्भेन, 'तावद्वयं चैव पर्वसेणं'ति तावन्त्येव चत्वारित्यर्थः योजनानि प्रवेशेन, कथम्भूत-
 मित्यर्थः, 'सेए' इत्यादि, 'श्वेतं' श्वेतवर्णोपेतं बाह्येनाङ्करत्नमयत्वात् 'वरकणगथूभियाए' इति वरकनका—वरकनकमयी स्तू-
 पिका—शिखरं यस्य तद् वरकनकस्तूपिकाकम्, 'ईहामियउसभतुरगनरमगरविहगवालगकिन्नररुसरभचमरकुंजरवणलयपउमलयभ-
 त्तिचित्ते खंसुगयवरवेइयापरिगयाभिरामे विज्जाहरजमलजुगलजंतजुत्ते इव अञ्चीसहस्समालणीए रूवगसहस्सकलिए भिसमाणे भि-
 न्भिसमाणे चक्खुल्लोयणलेसे सुहफासे सस्सिरीयरूवे' इति विशेषणजातं प्राग्वत् । 'वण्णो दारस्स तरिसमो होइ' इति 'वर्णः'
 वर्णकनिवेशो द्वारस्य 'तस्य' विजयाभिधानस्य 'अयं' वक्ष्यमाणो भवति, तमेवाह—'तंजहे'त्यादि, तथा—वज्रमया नेमा—भूमि-
 भागाद्धूर्कं निष्कामन्तः प्रदेशा रिष्टमयानि प्रतिष्ठानानि—मूलपादाः 'वेरुलियरुइलवंभे' इति वैदूर्या—वैदूर्यरत्नमया रुचिराः स्तम्भा
 यस्य तद् वैदूर्यरुचिरस्तम्भं 'जायरूवोवचियपवरपंचवणमणिरयणकुट्टिमतले' इति जातरूपेण—सुवर्णेनोपचितैः—युक्तैः प्रवरैः
 —प्रधानैः पञ्चवर्णैर्मणिभिः—चन्द्रकान्तादिभिः रत्नैः—कर्केतनादिभिः कुट्टिमतलं—बद्धभूमितलं यस्य ततथा 'हंसगब्भमए एलुगे'

इति हंसगर्भो-रत्नविशेषस्तन्मय एलुकौ-देहली 'गोमेज्जमयंडकीले' इति गोमेयकरत्नमय इन्द्रकीलो लोहिताक्षरत्नमय्यौ द्वार-
पिण्डी(चेट्यौ)-द्वारशाखे 'जोइरसामए उत्तरंगे' इति ज्योतीरसमयमुत्तरङ्गं-द्वारस्योपरि तिर्यग्व्यवस्थितं काष्ठं वैदूर्यमयौ कपाटौ
लोहिताक्षमय्यो-लोहिताक्षरत्नात्मिकाः सूचयः-फलकद्वयसम्बन्धविघटनाभावहेतुपादुकास्थानीयाः 'वइरामया संधी' वज्रमयाः 'स-
न्धयः' सन्धिमेलाः फलकानां, किमुक्तं भवति ?-वज्ररत्नापूरिताः फलकानां सन्धयः, 'नानामणिमया समुगया' इति समुद्रका
इव समुद्रकाः-सूतिकागृहाणि तानि नानामणिमयानि 'वइरामया अगगला अगलपासाया' अर्गलाः-प्रतीताः अर्गलाप्रासादा
यत्रार्गला नियम्यन्ते, आह च मूलटीकाकारः-“अर्गलाप्रासादा यत्रार्गला नियम्यन्ते” इति, एतौ द्वावपि वज्ररत्नमयौ, 'रययामयी
आवत्तणपेढिया' इति आवर्त्तनपीठिका यत्रेन्द्रकीलिका, उक्तं च मूलटीकायाम्-“आवर्त्तनपीठिका यत्रेन्द्रकीलको भवति”
'अंकुत्तरपासाए' इति अङ्का अङ्करत्नमया उत्तरपार्श्वी यस्य तद् अङ्कोत्तरपार्श्वं 'निरंतरियघणकवाडे' इति निर्गता अन्तरिका-ल-
ध्वन्तररूपा ययोस्तौ निरन्तरिकौ अत एव घनौ कपाटौ यस्य तन्निरन्तरघनकपाटं 'भित्तिषु चैव भित्तिगुलिया छप्पणा तिस्रि
होति' इति तस्य द्वारस्योभयोः पार्श्वयोर्भित्तिषु-भित्तिगता भित्तिगुलिकाः-पीठकसंस्थानीयास्तिस्रः पट्पञ्चाशतः-पट्पञ्चाशत्रिकप्र-
माणा भवन्ति, 'गोमाणसिया तत्तिया' इति गोमानस्यः-शय्याः 'तत्तिया' इति तावन्मात्राः पट्पञ्चाशत्रिकसङ्ख्याका इत्यर्थः,
'नानामणिरयणवालरूवगलीलडियसालभंजियाए' इति इदं द्वारविशेषणं, नानामणिरत्नानि-नानामणिरत्नमयानि व्यालरूपकाणि
लीलास्थितशालभञ्जिकाश्च-लीलास्थितपुत्रिकाश्च यस्य तत्तया 'वइरामए कूडे' वज्रमयो-वज्ररत्नमयः कूटो-माडभागः रजतमय उ-
त्सेधः-शिखरम्, आह च मूलटीकाकारः-“कूडो-माडभाग उच्छ्रयः-शिखर”भिति, केवलं शिखरमत्र तस्यैव माडभागस्य सं-

३ प्रतिपत्तौ
मनुष्या०
विजयद्वा-
राधि०
उद्देशः १
सू० १२९

बन्धि द्रष्टव्यं न द्वारस्य, तस्य प्रागेवोक्तञ्चात्, 'संवत्तवणिज्जमए उल्लोए' सर्वालना तपनीयस्य उल्लोकः—उपरिभागः 'नानामाणं-
 रयणजालंपंजरमणिवंसगलोहियक्खपडिवंसगरययभोमे' इति, मणयो—मणिसया वंशा येषां तानि मणिसयवंशकानि लोहिताक्षा
 —लोहिताक्षमयाः प्रतिवंशा येषां तानि लोहिताक्षप्रतिवंशकानि रजता—रजतभूमि भूमिर्येषां तानि रजतभूमिनि, प्राकृतत्वात्समासान्तो
 मकारस्य च द्वित्वं, मणिवंशकानि लोहिताक्षप्रतिवंशकानि रजतभूमिनि नानामणिरत्नानि जालपञ्जराणि—गवा-
 क्षापरपर्यायाणि यस्मिन् द्वारे तत्तथा, पदानामन्यथोपनिपातः प्राकृतत्वात्, 'अंकमया पक्खा पक्खवाहाओ जोईरसामया वंसा वंस-
 क्वेह्लुगा य रययामईओ पट्टियाओ जायरुवमईओ ओहाडणीओ वइरामईओ उवरिण्णुणीओ सव्वसेयरययामए छा(ये)णे' इति पक्खवर-
 वेदिकावद्भावनीयम्, 'अंकमयकणगकूडतवणिज्जथूमियागे' इति अङ्कमयं—वाहुल्येनाङ्करत्नमयं पक्खवाहादीनामङ्करत्नात्सकत्वात्
 कनकं—कनकमयं कूटं—शिखरं यस्य तत् कनककूटं तपनीया—तपनीयस्यी स्तूपिका—लघुशिखररूपा यस्य तत्तपनीयस्तूपिकाकं, ततः
 पदत्रयस्य पदद्वयमीलनेन कर्मधारयः, एतेन यत् प्राक् सामान्यत उल्लिखं 'सेए वरकणगथूमियागे' इति तदेव प्रपञ्चतो भा-
 वितमिति । सम्प्रति तदेव श्वेतत्वसुसंहारव्याजेन भूय उपदर्शयति—'सेए' श्वेतं, श्वेतत्वमेवोपमया द्रढयति—'संखतलविमलनि-
 म्मलदधिघणगोखीरफेणरययनिगरप्पासे' इति विमलं—विगतमलं यत् शङ्खतलं शङ्खस्योपरित्तनो भागो यश्च निर्मलो दधिघनो—
 घनीभूतं दधिगोक्षीरफेनो रजतनिकरश्च तद्वत्प्रकाशः—प्रतिमता यस्य तत्तथा, 'तिलगरयणद्धचंदचित्ते' इति तिलकरत्नानि—पुण्डू-
 विशेषासैरद्धचन्द्रैश्च चित्राणि—नानारूपाणि तिलकाद्धचन्द्रचित्राणि, क्वचित् 'संखतलविमलनिम्मलदधिघणगोखीरफेणरययनियरण्णगा-
 सद्धचंदचित्ता' इति पाठस्तत्र पूर्ववत् पृथक् पृथक् व्युत्पत्तिं कृत्वा पश्चात्पदद्वयस्य २ कर्मधारयः, 'नाणामणिदामालंकिए' नाना-

मणयो-नानामणिमयानि दामानि-मालासैरलङ्कृतं नानामणिदामालङ्कृतम् अन्तर्बहिश्च 'श्लशृणं' श्लशृणपुद्गलस्कन्धनिर्मापितं 'तवणि-
ज्जवालुयापत्थडे' इति तपनीयाः-तपनीयमय्यो या वालुकाः-सिकतास्तासां प्रस्तः-प्रस्तारो यस्मिन् तत्तथा, 'सुहफासे सरिसरीय-
रूवे पासाईए जाव पडिरूवे' इति प्राग्वत् ॥ 'विजयस णं दारस्से' त्यादि, विजयस णमिति प्राग्वत् द्वारस्य उभयोः पार्श्वयोरेकैक-
नैपेधिकीभावेन 'दुहतो' इति द्विधातो द्विप्रकारायां नैपेधिक्यां, नैपेधिकी-निपीदनस्थानम्, उक्तं च मूलटीकाकारेण-—'नैपेधिकी नि-
पीदनस्थान"मिति प्रत्येकं द्वौ चन्दनकलशौ प्रज्ञप्तौ, ते च चन्दनकलशाः 'वरकमलपइट्टाणा'इति वरं-प्रधानं यत्कमलं तत्प्रतिष्ठानं-
आधारो येषां ते वरकमलप्रतिष्ठानाः, तथा सुरभित्रवारिप्रतिपूर्णाश्चन्दनकृतचर्चिकाः-चन्दनकृतोपरागाः 'आविद्धकंठेगुणा' इति
आविद्धः-आरोपितः कण्ठे गुणो-रक्तसूत्ररूपो येषु ते आविद्धकण्ठेगुणाः, कण्ठेकालवत्सप्तम्या अलुक्, 'पउमुप्पलपिहाणा' इति
पउमुत्पलं च यथायोगं पिधानं येषां ते पच्योत्पलपिधानाः 'सव्वरयणामया अच्छा जाव पडिरूवा' इति प्राग्वत् 'महयामहया'
इति अतिशयेन महान्तो महेन्द्रकुम्भसमानाः, कुम्भानामिन्द्र इन्द्रकुम्भो, राजदन्तादिदर्शनादिन्द्रशब्दस्य पूर्वनिपातः, महंश्चासौ इन्द्र-
कुम्भश्च तस्य समाना महेन्द्रकुम्भसमाना-महाकलशप्रमाणाः प्रज्ञप्ताः हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! ॥ 'विजयस ण'मित्यादि, विजयस्य
द्वारस्य उभयोः पार्श्वयोरेकैकनैपेधिकीभावेन द्विधातो नैपेधिक्यां द्वौ द्वौ 'नागदन्तकौ'तर्कुटकौ अङ्कुटकावित्यर्थः प्रज्ञप्तौ, ते च नाग-
दन्तका 'मुत्ताजालंतरूसियेहेमजालगवक्खजालखिंखिणीजालपरिक्खत्ता' इति मुक्ताजालानामन्तरेषु यानि उरस्तानि-लम्बमा-
नानि हेमजालानि-हेममयदामसमूहाः यानि च गवाश्वजालानि-गवाश्वकृतिरत्रविशेषदामसमूहाः यानि च किङ्किणी-सुद्रघण्टा किङ्किणी-
जालानि-सुद्रघण्टा(सङ्घाता)सैः परिक्षिप्ताः-सर्वतो व्याप्ताः 'अब्भुगगया' इति अभिमुखमुद्रता अभ्युद्रता अग्निभागे मनाग् उन्नता

३ प्रतिपत्तौ
मनुष्या०
विजयद्वार-
वरणनं
उक्तेशः १
सू० १२९

॥ २०५ ॥

इति भावः 'अभिनिस्त्रि' इति अभिमुखं-बहिर्भागाभिमुखं निस्त्रिः अभिनिस्त्रिः इति तिर्यग्-भित्तिप्र-
देशे सुष्ठु अतिशयेन सम्यग्-मनागप्यचलनेन परिगृहीताः सुसंपरिगृहीताः 'अहेपन्नगर्द्धरूवा' इति अधः-अधस्तनं यत्पन्नगस्य-सर्प-
स्यार्द्धं तस्यैव रूपं-आकारो येषां ते तथा अधःपन्नगार्द्धवदतिसरला दीर्घाश्चेति भावः, एतदेव व्याचष्टे- 'पन्नगार्द्धसंस्थानसंस्थिताः'
अधःपन्नगार्द्धसंस्थानसंस्थिताः 'सव्ववइरामया' सर्वालना वक्रमयाः 'अच्छा सण्हा जाव पडिरूवा' इति प्राग्वत्, 'महयामहया'
इति अतिशयेन 'गजदन्तसमानाः' गजदन्ताकाराः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! ॥ 'तेसु णं नागदंतएसु' इत्यादि, तेषु च नाग-
दन्तकेषु बहवः कृष्णसूत्रे बद्धाः 'वग्धारिया' इति अवलम्बिताः 'माल्यदामकलापाः' पुष्पमालासमूहा बहवो नीलसूत्रबद्धा माल्य-
दामकलापाः, एवं लोहितहारिद्रशुक्लसूत्रबद्धा अपि वाच्याः ॥ 'ते णं दामा' इत्यादि, तानि दामानि 'तवनिज्जलंबूसगा' इति तप-
नीयः-तपनीयमयो लम्बूसगो-दान्नामग्रिमभागे प्राङ्गणे लम्बमानो मण्डनविशेषो गोलकाकृत्तिर्येषां तानि तपनीयलम्बूसकानि 'सुव-
ण्णपयगरमंडिया' इति पार्श्वतः सामस्येन सुवर्णप्रतरेण-सुवर्णपत्रकेण मण्डितानि सुवर्णप्रतरकमण्डितानि 'नानामणिरयणविविह-
हारच्छहारउवसोभियसमुदया' इति नानारूपाणां मणीनां रत्नानां च ये विविधा-विचित्रवर्णा हारा-अष्टादशसरिका अर्द्धहारा-नवस-
रिकास्तैरुपशोभितः समुदायो येषां तानि तथा 'जाव सिरीए अतीव उवसोभेमाणा चिट्ठंति' अत्र यावत्करणादेवं परिपूर्णः पाठो
द्रष्टव्यः- 'ईसिमणमणमसंपत्ता पुव्वावरदाहिणुत्तरागएहिं वाएहिं मंदायं मंदायमेज्जमाणा पलंवमाणा परंभ(शंस)माणा
परंभ(शंस)माणा ओरालेणं मणुत्तेणं मणहरेणं कणमणनिवुइकरेणं सदेणं ते पएसे सव्वतो समंता आपूरेमाणा आपूरेमाणा सिरीए
उवसोभेमाणा उवसोभेमाणा चिट्ठंति ।' एतच्च प्रागेव पद्मवरवेदिकावर्णेने व्याख्यातमिति भूयो न व्याख्यायते ॥ 'तेसि णं नागदं-

ताण'मित्यादि, तेषां नागदन्तानामुपरि अन्यौ द्वौ नागदन्तकौ प्रज्ञप्तौ, ते च नागदन्तकाः 'सुत्ताजालंतरूसियहेमजालगवक्खजाल'
 इत्यादि प्रागुक्तं सर्वं द्रष्टव्यं यावद् गजदन्तसमानाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! ॥ 'तेसु णं गागदंतएसु' इत्यादि, तेषु नागद-
 न्तकेषु बहूनि रजतमयानि सिक्ककानि प्रज्ञप्तानि, तेषु च रजतमयेषु सिक्ककेषु बहवो 'वैडूर्यरत्नमय्यो' वैडूर्यरत्नात्मिकाः 'धूपघट्ठ्यो'
 धूपघटिकाः प्रज्ञप्ताः, ताश्च धूपघटिकाः 'कालागुरुपरकुंदुरुक्कतुरुक्कधूमघमघमघेतंगंधुसुयाभिरामा' कालागुरुः प्रसिद्धः प्रवरः-
 प्रधानः कुन्दुरुक्कः-चीडा तुरुक्कं-सिल्हकं कालागुरुश्च प्रवरकुन्दुरुक्कतुरुक्के च कालागुरुप्रवरकुन्दुरुक्कतुरुक्काणि तेषां धूपस्य यो
 मघमघायमानो गन्ध उद्धुत-इतस्ततो विप्रसृतस्तेनाभिरामाः कालागुरुप्रवरकुन्दुरुक्कतुरुक्कधूममघमघायमानगन्धोद्धुताभिरामाः, तथा
 शोभनो गन्धो येषां ते सुगन्धास्ते च ते वरगन्धास्तेषां गन्धः स आस्वस्तीति सुगन्धवरगन्धिकाः 'अतोऽनेकखरादि'तीकप्रत्ययः, अत
 एव गन्धवर्त्तिभूताः-सौरभ्यवर्त्तिभूताः सौरभ्यातिशयाद् गन्धद्रव्यगुट्टिकाकल्पाः 'उदारेण' स्फारेण 'मनोज्ञेन' मनोऽनुकूलेन, कथं
 मनोऽनुकूलत्वम् ? अत आह-व्राणमनोनिर्वृतिकरेण हेतौ तृतीया यतो व्राणमनोनिर्वृतिकरस्ततो मनोज्ञस्तेन गन्धेन तान् प्रत्यासन्नान्
 प्रदेशान् आपूरयन्त्य आपूरयन्त्यः अत एव श्रियाऽतीव शोभमानास्तिष्ठन्ति ॥ 'विजयस्स णं दारस्से'त्यादि, विजयस्य द्वारस्योभयोः
 पार्श्वयोरेकैकनैषेधिकीभावेन द्विधातो-द्विप्रकारायां नैषेधिक्यां द्वे द्वे शालमञ्जिके प्रज्ञप्ते, ताश्च शालमञ्जिका लीलया ललिताङ्गनिवेशरूपया
 स्थिता लीलास्थिताः 'सुपइद्धियाओ' इति सुष्ठु-मनोज्ञतया प्रतिष्ठिताः सुप्रतिष्ठिताः 'सुअलं'कियाओ' इति सुष्ठु-अतिशयेन रमणीय-
 तथाऽलङ्कृताः स्वलङ्कृताः 'नाणाविहरागवसणाओ' इति नानाविधो-नानाप्रकारो रागो येषां तानि नानाविधरागाणि तानि वसनानि
 -वस्त्राणि संवृततया यासां ता नानाविधरागवसनाः 'रत्तावंगाओ' इति रत्नोऽपान्नो-नयनोपान्तं यासां वा रत्नापाङ्गाः 'असिय-

३ प्रतिपत्तौ
 मनुष्या०
 विजयद्वा-
 रवर्णनं
 उद्देशः ३
 सू० १२९

॥ २०६ ॥

केसीओ' इति असिताः—कृष्णाः केशा यासां ता असितकेश्यः 'मिउविसयपसत्थलक्खणसंवेहियगसिरयाओ' मृदवः—कोमला
 विशदा—निर्मलाः प्रशस्तानि—शोभनानि अस्फुटितत्वप्रभृतीनि लक्षणानि येषां ते प्रशस्तलक्षणाः संवेहितं—संवृतमग्रं येषां शेखरककर-
 णात् ते संवेहिताप्राः शिरोजाः—केशा यासां ता मृदुविशदप्रशस्तलक्षणसंवेहिताप्रशिरोजाः 'नाणामह्ळपिणद्धाओ' इति नानारूपाणि
 माल्यानि—पुष्पाणि पिनद्धानि—आविद्धानि यासां ता नानामाल्यपिनद्धाः, निष्ठान्तस्य परनिपातो भार्यादिदर्शनात्, 'मुट्टिोज्झसु-
 मज्झा' इति सुट्टिप्राहं सुष्ठु—शोभनं मध्यं—मध्यभागो यासां ता मुट्टिप्राह्यसुमध्याः 'आमेलगजमलजुगलवट्टियअब्भुण्णयपी-
 णरइयसंठियपओहराओ' पीनं—पीवरं रचितं संस्थितं—संस्थानं यकाभ्यां तौ पीनरचितसंस्थितौ आमेलक—आपीडः शेखरक इत्यर्थः
 तस्य यमलं—समश्रेणीकं युगलं तद्वत् वर्त्तितौ—बद्धस्वभावावुपचितकठिनभावविति भावः अभ्युन्नतौ पीनरचितसंस्थितौ च पयोधरौ
 यासां तास्तथा, 'ईसिं असोगवरपायवसमुट्टियाओ' इति ईषत्—मनाक् अशोकवरपादपे समवस्थिता—आश्रिता ईषदशोकव-
 रपादपसमवस्थिताः, तथा वामहस्तेन गृहीतमग्रं शालायाः—शाखाया अर्थादशोकपादपस्य यकाभिस्ता वामहस्तगृहीताप्रशालाः, 'ईसिं
 अडुडच्छिक्कडक्खचिट्टिएहिं लूसेमाणीओ विवे'ति ईषत्—मनाग् 'अडु'तिर्यग्वलितम् अक्षि येषु कटाक्षरूपेषु चेष्टितेषु तैर्मुष्णन्त्य
 इव सुरजनानां मनांसि 'चक्खुल्लोयणलेसेहि य अण्णमणं विज्जेमाणीओ इव' अन्नमन्नं—परस्परं चक्षुषां लोकनेन—अवलोकनेन
 लेशाः—संश्लेषास्तैर्विध्यमाना इव, किमुक्तं भवति ?—एवं नाम तास्तिर्यग्वलिताक्षिकटाक्षैः परस्परमवलोकमाना अवतिष्ठन्ते यथा नूनं
 परस्परसौभाग्यासहनतस्तिर्यग्वलिताक्षिकटाक्षैः परस्परं खिद्यन्त इवेति 'पुढविपरिणामाओ' इति पृथिवीपरिणामरूपाः शाश्वतभाव-
 मुपागता विजयद्वारवत् 'चंदाणणाओ' इति चन्द्रवद् आननं—मुखं यासां ताम्बन्द्राननाः 'चंदविलासिणीओ' इति चन्द्रवन्मनोहरं

विलसन्तीयेवंशीलाञ्चन्द्रविलासिन्यः 'चंद्रसमनिडालाओ' इति चन्द्रार्द्धेन-अष्टमीचन्द्रेण समं-समानं ललाटं यासां ताश्चन्द्रार्द्ध-
 समललाटाः 'चंद्राहियसोमदंसणाओ' इति चन्द्रादप्यधिकं सोमं-सुभगं कान्तिमदर्शनं-आकारो यासां तास्तथा, उल्का इव योत-
 मानाः 'विजुघणमरीचिसूरदिप्यंततेयअहियरसन्निकासाओ' इति विजुतो ये घना-बहुलतरा मरीचयस्तेभ्यो यच्च सूर्यस्य
 दीप्यमानमनादृतं तेजस्तस्मादप्यधिकतरः सन्निकाशः-प्रकाशो यासां तास्तथा 'सिंगारागारचारुवेसाओ' इति शृङ्गारो-मण्डनभूप-
 णाटोपस्तप्रधान आकार-आकृतिर्यासां ताः शृङ्गाराकाराः चारु वेपो-नेपथ्यं यासां ताश्चारुवेपास्ततः कर्मधारये शृङ्गाराका-
 रचारुवेपाः 'पासाईयाओ' इत्यादि विशेषणचतुष्टयं प्राग्वत् ॥ 'विजयस्स णं दारस्से'त्यादि, विजयस्य द्वारस्य उभयोः
 पार्श्वयोरैकैकनैपेधिकीभावेन 'द्विधातो' द्वित्रकारायां नैपेधिक्यां द्वौ द्वौ जालकटकौ प्रज्ञप्तौ, 'ते णं जालकडगा'इत्यादि,
 ते च जालककटकाकीर्णा रम्यसंस्थानाः प्रदेशविशेषाः 'सव्वरणामया अच्छा सण्हा जाव पडिरुवा' इति प्राग्वत् ॥
 'विजयस्से'त्यादि, विजयस्य द्वारस्योभयोः पार्श्वयोर्द्विधातो नैपेधिक्यां द्वे द्वे घण्टे प्रज्ञप्ते, तासां च घण्टानामयमेतद्रूपः 'वर्णा-
 वासः' वर्णकनिवेशः प्रज्ञप्तः, तथा-जाम्बूनदमय्यो घण्टाः वज्रमय्यो लालाः नानामणिमया घण्टापार्श्वोः तपनीयमय्यः शृ-
 ङ्खला यासु ता अवलम्बितास्तिष्ठन्ति रजतमय्यो रज्जवः ॥ 'ताओ णं घंटाओ' इत्यादि, ताश्च घण्टाः 'ओघस्वराः' ओघेन-प्रवा-
 हेण स्वरो यासां ता ओघस्वराः, मेघस्येवातिदीर्घः स्वरो यासां ता मेघस्वराः, इंसस्येव मधुरः स्वरो यासां ता इंसस्वराः, एवं क्रो-
 स्वराः, सिंहस्येव प्रभूतदेशव्यापी स्वरो यासां ताः सिंहस्वराः, एवं हुन्दुभिस्वरा नन्दिस्वराः, द्वादशसूर्यसङ्घातो नन्दिः, नन्दिवद् घोषो
 -निनादो यासां ता नन्दिघोषाः, मञ्जुः-प्रियः स्वरो यासां ता मञ्जुस्वराः, एवं मञ्जुघोषाः, किं बहुना?, सुस्वराः सुस्वरघोषाः,

३ प्रतिपत्तौ
 मनुष्या०
 विजयद्वा-
 रवर्णनं
 उद्देशः १
 सू० १२९

‘ओरालेण’मित्यादि प्राग्वत् ॥ ‘विजयस्स ण’मित्यादि, विजयस्य द्वारस्थोभयोः पाथ्ययोर्द्विधातो नैपेधिक्यां द्वे द्वे वनमाले प्रकृते, ताश्च वनमाला नानाद्रुमाणां नानालतानां च ये किशलयरूपा अतिकोमला इत्यर्थः पल्लवासैः समाकुलाः—सम्मिश्राः ‘छण्ण्यपरिभु-
ज्जमाणसोभंतसस्तिरीया’ इति षट्पदैः परिभुज्यमाना सती शोभमाना षट्पदपरिभुज्यमानशोभमाना अत एव सश्रीका ततः पूर्वपदेन विशेषणसमासः, ‘पासाईया’ इत्यादि पदचतुष्टयं प्राग्वत् ॥

विजयस्स णं द्वारस्स उभओ पासिं दुहतो णिसीहियाए दो दो पगंठगा पणत्ता, ते णं पगंठगा चत्तारि जोयणाइं आयामविक्खंभेणं दो जोयणाइं बाहल्लेणं सव्ववहरामता अच्छा जाव पडि-
रूवा ॥ तेसि णं पयंठगाणं उवरिं पत्तेयं पत्तेयं पासायवडंसगा पणत्ता, ते णं पासायवडिसगा चत्तारि जोयणाइं उहुं उच्चत्तेणं दो जोयणाइं आयामविक्खंभेणं अब्भुगगयमूसितपहसिताविव-
विविहमणिरयणभत्तिचित्ता वाउड्ढुयविजयवेजयंतीपडागच्छत्तातिच्छत्तकलिया तुंगा गगणत-
लमभिलंघमाण(णुलिहंत)सिहरा जालंतरयणपंजरुम्मिलितव्व मणिकणगथूभियागा वियसिय-
सयवत्तपौडरीयतिलकरयणद्धयंदचित्ता णाणामणिमयदामालंकिया अंतो य बाहिं च सण्हा तव-
णिज्जरुहलवाल्लयापत्थडगा सुद्ध(ह)फासा सस्सिरीयरूवा पासातीया ४ ॥ तेसि णं पासायवडंस-
गाणं उल्लोया पउमलता जाव सामलयाभत्तिचित्ता सव्वतवणिज्जमता अच्छा जाव पडिरूवा ॥
तेसि णं पासायवडिसगाणं पत्तेयं पत्तेयं अंतो बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पणत्ते, से जहा-

नामए आलिंगपुक्खरेति वा जाव मणीहिं उवसोभिए, मणीण गंधो वण्णो फासो य नेयव्वो ॥
 तेसि णं बहुसमरमणिज्जाणं भूमिभागाणं बहुमज्झदेसभाए पत्तेयं पत्तेयं मणिपेढियाओ पण्ण-
 ताओ, ताओ णं मणिपेढियाओ जोयणं आयामविवखंभेणं अट्टजोयणं बाहल्लेणं सव्वरयणाम-
 ईओ जाव पडिरूवाओ, तासि णं मणिपेढियाणं उवरिं पत्तेयं २ सीहासणे पण्णत्ते, तेसि णं सीहा-
 सणाणं अयमेयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते, तंजहा-तवणिज्जमया चक्कवाला रयतामया सीहा सोव-
 णियया पादा णाणामणिमयाई पायवीढगाई जंबूणयमताई गत्ताई वतिरामया संधी नाणामणि-
 मए वेच्चे, ते णं सीहासणा ईहामियउसभ जाव पउमलयभत्तिचित्ता ससारसरोवइयविविहमणि-
 रयणपायपीढा अच्छरगमिउमसूरगनवतयकुसंतलिच्चसीहेकेसरपच्चुत्थताभिरामा उयचियखोमहुगु-
 ल्लयपडिच्छयणा सुविरचितरयत्ताणा रत्तंसुयसंबुया सुरम्मा आईणगरुयबूरणवनीततूलमउयफा-
 सा मउया पासार्इया ४ ॥ तेसि णं सीहासणाणं उट्ठिं पत्तेयं पत्तेयं विजयदूसं पण्णत्ते, ते णं विज-
 यदूसा सेता संखकुंद्रगरयअमतमहियफेणपुंजसन्निकासा सव्वरयणामया अच्छा जाव पडिरूवा ॥
 तेसि णं विजयदूसाणं बहुमज्झदेसभाए पत्तेयं पत्तेयं वहरामया अंकुसा पण्णत्ता, तेसु णं वइ-
 रामएसु अंकुसेसु पत्तेयं २ कुंभिका मुत्तादामा पण्णत्ता, ते णं कुंभिका मुत्तादामा अत्तोहिं
 चउहिं चउहिं तददुच्चणपमाणमेत्तेहिं अट्टकुंभिकेहिं मुत्तादामेहिं सव्वतो समंता संपरिविखत्ता,

३ प्रतिपत्तौ
 मनुष्या०
 विजयद्वा-
 रवर्णनं
 उद्देशः १
 सू० १३०

॥ २०८ ॥

ते णं दामा तवणिज्जलंबूसका सुवण्णपरगमंडिता जाव चिद्धंति, तेसि णं पासायवडिसगाणं उप्पि बहवे अट्टमंगलगा पणत्ता सोत्थिय तधेव जाव छत्ता ॥ (सू० १३०)

‘विजयस्स ण’मिल्यादि, विजयस्य द्वारस्योभयोः पार्श्वयोर्द्विधातो नैषेधिकायां द्वौ द्वौ प्रकण्ठकौ प्रज्ञप्तौ, प्रकण्ठको नाम पीठविशेषः; आह च मूलटीकाकारः—‘प्रकण्ठी पीठविशेषौ, चूर्णिकारस्त्वेवमाह—‘आदर्शवृत्तौ पर्यन्तावनतप्रदेशौ पीठौ प्रकण्ठावि”ति, ते च प्रकण्ठकाः प्रत्येकं चत्वारि योजनानि ‘आयामविष्कम्भमेन’ आयामविष्कम्भाभ्यां द्वे योजने बाह्व्येन ‘संववइरामया’ इति सर्वासना ते प्रकण्ठका वज्रमयाः ‘अच्छा सण्हा य’ इत्यादि विशेषणकदम्बकं प्राग्वत् ॥ ‘तेसि णं पकंठयाण’मिल्यादि, तेषां च प्रकण्ठकानामुपरि प्रत्येकं प्रासादावतंसकः प्रज्ञप्तः, प्रासादावतंसको नाम प्रासादविशेषः; उक्तं च मूलटीकायां—‘प्रासादावतंसकः प्रासादविशेष” इति, व्युत्पत्तिश्चैवम्—प्रासादानामवतंसक इव—शेखरक इव प्रासादावतंसकाः प्रत्येकं चत्वारि योजनान्यूर्ध्वमुच्चैस्त्वेन द्वे योजने आयामविष्कम्भाभ्याम्, ‘अब्भुगगयमूसियपहसियाविवे’ति अभ्युद्रता—आभिसुख्येन सर्वतो विनिर्गता उत्सृता—प्रबलतया सर्वासु दिक्षु प्रसृता या प्रमा तथा सिता इव—बद्धा इव तिष्ठन्तीति गम्यते, अन्यथा कथमिव तेऽत्युष्णानिरालम्बास्तिष्ठन्तीति भावः; अथवा प्रबलश्वेतप्रमापटलया प्रहसिताविव प्रकर्षेण हसिताविव, तथा ‘विविहमणिरयणभत्तिचित्ता’ विविधा अनेकप्रकारा ये मणयः—चन्द्रकान्ताद्या यानि च रत्नानि—कर्केतनादीनि तेषां भक्तिभिः—विच्छित्तिभिश्चित्रा—नानारूपा आश्वर्धवन्तो वा नानाविधमणिरत्नभक्तिविचित्राः ‘वाउच्छुयविजयवेजयंतीपडागच्छत्तातिछत्तकलिया’ वातोद्धृता—वायुकम्पिता विजयः—अभ्युदयस्तत्संस्मृचिका वैजयन्तीनामानो (नाइयो) याः पताकाः; अथवा विजया इति वैजयन्तीनां पार्श्वकर्णिका उच्यन्ते तत्प्रधाना वैजयन्त्यो

विजयवैजयन्त्यः पताकास्ता एव विजयवर्जिता वैजयन्त्याः, छत्रातिछत्राणि—उपर्युपरिस्थितान्यातपत्राणि तैः कलिता वातोद्भूतविजयवै-
 जयन्तीपताकाछत्रातिच्छत्रकलिताः 'तुङ्गाः' एवा उच्चैस्त्वेन चतुर्योजनप्रमाणत्वात्, अत एव 'गगनतलमणुलिहन्तसिहरा' इति,
 गगनतलम्—अम्बरम् अनुलिखन्ति—अभिलङ्घयन्ति शिखराणि येषां ते गगनतलानुलिखच्छिखराः, तथा जालानि—जालकानि यानि
 भवनभित्तिषु लोके प्रतीतानि तदन्तरेषु विशिष्टशोभानिभित्तं रत्नानि येषु ते जालान्तरत्नाः, सूत्रे चात्र विभक्तिलोपः प्राकृतत्वात्,
 तथा पञ्जराद् उन्मीलिता इव, यथा हि किल किमपि वस्तु वंशादिमयप्रच्छादनविशेषाद् वहिष्कृतमत्यन्तमविनष्ट-
 च्छायं भवति एवं तेऽपि प्रासादावतंसका इति भावः; तथा मणिकनकमयः स्तूपिकाः—शिखराणि येषां ते मणिकन-
 कस्तूपिकाः, तथा विकसितानि यानि शतपत्राणि पुण्डरीकाणि च द्वारादौ प्रतिकृतित्वेन स्थितानि तिलकरत्नानि भित्त्यादिषु पुण्डूवि-
 शेषा अर्द्धचन्द्राश्च द्वारादिषु तैश्चित्रा—नानारूपा आश्चर्यभूता विकसितशतपत्रपुण्डरीकतिलकार्द्धचन्द्रचित्राः अन्तर्वह्निश्च (नाना—अ-
 नेकप्रकारा ये चन्द्रकान्ताद्या मणयस्त्वन्तयानि—तत्प्रधानानि यानि दामानि—पुष्पमालासौरलङ्कृताः) 'श्लक्षणाः' मसृणाः, तथा तप-
 नीयं—सुवर्णविशेषस्त्वन्मय्या वालुकायाः प्रस्तं—प्रतरो येषु ते तपनीयवालुकाप्रस्तदाः 'सुहृफासा सस्विसरीयरूवा पासाईया' इत्यादि
 प्राग्वत् ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां च प्रासादावतंसकानाम् 'उल्लोकाः' उपरितनभागाः पद्मलताभक्तिचित्रा अशोकलताभक्तिचित्राश्च-
 म्पकलताभक्तिचित्राश्चूतलताभक्तिचित्रा वनलताभक्तिचित्रा वासन्तिकलताभक्तिचित्राः सर्वात्मना तपनीयमयाः 'अच्छा सण्हा जाव
 पडिह्वा' इति विशेषणकदम्बकं प्राग्वत् ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां प्रासादावतंसकानामन्तर्बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः, 'से
 जहा नामए आलिणपुक्खरे इ वा' इत्यादि समस्तं भूमिवर्णनं मणीनां वर्णपञ्चकसुरभिन्यशुभस्पर्शवर्णनं प्राग्वत् ॥ 'तेसि ण'मित्यादि,

३ प्रतिपत्तौ
 मनुष्या०
 विजयद्वा-
 रवर्णनं
 उद्देशः १
 सू० १३०

॥ २०९ ॥

तेषां प्रासादावतंसकानामन्तर्बहुसमरमणीयानां भूमिभागानां बहुमध्यदेशभागे प्रत्येकं प्रत्येकं (मणिपीठिकाः प्रकृष्टाः, ताश्च मणिपीठिका
 योजनमायामविष्कम्भेन अष्ट योजनानि बाह्येन सर्वत्रमय्यो यावत्प्रतिरूपाः तासां मणिपीठिकानामुपरि) सिंहासनं प्रकृतं, तेषां च
 सिंहासनानामयमेतद्द्रूपो 'वर्णावासो' वर्णकनिवेशः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-रजतमयाः सिंहा तैरुपशोभितानि सिंहासनानि 'सौवर्णिकाः'
 सुवर्णमयाः पादाः तपनीयमयानि चङ्कलानि-पादानामधःप्रदेशाः भवन्ति [मुक्तानामणिमयानि पादानामधःप्रदेशाः] प्रयुक्ता, ना-
 नामणिमयानि 'पादशीर्षकाणि' पादानामुपरितना अवयवविशेषा जाम्बूनदमयानि गात्राणि ईषदच्छाः 'वज्रमयाः' वज्ररत्नापूरिताः
 'सन्धयः' गात्राणां सन्धिमेला नानामणिमयं 'वेच्चं' व्यूतं वानमित्यर्थः, आह च चूर्णिकृतं--'वेच्चे वाणकतेण"मित्यादि, तानि च
 सिंहासनानि ईहामृगकृषभतुरगनरमकरव्यालकिन्नररुसरभचमरकुञ्जरवनलतापद्मलताभक्तिचित्राणि 'ससारसारोवचियविविहम-
 णिरयणपादपीढा' इति, सारसारैः-प्रधानप्रधानैर्विविधैर्मणिरत्नैरुपचितैः पादपीठैः सह यानि तानि तथा, प्राकृतत्वाच्च उपचितशब्द-
 स्थान्तरुपन्यासः, 'अच्छरमउयमसूरगनेवतयकुसन्तलित्तकेसरपञ्चथुयाभिरामा' इति, आस्तरकं-आच्छादनं मृदु येषां मसूर-
 काणां तानि आस्तरकमृदूनि, विशेषणस्य परनिपातः प्राकृतत्वात्, नवा लग् येषां ते नवलचः कुशान्ता-इर्भपर्यन्ताः, नवलचश्च ते
 कुशान्ताश्च नवलकुशान्ताः प्रत्यग्लगद्भर्पर्यन्तरूपाणि लित्तानि-नम्र(मन)शीलानि च केसराणि, कचित् सिंहेकेसरेति
 पाठस्तत्र सिंहेकेसराणीव केसराणि मध्ये मसूरकाणां तानि नवलकुशान्तचिह्न(लित्त)केसराणि, सिंहेकेसरेति पाठपक्षे एकस्य केसर-
 शब्दस्य शाकपार्थिवादिदर्शनालोपः, आस्तरकमृदुभिर्मसूरकैर्नवलकुशान्तलिह्न(त्त)केसरैः प्रत्यवस्तृतानि-आच्छादितानि सन्ति यानि
 अभिरामाणि तानि तथा, विशेषणपूर्वापरनिपातो यादृच्छिकः प्राकृतत्वात्, 'आईगरुयनूरनवणीयतूलफासा' इति आजिनकं-

चर्ममयं वस्त्रं तथा स्वभावादतिकोमलं भवति रूतं—कर्पासपक्ष्म वूरो—वनस्पतिविशेषः नवनीतं—अर्कतूलं—अर्कतूलं तेषामिव स्पर्शो
येषां तानि तथा, तथा सुविरचितं रजस्वाणं प्रत्येकमुपरि येषां तानि सुविरचितरजस्वाणानि 'उवचिय(लोम)दुगुल्लपट्टपडिच्छायणे'
इति उपचितं—परिकर्षितं यत्कौमं दुगुल्लं—कार्पासिकं वस्त्रं तत्प्रतिच्छादनं—रजस्वाणस्योपरि द्वितीयमाच्छादनं प्रत्येकं येषां तानि तथा,
तत उपरि 'रत्तंसुयसंबुया' इति रत्तंसुकेन—अतिरमणीयेन रक्तेन वस्त्रेण संबृतानि—आच्छादितानि रत्तंसुकेन संबृतानि अत एव सुर-
म्याणि 'पासाइया' इत्यादि पदचतुष्टयं प्राग्वत् ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां च सिंहासनानामुपरि प्रत्येकं प्रत्येकं विजयदूष्यं—वस्त्रवि-
शेषः प्रहस्तः, आह च मूलटीकाकारः—'विजयदूष्यं वस्त्रविशेष' इति । 'ते ण'मित्यादि, तानि च विजयदूष्याणि 'शङ्खकुन्द-
दकरजोऽमृतमथितफेनपुञ्जसन्निकाशानि' शङ्खः प्रतीतः कुन्देति—कुन्दकुसुमं दकरजः—उदककणाः अमृतस्य—क्षीरोदधिलस्य म-
थितस्य यः फेनपुञ्जो—डिण्डीरोत्करस्तसन्निकाशानि—तत्समप्रमाणि, पुनः कथम्भूतानि ? इत्यत आह—'सव्वरयणामया' सर्वाल्लना
रत्नमयानि 'अच्छा सण्हा जाव पडिरूवा' इति विशेषणकदम्बकं प्राग्वत् ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां—सिंहासनोपरिस्थितानां विजय-
दूष्याणां प्रत्येकं प्रत्येकं बहुमध्यदेशभगो वज्रमयाः वज्ररत्नालकाः 'अङ्कुशाः' अङ्कुशाकारा मुक्तादामावलम्बनाश्रयभूताः प्रहस्ताः, तेषु च
वज्रमयेष्वङ्कुशेषु प्रत्येकं प्रत्येकं 'कुम्भाग्रं' मगधदेशप्रसिद्धं कुम्भप्रमाणमुक्तामयं मुक्तादाम प्रहस्तं, तानि च कुम्भाप्राणि मुक्तादामानि
प्रत्येकं प्रत्येकमन्यैश्चतुर्भिः कुम्भाग्रैर्मुक्तादामभित्तदधोच्चप्रमाणमात्रैः 'सर्वतः' सर्वासु दिक्षु 'समन्ततः' सामत्येन संपरिक्षिप्तानि, 'ते
णं दामा तवणिज्जलंबूसगा नाणामणिरयणविविहहारद्धहारउवसोभियसमुदाया ईसिमन्नमन्नमसंपत्ता पुब्बावरदाहिणुतरागएहि वाएहि

३ प्रतिपत्तौ
मनुष्या०
विजयद्वा-
रवर्णनं
उद्देशः १
सू० १३०

॥ २१० ॥

मंदायं एइज्जमाणा २ वेइज्जमाणा २ पकंपमाणा पकंपमाणा पइंइमाणा ओरलिणं मणुण्णेणं मणहरेणं कण्णमणनि
 वुइकरेणं ते पएसे सब्वतो समंता आपूरेमाणा 'सिरीए उवसोभसोणा चिइंति" ॥

विजयस्स णं दारस्स उभओ पासिं डुहओ णिसीहियाए दो दो तोरणा पणत्ता, ते णं तोरणा
 णाणामणिमया तहेव जाव अइइमंगलका थ छत्तातिछत्ता ॥ तेसि णं तोरणाणं पुरतो दो दो
 सालभंजिताओ पणत्ताओ, जहेव णं हेइा तहेव ॥ तेसि णं तोरणाणं पुरतो दो दो णागदंतगा
 पणत्ता, तेणं णागदंतगा सुत्ताजालंतस्सिया तहेव, तेसु णं णागदंतएसु बहवे किण्हे सुत्तवट्ट-
 वगघारितमल्लदामकलावा जाव चिइंति ॥ तेसि णं तोरणाणं पुरतो दो दो ह्यसंधाडगा पणत्ता
 सब्वरयणामया अच्छा जाव पडिरूवा, एवं पंतीओ वीहीओ मिहुणगा, दो दो पडमलयाओ
 जाव पडिरूवाओ तेसि णं तोरणाणं पुरतो (अक्खाअसोवत्थिया सब्वरयणामया अच्छा जाव प-
 डिरूवा) तेसि णं तोरणाणं पुरतो दो दो चंदणकलसा पणत्ता, ते णं चंदणकलसा वरकमल-
 पइइाणा तहेव सब्वरयणामया जाव पडिरूवा समणाउसो ! ॥ तेसि णं तोरणाणं पुरओ दो दो
 भिंगारगा पणत्ता वरकमलपइइाणा जाव सब्वरयणामया अच्छा जाव पडिरूवा महतामहता म-
 सगयमुहागितिसमाणा पणत्ता समणाउसो ! ॥ तेसि णं तोरणाणं पुरतो दो दो आतंसगा पण-
 स्सा, तेसि णं आतंसगाणं अयमेयारूवे वण्णावासे पणत्ते, तंजहा—तवणिज्जमया पयंठगा वेरू-

लियमया छरुहा (थंभया) वहरामया वरंगा गाणामणिमया वलक्खा अंकमया मंडला अणोधसिय-
 निम्मलासाए छायाए सव्वतो चैव समणुबद्धा चंदमंडलपडिणिकासा महतामहता अद्धकायसमाणा
 पणत्ता समणाडसो ! ॥ तेसि णं तोरणणं पुरतो दो दो वहरणाभे थाले पणत्ते, ते णं थाला
 अच्छतिच्छडियसालितंदुलनहसंदडबहुपडिपुण्णा चैव चिंढति सव्वजंबूणतामता अच्छा जाव
 पडिरूवा महतामहता रहचक्कसमाणा समणाडसो ! ॥ तेसि णं तोरणणं पुरतो दो दो पातीओ
 पणत्ताओ, ताओ णं पातीओ अच्छोदयपडिहत्थाओ गाणाविधपंचवणस्स फलहरितगस्स
 बहुपडिपुण्णाओ विव चिंढति सव्वरयणामतीओ जाव पडिरूवाओ महयामहया गोकलेंजग-
 चक्कसमाणाओ पणत्ताओ समणाडसो ! ॥ तेसि णं तोरणणं पुरतो दो दो सुपतिट्टगा पणत्ता,
 ते णं सुपतिट्टगा गाणाविध(पंचवण्ण)पसाहणगभंडविरचिया सव्वोसधिपडिपुण्णा सव्वरयणा-
 मया अच्छा जाव पडिरूवा ॥ तेसि णं तोरणणं पुरतो दो दो मणोगुलियाओ पणत्ताओ ॥ तासु
 णं मणोगुलियासु बहवे सुवण्णरूपामया फलगा पणत्ता, तेसु णं सुवण्णरूपामएसु फलएसु
 बहवे वहरामया गागदंतगा सुत्ताजालंतरुसिता हेम जाव गयंदगसमाणा पणत्ता, तेसु णं वहराम-
 एसु गागदंतएसु बहवे रययामया सिक्कया पणत्ता, तेसु णं रययामएसु सिक्कएसु बहवे वायक-
 रगा पणत्ता ॥ ते णं वायकरगा किणहसुत्तसिक्कगवत्थिया जाव सुक्किलसुत्तसिक्कगवत्थिया सव्वे

३ प्रतिपत्तौ
 मनुष्या०
 विजयद्वा-
 रवर्णनं
 उद्देशः १
 सू० १३१

॥ २११ ॥

वेरुलियामया अच्छा जाव पडिरुवा ॥ तेसि णं तोरणणं पुरओ दो चित्ता रयणकरंडगा
 पणत्ता, से जहाणामए—रण्णो चाइरंतचक्कबट्टिस्स चित्ते रयणकरंडे वेरुलियमणिफालियप-
 डलपच्चोयडे साए पभाए ते पदेसे सब्वतो समंता ओभासइ उज्जोवेति तावेइ पभासेति, एवा-
 मेव ते चित्तरयणकरंडगा पणत्ता वेरुलियपडलपच्चोयडा साए पभाए ते पदेसे सब्वतो समं-
 ता ओभासेति ॥ तेसि णं तोरणणं पुरतो दो दो हयंकंठगा जाव दो दो उसभंकंठगा पणत्ता
 सब्वरयणामया अच्छा जाव पडिरुवा ॥ तेसु णं हयंकंठएसु जाव उसभंकंठएसु दो दो पुप्फचं-
 नेरीओ, एवं मल्लगंधचुण्णवत्थाभरणचंगेरीओ सिद्धत्थचंगेरीओ लोमहत्थचंगेरीओ सब्वरय-
 णामतीओ अच्छाओ जाव पडिरुवाओ ॥ तेसि णं तोरणणं पुरतो दो दो पुप्फपडलाइं जाव
 लोमहत्थपडलाइं सब्वरयणामयाइं जाव पडिरुवाइं ॥ तेसि णं तोरणणं पुरतो दो दो सीहास-
 णाइं पणत्ताइं, तेसि णं सीहासणाणं अयमेयारुवे वण्णावासे पणत्ते तहेव जाव पासा-
 तीया ४ ॥ तेसि णं तोरणणं पुरतो दो दो रूप्पछदाछत्ता पणत्ता, ते णं छत्ता वेरुलियभिसंत-
 विमलदंडा जंबूणयकन्निकावइरसंधी सुत्ताजालपरिगता अट्टसहस्सरकंचणसलागा दइरमलय-
 सुगंधी सब्वोउअसुरभिसीयलच्छाया मंगलभत्तिचित्ता चंदागारोवमा वट्टा ॥ तेसि णं तोरणणं
 पुरतो दो दो चामराओ पणत्ताओ, ताओ णं चामराओ (चन्दप्पभवइवेरुलियनानामणि-

रयणखचियदंडा) णाणामणिकणगरयणविमलमहरिदृतवणिज्जलविचित्तदंडाओ चिह्निआओ
संबंकडुंदगरयअमयमहियफेणपुंसणिकासाओ सुहुमरयतदीहवालाओ सब्वरयणामताओ
अच्छाओ जाव पडिरूवाओ ॥ तेसि णं तोरणणं पुरतो दो दो तिहससुग्गा कोट्टससुग्गा
पत्तससुग्गा चोयससुग्गा तथरससुग्गा एलाससुग्गा हरियालससुग्गा हिंगुलयससुग्गा मणोसि-
लाससुग्गा अंजणससुग्गा सब्वरयणामया अच्छा जाव पडिरूवा ॥ (सू० १३१)

‘विजयस्स ण’मित्यादि, विजयस्य द्वारस्थोभयोः पार्श्वयोर्द्विधातो नैपेधिक्या द्वे द्वे तोरणे प्रज्ञप्ते, तानि च तोरणानि नानामणि-
मयानीत्यादि तोरणवर्णनं निरवशेषं प्राग्वत् ॥ ‘तेसि ण’मित्यादि, तेपा तोरणानां पुरतो द्वे द्वे शालभञ्जिके प्रज्ञप्ते, शालभञ्जिकाव-
र्णनं प्राग्वत् ॥ ‘तेसि ण’मित्यादि, तेषां तोरणानां द्वौ द्वौ नागदन्तकौ प्रज्ञप्तौ, तेषां च नागदन्तकानां वर्णनं यथाऽधस्तादनन्तरमुक्तं
तथा वक्तव्यं, नवरमत्रोपरि नागदन्तका न वक्तव्या अभावात् ॥ ‘तेसि ण’मित्यादि, तेषां तोरणानां पुरतो द्वौ द्वौ ह्यसंघाटकौ द्वौ
द्वौ गजसङ्घाटकौ द्वौ द्वौ कन्नरसङ्घाटकौ द्वौ द्वौ किंपुरुपसङ्घाटकौ द्वौ द्वौ महोरगसङ्घाटकौ द्वौ द्वौ गन्धर्वसङ्घाटकौ
द्वौ द्वौ वृपभसङ्घाटकौ, एते च कथम्भूताः ? इत्याह—‘सब्वरयणामया अच्छा सण्हा’ इत्यादि प्राग्वत्, एवं पङ्क्तिवीथीमिथुनकान्यपि
प्रत्येकं वाच्यानि ॥ ‘तेसिं तोरणण’मित्यादि, तेषां तोरणानां पुरतो द्वे द्वे पच्चलते यावत्करणाद् द्वे द्वे नागलते द्वे द्वे अशोकलते द्वे द्वे
चम्पकलते द्वे द्वे चूतलते द्वे द्वे वासन्तीलते द्वे द्वे कुन्दलते द्वे द्वे अतिमुक्तकलते इति परिग्रहः, द्वे द्वे इयामलते, एताश्च कथम्भूताः ? इत्या-
ह—‘निच्चं सुकुमियाओ’ इत्यादि यावत्करणात् ‘निच्चं मउलिया निच्चं लवइयाओ निच्चं थइयाओ निच्चं गोच्छियाओ निच्चं जमलियाओ निच्चं

३ प्रतिपत्तौ
मनुव्या०
विजयद्वार-
वर्णनं
उद्देशः १
सू० १३१

॥ २१२ ॥

विणभियाओ (निचं पणभियाओ) निचं सुविभत्तपडिंजरिवडंसगधरीओ निचं कुसुमियमडलियलवइयथवइयनिचंगोच्छियविणभियपण-
 भियसुविभत्तपडिंजरिवडंसगधरीओ' इति परिगृह्यते, अस्य व्याख्यानं प्राग्वत् । पुनः कथम्भूताः ? इत्याह—'सव्वरयणामया जाव
 पडिरूवा' इति, अत्रापि यावत्करणात् 'अच्छा सण्हा' इत्यादि विशेषणकदम्बकपरिग्रहः स च प्राग्वद्भावनीयः ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां
 तोरणानां पुरतो द्वौ द्वौ चन्दनकलशौ प्रज्ञप्तौ, वर्णकश्च चन्दनकलशानां 'वरकमलपइहाणा' इत्यादिरूपः सर्वः प्राक्तनो वक्तव्यः ॥ 'तेसि
 ण'मित्यादि, तेषां तोरणानां पुरतो द्वौ द्वौ शृङ्गारकौ प्रज्ञप्तौ, तेषामपि चन्दनकलशानामिव वर्णको वक्तव्यः, नवरं पर्यन्ते 'मत्तगय-
 महासुहागिइसमाणा पणत्ता समणाउसो !' इति वक्तव्यं 'मत्तगयमहासुहागिइसमाणा' इति मत्तो यो गजस्रास्य महइ-अतिवि-
 शालं यन्मुखं तस्याकृतिः—आकारस्तत्समानाः—तत्सदृशाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां तोरणानां पुरतो
 द्वौ द्वावादर्शकौ प्रज्ञप्तौ, तेषां चादर्शकानामयमेतद्रूपः 'वर्णावासः' वर्णकनिवेशः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—तपनीयमयाः 'प्रकण्ठकाः' पीठ-
 कविशेषाः 'वैडूर्यमयार्थभया' आदर्शकगण्डप्रतिबन्धप्रदेशाः, आदर्शकगण्डानां सुष्टिग्रहणयोग्याः प्रदेशा इति भावः, वञ्जरत्नमया
 वराङ्गा गण्डा इत्यर्थः, 'नानामणिमया वलक्षाः' वलक्षो नाम शृङ्खलादिरूपमवलम्बनम्, अङ्कमयानि—अङ्करत्नमयानि मण्डलानि
 यत्र प्रतिबिम्बसंभूतिः 'अणोहसियणिम्मलाए छायाए' इति, अवघर्षणमवघर्षितं, भावे कप्रत्ययः, भूत्यादिना निमज्जनमित्यर्थः,
 अवघर्षितस्याभावोऽनवघर्षितं तेन निर्म्मला अनवघर्षितनिर्मला तथा छायाया समनुवद्धाः 'चंदमंडलपडिनिकासो' इति चन्द्रमण्ड-
 लसदृशाः 'महयामहया' अतिशयेन महान्तः 'अर्द्धकायसमानाः' द्रष्टुः शरीरार्द्धप्रमाणाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! ॥ 'तेसि
 ण'मित्यादि, तेषां तोरणानां पुरतो द्वे द्वे वञ्जनाभे स्थाले प्रज्ञप्ते, तानि च स्थालानि [तिष्ठन्ति] 'अच्छतिच्छडियसालितंडुलनहसं-

दृष्टपडिपुण्णा इव चिद्वृत्ति' अच्छा-निर्मलाः शुद्धरफटिकवत्त्रिच्छदिता अत एव नखसंदष्टाः-नखाः संदष्टा सुसलादिभिश्चुम्बिता येषां ते तथा, भार्यादिदर्शनात्परनिपातो निष्ठान्तस्य, अच्छैस्त्रिच्छदितैः शालितन्दुलैर्नखसंदष्टैः परिपूर्णानीव अच्छत्रिच्छदितशालित-न्दुलनखसंदष्टपरिपूर्णानीव पृथिवीपरिमाणरूपाणि तानि तथा स्थितानि केवलमेवमाकारणीत्युपमा, तथा चाह—'सव्वजंवूनदमया' सर्वासिना जम्बूनदमयानि 'अच्छा सण्हा' इत्यादि प्राग्वत् 'महयामहया' इति अतिशयेन महान्ति रथचक्रसमानानि प्रज्ञप्तानि हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां तोरणानां पुरतो द्वे द्वे 'पाईओ' इति पात्र्यौ प्रज्ञप्ते, ताश्च पात्र्यः 'अच्छोदक-पडिहत्थाओ' इति स्वच्छपानीयपरिपूर्णाः 'नाणाविहस्स फलहरियस्स बहुपडिपुण्णाओ विवे'ति अत्र षष्ठी तृतीयार्थे बहुवचने चैकवचनं प्राकृतत्वात्, नानाविधैः 'फलहरितैः' हरितफलैर्वहु-प्रभूतं प्रतिपूर्णा इव तिष्ठन्ति, न खलु तानि फलानि जलं वा किन्तु तथारूपाः शाश्वतभावसुपगताः पृथिवीपरिणामास्तत उपमानमिति, 'सव्वरयणामईओ' इत्यादि प्राग्वत्, 'महयामहया' इति अति-शयेन महत्यो गोकलिञ्ज (र) चक्रसमानाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां तोरणानां पुरतो द्वौ द्वौ सुप्रतिष्ठकौ आधारविशेषौ प्रज्ञप्तौ, ते च सुप्रतिष्ठकाः [सु]सर्वौषधिप्रतिपूर्णा नानाविधैः पञ्चवर्णैः प्रसाधनभाण्डैश्च बहुपरिपूर्णा इव तिष्ठन्ति, अ-त्रापि तृतीयार्थे षष्ठी बहुवचने चैकवचनं प्राकृतत्वात्, उपमानभावना प्राग्वत्, 'सव्वरयणामया' इत्यादि तथैव ॥ 'तेसि ण'मि-त्यादि, तेषां तोरणानां पुरतो द्वे द्वे मनोगुलिके प्रज्ञप्ते, मनोगुलिका नाम पीठिका, उक्तं च मूलटीकायां—'मनोगुलिका पीठि-के'ति, ताश्च मनोगुलिकाः सर्वासिना 'वैड्डुर्यमय्यो' वैडूर्यरत्नासिकाः 'अच्छा' इत्यादि प्राग्वत् ॥ 'तासु णं मणोगुलियासु बहवे' इत्यादि, तासु मनोगुलिकासु बहूनि सुवर्णमयानि रूप्यमयानि च फलकानि प्रज्ञप्तानि, तेषु सुवर्णरूप्यमयेषु फलकेषु बहवो वज्रमयाः

३ प्रतिपत्तौ
मनुष्या०
विजयद्वा-
रवर्णनं
उद्देशः १
सू० १३१

॥ २१३ ॥

'नागदन्तकाः' अङ्कटकाः प्रज्ञप्ताः, तेषु नागदन्तकेषु बहूनि 'रजतमयानि' रूप्यमयानि सिक्कानि प्रज्ञप्तानि, तेषु च रजतम-
 येषु सिक्ककेषु बहवो 'वातकरकाः' जलशून्याः करका इत्यर्थः प्रज्ञप्ताः ॥ 'ते ण'मित्यादि ते वातकरकाः 'कृष्णासूत्रसिक्कगव-
 स्थिताः' इति, आच्छादनं गवस्थाः(ताः) संजाता एष्विति गवस्थिताः कृष्णासूत्रैः—कृष्णासूत्रमयैर्गवस्थैरिति गम्यते, सिक्ककेषु गवस्थिताः
 कृष्णासूत्रसिक्कगवस्थिताः, एवं नीलसूत्रसिक्कगवस्थिता इत्याद्यपि भावनीयं, ते च वातकरकाः सर्वात्मना वैदूर्यमया अच्छा इत्यादि
 प्राग्वत् ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां तोरणानां पुरतो द्वौ द्वौ 'चित्रौ' चित्रवर्णोपेतावाश्चर्यभूतौ वा रत्नकरण्डकौ प्रज्ञप्तौ, 'से जहा नामए'
 इत्यादि, स यथा नाम—राज्ञश्चतुरन्तचक्रवर्तिनः, चतुर्षु—पूर्वापरदक्षिणोत्तररूपेषु पृथ्वीपर्यन्तेषु चक्रेण वर्त्तितुं शीलं यस्य तस्य 'चित्रः'
 आश्चर्यभूतो नानामणिसयत्वेन नानावर्णो वा 'वेरुलियमणिफालियपडलपञ्चोयडे' इति वाहुल्येन वैदूर्यमणिमयः, तथा 'स्फाटिकपटल-
 प्रत्यवतटः' स्फाटिकपटलमयाच्छादनः 'साय पभाए' इति स्वकीयया प्रभया 'तान्' प्रत्यासन्नान् प्रदेशान् 'सर्वतः' सर्वासु दिक्षु 'सम-
 न्ततः' सामस्येनावभासयति, एतदेव पर्यायत्रयेण व्याचष्टे—उद्घोतयति तापयति प्रभासति, 'एवमेवे'त्यादि सुगमम् ॥ 'तेसि णं
 तोरणण'मित्यादि, तेषां तोरणानां पुरतो द्वौ द्वौ 'हयकण्ठौ' हयकण्ठप्रमाणौ रत्नविशेषौ प्रज्ञप्तौ, एवं गजकिंनरकिंपुरुषमहोरगगन्धर्व-
 वृषभकण्ठा अपि वाच्याः, उक्तं च मूलटीकायां—'हयकण्ठौ हयकण्ठप्रमाणौ रत्नविशेषौ,' एवं सर्वेऽपि कण्ठा वाच्या इति, तथा चाह
 —'सव्वरयणामया' सर्वे 'रत्नमयाः' रत्नविशेषरूपा 'अच्छा' इत्यादि प्राग्वत् ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां तोरणानां पुरतो द्वे द्वे पुष्प-
 चङ्गेयौ प्रज्ञप्तौ, एवं माल्यचूर्णगन्धवस्त्राभरणसिद्धार्थकलोमहस्तकचङ्गेयौऽपि वक्तव्याः, एताश्च सर्वा अपि सर्वात्मना रत्नमय्यः, 'अच्छा'
 इत्यादि प्राग्वत् ॥ एवं पुष्पादीनामष्टानां पटलकान्यपि द्विद्विसङ्ख्याकानि वाच्यानि ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां तोरणानां पुरतो द्वे द्वे

सिंहासने प्रज्ञप्ते, तेषां च सिंहासनानां वर्णकः प्रायुक्तो निरवशेषो वक्तव्यो यावद्दामवर्णनम् ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां तोरणानां पुरतो द्वे द्वे 'रूप्यच्छदे' रूप्याच्छादने छत्रे प्रज्ञप्ते, तानि च छत्राणि वैडूर्यरत्नमयविमलदण्डानि जाम्बूनदकर्णिकानि 'वज्रसन्धीनि' वज्ररत्नापूरितदण्डशलाकासन्धीनि मुक्ताजालपरिगतानि अष्टौ सहस्राणि—अष्टसहस्रसङ्ख्याका वरकाञ्चनशलाका—वरकाञ्चनमय्यः शलाका येषु तानि अष्टसहस्रवरकञ्चनशलाकानि 'दहरमलयसुगन्धिसव्योउयसुरहिसीयलच्छाया' इति दर्दरः—चीवरावनद्धं कुण्डिकादिभाजनमुखं तेन गालितास्तत्र पका वा ये मलय इति—मलयोद्भवं श्रीखण्डं तत्सम्बन्धिनः सुगन्धयो गन्धवासास्तद्वत्सर्वेषु ऋतुषु सुरभिः शीतला च छाया येषां तानि, तथा 'भंगलभक्तिचित्ता' तेषां अष्टानां मङ्गलानां भक्त्या—विच्छित्त्या चित्रं—आलेखो येषां तानि मङ्गलभक्तिचित्राणि, तथा 'चंदागारोवमा' इति चन्द्राकारः—चन्द्राकृतिः स उपमा येषां तानि तथा चन्द्रमण्डलवद्भूतानीति भावः ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां तोरणानां पुरतो द्वे द्वे चामरे प्रज्ञप्ते, तानि च चामराणि 'चंदप्पभवइरवेरुलियनागामणिरयणख-चियंदंडा' इति चन्द्रप्रभः—चन्द्रकान्तो वषट् वैडूर्यं च प्रतीतं चन्द्रप्रभवअवैडूर्याणि शेषाणि च नानामणिरत्नानि खचितानि येषु दण्डेषु ते तथा, एवरूपाञ्चित्रा—नानाकारा दण्डा येषां चामराणां तानि तथा, सूत्रे स्त्रीत्वं प्राकृतत्वात्, तथा 'सुहुमरययदीहवालाओ' इति सूक्ष्मा रजतमया दीर्घां वाला येषां तानि तथा, 'संखंकुंददगरयअमयमहियफेणपुंजसंनिकासाओ' इति शङ्खः—प्रतीतोऽङ्को—रत्नविशेषः कुन्देति—कुन्दपुष्पं दकरजः—उदककणाः अमृतमथितफेनपुञ्जः—क्षीरोदजलमथनसमुत्थफेनपुञ्जस्तेषामिव संनिकाशः—प्रभां येषां तानि तथा, अच्छा इत्यादि प्राग्वत् ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां तोरणानां पुरतो द्वौ द्वौ 'तैलसमुद्रकौ' सुगन्धितैलाधारविशेषौ, उक्तं च जीवाभिगममूलटीकायां—'तैलसमुद्रकौ सुगन्धितैलाधारौ' एवं कोष्ठादिसमुद्रका अपि वाच्याः, अत्र

३ प्रतिपद्यौ
मनुष्या०
विजयद्वा-
रवर्णनं
उद्देशः १
सू० १३१

॥ २१४ ॥

सङ्ग्रहनिगाथा—“तेल्लो कोट्टसमुग्गा पत्ते चोए य तगर एला य । हरियाले हिंगुलए मणोसिला अंजणसमुग्गो ॥ १ ॥” ‘सव्व

रयणामथा’ इति एते सर्वेऽपि सर्वोत्मना रत्नमयाः ‘अच्छा सण्हा’ इत्यादि प्राग्वत् ॥

विजये णं दारे अट्टसतचक्कद्धयाणं अट्टसयं मिगद्धयाणं अट्टसयं गरुडज्झयाणं अट्टसयं विगद्ध-
याणं (अट्टसयं रुरुयज्झयाणं) अट्टसतं छत्तज्झयाणं अट्टसयं पिच्छज्झयाणं अट्टसयं सडणि-
ज्झयाणं अट्टसतं सीहज्झयाणं अट्टसतं उसभज्झयाणं अट्टसतं सेयाणं चडविसाणाणं पागव-
रकेत्तूणं एवामेव सपुव्वावरेणं विजयदारे य आसीयं केडसहस्सं भवतित्ति मक्खायं ॥ विजये
णं दारे णव भोसा पणत्ता, तेसि णं भोमाणं अंतो बहुसमरमणिज्जा भूमिभागा पणत्ता जाव
मणीणं फासो, तेसि णं भोमाणं उप्पिं उल्लोया जाव सामलताभत्तिचित्ता जाव सव्व-
तवणिज्जमता अच्छा जाव पडिरूवा, तेसि णं भोमाणं बहुमज्झदेसभाए जे से पंचमे भोस्से तस्स
णं भोमस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं एगे महं सीहासणे पणत्ते, सीहासणवणतो विजयदूसे
जाव अंकुसे जाव दामा चिट्ठि, तस्स णं सीहासणस्स अवरुत्तरेणं उत्तरेणं उत्तरपुरत्थिमेणं
एत्थ णं विजयस्स देवस्स चउण्हं सामाणियसहस्साणं चत्तारि भद्दासणसाहस्सीओ पणत्ताओ,
तस्स णं सीहासणस्स पुरच्छिमेणं एत्थ णं विजयस्स देवस्स चउण्हं अगमहिसीणं सपरिवाराणं
चत्तारि भद्दासणा पणत्ता, तस्स णं सीहासणस्स दाहिणपुरत्थिमेणं एत्थ णं विजयस्स देवस्स

अर्बितरियाए परिसाए अट्टण्हं देवसाहस्सीणं अट्टण्हं भद्दासणसाहस्सीओ पणत्ताओ, तस्स णं सीहासणस्स दाहिणेणं विजयस्स देवस्स मज्झिमियाए परिसाए दसण्हं देवसाहस्सीणं दस भद्दासणसाहस्सीओ पणत्ताओ, तस्स णं सीहासणस्स दाहिणपच्चत्थिमेणं एत्थ णं विजयस्स देवस्स बाहिरियाए परिसाए वारसण्हं देवसाहस्सीणं वारस भद्दासणसाहस्सीओ पणत्ताओ ॥ तस्स णं सीहासणस्स पच्चत्थिमेणं एत्थ णं विजयस्स देवस्स सत्तण्हं अणियाहिवतीणं सत्त भद्दासणा पणत्ता, तस्स णं सीहासणस्स पुरत्थिमेणं दाहिणेणं पच्चत्थिमेणं उत्तरेणं एत्थ णं विजयस्स देवस्स सोलस आयरक्खदेवसाहस्सीणं सोलस भद्दासणसाहस्सीओ पणत्ताओ, तंजहा—पुरत्थिमेणं चत्तारि साहस्सीओ, एवं चउत्तुवि जाव उत्तरेणं चत्तारि साहस्सीओ, अवसेसेसु भोमेसु पत्तेयं पत्तेयं भद्दासणा पणत्ता ॥ (सू० १३२)

‘विजये णं दारे’ इत्यादि, तस्मिन् विजये द्वारे ‘अट्टशतम्’ अष्टाधिकं शतं ‘चक्रध्वजानां’ चक्रालेखरूपयिहोपेतानां ध्वजानाम्, एवं मृगगरुडरुक्छत्रपिच्छशकुनिसिंहवृषभचतुर्दन्तहस्तिध्वजानामपि प्रत्येकमष्टशतमष्टशतं वक्तव्यम्, ‘एवमेव सपुष्पावरेणं’ ‘एवमेव’ अनेन प्रकारेण सपूर्वापरेण सह पूर्वैरपरैश्च वर्त्तत इति सपूर्वापरं सङ्ख्यान तेन विजयद्वारे ‘अशीतम्’ अशीत्यधिकं केतुसहस्रं भवतीत्याख्यातं मयाऽन्यैश्च तीर्थकृद्भिः ॥ ‘विजयस्स णं’मित्यादि, विजयस्य द्वारस्य पुरतो नव ‘भौमानि’ विशिष्टानि स्थानानि प्रज्ञप्तानि, तेषां च भौमानां भूमिभागा उल्लोकाश्च पूर्ववद्वक्तव्याः, तेषां च भौमानां बहुमध्यदेशभागे यत्पञ्चमं भौमं तस्य बहुमध्यदेशभागे विजय-

३ प्रतिपत्तौ
मनुष्या०
विजयद्वा-
रवर्णनं
उद्देशः १
सू० १३२

॥ २१५ ॥

द्वाराधिपतिविजयदेवयोग्यं सिंहासनं प्रज्ञप्तं, तस्य च सिंहासनस्य वर्णनं विजयदूष्यं कुम्भाग्रमुक्तादामवर्णनं प्राग्वत्, तस्य च सिंहासनस्य
 ‘अपरोत्तरस्यां’ वायव्यकोणे उत्तरस्यामुत्तरपूर्वस्थां च विजयदेवस्य संबन्धिनां चतुर्णां सामानिकसहस्राणां चत्वारि भद्रासनसह-
 स्त्राणि प्रज्ञप्तानि, तस्य सिंहासनस्य पूर्वस्यामत्र विजयस्य देवस्य चतसृणामग्रमहिषीणां चत्वारि भद्रासनसहस्राणि प्रज्ञप्तानि, तस्य
 सिंहासनस्य दक्षिणपूर्वस्यामग्रेयकोण इत्यर्थः, अत्र विजयदेवस्य ‘अभ्यन्तरर्षदाम्’ अभ्यन्तरर्षद्रूपाणामष्टानां देवसहस्राणां
 योग्यानि अष्टौ भद्रासनसहस्राणि प्रज्ञप्तानि, तस्य सिंहासनस्य दक्षिणस्यां दिशि अत्र विजयदेवस्य मध्यर्षदो दशानां देवसहस्राणां
 योग्यानि दश भद्रासनसहस्राणि प्रज्ञप्तानि, तस्य सिंहासनस्य दक्षिणापरस्यां दिशि नैर्ऋतकोण इत्यर्थः अत्र विजयदेवस्य बाह्यर्षदो द्वाद-
 शानां देवसहस्राणां योग्यानि द्वादश भद्रासनसहस्राणि प्रज्ञप्तानि ॥ ‘तस्स णं सीहासणस्से’त्यादि, तस्य सिंहासनस्य पश्चिमायां दिशि
 अत्र विजयस्य देवस्य सम्वन्धिनां सप्तानामनीकाधिपतीनां योग्यानि सप्त भद्रासनानि प्रज्ञप्तानि, तस्य सिंहासनस्य ‘सर्वतः’ सर्वासु
 दिक्षु ‘समन्ततः’ सामस्येन अत्र विजयस्य देवस्य संबन्धिनां षोडशानामात्मरक्षदेवसहस्राणां योग्यानि षोडश भद्रासनसहस्राणि
 प्रज्ञप्तानि, अवशेषेषु प्रत्येकं प्रत्येकं सिंहासनमपरिवारं सामानिकादिदेवयोग्यभद्रासनरूपपरिवारहितं प्रज्ञप्तम् ॥

विजयस्स णं दारस्स उवरिमागारा सोलसविहेहिं रतणेहिं उवसोभित्ता, तंजहा—रयणेहिं वय-
 रेहिं वेरुलिण्हेहिं जाव रिद्धिहिं ॥ विजयस्स णं दारस्स उप्पि बहवे अट्टमंगलगा पणत्ता, तं-
 जहा—सोत्थितसिरिवच्छ जाव दप्पणा सव्वरयणामया अच्छा जाव पडिरूवा । विजयस्स णं

द्वारस्स उप्पि बह्वे कण्हचामरज्झया जाव सव्वरयणामया अच्छा जाव पडिरुवा । विजयस्स णं
द्वारस्स उप्पि बह्वे छत्तात्तिच्छत्ता तहेव ॥ (सू० १३३)

‘विजयस्स णं’मिलादि, विजयस्य द्वारस्य ‘उवरिसाकारा’ इति उपरितन आकारः—उत्तरङ्गादिरूपः षोडशविधै रत्नैरुपशोभितः,
तद्यथा—रत्नैः सामान्यतः कर्केतनादिभिः १ वज्रैः २ वैह्वर्यैः ३ लोहिताक्षैः ४ मसाराङ्गैः ५ हंसगर्भैः ६ पुलकैः ७ सौगन्धिकैः ८ ज्योतीरसैः ९
अङ्कैः १० अञ्जैः ११ रजतैः १२ जातरूपैः १३ अञ्जनपुलकैः १४ स्फटिकैः १५ रत्नैः १६ ॥ ‘विजयस्स णं’ मिलादि, विजयस्य
द्वारस्य उपरि अष्टावष्टौ स्वस्तिकादीनि मङ्गलकानि प्र०, तद्यथेत्यादिना तान्येवोपदर्शयति—‘सव्वरयणामया’ इत्यादि प्राग्वत् ॥

से केणट्टेणं भंते ! एवं बुच्चति ?—विजए णं दारे २, गोयमा विजए णं दारे विजए णं दारे विजए णाम देवे महि-
द्दीए महज्जुतीए जाव महाणुभावे पलिओवमट्ठितीए परिवसति, से णं तत्थ चउण्हं सामाणिय-
साहस्सीणं चउण्हं अगमहिसीणं सपरिवाराणं तिण्हं परिसाणं सत्तण्हं अणियाहिर्वहणं सत्तण्हं
अण्येसिं च बहूणं विजयाए रायहाणीए वत्थव्वगाणं देवाणं देवीण य ओहेव्वं जाव दिव्वाहं
भोगभोगाहं सुंजमाणे विहरह, से तेणट्टेणं गोयमा ! एवं बुच्चति—विजये दारे विजये दारे,
[अदुत्तरं च णं गोयमा ! विजयस्स णं द्वारस्स सासए णामथेज्जे पणत्ते जणण कयाह गत्थि
ण कयाह ण भविस्सति जाव अवट्ठिए णिचे विजए दारे] ॥ (सू० १३४)

३ प्रतिपत्तौ
मनुष्या०
विजयद्वा-
रवर्णनं
उद्देशः १
सू० १३४

॥ २१६ ॥

'से केण्ड्रेणं भंते ! एवं बुच्चइ' इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—'गोयमे'त्यादि, गौतम ! विजये द्वारे विजयो नाम, प्राकृतत्वाद् अव्ययत्वाच्च नामशब्दात्परस्य टावचनस्य लोपस्ततोऽयमर्थः—प्रवाहतोऽनादिकालसन्ततिपतितेन विजय इति नाम्ना देवः 'महद्भिकः' महती क्रद्धिः—भवनपरिवारादिका यस्यासौ महद्भिकः 'महाद्युतिकः' महती द्युतिः शरीरगता आभरणगता च यस्यासौ महाद्युतिकः, तथा महद् बलं—शारीरः प्राणो यस्य स महाबलः, तथा महद् यशः—ख्यातिर्यस्यासौ महायशः, महेश इत्याख्या—प्रसिद्धि-र्यस्य स महेशाख्यः, अथवा ईशनमीशो भावे घब्प्रत्ययः ऐश्वर्यमित्यर्थः 'ईश ऐश्वर्ये' इति वचनात् तत ईशनमैश्वर्यं आत्मनः ख्याति अन्त-र्भूतण्यर्थतया ख्यापयति—प्रथयति यः स ईशाख्यः महंश्रासावीशाख्यश्च महेशाख्यः, क्वचित् 'महासोक्खे' इति पाठस्तत्र महत् सौख्यं प्रभूतसद्वेद्योदयवशाद् यस्य स महासौख्यः पत्योपमस्थितिकः परिवसति, स च तत्र चतुर्णां सामानिकसहस्राणां चतसृणामप्रमहिषीणां सपरिवाराणां त्रयेकमेकैकसहस्रसङ्ख्यपरिवारसहितानां तिसृणां अभ्यन्तरमध्यमबाह्यरूपाणां यथाक्रममष्टदशद्वादशदेवसहस्रसङ्ख्या-कानां पर्षदां सप्तनामनीकानां—हयानीकजानीकरथानीकपदात्यनीकगन्धर्वानीकनाट्यानीकरूपाणां सप्तनामनीकाधिपतीनां षोडशानामाक्षरसहस्राणां विजयस्य द्वारस्य विजयाया राजधान्या अन्येषां च बहूनां विजयराजधानीवास्तव्यानां देवानां देवीनां च 'आहेवच्च'ति आधिपत्यम् अधिपतेः कर्म आधिपत्यं रक्षा इत्यर्थः, सा च रक्षा सामान्येनाप्यारक्षकेणैव क्रियते तत आह—पुरस्य पतिः पुरपतिस्तस्य कर्म पौरपत्यं सर्वेषामग्रेसरत्वमिति भावः, तच्चाग्रेसरत्वं नायकत्वमन्तरेणापि स्वनायकनियुक्तथाविधगृहचिन्तकसामा-न्यपुरषस्येव (स्यात्) ततो नायकत्वप्रतिपत्त्यर्थमाह—'स्वामित्वं' स्वमस्यास्तीति स्वामी तद्भावः स्वामित्वं नायकत्वमित्यर्थः, तदपि च नायकत्वं कदाचित्पोषकत्वमन्तरेणापि भवति यथा हरिणयूथाधिपतेर्हरिणस्य तत आह—भर्तृत्वं—पोषकत्वं 'डुभृन् धारणपोपणयोः'

इति वचनात्, अत एव महत्तरकलं, तदपि चेह महत्तरकलं कस्यचिदाज्ञाविकलस्यापि भवति यथा कस्यचिद्वणिजः स्वदासदासीवर्गं प्रति तत आह—‘आणार्इसरसेणावच्चं’ आज्ञया ईश्वर आज्ञेश्वरः सेनायाः पतिः सेनापतिः आज्ञेश्वरश्चासौ सेनापतिश्च आज्ञेश्वरसेनापतिस्तस्य कर्म आज्ञेश्वरसेनापत्यं स्वसैन्यं प्रत्यद्भुतमाज्ञाप्राधान्यमिति भावः ‘कारयन्’ अन्यैर्नियुक्तैः पुरुषैः पालयन् स्वयमेव, महता र्वेणेति योगः ‘अहय’ति आख्यानकप्रतिवद्धानि यद्विवा ‘अहतानि’ अब्याहृतानि नित्यानि नित्यानुबन्धीनीति भावः, ये नाट्यगीते नाट्यं—नृत्यं गीतं—गानं यानि च वादितानि ‘तन्त्रीतलतालत्रुटितानि’ तन्त्री—त्रीणा तलौ—हस्ततलौ तालः—कंसिका त्रुटितानि—वादित्राणि, तथा यश्च घनमृदङ्गः पटुना पुरुषेण प्रवादितः, तत्र घनमृदङ्गो नाम घनसमानध्वनियो मृदङ्गस्तत एतेषां द्वन्द्वस्तेषां र्वेण ‘दिव्यान्’ प्रधानान् भोगार्हो भोगाः—शब्दादयो भोगभोगास्तान् भुञ्जानः ‘विहरति’ आस्ते ‘से एण्णट्टेण’मित्यादि, तत एतेन ‘अर्थेन’ कारणेन गौतम! एवमुच्यते—विजयद्वारं विजयद्वारं विजयाभिधानदेवस्वामिकलाद् विजयमिति भावः ॥

कहि णं भंते! विजयस्स देवस्स विजया णाम रायहाणी पणत्ता?, गोयमा! विजयस्स णं दास्स पुरत्थिमेणं तिरियमसंखेत्ते दीवसमुद्दे वीतिवत्तिता अण्णंमि जंबुदीवे दीवे वारस जोयणस्सहस्साहं ओगाहित्ता एत्थ णं विजयस्स देवस्स विजया णाम रायहाणी प० वारस जोयणस्सहस्साहं आयामविकखंभेणं सत्ततीसजोयणस्सहस्साहं नव य अडयाले जोयणस्सए किंचिविसेसाहिए परिकखेवेणं पणत्ते ॥ सा णं एगेणं पागारेणं सब्वतो समंता संपरिक्खित्ता ॥ से णं पागारे सत्ततीसं जोयणाहं अद्धजोयणं च उट्ठं उच्चत्तेणं मूले अद्धतेरस जोयणाहं विकखंभेणं मज्जेत्थ

३ प्रतिपत्तौ

मनुष्या०

विजया-

राजधानी

उद्देशः २

सू० १३५

॥ २१७ ॥

सक्कोसाइं छजोयणाइं विक्खंभेणं उट्ठिं तिण्णि सद्धकोसाइं जोयणाइं विक्खंभेणं सूले विच्छिण्णे
मज्झे संखित्ते उट्ठिं तणुए बाहिं वट्ठे अंतो चउरंसे गोपुच्छसंठाणसंठित्ते सव्वकणगामए अच्छे
जाव पडिरूवे ॥ से णं पागारे णाणाविहंपंचवणेहिं कविसीसएहिं उवसोभिए, तंजहा—किण्णेहिं
जाव सुक्खिल्लेहिं ॥ ते णं कविसीसका अद्धकोसं आयामेणं पंचधणुसताइं विक्खंभेणं देसोणमद्ध-
कोसं उट्ठं उच्चत्तेणं सव्वमणिमया अच्छा जाव पडिरूवा ॥ विजयाए णं रायहाणीए एगमेगाए
बाहाए पणुवीसं पणुवीसं दारसतं भवतीति मक्खायं ॥ ते णं दारा बावट्ठिं जोयणाइं अद्धजो-
यणं च उट्ठं उच्चत्तेणं एकतीसं जोयणाइं कोसं च विक्खंभेणं तावतियं चेव पवेसेणं सेता वरक-
णगथूभियागा ईहाभियं० तहेव जथा विजए दारे जाव तवणिज्जवालुगपत्थडा सुहफासा सस्सि-
(म)रीए सरूवा पासातीया ४। तेसि णं दाराणं उभयपासिं दुहतो णिसीहियाए दो वंदणकलसप-
रिवाडीओ पणत्ताओ तहेव भाणियव्वं जाव वणमालाओ ॥ तेसि णं दाराणं उभओ पासिं
दुहतो णिसीहियाए दो दो पंगंठगा पणत्ता, ते णं पंगंठगा एकतीसं जोयणाइं कोसं च आया-
मविक्खंभेणं पन्नरस जोयणाइं अट्ठाइल्ले कोसे बाहल्लेणं पणत्ता सव्ववइरामया अच्छा जाव
पडिरूवा ॥ तेसि णं पंगंठगाणं उट्ठिं पत्तेयं २ पासायवडिसगा पणत्ता ॥ ते णं पासायवडिं-
सगा एकतीसं जोयणाइं कोसं च उट्ठं उच्चत्तेणं पन्नरस जोयणाइं अट्ठाइल्ले य कोसे आयामवि-

क्लृप्तेषु संसृतं चैव जाव समुग्गया णवरं बहुवयणं भाणितव्वं । विजयाए णं रायधानीए ए-
 गमेगे दारे अट्टसयं चक्कज्झयाणं जाव अट्टसतं सेयाणं चउविसाणाणं णागवरकेऊणं, एवामेव
 स पुब्बावरेणं विजयाए रायहाणीए एगमेगे दारे आसीतं २ केउसहस्सं भवतीति मक्खायं ॥ वि-
 जयाए णं रायहाणीए एगमेगे दारे (तेसि णं दाराणं पुरओ) सत्तरस भोमा पणत्ता, तेसि णं
 भोमाणं (भूमिभागा) उल्लोया (य) पउमलया० भत्तिचित्ता ॥ तेसि णं भोमाणं बहुमज्झदेस-
 भाए जे ते नवमनवमा भोमा तेसि णं भोमाणं बहुमज्झदेसभाए पत्तेयं २ सीहासणा पणत्ता,
 सीहासणवणओ जाव दामा जहा हेट्ठा, एत्थ णं अवसेसेसु भोमेसु पत्तेयं पत्तेयं भद्दासणा
 पणत्ता । तेसि णं दाराणं उत्तिमं (उवरिमा) गारा सोलसविधेहिं रयणेहिं उवसोभिया तं चैव
 जाव छत्ताइछत्ता, एवामेव पुब्बावरेण विजयाए रायहाणीए पंच दारसता भवंतीति मक्खाया
 ॥ (सू० १३५)

‘कहि णं भंते ! विजयस्से’त्यादि, क भदन्त ! विजयस्य देवस्य विजया नाम राजधानी प्रज्ञप्ता ? , भगवानाह—गौतम ! विजयस्य
 द्वारस्य पूर्वस्यां दिशि तिर्यग् असङ्खेयाच् द्वीपसमुद्रान् ‘व्यतिव्रज्य’ अतिक्रम्य अत्रान्तरे योऽन्यः जम्बूद्वीपः अधिकृतद्वीपुल्याभि-

१ वृत्तिकारा अतिदिशन्ति ‘तोरणे’त्यादिगाथात्रयं सूत्रादर्शगतं पर न काप्यादर्शेऽत्र दृश्यत इदं, अनेकेषु च स्थानेष्वेवं वृत्तिकारप्राप्तानामादर्शानामिदानी-
 न्तनप्राप्यादर्शाना च परस्परं भिन्नतमत्वात् सूत्रदृश्योर्वैचित्र्यं न च तादृश उपलभ्यते आदर्श इति निरुपाया वयं सर्वत्र द्वयोरेकत्रीकरणे.

३ प्रतिपत्तौ
 मनुष्या०
 विजया-
 राजधानी
 उद्देशः २
 सू० १३५

धानः, अनेन जम्बूद्वीपानामप्यसङ्ख्येयत्वं सूचयति, तस्मिन् द्वादश योजनसहस्राणि अवगाह्य अत्रान्तरे विजयस्य देवस्य योग्या विजया
 नाम राजधानी प्रज्ञप्ता मया शेषैश्च तीर्थकृद्भिः, सा च द्वादश योजनसहस्राणि 'आयामविष्कम्भेन' आयामविष्कम्भाभ्यां, सप्त-
 त्रिंशद् योजनसहस्राणि नव शतानि 'अष्टाचत्वारिंशानि' अष्टचत्वारिंशदधिकानि किञ्चिद्विशेषाधिकानि परिक्षेपेण, इदं च परिक्षेपप-
 रिमाणं 'विक्रवंभवगद्दहगुणकरणी वट्टस्स परिरओ होइ' इति करणवशात्स्वयमानेतव्यम् ॥ 'सा ण'मित्यादि, 'सा' विजयाभिधाना
 राजधानी णमिति वाक्यालङ्कारे एकेन महता प्राकारेण 'सर्वतः' सर्वासु दिक्षु 'समन्ततः' सामस्येन परिक्षिप्ता ॥ 'से ण'मित्यादि,
 स प्राकारः सप्तत्रिंशत् योजनानामर्द्धयोजनमूर्द्धमुच्चैस्त्वेन मूलेऽर्द्धत्रयोदश योजनानि विष्कम्भेन मध्ये षड् योजनानि सन्नोशनानि—एकेन
 क्रोशेनाधिकानि विष्कम्भेन उपरि त्रीणि योजनानि सार्द्धक्रोशानि [योजनानि] सार्द्धानि द्वादश अर्द्धक्रोशाधिकानि (द्वादश) विष्कम्भेन,
 मूले विस्तीर्णो मध्ये संक्षिप्तो, मूलविष्कम्भतोऽर्द्धस्य श्रुतितत्वात्, उपरि तनुको, मध्यविष्कम्भादप्यर्द्धस्य श्रुतितत्वात्, बहिर्दृत्तोऽन्तश्चतुरस्रो
 'गोपुच्छसंस्थानसंस्थितः' ऊर्द्धकृतगोपुच्छसंस्थानसंस्थितः 'सव्वकणगमए' सर्वासना कनकमयः 'अच्छे' इत्यादि विशेषणजातं
 प्राग्वत् ॥ 'से ण'मित्यादि, स प्राकारो नानाविधानि च तानि पञ्चवर्णानि च नानाविधपञ्चवर्णानि तैः, नानाविधत्वं च पञ्चवर्णोपेक्षया
 कृष्णादिवर्णतारतम्यापेक्षया वा द्रष्टव्यं, पञ्चवर्णत्वमेवोपदर्शयति—'किण्हेहिं' इत्यादि ॥ 'ते णं कविसीसगा' इत्यादि, तानि कपिशी-
 र्बकाणि प्रत्येकमर्द्धक्रोशं—धनुःसहस्रप्रमाणमायामेन—दैर्घ्येण पञ्च धनुःशतानि 'विष्कम्भेन' विस्तारेण, देशेनमर्द्धक्रोशमूर्द्धमुच्चैस्त्वेन
 'सव्वमणिमया' इत्यादि सर्वासना मणिमया 'अच्छा' इत्यादि विशेषणकदम्बकं प्राग्वत् ॥ 'विजयाए णं रायहाणीए' इत्यादि,
 विजयाया राजधान्या एकैकस्यां बाहायां पञ्चविंशो—पञ्चविंशत्यधिकं द्वारशतं २ प्रज्ञप्तं, सर्वसङ्ख्यया पञ्च द्वारशतानि ॥ 'ते णं दारा'

इत्यादि, तानि द्वाराणि प्रत्येकं द्वाषष्टियोजनानि अर्द्धयोजनं चोर्द्ध्वसुचैस्त्वेन, एकत्रिंशत्तं योजनानि क्रोशं च विष्कम्भतः, 'तावद्वयं चैवं पवेसेणं' एतावदेव-एकत्रिंशद् योजनानि क्रोशं चेत्यर्थः प्रवेशेन, 'सेया वरकणगथूमियागा' इत्यादि द्वारवर्णनं निरवशेषं तावद्वक्तव्यं यावद्द्वनमालावर्णनम् ॥ 'तेसि णं दाराण'मित्यादि, तेषां द्वाराणां प्रत्येकमुभयोः पार्श्वयोरेकैकनैषेधिकीभावेन 'द्विधातो' द्वि-प्रकारायां नैषेधिक्यां द्वौ द्वौ 'प्रकण्ठकौ' पीठविशेषौ प्रहस्तौ, ते च प्रकण्ठकाः प्रत्येकमेकत्रिंशत्तं योजनानि क्रोशमेकं च आयामविष्कम्भाभ्यां, पञ्चदश योजनानि अर्द्धतृतीयांश्च क्रोशान् बाह्येन 'सव्ववइरामया' इति सर्वासना ते प्रकण्ठका वअरन्नमयाः 'अच्छा सण्हा' इत्यादि विशेषणजातं प्राग्वत् ॥ 'तेसिं पगंठगाण'मित्यादि, तेषां प्रकण्ठकानामुपरि प्रत्येकं 'प्रासादावतंसकः' प्रासादविशेषः प्रज्ञप्तः ॥ 'ते णं पासायवडंसगा' इत्यादि, ते प्रासादावतंसका एकत्रिंशत्तं योजनानि क्रोशं चैकमूर्द्धसुचैस्त्वेन, पञ्चदश योजनानि अर्द्धतृतीयांश्च क्रोशान् आयामविष्कम्भाभ्यां, तेषां च प्रासादानाम् 'अव्भुगगयमूसियपहसियाविव' इत्यादि सामान्यतः स्वरूपवर्णनम् उल्लोकवर्णनं मध्यभूमिभागवर्णनं सिंहासनवर्णनं विजयदूष्यवर्णनं सुक्तादामोपवर्णनं च विजयद्वारवत्, शेषमपि तोरणादिकं विजयद्वारवदिमाभिर्वक्ष्य-माणाभिर्गाथाभिरनुगन्तव्यं, ता एव गाथा आह- 'तोरणे'त्यादि गाथात्रयं, द्वारेषु प्रत्येकमेकैकस्यां नैषेधिक्यां द्वे द्वे तोरणे वक्तव्ये, ते-षां च तोरणानामुपरि प्रत्येकमष्टावष्टौ मङ्गलकानि, तेषां तोरणानामुपरि कृष्णचामरध्वजादयो ध्वजाः, तदनन्तरं तोरणानां पुरतः शालभ-स्त्रिकाः तदनन्तरं नागदन्तकास्तेषु च नागदन्तकेषु दामानि ततो ह्यसङ्घाटादयः सङ्घाटा वक्तव्याः ततो ह्यपङ्क्त्यादयः पङ्क्तयस्तदन-न्तरं ह्यवीध्यादयो वीथयस्ततो ह्यमिथुनकादीनि मिथुनानि ततः पद्मलतादयो लताः ततः 'सोत्थिया' चतुर्दिकसौवस्तिका वक्त-व्यास्ततो वन्दनकलशास्तदनन्तरं शृङ्गारकास्त आदर्शकास्ततः स्थालानि ततः पात्र्यस्तदनन्तरं सुप्रतिष्ठानि ततो मनोगुलिकास्तासु

३ प्रतिपत्तौ
मनुष्या०
विजया-
राजधानी
उद्देशः २
सू० १३५

॥ २१९ ॥

‘वातकरकाः’ वातश्रुताः करका वातकरका जलशून्या इत्यर्थः, तदनन्तरं चित्रा रत्नकरण्डकास्ततो ह्यकण्ठा गजकण्ठा नरकण्ठाः, उपलक्षणमेतत् किंनरकिंपुरुषमहोरगगन्धर्ववृषभकण्ठकाः क्रमेण वक्तव्याः, तदनन्तरं पुष्पादिचङ्गेर्यो वक्तव्यास्ततः पुष्पादिपटलकानि ततः सिंहासनानि तदनन्तरं छत्राणि ततश्चामराणि ततस्तैलादिसमुद्रका वक्तव्यास्ततो ध्वजाः, तेषां च ध्वजानामिदं चरमसूत्रम्—
‘एवामेव सपुत्रावरेणं विजयाए रायहाणीए एगमेगंसि दारंसि असीयं केउसहस्सं भवतीति मक्खायं’ तदनन्तरं भौमानि वक्तव्यानि, तत्सूत्रं साक्षादुपदर्शयति—‘तेसि णं दाराणं’मित्यादि, तेषां द्वाराणां पुरतः सप्तदश भौमानि प्रज्ञप्तानि, तेषां च भौमानां भूमिभागा उल्लोकाश्च प्राग्बद्धक्तव्याः ॥ ‘तेसि णं भौमाणं’मित्यादि, तेषां च भौमानां बहुमध्यदेशभागे यानि नवमनवमानि भौमानि तेषां बहुमध्यदेशभागेषु प्रत्येकं विजयदेवयोग्यं (सिंहासनं यथा) विजयद्वारपञ्चमभौमे किन्तु सपरिवारं सिंहासनं वक्तव्यम्, अवशेषेषु च भौमेषु प्रत्येकं सपरिवारं सिंहासनं प्रज्ञप्तं, ‘तेसि णं दाराणं उवरिमागारा सोलसविहेहिं रयणेहिं उवसोभिता’ इत्यादि प्राग्बत् ॥

विजयाए णं रायहाणीए चउदिसिं पंचजोयणसताइं अवाहाए, एत्थ णं चत्तारि वणसंडा पणत्ता, तंजहा—असोगवणे सत्तवण्णवणे चंपगवणे चूतवणे, पुरत्थिमेणं असोगवणे दाहिणेणं सत्तवण्णवणे पच्चत्थिमेणं चंपगवणे उत्तरेणं चूतवणे ॥ ते णं वणसंडा साइरेगाइं दुवालस जोयणसहस्साइं आयामेणं पंच जोयणसयाइं विक्खंभेणं पणत्ता पत्तेयं पत्तेयं पागारपरिक्खत्ता किण्हा किण्होभासा वणसंडवण्णओ भाणियब्बो जाव बहवे वाणमंतरा देवा य देवीओ य

आसयंति सयंति चिदंति णिसीदंति तुयदंति रमंति ललंति कीलंति मोहंति पुरापोराणां सु-
 चिणाणं सुपरिक्कंताणं सुभाणं कम्मणां कडाणं कल्लाणं फलचित्तिविसेसं पच्चणुभवमाणा विह-
 रंति ॥ तेसि णं वणसंडाणं बहुमज्झदेसभाए पत्तेयं पत्तेयं पासायवडिसगा पणत्ता, ते णं पा-
 सायवडिसगा बावट्ठिं जोयणाइं अद्धजोयणं च उहुं उच्चत्तेणं एकतीसं जोयणाइं कोसं च आया-
 मविक्खंभेणं अब्बुगगतमूसिया तहेव जाव अंतो बहुसमरमणिज्जा भूमिभागा पणत्ता उल्लोया
 पडमभस्सिचित्ता भाणियन्वा, तेसि णं पासायवडिसगाणं बहुमज्झदेसभाए पत्तेयं पत्तेयं सीहा-
 सणा पणत्ता वण्णावासो सपरिवारा, तेसि णं पासायवडिसगाणं उप्पिं बहवे अट्टमंगलगा
 झया छत्तातिच्छत्ता ॥ तत्थ णं चत्तारि देवा महिद्धीया जाव पलिओवमट्ठितीया परिवसंति, तं-
 जहा—असोए सत्तवण्णे चंपए चूते ॥ तत्थ णं ते साणं साणं वणसंडाणं साणं साणं पासाय-
 वडिसयाणं साणं साणं सामाणियाणं साणं साणं अग्गमहिसीणं साणं साणं परिसाणं साणं
 साणं आयरक्खदेवाणं आहेवच्चं जाव विहरति ॥ विजयाए णं रायहाणीए अंतो बहुसमरमणिज्जे
 भूमिभागे पणत्ते जाव पंचवण्णेहिं मणीहिं उवसोभिए तणसइविहूणे जाव देवा य देवीओ य
 आसयंति जाव विहरंति । तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं
 एगे महं ओवरियालेणे पणत्ते बारस्स जोयणसयाइं आयामक्किक्खंभेणं तित्ति जोयणसहस्साइं

३ प्रतिपत्तौ
 मनुष्या०
 वनषण्डा-
 धि०
 उद्देशः २
 सू० १३६

॥ २२० ॥

सत्त य पंचाणउत्ते जोयणसत्ते किंचिविसेसाहिए परिक्खेवेणं अद्धकोसं बाहल्लेणं सब्वजंबूणता-
मतेणं अच्छे जाव पडिरूवे ॥ से णं एगाए पडमवरवेइयाए एगेणं वणसंडेणं सब्वतो समंता सं-
परिक्खत्ते पडमवरवेतियाए वण्णओ जाव विहरंति, से णं वणसंडे देसूणाइं
दो जोयणाइं चक्खवालविकखंभेणं ओवारियालयणसमपरिक्खेवेणं ॥ तस्स णं ओवारियालय-
णस्स चउद्धिसिं चत्तारि तिसोवाणपडिरूवगा पणत्ता, वण्णओ, तेसि णं तिसोवाणपडिरूवगाणं
पुरतो पत्तेयं पत्तेयं तोरणा पणत्ता छत्तातिछत्ता ॥ तस्स णं लवारियालयणस्स उप्पिं बहुसम-
रमणिल्ले भूमिभागे पणत्ते जाव मणीहिं लवसोभिते मणिवण्णओ, गंधरसफासो, तस्स णं बहु-
समरमणिल्लस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं एगे महं मूलपासायवडिसए पणत्ते,
से णं पासायवडिसए बावडिं जोयणाइं अद्धजोयणं च उडुं लच्चत्तेणं एकतीसं जोयणाइं कोसं च
आयामविकखंभेणं अब्भुग्गयमूसियप्पहसिते तहेव तस्स णं पासायवडिसगस्स अंतो बहुसमर-
मणिल्ले भूमिभागे पणत्ते जाव मणिफासे उल्लोए ॥ तस्स णं बहुसमरमणिल्लस्स भूमिभागस्स
बहुमज्झदेसभागे एत्थ णं एगा महं मणिपेढिया पन्नत्ता, सा च एणं जोयणमायामविकखंभेणं अद्ध-
जोयणं बाहल्लेणं सब्वमणिमई अच्चा सण्हा ॥ तीसे णं मणिपेढियाए लवरिं एगे महं सीहासणे
पन्नत्ते, एवं सीहासणवण्णओ सपरिवारो, तस्स णं पासायवडिसगस्स उप्पिं बहवे अट्टमंग-

लगा झया छत्तातिछत्ता ॥ से णं पासायवडिसए अण्णेहिं चउहिं तदद्दुच्चत्तप्पमाणमेत्तेहिं पासा-
 यवडिसएहिं सब्वतो समंता संपरिक्खित्ते, ते णं पासायवडिसगा एक्कतीसं जोयणाइं कोसं च
 उडुं उच्चत्तेणं अद्धसोलसजोयणाइं अद्धकोसं च आयामविक्लंभेणं अब्भुगगतं तहेव, तेसि णं
 पासायवडिसयाणं अंतो बहुसमरमणिज्जा भूमिभागा उल्लोया ॥ तेसि णं बहुसमरमणिज्जाणं भूमि-
 भागाणं बहुमज्झदेसभाए पत्तेयं सीहासणं पणत्तं, वणओ, तेसिं परिवारभूता भद्दासणा
 पणत्ता, तेसि णं अट्टमंगलगा झया छत्तातिछत्ता ॥ ते णं पासायवडिसका अण्णेहिं चउहिं
 चउहिं तदद्दुच्चत्तप्पमाणमेत्तेहिं पासायवडिसएहिं सब्वतो समंता संपरिक्खित्ता ॥ ते णं पासा-
 यवडिसका अद्धसोलसजोयणाइं अद्धकोसं च उडुं उच्चत्तेणं देसूणाइं अट्ट जोयणाइं आयामवि-
 क्लंभेणं अब्भुगगयं तहेव, तेसि णं पासायवडिसगाणं अंतो बहुसमरमणिज्जा भूमिभागा उ-
 ल्लोया, तेसि णं बहुसमरमणिज्जाणं भूमिभागाणं बहुमज्झदेसभाए पत्तेयं पत्तेयं पडमासणा प-
 नत्ता, तेसि णं पासायाणं अट्टमंगलगा झया छत्तातिछत्ता ॥ ते णं पासायवडिसगा अण्णेहिं च-
 उहिं तदद्दुच्चत्तप्पमाणमेत्तेहिं पासायवडिसएहिं सब्वतो समंता संपरिक्खित्ता ॥ ते णं पासाय-
 वडिसका देसूणाइं अट्ट जोयणाइं उडुं उच्चत्तेणं देसूणाइं चत्तारि जोयणाइं आयामविक्लंभेणं अ-
 ब्भुगगतं भूमिभागा उल्लोया भद्दासणाइं उवरिं मंगलगा झया छत्तातिछत्ता, ते णं पासायव-

३ प्रतिपत्तौ
 मनुष्या०
 वनवण्डा-
 धि०
 उद्देशः २
 सू० १३६

॥ २२१ ॥

डिसगा अण्णेहिं चडहिं तदद्दुच्चत्तप्पमाणमेत्तेहिं पासायवडिसएहिं सव्वतो समंता संपरि-
 विलत्ता । ते णं पासायवडिसगा देसूणाहं चत्तारि जोयणाहं उडुं उच्चत्तेणं देसूणाहं दो जोयणाहं
 आयामविवलंभेण अब्भुग्गयमूसियं भूमिभागा उल्लोया पडमासणाहं उवरिं मंगलगा झया
 छत्ताइच्छत्ता ॥ (सू० १३६)

‘विजयाए णं रायहाणीए’ इत्यादि, विजयाया राजधान्याः ‘चउदिसि’मिति चतस्रो दिशः समाहृताश्चतुर्दिक् तस्मिन् चतु-
 र्दिशि-चतस्रु दिक्षु पञ्च पञ्च योजनशतानि ‘अवाहाए’ इति बाधनं वाधा-आक्रमणं तस्यामवाधायां कृत्विति गम्यते, अपान्त-
 रालेषु मुक्त्विति भावः, चत्वारो वनखण्डाः प्रज्ञप्ताः, ‘तद्यथे’त्यादि, तानेव वनखण्डान् नामतो दिग्भेदतश्च दर्शयति, अशोकवृक्षप्रधानं
 वनमशोकवनम्, एवं सप्तपर्णवनं चम्पकवनं चूतवनमपि भावनीयं, ‘पुव्वेण असोगवण’मित्यादिरूपा गाथा पाठसिद्धा (अत्र तु न) ॥ ‘ते
 णं वणसंडा’ इत्यादि, ते वनखण्डाः सातिरेकाणि द्वादश योजनसहस्राण्यायामेन पञ्च योजनशतानि विष्कम्भेन प्रत्येकं प्रज्ञप्ताः प्रत्येकं
 प्राकारपरिक्षिप्ताः, पुनः कथम्भूतास्ते वनखण्डाः ? इत्यादि पद्मवरवेदिकाबहिर्वनखण्डवत्तावदविशेषेण वक्तव्यं यावत् ‘तत्थ णं वहवे
 वाणमंतरा देवा य देवीओ य आसयंति जाव विहरंति’ ॥ ‘तेसि ण’मित्यादि, तेषां वनखण्डानां बहुमध्यदेशभागे प्रत्येकं प्रासादाव-
 तंसकाः प्रज्ञप्ताः, ते च प्रासादावतंसका द्वाषष्टिर्योजनान्यर्द्धयोजनं चोर्द्ध्वमुच्चैस्त्वेन एकत्रिंशत् योजनानि क्रोशं च विष्कम्भेन ‘अब्भु-
 ग्गयमूसियपहसियाविव’ इत्यादि प्रासादावतंसकानां वर्णनं निरवशेषं तावद्वक्तव्यं यावत्तत्र प्रत्येकं सिंहासनं सपरिवारं । ‘तत्थ ण’
 मित्यादि, तेषु वनखण्डेषु प्रत्येकमेकैकदेवभावेन चत्वारो देवा महर्द्धिका यावत् ‘महल्लुइया महावला महायसा महासोक्खा महाणु-

भावा' इति परिग्रहः पत्योपमस्थितिकाः परिवसन्ति, तद्यथा—'असौए' इत्यादि, अशोकवनेऽशोकः सप्तपर्णवने सप्तपर्णः चम्पकवने चम्पकः चूतवने चूतः ॥ 'तेसि ण'मि(तत्थ णं ते इ) त्यादि, ते अशोकादयो देवास्तस्य वनखण्डस्य स्वस्य प्रासादावतंसकस्य, सूत्रे बहुवचनं प्राकृतत्वात्, प्राकृते हि वचनव्यत्ययो भवतीति, स्वेषां स्वेषां सामानिकसहस्राणां स्वासां स्वासामग्रमहिषीणां सपरिवाराणां स्वासां स्वासां पर्पदां स्वेषां स्वेषामनीकानां (अनीकाधिपतीनां) स्वेषां स्वेषामालरक्षकाणाम् 'आहेवचं पोरेवच'मित्यादि प्राग्वत् ॥ 'विजयाए ण'-मित्यादि, विजयाया राजधान्या अन्तर्वहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः, तस्य 'से जहानामए आलिगपुस्खरेइ वा' इत्यादि वर्णनं प्राग्वत् निरवशेषं तावद्धकव्यं यावन्मणीनां स्पर्शः, तस्य च बहुममरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागे, अत्र महद् एकमुपकारिका-लयनं प्रज्ञप्तं, राजधानीस्वामिसत्कप्रासादावतंसकादीन् उपकरोति—उपष्टभ्रातीत्युपकारिका—राजधानीस्वामिसत्कप्रासादावतंसकादीनां पीठिका, अन्यत्र लियमुपकार्योपकारकेति प्रसिद्धा, उक्तञ्च—“गृहस्थानं स्युतं राक्षामुपकार्योपकारका” इति, उपकारिकालयनमिव उपकारिकालयनं तद् द्वादश योजनशतानि 'आयामविष्कम्भेन' आयामविष्कम्भाभ्यां, त्रीणि योजनसहस्राणि सप्त योजनशतानि पञ्चनवतानि—पञ्चनवत्यधिकानि किञ्चिद्विशेषाधिकानि परिक्षेपेण प्रज्ञप्तानि, परिक्षेपपरिमाणं चेदं प्रागुक्तकरणवशात्स्वयमानेतव्यम्, अर्द्धकोशं—धनुःसहस्रपरिमाणं बाहल्येन 'सव्वजंणुणयामए' इति सर्वात्मना जाम्बूनदमयम्, 'अच्छे' इत्यादि विशेषणजातं प्राग्वत्, 'से ण'मित्यादि, 'तद्' उपकारिकालयनम् एकया पद्मवरवेदिकया तत्पृष्ठभाविन्या एकेन च वनपण्डेन 'सर्वतः' सर्वासु दिक्षु 'समन्ततः' सामस्येन संपरिक्षिप्तं, पद्मवरवेदिकावर्णको वनपण्डवर्णकः प्राग्वन्निरवशेषो वक्तव्यो यावत् 'तत्थ बह्वे वाणमंतरा देवा य देवीओ य आसयंति सयंति जाव विहरंति' इति ॥ 'तस्स ण'मित्यादि, तस्य उपकारिकालयनस्य 'चउदिसि'ति चतुर्दिशि चतस्रस्यु

३ प्रतिपत्तौ

मनुष्यां

वनपण्डा-

धि०

उद्देशः २

सू० १३६

॥ २२२ ॥

वा-

भि०

गि-

गुत्तिः

२ ॥

दिक्षु एकैकस्यां दिशि एकैकभावेन चत्वारि त्रिसोपानप्रतिरूपकाणि—प्रतिविशिष्टरूपाणि त्रिसोपानानि प्रज्ञप्तानि, त्रिसोपानवर्णकः पूर्ववद्वक्तव्यः, तेषां च त्रिसोपानप्रतिरूपकाणां पुरतः प्रत्येकं प्रत्येकं तोरणं प्रज्ञप्तं, तेषां च तोरणानां वर्णनं प्राग्वद्वक्तव्यम् ॥ 'तस्स ण'मित्यादि, 'तस्य' उपकारिकालयनस्य उपरि बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः, 'से जहानामए' इत्यादि भूमिभागवर्णनं प्राग्वत्तावद्वाच्यं यावन्मणीनां स्पर्शः, तस्य च बहुसमरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागेऽत्र महानेको मूलप्रासादावतंसकः प्रज्ञप्तः, स च द्वाषष्टियोजनानि अर्द्धं च योजनमूर्द्धमुच्चैस्त्वेन, एकत्रिंशतं योजनानि क्रोशं चायामविष्कम्भाभ्याम्, 'अब्भुगयमूसियपहसियाविवे'त्यादि, तस्य वर्णनं मध्येभूमिभागवर्णनं सिंहासनवर्णनं शेषाणि च भद्रासनानि तत्परिवारभूतानि विजयद्वारबहिःस्थितप्रासादवद्भावनीथानि ॥ 'तस्स ण'मित्यादि, तस्य मूलप्रासादावतंसकस्य बहुमध्यदेशभागेऽत्र महती एका मणिपीठिका प्रज्ञप्ता, सा चैकं योजनमायामविष्कम्भाभ्यामर्द्धयोजनं बाहल्येन 'सव्वमणिमयी' इति सर्वात्मना मणिमयी 'अच्छा सण्हा' इत्यादि विशेषणकदम्बकं प्राग्वत् ॥ 'तीसे ण'मित्यादि, तस्या मणिपीठिकाया उपरि अत्र महदेकं सिंहासनं प्रज्ञप्तं, तस्य च सिंहासनस्य परिवारभूतानि शेषाणि भद्रासनानि प्राग्वद्वक्तव्यानि ॥ 'से ण'मित्यादि, स च मूलप्रासादावतंसकोऽन्यैश्चतुर्भिर्मूलप्रासादावतंसकैस्तदूर्ध्वोच्चत्वप्रमाणमात्रैः—मूलप्रासादावतंसकाद्धोच्चत्वप्रमाणैः सर्वतः समन्तात्संपरिक्षिप्तः, तदूर्ध्वोच्चत्वप्रमाणमेव दर्शयति—एकत्रिंशतं योजनानि क्रोशं चैकमूर्द्धमुच्चैस्त्वेन, पञ्चदश योजनानि अर्द्धतृतीयांश्च क्रोशान् आयामविष्कम्भाभ्यां, तेषामपि 'अब्भुगयमूसियपहसियाविवे'त्यादि स्वरूपवर्णनं मध्येभूमिभागवर्णनमुल्लोकवर्णनं च प्राग्वत् ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां प्रासादावतंसकानां बहुमध्यदेशभागे प्रत्येकं प्रत्येकं सिंहासनं प्रज्ञप्तं, तेषां च सिंहासनानां वर्णनं प्राग्वत्, नवरमत्र सिंहासनानां शेषाणि परिवारभूतानि न वक्तव्यानि ॥ 'ते णं पासा-

यवर्द्धसया' इत्यादि, ते प्रासादावतंसका अन्यैश्चतुर्भिः प्रासादावतंसकैस्तद्वर्द्धोच्चलप्रमाणमात्रैः—मूलप्रासादावतंसकपरिवारभूतप्रासादाव-
 तंसकाद्धोच्चलप्रमाणमात्रैर्मूलप्रासादापेक्षया चतुर्भागमात्रप्रमाणैरित्यर्थः सर्वतः समन्तात्संपरिक्षिप्ताः, तद्वर्द्धोच्चलप्रमाणमेव दर्शयति
 —'ते ण'मित्यादि, ते प्रासादावतंसकाः पञ्चदश योजनानि अर्द्धवृत्तीयांश्च क्रोशान् ऊर्द्धमुच्चैस्त्वेन देशोनानि अष्टौ योजनानि आया-
 मविष्कम्भाभ्यां, सूत्रे च 'आयामविक्स्वभेण'ति एकवचनं समाहारविवक्षणात्, एवमन्यत्रापि भावनीयम्, एतेषामपि 'अब्जुगयमू-
 सिये'त्यादि स्वरूपवर्णनं मध्येभूमिभागवर्णनमुल्लोकवर्णनं सिंहासनवर्णनं च प्राग्वत् केवलमत्रापि सिंहासनमपरिवारं वक्तव्यम् ॥
 'ते ण'मित्यादि, तेऽपि प्रासादावतंसका अन्यैश्चतुर्भिः प्रासादावतंसकैस्तद्वर्द्धोच्चलप्रमाणमात्रैः—अनन्तरोक्तप्रासादावतंसकाद्धोच्चलप्रमाणै-
 र्मूलप्रासादापेक्षयाऽष्टभागमात्रप्रमाणैरित्यर्थः सर्वतः समन्तात्संपरिक्षिप्ताः, तदेव तद्वर्द्धोच्चलप्रमाणमात्रमुपदर्शयति—'ते ण'मित्यादि,
 ते प्रासादावतंसका देशोनानि अष्टौ योजनानि ऊर्द्धमुच्चैस्त्वेन देशोनानि चत्वारि योजनान्यायामविष्कम्भाभ्यां तेषामपि 'अब्जुगयमू-
 सियपहसियाविवे'त्यादि स्वरूपादिवर्णनमनन्तरप्रासादावतंसकवत् ॥ (एतयोः सूत्रयोर्मूलपाठो न दृश्यते) 'ते ण'मित्यादि, तेऽपि च प्रासा-
 दावतंसका अन्यैश्चतुर्भिः प्रासादावतंसकैस्तद्वर्द्धोच्चलप्रमाणमात्रैः—अनन्तरोक्तप्रासादावतंसकाद्धोच्चलप्रमाणमात्रैर्मूलप्रासादावतंसकापेक्षया
 षोडशभागप्रमाणमात्रैरित्यर्थः सर्वतः समन्ततः संपरिक्षिप्ताः, तद्वर्द्धोच्चलप्रमाणमेव दर्शयति—'ते ण'मित्यादि, ते प्रासादावतंसका
 देशोनानि चत्वारि योजनान्यूर्द्धमुच्चैस्त्वेन देशोने द्वे योजने आयामविष्कम्भाभ्यां, तेषामपि स्वरूपवर्णनं मध्येभूमिभागवर्णनमुल्लोक-
 वर्णनं सिंहासनवर्णनं च परिवारवर्जितं प्राग्वत्, तदेवं चतस्रः प्रासादावतंसकपरिपाट्यो भवन्ति, क्वचित्सिद्ध एव दृश्यन्ते न
 चतुर्थी ॥

३ प्रतिपत्तौ
 मनुष्या०
 सभावर्णनं
 उद्देशः २
 सू० १३६

॥ २२३ ॥

तस्स णं मूलपासायवडैसगस्स उत्तरपुरत्थिमे णं एत्थ णं विजयस्स देवस्स सभा सुधम्मा
 पणत्ता अद्धत्तेरसजोयणाइं आयामेणं छ सक्कोसाइं जोयणाइं विक्खंभेणं णव जोयणाइं उडुं उच्च-
 तेणं, अणेगखंभसतसंनिविट्ठा अब्भुगगयसुकयवइरवेदिया तोरणवररतियसालभंजिया सुसि-
 लिट्ठविसिट्ठलट्ठसंठियपसत्थवेरुलियविमलखंभा णाणामणिकणगरयणखइयउज्जलबहुसमसुवि-
 भत्तचित्ता(णिचिय)रमणिज्जकुट्टिमतला ईहमियउसभतुरगणरमगरविहगवालगकिण्णररुरुसर-
 भचमरकुंजरवणलयपउमलयभत्तिचित्ता थंभुगगयवइरवेइयापरिगयाभिरामा विज्जाहरजमलजु-
 यलजंतजुत्ताचिव अच्चिसहस्समालणीया रूवगसहस्सकलिया भिसमाणी भिभिभसमाणी
 चक्खुलोयणलेसा सुहफासा सस्सिरीयरूवा कंचणमणिरयणथूभियागा नाणाविहपंचवण-
 धंटापडागपडिमंडितगसिहरा धवला मिरीइकवचं विणिम्भुयंती लाउल्लोइयमहिया गोसीसस-
 रसरत्तचंदणदइरदिन्नपंचंशुलितला उवाचियचंदणकलसा चंदणघडसुकयतोरणपडिडुवारदेस-
 भागा आसत्तोसत्ताविउलवट्टवग्घारियमल्लदामकलावा पंचवणसरससुरभिसुक्कपुप्फपुंजोवयार-
 कलिता कालाशुरुपरकुंदुरुक्कतुरुक्कधूवमघमधैतंगंधुच्चुयाभिरामा सुगंधवरगंधिया गंधवट्टिञ्चुया
 अच्छरणसंधसंविक्किन्ना दिव्वतुडियमधुरसइसंपणाइया सुरम्मा सब्बरयणामती अच्छा जाव
 पडिरूवा ॥ तीसे णं सोहम्माए सभाए तिदिंसिं तओ द्वारा पणत्ता ॥ ते णं द्वारा पत्तेयं पत्तेयं

दो दो जोयणाहं उहुं उच्चत्तेणं एगं जोयणं विक्खंभेणं तावहयं चैव पवेसेणं सेयां वरकणगथू-
 भियागा जाव वणमालादारवन्नओ ॥ तेसि णं दाराणं पुरओ सुहमंडवा पणत्ता, ते णं सुहमंडवा
 अद्धतेरसजोयणाहं आयामेणं छजोयणाहं सक्कोसाहं विक्खंभेणं साहरेगाहं दो जोयणाहं उहुं
 उच्चत्तेणं सुहमंडवा अणेणखंभसयसंनिविट्ठा जाव उल्लोया भूमिभागवण्णओ ॥ तेसि णं सुहमं-
 डवाणं उवरिं पत्तेयं पत्तेयं अट्टमंगला पणत्ता सोत्थिय जाव मच्छं ॥ तेसि णं सुहमंडवाणं
 पुरओ पत्तेयं पत्तेयं पेच्छाघरमंडवा पणत्ता, ते णं पेच्छाघरमंडवा अद्धतेरसजोयणाहं आयामेणं
 जाव दो जोयणाहं उहुं उच्चत्तेणं जाव मणिफासो ॥ तेसि णं बहुमज्झदेसभाए पत्तेयं पत्तेयं वहरामय-
 अक्खाडगा पणत्ता, तेसि णं वहरामयाणं अक्खाडगाणं बहुमज्झदेसभाए पत्तेयं २ मणिपीडिया
 पणत्ता, ताओ णं मणिपीडियाओ जोयणमेगं आयामविक्खंभेणं अद्धजोयणं बाहल्लेणं सब्वम-
 णिमईओ अच्छाओ जाव पडिरूवाओ ॥ तासि णं मणिपीडियाणं उट्ठिं पत्तेयं पत्तेयं सीहासणा
 पणत्ता, सीहासणवण्णओ जाव दामा परिवारो । तेसि णं पेच्छाघरमंडवाणं उट्ठिं अट्टमंगलगा
 झया छत्तातिच्छत्ता ॥ तेसि णं पेच्छाघरमंडवाणं पुरतो तिदिंसिं तओ मणिपेडियाओ पं० ताओ णं
 मणिपेडियाओ दो जोयणाहं आयामविक्खंभेणं जोयणं बाहल्लेणं सब्वमणिमतीओ अच्छाओ जाव
 पडिरूवाओ ॥ तासि णं मणिपेडियाणं उट्ठिं पत्तेयं पत्तेयं चेहयथूभा पणत्ता, ते णं चेहयथूभा

३ प्रतिपत्तौ
 मनुष्या०
 सभावर्णनं
 उद्देशः २
 सू० १३७

॥ २२४ ॥

दो जोयणाई आयामविक्रंभेणं सातिरेगाई दो जोयणाई उहुं उच्चत्तेणं सेया संखं कुंदं दगरयाम-
 यमहितफेणपुंजसणिकासा सव्वरयणामया अच्छा जाव पडिरूवा ॥ तेसि णं चेहयथूभाणं
 उप्पिं अट्ट मंगलगा बहुकिण्हचामरझया पणत्ता छत्तातिछत्ता ॥ तेसि णं चेतियथूभाणं
 चउद्दिसिं पत्तेयं पत्तेयं चत्तारि मणिपेढियाओ प०, ताओ णं मणिपेढियाओ जोयणं आयाम-
 विक्रंभेणं अट्टजोयणं बाहल्लेणं सव्वमणिमईओ ॥ तासि णं मणिपीढियाणं उप्पिं पत्तेयं
 पत्तेयं चत्तारि जिणपडिमाओ जिणुस्सेहपमाणमेत्ताओ पलियं कणिसणणाओ थूमाभिसुहीओ
 सन्निविट्ठाओ चिंढंति, तंजहा—उसभा वद्धमाणा चंदाणणा वारिसेणा ॥ तेसि णं चेतियथू-
 भाणं पुरतो तिदिसिं पत्तेयं पत्तेयं मणिपेढियाओ पन्नत्ताओ, ताओ णं मणिपेढियाओ दो दो
 जोयणाई आयामविक्रंभेणं जोयणं बाहल्लेणं सव्वमणिमईओ अच्छाओ लण्हाओ सण्हाओ
 घट्ठाओ मट्ठाओ णिप्पंकाओ णीरयाओ जाव पडिरूवाओ । तासि णं मणिपेढियाणं उप्पिं पत्तेयं
 पत्तेयं चेहयथूखा पणत्ता, ते णं चेतियथूखा अट्टजोयणाई उहुं उच्चत्तेणं अट्टजोयणं उव्वेहेणं
 दो जोयणाई खंधी अट्टजोयणं विक्रंभेणं छजोयणाई विडिमा बहुमज्झदेसभाए अट्टजोयणाई
 आयामविक्रंभेणं साइरेगाई अट्टजोयणाई सव्वग्गेणं पणत्ताई । तेसि णं चेहयथूखाणं अय-
 मेतारूवे वण्णावासे पणत्ते, तंजहा—वहरामया मूला रययसुपतिट्ठिता विडिमा रिट्टामयविपुल-

कंदवेरुलियरुतिलखंधा सुजातरुवपढमगविसालसाली नाणामणिरयणविविधसाहृप्पसाहवेरुलि-
 यपत्ततवणिज्जपत्तवेँटा जंबूणयरत्तमउयसुकुमालपवालपल्लवसोभंतवरंकुरगसिहरा विचित्तम-
 गिरयणसुरभिक्कुसुमफलभरणमिणिवुतिकरा सच्छाया सग्गभा समिरीया सउज्जोया अमयरस-
 समरसफला अधियं णयणमणिवुतिकरा पासातीया दरिसणिज्जा अभिरुवा पडिरुवा ॥ ते
 णं चेइयरुक्खा अन्नोहिं बहूहिं तिलयलवयच्छत्तोवगसिरीससत्तवन्नदहिवन्नलोद्धवचंदणनीवकु-
 डयकयंपणसतालतमालपियालपियंगुपारावयरायरुक्खनंदिरुक्खोहिं सब्वओ समंता संपरि-
 क्खत्ता ॥ ते णं तिलया जाव नंदिरुक्खा मूलवंतो कन्दमंतो जाव सुरम्मा ॥ ते णं तिलया
 जाव नंदिरुक्खा अन्नोहिं बहूहिं पउमलयाहिं जाव सामलयाहिं सब्वतो समंता संपरिक्खत्ता,
 ताओ णं पउमलयाओ जाव सामलयाओ निच्चं कुसुमियाओ जाव पडिरुवाओ ॥ तेसि णं चे-
 तियरुक्खाणं उष्पिं बहवे अट्टमंगलगा झया छत्तात्तिच्छत्ता ॥ तेसि णं चेइयरुक्खाणं पुरतो
 त्तिदिसिं तओ मणिपेढियाओ पणत्ताओ, ताओ णं मणिपेढियाओ जोयणं आयामविकखंभेणं
 अद्धजोयणं बाहल्लेणं सब्वमणिमतीओ अच्छा जाव पडिरुवाओ ॥ तासि णं मणिपेढियाणं
 उष्पिं पत्तेयं माहिंदझया अद्धमाहं जोयणाहं उट्टं उच्चत्तेणं अद्धकोसं उव्वेहेणं अद्धकोसं
 विकखंभेणं बइरामयवट्टलट्टसंठियसुसिलिट्टपरिघट्टमट्टसुपत्तिट्टिता विसिद्धा अणेगवरपंचव-

३ प्रतिपत्तो
 मनुष्या०
 सभावर्णनं
 उद्देशः २
 सू० १३७

॥ २२५ ॥

णकुडभीसहसपरिमंडियाभिरामा वाड्छुयविजयवेजयंतीपडागा छत्तातिछत्तकालिया तुंगा
 गगणतलमभिलंघमाणसिहरा पासादीया जाव पडिरूवा ॥ तेसि णं महिंदज्झयाणं उट्ठिं अट्ट-
 ट्टमंगलगा झया छत्तातिछत्ता ॥ तेसि णं महिं दज्झयाणं पुरतो तिदिसिं तओ णंदाओ पुक्ख-
 रिणीओ पं० ताओ णं पुक्खरिणीओ अद्धतेरसजोयणाइं आयामेणं सक्कोसाइं छ जोयणाइं
 विक्खंभेणं दसजोयणाइं उव्वेहेणं अच्छाओ सणहाओ पुक्खरिणीवण्णओ पत्तेयं पत्तेयं पडमवर-
 वेइयापरिक्खत्ताओ पत्तेयं वंणसंडपरिक्खत्ताओ वण्णओ जाव पडिरूवाओ ॥ तेसि णं
 पुक्खरिणीणं पत्तेयं २ तिदिसिं तिसोवाणपडिरूवगा पं०, तेसि णं तिसोवाणपडिरूवगाणं वण्ण-
 ओ, तोरणा भाणियव्वा, जाव छत्तातिच्छत्ता सभाए णं सुहम्माए छ मणोगुलिसाहस्सीओ प-
 ण्णत्ताओ, तंजहा—पुरत्थिमे णं दो साहस्सीओ पच्चत्थिमेणं दो साहस्सीओ दाहिणेणं एगसा-
 हस्सी उत्तरेणं एगा साहस्सी, तासु णं मणोगुलियासु बहवे सुवण्णरूपामया फलगा पण्णत्ता,
 तेसु णं सुवण्णरूपामएसु फलगेसु बहवे बहरामया णागदंतगा पण्णत्ता, तेसु णं बहरामएसु
 नागदंतएसु बहवे किण्हसुत्तवट्टवघारितमल्लदामकलावा जाव सुक्खिलवट्टवघारितमल्लदामक-
 लावा, ते णं दामा तवणिल्लंबूसगा जाव चिदंति ॥ सभाए णं सुहम्माए छगोमाणसीसाहस्सी-
 ओ पण्णत्ताओ तंजहा—पुरत्थिमेणं दो साहस्सीओ, एवं पच्चत्थिमेणवि दाहिणेणं सहस्सं एवं

उत्तरेणवि, तासु णं गोमाणसीसु बहवे सुवणरूपमया फलगा पं० जाव तेसु णं चहरामएसु
नागदंतएसु बहवे रयतामया सिक्कता पणत्ता, तेसु णं रयतामएसु सिक्कएसु बहवे वेरुलि-
यामईओ धूवघडिताओ पणत्ताओ, ताओ णं धूवघडियाओ कालागुरुपवरकुंदुरुक्कतुरुक्क जाव
घाणमणणिवुइकरेणं गंधेणं सब्वतो समंता आपूरमाणीओ चिट्ठंति। सभाए णं सुधम्माए अंतो
बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पणत्ते जाव मणीणं फासो उल्लोया पउमलयभत्तिचित्ता जाव सब्व-
तवणिज्जमए अच्छे जाव पडिरूवे ॥ (सू० १३७)

‘तस्स णं’मित्यादि, तस्य मूलप्रासादादावतंसकस्य ‘उत्तरपूर्वस्याम्’ ईशानकोण इत्यर्थः; ‘अत्र’ एतस्मिन् भागे विजयस्य देवस्य योग्या
सभा सुधर्मो नाम विशिष्टच्छन्दकोपेता साऽद्धेत्रयोदशयोजनान्यायामेन पट् सक्रोशानि योजनानि विष्कम्भेन नव योजनानि ऊर्द्धुमुच्चै-
रत्लेन ‘अप्येगे’त्यादि अनेकेषु स्तम्भशतेषु सन्निविष्टा अनेकस्तम्भशतसन्निविष्टा ‘अब्भुगयसुकयववेइया तोरणवरइयसालभंजिया
सुसिलिद्धविसिद्धसंठियपसत्थवेरुलियविमलवंभा’ अभ्युद्गता-अतिरमणीयतया द्रष्टृणां प्रत्यभिमुखमुत्-प्राबल्येन स्थिता सुकृतेव
सुकृता निपुणशिल्पिरचितेवेति भावः; अभ्युद्गता चासौ सुकृता च अभ्युद्गतसुकृता वज्रवेदिका-द्वारमुण्डकोपरि वज्ररत्नमयी वेदिका तोरणं
चाभ्युद्गतसुकृतं यत्र सा तथा, तथा वराभिः-प्रधानाभिः रचिताभिः-विरचिताभिः रतिदाभिर्वा सालभञ्जिकाभिः सुस्फिष्टा-संबद्धा
विशिष्टं-प्रधानं लष्टं-मनोह्रं संस्थितं-संस्थानं येषां ते विशिष्टलष्टसंस्थिताः प्रशस्ताः-प्रशंसास्पदीभूता वैडूर्यस्तम्भाः-वैडूर्यरत्नमयाः
स्तम्भा यस्यां सा वररचितशालभञ्जिकासुस्फिष्टविशिष्टलष्टसंस्थितप्रशस्तवैडूर्यस्तम्भा, ततः पूर्वपदेन कर्मधारयः; तथा नानामणिकन-

३ प्रतिपत्तौ
मनुष्या०
सभावर्णनं
उक्तेयः २
सू० १३७

॥ २२६ ॥

करत्रानि खचितानि यत्र स नानामणिकनकरत्नखचितः, निष्ठान्तस्य परनिपातो भार्योद्दिदर्शनात्, नानामणिकनकरत्नखचितः उ-
 ज्वलो-निर्ममलो बहुसमः-अत्यन्तसमः सुविभक्तो निचितो-निविडो रमणीयश्च भूमिभागो यस्यां सा नानामणिकनकरत्नखचितोज्ज्व-
 लबहुसमसुविभक्त (निचितरमणीय) भूमिभागा 'ईहामिगडसहतुरगनरमगरविहगवालगकिन्नररुहरसरभचमरकुञ्जरवणलयपडमलयभत्ति-
 चित्सा' इति तथा स्तम्भोद्गतया-स्तम्भोपरिवर्तिन्या वज्रवेदिकया-वज्ररत्नमय्या वेदिकया सती याऽभिरामा स्तम्भोद्गत-
 वज्रवेदिकापरिगताभिरामा 'विजाहजमलजुगलजंतजुत्ताविव अच्चिसहस्समालणीया रूवगसहस्सकलिया 'भिसमाणा भिञ्जिभसमाणा
 चम्बुछोयणलेसा सुहफासा सस्सिरीयरूवा' इति प्रागवत् 'कंचणमणिरयणथूभियागा' इति काञ्चनमणिरत्नानां स्तूपिका-शिलरं यस्याः
 सा काञ्चनमणिरत्नस्तूपिकाका 'नाणाविहंपंचवण्णधंटापडागपरिमंडियगसिहरा' नानाविधाभिः-नानाप्रकाराभिः पञ्चवर्णाभिर्घण्टाभिः
 पताकाभिश्च परि-सामस्येन मण्डितमग्रशिलरं यस्याः सा नानाविधपञ्चवर्णधटापताकापरिमण्डिताग्रशिलरा 'धवला' श्वेता मरी-
 चिकवचं-किरणजालपरिक्षेपं विनिर्मुञ्चन्ती 'लाउल्लोइयमहिया' इति लाइयं नाम यद् भूमेर्गोमयादिना उपलेपनम् उल्लोइयं-कु-
 ड्यानां मालस्य च सेटिकादिभिः संमृष्टीकरणं लाउल्लोइयं ताभ्यामिव महिता-पूजिता लाउल्लोइयमहिता, तथा गोशीर्षेण-गोशीर्षे-
 नामचन्दनेन सरसरत्तचन्दनेन दर्दरेण-बहलेन चपेटाकारेण वा दत्ताः पञ्चाङ्गुलयत्तला-हस्तका यत्र सा गोशीर्षकसरसरत्तचन्दनद-
 र्दरदसपञ्चाङ्गुलितला, तथा उपचिता-निवेशिता वन्दनकलशा-मङ्गलकलशा यस्यां सा उपचितवन्दनकलशा 'चंदणघडसुकयतो-
 रणपडिदुवारदेसभागा' इति चन्दनघटैः-चन्दनकलशैः सुकृतानि-सुष्टु कृतानि शोभनानीति तात्पर्यार्थः यानि तोरणानि तानि
 चन्दनघटसुकृतानि तोरणानि प्रतिद्वारदेशभागे यस्यां सा चन्दनघटसुकृततोरणप्रतिद्वारदेशभागा, तथा 'आसत्तोसत्तवट्टवघारिय-

मल्लदामकलावा' इति आ-अवाङ् अयोभूमौ सक्त आसक्तो भूमौ लग्न इत्यर्थः ऊर्द्धुः सक्त उत्सक्तः-उल्लोचतले उपरिसंवद्ध इत्यर्थः; विपुलो-विस्तीर्णः वृत्तो-वर्तुलः 'वर्गधारिय' इति प्रलम्बितो माल्यदामकलापः-पुष्पमालासमूहो यस्यां सा आसक्तोत्सक्तविपुलवृत्तवर्गधारितमाल्यदामकलापा, तथा पञ्चवर्णेन सरसेन-सच्छायेन सुरभिणा मुक्तेन-क्षिप्तेन पुष्पपुञ्जलक्षणेनोपचारेण-पूजया कलिता पञ्चवर्णसरससुरभिमुक्तपुष्पपुञ्जोपचारकलिता 'कालागुरुपवारकुन्दुरुक्तुरुक्तयूवमघवेतंगंधुद्रुयाभिरामा सुगंधवरगंधगंधिया गंधवद्विभूया' इति प्राग्वत्, 'अच्छरगणसंधसंविकिण्णा' इति अप्सरोगणानां सङ्घः-समुदायस्तेन सम्यग्-रमणीयतया विकीर्णा-व्याप्ता 'दिव्यतुडियसद्वसंपणादिया' इति दिव्यानां त्रुटितानां-आतोद्यानां वेणुवीणामृदङ्गादीनां ये शब्दास्तेः सम्यक्-श्रोत्रमनोहारितया प्रकर्षेण नादिता-शब्दवती दिव्यत्रुटितसंप्रणादिता 'अच्छा सण्हा जाव पडिरूवा' इति प्राग्वत् ॥ 'तीसे णं सभाए ण'मित्यादि, सभायाः सुधर्मायाः 'त्रिदिशि' तिस्रु दिक्षु एकैकस्यां दिशि एकैकद्वारभावेन त्रीणि द्वाराणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-एकं पूर्वस्यामेकं दक्षिणस्यामेकमुत्तरस्याम् ॥ 'ते णं दारा' इत्यादि, तानि द्वाराणि प्रत्येकं द्वे द्वे योजने ऊर्द्धुमुच्चैस्त्वेन योजनमेकं विष्कम्भेन 'ताव-इयं चवे'ति योजनमेकं प्रवेशेन 'सेया वरकणगथूभियागा' इत्यादि प्रागुक्तं द्वारवर्णनं तदेतावद्वक्तव्यं यावद्वनमाला इति ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां द्वाराणां पुरतः प्रत्येकं मुखमण्डपः प्रज्ञप्तः, ते च मुखमण्डपा अर्द्धत्रयोदश योजनानि आयासेन, षड् योजनानि सक्रोशानि विष्कम्भेन, सातिरेके द्वे योजने ऊर्द्धुमुच्चैस्त्वेन, एतेषामपि 'अणेगखंभसयसन्निविट्ठा' इत्यादि वर्णनं सुधर्मायाः सभाया इव निरवशेषं द्रष्टव्यं, तेषां मुखमण्डपानामुल्लोकवर्णनं बहुसमरमणीयभूमिभागवर्णनं च यावन्मणीनां स्पर्शः प्राग्वत् ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां मुखमण्डपानामुपरि अष्टावष्टौ मङ्गलकानि-स्वस्तिकादीनि प्रज्ञप्तानि, तान्येवाह- 'तंजहे'त्यादि, एतच्च विशेषणं

३ प्रतिपत्तौ
मनुष्या०
सभावर्णनं
उद्देशः २
सू० १३७

॥ २२७ ॥

सुधर्मासभाया अपि द्रष्टव्यम् ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां मुखमण्डपानां पुरतः प्रत्येकं २ प्रेक्षागृहमण्डपः प्रज्ञप्तः, तेऽपि च प्रेक्षागृह-
मण्डपा अर्द्धत्रयोदश योजनान्यायामेन, सत्रोशानि षड् योजनानि विष्कम्भेन, सातिरेके द्वे योजने ऊर्ध्वमुच्चैस्त्वेन, प्रेक्षागृहमण्डपानां
च भूमिभागवर्णनं पूर्ववत्तावद्वाच्यं यावन्मणीनां स्पर्शः ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां च बहुसमरमणीयानां भूमिभागानां बहुमध्यदेशभागे
प्रत्येकं प्रत्येकं वज्रमयः 'अक्षपाटकः' चतुरस्राकारः प्रज्ञप्तः, तेषां चाक्षपाटकानां बहुमध्यदेशभागे प्रत्येकं प्रत्येकं मणिपीठिकाः प्रज्ञप्ताः,
ताश्च मणिपीठिका योजनमेकमायामविष्कम्भाभ्यामर्द्धयोजनं बाह्येन 'सव्वमणिमईओ' इति सर्वांसना मणिसय्यः 'अच्छा' इत्यादि
विशेषणकदम्बकं प्राग्वत् ॥ 'तासि ण'मित्यादि, तासां मणिपीठिकानामुपरि प्रत्येकं प्रत्येकं सिंहासनं प्रज्ञप्तं, तेषां च सिंहासनानां
वर्णनं परिवारश्च प्राग्वद्वक्तव्यः, तेषां च प्रेक्षागृहमण्डपानामुपरि अष्टावष्टौ स्वस्तिकादीनि मङ्गलकानि प्रज्ञप्तानि, कृष्णचामरध्वजादि
च प्राग्वद्वक्तव्यम् ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां प्रेक्षागृहमण्डपानां पुरतः प्रत्येकं प्रत्येकं मणिपीठिकाः प्रज्ञप्ताः, ताश्च मणिपीठिकाः प्र-
त्येकं द्वे द्वे योजने आयामविष्कम्भाभ्यां योजनमेकं बाह्येन सर्वांसना मणिसय्यः अच्छा इत्यादि प्राग्वत् ॥ 'तासि ण'मित्यादि,
तासां मणिपीठिकानामुपरि प्रत्येकं प्रत्येकं चैत्यस्तूपाः प्रज्ञप्ताः, ते च चैत्यस्तूपाः सातिरेके द्वे योजने ऊर्ध्वमुच्चैस्त्वेन द्वे योजने आया-
मविष्कम्भाभ्यां शङ्खाङ्कुन्दकरजोऽमृतमथितफेनपुञ्जसंनिकाशाः सर्वांसना रत्नमया अच्छाः श्लक्ष्णा इत्यादि प्राग्वत् ॥ 'तेसि ण'-
मित्यादि, तेषां चैत्यस्तूपानामुपरि अष्टावष्टौ मङ्गलकानि बहवः कृष्णचामरध्वजा इत्यादि प्राग्वत् ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां चैत्य-
स्तूपानां प्रत्येकं प्रत्येकं 'चतुर्दिशि' चतस्रसु दिक्षु एकैकस्थां दिशि एकैकमणिपीठिकाभावेन चतस्रो मणिपीठिकाः प्रज्ञप्ताः, ताश्च
मणिपीठिका योजनमायामविष्कम्भाभ्यामर्द्धं योजनं बाह्येन सर्वांसना मणिसय्यः अच्छा इत्यादि प्राग्वत् ॥ 'तासि ण'मित्यादि,

तासां मणिपीठिकानामुपरि एकैकस्या मणिपीठिकाया उपरि एकैकप्रतिमाभावेन चतस्रो जिनप्रतिमा जिनोत्सेधः—उत्कर्षतः पञ्च धनुः-
शतानि जघन्यतः सप्त हस्ताः, इह तु पञ्च धनुःशतानि संभाव्यन्ते, ‘पलियंकनिसन्नाओ’ इति पर्यङ्कासननिषण्णाः स्तूपाभिमुख्य-
स्तिष्ठन्ति, तद्यथा—ऋषभा वर्द्धमाना चन्द्रानना वारिषेणा ॥ ‘तेसि ण’मित्यादि, तेषां चैत्यस्तूपानां पुरतः प्रत्येकं प्रत्येकं मणिपीठिकाः
प्रज्ञप्ताः; ताश्च मणिपीठिका द्वे द्वे योजने आयामविष्कम्भाभ्यां योजनमेकं बाह्येन सर्वासना मणिसय्यः अच्छा इत्यादि प्राग्वत् ।
तासां च मणिपीठिकानामुपरि प्रत्येकं चैत्यवृक्षाः प्रज्ञप्ताः । ते चैत्यवृक्षा अष्टौ योजनान्यूर्ध्वमुच्चैस्त्वेन अर्द्धयोजनमुत्सेधेन उण्डत्वेन
द्वे योजने उच्चैस्त्वेन स्कन्धः स एवार्द्धं योजनं विष्कम्भेन यावद्बहुमध्यदेशभागे ऊर्ध्वं विनिर्गता शाखा सा विडिमा सा षड् योजनान्यूर्ध्व-
मुच्चैस्त्वेन, साऽपि चार्द्धं योजनं विष्कम्भेन, सर्वाग्नेण सातिरेकाण्यष्टौ योजनानि प्रज्ञप्तः । तेषां च चैत्यवृक्षाणामयमेतद्रूपो वर्णावासः
प्रज्ञप्तः, तद्यथा—‘वइरामया मूला रययसुपइडिया विडिमा’ वज्राणि—वज्ररत्नमयानि मूलानि येषां ते वज्रमूलाः, तथा रजता-
रजतमयी सुप्रतिष्ठिता विडिमा—बहुमध्यदेशभागे ऊर्ध्वंविनिर्गता शाखा येषां ते रजतसुप्रतिष्ठितविडिमा, ततः पूर्वपदेन कर्मधारयस-
मासः; ‘रिडमयकंदवेरुलियरुचिरखंधी’ रिष्टमयो—रिष्टरत्नमयः कन्दो येषां ते रिष्टरत्नमयकन्दाः, तथा वैडूर्यो—वैडूर्यरत्नमयो रुचिरः
स्कन्धो येषां ते तथा, ततः पूर्वपदेन कर्मधारयसमासः; ‘सुजायवरजायरूपढमगविसालसाला’ सुजातं—मूलद्रव्यशुद्धं वरं—प्रधानं
यज्जातरूपं तदालसका प्रथमका—मूलभूता विशाला शाला—शाखा येषां ते सुजातवरजातरूपप्रथमकविशालशालाः ‘नानामणिरयणविवि-
हसाहप्पसाहवेरुलियपत्तवणिज्जापत्तवेंटा’ नानामणिरत्नानां नानामणिरत्नासिका विविधाः शाखाः प्रशाखाश्च येषां ते तथा, वैडूर्यीणि—
वैडूर्यमयानि पत्राणि येषां ते तथा, तथा तपनीयानि—तपनीयमयानि पत्रवृत्तानि येषां ते तथा, ततः पूर्ववत्पदद्वयपदद्वयमीलनेन कर्म-

धारयः, जाम्बूनदा-जाम्बूनदानामकुशुवर्णविशेषमया रक्ता-रक्तवर्णा मृदवो-मनोज्ञाः सुकुमाराः सुकुमाराः-सुकुमारस्पर्शा ये प्रवाला-ईषदुन्मी-
 लितपत्रभावाः पल्लवाः-संजातपरिपूर्णप्रथमपत्रभावरूपा वराङ्कुराः-प्रथममुद्गिद्यमाना अङ्कुरास्तान् धरन्तीति जाम्बूनदरक्तमृदुसुकुमार-
 प्रवालपल्लवाङ्कुरधराः, क्वचित्पाठः 'जंबूणयरत्तमयसुकुमालकोमलपवालपल्लवङ्कुरगसिहरा' तत्र जाम्बूनदानि रक्तानि मृदूनि-अक-
 ठिनानि सुकुमाराणि-अकर्कशस्पर्शानि कोमलानि-मनोहानि प्रवालपल्लवाङ्कुराः-यथोदितस्वरूपा अप्रशिखराणि च येषां ते तथा,
 'विचित्रमणिरयणसुरभिकुसुमफलभरेण नमिसाला' विचित्रमणिरत्नानि-विचित्रमणिरत्नमयानि यानि सुरभीणि कुसुमानि
 फलानि च तेषां भरेण नमिता-नामं ग्राहिताः शालाः-शाला येषां ते तथा, सती-शोभना ह्याया येषां ते सच्छायाः, तथा सती-
 शोभना प्रभा-कान्तिर्येषां ते सत्प्रभाः, सह इद्दद्योतेन वर्तन्ते मणिरत्नानामुद्द्योतभावात् सोद्द्योताः, अधिकं-अतिशयेन नयनम-
 नोनिवृत्तिकराः, अमृतरससमरसानि फलानि त्रैषां ते अमृतरससमफलाः 'पासाईया' इत्यादि विशेषणचतुष्टयं प्रागवत् ॥ 'ते णं चेद्द-
 यरुक्खा' इत्यादि, ते चैत्यवृक्षा अन्यैर्बहुभिसिलिकलवङ्गछत्रोपगशिरीषसमर्पणदधिपर्णलोघ्नधवचन्दन्तीपकुटजकदम्बपनसतालतमा-
 लप्रियालप्रियङ्गुपारापतराजवृक्षनन्दिवृक्षैः सर्वतः समन्तात्संपरिक्षिप्ताः ॥ 'ते णं तिलगा' इत्यादि, ते तिलका यावन्नन्दिवृक्षा मूल-
 वन्तः कन्दवन्त इत्यादि वृक्षवर्णनं प्रागवत्तद्वक्तव्यं यावदनेकशकटार्थप्रानशिविकाल्यन्दमानिकप्रतिमोचनासुरस्या इति ॥ 'ते णं
 तिलगा' इत्यादि, ते तिलका यावन्नन्दिवृक्षा अन्याभिर्बहुभिः पद्मलताभिर्नागलताभिरशोकलताभिश्चम्पकलताभिश्चूतलताभिर्वनलता-
 भिर्वासन्तिकालताभिरतिमुक्कलताभिः कुन्दलताभिः इयामलताभिः सर्वतः समन्तात्संपरिक्षिप्ताः, 'ताओ णं पउमलयाओ जाव सा-
 मलयाओ निबं कुसुमियाओ' इत्यादिलतावर्णनं तावद्वक्तव्यं यावत् 'पुडिरुत्ताओ' इति, व्याख्या चास्य पूर्ववत् ॥ 'वेसि णं'मित्यादि,

तेषां चैत्यवृक्षाणामुपरि अष्टावष्टौ मङ्गलकानि बहवः कृष्णचामरध्वजा इत्यादि पूर्ववत्तावद्वक्तव्यं यावद्बहवः सहस्रपत्रहस्तकाः सर्वत्र-
मया यावत्प्रतिरूपका इति ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां चैत्यवृक्षाणां पुरतः प्रत्येकं प्रत्येकं मणिपीठिकाः प्रज्ञप्ताः, ताश्च मणिपीठिका
योजनमायामविष्कम्भाभ्यामर्द्धयोजनं बाह्येन सर्वालना मणिमय्यः, अच्छा इत्यादि प्राग्वत् ॥ 'तासि ण'मित्यादि, तासां मणिपी-
ठिकानामुपरि प्रत्येकं महेन्द्रध्वजः प्रज्ञप्तः, ते च महेन्द्रध्वजा 'अर्द्धीष्टमानि' सार्द्धानि सप्त योजनान्यूर्ध्वसुवैस्त्वेन, अर्द्धक्रोशं-
धनुःसहस्रप्रमाणमुद्देशेन, अर्द्धक्रोशं-धनुःसहस्रप्रमाणं 'विष्कम्भेन' विस्तारेण, 'वइरामयवट्टलठ्ठसंठियसुसिलिट्टपरिघट्टमट्टसुपइट्टिया'
इति वज्रमया-वज्ररत्नमयाः तथा वृत्तं-वर्तुलं लटं-मनोत्रं संस्थितं-संस्थानं येषां ते वृत्तलट्टसंस्थिताः, तथा सुस्लिष्टा यया भवन्ति एवं
परिघृष्टा इव खरशानया पापाणप्रतिमेव सुस्लिष्टपरिघृष्टाः शृष्टाः सुकुमारशानया पापाणप्रतिमेव सुप्रतिष्ठिता मनागप्यचलनात् 'अणे-
गवरपंचवण्णकुडभीसहस्रपरिमंडियाभिरामा' अनेकैर्वैः-प्रधानैः पञ्चवर्णैः कुडभीसहस्रैः-लघुपताकासहस्रैः परिमण्डिताः स-
न्तोऽभिरामा अनेकवरपञ्चवर्णकुडभीसहस्रपरिमण्डिताभिरामाः 'वाउदुयविजयवेजयंतीपडागा छत्ताइत्तकलिया तुंगा गगणतल-
मणुलिहंतसिहरा पासाईया जाव पडिरुवा' इति प्राग्वत् ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां महेन्द्रध्वजानामुपरि अष्टावष्टौ मङ्गल-
कानि बहवः कृष्णचामरध्वजा इत्यादि पूर्ववत् सर्वं वक्तव्यं यावद्बहवः सहस्रपत्रहस्तका इति ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां महेन्द्र-
ध्वजानां पुरतः प्रत्येकं प्रत्येकं 'नन्दा' नन्दाभिधाना पुष्करिणी प्रज्ञप्ता, 'अर्द्धत्रयोदश' सार्द्धानि द्वादश योजनानि आयामेन, पड्
योजनानि सक्रोशानि विष्कम्भेन, दश योजनान्युद्देशेन-उण्डलेन, 'अच्छाओ सण्हाओ रयमयकूडाओ' इत्यादि वर्णनं जगत्युपरि-
पुष्करिणीवन्निरवशेषं वक्तव्यं यावत् 'पासाईयाओ उदगरसेणं पञ्चत्ताओ' ताश्च नन्दापुष्करिण्यः प्रत्येकं २ पञ्चवरेवेदिकया प्रत्येकं २

वनपण्डेन च परिक्षिप्ताः, तासां च नन्दापुष्करिणीनां त्रिदिशि त्रिसोपानप्रतिरूपकाणि प्रक्षप्तानि तेषां च वर्णनं तोरणवर्णनं च प्रा-
 ग्वत् ॥ 'सभाए णं सुहम्माए' इत्यादि, सभायां सुधर्मायां षड् (मनो) गुलिकासहस्राणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—द्वे सहस्रे पूर्वस्यां
 दिशि द्वे पश्चिमायामेकं सहस्रं दक्षिणस्थामेकमुत्तरस्थामिति, एतासु च फलकनगदन्तकमाल्यदामवर्णनं प्राग्वत् ॥ 'सभाए णं सुह-
 म्माए' इत्यादि, सभायां सुधर्मायां षड् गोमानसिकाः—शय्यारूपाः स्थानविशेषास्तासां सहस्राणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—द्वे सहस्रे पूर्वस्यां
 दिशि द्वे पश्चिमायामेकं दक्षिणस्थामेकमुत्तरस्थामिति, तास्वपि फलकवर्णनं नागदन्तवर्णनं धूपघटिकावर्णनं च विजयद्वारवत् । 'सभाए
 णं सुहम्माए' इत्यादि उल्लोकवर्णनं 'सभाए णं सुहम्माए' इत्यादि भूमिभागवर्णनं च प्राग्वत् ॥

तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं एगा महं मणिपीढिया
 पणत्ता, सा णं मणिपीढिया दो जोयणाइं आयामविक्लंभेणं जोयणं बाहल्लेणं सन्वमणिमत्ता ॥
 तीसे णं मणिपीढियाए उट्ठिं एत्थ णं माणवए णाम चेइयलंभे पणत्ते अद्धट्टमाइं जोयणाइं उट्ठं
 उच्चत्तेणं अद्धकोसं उव्वेहेणं अद्धकोसं विक्लंभेणं छकोडीए छलसे छविगगहिते वइरामयवट्टल-
 ट्टसंठित्ते, एवं जहा महिंदज्झयस्स वण्णओ जाव पासातीए ॥ तस्स णं माणवकस्स चेतियलं-
 भस्स उवरिं छक्कोसे ओगाहित्ता हेट्ठावि छक्कोसे वज्जेत्ता मज्झे अद्धपंचमेसु जोयणेसु एत्थ णं
 बहवे सुवण्णरूपमया फलगा पं०, तेसु णं सुवण्णरूपमएसु फलएसु बहवे वइरामया णागदत्ता
 पणत्ता, तेसु णं वइरामएसु नागदंतएसु बहवे रययामत्ता सिक्कगा पणत्ता ॥ तेसु णं रययाम-

यसिक्कएसु बहवे वहरामया गोलवट्टससुगका पणत्ता, तेसु णं वहरामएसु गोलवट्टससुगएसु
 बहवे जिणसकहाओ संनिक्खत्ताओ चिद्धंति, जाओ णं विजयस्स देवस्स अण्णसिं च बहूणं
 वाणमंतराणं देवाण य देवीण य अच्चणिज्जाओ बंदणिज्जाओ पूयणिज्जाओ सक्कारणिज्जाओ
 स्सम्माणणिज्जाओ कल्लाणं मंगलं देवयं चेतियं पज्जुवासणिज्जाओ । माणवस्स णं चेतियखंभस्स
 उवारिं अट्टमंगलगा झया छत्तातिछत्ता ॥ तस्स णं माणवकस्स चेतियखंभस्स पुरच्छिमेणं
 एत्थ णं एगा महामणिपेढिया पं०, सा णं मणिपेढिया दो जोयणाइं आयामक्खंभेणं जोयणं
 बाहल्लेणं सब्वमणिमई जाव पडिरूवा ॥ तीसे णं मणिपेढियाए उप्पिं एत्थ णं एगे महं सीहासणे
 पणत्ते, सीहासणवणओ ॥ तस्स णं माणवगस्स चेतियखंभस्स पच्चत्थिमेणं एत्थ णं एगा
 महं मणिपेढिया पं० जोयणं आयामक्खंभेणं अद्धजोयणं बाहल्लेणं सब्वमणिमती अच्छा ॥
 तीसे णं मणिपेढियाए उप्पिं एत्थ णं एगे महं देवसयणिज्जे पणत्ते, तस्स णं देवसयणिज्जस्स
 अयमेयारूवे वण्णावासे पणत्ते, तंजहा—नाणामणिमया पडिपादा सोवणिगया पादा नाणास-
 णिमया पायसीसा जंबूणयमयाइं गत्ताइं वहरामया संधी णाणामणिमते चिचे रहयामता तूली
 लोहियक्खमया बिंबोयणा तवणिज्जमती गंडोवहाणिया, से णं देवसयणिज्जे उभओ बिंबोयणे
 ड्हओ उण्णए मज्जेणयगंभीरे सालिंणवदीए गंगालिणवाह्णुउवालसालिंसए ओतवितक्खो-

महुगुल्लपट्टपडिच्छायणे सुविरचितरयत्ताणे रत्तंसुयसंबुते सुरस्मे आईणगरूतबूरणवणीयतूल-
 फासमडए पासार्इए ॥ तस्स णं देवसयणिब्बस्स उत्तरपुरत्थिमेणं एत्थ णं महर्इ एगा मणिपीठिका
 पणत्ता जोयणमेगं आयामविक्खंभेणं अद्धजोयणं बाहल्लेणं सव्वसणिमर्इ जाव अच्चा ॥ तीसे
 णं मणिपीठियाए उप्पि एगं महं खुट्टुए महिंदज्झए पणत्ते अद्धट्टमां जोयणां उहुं उच्चत्तेणं
 अद्धकोसं उव्वेधेणं अद्धकोसं विक्खंभेणं वेरुलियामयवट्टलट्टसंठिते तर्हेव जाव मंगला झया
 छत्तातिच्छत्ता ॥ तस्स णं खुट्टुमहिंदज्झयस्स पच्चत्थिमेणं एत्थ णं विजयस्स देवस्स चुप्पालए नाम
 पहरणकोसे पणत्ते ॥ तत्थ णं विजयस्स देवस्स फलिहरयणपामोक्खा बहवे पहरणरयणा संनि-
 विक्खत्ता चिदंति, उज्जलसुणिसियसुतिकखधारा पासार्इया ॥ तीसे णं सभाए सुहम्माए उप्पि
 बहवे अट्टमंगलगा झया छत्तातिच्छत्ता ॥ (सू० १३८)

'तस्स णं बहुसमरमणीयस्स भूमिभागस्से'त्यादि, तस्य बहुसमरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागे, अत्र महती एका
 मणिपीठिका प्रव्रता, द्वे योजने आयामविष्कम्भाभ्यामेकं योजनं बाहल्येन सर्वालना मणिसयी 'अच्चा' इत्यादि प्राग्वत् ॥ 'तीसे
 ण'मित्यादि, तस्या मणिपीठिकाया उपरि महानेको माणवकनामा चैत्यस्तम्भः प्रव्रतः, अर्द्धाष्टमानि—सार्द्धानि सप्त योजनान्यूर्ध्वमुच्चैस्त्वेन अ-
 र्द्धकोशं—धनुःसहस्रमानमुद्धेधेन, अर्द्धकोशं विष्कम्भेन षडस्रिकः—षट्कोटीकः षड्भिप्रहिकः 'वद्गरामयवट्टलट्टसंठिए' इत्यादि महेन्द्रध्वज-
 वद् वर्णनमशेषमस्यापि तावद्भक्तव्यं यावद् 'बहवो सहस्सपत्तहत्थगा सव्वरयणासया अच्चा जाव पडिख्वा' इति ॥ 'तस्स ण'मि-

त्यादि, तस्य माणवकस्य चैत्यस्तम्भस्योपरि षट् क्रोशान् अवगाह्य उपरितनभागात् षट् क्रोशान् वर्जयित्वेति भावः, अधस्तादपि षट् क्रोशान् वर्जयित्वा मध्येऽर्द्धपञ्चमेयु योजनेषु बहवे 'सुवण्णरूपमया फलगा' इत्यादिफलकवर्णनं नागदन्तवर्णनं सिक्रगवर्णनं च प्राग्वत् ॥ 'तेसु ण'मित्यादि, तेषु रजतमयेषु सिक्रकेषु बहवो वज्रमया गोलवृत्ताः समुद्रकाः, तेषु च वज्रमयेषु समुद्रकेषु बहूनि जिनसक्थीनि संनिक्षिप्तानि तिष्ठन्ति यानि विजयस्य देवसान्येषां च बहूनां वानमन्तराणां देवानां देवीनां चार्चनीयानि चन्दनतः वन्दनीयानि खुल्यादिना पूजनीयानि पुष्पादिना माननीयानि बहुमानकरणतः सत्कारणीयानि वस्त्रादिना कल्याणं मङ्गलं दैवतं चैत्यमितिवुद्ध्या पर्युपासनीयानि ॥ 'तस्स ण'मित्यादि,* तस्य माणवकस्य चैत्यस्तम्भस्य पूर्वस्यां दिशि अत्र महल्येका मणिपीठिका प्रज्ञप्ता, योजनेमेकमायामविष्कम्भाभ्यामर्द्धयोजनं बाहल्येन सर्वासना मणिमयी 'अच्छा' इत्यादि प्राग्वत् ॥ 'तीसे ण'मित्यादि, तस्या मणिपीठिकाया उपरि अत्र महदेकं सिंहासनं प्रज्ञप्तं तद्वर्णनं शेषाणि च भद्रासनानि तत्परिवारभूतानि प्राग्वत् ॥ 'तस्स ण'मित्यादि, तस्य माणवकनाम्नैत्यस्तम्भस्य पश्चिमायां दिशि अत्र महल्येका मणिपीठिका प्रज्ञप्ता, एकं योजनमायामविष्कम्भाभ्यामर्द्धयोजनं बाहल्येन 'सव्वमणिमयी' इत्यादि प्राग्वत् ॥ 'तीसे ण'मित्यादि, तस्या मणिपीठिकाया उपरि अत्र महदेकं (देव) शयनीयं प्रज्ञप्तं, तस्य च देवशयनीयस्यायमेतद्रूपः 'वर्णावासः' वर्णकनिवेशः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-नानामणिमयाः प्रतिपादाः-मूलपादानां प्रतिविशिष्टोपष्टम्भकरणाय पादाः प्रतिपादाः 'सौवर्णिकाः' सुवर्णमयाः 'पादाः' मूलपादाः, जाम्बूनदमयानि गात्राणि-ईषादीनि वज्रमया वज्ररत्नपूरिताः सन्धयः, 'नानामणिमये चिच्चे' इति चिचं नाम च्युतं वानमित्यर्थः, नानामणिमयं च्युतं-विशिष्टवानं रजतमयी तूली लोहिताक्षमयानि 'विब्वो-यणा' इति उपधानकानि, आह च मूलटीकाकारः-“विब्वोयणा-उपधानकानि उच्यन्ते” इति, तपनीयमय्यो गण्डोपधानकाः ॥

'से णं देवसयणिज्जे' इत्यादि, तद् देवशयनीयं 'सालिङ्गनवर्तिकं' सह आलिङ्गनवर्त्या-शरीरप्रमाणेनोपधानेन यद् तत्तथा 'उ-
 भओविन्वोयणे' इति उभयतः-उभौ-शिरोऽन्तपादान्तावाश्रित्य विन्वोयणे-उपधाने यत्र तद् उभयतोविन्वोयणं- 'दुहतो उन्नते' इति
 उभयत उन्नतं 'मञ्जेणयगंभीरे' इति, मध्ये च नतं निम्नत्वाद् गम्भीरं च महत्त्वात् नतगम्भीरं गङ्गापुलिनवाल्काया अवदालो-विद-
 लनं पादादिन्यासेऽधोगमनमिति भावः तेन 'सालिसए' इति सदृशकं गङ्गापुलिनवाल्कावदालसदृशं, तथा 'ओयविय' इति विशिष्टं
 परिकर्मितं क्षौमं-कार्पासिकं दुकूलं-वस्त्रं तदेव पट्ट ओयवियक्षौमदुकूलपट्टः स प्रतिच्छादनं-आच्छादनं यस्य तत्तथा, 'आईणगरू-
 यबूरनवणीयतूलफासे' इति प्राग्वत्, 'रत्तंसुयसंबुए' इति रत्तांशुकेन संबृतं रत्तांशुकसंबृतम्, अत एव सुरम्यं 'पासाइए' इत्यादि
 पदचतुष्टयं प्राग्वत् ॥ 'तस्स णं'मित्यादि, तस्य देवशयनीयस्य उत्तरपूर्वस्थां दिशि अत्र महलेका मणिपीठिका प्रज्ञप्ता, योजनमेकमा-
 यामविष्कम्भाभ्यामर्द्धयोजनं बाहल्येन 'सव्वमणिमयी अच्छा' इत्यादि प्राग्वत् ॥ 'तीसे णं'मित्यादि, तस्या मणिपीठिकाया उपरि
 अत्र क्षुल्लको महेन्द्रध्वजः प्रज्ञप्तः, तस्य प्रमाणं च वर्णकश्च महेन्द्रध्वजवद्द्रव्यः ॥ 'तस्स णं'मित्यादि, तस्य क्षुल्लकस्य महेन्द्रध्वजस्य
 पश्चिमायां दिशि अत्र विजयस्य देवस्य सम्बन्धी महान् एकश्चोष्णालो नाम 'प्रहरणकोशः' प्रहरणस्थानं प्रज्ञप्तं, किंविशिष्टमित्याह-
 'सव्ववइरामए अच्छे जाव पडिख्वे' इति प्राग्वत् ॥ 'तत्थ णं'मित्यादि, तत्र चोष्णालकाभिधाने प्रहरणकोशे बहूनि परिघरत्नप्रमु-
 खाणि प्रहरणरत्नानि संक्षिप्तानि तिष्ठन्ति, कथम्भूतानीत्यत आह-उज्जवलानि-निर्मलानि सुनिशितानि-अतितेजितानि अत एव
 तीक्ष्णधाराणि प्रासादीयानीत्यादि प्राग्वत् ॥ 'तीसे णं सभाए' इत्यादि, तस्याः सुधर्म्यायाः सभाया उपरि बहून्यष्टावष्टौ मङ्गलकानि,
 इत्यादि सर्वे प्राग्वत्तावक्तव्यं यावद्ब्रह्मवः सहस्रपत्रहस्तकाः सर्वैरत्नमया अच्छा यावत्प्रतिरूपाः ॥

सभाए णं सुधम्माए उत्तरपुरत्थिमेणं एत्थ णं एगे महं सिद्धायतणे पणत्ते अद्धतेरस जोयणाहं
आयामेणं छजोयणाहं सकोसाहं विक्खंभेणं नव जोयणाहं उट्ठं उच्चत्तेणं जाव गोमाणसिया वत्तव्वया
जा चेव सहाए सुहम्माए वत्तव्वया सा चेव निरवसेसा भाणियव्वा तहेव दारा मुहमंडवा पेच्छा-
घरमंडवा झया धूसा चेइयरुक्खा महिंदझया णंदाओ पुक्खरिणीओ, तओ य सुधम्माए जहा
पमाणं मणगुलियाणं गोमाणसीया धूवयघडिओ तहेव भूमिभागे उल्लोए य जाव मणिफासे ॥
तस्स णं सिद्धायतणस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं एगा महं मणिपेडिया पणत्ता दो जोयणाहं
आयामविक्खंभेणं जोयणं बाहल्लेणं सव्वमणिमयी अच्छा०, तीसे णं मणिपेडियाए उट्ठिंए एत्थ
णं एगे महं देवच्छंदए पणत्ते दो जोयणाहं आयामविक्खंभेणं साइरेगाहं दो जोयणाहं उट्ठं
उच्चत्तेणं सव्वरयणामए अच्छे ॥ तत्थ णं देवच्छंदए अट्टसतं जिणपडिमाणं जिणुस्सेहप्पमाण-
मेत्ताणं संणित्थिं चिट्ठइ ॥ तासि णं जिणपडिमाणं अयमेयारूवे वण्णावासे पणत्ते, तंजहा—
तवणिल्लमता हत्थतला अंकामयाहं णक्खाहं अंतोलोहियक्खपरिसेयाहं कणगमया पादा कणगामया
गोप्फा कणगामतीओ जंघाओ कणगामया जाणू कणगामया ऊरू कणगामयाओ गायल्ल्हीओ
तवणिल्लमतीओ णाभीओ रिट्टामतीओ रोमरातीओ तवणिल्लमया चुच्चुया तवणिल्लमता सि-
रिवच्छा कणगामयाओ बाहाओ कणगमईओ पासाओ कणगमतीओ गीवाओ रिट्टामते मंसु

सिलपवालमया उडा फलिहामया दंता तवणिज्जमतीओ जीहाओ तवणिज्जमया तालुया
 कणगमतीओ णासाओ अंतोलोहितक्खपरिसेयाओ अंकायाइं अच्छीणि अंतोलोहितक्खप-
 रिसेताइं पुलगमतीओ दिट्ठीओ रिट्टामतीओ तारगाओ रिट्टामयाइं अच्छिपत्ताइं रिट्टामतीओ
 भसुहाओ कणगामया कवोला कणगामया सवणा कणगामया णिडाला वदा वहरामतीओ
 सीसघडीओ तवणिज्जमतीओ केसंतकेसभूमीओ रिट्टामया उवरिसुद्धजा । तासि णं जिणपडिमाणं
 पिट्ठतो पत्तेयं पत्तेयं छत्तधारपडिमाओ पणत्ताओ, ताओ णं छत्तधारपडिमाओ हिमरततकुंदु-
 सप्पकासाइं सकोरेंटमल्लदामघवलाइं आतपत्तातिं सलीलं ओहारमाणीओ चिंटति ॥ तासि णं
 जिणपडिमाणं उभओ पासिं पत्तेयं पत्तेयं चामरधारपडिमाओ पन्नत्ताओ, ताओ णं चामरधारप-
 डिमाओ चंदप्पहवइरेवेलियनाणामणिकणगरयणविमलमहरिहतवणिज्जुल्लविचित्तदंडाओ
 चिल्लियाओ संखंकुंदुदगरयअमतमथितफेणुंजसणिकासाओ सुहुमरयतदीहवालाओ धव-
 लाओ चामराओ सलीलं ओहारेमाणीओ चिंटति ॥ तासि णं जिणपडिमाणं पुरतो दो दो
 नागपडिमाओ दो २ जक्खपडिमाओ दो २ भूतपडिमाओ दो २ कुंडधारपडिमाओ विणओ-
 णयाओ पायवडियाओ पंजलिउडाओ संणिक्खत्ताओ चिंटति सब्वरयणामतीओ अच्छाओ
 सणहाओ लणहाओ वट्टाओ मट्टाओ णीरयाओ णिप्पंकाओ जाव पडिरूवाओ ॥ तासि णं

जिणपडिमाणं पुरतो अट्टसतं घंटाणं अट्टसतं चंदणकलसाणं एवं अट्टसतं भिंगारगाणं एवं
 आयंसगाणं थालाणं पातीणं सुपतिट्ठकाणं मणगुलियाणं वातकरगाणं चित्ताणं रयणकरंडगाणं
 हयकंठगाणं जाव उसभकंठगाणं पुण्फचंगेरीणं जाव लोमहत्थचंगेरीणं पुण्फपडलगाणं अट्टसयं
 तेल्लससुग्गाणं जाव धूवगडच्छुयाणं संगिखित्तं चिट्ठति ॥ तस्स णं सिद्धायतणस्स णं उट्ठिप
 बहवे अट्टमंगलगा झया छत्तातिछत्ता उत्तिमागारा सोलसविहेहिं रयणेहिं उवसोभिया
 तंजहा—रयणेहिं जाव रिट्ठेहिं ॥ (सू० १३९)

‘सभाए ण’मित्यादि, सभायाः सुधर्माया उत्तरपूर्वस्यां दिशि अत्र महदेकं सिद्धायतनं प्रज्ञप्तम्, अर्द्धत्रयोदश योजनान्यायामेन
 पट् सक्रोशानि योजनानि विष्कम्भतो नव योजनान्यूर्द्ध्वसुभैस्त्वेनेत्यादि सर्वे सुधर्मावद्वक्तव्यं यावद् गोमानसीवक्तव्यता, तथा चाह—
 ‘जा चेव सभाए सुधर्माए वत्तव्वया सा चेव निरवसेसा भाणियव्वा जाव गोमाणसियाओ’ इति, किमुक्तं भवति ?—यथा सुध-
 र्मायाः सभायाः पूर्वदक्षिणोत्तरवर्तीनि त्रीणि द्वाराणि, तेषां च द्वाराणां पुरतो मुखमण्डपाः, तेषां च सुखमण्डपानां पुरतः प्रेक्षागृह-
 मण्डपाः, तेषां च प्रेक्षागृहमण्डपानां पुरतश्चैत्यस्तूपाः सप्रतिमाः, तेषां च चैत्यस्तूपाणां पुरतश्चैत्यवृक्षाः, तेषां च चैत्यवृक्षाणां पुरतो
 महेन्द्रध्वजाः, तेषां च महेन्द्रध्वजानां पुरतो नन्दापुष्करिण्य उक्ताः, तदनन्तरं च सभायां सुधर्मायां पड् गुलिकासहस्राणि पड् गो-
 मानसीसहस्राण्यप्युक्तानि तथाऽत्रापि सर्वमनेनैव क्रमेण निरवशेषं वक्तव्यम्, उल्लोकवर्णनं बहुसमरमणीयभूमिभागवर्णनमपि तथैव ॥
 ‘तस्स ण’मित्यादि, तस्य (सिद्धायतनस्य) बहुसमरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागे अत्र महत्येका मणिपीठिका प्रकृता द्वे

३ प्रतिपत्तौ
 मनुष्या०
 सिद्धायत-
 नाधि०
 उद्देशः २
 सू० १३९

॥ २३३ ॥

गा-
 १०
 जे-
 त्तिः
 ३ ॥

योजने आयामविष्कम्भाभ्यां योजनेकं बाह्येन सर्वमणिमयी अच्छा इत्यादि प्राग्वत् । तस्याश्च मणिपीठिकाया उपरि अत्र महा-
 नेको देवच्छन्दकः प्रज्ञप्तः सातिरेके द्वे योजने ऊर्ध्वमुखैस्त्वेन द्वे योजने आयामविष्कम्भाभ्यां सर्वासना रत्नमया अच्छा इत्यादि प्रा-
 ग्वत् ॥ 'तत्थ ण'मित्यादि, तत्र देवच्छन्दके 'अष्टशतम्' अष्टाधिकं शतं जिनप्रतिमानां जिनोत्सेधप्रमाणमात्राणां पञ्चधनुःशतप्र-
 माणानामिति भावः सन्निक्षिप्तं तिष्ठति ॥ 'तासि णं जिणपडिमाण'मित्यादि, तासां जिनप्रतिमानामयमेतद्रूपो 'वर्णावासः' वर्णक-
 निवेशः प्रज्ञप्तः, तपनीयमयानि हस्ततलपादतलानि 'अङ्कमयाः' अङ्करत्नमया अन्तः—मध्ये लोहिताक्षरत्नप्रतिषेका नखाः, कनकमय्यो
 जङ्घाः, कनकमयानि जानूनि, कनकमया ऊरवः, कनकमय्यो गात्रयष्टयः, तपनीयमया नाभयः, रिष्टरत्नमय्यो रोमराजयः, तपनी-
 यमयाः 'चुञ्चुकाः' स्तनाप्रभागाः, तपनीयमयाः श्रीवृक्षाः (वत्सा.) 'शिलाप्रवालमयाः' विद्रुममया ओष्ठाः, स्फटिकमया दन्ताः,
 तपनीयमय्यो जिह्वाः, तपनीयमयानि तालुकानि, कनकमय्यो नासिकाः अन्तर्लोहिताक्षरत्नप्रतिसेकाः, अङ्कमयानि अक्षीणि अन्तर्लो-
 हिताक्षप्रतिसेकानि, रिष्टरत्नमय्योऽक्षिमध्यगतास्तारिकाः, रिष्टरत्नमयानि अक्षिपत्राणि, रिष्टरत्नमय्यो भ्रुवः, कनकमयाः कपोलाः,
 कनकमयाः श्रवणाः, कनकमय्यो ललाटपट्टिकाः, वज्रमय्यः शीर्षघटिकाः, तपनीयमय्यः केशान्तकेशभूमयः, केशानामन्तभूमयः केशभू-
 मयश्चेति भावः, रिष्टमया उपरि मूर्द्धजाः—केशाः, तासां जिनप्रतिमानां पृष्ठत एकैका छत्रधरप्रतिमा हेमरजतकुन्देन्दु (समान) प्रकाशं
 सकोरिटमाल्यदामधवलमातपत्रं गृहीत्वा सलीलं धरन्ती तिष्ठति ॥ 'तासि णं जिणपडिमाण'मित्यादि, तासां जिनप्रतिमानां प्रत्येक-
 मुभयोः पार्श्वयोर्द्वे द्वे चमरधारप्रतिमे प्रज्ञप्ते, 'चन्द्रप्पभवइवेरुलियनाणामणिरयणखचितदंडाओ' इति चन्द्रप्रभः—चन्द्रकान्तो
 वज्रं वैदूर्थं च प्रतीतं चन्द्रप्रभवज्रवैदूर्थ्याणि शेषाणि च नानामणिरत्नानि खचितानि येषु दण्डेषु ते तथा, एवंरूपाश्चित्राः—नानाप्र-

काया वृद्धा येषां तानि तथा, सूत्रे स्त्रीत्वं प्राकृतत्वात्, 'सुहृमरययदीहवालाओ' इति सूक्ष्माः—ऋक्षणा रजतस्य—रजतमया वाला
 येषां तानि तथा, 'संखंकुंदुद्गारयअमयमहियेकेणपुंजसन्निकासाओ धवलाओ चामराओ' इति प्रतीतं चामराणि गृहीत्वा सलीलं
 वीजयन्त्यस्तिष्ठन्ति ॥ 'तासि ण'मित्यादि, तासां जिनप्रतिमानां पुरतो द्वे द्वे नागप्रतिमे द्वे द्वे भूतप्रतिमे द्वे द्वे
 कुण्डधारप्रतिमे संनिक्षिप्ते तिष्ठतः, ताश्च 'संवरयणामईओ अच्छाओ' इत्यादि प्राग्वत् ॥ 'तत्थ ण'मित्यादि, 'तस्मिन्' देवच्छन्दके
 जिनप्रतिमानां पुरतोऽष्टशतं घट्टानामष्टशतं चन्दनकलशानामष्टशतं शृङ्गारणामष्टशतमादर्शानामष्टशतं स्थालानामष्टशतं पात्रीणामष्ट-
 शतं सुप्रतिष्ठानामष्टशतं मनोगुलिकानां—पीठिकाविशेषरूपाणामष्टशतं वातकरकाणामष्टशतं चित्राणां रत्नकरण्डकानामष्टशतं ह्यक-
 णानामष्टशतं गजकण्ठानामष्टशतं नरकण्ठानामष्टशतं किंनरकण्ठानामष्टशतं किंपुरुषकण्ठानामष्टशतं महोरगकण्ठानामष्टशतं गन्धर्व-
 कण्ठानामष्टशतं वृषभकण्ठानामष्टशतं पुष्पचङ्गेरीणामष्टशतं माल्यचङ्गेरीणामष्टशतं चूर्णचङ्गेरीणामष्टशतं गन्धचङ्गेरीणामष्टशतं वस्त्रचङ्गे-
 रीणामष्टशतमाभरणचङ्गेरीणामष्टशतं लोमहस्तचङ्गेरीणां लोमहस्तका—मयूरपिच्छपुञ्जिकाः अष्टशतं पुष्पपटलकानामष्टशतं माल्य-
 पटलकानां सुत्कलानि पुष्पाणि प्रथितानि माल्यानि अष्टशतं चूर्णपटलकानाम्, एवं गन्धवस्त्राभरणसिद्धार्थलोमहस्तकपटलकानामपि
 प्रत्येकं प्रत्येकमष्टशतं वक्तव्यम्, अष्टशतं सिंहासनानामष्टशतं छत्राणामष्टशतं चामराणामष्टशतं तैलसमुद्रकानामष्टशतं कोष्ठसमु-
 द्रकानामष्टशतं चोयकसमुद्रकानामष्टशतं तगरसमुद्रकानामष्टशतमेलासमुद्रकानामष्टशतं हरिवालसमुद्रकानामष्टशतं हिङ्गुलकसमुद्रका-
 नामष्टशतं मनःशिलासमुद्रकानामष्टशतं अंजनसमुद्रकानां, सर्वोण्यज्येतानि तैलादीनि परमसुरभिगन्धोपेतानि द्रष्टव्यानि, अष्टशतं
 ध्वजानाम्, अत्र सङ्ग्रहणिराथे—'वंदणकलसा भिंगारगा य आयंसगा य थाला य । पाईओ सुपइहा मण्णुलिया वायकरगा य ॥१॥

३ प्रतिपत्तौ
 मनुष्या०
 सिद्धायत-
 नवर्णनं
 उद्देशः २
 सू० १३९

॥ २३४ ॥

चित्ता रयणकरंडा ह्यगयनरकंठगा य चंगेरी । पडला सिंहासणछत्तचामरा समुगयक(जु)था य ॥ २ ॥” अष्टशतं धूपकडु-
संनिक्षिप्तं तिष्ठति ॥ ‘तस्स ण’मित्यादि, तस्य सिद्धायतनस्य उपरि अष्टावष्टौ मङ्गलकानि, ध्वजच्छत्रातिछत्रादीनि तु प्राग्वत् ॥

तस्स णं सिद्धाययणस्स णं उत्तरपुरत्थिमेणं एत्थ णं एगा महं उववायसभा पणत्ता जहा सुधम्मा
तहेव जाव गोमाणसीओ उववायसभाएवि द्वारा सुहमंडवा सव्वं भूमिभागे तहेव जाव मणिफासो
(सुहम्मासभावत्तव्वया भाणियव्वा जाव भूमीए फासो) ॥ तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभा-
गस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं एगा महं मणिपेढिया पणत्ता जोयणं आयामविक्खंभेणं
अद्धजोयणं बाहंहेणं सव्वमणिमती अब्बा, तीसे णं मणिपेढियाए उट्ठिपि एत्थ णं एगे महं
देवसयणिज्जे पणत्ते, तस्स णं देवसयणिज्जस्स वण्णओ, उववायसभाए णं उट्ठिपि अट्टमं-
गलगा क्षया छत्तातिछत्ता जाव उत्तिमागारा, तीसे णं उववायसभाए उत्तरपुरच्छिमेणं एत्थ
‘णं एगे महं हरए पणत्ते, से णं हरए अद्धतेरसजोयणाइं आयामेणं छकोसातिं जोयणाइं विक्खं-
भेणं दस जोयणाइं उव्वेहेणं अच्चे सण्हे वण्णओ जहेव णंदाणं पुक्खरिणीणं जाव तोरणवण्णओ,
तस्स णं हरतस्स उत्तरपुरत्थिमेणं एत्थ णं एगा महं अभिसेयसभा पणत्ता जहा सभासुध-
म्मा तं चेव निरवसेसं जाव गोमाणसीओ भूमिभाए उल्लोए तहेव ॥ तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स
भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं एगा महं मणिपेढिया पणत्ता जोयणं आयामविक्खंभेणं

अङ्गजोयणं बाहल्लेणं सव्वमणिमया अच्छा ॥ तीसे णं मणिपेढियाए उप्पि एत्थ णं महं एगे
 सीहासणे पणत्ते, सीहासणवण्णओ अपरिवारो ॥ तत्थ णं विजयस्स देवस्स सुबहु अभिसेके
 भंडे संणिक्वित्ते चिट्ठति, अभिसेयसभाए उप्पि अट्टमंगलए जाव उत्तिमागारा सोलसविधेहिं
 रयणेहिं, तीसे णं अभिसेयसभाए उत्तरपुरत्थिमेणं एत्थ णं एगा महं अलंकारियसभावत्तन्वया
 भाणियन्वा जाव गोमाणसीओ मणिपेढियाओ जहा अभिसेयसभाए उप्पि सीहासणं स(अ)-
 परिवारं ॥ तत्थ णं विजयस्स देवस्स सुबहु अलंकारिए भंडे संनिक्वित्ते चिट्ठति, उत्तिमागारा
 अलंकारिय० उप्पि मंगलगा झया जाव (छत्ताइछत्ता) ॥ तीसे णं आलंकारियसहाए उत्तरपुरत्थि-
 मेणं एत्थ णं एगा महं ववसातसभा पणत्ता, अभिसेयसभावत्तन्वया जाव सीहासणं अपरिवारं
 ॥ त(ए)त्थणं विजयस्स देवस्स एगे महं पोत्थयरयणे संनिक्वित्ते चिट्ठति, तत्थ णं पोत्थयरयणस्स
 अयमेयारूवे वण्णावासे पन्नत्ते, तंजहा—रिद्धामतीओ कंधियाओ [रयतामतात्तिं पत्ताकं रिद्धाम-
 यात्तिं अक्खराहं] तवणिज्जमए दोरे णाणामणिमए गंठी (अंक्रमयाहं पत्ताहं) वेरुलियमए लिप्पासणे
 तवणिज्जमती संकला रिद्धमए छादने रिद्धामया मसी वहरामयी लेहणी रिद्धामयाहं अक्खराहं
 धम्मिए सत्थे ववसायसभाए णं उप्पि अट्टमंगलगा झया छत्तात्तिछत्ता उत्तिमागारेति । तीसे णं

प्रतिपत्ती
 तिर्यग्धि-
 कारे सि-
 द्धायतन-
 वर्णने
 उद्देशः २
 सू० १४०

॥ २३५ ॥

ववसा(उववा)यसभाए उत्तरपुरच्छिमेणं एगे महं बलिपेढे पणत्ते दो जोयणाइं आयामविकखंभेणं
 जोयणं बाहृल्लेणं सव्वरयतामए अच्छे जाव पडिरुवे ॥ एत्थ णं तस्स णं बलिपेढस्स उत्तरपुर-
 तिथिमेणं एगा महं णंदापुक्खरिणी पणत्ता जं चेव माणं हरयस्स तं चेव सव्वं ॥ (सू० १४०)
 ‘तस्स ण’मित्यादि, तस्य सिद्धायतनस्य उत्तरपूर्वस्यामत्र महलेका उपपातसभा प्रज्ञप्ता, तस्याश्च सुधम्मसभाया इव प्रमाणं त्रीणि
 द्वाराणि तेषां च द्वाराणां पुरतो मुखमण्डपा इत्यादि सर्वं तावद्वक्तव्यं यावद् गोमानसीवर्णनं, तदनन्तरसुल्लोकवर्णनं ततो भूमिमा-
 गवर्णनं तावद् यावन्मणीनां स्पर्शः, तथा चाह—‘सुहम्मसभावत्तव्वया भाणियव्वा जाव भूसीए फासो’ इति ॥ ‘तस्स ण’मित्यादि,
 तथा च बहुसमरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागेऽत्र महलेका मणिपीठिका प्रज्ञप्ता, योजनमेकमायामविष्कम्भाम्भ्यामर्द्धयोजनं
 बाहृत्येन सर्वांसना मणिमयी अच्छा इत्यादि विशेषणजातं प्राग्वत्, तस्याश्च मणिपीठिकाया उपरि अत्र महदेकं देवशयनीयं प्रज्ञप्तं,
 तस्य स्वरूपवर्णनं यथा सुधर्मायां सभायां देवशयनीयस्य तस्य तथा द्रष्टव्यं, तस्या अपि उपपातसभाया उपरि अष्टावष्टौ मङ्गलकानी-
 त्यादि प्राग्वत् ॥ ‘तीसे ण’मित्यादि, तस्या उपपातसभाया उत्तरपूर्वस्यां दिशि अत्र महानेको ह्रदः प्रज्ञप्तः, अर्द्धत्रयोवृश योजना-
 न्यायामेन पड् योजनानि सन्नोशानि विष्कम्भेन दश योजनान्युद्धेन ‘अच्छे सण्हे रयथाकूले’ इत्यादि नन्दापुष्करिणीवत्सर्व-
 निरवशेषं वाच्यं, तथा चाह—‘आयामुव्वेहेणं विकखंभेणं वन्नओ जो चेव नंदापुक्खरिणीण’मिति ॥ ‘तीसे ण’मित्यादि, स ह्रद-

१ अत्र प्रथमं जीणंपुस्तके नन्दापुष्करिणीविवेचनं वर्तते पश्चात् बलिपीठस्य परं च टीकायां प्रथमं बलिपीठस्य पश्चात् नन्दायाः, एतदनुसारेण मयाऽप्यत्रैवं लिखितं

२ अस्यां वक्ष्यमाणव्याख्याया मूलपाठो न दृश्यते पुस्तकेषु.

एकया पद्मवरवेदिकया एकेन च वनखण्डेन सर्वतः समन्तात्संपरिक्षितः; पद्मवरवेदिकाया वर्णनं वनपण्डवर्णनं च तावद् यावत् 'तत्थ णं वहवे वाणमंतरा देवा य देवीओ य आसयंति जाव विहरंती'ति, तस्य ऋदस्य 'त्रिदिशि' तिस्रपु दिक्षु त्रिसोपानप्रतिरूपकाणि प्रज्ञप्तानि, तेषां च त्रिसोपानप्रतिरूपकाणां तोरणानां च (वर्णनं पूर्ववत्) 'तस्स ण'मित्यादि, तस्य ऋदस्य उत्तरपूर्वस्यां दिशि अत्र महल्येकाऽभियेकसभा प्रज्ञप्ता, साऽपि प्रमाणस्वरूपद्वारमुखमण्डपप्रेक्षागृहमण्डपचैत्यस्तूपवर्णनादिप्रकारेण सुधर्मोसभावतावद्वक्तव्या यावद् गोमानसीवक्तव्यता, तदनन्तरं तथैवल्लोकवर्णनं भूमिभागवर्णनं च तावद् यावन्मणीनां स्पर्शः ॥ 'तस्स ण'मित्यादि, तस्य वहु-समरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभारो अत्र महल्येका मणिपीठिका प्रज्ञप्ता योजनमेकमायामविष्कम्भाभ्यामर्द्धयोजनं वाहल्येन सर्वासना मणिमयी 'अच्छा सण्हा' इत्यादि विशेषणकदम्बकं प्रागवत् ॥ 'तीसे ण'मित्यादि, तस्या मणिपीठिकाया उपरि अत्र महदेकं सिंहासनं प्रज्ञप्तं, सिंहासनवर्णकः प्रागवत्, नवरमत्र परिवारभूतानि भद्रासनानि न वक्तव्यानि ॥ 'तत्थ ण'मित्यादि, तस्मिन् सिंहासने विजयस्य देवस्य योग्यं सुबहु 'अभियेकभाण्डम्' अभियेकोपस्करः संनिक्षिप्तः तिष्ठति, तस्याश्चाभियेकसभाया उत्तरपूर्वस्यां दिशि अत्र महल्येकाऽलङ्कारसभा प्रज्ञप्ता, सा च प्रमाणस्वरूपद्वारत्रयमुखमण्डपप्रेक्षागृहमण्डपादिवर्णनप्रकारेणाभियेकसभावतावद्वक्तव्या यावदपरिवारं सिंहासनम् ॥ 'तत्थ ण'मित्यादि, 'तत्र' सिंहासने विजयदेवस्य योग्यं सुबहु 'आलङ्कारिकम्' अलङ्कारयोग्यं भाण्डं संनिक्षिप्तं तिष्ठति ॥ 'तीसे ण'मित्यादि, तस्या अलङ्कारसभाया उत्तरपूर्वस्यां दिशि अत्र महल्येका व्यवसायसभा प्रज्ञप्ता, सा चाभियेकसभावत्प्रमाणस्वरूपद्वारत्रयमुखमण्डपादिवर्णकप्रकारेण तावद्वक्तव्या यावदपरिवारं सिंहासनम् ॥ 'एत्थ ण'मित्यादि, 'अत्र' सिंहा-

१ अत्र संबंधलुटितो दृश्यते.

सने महदेकं पुस्तकरत्नं संनिक्षिप्तं तिष्ठति, तस्य च पुस्तकरत्नस्यायेमेतद्रूपः 'वर्णावासः' वर्णकनिवेशः प्रज्ञप्तः—'रिष्टमय्यौ' रिष्टरत्नात्मिके कश्चिके पुष्टके इति भावः, रजतमयो(तपनीयमयो)द्वरको यत्र पत्राणि प्रोतानि सन्ति, नानामणिमयो ग्रन्थिर्द्वरकस्यादौ येन पत्राणि न निर्गच्छन्ति 'अङ्कमयानि' अङ्करत्नमयानि पत्राणि नानामणि(विङ्कर्य)मयं लिप्पासनं—मषीभाजनमित्यर्थः, तपनीयमयी शृङ्खला मषीभाजनसत्त्वा रिष्टरत्नमयमुपरितनं तस्य छादनं 'रिष्टमयी' रिष्टरत्नमयी मषी वज्रमयी लेखिनी रिष्टमयान्यक्षराणि धार्मिकं लेख्यं, तस्याश्च उपपातसभाया उत्तरपूर्वस्थां दिशि महदेकं बलिपीठं प्रज्ञप्तं द्वे योजने आयामविष्कम्भाभ्यां योजनमेकं बाह्येन 'अच्छे सण्हे' इत्यादि विशेषणजातं प्राग्वत् ॥ 'तस्स ण'मित्यादि, तस्य बलिपीठस्य उत्तरपूर्वस्थां दिशि अत्र महत्येका नन्दापुष्करिणी प्रज्ञप्ता, सा च ऋद्ध-प्रमाणा, ऋद्धस्येव च तस्या अपि त्रिसोपानवर्णनं तोरणवर्णनं च प्राग्वत् ॥ तदेवं यत्र यादृग्भूता च राजधानी विजयस्य देवस्य तदे-तद् उपवर्णितं, सम्प्रति विजयो देवस्तत्रोत्पन्नस्तदा यदकरोद् यथा च तस्याभिषेकोऽभवत्तदुपदर्शयति—

तेणं कालेणं तेणं समएणं विजए देवे विजयाए राथहाणीए उववातसभाए देवसयणिज्जंसि देव-
दूसंतरिते अंगुलस्स असंबेज्जतिभागमेत्तीए बोदीए विजयदेवत्ताए उववणणे ॥ तए णं से
विजये देवे अहुणोववणमेत्तए चेव समाणे पंचविहाए पलत्तीए पलत्तीभावं गच्छति, तंजहा
—आहारपलत्तीए सरीरपलत्तीए इंदियपलत्तीए आणापाणुपलत्तीए भासामणपलत्तीए ॥ तए
णं तस्स विजयस्स देवस्स पंचविहाए पलत्तीए पलत्तीभावं गयस्स इमे एयारूवे अउच्चत्थिए चिंतिए
पत्थिते मणोगए संकप्पे समुप्पज्जित्था—किं मे पुब्बं सेयं किं मे पच्छा सेयं किं मे पुब्बिं कर-

णिज्जं किं मे पच्छां करणिज्जं किं मे पुब्बिं वा पच्छा वा हिताए सुहाए खेमाए गीस्सेसयाते
 अणुगामियत्ताए भविस्सतीतिकहु एवं संपेहेति ॥ तते णं तस्स विजयस्स देवस्स सामाणियप-
 रिसोववणणा देवा विजयस्स देवस्स इमं एतारुवं अज्झत्थितं चिंतियं पत्थियं मणोगयं संकर्णं
 समुप्पणं जाणित्ता जेणामेव से विजए देवे तेणामेव उवागच्छंति तेणामेव उवागच्छित्ता किं-
 जयं देवं करतलपरिगहियं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कहु जणं विजएणं वद्धावेति जएणं
 विजएणं वद्धावेत्ता एवं वयासी—एवं खलु देवाणुप्पियाणं विजयाए रायहाणीए सिद्धायतं-
 णंसि अट्टसतं जिणपडिमाणं जिणुस्सेहपमाणमेत्ताणं संनिक्खित्तं चिट्ठति सभाए य सुधम्माए
 माणवए चेतियखंभे बहरामएसु गोलवट्टससुग्गतेसु बहूओ जिणसंकहाओ सन्निक्खित्ताओ
 थिहंति जाओ णं देवाणुप्पियाणं अत्तेसिं च बहूणं विजयरायहाणिवत्थन्वाणं देवाणं देवाण य
 अच्चणिज्जाओ बंदणिज्जाओ पूयणिज्जाओ सक्कारणिज्जाओ सम्माणणिज्जाओ कल्ल्याणं मंगलं देवयं
 चेतियं पल्लुवासणिज्जाओ एतणं देवाणुप्पियाणं पुब्बिंपि सेयं एतणं देवाणुप्पियाणं पच्छावि-
 सेयं एतणं देवा० पुब्बिं करणिज्जं पच्छा करणिज्जं एतणं देवा० पुब्बिं वा पच्छा वा जाव आणुगा-
 भियत्ताते भविस्सतीतिकहु महता मेहता जय(जय)सइं पडंजंति ॥ तए णं से विजए देवे तेसिं सामा-
 णियपरिसोववणणाणं देवाणं अंतिए एयमट्टं सोचा णिसम्म हट्ट तुट्ट जाव हियते देवसयणिज्जा-

३ प्रतिपत्तौ
 तिर्यग्धि-
 कारे विज-
 यदेवाभि-
 षेकः
 उद्देशः २
 सू० १४१

॥ २३७ ॥

ओ अबुदुहेइ २ सा दिव्वं देवदूसजुयलं परिहेइ २ सा देवसयणिज्जाओ पच्चोरुहइ २ हि सा उपपातस-
 भाओ पुरत्थिमेणं बारेण गिगगच्छइ २ सा जेणेव हरते तेणेव उवागच्छति उवागच्छिसा हरुव
 अणुपदाहिणं करेमाणे करेमाणे पुरत्थिमेणं तोरणेणं अणुप्पविसति २ सा पुरत्थिमिहेणं तिसोवाण-
 पडिरुवएणं पच्चोरुहति २ हरयं ओगाहति २ सा जलावगाहणं करेति २ सा जलमज्जणं करेति २ सा
 जलकिडुं करेति २ सा आयंते चोक्खे परमसूतिभूते हरतातो पच्चुत्सरति २ सा जेणामेव अभिसेय-
 सभा तेणामेव उवागच्छति २ सा अभिसेयसभं पदाहिणं करेमाणे पुरत्थिमिहेणं बारेणं अणुपक्कि-
 सति २ सा जेणेव सए सीहासणे तेणेव उवागच्छति २ सा सीहासणवरगते पुरच्छाभिमुहे सणिण-
 सण्णे ॥ तते णं तस्स विजयस्स देवस्स सामाणियपरिसोववणणा देवा आभिओगिते देवे सदावे-
 ति २ सा एवं क्यासी—खिप्पामेव भो देवानुप्पिया ! विजयस्स देवस्स महत्थं महग्घं महरिहं
 विपुलं इंदाभिसेयं उवट्टवेह ॥ तते णं ते आभिओगिता देवा सामाणियपरिसोववणणेहिं एवं
 बुसा समाणा हट्टुट्ट जावं हितयां करतलपरिगहियं सिरसावत्तं मत्थए अज्जलिं कट्टु एवं देवा
 तहत्ति आणाए विणएणं वयणं पडिसुणंति २ सा उत्तरपुरत्थिमं दिस्सीभागं अवक्कमंति २ सा
 वेडव्वियससुग्घाएणं समोहणंति २ सा संखेज्जाइ जोयणाइ दंडं गिसरंति तं०—रयणाणं जावं रि-
 द्धानं, अहाबाथरे पोगले परिसांडंति २ सा अहासुहुमे पोगले परियायंति २ सा दोच्चं पि वेड-

विचयसमुद्याएणं समोहणंति २ चा अट्टसहस्सं सोवणिणयाणं कलसाणं अट्टसहस्सं रूपामयाणं
 कलसाणं अट्टसहस्सं मणिमयाणं अट्टसहस्सं सुवण्णरूपामयाणं अट्टसहस्सं सुवण्णमणिमयाणं
 अट्टसहस्सं रूपामणिमयाणं अट्टसहस्सं सुवण्णरूपामताणं अट्टसहस्सं भोमेज्जाणं अट्टसहस्सं
 भिगारगाणं एवं आयंसगाणं थालाणं पातीणं सुपत्तिट्ठाकाणं चित्ताणं रयणकरंडगाणं पुप्फचंगे-
 रीणं जाव लोमहत्थचंगेरीणं पुप्फपडलगाणं जाव लोमहत्थगपडलगाणं अट्टसतं सीहासणाणं
 छत्ताणं चामराणं अवपडगाणं बट्ठाकाणं तवसिप्पाणं खोरकाणं पीणकाणं तेहससुग्गकाणं अट्ट-
 सतं ध्रुवकट्टच्छुयाणं विउव्वंति ते साभाविए विउव्विए य जाव ध्रुवकट्टच्छुए य गेणहं-
 ति गेण्हत्ता विजयातो रायहाणीतो पडिनिक्खमंति २ चा ताए उक्किट्ठाए जाव उद्धुताए दिव्वाए
 देवगतीए तिरियमसंखेज्जाणं दीवसमुद्दाणं मज्झं मज्झेणं वीथीवयमाणा २ जेणेव खीरोदे समुदे
 तेणेव उवागच्छंति तेणेव उवागच्छित्ता खीरोदगं गिण्हत्ता जातिं तत्थ उप्पलाहं जाव सतस-
 हस्सपत्तातिं तातिं गिण्हंति २ चा जेणेव पुक्खरोदे समुदे तेणेव उवागच्छंति २ चा पुक्खरोदगं
 गेण्हंति पुक्खरोदगं गिण्हत्ता जातिं तत्थ उप्पलाहं जाव सतसहस्सपत्ताहं ताहं गिण्हंति २ चा
 जेणेव समयखेत्ते जेणेव भरहेरवयातिं वासाहं जेणेव मागधवरदामभासाहं तित्थाहं तेणेव उवा-
 गच्छंति तेणेव उवागच्छित्ता तित्थोदगं गिण्हंति २ चा तित्थमट्ठियं गेण्हंति २ चा जेणेव गंगासिं-

३ प्रतिपत्तो
 तिर्यग्धि-
 कारे विज-
 यदेवाभि-
 पेकः
 उद्देशः २
 सू० १४१

॥ २३८ ॥

धुरत्तारत्तवतीसलिला तेणेव उवागच्छंति २ ता सरितोदगं गेण्हंति २ ता उभओ तडमद्वियं गे-
 ण्हंति गेण्हत्ता जेणेव चुल्लहिमवंतसिहरिवासधरपव्वता तेणेव उवागच्छंति, तेणेव उवाग-
 च्छत्ता सब्वतूवरे य सब्वपुप्फे य सब्वगंधे य सब्वमल्ले य सब्वोसहिसिद्धत्थए गिण्हंति सब्वो-
 सहिसिद्धत्थए गिण्हत्ता जेणेव पउमदहपुंडरीयद्दहा तेणेव उवागच्छंति तेणेव २ दहोदगं गे-
 ण्हंति जातिं तत्थ उप्पलाइं जाव सतसहस्सपत्ताइं ताइं गेण्हंति ताइं गिण्हत्ता जेणेव हेमवय-
 हेरणवयाइं वासाइं जेणेव रोहियरोहितंसुवण्णकूलरुप्पकूलाओ तेणेव उवागच्छंति २ ता
 सलिलोदगं गेण्हंति २ ता उभओ तडमद्वियं गिण्हंति गेण्हत्ता जेणेव सद्दावातिमालवंतपरि-
 यागा वट्ठवंतहुपव्वता तेणेव उवागच्छंति तेणेव उवागच्छित्ता सब्वतुवरे य जाव सब्वो-
 सहिसिद्धत्थए य गेण्हंति, सिद्धत्थए य गेण्हत्ता जेणेव महाहिमवंतरुप्पिवासधरपव्वता तेणेव
 उवागच्छंति तेणेव उवागच्छित्ता सब्वपुप्फे तं चेव जेणेव महापउमदहमहापुंडरीयद्दहा तेणेव
 उवागच्छंति तेणेव उवागच्छित्ता जाइं तत्थ उप्पलाइं तं चेव जेणेव हरिवासे रम्मावासेति जेणेव
 हरकान्तहरिकंतणरकंतनारिकंताओ सलिलाओ तेणेव उवागच्छंति तेणेव उवागच्छित्ता स-
 लिलोदगं गेण्हंति सलिलोदगं गेण्हत्ता जेणेव वियडावइंगंधावतिवट्ठवयहुपव्वया तेणेव उवाग-
 च्छंति सब्वपुप्फे य तं चेव जेणेव णिसहनीलवंतवासहरपव्वता तेणेव उवागच्छंति तेणेव उवा-

गच्छिता सवतुवरे य तहेव जेणेव तिगिच्छिदहेकेसरिद्रहा तेणेव उवागच्छंति २ सा जाई
 तत्थ उप्पलाई तं चेव जेणेव पुंन्वविदेहावरविदेहवासाइं जेणेव सीयासीओयांओ महाणईओ
 जहा णईओ जेणेव सव्वचक्खवट्टिविजया जेणेव सव्वमागहवरंदासइं तित्थाइं तहेव जहेव
 जेणेव सव्ववक्खारपव्वता सव्वतुवरे य जेणेव सव्वंतरणदीओ सलिलोदगं गेणंति २ तं चेव
 जेणेव मंदरे पव्वते जेणेव भइसालवणे तेणेव उवागच्छंति सव्वतुवरे य जाव सव्वोसहिंसिद्धत्थए
 गिणंति २ सा जेणेव णंदणवणे तेणेव उवागच्छइ २ सा सव्वतुवरे जाव सव्वोसहिंसिद्धत्थे य
 सरसं च गोसीसचंदणं गिणंति २ सा जेणेव सोमणसवणे तेणेव उवागच्छंति तेणेव उवागच्छिता
 सव्वतुवरे य जाव सव्वोसहिंसिद्धत्थए य सरसगोसीसचंदणं दिव्वं च सुमणदामं गेणंति
 गेणिहसा जेणेव पंडगवणे तेणामेव समुवागच्छंति तेणेव समुवा० २ सा सव्वतुवरे जाव सव्वोसहि-
 सिद्धत्थए सरसं च गोसीसचंदणं दिव्वं च सुमणोदामं दइरयमलयसुगंधिए य गंधे गेणंति २
 सा एगतो मिलंति २ सा जंबूदीवस्स पुरत्थिमिह्लेणं दारेणं गिगच्छंति पुरत्थिमिह्लेणं निगग-
 च्छिता ताए उक्किटाए जाव दिव्वाए देवगतीए तिरियमसंखेज्जाणं दीवसमुदाणं मज्झमज्जेणं
 वीथीवयमाणा २ जेणेव विजया रायहाणी तेणेव उवागच्छंति २ सा विजयं रायहाणि अनुप्पया-
 हिणं करेमाणा २ जेणेव अभिसेयसभा जेणेव विजए देवे तेणेव उवागच्छंति २ सा करतलपरि-

३ प्रतिपत्तौ
 तिर्यगधि-
 कारे विज-
 यदेवाभि-
 पेकः
 उद्देशः २
 सू० १४१

॥ २३९ ॥

गहितं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कहु जएणं विजएणं वद्धावेंति देवस्स तं महत्थं
 महग्घं महरिहं विपुलं अभिसेयं उवट्ठवेंति ॥ तते णं तं विजयदेवं चत्तारि य सामाणियसाह-
 स्सीओ चत्तारि अग्गमहिस्सीओ सपरिवाराओ तिण्णि परिसाओ सत्त अणिया सत्त अणिया-
 हिवई सोलस आयरक्खदेवसाहस्सीओ अन्ने य बहवे विजयरायधाणिवत्थव्वगा वाणमंतरा देवा य
 देवीओ य तेहिं साभावितेहि उत्तरवेउव्वितेहिं य वरकमलपत्तिट्ठाणेहिं सुरभिवरवारिपड्डिपुण्णेहिं
 चंदणकयचच्चातेहिं आविद्धकंठेगुणेहिं पडमुप्पलपिधाणेहिं करतलसुकुमालकोमलपरिग्गहिंएहिं
 अट्टसहस्साणं सोवण्णियाणं कलसाणं रूपमयाणं ताव अट्टसहस्साणं भोमेयाणं कलसाणं संब्वो-
 दएहिं संब्वमट्ठियाहिं संब्वतुवरेहिं संब्वपुप्फेहिं जाव संब्वोसहिसिद्धत्थएहिं सव्विह्दीए संब्वजुत्तीए
 संब्वबलेणं संब्वससुदएणं सव्वायरेणं सव्वविभूतिए सव्वविभूसाए संब्वसंभमेणं संब्वोरोहेणं
 संब्वणाडएहिं संब्वपुप्फगंधमल्लालंकारविभूसाए सव्वदिव्वतुडियणिणाएणं महया इह्दीए महया
 जुत्तीए महया बलेणं महता समुदएणं महता तुरियजमगसमगपडुप्पवादितरेवणं संखपणवप-
 ष्हभेरिद्धल्लरिखरसुहिसुरवसुयंगडुडुहिडुक्कणिग्घोससंनिनादितरेवणं महता इंदाभिसेगेणं
 अभिसिंचंति ॥ तए णं तस्स विजयस्स देवस्स महता इंदाभिसेगंसि वट्टमाणंसि अप्पेग-
 तिया देवा णच्चोदगं णातिमट्ठियं पविरलफुसियं दिव्वं सुरभिं रयरेणुविणासणं गंधोदगवासं

वासंति, अप्पेगतिया देवा णिहतरयं णट्ठरयं भट्ठरयं पसंतरयं उवसंतरयं करेति, अप्पेगतिया
 देवा विजयं रायहाणिं सव्विंभतरबाहिरियं आसितसम्मज्जितोवलत्तं सित्तसुहसम्मट्ठरत्थंतरा-
 वणवीहियं करेति, अप्पेगतिया देवा विजयं रायहाणिं मंचातिमंचकलितं करेति, अप्पेगतिया
 देवा विजयं रायहाणिं णाणाविहरागरंजियज्जिययविजयवेजयन्तीपडागातिपडागमंडितं
 करेति, अप्पेगतिया देवा विजयं रायहाणिं लाउल्लोइयमहियं करेति, अप्पेगतिया देवा विजयं
 गोसीससरसरत्तचंदणदहरदिणपंचगुलितलं करेति, अप्पेगतिया देवा विजयं उवचियचंदणकलसं
 चंदणघडसुकयतोरणपडिडुवारदेसभागं करेति, अप्पेगतिया देवा विजयं आसत्तोसत्तविपु-
 लवट्ठवघारितमल्लदामकलावं करेति, अप्पेगइया देवा विजयं रायहाणिं पंचवणसरससुर-
 भिसुक्कपुप्फपुंजोवयारकलितं करेति, अप्पेगइया देवा विजयं कालागुरुपवरकुंदुरुक्कतुरुक्कधूवडज्जं-
 तमघमघेतंगंधुडुयाभिरामं सुगंधवरगंधियं गंधवट्ठिभूयं करेति, अप्पेगइया देवा हिरण्णवासं
 वासंति, अप्पेगइया देवा सुवण्णवासं वासंति, अप्पेगइया देवा एवं रयणवासं वहरवासं
 पुप्फवासं मल्लवासं गंधवासं चुण्णवासं वत्थवासं आहरणवासं, अप्पेगइया देवा हिरण्णविधिं
 भाइति, एवं सुवण्णविधिं रयणविधिं वत्तिरविधिं पुप्फविधिं मल्लविधिं चुण्णविधिं गंधविधिं
 वत्थविधिं भाइति आभरणविधिं ॥ अप्पेगतिया देवा दुयं णट्ठविधिं उवदंसंति अप्पेगतिया

३ प्रतिपत्तौ
 तिर्यग्धि-
 कारे विज-
 यदेवाभि-
 षेकः
 उद्देशः २
 सू० १४१

॥ २४० ॥

विलंबितं णट्टवाहं उवदंसेति अप्पेगहया देवा दुतावलंबितं णाम णट्टावाधं उवदंसेति अप्पगांतया
 देवा अंचियं णट्टविधिं उवदंसेति अप्पेगतिया देवा रिभितं णट्टविधिं उवदंसेति अ० अंचि-
 तरिभितं णाम दिव्वं णट्टविधिं उवदंसेति अप्पेगतिया देवा आरभडं णट्टविधिं उवदंसेति
 अप्पेगतिया देवा भसोलं णट्टविधिं उवदंसेति अप्पेगतिया देवा आरभडभसोलं णाम दिव्वं
 णट्टविधिं उवदंसेति अप्पेगतिया देवा लप्पायणिवायपवुत्तं संकुच्चियपसारियं रियारियं भंतसं-
 भंतं णाम दिव्वं णट्टविधिं उवदंसेति अप्पेगतिया देवा चउव्विधं वातियं वादेंति, तंजहा—
 ततं विततं घणं झुसिरं, अप्पेगतिया देवा चउव्विधं गेयं गातंति, तंजहा—उक्खित्तयं पवत्तयं
 मंदायं रोहदावसाणं, अप्पेगतिया देवा चउव्विधं अभिणयं अभिणयंति, तंजहा—दिट्ठितियं
 पाडंतियं सामन्तोवणिवातियं लोगमज्जावसाणियं, अप्पेगतिया देवा पीणंति अप्पेगतिया देवा
 बुक्कारेंति अप्पेगतिया देवा तंडवेंति अप्पे० लासेति अप्पेगतिया देवा पीणंति बुक्कारेंति तंडवेंति
 लासंति अप्पेगतिया देवा बुक्कारेंति अप्पेगतिया देवा अप्फोडंति अप्पेगतिया देवा वगंति अप्पे-
 गतिया देवा तिवातं छिंदंति अप्पेगतिया देवा अप्फोडंति वगंति तिवातं छिंदंति अप्पेगतिया
 देवा हतहेसियं करेंति अप्पेगतिया देवा हत्थिगुलगुलाहयं करेंति अप्पेगतिया देवा रहघणघणा-
 तियं करेंति अप्पेगतिया देवा हयहेसियं करेंति हत्थिगुलगुलाहयं करेंति रहघणघणाहयं करेंति

अप्पेगतिया देवा उच्छोलैति अप्पेगतिया देवा पच्छोलैति [अप्पेगतिया देवा उक्किट्टिं करैति]
 अप्पेगतिया देवा उक्किट्टीओ करैति अप्पेगतिया देवा उच्छोलैति पच्छोलैति उक्किट्टिओ करैति
 अप्पेगतिया देवा सीहणादं करैति अप्पेगतिया देवा पाददहरयं करैति अप्पेगतिया देवा भूमि-
 चवेडं दलयंति अप्पेगतिया देवा सीहनादं पाददहरयं भूमिचवेडं दलयंति, अप्पेगतिया देवा
 हक्कारैति अप्पेगतिया देवा बुक्कारैति अप्पेगतिया देवा थक्कारैति अप्पे० पुक्कारैति अप्पेगतिया
 देवा नामाहं सावैति अप्पेगतिया देवा हक्कारैति बुक्कारैति थक्कारैति पुक्कारैति गामाहं सावैति
 अप्पेगतिया देवा उप्पतंति अप्पेगतिया देवा णिवयंति अप्पेगतिया देवा परिवयंति अप्पेगतिया
 देवा उप्पयंति णिवयंति अप्पेगतिया देवा जलैति अप्पेगतिया देवा तवंति अप्पेगतिया
 देवा पतवंति अप्पेगतिया देवा जलंति तवंति पतवंति अप्पेगतिया देवा गज्जंति अप्पेगतिया
 विज्जुयायंति अप्पेगतिया देवा वासंति अप्पेगतिया देवा गज्जंति विज्जुयायंति वासंति अप्पेगतिया
 देवा देव सन्निवायं करैति अप्पेगतिया देवा देवुक्कलियं करैति अप्पेगतिया देवा देवकहकहं करैति-
 अप्पेगतिया देवा दुहदुहं करैति अप्पेगतिया देवा देवसन्निवायं देवउक्कलियं देवकहकहं देवदुहदुहं
 करैति अप्पेगतिया देवा देवुज्जोयं करैति अप्पेगतिया देवा विज्जुयारं करैति अप्पेगतिया देवा
 चेलुक्खेवं करैति अप्पेगतिया देवा देवुज्जोयं विज्जुतारं चेलुक्खेवं करैति अप्पेगतिया देवा उप्प-

लहत्थगता जाव संहस्सपत्त० घंटाहत्थगता कलसहत्थगता जाव धूवकडुच्छहत्थगता हट्ट तुडा
जाव हरिसवसविसग्गमाणहियया विजयाए रायहाणीए सब्वतो समंता आधावेंति परिधावेंति ॥
तए णं तं विजयं देवं चत्तारि सामाणियसाहस्सीओ चत्तारि अग्गमहिस्सीओ सपरिवाराओ
जाव सोलसआयरक्खदेवसाहस्सीओ अण्णे य बह्वे विजयरायहाणीवत्थव्वा वाणमंतरा देवा य
देवीओ य तेहिं वरकमलपत्तिट्ठाणेहिं जाव अट्टसतेणं सोवणियाणं कलसाणं तं चैव जाव अट्ट-
सएणं भोमेज्जाणं कलसाणं सब्वोदगेहिं सब्वमट्टियाहिं सब्वतुवरेहिं सब्वपुप्फेहिं जाव सब्वो-
सहिंसिद्धत्थएहिं सब्विह्वीए जाव निग्घोसनाइयरवेणं महया २ इंदाभिसेएणं अभिसिंचंति २
पत्तेयं २ सिरसावत्तं अंजलिं कट्टु एवं वयासि—जय जय नंदा ! जय जय भद्दा ! जय जय नंद भद्दं
ते अजियं जिणेहि जिंयं पालयाहि अजितं जिणेहि सत्तुपक्खं जितं पालेहि मित्तपक्खं जिय-
मज्झे वसाहि तं देव ! निरुवसग्गं इंदो इव देवाणं चंदो इव ताराणं चमरो इव असुराणं धरणो
इव नागाणं भरहो इव मणुयाणं बहूणि पलिओवमाइं बहूणि सागरोवमाणि चउण्हं सामाणिय-
साहस्सीणं जाव आयरक्खदेवसाहस्सीणं विजयस्स देवस्स विजयाए रायहाणीए अण्णेसिं च ब-
हूणं विजयरायहाणिवत्थव्वाणं वाणमंतराणं देवाणं देवीण य आहेवच्चं जाव आणाईसरसेणावच्चं
कारेमाणे पालेमाणे विहराहित्तिकट्टु महता २ सहेणं जयजयसइं पडंजंति ॥ (सू० १४१) ॥

‘तेषां कालेणं तेषां समारणं’ इत्यादि, तस्मिन् काले तस्मिन् समये विजयो देव उपपातसभायां देवशयनीये देवदूयान्तरिते प्रथमोऽङ्कुशामहोपभागाप्रयासात्तद्गत्या मगुद्वनः ॥ ‘तए णं भित्तादि, सुगमं नवरमिह भाषामनःपर्याप्तयोः समाप्ति कालान्तरस्य प्रायः शेषप्रांभिराचान्तरप्रेत्रया मोकतादेकलेन विवश्रुणमिति ‘पंचविहाए पञ्जत्तीए पञ्जत्तिभावं गच्छइ’ इत्युक्तम् ॥ ‘तए णं भित्तादि, तस्मिन् विमाने देवस्य पञ्चविनया पर्याप्तया पर्याप्तभावं गनस्य सतोऽयम्—एतद्रूपः संकल्पः मगुद्वपद्यत, कथम्भूतः? इत्याह—‘मनोगतः’ गतमि गतो—ज्यमभितो नागापि वचमा प्रकथितस्वरूप इति भावः, पुनः कथम्भूतः? इत्याह—‘आध्या-
रिमरुः’ तालन्वपि पत्तानं तत्र भव आध्यामिक द्विधा भवति—कश्चिदध्यामिकोऽपरत्र चिन्ता-
मरुः, एतां विन्नामरु इति परिपात्रार्थमाह—‘चिन्तितः’ चिन्ता मंजाताऽसिञ्चिति चिन्तितश्चिन्तामरु इति भावः, सोऽपि
कश्चिदभियासद्यो भवति कश्चिदध्यामरुस्तथा चाह—प्रार्थनं प्रार्थो णिजन्ताद्वचु प्रार्थः मंजातोऽसिञ्चिति प्रार्थितो-
ऽसिञ्चितमरु इति भावः, किन्तमरुः? इत्याह—‘किं मे’ इत्यादि, किं ‘मे’ मम पूर्व करणीयं किं मे पश्चात्करणीयं, तथा किं मे पूर्व
कर्म देवः किं मे पश्चात्कर्तुं देवः, तथा किं मे पूर्वमपि च पश्चादपि च हिताय भावप्रधानोऽयं निर्देशो हितत्वाय—परिणाममुन्दर-
भावे सुगाय—गत्येने देवोपेति भयमपि भावगतो निर्देशः संगतत्वाय, निःश्रेयसाय—निश्चितकल्याणाय अनुगायिकतायै—परस्य-
एव सुगायुत्तमुगाय भविन्तीति ॥ ‘तए णं भित्तादि, ‘ततः’ एतच्चिन्तासंमनन्तरमेव दिव्यानुभावतो विजयस्य देवस्य ‘सामा-
प्तिरपेतिनोरत्तमगा देवा’ इति नागभिरुः परंपुपप्रत्ताद्य—अभ्यन्तरादिपर्यटुपगताः ‘इमम्’ अनन्तरोक्तम् ‘एतद्रूपम्’ अनन्त-
रोदिभ्यस्वरुणाचिन्तिकं चिन्तितं प्राप्तिं मनोगतं मद्बन्धं मगभित्ताय ‘जेणेयै’ति गत्रैव विजयो देवस्यैयोपागच्छन्ति, उपपातस्य च

'करयलपरिगहिय'मित्यादि द्वयोर्हस्तयोरन्योऽन्यान्तरिताङ्गलिकयोः संपुटरूपतया यदेकत्र मीलनं सा अञ्जलिस्तां करतलाभ्यां परि-
 गृहीता-निष्पादिता करतलपरिगृहीता ताम्, आवर्त्तनमावर्त्तः शिरस्थावर्त्तां यस्याः सा शिरस्थावर्त्ता, कण्ठेकाल उरसिलोमेत्यादिवद-
 लुक्समासः, तामत एव मस्तके कृत्वा जयेन विजयेन वर्द्धीपयन्ति-जय त्वं देव! विजय त्वं देव! इत्येवं वर्द्धीपयन्तीत्यर्थः, तत्र
 जयः-परैरनभिभूयमानता प्रतापवृद्धिश्च, विजयस्तु-परेषामसहमानानामभिवोत्पादः, जयेन विजयेन च वर्द्धीपयित्वा एवमवा-
 दिषुः-एवं खलु देवाणुष्पियाण'मित्यादि पाठसिद्धम् ॥ 'तए ण'मित्यादि, 'ततः' एतद्वचनानन्तरं विजयो देवस्तेषां सामानिकप-
 र्षदुपपन्नकानां-सामानिकानां पर्षदुपपन्नकानां च देवानामन्तिके एनमर्थे 'श्रुत्वा' आकर्ष्ये 'निशम्य' हृदये परिणमय्य 'हृदुपुट्ट-
 चित्तमाणंदिए' इति हृदुपुट्टोऽतीव लुष्ट इति भावः, अथवा हृष्टो नाम विस्मयमापन्नो यथा शोभनमहो! एतैरुपदिष्टमिति, 'तुष्टः'
 तोषं कृतवान् यथा भव्यसभूद् यदेतैरित्थमुपदिष्टमिति, तोषवशादेव चित्तमानन्दितं-स्फीतीभूतं 'दुण्डु समृद्धौ' इति वचनात्, यस्य
 स चित्तानन्दितः, भार्यादिदर्शनात्पाक्षिको निष्ठान्तस्य परनिपातः मकारः प्राकृतत्वाद्दलाक्षणिकस्ततः पदत्रयस्य पदद्वय २ मीलनेन कर्म-
 धारयः, 'पीडमणे' इति प्रीतिर्भनसि यस्यासौ प्रीतिमना जिनप्रतिमाऽर्चनविषयबहुमानपरायणमना इति भावः, ततः क्रमेण बहुमानो-
 त्कर्षवशात् 'परमसौमणस्सिए' इति शोभनं मनो यस्यासौ सुमनास्तस्य भावः सौमनस्यं परमं च तत् सौमनस्यं च परमसौमनस्यं
 तत्संजातमस्मिन्निति परमसौमनस्यितः, एतदेव व्यक्तीकुर्वन्नाह- 'हरिसवसविसर्पमाणहियए' हर्षवशेन विसर्पेद्-विस्तारयायि
 हृदयं यस्य स हर्षवशविसर्पेद्भृदयः देवशयनीयाद्भ्युत्तिष्ठति, अभ्युत्थाय च देवदूष्यं परिधत्ते, परिधाय च उपपातसमातः पूर्वद्वारेण
 निर्गच्छति, निर्गत्य च यत्रैव प्रदेशे हृदमनुप्रदागच्छति, उपागत्य हृदमनुप्रदक्षिणीकृत्य पूर्वेण तोरणेन हृदमनुप्रविशति, प्रविश्य च

हृदे प्रत्यवरोहति, मध्ये प्रविशतीति भावः, प्रत्यवरुह्य च हृदमवगाहते, अवगाह्य जलमज्जनं करोति, कृत्वा च क्षणमात्रं जलक्रीडां करोति, ततः 'आयते' इति नवानामपि श्रोतसां शुद्धोदकप्रक्षालनेनाऽऽचान्तो-गृहीताचमनश्चोक्षः-स्यल्पस्यापि शङ्कितमलस्यापनयनात्, अत एव परमशुचिभूतो हृदात् प्रत्युत्तरति, प्रत्युत्तीर्य यत्रैव प्रदेशेऽभिषेकसभा तत्रैवोपागच्छति, उपागत्याभिषेकसभामनुप्रदक्षिणीकुर्वन् पूर्वद्वारेणानुप्रविशति, अनुप्रविश्य यत्रैव मणिपीठिका यत्रैव च मणिपीठिकाया उपरि सिंहासनं तत्रोपागच्छति, उपागत्य सिंहासनवरगतः पूर्वाभिमुखः सन्निषण्णः ॥ 'तए ण'मित्यादि, ततस्तस्य विजयस्य देवस्य सामानिकाः पर्षदुपपन्नकाश्च देवाः 'आभियोगिकान्' अभियोजनमभियोगः, प्रेष्यकर्मणि व्यापार्यमाणत्वमिति भावः, अभियोगे नियुक्ता आभियोगिकास्तान् देवान् 'शब्दायन्ते' आकारयन्ति, शब्दाधित्वा च तानेवमवादिषुः—'क्षिप्रमेव' शीघ्रमेव भो देवानां प्रियाः ! विजयस्य देवस्य 'महार्थ' महान् अर्थो-मणिकनकरत्नादिक उपयुज्यमानो यस्मिन् स महार्थस्तं महार्थं, तथा महान् अर्थः-पूजा यत्र स महार्थस्तं, महं-उत्सवमर्हतीति महार्हस्तं 'विपुलं' विस्तीर्णं शक्राभिषेकवद् इन्द्राभिषेकमुपस्थापयत ॥ 'तए णं ते' इत्यादि, ततस्ते आभियोगिका देवाः सामानिकपर्षदुपपन्नकैर्वैरेवमुक्ताः 'हृदुष्टचित्तमाणदिया पीडमणा परमसोमणस्सिया हरिसवसविसप्पमाणहिया करयलपरिगहियं दसणहं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु' इति पूर्ववत्, विनयेन वचनं 'प्रतिश्रुण्वन्ति' अभ्युपगच्छन्ति, कथम्भूतेन विनयेन ? इत्याह—'एवं देवा तहन्ति आणाए' इति हे देवाः ! एवं-यथैव यूयमादिशत तथैवाह्वया-शुष्मदादेशेन कुर्मं इत्येवंरूपेण प्रतिश्रुत्य वचनमुत्तरपूर्वं दिग्भागीशानकोणमित्यर्थः तस्मात्यन्तप्रशस्तत्वात् 'अपक्रामन्ति' गच्छन्ति अपक्रम्य च वैक्रियसमुद्घातेन-वैक्रियकरणाय प्रयत्नविशेषेण 'समोहंति' समवहन्यन्ते समवहता भवन्तीत्यर्थः, समवहताश्चात्सप्रदेशान् दूरतो विक्षिपन्ति, तथा चाह—'संवेज्जाणि जो-

३ प्रतिपत्तौ
 विजयदे-
 वाभिषेकः
 उद्देशः २
 सू० १४१

॥ २४३ ॥

यणाणि दंडं निसरंति' दण्ड इव दण्ड ऊर्द्धोधआयतः शरीरबाहल्यो जीवप्रदेशसमूहसं शरीरस्य बहिः सङ्ख्येयानि योजनानि यावत्
 'निसृजन्ति' निष्काशयन्ति, निसृज्य च तथाविधान् पुद्गलानाददत्ते, एतदेव दर्शयति—तद्यथा—'रत्नानां' कर्केतनादीनां १ वज्राणां
 २ वैदूर्याणां ३ लोहिताक्षाणां ४ मसारगल्लानां ५ हंसगर्भाणां ६ पुलकानां ७ सौगन्धिकानां ८ ज्योतीरसानाम् ९ अञ्जनानाम् १०
 अञ्जनपुलकानां ११ रजतानां १२ जातरूपाणाम् १३ अङ्कानां १४ स्फटिकानां १५ रिष्टानां १६, यथाबादरान्—असारान् पुद्गलान्
 परिशातयन्ति यथासूक्ष्मान्—सारान् पुद्गलान् पर्याददत्ते, पर्यादाय च चिकीर्षितरूपनिर्माणार्थं द्वितीयमपि वारं वैक्रियसमुद्वातेन
 समवहन्यन्ते समवहल्य यथोक्तानां रत्नादीनां योग्यान् यथाबादरान् पुद्गलान् परिशातयन्ति यथासूक्ष्मानाददत्ते आदाय च 'अष्टसहस्रम्'
 अष्टाधिकं सहस्रं सौवर्णिकानां कलशानां विजृम्बन्ति १ अष्टसहस्रं रूप्यमयानाम् २ अष्टसहस्रं मणिमयानाम् ३ अष्टसहस्रं सुवर्णरूप्य-
 मयानाम् ४ अष्टसहस्रं सुवर्णमणिमयानाम् ५ अष्टसहस्रं रूप्यमणिमयानाम् ६ अष्टसहस्रं सुवर्णरूप्यमणिमयानाम् ७ अष्टसहस्रं भौ-
 मेयानाम् ८ अष्टसहस्रं भृङ्गाराणाम् ९, एवमादर्शस्थालपात्रीसुप्रतिष्ठमनोगुलिकावातकरकचित्ररत्नकरण्डकषुष्पचङ्गेरीयावल्लोमहस्तचङ्गे-
 रीषुष्पपटलकयावल्लोमहस्तकपटलकसिंहासनच्छत्रचामरसमुद्गकधूपकडुच्छुकानां प्रत्येकं प्रत्येकमष्टसहस्रं विजृम्बन्ति, विजृम्बित्वा 'ताए
 उक्किट्टाए' इत्यादि पूर्वं व्याख्यातार्थं यत्रैव क्षीरोदसमुद्रस्तत्रागच्छन्ति, आगल्य च क्षीरोदकं गृह्णन्ति, यानि च तत्र उत्पलानि पद्मानि
 कुमुदानि नलिनानि सुभगानि सौगन्धिकानि पुण्डरीकानि महापुण्डरीकानि शतपत्राणि सहस्रपत्राणि शतसहस्रपत्राणि च तानि गृ-
 ह्णन्ति, गृहीत्वा पुष्करोदे समुद्रे समागल्य तत्रोदकमुत्पलादीनि च गृह्णन्ति, तदनन्तरं यत्रैव समयक्षेत्रं यत्रैव भरतैरावतानि क्षेत्राणि
 यत्रैव च तेषु भरतैरावतेषु वर्षेषु मागधवरदामप्रभासाख्यानि तीर्थानि तत्रैवोपागल्य तीर्थोदकं तीर्थमृत्तिकां च गृह्णन्ति, ततो गङ्गा-

सिन्धुरत्कारकवतीषु महानदीषु नद्युदकमुभयतटमृत्तिकां च गृह्णन्ति, ततः क्षुल्लहिमवच्छिन्नरिषु समागत्य सर्वतुबरान्-कषायान् सर्वाणि
 जातिभेदेन पुष्पाणि सर्वान् 'गन्धान्' गन्धवासादीन् सर्वाणि माल्यानि-प्रथितादिभेदभिन्नानि सर्वौषधीः सिद्धार्थकांश्च गृह्णन्ति,
 गृहीत्वा तदनन्तरं पद्मद्दपुण्डरीकद्देषूपगाल्य तदुदकमुत्पलादीनि च गृह्णन्ति, ततो हैमवतैरण्यवतेषु वर्षेषु रोहितारोहितांशासुवर्ण-
 कूलारूप्यकूलसु महानदीषु नद्युदकमुभयतटमृत्तिकां तदनन्तरं शब्दापातिविकटापातिवृत्तैताढ्येषु सर्वतुबरादीन् ततो महाहिम-
 वद्भ्रूपिवर्षधरपर्वतेषु सर्वतुबरादीन् ततो महापद्ममहापौण्डरीकद्देषु ऋदोदकमुत्पलादीनि च तदनन्तरं हरिवर्षरम्यकवर्षेषु हरकान्ता-
 हरिकान्तानरकान्तानारीकान्तासु महानदीषु सलिलोदकम् उभयतटमृत्तिकां च ततो गन्धापातिमाल्यवत्पर्यायवृत्तैताढ्येषु सर्वतुबरादीन्
 ततो निषधनीलवर्षधरपर्वतेषु सर्वतुबरादीन् तदनन्तरं तद्गतेषु तिगिच्छिकेसरिमहाद्देषु ऋदोदकमुत्पलादीनि च ततः पूर्वविदेहापर-
 विदेहेषु शीताशीतोदामहानदीषु नद्युदकम् उभयतटमृत्तिकां च तदनन्तरं सर्वेषु चक्रवर्त्तिविजेतव्येषु मागधवरदामप्रभासाख्यतीर्थेषु
 तीर्थोदकानि तीर्थमृत्तिकाश्च ततः सर्वेषु वक्षस्कारपर्वतेषु सर्वतुबरादीन् तदनन्तरं सर्वास्वन्तरनदीषु नद्युदकमुभयतटमृत्तिकाश्च ततो
 मन्दरपर्वते भद्रशालवने सर्वतुबरादीन् ततो नन्दनवने सर्वतुबरादीन् सरसं च गोशीर्षचन्दनं ततः सौमनसवने सर्वतुबरादीन् सरसं च
 गोशीर्षचन्दनं दिव्यं च सुमनोदाम गृह्णन्ति, ततः पण्डकवने सर्वतुबरपुष्पगन्धमाल्यसरसगोशीर्षचन्दनदिव्यसुमनोदामानि 'दद्वरमलए
 सुगंधिए य गिण्हंति' इति दद्वरः-चीवरावनद्वकुण्डिकादिभाजनमुखं तेन गालितं तत्र पकं वा यन्मलयोद्भवतया प्रसिद्धत्वान्मलयं-श्री-
 खण्डं येषु तान् 'सुगन्धान्' परमगन्धोपेतान् गन्धान् गृह्णन्ति, गृहीत्वा एकत्र मिलन्ति, मिलित्वा तथा उत्कृष्टया दिव्यया देवगत्या यत्रैव
 विजया राजधानी यत्रैव विजयो देवस्तत्रैवोपागच्छन्ति, उपागत्य च करतलपरिगृहीतां शिरस्यावर्त्तिकां मस्तकेऽञ्जलिं कृत्वा विजयं देवं जयेन

३ प्रतिपत्तौ
 विजयदे-
 वाभिषेकः
 उद्देशः २
 सू० १४१

॥ २४४ ॥

विजयेन वर्द्धापयन्ति, वर्द्धापयित्वा महार्थं महार्थं विपुलमिन्द्राभिपेकयोग्यं क्षीरोदकादि 'उपनयन्ति' समर्पयन्ति ॥ 'तए ण'-
 मित्यादि, ततो णमिति वाक्यालङ्कारे तं विजयं देवं चत्वारि देवसामानिकसहस्राणि चतस्रोऽप्रमहिष्यः सपरिवारास्त्रिभ्यः पर्यदो यथाक्रम-
 ममष्टदशद्व्यदशदेवसहस्रपरिमाणाः सप्तानीकानि सप्तानीकाधिपतयः षोडश आत्सरक्षदेवसहस्राणि, अन्ये च बहवो विजयराजधानीवा-
 स्त्वया वानमन्तरा देवा देव्यश्च तैः—तद्गतदेवजनप्रसिद्धैः स्वाभाविकैर्बहुविकैश्च वरकमलप्रतिस्थानैः सुरभिवरवारिप्रतिपूर्णाश्चन्दनकृतच-
 र्चाकैः 'आविद्धकण्ठेगुणैः' आरोपितकण्ठे रक्तसूत्रतन्तुभिः पद्मोत्पलपिधानैः सुकुमारकरतलपरिगृहीतैरनेकसहस्रसङ्घैः कलशैरिति
 गम्यते, तानेव विभागतो दर्शयति—अष्टसहस्रेण सौवर्णिकानां कलशानाम्, अष्टसहस्रेण रूप्यमयानाम्, अष्टसहस्रेण सुवर्णरूप्यमणिमया-
 नाम्, अष्टसहस्रेण सुवर्णरूप्यमयानाम्, अष्टसहस्रेण रूप्यमणिमयानाम्, अष्टसहस्रेण सुवर्णरूप्यमणिमया-
 नाम्, अष्टसहस्रेण भौमेयानां, सर्वसङ्घयाऽष्टभिः सहस्रैश्चतुःषष्ट्यधिकैः, तथा 'सर्वोदकैः' सर्वतीर्थनद्याद्युदकैः सर्वतुवरैः सर्वपुष्पैः
 सर्वगन्धैः सर्वमाल्यैः सर्वोपधिसिद्धार्थकैश्च 'सर्वद्व्या' परिवारादिकया 'सर्वद्युत्या' यथाशक्ति विस्फारितेन शरीरतेजसा 'सर्वबलेन'
 सामस्येन स्वस्वहस्त्यादिसैन्येन 'सर्वसमुदयेन' स्वस्वाभियोगयादिसमस्तपरिवारेण 'सर्वादरेण' समस्तयात्रच्छक्तितोलनेन 'सर्ववि-
 भूत्या' स्वस्वाभ्यन्तरवैक्रियकरणादिवाह्यरत्नादिसम्पदा, तथा 'सर्वविभूषया' यावच्छक्तिस्फारोदारशृङ्गारकरणेन 'सर्वसंभमेण' ति
 सर्वोत्कृष्टेन संभ्रमेण, सर्वोत्कृष्टसंभ्रमो नाम इह स्वनायकविषयबहुमानख्यापनार्थपरा स्वनायककार्यसम्पादनाय यावच्छक्ति त्वरितत्व-
 रिता प्रवृत्तिः, सर्वपुष्पवस्त्रगन्धमाल्यालङ्कारेण, अत्र गन्धा—वासा माल्यानि—पुष्पदामानः अलङ्कारा—आभरणानि ततः समाहारो
 द्वन्द्वः, ततः सर्वदिव्यव्युष्टितानि तेषां शब्दाः सर्वदिव्यव्युष्टितशब्दास्तैः सह सर्वशब्देन विशेषणसमासः, 'सर्वदिव्यव्युष्टियसद्नि-

नाएण'मिति सर्वाणि च तानि दिव्यवृत्तितानि च-दिव्यतूर्योणि च, एषामेकत्र मीलनेन चः संगतो नितरां नादो-महान् घोषः सर्व-
दिव्यवृत्तितशब्दसंनिनाइस्तेन, इह तुल्येष्वपि सर्वशब्दो दृष्टो यथाऽनेन सर्वं पीतं घृतमिति, तत आह—'महया इड्डीए' इत्यादि,
महत्या यावच्छक्तितुलितया 'ऋद्ध्या' परिवारादिकया 'महया जुईए' इत्याद्यपि भावनीयं, तथा महता-स्फूर्तिमता वराणां-प्रधा-
नानां वृत्तितानां-आतोद्यानां यमकसमकं-एककालं पटुभिः पुरुषैः प्रवादितानां यो रवस्तेन, एतदेव विशेषेणाचष्टे—'संखपणवपड-
हभेरिझलरिखरमुहिहुडुकपुरवमुङ्गुंदुहिनिघोससंनिनादितरेवणं' शङ्खः प्रतीतः पणवो-भाण्डानां पटहः-प्रतीतः भेरी-ढक्का
झलरी-चर्मावनद्धा विस्तीर्णा वलयरूपा खरमुही-काहला हुडुक्का-महाप्रमाणो मर्दलो सुरजः-स एव लघुर्मर्दङ्गो हुन्दुभिः-भेर्याकारा
सङ्कटसुखी, तासां द्वन्द्वः; तासां निर्घोषो-महान् ध्वानो नादितं च घण्टायासिव वादनोत्तरकालभावी सततध्वनिस्तल्लक्षणो यो रव-
स्तेन महता महता इन्द्राभिषेकेणाभिषिञ्चति ॥ 'तए ण'मित्यादि, ततो णमिति पूर्ववत् तस्य विजयस्य देवस्य 'महया' इति अति-
शयेन महति इन्द्राभिषेके वर्तमानेऽप्येकका देवा विजयां राजधानीं, सप्तम्यर्थे द्वितीया प्राकृतत्वात्ततोऽयमर्थः-विजयायां राजधान्यां
नात्युदके प्रभूतजलसंग्रहभावतो वैरस्योपपत्तेः नातिमृत्तिके अतिमृत्तिकाया अपि कर्दमरूपतायां उत्साहवृद्धिजनकलाभावात् 'पविरल-
फुसिय'मिति प्रविरलानि-घनभावे कर्दमसम्भवात् प्रकर्षेण यावता रेणवः स्थगिता भवन्ति तावन्मात्रेणोत्कर्षेण स्पृष्टानि-स्पर्शनानि
यत्र वर्षे तत् प्रविरलस्पृष्टं 'र्यरेणुविणासणं'ति ऋक्षणतरा रेणुद्रुला रजस्त एव स्थूला रेणवः रजांसि च रेणवश्च रजोरेणवस्तेषां वि-
नाशनं रजोरेणुविनाशनं 'दिव्यं' प्रधानं सुरभिगन्धोदकवर्ष वर्षन्ति, अत्येकका विजयां राजधानीं समस्तामपि 'निहतरजसं' निहतं
रजो यस्यां सा निहतरजास्तां, तत्र निहतत्वं रजसः क्षणमात्रमुत्थानाभावेनापि संभवति तत आह—'नष्टरजसं' तष्टं-सर्वथाऽदृश्यी-

मृतं रजो यत्र [ग्रन्थाम्रं ७०००] सा नष्टरजास्तां, तथा भ्रष्टं-वातोद्धृततया राजधान्या दूरतः पलायितं रजो यस्याः सा भ्रष्टर-
 जास्ताम्, एतदेवैकार्थिकद्वयेन प्रकटयति-प्रशान्तरजसं उपशान्तरजसं कुर्वन्ति, अप्येकका देवा विजयां राजधानीम् 'आसियसंम-
 ज्जियोवलिप्तं सिक्तं सुइसम्मह[रय]रथंतरावणवीहियं करेति' इति आसिक्तमुदकच्छटेन संसार्जितं कचवरशोधनेन उपलिप्तमिव
 गोमयादिनोपलिप्तं, तथा सिक्तानि जलेनात एव शुचीनि-पवित्राणि संमृष्टानि-कचवरापनयनेन रथयान्तराणि आपणवीथय इव-हृष्ट-
 मार्गा इव आपणवीथयो रथ्याविशेषाश्च यस्यां सा तथा तां कुर्वन्ति, अप्येकका देवा-मञ्जातिमञ्चकलितां कुर्वन्ति, अप्येकका देवा
 नानाविधा विशिष्टा रागा येषु ते नानाविरागा नानाविरागैरुच्छृतैः-ऊर्द्ध्वैकृतैर्ध्वजैः पताकातिपताकाभिश्च मण्डितां कुर्वन्ति, अप्ये-
 कका देवा लाजल्लोह्यमहितां गोशीर्षसरसरक्तचन्दनदर्दरदत्तपञ्चाङ्गुलितला कुर्वन्ति, अप्येकका देवा विजयां राजधानीमुपचितच-
 न्दनकलशां कुर्वन्ति अप्येकका देवा चन्दनघटसुकृततोरणप्रतिद्वारदेशभागां कुर्वन्ति, अप्येकका देवा विजयां राजधानीमासिक्तोत्सक्त-
 विपुलवृत्तवघारितमाल्यदामकलापां कुर्वन्ति, अप्येकका देवा विजयां राजधानीं पञ्चवर्णसुरभिक्तपुष्पपुञ्जोपचारकलितां कुर्वन्ति,
 अप्येकका देवा विजयां राजधानीं कालागुरुप्रवरकुन्दुरुक्ततुरुक्तधूपमघमघायमानां गन्धोद्भुताभिरामां सुगन्धवरगन्धगन्धिकां गन्धव-
 र्तिभूतां कुर्वन्ति, एतेषां च पदानां व्याख्यानं पूर्ववत्, अप्येकका देवा हिरण्यवर्ष वर्षन्ति, अप्येककाः सुवर्णवर्षमप्येकका आभरणवर्ष
 (रत्नवर्षमप्येकका वज्रवर्षमप्येककाः) पुष्पवर्षमप्येकका माल्यवर्षमप्येककाश्चूर्णवर्ष वस्त्रवर्ष (आभरणवर्ष) वर्षन्ति, अप्येकका देवा
 हिरण्यविधिं-हिरण्यरूपं मङ्गलप्रकारं 'भाजयन्ति' विश्राणयन्ति शेषदेवेभ्यो ददतीति भावः, एवं सुवर्णरत्नाभरणपुष्पमाल्यगन्धचूर्ण-
 वस्त्रविधिभाजनमपि भावनीयम् ॥ 'अप्येगइया देवा दुयं नट्टविहिं उवदंसंति' इत्यादि, इह द्वात्रिंशन्नाट्यविधयः, ते च येन क्रमेण

भगवतो वर्द्धमानस्वामिनः पुरतः सूर्याभेदेन भाविता राजप्रश्रीयोपाङ्गे दर्शितास्तेन क्रमेण विनेयजानुग्रहार्थमुपदर्शयन्ते, तत्र स्व-
स्तिकश्रीवत्सनन्दावर्तवर्द्धमानकभद्रासनकलशमस्त्यदर्पणरूपामङ्गलाकाराभिनयासकः प्रथमो नाट्यविधिः १, द्वितीय आवर्तप्रत्यावर्त्तेश्रे-
णिप्रतिश्रेणिस्वस्तिकपुष्पमाणवकवर्द्धमानकमत्स्याण्डकमकराण्डकजारमारपुष्पावलिपद्मप्रसागरतरङ्गवासन्तीलतापद्मलताभक्तिचित्राभि-
नयासकः २, तृतीय ईहासृगकपभतुरगनरसकरत्रिहगव्यालकिन्नररुसरभचमरुकुञ्जरवनलतापद्मलताभक्तिचित्रासकः ३, चतुर्थ एकतो-
च(तश्च)क्रद्विधातोच(तश्च)क्रएकतश्चक्रवालद्विधातश्चक्रवालचक्रार्द्धचक्रवालभिनयासकः ४, पञ्चमश्चन्द्रावलिप्रविभक्तिसूर्योवलिप्रविभक्तिव-
ल्यावलिप्रविभक्तिहंसावलीप्रविभक्तितारावलिप्रविभक्तिमुक्तावलिप्रविभक्तिपुष्पावलिप्रविभक्तिनामा ५, षष्ठश्चन्द्रोद्गमप्र-
विभक्तिसूर्योद्गमप्रविभक्त्यभिनयासक उद्गमनोद्गमप्रविभक्तिनामा ६, सप्तमश्चन्द्रागमनसूर्योगमनप्रविभक्त्यभिनयासक आगमनागमनप्र-
विभक्तिनामा ७, अष्टमश्चन्द्रावरणप्रविभक्तिसूर्योवरणप्रविभक्त्यभिनयासक आवरणावरणप्रविभक्तिनामा ८, नवमश्चन्द्रास्तमयनप्रविभ-
क्तिसूर्योस्तमयनप्रविभक्त्यभिनयासकोऽस्तमयनास्तमयनप्रविभक्तिनामा ९, दशमश्चन्द्रमण्डलप्रविभक्तिसूर्यमण्डलप्रविभक्तिनागमण्डलप्र-
विभक्तिहयविलम्बितगजविलम्बितहयविलसितमत्तगजविलसितमत्तहयविलम्बितमत्तहयविलम्बितमत्तगजविलम्बितमत्तगजविलम्बिताभिनयो
दुतविलम्बितनामा ११, द्वादशः सागरप्रविभक्तिनागप्रविभक्त्यभिनयासकः सागरनागप्रविभक्तिनामा १२, त्रयोदशो नन्दाप्रविभ-
क्तिचम्पाप्रविभक्त्यभिनयासको नन्दाचम्पाप्रविभक्त्यभिनयासकः १३, चतुर्दशो मत्स्याण्डकप्रविभक्तिमकराण्डकप्रविभक्तिजारप्रविभक्तिमारप्र-
विभक्त्यभिनयासको मत्स्याण्डकमकराण्डकजारमारप्रविभक्तिनामा १४, पञ्चदशः क इति ककारप्रविभक्तिः ख इति खकारप्रविभ-

३ प्रतिपत्तौ
विजयदे-
वाभिषेकः
उद्देशः २
सू० १४

किर्णं इति गकारप्रविभक्तिर्ध इति घकारप्रविभक्तिरित्येवं क्रमभाविककारादिप्रविभक्त्यभिनयासकः ककारखकारा-
 रगकारघकारङकारप्रविभक्तिनामा १५, एवं षोडशश्चकारलृकारजकारझकारञकारप्रविभक्तिनामा १६, सप्तदशः टकारठकारडकारढ-
 कारणकारप्रविभक्तिनामा १७, अष्टादशस्तकारथकारदकारधकारनकारप्रविभक्तिनामा १८, एकोनविंशतितमः पकारफकारबकारभका-
 रमकारप्रविभक्तिनामा १९, विंशतितमोऽशोकपल्लवप्रविभक्त्यम्बूपल्लवप्रविभक्तिकोशाशम्बूपल्लवप्रविभक्त्यभिनयासकः
 पल्लव २ प्रविभक्तिनामा २०, एकविंशतितमः पद्मलताप्रविभक्त्यशोकलताप्रविभक्तिचम्पकलताप्रविभक्तिचूतलताप्रविभक्तिवनलताप्र-
 विभक्तिवासन्तीलताप्रविभक्त्यतिसुकलताप्रविभक्तिश्यामलताप्रविभक्त्यभिनयासको लताप्रविभक्तिनामा २१, द्वाविंशतितमो द्रुतनामा
 २२, त्रयोविंशतितमो विलम्बितनामा २३, चतुर्विंशतितमो द्रुतविलम्बितनामा २४, पञ्चविंशतितमः अश्वितनामा २५, षड्विंश-
 तितमो रिभितनामा २६, सप्तविंशतितमोऽश्वितरिभितनामा २७, अष्टाविंशतितम आरभटनामा २८, एकोनत्रिंशत्तमो भसोलनामा
 २९, त्रिंशत्तम आरभटभसोलनामा ३०, एकत्रिंश उत्पातनिपातप्रसक्तसंकुचितप्रसारितेकरचितभ्रान्तसंभ्रान्तनामा ३१ द्वात्रिंशत्त-
 मस्तु चरमचरनामानिवद्धनामा, स च सूर्याभदेवेन भगवतो वर्द्धमानस्वामिनः पुरतो भगवतश्चरमपूर्वमुप्यभवचरमदेवलोकभव-
 चरमच्यवनचरमगर्भसंहरणचरमभरतक्षेत्रावसर्पिणीतीर्थकरजन्माभिषेकचरमबालभावचरमयौवनचरमकामभोगचरमनिष्कमणचरमत-
 पञ्चरणचरमज्ञानोत्पादचरमतीर्थप्रवर्त्तनचरमपरिनिर्वाणाभिनयासको भावितः ३२ । तत्रैतेषां द्वात्रिंशतो नाट्यविधीनां मध्ये काञ्चन
 नाट्यविधीनुपन्यस्यति—अप्येकका देवाः द्रुतं—द्रुतनामकं द्वाविंशतितमं नाट्यविधिसुपदर्शयन्ति, एवमप्येकका विलम्बितं नाट्यविधि-
 सुपदर्शयन्ति, अप्येकका द्रुतविलम्बितं नाट्यविधिं, अप्येकका अश्वितं नाट्यविधिं, अप्येकका रिभितं नाट्यविधिं, अप्येकका अ-

ष्वितरिभितं नाट्यविधिं, अप्येकका आरभटं-नाट्यविधिं, अप्येकका भसोलं-नाट्यविधिं, अप्येकका आरभटभसोलं-नाट्यविधिसुप-
 दरीयन्ति, अप्येकका देवा उत्पातनिपातम् उत्पातपूर्वो निपातो यस्मिन् स उत्पातनिपातस्तं; एवं निपातोत्पातं सङ्घचितप्रसारितं
 'रियारिय'मिति गमनागमनं भ्रान्तसम्भ्रान्तं नाम, नाट्यविधिं-सामान्यतो नर्तनविधिं द्वात्रिंशद्विध्युतीर्णमुपदर्शयन्ति । अप्येकका
 देवाश्चतुर्विधं वाद्यं वादयन्ति, तद्यथा—'ततं' मृदङ्गपटहादि 'विततं' वीणादिकं 'घनं' कंसिकादि 'शुषिरं' काहलादि, अप्येकका
 देवाश्चतुर्विधं गेयं गायन्ति, तद्यथा—'उत्क्षिप्तं' प्रथमतः समारयमाणं 'प्रवृत्तम्' उत्क्षेपावस्थानो विक्रान्तं मनाग्भरेण प्रवर्तमानं
 मन्दायमिति-मध्यभागे मूर्छनादिगुणोपेततया मन्दं मन्दं घोलनात्मकं 'रोचितावसान'मिति रोचितं-यथोचितलक्षणोपेततया
 भावितं-सत्यापितमितियावद् अवसानं यस्य तद् रोचितावसानं । अप्येककाश्चतुर्विधमभिनयमभिनयन्ति, तद्यथा-द्राष्टीन्तिकं प्रति-
 श्रुतिकं सामान्यतोविनिपातिकं लोकमध्यावसानिकमिति, एतेऽभिनयविधयो नाट्यकुशलेभ्यो वेदितव्याः, अप्येकका देवाः
 'पीनयन्ति' पीनमात्मानं कुर्वन्ति स्थूला भवन्तीति भावः; अप्येकका देवाः 'ताण्डवयन्ति' ताण्डवरूपं नृत्यं कुर्वन्ति, अप्येकका
 देवाः 'लास्ययन्ति' लास्यरूपं नृत्यं कुर्वन्ति, अप्येकका देवाः 'छुक्कारेति' छुक्कारं कुर्वन्ति, अप्येकका देवा एतानि पीनत्वादीनि
 चत्वार्यपि कुर्वन्ति, अप्येकका देवा उच्छलन्ति अप्येकका देवाः प्रोच्छलन्ति अप्येकका देवास्त्रिपदिकां छिन्दन्ति अप्येककास्त्रीण्य-
 प्येतानि कुर्वन्ति, अप्येकका देवा हयहेपितानि कुर्वन्ति-अप्येकका देवा हस्तिगडगडाधितं कुर्वन्ति अप्येकका रथघणघणाधितं
 कुर्वन्ति अप्येकका देवास्त्रीण्येतानि कुर्वन्ति, अप्येकका देवा आस्फोटयन्ति; भूम्यादिकमिति-गम्यते, अप्येकका देवा बलान्ति;
 अप्येकका देवाः सिंहनादं नदन्ति अप्येकका देवाः पादद्वंद्वरकं कुर्वन्ति अप्येकका देवा भूमिचपेटां ददति-भूमि-कपेटयाऽऽस्फाल-

३ प्रतिपत्तौ
 विजयदे-
 वाभिषेकः
 उद्देशः २
 सू० १४१

॥ २४७ ॥

यन्तीति भावः; अप्येकका देवा महता महता शब्देन 'रवन्ते' शब्दं कुर्वन्ति अप्येकका देवाश्चत्वार्यपि सिंहनादादीनि कुर्वन्ति, अप्येकका देवा 'हक्कारेति' हक्कारं कुर्वन्ति अप्येकका देवाः 'बुक्कारेति' मुखेन बुक्कारशब्दं कुर्वन्ति अप्येकका देवाः 'थक्कारेति' थक्क इत्येवं महता शब्देन कुर्वन्ति अप्येककास्त्रीण्यप्येतानि कुर्वन्ति, अप्येकका देवा अवपतन्ति अप्येकका देवा उत्पतन्ति. अप्येकका देवाः परिपतन्ति—तिर्यग्निपतन्तीत्यर्थः अप्येकका देवास्त्रीण्यप्येतानि कुर्वन्ति, अप्येककाः 'उवलन्ति' ज्वालामालाकुला भवन्ति अप्येकका देवाः 'तपन्ति' तप्ता भवन्ति अप्येककाः प्रतपन्ति अप्येकका देवास्त्रीण्यपि कुर्वन्ति, अप्येकका देवा गर्जयन्ति. अप्येककाः 'विज्जुयारंति' विद्युतं कुर्वन्ति अप्येकका देवा वर्ष वर्षन्ति अप्येककास्त्रीण्यप्येतानि कुर्वन्ति, अप्येकका देवा देवोत्कलिकां कुर्वन्ति—देवानां वातस्येवोत्कलिका देवोत्कलिका तां कुर्वन्ति, अप्येकका देवा देवकहकहं कुर्वन्ति—प्रभूतानां देवानां प्रसोदभरवशतः स्वेच्छावचनैर्वीलः कोलाहलो देवकहकहस्तं कुर्वन्ति, अप्येकका देवा देवदुहुहुकुं कुर्वन्ति—दुहुहुहुकमित्यनुकरणवचनमेतत्, अप्येककास्त्रीण्यप्येतानि कुर्वन्ति, अप्येकका देवाश्चैत्रोत्क्षेपं कुर्वन्ति, अप्येकका देवा वन्दनकलशहस्तगताः—वन्दनकलशा हस्ते गता येषां ते वन्दनकलशहस्तगताः, अप्येकका देवाः शृङ्गारकलशहस्तगताः; एवमादर्शस्थालपात्रीसुप्रतिष्ठकवातकरकचित्ररत्नकरण्डकपुष्पञ्जङ्गरीयावल्लोमहस्तचङ्गरीपुष्पपटलकयावल्लोमहस्तपटलकसिंहासनचामरतैलसमुद्रकधूपकङ्कुलुकहस्तगताः प्रत्येकमभिलाष्याः; 'हृदुष्टे'त्यादि यावत्करणात् 'हृदुष्टचित्तमाणंदिद्या पीतिमणा परमसोमणस्सिया हरिसवसविसपपमाणहियया' इति परिग्रहः; सर्वतः समन्ताद् आधावन्ति प्रधावन्ति ॥ 'तए णं तं विजयं देवं चत्तारि सामाणियसाहस्सीओ' इत्याद्यभिषेकनिगमनसूत्रमाशीर्वाद्सूत्रं च पाठसिद्धम् ॥

तए णं से विजए देवे महया २ इंद्राभिसेएणं अभिसित्ते समणे सीहासणाओ अब्भुट्ठेह सीहा-
 सणाओ अब्भुट्ठेत्ता अभिसेयसभातो पुरत्थिमेणं दारेणं पडिनिक्खमति २ ता जेणामेव
 अलंकारियसभा तेणेव उवागच्छति २ ता आलंकारियसभं अणुप्पयाहिणीकरेमाणे २ पुर-
 त्थिमेणं दारेणं अणुपविसति पुरत्थिमेणं दारेणं अणुपविसित्ता जेणेव सीहासणे तेणेव उवा-
 गच्छति २ ता सीहासणवरगते पुरत्थाभिमुहे सणिसणणे, तए णं तस्स विजयस्स देवस्स
 सामाणियपरिसोवण्णगा देवा आभिओगिए देवे सद्दवति २ एवं वयासी-खिप्पामेव भो
 देवाणुप्पिया ! विजयस्स देवस्स आलंकारियं भंडं उवणेह, तेणेव ते आलंकारियं भंडं जाव
 उवट्ठव्वेति ॥ तए णं से विजए देवे तप्पढमयाए पम्हलसूमालाए दिव्वाए सुरभीए गंधका-
 साईए गाताइं ल्हेहति गाताइं ल्हेहत्ता सरसेणं गोसीसचंदणेणं गाताइं अणुल्लिपति सरसेणं
 गोसीसचंदणेणं गाताइं अणुल्लिपेत्ता ततोऽणंतरं च णं नासाणीसासवायवज्झं चक्खुहरं वण्ण-
 फरिसजुत्तं हतलालापेलवातिरेगं धवलं कणगखइयंतकम्मं आगासफलिहसरिसप्पभं अहतं
 दिव्वं देवदूसजुयलं णियंसेह णियंसेत्ता हारं पिण्ढेह हारं पिण्ढेत्ता एवं एकावलं पिणिघति
 एकावलं पिणिघेत्ता एवं एतेणं अभिलवेणं मुत्तावलं कणगावलं रयणावलं कडगाइं तुडि-
 याइं अंगयाइं केयूराइं दससुदितानंतकं कडिसुत्तकं तेअत्थिसुत्तगं सुरविं कंठसुरविं पालंबसि

३ प्रतिपत्तौ
 विजयदे-
 वकृता
 जिनपूजा
 उद्देशः २
 सू० १४२

॥ २४८ ॥

कुंडलाहं चूडामणिं चित्तरयणुकुंडं मउडं पिणिंधेइ पिणिंधिता गंठिमवेढिमपूरिमसंघाइमेणं चउव्वि-
हेणं मल्लेणं कप्परुक्खयंपिव अप्पाणं अलंक्रियविभूसितं करेति, कप्परुक्खयंपिव अप्पाणं अलं-
क्रियविभूसियं करेत्ता द्दहैरमलयसुगंधंघितेहिं गंधेहिं गाताहं सुक्खिडति २ ता दिव्वं च
सुमणदामं पिणिद्धति ॥ तए णं से विजए देवे केसालंकारेणं वत्थालंकारेणं मल्लालंकारेणं
आभरणालंकारेणं चउव्विहेणं अलंकारेणं अलंकिते विभूसिए समणे पंडिपुणालंकारे सीहा-
सणाओ अब्भुडेइ २ ता आलंकारियसभाओ पुरच्छिमिल्लेणं दारेणं पडिनिक्लमति २ ता
जेणेव ववसायसभा तेणेव उवागच्छति २ ता ववसायसभं अणुपपदाहिणं करेमाणे २ पुरत्थि-
मिल्लेणं दारेणं अणुपविसति २ ता जेणेव सीहासणे तेणेव उवागच्छति २ ता सीहासणवरगते
पुरत्थाभिमुहे सणिसणणे । तते णं तस्स विजयस्स देवस्स आहिओगिया देवा पोत्थयरयणं
उवणेति ॥ तए णं से विजए देवे पोत्थयरयणं गेणहति २ ता पोत्थयरयणं मुयति पोत्थयरणं सुएत्ता
पोत्थयरयणं विहाडेति पोत्थयरयणं विहाडेत्ता पोत्थयरयणं वाएति पोत्थयरयणं वाएत्ता धम्मियं

१ 'गंठिमे'त्यादितो यावत् 'करेत्ता' इत्ययं पाठोऽप्रलिखितसूत्रस्यादावेव दृश्यते व्याख्यानुसारेण. २ अस्य व्याख्या न दृश्यते. ३ 'गंठिमे'त्यादि यावत्
'करेत्ता' इत्ययं पाठ व्याख्या न दृश्यते, 'केसालंकारेणं' इत्यादि यावत् 'विभूसिए समणे' इत्येतस्य व्याख्याऽपि न दृश्यते । गंठिमे'त्यादि यावत् 'करेत्ता' इत्येतस्य
'पडिपुणालंकारे' इत्येतेन सह संबंधो दृश्यते व्याख्यानुसारेण. ४ अयं पुस्तकद्वयेऽप्यत्रैव दृश्यतेऽतोऽहं व्याख्यानुसारेण मूलपाठे कर्तुं न शक्तोऽभूवम्..

बवसायं पगेणहति घस्मियं ववसायं पगेणहत्ता पोत्थयरयणं पडिणिक्खवेह २ ता सीहासणाओ
 अब्भुडेति २ ता ववसायसभाओ पुरत्थिमिह्लेणं दारेणं पडिणिक्वमह २ ता जेणेव णंदापुक्खरिणी
 तेणेव उवागच्छति २ ता णंदं पुक्खरिणिं अणुप्पयाहिणीकरेमाणे पुरत्थिमिह्लेणं दारेणं अणुपवि-
 सति २ ता पुरत्थिमिह्लेणं तिसोपाणपडिरुवगएणं पचोरुहति २ ता हत्थं पादं पक्खालेति २ ता
 एणं महं सेतं रयतामयं विमलसलिलपुणं मत्तगयमहासुहाकितिसमाणं भिंगारं पगिणहति
 भिंगारं पगेणहत्ता जाहं तत्थ उप्पलाहं पडमाहं जाव सतसहस्सपत्ताहं ताहं गिणहति २ ता
 णंदातो पुक्खरिणीतो पबुत्तरेह २ ता जेणेव सिद्धायतणे तेणेव पहारेत्थ गमणाए ॥ तए णं
 तस्स विजयस्स देवस्स चत्तारि सामाणियसाहस्सीओ जाव अण्णे य बहवे वाणमंतरा देवा
 य देवीओ य अप्पेगइया उप्पलहत्थगया जाव हत्थगया विजयं देवं पिट्ठतो अणु-
 गच्छंति ॥ तए णं तस्स विजयस्स देवस्स बहवे आभिओगिया देवा देवीओ य कलसहत्थ-
 गता जाव धूवकडुच्छुयहत्थगता विजयं देवं पिट्ठतो २ अणुगच्छंति । तते णं से विजए देवे
 चउहिं सामाणियसाहस्सीहिं जाव अण्णेहि य बहूहिं वाणमंतरेहिं देवेहि य देवीहि य सद्धिं
 संपरिबुडे सच्चिह्दीए सच्चुत्सीए जाव णिग्घोसणाइयवेणं जेणेव सिद्धाययणे तेणेव उवा-
 गच्छति २ ता सिद्धायतणं अणुप्पयाहिणीकरेमाणे २ पुरत्थिमिह्लेणं दारेणं अणुपविसति अणु-

३ प्रतिपत्तौ
 विजयदे-
 बकृता
 जिनपूजा
 उदेशः २
 सू० १४२

पविसिस्ता जेणेव देवच्छंदए तेणेव उवागच्छति २ सा आलोए जिणपडिमाणं पणामं करेति
 २ सा लोमहत्थगं गेणहति लोमहत्थगं गेण्हत्ता जिणपडिमाओ लोमहत्थएणं पमज्जति २ सा
 सुरभिणा गंधोदएणं ण्हाणेति २ सा दिव्वाए सुरभिगंधकासाइए गाताइं ल्हहेति २ सा सर-
 सेणं गोसीसचंदणेणं गाताणि अणुलिंपइ अणुलिंपेत्ता जिणपडिमाणं अहयाइं सेताइं दिव्वाइं
 देवदूसजुयलाइं णियंसेइ नियंसेत्ता अग्गेहिं वरेहि य गंधेहि य मल्लेहि य अचेति २ सा पुप्फा-
 रुहणं गंधारुहणं मल्लारुहणं वणारुहणं चुण्णारुहणं आभरणारुहणं करेति करेत्ता आसत्तो-
 सत्तविउलवट्टवघारितमल्लदाम० करेति २ सा अच्छेहिं सण्हेहिं [सेएहिं] रययामएहिं अच्छ-
 रसातंदुलेहिं जिणपडिमाणं पुरतो अट्टमंगलए आलिहति सोत्थियसिरिवच्छ जाव दप्पण
 अट्टमंगलगे आलिहति आलिहत्ता कयगाहगहितकरतलपबभट्टविप्पमुक्केण दसद्धवन्नेण
 कुसुमेणं सुक्कपुप्फपुजोवयारकलितं करेति २ सा चंदप्पभवइरवेरुलियविमलदंडं कंचणमणिर-
 यणभत्तिचित्तं कालागुरुपवरकुंदुरुक्कतुरुक्कधूवगंधुत्तमाणुविद्धं धूमवट्ठिं विणिम्मयंतं वेरुलियामयं
 कडुच्छुयं पगहिलु पयत्तेण धूवं दाऊण जिणवराणं अट्टसयविसुद्धगंधजुत्तेहिं महावित्तेहिं
 अत्थजुत्तेहिं अपुणरुत्तेहिं संशुणइ २ सा सत्तट्ट पयाइं ओसरति सत्तट्टपयाइं ओसरित्ता
 बामं जाणुं अंचेइ २ सा दाहिणं जाणुं धरणितलंसि णिवाडेइ तिववुत्तो सुद्धाणं धरणि-

यलंसि णमेह नमिक्ता ईसिं पञ्चुण्णमति २ त्ता कडयतुडियथंभियाओ सुयाओ पडिसाहरति
 २ त्ता करयलपरिग्गहियं सिरसावत्तं मत्थाए अंजलिं कहु एवं वयासी—णमोऽत्थु णं अरिहंताणं
 भगवंताणं जाव सिद्धिगइणामधेयं ठाणं संपत्ताणं तिकहु वंदति णमंसति वंदित्ता णमंसित्ता
 जेणेव सिद्धायतणस्स बहुमज्झदेसभाए तेणेव उवागच्छति २ त्ता दिव्वाए उदगधाराए अब्भु-
 वच्चए दलयति २ त्ता सरसेणं गोसीसचंदणेणं पंचंगुलितलेणं मंडलं आलिहति २ त्ता वच्चए दलयति
 कलियं करेति २ त्ता धूवं दलयति २ जेणेव सिद्धायतणस्स दाहिणिह्ले दारे तेणेव उवागच्छति
 २ त्ता लोमहत्थयं गेणहइ २ दारचेडीओ य सालिभंजियाओ य वालरुवए य लोमहत्थएणं
 पमज्जति २ बहुमज्झदेसभाए सरसेणं गोसीसचंदणेणं पंचंगुलितलेणं अणुलिंपति २ चच्चए
 दलयति २ पुष्कारुहणं जाव आहरणारुहणं करेति २ आसत्तोसत्तविपुल जाव मह्ठदामकलावं
 करेति २ कयग्गाहगहित जाव पुंजोवयारकलितं करेति २ धूवं दलयति २ जेणेव सुहमंडवस्स
 बहुमज्झदेसभाए तेणेव उवागच्छति २ त्ता बहुमज्झदेसभाए लोमहत्थेणं पमज्जति २ दिव्वाए
 उदगधाराए अब्भुक्खेति २ सरसेणं गोसीसचंदणेणं पंचंगुलितलेणं मंडलं आलिहति २
 चच्चए दलयति २ कयग्गाह जाव धूवं दलयति २ जेणेव सुहमंडवगस्स पच्चत्थिमिह्ले दारे तेणेव

३ प्रतिपत्तौ
 विजयदे-
 वकृता
 जिनपूजा
 उद्देशः २
 सू० १४२

॥ २५० ॥

उवा० लोमहृत्थगं गेणहति २ दारचेडीओ य सालिभंजियाओ य वालरूवए य लोमहृत्थगेण
 पमज्जति २ दिव्वाए उदगधाराए अब्भुक्खेति २ सरसेणं गोसीसचंदणेणं जाव चच्चए दलयति
 २ आसत्तोसत्त० कयग्गाह० धूवं दलयति २ जेणेव सुहमंडवग्गस्स उत्तरिच्छा णं खंभपंती
 तेणेव उवागच्छइ २ लोमहृत्थगं परा० सालभंजियाओ दिव्वाए उदगधाराए सरसेणं गोसीस-
 चंदणेणं पुप्फारुहणं जाव आसत्तोसत्त० कयग्गाह० धूवं दलयति जेणेव सुहमंडवग्गस्स पुरत्थि-
 मिच्छे दारे तं चैव सव्वं भाणियव्वं जाव दारस्स अच्चणिया जेणेव दाहिणिच्छे दारे तं चैव
 जेणेव पेच्छाघरमंडवग्गस्स बहुमज्झदेसभाए जेणेव वहरामए अक्खाडए जेणेव मणिपेडिया
 जेणेव सीहासणे तेणेव उवागच्छति २ लोमहृत्थगं गिणहति लोमहृत्थगं गिण्हत्ता अक्खाडगं
 च सीहासणं च लोमहृत्थगेण पमज्जति २ ता दिव्वाए उदगधाराए अब्भु० पुप्फारुहणं जाव धूवं
 दलयति जेणेव पेच्छाघरमंडवपच्चत्थिमिच्छे दारे दारच्चणिया उत्तरिच्छा खंभपंती तहेव पुरत्थि-
 मिच्छे दारे तहेव जेणेव दाहिणिच्छे दारे तहेव जेणेव चेतियथूमे तेणेव उवागच्छति २ ता
 लोमहृत्थगं गेणहति २ ता चेतियथूभं लोमहृत्थएणं पमज्जति २ दिव्वाए दग्ग० सरसेण० पुप्फा-
 रुहणं आसत्तोसत्त जाव धूवं दलयति २ जेणेव पच्चत्थिमिच्छा मणिपेडिया जेणेव जिणपडिमा
 तेणेव उवागच्छति जिणपडिमाए आलोए पणामं करेइ २ ता लोमहृत्थगं गेणहति २ ता तं

श्वेव सव्वं जं जिणपडिमाणं जाव सिद्धिगइनामधेज्जं ठाणं संपत्ताणं वंदति णमंसति, एवं
 उत्तरिछाएवि, एवं पुरत्थिमिछाएवि, एवं दाहिणिछाएवि, जेणेव चेइयरुक्खा दारविही य मणि-
 पेढिया जेणेव महिंदज्जाए दारविही, जेणेव दाहिणिछा नंदापुक्खरणी तेणेव उवा० लोमहत्थगं
 गेण्हति चेतियाओ य तिसोपाणपडिखए य तोरणे य सालभंजियाओ य बालखए य लो-
 महत्थएण पमज्जति २ ता दिव्वाए उदगधाराए सिंचति सरसेणं गोसीसचंदणेणं अणुलिं-
 पति २ पुप्फारुहणं जाव धूवं दलयति २ सिद्धायतणं अणुप्पयाहिणं करेमाणे जेणेव उत्तरिछा
 णंदापुक्खरिणी तेणेव उवागच्छति २ ता तेहव महिंदज्जाया चेतियरुक्खो चेतियथूभे पच्चत्थि-
 मिछा मणिपेढिया जिणपडिमा उत्तरिछा पुरत्थिमिछा दक्खिणिछा पेच्छायरमंडवस्सवि
 तेहव जहा दक्खिणिछस्स पच्चत्थिमिछे दारे जाव दक्खिणिछा णं खंभंपती सुहमंडवस्सवि
 तिण्हं दारारणं अच्चणिया भणिज्जणं दक्खिणिछा णं खंभंपती उत्तरे दारे पुरच्छिमे दारे सेसं
 तेणेव कमेण जाव पुरत्थिमिछा णंदापुक्खरिणी जेणेव सभा सुधम्मा तेणेव पहारेत्थ गमणाए ॥
 तते णं तस्स विजयस्स चत्तारि सामाणियसाहस्सीओ एयप्पभित्तिं जाव सच्चिइए जाव णाह-
 यरवेणं जेणेव सभा सुहम्मा तेणेव उवागच्छंति २ ता तं णं सभं सुधम्मं अणुप्पयाहिणीकरे-
 माणे २ पुरत्थिमिछेणं अणुपविसति २ आलोए जिणसक्खाणं पणामं करेति २ जेणेव मणिपेढिया

३ प्रतिपत्तौ
 विजयदे-
 वकृता
 जिनपूजा
 उद्देशः २
 सू० १४२

॥ २५१ ॥

गा-
 १०
 गे-
 त्तिः
 ३ ॥

जेणेव माणवचेतियक्खंभे जेणेव वह्रामया गोलवट्टसमुग्गका तेणेव उवागच्छति २ लोम-
 हत्थयं गेण्हति २ ता वह्रामए गोलवट्टसमुग्गए लोमहत्थएण पमज्झइ २ ता वह्रामए गोल-
 वट्टसमुग्गए विहाडेति २ ता जिणसकहाओ लोमहत्थएणं पमज्झति २ ता सुरभिणा गंधोद-
 एणं तिसत्ताखुत्तो जिणसकहाओ पक्खालेति २ सरसेणं गोसीसचंदणेणं अणुलिंपइ २ ता
 अग्गेहिं वरेहिं गंधेहिं मल्लेहिं य अच्चिणति २ ता धूवं दलयति २ ता वह्रामएसु गोलवट्टस-
 मुग्गएसु पडिणिक्खिवति २ ता माणवकं चेतियक्खंभं लोमहत्थएणं पमज्झति २ दिव्वाए उदग-
 धाराए अब्बुक्खेइ २ ता सरसेणं गोसीसचंदणेणं चच्चए दलयति २ पुग्गफारुहणं जाव आसत्तो-
 सत्त० कयग्गाह० धूवं दलयति २ जेणेव सभाए सुधम्माए बहुमज्झदेसभाए तं चेव जेणेव सीहा-
 सणे तेणेव जहा दारच्चणिता जेणेव देवसयणिज्जे तं चेव जेणेव खुडुगे महिंदज्झए तं चेव जेणेव
 पहरणकोसे चोप्पाले तेणेव उवागच्छति २ पत्तेयं २ पहरणाइं लोमहत्थएणं पमज्झति पमज्झित्तम
 सरसेणं गोसीसचंदणेणं तहेव सब्वंसेसंपि द्वक्खिणदारं आदिकाडं तहेवणेयव्वं जाव पुरिच्छिमिह्हा
 णंदापुक्खरिणी सब्वाणं सभाणं जहा सुधम्माए सभाए तहा अच्चणिथा उववायसभाए णवरि
 देवसयणिज्जस्स अच्चणिथा सेसासु सीहासणाण अच्चणिथा हरयस्स जहा गंदाए पुक्खरिणीए
 अच्चणिथा, ववसायसभाए पोत्थयरणं लोम० दिव्वाए उदगधाराए सरसेणं गोसीसचंदणेणं

अशुलिंपति अग्नेहि वरोहिं गंधेहि य मल्लेहि य अचिणति २ ता [मल्लेहि] सीहासणे लोमहृत्थ-
 एणं पमज्जति जाव धूवं दलयति सेसं तं चेव णंदाए जहा हरयस्स तथा जेणेव वलिपीढं तेणेव
 उवागच्छति २ ता अभिओगे देवे सदावेति २ ता एवं वयासी—खिप्पामेव भो देवाणु-
 म्पिया ! विजयाए रायहाणीए सिंघाडगेसु य तिएसु य चउक्केसु य चवरेसु य चतुसुहेसु य
 महापहपहेसु य पासाएसु य पागारेसु य अट्टालएसु य चरियासु य दारेसु य गो-
 पुरेसु य तोरणेसु य वावीसु य पुक्खरिणीसु य जाव थिलपंतिगासु य आरामेसु य उज्जाणेसु
 य काणणेसु य वणेसु य वणसंडेसु य वणराईसु य अचणियं करेह करेत्ता ममेयमाणत्तियं
 खिप्पामेव पच्चप्पिणह । तए णं ते आभिओगिया देवा विजएणं देवेणं एवं बुत्ता समाणा जाव-
 हट्टुट्टा विगएणं पडिसुणंति २ ता विजयाए रायहाणीए सिंघाडगेसु य जाव अचणियं
 करेत्ता जेणेव विजए देवे तेणेव उवागच्छन्ति २ ता एयमाणत्तियं पच्चप्पिणंति ॥ तए णं से
 विजए देवे तेसि णं आभिओगियाणं देवाणं अंतिए एयमट्ठं सोच्चा णिसम्म हट्टुट्टचिरामाणंदिय
 जाव हयहियए जेणेव णंदापुक्खरिणी तेणेव उवागच्छति २ ता पुरत्थिमिल्लेणं तोरणेणं जाव
 हृत्थपायं पक्खालेति २ ता आर्यंते चोक्खे परमसुहभूए णंदापुक्खरिणीओ पञ्चत्तरति २ ता
 जेणेव सभा सुधम्मा तेणेव पहारेत्थ गमणाए । तए णं से विजए देवे चउहिं सामाणियसाह-

३ प्रतिपत्तौ
 विजयदे-
 वकृता
 जिनपूजा
 उद्देशः २
 सू० १४२

स्सीहिं जाव सोलसहिं आयरक्खदेवसाहस्सीहिं सच्चिदीए जाव निग्घोसनाइयरवेणं जेणेव
सभा सुधम्मा तेणेव उवागच्छति २ ता सभं सुधम्मं पुरत्थिमिह्हेणं दारेणं अणुपविसति
२ ता जेणेव मणिपेढिया तेणेव उवागच्छति २ ता सीहासणवरगते पुरच्छाभिमुहे सण्णि-
सण्णे ॥ (सू० १४२)

‘तए ण’मित्यादि, ततः स विजयो देवो वानमन्तरैः ‘महया २’ इति अतिशयेन महता इन्द्राभिपेकेणाभिषिक्तः सन् सिंहास-
नाद्भ्युत्तिष्ठति, अभ्युत्थायाभिषेकसमाप्तः पूर्वद्वारेण विनिर्गलय यत्रैवालङ्कारसभा तत्रैवोपागच्छति, उपागत्यालङ्कारिकसभामनु-
प्रदक्षिणीकुर्वन् पूर्वद्वारेणानुप्रविशति, अनुप्रविश्य च यत्रैव मणिपीठिका यत्रैव च सिंहासनं तत्रोपागच्छति, उपागत्य सिंहासन-
वरगतः पूर्वाभिमुखः संनिषणः, ततस्तस्य विजयस्य देवस्थाभियोग्या देवा सुबहु ‘आलङ्कारिकम्’ अलङ्कारयोग्यं भाण्डमुपनयन्ति ॥
‘तए ण’मित्यादि, ततः स विजयो देवस्तत्प्रथमतया तस्यामलङ्कारसभायां प्रथमतया पद्मला च सा सुकुमारा च पद्मलसुकुमारा
तया ‘सुरभिंगन्धकाषायिक्या’ सुरभिंगन्धकषायद्रव्यपरिकर्मितया लघुशाटिकेति गम्यते गात्राणि रूक्षयति रूक्षयित्वा सर-
सेन गोशीर्षचन्दनेन गात्राण्यनुलिम्पति अनुलिप्य देवदूष्ययुगलं निधत्त इति योगः, कथम्भूतः ? इत्याह—‘नासानीसासवाय-
वज्झं’ नासिकानिःश्वासवातवाह्यं, एतेन ऋक्षणतामाह, ‘चक्षुर्हरं’ चक्षुर्हरति—आसवशं नयति विशिष्टरूपातिशयकलितत्वाच्चक्षुर्हरं
‘वर्णस्पर्शयुक्तम्’ अतिशयिना वर्णेनातिशयिना स्पर्शेन युक्तं ‘हयलालापेलवाइरेग’मिति हयलाला—अश्वलाला तस्या अपि पेल-
वमतिरेकेण हयलालापेलवातिरेकं ‘नाम नात्रैकार्थ्यं समासो बहुल’मिति समासः, अतिविशिष्टमृत्वलघुत्वगुणोपेतमिति भावः,

धवलं-धेतं कनकखचितानि-विच्छुरितानि अन्तकर्मणि-अश्वलयोर्वानलक्षणानि यस्य तत्र कनकलचितान्तकर्म आकाश-
 स्फटिकं नाम-अतिखच्छस्फटिकविशेषस्तत्सप्रभं दिव्यं 'देवदूष्ययुगलं' देववत्प्रभं 'निवस्ते' परियते, परिशय हारादीन्या-
 भरणानि पिनहति, तत्र हारः-अष्टादशसरिकः अर्द्धहारी-नवसरिकः एकावली-विचित्रमणिका मुक्तावली-मुक्ताफलमयी
 कनकावली-कनकमणिमयी प्रालम्बः-तपनीयमयो विचित्रमणिरत्नरत्नक्तिचित्र आसनः प्रमाणेन स्वप्रमाण आभरणविशेषः कट-
 कानि-कलाचिकाभरणानि झुटितानि-वाहुरक्षकाः अङ्गदानि-वाहाभरणविशेषा 'दशमुद्रिकाऽनन्तकं' हस्ताङ्गुलिसम्बन्धि
 मुद्रिकादशकं 'कुण्डले' कर्णाभरणे चूडामणिमिति-चूडामणिनीम सकलपार्थिवरत्नसर्वसारो देवेन्द्रमनुष्येन्द्रमूर्द्धकृतनिवासो निः-
 शेषापमङ्गलाशान्तिरोगप्रमुखदोषापहारकारी प्रवरलक्षणोपेतः परममद्गलभूत आभरणविशेषः 'चित्तरयणसंकडं मउड'मिति
 चित्राणि-नानाप्रकाराणि यानि रत्नानि तैः सङ्कटः चित्ररत्नसङ्कटः प्रभूतरत्ननिचयोपेत इति भावः । 'तं दिव्यं सुमणदामं'ति
 'दिव्यां' प्रधानां पुष्पमालाम् ॥ 'तए णं से विजए'इत्यादि, ग्रन्थिमं-प्रथनं ग्रन्थस्तेन निर्वृतं ग्रन्थिमं 'भावादिमः प्रत्ययः' यत्
 सूत्रादिना ग्रथ्यते तद् ग्रन्थिममिति भावः, भरिमं-यद् ग्रन्थितं सद् वेद्यते यथा पुष्पलम्बूसको गण्डूक इत्यर्थः, पूरिमं येन
 वंशशलाकादिमयपञ्जरी पूर्यते, सङ्घातिमं यत्परस्परतो नालसङ्घातेन सङ्घाल्यते, एवंविधेन चतुर्विधेन माल्येन करपवृक्षमिवासानम-
 लङ्कृतविभूषितं करोति कृत्वा परिपूर्णलङ्कारः सिंहासनाद्भ्युत्तिष्ठति, अभ्युत्थायालङ्कारसमाप्तः पूर्वेण द्वारेण निर्गल्य यत्रैव व्यवसाय-
 सभा तत्रैवोपागच्छति, उपागल्य सिंहासनवरगतः पूर्वाभिमुखः सन्निपणः । 'तए णं'मित्यादि, ततस्तस्य विजयस्य देवस्याभियोग्याः
 पुस्तकरत्नमुपनयन्ति ॥ 'तए णं'मित्यादि, ततः स विजयो देवः पुस्तकरत्नं गृह्णाति गृहीत्वा पुस्तकरत्नमुत्सङ्गादाविति गम्यते मुञ्चति

३ प्रतिपत्तौ
 विजयदे-
 वकृता
 जिनपूजः
 उद्देशः २
 सू० १४२

॥ २५३ ॥

मुक्त्वा विघाटयति विघाट्यानुप्रवाचयति अनु-परिपाट्या प्रकर्षेण-विशिष्टार्थावगमरूपेण वाचयति वाचयित्वा 'धार्मिकं' धर्मानु-
 गतं व्यवसायं व्यवस्यति, कर्तुमभिलषतीति भावः, व्यवसायसभायाः शुभाध्यवसायनिबन्धनत्वात्, क्षेत्रादेरपि कर्मक्षयोपशमादि-
 हेतुत्वात्, उक्तञ्च—“उद्यक्खयखओवसमोवसमा जं च कम्मणो भणिया । दब्बं खेत्तं कालं भवं च भावं च संपप्प ॥ १ ॥”
 इति, धार्मिकं च व्यवसायं व्यवसाय पुस्तकरत्नं प्रतिनिक्षिप्य सिंहासनादभ्युत्तिष्ठति, अभ्युत्थाय व्यवसाय-
 सभातः पूर्वद्वारेण विनिर्गच्छति विनिर्गलय यत्रैव व्यवसायसभाया एव पूर्वा नन्दापुष्करिणी तत्रैवोपागच्छति उपागत्य नन्दां पुष्करि-
 णीमनुप्रदक्षिणीकुर्वन् पूर्वतोरणेनानुप्रविशति प्रविश्य पूर्वेण त्रिसोपानप्रतिरूपकेण प्रत्यवरोहति, मध्ये प्रविशतीति भावः, प्रत्यवरुह्य
 हस्तपादौ प्रक्षालयति प्रक्षाल्यैकं महान्तं श्वेतं रजतमयं विमलसलिलपूर्णं मत्तकरिमहामुखाकृतिसमानं भृङ्गारं गृह्णाति गृहीत्वा
 यानि तत्रोत्पलानि पद्मानि कुमुदानि नलिनानि यावत् शतसहस्रपत्राणि तानि गृह्णाति गृहीत्वा नन्दातः पुष्करिणीतः प्रत्युत्तरति
 प्रत्युत्तीर्य यत्रैव सिद्धायतनं तत्रैव प्रधावितवान् गमनाय ॥ 'तए ण'मित्यादि, ततस्तस्य विजयस्य देवस्य चत्वारि सामानिकदेव-
 सहस्राणि चतस्रः सपरिवारा अग्रमहिष्यः तिस्रः पर्षदः सप्तानीकानि सप्तानीकाधिपतयः षोडशात्मरक्षदेवसहस्राणि अन्ये च बहवो
 विजयराजधानीवास्तव्या वानमन्तरा देवाश्च देव्यश्च अप्येकका उत्पलहस्तगता अप्येककाः पद्महस्तगता अप्येककाः कुमुदहस्तगताः
 एवं नलिनसुभगसौगन्धिकपुण्डरीकमहापुण्डरीकशतपत्रसहस्रपत्रशतसहस्रपत्रहस्तगताः क्रमेण प्रत्येकं वाच्याः, विजयं देवं पृष्ठतः
 पृष्ठतः परिपाट्येति भावः अनुगच्छन्ति ॥ 'तए ण'मित्यादि, ततस्तस्य विजयस्य देवस्य बहव आभियोग्या देवा देव्यश्च अप्येकका
 वन्दनकलशहस्तगताः अप्येकका भृङ्गारहस्तगताः अप्येकका आदर्शहस्तगताः एवं स्थालपात्रीसुप्रतिष्ठवातकरकचित्रत्रत्नकरण्डक-

पुष्पचङ्गेरीयावहोमहस्तचङ्गेरीपुष्पपटलकयावहोमहस्तपटलकसिंहासनच्छत्रचामरतैलसमुद्रकयावदज्ञानसमुद्रकधूपकडुच्छुकहस्तागताः क्र-
 मेण प्रत्येकमालाप्याः, विजयं देवं प्रष्टतः प्रष्टतोऽनुगच्छन्ति । ततः स विजयो देवश्चतुर्भिः सामानिकसहस्रैश्चतसृभिः सपरिवाराभिर-
 ग्रमहिषीभिस्तिस्त्रुभिः पर्षद्भिः सप्तभिरनीकैः सप्तभिरनीकाधिपतिभिः षोडशभिरालरक्षदेवसहस्रैरन्यैश्च बहुभिर्विजयराजधानीवास्तव्यैर्वा-
 नमन्तरैर्देवैर्देवीभिश्च सार्द्धं संपरिवृतः सर्वैर्द्ध्या 'जाव निग्धोसनादितरेण'मिति यावत्करणादेवं परिपूर्णः पाठो द्रष्टव्यः—'सव्व-
 जुईए सव्ववलेणं सव्वसमुदएणं सव्वविभूर्ईए सव्वसंभमेणं सव्वपुष्पगंधमल्लालंकारेणं सव्वतुडियसइनिनाएणं महया इडुईए महया
 जुईए महया वलेणं महया समुदएणं महया वरतुडियजमगसमगपडुप्पवाइयरवेणं संखपणवपडहभेरिह्लरिखरमुहिह्लुक्कुदुंढुभि-
 निग्धोसनादितरेणं' अस्य व्याख्या प्राग्वत् । यत्रैव सिद्धायतनं तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य सिद्धायतनमनुप्रदक्षिणीकुर्वन् पूर्वद्वारेण
 प्रविशति, प्रविश्यालोक्य जिनप्रतिमानां प्रणामं करोति, कृत्वा यत्रैव मणिपीठिका यत्रैव देवच्छन्दको यत्रैव जिनप्रतिमास्तत्रो-
 पागच्छति, उपागत्य लोमहस्तकं परामृशति परामृश्य च जिनप्रतिमाः प्रमार्जयति यत्रैव दिव्ययोदकधारया ह्यपयति ह्यप-
 यित्वा सरसेनार्द्रेण गोशीर्षचन्दनेन गात्राण्यनुलिम्पति, अनुलिप्य 'अहतानि' अपरिमलितानि दिव्यानि देवदूष्ययुगलानि 'नियं-
 सइ'ति परिधापयति परिधाप्य 'अग्नेः' अपरिसुकैः 'वरैः' प्रधानैर्गन्धैर्माल्यैश्चार्चयति । एतदेव सविस्तरमुपदर्शयति—पुष्पारोपणं
 माल्यारोपणं वर्णकारोपणं चूर्णारोपणं गन्धारोपणम् आभरणारोपणं (च) करोति, कृत्वा तासां जिनप्रतिमानां पुरतः 'अच्छैः' स्वच्छैः
 'श्लक्ष्णैः' मसृणै रजतमयैः, अच्छो रसो येषां तेऽच्छरसाः, प्रत्यासन्नवस्तुप्रतिविम्बाधारभूता इवातिनिर्मला इति भावः, ते च ते
 तन्दुलाश्चाच्छरसतन्दुलाः, पूर्वपदस्य दीर्घान्तता प्राकृतत्वात्, यथा 'वइरामया नेमा' इत्यादौ, तैरष्टावष्टौ स्वस्तिकादीनि मङ्गल-

३ प्रतिपत्तां
 विजयदे-
 वकृता
 जिनपूजा
 उद्देशः २
 सू० १४२

॥ २५४ ॥

कान्यालिखति, आलिख्य 'कयगागाहगहिय'मित्यादि मैथुनप्रथमसंरम्भे सुखयुम्बनाद्यर्थं युवत्याः पञ्चाङ्गुलिभिः केशेषु ग्रहणं कचप्राहस्तेन कचप्राहेण गृहीतं करतलाद्विसुक्तं सत् प्रभ्रष्टं करतलप्रभ्रष्टविसुक्तं, प्राकृतत्वादेवं पदव्यत्ययः, तेन 'दशाङ्गुर्वर्णेन' पञ्चवर्णेन 'कुसुमेन' कुसुमसमूहेन 'पुष्पपुञ्जोपचारकलितं' पुष्पपुञ्ज एवोपचारः—पूजा पुष्पपुञ्जोपचारस्तेन कलितं—युक्तं करोति, कृत्वा च 'चंदण्यभवइरेरुलियविमलदंडं' चन्द्रप्रभवश्रवैङ्कर्यमयो विमलो ळण्डो यस्य स तथा तं काञ्चनमणिरत्नभक्तिचित्रं काला-गुरुप्रवरकुन्दुरुष्कतुरुष्कधूपेन गन्धोत्तमेनानुविद्धा कालागुरुप्रवरकुन्दुरुष्कधूपगन्धोत्तमानुविद्धा, प्राकृतत्वात्पदव्यत्ययः, तां धूपवर्तिं विनिर्मुञ्चन्तं वैङ्कर्यमयं धूपकडुच्छुकं प्रगृह्य प्रयतो धूपं दत्त्वा जिनवरेभ्यः, सूत्रे षष्ठी प्राकृतत्वात्, सप्ताष्टानि पदानि पञ्चाद-पस्य दशाङ्गुलिमञ्जलिं मस्तके कृत्वा प्रयतः 'अट्टसयविसुद्धगंठुत्तेहिं' इति विशुद्धो—निर्मलो लक्षणदोषरहित इति भावः यो ग्रन्थः—शब्दसंदर्भस्तेन युक्तानि विशुद्धग्रन्थयुक्तानि अष्टशतं च तानि विशुद्धग्रन्थयुक्तानि च तैः 'अर्थयुक्तैः' अर्थसारैः अपुनरुक्तैः महादृत्तैः, तथाविधेदेवलब्धेः प्रभाव एषः, संस्तौति संस्तुत्य वासं जानुं 'अञ्चति' उत्पाद्यति दक्षिणं जानुं धरणितले 'निवाडेइ' इति निपातयति लगयतीत्यर्थः 'त्रिकृत्वः' त्रीन् वारान् मूर्द्धानं धरणितले 'नमेइ'त्ति नमयति नमयित्वा चेषत्प्रत्युन्नमयति, ईपत्प्रत्युन्नम्य कटकश्रुटितस्तम्भितौ भुजौ 'संहरति' सङ्कोचयति, संहत्य करतलपरिगृहीतं शिरस्थावर्तं मस्तकेऽञ्जलिं कृत्वैवमवादीत्—'नमोऽस्तु ण'मित्यादि, नमोऽस्तु णमिति वाक्यालङ्कारे देवादिभ्योऽतिशयपूजामर्हन्तीत्यर्हन्तस्तेभ्यः, सूत्रे षष्ठी 'छट्टिविमत्तीए' भद्रइ चउत्थी"इति प्राकृतलक्षणात्, ते चार्हन्तो नामादिरूपा अपि सन्ति ततो भावाहेत्प्रतिपत्त्यर्थमाह—'भगवन्भ्यः' भगः—समभ्रैश्वर्यादि-लक्षणः स एषामस्तीति भगवन्तस्तेभ्यः, आदिः—धर्मस्य प्रथमा प्रवृत्तिस्तत्करणशीला आदिकरास्तेभ्यः, तीर्थेते संसारसमुद्रोऽनेनेति

तीर्थं तत्करणशीलास्तीर्थकरास्तेभ्यः; स्वयं-अपरोपदेशेन सम्यग्वरवोधिप्राप्त्या बुद्ध्या मिथ्यात्वनिद्रापगमसम्बोधेन स्वयंसंबुद्धास्तेभ्यः; तथा पुरुषाणामुत्तमाः पुरुषोत्तमाः; भगवन्तो हि संसारमप्यावसन्तः सदा परार्थव्यसनिन उपसर्जनीकृतस्वार्था उचितक्रियावन्तोऽदीनभावाः कृतज्ञतापतयोऽनुपहतचित्ता देवगुरुबहुमानिन इति भवन्ति पुरुषोत्तमास्तेभ्यः; तथा पुरुषाः सिंहा इव कर्मभगजान् प्रति पुरुषसिंहास्तेभ्यः; तथा पुरुषा वरपुण्डरीकाणीव संसारजलासङ्गादिना धर्मकलापेनेति पुरुषवरपुण्डरीकाणि तेभ्यः; तथा पुरुषा सकलकल्याणैकनिबन्धनतया भव्यत्वभावेनोत्तमा लोकोत्तमास्तेभ्यः; तथा लोको-भव्यसत्त्वलोकस्तस्य तत्र योगो-बीजाधानोद्भेदपोषणकरणं क्षेमं-तदुपद्रवाद्यभावापादनं; तथा लोकस्य-भव्यलोकस्य नाथा-योगक्षेमकृतो लोकनाथास्तेभ्यः; सम्यक्प्ररूपणया वा हिता लोकहितास्तेभ्यः; तथा लोकस्य-देशनायोग्यस्य विशिष्टस्य प्रदीपा-देशनांशुभिर्यथाऽवस्थितवस्तुप्रकाशका लोकप्रदीपास्तेभ्यः; तथा लोकस्य-उच्छृष्टमतेर्भव्यसत्त्वलोकस्य प्रद्योतनं प्रद्योतः प्रद्योतकत्वं-विशिष्टज्ञानशक्तिस्तत्करणशीला लोकप्रद्योतेभ्यः; तथा च भवन्ति भगवत्प्रसादात् तत्क्षणमेव भगवन्तो गणभृतो विशिष्टज्ञानसम्पत्समन्विता यद्गशाद् द्वादशशङ्गमारचयन्तीति तेभ्यः; तथाऽभयं-विशिष्टमालनः स्वास्थ्यं निःश्रेयसधर्मभूमिकानिबन्धनभूता परमा धृतिरिति भावः; तद् अभयं ददतीत्यभयदाश्रद्धास्वभावः; श्रद्धाविहीनस्याचक्षुष्मत इव तत्त्वदर्शनायोगात्, तद्दातीति चक्षुर्दास्तेभ्यः; तथा मार्गो-विशिष्टगुणस्थानावासिप्रगुणः स्वरसवाही क्षयोपशमविशेषस्तं ददतीति मार्गदास्तेभ्यः; तथा शरणं-संसारकान्तारगतानामतिप्रबलरगादिपीडितानां समाश्रयनस्थान-

३ प्रतिपत्तौ
 विजयदे-
 वकृता
 जिनपूजा
 उद्देशः २
 सू० १४२

॥ २५५ ॥

कल्पं तत्त्वचिन्तारूपमभ्यवसानं तद्ददतीति शरणदास्तेभ्यः, तथा बोधिः—जिनप्रणीतधर्मप्राप्तिस्तां तत्त्वार्थश्रद्धानलक्षणसम्यग्दर्शनरूपां ददतीति बोधिदास्तेभ्यः, तथा धर्म—चारित्र्यरूपं ददतीति धर्मदास्तेभ्यः कथं धर्ममदाः? इत्याह—धर्मं दिशन्तीति धर्मदेशकास्तेभ्यः, तथा धर्मस्य नायकाः—स्वामिनस्तद्दशीकरणात्तत्फलपरिभोगाच्च धर्मनायकास्तेभ्यः, धर्मस्य सारथय इव सम्यक्प्रवर्तनयोगेन धर्मसारथयस्तेभ्यः, तथा धर्म एव वरं—प्रधानं चतुरन्तहेतुत्वात् चतुरन्तं २ चक्रमिव चतुरन्तचक्रं तेन वर्त्तितुं शीलं येषां ते धर्मवरचतुरन्तचक्रवर्त्तिनस्तेभ्यः, तथाऽप्रतिहते—अप्रतिस्खलिते क्षायिकत्वाद् वरे—प्रधाने ज्ञानदर्शने धरन्तीति अप्रतिहतवरज्ञानदर्शनधरास्तेभ्यः, तथा छादयति—आवरयतीति छद्म—घातिकर्मचतुष्टयं व्यावृत्तं—अपगतं छद्म येभ्यस्ते व्यावृत्तज्ञानस्तेभ्यः, तथा रागद्वेषकषायेन्द्रियपरीषहोपसर्गघातिकर्मशत्रून् जितवन्तो जिनाः अन्यान् जापयन्तीति जापकास्तेभ्यो जिनेभ्यो जापकेभ्यः, तथा भवार्णवं स्वयं तीर्णा अन्यांश्च तारयन्तीति तीर्णास्तारकास्तेभ्यः, तथा केवलेवदसा अवगततत्त्वा बुद्धा अन्यांश्च बोधयन्तीति बोधकास्तेभ्यः, मुक्ताः—कृतकृत्या निष्ठितार्था इति भावः, अन्यांश्च मोचयन्तीति मोचकास्तेभ्यः, सर्वज्ञेभ्यः सर्वदर्शिभ्यः, शिवं—सर्वोपद्रवरहितत्वात् ‘अचलं’ स्वाभाविकप्रायोगिकचलनक्रियाव्यपोहात् ‘अरुजं’ शरीरमनसोरभावेनाऽऽधिव्याध्यसम्भवात् अनन्तं—केवलात्मनाऽनन्तत्वात् ‘अक्षयं’ विनाशकारणाभावात् ‘अव्याबाधं’ केनापि विबाधयितुमशक्यत्वात् न पुनरावृत्तिर्यस्मात्तदुपनरावृत्ति, सिद्ध्यन्ति—निष्ठितार्था भवन्यस्यामिति सिद्धिः—लोकान्तक्षेत्रलक्षणा सैव गम्यमानत्वाद् गतिः सिद्धिगतिः २ रिति नामधेयं यस्य तत्सिद्धिगतिनामधेयं, तिष्ठत्यस्मिन्निति स्थानं—व्यवहारतः सिद्धक्षेत्रं निश्चयतो यथाऽवस्थितं स्वं स्वरूपं, स्थानस्थानिनोरभेदोपचारात् सिद्धिगतिनामधेयं तत्संप्राप्तेभ्यः । एवं प्रणिपातदण्डकं पठित्वा ‘वंदइ नमंसइ’ इति वन्दते—ताः प्रतिमाश्रैत्यवन्दनविधिना प्रसिद्धेन, नमस्करोति—

पश्चात्प्रणिधानादियोगेनेत्येके, अन्ये त्वभिदधति—विरतिमतामेव प्रसिद्धञ्चैत्यवन्दनविधिन्येषां तथाऽभ्युपगमे कायोत्सर्गासिद्धेरिति व-
 न्दते सामान्येन, नमस्करोत्याशयदृष्टेरस्थाननमस्कारेणेति, तत्त्वमत्र भगवन्तः परमर्षयः केवलिनो विदन्ति, ततो वन्दित्वा नमस्यित्वा
 यत्रैव सिद्धायतनस्य बहुमध्यदेशभागस्तत्रैवोपागच्छति उपागल्य बहुमध्यदेशभागं दिव्ययोदकधारया 'अभ्युक्षति' अभिमुखं सिञ्चति,
 अभ्युक्ष्य सरसेन गोशीर्षचन्दनेन पश्चाद्भुलितलं ददाति, दत्त्वा कचम्राहृद्गृहीतेन करतलप्रभ्रष्टविमुक्तेन दशार्द्धवर्णेन 'कुसुमेन' कुसुम-
 जातेन पुष्पपुञ्जोपचारकलितं करोति कृत्वा धूपं ददाति, दत्त्वा च यत्रैव दाक्षिणालं द्वारं तत्रैवोपागच्छति, उपागल्य लोमहस्तकं गृह्णाति,
 गृहीत्वा तेन द्वारशाखाशालभञ्जिकाव्यालरूपकाणि च प्रमार्जयति, प्रमृज्य दिव्ययोदकधारयाऽभ्युक्षणं गोशीर्षचन्दनचर्चा पुष्पाद्या-
 रोपणं धूपदानं करोति, ततो दक्षिणद्वारेण निर्गल्य यत्रैव दाक्षिणालस्य मुखमण्डपस्य बहुमध्यदेशभागस्तत्रोपागच्छति, उपागल्य लोम-
 हस्तकं परामृशति, परामृश्य च बहुमध्यदेशभागं लोमहस्तेकेन प्रमार्जयति, प्रमृज्य दिव्ययोदकधारयाऽभ्युक्षणं सरसेन गोशीर्षचन्दनेन
 पश्चाद्भुलितलं मण्डलमालिखति, कचम्राहृद्गृहीतेन करतलप्रभ्रष्टविमुक्तेन दशार्द्धवर्णेन कुसुमेन पुष्पपुञ्जोपचारकलितं करोति, कृत्वा
 धूपं ददाति, दत्त्वा च यत्रैव दाक्षिणालस्य मुखमण्डपस्य पश्चिमं द्वारं तत्रोपागच्छति, उपागल्य लोमहस्तपरामर्शनं, तेन च लोमहस्त-
 केन द्वारशाखाशालभञ्जिकाव्यालरूपकप्रमार्जनं, उदकधारयाऽभ्युक्षणं गोशीर्षचन्दनचर्चा पुष्पाद्यारोपणं धूपदानं करोति, कृत्वा यत्रैव
 दाक्षिणालस्य मुखमण्डपस्योत्तरद्वारं तत्रोपागच्छति, उपागल्य पूर्ववद् द्वारार्चनिकां करोति, कृत्वा च यत्रैव दाक्षिणालस्य मुखमण्डपस्य
 पूर्वद्वारं तत्रोपागच्छति, उपागल्य पूर्ववत्तत्राप्यर्चनिकां करोति, कृत्वा च दाक्षिणालस्य मुखमण्डपस्य यत्रैव दाक्षिणालं द्वारं तत्रोपाग-
 च्छति, उपागल्य पूर्ववत्तत्र पूजां विधाय तेन द्वारेण विनिर्गल्य यत्रैव दाक्षिणालस्य प्रेक्षागृहमण्डपस्य

३ प्रतिपत्तौ
 विजयदे-
 वकृता
 जिनपूजा
 उद्देशः २
 सू० १४२

॥ २५६ ॥

बहुमध्यदेशभागो यत्रैव वज्रमयोऽक्षपाटको यत्रैव च मणिपीठिका यत्रैव च सिंहासनं तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य लोमहस्तकं परामृ-
 शति, परामृश्याक्षपाटकं मणिपीठिकां सिंहासनं च प्रमार्जयति, प्रमार्ज्योदकधारयाऽभ्युक्ष्य चन्दनचर्चां पुष्पपूजां धूपदानं च करोति,
 कृत्वा च यत्रैव दाक्षिणालस्य प्रेक्षागृहमण्डपस्योत्तरद्वारं तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य पूर्वद्वारार्चनिकां करोति, कृत्वा यत्रैव दाक्षिणा-
 लस्य प्रेक्षागृहमण्डपस्य पूर्वद्वारं तत्रोपागच्छति, उपागत्य पूर्वद्वारार्चनिकां करोति, कृत्वा यत्रैव तस्य दाक्षिणालस्य प्रेक्षागृहमण्डपस्य
 दाक्षिणाल्यं द्वारं तत्रोपागच्छति, उपागत्य तत्रार्चनिकां कृत्वा यत्रैव दाक्षिणाल्यश्चैत्यस्तम्भस्तत्रोपागच्छति, उपागत्य स्तूपं मणिपीठिकां
 च लोमहस्तकेन प्रमृत्य दिव्ययोदकधारयाऽभ्युक्षति सरसगोशीर्षचन्दनचर्चां पुष्पाधारोहणधूपदानादि करोति, कृत्वा च यत्रैव पा-
 श्वात्या मणिपीठिका यत्रैव च पाश्चात्या जिनप्रतिमा तत्रोपागच्छति, उपागत्य जिनप्रतिमाया आलोकं प्रणमं करोतीत्यादि पूर्ववद्
 यावन्नमस्यित्वा यत्रैवोत्तरा जिनप्रतिमा तत्रोपागच्छति, उपागत्य तत्रापि यावन्नमस्यित्वा यत्रैव पूर्वा जिनप्रतिमा तत्रोपागच्छति उपागत्य
 पूर्ववद् यावन्नमस्यित्वा यत्रैव दाक्षिणाल्या जिनप्रतिमा पूर्ववत् सर्वं तदेव यावन्नमस्यित्वा यत्रैव दाक्षिणाल्यश्चैत्यवृक्षस्तत्रोपागच्छति,
 उपागत्य पूर्ववदर्चनिकां करोति, कृत्वा च यत्रैव महेन्द्रध्वजस्तत्रोपागच्छति, उपागत्य पूर्ववदर्चनिकां विधाय यत्रैव दाक्षिणाल्या नन्दा-
 पुष्करिणी तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य लोमहस्तकं परामृशति, परामृश्य तोरणानि त्रिसोपानप्रतिरूपकाणि शालभञ्जिकाव्यालरूपकाणि
 च प्रमार्जयति, प्रमार्ज्यं दिव्ययोदकधारया सिञ्चति, सिक्त्वा सरसगोशीर्षचन्दनपञ्चाङ्गुलितलप्रदानपुष्पाधारोहणधूपदानादि करोति,
 कृत्वा च सिद्धायतनमनुप्रदक्षिणीकृत्य यत्रैवोत्तरा नन्दापुष्करिणी स तत्रोपागच्छति, उपागत्य पूर्ववत्सर्वं करोति, कृत्वा चौत्तराहे मा-
 हेन्द्रध्वजे तदनन्तरमौत्तराहे चैत्यवृक्षे तत औत्तराहे चैत्यस्तूपे, ततः पश्चिमोत्तरपूर्वदक्षिणजिनप्रतिमासु पूर्ववत्सर्वा वक्तव्यता वक्तव्या,

तदनन्तरसौत्तराहे प्रेक्षागृहमण्डपे समागच्छति, तत्र दक्षिणाले प्रेक्षागृहमण्डपे पूर्ववत्सर्वे वक्तव्यं, तत उत्तरद्वारेण विनिर्गतौत्तराहे
 मुखमण्डपे समागच्छति, तत्रापि दक्षिणाल्यमुखमण्डपवत्सर्वे कृत्वोत्तरद्वारेण विनिर्गत्य सिद्धायतनस्य पूर्वद्वारे समागच्छति, तत्रार्च-
 निकां पूर्ववत्कृत्वा पूर्वस्य मुखमण्डपस्य दक्षिणोत्तरपूर्वद्वारेषु क्रमेणोक्तरूपां पूजां विधाय पूर्वद्वारेण विनिर्गत्य पूर्वप्रेक्षामण्डपे समागत्य
 पूर्ववर्चनिकां करोति, ततः पूर्वप्रकारेणैव क्रमेण चैत्यस्तूपजिनप्रतिमाचैत्यदृक्षमाहेन्द्रध्वजनन्दापुष्करिणीनां ततः सभायां सुधर्मायां
 पूर्वद्वारेण प्रविशति, प्रविश्य यत्रैव मणिपीठिका तत्रैवोपागच्छति, उपागत्यालोके जिनसकम्प्रां प्रणामं करोति, कृत्वा च यत्र माणवक-
 शैत्यस्तम्भो यत्र वज्रमया गोलवृत्ताः समुद्रकास्तत्रागत्य समुद्रकान् गृह्णाति, गृहीत्वा च विघाटयति, विघाट्य लोमहस्तकेन प्रमार्जयति,
 प्रमार्ज्योदकधारयाऽभ्युक्षति, अभ्युक्ष्य गोशीर्षचन्दनेनावुलिम्पति, ततः प्रधानैर्गन्धमाल्यैर्वचति, अर्चयित्वा घूपं दहति, तदनन्तरं
 मूयोऽपि वज्रमयेषु गोलवृत्तसमुद्रकेषु प्रक्षिपति, प्रक्षिप्य तान् वज्रमयान् गोलवृत्तसमुद्रकान् स्वस्थाने प्रतिनिक्षिपति, प्रतिनिक्षिप्य तेषु
 पुष्पगन्धमाल्यवस्त्राभरणान्यान्यारोपयति, ततो लोमहस्तकेन माणवकचैत्यस्तम्भं प्रमार्ज्योदकधारयाऽभ्युक्ष्य चन्दनचर्चां पुष्पाधारोपणं घूप-
 दानं च करोति, कृत्वा सिंहासनप्रदेशे समागत्य सिंहासनस्य लोमहस्तकेन प्रमार्जनादिरूपां पूर्ववर्चनिकां करोति, कृत्वा यत्र मणि-
 पीठिका यत्र च देवशयनीयं तत्रोपागत्य मणिपीठिकाया देवशयनीयस्य च प्राग्वदर्चनिकां करोति, तत उक्तप्रकारेणैव शुद्धकेन्द्रध्वज-
 पूजां करोति, कृत्वा च यत्र चोल्पालको नाम प्रहरणकोशस्तत्र समागत्य लोमहस्तेन परिघरत्रप्रमुखाणि प्रहरणरत्नानि प्रमार्जयति,
 प्रमार्ज्योदकधारयाऽभ्युक्षणं चन्दनचर्चां पुष्पाधारोपणं घूपदानं करोति, कृत्वा सभायाः सुधर्माया बहुमध्यदेशमगोऽर्चनिकां पूर्ववत्क-
 रोति, कृत्वा सभायाः सुधर्माया दक्षिणद्वारे समागत्यार्चनिकां पूर्ववत्करोति, ततो दक्षिणद्वारे विनिर्गच्छति, इत ऊर्ध्वं यथैव सिद्धायत-

३ प्रतिपत्तौ
 विजयदे-
 वकृता
 जिनपूजा
 उद्देशः २
 सू० १४२

॥ २५७ ॥

नात्रिष्कामतो दक्षिणद्वारादिका दक्षिणनन्दापुष्करिणीपर्यवसाना पुनरपि प्रविशत उत्तरनन्दापुष्करिणीप्रभृतिका उत्तरान्ता ततो द्वितीयं
वारं निष्कामतः पूर्वद्वारादिका पूर्वनन्दापुष्करिणीपर्यवसानार्चनिका वक्तव्या तथैव सुधर्मायाः सभाया अप्यन्यूनातिरिक्ता द्रष्टव्या, ततः
पूर्वनन्दापुष्करिण्या अर्चनिकां कृत्वोपपातसभां पूर्वद्वारेण प्रविशति, प्रविश्य च मणिपीठिकाया देवशयनीयस्य तदनन्तरं बहुमध्यदे-
शभागे आगवदर्चनिकां विदधाति, ततो दक्षिणद्वारेण समागत्य तस्यार्चनिकां कुरुते, अत ऊर्ध्वमत्रापि सिद्धायतनवदक्षिणद्वारादिका
पूर्वनन्दापुष्करिणीपर्यवसानाऽर्चनिका वक्तव्या । ततः पूर्वनन्दापुष्करिणीतोऽपक्रम्य इदे समागत्य पूर्ववत्तोरणार्चनिकां करोति, कृत्वा
पूर्वद्वारेणाभिषेकसभायां प्रविशति, प्रविश्य मणिपीठिकायाः सिंहासनस्याभिषेकभाण्डस्य बहुमध्यदेशभागस्य च पूर्ववदर्चनिकां क्रमेण
करोति, तदनन्तरमत्रापि सिद्धायतनवदक्षिणद्वारादिका पूर्वनन्दापुष्करिणीपर्यवसानाऽर्चनिका वक्तव्या, ततः पूर्वनन्दापुष्करिणीतः पूर्व-
द्वारेण व्यवसायसभां प्रविशति प्रविश्य पुस्तकरत्नं लोमहस्तकेन प्रभृज्योदकधारयाऽभ्युक्ष्य चन्दनेन चर्चयित्वा वरगन्धमाल्यैरर्चयित्वा
पुष्पाधारोपणं धूपदानं च करोति, तदनन्तरं मणिपीठिकायाः सिंहासनस्य बहुमध्यदेशभागस्य च क्रमेणार्चनिकां करोति, तदनन्तरम-
त्रापि सिद्धायतनवदक्षिणद्वारादिका पूर्वनन्दापुष्करिणीपर्यवसानाऽर्चनिका वक्तव्या, ततः पूर्वनन्दापुष्करिणीतो बलिपीठे समागत्य तस्य
बहुमध्यदेशभागे पूर्ववदर्चनिकां करोति, कृत्वा चोत्तरपूर्वस्थां नन्दापुष्करिण्यां समागत्य तस्यास्तोत्रेषु पूर्ववदर्चनिकां कृत्वाऽऽभियोगि-
कान् देवान् शब्दयति, शब्दयित्वा एवमवादीत्—‘खिण्णमेवे’त्यादि सुगमं यावत् ‘एयमाणत्तियं पञ्चप्पिणंति’ नवरं शृङ्गाटकं—
त्रिकोणं स्थानं त्रिकं—यत्र रथ्यात्रयं मिलति चतुष्कं—चतुष्पथयुक्तं चत्वरं—बहुरथ्यापातस्थानं चतुर्मुखं—यस्माच्चतसृष्वपि दिक्षु पन्थानो
निस्सरन्ति महापथो—राजपथः शेषः सामान्यः पन्थाः प्राकारः—प्रतीतः अट्टालकाः—प्राकारस्योपरि श्रुत्याश्रयविशेषाः चरिका—अट्टह-

स्तप्रसाणो नगरप्राकारान्तरालमार्गः द्वाराणि- प्रासादादीनां गोपुराणि-प्राकारद्वाराणि तोरणानि-द्वारादिसम्बन्धीनि आगत्य रमन्तेऽत्र
माधवीलनागृहादिषु दम्पत्य इति स आरामः पुष्पादिसदृशसङ्कुलसुस्सवादाँ बहुजनोपभोग्यसुधानं सामान्यवृक्षवृन्दं नगरासन्नं काननं
नगरविप्रकृष्टं वनं एकानेकजातीयोत्तमवृक्षसमूहो वनपण्डः एकजातीयोत्तमवृक्षसमूहो वनराजी ॥ 'तए ण'मित्यादि, ततः स विजयो
देवो वलिपीठे वलिविसर्जनं करोति, कृत्वा च यत्रैवोत्तरनन्दापुष्करिणी तत्रोपागच्छति, उपागत्योत्तरपूर्वा नन्दां पुष्करिणीं प्रदक्षिणीकु-
र्वन् पूर्वतोरेणानुप्रविशति, अनुप्रविश्य पूर्वत्रिसोपानप्रतिरूपकेण प्रत्यवरुह्य हस्तपादौ प्रक्षालयति, प्रक्षाल्य नन्दापुष्क-
रिणीतः प्रत्युत्तरति, प्रत्युत्तीर्य चतुर्भिः सामानिकसहस्रैश्चतसृभिरग्रमहिषीभिः सपरिवाराभिल्लिप्तभिः पर्षद्विः सप्तभिरनीकैः सप्तभि-
रनीकाधिपतिभिः षोडशभिरात्सरक्षदेवसहस्रैरन्यैश्च बहुभिर्विजयराजधानीवास्तव्यैर्वानमन्तरैर्देवैर्देवीभिश्च सार्द्धं संपरिवृतः सर्वद्वर्षा या-
वद् दुन्दुभिर्निर्घोपनादितरेण विजयाया राजधान्या मध्यमध्येन यत्रैव सभा सुधर्मा तत्रोपागच्छति, उपागत्य सभां सुधर्मा
पूर्वद्वारेणानुप्रविशति, अनुप्रविश्य यत्रैव मणिपीठिका यत्रैव सिंहासनं तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य सिंहासनवरगतः पूर्वाभिमुखः
सश्रियणः ॥

तए णं तस्स विजयस्स देवस्स चत्तारि साम्माणियसाहस्सीओ अवरुत्तरेणं उत्तरेणं उत्तरपुर-
च्छिमेणं पत्तेयं २ पुब्बणत्थेसु भद्दासणेसु णिसीयंति । तए णं तस्स विजयस्स देवस्स चत्तारि
अग्गमहिस्सीओ पुरत्थिमेणं पत्तेयं २ पुब्बणत्थेसु भद्दासणेसु णिसीयंति । तए णं तस्स विजयस्स
देवस्स दाहिणपुरत्थिमेणं अब्भितरियाए परिसाए अट्ठ देवसाहस्सीओ पत्तेयं २ जाव णिसी-

३ प्रतिपत्तौ
विजयदे-
वकृता
जिनपूजा
उद्देशः २
सू० १४२

॥ २५८ ॥

यंति । एवं दक्खिणेणं मज्झिमियाए परिसाए दस देवसाहस्सीओ जाव णिसांदांत । द्वाहणपच-
 त्थिमेणं बाहिरियाए परिसाए बारस देवसाहस्सीओ पत्तेयं २ जाव णिसीदंति । तए णं तस्स विज-
 यस्स देवस्स पच्चत्थिमेणं सत्त अणियाहिवती पत्तेयं २ जाव णिसीयंति । तए णं तस्स विजयस्स
 देवस्स पुरत्थिमेणं द्वाहिणेणं पच्चत्थिमेणं उत्तरेणं सोलस आयरक्खदेवसाहस्सीओ पत्तेयं २ पु-
 व्वणत्थेसु भद्दासणेसु णिसीदंति, तंजहा—पुरत्थिमेणं चत्तारि साहस्सीओ जाव उत्तरेणं ४ ॥
 ते णं आयरक्खा सन्नद्धवद्धम्मियंक्वया उप्पीलियसरासणपट्टिया पिणद्धगेवेज्जविमलवरचिंघ-
 पट्टा गहियाउहहरणा तिणयाइं तिसंधीणि वइरामया कोडीणि धणूइं अहिगिज्झ परियाहयकंड-
 कलावा णीलपाणिणो पीयपाणिणो रत्तपाणिणो चावपाणिणो चारुपाणिणो चम्मपाणिणो खग्ग-
 पाणिणो दंडपाणिणो पासपाणिणो णीलपीयरत्तचावचारुचम्मखग्गदंडपासवरधरा आयरक्खा र-
 क्खोवगा गुत्ता गुत्तपालिता जुत्ता जुत्तपालिता पत्तेयं २ समयतो विणयतो किंकरसूताविव
 चिद्धंति ॥ विजयस्स णं भंते ! देवस्स केवतियं कालं ठिती पणत्ता?, गो० ! एणं पलिओवमं ठिती
 पणत्ता, विजयस्स णं भंते ! देवस्स सामाणिधाणं देवाणं केवतियं कालं ठिती पणत्ता?, एणं
 पलिओवमं ठिती पणत्ता, एवमहिद्धीए एवमहत्तुतीए एवमहत्तुतीए एवमहायसे एवमहासुक्खे
 एवमहाणुभागे विजए देवे २ ॥ (सू० १४३)

ततस्तस्य विजयस्य देवस्यापरोत्तरेण-अपरोत्तरस्यां दिशि एवमुत्तरस्यामुत्तरपूर्वस्यां दिशि च चलारि २ सामानिकदेवसहस्राणि चतुर्षु भद्रासनसहस्रेषु निपीदन्ति । ततस्तस्य विजयस्य देवस्य पूर्वस्यां दिशि चतस्रोऽप्रमहिष्यश्चतुर्षु भद्रासनेषु निपीदन्ति, ततस्तस्य विजयस्य देवस्य दक्षिणपूर्वस्यामभ्यन्तरिकायाः पर्षदोऽष्टौ देवसहस्राणि अष्टासु भद्रासनसहस्रेषु निपीदन्ति । ततस्तस्य विजयस्य देवस्य दक्षिणस्यां दिशि मध्यमिकायाः पर्षदो दश देवसहस्राणि दशसु भद्रासनसहस्रेषु निपीदन्ति । ततस्तस्य विजयस्य देवस्य पश्चिमायां दिशि त्रिणा-
ह्यायाः पर्षदो द्वादश देवसहस्राणि द्वादशसु भद्रासनसहस्रेषु निपीदन्ति । ततस्तस्य विजयस्य देवस्य पश्चिमायां दिशि सप्तानीकाधि-
पतयः सप्तसु भद्रासनेषु निपीदन्ति । ततस्तस्य विजयस्य देवस्य सर्वतः समन्तात् सर्वासु दिक्षु सामरत्येन षोडश आत्मरक्षकदेवसहस्राणि
षोडशसु भद्रासनसहस्रेषु निपीदन्ति, तथाथा-चलारि सहस्राणि चतुर्षु भद्रासनसहस्रेषु पूर्वस्यां दिशि, एवं दक्षिणस्यां दिशि, एवं
प्रत्येकं पश्चिमोत्तरोरपि ॥ ते चालरक्षाः सन्नद्धवद्धवर्मितकवचाः, कवचं-तनुत्राणं वर्म-लोहमयकुतूलिकादिरूपं संजातमस्मिन्निति व-
र्मितं सन्नद्धं शरीरे आरोपणात् वद्धं गाढतरवन्धनेन बन्धनात् वर्मितं कवचं यैस्ते सन्नद्धवद्धवर्मितकवचाः, 'उष्पीलियसरासण-
पट्टिया' इति उत्पीडिता-गाढीकृता शरा अस्यन्ते-क्षिप्यन्तेऽस्मिन्निति शरासनः-इयुधिस्तस्य पट्टिका यैरुत्पीडितशरासनपट्टिकाः
'पिण्णङ्गेवेज्जविमलवरचिंधपट्टा' इति पिण्णं वैवेयं-ग्रीवाभरणं विमलवरचिह्नपट्टश्च यैस्ते पिण्णवरत्रैवेयविमलवरचिह्नपट्टाः 'गहि-
याउहपहरणा' इति आयुध्यतेऽनेनेलायुधं-खेटकादि प्रहरणं-असिकुन्तादि, गृहीतानि आयुधानि प्रहरणानि च यैस्ते गृहीतायुध-
प्रहरणाः 'त्रिनतानि' आदिमध्यावसानेषु नमनभावात् 'त्रिसन्धीनि' आदिमध्यावसानेषु सन्धिभावात्, वज्रमयकोटीनि धनूंषि
अभिगृह्य 'परियाइयंकडकलावा' इति पर्यात्तकाण्डकलापा विचित्रकाण्डकलापयोगात्, केचित् 'नीलपाणय' इति नीलः काण्डकलाप

३ प्रतिपत्तौ
विजयदे-
वपरिवार-
स्थित्यादिः
उद्देशः २
सू० १४३

॥ २५९ ॥

इति गम्यते पाणौ येषां ते नीलपाणयः, एवं पीतपाणयः रक्तपाणयः, चापं पाणौ येषां ते चापपाणयः, चारुः—प्रहरणविशेषः पाणौ येषां ते चारुपाणयः, चर्म—अङ्गुष्ठाङ्गुल्योरच्छादनरूपं पाणौ येषां ते चर्मपाणयः, एवं दण्डपाणयः खड्गपाणयः पाशपाणयः, एतदेव व्याचष्टे—यथायोगं नीलपीतरक्तचापचारुचर्मदण्डपाशधरा आलरक्षाः, रक्षामुपगच्छन्ति—तदेकचित्तया तत्परायणा वर्तन्त इति रक्षो-पगाः 'गुप्ताः' न स्वाभिभेदकारिणः तथा गुप्ता—पराप्रवेश्या पालिः—सेतुर्येषां ते गुप्तपालिकाः, तथा 'युक्ताः' सेवकगुणोपेततयो-चिताः, तथा युक्ता—परस्परं बद्धा न तु बृहदन्तराला पालिर्येषां ते युक्तपालिकाः, प्रत्येकं प्रत्येकं समयतः—आचारत आचारेणेत्यर्थः विनयतश्च किङ्करभूता इव तिष्ठन्ति, न खलु ते किङ्कराः, किन्तु तेऽपि मान्याः, तेषामपि पृथगासननिपातनात्, केवलं ते तदानीं निजाचारपरिपालनतौ विनीतत्वेन च तथाभूता इव तिष्ठन्ति तदुक्तं किङ्करभूता इवेति ॥ 'तए णं से विजए' इत्यादि सुप्रतीतं याव-द्विजयदेववक्तव्यतापरिसमाप्तिः ॥ तदेवमुक्ता विजयद्वारवक्तव्यता, सम्प्रति वैजयन्तद्वारवक्तव्यतामभिधित्सुराह—

कहि णं भंते ! जंबुद्दीवस्स वेजयंते णामं दारे पणत्ते ?, गोयमा ! जंबुद्दीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स
दक्खिण्णेणं पणयालीसं जोयणसहस्साइं अवाधाए जंबुद्दीवदीवदाहिणपेरंते लवणसमुद्धदाहिण-
द्धस्स उत्तरेणं एत्थ णं जंबुद्दीवस्स २ वेजयंते णामं दारे पणत्ते अट्ट जोयणाइं उट्ठं उच्चत्तेणं स-
च्चेव सव्वा वत्तव्वता जाव णिच्चे । कहि णं भंते ! ० रायहाणी ?, दाहिणे णं जाव वेजयंते देवे २ ॥
कहि णं भंते ! जंबुद्दीवस्स २ जयंते णाम दारे पणत्ते ?, गोयमा ! जंबुद्दीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स
पच्चत्थिमेणं पणयालीसं जोयणसहस्साइं जंबुद्दीवपच्चत्थिमपेरंते लवणसमुद्धपच्चत्थिमद्धस्स पुर-

च्छिमेणं सीओदाए महाणदीए उर्यिप एत्थ णं जंबुद्दीवस्स जयंते णाम दारे पणत्ते, तं चेव से पमाणं जयंते देवे पच्चत्थिमेणं से रायहाणी जाव महिड्डीए ॥ कहि णं भंते! जंबुद्दीवस्स अपराइए णामं दारे पणत्ते?, गोयमा! मंदरस्स उत्तरेणं पणयालीसं जोयणसहस्साइं अवाहाए जंबुद्दीवे २ उत्तरपेरंते लवणसमुदस्स उत्तरद्धस्स दाहिणेणं एत्थ णं जंबुद्दीवे २ अपराइए णामं दारे पणत्ते तं चेव पमाणं, रायहाणी उत्तरेणं जाव अपराइए देवे, चउण्हवि अणंमि जंबुद्दीवे ॥ (सू० १४४) जंबुद्दीवस्स णं भंते! दीवस्स दारस्स य दारस्स य एस णं केवतियं अवाधाए अंतरे पणत्ते?, गोयमा! अउणासीतिं जोयणसहस्साइं वावणं च जोयणाइं देख्खणं च अद्धजोयणं दारस्स य २ अवाधाए अंतरे पणत्ते ॥ (सू० १४५)

‘कहि णं भंते’ इत्यादि सर्वं पूर्ववत्, नवरमत्र वैजयन्तस्य द्वारस्य दक्षिणतस्तिर्यगसङ्ख्येयान् द्वीपसमुद्रान् व्यतिक्रम्येति वक्तव्यं, शेषं प्राग्वत् ॥ एवं जयन्तापराजितद्वारवक्तव्यताऽपि वाच्यां, नवरं जयन्तद्वारस्य पश्चिमायां दिशि, अपराजितद्वारस्योत्तरतस्तिर्यगसङ्ख्येयान् द्वीपसमुद्रान् व्यतिक्रम्येति वाच्यम् ॥ सम्प्रति विजयादिद्वाराणां परस्परमन्तरं प्रतिपिपादयिषुरिदमाह—‘जंबुद्दीवस्स णमित्यादि, जम्बूद्वीपस्य णमिति प्राग्वत् भदन्त! द्वीपस्य सम्बन्धिनो द्वारस्य च द्वारस्य चैतत् कियत्प्रमाणावाधया—अन्तरित्वा प्रतिघातेनान्तरं प्रज्ञप्तम्?, भगवानाह—गौतम! एकोनाशीतियोजनसहस्राणि द्विपञ्चाशद् योजनानि देशोनं चार्द्धयोजनं द्वारस्य च द्वारस्य चावाधयाऽन्तरं प्रज्ञप्तं, तथाहि—चतुर्णामपि द्वाराणां प्रत्येकमैकस्य कुड्यस्य द्वारशाखापरपर्यायस्य बाहल्यं गब्यूतं द्वाराणां च वि-

३ प्रतिपत्तौ
वैजयन्ता-
दीनि द्वा-
राणि
सू० १४४
द्वारान्तरं
उद्देशः २
सू० १४५

॥ २६० ॥

स्तरः प्रत्येकं २ चत्वारि २ योजनानि, ततश्चतुर्ध्वपि द्वारेषु सर्वसह्यया कुड्यद्वारप्रमाणमष्टादश योजनानि, जम्बूद्वीपस्य च परिधि-
 स्तिस्रो लक्षाः षोडश सहस्राणि द्वे शते सप्तविंशत्यधिके ३१६२२७ क्रोशत्रयं ३ अष्टाविंशं धनुःशतं १२८ त्रयोदशाङ्गुलानि एक-
 मर्धाङ्गुल १३॥-मिति, अस्माच्च जम्बूद्वीपपरिधेः सकाशात्तानि कुड्यद्वारपरिमाणभूतान्यष्टादश योजनानि शोध्यन्ते, शोधितेषु च तेषु
 परिधिसत्को योजनराशिरेवरूपो जातः-तिस्रो लक्षाः षोडश सहस्राणि द्वे शते नवोत्तरे ३१६२०९, शेषं तथैव, ततो योजनरा-
 शेश्चतुर्भिर्भागो द्वियते, लब्धानि योजनानामेकोनाशीतिः सहस्राणि द्विपञ्चाशदधिकानि गव्यूतं चैकं ७९०५२ क्रो० १, यानि च
 परिधिसत्कानि त्रीणि गव्यूतानि तानि धनुस्त्वेन क्रियन्ते लब्धानि धनुषां षट् सहस्राणि, यदपि च परिधिसत्कमष्टाविंशं धनुःशतं
 तदव्येतेषु धनुःषु मध्ये प्रक्षिप्यते, ततो जातो धनूराशिरकपट्टिः शतान्यष्टाविंशत्यधिकानि ६१२८, एषां चतुर्भिर्भागो द्वियते, लब्धानि
 धनुषां पञ्चदश शतानि द्वात्रिंशदधिकानि १५३२, यान्यपि च त्रयोदशाङ्गुलानि तेषामपि चतुर्भिर्भागो द्वियते, लब्धानि त्रीणि अङ्गु-
 लानि, एतदपि सर्वं देशोन्मेकं गव्यूतमिति लब्धं देशोन्मर्द्धयोजनं, उक्तं च—“कुड्डुवारपमाणं अट्टारस जोयणाइं परिहीए । सो-
 हिय चउहि विभत्तं इणसो दारंत्तरं होइ ॥ १ ॥ अउणासीइ सहस्सा वावणा अउजोयणं नूणं । दारस्स य दारस्स य अंतरमेयं
 विणिदिहं ॥ २ ॥”

जंबुद्वीवस्स णं भंते ! दीवस्स पएसा लवणं समुदं पुट्टा ? , हंता पुट्टा ॥ ते णं भंते ! किं जंबुद्वीवे २

१ कुड्यद्वारप्रमाणमष्टादश योजनानि परिधेः । शोधयित्वा चतुर्भिर्विभक्ते इदं द्वारान्तरं भवति ॥ १ ॥ एकोनाशीतिः सहस्राणि द्विपञ्चाशत् अर्धयोजनमूनं
 द्वारस्य द्वारस्य चान्तरमेतत् विनिर्दिष्टं ॥ २ ॥

लवणसमुद्दे?, गोयमा! जंबुद्वीवे दीवे नो खलु ते लवणसमुद्दे ॥ लवणस्स णं भंते! समुद्दस्स पदेसा जंबूद्वीवं दीवं पुट्टा?, हंता पुट्टा! ते णं भंते! किं लवणसमुद्दे जंबूद्वीवे दीवे?, गोयमा! लवणे णं ते समुद्दे नो खलु ते जंबुद्वीवे दीवे ॥ जंबुद्वीवे णं भंते! दीवे जीवा उद्दाइत्ता २ लवणसमुद्दे पच्चायंति?, गोयमा! अत्थेगतिया पच्चायंति अत्थेगतिया नो पच्चायंति ॥ लवणे णं भंते! समुद्दे जीवा उद्दाइत्ता २ जंबुद्वीवे २ पच्चायंति?, गोयमा! अत्थेगतिया पच्चायंति अत्थेगतिया नो पच्चायंति ॥ (सू० १४६)

‘जंबूद्वीवस्स णं भंते!’ इत्यादि, जम्बूद्वीपस्य णमिति पूर्ववत् भदन्त! द्वीपस्य ‘प्रदेशाः’ स्वसीमागतचरमरूपा लवणं समुद्रं ‘स्पृष्टाः?’ कर्तरि क्तप्रत्ययः, स्पृष्टवन्तः, काका पाठ इति प्रभार्यत्वावगतिः, पृच्छतश्चायमभिप्रायः—यदि स्पृष्टास्तर्हि वक्ष्यमाणं पृच्छयते नो चेत्तर्हि नेति भावः, भगवानाह—इतैत्यादि, ‘हन्त’ इति प्रत्यवधारणे स्पृष्टाः ॥ एवमुक्ते भूयः पृच्छति—‘ते ण’मित्यादि, ते भदन्त! स्वसीमागतचरमरूपाः प्रदेशाः किं जम्बूद्वीपः? किं वा लवणसमुद्रः?, इह यद् येन संस्पृष्टं तत्किञ्चित्प्रदेशमश्रुवानमुपलब्धं यथा सुराष्ट्रेभ्यः संक्रान्तो मगधदेशं मागध इति, किञ्चित्पुनर्न तद्व्यपदेशभाग् यथा तर्जन्या संस्पृष्टा ज्येष्ठाऽङ्गुलिर्ज्येष्ठैवेति, इहापि च जम्बूद्वीपचरमप्रदेशा लवणसमुद्रं स्पृष्टवन्तस्ततो व्यपदेशचिन्तायां संशय इति प्रश्नः, भगवानाह—नौतम! जम्बूद्वीप एव णमिति निपातस्यावधारणार्थत्वात् ते चरमप्रदेशा द्वीपो, जम्बूद्वीपसीमावर्त्तितात्, न खलु ते जम्बूद्वीपचरमप्रदेशा लवणसमुद्रः, (न ते) जम्बूद्वीपसीमानमतिक्रम्य लवणसमुद्रसीमानमुपगताः किन्तु स्वसीमागता एव लवणसमुद्रं स्पृष्टवन्तस्तेन तदस्थतया संस्पृशीभावात् तर्जन्या

३ प्रतिपत्तौ
स्पर्शोत्पा-
तपृच्छा
उद्देशः २
सू० १४६

॥ २६१ ॥

संस्पृष्टा ज्येष्ठाङ्गुलिरिव ते स्वव्यपदेशं भजन्ते न व्यपदेशान्तरं, तथा चाह—नो खलु ते जम्बूद्वीपचरमप्रदेशा लवणसमुद्रः । एवं 'लवणस्स णं भंते ! समुद्रस्स पदेसा' इत्यादि लवणविषयमपि सूत्रं भावनीयम् ॥ 'जंबुद्वीवे णं भंते !' इत्यादि, जम्बूद्वीपे भदन्त ! द्वीपे ये जीवास्ते 'उद्दाइत्ता' इति 'अवद्राय २' मृत्वा २ लवणसमुद्रे 'प्रत्यायान्ति' आगच्छन्ति ?, भगवानाह—गौतम ! अस्तीति निपातोऽत्र बह्वर्थः, सन्त्येकका जीवा ये 'अवद्रायावद्राय' मृत्वा २ लवणसमुद्रे प्रत्यायान्ति, सन्त्येकका ये न प्रत्यायान्ति, जीवानां तथा तथा स्वस्वकर्मवशतया गतिवैचित्र्यसम्भवात् ॥ एवं लवणसूत्रमपि भावनीयं ॥ सम्प्रति जम्बूद्वीप इति नाम्नो निबन्धनं जिज्ञासियुः प्रश्नं करोति—

से केणट्टेणं भंते ! एवं बुच्चति जंबूद्वीवे २ ?, गोयमा ! जंबुद्वीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरेणं णीलवंतस्स दाहिणेणं मालवंतस्स वक्खारपव्वयस्स पच्चत्थिमेणं गंधमायणस्स वक्खारपव्वयस्स पुरत्थिमेणं एत्थ णं उत्तरक्कुरा णाम कुरा पणत्ता, पाईणपडीणायता उदीणदाहिणविच्छिण्णा अद्धचंदसंठाणसंठिता एक्कारस जोयणसहस्साइं अट्ट बायाले जोयणसते दोण्णि य एक्कोणवीस- तिभागे जोयणस्स विक्खंभेणं ॥ तीसे जीवा पाईणपडीणायता दुहओ वक्खारपव्वयं पुट्ठा, पुर- तिथिमिष्ठाए कोडीए पुरत्थिमिह्लं वक्खारपव्वतं पुट्ठा पच्चत्थिमिष्ठाए कोडीए पच्चत्थिमिह्लं वक्खा- रपव्वयं पुट्ठा, तेवणं जोयणसहस्साइं आयामेणं, तीसे धणुपट्टं दाहिणेणं सट्ठिं जोयणसह-

स्साहं चत्तारि य अट्टारसुत्तरे जोयणसते इवालस य एहूणवीसतिभाए जोयणस्स परिक्खेवेणं पणत्ते ॥ उत्तरकुराए णं भंते! कुराए केरिसए आगारभावपडोयारे पणत्ते?, गोयमा! बहु-समरमणिजे भूमिभागे पणत्ते, से जहा णाम ए आलिंगपुक्खरेति वा जाव एवं एक्कोरुयदीवव-त्तवया जाव देवलोगपरिणहा णं ते मणुयगणा पणत्ता समणाडसो!, णवरि इमं णाणत्तं— छधणुसहस्समूसिता दोछप्पन्ना पिट्ठकरंडसता अट्टमभत्तस्स आहारट्टे समुप्पज्जति तिणिण प-लिओवमाहं देसूणाहं पलिओवमस्सासंखिज्जहभागेण ऊणगाहं जहन्नेणं तिन्नि पलिओवमाहं उक्कोसेणं एहूणपणराहंदियाहं अणुपालणा, सेसं जहा एगूरूयाणं ॥ उत्तरकुराए णं कुराए छ-व्विहा मणुस्सा अणुसज्जंति, तंजहा-पम्हगंधा १ मियगंधा २ अम्ममा ३ सहा ४ तेयालीसे ५ सणिच्चारी ६ (सू० १४७)

‘से केणट्ठेणं भंते!’ इत्यादि, अथ केन ‘अर्थेन’ केन कारणेन भदन्त! एवमुच्यते जम्बूद्वीपो द्वीपः? इति, भगवानाह—

१ यद्यपि सूत्रकारैः जहा एगोस्वयत्तव्वयेति वाक्येनातिदिश्यते उत्तरकुरखरूपमशेषं तथापि व्याख्यातमन्त्राशेषं तत्र, न चैकोरुद्वीपस्वरूपावसरे तल्लेशोऽपि व्याख्यातो वर्णनस्य, व्याख्यायकसूरिभिश्चान्यत्रातिदिश्यते कल्पद्रुमादिवर्णने यथोत्तरकुरख्विति नात्र घृतं मूलसूत्रं न च परावर्तिता व्याख्या, परमेतदनुमीयते यदुत दीकाकृद्भिः प्राप्ता आदर्शा अत्रैव कल्पद्रुमादिवर्णनयुक्ता प्रथमोपस्थितैकोरुवर्णनस्थाने च तद्रहिता अतिदिष्टा स्युः, चिन्त्यमेतावदेवात्र यत्र सूत्रकारशैल्याऽप्रे वर्णनीय-पदार्थातिदेशस्तत्रैव सूत्रे, तत्र सामान्येन वर्णनं स्यादत्र विशेषेणेति युक्तं विवेचनमत्र तत्रभवदीयादर्शानुसारेण वा, अत एवात्र प्रतिसूत्रं प्रतीकदृष्टिर्मलयगिरिपादानाम्

३ प्रतिपत्तौ
उत्तरकुरु-
वर्णनं
उद्देशः २
सू० १४७

॥ २६२ ॥

जम्बूद्वीपे णमिति वाक्यालङ्कारे द्वीपे मन्दरपर्वतस्य 'उत्तरेण' उत्तरतः नीलवतो, वर्षधरपर्वतस्य 'दक्षिणेन' दक्षिणतो गन्धमादनस्य
वक्षस्कारपर्वतस्य 'पुरथिमेणं'ति पूर्वस्थां दिशि माल्यवतो वक्षस्कारपर्वतस्य पश्चिमायाम् 'अत्र' एतस्मिन् प्रदेशे उत्तरकुरवो
नाम कुरवः प्रज्ञप्ताः, सूत्र एकवचननिर्देशोऽकारान्ततानिर्देशश्च प्राकृतत्वात्, ताश्च कथम्भूताः? इत्याह—'पाईणे'त्यादि,
प्राचीनापाचीनायता उदग्दक्षिणविस्तीर्णा अर्द्धचन्द्रसंस्थानसंस्थिता एकादश योजनसहस्राण्यष्टौ योजनशतानि 'द्विचत्वारिंशानि'
द्विचत्वारिंशदधिकानि द्वौ चैकोनविंशतिभागौ योजनस्य 'विष्कम्भेन' दक्षिणोत्तरतया विस्तारेण, तथाहि—महाविदेहे मेरोरुत्तरत
उत्तरकुरवो दक्षिणतो दक्षिणकुरवः, ततो यो महाविदेहक्षेत्रस्य विष्कम्भस्तस्मान्मन्दरविष्कम्भे शोधिते यद्ववशिष्यते तस्यार्द्धं
यावत्परिमाणमेतावत्प्रत्येकं दक्षिणकुरूणामुत्तरकुरूणां च विष्कम्भः, उक्तं च—'वइदेहा विक्खंभा मंदरविक्खंभसोहियद्धं जं ।
कुरुविक्खंभं जाणसु" इति, स च यथोक्तप्रमाण एव, तथाहि—महाविदेहे विष्कम्भस्त्रयस्त्रिंशद् योजनसहस्राणि षट् शतानि
चतुरशीत्यधिकानि योजनानां चतस्रः कलाः ३३६८४ क० ४, एतस्मान्मेरुविष्कम्भो दश योजनसहस्राणि शोभ्यन्ते १००००
स्थितानि पश्चाच्चयोर्विंशतिः सहस्राणि षट् शतानि चतुरशीत्यधिकानि योजनानां चतस्रः कलाः २३६८४ क० ४, एतेषामसर्द्धं लब्धा-
न्येकादश सहस्राणि अष्टौ शतानि द्विचत्वारिंशदधिकानि योजनानां द्वे च कले ११८४२ क० २ ॥ 'तीसे' इत्यादि, तासामुत्तरकु-
रूणां जीवा उत्तरतो नीलवर्षधरसमीपे प्राचीनापाचीनायता उभयतः पूर्वपश्चिमभागाभ्यां वक्षस्कारपर्वतं यथाक्रमं माल्यवन्तं गन्ध-
मादनं च 'स्पृष्टा' स्पृष्टवती, एतदेव भावयति—'पुरथिमिह्लाए' इत्यादि, पूर्वया 'कोट्या' अत्रभागेन पूर्वं वक्षस्कारपर्वतं माल्य-
वदभिधानं 'स्पृष्टा' स्पृष्टवती 'पश्चिमया' पश्चिमदिगवलम्बिन्या कोट्या पश्चिमवक्षस्कारपर्वतं गन्धमादनाख्यं स्पृष्टा, सा च जीवा

आयामेन त्रिपञ्चाशद् योजनसहस्राणि, कथमिति चेदुच्यते—इह मेरोः पूर्वस्यामपरस्यां च दिशि भद्रगालवनस्य यदायामेन परिमाणं यच्च मेरोर्विष्कम्भस्य तदेकत्र मीलितं गन्धमादनमाल्यवद्वक्षस्कारपर्वतमूलपृथुत्वपरिमाणरहितं यावत्प्रमाणं भवति तावदुत्तरकुरूणां जीवायाः परिमाणम्, उक्तं च—“मंदरपुन्वेणायय वावीस सहस्रस महसालवणं । दुगुणं मंदरसहिग्रं दुसेलरहियं च कुरुजीवा ॥ १ ॥” तच्च यथोक्तप्रमाणमेव, तथाहि—मेरोः पूर्वस्यामपरस्यां च दिशि प्रत्येकं भद्रगालवनस्य दैर्घ्यपरिमाणं द्वाविंशतियोजनसहस्राणि, ततो द्वाविंशतिः सहस्राणि द्वाभ्यां गुण्यन्ते, जातानि चतुश्चत्वारिंशत् सहस्राणि ४४०००, मेरोश्च पृथुत्वपरिमाणं दश योजनसहस्राणि १००००, तानि पूर्वराशौ प्रक्षिप्यन्ते, जातानि चतुष्पञ्चाशत्सहस्राणि ५४०००, गन्धमादनस्य माल्यवतश्च वक्षस्कारपर्वतस्य प्रत्येकं मूले पृथुत्वं पञ्च योजनशतानि, ततः पञ्च शतानि द्वाभ्यां गुण्यन्ते, जातं योजनसहस्रं, तत् पूर्वराशेरपनीयते, जातानि त्रिपञ्चाशद् योजनसहस्राणि ५३००० ॥ ‘तीसे धणुपट्ट’मित्यादि, तासासुत्तरकुरूणां घञुःपृष्ठं ‘दक्षिणेन’ दक्षिणतः, तच्च षष्ठियोजनसहस्राणि चत्वारि योजनशतानि अष्टादशोत्तराणि द्वादश एकोनविंशतिभागा योजनस्य परिक्षेपेण, द्वयोरपि हि गन्धमादनमाल्यवद्वक्षस्कारपर्वतयोरायामपरिमाणमेकत्र मीलितमुत्तरकुरूणां घञुःपृष्ठपरिमाणं, “आयामो सेलाणं दोण्ह व मिलिञ्चो कुरूण धणुपट्टं” इति वचनात्, गन्धमादनस्य माल्यवतश्च वक्षस्कारपर्वतस्य प्रत्येकमायामपरिमाणं त्रिंशद् योजनसहस्राणि द्वे शते नवोत्तरे पट् च कलाः ३०२०९ क० ६, उभयोश्च मिलित आयामो यथोक्तपरिमाणो भवति ६०४१८ क० १२ ॥ ‘उत्तरकुराएणं भंते !’ इत्यादि, उत्तरकुरूणां भदन्त ! कुरूणां, सूत्रे एकवचनं प्राकृतत्वात्, कीदृश आकारभावस्वरूपस्य प्रत्यवतारः—सम्भवः प्रकृतः?, भगवानाह—नौतम ! बहुसमरमणीयो भूमिभाग उत्तरकुरूणां प्रकृतः, ‘से जहानामए—आलिगपुक्खरेइ वा’ इत्यादि जगल्युपरि वनप-

३ प्रतिपत्तौ
 उत्तरकुरु-
 वर्णने
 उद्देशः २
 सू० १४७

॥ २६३ ॥

ण्डवर्णकवत्तावद्भक्त्यं यावत्तृणानां च मणीनां च वर्णो गन्धः स्पर्शः शब्दश्च सर्वर्णकः परिपूर्ण उत्को भवति, पर्यन्तसूत्रं चेदम्—
 'द्विवं नट्टं सलं गेयं पगीयाणं भवे एयारूवे ? , हंता सिया' इति ॥ 'उत्तरकुराए णं कुराए' इत्यादि, उत्तरकुरुपु तत्र तत्र देशे तस्य देशस्य
 तत्र तत्र प्रदेशे बहवे 'खुडा खुड्डियाओ वावीओ' इत्यादि, तथा त्रिसोपानप्रतिरूपकाणि तोरणानि पर्वतकाः पर्वतकेष्वासनानि
 गृहकाणि गृहेष्वासनानि मण्डपका मण्डपेषु पृथिवीशिलापट्टकाः पूर्ववद् वक्तव्याः, तदनन्तरं चेदं वक्तव्यम्—'तत्थ णं बहवे उत्तर-
 कुरा मणुस्सा मणुस्सीओ य आसयंति सयंति जाव कल्लणं फलवित्तिविसेसं पञ्चणुभवमाणा विहरन्ति' एतद्द्वयाख्याऽपि प्राग्वत् ।
 'उत्तरकुराए णं भंते ! कुराए' इत्यादि, उत्तरकुरुपु णमिति पूर्ववत् कुरुपु तत्र तत्र देशे 'तहिं तहिं' इति तस्य तस्य देशस्य तत्र तत्र प्र-
 देशे बहवः सरिकागुल्माः नवमालिकागुल्माः कोरण्डगुल्माः बन्धुजीवकगुल्माः मनोवद्यगुल्माः वीथकगुल्माः बाणगुल्माः (कणवीरगुल्माः)
 कुञ्जकगुल्माः सिन्दुवारगुल्माः जातिगुल्माः सुद्वरगुल्मा यूथिकागुल्माः मल्लिकागुल्माः वासन्तिकगुल्माः वस्तुलगुल्माः कस्तूलगुल्माः
 सेवालगुल्माः अगस्त्यगुल्माः मगदन्तिगुल्माः चम्पकगुल्माः जातिगुल्माः नवनातिकागुल्माः कुन्दगुल्माः महाकुन्दगुल्माः, सरिका-
 द्यो लोकतः प्रत्येतव्याः, गुल्मा नाम इहस्वस्कन्धबहुकाण्डपत्रपुष्पफलोपेताः, ततः सर्वत्र विशेषणसमासः, सरिकादीनां चेमास्तिचः
 सङ्ग्रहणिगाथाः—'सेरियाए नोमालियकोरंटयबन्धुजीवगमणोज्जा । बीययबाणयकणवीरकुञ्ज तह सिंदुवारे य ॥ १ ॥ जाईमोगर तह
 जूहिया य तह मल्लिया य वासंती । वत्थुलकत्थुलसेवालागस्थिमगदंतिया चेव ॥ २ ॥ चंपकजाईनवनाइया य कुंदे तहा महाकुंदे ।
 एवमणेगागारा हवंति गुम्मा सुणेयव्वा ॥ ३ ॥' 'ते णं गुम्मा' इत्यादि, 'ते' अनन्तरोदिता णमिति वाक्यालङ्कारे गुल्माः 'दशा-
 र्द्धवर्ण' पञ्चवर्णं 'कुसुमं' जातावेकवचनं कुसुमसमूहं 'कुसुमयन्ति' उत्पादयन्तीति भावः, येन कुसुमोत्पादनेन कुरुणां बहुसपरम-

णीयो भूमिभागो 'वायविहुयगसालेहिं'तिवातेन विधुताः—कम्पिता वातविधुतास्ताश्च ता अग्रशाखाश्च वातविधुताग्रशाखास्ताभिः, सूत्रे पुंस्त्वनिर्देशः प्राकृतत्वात्, सुक्तो यः पुष्पपुञ्जः स एवोपचारः—पूजा मुक्तपुष्पपुञ्जोपचारस्तेन कलितः श्रियाऽतीव उपशोभमानस्तिष्ठति ॥ 'उत्तरकुराए णं कुराए' इत्यादि, उत्तरकुरुषु तत्र तत्र प्रदेशे तस्य २ देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे बहूनि, सूत्रे पुंस्त्वनिर्देशः प्राकृतत्वात्, हरुतालवनानि भरुतालवनानि भरुतालवनानि शालवनानि सप्तपर्णवनानि खर्जूरीवनानि नालिकेरीवनानि कुशविकुशविशुद्धवृक्षमूलानि, ते च वृक्षाः मूलमंतो कंदमंतो इत्यादि विशेषणजातं जगत्पुपरिवनपण्डकवर्णकवत्तावत्परिभावीयं यावद् 'अणोरासग-डरहूजाणजोगगिच्छिथिल्लिसीयसंदमाणपडिमोयणेसु रस्सा पासार्इथा दरसणिज्जा अभिरुवा पडिरूवा' इति, भरुतालादयो वृक्षजातिविशेषाः शालादयः प्रतीताः ॥ 'उत्तरकुराए णं कुराए' इत्यादि, उत्तरकुरुषु कुरुषु तत्र तत्र देशे तस्य देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे बहव उद्दालाः कोद्दाला मोद्दालाः कृतमाला दन्तमालाः शृङ्गमालाः श्वेतमाला नाम 'डुमगणाः' डुमजातिविशेषसमूहाः मद्दस्ताः तीर्थकरणधरैः हे श्रमण! हे आयुष्मन्! , ते च कथम्भूताः? इत्याह—कुशविकुशविशुद्धवृक्षमूला इत्यादि प्राग्वद् यावत् 'पडिमोयणा सुरम्मा' इति ॥ 'उत्तरकुराए णं कुराए' इत्यादि, उत्तरकुरुषु कुरुषु तत्र तत्र देशे तस्य देशस्य शाखाः तमोलाः प्रियालाः प्रियङ्गवः पारापता राजवृक्षा नन्दिद्वृक्षाः, तिलकादयो लोकप्रतीताः, एते कथम्भूताः? इत्याह—कुशविकुशविशुद्धवृक्षमूला इत्यादि सर्वं प्राग्वद् यावत् 'पडिमोयणा सुरम्मा' इति ॥ 'उत्तरकुराए णं कुराए' इत्यादि, उत्तरकुरुषु कुरुषु तत्र तत्र देशे तस्य देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे बह्वयः पद्मलता नागलता अशोकलताश्चम्पकलताश्रूतलता वनलता वासन्तिकलता-

३ प्रतिपत्तौ
उत्तरकुरु-
वर्णनं
उद्देशः २
सू० १४७

॥ २६४

अतिमुक्तकलताः कुन्दलताः श्यामलताः, एताः सुप्रतीताः, 'निधं कुसुमियाओ' इत्यादि विशेषणजातं प्राग्वत् 'जाव पडिरूवाओ' इति ॥
 'उत्तरकुराए णं कुराए' इत्यादि, उत्तरकुरुषु कुरुषु तत्र तत्र देशे तस्य देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे बह्व्यो वनराजयः प्रज्ञप्ताः, इहै-
 कानेकजातीयानां वृक्षाणां पङ्क्तयो वनराजयस्ततः पूर्वोक्तसूत्रेभ्योऽस्य भिन्नार्थेति न पौनरुक्त्यं, ताश्च वनराजयः प्रज्ञप्ताः कृष्णाः कृष्णा-
 वभासा इत्यादि विशेषणजातं प्राग्वत् तावद्भक्त्यं यावत् 'अणेगरहजाणजुग्गगिह्लिथिसीयसंदमाणियपडिमोयणाओ सुरम्माओ जाव पडिरू-
 वाओ' इति ॥ 'उत्तरकुराए णं कुराए' इत्यादि, उत्तरकुरुषु कुरुषु तत्र तत्र देशे तस्य देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे बह्व्यो मत्तान्नका
 नाम द्रुमगणाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् !, किंविशिष्टास्ते ? इत्याह—यथा 'से चंदप्पभमणिसलाग' इत्यादि, यथा चन्द्रप्रभादयो
 मद्यविधयो बहुप्रकारास्तत्र चन्द्रस्येव प्रभा—आकारो यस्याः सा चन्द्रप्रभा, मणिशलाकेव मणिशलाका, वरं च तत् सीधु च वरसीधु,
 वरा च सा वारुणी च वरवारुणी 'सुजायपुत्तपुत्तफफलचोयनिजाससारबहुद्वजुत्तिसंभारकालसंधियआसव' इति इहासवः—पत्रादि-
 वासकद्रव्यभेदादनेकप्रकारः, तथा चोक्तं मज्ञापनायां लेश्यापदे रसचिन्तावसरे—'पत्तासवेइ वा पुत्तासवेइ वा फलासवेइ वा
 चोयासवेइ वा' ततोऽत्र निर्याससारशब्दः पत्रादिभिः सह प्रत्येकमभिसम्बन्धनीयः, पत्रनिर्याससारः पुष्पनिर्याससारः फलनिर्यास-
 सारश्चोयनिर्याससारः, तत्र पत्रनिर्यासो—धातकीपत्ररसस्तत्प्रधान आसवः पत्रनिर्याससारः, एवं पुष्पनिर्याससारः फलनिर्याससारश्च
 परिभावनीयः, चोयो—गन्धद्रव्यं तन्निर्याससारश्चोयनिर्याससारः, सुजाताः—सुपरिपाकागताः, 'बहुद्रव्ययुक्तिसंभारा' इति बहूनां
 द्रव्याणामुपबृंहकाणां युक्तयो—मीलनानि तासां संभारः—ग्राभूत्यं येषु ते बहुद्रव्ययुक्तिसंभाराः, पुनः कथम्भूताः ? इत्याह—'कालसं-
 धिय' इति कालसन्धिताः सन्धानं सन्धा काले—स्वस्वोचिते सन्धा कालसन्धा सा संजातैषामिति कालसन्धिता, तारकादिदर्शनादि-

तत्रत्यस्ततः पदद्वयपदद्वयमीलनेन विशेषणसमासः; सुजातपत्रपुष्पफलचोयनिर्याससारबहुद्रव्ययुक्तिसम्भारकालसन्धितासवाः, मधु-
मेरकौ—मद्यविशेषौ, 'रिष्टरत्नवर्णाभा' रिष्टा या शास्त्रान्तरे जम्बूफलकलिकेति प्रसिद्धा, दुग्धजातिः—आस्वादतः क्षीरसदृशी, प्रसन्ना-
सुराविशेषः, नेहकोऽपि सुराविशेषः, शतायुर्नाम या शतवारान् शोधिताऽपि स्वस्वरूपं न जहाति, 'खजूरमुद्दियासार' इति अ-
त्रापि सारशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते, खजूरसारो मृद्धीकासारः, तत्र ण(मू)लदलखजूरसारनिष्पन्न आसवविशेषः खजूरसारः, मृद्धीका-
द्राक्षा तत्सारनिष्पन्न आसवविशेषो मृद्धीकासारः, कापिशायितं—मद्यविशेषः, सुपक्कः—सुपरिपाकागतो यः क्षोदरस—इक्षुरसस्तन्निष्पन्ना
वरसुरा सुपक्कक्षोदरसवरसुरा, कथम्भूता एते मद्यविशेषाः? इत्याह—'वन्नगंधरसफासजुत्तवलविरियपरिणामा' वर्णेन सामर्थ्यादिति-
शायिना एवं गन्धेन रसेन स्पर्शेन च युक्ताः—सहिता बलवीर्यपरिणामा—बलहेतवो वीर्यपरिणामा येषां ते तथा, किमुक्तं भवति?—
परमातिशयसंपन्नैर्वर्णगन्धरसस्पर्शैर्बलेषुभिर्वीर्यपरिणामैश्चोपेता इति, पुनः किंविशिष्टाः? इत्याह—'बहुप्रकाराः' बहवः प्रकारा येषां
जातिभेदेन ते बहुप्रकाराः, तथैव मत्ताङ्गका अपि द्रुमगणा मद्यविधिनोपपेता इति योगः, किंविशिष्टेन मद्यविधिना? इत्यत आह—
'अणेगबहुविविह्वीससापरिणयाए' इति न एकः अनेकः, तत्रानेकः अनेकजातीयोऽपि व्यक्तिभेदाद्भवति तत आह—बहु—प्रभूतं
विविधो—जातिभेदान्नानाप्रकारो बहुविविधः प्रभूतजातिभेदतो नानाविध इति भावः, स च केनापि निष्पादितोऽपि संभाव्यते तत आह
—विश्रसया—स्वभावेन तथाविधक्षेत्रादिसामग्रीविशेषजनितेन परिणतो न पुनरीश्वरादिना निष्पादितो विश्रसापरिणतः, ततः पदत्रयस्य
पदद्वयपदद्वयमीलनेन कर्मधारयः, सूत्रे च स्त्रीत्वनिर्देशः प्राकृतत्वात्, ते च मद्यविधिनोपपेता न ताडादिवृक्षा इवाङ्कुरादिषु किन्तु फलेषु
तथा चाह—'फलेहिं पुण्णा वीसंदति' अत्र सप्तम्यर्थे वृतीया 'व्यत्ययोऽप्यासा'मिति वचनात्, फलेषु मद्यविधिभिरिति गम्यते 'पूर्णाः'

३ प्रतिपत्तौ
उत्तरकुरु-
वर्णनं
उद्देशः २
सू० १४७

॥ २६५ ॥

संभूता: 'विष्यन्दन्ति' स्वन्ति, सामर्थ्यात्तानेवानन्तरोदितान् मद्यविधीन्, क्वचित् 'विसृष्टि' इति पाठस्तत्र विकसन्तीति व्याख्येयं, किमुक्तं भवति?—तेषां फलानि परिपाकागतमद्यविधिभिः पूर्णानि स्फुटित्वा तान् मद्यविधीन् मुञ्चन्तीति, कुशविकुशविशुद्धवृक्षमूलाः; 'मूलवन्त' इत्यादि प्राग्वद् यावत्प्रतिरूपका इति ? । 'उत्तरकुराए णं कुराए' इत्यादि, उत्तरकुरुषु कुरुषु तत्र तत्र देशे तस्य तस्य देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे बहवो शृङ्गाङ्गका नाम दुमगणाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! 'जहा से' इत्यादि, यथा ते करकवटकक-लशकर्करीपादकाञ्चनिकाउदङ्कवाद्धानीसुप्रतिष्ठकविष्टरपारीचषकभृङ्गारककरोटिकासरकपरकपात्रीस्थालमल्लकचपलितदकवारकविचित्र-पट्टकशुक्तिचारपीनका भाजनविधयः, एते प्रायः प्रतीताः, नवरं पादकाञ्चनिका—पादधावनयोग्या काञ्चनमयी पात्री उदङ्को—येनो-दकमुदच्यते वाद्धानी—नालन्तिका सरको—वंशमयच्छिक्काः शिक्षाकृतिः अप्रतीता लोकतो विशिष्टसंप्रदायाद्वाऽवसातव्याः, कथम्भूताः? इत्याह—काञ्चनमणिरलभक्तिचित्राः, पुनः कथम्भूताः? इत्याह—बहुप्रकाराः, एकैकस्मिन् विधाववान्तरानेकभेदभावात्, तथैव ते शृङ्गाङ्गका अपि दुमगणाः 'अणेगबहुविविहविस्ससापरिणयाए' इत्यस्य व्याख्या पूर्ववत् भाजनविधिनोपपेताः, कुशविकुशविशुद्धवृक्षमूला मूल-वन्त इत्यादि प्राग्वद् यावत्प्रतिरूपाः २ ॥ 'उत्तरकुराए णं कुराए' इत्यादि, उत्तरकुरुषु कुरुषु तत्र तत्र देशे तस्य तस्य देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे बहवस्तुटिताङ्गका नाम दुमगणाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् !, 'जहा से' इत्यादि, यथा ते आलिङ्ग्य (सुरव) मृ-दङ्गपणवपटहददरककरटिडिडिमभम्भाहोरम्भाकणिताखरसुखीमकुन्दशङ्खिकापिरलीवक्कपरिवादिनीवंशवेणुवीणासुघोपाविपञ्चीमहती-कच्छभीरिगसिका, तत्रालिङ्ग्य वाचत इति आलिङ्ग्यः सुरवः—वाद्यविशेषः, एष यकारान्तशब्दः, मृदङ्गो—लघुमर्दलः, पणवो—भाण्ड-पटहो लघुपटहो वा पटहः—प्रतीतः, ददरकोऽपि तथैव, करटी—सुप्रसिद्धा, डिण्डिमः—प्रथमप्रस्तावनासूचकः पणवविशेषः, भम्भा—

ढक्का, होरम्भा—महाढक्का, कणिता—काचिद् वीणा, खरमुखी—काहला, मकुन्दो—मरुजवाद्यविशेषो योऽभिलीनं प्रायो वाद्यते, शङ्खिका—लघुशङ्खरूपा तस्याः स्वरो मनाक् तीक्ष्णो भवति नतु शङ्खेवातिगम्भीरः; पिरलीवञ्चकौ तृणरूपवाद्यविशेषौ, परिवादिनी—सप्ततंत्रीवीणा वंशः—प्रतीतो वेणुः—वंशविशेषः सुघोषा—वीणाविशेषः; विपञ्ची—तञ्त्री वीणा महती—शततन्त्रिका, कच्छभी रियासिका च लोकतः प्रयेतव्या, एताः कथम्भूताः? इत्याह—‘तलतालकंसतालसुसंपत्ता’ तलं—हस्तपुटं तालाः—प्रतीताः कांस्यतालाः—कंसा-लिया एतैः ‘सुसंप्रयुक्ताः’ सुप्तु—अविशयेन सम्यग्-यथोक्तनीत्या प्रयुक्ताः—संबद्धा आतोद्यविधयः—आतोद्यभेदाः; पुनः कथम्भूताः? इत्याह—‘निरुणगंधव्वसमयकुसलेहिं फंदिया’ इति, निपुणं यथा भवति एवं गन्धर्वसमये—नाट्यसमये कुशलास्तैः स्पन्दिता—व्यापारिता इति भावः; पुनः किंविशिष्टाः? इत्याह—‘त्रिस्थानकरणशुद्धाः’ आदिमध्यावसानरूपेषु त्रिषु स्थानेषु करणेन—क्रियया यथोक्तवादनक्रियया शुद्धा अवदाता न पुनरवस्थानव्यापारणरूपदोषलेशेनापि कलङ्किताः; तथैव ते तुटिताङ्गका अपि द्रुमगणां अने-कबहुविविधविस्रसापरिणतेन, अस्य व्याख्यानं प्राग्वत्, ‘ततविततघनशुपिरेण’ ततं—वीणादिकं विततं—पटहादिकं घनं—कांस्यतालादि-शुषिरं—वंशादि, एतद्रूपेण चतुर्विधेनातोद्यविधिनोपपेताः; कुशविकुशविशुद्धवृक्षमूलाः मूलवन्त इत्यादि प्राग्वद् यावत्प्रतिरूपकाः ३ । ‘उत्तरकुराए णं कुराए’ इत्यादि, उत्तरकुरुषु कुरुषु तत्र तत्र देशे तस्य तस्य देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे बहवो दीपशिखा नाम द्रुमगणाः प्रकृप्ता हे श्रमण! हे आयुष्मन् ! यथा तत् ‘सन्ध्याविरागसमये’ सन्ध्यारूपो विरुद्धस्तिमिररूपत्वाद्भागः सन्ध्याविरागस्तत्समये—तदवसरे नव-निधिपतेः—चक्रवर्तिन इव दीपिकाचक्रवालवृन्दं—इत्सो दीपो दीपिका तासां चक्रवालं—सर्वं परिमण्डलरूपं वृन्दं दीपिकाचक्रवालवृन्दं, कथम्भूतमित्याह—‘प्रभूतवर्ति’ प्रभूता—बहुसङ्ख्याकाः स्थूरा वा वर्तयो यत्र तत्तथा, तथा ‘पलिसनेहं’ति पर्याप्तः—प्रतिपूर्णः स्नेहः—

३ प्रतिपत्तौ
उत्तरकुरु-
वर्णनं
उद्देशः २
सू० १४७

॥ २६६ ॥

तैलदिरूपो यस्य तत् पर्याप्तत्वेहं, 'धणिउज्जालिण्' इति धणियं-अत्यर्थमुज्ज्वालितम्, अत एव तिमिरमर्दकं-तिमिरनाशकं, पुनः
 किंविशिष्टमित्याह—'कणगनिगरणकुसुमियपरियातगवणप्पगासे' कनकस्य निगरणं कनकनिगरणं गालितं कनकमिति भावः
 कुसुमितं च तत्परिजातकवनं च कुसुमितपरिजातकवनं ततो द्वन्द्वसमासस्तद्व्यप्रकाशः-प्रभा आकारो यस्य तत्कनकनिगरणपरिजा-
 तकुसुमवनप्रकाशम्, एतावता समुदायविशेषणमुक्तम्, इदानीं समुदायसमुदायिनोः कथञ्चिद्वेदने इति ख्यापयन् समुदायविशेषणमेव
 विवक्षुः 'समुदायविशेषणान्याह—'कंचणमणिरयणे'त्यादि, दीपिकाभिः शोभमानमिति सम्बन्धः, कथम्भूताभिर्दीपिकाभिः? अत
 आह-काञ्चनमणिरत्नानां काञ्चनमणिरत्नमया विमलाः-स्वाभाविकागन्तुकमलरहिता महार्हा-महोत्सवार्हाः विचित्रा-विचित्रवर्णोपिता
 दण्डा यासां ताः काञ्चनमणिरत्नविमलमहार्हविचित्रदण्डास्ताभिः, तथा सहसा-एककालं ज्वालिताश्च ता उत्सर्पिताश्च वर्च्युत्सर्पणेन
 सहसाप्रज्वालितोत्सर्पिताः, स्निग्धं-मनोहरं तेजो यासां ताः स्निग्धतेजसः, तथा दीप्यमानो-रजन्यां भास्वान् विमलोऽत्र धूल्याद्यप-
 गमेन ग्रहणो-ग्रहसमूहस्तेन समा प्रभा यासां ता दीप्यमानविमलग्रहगणसमप्रभाः, ततः पद्द्वयपद्द्वयमीलेन कर्मधारयसमासः,
 सहसाप्रज्वालितोत्सर्पितस्निग्धतेजोदीप्यमानविमलग्रहगणसमप्रभास्ताभिः, तथा वितिमिराः करा यस्यासौ वितिमिरकरः स चासौ
 सूरश्च वितिमिरकरसूरस्तस्येव यः प्रसरति उद्द्योतः-प्रभासमूहस्तेन 'चिद्धियाहिं'ति देशीपद्मेतद् दीप्यमानाभिरित्यर्थः, ज्वाला एव
 यदुज्ज्वलं ग्रहसितमिव ग्रहसितं तेनाभिरामा-अभिरमणीया ज्वालोज्ज्वलग्रहसिताभिरामास्ताभिः, अत एव शोभमानाभिः शोभमानाः,
 तथैव दीपशिखा अपि द्रुमगणा अनेकबहुविविधविश्रसापरिणतोद्योतविधिनोपेताः, कुशविकुशविशुद्धश्रमूला मूलवन्त इत्यादि प्रा-
 ग्वद् यावत् प्रतिरूपा इति ४ ॥ 'उत्तरकुराए णं कुराए' इत्यादि, उत्तरकुरुषु कुरुषु तत्र तत्र देशे तस्य देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे

बहवो ज्योतिषिका नाम द्रुमगणाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! यथा तद् अचिरोद्गतं शरदि सूर्यमण्डलं यद्विवा यथैतद् उत्का-
 सहस्रं यथा वा दीप्यमाना विद्युत् अथवा यथा निर्धूमज्वलित उज्वलः—उद्गता ज्वाला यस्य स तथा हुतवहः, सूत्रे च पदोपन्यासव्य-
 लयः प्राकृतत्वात्, ततः सर्वेषामेषां द्वन्द्वः समासः, कथम्भूता एते ? इत्याह—‘निर्द्धतधोये’त्यादि, निर्धर्मतेन—नितरामभिसंयोगेन
 यद् धौतं—शोधितं तप्तं च तपनीयं ये च किंशुकाशोकजपाकुसुमानां विमुकुलितानां—विकसितानां पुञ्जाः ये च मणिरत्नकिरणाः यश्च
 जाल्यहिङ्गुलकनिकरस्तद्रूपेभ्योऽप्यतिरेकेण—अतिशयेन यथायोगं वर्णतः प्रभया च रूपं—स्वरूपं येषां ते निर्धर्मतधौततप्ततपनीयकिंशु-
 काशोकजपाकुसुमविमुकुलितपुञ्जमणिरत्नकिरणरूपतिरेकरूपाः, ततः पूर्वपदेन विशेषणसमासः, तथैव ते ज्योति-
 षिका अपि द्रुमगणा अनेकवहुविविधविश्रसापरिणतेनोद्योतविधिनोपेताः, कुशविकुशविशुद्धवृक्षमूला मूलवन्त इत्यादि प्राग्वद् याव-
 त्प्रतिरूपाः ५ ॥ ‘उत्तरकुराए णं कुराए’ इत्यादि, उत्तरकुरुपु कुरुपु तत्र तत्र देशे तस्य तस्य देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे बहवश्चित्राङ्गका
 नाम द्रुमगणाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! यथा तत् प्रेक्षागृहं विचित्रं—नानाविधचित्रोपेतम्, अत एव रम्यं—रमयति मनांसि
 द्रष्टृणामिति रम्यं, बाहुलकात् कर्त्तरि यप्रत्ययः, वराश्च ताः कुसुमदाममालाश्च—प्रथितकुसुममाला वरकुसुमदाममालास्ताभिरुज्ज्वलं दे-
 दीप्यमानत्वाद् वरकुसुमदाममालोज्ज्वलं, तथा भाखान्—विकसिततया मनोहरतया च देदीप्यमानो मुक्तो यः पुष्पपुञ्जोपचारस्तेन क-
 लितं भाखन्मुक्पुष्पपुञ्जोपचारकलितं, ततः पूर्वपदेन विशेषणसमासः, तथा विरलितानि—विरलीकृतानि विचित्राणि यानि माल्यानि
 प्रथितपुष्पमालास्तेषां यः श्रीसमुदयस्तेन प्रगल्भं—अतीव परिपुष्टं विरलितविचित्रमाल्यश्रीसमुदयप्रगल्भं, तथा ग्रन्थिमं—यत् सूत्रेण प्र-
 थितं वेष्टिमं—यत्पुष्पमुकुट इव उपर्युपरि शिखराकृत्या मालास्थापनं पूरिमं—यल्लघुच्छिद्रेषु पुष्पनिवेशेन पूर्यते सङ्गातिमं—यत्पुष्पं पुष्पेण

३ प्रतिपत्तौ
 उत्तरकुरु-
 वर्णनं
 उद्देशः २
 सू० १४७

॥ २६७ ॥

परस्परं नालप्रवेशेन संयोज्यते, ग्रन्थिमं च वेष्टिमं च पूरिमं च सङ्घातिमं चेति समाहारो द्वन्द्वस्तेन माल्येन छेकशिल्पिना—परमदक्षेण शिल्पिना विभागरहितेन यद् यत्र योग्यं ग्रन्थिमं वेष्टिमं पूरिमं सङ्घातिमं च तत्र तेन सर्वतः—सर्वासु दिक्षु समनुवद्धं, तथा प्रविरलैः—लम्बमानैः, तत्र विरलत्वं मनागत्यसंहतत्वमात्रेण भवति ततो विप्रकृष्टत्वप्रतिपादनार्थमाह—विप्रकृष्टैः—वृहदन्तरालैः पञ्चवर्णैः कुसुम-
दामभिः शोभमानं 'वणमालाकयगगए चेवे'ति वनमाला—चन्दनमाला कृताऽग्रे यस्य तद् वनमालाकृताग्रं तथाभूतं सद् दीप्यमानं, तथैव चित्राङ्गका अपि नाम द्रुमगणा अनेकबहुविविधविस्रसापरिणतेन ग्रन्थिमवेष्टिमपूरिमसङ्घातिमेन चतुर्विधेन माल्यविधिनोपपेताः, कुशविकुशविशुद्धवृक्षमूला मूलवन्त इत्यादि यावत्प्रतिरूपकाः ६ ॥ 'उत्तरकुराए णं कुराए' इत्यादि, उत्तरकुरुषु कुरुषु तत्र तत्र देशे तस्य देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे चित्ररसा नाम द्रुमगणाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण! हे आयुष्मन्!, यथा तत्परमात्रं—पायसं भवेदिति स-
म्बन्धः, किंविशिष्टमित्याह—ये सुगन्धाः—प्रवरगन्धोपेताः, समासान्तविधेरनित्यत्वाद्नैतद्भूपस्य समासान्तस्याभावो यथा सुरभिगन्धेन वारिणा इत्यत्र, वराः—प्रधाना दोपरहितक्षेत्रकालादिसामग्रीसंपादितासलाभा इति भावः, कमलशालितन्दुलाः, यच्च विशिष्टं—विशि-
ष्टगवादिसम्बन्धि निरुपहृतमिति—पाकादिभिरविनाशितं दुग्धं तै राद्धं—पक्वं परमकलमशालिभिः परमदुग्धेन च यथोचितमात्रापाकेन निष्पादितमित्यर्थः, तथा शारदं घृतं गुडः खण्डं मधु वा शर्करापरपर्यायं मेलितं यत्र तत् शारदघृतगुडखण्डमधुमेलितं, निष्ठान्तस्य परनिपातः प्राकृतत्वात् सुखादिदर्शनाद्वा, अत एवातिरसमुत्तमवर्णगन्धवत्, यथा वा राज्ञश्चक्रवर्त्तिनो भवेत् कुशलैः सूपपुरुषैः—सूप-
कारैः पुरुषैः सञ्जितो—निष्पादितः चतुष्कल्पसेकसिक्त इवौदनः, चत्वारश्च कल्पाः सेकविपया रसवतीशास्त्राभिज्ञेभ्यो भावनीयाः, स चौदनः किंविशिष्टः? इत्याह—कलमशालिनिर्वर्त्तितः—कलमशालिमयो विपक्वो—विशिष्टपरिपाकमागतः, 'सचाप्फमिउविसयसक-

लसित्थे' इति सत्राण्यनि-त्राप्यं मुञ्चन्ति मृदूनि-कोमलानि चतुष्कल्पसेकादिना परिकर्मितत्वात् विशदानि सर्वथा तुपादिमलाग-
मात् सकलानि-परिपूर्णानि सित्थूनि यत्र स सवाण्पमृदुविशदसकलसित्थुः, अनेकानि यानि शालनकानि-पुण्यफलप्रभृतीनि तैः
संयुक्तः-तसुपेतोऽनेकशालनकसंयुक्तः, तथा चामोदक इति सम्बन्धः, किंविशिष्टः? इत्याह-परिपूर्णानि-समस्तानि द्रव्याणि-एला-
प्रभृतीनि उपस्कृतानि-नियुक्तानि यत्र स परिपूर्णद्रव्योपस्कृतः, निष्ठान्तस्य परनिपातः सुखादिदर्शनात्, सुसंस्कृतो-यथोक्तमात्राम्नि-
परितापादिना परमसंस्कारमुपनीतः, वर्णगन्धरसपर्शयुक्तत्ववीर्यपरिणाम इति वर्णगन्धरसस्पर्शैः सामर्थ्याद्विशाधिभिर्युक्ताः-सहिता
बलवीर्यहेतवः परिणामा यस्य स तथा, अतिशायिभिर्वर्णोद्भिर्बलवीर्यहेतुपरिणामैश्चोपपेता इति भावः, तत्र बलं-शारीरं वीर्यं-आन्त-
रोत्साहः, 'इन्द्रियबलपुष्टिवद्धणे' इति, इन्द्रियाणां-चक्षुरादीनां बलं-स्रस्त्रविषयग्रहणपाटवमिन्द्रियबलं तस्य पुष्टिः-अतिशायी पोष
इन्द्रियबलपुष्टिस्तां वर्द्धयति, नन्यादित्वादनः, इन्द्रियबलपुष्टिवर्द्धनः, तथा श्लुञ्च पिपासा च क्षुत्पिपासे तयोर्भयनः क्षुत्पिपासामथनः,
तथा प्रधानः-कथितो यो गुडो यद्वा कथितं-प्रधानं खण्डं यद्विवा कथिता प्रधाना मत्स्यण्डी-खण्डशर्करा यच्च प्रधानं घृतं तानि
उपनीतानि-योजितानि यस्मिन् स प्रधानकथितगुडखण्डमत्स्यण्डीघृतोपनीतः, निष्ठान्तस्य परनिपातोऽत्रापि सुखादिदर्शनात्, स
इव मोदकः ऋक्षगणसमितिगर्भः-अतिऋक्षगणिकाामूलदलः प्रज्ञप्तः, तथैव चित्ररसा अपि दुमगणा अनेकबहुविविधविस्रसापरिणतेन
भोजनविधिनोपपेताः, कुशविकुशविशुद्धवृक्षमूला मूलवन्तो यावत्प्रतिरूपाः ७ ॥ 'उत्तरकुराप णं कुराए' इत्यादि, उत्तरकुरुपु कुरुपु
तत्र तत्र देशे तस्य तस्य देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे बहवो मण्यन्ना नाम दुमगणाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण! हे आयुष्मन्! यथा ते हारोऽर्द्धहारो
वेष्टनं सुकृतः कुण्डलं वामोत्तको हेमजालं मणिजालं कनकजालं सूत्रकमुष्बीकटकं सुडकाम(इका ए)कावलिः कण्ठसूत्रं मकरिका उरस्क-

३ प्रतिपत्तौ
उत्तरकुरु-
वर्णनं
उद्देशः २
सू० १४७

॥ २६८ ॥

न्यग्रैवेयकं श्रोणीसूत्रकं चूडामणिः कनकतिलकं फुल्लकं सिद्धार्थकं कर्णपाली शशी सूर्यो वृषभश्रृङ्गकं तलभङ्गकं तुडितं हस्तमालकं ह-
 र्षकं केयूरं वलयं प्रालम्बमङ्गुलीयकं वलक्षं दीनारमालिका काञ्ची भेखला कलापः प्रतरं प्रातिहार्यकं पादोज्ज्वलं वण्टिका किङ्किणी
 रत्नोरुजालं वरसूपुरं चरणमालिका कनकनिगरमालिकेति भूषणविधयो बहुप्रकाराः, एते च लोकरतः प्रत्येतव्याः, कथम्भूताः? इत्याह—
 काञ्चनमणिरत्नभक्तचित्राः, तथैव ते मण्यङ्गका अपि द्रुमगणा अनेकबहुविविधविश्रसापरिणतेन भूषणविधिनोपपेताः, कुशविकुश-
 विद्युद्धवृक्षमूला यावत्प्रतिरूपा इति ८ ॥ 'उत्तरकुराए णं कुराए' इत्यादि, उत्तरकुरुषु कुरुषु तत्र तत्र देशे तस्य तस्य देशस्य तत्र तत्र
 प्रदेशे बहवो गेहाकारा नाम द्रुमगणाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण! हे आयुष्मन्! यथा ते प्राकाराट्टालकचरिकाद्वारगोपुरप्रासादाकाशतलम-
 ण्डपैकशालकद्विशालकत्रिशालकचतुःशालकगर्भगृहमोहनगृहवलभीगृहचित्रशालमालिकभक्तिगृहवृत्तयस्त्रचतुरस्रनन्धावर्त्तसंस्थितानि पा-
 ण्डुरतलहर्म्यं गुण्डमालहर्म्यं, अथवा धवलगृहाणि अर्द्धमागधविभ्रमाणि शैलसुस्थितानि अर्द्धशैलसुस्थितानि कूटाकाराद्यानि सुविधि-
 कोष्ठकानि, तथाऽनेकानि गृहाणि शरणानि लयनानि 'अप्येगे' इति भवनविकल्पा अत्र बहुविकल्पाः, एतेषां च परस्परं विशेषो
 वास्तुविद्यातोऽवसातव्यः, कथम्भूता एते? इत्याह—'विङ्गे'त्यादि, विटङ्कः—कपोतपाली जालवृन्दं—गवाक्षसमूहः निर्युहो—गृहैकदे-
 शविशेषः अपवरकः—प्रतीतः चन्द्रशालिका—शिरोगृहं, एवंपरुपाभिर्बिभक्तिभिः कलिताः, तथैव गृहाकारा अपि द्रुमगणा अनेकबहु-
 विविधविश्रसापरिणतेन भवनविधिनेति सम्बन्धः, किंविशिष्टेन? इत्याह—'सुहारुहणसुहोत्ताराए' इति सुखेनारोहणं—ऊर्ध्वं गमनं
 सुखेनोत्तारः—अधस्तादवतरणं यस्य दर्दरसोपानपङ्क्यादिभिः स सुखारोहसुखोत्तारस्तेन, तथा सुखेन निष्क्रमणं प्रवेशश्च यत्र स सुख-
 निष्क्रमणप्रवेशस्तेन, कथं सुखारोहसुखोत्तारः? इत्याह—दर्दरसोपानपङ्क्तिकलितेन, हेतौ तृतीया, ततोऽयमर्थः—यतो दर्दरसोपानपङ्क्ति-

लितस्ततः सुखारोहसुखोत्तारः, 'पतिरिक्कसुहविहाराए' प्रतिरिक्के-एकान्ते सुखविहारः-अवस्थानशयनादिरूपो यत्र प्रतिरिक्तसुखवि-
 हारस्तेनोपपेता, सर्वत्र स्त्रीत्वनिर्देशः प्राकृतत्वात्, कुशविकुशविशुद्धवृक्षमूला मूलवन्त इत्यादि प्राग्वद् यावत्प्रतिरूपकाः ९ ॥ 'उत्तरकु-
 राए णं कुराए' इत्यादि, उत्तरकुरुरु कुरुरु तत्र तत्र देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे बहवोऽनग्रका नाम दुमगणाः प्रज्ञप्ता हे
 श्रमण ! हे आयुष्मन् ! 'जहा से' इत्यादि, आजिनकं नाम-चर्ममयं वस्त्रं क्षौमं-रुपांसिकं कम्बलः-प्रतीतः दुकूलं-वस्त्रजातिविशेषः
 कौसेयं-त्रसरितन्नुनिष्पन्नं कालमृगपट्टः-कालमृगचर्म अंशुकचीनांशुकानि-दुकूलविशेषरूपाणि पट्टानि-प्रतीतानि आमरणचित्राणि-
 आमरणैश्चित्राणि-विचित्राणि आमरणचित्राणि 'सण्ह' इति श्रृक्षणानि कल्याणकानि-परमवस्त्रलक्षणोपेतानि गम्भीराणि-निपुणशि-
 ल्पिनिष्पादिततयाऽलब्धस्वरूपमध्यानि 'नेहल'त्ति खेहलानि-स्त्रिग्यानि 'गया(ज्ज)लानि' उद्वेल्यमानानि परिधीयमानानि वा गर्जयन्ति,
 शेषं सम्प्रदायादवसातव्यं, तदन्तरेण सम्यक् पाठशुद्धेरपि कर्तुमशक्तत्वात्, वस्त्रविधयो बहुप्रकारा भवेयुर्वरपट्टनोद्गताः-प्रसिद्धतत्पत्तनवि-
 निर्गता 'विधिवर्णरागकलिता' विधिवैर्वाणैर्विधिवै राणैः-मञ्जिष्ठारागादिभिः कलिताः, तथैवानग्रका अपि दुमगणा अनेकबहुविधिवि-
 स्तसापरिणतेन वस्त्रविधिनोपपेताः, कुशविकुशविशुद्धवृक्षमूला मूलवन्त इत्यादि प्राग्वद् यावत्प्रतिरूपाः १० । 'उत्तरकुराए णं भंते !
 कुराए मणुयाण'मित्यादि, उत्तरकुरुरु कुरुरु भदन्त ! 'मनुजानां' मनुष्याणां कीदृशः कीदृश आकारभावः, प्रत्यवतारस्वरूपसम्भव इति
 भावः, प्रज्ञप्तः ?, भगवानाह-गौतम ! 'ते ण'मिति पूर्ववत् मनुष्या 'अतीव' अतिशयेन सोमं-दृष्टिसुभगं चारु रूपं येषां तेऽतीवसो
 मचारूपाः 'भोगुत्तमगयलक्खणा' इति उत्तमशब्दस्य विशेषणस्यापि परनिपातः प्राकृतत्वात्, उत्तमाश्च ते भोगाश्च उत्तमभोगा-
 स्तद्गतानि-तत्संसूचकानि लक्षणानि येषां ते उत्तमभोगगतलक्षणाः, तथा भोगै. सश्रीकाः-सशोभाका भोगसश्रीकाः, तथा सुजातानि-

३ प्रतिपत्तौ
 उत्तरकुरु-
 वर्णने
 उद्देशः २
 सू० १४७

॥ २६९ ॥

श्वसनः—शुण्ढादण्डः गजस्य श्वसनो गजश्वसनस्तस्य सुजातस्य—सुनिष्पन्नस्य सन्निभौ ऊरू येषां ते गजश्वसनसुजातसन्निभोरवः, सुजा-
 तशब्दस्य विशेषणस्यापि सतः परनिपातः प्राकृतत्वात्, 'वरवारणमत्ततुल्यविक्रमविलासियर्गई' अत्रापि मत्तशब्दस्य विशेष्यात्पर-
 निपातः प्राकृतत्वात्, मत्तो—मदोन्मत्तो यो वरः—प्रधानो भद्रजातीयो वारणो—हस्ती तस्य तुल्यः—सदृशो विक्रमः—पराक्रमो विलासिता
 —विलासः संजातोऽस्या विलासिता तारकादिदर्शनादितप्रत्ययः विलासवती गतिः—गमनं येषां ते वरवारणमत्ततुल्यविक्रमविलासित-
 गतयः, 'पमुइयवरतुरगसीहवरवद्वियकडी' प्रमुदितो—रोगशोकाद्युपद्रवाभावात्, कचित्पुनरेवं पाठः 'पमुइयवरतुरगसिंहअइरेगव-
 द्वियकडी' तत्र प्रमुदितयो—रोगशोकाद्युपद्रवरहितत्वेनातिप्रुद्योर्वरयोस्तुरगसिंहयोः कट्याः सकाशादतिशयेन वर्त्तिता—वृत्तिः (त्ता)
 कटिर्येषां ते प्रमुदितवरतुरगसिंहातिरेकवर्त्तितकटयः, 'वरतुरयसुजायगुञ्जदेसा' वरतुरगस्येव सुजातः—संगुप्तत्वेन सुनिष्पन्नो गुह्यदेशो
 येषां ते वरतुरगसुजातगुह्यदेशाः, पाठान्तरं 'पसत्थवरतुरगगुञ्जदेसा' व्यक्तं, 'आइणहयव्व निरुवलेवा' आकीर्णो—गुणैर्व्याप्तः
 स चासौ हयश्च आकीर्णहयस्तद्वन्निरुपलेपा—लेपरहितशरीरमलाः, यथा जालाश्वो मूत्रपुरीषाद्यनुपलिप्तगान्नो भवति तथा तेऽपीति
 भावः, 'साहयसोणंदमुसलदप्पणनिगरियवरकणगछरुसरिसवरवइरवलियमञ्जा' संहतसौतन्दं नाम ऊर्ध्वीकृतमुदूपलाकृति काष्ठं
 तत्र मध्ये तनु उभयोः पार्श्वयोर्बृहत्, मुसलं—प्रतीतं, दर्पणशब्देनेहावयवे समुदायोपचाराद्वर्षणगण्डो गृह्यते, तथा यन्निगरितं—सारी-
 कृतं वरकनकं तस्य—तन्मयं त्सरुः—खन्नादिमुष्टिनिगरितवरकनकत्सरुः सदृशः तेपामिवेत्यर्थः, तथा वरवअस्येव क्षामो वलितो—वल्यः
 संजाता अस्य वलितः—वलित्रयोपेतो मध्यो—मध्यभागो येषां ते संहतसोतन्दमुसलदर्पणनिगरितवरकनकत्सरुसदृशशवरवअव लितमध्याः
 'इसविहगसुजायपीणकुञ्ची' क्षपो—मत्स्यः पक्षी—प्रतीतस्तयोरिव सुजातौ—सुनिष्पन्नौ जन्मदोषरहिताविति भावः पीनौ—उपचितौ

३ प्रतिपत्तौ
 उत्तरकुरु-
 वर्णनं
 उद्देशः २
 सू० १४७

॥ २७० ॥

कुक्षी येषां ते मत्स्यपक्षिसुजातपीनकुक्षयः, 'झषोदरा' झषस्येवोदरं येषां ते झषोदराः, 'सुइकरणा' इति शुचीनि-पवित्राणि निरुपले-
 पानीति भावः करणानि-चक्षुरादीनीन्द्रियाणि येषां ते शुचिकरणाः, कचिदेव 'पम्हवियडनाभा' इति पाठस्तत्र पद्मवद् विकटा-वि-
 स्तीर्णा नाभिर्येषां ते पद्मविकटनाभाः, अत एव निर्देशादनाश्रयपि समासान्तः, एवमुत्तरपदेऽपि, 'गंगावत्तयपयाहिणावत्तरंगभंगु-
 ररविकिरणतरुणत्रोहियअ(आ)कोसायंतपउमगंभीरवियडनाभा' गङ्गावर्त्तक इव दक्षिणावर्त्ता तरङ्गैरिव तरङ्गैस्तिष्ठतिर्वलिभिर्भङ्गुरा
 तरङ्गभङ्गुरा रविकिरणैः-सूर्यकरैस्तरुणं-नवं तत्प्रथमं तत्कालमित्यर्थः यद्वोधितं-उन्निद्रीकृतमत एव 'आकोसायंत' इत्याकोशाशयमानं
 विकचीभवदित्यर्थः पद्मं तद्वद् गम्भीरा च विकटा च नाभिर्येषां ते गङ्गावर्त्तकप्रदक्षिणावर्त्तरङ्गभङ्गुररविकिरणतरुणवोधितांकोशाशय-
 मानपद्मगम्भीरविकटनाभाः, 'उज्जुयसमसहियसुजायजच्चतणुकसिणनिद्धआइज्जलडहसुकुमालमिउरमणिज्जरोमराई' ऋजुका-न
 वक्रा समा-न काप्युदन्तुरा सहिता-सन्तता न त्वपान्तरालव्यवच्छिन्ना सुजाता-सुजन्मा न तु कालादिवैगुण्याहुर्जन्मा अत एव जात्या-
 प्रधाना तन्वी न तु स्थूरा कृष्णा न तु मर्कटवर्णा, कृष्णमपि किञ्चिन्निर्दीप्तिकं भवति तत आह-स्त्रिधा आदेया-दर्शनपथसुपगतता
 सती उपादेया सुभगा इति भावः, एतदेव विशेषणद्वारेण समर्थयते--'लडहा' सलवणिमा अत एव आदेया, तथा सुकुमारा-अकठिना,
 तत्राकठिनमपि किञ्चित्कर्कशस्पर्श भवति तत आह-सृद्धी अत एव रमणीया-रम्या रोमराजिः-तनूरुहपङ्क्तिर्येषां ते ऋजुकंठामसहितसुजा-
 तजात्यतनुकृष्णस्त्रिधादेयलडहसुकुमारसृदुरमणीयरोमराजयः, 'सन्नयपासा' सम्यग्-अधोऽधःक्रमेण नतौ पार्श्वौ येषां ते सन्नतपार्श्वः
 अधोऽधःक्रमावतनतपार्श्वौ इत्यर्थः, तथा 'संगयपासा' इति संगतौ-देहप्रमाणोचितौ पार्श्वौ येषां ते सङ्गतपार्श्वौ अत एव सुन्दरपार्श्वः
 'सुजायपासा' इति सुनिष्पन्नपार्श्वः 'मियमाइयपीणरइयपासा' मितं-परिमितं यथा भवति देहानुसारेणेत्यर्थः आयतौ-दीर्घौ पीनौ-

उपचितौ मांसलाविति भावः रचितौ—स्वस्वनामकर्मोदयनिर्वसितौ रतिदौ वा—रम्यौ पार्श्वौ येषां ते तथा, 'अकरंडयकणगरुयगनिम्म-
 लसुजायनिरुवहयदेहधारी' अविद्यमानं—मांसलतयाऽपुपलक्ष्यमाणं करण्डकं—पृष्ठवंशास्थिकं यस्य देहस्य सोऽकरण्डकस्तं कनकस्येव
 रुचको—रुचिर्यस्य स कनकरुचिस्तं निर्मलं—स्वाभावाविकागनुकमलरहितं सुजातं—बीजाधानादारभ्य जन्मदोषरहितं निरुपहृतं—ज्व-
 रादिदंशाद्युपद्रवरहितं देहं धारयन्तीत्येवंशीला अकरण्डककनकरुचकनिर्मलसुजातनिरुपहृतदेहधारिणः 'कणगसिलायलुज्जलपसत्थ-
 समतलोवचियविच्छिन्नपिहुलवच्छा' कनकशिलातलवदुज्ज्वलं च—निर्मलं प्रशस्तं च—अतिप्रशस्तं समतलं—न विपमोन्नतं उपचितं—
 मांसलं विस्तीर्णम्—ऊर्ध्वोऽपेक्षया पृथुलं दक्षिणोत्तरतो वक्षो येषां ते कनकशिलातलोज्ज्वलप्रशस्तसमतलोपचितविस्तीर्णपृथुलवक्षसः
 'सिरिवच्छंकियवच्छा' इति श्रीवृक्षेणाङ्कितं—लाञ्छितं वक्षो येषां ते श्रीवृक्षलाञ्छितवक्षसः 'जुगसन्निभपीणरइयपीवरपउट्टसंठि-
 यसुसिलिद्धविसिष्टघणथिरसुवद्धसंधी पुरवरफलिहवद्वियमुया' जुगसन्निभौ—दृत्ततया आयततया च यूपतुल्यौ पीनौ—उपचितौ
 रतिदौ—पश्यतां दृष्टिसुखदौ पीवरप्रकोष्ठौ—अकृशकलाचिकौ संस्थितौ—विशिष्टसंस्थानौ सुश्लिष्टाः—संगताः विशिष्टाः—प्रधानाः घना-
 निविडाः स्थिरा—नातिश्लथाः सुबद्धाः—स्नायुभिः सुष्ठु बद्धाः सन्धयः—सन्धानानि ययोस्तौ तथा पुरवरपरिघवत्—महानगरारगलावद्
 वसितौ च बाहू येषां ते जुगसन्निभपीनरतिदपीवरप्रकोष्ठसंस्थितसुश्लिष्टविशिष्टघनस्थिरसुवद्धसन्धिपुरवरपरिघवसित्तमुजाः, पाठान्तरं
 'जुगसन्निभपीणरइयपउट्टसंठियोवचियघणथिरसुवद्धसुनिगूढपव्वसंधी' जुगसन्निभौ वर्तुलत्वेन पीनौ रतिदौ प्रकोष्ठौ येषां ते तथा,
 तथा संस्थिताः—सम्यक्स्थिता उपचिता—मांसला घना—निविडाः स्थिरा—अचाल्याः, कुतः? इत्याह—सुबद्धा—दृढबन्धनबद्धा निगूढा—
 मांसलत्वाद्दुपलक्ष्याः पर्वसन्धयो हस्तादिगता येषां ते तथा, ततः पूर्वपदेन विशेषणसमासः, 'मुयगीसरविपुलभोगआयाणफलि-

३ प्रतिपत्तौ
 देवकुर्व-
 धिकारः
 उद्देशः २
 सू० १४७

॥ २७१ ॥

ता-
 ०
 गो-
 तेः
 ॥

हृच्छ्रद्धदीहबाहू' भुजगेश्वरो-नागराजस्तस्य यो विपुलो-महान् भोगो-देहो भुजगेश्वरविपुलभोगः तथा आदीयते-द्वारस्थगनार्थं
 गृह्यत इत्यादानः स चासौ परिधश्च आदानपरिधः 'उच्छ्रद्ध'ति अवक्षिप्तः-अर्गलास्थानान्निष्कासितो द्वारपृष्ठभागे दत्त इत्यर्थः, ततः
 पूर्वपदेन विशेषणसमासः, विशेषणस्य परनिपातः प्राकृतत्वात्, भुजगेश्वरविपुलभोगश्च आदानपरिधावक्षिप्तश्च ताविव दीर्घो बाहू
 येषां ते तथा, 'रत्ततलोवतियमांसलसुजायअच्छिद्रजालपाणी' रक्ततलौ-लोहिततलौ अवपतितौ-क्रमेण हीयमानोपचयौ मृदुकौ
 -कोमलौ मांसलौ सुजातौ-जन्मदोषरहितौ अच्छिद्रजालौ-अङ्कुत्यन्तरालसमूहरहितौ पाणी-हस्तौ येषां ते तथा, पाठान्तरं 'रत्तत-
 लोवइयमंसलसुजायपसत्थलक्वणअच्छिद्रजालपाणी' तत्र प्रशस्तलक्षणौ-शुभचिह्नाविति व्याख्येयं, शेषं तथैव, 'पीवरकोमलवरंगु-
 लीया' इति पीवराः-स्वशरीरानुकमोपचयाः कोमला-मृदवो वराः-प्रशस्तलक्षणोपेता अङ्कुलयो येषां ते पीवरकोमलवराङ्कुलिकाः,
 पाठान्तरं 'पीवरवट्टियसुजायकोमलवरंगुलीया' व्यक्तम्, 'आयंबतलिणसुइरुइलनिद्धनखा' आताम्रा-ईषद्रक्ताः तलिनाः-प्रतलाः
 शुचयः-पवित्रा रुचिरा-दीप्ताः स्निग्धा-अरुक्षा नखाः-कररुहा येषां ते तथा आताम्रतलिनशुचिरुचिरस्निग्धनखाः, 'चंदपाणिलेखा'
 चन्द्र इव चन्द्राकारा पाणौ रेखा येषां ते चन्द्रपाणिलेखाः, एवं सूर्यपाणिलेखाः शङ्खपाणिलेखाश्चक्रपाणिलेखा दिक्सौवस्तिको-दिक्प्रोक्षको
 दक्षिणावर्तः स्वस्तिक इत्यन्ये स पाणौ रेखा येषां ते दिक्सौवस्तिकपाणिलेखाः, एतदेवानन्तरोक्तं विशेषणपञ्चकं तत्प्रशस्तताप्रकर्षप्रति-
 पादनाय सङ्ग्रहवचनेनाह-चन्द्रसूर्यशङ्खचक्रदिक्सौवस्तिकरेखाः, एतदनन्तरं क्वचिदेवं पाठः-—'रविससिसंखवरचक्रसोस्थियविभिन्न-
 सुविरइयपाणिलेहा' व्यक्तो नवरं विभक्ता-विभागवत्यः सुविरचिताः-सुष्ठु कृताः स्वकीयकर्मणा 'अणेगवरलक्वणुत्तमपसत्थसुइ-
 रइयपाणिलेहा' अनेकैः-अनेकसङ्घैर्बैरैः-प्रधानैर्लक्षणैरुत्तमाः प्रशस्ताः-प्रशंसास्पदीभूताः शुचयः-पवित्रा रचिताः-स्वकर्मणा निष्पा-

दिताः पाणिरखा येषां ते अनेकवरलक्षणोत्तमप्रशस्तशुचिरचितपाणिरखाः, 'वरमहिसवराहसिंहसदूलउसभनागवरपडिपुणवि-
 उलखंधा' वरमहिपः-प्रधानसौरभेयः वराहः-शूकरः सिंहः-केशरी शार्दूलो-व्यात्रः ऋपभो-दृपभः नागवरः-प्रधानो गजः, ग्या-
 मिव प्रतिपूर्णाः-स्वप्रमाणेनाहीनो विपुलो-विस्तीर्णः स्कन्धः-अंशदेशो येषां ते वरमहिपवराहसिंहशार्दूलवृपभनागवरप्रतिपूर्णेविपुल-
 स्कन्धाः 'चउरंगुलसुप्पमाणकंबुवरसरिसगीवा' चतुरकुलं-स्वागुलापेक्षया चतुरकुलप्रमितं सुप्तु-शोभनं प्रमाणं यस्याः सा चतुर-
 कुलसुप्रमाणा कंबुवरसदृशी-उन्नततया बलियोगेन च प्रधानशङ्गमन्निभा ग्रीवा येषां ते चतुरकुलसुप्रमाणकंबुवरसदृशग्रीवाः
 'मंसलसंठियसदूलविपुलहणुया' मांसलं-उपचितमांसं सम्यक् स्थितं संस्थितं विशिष्टस्थानमित्यर्थः प्रशस्तं प्रशस्तलक्षणोपेतत्वात्
 शार्दूलस्येव-व्यात्रस्येव विपुलं-विस्तीर्णं हनुकं येषां ते तथा, 'अत्रट्टियसुविभत्तमंसू' अवस्थितानि-अत्रट्टिष्णुनि सुविभक्तानि-
 विक्त्तानि चित्राणि-अतिरम्यतयाऽद्भुतानि रमश्रूणि-कूर्चकेशा येषां तेऽवस्थितसुविभक्तचित्रशमश्रवः 'ओयवियसिलप्पालत्रिव-
 फलसन्निभाधरोडा' ओयवियं-परिकर्मितं यत् शिलारूपं प्रवालं विद्रुमित्यर्थः विम्यफलं-गोल्दाफलं तयोः सन्निभो रक्ततया उन्न-
 तमध्यतयाऽधरओष्ठः-अधस्तनो दन्तच्छदो येषां ते तथा, 'पंडुरससिसगलविमलनिम्मलसंखगोबीरफेणकुंददगरयमुणालिया-
 धवलदंतसेढी' पाण्डुरं-अकलङ्कं यत् शशिशकलं-चन्द्रखण्डं विमलं-आगन्तुकमलरहितो निर्मलः-स्वभावोत्थमलरहितो यः शङ्खः
 गोक्षीरफेनः प्रतीतः कुन्दं-कुन्दकुसुमं दकरज-उदककणाः मृणालिका-विशं, एतद्वत्त्वला दन्तश्रेणियेषां ते पाण्डुरशशिशकलविमल-
 निर्मलगोक्षीरफेनकुन्ददकरजोमृणालिकाधवलदन्तश्रेणयः 'अखंडदंता' इति अखण्डाः-सकला दन्ता येषां ते अखण्डदन्ताः 'अ-
 ण्णुडियंदंता' अस्फुटिता-अजर्जरा राजिरहिता दन्ता येषां ते अस्फुटितदन्ताः, तथा सुजाता-जन्मदोपरहिता दन्ता येषां ते सुजा-

३ प्रतिपत्तौ
 देवकुर्व-
 धिकारः
 उद्देशः २
 सू० १४७

॥ २७२ ॥

तदन्ताः, तथाऽविरला-घना दन्ता येषां ते अविरलदन्ताः, 'एगदंतसेठीविव अणेगदंता' एकाकारा दन्तश्रेणिर्येषां ते तथा ते इव परस्परानुपलक्ष्यमाणदन्तविभागत्वाद् अनेके दन्ता येषां ते अनेकदन्ताः, एवं नामाविरलदन्ता यथाऽनेकदन्ता अपि सन्त एकाकार-दन्तपङ्क्तय इव लक्ष्यन्त इति भावः, 'हुयवहनिच्छंतधोयतततवणिज्जरत्तलतालुजीहा' हुतवहेन-अग्निना निर्ध्मांतं सद् यद् धौतं-शोधितमलं तप्तं तपनीयं-सुवर्णविशेषस्तद्द्रव रक्ते तले-हस्ततले तालु-काकुदं जिह्वा च-रसना येषां ते हुतवहनिध्मांतधौततप्त-तपनीयरक्तलतालुजिह्वाः 'गरुलाययउज्जुंतुंगनासा' गरुडस्येवायता-दीर्घा ऋष्वी-अवक्रा तुङ्गा-उन्नता नासा-नासिका येषां ते गरुडायतक्रजुतुङ्गनासाः 'कोकासियधवलपत्तलच्छा' कोकासिते-पद्मवद्विकसिते धवले क्वचिदेशे पत्रले-पद्मवती अक्षिणी-लोचने येषां ते कोकासितधवलपत्राक्षाः, एतदेव स्पष्टयति—'विष्फालियपुंडरीयनयणा' विष्फारितं-रविकिरणैर्विकासितं यत्पुण्डरीकं—सितपद्मं तद्वन्नयने येषां ते विष्फारितपुण्डरीकनयनाः, क्वचित् 'अवदालियपुंडरीयनयणा' इति पाठस्तत्रापि अवदालितं—रविकिरणैर्विकासितमिति व्याख्येयं, 'आणामियचावरुइलतणुकसिणनिच्छभुया' आनामितं—ईपत्रामितमारोपितमिति भावः यथापं-धनुस्तद्द्रव रुचिरे-संस्थानविशेषभावतो रमणीये तनू-तनुके रूक्षणपरिमितवालपङ्क्यासकत्वात् कृष्णे-परमकालिमोपेते स्निग्धे-स्निग्ध-च्छाये भ्रुवौ येषां ते आनामितचापरुचिरतनुकृष्णस्निग्धत्रूकाः, क्वचित्पाठः—'आणामियचारुचिलकिण्हभ्रराईसंठियसंगयआ-ययसुजायमुमया' तत्र आनामितचापवद् रुचिरे कृष्णाभ्रराजीव संस्थिते संगते-यथोक्तप्रमाणोपपन्ने आयते-दीर्घे सुजाते-सुनिष्पन्ने जन्मदोषरहितत्वाद् भ्रुवौ येषां ते तथा, क्वचित्पुनरेवं पाठः—'आणामियचावरुइलकिण्हभ्रराइतणुकसिणनिच्छमुमया' तत्रानामित-चापवद् रुचिरे-मनोज्ञे कृष्णाभ्रराजीव-कालमेघरेलेव तनू-तनुके कृष्णे-काले स्निग्धे-सच्छाये भ्रुवौ येषां ते तथा, 'आलीणपमा-

णञ्जुत्तसवणा' आलीनौ न तु टप्परौ प्रमाणयुक्तौ—प्रमाणोपेतौ श्रवणौ—कर्णौ येषां ते आलीनप्रमाणयुक्तश्रवणाः, अत एव 'सुस-
 वणा' शोभनश्रवणाः 'पीणमंसलकपोलदेसभागा' पीनौ—अकृशौ यतो मांसलौ—उपचितौ कपोलदेसौ—गण्डभागी सुखस्य देशभागी
 येषां ते पीनमांसलकपोलदेशभागाः, अथवा कपोलयोर्देशभागाः कपोलावयवा इत्यर्थः पीना—मांसलाः कपोलदेशभागा
 येषां ते पीनमांसलकपोलदेशभागाः 'निव्वणसमलट्टमट्टवंदद्धसमनिडाला' निव्वणं—विस्फोटकादिक्षतरहितं समं—अविषमं अत एव
 लट्टं—मनोज्ञं मट्टं—मसृणं चन्द्रार्द्धसमं—शशधरसमप्रविभागसदृशं ललाटं—अलकं येषां ते निर्त्रणसमलट्टचन्द्रार्द्धसमललाटाः, सूत्रे 'निडा-
 ले'ति प्राकृतलक्षणवशात्, 'उडुवइपडिपुण्णसोमवयणा' प्राकृतत्वात्पदव्यत्ययः, प्रतिपूर्णेण्डुपतिरिव—सम्पूर्णेचन्द्र इव सोमं—सश्रीकं वदन्
 येषां ते प्रतिपूर्णेण्डुपतिसोमवदनाः, 'घणनिचियसुवद्धलक्खणुन्नयकूडागारनिहपिंडियसिरा' घनं—अतिशयेन निचितं घननिचितं
 सुष्ठु—अतिशयेन वद्धानि—अवस्थितानि लक्षणानि यत्र तत् सुवद्धलक्षणं, उन्नतं—मध्यभागे उच्चं यत्कूटं तस्याकारो—मूर्त्तिस्तन्निभमुन्नतकूटाका-
 रसदृशमिति भावः पिण्डितं—स्वकर्मणा संयोजितं शिरो येषां ते घननिचितसुवद्धलक्षणोन्नतकूटाकारनिभपिण्डितशिरसः 'छत्ताकारुत्त-
 मंगदेसा' छत्राकार उत्तमाङ्गरूपो देशो येषां ते छत्राकारोत्तमाङ्गदेशाः 'दाडिमपुप्फपगासतवणिज्जसरिसनिम्मलसुजायकेसंतके-
 सभूमी' दाडिमपुष्पप्रकाशा—दाडिमपुष्पप्रतिमास्तपनीयसदृशाश्च निर्मला—आगन्दुकस्वाभाविकमलरहिताः केशान्ताः केशभूमिश्च—
 केशोत्पत्तिस्थानभूता मस्तकत्वग् येषां ते दाडिमपुष्पप्रकाशतपनीयसदृशनिर्मलसुजातकेशान्तकेशभूमयः 'सामलिबोडघण्णोडियमि-
 उविसयपसत्थसुहुमलक्खणसुगंधसुन्दरभुयमोयगभिगनीलकज्जलपहट्टभमरणनिकुरंवनिचियकुंचियपयाहिणावत्तसुद्धसि-
 रया' शाल्मली—वृक्षविशेषः स च प्रतीत एव तस्य बोण्डं—फलं तद्वच्छोदिता अपि घनं—अतिशयेन निचिताः शाल्मलीबोण्डघननि-

३ प्रतिपत्तौ
 देवकुर्व-
 धिकारः
 उद्देशः २
 सू० १४७

॥ २७३ ॥

चित्तच्छोडिताः, स्नेहकेशपाशं न कुर्वन्ति परिज्ञानाभावात्, केवलं छोटिता अपि तथास्वभावतया शाल्मलीबोण्डाकारवद् धननि-
चिता अवतिष्ठन्ते तत एतद्विशेषणोपादानं, तथा मृदवः—अकर्कशा विशदा—निर्मलाः प्रशस्ताः—प्रशंसास्पदीभूताः सूक्ष्माः—श्लक्ष्णाः
लक्षणा—लक्षणवन्तः सुगन्धाः—परमगन्धकलिता अत एव सुन्दराः, तथा भुजमोचको—रत्नविशेषः शृङ्गः—प्रतीतः नीलो—मरकतमणिः
कज्जलं—प्रतीतं ग्रहः—प्रमुदितो भ्रमरगणः ग्रहः भ्रमरगणस्तारुण्यावस्थायां भवति तदानीं चातिकृष्ण इति ग्रह-
ष्टग्रहणं, तद्वत्स्निग्धा भुजमोचकशृङ्गनीलकज्जलप्रहृष्टभ्रमरगणस्निग्धाः, तथा निकुरम्बा—निकुरम्बीभूताः सन्तो निचिता न तु वि-
सृताः सन्तः परस्परसंहता निकुरम्बनिचिता ईषच्छुटिलाः प्रदक्षिणावर्त्ताश्च मूर्द्धनि शिरोजा—वाला येषां ते शाल्मलीबोण्डधननि-
चित्तच्छोडितमृदुविशदप्रशस्तसूक्ष्मलक्षणसुगन्धसुन्दरभुजमोचकशृङ्गनीलकज्जलप्रहृष्टभ्रमरगणस्निग्धनिकुरम्बनिचितप्रदक्षिणावर्त्तमूर्द्धशि-
रोजाः, 'लक्ष्मणवंजणगुणोववेया' लक्षणानि—स्वस्तिकादीनि व्यञ्जनानि—मषतिलकादीनि गुणाः—क्षान्यादयस्तरूपेता—युक्ता ल-
क्षणव्यञ्जनगुणोपेताः 'सुजायसुविभत्तसुरूवगा' सुजातं—सुनिष्पन्नं जन्मदोषरहितत्वात् सुविभक्तं—अङ्गप्रत्यङ्गोपाङ्गानां यथोक्तैव-
वित्त्यभावात् सूरूपं—शोभनं रूपं समुदायगतं येषां ते सुजातसुविभक्तसुरूपकाः 'पासाईया' इत्यादि पदचतुष्टयं प्रागवत् ॥ 'उत्तर-
कुराए णं भंते! कुराए' इत्यादि, उत्तरकुरु भदन्त! कुरुषु मनुजीनां कीदृश आकारभावप्रत्यवतारः स्वरूपसम्भव इति भावः
प्रज्ञप्तः?, भगवानाह—गौतम! ता मनुष्यः सुजातसर्वाङ्गसुन्दर्यः—सुजातानि—यथोक्तप्रमाणोपेततया शोभनजन्मानि यानि सर्वाण्य-
ज्ञानि—उदरप्रभृतीनि तैः सुन्दर्यः—सुन्दराकाराः सुजातसर्वाङ्गसुन्दर्यः 'पहाणमहेलागुणजुत्ताओ' प्रधाना—अतिशायिनो ये महे-
लागुणाः—प्रियंवदलभर्वचित्तानुवर्त्तकत्वप्रभृतयस्तर्युक्ता—उपपेताः प्रधानमहेलागुणयुक्ताः 'कंतविसयमिउसुकुमालकुम्भसंठिवियसि-

टचलणा' कान्तौ-कमनीयौ विश्वौ-निर्ममलौ मृदू-अकठिनौ सुकुमारौ-अकर्कशौ कूर्मसंस्थितौ-कूर्मवदुन्नतौ विशिष्टौ-विशिष्टलक्ष-
 णोपेतौ चरणौ यासां ताः कान्तविशदमृदुसुकुमारकूर्मवदुन्नतसंस्थितविशिष्टचरणाः 'उज्जुमउयपीवरपुट्टसाहयंगुलीओ' कजत्रः-
 अवक्रा मृदवः-अकठिनाः पीवरा-अकृशाः पुष्टा-मांसलाः संहताः-सुक्रिष्टा अङ्गुलयो यासां ता ऋजुमृदुकपीवरपुट्टसंहताङ्गुलयः-
 'उन्नयरतियतलिनतंवसुइनिङ्गनखा' उन्नता-ऊर्ध्वनता रतिदा-रमणीयास्तलिनाः-प्रतलास्तात्रा-ईपद्रक्ताः शुचयः-पवित्राः स्निग्धाः-
 स्निग्धच्छाया नखा यासां ता उन्नतरतिवृत्तलिनताप्रशुचिस्निग्धनखाः 'रोमरदियवट्टसंठियअजहन्नपसत्थलक्खणजंघाजुयला'
 रोमरहितं वृत्तं-वर्तुलं लष्टसंस्थितं-मनोमसस्थानं क्रमेणोर्ध्वं स्थूरस्थूरतरभिति भावः, अजवन्यप्रशस्तलक्षणं-जवन्यपदरहितशेषप्रश-
 स्तलक्षणाङ्कितं जङ्गायुगलं यासां ता रोमरहितवृत्तलष्टसंस्थिताजन्यप्रशस्तलक्षणजङ्गायुगलाः 'सुनिम्मियगूढजाणुमंडलसुवद्धा' सुधु-
 अतियेन निर्मितः सुनिर्मितः एवं सुगूढं-मांसलतयाऽनुपलक्ष्यमाणं जानुमण्डलं सुवद्धं-स्त्रायुभिरतीव यद्वं यासां ताः सुनिर्मितसुगू-
 ढजानुमण्डलसुवद्धाः, सुवद्धशब्दस्य निष्ठान्तस्य परनिपातः युवादिदर्शनात् प्राकृतत्वाद्वा, 'कयलीखंभातिरेगसंठियनिव्वणसुकुमाल-
 मउयकोमलअइविमलसमसंहतसुजायवट्टपीवरनिरंतरोरू' कदलीस्तम्भाभ्यामतिरेकेण-अतिशायितया संस्थितं-संस्थानं य-
 योस्तौ कदलीस्तम्भातिरेकसंस्थितौ निर्भ्रणौ-विम्फोटकादिष्ठतक्षतरद्वितौ सुकुमारौ-अकर्कशौ मृदू-अकठिनौ कोमलौ-दृष्टिसुभगौ
 अतिविमलौ-सर्वथा स्वाभाविकानुक्रमल्लेशेनाप्यकलङ्कितौ समसंहतौ-समप्रमाणौ सन्तौ संहतौ समसंहतौ सुजातौ-जन्मदोपर-
 द्वितौ वृत्तौ-वर्तुलौ पीवरो-मांसलौ निरन्तरो-उपचितावयवतयाऽपान्तरालवर्जितौ ऊरू यासां ताः कदलीस्तम्भातिरेकसंस्थितनिर्भ्रणसु-
 कुमारमृदुकोमलातिविमलसमसंहतसुजातवृत्तपीवरनिरन्तरोरवः 'पट्टसंठियपसत्थविच्छिण्णपिहुलसोणीओ' पट्टवत्-शिलापट्टकादि-

३ प्रतिपत्तौ
 देवकुर्व-
 धिकारः
 उद्वेशः २
 सू० १४७

वत् संस्थिता पट्टसंस्थिता प्रशस्ता प्रशस्तलक्षणोपेतत्वाद् विस्तीर्णा ऊर्ध्वीयः पृथुला दक्षिणोत्तरतः श्रोणिः—कटेरप्रभागो यासां ताः पट्टसं-
 स्थितविस्तीर्णपृथुलश्रोणयः 'वयणायामप्पमाणदुगुणियविसालमंसलसुबद्धजहणवरधारणीओ' वदन्तस्य—मुखस्यायामप्रमाणं—द्वाद-
 शाङ्कलानि तस्माद् द्विगुणितं—द्विगुणप्रमाणं सद् विशालं वदनायामप्रमाणद्विगुणितविशालं मांसलमप्युपचितं सुबद्धं—अतीव सुबद्धावयव-
 न तु ऋथमिति भावः जघनवरं—वरजघनं, वरशब्दस्य विशेषणस्यापि सतः परनिपातः प्राकृतत्वात्, धारयन्तीत्येवंशीला वदनायाम-
 प्रमाणद्विगुणितविशालमांसलसुबद्धजघनवरधारिण्यः 'वज्जविराइयपसत्थलक्खणनिरोदरतिवलीविणीयतणुनमियमज्झियाओ'
 वअस्येव विराजितं वअविराजितं प्रशस्तानि लक्षणानि यत्र तत् प्रशस्तलक्षणं निरुदरं—विकृतोदररहितं त्रिवलीविनीतं—तिस्रो वलयो
 विनीता—विशेषतः प्रापिता यत्र तत् त्रिवलीविनीतं तनु—कृशं नतं तनुनतमीषन्नतमित्यर्थः मध्यं यासां ता वअविराजितप्रशस्तलक्षणनिरु-
 दरत्रिवलीविनीततनुनतमध्यकाः 'उज्जुयसमसंहियजच्चतणुकसिणनिद्धआएज्जलडहसुविभत्तसुजाथसोभंतरुइलरमणिज्जरोम-
 राई' ऋजुका—न वक्रा समा—न काप्युद्गन्तुरा संहिता—सन्तता न त्वपान्तरालव्यवच्छिन्ना जाल्या—प्रधाना तन्वी न तु स्थूरा कृष्णा न
 मर्कटवर्णा स्निग्धा—स्निग्धच्छाया आदेया—दर्शनपथप्राप्ता सन्ती उपादेया सुभगेति भावः; एवदेव समर्थयति—लट्टहा—सलवणिमाऽत एव
 आदेया सुविभक्ता—सुविभागा सुजाता—जन्मदोषरहिता अत एव शोभमाना रुचिरा—दीप्रा रमणीया—द्रष्टृमनोरमणशीला रोमराजि-
 र्यासां ता ऋजुकसमसहितजाल्यतनुकृष्णस्निग्धादेयलट्टहसुविभक्तसुजातशोभमातरुचिररमणीयरोमराजयः 'गंगावत्तपयाहिणावत्त-
 तरंगभंगुररविकिरणतरुणबोहियआकोसायंतपउमगंभीरवियडनाभा' इति पूर्ववत्, 'अणुब्भडपसत्थपीणकुच्छीओ' अनुङ्गटा—अनु-
 लब्धा प्रशस्ता—प्रशस्तलक्षणा पीना कुक्षिर्यासां ता अनुङ्गटप्रशस्तपीनकुक्षयः 'सन्नयपासा सुंदरपासा सुजाथपासा मिय-

माइयपीणरइयपासा अकरंडयकणगरयगनिम्मलसुजायनिरुवहयगायलठीओ' इति पूर्ववत्, 'कंचणकलससुप्पमाणसमसंहितसुजा-
 यलट्टचूचुयामेलगजमलजुगलवट्टियअब्भुन्नयरइयसंठियपओहराओ' काञ्चनकलशाविव काञ्चनकलशौ सुप्रमाणौ-स्वशरी-
 रानुसारिप्रमाणोपेतौ समौ-नैको हीनो नैकोऽधिक इति भावः संहितौ-संततौ अपान्तरालरहिताविति भावः सुजातौ-जन्मदोपर-
 हितौ लट्टौ-मनोज्ञौ चूचुक आमेलकः-आपीडकः शेखरो ययोस्तौ चूचुकापीडकौ 'जमलजुगल'ति यमलयुगलं-समश्रेणीकयुगलरूपी
 वर्तित्तविव वर्तित्तौ कठिनाविति भावः अभ्युन्नतौ-पत्युरभिसुखसुन्नतौ रतिदं-रतिकारि संस्थितं-संस्थानं ययोस्तौ रतिदसंस्थितौ पयो-
 धरौ यासां ताः काञ्चनकलशसुप्रमाणसमसंहितसुजातलट्टचूचुकापीडयमलयुगलवर्तिताभ्युन्नतरतिदसंस्थितपयोधराः 'अणुपुण्वतणुय-
 गोपुच्छवट्टसमसंहितनमियआएज्जललियवाहाओ' आनुपूर्व्येण-क्रमेण तनुकौ आनुपूर्व्यतनुकौ अत एव गोपुच्छवट्ट वृत्तौ-वर्तुलौ
 समौ-समप्रमाणौ संहितौ-स्वशरीरसंक्रिष्टौ नतौ स्कन्धदेशस्य नतत्वात् आदेयौ-अतिसुमगतयोपादेयौ ललितौ-मनोञ्जचेष्टाकलितौ
 बाहू यासां ता आनुपूर्व्यतनुगोपुच्छवृत्तसंहितनतादेयललितवाहवः 'तंबनहा' ताम्रा-ईपद्रफा नखाः-करुहा यासां तास्ताअनखाः
 'मंसलगहत्था' मांसलौ अग्रहस्तौ बाह्वभ्रमागवर्त्तिनौ हस्तौ यासां ता मांसलाग्रहस्ताः 'पीवरकोमलवरंगुलीया' पीवरा-उपचित्ताः
 कोमलाः-सुकुमारा वराः-प्रमाणलक्षणोपेततया प्रघाना अङ्गुलयो यासां ताः पीवरकोमलवराङ्गुलिकाः 'निज्जपाणिरेहा' जिग्घाः
 पाणौ रेखा यासां ताः तथा, 'रविससिसंखचक्कसोत्थियविमत्तसुविरइयपाणिलेहा' इति पूर्ववत् 'पीणुन्नयककखवक्खवत्थिप्पएसा'
 पीना-उपचित्तावयवा उन्नता-अभ्युन्नताः कक्षावक्षोवस्तिरूपाः प्रदेशा यासां ताः पीनोन्नतकक्षावक्षोवस्तिप्रदेशाः 'पड्डिपुण्णगलक-
 वोला' प्रतिपूर्णे गलकपोलौ च. यासां तास्ताथा 'चउरंगुलसुप्पमाणकंबुवरसरिसगीवा' पूर्ववत् 'मंसलसंठियपसत्थहणुया' मांसलम्

३ प्रतिपत्तौ
 देवकुर्व-
 धिकारः
 उद्देशः २.
 सू० १४७

॥ २७५ ॥

-उपचितमांसं संस्थितं-विशिष्टसंस्थानं प्रशस्तं-प्रशस्तलक्षणोपेतं ह्युक्तं यासां ता मांसलसंस्थितप्रशस्तहनुकाः 'दाडिमपुष्पगास-
 पीवरप्पवराहारा' दाडिमपुष्पप्रकाशः पीवरः प्रवरः-सुभगोऽधरो यासां ता दाडिमपुष्पप्रकाशपीवरप्रवराधराः 'सुंदरोत्तरोष्ठा' व्यक्तं
 'दहिदगरयचंदकुंदवासंतिथमउलधवलअच्छिद्विमलदसणा' दधि-प्रतीतं दकरज-उदककणाः चन्द्रः-प्रतीतः कुन्दः-कुसुमं वास-
 न्तिकासुकुलं-वासन्तिकाकालिका तद्वद्धवला अच्छिद्राः-छिद्ररहिता विमला-मलरहिता दशना-दन्ता यासां ता दधिदकरजश्चन्द्र-
 कुन्दवासन्तिकासुकुलधवलाच्छिद्रविमलदशनाः 'रचुण्णलपत्तमउयसूसमालतालुजीहा' रक्तोत्पलवद् रक्तं मृदु-अकठिनं सुकुमारं-
 अकर्कशं तालु जिह्वा च यासां ता रक्तोत्पलमृदुसुकुमारतालुजिह्वाः 'कणइरमुकुलअकुडियअवुगुगयउज्जुतुंगनासा' कणयरा-
 अतिस्निग्धतया ऋक्ष्णऋक्ष्णस्वेदकणाकीर्णा मुकुला-नासापुटद्वयस्यापि यथोक्तप्रमाणतया संवृत्ताकारतया च मुकुलाकारा अभ्युद्रता-
 अभ्युन्नता ऋजुका-सरला तुङ्गा-उच्चा नासा यासां तास्तथा, 'सारयनवकमलकुमुयकुवलयविमुक्कदलनिगरसरिसलस्वखणंकिर्य-
 कंतनयणाओ' शारदं-शरन्मासमावि यन्नवं-प्रत्यग्रं कमलं-पद्मं कुमुदं-कैरवं कुवल्यं-नीलोत्पलं तैर्विमुक्तो यो दलनिकरस्तत्सदृशे,
 किमुक्तं भवति ?-एवं नामायतदीर्घे मनोहारिणी नयने यत् शारदान्नवात् कमलाद्वा कुमुदाद्वा उत्पद्य पत्रद्वयमिवावस्थितमा-
 भातीति, लक्षणाङ्किते-प्रशस्तलक्षणोपेते नयने यासां ताः शारदुनकमलकुमुदकुवलयविमुक्तदलनिकरसदृशलक्षणाङ्कितनयनाः, एतदेव
 किञ्चिद्विशेषार्थमाह- 'पत्तलचपलायंतंतवल्लोयणाओ' पत्रले-पद्मवती चपलायमाने ताम्रे-कचित्प्रदेशे ईषद्रक्ते लोचने यासां ताः
 पत्रलचपलायमानताम्रलोचनाः 'आणामिथचावरुइलकिण्हभराइसंठियसंगयआगयसुजायसुमया अलीणपमायजुत्तसवणा' इति पूर्ववत्,
 'पीणमट्टरमणिज्जगंडलेहा' पीता-उपचिता मृष्टा-मसृणा रमणीया-रस्या गण्डरेखा-कपोलपाली यासां ताः पीनमृष्टरमणीयगण्ड-

लेखाः 'चउरंसपसथसमनिडाला' चउरसं-चउरकोणं प्रशस्तं-प्रशस्तलक्षणोपेतं समं-ऊर्द्धाधस्तया दक्षिणोत्तरतया च तुल्यप्रमाणं
 ललाटं यासां ताश्चउरसप्रशस्तसमललाटाः 'कोमुर्इरयणिकरविमलपडिपुण्णसोमत्रयणा' कौमुदी-कार्तिकी पौर्णमासी तस्यां रज-
 निकर इव विमलं प्रतिपूर्णं सोमं च वदनं यासां ताः कौमुदीरजनिकरविमलप्रतिपूर्णसोमवदनाः, सोमगन्धस्य परनिपातः प्राकृतत्वात्,
 'छुनुन्नयउत्तमंगाओ' छत्रवन्मध्ये उन्नतमुत्तमाङ्गं यासां ताश्चउरत्रोत्तमाङ्गाः 'कुडिलसुसिणिद्धदीहसिरयाओ' कुडिलाः सु-
 स्निग्धा दीर्घाः शिरोजा यासां ताः कुडिलसुस्निग्धदीर्घशिरोजाः, छत्रध्वजयूपस्तूपदामनीकमण्डलुकलशशापीसौवस्तिरुपताकायवमत्स्य-
 कूर्भरथवरमकरशुकस्थालाङ्कुशाष्टापदसुप्रतिष्ठकमयूरश्रीदामाभिपेकतोरणमेदिन्युदधिवरभवनगिरिवरादर्शललितगजवृपभसिहचामररूपा-
 णि उत्तमानि-प्रधानानि प्रशस्तानि-सामुद्रिकशास्त्रेषु प्रशंसास्पदीभूतानि द्वात्रिंशत् लक्षणानि धारयन्तीति छत्रचामरयावदुत्तमप्र-
 शस्तद्वात्रिंशलक्षणधराः 'हंससरिसगतीओ' हंसस्य सदृशी गतिर्यासां ता हंससदृशगतयः, कोकिलाया इव या मधुरा गीस्तया सु-
 खराः कोकिलामधुरगीःसुखराः, तथा कान्ताः-कमनीयाः, तथा सर्वस्य-तत्रत्यासन्नवर्तिनो लोकस्यानुमताः-संमता न मनागपि द्वेष्या
 इति भावः, व्यपगतवलिपलिताः, तथा व्यङ्गदुर्वर्णन्याधिदौर्भाग्यशोकमुक्ताः, स्वप्नेऽपि तेषामसम्भवात्, स्वभावत एव शृंगारः-शृङ्गार-
 रूपश्चारुः-प्रधानो वेपो यासां ताः स्वभावशृङ्गारचारुवेपाः, तथा 'संगयगयहसियभणियचेद्वियविलाससंलावणिउणजुत्तोवयार-
 कुसला' सङ्गतं-सुस्फुरं यद् गतं-गमनं हंसीगमनवत् हसितं-हसनं कपोलविकासि प्रेमसंदर्शि च भणितं-भगनं गम्भीरं-मन्मथो-
 दीपि च चेष्टितं-चेष्टनं सकाममङ्गप्रत्यङ्गोपदर्शनादि विलासो-नेत्रविकारः संलापः-पत्या सहासकामस्वहृदयप्रत्यर्पणक्षमं परस्परसं-
 भाषणं निपुणः-परमनैपुण्योपेतो युक्तश्च यः शेष उपचारस्तत्र कुशलाः संगतगतहसितभणितचेष्टितविलाससंलापनिपुणयुक्तोपचार-

३ प्रतिपत्तौ
 देवकुर्व-
 धिकारः
 उद्देशः २
 सू० १४७

कलिताः, एवंविधविशेषणाश्च स्वपतिं प्रति द्रष्टव्या न परपुरुषं प्रति, तथा क्षेत्रस्वामाव्यतः प्रतनुकामतया परपुरुषं प्रति तासामभिलापासम्भवात्, पूर्वोक्तमेवार्थं संपिण्ड्याह—वरस्तनजघनवदनकरचरणनयनलावण्यवर्णयौवनविलासकलिता नन्दनवनचारिण्य इवाप्सरसः, 'अच्छरेपेच्छणिजा' इति आश्चर्यप्रेक्षणीयाः 'पासाईयाओ' इत्यादि पदचतुष्टयं प्राग्वत् ॥ सम्प्रति स्त्रीपुंसविशेषमन्तरेण सामान्यतस्तत्रत्यमनुष्याणां स्वरूपं प्रतिपिपादयिपुरिदमाह—'ते णं मणुया ओह्रसरा' इत्यादि, ते उत्तरकुरुनिवासिनो मनुष्या ओषः—प्रवाही स्वरो येषां ते ओषस्वराः, हंसस्येव मधुरः स्वरो येषां ते हंसस्वराः, कौश्ल्येवाप्रयासविर्गतोऽपि दीर्घदेशव्यापी स्वरो येषां ते कौश्लस्वराः, एवं सिंहस्वरा दुन्दुभिस्वरा नन्दिस्वराः, नन्द्या इव घोषः—अनुनादो येषां ते नन्दीघोषाः, मञ्जुः—प्रियः स्वरो येषां ते मञ्जुस्वराः, मञ्जुर्घोषो येषां ते मञ्जुघोषाः, एतदेव पदद्वयेन व्याचष्टे—सुस्वराः सुस्वरनिर्घोषाः 'पउमुप्पलंगंधसरिसनीसाससुरभिवयणा' पञ्च—कमलमुत्पलं—नीलोत्पलं अथवा पञ्च—पद्मकाभिधानं गन्धद्रव्यं उत्पलम्—उत्पलकुष्ठं तयोर्गन्धेन—सौरभ्येण सदृशः—समो यो निःश्वासस्तेन सुरभिगन्धि वदनं—मुखं येषां ते पद्मोत्पलगन्धसदृशनिःश्वाससुरभिवदनाः, तथा छवी—छविमन्त उदात्तवर्णया सुकुमारया च त्वचा युक्ता इति भावः 'निरायंकउत्तमपसत्थअइसेसनिरुवमतणू' निरातङ्का—नीरोगा उत्तमा—उत्तमलक्षणोपेता अतिशेषा—कर्मभूमकमजुष्यापेक्षयाऽतिशायिनी अत एव निरुपमा—उपमारहिता तनुः—शरीरं येषां ते निरातङ्कोत्तमप्रशस्तातिशेषनिरुपमतनवः, एतदेव सविशेषमाह—'जल्लमलकलंकेसेरयदोसवज्जियसरीरनिरुवलेवा' याति च लगति चेति जल्लः—पृषोदरादित्वात्त्रिष्यत्तिः स्वल्पप्रयत्नापनेयः स चासौ मलश्च जल्लमलः स च कलङ्कं च—दुष्टतिलकादिकं चित्रादिकं वा स्वेदश्च—प्रस्वेदः रजश्च—रेणुर्दोषो—मालिन्यकारिणी चेष्टा तेन वर्जितं निरुपलेपं च—मूत्रविषाद्युपलेपरहितं शरीरं येषां ते जल्लमलकलङ्कस्वेदरजोदोषवर्जित-

निरुपलेपशरीराः, सूत्रे च निरुपलेपशब्दस्य परनिपातः प्राकृतत्वात्, 'छायाउज्जोविद्यंगमंगा' छाया-शरीरप्रभया उद्द्योतित-
मङ्गमङ्गम्-अङ्गप्रत्यङ्गं येषां ते तथा, 'अनुलोमवाववेगा' अनुलोमः-शरीरान्तर्वर्तिवातजवो येषां ते अनुलोम-
वायुवेगाः, वायुगुल्मरहितोदरमध्यप्रदेशा इति भावः, आह च मूलटीकाकारः-“उदरमध्यप्रदेशे वायुगुल्मो येषां तेपामनुलोमो
वायुवेगो न भवति, तदभावाच्च तेपामनुलोमो भवति वायुवेगो मिथुनानां”मिति, 'कङ्कप्रहणी' इति कङ्कः-पक्षिविशेषस्तस्यैव प्रहणिः-
गुदाशयो नीरोगवर्चस्कृतया येषां ते कङ्कप्रहणयः, 'कवोयपरिणामा' कपोतस्यैव-पक्षिविशेषस्य परिणाम-आहारपाको येषां ते क-
पोतपरिणामाः, कपोतस्य हि जाठराग्निः पापाणलवानपि जरयतीति श्रुतिः, एवं तेपामप्यत्यर्गलाहारग्रहणेऽपि न जातुचिदप्यजीर्णवोषा
भवन्तीति, 'सञ्चणिपोसपिष्टंतरोरुपरिणया' इति शङ्कुनेरिव-पक्षिण इव पुरीषोत्सर्गे निर्लेपतया 'पोसं'ति पोसः-अपानदेशः 'पुस-
उत्सर्गे' पुरीषमुत्सृजन्त्यनेनेति व्युत्पत्तेः, तथा लघुपरिणामतया पृष्ठं च प्रतीतं अन्तरे च-पृष्ठोदरयोरन्तराले पार्श्ववित्यर्थः ऊरु चेति
द्वन्द्वः ते परिणता येषां ते शकुनिपोसपृष्ठान्तरोरुपरिणताः, निष्ठान्तस्य परनिपातः सुखादिदर्शनात्, 'विगद्वियउन्नयकुच्छी' वि-
ग्रहिता-मुष्टिप्राद्या उन्नता च कुक्षिर्येषां ते विग्रहितोन्नतकुक्षयः, वर्ष्पर्यभनाराचं संहननं येषां ते वर्ष्पर्यभनाराचसंहननाः, तथा सम-
चतुरस्रं च तत् संस्थानं च समचतुरस्रसंस्थानं तेन संस्थिताः समचतुरस्रसंस्थानसंस्थिताः, पङ्घनुःसहस्रोच्छ्रिताः-त्रिगव्यूतप्रमाणो-
च्छ्रयाः, तथा तेपामुत्तरकुरुवास्तव्यानां मनुष्याणां द्वे पृष्ठकरण्डकशते पट्पञ्चाशो-पट्पञ्चाशवधिके प्रकृते तीर्थकरणधरैः ॥ 'ते णं
मणुया' इत्यादि, ते उत्तरकुरुवास्तव्या मनुजाः प्रकृत्या-स्वभावेन भद्रकाः-अपरानुपतापहेतुकायवाञ्छानश्रेष्ठाः, तथा प्रकृत्या-स्वभावेन
न तु परोपदेशतः परेभ्यो भयतो वीपशान्ताः, तथा प्रकृत्या-स्वभावेन प्रतनवः-अतिमन्दीभूताः क्रोधमानमायालोभा येषां ते प्रकृ-

३ प्रतिपत्तौ
देवकुर्व-
धिकारः
उद्देशः २
सू० १४७

॥ २७७ ॥

तिस्रतनुक्रीधमानमायालोभाः, अत एव मृदु-मनोज्ञं परिणामसुखावहमिति भावः यन्मार्दवं तेन संपन्ना मृदुमार्दवसंपन्ना न कपटमार्दवो-
 पेताः 'अह्मीणा' इति आ-समन्तात्सर्वासु क्रियासु लीना-गुप्ता आलीना नोत्त्वणचेष्टाकारिण इत्यर्थः, भद्रकाः-सकलतत्त्वेत्रोचितकल्या-
 णभागिनः विनीता-बृहत्पुरुषविनयकरणशीलाः अल्पेच्छा-मणिकनकादिविषयप्रतिबन्धरहिता अत एवासन्निधिसञ्चया-न विद्यते सन्नि-
 धिरूपः सञ्चयो येषां ते तथा, 'विडिमंतरपरिवसणा' विडिमन्तरेषु-शाखान्तरेषु प्रासादाद्याकृतिषु परिवसनं-आकालमावासो येषां
 ते विडिमन्तरपरिवसनाः 'जहिच्छियकामकामिणो' यथेप्सितान् मनोवाञ्छितान् कामान्-शब्दादीन् कामयन्त इत्येवंशीला यथेप्सि-
 तकामकामिनः, ते उत्तरकुरुवास्तव्या णमिति पूर्ववत् मनुजाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! ॥ 'तेसि णं भंते !' इत्यादि, तेषां
 भदन्त ! उत्तरकुरुवास्तव्यानां मनुष्याणां 'केवइकालस्स'ति सप्तम्यर्थे षष्ठी कियति काले गते भूय आहारार्थः समुत्पद्यते ?-आहा-
 रलक्षणं प्रयोजनमुपतिष्ठते ?, भगवानाह-गौतम ! 'अष्टमभक्तस्य' अत्रापि सप्तम्यर्थे षष्ठी अष्टमभक्तेऽतिक्रान्ते आहारार्थः समुत्प-
 द्यते ॥ 'ते णं भंते !' इत्यादि, ते उत्तरकुरुवास्तव्या भदन्त ! मनुष्याः किमाहारमाहारयन्ति ?, भगवानाह-गौतम ! पृथिवीपुष्प-
 फलाहाराः-पृथिवीपुष्पफलानि च कल्पद्रुमाणामाहारो येषां ते तथा ते मनुजाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! ॥ 'तेसि णं भंते'
 इत्यादि, तस्या भदन्त ! पृथिव्याः कीदृश आस्वादः प्रज्ञप्तः ?, भगवानाह-गौतम ! 'से जहा नामए' इत्यादि, तत्-लोके प्रसिद्धं
 यथा नाम 'ए' इति वाक्यालङ्कारेऽखण्डमिति वा, इतिशब्द उपमाभूतवस्तुनामपरिसमाप्तिद्योतकः, वाशब्दो विकल्पने, एवं सर्वत्र,
 गुड इति वा शर्करा इति वा, इयं शर्करा कागादिप्रभवा द्रष्टव्या, मत्स्यण्डिका इति वा, मत्स्यण्डी-खण्डशर्करा, पर्पटमोदक इति
 वा विसकन्द इति वा पुष्पोत्तरेति वा पद्मोत्तरेति वा विजया इति वा महाविजया इति वा उपमा इति वा अनुपमा इति वा, पर्पट-

दमोदकादयः खाद्यविशेषा लोकतः प्रलेतव्याः; 'चाउरक्रे वा गोखीरे' इत्यादि वा, चातुरक्यं-चतुःस्थानपरिणामपर्यन्तं, तथैवं-गवां
 पुण्ड्रदेशोद्भवेध्रुवारिणीनामनातङ्कानां कृष्णानां यक्षीरं तदन्यान्याभ्यः कृष्णगोभ्य एव यथोक्तगुणाभ्यः पानं दीयते, तत्क्षीरमप्येवंभूता-
 भ्योऽन्याभ्यस्तत्क्षीरमप्यन्याभ्य इति चतुःस्थानपरिणामपर्यन्तं, एवंभूतं यच्चातुरक्यं गोक्षीरं खण्डगुडमत्स्यण्डिकोपनीतं-खण्डगु-
 डमत्स्यण्डिका उपनीता यत्र तत्तथा, सुखादिदर्शनान्निष्ठान्तस्य परनिपातः; खण्डादिभिः सुरसतां प्रापितमिति भावः; 'मंदगिकडिण्'
 मन्दमग्निना कथितं मन्दाग्निकथितम्, अत्यग्निकथितं हि विरसं विगन्धादि च भवतीति मन्दग्रहणं, वर्णोचतिशयप्रतिपादनार्थमेवाह
 -वर्णेन-सामर्थ्यादतिशयिना अन्यथा वर्णोपादाननैरर्थक्यापत्तेः उपपेतं-युक्तं, एवं गन्धेन रसेन स्पर्शेन चातिशयिनोपपेतं, एवमुक्ते
 गौतम आह-भगवन्! भवेदेतद्रूपः पृथिव्या आस्वादः?, भगवानाह-गौतम! नायमर्थः समर्थः; तस्याः पृथिव्या इतो-गुडखण्डशर्क-
 रादेरिष्टतर एव, यावत्करणात् 'कंततराए चैव पियतराए चैव' इति परिग्रहः; आस्वादः प्रज्ञप्तः ॥ पुष्पफलादीनामा-
 स्वादनं पृच्छन्नाह--'तेसि णं भंते! पुष्पफलाण' मित्यादि, तेषां कल्पपादपसत्कानां पुष्पफलानां कीदृश आस्वादः प्रज्ञप्तः?, भ-
 गवानाह-गौतम! 'से जहा नामए' इत्यादि तद्यथा नाम राहः; स च राजा लोके कतिपयदेशाधिपतिरपि प्राप्यते तत आह-
 चतुरन्तचक्रवर्त्तिनः-चतुर्षु अन्तेषु त्रिसमुद्रहिमवत्परिच्छिन्नेषु चक्रेण वर्त्तितुं शीलं यस्यासौ चक्रवर्त्ती तस्य कल्याणं-एकान्तसुखा-
 वहं भोजनं शतसहस्रनिष्पन्नं-लक्षनिष्पन्नं वर्णेनातिशयिनेति गम्यते, एवं गन्धेन रसेन स्पर्शेनोपपेतं, आस्वादीनीयं सामान्येन विस्वा-
 दनीयं विशेषतस्तद्रसप्रकर्षमधिकृत्य दीपनीयमभिवृद्धिकरं, दीपयति हि जाठंराम्निमिति दीपनीयं, बाहुलकात्कर्त्तयेनीयप्रत्ययः; एवं
 दुर्ष्पणीयमुत्साहदृद्धिहेतुत्वात्, मदनीयं मन्मथजननात्, बृंहणीयं धातूपचयकारित्वात्; सर्वाणीन्द्रियाणि गात्रं च प्रहादयतीति स-

३ प्रतिपत्तौ
 देवकुर्व-
 धिकारः
 उद्देशः २
 सू० १४।

॥ २७८ ॥

वैन्द्रियगात्रप्रहादनीयं, वैशद्येन तत्प्रहादेहेतुत्वात्, एवमुक्ते गौतम आह—भगवन् ! भवेदेतद्रूपः पुष्पफलानामास्वादः ?, भगवानाह—
 गौतम ! नायमर्थः समर्थः, तेषां पुष्पफलानामितश्चक्रवर्त्तिभोजनादिष्टतरादिरेवास्वादः प्रज्ञप्तः ॥ ‘ते णं भंते !’ इत्यादि, ते भदन्त !
 मनुजास्तं—अनन्तरोदितस्वरूपमाहारमाहार्यं ‘क्व वसतौ’ कस्मिन्नपश्रये ‘उपयान्ति ?’ उपगच्छन्ति, भगवानाह—गौतम ! ‘वृक्षगृहा-
 लयाः’ वृक्षरूपाणि गृहाणि आलया—आश्रया येषां ते वृक्षगृहालयास्ते मनुजाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! ॥ ‘ते णं भंते’
 इत्यादि, ते भदन्त ! वृक्षाः ‘किंस्थिताः’ किमवस्थिताः प्रज्ञप्ताः ?, भगवानाह—गौतम ! अप्येककाः कृटाकारस्थिताः शिखरा-
 कारस्थिता इत्यर्थः अप्येककाः प्रेक्षागृहस्थिताः अप्येककाश्छत्रस्थिताः अप्येकका ध्वजस्थिताः अप्येककाः स्तूपस्थिताः अप्ये-
 ककास्तोरणस्थिताः अप्येकका गोपुरस्थिताः, गोभिः पूर्यत इति गोपुरं—पुरद्वारं, अप्येकका वेदिकासंस्थानस्थिताः, वेदिका—उप-
 वेशनयोग्या भूमिः, अप्येककाञ्चोष्पालस्थिता इत्यर्थः, चोष्पालं नाम मत्तवारणं, अप्येकका अट्टालकस्थिताः अट्टालकः—प्राकारस्यो-
 पर्याश्रयविशेषः, अप्येकका वीथीस्थिताः वीथी—मार्गः, अप्येककाः प्रासादस्थिताः, राज्ञां देवतानां च भवनानि प्रासादाः उत्सेधवहुला
 वा प्रासादास्ते चोभयेऽपि पर्यन्तशिखराः, हर्म्यं—शिखररहितं धनवतां भवनं, अप्येकका गवाक्षस्थिताः, गवाक्षो—वातायनं, अप्येकका
 बालाग्रपोतिकास्थिताः, बालाग्रपोतिका नाम तडागादिषु जलस्योपरि प्रासादः, अप्येकका वलभीस्थिताः, वलभी—गृहाणामाच्छा-
 दनं, अप्येकका वरभवनविशिष्टसंस्थानस्थिताः, वरभवनं सामान्यतो विशिष्टं गृहं तस्येव यद् विशिष्टं संस्थानं तेन संस्थिताः, शुभा
 शीतला च छाया येषां ते शुभशीतलच्छायास्ते द्रुमगणाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! ॥ ‘अत्थि णं भंते !’ इत्यादि, सन्ति
 भदन्त ! उत्तरकुरुषु कुरुषु गृहाणि वाऽस्सद्द्रुहकल्पानि गृहायतनानि—तेषु गृहेषु तेषां मनुष्याणामायतनानि—गमनानि गृहायतनानि ?,

भगवानाह-गौतम ! नायमर्थः समर्थो, दृक्षगृहालयास्ते मनुजाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! 'अत्थि णं भंते !' इत्यादि, सन्ति भदन्त ! उत्तरकुरुषु कुरुषु ग्रामा इति वा यावत्सन्निवेशा इति वा, यावत्करणान्नगरादिपरिग्रहः, तत्र प्रसन्ति बुद्ध्यादीन् गुणानिति यद्विवा गम्याः-शास्त्रप्रसिद्धानामष्टादशानां करणामिति ग्रामाः, न विद्यते करो येषु तानि नकराणि, नखादय इति निपातनान्नबोऽनादेशाभावः, निगमाः-प्रभूतवणिग्वर्गावासाः, पांशुप्राकारनिवृद्धानि खेदानि, छुलप्राकारवेष्टितानि कर्त्रदानि, अर्द्धवृत्ती-यगव्यूतान्तर्ग्रामरहितानि मडम्बानि, 'पट्टणाह वे'ति पट्टनानि पत्तनानि वा, उभयत्रापि प्राकृतत्वेन निर्देशस्य समानत्वात्, तत्र यन्नौ-भिरेव गम्यं तत्पट्टनं, यत्पुनः शकटैर्वोटकैर्नौभिश्च गम्यं तत्पत्तनं यथा भरुकच्छं, उक्तं च-“पत्तनं शकटैर्गम्यं, घोटकैर्नौभिरेव च । नौभिरेव तु यद्गम्यं, पट्टनं तत्प्रचक्ष्यते ॥ १ ॥” द्रोणमुखानि-त्राहुल्येन जलनिर्गमप्रवेशानि, आकरा-हिरण्याकरादयः, आवसति, सन्निवेशा इति-सन्निवेशो यत्र सार्थादिरावासितः, भगवानाह-गौतम ! नायमर्थः समर्थो, यद्-यस्मान्नेच्छितकामगामिनः-न इच्छितं-इच्छाविषयीकृतं नेच्छितं, नायं नव् किन्तु नशब्द इत्यत्रा(ना)देशाभावो यथा 'नैके द्वेषस्य पर्याया' इत्यत्र, नेच्छितं-इच्छाया अविषयीकृतं कामं-स्वेच्छया गच्छन्तीत्येवंशीला नेच्छितकामगामिनस्ते मनुजाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! 'अत्थि णं भंते' इत्यादि, सन्ति भदन्त ! उत्तरकुरुषु कुरुषु 'असयः' अस्युपलक्षिताः सेवकाः पुरुषाः, मयीति वा मण्युपलक्षिता लेखनजीविनः, कृषिरिति कृषिकर्मोपजीविनः, 'पणी'ति पणितं पण्यमिति वा क्रयविक्रयोपजीविनः, वाणिज्यमिति वाणिज्यकलोपजीविनः, भगवानाह-गौतम ! नायमर्थः समर्थो, व्यपगतासिमपीकृषिपण्यवाणिज्यास्ते मनुजाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! 'अत्थि णं भंते'

३ प्रतिपत्तौ
 देवकुर्व-
 धिकारः
 उद्देशः २
 सू० १४७

॥ २७९ ॥

इत्यादि, अस्ति भदन्त ! उत्तरकुरुषु कुरुषु हिरण्यमिति वा-हिरण्यं-अघटितं सुवर्णं कांस्यं-कांस्यभाजनजातिः 'दूस'मिति वा दूष्यं वक्षजातिः, मणिमौक्तिकशङ्खशिलाप्रवालसत्सारस्वापतेयानि वा, तत्र मणिमौक्तिकशङ्खशिलाप्रवालानि प्रतीतानि सद्-विद्यमानं सारं-प्रधानं स्वापतेयं-धनं सत्सारस्वापतेयं, भगवानाह-हन्ता ! अस्ति, 'नो चेव ण'मित्यादि, न पुनस्तेषां मनुजानां तद्विषयस्तीव्रो ममत्वभावः समुत्पद्यते, मन्दरागादितया विशुद्धाशयत्वात् ॥ 'अत्थि णं भंते !' इत्यादि, अस्ति भदन्त ! उत्तरकुरुषु कुरुषु राजेति वा राजा-चक्रवर्ती बलदेववासुदेवो महामाण्डलिको वा युवराज इति वा-उत्थिताशनः ईश्वरो-भोगिकादि, अणिमाद्यष्टविधैश्वर्ययुक्त ईश्वर इत्येके, तलवर इति वा, तलवरो नाम परितुष्टनरपतिप्रदत्तरत्नालङ्कृतसौवर्णपट्टविभूषितशिराः, कौटुम्बिक इति वा, कतिपयकु-टुम्बप्रभुः कौटुम्बिकः, माडम्बिक इति वा, यस्य प्रत्यासनं ग्रामनगरादिकमपरं नास्ति तत्सर्वतश्छिन्नं जनाश्रयविशेषरूपं मडम्बं त-स्याधिपतिर्माडम्बिकः, इभ्य इति वा, इभो-हस्ती तत्प्रमाणं द्रव्यमर्हतीतीभ्यः, यत्सत्कपुञ्जीकृतहिरण्यरत्नादिद्रव्येणान्तरितो हस्त्यपि न दृश्यते सोऽधिकतरद्रव्यो वा इभ्य इत्यर्थः, श्रेष्ठीति वा श्रीदेवताऽध्यासितसौवर्णपट्टविभूषितोत्तमाङ्गः पुरज्येष्ठो वणिग्विशेषः श्रेष्ठी, सेनापतिरिति वा हस्त्यश्वरथपदातिसमुदायलक्षणायाः सेनायाः प्रभुः सेनापतिः, सार्थवाह इति वा, "भूणिमं धरिमं मेजं पारिच्छं चेव दव्वजायं तु । धेत्तूणं लाभत्थं वच्चइ जो अन्नदेसं तु ॥ १ ॥ निववहुमओ पसिद्धो दीणाणाहाण वच्छलो पंथे । सो सत्थवाह-नामं धणो व्व लोए समुव्वहइ ॥ २ ॥" एतल्लक्षणयुक्तः सार्थवाहः, भगवानाह-गौतम ! नायमर्थः समर्थो, व्यपगतद्विसत्कारा-

१ गणिमं धरिमं मेयं परिच्छेयं चैव द्रव्यजातं तु । गृहीत्वा लाभार्थं व्रजति योऽन्यदेशं तु ॥ १ ॥ नृपवहुमतः प्रसिद्धो दीनानाथाना वत्सल. पथि । स सार्थ-वाहनाम धन इव लोके समुद्रहति ॥ २ ॥

व्यपगता ऋद्धिः—विभवैश्वर्यं सत्कारश्च—सेव्यतालक्ष्णो येभ्यस्ते तथा उत्तरकुरुवास्तव्या मनुजाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् !
 ‘अत्थि णं भंते’ इत्यादि, अस्ति भदन्त ! उत्तरकुरुपु कुरुपु दास इति वा, दासः—आमरणं क्रयक्रीतः, प्रेष्य इति वा, प्रेष्यः—
 प्रेषणयोग्यः, शिष्य इति वा, शिष्यः—उपाध्यायस्योपासकः, श्रुतक इति वा, श्रुतको—नियतकालमधिकृत्य वेतनेन कर्मकरणाय श्रुतः,
 ‘भागिछए’ति वा भागिक इति वा, भागिको नाम द्वितीयांशस्य चतुर्थांशस्य वा ग्राहकः, कर्मकारपुरुप इति वा, कर्मकारो लोहा-
 रादिः कर्मकारः?, भगवानाह—गौतम ! नायमर्थः समर्थो, व्यपगताभियोग्यास्ते मनुजाः प्रज्ञप्ताः, अभिसुखं कर्मसु युज्यन्ते व्यापार्यत
 इति वाऽभियोग्यस्तस्य भावः कर्म वा आभियोग्यं, ‘व्यजनाद् यंपंचमस्य सरूपे वा’ इत्येकस्य यकारस्य लोपः, व्यपगतमाभियोग्यं
 येभ्यस्ते तथा हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! ॥ ‘अत्थि णं भंते !’ इत्यादि, अस्ति भदन्त !—उत्तरकुरुपु कुरुपु मातेति वा पितेति वा
 भ्रातेति वा भगिनीति वा भार्येति वा सुत इति वा दुहितेति वा स्त्रुपेति वा?, तत्र माता—जननी पिता—जनकः सहोदरो—भ्राता
 सहोदरी—भगिनी वधू—भार्यी सुतः—पुत्रः सुता—दुहिता पुत्रवधूः—स्त्रुपा, भगवानाह—हन्त ! अस्ति, तथाहि—या प्रसूते सा जननी,
 यो वीजं निष्पिक्वान् स पिता विवक्षितः पुरुषः, सहजातो यो भ्राता एकमातृपितृकत्वात्, इतरा तस्य भगिनी, भोग्यत्वाद् भार्या,
 स्वमातापित्रोः स पुत्र इतरा दुहिता, स्वपुत्रभोग्यत्वात्स्त्रुपेति, ‘नो चैव ण’मित्यादि, न पुनस्तेषां मनुजानां तीर्थं प्रेमरूपं बन्धनं स-
 मुत्पद्यते, तथा श्वेत्रस्वाभाव्यात् प्रतनुप्रेमबन्धनास्ते मनुजगणाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! ॥ ‘अत्थि णं भंते’ इत्यादि, अस्ति
 भदन्त ! उत्तरकुरुपु कुरुपु अरिरिति वा—शत्रुः वैरीति वा—जातिनिवद्धवैरोपेतः, घातक इति वा, घातको योऽन्येन घातयति, वधक
 इति वा, वधकः—स्वयं हन्ता, प्रलनीक इति वा, प्रलमित्र इति वा, प्रलमित्रो यः पूर्वं मित्रं भूत्वा पश्चाद्-

३ प्रतिपत्तौ
 देवकुर्व-
 धिकारः
 उद्देशः २
 सू० १४७

॥ २८० ॥

मित्रो जातः?, भगवानाह-नायमर्थः समर्थो, व्यपगतवैरानुबन्धास्ते मनुजगणाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण! हे आयुष्मन्! ॥ 'अत्थि णं भंते' इत्यादि, अस्ति भदन्त! उत्तरकुरुषु कुरुषु मित्रमिति वा मित्रं-स्नेहविषयः, वयस्य इति वा-समानवया गाढतरस्नेहविषयः, सखा इति वा-समानखादनपानो गाढतमस्नेहस्थानं, सुहृदिति वा, सुहृत्-मित्रमेव सकलकालमव्यभिचारि हितोपदेशदायि च, साङ्ग-तिक इति वा, साङ्गतिकः-सङ्गतिमात्रघटितः?, भगवानाह-नायमर्थः समर्थो, व्यपगतस्नेहानुरागास्ते मनुजगणाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण! हे आयुष्मन्! ॥ 'अत्थि णं भंते!' इत्यादि, अस्ति भदन्त! उत्तरकुरुषु कुरुषु 'आवाहा इति वा' आहूयन्ते खजनास्ताम्बूलदानाय यत्र स आवाहः-विवाहात्पूर्वस्ताम्बूलदानोत्सवः, वीवाहा इति वा, वीवाहः-परिणयनं, यज्ञा इति वा, यज्ञाः-प्रतिदिवसं स्वस्वष्टदेवता-पूजा; श्राद्धानीति वा, श्राद्धं-पितृक्रिया, स्थालीपाका इति वा, स्थालीपाकः-प्रतीतः, मृतपिण्डनिवेदनीति वा-मृतेभ्यः इमशाने तृतीयनवमादिषु दिनेषु पिण्डनिवेदनानि मृतपिण्डनिवेदनानि, चूडोपनयनानीति वा, चूडोपनयनं-शिरोमुण्डनं, सीमन्तोन्नयनानीति वा, सीमन्तोन्नयनं-गर्भस्थापनं?, भगवानाह-नायमर्थः समर्थो, व्यपगतावाहीवाहयज्ञश्राद्धस्थालीपाकमृतपिण्डनिवेदनास्ते मनुजाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण! हे आयुष्मन्! ॥ 'अत्थि णं भंते' इत्यादि, अस्ति भदन्त! उत्तरकुरुषु कुरुषु नटप्रेक्षेति वा नटा-नाटकानां नाट-यितारस्तेषां प्रेक्षा नटप्रेक्षा, नृत्यप्रेक्षेति वा, नृत्यन्ति स नृत्या-नृत्यविधायिनस्तेषां प्रेक्षा नृत्यप्रेक्षा इति वा, जह्मप्रेक्षेति वा, जह्म-वरत्राखेलका राजस्तोत्रपाठका इत्यपरे तेषां प्रेक्षा जह्मप्रेक्षा, मह्यप्रेक्षेति वा, मह्यः-प्रतीताः, मौष्टिकप्रेक्षेति वा, मौष्टिकाः मह्यविशेषा एव ये-मु-ष्टिभिः प्रहरन्ति, विडम्बकप्रेक्षेति वा, विडम्बका-विदूषका नानावेपकारिण इत्यर्थः, कथकप्रेक्षेति वा, कथकाः प्रतीताः, प्लवकप्रेक्षेति वा, प्लवका ये उत्तुल्य गर्त्तादिकं झम्पाभिलङ्घयन्ति नद्यादिकं वा तरन्ति तेषां प्रेक्षा प्लवकप्रेक्षा, लासका ये रास-

कान् गायन्ति जयशब्दप्रयोक्तारो वा भाण्डास्तेषां प्रेक्षा लासकप्रेक्षा, आख्यायकप्रेक्षेति वा ये शुभाशुभमाह्वयान्ति ते आख्यायकास्तेषां
 प्रेक्षा आख्यायकप्रेक्षा, लङ्प्रेक्षेति वा, लङ्ना ये महावंशाप्रसारण्य नृत्यन्ति तेषां प्रेक्षा लङ्प्रेक्षा, मद्प्रेक्षा, ये चित्रपट्टिकादि-
 हस्ता भिक्षां चरन्ति ते मङ्गलास्तेषां प्रेक्षा मद्प्रेक्षा, 'तूणइल्लपेच्छाइ वा' इति तूणइल्ल-तूणाभियान्त्राद्यविशेषवन्तस्तेषां प्रेक्षा तूणइ-
 ल्लप्रेक्षा, तुम्बवीणाप्रेक्षेति वा, तुम्बयुक्ता वीणा येषां ते तुम्बवीणाः-तुम्बवीणावादकास्तेषां प्रेक्षा, 'कावपिच्छाइ वे'ति कावाः-काव-
 डिवाहका तेषां प्रेक्षा, मागधप्रेक्षेति वा, मागधा-चन्द्रभूतास्तेषां प्रेक्षा मागधप्रेक्षेति वा?, भगवानाह-नायमर्थः समर्थो, व्यपग-
 तकौतुकास्ते मनुजगणाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण! हे आयुष्मन्! ॥ 'अत्थि णं भंते' इत्यादि, अस्ति भदन्त! उत्तरकुरुषु कुरुषु इन्द्रमह
 इति वा, इन्द्रः-शक्रस्तस्य महः-प्रतिनियतदिवसभावी उत्सवः, स्कन्दमह इति वा, स्कन्दः-कार्तिकेयः, रुद्रमह इति वा, रुद्रः प्रतीतः,
 शिवमह इति वा, शिवो-देवताविशेषः, वैश्रमणमह इति वा, वैश्रमणः-उत्तरदिग्लोकपालः, नागमह इति वा, नागो-भवनपतिविशेषः,
 यक्षमह इति वा भूतमह इति वा, यक्षभूतो-व्यन्तरविशेषो, मकुन्दमह इति वा, मकुन्दो-त्रलदेवः, कूपमह इति वा तडाकमह इति
 वा नदीमह इति वा इदमह इति वा पर्वतमह इति वा वृक्षमह इति वा चैत्यमह इति वा स्तूपमह इति वा?, कृपादयः प्रतीताः,
 भगवानाह-नायमर्थः समर्थो, व्यपगतमहमहिमास्ते मनुजाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण! हे आयुष्मन्! ॥ 'अत्थि णं भंते!' इत्यादि, सन्ति
 भदन्त! उत्तरकुरुषु कुरुषु शकटानीति वा, शकटानि-प्रतीतानि, रथा वा, रथा द्विविधा-यानरथाः सङ्ग्रामरथाश्च, तत्र सङ्ग्रामरथस्य
 प्राकारानुकारिणी फलकमयी वेदिकाऽपरस्य तु न भवतीति विशेषः, यानानीति वा, यानं-गण्डयादि, युग्यानीति वा, युग्यं-गोल्लविययप्रसिद्धं
 द्विहस्ताप्रमाणं चतुरस्रवेदिकोपशोभितं जम्पानं, गिल्लय इति वा, गिल्लिहस्तिन उपरि कोल्लररूपा या माजुयं गिल्लतीव, थिल्लय इति वा,

३ प्रतिपत्तौ
 देवकुर्व-
 धिकारः
 उद्देशः २
 सू० १४७

लाटानां यद् अट्टपल्लानं रूढं तद्वन्यविषये थिस्त्रित्युच्यते, शिबिका इति वा, शिबिका-कूटाकाराच्छादितो जम्पानविशेषः, सन्दमाणिया इति वा, सन्दमाणिया-पुरुषप्रमाणो जम्पानविशेषः?, भगवानाह-नायमर्थः समर्थः, पादविहारचारिणस्ते मनुजाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण! हे आयुष्मन्! ॥ 'अस्थि णं भंते' इत्यादि, सन्ति भदन्त! अश्वा इति वा हस्तिन इति वा उष्ट्र इति वा गाव इति वा महिषा इति वा खरा इति वा घोटका इति वा?, इह जाला आशुगमनशीला अश्वाः शेषा घोटकाः, खरा-गर्दभाः, अजा इति वा एडका इति वा?, भगवानाह-हन्त! सन्ति, न पुनस्तेषां मनुजानां परिभोग्यतया 'हव्यं' शीघ्रमागच्छन्ति ॥ 'अस्थि णं भंते' इत्यादि, सन्ति भदन्त! उत्तरकुरुषु कुरुषु गाव इति वा, गावः-स्त्रीगव्यः, महिष्य इति वा अजा इति वा एडका इति वा?, हन्त! सन्ति, न पुनस्तेषां मनुष्याणा-मुपभोग्यतया हव्यं शीघ्रमागच्छन्ति ॥ 'अस्थि णं भंते' इत्यादि, सन्ति भदन्त! उत्तरकुरुषु कुरुषु सिंहा इति वा, सिंहः-पञ्चाननः, व्यात्रा इति वा, व्यात्रः-शार्दूलः, वृका इति वा, द्वीपिका इति वा द्वीपिकाः-चित्रकाः, ऋक्षा इति वा, परस्सरा इति वा, परस्सरो-गण्डः, शृगाला इति वा, विडाला इति वा, शुनका इति वा, कालशुनका इति वा, कोकन्तिका इति वा, कोकन्तिका-लुङ्कडिकाः, शशका इति वा, चिल्ला इति वा, चिल्ल-आरण्यकः पशुविशेषः?, भगवानाह-हन्त! सन्ति, न पुनस्ते परस्परस्या-तेषां वा मनुजानां काश्चिदावाधां वा प्रवाधां वा ह्यविच्छेदं वा कुर्वन्ति, प्रकृतिभद्रकास्ते श्यापदगणाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण! हे आयुष्मन्! ॥ 'अस्थि णं भंते' इत्यादि, सन्ति भदन्त! उत्तरकुरुषु कुरुषु शालय इति वा ब्रीहय इति वा गोथूसा इति वा यवा इति वा तिला इति वा इक्ष्व इति वा?, हन्त! सन्ति न पुनस्तेषां मनुष्याणां परिभोग्यतया 'हव्यं' शीघ्रमागच्छन्ति ॥ 'अस्थि णं भंते' इत्यादि, अस्ति भदन्त! उत्तरकुरुषु कुरुषु-स्थानुरिति वा कण्टक इति वा हीरमिति वा, हीरं-लघु कुरिसतं वृणं, शर्करेति वा, शर्करा-कक-

रकः, वृणकचवर इति वा पत्रकचवर इति वा अशुचीति वा, अशुचि-विगन्धं शरीरमलादि, पूतीति वा, पूति-हुधितं स्वस्वभावच-
 लितं त्रिवासरवटकादिवत्, दुरभिगन्धमिति वा, दुरभिगन्धं मृतकलेवरादिवत्, अचोशं-अपवित्रमस्थ्यादिवत्?, भगवानाह-नायमर्थः
 समर्थो, व्यपगतस्थाणुकण्टकहीरशर्करावृणकचवरपत्रकचवराशुचिपूतिदुरभिगन्धाचोक्षपरिवर्जिता उत्तरकुरव. प्रज्ञप्ताः हे श्रमण! हे
 आयुष्मन्! ॥ 'अत्थि णं भंते' इत्यादि, अस्ति भदन्त! उत्तरकुरुपु कुरुपु, गर्तेति वा, गर्तो-महती खड्गा, दरीति वा, दरी-मूयि-
 कादिकृता लध्वी खड्गा, घसीति वा, घसी-भूरजिः, शृगुरिति वा, शृगुः-प्रपातस्थानं, विपममिति वा, विपमं-दुरारोहावरोहस्थानं,
 घूलिरिति वा पङ्क इति वा, घूलीपङ्कौ प्रतीतौ, चलणीति वा, चलनी-चरणमात्रस्पर्शी कर्दमः?, भगवानाह-नायमर्थः समर्थः, उत्त-
 रकुरुपु कुरुपु बहुसमरमणीयो भूभागः प्रज्ञप्तो हे श्रमण! हे आयुष्मन्! ॥ 'अत्थि णं भंते!' इत्यादि, सन्ति भदन्त! दंसा इति वा
 मसका इति वा ढङ्कुणा इति वा, क्वचित् पिशुगा इति वा इति पाठस्तत्र पिशुकाः-चंचटादयः, यूका इति वा लिखा इति वा?, भग-
 वानाह-नायमर्थः समर्थो, व्यपगतोपद्रवाः खलु उत्तरकुरवः प्रज्ञप्ता हे श्रमण! हे आयुष्मन्! ॥ 'अत्थि णं भंते' इत्यादि, सन्ति
 भदन्त! उत्तरकुरुपु कुरुपु अहय इति वा अजगरा इति वा महोरागा इति वा?, हन्त! सन्ति न पुनस्तेऽन्योऽन्यस्य तेषां वा मनुजानां
 काश्चिदावाधां व्यावाधां वा छविच्छेदं वा कुर्वन्ति, प्रकृतिभद्रकास्ते व्यालकगणाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण! हे आयुष्मन्! ॥ 'अत्थि णं भंते'
 इत्यादि, सन्ति (भदन्त)! उत्तरकुरुपु कुरुपु महदण्डा इति वा, दण्डाकारव्यवस्थिता ग्रहा महदण्डाः ते चानर्थोपनिपातहेतुतया प्रतिषेध्या
 न स्वरूपतः; एवं ग्रहसुशालानीति वा, ग्रहगर्जितानि-ग्रहचारहेतुकानि गर्जितानि, इमानि स्वरूपतोऽपि प्रतिषेध्यानि, ग्रहयुद्धानीति
 वा, ग्रहयुद्धं नाम यदेको महोऽन्यस्य ग्रहस्य मध्येन याति, ग्रहसङ्घाटका इति वा, ग्रहसङ्घाटको नाम ग्रहयुग्मं, महापसव्यानीति वा

३ प्रतिपत्तौ
 देवकुर्व-
 धिकारः
 उद्देशः २
 सू० १४७

॥ २८२ ॥

अभ्राणीति वा, अभ्राणि-सामान्याकारेण प्रतीतानि, अभ्रवृक्षा इति वा, अभ्रवृक्षा-वृक्षाकारपरिणतान्यभ्राणि, सन्ध्या इति वा सन्ध्या-
 काले नीलाद्यभ्रपरिणतिरूपा प्रतीतैव, गन्धर्वनगराणि-सुरसदनप्रासादोपशोभितनगराकारतया तथाविधनभःपरिणतपुद्गलराशिरूपाणि,
 एतान्यपि तत्र स्वरूपतोऽपि न भवन्ति, गर्जितानीति वा विद्युत् इति वा, गर्जितानि विद्युत्प्रतीतिः, उल्कापाता इति वा, उल्का-
 पाता-व्योम्नि संमूर्च्छितज्वलननिपतनरूपाः, दिग्दाह इति वा, दिग्दाहा-अन्यतरस्यां दिशि लिम्बमूलज्वलनज्वालाकरालिताम्बरप्रति-
 भासरूपाः, निर्घाता इति वा, निर्घातो-विद्युत्प्रपातः, पांशुवृष्टय इति वा, पांशुवृष्टयो-धूलिवर्षाणि, यूपका इति वा, यूपकाः 'संशालेया-
 वरणो य' इत्यादिनाऽऽवश्यकग्रन्थेन प्रतिपत्तव्याः, यक्षदीप्तकानीति वा, यक्षदीप्तकानि नाम नभसि दृश्यमानामिसहितः पिशाचः,
 धूमिकेति वा रूक्षा प्रविरला धूमाभा धूमिका, महिकेति वा, स्निग्धा घना घनत्वादेव भूमौ पतिता सार्द्रतृणादिदर्शनद्वारेणोपलक्ष्य-
 माणा महिका, रजउद्घाता-रजस्वला दिशः, चन्द्रोपरागा इति वा सूर्योपरागा इति वा, चन्द्रोपरागः-चन्द्रग्रहणं सूर्योपरागः-सूर्यो-
 ग्रहणं, इह गर्जितविद्युदुल्कादिग्दाहनिर्घातपांशुवृष्टियूपकयक्षदीप्तकधूमिकामहिकारजउद्घाताः स्वरूपतोऽपि प्रतिषेध्याः, चन्द्रसूर्यग्रहणे
 त्वनर्थोपनिपातहेतुतया, स्वरूपतस्तयोः प्रतिषेधुमशक्यत्वात्, जम्बूद्वीपगतौ हि चन्द्रौ सूर्यौ वा तत्प्रकाशयतः, एकस्य चन्द्रस्य ग्रहणे
 सकलमनुष्यलोकावर्तिनां चन्द्राणामेकस्य सूर्यस्य ग्रहणे सकलमनुष्यलोकावर्तिनां सूर्याणां ग्रहणमत इह क्षेत्र इव तत्रापि स्वरूपतश्चन्द्र-
 सूर्योपरागप्रतिषेधासम्भवः, चन्द्रपरिवेष्टा इति वा सूर्यपरिवेष्टा इति वा, चन्द्रसूर्यपरिवेष्टाश्चन्द्रादित्ययोः परितो वलयाकारपरिणति-
 रूपाः प्रतीता एव, प्रतिचन्द्रा इति वा प्रतिसूर्यो इति वा, प्रतिचन्द्र-उत्पातादिसूचको द्वितीयश्चन्द्रः, एवं द्वितीयः सूर्यः प्रतिसूर्यः,
 इन्द्रधनुरिति वा उदकमत्स्य इति वा, इन्द्रधनुः-प्रतीतं, तस्यैव खण्डमुदकमत्स्यः, कपिहसितानीति वा, कपिहसितानि-अकस्मान्न-

भसि ज्वलद्गीमशब्दरूपाणि, अमोघा इति वा, अमोघाः—सूर्यविम्बस्याधः कदाचिदुपलभ्यमानशकटोद्धिसंस्थिता श्यामादिरेखा, एते चन्द्रपरिवेधादयः स्वरूपतोऽपि प्रतिषेध्याः, प्राचीनवाता इति वा अपाचीनवाता इति वा यावत् शुद्धवाता इति वा, यावत्करणाङ्ग-
क्षिणवातादिपरिश्रहः, एतेऽसुखहेतवो विकृतरूपाः प्रतिषेध्याः ननु सामान्येन, पूर्वादिवातस्य तत्रापि सम्भवात्, ग्रामदाहा इति वा
नकरदाहा इति यावत्संनिवेशदाहा इति, यावत्करणाग्निगमदाहखेटदाहादिपरिश्रहः, दाहकृतश्च प्राणक्षय इति वा भूतक्षय इति वा
कुलक्षय इति वा, एते स्वरूपतोऽपि प्रतिषेध्याः, तथा चाह भगवान्—गौतम ! नायमर्थः समर्थः, केषाञ्चिदनर्थहेतुतया केषाञ्चित्स्व-
रूपतश्च तत्र तेषामसम्भवात् ॥ ‘अस्थि णं भंते’ इत्यादि, सन्ति भदन्त ! उत्तरकुरुषु कुरुषु डिम्बानीति वा, डिम्बानि—स्वदेशोत्था
विप्लवाः, डमराणीति वा, डमराणि—परराजकृता उपद्रवाः, कलहा इति वा, कलहा—वागयुद्धानि, बोला इति वा, बोलः—आर्त्तानां
बहूनां कलकलपूर्वको मेलापकः, क्षार इति वा, क्षारः—परस्परं मात्सर्यं, वैराणीति वा, वैरं—परस्परमसहनतया हिंस्यहिंसकभावा-
ध्यवसायः, महायुद्धानीति वा, महायुद्धं—परस्परं सार्यमाणमारकतया युद्धं, महासद्ग्रामा इति वा, महासद्ग्रामा-
श्चेतिककोणिकवत्, महासद्ग्रामो—बृहत्पुरुषाणामपि बहूनां यः सद्ग्रहः, महापुरुषनिपतनानीति वा, प्रतीतं, महाशस्त्रनिपतनानीति
वा, महाशस्त्रनिपतनं—यन्नागवाणादीनां दिव्याबाणां प्रक्षेपणं, नागवाणादयो हि बाणा महाशस्त्राणि, तेषामद्भुतविचित्रशक्तिकलात्,
तथाहि नागवाणा धनुष्यारोपिता बाणाकारा मुक्ताश्च सन्तो जाज्वल्यमानासद्योल्कादण्डरूपास्ततः परशरीरे सक्कान्ता नागमूर्तीभूय
पाशत्वमुपगच्छन्ति, तामसबाणाश्च पर्यन्ते सकलसद्ग्रामभूमिव्यापिमहान्धतमसरूपतया परिणमन्ते, उक्तञ्च—‘चित्रं श्रेणिक ! ते
बाणा, भवन्ति धनुराश्रिताः । उल्कारूपाश्च गच्छन्तः, शरीरे नागमूर्तयः ॥ १ ॥ क्षणं बाणाः क्षणं दण्डाः, क्षणं पाशत्वमागताः ।

३ प्रतिपत्तौ
देवकुर्व-
धिकारः
उद्देशः २
सू० १४७

॥ २८३ ॥

आकरा ह्यस्रभेदास्ते, यथाचिन्तितमूर्त्तयः ॥ २ ॥” इत्यादि, भगवानाह—नायमर्थः समर्थो, व्यपगतडिम्बडमरकलहबोलक्षारवैरास्ते मनुजाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण! हे आयुष्मन्! ॥ ‘अत्थि णं भंते’ इत्यादि, सन्ति भदन्त! उत्तरकुरुषु कुरुषु दुर्भूतानीति वा, दुर्भूतं—अशिवं, कुलरोगा इति वा मण्डलरोगा इति वा शिरोवेदनेति वा अक्षिवेदनेति वा कर्णवेदनेति वा दन्तवेदनेति वा काश इति वा श्वास इति वा शोष इति वा ज्वर इति वा दाह इति वा कच्छरिति वा खसर इति वा कुष्ठमिति वा अर्श इति वा अजीर्णमिति वा भगन्दर इति वा इन्द्रग्रह इति वा स्कन्धग्रह इति वा कुमारग्रह इति वा नागग्रह इति वा यक्षग्रह इति वा भूतग्रह इति वा धनुर्ग्रह इति वा उद्वेग इति वा एकाहिका इति वा द्व्याहिका इति वा त्र्याहिका इति वा चतुर्थका इति वा हृदयशूलानीति वा मस्तकशूलानीति वा पार्श्वशूलानीति वा कुक्षिशूलानीति वा ग्राममारिरिति वा नकरंमारिरिति वा निगममारिरिति वा यावत्सन्निवेशमारिरिति वा, यावत्करणात् खेडकर्वटादिपरिग्रहः, मारिकृतप्राणिक्षय इति वा जनक्षय इति वा घनक्षय इति वा कुलक्षय इति वा व्यसनभूतमनार्थेति वा?, भगवानाह—नायमर्थः समर्थो, व्यपगतरोगातङ्कास्ते मनुजाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण! हे आयुष्मन्! ॥ ‘तेसि ण’ मित्यादि, तेषामुत्तरकुरुवास्तव्यानां भदन्त! मनुष्याणां कियन्तं कालं स्थितिः—अवस्थानं प्रज्ञप्ता?, भगवानाह—गौतम! जघन्येन देशोनानि त्रीणि पत्योपमानि, तत्र न ज्ञायते कियता देशेनोनानि? तत आह—पत्योपमस्यासङ्ख्येयभागेनोनानि, उत्कर्षतः परिपूर्णानि त्रीणि पत्योपमानि ॥ ‘ते णं भंते’ इत्यादि, ते उत्तरकुरुवास्तव्या भदन्त! मनुजाः कालमासे ‘कालं’ मरणं कृत्वा क गच्छन्ति?, एतदेव व्याचष्टे—कोत्पद्यन्ते? इति, भगवानाह—गौतम! ते मनुजाः षण्मासावशेषायुषः कृतपरभवायुर्वेद्याः स्वकाले युगलं प्रसूवते, प्रसूय एकोनपञ्चाशतं रात्रिन्दिवानि तद् युगलमनुपालयन्ति, अनुपाल्य काशित्वा क्षुत्वा जृम्भयित्वा

‘अच्छिष्टाः’ स्वशरीरोत्थच्छेशरहिताः ‘अव्यथिताः’ परेणानापादितदुःखाः ‘अपरितापिताः’ स्वतः परतो वाऽनुपजातकायमनःपरितापाः कालमासे कालं कृत्वा ‘देवलोक्यु’ भवनपत्याद्याश्रयेषूप्यद्यन्ते, ‘देवलोगपरिगहिया ण’मिति देवलोको-भवनपत्याद्याश्रयरूपस्तथाक्षेत्रस्वाभाव्यतस्तद्योग्यायुर्वन्धनेन परिगृहीतो वैस्ते देवलोकपरिगृहीताः, निष्ठान्तस्य परनिपातः सुखादिदर्शनात्, णमिति वाक्यालङ्कारे, ते मनुजाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! ॥ ‘उत्तरकुराए णं भंते’ इत्यादि, उत्तरकुरुषु कुरुषु भदन्त ! ‘कतिविधाः’ जातिभेदेन कतिप्रकारा मनुज्याः ‘अनुसजन्ति ?’ सन्तानेनानुवर्तन्ते, भगवानाह-गौतम ! पड्डिधा मनुजा अनुसजन्ति, तद्यथा-पद्मगन्धा इत्यादि, जातिवाचका इमे शब्दाः । अत्र विनेयजनानुप्रहायोत्तरकुरुविषयसूत्रसङ्कलनार्थं सङ्ग्रहणिगाथात्रयमाह—
“उसुजीवायणुपडं भूमी गुम्मा य हेरुउद्दाला । तिलगलयावणराई रुक्खा मणुया य आहारे ॥ १ ॥
गेहा गामा य असी हिरण राया य दास माया य । अरिबेरिए य मित्ते विवाहमहनट्टसगडा य ॥ २ ॥
आसा गावो सीहा साली खाणू य गङ्खुंसाही । गहजुद्धरो गठिइ उवट्टणा य अणुसज्जणा चेव ॥ ३ ॥”
अस्य व्याख्या-प्रथममुत्तरकुरुविषयमिपुजीवायणुःपृष्ठप्रतिपादकं सूत्रं, तदनन्तरं भूमिरिति भूमिविषयं सूत्रं, ततो ‘गुम्मा’ इति गुल्मविषयं, तदनन्तरं हेरुतालवनविषयं, ततः ‘उद्दाला’ इति उद्दालादिविषयं, तदनन्तरं ‘तिलग’ इति तिलकपदोपलक्षितं, ततो लताविषयं, तदनन्तरं वनराजीविषयं, ततः ‘रुक्खा’ इति वृक्षविषयकल्पपादविषया दश सूत्रदण्डकाः, ‘मणुया य’ इति त्रयो मनुज्यविषयाः सूत्रदण्डकास्तद्यथा-आद्यः पुरुषविषयो द्वितीयः स्त्रीविषयस्तृतीयः सामान्यत उभयविषय इति, ततः ‘आहारे’ इति आहारविषयः, तदनन्तरं ‘गेहा’ इति गृहविषयौ द्वौ दण्डकौ, आद्यो गृहाकारवृक्षाभिधायी अपरो गेहाद्यभावविषय इति, ततः ‘गामा’ इति ग्रामाद्यभावः, तदनन्तरमसीति अस्याद्यभावविषयः, ततो हिरण्यादिविषयः, तद-

३ प्रतिपत्तौ
देवकुर्व-
धिकारः
उद्देशः २
सू० १४७

॥ २८४ ॥

नन्तरं राजाद्यभावविषयः; ततो दासाद्यभावविषयः; ततो मात्रादिविषयः; तदनन्तरं मरिचैरिप्रभृतिप्रतिषेधविषयः; तदनन्तरं मित्राद्यभाव-
विषयः; तदनन्तरं विवाहपदोपलक्षितस्तप्रतिषेधविषयः; तदनन्तरं महप्रतिषेधविषयः; ततो नृत्यपदोपलक्षितः श्रेक्षाप्रतिषेधविषयः;
तदनन्तरं शकटादिप्रतिषेधविषयः; ततोऽश्यादिपरिभोगप्रतिषेधविषयः; तदनन्तरं स्त्रीगव्यादिपरिभोगप्रतिषेधविषयः; ततः सिंहादि-
श्वपदविषयः; तदनन्तरं शाल्याद्युपभोगप्रतिषेधविषयः; ततः स्थाण्वादिप्रतिषेधविषयः; तदनन्तरं गर्तोदिप्रतिषेधविषयः; ततो दंशाद्य-
भावविषयः; ततोऽह्यादिविषयः; तदनन्तरं 'गह' इति ग्रहदण्डादिविषयः; ततः 'जुद्ध' इति युद्धपदोपलक्षितो डिम्बादिप्रतिषेधविषयः;
सूत्रदण्डकः; ततो रोग इति रोगपदोपलक्षितो दुर्भूतादिप्रतिषेधविषयः; तदनन्तरं स्थितिसूत्रं, ततोऽनुषजनसूत्रमिति ॥ सम्प्रत्युत्तर-

कुरुभावियमकपर्वतकव्यतामाह—

कहि णं भंते ! उत्तरकुराए कुराए जमगा नामं दुवे पव्वता पन्नत्ता ?; गोयमा ! नीलवंतस्स वासधरप-
व्वयस्स दाहिणेणं अट्टचोत्तीसे जोयणसते चत्तारि य सत्तभागे जोयणस्स अबाथाए सीताए महान-
ईए (पुव्वपच्छिमेणं) उभओ कूले, इत्थ णं उत्तर कुराए जमगा णामं दुवे पव्वता पणत्ता एगमेगं
जोयणसहस्सं उट्ठं उच्चत्तेणं अट्टाहज्जाइं जोयणसताणि उव्वेहेणं मूले एगमेगं जोयणसहस्सं आया-
मविवखंभेणं मज्झे अट्टट्टमाइं जोयणसताइं आयामविवखंभेणं उवरिं पंचजोयणसयाइं आया-
मविवखंभेणं मूले तिणिण जोयणसहस्साइं एणं च बावट्ठिं जोयणसतं किंचिविसेसाहियं परि-
वखेवेणं मज्झे दो जोयणसहस्साइं तिन्नि य बावत्तरे जोयणसते किंचिविसेसाहिए परिवखेवेणं

पन्नत्ते उवारीं पन्नरसं एक्कासीति जोयणसत्ते किंचिविसेसाहिए परिवक्खेवेणं पणत्ते, मूले विच्छि-
 ण्णा मज्झे संखित्ता उप्पिं तणुया गोपुच्छसंठाणसंठिता सब्बकणगमया अच्छा सण्हा जाव प-
 डिलुवा पत्तेयं २ पउमवरवेइयापरिक्खित्ता पत्तेयं २ वणसंडपरिक्खित्ता, वण्णओ दोण्हवि, तेसि
 णं जमगपन्वयाणं उप्पिं बहुसमरमणिल्ले भूमिभागे पणत्ते वण्णओ जाव आसयंति० ॥ तेसि
 णं बहुसमरमणिल्लाणं भूमिभागणं बहुमज्झेसभाए पत्तेयं २ पासायवडंसगा पणत्ता, ते णं
 पासायवडंसगा बावडिं जोयणाइं अद्धजोयणं च उडुं उच्चत्तेणं एकत्तीसं जोयणाइं कोसं च वि-
 क्खंभेणं अब्भुगगतमूसिता वण्णओ भूमिभागा उल्लोता दो जोयणाइं मणिपेडियाओ वरसीहा-
 सणा सपरिवारा जाव जमगा चिट्ठति ॥ से केण्हेणं भंते! एवं बुच्चति जमगा पन्वता? २, गोयमा!
 जमगेसु णं पन्वतेसु तत्थ तत्थ देसे तहिं तहिं बहुइओ खुट्ठाखुट्ठियाओ वावीओ जाव बिलपं-
 तिताओ, तासु णं खुट्ठाखुट्ठियासु जाव बिलपंतियासु बहूइं उप्पलाइं २ जाव सतसहस्सपत्ताइं
 जमगप्पभाइं जमगवणाइं, जमगा य एत्थ दो देवा महिइीया जाव पलिओवमट्ठितीया परिव-
 संति, ते णं तत्थ पत्तेयं चउण्हं सामाणियसाहस्सीणं जाव जमगाण पन्वयाणं जम-
 गाण य रायधाणीणं अण्णेसिं च बहूणं वाणमंतराणं देवाण य देवीण य आहेवच्चं जाव पाले-
 माणा विहरंति, से तेण्हेणं गोयमा! एवं० जमगपन्वया २, अट्ठत्तरं च णं गोयमा! जाव णिच्चा

३ प्रतिपत्तं
 यमकप-
 र्वताधि०
 उद्देश्यः २
 सू० १४८

॥ २८५ ।

॥ कहि णं भंते ! जमगाणं देवाणं जमगाओ नाम रायहाणीओ पणत्ताओ?, गोयमा ! जमगाणं पञ्चयाणं उत्तरेणं तिरियमसंखेजे दीवससुद्धे वीइवत्तिता अण्णंमि जंबूहीवे २ बारस जोयणस-हस्साइं ओगाहिता एत्थ णं जमगाणं देवाणं जमगाओ णाम रायहाणीओ पणत्ताओ बारस-जोयणसहस्स जहा विजयस्स जाव महिद्धिया जमगा देवा जमगा देवा ॥ (सू० १४८)

‘कहि णं भंते !’ इस्यादि, क्व भदन्त ! उत्तरकुत्तु कुत्तु यमकौ नाम द्वौ पर्वतौ प्रज्ञप्तौ ?, भगवानाह—गौतम ! नीलवतो वर्षधर-पर्वतस्य दक्षिणालाञ्चरमान्तात्—चरमरूपात्पर्यन्तादष्टौ योजनशतानि चतुस्त्रिंशदधिकानि चतुरश्र योजनस्य सप्तभागान् अवाधया कृत्वा—अपान्तराले मुक्त्विति भावः, अत्रान्तरे शीताया महानद्याः ‘पूर्वपश्चिमेन’ पूर्वपश्चिमयोर्दिशोरुभयोः कूलयोः ‘अत्र’ एतस्मिन् प्रदेशे यमकौ नाम द्वौ पर्वतौ प्रज्ञप्तौ, तद्यथा—एकः पूर्वकूले एकः पश्चिमकूले, प्रत्येकं चैकं योजनसहस्रमुच्चैस्त्वेन, अर्द्धवृतीयानि यो-जनशतान्युद्धेधेन—अवगाहेन, मेरुव्यतिरेकेण शेषशाश्वतपर्वतानां सर्वेषामविशेषेणोच्चैस्त्वापेक्षया चतुर्भागस्यावगाहनाभावात्, मूले एकयो-जनसहस्रं विष्कम्भतः १०००, मध्येऽर्द्धाष्टमानि योजनशतानि ७५०, उपरि पञ्च योजनशतानि ५००, मूले त्रीणि योजनसहस्राणि एकं च द्वाषष्ट्यधिकं योजनशतं किञ्चिद्विशेषाधिकं परिक्षेपेण प्रज्ञप्तौ ३१६२, मध्ये द्वे योजनसहस्रे त्रीणि योजनशतानि द्वासप्ततानि—द्वासप्तत्यधिकानि ३३७२ किञ्चिद्विशेषाधिकानि परिक्षेपेण प्रज्ञप्तौ, उपरि एकं योजनसहस्रं पञ्च चैकाशीतानि—एका-शीत्यधिकानि योजनशतानि किञ्चिद्विशेषाधिकानि १५८१ परिक्षेपेण, एवं च तौ मूले विस्तीर्णौ मध्ये सङ्घिप्तौ उपरि च तनुकावत एव गोपुच्छसंस्थानसंस्थितौ, ‘सव्वकणगमया’ इति सर्वात्मना कनकमयी ‘अच्छा जाव पडिरूवा’ इति प्रागवत्, तौ च प्रत्येकं

प्रत्येकं पञ्चवरवेदिकया परिक्षिप्तौ प्रत्येकं २ वनखण्डपरिक्षिप्तौ, पञ्चवरवेदिकावर्णको वनखण्डवर्णकश्च जगत्पुपरिपञ्चवरवेदिकावनय-
ण्डवर्णकवद् वक्तव्यः ॥ 'तेसि णं जमगपव्वयाण'मित्यादि, यमकपर्वतयोरुपरि प्रत्येकं बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः, भूमि-
भागवर्णनं 'से जहानामए आलिगपुक्खरेइ वा' इत्यादि प्राग्वत्तावद्वक्तव्यं यावद् 'वाणमंतरा देवाय देवीओ य आसयति' सयंति जाव
पणुभवमाणा विहरंति' ॥ 'तेसि णं'मित्यादि, तयोर्बहुसमरमणीयोभूमिभागयोर्बहुमध्यदेशभागे प्रत्येकं प्रत्येकं प्रासादावतंसकः
प्रज्ञप्तः, तौ च प्रासादावतंसकौ द्वापष्टिर्योजनान्यर्द्धयोजनं चोर्द्ध्वुभैस्त्वेन, एकत्रिंशद् योजनानि क्रोशं चैकं विष्कम्भेन, 'अब्भुरग-
यमूसियपहसिया इवेत्यादि यावत् पडिख्वा' इति प्रासादावतंसकवर्णनमुल्लोचवर्णनं भूमिभागवर्णनं मणिपीठिकावर्णनं सिंहासनवर्णनं
विजयदूष्यवर्णनमङ्कुशवर्णनं दामवर्णनं च निरवशेषं प्राग्वद्वक्तव्यं, नवरमत्र मणिपीठिकायाः प्रमाणमायामविष्कम्भाभ्यां द्वे योजने,
बाह्येनैकं योजनं, शेषं तथैव । 'तेसि णं सिंहासणाण'मित्यादि, तयोः सिंहासनयोः प्रत्येकम् 'अवरुत्तरेण'ति अपरोत्तरस्यां वाय-
व्यामित्यर्थः उत्तरस्यात्तरपूर्वस्यां च दिशि, अत एतासु तिसृषु दिक्षु 'यमकयोः' यमकनाम्नोर्यमकपर्वतस्वामिनोर्द्वयोः प्रत्येकं प्रत्येकं
चतुर्णां सामानिकसहस्राणां योग्यानि चत्वारि भद्रासनसहस्राणि प्रज्ञप्तानि, एवमनेन क्रमेण सिंहासनपरिवारो वक्तव्यो यथा प्राग्वि-
जयदेवस्य ॥ 'तेसि णं'मित्यादि, तयोः प्रासादावतंसकयोः प्रत्येकमुपर्यष्टावष्टौ मङ्गलकानि प्रज्ञप्तानि इत्याद्यपि प्राग्वत्तावद्वक्तव्यं या-
वत् 'सयसहस्सपत्तगा' इति पदम् ॥ सम्प्रति नामनिबन्धनं पिष्टच्छिपुरिदमाह—अथ 'केनार्धेन' केन कारणेन एवमुच्यते—यमक-
पर्वतौ यमकपर्वतौ ? इति, भगवानाह—नौतम ! यमकपर्वतयोः णमिति वाक्यालङ्कारे क्षुल्लकक्षुल्लिकासु वापीपुष्करिणीषु यावद्विलप-
ङ्गिषु बहूनि यावत्सहस्रपत्राणि 'यमकप्रभाणि' यमका नाम—शकुनिविशेषास्तत्रभानि—तदाकाराणि, एतदेव व्याचष्टे—यमकवर्णाभानि

—यमकवर्णसदृशवर्णानीत्यर्थः, 'यमकौ च' यमकचामानौ च तत्र—तयोर्यमकपर्वतयोः स्वामित्वेन द्वौ देवौ महर्षिकौ यावन्महाभागौ पत्योपमस्थितिकौ परिवसतः, तौ च तत्र प्रत्येकं चतुर्णां सामानिकसहस्राणां चतसृणामप्रमहिषीणां सपरिवाराणां तिसृणामभ्यन्तर-मध्यमवाद्यरूपाणां यथासङ्ख्यमष्टदशदेशदेवसहस्रसङ्ख्याकानां पर्वदां सप्तानामनीकानां सप्तानामनीकाधिपतीनां षोडशानामालरक्ष-देवसहस्राणां 'जमगपव्वयाणं जमगाण य रायहाणीण'मिति स्वस्य यमकपर्वतस्य स्वस्य यमिकाभिधया राजधान्या अन्येषां च बहूनां वाणमन्तराणां देवानां देवीनां च स्वस्ययमिकाभिधराजधानीवास्तव्यानामाधिपत्यं यावद्विहरतः, यावत्करणात् 'पो-रेवचं सामित्तं महित्त'मित्यादिपरिग्रहः, ततो यमकाकारयमकवर्णोत्प्लादियोगाद्यमिकाभिधेवस्वामिकत्वाच्च तौ यमकपर्वतावित्युच्येते, तथा चाह—'से एण्णट्टेण'मित्यादि ॥ सम्प्रति यमिकाभिधराजधानीस्थानं पृच्छति—कहि णं भंते' इत्यादि, क भदन्त! यमकयो-र्देवयोः सम्बन्धिन्यौ यमिके नाम राजधान्यौ प्रज्ञप्तौ ?; भगवानाह—गौतम! यमकपर्वतयोरुत्तरतोऽन्यस्मिन्नसङ्ख्येयतमे जम्बूद्वीपे द्वीपे द्वादश योजनसहस्राणि अवगाह्यात्रान्तरे यमकयोर्देवयोः सम्बन्धिन्यौ यमिके नाम राजधान्यौ प्रज्ञप्ते, ते चाविशेषेण विजयराजधा-नीसदृशे वक्तव्ये । सम्प्रति ऋदवक्तव्यतामभिवृत्तिसुराह—

कहि णं भंते! उत्तरकुराए २ नीलवंतद्देहेणामं दहे पणत्ते ?; गोयमा! जमगपव्वयाणं दाहिणेणं अ-
द्वोत्तीसे जोयणसत्ते चत्तारि सत्तभागा जोयणस्स अवाहाए सीताए महाणईए बहुमज्झदसभाए,
एत्थ णं उत्तरकुराए २ नीलवंतद्देहे नामं दहे पत्तत्ते, उत्तरदक्खिणायए पाईणपडीणविच्छिन्ने एणं
जोयणसहस्सं आयामेणं पंच जोयणसत्ताइं विक्खंभेणं दस जोयणाइं उव्वेहेणं अच्छे सण्हे रयतामत-

कूले चउक्कोणे समतीरे जाव पडिरूवे उभओ पासिं दोहि य पउमवरवेइयाहिं वणसंडेहिं स-
 व्वतो समंता संपरिक्खित्ते दोणहवि वणणओ ॥ नीलवंतदहस्स णं दहस्स तत्थ २ जाव बहवे
 तिसोवाणपडिरूवगा पणणत्ता, वणणओ भाणियव्वो जाव तोरणत्ति ॥ तस्स णं नीलवंतदहस्स
 णं दहस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं एगे महं पउमे पणत्ते, जोयणं आयामविकखंभेणं तं ति-
 गुणं सविसेसं परिकखेवेणं अद्धजोयणं बाहल्लेणं दस जोयणाइं उव्वेहेणं दो कोसे ऊसिते जलं-
 तातो सातिरेगाइं दसद्धजोयणाइं सव्वग्गेणं पणत्ते ॥ तस्स णं पउमस्स अयमेयारूवे वणणा-
 वासे पणत्ते, तंजहा—वहरामता मूला रिट्टामते कंदे वेरुलियामए नाले वेरुलियामता बाहिर-
 पत्ता जंठूणयमया अविंभतरपत्ता तवणिज्जमया केसरा कणगामइं कणिया नाणामणिमया पु-
 क्खरत्थिमुत्ता ॥ सा णं कणिया अद्धजोयणं आयामविकखंभेणं, तं तिगुणं सविसेसं परिकखे-
 वेणं कोसं बाहल्लेणं सव्वप्पणा कणगामइं अच्छा सण्हा जाव पडिरूवा ॥ तीसे णं कणियाए
 उवरिं बहुसमरमणिज्जे देसभाए पणत्ते जाव मणीहिं ॥ तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभा-
 गस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं एगे महं भवणे पणत्ते, कोसं आयामेणं अद्धकोसं विकखं-
 भेणं देसुणं कोसं उहं उच्चत्तेणं अणेणखंभसतसंनिविट्ठं जाव वणणओ, तस्स णं भवणस्स ति-
 विसिं ततो दारा पणत्ता पुरत्थिमेणं दाहिणेणं उत्तरेणं, ते णं दारा पंचधणुसयाइं उहं उच्चत्सेणं

३ प्रतिपत्तौ
 नीलवज्र-
 दाधि०
 उद्देशः २
 सू० १४९

॥ २८७ ॥

अद्वाहज्जाइं धणुसताइं विक्खंभेणं तावतियं चैव पवेसेणं सेया वरकणगधूमिभागा जाव वणमा-
 लावत्ति ॥ तस्स णं भवणस्स अंतो बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पणत्ते से जहा नामए—आ-
 लिंगपुक्खरेति वा जाव मणीणं वणओ ॥ तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झ-
 देसभाए एत्थ णं मणिपेटिया पणत्ता; पंचधणुसयाइं आयामविक्खंभेणं अद्वाहज्जाइं धणुसताइं
 बाहल्लेणं सव्वमणिमई ॥ तीसे णं मणिपेटियाए उवरि एत्थ णं एगे महं देवसयणिज्जे पणत्ते;
 देवसयणिज्जस्स वणओ ॥ से णं पडमे अण्णेणं अट्टसतेणं तदद्दुच्चत्तपमाणमेत्ताणं पडमाणं
 सव्वतो समंता संपरिक्खत्ते ॥ ते णं पडमा अद्धजोयणं आयामविक्खंभेणं तं तिगुणं सविसेसं
 परिक्खेवेणं कोसं बाहल्लेणं दस जोयणाइं उव्वेहेणं कोसं ऊसिया जलंताओ साइरेगाइं ते दस
 जोयणाइं सव्वग्गेणं पणत्ताइं ॥ तेसि णं पडमाणं अयमेयारूवे वणणावासे पणत्ते, तंजहा—
 वहरामया मूला जाव णाणामणिमया पुक्खरत्थिसुगा ॥ ताओ णं कण्णियाओ कोसं आयाम-
 विक्खंभेणं तं तिगुणं स० परि० अद्धकोसं बाहल्लेणं सव्वकणगामईओ अच्छाओ जाव पडिरू-
 वाओ ॥ तासि णं कण्णियाणं उट्ठिं बहुसमरमणिज्जा भूमिभागा जाव मणीणं वणओ गंधो
 फासो ॥ तस्स णं पडमस्स अवरुत्तरेणं उत्तरेणं उत्तरपुरच्छिमेणं नीलवंतद्दहस्स कुमारस्स चउण्हं
 सामाणियसाहस्सीणं चत्तारि पडमसाहस्सीओ पणत्ताओ, एवं (एतेणं) सव्वो परिवारो

नवरि पडमाणं भाणितव्वो ॥ से णं पडमे अण्णेहिं तिहिं पडमवरपरिक्खेवेहिं सव्वतो समंता
संपरिक्खित्ते, तंजहा—अडिंभतरेणं मडिम्ममेणं अहिरएणं, अडिंभतरएणं पडमपरिक्खेवे बत्तीसं
पडमसयसाहस्सीओ प०, मडिम्मए णं पडमपरिक्खेवे चत्तालीसं पडमसयसाहस्सीओ प०
बाहिरए णं पडमपरिक्खेवे अडयालीसं पडमसयसाहस्सीओ पणत्ताओ, एवामेव सपुब्बावरेणं
एगा पडमकोडी वीसं च पडमसतसहस्सा भवंतीति मक्खाया ॥ से केणट्टेणं भंते ! एवं बुच्चति—
णीलवंतद्देहे ? गोयमा ! णीलवंतद्देहे णं तत्थ जाइं उप्पलाइं जाव सतसहस्सपत्साइं
नीलवंतप्पभातिं नीलवंतद्देहकुमारो य० सो चेव गमो जाव नीलवंतद्देहे २ ॥ (सू० १४९)

‘कहि णं भंते !’ इत्यादि, क भदन्त ! उत्तरकुरुपु कुरुपु नीलवद्द्दो नाम इदः प्रश्नः ? भगवानाह—गौतम ! यमकपर्वतयो-
र्दक्षिणाश्चरमान्तादूर्वाङ् दक्षिणाभिमुखमष्टौ ‘चतुस्त्रिंशानि’ चतुस्त्रिंशदधिकानि योजनशतानि चतुरश्र सप्तभागात् योजनस्याबाधया
कृत्वेति गम्यते अपान्तराले सुक्लेति भावः, अत्रान्तरे शीताया महानद्या बहुमध्यदेशभागे ‘एत्थ णं’ति एतस्मिन्नवकाशे उत्तरकुरुपु
कुरुपु नीलवद्द्दो नाम इदः प्रश्नः, स च किंविशिष्टः ? इत्याह—उत्तरदक्षिणायतः प्राचीनापाचीनविस्तीर्णः, उत्तरदक्षिणाभ्यामव-
यवाभ्यामायत उत्तरदक्षिणायतः, प्राचीनापाचीनाभ्यामवयवाभ्या विस्तीर्णः प्राचीनापाचीनविस्तीर्णः, एङ्कं योजनसहस्रमायामेन, पञ्च
योजनशतानि विष्कम्भतः, दश योजनान्युद्देहेन—उण्डलेन, ‘अच्छुः’ स्फटिकवद्द हिर्निर्मलप्रदेशः ‘श्रद्धणः’ श्लक्ष्णपुद्गलनिर्मापितवहिः—
प्रदेशः, तथा रजतमयं—रूप्यमयं कूलं यस्यासौ रजतमयकूलः, इत्यादि विधेयपणकदम्बकं जगत्पुपरिवाप्यादिवसाद्दकव्यं यावदिदं

३ प्रतिपत्तौ
नीलवद्द्द-
दाधि०
उद्देशः २
सू० १४९

॥ २८८ ॥

पर्यन्तपदं 'पडिहत्थभमंतमच्छकच्छपअणेगसउणमिहुणपरियरिए' इति । 'उभओपासे' इत्यादि, स च नीलवन्नामा ऋदः शी-
ताया महान्ता उभयोः पार्श्वयोर्वहिविर्निर्गतः, स तथाभूतः सन्नुभयोः पार्श्वयोर्द्वीभ्यां पद्मवरवेदिकाभ्याम्, एकस्मिन् पार्श्वे एकया पद्म-
वरवेदिकया द्वितीये पार्श्वे द्वितीयया पद्मवरवेदिकयेत्यर्थः, एवं द्वाभ्यां वनषण्डाभ्यां 'सर्वतः' सर्वासु दिक्षु 'समन्ततः' सामस्येन
संपरिक्षितः, पद्मवरवेदिकावनषण्डवर्णकश्च प्रागवत् ॥ 'नीलवंतदहस्स णं दहस्स तत्थे'त्यादि, नीलवद्दहस्य णमिति वाक्या-
लङ्कारे तत्र तत्र देशे तस्य तस्य देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे बहूनि त्रिसोपानप्रतिरूपकाणि—प्रतिविशिष्टरूपकाणि त्रिसोपानानि प्रज्ञप्तानि,
वर्णकस्तेषां प्रागवद्वक्तव्यः ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां च त्रिसोपानप्रतिरूपकाणां पुरतः प्रत्येकं प्रत्येकं तोरणं प्रज्ञप्तं, 'ते णं तोरणा'
इत्यादि तोरणवर्णनं पूर्ववत्तावद्वक्तव्यं यावत् 'बहवो सयसहस्सपत्तहत्थगा' इति पदम् ॥ 'तस्स ण'मित्यादि, तस्य नीलवन्नाओ ऋदस्य
बहुमध्यदेशभागे, अत्र महदेकं पद्मं प्रज्ञप्तं योजनमायामतो विष्कुम्भतश्चार्द्धयोजनं बाहूल्येन दश योजनानि 'उद्धेधेन' उण्डलेन
जलपर्यन्ताद् द्वौ क्रोशौ उच्छ्रितं सर्वांगेण सातिरेकाणि दश योजनशतानि प्रज्ञप्तानि ॥ 'तस्स ण'मित्यादि, तस्य पद्मस्य 'अयं'
वक्ष्यमाणः 'एतद्रूपः' अतन्तरमेव वक्ष्यमाणस्वरूपः 'वर्णावासः' वर्णकनिवेशः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—वज्रमयं मूलं रिष्टरत्नमयः कन्दो वैङ्ग-
र्यरत्नमयो नालः, वैङ्ग्यरत्नमयानि बाह्यपत्राणि, जाम्बूनदमयान्यभ्यन्तरपत्राणि, तपनीयमयानि केसराणि, कनकमयी पुष्करकर्णिका,
नानामणिमयी पुष्करस्थिबुका ॥ 'सा णं कृण्णिंया अद्ध'मित्यादि, सा कर्णिकाऽर्द्धयोजनमायामविष्कुम्भाभ्यां क्रोशमेकं बाहूल्यतः
सर्वाक्षता कनकमयी अच्छा यावत्प्रतिरूपा, यावत्करणात् 'सण्हा लण्हा षण्हा मट्ठा' इत्यादि परिग्रहः ॥ 'तीसे णं कृण्णिंयाए'
इत्यादि, तस्याः कर्णिकाया उपरि बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः, तद्वर्णनं च 'से जहानामए आलिंगपुक्खरेइ वे'त्यादिना प्र-

न्येन विजयराजधान्या. उपकारिकालयनस्यैव तावद्वक्तव्यं यावन्मणीनां स्पर्शवक्तव्यतापरिसमाप्तिः ॥ 'तस्स ण'मित्यादि, तस्य बहु-
 समरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागे अत्र महदेकं भवनं प्रकृतं क्रोशमायामतोऽर्द्धकोशं विष्कम्भतो देगोनं क्रोशामूर्ध्वयुर्बस्त्रेन,
 अनेकस्तम्भशतसन्निविष्टमित्यादि तद्वर्णनं विजयराजधानीगतधुधर्मसमाया इव तावद्वक्तव्यं यावदिदं सूत्रं 'दिव्वलुद्धियसइसंपपण्डिते'
 इत्यादिपरिग्रहः । तस्स णमित्यादि तस्य भवनस्य 'त्रिदिशि' तिस्रसु दिक्षु एकैकस्यां दिशि एकैकद्वारभावेन त्रीणि द्वाराणि प्रकृतानि, तथाया
 -पूर्वस्यासुत्तरस्यां दक्षिणस्याम् ॥ 'ते णं दारा' इत्यादि, तानि द्वाराणि पञ्चधनुःशतानि ऊर्ध्वयुर्बस्त्रेन, अर्द्धवृतीयानि धनुःशतानि
 विष्कम्भेन, तावदेव-अर्द्धवृतीयान्येव धनुःशतानीति भावः प्रवेशेन । 'सेयावरकणगधुभिया' इत्यादि द्वारवर्णनं विजयद्वारस्यैव
 तावद्विशेषेणावसातव्यं यावत् 'वणमालाओ' इति वनमालावक्तव्यतापरिसमाप्तिः ॥ 'तस्स ण'मित्यादि, तस्य भवनस्य उलोचोऽ-
 न्तर्बहुसमरमणीयो भूमिभागो मणीनां वर्णगन्धरसस्पर्शवर्णनं प्राग्वत् ॥ 'तस्स ण'मित्यादि, तस्य बहुसमरमणीयस्य भूमिभागस्य बहु-
 मध्यदेशभागे मणिपीठिका प्रकृता, पञ्चधनुःशतान्यायामविष्कम्भाभ्यां अर्द्धवृतीयानि धनुःशतानि बाह्येन सर्वात्मना मणिमयी
 अच्छा यावत्प्रतिरूपा इति प्राग्वत् ॥ 'तीसे ण'मित्यादि, तस्या मणिपीठिकाया उपर्येत्र महदेकं देवशयनीयं प्रकृतं, शयनीयवर्णकः प्रा-
 ग्वत् । 'तस्स ण'मित्यादि, तस्य भवनस्य उपर्येष्टावष्टौ स्तिकावीनि मङ्गलकानीत्यादि पूर्ववत्तावद्वक्तव्यं यावद्बहवः सहस्रापत्रहस्तका
 इति ॥ 'से ण'मित्यादि, तस्य भवनस्येनाष्टशतेन पद्मानां तदूर्ध्वोर्बलप्रमाणमात्राणां-तस्य मूलपत्रप्रमाणस्यार्धं तदूर्ध्वं तत्र तद् उच्चत्व-
 प्रमाणं च तदूर्ध्वोर्बलप्रमाणं तत् मात्रा येषां ते तानि तथा तेषां, 'सर्वतः' सर्वांसु दिक्षु 'समस्ततः' सामस्येन संपरिच्छिप्तं । तद्व-

इ प्रतिपत्तो
 नीलवाप्र-
 दाधि०
 उदेशः २
 सू० १४९

॥ २८९ ॥

द्वौ ब्रह्मप्रमाणमेव तेषां भावयति—‘ते णं पउमा’ इत्यादि, तानि पद्मानि प्रत्येकमर्द्धयोजनमायामविष्कम्भाभ्यां क्रोशमेकं बाहल्येन दश योजनशतानि उद्वेधेन क्रोशमेकं जलपर्यन्तादुच्छ्रितं सातिरेकाणि दश योजनशतानि सर्वांग्रेण ॥ ‘तेसि ण’मित्यादि, तेषां पद्मानामयमेतद्द्रूपो वर्णावासः प्रज्ञप्तः, वज्रमयानि मूलानि रिष्टरत्नमयाः कन्दाः वैडूर्यरत्नमया नालाः तपनीयमयानि बाह्यपत्राणि जाम्बू-नदमयानि अभ्यन्तरपत्राणि तपनीयमयानि केशराणि कनकमय्यः कर्णिकाः नानामणिमयाः पुष्करस्थिसुगाः ॥ ‘ताओ णं कणिण-याओ’ इत्यादि, ताः कर्णिकाः क्रोशमायामविष्कम्भाभ्यामर्द्धक्रोशं बाहल्येन सर्वासना कनकमय्यः ‘अच्छाओ जाव पडिरूवाओ’ इति प्राग्वत् ॥ ‘तासि णं कणिणयाण’मित्यादि, तासां कर्णिकानामुपरि बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः, तस्य वर्णकः पूर्ववत्ता-वद्वक्तव्यो यावन्मणीनां स्पर्शः ॥ ‘तस्स ण’मित्यादि, तस्य मूलभूतपद्मस्य ‘अपरोत्तरेण’ अपरोत्तरस्यां, एवमुत्तरस्यामुत्तरपूर्वस्यां, सर्वसङ्कलनया तिस्रुषु दिक्षु अत्र नीलवतो नागकुमारराजस्य चतुर्णां सामानिकसहस्राणां योग्यानि चत्वारि पद्म-सहस्राणि प्रज्ञप्तानि । ‘एतेण’मित्यादि, एतेनानन्तरोदितेनाभिलापेन यथा विजयस्य सिंहासनपरिवारोऽभिहितस्तथेहापि पद्मपरि-वारो वक्तव्यः, तद्यथा—पूर्वस्यां दिशि चतसृणामग्रमहिषीणां योग्यानि चत्वारि महापद्मानि, दक्षिणपूर्वस्यामभ्यन्तरपर्वदोऽष्टानां देव-सहस्राणां योग्यान्यष्टौ पद्मसहस्राणि, दक्षिणस्यां मध्यमपर्वदो दशानां देवसहस्राणां योग्यानि दश पद्मसहस्राणि, दक्षिणापरस्यां बाह्य-पर्वदो द्वादशानां देवसहस्राणां द्वादश पद्मसहस्राणि, पश्चिमायां सप्तानामनीकाधिपतीनां योग्यानि सप्त महापद्मानि प्रज्ञप्तानि, तद-नन्तरं तस्य द्वितीयस्य पद्मपरिवेषस्य पृष्ठतश्चतस्रुषु दिक्षु षोडशानामालरक्षकदेवसहस्राणां योग्यानि षोडश पद्मसहस्राणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—चत्वारि पद्मसहस्राणि पूर्वस्यां दिशि चत्वारि पद्मसहस्राणि दक्षिणस्यां चत्वारि पद्मसहस्राणि पश्चिमायां चत्वारि पद्मसह-

स्नायुत्तरस्यामिति । तदेवं मूलपद्यस्य त्रयः पद्यपरिवेपा अभूवन्, अन्येऽपि च त्रयो विद्यन्त इति तत्प्रतिपादनार्थमाह—‘से णं
 पद्यमे’ इत्यादि, तत् पद्यमन्यैरनन्तरोक्तपरिक्षेपत्रिकव्यतिरिक्तैस्त्रिभिः पद्यपरिवेपैः ‘सर्वतः’ सर्वासु दिक्षु ‘समन्ततः’ सामस्येन
 संपरिक्षिप्तं, तद्यथा—अभ्यन्तरेण मध्यमेन वाह्येन च, तत्राभ्यन्तरे पद्यपरिक्षेपे सर्वसङ्ख्याया द्वात्रिंशत्पद्यशतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि
 ३२०००००, मध्ये पद्यपरिक्षेपे चत्वारिंशत् शतसहस्राणि ४००००००, बाह्ये पद्यपरिक्षेपेऽष्टाचत्वारिंशत्पद्यशतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि
 ४८०००००० प्रज्ञप्तानि । ‘एवमेव’ अनेनैव प्रकारेण ‘सपुञ्जावरेण’ति सह पूर्वं यस्य येन वा सपूर्वं सपूर्वं च तद् अपरं च सपू-
 र्वापरं तेन, पूर्वापरसमुदायेनेत्यर्थः; एका पद्यकोटी विशतिश्च पद्यशतसहस्राणि भवन्तीत्याख्यातं मया शेषैश्च तीर्थेच्छक्तिः, एतेन सर्वती-
 र्थेच्छतामविसंवादिवचनतामाह, कोट्यादिका च सङ्ख्याः स्वयं मीलनीया, द्वात्रिंशदाविंशतसहस्राणामेकत्र मीलने यथोक्तसङ्ख्याया अ-
 वश्यं भावात् ॥ सम्प्रति नामान्वर्थं पिष्टच्छिपुराह—‘से केण्ट्रेणं भंते !’ इत्यादि, अथ केनार्थैर्नैवमुच्यते नीलवद्भूयो नीलवद्-
 भूदः ? इति, भगवानाह—गौतम ! नीलवद्भूदे तत्र तत्र देशे तस्य देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे बहूनि ‘उत्पलानि’ पद्यानि याव-
 त्सहस्रपत्राणि नीलवद्भूदप्रभाणि—नीलवन्नाम इदाकाराणि ‘नीलवद्दर्णानि’ नीलवन्नामवर्षधरपर्वतस्तद्वर्णानि नीलानीति भावः;
 नीलवन्नामा च नागकुमाररेन्द्रो नागकुमारराजो महर्द्धिक इत्यादि यमकदेववन्निरवशेषं वक्तव्यं यावद्विहरति, ततो यस्मात्तद्व्रतानि
 पद्यानि नीलवद्दर्णानि नीलवन्नामा च तदधिपतिर्देवस्ततस्तद्योगाद्सौ नीलवन्नामा भूदः; तथा चाह—‘से एण्ट्रेण’मित्यादि ॥ ‘कहि
 णं भंते ! नीलवंतदहस्से’त्यादि राजधानीविषयं सूत्रं समस्तमपि प्राप्तम् ॥

नीलवंतदहस्स णं पुरत्थिमपद्यत्थिमेणं दस जोयणाहं अबाधाए एत्थ णं दस दस कंषणगप-

३ प्रतिपत्तौ
 नीलवद्भू-
 दाधि०
 उद्देशः २
 सू० १४९

॥ २९० ॥

व्वता पणत्ता, ते णं कंचणगपव्वता एगमेगं जोयणसतं उहुं उच्चत्तेणं पणवीसं २ जोयणाइं
 उव्वेहेणं मूले एगमेगं जोयणसतं विक्खंभेणं मज्झे पणत्तरिं जोयणाइं [आयाम]विक्खंभेणं
 उवरिं पण्णासं जोयणाइं विक्खंभेणं मूले तिणिण सोले जोयणसते किंचिविसेसाहिए परिक्खे-
 वेणं मज्झे दोन्नि सत्ततीसे जोयणसते किंचिविसेसाहिए परिक्खेवेणं उवरिं एगं अट्ठावणं जो-
 यणसतं किंचिविसेसाहिए परिक्खेवेणं मूले विच्छिण्णा मज्झे संखित्ता उरिंप तणुया गोपुच्छसं-
 टाणसंठिता सव्वकंचणमया० अच्छा, पत्तेयं २ पडमवरवेतिया० पत्तेयं २ वणसंडपरिविक्खत्ता ॥
 तेसि णं कंचणगपव्वताणं उरिंप बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे जाव आसयंति० तेसि णं० पत्तेयं
 पत्तेयं पासायवडंसगा सहुवावट्ठिं जोयणाइं उहुं उच्चत्तेणं एकतीसं जोयणाइं कोसं च विक्खंभेणं
 मणिपेट्टिया दोजोयणिया सीहासणं सपरिवारा ॥ से केणट्ठेणं भंते! एवं बुच्चति—कंचणगपव्वता
 कंचणगपव्वता?, गोयमा! कंचणगेसु णं पव्वतेसु तत्थ तत्थ वावीसु उप्पलाइं जाव कंचणगव-
 ण्णाभातिं कंचणगा जाव देवा महिड्डीया जाव विहरंति, उत्तरेणं कंचणगाणं कंचणियाओ
 रायहाणीओ अणंमि जंबू० तहेव सव्वं भाणितव्वं ॥ कहि णं भंते! उत्तराए कुराए उत्तरकु-
 रुदहे पणत्ते?, गोयमा! नीलवंतदहस्स दाहिणेणं अद्धचोत्तीसे जोयणसते, एवं सो चेव गमो
 णेतव्वो जो णीलवंतदहस्स सव्वेसिं सरिसको दहसरिनामा य देवा, सव्वेसिं पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं

कंचणगपव्वता दस २ एकप्पमाणा उत्तरेणं रायहाणीओ अण्णंमि जंजुहीवे । कहि णं भंते !
चंदइहे एरावणइहे मालवंतइहे एवं एक्केओ णेयव्वो ॥ (सू० १५०)

‘नीलवंतदहस्स ण’मित्यादि, नीलवतो ऋदस्य ‘पुरत्थिमपच्चत्थिमेण’ति पूर्वस्थां पश्चिमायां च दिशि प्रत्येकं दश दश योज-
नान्यबाधया कृतेति गम्यते, अपान्तराले मुक्तेति भावः, दश दश काञ्चनपर्वता दक्षिणोत्तरश्रेण्या प्रज्ञप्ताः, ते च काञ्चनकाः प-
र्वताः प्रत्येकमेकं योजनशतमूर्द्धुमुच्चैस्त्वेन पञ्चविंशतियोजनान्युद्देशेन मूले एकं योजनशतं विष्कम्भेन मध्ये पञ्चसप्ततियोजनानि विष्क-
म्भेन उपरि पञ्चाशद् योजनानि विष्कम्भेन, मूले त्रीणि पौडशोत्तराणि योजनशतानि ३१६ किञ्चिद्विशेषाधिकानि परिक्षेपेण मध्ये
द्वे सप्तविंशे योजनशते २२७ किञ्चिद्विशेषोने परिक्षेपेण उपर्येकमष्टापञ्चाशं योजनशतं १५८ किञ्चिद्विशेषोने परिक्षेपेण, अत एव
मूले विस्तीर्णा मध्ये सङ्घिता उपरि तनुकाः अत एव गोपुच्छसंस्थानसंस्थिताः सर्वासना कनकमयाः ‘अच्छा जाव पडिरूवा’ इति
प्रागवत् । तथा प्रत्येकं प्रत्येकं पद्मवरवेदिकया परिक्षिप्ताः प्रत्येकं वनपण्डपरिक्षिप्ताश्च, पद्मवरवेदिकावनपण्डवर्णनं प्रागवत् ॥
‘तेसि ण’मित्यादि, तेषां काञ्चनपर्वतानामुपरि बहुसमरमणीया भूमिभागाः प्रज्ञप्ताः, तेषां च वर्णनं प्राग्वत्तावद्भक्तव्यं यावत्तृणानां
समीनां च शब्दवर्णनमिति ॥ ‘तेसि ण’मित्यादि, तेषां बहुसमरमणीयानां भूमिभागानां बहुमध्यदेशभागे प्रत्येकं प्रत्येकं प्रासादाव-
तंसकाः प्रज्ञप्ताः, प्रासादवक्तव्यता यमकपर्वतोपरि प्रासादावतंसकयोरिव निरवशेषा वक्तव्या यावत्सपरिवारसिंहासनवक्तव्यतापरिस-
माप्तिः ॥ सम्प्रति नामान्वर्थं पिपुच्छिपुरिदमाह—‘से केणट्टेण’मित्यादि प्राग्वन्नवरं यस्मादुत्पलादीनि काञ्चनप्रभानि काञ्चननामानश्च
देवास्तत्र परिवसन्ति ततः काञ्चनप्रभोत्पलादियोगात् काञ्चनकाभिधेदेवस्वामिकत्वात् ते काञ्चनका इति, तथा चाह—‘से एएणट्टे-

३ प्रतिपत्तौ
काञ्चनप-
र्वताधि०
उद्देशः २
सू० १५०

॥ २९१ ॥

ण'मित्यादि । काञ्चनिकाश्च राजधान्यो यमिकाराजधानीवद् वक्तव्याः ॥ 'कहि णं भंते !' इत्यादि, क भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे उ-
 त्तर्कुरुषु कुरुषु उत्तरकुरुहदो नाम ऋदः प्रज्ञप्तः?, भगवानाह—गौतम ! नीलवतो हृदस्य दाक्षिणाल्याश्चरमपर्यन्तादष्टौ 'चतुस्त्रिंशानि'
 चतुस्त्रिंशदधिकानि योजनशतानि चतुरश्र योजनस्य सप्तभागान् अबाधया कृत्वेति गम्यते शीताया महानद्या बहुमध्यदेशभागे अत्रो-
 त्तर्कुरुनामा ऋदः प्रज्ञप्तः, यथैव प्राग् नीलवतो हृदस्यायामविष्कम्भोद्धेधपद्मवरवेदिकावनषण्डत्रिसोपानप्रतिरूपकतोरणमूलभूतम-
 हापद्माष्टशतपद्मपरिवारपद्मशेषपद्मपरिक्षेपत्रयवक्तव्यतोक्ता तथैवहाव्यन्यूनान्तिरिक्ता वक्तव्या ॥ नामकरणं पिष्टच्छिष्टुरिदमाह—
 'से केणठ्ठेणं भंते !' इत्यादि प्राग्वन्नवरसुत्पलादीनि यस्माद् 'उत्तरकुरुहृदप्रभाणि' उत्तरकुरुहृदाकाराणि तेन तानि तदाकारयो-
 गात् उत्तरकुरुनामा च तत्र देवः परिवसति तेन तद्योगाद् हृदोऽप्युत्तरकुरुः, न चैवमितरेतराश्रयदोषप्रसङ्गः, उभयेयामपि नाम्ना-
 मनादिकालं तथा प्रवृत्तेः, एवमन्यत्रापि निर्दोषता भावनीया, उत्तरकुरुनामा च तत्र देवः परिवसति, तद्वक्तव्यता च नीलवन्नागकुमार-
 वद्वक्तव्या, ततोऽव्यसावुत्तरकुरुरिति, राजधानीवक्तव्यता काञ्चनकपर्वतवक्तव्यता च राजधानीपर्यवसाना प्राग्वत् ॥ चन्द्रहृदव-
 क्तव्यतामाह—'कहि णं भंते !' इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! उत्तरकुरुहृदस्य दाक्षिणाल्याश्चरमान्तादर्वाग् दक्षिणस्यां
 दिशि अष्टौ चतुस्त्रिंशानि योजनशतानि चतुरश्र सप्तभागान् योजनस्याबाधया कृत्वेति शेषः शीताया महानद्या बहुमध्यदेशभागे 'अत्र'
 अस्मिन्नवकाशे उत्तरकुरुषु कुरुषु चन्द्रहृदो नाम ऋदः प्रज्ञप्तः, अस्यापि नीलवद् हृदस्येवायामविष्कम्भोद्धेधपद्मवरवेदिकावनषण्डत्रि-
 सोपानप्रतिरूपकतोरणमूलभूतमहापद्माष्टशतपद्मपरिवारपद्मशेषपद्मपरिक्षेपत्रयवक्तव्यता वक्तव्या, नामान्वर्थसूत्रमपि तथैव, नवरं य-
 स्मादुत्पलादीनि 'चन्द्रहृदप्रभाणि' चन्द्रहृदाकाराणि चन्द्रवर्णानि चन्द्रनामा च देवस्तत्र परिवसति तस्माच्चन्द्रहृदाभोत्पलादियो-

गाभद्रदेवस्वामिकल्याण चन्द्रद्द इति, चन्द्राराजधानीवक्तव्यता काश्चनपर्वतवक्तव्यता च राजधानीपर्यवसाना प्राग्वत् ॥ साम्प्र-
तमेरावतद्दवक्तव्यतामाह—‘कहि णं भंते’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं पाठसिद्धं, निर्वचनमाह—गौतम! चन्द्रद्दस्य दक्षिणात्यापरमान्ताव-
र्वाग् दक्षिणस्यां दिशि अष्टौ चतुर्दशानि योजनशतानि चतुरश्र सप्तभागान् योजनस्याथाधया कृत्वेति शेषः शीताया महानया
बहुमध्यदेशभागे ‘अत्र’ एतस्मिन्नवकाशे ऐरावतद्दो नाम द्दः प्रकृतः, अस्यापि नीलवन्नामो द्दस्येवायामविष्कम्भभादिवक्तव्यता परिक्षेप-
पर्यवसाना वक्तव्या, अन्यर्थसूत्रमपि तथैव; नवरं यस्मादुत्पलादीनि ऐरावतद्दप्रभागि, ऐरावतो नाम हस्ती तद्वर्णानि च ऐरावतश्च
नामा तत्र देवः परिवसति तेन ऐरावतद्द इति, ऐरावताराजधानी विजयराजधानीवत् काश्चनकपर्वतवक्तव्यतापर्यवसाना तथैव ॥
अधुना माल्यवन्नामद्दवक्तव्यतामाह—‘कहि णं भंते’ इत्यादि युगमं, भगवानाह—गौतम! ऐरावतद्दस्य दक्षिणात्यापरमान्ताव-
र्वाग् दक्षिणस्यां दिशि अष्टौ चतुर्दशानि योजनशतानि चतुरश्र सप्तभागान् योजनस्य अथाधया कृत्वेति शेषः शीताया महानया बहु-
मध्यदेशभागे ‘अत्र’ एतस्मिन्नवकाशे उत्तरकुरुपु कुरुपु माल्यवन्नामा द्दः प्रकृतः, स च नीलवद्ददवदायामविष्कम्भभादिना ताव-
द्दकव्यो यावत्पश्चवक्तव्यतापरिसमाप्तिः, नामान्वर्थसूत्रमपि तथैव यस्मादुत्पलादीनि ‘माल्यवद्ददप्रभागि’ माल्यवद्ददवाकाराणि,
माल्यवन्नामा वक्षस्कारपर्वतस्तद्वर्णानि—तद्वर्णोभानि माल्यवन्नामा च तत्र देवः परिवसति तेन माल्यवद्दद इति, माल्यवतीराज-
धानी विजयाराजधानीवद्द वक्तव्या काश्चनकपर्वतवक्तव्यताप्राग्वत् ॥ सम्प्रति जम्बूद्वीपवक्तव्यतामाह—

कहि णं भंते! उत्तरकुराप २ जंबुसुवंसणाए जंबुपेठे नामं पेठे पणत्से?, गोधमा! जंबुद्वीपे २
मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरपुरच्छिमेणं नीलधंतस्स वासधरपव्वतस्स ब्राह्मिणेणं मालबंतस्स बक्खा-

३ प्रतिपद्यौ
काश्चनप-
र्वताधि०
उद्देशः २
सू० १५०

॥ २९२ ॥

रपव्वयस्स पच्चत्थिमेणं गंधमादणस्स वक्खारपव्वयस्स पुरत्थिमेणं सीताए महाणदीए पुरत्थि-
 मिह्ले कूले एत्थ णं उत्तरकुरुराए जंबूपेढे नाम पेढे पंचजोयणसताहं आयामविकखंभेणं पण्णरस
 एक्कासीते जोयणसते किंचिविसेसाहिए परिकखेवेणं बहुमज्झदेसभाए बारस जोयणाहं बाह-
 ह्लेणं तदाणंतरं च णं माताए २ पदेसे परिहाणीए सव्वेसु चरमंतिसु दो कोसे बाहह्लेणं पण्णसे
 सव्वजंबूणतामए अच्छे जाव पडिरूवे ॥ से णं एगाए पडमवरवेइयाए एगेण य वणसंढेणं स-
 व्वतो समंता संपरिकखेत्ते वण्णओ दोणहवि । तस्स णं जंबुपेढस्स चडहिसिं चत्तारि तिसोवा-
 णपडिरूवगा पण्णत्ता तं चेव जाव तोरणा जाव चत्तारि छत्ता ॥ तस्स णं जंबूपेढस्स उट्पि
 बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते से जहाणामए आलिंगपुक्खरेतिवा जाव मणि० ॥ तस्स णं
 बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं एगा महं मणिपेढिया पण्णत्ता अट्ट
 जोयणाहं आयामविकखंभेणं चत्तारि जोयणाहं बाहह्लेणं मणिमती अच्छा सण्हा जाव पडिरूवा ॥
 तीसे णं मणिपेढियाए उवरि एत्थ णं महं जंबूसुदंसणा पण्णत्ता अट्टजोयणाहं उट्टं उच्चत्तेणं
 अट्टजोयणं उव्वेहेणं दो जोयणातिं खंधे अट्ट जोयणाहं विकखंभेणं छ जोयणाहं विडिमा बहुम-
 ज्झदेसभाए अट्ट जोयणाहं विकखंभेणं सातिरेगाहं अट्ट जोयणाहं सव्वगेणं पण्णत्ता, वहरा-
 मयमूला रयतसुपतिट्ठियविडिमा, एवं चेतियरूक्खवण्णओ जाव सव्वो रिट्टामयविडलकंदा

बेरुलियरुहरकखंधा सुजायवरजायरूपहमगविसालसाला नाणामणिरयणविहिसाहृप्पसाह-
 बेरुलियपत्तवणिल्लपत्तिविंटा जंबूणयरत्तामउयसुकुमालपवालपह्वंबंकरुधरा विचित्तमणिरयणसुर-
 हिक्कुसुमा फलभारनभियसाला सच्छाया सप्पभा सस्सिरीया सउज्जोया अहियं मणोनिन्वुइ-
 करा पासाईया दरिसणिल्ला अभिरूवा पडिरूवा ॥ (सू० १५१)

'कहि णं भंते!' इत्यादि, क भदन्त! जम्बूद्वीपे द्वीपे उत्तरकुरुपु जम्बवा: सुदर्शनाया:, जम्बवा हि द्वितीयं नाम सुदर्शनेति तत्
 उक्तं सुदर्शनाया इति, जम्बवा: सम्बन्धि पीठं जम्बूपीठं नाम पीठं प्रज्ञप्तं?, भगवानाह—गौतम! मन्दरस्य पर्वतस्य 'उत्तरपूर्वेण'
 उत्तरपूर्वस्थां नीलवतो वर्षधरपर्वतस्य 'दक्षिणेन' दक्षिणतो गन्धमादनस्य वक्षस्कारपर्वतस्य 'पूर्वेण' पूर्वस्थां दिशि माल्यवतो वक्ष-
 स्कारपर्वतस्य पश्चिमायां शीताया महानद्या: पूर्वस्यामुत्तरकुरुपूर्वाद्दस्य बहुमध्यदेशभागे 'अत्र' एतस्मिन्नवकाशे उत्तरकुरुपु कुरुपु
 जम्बवा: सुदर्शनापरनामिकाया जम्बूपीठं प्रज्ञप्तं, पश्च योजनशतान्यायामविष्कम्भाभ्यामेकं योजनसहस्रं पश्चैकाशीतानि योजनश-
 तानि किञ्चिद्विशेषाविकानि १५८१ परिक्षेपेण, बहुमध्यदेशभागे द्वादश योजनानि बाहल्येन, तदनन्तरं च मात्रया २ परिहीयमानं
 चरमपर्यन्तेषु द्वौ क्रौशौ बाहल्येन सर्वासना जाम्बूनदमयम्, 'अच्छे' इत्यादि विशेषणकदम्बकं प्रागवत्, उक्तञ्च—“जम्बूनयामयं
 जम्बूपीठमुत्तरकुराए पुव्वद्धे । सीयाए पुव्वद्धे पंचसयायामविकलंबं ॥ १ ॥ पञ्चसेक्कासीए साहीए परिहिमज्जावाहलं । जोयणहु-
 छक्कमसो हायंतंतेसु दो कोसा ॥ २ ॥” 'से ण'मित्यादि 'तत्' जम्बूपीठमेकया पञ्चवस्त्रेवेदिकया एकेन वनखण्डेन 'सर्वतः' सर्वासु
 दिक्षु 'समन्ततः' सामस्येन परिक्षिप्तं, वेदिकावनपण्डयोर्वर्णकः प्रागवद्वक्तव्यः । तस्य च जम्बूपीठस्य चतुर्दिशि एकैकस्यां दिशि

३ प्रतिपत्ती
 जम्बूपीठा-
 धिकारः
 उद्देशः २
 सू० १५१

॥ २९३ ॥

एकत्रिसोपानप्रतिरूपकभावेन चत्वारि त्रिसोपानप्रतिरूपकाणि—प्रतिविशिष्टरूपाणि त्रिसोपानानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—एकं पूर्वस्यामेकं
 दक्षिणस्यामेकं पश्चिमायामेकमुत्तरस्याम् ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां च त्रिसोपानप्रतिरूपकाणामथमेतद्रूपो वर्णावासः प्रज्ञप्तः; तद्यथा—वज्र-
 मया नेमा भूमेरूर्ध्वमुद्रच्छन्तः प्रदेशा इत्यादि जगत्पुपरिवाप्यादित्रिसोपानवत्तावद्वक्तव्यं यावन्नानामणिमथान्यवल्म्बनानि अवल-
 म्बनवाहाश्च, तोरणान्यपि प्राग्वद्वाच्यानि ॥ 'तस्स णं जंबूपटस्स ण'मित्यादि, जम्बूपीठस्योपरि बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः;
 स च 'से जहानामए आलिंगपुक्खरेइ वा' इत्यादि विजयाराजधान्युपकारिकालयनवत्तावद्वक्तव्यो यावन्मणीनां स्पर्शवक्तव्यतापरिस-
 माप्तिः; यावच्च बहवो वानमन्तरा देवा देव्यश्चासते शेरते यावद् विहरन्तीति ॥ 'तस्स ण'मित्यादि, तस्य बहुसमरमणीयस्य भूमि-
 भागस्य बहुमध्यदेशभागे, अत्र महत्येका मणिपीठिका प्रज्ञप्ता, अष्टौ योजनान्यायामविष्कम्भाभ्यां चत्वारि योजनानि बाहल्येन सर्वो-
 त्सना मणिमयी 'अच्छा जाव पडिरूवा' इति प्राग्वत् ॥ 'तीसे ण'मित्यादि, तस्या मणिपीठिकाया उपरि बहुमध्यदेशभागे, अत्र
 महती जम्बूः सुदर्शना प्रज्ञप्ता, अष्टौ योजनान्यूर्ध्वमुच्चैस्त्वेन, अर्द्धयोजनमुद्धेदेन, द्वे योजने स्कन्धः षड् योजनानि विडिमा—ऊर्ध्व
 विनिर्गता शाखा बहुमध्यदेशभागे अष्टौ योजनान्यायामविष्कम्भाभ्यां, सातिरेकान्यष्टौ योजनानि 'सर्वाग्नेण' उद्धेधोच्चैस्त्वपरिमाणमी-
 लनेन, तस्याश्च जम्बवा वज्रमयानि मूलानि यस्याः सा वज्रमयमूला 'रथयसुपइट्टियविडिमा' इति रजता—रजतमयी सुप्रतिष्ठिता
 विडिमा—बहुमध्यदेशभागे ऊर्ध्वं विनिर्गता यस्याः सा रजतसुप्रतिष्ठितविडिमा, ततः पूर्वपदेन विशेषणसमासः; 'रिट्टामयविउलकंदा
 वेरुलियरुइलखंधा' रिष्टमयो—रिष्टरत्नमयः (विपुलः) कन्दो यस्याः सा रिष्टरत्नमयकन्दा, तथा वैडूर्यरत्नमयो रुचिरो—दीप्यमानः
 स्कन्धो यस्याः सा वैडूर्यरुचिरस्कन्धा, ततः पूर्वपदेन कर्मधारयसमासः; 'सुजायवरजायरूपढमगविसालसाला' सुजातं—मूल-

ब्रव्यशुद्धं वरं-प्रधानं यत् जातरूपं तदालकाः प्रथमका-मूलभूता विशालाः-शाखा यस्याः सा सुजातवरजातरूपप्रथमकवि-
 शालंशालाः 'नाणामणिरयणविहसाहृप्पसाहवेरुलियपत्तवणिज्जपत्तविंटा' नानामणिरत्नानां-नानामणिरत्नाभिका विविधा
 शाखाप्रशाखा यस्याः सा तथा तथा वैद्वर्याणि-वैद्वर्यरत्नमयानि पत्राणि यस्याः सा तथा तपनीयानि-तपनीयमयानि पत्रद्वन्तानि यस्याः
 सा तथा, ततः पद्द्वय २ मीलेनेन कर्मधारयः नानामणिरत्नविधिशशाखाप्रशाखावैद्वर्यपत्रतपनीयपत्रद्वन्ताः, अपरे सौवर्णिक्यो मूल-
 शाखाः प्रशाखा रजतमव्य इत्युचुः, 'जंबूणयरत्तमउयसुकुमालपवालपल्लवंकुरधरा' जाम्बूनदनामकसुवर्णविशेषमया रत्ता-रत्त-
 वर्णा मृदवो-मनोज्ञाः सुकुमाराः-सुकुमारस्पर्शा ये प्रवाला-ईपदुन्मीलितपत्रभावाः पल्लवाः संजातपरिपूर्णप्रथमपत्रभावरूपा रत्ता-रत्त-
 प्रथमसुद्धिद्यमाना अङ्कुरास्तान् धरन्तीति जाम्बूनदरत्तमृदुकसुकुमारप्रवालपल्लवाङ्कुरधराः, कचित्पाठः-—'जंबूणयरत्तमउयसुकुमालको-
 मलपल्लवंकुररगसिहरा' तत्र जाम्बूनदानि रत्तानि मृदूनि-अकठिनानि सुकुमाराणि-अर्कशस्पर्शानि कोमलानि-मनोज्ञानि प्रवालप-
 ल्लवाङ्कुरा-यथोदितस्वरूपा अप्रशिलराणि च यस्याः सा तथा, अन्ये तु जाम्बूनदमया अग्रप्रवाला अङ्कुरापरपर्याया राजता इत्याहुः;
 'विचित्तमणिरयणसुरभिसुकुमफलभारनमियसाला' विचित्रमणिरत्नानि-विचित्रमणिरत्नमयानि सुरभीणि कुसुमानि फलानि
 च तेषां भरेण नमिता-नामं ग्राहिताः शालाः-शाखा यस्याः सा तथा, उक्तञ्च-—'मूला वहरमया से कंदो खंधो य रिट्टवेरुल्लिओ ।
 सौवर्णियसाहृप्पसाह तद् जायरूवा य ॥ १ ॥ विडिमा रययवेरुल्लियपत्तवणिज्जपत्तविंटा य । पल्लव अगपवाला जंबूणयरयया
 तीसे ॥ ३ ॥' 'रयणमयापुप्फफला' इति 'सच्छाया' इति सती-शोभना छाया यस्याः सा सच्छाया, तथा सती-शोभना प्रभा

३ प्रतिपत्तौ
 जम्बूपीठा-
 धिकारः
 उद्देशः २
 सू० १५१

वा-
 भे०
 गि-
 त्तिः
 १ ॥

शुद्धाः सा सत्यभा, अत एव सश्रीका सह उद्द्योतो यथा मणिरत्नानामुद्द्योतभावात् सोद्द्योता अधिक-अतिशयेन मनोनिर्वृति
 हरी 'पासाईया' इत्यादि पद्मचतुष्टयं प्राग्वत् ॥

जंबूए णं सुदंसणाए चउदिसिं चत्तारि साला पणत्ता, तंजहा—पुरत्थिमेणं दक्खिणेणं पच्चत्थि-
 मेणं उत्तरेणं, तत्थणं जे से पुरत्थिमिल्ले साले एत्थ णं एगे महं भवणे पणत्ते एगं कोसं आयामेणं
 अद्धकोसं विक्खंभेणं देसूणं कोसं उहुं उच्चत्तेणं अणेगखंभं वण्णओ जाव भवणस्स दारं तं चेव
 पमाणं पंचधणुसतातिं उहुं उच्चत्तेणं अह्हाइज्जाइं विक्खंभेणं जाव वणमालाओ भूमिभागा उ-
 ल्लोया मणिपेढिया पंचधणुसतिया देवसयणिल्लं भाणियव्वं ॥ तत्थ णं जे से दाहिणिल्ले साले एत्थ
 णं एगे महं पासायवडंसए पणत्ते, कोसं च उहुं उच्चत्तेणं अद्धकोसं आयामविक्खंभेणं अब्भु-
 ग्गयमूसियं अंतो बहुसमं उल्लोता । तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए
 सीहासणं सपरिवारं भाणियव्वं । तत्थ णं जे से पच्चत्थिमिल्ले साले एत्थ णं पासायवडंसए
 पणत्ते तं चेव पमाणं सीहासणं सपरिवारं भाणियव्वं, तत्थ णं जे से उत्तरिल्ले साले एत्थ णं
 एगे महं पासायवडंसए पणत्ते तं चेव पमाणं सीहासणं सपरिवारं । तत्थ णं जे से उवरिम-
 विडिमे एत्थ णं एगे महं सिद्धायतणे कोसं आयामेणं अद्धकोसं विक्खंभेणं देसूणं कोसं उहुं
 उच्चत्तेणं अणेगखंभसतसन्निविट्ठे वण्णओ तिदिसिं तओ दारा पंचधणुसता अह्हाइज्जधणुसयवि-

कलंभा मणिपेढिया पंचधनुसतिया देवच्छंदओ पंचधनुसतविकलंभो सातिरेगपंचधनुसउचत्ते ।
 तत्थ णं देवच्छंदए अट्टसयं जिणपडिमाणं जिणुस्सेधप्पमाणं, एवं सब्वा सिद्धायतणवत्त-
 व्वया भाणियव्वा जाव धूवकडुच्छुया उत्तिमागारा सोलसविधेहिं रयणेहिं उवेए चेव जंबू णं
 सुदंसणा मूले बारसहिं पडमवरवेदियाहिं सब्वतो समंता संपरिक्खित्ता, ताओ णं पडमवरवे-
 तियाओ अद्धजोयणं उहुं उचत्तेणं पंचधनुसताइं विकलंभेणं वणणओ ॥ जंबू सुदंसणा अण्णेणं
 अट्टसतेणं जंबूणं तयद्धुचत्तप्पमाणमेत्तेणं सब्वतो समंता संपरिक्खित्ता ॥ ताओ णं जंबूओ च-
 त्तारि जोयणाइं उहुं उचत्तेणं कोसं चोव्वेधेणं जोयणं खंधो कोसं विकलंभेणं तिण्णि जोयणाइं
 विडिमा बहुमज्झदेसभाए चत्तारि जोयणाइं विकलंभेणं सातिरेगाइं चत्तारि जोयणाइं सब्व-
 ग्गेणं वइरामयमूला सो चेव चेतियरूक्खवणणओ ॥ जंबूए णं सुदंसणाए अवरुत्तरेणं उत्तरेणं
 उत्तरपुरत्थिमेणं एत्थ णं अणाढियस्स चउण्हं सामाणियसाहस्सीणं चत्तारि जंबूसाहस्सीओ पण्ण-
 साओ, जंबूए सुदंसणाए पुरत्थिमेणं एत्थ णं अणाढियस्स देवस्स चउण्हं अगमहिंसीणं चत्तारि
 जंबूओ पण्णत्ताओ, एवं परिवारो सब्वो णायव्वो जंबूए जाव आयरक्खणं ॥ जंबू णं सुदंसणा
 तिहिं जोयणसतेहिं वणसंडेहिं सब्वतो समंता संपरिक्खित्ता, तंजहा—पढमेणं दोचेणं तच्चेणं ।
 जंबूए सुदंसणाए पुरत्थिमेणं पढमं वणसंडं पण्णासं जोयणाइं ओगाहित्ता एत्थ णं एगे महं

३ प्रतिपत्तौ
 जम्बूवृक्षा-
 धिकारः
 उद्देशः २
 सू० १५२

॥ २९५ ॥

भवणे पणत्ते, पुरत्थिमिह्ले भवणसरिसे भाणियव्वे जाव सयणिल्लं, एवं दाहिणेणं पच्चत्थिमेणं
 उत्तरेणं ॥ जंबूए णं सुदंसणाए उत्तरपुरत्थिमेणं पढमं वणसंडं पण्णासं जोयणाइं ओगाहित्ता च-
 सारि णंदापुक्खरिणीओ पणत्ता, तंजहा—पडमा पडमप्पभा चेव कुमुदा कुमुयप्पभा ।
 ताओ णं णंदोओ पुक्खरिणीओ कोसं आयामेणं अद्धकोसं विक्खंभेणं पंचघणुसयाइं उव्वेहेणं
 अच्छाओ सण्हाओ लण्हाओ घट्ठाओ मट्ठाओ णिप्पंकाओ णीरयाओ जाव पडिरूवाओ वण्णाओ
 भाणियव्वो जाव तोरणत्ति ॥ तासि णं णंदापुक्खरिणीणं बहुमज्झंदेसभाए एत्थ णं पासाय-
 वडंसए पणत्ते कोसप्पमाणे अद्धकोसं विक्खंभो सो चेव सो वण्णाओ जाव सीहासणं सपरि-
 वारं । एवं दक्खिणपुरत्थिमेणवि पण्णासं जोयणा० चत्तारि णंदापुक्खरिणीओ उप्पलगुम्मा
 नल्लिणा उप्पला उप्पल्लज्जला तं चेव पमाणं तहेव पासायवडंसगो तप्पमाणो । एवं दक्खिणपच्चत्थि-
 मेणवि पण्णासं जोयणाणं परं—भिंगा भिंगणिभा चेव अंजणा कज्जलप्पभा, सेसं तं चेव । जंबूए णं
 सुदंसणाए उत्तरपुरत्थिमे पढमं वणसंडं पण्णासं जोयणाइं ओगाहित्ता एत्थ णं चत्तारि णंदोओ
 पुक्खरिणीओ पणत्ताओ तं०—सरिकंता सिरिमहिया सिरिचंदा चेव तह्य सिरिणिलया । तं चेव
 पमाणं तहेव पासायवडंसओ ॥ जंबूए णं सुदंसणाए पुरत्थिमिह्लस्स भवणस्स उत्तरेणं उत्तरपुर-
 त्थिमेणं पासायवडंसगस्स दाहिणेणं एत्थ णं एगे महं कूडे पणत्ते अट्ठ जोयणाइं उट्ठं उच्चत्तेणं

मूले बारस जोयणाहं विक्रंभेणं मज्झे अट्ट जोयणाहं आयामविक्रंभेणं उवरिं चत्तारि जोय-
 णाहं आयामविक्रंभेणं मूले सातिरेगाहं सत्तासीसं जोयणाहं परिकखेवेणं मज्झे सातिरेगाहं
 पणुवीसं जोयणाहं परिकखेवेणं उवरिं सातिरेगाहं बारस जोयणाहं परिकखेवेणं मूले विच्छिन्ने
 मज्झे संखित्ते उप्पिं तणुए गोपुच्छसंठाणसंठिए सब्वजंबूणयामए अच्छे जाव पडिरूवे, से णं
 एगाए पउमवरवेइयाए एगेणं वणसंडेणं सब्वतो समंता संपरिक्खित्ते द्रोणहवि वण्णओ ॥ तस्स
 णं कूडस्स उवरि बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पणत्ते जाव आसयंति० ॥ तस्स णं बहुसमरमणि-
 ज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झेदसभाए एगं सिद्धायतणं कोसप्पमाणं सत्त्वा सिद्धायतणवत्त-
 व्वया । जंबूए णं सुदंसणाए पुरत्थिमस्स भवणस्स दाहिणेणं दाहिणपुरत्थिमिह्लस्स पासायव-
 डेंसगस्स उत्तरेणं एत्थ णं एगे महं कूडे पणत्ते तं चैव पमाणं सिद्धायतणं च । जंबूए णं सुदं-
 सणाए दाहिणिह्लस्स भवण० पुरत्थिमेणं दाहिणपुरत्थिमस्स पासायवडेंसगस्स पच्चत्थिमेणं
 एत्थ णं एगे महं कूडे पणत्ते, दाहिणस्स भवणस्स परतो दाहिणपच्चत्थिमिह्लस्स पासायवडेंस-
 गस्स पुरत्थिमेणं एत्थ णं एगे महं कूडे जंबूतो पच्चत्थिमिह्लस्स भवणस्स दाहिणेणं दाहिणपच्च-
 त्थिमिह्लस्स पासायवडेंसगस्स उत्तरेणं एत्थ णं एगे महं कूडे प० तं चैव पमाणं सिद्धायतणं च,
 जंबूए पच्चत्थिमभवणउत्तरेणं उत्तरपच्चत्थिमस्स पासायवडेंसगस्स दाहिणेणं एत्थ णं एगे महं

३ प्रतिपत्तौ
 जम्बूवृक्षा-
 धिकारः २
 उद्देशः २
 सू० १५२

॥ २९६ ॥

कूडे पणत्ते तं चेव पमाणं सिद्धायतणं च । जंबूए, उत्तरस्स भवणस्स पच्चत्थिमेणं उत्तरपच्चत्थि-
 मस्स पासायवडंगस्स पुरत्थिमेणं एत्थ णं एगे कूडे पणत्ते, तं चेव, जंबूए उत्तरभवणस्स पुर-
 त्थिमेणं उत्तरपुरत्थिमिह्लस्स पासायवडंगस्स पच्चत्थिमेणं एत्थ णं एगे महं कूडे पणत्ते, तं
 चेव पमाणं तहेव सिद्धायतणं । जंबू णं सुदंसणा अणणेहिं बह्वहिं तिलएहिं लउएहिं जाव राय-
 रुक्खेहिं हिंगुरुक्खेहिं जाव सब्वतो समंता संपरिक्खत्ता । जंबूते णं सुदंसणाए उवरिं बहवे
 अट्टमंगलगा पणत्ता, तंजहा—सोत्थियसिरिवच्छ० किण्हा चामरज्झया जाव छत्तातिच्छत्ता ॥
 जंबूए णं सुदंसणाए दुवालस णामधेज्जा पणत्ता, तंजहा—सुदंसणा अमोहा य, सुप्पबुद्धा ज-
 सोधरा । विदेहजंबू सोमणसा, णियया णिच्चमंडिया ॥ १ ॥ सुभद्दा य विसाला य, सुजाया
 सुमणीतिया । सुदंसणाए जंबूए, नामधेज्जा दुवालस ॥ २ ॥ से केणट्टेणं भंते ! एवं बुच्चह—जंबू-
 सुदंसणा ?, गोयमा ! जंबूते णं सुदंसणाते जंबूदीवाहिवती अणादिते णामं देवे महिह्ठीए जाव
 पलिओवमट्ठितीए परिवसति, से णं तत्थ चउण्हं सामाणियसाहस्सीणं जाव जंबूदीवस्स जं-
 बूए सुदंसणाए अणाढियाते य रायधाणीए जाव विहरंति । कहि णं भंते ! अणाढियस्स जाव
 समत्ता वत्तव्वया रायधाणीए महिह्ठीए । अदुत्तरं च णं गोयमा ! जंबूदीवे २ तत्थ तत्थ देसे
 तहिं २ बहवे जंबूरुक्खवा जंबूवणा जंबूवणसंडा णिच्चं कुसुमिया जाव सिरीए अतीव उवसोभे-

माणा २ चिह्नंति, से तेणहेणं गोयमा! एवं बुद्धह—जंबुदीवे २, अटुसरं च णं गोयमा! जंबुदी-
वस्स सासते णामथेज्जे पणणत्ते, जन्न कयावि णासि जाव णिचे ॥ (सू० १५२)

‘जंबूए ण’मित्यादि, जम्बवाः सुदर्शनायाश्चतुर्दिशि एकैकस्यां दिशि एकैकशाखाभावतश्चतस्रः शाखाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—एका पूर्वस्यामेका दक्षिणस्यामेका पश्चिमायामेकोत्तरस्यां, तत्र या सा पूर्वशाला, सूत्रे पुंस्त्वनिर्देश. प्राकृतत्वात्, ‘तरस ण’मित्यादि, तस्या बहुमध्यदेशभागे अत्र महदेकं भवनं प्रज्ञप्तं, क्रोशमायामतोऽर्द्धकोशं विष्कम्भतो देशोनं क्रोशमूर्द्धसुबैस्त्वेन, तस्य वर्णको द्वारादिवक्तव्यता च प्रागु-
क्तमहापद्मवत्, तथा चाह—‘पमाणाइया महापउमवत्तव्वया भाणियव्वा अहीणमइरित्ता जाव उप्पलहत्थगा’ इति ॥ ‘तत्थ ण’मि-
त्यादि, तत्र या सा दक्षिणाला शाखा तस्या बहुमध्यदेशभागे अत्र महानेरुः प्रासादावतंसरुः प्रज्ञप्तः, क्रोशमेकमूर्द्धसुबैस्त्वेन, अर्द्ध-
कोशं विष्कम्भेन, ‘अब्भुगगयमूसियपहसिया इवे’त्यादि तद्वर्णनमुपयुद्धोचवर्णनं भूमिभागवर्णनं मणिपीठिकावर्णनं सिंहासनवर्णनं
च प्राग्वत्, नवरसत्र मणिपीठिका पञ्चधनुःशतान्यायामविष्कम्भाभ्यामर्द्धतृतीयानि धनुःशतानि वाहस्येन सिंहासनं च सपरिवारं
वाच्यमिति, तस्य च प्रासादावतंसकस्योपरि बहून्यष्टावष्टौ स्वस्तिकादीनि मङ्गलकानीत्यादि तावद्वक्तव्यं यावद्बहवः सहस्रपत्रहस्तका
इति, यथा च दक्षिणस्यां शालायां प्रासादावतंसक उक्तस्तथा पश्चिमायामुत्तरस्यामपि च प्रत्येकं वक्तव्यः, जम्बवाः सुदर्शनाया
उपरि विडिमाया बहुमध्यदेशभागे सिद्धायतनं, तत्र पूर्वस्यां भवनमिव तावद्वक्तव्यं यावन्मणिपीठिकावर्णनं, तत्र ऊर्द्धमेवं वक्तव्यं—
‘तीसे ण’मित्यादि, तस्या मणिपीठिकाया उपरि अत्र महानेको देवच्छन्दकः प्रज्ञप्तः, एवं पञ्चधनुःशतान्यायामविष्कम्भाभ्यां पञ्चधनुः-
शतानि सातिरेकाणि ऊर्द्धसुबैस्त्वेन सर्वात्मना रत्नमयः, अच्छ इत्यादि पूर्ववद् यावत्प्रतिरूप इति । ‘तत्थ णं अटुसयं जिणपडिमाणं

३ प्रतिपत्तौ
जम्बूद्विधा-
धिकारः
उद्देशः २
सू० १५२

॥ २९७ ॥

जिणुस्सेहपमाणमेत्ताणं सन्निवित्ताणं चिद्धइ' इत्यादि पूर्ववत्तावद्वक्तव्यं यावत् 'अट्टसयं धूवककुच्छुयाणं सन्निवित्ताणं चिद्धइ' इति पदं, 'सिद्धायणरस उल्पि अट्टमंगला' इत्यादि पूर्ववत्तावद्वक्तव्यं यावत् 'सहस्सपत्तहत्थागा' इति, सर्वत्रापि च ठ्याख्याऽपि पूर्ववत् ॥ 'जंबू णं सुदंसणा' इत्यादि, जम्बूः सुदर्शना द्वादशभिः पद्मवरेदिकाभिः 'सर्वतः' सर्वासु दिक्षु 'समन्ततः' सामस्येन संपरिक्षिता । वेदिकावर्णनं प्राग्वत् । 'जंबू णं'मित्यादि, जम्बूः सुदर्शना अन्येन जम्बूनामशशेन तदर्द्धोच्चप्रमाणमात्रेण 'सर्वतः' सर्वासु दिक्षु 'समन्ततः' सामस्येन संपरिक्षिता । तदर्द्धोच्चप्रमाणमेव भावयति—'ताओ ण'मित्यादि, 'ताः' अष्टोत्तरशतसङ्ख्या जम्बवाः प्रत्येकं चत्वारि योजनान्यूर्ध्वमुखैस्त्वेन क्रोशमुद्धेन योजनमेकं स्कन्धः क्रोशं बाह्वयेन स्कन्धः, त्रीणि योजनानि विडिमा- ऊर्ध्वं विनिर्गता शाखा बहुमध्यदेशभागे चत्वारि योजनान्यायामविष्कम्भाभ्याम्, ऊर्द्धोधोरूपेण सातिरेकाणि चत्वारि योजनानि सर्वांप्रेण उद्धेपरिमाणमीलनेनेति भावः । 'वइरामयमूलरथयसुपइट्टिया विडिमा' इत्यादिवर्णनं पूर्ववत्तावद्वक्तव्यं यावदधिकं न्ययन- मनोनिर्धृत्तिकार्यं, प्रासादीया यावत्प्रतिरूपाः ॥ 'जंबूए णं'मित्यादि, 'जंबूए णं सुदंसणाए' इत्यादि, जम्बवाः सुदर्शनाया अवरो- त्तस्यासुत्तरस्यासुत्तरपूर्वस्थां, अत एवासु तिसृषु दिक्ष्वनाहृतस्य देवस्य जम्बूद्वीपाधिपतेश्चतुर्णां सामानिकसहस्राणां योग्यानि चत्वारि जम्बूसहस्राणि प्रशप्तानि, पूर्वस्थां चतस्रुणामप्रमाहिषीणां योग्यानि चतस्रो, महाजम्बवा दक्षिणपूर्वस्यामभ्यन्तरपर्वदोऽष्टानां देवसह- स्त्राणां योग्यान्यष्टौ जम्बूसहस्राणि, दक्षिणस्थां मध्यमपर्वदो दशानां देवसहस्राणां योग्यानि दश जम्बूसहस्राणि, दक्षिणापरस्थां बाह्य- पर्वदो द्वादश देवसहस्राणां योग्यानि द्वादश जम्बूसहस्राणि, अपरस्थां सप्तानामनीकाधिपतीनां योग्यानि सप्त महाजम्बवः, ततः स- र्वासु दिक्षु-षोडशानामारक्षदेवसहस्राणां योग्यानि षोडश जम्बूसहस्राणि प्रशप्तानि ॥ 'जंबू णं सुदंसणा' इत्यादि, सा जम्बूः सुद-

र्शना त्रिभिः शतकैः—योजनशतप्रमाणैर्वनपण्डैः 'सर्वतः' सर्वासु दिक्षु 'समन्ततः' सामर्थ्येन संपरिक्षिप्ता, तद्यथा—अभ्यन्तरकेन मध्येन वाहेन च । जम्बवाः सुदर्शनायाः पूर्वस्यां दिशि प्रथमं वनषण्डं पञ्चाशतं योजनान्यवगाह्यात्र महदेकं भवनं प्रज्ञप्तं, तच्च पूर्व-दिग्वर्तिभवनवद् वक्तव्यं यावत् शयनीयम् । जम्बवाः सुदर्शनाया दक्षिणतः प्रथमं वनषण्डं पञ्चाशतं योजनान्यवगाह्यात्र महदेकं भवनं प्रज्ञप्तं, एतदपि तथैव यावत् शयनीयं, एवं पश्चिमायासुत्तरस्यां च प्रत्येकं च प्रथमं वनषण्डं पञ्चाशतं योजनान्यवगाह्य भवनं वक्तव्यं यावत् शयनीयम् ॥ 'जंबूए ण'मित्यादि, जम्बवाः सुदर्शनाया उत्तरपूर्वस्यां—ईशानकोण इत्यर्थः प्रथमं वनषण्डं पञ्चाशतं योजनान्यवगाह्यात्र महत्यश्वतसो नन्दापुष्करिण्यः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—पूर्वस्यां पद्मा—पद्माभिधाना, दक्षिणस्यां पद्मप्रभा, पश्चिमायां कुमुदा, उत्तरस्यां कुमुदप्रभा, ताश्च नन्दापुष्करिण्यः प्रत्येकं क्रोशमायामेन अर्द्धक्रोशं विष्कम्भेन पञ्चधनुःशतान्युद्धेन, 'अच्छाओ सण्हाओ' इत्यादि पुष्करिणीवर्णनं प्राग्वत्समस्तं यावत्प्रत्येकं प्रत्येकं पद्मत्रवेदिकया परिक्षिप्ताः प्रत्येकं २ वनषण्डपरिक्षिप्ताः, पद्मत्रवेदिकावनषण्ड-वर्णनं प्राग्वत् ॥ 'तासि ण'मित्यादि, तासां पुष्करिणीनां प्रत्येकं चतुर्दिशि एकैकस्यां दिशि एकैकभावेन चत्वारि त्रिसोपानप्रतिरूप-काणि प्रज्ञप्तानि, तेषां वर्णकः प्राग्वत्, तोरणान्यपि तथैव, तासां पुष्करिणीनां बहुमध्यदेशभारोऽत्र महानेकः प्रासादावतंसकः प्रज्ञप्तः, स च जम्बूदृक्षदक्षिणपश्चिमशाखाभाविप्रासादावत् प्रमाणादिना वक्तव्यो यावत् 'सहस्सपत्तहत्थगा' इति पदं, सर्वत्रापि च सिंहासन-नमनादतदेवस्य सपरिवारम् । एवं दक्षिणपूर्वस्यां दक्षिणापरस्यासुत्तरापरस्यां च प्रत्येकं वक्तव्यं, नवरं नन्दापुष्करिणीनामनानालं, तच्चैदं—दक्षिणपूर्वस्यां पूर्वोदिकमेण उत्पलगुल्मा नलिना उत्पला उत्पलोज्ज्वला, दक्षिणपूर्वस्यां शृङ्गा शृङ्गनिभा अञ्जना कज्जलप्रभा, अपरोत्तरस्यां श्रीकान्ता श्रीचन्द्रा श्रीनिलया श्रीमहिता, उक्तञ्च—“पउमा पउमप्पभा चैव, कुमुया कुमुयप्पभा । उत्पलगुम्मा न-

३ प्रतिपत्तौ
 जम्बूदृक्षा-
 धिकारः
 उद्देशः २
 सू० १५२

॥ २९८ ॥

लिणा, उप्पला उप्पलुज्जलां ॥ १ ॥ भिंगा भिंगनिभा चेष, अंजणा कज्जलप्पभा । सिरिकंता सिरिचंदा, सिरिनिलया चेष सिरिम-
 हिया ॥ २ ॥ ” ‘जंबूए ण’मित्यादि, जम्बवाः सुदर्शनायाः पूर्वदिग्भावितो भवनस्योत्तरतः प्रासादावावतंसकस्य
 दक्षिणतोऽत्र महानेकः कूटः प्रज्ञप्तः, अष्टौ योजनान्यूर्ध्वसुबैस्त्वेन, मूलेऽष्टौ योजनानि विष्कम्भेन मध्ये षड् योजनानि उपरि चत्वारि
 योजनानि, मूले सातिरेकाणि पञ्चविंशतिर्योजनानि परिक्षेपतः मध्ये सातिरेकाण्यष्टादश योजनानि उपरि सातिरेकाणि द्वादश यो-
 जनानि परिक्षेपतः, तथा सति मूले विस्तीर्णो मध्ये सङ्घिस उपरि तनुकोऽत एव गोपुच्छसंस्थानसंस्थितः सर्वालना जम्बूनदमयः,
 ‘अच्छे जाव पडिरूवे’ इति प्रागवत्, स च कूट एकया पद्मवरवेदिकया एकेन वनषण्डेन सर्वतः समन्तात् परिक्षिप्तः, पद्मवरवेदि-
 कावनषण्डवर्णनं प्रागवत् । ‘तस्स ण’मित्यादि, तस्य कूटस्योपरि बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः, स च ‘से जहानामए आलिंगपु-
 क्खेरेइ वा’ इत्यादि पूर्ववत्तावद्भक्तव्यो यावत्तृणानां मणीनां च शब्दवर्णनम् ॥ ‘तस्स ण’मित्यादि, तस्य बहुसमरमणीयस्य भूमिभा-
 गस्य बहुमध्यदेशभागेऽत्र महदेकं सिद्धायतनं प्रज्ञप्तं, तच्च जम्बूसुदर्शनोपरिविडिसासिद्धायतनसदृशं वक्तव्यं यावदष्टोत्तरं शतं घूपकञ्चु-
 कानामिति । एवं जम्बवाः सुदर्शनायाः पूर्वस्य भवनस्य दक्षिणतो दक्षिणपश्चिमस्य प्रासादावतंसकस्योत्तरतः, तथा दक्षिणालयस्य भव-
 नस्य पूर्वतो दक्षिणपूर्वस्य प्रासादावतंसकस्य पश्चिमदिशि, तथा दक्षिणालयस्य भवनस्य परतो दक्षिणपश्चिमस्य प्रासादावतंसकस्य पू-
 र्वतः, तथा पाश्चात्यस्य भवनस्य पूर्वतो दक्षिणपश्चिमस्य प्रासादावतंसकस्योत्तरतः, तथा पश्चिमस्य भवनस्योत्तरत उत्तरपश्चिमस्य प्रासा-
 दावतंसकस्य दक्षिणतः, तथोत्तरस्य भवनस्य पश्चिमायामुत्तरपश्चिमस्य प्रासादावतंसकस्य पूर्वतः, तथोत्तरस्य भवनस्य पूर्वत उत्तरपू-
 र्वस्य प्रासादावतंसकस्यापरतः प्रत्येकमेकैकः कूटः पूर्वोक्तप्रमाणो वक्तव्यः, तेषां च कूटानामुपरि प्रत्येकमेकैकं सिद्धायतनं, तानि च

सिद्धायतनानि पूर्ववद्वाच्यानि, उक्तञ्च—“अष्टुसहस्रकृडसरिसा सन्वे जंवूनयामया भगिया । तेसुवरिं जिणभवणा कौसपमाणा परम-
रम्मा ॥ १ ॥” “जंबूए ण”मित्यादि, जम्बवाः सुदर्शनाया द्वादश नामधेयानि प्रकृतानि, तद्यथा—‘सुदंसणे’त्यादि, शोभनं दर्शनं-
दृश्यमानता यस्या नयनमनोहारित्वात् सा सुदर्शना १, यथा च तस्याः शोभनदर्शनं तथाऽप्ये स्वयमेव सूत्रकृद् भावयिष्यति, ‘अ-
मोहा य’ इति मोघं-निष्फलं न मोघा अमोघा अनिष्फला इत्यर्थः; तथाहि—सा स्वस्वामिभावेन प्रतिपन्ना सती जम्बूद्वीपाधिपत्य-
सुपजनयति, तदन्तरेण तद्विषयस्य स्वाभिभावस्यैवायोगात्, ततोऽनिष्फलेति २, ‘सुप्पबुद्धा’ इति सुपु-अतिशयेन प्रबुद्धेव प्रबुद्धा
मणिकनकरत्नानां निरन्तरं सर्वतेश्चाकचिक्येन सर्वकालसुन्निद्रेति भावः ३, ‘जसोहरा’ इति यशः सकलभुवनव्यापि धरतीति
यशोधरा लिहादित्वाद्च्, जम्बूद्वीपो हि विदितमहिमा भुवनत्रयेऽप्यनया जम्बोपलक्षितस्ततो भवति यथोक्तं यशोधारित्वमस्याः ४,
‘सुभदा य’ इति शोभनं भद्रं-कल्याणं यस्याः सा सुभद्रा, सकलकालं कल्याणभागिनीत्यर्थः; न हि तस्याः कदाचिदप्युपद्रवाः संभ-
वन्ति, महर्द्धिकेनाधिष्ठितत्वात् ५, ‘विसाला य’ इति विशाला-विस्तीर्णा आयामविष्कम्भाभ्यामुच्चैस्त्वेन चाष्टयोजनप्रमाणत्वात् ६,
‘सुजाया’ इति शोभनं जातं-जन्म यस्याः सा सुजाता, विद्युद्धमणिकनकरत्नमूलद्रव्यतया जन्मदोषरहितेति भावः ७, ‘सुमणा
इय’ इति शोभनं मनो यस्याः सकाशाद् भवति सा सुमनाः; भवति हि तां पश्यतां महर्द्धिकानां मनः शोभनमतिरमणीयत्वात् ८,
‘विदेहजंबू’ इति, विदेहेषु जम्बूर्विदेहजम्बूर्विदेहान्तर्गतोत्तरकुुरुकृतनिवासत्वात् ९, ‘सोमणसा’ इति सोमनस्यहेतुत्वात् सोमनस्या,
नहि तां पश्यतः कस्यापि मनो दुष्टं भवति, केवलं तां दृष्ट्वा प्रीतमनास्तां तदधिष्ठातारं च प्रशंसतीति १०, ‘नियता’ इति नियता

१ अथौ ऋषभकूटसदृशाः सर्वे जम्बूनदमया भणिता । तेषामुपरि जिनभवनाणि क्रोशप्रमाणानि परमस्मर्याणि ॥ १ ॥

३ प्रतिपत्तौ
जम्बूवृक्षा-
धिकारः
उद्देशः-२
सू० १५२

सर्वकालमवस्थिता शाश्वतत्वात् ११, 'नित्यमंडिता' सदा भूषणभूषितत्वात् १२ । 'सुदंसणाए' इत्यादि तान्येतानि सुदर्शनाया जम्बूवा द्वादश नामधेयानि ॥ सम्प्रति सुदर्शनाशब्दप्रवृत्तिनिमित्तं पिष्टच्छिष्टुरिदमाह—'से केणट्टेणं भंते!' इत्यादि प्रतीतं, निर्वचनमाह—'गोयमे'त्यादि सुगमं, नवरम् 'अणाढिए नामं देवे' इति, अनाहताः—अनादरक्रियाविषयीकृताः शेषा जम्बूद्वीपगता देवा येनात्मनोऽत्यद्भुतं महर्द्धिकत्वमीक्षमाणेन सोऽनाहताः; सकलनिर्वचनभावार्थश्चायं—यस्मादेवं महर्द्धिकोऽनाहतनामा देवस्तत्र परिवसति ततस्तस्य समस्ताऽपि स्फातिः तत्र कृतावासेति सा सुदर्शनाऽनाहता, राजधानीवक्तव्यताऽपि प्राग्वद्वक्तव्या, तदेवं यस्मादे-
 वंरूपया जम्बूवोपलक्षित एष द्वीपस्तस्माज्जम्बूद्वीप इत्युच्यते, अथवेदं जम्बूद्वीपशब्दप्रवृत्तिनिमित्तमिति दर्शयति—'अदुत्तरं च ण'-
 मित्यादि, अथान्यत् जम्बूद्वीपशब्दप्रवृत्तिकारणमिति गम्यते, गौतम! जम्बूद्वीपे द्वीपे उत्तरकुरुषु कुरुषु तत्र तत्र देशे तस्य देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे बहवो जम्बूवृक्षा जम्बूवनानि जम्बूषण्डाः, इहैकजातीयवृक्षसमुदायो वनं, अनेकजातीयवृक्षसमूहो वनषण्डः, केवलं प्रधानेन व्यपदेश इति जम्बूवनं जम्बूषण्ड इति भेदेनोपात्तं, 'निबंकुसुमिया' इत्यादि विशेषणकदम्बकं प्राग्वत्, तत एष द्वीपो जम्बू-
 द्वीपः, तथा चाह—'से एणट्टेणं'मित्यादि ॥ सम्प्रति जम्बूद्वीपगतचन्द्रादिसङ्ख्यापरिज्ञानार्थमाह—

जम्बूद्वीवे णं भंते! द्वीवे कति चंदा पभासिंसु वा पभासिंसंति वा? कति सूरिया तविंसु वा तवंति वा तविंसंति वा? कति नक्खत्ता जोयं जोयंसु वा जोयंति वा जोएस्संति वा? कति महग्गहा चारं चरिंसु वा चरिंसंति वा? केवत्तिताओ तारागणकोडा-
 कोडीओ सोहंसु वा सोहंति वा सोहेस्संतिवा?, गोयमा! जम्बूद्वीवे णं द्वीवे दो चंदा पभासिंसु

वा ३ दो स्त्रियां तविंसु वा ३ छप्पन्नं नक्खत्ता जोगं जोएसु वा ३ छावत्तरं गहसतं चारं
 चरिंसु वा ३—एगं च सतसहस्रं तेत्तीसं खलु भवे सहस्साइं । णव य सया पन्नासा तारागण-
 कोडकोडीणं ॥ १ ॥ सोभिंसु वा सोभंति वा सोभिस्संति वा ॥ (सू० १५३)

“जंबूद्वीवे णं भंते ! दीवे’ इत्यादि सुगमं, नवरं षट्पञ्चाशन्नक्षत्राणि एकैकस्य शशिनः परिवारेऽष्टाविंशतिर्नक्षत्राणां भावात्,
 षट्सप्ततं ग्रहशतमेकैकं शशिनं प्रत्यष्टाशीतेर्ग्राहाणां भावात्, तथैकस्य शशिनः परिवारे तारागणपरिमाणं षट्षष्टिः सहस्राणि नव श-
 तानि पञ्चसप्तत्यधिकानि कोटीकोटीनां, वक्ष्यति च—“छावट्टिसहस्साइं नव चेव सयाइं पंचसयराइं । एगससीपरिवारो तारागण-
 कोडिकोडीणं ॥ १ ॥” (६६९७५) जम्बूद्वीपे च द्वौ शशिनौ तदेतद् द्वाभ्यां गुण्यते ततः सूत्रोक्तं परिमाणं भवति—एकं शतसहस्रं
 त्रयविंशत्सहस्राणि नव शतानि पञ्चाशदधिकानि कोटीकोटीनामिति ॥ तदेवमुक्तौ जम्बूद्वीपः, सम्प्रति लवणसमुद्रं विवळुरिदमाह—
 जंबूद्वीवं णाम दीवं लवणे णामं समुद्दे वट्टे वलयागारसंठाणसंठिते सञ्चतो समंता संपरि-
 विखत्ता णं चिट्ठति ॥ लवणे णं भंते ! समुद्दे किं समचक्कवालसंठिते विसमचक्कवालसंठिते ?
 गोयमा ! समचक्कवालसंठिए नो विसमचक्कवालसंठिए ॥ लवणे णं भंते ! समुद्दे केवतियं चक्क-
 वालविकखंभेणं ? केवतियं परिविखेवेणं पणत्ते ?, गोयमा ! लवणे णं समुद्दे दो जोयणसतसह-
 स्साइं चक्कवालविकखंभेणं पन्नरस जोयणसयसहस्साइं एगासीइसहस्साइं सयमेगोणचत्तालीसे
 किंचिविसेसाहिए लवणोदधिणो चक्कवालपरिविखेवेणं । से णं एक्काए पडमवरवेदियाए एगेण य

३ प्रतिपत्तौ
 जम्बूद्वीप-
 चन्द्रसूर्या-
 धिकारः
 उद्देशः २
 सू० १५३

वणसंडेणं सव्वतो समंता संपरिक्खित्ते चिट्ठह, दोण्हवि वणणओ । सा णं पडमवर० अद्धजोयणं
 उट्ठं० पंचधनुसयविक्खंभेणं लवणसमुद्दसमियपरिक्खेवेणं, सेसं तंहेव । से णं वणसंडे देसू-
 णां दो जोयणां जाव विहरह ॥ लवणस्स णं भंते ! समुद्दस्स कति दारा पणत्ता?, गोयमां !
 चत्तारि दारा पणत्ता, तंजहा—विजये वेजयंते जयंते अपराजिते ॥ कहि णं भंते ! लवणसमु-
 द्दस्स विजए णामं दारे पणत्ते?, गोयमा ! लवणसमुद्दस्स पुरत्थिमपेरंते धायहखंडस्स दीवस्स
 पुरत्थिमद्धस्स पच्चत्थिमेणं सीओदाए महानदीए उट्ठिं एत्थ णं लवणस्सं समुद्दस्स विजए णामं
 दारे पणत्ते अट्ट जोयणां उट्ठं उच्चत्तेणं चत्तारि जोयणां विक्खंभेणं, एवं तं चैव सव्वं जहा
 जंबुद्दीवस्स विजयस्सरिसेवि (दारसरिसमेयंपि) रायहाणी पुरत्थिमेणं अपणंमि लवणसमुद्दे ॥
 कहि णं भंते ! लवणसमुद्दे वेजयंते नामं दारे पणत्ते?, गोयमा ! लवणसमुद्दे दाहिणपेरंते धात-
 हसंडदीवस्स दाहिणद्धस्स उत्तरेणं सेसं तं चैव सव्वं । एवं जयंतेवि, णवरि सीयाए महाणदीए
 उट्ठिं भाणियव्वे । एवं अपराजितेवि, णवरं दिसीभागो भाणियव्वो ॥ लवणस्स णं भंते ! स-
 मुद्दस्स दारस्स य २ एस णं केवतियं अबाधाए अंतरे पणत्ते?, गोयमा!—‘तिण्णेव सतसह-
 स्सा पंचाणउत्तिं भवे सहस्सां । दो जोयणसत असिता कोसं दारंतरे लवणे ॥ १ ॥’ जाव

१ यथा अनेकेषु स्थानेष्वत्र मूलटीकापाठयोर्वैषम्यं तथाऽत्र क्वचित् आदर्शे चतुर्णामपि द्वाराणा सामर्थ्येण वर्णनं दृश्यते मूले, न च टीकासुसारी प्रागुक्तं च तदित्युपेक्षितं.

अथाधाए अंतरे पणत्से । लवणस्स णं पएसा धायहसंडं दीवं पुढा, तहेव जहा जंबूदीवे धायह-
संडेवि सो च्चव गमो । लवणे णं भंते ! समुहे जीया उदाहत्ता सो च्चव विही, एवं धायहसं-
डेविले ॥ से केणट्टेणं भंते ! एवं बुच्चह—लवणसमुहे २?, गोयमा ! लवणे णं समुहे उदगे आ-
नणत्थ तब्बोणियाणं सत्ताणं, सोत्थिए एत्थ लवणाहिर्वहं देवे महिहीए पलिओवमट्ठिईए, से
णं तत्थ सामाणिय जाव लवणसमुहस्स सुत्थियाए रायहाणीए अण्णेसिं जाव विहरह, से एण्ण-
ट्टेणं गो० ! एवं बुच्चह लवणे णं समुहे २, अट्टसरं च णं गो० ! लवणसमुहे सासए जाव णिच्चे ॥
(सू० १५४)

‘जंबूदीवं दीव’मित्यादि जम्बूद्वीपं द्वीपं लवणो नाम समुद्रो ‘वृत्तः’ वर्तुलः; स च चन्द्रमण्डलवन्मध्यपरिपूर्णोऽपि शङ्क्येत तत
आह—‘वलयाकारसंस्थानसंस्थितः’ वलयाकारं—मध्यशुपिरं यत्संस्थानं तेन संस्थितो वलयाकारमंस्थानसंस्थितः ‘सर्वतः’ सर्वासु
दिशु ‘समन्ततः’ सामस्त्येन ‘परिक्षिप्य’ वेष्टयित्वा तिष्ठति ॥ ‘लवणे णं भंते !’ इत्यादि, लवणो भवन्त ! समुद्रः किं समचक्रवा-
लसंस्थितो यद्वा विपमचक्रवालसंस्थितः ?, चक्रवालसंस्थानस्योभयथाऽपि दर्शनात्, भगवानाह—गौतम ! समचक्रवालसंस्थितः सर्वत्र
द्विलक्षयोजनप्रमाणतया चक्रवालस्य भावान्, नो विपमचक्रवालसंस्थितः ॥ सम्प्रति चक्रवालविक्रमभादिपरिमाणमेव पृच्छति—
‘लवणे णं भंते ! समुहे’ इत्यादि ग्रन्थसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! द्वे योजनशतसहस्रे चक्रवालविक्रमभेन, जम्बूद्वीपविक्रमभादे-

तद्विष्कम्भस्य द्विगुणत्वात्, पञ्चदश योजनशतसहस्राणि एकाशीतिः सहस्राणि शतमेकोनचत्वारिंशं च किञ्चिद्विशेषोऽनं परिश्लेषेण, परिश्लेषप्रमाणं चैतत् परिधिगणितभावनया स्वयं भावनीयं क्षेत्रसमासटीकातो वा परिभावनीयम् ॥ 'से ण'मित्यादि, 'सः' लवणनामा समुद्र एक्या पद्मवरवेदिक्या, अष्टयोजनोच्छ्रितजगत्पुपरिभाविन्येति गम्यते, एकेन वनखण्डेन सर्वतः समन्तात् संपरिक्षितः, सा च पद्मवरवेदिकाऽर्द्धयोजनमूर्द्धमुच्चैस्त्वेन पञ्चधनुःशतानि विष्कम्भतः परिश्लेषतो लवणसमुद्रपरिक्षेपप्रमाणा, वनखण्डो देशोने द्वे योजने, अभ्यन्तरोऽपि पद्मवरवेदिकाया वनखण्ड एवंप्रमाण एव, उभयोरपि वर्णनं जम्बूद्वीपपद्मवरवेदिकावनखण्डवत् ॥ सम्प्रति द्वारवक्तव्यतामभिधित्सुरिदमाह—'लवणस्स णं भंते!' इत्यादि, लवणस्य भदन्त! समुद्रस्य कति द्वाराणि प्रज्ञप्तानि?, भगवानाह—गौतम! चलारि द्वाराणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—विजयवैजयन्तजयन्तापरराजिताल्यानि ॥ 'कहि ण'मित्यादि, क भदन्त! लवणसमुद्रस्य विजयनाम द्वारं प्रज्ञप्तं?, भगवानाह—गौतम!, लवणसमुद्रस्य पूर्वपर्यन्ते धातक्रीखण्डद्वीपपूर्वार्द्धस्य 'पञ्चस्थिमेण'न्ति पश्चिमभागे शीतोदाया महानद्या उपर्यत्रान्तरे लवणसमुद्रस्य विजयनाम द्वारं प्रज्ञप्तं, अष्टौ योजनान्मूर्द्धमुच्चैस्त्वेन । एवं जम्बूद्वीपगतविजयद्वारसदृशमेतदपि वक्तव्यं यावद्बहून्पृष्ठावष्टौ मङ्गलकानि यावद्बहवः सहस्रपत्रहस्तका इति ॥ सम्प्रति विजयद्वारनामनिबन्धनं प्रतिपिपादयित्सुरिदमाह—'से केणट्टेणं भंते' इत्यादि, अथ केनार्थेन भदन्त! एवमुच्यते—विजयद्वारं विजयद्वारम्? इति, भगवानाह—गौतम! विजये द्वारे विजयो नाम देवो महर्द्धिको यावद् बहूनां विजयान्या राजधान्या अन्येषां च बहूनां विजयाराजधानीवास्तव्यानां वान्तमन्तराणां देवानां देवीनां चाधिपत्यं यावत्परिवसति, ततो विजयदेवस्वामिकत्वाद् विजयमिति, तथा चाह—'से एणट्टेण'मित्यादिसुगमं ॥ 'कहि णं भंते!' इत्यादि, क भदन्त! विजयस्य देवस्य विजया नाम राजधानी प्रज्ञप्ता?, भगवानाह—गौतम! विजयद्वारस्य

पूर्वस्यां द्विषि तिर्यगसङ्ख्येयान् द्वीपसमुद्रान् व्यतिव्रज्यान्त्यस्मिन् लवणसमुद्रे द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्यात्रान्तरे विजयस्य देवस्य
 विजया नाम राजधानी प्रज्ञप्ता, सा च जम्बूद्वीपविजयद्वाराधिपतिविजयाराजधानीवद्वक्तव्या ॥ सम्प्रति वैजयन्तद्वारप्रतिपादनार्थ-
 माह—‘कहि णं भंते!’ इत्यादि, कं भदन्त ! लवणस्य समुद्रस्य वैजयन्तं नाम द्वारं प्रज्ञप्तं?, भगवानाह—गौतम ! लवणसमुद्रस्य
 दक्षिणपर्यन्ते धातकीखण्डद्वीपदक्षिणाद्धस्योत्तरतोऽत्र लवणसमुद्रस्य वैजयन्तं नाम द्वारं प्रज्ञप्तं, एतद्वक्तव्यता सर्वाऽपि विजयद्वारवद-
 वसेया, नवरं राजधानी वैजयन्तद्वारस्य दक्षिणतो वेदितव्या ॥ जयन्तद्वारप्रतिपादनार्थमाह—‘कहि णं भंते!’ इत्यादि, कं भदन्त !
 लवणसमुद्रस्य जयन्तं द्वारं प्रज्ञप्तं?, भगवानाह—गौतम ! लवणसमुद्रस्य पश्चिमपर्यन्ते धातकीखण्डपश्चिमाद्धस्य पूर्वतः शीताया महा-
 नद्या उपरि लवणस्य समुद्रस्य जयन्तं नाम द्वारं प्रज्ञप्तं, तद्वक्तव्यताऽपि विजयद्वारवद् वक्तव्या, नवरं राजधानी जयन्तद्वारस्य पश्चि-
 मभागे वक्तव्या ॥ अपराजितद्वारप्रतिपादनार्थमाह—‘कहि णं भंते!’ इत्यादि, कं भदन्त ! लवणस्य समुद्रस्यापराजितं नाम द्वारं
 प्रज्ञप्तं?, भगवानाह—गौतम ! लवणसमुद्रस्योत्तरपर्यन्ते धातकीखण्डद्वीपोत्तराद्धस्य दक्षिणतोऽत्र लवणस्य समुद्रस्यापराजितं नाम द्वारं
 प्रज्ञप्तं । एतद्वक्तव्यताऽपि विजयद्वारवन्निरवशेषा वक्तव्या, नवरं राजधानी अपराजितद्वारस्योत्तरतोऽवसातंव्या ॥ सम्प्रति द्वारस्य
 द्वारस्यान्तरं प्रतिपादयितुकाम आह—‘लवणस्स णं भंते!’ इत्यादि, लवणस्य भदन्त ! समुद्रस्य द्वारस्य २ ‘एस णं’मिति एतद्
 अन्तरं कियत्या ‘अबांधया’ अन्तरालत्वाव्याघातरूपया प्रज्ञप्तं?, भगवानाह—गौतम ! त्रीणि योजनशतसहस्राणि पञ्चनवतिः सह-
 स्राणि अशीते द्वे योजनशते क्रोशश्चैको द्वारस्य द्वारस्याबांधयाऽन्तरं प्रज्ञप्तं, तथाहि—एकैकस्य द्वारस्य पृथुलं चत्वारि योजनानि, सह-
 एकैकस्मिन् द्वारे एकैका द्वारशाखा क्रोशबाहल्या, द्वारे च द्वे द्वे शाखे, तत एकैकस्मिन् द्वारे पृथुलं सामस्येन चिन्त्यमानं सार्द्धयो-

३ प्रतिपत्तौ
 लवणाधि०
 उद्देशः २
 सू० १५४

॥ ३०२ ।

जनचतुष्टयप्रमाणं प्राप्यते, चतुर्णामपि द्वाराणामेकत्र पृथुत्वमीलने जातान्यष्टादश योजनाति, तानि लवणसमुद्रपरिरयपरिमाणत्वं
 पञ्चदश शतसहस्राणि एकाशीतिःसहस्राणि एकोनचत्वारिंशं योजनशतं इत्येवंपरिमाणत्वात्पनीयन्ते, अपनीय च यच्छेषं तस्य चतु-
 र्भिर्भोगेऽपहृते यदागच्छति तत् द्वाराणां परस्परमन्तरपरिमाणं, तच्च यथोक्तमेव, उक्तं च—“आसीया दोन्नि सया पणनडइंसह-
 स्स तिन्नि लक्खा य । कीसो यं अंतरं सागरस्स द्वाराण विन्नेयं ॥१॥” ‘लवणस्स णं भंते ! समुद्दस्स पदेसा’ इत्यादि सूत्रचतुष्टयं
 प्राग्बद्धावनीयम् ॥ सम्प्रति लवणसमुद्रनामान्वर्थं पृच्छति—‘से केणट्टेण’मित्यादि, अथ केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते—लवणः समुद्रो
 लवणः समुद्रः ? इति, भगवानाह—गौतम ! लवणस्य समुद्रस्य उदकः ‘आविलम्’ अविमलमस्वच्छं प्रकृत्या ‘रइलं’ रजोवत्, जलवृद्धि-
 हातिभ्यां पङ्कबहुलमिति भावः, लवणं सान्निपातिकरसोपेतत्वाद्धिन्द्रं गोवराक्ष(ब्य)रसविशेषकलितत्वात्, ‘क्षारं’ तीक्ष्णं लवणरसविशे-
 षत्त्वात्, ‘कटुकं’ कटुकरसोपेतत्वात्, अत एवोपद्रवव्रातादापेयं, केषामपेयम् ?—चतुष्पदमृगपक्षसरीसृपाणां, नान्यत्र ‘तद्योनिकेभ्यः’
 लवणसमुद्रयोनिकेभ्यः सत्त्वेभ्यस्तेषां पेयमिति भावः, तद्योनिकतया तेषां तदाहारकत्वात्, तदेवं यस्मात्तस्योदकं लवणमतोऽसौ
 लवणः समुद्र इति, अन्यच्च ‘सुट्टिए लवणाहिवइ’ इत्यादि सुगमं, नवरसेषु भावार्थः—यस्मात् सुस्थितनामा तदधिपतिः—लवणाधिपति-
 रिति स्वकल्पपुस्तके प्रसिद्धम्, आधिपत्यं च तस्याधिकृतसमुद्रस्य विषये नान्यस्य ततोऽप्यसौ लवणसमुद्र इति, तथा चाह—‘से
 एणट्टेण’मित्यादि ॥ सम्प्रति लवणसमुद्रगतचन्द्रादिसङ्ख्यापरिमाणप्रतिपादनार्थमाह—

लवणे णं भंते ! समुदे कति चंदा पभासिंसु वां पभासिंसि वा ?, एवं पंचणहवि
 पुच्छा, गीयसा ! लवणसमुदे चत्तारि चंदा पभासिंसु वा ३ चत्तारि सूरिया तविंसु वां ३ बार-

सुत्तरं नक्खत्तसयं जोगं जोएंसु वा ३ तिणिण भावणा महग्गहसया चारं चरिंसु वा ३
 इणिण सयसहस्सा सत्तिहं च सहस्सा नव य सया तारागणकोडाकोडीणं सोभं सोभिंसु
 वा ३ ॥ (सू० १५५)

‘लवणे णं भंते ! समुहे’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! चत्वारश्चन्द्राः प्रभासितवन्तः प्रभासन्ते प्रभासिष्यन्ते, चत्वारः सूर्यास्तापितवन्तस्तापयन्ति तापयिष्यन्ति, ते च जम्बूद्वीपगतचन्द्रसूर्यैः सह समश्रेण्या प्रतिवद्धा वेदितव्याः, तथा—द्वौ सूर्यौ एकस्य जम्बूद्वीपगतस्य सूर्यस्य श्रेण्या प्रतिवद्धौ, द्वौ सूर्यौ द्वितीयस्य जम्बूद्वीपगतस्य सूर्यस्य, तथा द्वौ चन्द्रमसावेकस्य जम्बूद्वीपगतस्य चन्द्रस्य समश्रेण्या प्रतिवद्धौ, द्वौ द्वितीयचन्द्रस्य, तौ चैवम्—यदा जम्बूद्वीपगत एकः सूर्यो मेरोर्दक्षिणतश्चारं चरति तदा लवणसमुद्रेऽपि तेन सह समश्रेण्या प्रतिवद्ध एकः शिखाया अभ्यन्तरं चारं चरति द्वितीयस्तेनैव सह श्रेण्या प्रतिवद्धः—शिखायाः परतः, तदैव च यो जम्बूद्वीपे मेरोरुत्तरतश्चारं चरति तेन सह समश्रेण्या प्रतिवद्धो लवणसमुद्रे उत्तरत एकः शिखाया अभ्यन्तरं चारं चरति, द्वितीयस्तु तेनैव सह समश्रेण्या प्रतिवद्धः शिखायाः परतः, एवं चन्द्रमसोऽपि जम्बूद्वीपगतचन्द्राभ्यां सह समश्रेणिप्रतिवद्धा भावनीयाः, अत एव जम्बूद्वीप इव लवणसमुद्रेऽपि यदा मेरोर्दक्षिणतो दिवसः संभवति तदा मेरोरुत्तरतोऽपि लवणसमुद्रे दिवसः, यदा च मेरोरुत्तरतो लवणसमुद्रे दिवसस्तथा दक्षिणतोऽपि दिवसस्तदा च पूर्वस्यां पश्चिमायां दिशि लवणसमुद्रे रात्रिः, यदा च मेरोः पूर्वस्यां दिशि लवणसमुद्रे दिवसस्तदा पश्चिमायामपि दिवसः, यदा च पश्चिमायां दिवसस्तदा पूर्वदिश्यपि, तदा च मेरोर्दक्षिणत उत्तरतश्च नियमतो रात्रिः, एवं धातकीखण्डादिष्वपि भावनीयं, तद्गतानामपि चन्द्रसूर्याणां जम्बूद्वीपगतचन्द्रसूर्यैः सह समश्रेण्या

३ प्रतिपत्तौ
 लवणे
 चन्द्राद्याः
 उद्देशः २
 सू० १५५

॥ ३०३

व्यवस्थितत्वात्, उक्तं च सूर्यप्रज्ञप्तौ—“जया णं लवणसमुद्रे दाहिणड्डे दिवसे भवइ तथा णं उत्तरड्डेवि दिवसे हवइ, जया णं उत्तरड्डे दिवसे हवइ तथा णं उत्तरड्डेवि दिवसे भवइ, एवं जहा जंबूद्वीवे दीवे तहेव” तथा “जया णं धायइसंडे दीवे दाहिणड्डे दिवसे भवइ तथा णं उत्तरड्डेवि दिवसे हवइ तथा णं धायइसंडे दीवे मंदराणं पव्वयाणं पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं राई हवइ, एवं जहा जंबूद्वीवे दीवे तहेव” तथा “जया णं अडिंभतरपुक्खरुद्धे दाहिणड्डे दिवसे भवइ तथा णं उत्तरड्डे दिवसे हवइ, जया णं उत्तरड्डेवि दिवसे हवइ तथा णं अडिंभतरड्डे मंदराणं पव्वयाणं पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं राई हवइ, सेसं जहा जंबूद्वीवे तहेव” आह—लवणसमुद्रे षोडश योजनसहस्रप्रमाणा शिला ततः कथं चन्द्रसूर्याणां तत्र तत्र देशे चारं चरतां न गतिव्याघातः?, उच्यते, इह लवणसमुद्रवर्जेषु शेषेषु द्वीपसमुद्रेषु यानि ज्योतिष्कविमानानि तानि सर्वाण्यपि सामान्यरूपस्फटिकमयानि, यानि पुनर्लवणसमुद्रे ज्योतिष्कविमानानि तानि तथाजगत्स्वाभाव्यादुदरफाटनस्वभावस्फटिकमयानि, तथा चोक्तं सूर्यप्रज्ञप्तिनियुक्तौ—“जोइसियविमाणाइं सव्वाइं हवंति फलिहमइयाइं । द्रगफालियामथा पुण लवणे जे जोइसविमाणा ॥१॥” ततो न तेषामुदकमध्ये चारं चरतामुदकेन व्याघातः, अन्यच्च शेषद्वीपसमुद्रेषु चन्द्रसूर्यविमानान्यधोलेश्याकानि यानि पुनर्लवणसमुद्रे तानि तथाजगत्स्वाभाव्यादूर्ध्वलेश्याकानि तेन शिखायामपि सर्वत्र लवणसमुद्रे प्रकाशो भवति, अयं चार्थः प्रायो वहूनासप्रतीत इति संवादार्थमेतदर्थप्रतिपादको जिनभद्रगणिक्षमाश्रमणविरचितो विशेषणवतीग्रन्थ उपदर्शयते—“सोलससाहसियाए सिहाए कइं जोइसियविघातो न भवति?, तत्थ भन्नइ—जेणं सूरपन्नत्तीए भणियं—“जोइसियविमाणाइं सव्वाइं हवंति फलिहमइयाइं । द्रगफालिया मया पुण लवणे जे जोइसविमाणा ॥ २ ॥” जं सव्वदीवसमुद्रेसु फालियामयाइं लवणसमुद्रे चैव केवलं द्रगफालियामयाइं तत्थ इद-

मेव कारणं सा उदरेण विधातो भवउ इति, जंबुसूरपत्रत्तीए चेव भणियं—“लवणंमि उ जोइसिया उडुंलेसा हवंति नायव्वा । तेण परं जोइसियां अहलेसागा मुणेयव्वा ॥ १ ॥” तंपि उदगमालावभासणत्थमेव लोगठिई एसा” इति । तथा द्वादशं नक्षत्रशतं एवं-
चत्वारो हि लवणसमुद्रे शशिनः, एकैकस्य च शशिनः परिवारेऽष्टाविंशतिर्नक्षत्राणि, ततोऽष्टाविंशतेऽत्रतुर्भिर्गुणने भवति द्वादशोत्तरं
शतमिति । त्रीणि द्विपञ्चाशदधिकानि महामहशतानि, एकैकस्य शशिनः परिवारेऽष्टाशीतेर्ग्राहाणां भावात्, द्वे शतसहस्रे सप्तपष्टिः
सहस्राणि नव शतानि तारागणकोटीकोटीनाम् २६७९००००००००००००, उक्तञ्च—“चत्वारि चेव चंदा चत्वारि य सू-
रिया लवणतोए । बारं नक्खत्तसयं गहाण तिन्नेव वावन्ना ॥ १ ॥ दो चेव सयसहस्सा सत्तही खलु भवे सहस्सा य । नव य सया
लवणंजले तारागणकोटिकोडीणं ॥ २ ॥” इह लवणसमुद्रे चतुर्दश्यादिषु तिथिषु नदीमुखानामापूरणतो जलमतिरेकेण प्रवर्द्धमानमु-
पलभ्यते तत्र कारणं पिपृच्छिषुरिदमाह—

कम्हा णं भंते ! लवणंसमुदे चाउदसदुद्धिदुण्णिमासिणीसु अतिरेगं २ वहुति वा हायति
वां?, गोथमा ! जंबुदीवस्स णं दीवस्सं चउदिसिं बाहिरिल्लाओ वेहयंताओ लवणसमुदं पंचाण-
उति २ जोयणसहस्साइं ओगाहित्ता एत्थ णं चत्तारि महालिजरसंठाणसंठिया महइमहालया
महापायाला पणत्ता, तंजहा—वलयासुहे केतूए जूवे ईसरे, ते णं महापाताला एगमेगं
जोयणसयसहस्सं उव्वेहेणं मूले दस जोयणसहस्साइं विक्खंभेणं मज्जे एगपदेसियाए सेठीए
एगमेगं जोयणसतसहस्सं विक्खंभेणं उवरिं सुहमूले दस जोयणसहस्साइं विक्खंभेणं ॥ तेसि णं

३ प्रतिपत्तौ
लवणे
वेलावृद्धिः
उद्देशः २
सू० १५६

॥ ३०४ ॥

महापायालाणं कुड्डा सव्वत्थ समा दसजोयणसतबाहल्ला पणत्ता सव्ववहरामया अच्छा जाव
पडिरूवा ॥ तत्थ णं बहवे जीवा पोगगला य अवक्कमंति विडक्कमंति चयंति उवचयंति सासया णं
ते कुड्डा दव्वड्डयाए वणणपल्लवेहिं० असासया ॥ तत्थ णं चत्तारि देवा महिद्धीया जाव पलिओ-
वमट्ठितीया परिवसंति, तंजहा—काले महाकाले वेलंबे पभंजणे ॥ तेसि णं महापायालाणं
तओ तिभागा पणत्ता, तंजहा—हेट्टिल्ले तिभागे मज्झिल्ले तिभागे उवरिमे तिभागे ॥ ते णं ति-
भागा तेत्तीसं जोयणसहस्सा तिणिण य तेत्तीसं जोयणसतं जोयणतिभागं च बाहल्लेणं । तत्थ
णं जे से हेट्टिल्ले तिभागे एत्थ णं वाडकाओ संचिद्धति, तत्थ णं जे से मज्झिल्ले तिभागे एत्थ णं
वाडकाए य आडकाए य संचिद्धति, तत्थ णं जे से उवरिल्ले तिभागे एत्थ णं आडकाए संचि-
द्धति, अटुत्तरं च णं गोयमा ! लवणसमुद्दे तत्थ २ देसे बहवे खुड्डालिंजरसंठाणसंठिया खुड्ड-
पायालकलसा पणत्ता, ते णं खुड्डा पाताला एगमेगं जोयणसहस्सं उव्वेहेणं मूले एगमेगं जो-
यणसतं विक्खंभेणं मज्झे एगपदेसियाए सेट्ठिए एगमेगं जोयणसहस्सं विक्खंभेणं उप्पि सुह-
मूले एगमेगं जोयणसतं विक्खंभेणं ॥ तेसि णं खुड्डागपायालाणं कुड्डा सव्वत्थ समा दस जोय-
णाहं बाहल्लेणं पणत्ता सव्ववहरामया अच्छा जाव पडिरूवा । तत्थ णं बहवे जीवा पोगगला य जाव
असासयावि, पत्तेयं २ अद्धपलिओवमट्ठितीताहिं देवताहिं परिग्गहिया ॥ तेसि णं खुड्डगपाता-

लाणं ततो तिभागा ५०, तंजहा—हेट्टिल्ले तिभागे मज्झिल्ले तिभागे उवरिल्ले तिभागे, ते णं तिभागा तिण्णि तेत्तीसे जोयणसते जोयणतिभागं च बाहल्लेणं पणत्ते । तत्थ णं जे से हेट्टिल्ले तिभागे एत्थ णं वाउकाओ मज्झिल्ले तिभागे वाउआए आउयाते य उवरिल्ले आउकाए, एवासेव सपुब्बावरेणं लवणसमुद्दे सत्त पायालसहस्सा अट्ट य चुलसीता पातालसता भवंतीति मक्खाया ॥ तेसि णं महापायालाणं खुट्ठुगपायालाण य हेट्टिममज्झिमिल्लेसु तिभागेसु बहवे ओराला वाया संसेयंति संमुच्छिमंति एयंति चलंति कंपंति खुब्भंति घट्टंति तं तं भावं परिणमंति तथा णं से उद्दए उण्णामिज्जति, जया णं तेसिं महापायालाणं खुट्ठुगपायालाण य हेट्टिल्लमज्झिल्लेसु तिभागेसु नो बहवे ओराला जाव तं तं भावं न परिणमंति तथा णं से उद्दए नो उन्नामिज्जह अंतरावि य णं ते वायं उदीरंति अंतरावि य णं से उद्दगे उण्णामिज्जह अंतरावि य ते वाया नो उदीरंति अंतरावि य णं से उद्दगे णो उण्णामिज्जह, एवं खलु गोयमा ! लवणसमुद्दे चाउद्दसट्टसु-दिट्ठपुण्णमासिणीसु अइरेगं २ वह्ति वा हायति वा ॥ (सू० १५६)

‘कम्हा णं भंते !’ इत्यादि, कस्साद्दन्त ! लवणसमुद्दे चतुर्दशष्टम्युद्धिष्टपौर्णमासीसु तिथिषु, अत्रोद्धिष्टा—अमावास्या पौर्णमासी प्रतीता, पूर्णो मासो यस्यां सा पौर्णमासी, ‘प्रज्ञादित्वात्त्वार्थेऽण्’ अन्ये तु व्याचक्षते—पूर्णो माः—चन्द्रमा अस्यामिति पौर्णमासी, अण् तथैव, शकृतत्वाच्च सूत्रे ‘पुण्णमासिणी’ति पाठः, ‘अइरेगं अइरेगं’ अतिशयेन वद्धंते हीयते वा ?, मग चानाह—गौतम !

३ प्रतिपत्तौ
लवणे
वेलावृद्धिः
उद्देशः २
सू० १५६

॥ ३०५ ॥

जम्बूद्वीपे द्वीपे यो मन्दरपर्वतस्तस्य चतसृषु पूर्वाद्विषु दिक्षु लवणसमुद्रं पञ्चनवतिं पञ्चनवतिं योजनसहस्राण्यवगाद्यात्रान्तरे चत्वारो
‘महद्महालया’ अतिशयेन महान्तो महालिङ्गरं—महापिडहं तत्संस्थानसंस्थिताः, क्वचित् ‘महारंजरसंठाणसंठिया’ इति पाठस्तत्रा-
रंजरः—अलिंजर इति, महापातालकलशाः प्रज्ञप्ताः, उक्तं च—“पणनइइसहस्साइं ओगाहिता चउदिसि लवणं । चउरोऽलिंजरसं-
ठाणसंठिया होंति पायाला ॥ १ ॥” तानेव नामतः कथयति, तद्यथा—मेरोः पूर्वस्यां दिशि वडवासुखः दक्षिणस्यां केयूपः अपरस्यां
यूपः उत्तरस्यामीश्वरः, ते चत्वारोऽपि महापातालकलशा एकैकं योजनशतसहस्रं—लक्षं उद्धेन मूले दश योजनसहस्राणि विष्कम्भेन
तत ऊर्ध्वं एकप्रादेशिक्या श्रेण्या विष्कम्भतः प्रवर्द्धमाना २ मध्ये एकैकं योजनशतसहस्रं विष्कम्भेन तत ऊर्ध्वं भूयोऽप्येकप्रादेशिक्या
श्रेण्या विष्कम्भतो हीयमाना हीयमाना उपरि मुखमूले दश योजनसहस्राणि विष्कम्भतः, उक्तञ्च—“जोयणसहस्सदसगं मूले उवरिं
च होंति विच्छिण्णा । मज्झे य सयसहस्सं तेत्तियमेत्तं च ओगाढा ॥ १ ॥” ‘तेसि ण’मित्यादि, तेषां महापातालकलशानां कुड्याः
सर्वत्र समा दश योजनशतवाहल्या योजनसहस्रवाहल्या इत्यर्थः, सर्वासना वज्रमयाः ‘अच्छा जाव पडिरुवा’ इति प्राग्वत् ॥ ‘तत्थ
ण’मित्यादि, तेषु वज्रमयेषु कुड्येषु बहवो जीवाः पृथिवीकायिकाः पुद्गलाश्च ‘अपक्रामन्ति’ गच्छन्ति ‘व्युत्क्रामन्ति’ उत्पद्यन्ते
जीवा इति सामर्थ्याद्रम्यं, जीवानामेवोत्पत्तिधर्मकतया प्रसिद्धत्वात्, ‘चीयन्ते’ चयसुपगच्छन्ति ‘उपचीयन्ते’ उपचयमायान्ति,
एतच्च पदद्वयं पुद्गलापेक्षं, पुद्गलानामेव चयापचयधर्मकतया व्यवहारात्, तत एवं सकलकालं तदाकारस्य सदाऽवस्थानात् शाश्वतास्ते
कुड्या द्रव्यार्थतया प्रज्ञप्ताः, वर्णपर्यायैः रसपर्यायैः गन्धपर्यायैः स्पर्शपर्यायैः पुनरशाश्वताः, वर्णादीनां प्रतिक्षणं कियत्कालादूर्ध्वं वाऽ-
न्यथाऽन्यथा भवनात् ॥ ‘तत्थ ण’मित्यादि, तत्र तेषु चतुर्षु पातालकलशेषु चत्वारो देवा महर्द्धिका यावत्करणान्महाद्युतिका इत्यादि

परिग्रहः, पत्योपमस्थितिकाः परिवसन्ति, तद्यथा—‘काले’ इत्यादि, बडवासुखे कालः केयूपे महाकालः यूपे वेलम्बः ईश्वरे प्रभ-
 ज्ञानः ॥ ‘तेसि ण’मित्यादि, तेषां महापातालकलशानां प्रत्येकं प्रत्येकं त्रयस्त्रिभागाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—अधस्तनस्त्रिभागो मध्यमस्त्रिभाग
 उपरितनस्त्रिभागः ॥ ‘ते ण’मित्यादि, ते त्रयोऽपि त्रिभागास्त्रयस्त्रिंशद् योजनसहस्राणि त्रीणि योजनशतानि त्रयस्त्रिंशानि योजनत्रि-
 भागं च बाह्येन प्रज्ञप्ताः । तत्र चतुर्ष्वपि पातालकलशेषु अधस्तनेषु त्रिभागेषु वातकायः संतिष्ठति, मध्यमेषु त्रिभागेषु वायुकायो-
 ऽङ्कायश्च, उपरितनेषु त्रिभागेष्वङ्काय एव । ‘अदुत्तरं च ण’मित्यादि, अथान्यद् गौतम ! लवणसमुद्रे ‘तत्थ तत्थ देसे तर्हि तर्हि’
 इति तेषां पातालकलशानामन्तरेषु तत्र २ देशेषु तत्र २ प्रदेशे क्षुल्लारजरसंस्थानसंस्थिताः क्षुल्लाः पातालकलशाः प्र-
 ज्ञप्ताः, ते क्षुल्लाः पातालकलशा एकमेकं योजनसहस्रमुद्देधेन मूले एकैकं योजनशतं विष्कम्भेन मध्ये एकैकं योजनसहस्रं विष्कम्भेन
 उपरि सुखमूले एकैकं योजनशतं विष्कम्भेन ॥ ‘तेसि ण’मित्यादि, तेषां क्षुल्लकपातालकलशानां कुड्याः सर्वत्र समा दश दश योज-
 नानि बाह्यतः, उरुश्च—‘जोयणसयविच्छिण्णा मूले उवरि दस सयाणि मज्झंमि । ओगाढा य सहस्सं दसजोयणिया य से
 कुट्टा ॥ १ ॥’ ‘संव्ववइरामया’ इत्यादि प्राग्वद् यावत् ‘फासपज्जेवेहिं असासया’ इति, प्रत्येकं २ तेऽद्धपत्योपमस्थितिकाभि-
 र्वेवताभिः परिगृहीताः ॥ ‘तेसि ण’मित्यादि, तेषां क्षुल्लकपातालकलशानां प्रत्येकं २ त्रयस्त्रिभागाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—अधस्तनस्त्रिभागो
 मध्यमस्त्रिभाग उपरितनस्त्रिभागः । ‘ते ण’मित्यादि, ते त्रिभागाः प्रत्येकं त्रीणि योजनशतानि ‘त्रयस्त्रिंशानि’ त्रयस्त्रिंशदधिकानि
 योजनत्रिभागं च बाह्येन प्रज्ञप्ताः, तत्र सर्वेषामपि क्षुल्लकपातालकलशानामधस्तनेषु त्रिभागेषु वायुकायः संतिष्ठति, मध्येषु त्रिभागेषु
 वायुकायोऽङ्कायश्च, उपरितनेषु त्रिभागेष्वङ्कायः संतिष्ठति, एवमेव ‘सपूर्वापरिण’ पूर्वापरसमुदायसङ्गणया सप्त पातालकलशसहस्राणि

३ प्रतिपत्तौ
 लवणे
 वेलावृद्धिः
 उद्देशः २
 सू० १५६

॥ ३०६ ॥

शुल्लकपातालकलशसहस्राणि, अष्टौ च पातालकलशशतानि—शुल्लकपातालकलशशतानि ‘चतुरशीतानि’ चतुरशीत्यधिकानि भवन्ती-
 त्याख्यातं मया शेषैश्च तीर्थकृद्भिः, उक्तञ्च—“अत्रेवि य पायाला खुड्डालंजरगसंठिया लवणे । अट्टसथा खुड्डालंजरगसंठिया लवणे । अट्टसथा खुलसीया सत्त सहस्सा य
 सव्वेवि ॥ १ ॥ पायालाण विभागा सव्वाणवि तिन्नि विन्नेया । हेट्टिमभागे वाऊ मज्जे वाऊ य उदगं च ॥ २ ॥ उवरिं
 उदगं भणियं पढमगवीणसु वाउ संखुभिओ । उडुं वामइ उदगं परिवडुइ जलनिही खुभिओ ॥ ३ ॥” ‘तेसि ण’मित्यादि, तेषां
 ‘शुल्लकपातालानां’ शुल्लकपातालकलशानां महापातालानां चाधस्तनमध्येषु त्रिभागेषु तथाजगत्स्थितिस्वाभाव्यात् प्रतिदिवसं द्विकृत्वस्त-
 त्रापि चतुर्दश्यादिषु तिथिष्वतिरेकेण ‘बहवः’ अतिप्रभूताः ‘उदाराः’ ऊर्द्धगमनस्वभावाः प्रबलशक्तयश्च, उत्-प्रावत्येन आरो येषां
 ते उदारा इति व्युत्पत्तेः, ‘वाताः’ वायवः ‘संस्विद्यन्ते’ उत्पत्त्यभिमुखीभवन्ति ततः क्षणानन्तरं ‘संमूर्च्छन्ति’ संमूर्च्छजन्मना लब्धा-
 त्मलाभा भवन्ति ततः ‘चलन्ति’ कम्पन्ते वातानां चलनस्वभावत्वात्, ततः ‘घट्टन्ते’ परस्परं सङ्घट्टमाप्नुवन्ति, तदनन्तरं ‘क्षु-
 भ्यन्ते’ जातमहान्द्रुतशक्तिकाः सन्त ऊर्द्धमितस्ततो विप्रसरन्ति, ततः ‘उदीरयन्ति’ अन्यात् वातात् जलमपि चोत्-प्रावत्येन प्रेर-
 यन्ति, तं तं देशकालोचितं मन्दं तीव्रं मध्यमं वा भावं परिणामं ‘परिणमन्ति’ धातूनामनेकार्थत्वात् प्रपद्यन्ते । ‘जया णं तेसिं खुड्डा-
 पायालाण’मित्यादि सुगमं भावितत्वात् । ‘तया ण’मित्यादि, तदा णमिति वाक्यालङ्कारे ‘तद्’ उदकम् ‘उन्नामिज्जंते’ उन्नाम्यते

१ अन्येऽपि च पातालकलशाः शुद्धरजरसंस्थिता लवणे । अष्ट शतानि चतुरशीतीनि सप्त सहस्राणि च सर्वेऽपि ॥ १ ॥ पातालाना विभागाः सर्वेषामपि
 त्रयल्लयो विज्ञेयाः । अधस्तनभागे वायु, मध्ये वायुश्च उदकं च ॥ २ ॥ उपरितनभागे उदकं भणितं, प्रथमद्वितीययोः वायुः संक्षुभित । ऊर्द्धं वामयति (निष्काश-
 यति) उदकं परिवर्द्धते जलनिधिः क्षुभितः ॥ ३ ॥

ऊर्ध्वमुखिष्यत इति भावः । 'जया ण'मित्यादि, यदा पुनः 'ण'मिति पुनरर्थे निपातानामनेकार्थत्वात्, तेषां कुलरुपातालानां महापा-
तालानां चापस्तनमध्यमेषु त्रिभागेषु नो बहव उदारा वाताः संस्विद्यन्ते इत्यादि प्राग्वत् 'तया ण'मित्यादि तदा तदुदकं 'नोन्नाम्यते'
नोर्ध्वमुखिष्यते उत्क्षेपकाभावात्, एतदेव स्पष्टतरमाह—'अंतराविय ण'मित्यादि, 'अन्तरा' अहोरात्रमध्ये द्विकृत्वः प्रतिनियते
कालविभागे पक्षमध्ये चतुर्दश्यादियु तिथिष्वतिरेकेण ते वाताः तथाजगत्स्वाभाव्यादुदीर्यन्ते धातूनामनेकार्थत्वादुत्पद्यन्ते, ततोऽन्तरा-
अहोरात्रमध्ये द्विकृत्वः प्रतिनियते कालविभागे पक्षमध्ये चतुर्दश्यादियु तिथिषु अतिरेकेण तत उदकमुन्नाम्यते । 'अंतराविय ण'मि-
त्यादि, 'अन्तरा' प्रतिनियतकालविभागादन्यत्र ते वाताः 'नोदीर्यन्ते' नोत्पद्यन्ते, तदभावात् 'अन्तरा' प्रतिनियतकालविभागाद-
न्यत्र कालविभागे उदकं नोन्नाम्यते उन्नामकाभावात्, तत एवं खलु गौतम ! लवणसमुद्रे चतुर्दश्यादियु तिथिषु अतिरेकेण तदुदकं 'नोन्नाम्यते'
तिरेकमतिरेकम् अतिशयेनातिशयेन वद्धते हीयते वेति ॥ तदेवं चतुर्दश्यादियु तिथिष्वतिरेकेण जलवृद्धौ कारणमुक्तमिदानीमहोरात्र-
मध्ये द्विकृत्वोऽतिरेकेण जलवृद्धौ कारणमभित्सुराह—

लवणे णं भंते ! समुद्राए तीसाए सुहुत्ताणं कतिखुत्तो अतिरेगं २ बहुति वा हायति वा ? , गो-
यमा ! लवणे णं समुदे तीसाए सुहुत्ताणं दुक्खुत्तो अतिरेगं २ बहुति वा हायति वा ॥ से केणट्टे-
णं भंते ! एवं बुच्चह-लवणे णं समुदे तीसाए सुहुत्ताणं दुक्खुत्तो अहरेगं २ बहुह वा हायह वा ? ,
गोयमा ! उहुमंतेसु पायालेसु बहुह आपूरितेसु पायालेसु हायह, से तेणट्टेणं गोयमा ! लवणे
णं समुदे तीसाए सुहुत्ताणं दुक्खुत्तो अहरेगं अहरेगं बहुह वा हायह वा ॥ (सू० १५७)

३ प्रतिपत्तौ

लवणे

वेलावृद्धिः

उद्देशः २

सू० १५७

॥ ३०७ ॥

‘लवणे णं भंते! समुद्दे’ इत्यादि, लवणो भदन्त! समुद्रस्त्रिंशतो सुहूर्त्तानां मध्येऽहोरात्रमध्ये इति भावः ‘कतिकृत्वः’ कतिवारान् अतिरेकमतिरेकं वर्द्धते हीयते वा? इति, तदेवं (प्रश्ने) भगवानाह—गौतम! द्विकृत्वोऽतिरेकमतिरेकं वर्द्धते हीयते वा ॥ ‘सेकेणट्टेण’मित्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम! ‘उद्धमत्सु’ अधस्तनमध्येमन्निर्भागतवातसङ्घोभवशाज्जलमूर्द्धमुत्क्षिपत्सु ‘पातालेषु’ पातालकलशेषु महत्सु लघुषु च वर्द्धते ‘आपूर्यमाणेषु’ परिसंस्थिते पवने भूयो जलेन त्रियमाणेषु ‘पातालेषु’ पातालकलशेषु महत्सु लघुषु च हीयते ‘से एणट्टे ण’मित्यादि उपसंहारवाक्यम् ॥ अधुना लवणशिक्षावक्यतामाह—

लवणसिहा णं भंते! केवत्तियं चक्खवालविकखंभेणं अइरेणं २ बहुति वा हायति वा? गोयमा! लवणसीहाए णं दस जोयणसहस्साइं चक्खवालविकखंभेणं देसूणं अद्धजोयणं अतिरेणं बहुति वा हायति वा ॥ लवणस्स णं भंते! समुद्दस्स कति णागसाहस्सीओ अड्ढिभत्तरियं वेलं धारंति?, कइ नागसाहस्सीओ बाहिरियं वेलं धरंति?, कइ नागसाहस्सीओ अगोदयं धरंति?, गोयमा! लवणसमुद्दस्स बायालीसं णागसाहस्सीओ अड्ढिभत्तरियं वेलं धारंति, बावत्तरिं णागसाहस्सीओ बाहिरियं वेलं धारंति, सट्ठिं णागसाहस्सीओ अगोदयं धारंति, एवमेव समुब्बावरेणं एगा णागसतसाहस्सी चोवत्तरिं च णागसहस्सा भवंतीति मक्खाया ॥ (सू० १५८)

‘लवणसिहा णं भंते!’ इत्यादि, लवणशिक्षा भदन्त! कियच्चक्रवालविष्कम्भेन? कियच्च ‘अतिरेकमतिरेकम्’ अतिशयेन २ वर्द्धते हीयते वा?, भगवानाह—गौतम! लवणशिक्षा सर्वतश्चक्रवालविष्कम्भतया ‘समा’समप्रमाणा दश योजनसहस्राणि विष्कम्भेन चक्रवा-

लरूपतया विस्तारेण 'देशोनमर्द्धयोजनं' गव्यूतद्वयप्रमाणम् 'अतिरेकमतिरेकम्' अतिशयेनातिशयेन वर्द्धते हीयते वा, इयमत्र भावना—लवणसमुद्रे जम्बूद्वीपाद् धातकीखण्डद्वीपाच्च प्रत्येकं पञ्चनवतिपञ्चनवतियोजनसहस्राणि गोतीर्थं, गोतीर्थं नाम तडागादिष्विव प्रवेशमार्गरूपो नीचो नीचतरो भूदेशो, गोतीर्थमिव गोतीर्थमिति व्युत्पत्तेः, मध्यभागावगाहस्तु दश योजनसहस्रप्रमाणविस्तारः, गोतीर्थं च जम्बूद्वीपवेदिकान्तसमीपे धातकीखण्डवेदिकान्तसमीपे चाङ्गुलासङ्ख्येयभागः, ततः परं समतलाद् भूभागादारभ्य क्रमेण प्रदेशहान्या तावन्नीचत्वं नीचतरत्वं यावत्पञ्चनवतियोजनसहस्राणि, पञ्चनवतियोजनसहस्रपर्यन्तेषु समतलं भूभागमपेक्ष्योण्डलं योजनसहस्रमेकं, तथा जम्बूद्वीपवेदिकातो धातकीखण्डद्वीपवेदिकातश्च ? तत्र समतले भूभागे प्रथमतो जलवृद्धिरङ्गुलसङ्ख्येयभागः, ततः समतलभूभागमेवाधिकृत्य प्रदेशवृद्ध्या जलवृद्धिः क्रमेण परिवर्द्धमाना तावत्परिभावनीया यावदुभयतोऽपि पञ्चनवतियोजनसहस्राणि, पञ्चनवतियोजनसहस्रपर्यन्ते चोभयतोऽपि समतलभूभागमपेक्ष्य जलवृद्धिः सप्तयोजनशतानि, किमुक्तं भवति ?—तत्र प्रदेशे समतलभूभागमपेक्ष्यावगाहो योजनसहस्रं, तदुपरि जलवृद्धिः सप्त योजनशतानीति, ततः परं मध्ये भागे दशयोजनसहस्रविस्तारेऽवगाहो योजनसहस्रं जलवृद्धिः षोडश योजनसहस्राणि, पातालकलशगतवायुक्षोभे च तेषामुपर्यहोरात्रमध्ये द्वौ वारौ किञ्चिन्मूने द्वे गव्यूते उदकमतिरेकेण वर्द्धते पातालकलशगतवायुपशान्तौ च हीयते, उक्तञ्च—'पंचाणउयसहस्से गोतित्थं उभयतोवि लवणस्स । जोयणसयाणि सत्त उ दगपरिउड्डीवि उभयोवि ॥ १ ॥ दस जोयणसाहस्सा लवणसिहा चकवालतो रुंदा ।

१ लवणस्य उभयतोऽपि पञ्चनवति सहस्राणि गोतीर्थं तु । उदकपरिवृद्धिरपि उभयतोऽपि सप्त योजनशतानि ॥ १ ॥ लवणशिखा चकवालतो दश योजनसहस्राणि रुन्दा ।

सोलससहस्र उच्चा सहस्रमेगं च ओगाढा ॥ २ ॥ देसूणमद्धजोयणलवणसिहोवरि दुगं दुवे कालो । अहरेगं २ परिवड्डइ हायए वावि ॥ ३ ॥” सम्प्रति वेल्धरावक्तव्यतामाह—“लवणस्स णं भंते !” इत्यादि, लवणस्य भदन्त ! समुद्रस्य कियन्तो नागसहस्रा नागकुमाराणां भवनपतिनिकायान्तर्वर्तिनां सहस्रा आभ्यन्तरिकीं—जम्बूद्वीपाभिमुखां वेलां—शिखोपरिजलं शिखां च—अर्वाक् पतन्तीं ‘धरन्ति’ धारयन्ति ? कियन्तो नागसहस्रा बाह्यां—धातकीखण्डद्वीपमध्ये प्रविशन्तीं वारयन्ति ?, कियन्तो वा नागसहस्राः ‘अग्नेदकं’ देशोनयोजनार्द्धजलादुपरि वर्द्धमानं जलं ‘धरन्ति’ वारयन्ति ?, भगवानाह—गौतम ! द्विचत्वारिंशन्नागसहस्राण्याभ्यन्तरिकीं वेलां धरन्ति द्वासप्ततिर्नागसहस्राणि बाह्यां वेलां धरन्ति, षष्टिर्नागसहस्राण्यग्नेदकं धरन्ति, उक्तञ्च—“अर्द्धिभ-तरियं वेलं धरंति लवणोदहिस्स नागाणं । बायालीससहस्सा दुसत्तरिसहस्सा बाहिरियं ॥ १ ॥ सट्ठि नागसहस्सा धरंति अगोदयं समुदस्स” इति । एवमेव ‘सपूर्वापरेण’ पूर्वापरसमुदायेन एकं नागशतसहस्रं चतुःसप्ततिश्च नागशतसहस्राणि भवन्तीत्याह्वयानि मया शैथैश्च तीर्थकृद्भिः ॥

कति णं भंते ! वेल्धरा णागराया पणत्ता ?, गोयमा ! चत्तारि वेल्धरा णागराया पणत्ता,
तंजहा—गोथूभे सिवए संखे मणोसिलए ॥ एतेसि णं भंते ! चउण्हं वेल्धराणागरायाणं कति

१ योड्वा योजनसहस्राणि उच्चा सहस्रमेकं चावगाढा ॥ २ ॥ देशोनमर्द्धयोजनं लवणशिखोपरि द्विवारं द्वयोः कालयोः । अतिरेकमतिरेकं परिवर्द्धते हीयते वाऽपि ॥ ३ ॥ २ आभ्यन्तरिकीं वेलां धारयन्ति लवणोदधेर्नागानां । द्विचत्वारिंशत्सहस्राणि द्विसप्ततिसहस्राणि बाह्या ॥ १ ॥ षष्टिर्नागसहस्राणि धारयन्ति अग्नेदकं समुद्रस्य ।

आवासपव्वता पणत्ता? गोयमा! चत्तारि आवासपव्वता पणत्ता, तंजहा—गोथूभे उदगभासे
 संखे दगसीमाए ॥ कहि णं भंते! गोथूभस्स वेल्धरणगरायस्स गोथूभे णामं आवासपव्वते प-
 णत्ते?, गोयमा! जंबूदीवे दीवे मंदरस्स पुरत्थिमेणं लवणं समुहं बायालीसं जोयणसहस्साइं
 ओगाहित्ता एत्थ णं गोथूभस्स वेल्धरणगरायस्स गोथूभे णामं आवासपव्वते पणत्ते सत्तर-
 सएक्कवीसाइं जोयणसंताइं उहं उच्चत्तेणं चत्तारि तीसे जोयणसते कोसं च उव्वेधेणं मूले दस-
 बावीसे जोयणसते आयामविक्खंभेणं मज्झे सत्ततेवीसे जोयणसते उवरिं चत्तारि चउवीसे
 जोयणसए आयामविक्खंभेणं मूले तिण्णि जोयणसहस्साइं दोण्णि य बत्तीसुत्तरे जोयणसए
 किंचिविसेसूणे परिक्खेवेणं मज्झे दो जोयणसहस्साइं दोण्णि य छलसीते जोयणसते किंचि-
 विसेसाहिए परिक्खेवेणं उवरि एगं जोयणसहस्सं तिण्णि य ईयाले जोयणसते किंचिविसेसूणे
 परिक्खेवेणं मूले वित्थिणे मज्झे संखित्से उप्पि तणुए गोपुच्छसंठाणसंठिए सव्वकणगामए
 अच्छे जाव पडिख्वे ॥ से णं एगाए पडमवरवेदियाए एगेण य वणसंडेणं सव्वतो समंता संप-
 रिक्खित्ते, दोण्हवि वणओ ॥ गोथूभस्स णं आवासपव्वतस्स उवरिं बहुसमरमणिज्जे भूमि-
 भागे पणत्ते जाव आसयंति ॥ तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए
 एत्थं णं एगे महं पासायवडंसए बावटं जोयणद्धं च उहं उच्चत्तेणं तं चैव पमाणं अद्धं आयाम-

३ प्रतिपत्तौ
 वेल्धरा-
 वासादिः
 उद्देशः २
 सू० १५९

॥ ३०९ ॥

विखंबेणं वण्णओ जाव सीहासणं सपरिवारं ॥ से केण्डेणं भंते! एवं बुच्चइ गोथूभे आवास-
 पंभवए २?, गोयमा! गोथूभे णं आवासपव्वते तत्थ २ देसे तहिं २ बहुओ खुड्ढाखुड्ढियाओ
 जाव गोथूभवण्णाइं बहूइं उप्पलाइं तहेव जाव गोथूभे तत्थ देवे महिड्ढीए जाव पलिओवमडि-
 तीए परिवसति, से णं तत्थ चउण्हं सामाणियसाहस्सीणं जाव गोथूभयस्स आवासपव्वतस्स
 गोथूभाए रायहाणीए जाव विहरति, से तेण्डेणं जाव णिच्चे ॥ रायहाणि पुच्चा गोयमा! गोथूभस्स
 आवासपव्वतस्स पुरत्थिमेणं तिरियमसंखेज्जे दीवसमुहे वीतिवइत्ता अण्णंमि लवणसमुहे तं चेव
 पमाणं तहेव सव्वं ॥ कहि णं भंते! सिवगस्स वेलंधरणारायस्स दओभासणामे आवासपव्वते
 पणत्ते?, गोयमा! जंबुदीवे णं दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दक्खिणेणं लवणसमुहं बायालीसं जो-
 यणसहस्साइं ओगाहिता एत्थ णं सिवगस्स वेलंधरणारायस्स दओभासे णामं आवासपव्वते
 पणत्ते, तं चेव पमाणं जं गोथूभस्स, णवरि सव्वअंकामए अच्छे जाव पडिरुवे जाव अट्टो भाणि-
 यव्वो, गोयमा! दओभासे णं आवासपव्वते लवणसमुहे अट्टजोयणियखेत्ते दगं सव्वतो स-
 मंता ओभासेति उज्जोवेति तवति पभासेति सिवए इत्थ देवे महिड्ढीए जाव रायहाणी से द-
 व्खिणेणं सिविगा दओभासस्स सेसं तं चेव ॥ कहि णं भंते! संखस्स वेलंधरणारायस्स संखे
 णामं आवासपव्वते पणत्ते?, गोयमा! जंबुदीवे णं दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पच्चत्थिमेणं बाया-

लीसं जोयणसहसाहं एत्थ णं संखस्स० वेलंधर० संखे णामं आयासपब्बते तं चैव पमाणं णवरं स-
 ंवरयणामए अच्चे । से णं एगाए पउमयरवेदिवाए एगेण य वणसंडेणं जाव अट्टो यद्दओ खु-
 ङ्गाखुद्धिआओ जाव यद्दहं उप्पलाहं संखाभाहं संखयणाहं संखयणाभाहं संखे एत्थ देवे महिहीए
 जाव रायहाणीए पच्चत्थिमेणं संखस्स आवासपब्बयस्स संखा नाम रायहाणी तं चैव पमाणं ॥
 कहि णं भंते ! मणोसिलकस्स वेलंधरणागरायस्स उव्वगसीमाए णामं आयासपब्बते पणसे ?,
 गोयमा ! जंबुहीवे २ मंदरस्स उत्तरेणं लवणसमुहं थायालीसं जोयणसहसाहं ओगाहित्ता एत्थ
 णं मणोसिलगस्स वेलंधरणागरायस्स उव्वगसीमाए णामं आयासपब्बते पणसे तं चैव पमाणं
 णवरि सच्चफलिहामए अच्चे जाव अट्टो, गोयमा ! व्वगसीमंते णं आयासपब्बते सीतासीतोव-
 गाणं महाणदीणं तत्थ गतो सोए पड्डिहम्ममति से तेणट्टेणं जाव णिच्चे मणोसिलए एत्थ देवे
 महिहीए जाव से णं तत्थ चउण्हं सामाणिय० जाव विहरति ॥ कहि णं भंते ! मणोसिलगस्स
 वेलंधरणागरायस्स मणोसिला णाम रायहाणी ? , गोयमा ! व्वगसीमस्स आयासपब्बयस्स उव्व-
 रेणं त्तिरि० अण्णंमि लवणे एत्थ णं मलोसिलिया णाम रायहाणी पणसा तं चैव पमाणं जाव
 मणोसिलाए देवे—कणगंकरययफालियमया य वेलंधराणमावासा । अणुवेलंधरराईण पब्बया
 होति रयणमया ॥ १ ॥ (सू० १५९)

'कति णं भंते !' इत्यादि, कति भदन्त ! वेल्न्धरनागराजाः प्रह्वताः ? भगवानाह—चत्वारो वेल्न्धरनागराजाः प्रह्वतास्तद्यथा—
 गोस्तूपः शिवकः शङ्खो मनःशिलाकः ॥ 'एएसि ण'मित्यादि, एतेषां भदन्त ! चतुर्णां वेल्न्धरनागराजानां कति आवासपर्वताः प्र-
 ह्वताः ? भगवानाह—गौतम ! एकैकस्य एकैकभावेन चत्वार आवासपर्वताः प्रह्वतास्तद्यथा—गोस्तूप उदकभासः शङ्खो दकसीमः ॥
 'कहि णं भंते !' इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! अस्मिन् जम्बूद्वीपे यो मन्दरपर्वतस्तस्य पूर्वस्यां दिशि लवणसमुद्रं द्वा-
 चत्वारिंशत् योजनसहस्राण्यवगाह्यात्र गोस्तूपस्य भुजगेन्द्रस्य मुजगराजस्य गोस्तूपो नाम आवासपर्वतः प्रह्वतः; सप्तदश योजनशतानि
 एकविंशान्यूर्ध्वमुच्चैस्त्वेन, चत्वारि योजनशतानि त्रिंशदधिकानि क्रोशं चैकमुद्वेधेन, उच्छ्रयापेक्षयाऽवगाह्य चतुर्भागाभावात्, मूले
 दश योजनशतानि द्वाविंशत्युत्तराणि विष्कम्भतः; मध्ये सप्त योजनशतानि त्रयोविंशत्युत्तराणि, उपरि चत्वारि योजनशतानि चतु-
 विंशत्युत्तराणि, मूले त्रीणि योजनसहस्राणि द्वे च योजनशते द्वात्रिंशदुत्तरे किञ्चिद्विशेषेण, मध्ये द्वे योजनसहस्रे द्वे च
 योजनशते चतुरशीते किञ्चिद्विशेषाधिके परिक्षेपेण, उपर्येकं योजनसहस्रं त्रीणि योजनशतानि एकचत्वारिंशानि किञ्चिद्विशेषेणानि
 परिक्षेपेण, ततो मूले विस्तीर्णो मध्ये सङ्घ्नित उपरि तनुकः, अत एव गोपुच्छसंस्थानसंस्थितो गोपुच्छस्याप्येवमाकारत्वात्, सर्वासना
 जाम्बूनदमयः; 'अच्छे जाव पडिरूवे' इति प्राग्वत् ॥ 'से ण'मित्यादि, 'सः' गोस्तूपनामा आवासपर्वत एकया पञ्चवरवेदिकया
 एकेन च वनषण्डेन 'सर्वतः' सर्वासु दिक्षु 'सामन्ततः' सामन्त्येन संपरिक्षितः; द्वयोरपि चानयोर्वेदिकावनषण्डयोर्वर्णकः प्राग्वत् ॥
 'गोथूभस्स ण'मित्यादि, गोस्तूपस्य णमिति पूर्ववद् आवासपर्वतस्योपरि बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रह्वतः; 'से जहा नामए आलिंग-
 पुक्खेरेइ वा' इत्यादि प्राग्वद् यावत्तत्र बहवो नागकुमारा देवा आसते शेरते यावद्विहरन्तीति ॥ 'तस्स ण'मित्यादि, तस्य बहुसमर-

मणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागेऽत्र महानेकः प्रासादावतंसकः प्रकृतः, स च विजयदेवस्य प्रासादावतंसकसदृशो वक्रव्यु-
 स चैवं-साक्षात्नि द्वाषष्टिर्योजनानि उच्चैस्त्वेन, सक्रोशान्येकत्रिंशद् योजनान्यायामविष्कम्भाभ्यां, प्रासादवर्णनमुल्लोचवर्णनं च प्रा-
 ग्वत् । तस्य च प्रासादावतंसकस्यान्तर्वहुमध्यदेशभागे महत्येका सर्वरत्नमयी मणिपीठिका, सा च योजनान्यामविष्कम्भप्रमाणा गव्यू-
 तद्वयाहल्या, तस्याश्च मणिपीठिकाया उपरि महदेकं सिंहासनं, तन्नेद्रसामानिकादिदेवयोग्यैर्भद्रासनैः परिवृतमिति ॥ 'से केणट्टेणं
 भंते !' इत्यादि, अथ केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते गोस्तूप आवासपर्वतो गोस्तूप आवासपर्वतः ? इति, भगवानाह-गौतम ! गोस्तूपे
 आवासपर्वते छुल्लासु छुल्लिकासु वापीषु यावद्विलपङ्क्तुषु बहून्युत्पलानि यावत् शतसहस्रपत्राणि गोस्तूपप्रभाणि गोस्तूपाकाराणि गो-
 स्तूपवर्णानि गोस्तूपवर्णस्येवाभा-प्रतिभासो येषां तानि गोस्तूपवर्णानि, ततस्तानि तदाकारत्वात् तद्वर्णत्वात्तद्वर्णसादृश्याच्च गोस्तूपानीति
 प्रसिद्धानि, तद्योगादावासपर्वतोऽपि गोस्तूपः, अनादिकालप्रवृत्तोऽयं व्यवहार इति तेन नेतरेतराश्रयदोषः, एवमुत्तरत्रापि भावनीयं,
 तथा गोस्तूपश्चात्र सुजगेन्द्रो सुजगराजो महर्द्धिको यावत्करणत् महाद्युतिक इत्यादि परिग्रहः, स च चतुर्णां सामानिकसहस्राणां
 चतसृणामग्रमहिषीणां सपरिवाराणां तिसृणां पर्वदां सप्तानामनीकानां सप्तानामनीकाधिपतीनां षोडशानामात्मरक्षदेवसहस्राणां गोस्तूप-
 स्यावासपर्वतस्य गोस्तूपायाश्च राजधान्या अन्येषां च बहूनां गोस्तूपराजधानीवास्तव्यानां देवानां देवीनां चाधिपत्यं यावद्विहरति, ततो
 गोस्तूपदेवस्वामिकत्वाच्च गोस्तूपः, 'से एणट्टेणं'मित्याद्युपसंहारवाक्यं प्रतीतम् ॥ सम्प्रति गोस्तूपां राजधानीं पृच्छति—'कहि णं भंते !'
 इत्यादि, कं भदन्त ! गोस्तूपस्य सुजगेन्द्रस्य सुजगराजस्य गोस्तूपा नाम राजधानी प्रकृता ?, भगवानाह-गौतम ! गोस्तूपस्यावासपर्व-
 तस्य पूर्व्या दिशां तिर्यगसङ्ख्येयान् द्वीपसमुद्रान् व्यतिव्रज्यान्त्यस्मिन् लवणसमुद्रे द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्यात्रान्तरे गोस्तूपस्य सुज-

३ प्रतिपत्तौ
 वेल्न्धरा-
 वासादिः
 उद्देशः २
 सू० १५९

॥ ३११ ॥

गेन्द्रस्य भुजगराजस्य गोस्तूपा नाम राजधानी प्रज्ञप्ता, सा च विजयराजधानीसदृशी वक्तव्या ॥ तदेवमुक्तो गोस्तूपोऽधुना दकाभा-
 सवक्तव्यतामाह—‘कहिं णं भंते ! सिवगस्से’त्यादि प्रश्नसूत्रं पाठसिद्धं, भगवानाह—गौतम ! जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य द-
 क्षिणतो लवणसमुद्रं द्वाचत्वारिंशत् योजनसहस्राण्यवगाह्यात्रान्तरे शिवकस्य भुजगेन्द्रस्य दकाभासो नामावासपर्वतः प्र-
 ज्ञप्तः, स च गोस्तूपवद्विशेषेण वक्तव्यो यावत्सपरिवारं सिंहासनम् ॥ अधुना नामनिमित्तं पिपृच्छिषुराह—‘से केणट्टेण’मित्यादि
 प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! दकाभास आवासपर्वतो लवणसमुद्रे सर्वासु दिक्षु स्वसीमतोऽष्टयोजनिके—अष्टयोजनप्रमाणे क्षेत्रे
 यदुदकं तत् ‘समन्ततः’ सामस्येनातिविद्युद्वाङ्कनामरत्नमयत्वेन स्वप्रभयाऽवभासयति, एतदेव पर्यायत्रयेण व्याचष्टे—उद्द्योतयति
 चन्द्र इव तापयति सूर्य इव प्रभासयति ग्रहादिरिव ततो दकं पानीयमाभासयति—समन्ततः सर्वासु दिक्षु अवभासयतीति दका-
 भासः, अन्यच्च शिवको नामात्र पर्वतेषु भुजगेन्द्रो भुजगराजो महर्द्धिको यावत्पत्योपमस्थितिकः परिवसति । ‘से णं तत्थ चउण्हं
 सामाणियसाहस्सीण’मित्यादि प्राग्वत् नवरमत्र शिवका राजधानी वक्तव्या, तस्मिंश्च परिवसति स आवासपर्वतो दकमध्येऽतीवा-
 ऽऽभासते—शोभते इति दकाभासः, ‘से एणट्टेण’मित्याद्युपसंहारवाक्यं गतार्थं, शिवकाराजधानी दकाभासस्यावासपर्वतस्य दक्षिण-
 तोऽन्यस्मिन् लवणसमुद्रे विजयराजधानीव भावनीया ॥ अधुना शङ्खनामकावासपर्वतवक्तव्यतामाह—‘कहिं णं भंते !’ इत्यादि, क
 भदन्त ! शङ्खस्य भुजगेन्द्रस्य भुजगराजस्य शङ्खो नामावासपर्वतः प्रज्ञप्तः ?, भगवानाह—गौतम ! जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य
 पश्चिमायां दिशि लवणसमुद्रं द्वाचत्वारिंशत् योजनसहस्राण्यवगाह्यात्रान्तरे शङ्खस्य भुजगेन्द्रस्य भुजगराजस्य शङ्खो नामावासपर्वतः
 प्रज्ञप्तः, स च गोस्तूपवद्विशेषेण तावद्वक्तव्यो यावत्सपरिवारं सिंहासनम् ॥ इदानीं नामनिबन्धनमभिधित्सुराह—‘से केणट्टेण’मि-

त्यादि प्रभूसूत्रं सुगमं, भगवानाह-शङ्खे आवासपर्वते छुल्लासु छुल्लिकासु वापीषु यावद्विलपङ्क्तिषु वहून्युत्पलानि यावत् शतसहस्रप-
 त्राणि शङ्खाभानि-शङ्खकाराणि शङ्खवर्णानि-धेतानीति भावः शङ्खवर्णभानि-प्रायः शङ्खवर्णसदृशवर्णानि, शङ्खश्चात्र भुजगेन्द्रो भुज-
 गराजो महर्द्धिको यावत्पल्योपमस्थितिकः परिवसति । 'से णं तत्थ चउण्हं सामाणियसाहस्सी णं'मित्यादि प्राग्वत्, नवरमत्र शङ्खा
 राजधानी वक्तव्या, तदेवं यतस्तद्गतान्युत्पलादीनि शङ्खाकाराणि शङ्खदेवस्वामिकश्चायमतः शङ्ख इति, 'से एण्णट्टेण'मित्याद्युपसंहार-
 वाक्यं गतार्थं, शङ्खा राजधानी शङ्खस्यावासपर्वतस्य पश्चिमायां दिशि तिर्यगसङ्क्षेपान् द्वीपसमुद्रान् व्यतिव्रज्यान्यस्मिन् लवणसमुद्रे
 विजयाराजधानीसदृशी वक्तव्या ॥ सम्प्रति दकसीमापर्वतवक्तव्यतामाह-—'कहि णं भंते!' इत्यादि प्रभूसूत्रं प्रतीतं, भगवानाह-
 गौतम ! जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्योत्तरतो लवणसमुद्रं द्वाचत्वारिंशत् योजनसहस्राण्यवगाह्य 'अत्र' एतस्मिन्नवकाशे मनःशिल-
 कस्य भुजगेन्द्रस्य भुजगराजस्य दकसीमो नामावासपर्वतः प्रहसतः, सोऽपि गोस्तूपपर्वतवद्विशेषेण तावद्वक्तव्यो यावत्सपरिवारं सिंहा-
 सनम् ॥ इदानीं नामनिमित्तं विभण्णपुराह-—'से केणट्टेण'मित्यादि प्रतीतं, भगवानाह-गौतम ! दकसीमे आवासपर्वते शीताशीतो-
 दयोर्महानद्योः श्रोतांसि-जलप्रवाहास्तत्र गतानि तस्माच्च तेन प्रतिहतानि प्रतिनिवर्तन्ते ततो दकसीमाकारित्वाद् दकसीमः, दकस्य
 सीमा-शीताशीतोदापानीयस्य सीमा यत्रासौ दकसीम इति व्युत्पत्तेः, अन्यच्च मनःशिलको भुजगराजो महर्द्धिको याव-
 त्पल्योपमस्थितिकः परिवसति । 'से णं तत्थ चउण्हं सामाणियसाहस्सीण'मित्यादि प्राग्वत् नवरं मनःशिलाऽत्रं राजधानी वक्तव्या,
 ततो मनःशिलस्य देवस्य दके-लवणजलमध्ये सीमा, आवासचिन्तायां मर्यादा, 'अत्रे'ति दकसीमे, मनःशिला च राजधानी दकसी-
 मस्यावासपर्वतस्योत्तरतस्तिर्यगसङ्क्षेपान् द्वीपसमुद्रान् व्यतिव्रज्यान्यस्मिन् लवणसमुद्रे विजयाराजधानीव वक्तव्या । तदेवमुक्ताञ्चत्वा-

३ प्रतिपत्तौ
 वेल्गन्धरा-
 वासादिः
 उद्देशः २
 सू० १५९

॥ ३१२ ॥

रोऽपि वेलन्धराणामावासपर्वताः, सर्वत्र च गोस्तूपेनातिदेशः कृतः, अत्र च मूलदले विशेषस्तत्तमभिधिसुराह—“कणगंकरययफालियमया य वेलंधराणामावासा । अणुवेलंधराराईण पव्वया होंति रयणमया ॥ १ ॥” वेलन्धराणां—गोस्तूपादीनामावासा गोस्तूपादयश्चत्वारः पर्वता यथाक्रमं कनकाङ्करजतस्फटिकमया; गोस्तूपः कनेकमयो दकाभासोऽङ्करत्नमयः शङ्खो रजतमयो दकसीमः स्फटिकमय इति, तथा महतां वेलन्धराणामादेशप्रतीच्छकतयाऽनुयायिनो वेलन्धराश्चाणुवेलन्धराः ते च ते राजानश्च अणुवेलन्धराजास्तेषामावासापर्वता रत्नमया भवन्ति ॥

कह णं भंते ! अणुवेलंधरारायाणो पणत्ता?, गोयमा ! चत्तारि अणुवेलंधराणारायाणो पणत्ता, तंजहा—कक्कोडए कहमए अरुणप्पभे ॥ एतेसि णं भंते ! चउण्हं अणुवेलंधराणारायाण कति आवासपव्वया पन्नत्ता?, गोयमा ! चत्तारि आवासपव्वया पणत्ता, तंजहा—कक्कोडए कहमए २ कहलासे ३ अरुणप्पभे ४ ॥ कहि णं भंते ! कक्कोडगस्स अणुवेलंधराणारायस्स कक्कोडए णाम आवासपव्वते पणत्ते?, गोयमा ! जंबुदीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरपुरच्छिमेण लवणसमुहं बायालीसं जोयणसहस्साहं ओगाहित्ता एत्थ णं कक्कोडगस्स नागरायस्स कक्कोडए णामं आवासपव्वते पणत्ते सत्तरस एकवीसाहं जोयणसताहं तं चैव पमाणं जं गोथूभस्स णवरि सव्वरयणामए अच्छे जाव निरवसेसं जाव सपरिवारं अट्ठो से बहूहं उप्पलाहं कक्कोडप्पभाहं सेसं तं चैव णवरि कक्कोडगपव्वयस्स उत्तरपुरच्छिमेणं, एवं तं चैव सव्वं, कहमस्सवि सो

चेव गमओ अपरिसेसिओ, णवरि दाहिणपुरच्छिमेणं आवासो विष्णुप्पभा रायहाणी दाहिणपु-
रत्थिमेणं, कइलासेवि एवं चेव, णवरि दाहिणपच्चत्थिमेणं कयलासावि रायहाणी ताए चेव वि-
साए, अरुणप्पभेवि उत्तरपच्चत्थिमेणं रायहाणीवि ताए चेव दिसाए, चत्तारि विगप्पमाणा स-
न्वरयणामया य ॥ (सू० १६०)

‘कइ ण’मित्यादि, कति भदन्त ! अनुवेलन्धरराजाः प्रज्ञप्ताः ?, भगवानाह—गौतम ! चत्वारोऽनुवेलन्धरराजाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—क-
र्कोटकः १ कर्दमः २ कैलासः ३ अरुणप्रभश्च ॥ ‘एएसि ण’मित्यादि, एतेषां भवन्त ! चतुर्णामनुवेलन्धरराजानां कति आवासप-
र्वताः प्रज्ञप्ताः ?, भगवानाह—गौतम ! एकैकस्य एकैकभावेन चत्वारोऽनुवेलन्धरराजानामावासपर्वताः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—कर्कोटको विद्यु-
त्प्रभः कैलासः अरुणप्रभश्च, कर्कोटकस्य कर्कोटकः कर्दमस्य विद्युत्प्रभः कैलाशस्य कैलाशः अरुणप्रभस्यारुणप्रभ इत्यर्थः ॥ ‘कहि णं
भंते !’ इत्यादि प्रभसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्योत्तरपूर्वस्थां विशि लवणसमुद्रं द्वाचत्वारिंशत्
योजनसंहस्राण्यवगात्स ‘अत्र’ एतस्मिन्नवकाशे कर्कोटकस्य भुजगेन्द्रस्य भुजगराजस्य कर्कोटको नामावासपर्वतकः प्रज्ञप्तः; ‘सत्तरसएक-
वीसाइं जोयणसायाइं’ इत्यादिका गोस्तूपस्यावासपर्वतस्य या वक्तव्यतोक्ता सैवेहापि अहीनानतिरिक्ता भणितव्या, नवरं सर्वरत्नमय
इति वक्तव्यं, नामनिमित्तचिन्तायामपि यस्माच्च छुलाछुल्लिकासु वापीषु यावद्विलपक्लियु बहून्नुत्पलानि यावत् शतसहस्रपत्राणि कर्को-
टकप्रभाणि कर्कोटकाकाराणि ततस्तानि कर्कोटकादीनि व्यवद्ध्यन्ते तद्योगात्पर्वतोऽपि कर्कोटकः; तथा कर्कोटकनामा देवस्तत्र प-
त्योपमस्थितिकः परिवसति ततः कर्कोटकस्वामित्वात्कर्कोटकः; राजधान्यपि कर्कोटस्यावासपर्वतस्योत्तरपूर्वस्थां विशि तिर्यगसङ्घेयान्

द्वीपसमुद्रान् व्यतिव्रज्यान्यस्मिन् लवणसमुद्रे द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्य कर्कोटकाभिधाना विजयाराजधानीव प्रतिपत्तव्या । एवं कर्दमकैलाशारुणप्रभवक्तव्यताऽपि भावनीया, नवरं जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य लवणसमुद्रे दक्षिणपूर्वस्थां कर्दमको दक्षिणापर्यां कैलाशः अपरोत्तरस्यामरुणप्रभः, नामनिमित्तचिन्तायामपि यस्मात्कर्दमके आवासपर्वते उत्पलादीनि कर्दमकप्रभाणि ततः कर्दमकभावना प्रागिव, अन्यच्च कर्दमके विद्युत्प्रभो नाम देवः पत्योपमस्थितिकः परिवसति, स च स्वभावाद् यक्षकर्दमप्रियः, यक्षकर्दमो नाम कुङ्कुमागुरुकूर्पूरकस्तुरिकाचन्दनमैलापकः, उक्तञ्च—“कुङ्कुमागुरुकूर्पूरकस्तूरीचन्दनानि च । महासुगन्धमित्युक्तं, नामतौ यक्षकर्दमम् ॥ १ ॥” ततः प्राचुर्येण यक्षकर्दमसम्भवाच्चासौ पूर्वपदलोपे सत्यभामा भामेतिवत् कर्दम इत्युच्यते, कैलाशे कैलाशप्रभाण्युत्पलादीनि कैलाशनामा च तत्र देवः पत्योपमस्थितिकः परिवसति ततः कैलाशः, एवमरुणप्रभेऽपि वक्तव्यं, कर्दमकाराजधानी कर्दमस्यावासपर्वतस्य दक्षिणपूर्वया कैलाशा कैलाशस्यावासपर्वतस्य दक्षिणापरयाऽरुणप्रभा अरुणप्रभस्यावासपर्वतस्यापरोत्तरया तिर्यगसङ्ख्येयान् द्वीपसमुद्रान् व्यतिव्रज्यान्यस्मिन् लवणसमुद्रेऽरुणप्रभाराजधानी विजयाराजधानीव वाच्या ॥

कहि णं भंते ! सुट्टियस्स लवणाहिवइस्स गोयमदीवे णामं दीवे पणत्ते?, गोयमा! जंबुद्वीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पच्चत्थिमेणं लवणसमुदं बारसजोयणसहस्साइं ओगाहिस्ता एत्थं णं सुट्टियस्स लवणाहिवइस्स गोयमदीवे २ पणत्ते, बारसजोयणसहस्साइं आयामविवलंभेणं सत्तीसं जोयणसहस्साइं नव य अड्याले जोयणसए किंचिविसेसोणे परिवखेवेणं, जंबूद्वीवतेणं अद्वेक्कोणउते जोयणाइं चत्तालीसं पंचणउतिभागे जोयणस्स ऊसिएं जलंताओ लवणसमुदं-

तेणं दो कोसे ऊसिते जलंताओ ॥ से णं एगाए य पडमवरवेइयाए एगेणं वणसंडेणं सब्वतो स-
मंता तहेव वण्णओ दोणहवि । गोयमदीवस्स णं दीवस्स अंतो जाव बहुसमरमणिल्ले भूमिभागे
पणत्ते, से जहानामए—आलिं० जाव आसयंति । तस्स णं बहुसमरमणिल्लस्स भूमिभागस्स
बहुमज्झदेसभागे एत्थ णं सुट्ठियस्स लवणाहिवइस्स एगे महं अइक्कीलावासे नामं भोमेज्जविहारे
पणत्ते बावट्ठिं जोयणाहं अद्धजोयणं उहुं उच्चत्तेणं एकतीसं जोयणाहं कोसं च चिक्खंभेणं अणे-
गखंभसतसन्निविट्ठे भवणवण्णओ भाणियन्वो । अइक्कीलावासस्स णं भोमेज्जविहारस्स अंतो
बहुसमरमणिल्ले भूमिभागे पणत्ते जाव मणीणं भासो । तस्स णं बहुसमरमणिल्लस्स भूमिभा-
गस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ एगा मणिपेट्ठिया पणत्ता । सा णं मणिपेट्ठिया दो जोयणाहं आ-
यामचिक्खंभेणं जोयणथाहल्लेणं सब्वमणिमयी अच्छा जाव पडिख्वा ॥ तीसे णं मणिपेट्ठियाए
उवरि एत्थ णं देवसयणिल्ले पणत्ते वण्णओ ॥ से केणट्ठेणं भंते ! एवं बुच्चति—गोयमदीवे णं दीवे ?
तत्थ २ तहिं २ बहूहं उप्पलाहं जाव गोयमप्पभाहं से एएणट्ठेणं गोयमा ! जाव णिच्चे । क्कहिं णं
भंते ! सुट्ठियस्स लवणाहिवइस्स सुट्ठिया णामं रायहाणी पणत्ता ? , गोयमदीवस्स पच्चत्थिमेणं
तिरियमसंखेज्जे जाव अण्णंमि लवणसमुद्दे थारस जोयणसहस्साहं ओगाहिता, एवं तहेव सब्वं
णेयव्वं जाव सुत्थिए देवे ॥ (सू० १६१)

'कहि णं भंते !' इत्यादि, क भदन्त ! सुस्थितस्य लवणाधिपस्य गौतमद्वीपो नाम द्वीपः प्रज्ञप्तः?, भगवानाह—गौतम ! जम्बूद्वी-
 पस्य पश्चिमायां दिशि लवणसमुद्रं द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्यात्रान्तरे सुस्थितस्य लवणाधिपस्य गौतमद्वीपो नाम द्वीपः प्रज्ञप्तः, द्वा-
 दश योजनसहस्राण्यायामविष्कम्भाभ्यां, सप्तत्रिंशद् योजनसहस्राणि नव चाष्टावत्वारिंशानि किञ्चिद्विशेषोनाति परिक्षेपेण, 'जंबू-
 दीवंतेण'मिति जम्बूद्वीपदिशि 'अङ्गैकोननवतीनि' अङ्गैकोननवतेर्येषां तानि अङ्गैकोननवतीनि साङ्घीष्टाशीतिसङ्ख्यानीति भावः,
 योजनानि चत्वारिंशतं च पञ्चनवतिभागान् योजनस्य 'जलान्तात्' जलपर्यन्ताद्दूर्ङ्गमुच्छ्रितः, एतावान् जलस्योपरि प्रकट इत्यर्थः,
 'लवणसमुद्रान्ते' लवणसमुद्रदिशि द्वौ क्रोशौ जलान्तादुच्छ्रितौ, द्वावेव क्रोशौ जलस्योपरि प्रकट इत्यर्थः ॥ 'से ण'मित्यादि, स ए-
 कया पञ्चवरवेदिकया एकेन वनषण्डेन सर्वतः समन्तात्संपरिक्षिप्तः, द्वयोरपि वर्णनं प्राग्वत् । तस्य च गौतमद्वीपस्योपरि बहुसमर-
 मणीयभूमिभागवर्णनं प्राग्वद् यावत्तृणानां मणीनां च शब्दवर्णनं वाग्यादिवर्णनं यावद्बहवो वानमन्तरा देवा आसते शेरते यावद्विह-
 रन्तीति । तस्य बहुसमरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागेऽत्र सुस्थितस्य लवणाधिपस्य योग्यो महानेकः 'अतिक्कीलावासः' अ-
 लर्थं क्रीडावासो नाम भौमियविहारः प्रज्ञप्तः, साङ्घीनि द्वाषष्टियोजनान्यूर्ङ्गमुच्चैस्त्वेन एकत्रिंशतं च योजनानि क्रोशमेकं च विष्कम्भेन
 'अणेगखंभसयसन्निविष्टे' इत्यादि भवनवर्णनमुल्लेखवर्णनं भूमिभागवर्णनं च प्राग्वत् । तस्य च बहुसमरमणीयस्य भूमिभागस्य बहु-
 मध्यदेशभागे, अत्र महत्येका मणिपीठिका प्रज्ञप्ता, सा योजनमायामविष्कम्भाभ्यां अर्द्धयोजनं बाहल्येन सर्वालना मणिमयी अच्छा
 यावत्प्रतिरूपा ॥ 'तीसे ण'मित्यादि, तस्या मणिपीठिकाया उपरि देवशयनीयं, तस्य वर्णक उपर्यष्टाष्टमङ्गलकादिकं च प्राग्वत् ॥
 नामनिमित्तं पिष्टुच्छिष्टपुराह—'से केणट्टेण'मित्यादि, अथ 'केनार्थेन' केन कारणेन एवमुच्यते—गौतमद्वीपो नाम द्वीपः?, भगवा-

नाह—गौतमद्वीपस्य शाश्वतमिवं नामधेयं न कदाचिन्नासीदित्यादि प्राग्वत् । पुल्लकान्तरेषु पुनरेवं पाठः—‘गोयमदीवे णं दीवे तत्थ तत्थ तहिं तहिं बहूइं उप्पलाइं जाव सहस्सपत्ताइं गोयमप्पभाइं गोयमवण्णाभाइं’ इति, एवं प्राग्वद् भावनीयः । सुस्मित्वात्र लवणाधियो महद्धिको यावत्पत्योपमस्थितिकः परिवसति, स च तत्र चतुर्णां सामानिकसहस्राणां यावत्पोडशानामालरक्षक-देवसहस्राणां गौतमद्वीपस्य सुस्थितायाश्च राजधान्या अन्येषां च बहूनां वानमन्तराणां देवानां देवीनां चाधिपत्यं यावद्विहरति, तत एवमेव शाश्वतनामत्वात्, पाठान्तरे तद्गतानि उत्पलादीनि गौतमप्रभाणीति गौतमानीति प्रसिद्धानि ततस्तद्योगात्तथा, तदधिपति-गौतमाधिपतिरिति प्रसिद्धं इति सामर्थ्यादेष गौतमद्वीप इति । उपसंहारमाह—‘से तेणट्ठेण’मित्यादि गतार्थम् ॥ सम्प्रति जम्बूद्वी-पगतचन्द्रसत्कद्वीपप्रतिपादनार्थमाह—

कहि णं भंते ! जंबुद्वीवगाणं चंद्राणं चंद्रदीवा णामं दीवा पणत्ता?, गोयमा ! जंबूदीवे २ मंड-रस्स पव्वयस्स पुरच्छिमेणं लवणसमुद्धं बारस जोयणसहस्साइं ओगाहित्ता एत्थ णं जंबूदीव-गाणं चंद्राणं चंद्रदीवा णामं दीवा पणत्ता, जंबुद्वीवतेणं अद्धेकोणणउइ जोयणाइं षत्तालीसं पंचाणउतिं भागे जोयणस्स ऊसिया जलंतातो लवणसमुद्धंतेणं दो कोसे ऊसिता जलंताओ, बारस जोयणसहस्साइं आयामचिक्खंभेणं, सेसं तं चेव जहा गोतमदीवस्स परिकखेवो पउमवर-वेइया पत्तेयं २ वणसंडपरि० दोणहवि वण्णओ बहुसमरमणिज्जा भूमिभागा जाव जोइसिया देवा आसयंति । तेसि णं बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पासायवडेंसगा बावट्ठि जोयणाइं बहुम-

३ प्रतिपत्तौ
जम्बूगत-
चन्द्रसूर्य-
द्वीपाः
उद्देशः २
सू० १६२

॥ ३१५ ॥

७३० मणिपेढियाओ दो जोयणाइं जाव सीहासणा सपरिवारा भाणियन्वा तहेव अडो, गो-
 यमा ! बहुसु खुडुयासु बहुइं उप्पलाइं चंदवणाभाइं चंदा एत्थ देवा महिड्डीया जाव
 पलिओवमट्टितीया परिवसंति, ते णं तत्थ पत्तेयं पत्तेयं चउण्हं सामाणियसाहस्सीणं जाव चंद-
 दीवाणं चंदाण य रायहाणीणं अन्नेसिं च बहूणं जोतिसियाणं देवाणं देवीण य आहेवच्चं जाव
 विहरंति, से तेणट्ठेणं गोयमा ! चंददीवा जाव णिच्चा । कहि णं भंते ! जंबुदीवगाणं चंदाणं चं-
 दाओ नाम रायहाणीओ पणत्ताओ?, गोयमा ! चंददीवाणं पुरत्थिमेणं त्तिरियं जाव अण्णंमि
 जंबूदीवे २ बारस जोयणसहस्साइं ओगाहित्ता तं चेव पमाणं जाव एमहिड्डीया चंदा देवा २ ॥
 कहि णं भंते ! जंबुदीवगाणं सूरानं सूरदीवा णामं दीवा पणत्ता?, गोयमा ! जंबूदीवे २ मंद-
 रस्स पन्वयस्स पच्चत्थिमेणं लवणसमुद्धं बारस जोयणसहस्साइं ओगाहित्ता तं चेव उच्चत्तं
 आयामविवल्लंभेणं परिकल्लेवो वेदिया वणसंडा भूमिभागा जाव आसयंति पासायवडंसगाणं
 तं चेव पमाणं मणिपेढिया सीहासणा सपरिवारा अडो उप्पलाइं सूरप्पभाइं सूरा एत्थ देवा
 जाव रायहाणीओ सकाणं दीवाणं पच्चत्थिमेणं अण्णंमि जंबूदीवे दीवे सेसं तं चेव जाव सूरा
 देवा ॥ (सू० १६२) कहि णं भंते ! अडिंभतरलावणगाणं चंदाणं चंददीवा णामं दीवा प-
 णत्ता?, गोयमा ! जंबूदीवे २ मंदरस्स पन्वयस्स पुरत्थिमेणं लवणसमुद्धं बारस जोयण-

सहस्साइं ओगाहिता एत्थ णं अंभितरलावणगाणं चंदाणं चंददीवा णामं दीवा पणत्ता,
जहा जंबुदीवगा चंदा तथा भाणियब्वा णवरि रायहाणीओ अणंमि लवणे सेसं तं चेव । एवं
अंभितरलावणगाणं सुराणचि लवणसमुदं बारस जोयणसहस्साइं तहेव सव्वं जाव रायहाणीओ ॥
कहि णं भंते ! बाहिरलावणगाणं चंदाणं चंददीवा पणत्ता?, गोयमा ! लवणस्स समुदस्स पुर-
त्थिमिल्लाओ वेदियंताओ लवणसमुदं पच्चत्थिमेणं बारस जोयणसहस्साइं ओगाहिता एत्थ णं
बाहिरलावणगाणं चंददीवा नामं दीवा पणत्ता धायतिसंडदीवंतेणं अद्धेकोणवतिजोय-
णाइं चत्तालीसं च पंचणडतिभागे जोयणस्स ऊसिता जलंतातो लवणसमुदंतेणं दो कोसे ऊ-
सिता बारस जोयणसहस्साइं आयामविक्खंभेणं पउमवरवेहया वणसंडा बट्टसमरमणिज्जा भू-
मिभागा मणिपेढिया सीहासणा सपरिवारा सो चेव अट्टो रायहाणीओ सगाण दीवाणं पुर-
त्थिमेणं तिरियमसं० अणंमि लवणसमुदे तहेव सव्वं । कहि णं भंते ! बाहिरलावणगाणं सुरा-
णं सुरदीवा णामं दीवा पणत्ता? गोयमा ! लवणसमुदपच्चत्थिमिल्लातो वेदियंताओ लवण-
समुदं पुरत्थिमेणं बारस जोयणसहस्साइं धायतिसंडदीवंतेणं अद्धेकूणणडतिं जोयणाइं चत्ता-
लीसं च पंचनडतिभागे जोयणस्स दो कोसे ऊसिया सेसं तहेव जाव रायहाणीओ सगाणं
दीवाणं पच्चत्थिमेणं तिरियमसंखेज्जे लवणे चेव बारस जोयणा तहेव सव्वं भाणियब्बं ॥

३ प्रतिपत्तौ
लवणगत-
चन्द्रसूर्य-
द्वीपादि
उद्देशः २
सू० १६३

॥ ३१६ ॥

(सू० १६३) कहि णं भंते ! धायतिसंडदीवगणं चंदाणं चंददीवा पणत्ता ? , गोयमा ! धायतिसंडस्स दीवस्स पुरत्थिमिच्छाओ वेदियंताओ कालोयं णं समुहं बारस जोयणसहस्साहं ओगाहिता एत्थ णं धायतिसंडदीवाणं चंदाणं चंददीवा णामं दीवा पणत्ता, सब्वतो समंता दो कोसा ऊसिता जलंताओ बारस जोयणसहस्साहं तहेव विक्खंभपरिक्खेवो भूमिभागो पासाग्गवडिंसया मणिपेढिया सीहासणा सपरिवारा अट्ठो तहेव रायहाणीओ, सकाणं दीवाणं पुरत्थिमेणं अण्णंमि धायतिसंडे दीवे सेसं तं चेव, एवं सूरदीवावि, नवरं धायइसंडस्स दीवस्स पच्चत्थिमिच्छातो वेदियंताओ कालोयं णं समुहं बारस जोयण० तहेव सब्वं जाव रायहाणीओ सूरानं दीवाणं पच्चत्थिमेणं अण्णंमि धायइसंडे दीवे सब्वं तहेव ॥ (सू० १६४) कहि णं भंते ! कालोयगणं चंदाणं चंददीवा पणत्ता ? , गोयमा ! कालोयसमुहस्स पुरच्छिमिच्छाओ वेदियंताओ कालोयणं समुहं पच्चत्थिमेण बारस जोयणसहस्साहं ओगाहिता एत्थ णं कालोयगचंदाणं चंददीवा सब्वतो समंता दो कोसा ऊसिता जलंताओ सेसं तहेव जाव रायहाणीओ सगाणं दीव० पुरच्छिमेणं अण्णंमि कालोयगसमुहे बारस जोयणा तं चेव सब्वं जाव चंदा देवा २ । एवं सूरानवि, णवरं कालोयगपच्चत्थिमिच्छातो वेदियंताओ कालोयसमुहपुरच्छिमेणं बारस जोयणसहस्साहं ओगाहिता तहेव रायहाणीओ सगाणं दीवाणं पच्चत्थिमेणं अण्णंमि कालोयगसमुहे त-

हेव सव्वं । एवं पुक्खवरंगणं चंदाणं पुक्खवरस्स दीवस्स पुरत्थिमिच्छाओ वेदियंताओ पुक्ख-
रसमुद्दं बारस जोयणसहस्साइं ओगाहिच्चा चंददीवा अणंमि पुक्खवरवरे दीवे रायहाणीओ त-
हेव । एवं सूराणवि दीवा पुक्खवरदीवस्स पच्चत्थिमिच्छाओ वेदियंताओ पुक्खरोदं समुद्दं वा-
रस जोयणसहस्साइं ओगाहिच्चा तहेव सव्वं जाव रायहाणीओ दीविच्छगणं दीवे समुद्दगणं
समुद्दे चव एगण अडिंभतरपासे एगणं याहिरपासे रायहाणीओ दीविच्छगणं दीवेसु समुद्द-
गणं समुद्देसु सरिणामतेसु (सू० १६५) इमे णामा अणुगंतव्वा, जंबुद्दीवे लवणे धायइ कालोद-
पुक्खरे वरुणे । खीर घय इक्खुवरो यणंदी अरुणवरे कुंडले रुयगे ॥ १ ॥ आभरणवत्थगंधे उ-
प्लत्तिलते य पुंढवि णिहिरयणे । वासहरदहनईओ विजया वक्खारकप्पिदा ॥ २ ॥ पुरमंदरमा-
वासा कूडा णक्खत्सचंदसूरा य । एवं भाणियव्वं ॥ (सू० १६६)

‘कहि णं भंते !’ इत्यादि ॥ क भदन्त ! जम्बूद्वीपगतयोर्जम्बूद्वीपसत्कयोश्चन्द्रद्वीपौ नाम द्वीपौ प्रकृतौ ?, भगवानाह—‘गो-
यमे’त्यादि सर्व गौतमद्वीपवत्परिभावनीयं, तत्रमत्र जम्बूद्वीपस्य पूर्वस्यां दिशीति वक्तव्यं, तथा प्रासादावतंसको वक्तव्यः, तस्य चा-
यमादिप्रमाणं तथैव, नामनिमित्तचिन्तायामपि यस्मात्सुल्लिकावाय्यादिषु बहूनि उत्पलादीनि यावत्सहस्रपत्राणि चन्द्रप्रभाणि—चन्द्रव-
र्णानि, चन्द्रौ च ज्योतिषेन्द्रौ ज्योतिषराजौ महर्द्धिकौ यावत्पत्योपमस्थितिकौ परित्सतः, तौ चन्द्रौ प्रत्येकं चतुर्णां सामानिकसहस्राणां
चतसृणामग्रमहिषीणां सपरिवाराणां तिसृणां पर्येदां सप्तानामनीकानां सप्तानामनीकाधिपतीनां षोडशानामालरक्षकदेवसहस्राणां स्वस्य

३ प्रतिपत्तौ

धातकी-

कालोदच-

न्द्रसूर्य-

द्वीपादिः

उदेशः २

सू० १६४-

१६५

द्वीपस-

मुद्राः

सू० १६६

॥ ३१७ ॥

स्वस्य चन्द्रद्वीपस्य स्वस्थान्द्राभिधानाया राजधान्या अन्येषां च बहूनां ज्योतिषाणां देवानां देवीनां चाधिपत्यं यावद्विहरतः । तत-
 स्तत्रतोत्पलादीनां चन्द्राकारत्वाच्चन्द्रवर्णत्वाच्चन्द्रदेवस्वामिकत्वाच्च तौ चन्द्रद्वीपौ इति, चन्द्राभिधे च राजधान्यौ तयोश्चन्द्रद्वीपयोः पू-
 र्वस्यां दिशि तिर्यगसङ्कोचान् द्वीपसमुद्रान् व्यतिव्रज्यान्यस्मिन् जम्बूद्वीपे द्वीपे द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्य विजयार।जधानीसदृश्यौ
 वक्तव्ये । एवं जम्बूद्वीपगतसूरसत्कसूर्यद्वीपावपि वक्तव्यौ, नवरं जम्बूद्वीपस्य पश्चिमायां दिशि एनमेव लवणसमुद्रमवगाह्य वक्तव्यं,
 राजधान्यावपि स्वकद्वीपयोः पश्चिमायां दिशि अन्यस्मिन् जम्बूद्वीपे वक्तव्ये, शेषं सर्वं चन्द्रद्वीपवद्भावनीयं नवरं चन्द्रस्थाने सूर्यग्रह-
 णमिति ॥ सम्प्रति लवणसमुद्रगतचन्द्रादित्यद्वीपवक्तव्यतामाह—‘कहि णं भंते !’ इत्यादि, लवणे भवौ लावणिकौ अभ्यन्तरो च तौ
 लावणिकौ च अभ्यन्तरलावणिकौ शिखाया अर्वाक्चारिणावित्यर्थः तयोः, सूत्रे द्वित्वेऽपि बहुवचनं प्राकृतत्वात्, शेषं सुगमं, भगवा-
 नाह—नौतम ! जम्बूद्वीपस्य पूर्वस्यां दिशि एनमेव लवणसमुद्रं द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्य ‘अत्र’ एतस्मिन्नवकाशे अभ्यन्तरलावणि-
 कयोश्चन्द्रयोश्चन्द्रद्वीपौ नाम द्वीपौ वक्तव्यौ, इत्यादि जम्बूद्वीपगतचन्द्रसत्कचन्द्रद्वीपवन्निरवशेषं वक्तव्यं, नवरमत्र राजधान्यौ स्वकी-
 ययोद्वीपयोः पूर्वस्यां दिशि अन्यस्मिन् लवणसमुद्रे द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्य वेदितव्ये । एवमभ्यन्तरलावणिकसूर्यसत्कसूर्यद्वीपा-
 वपि वक्तव्यौ, नवरं तौ जम्बूद्वीपस्य पश्चिमायां दिशि एनमेव लवणसमुद्रं द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्य वक्तव्यौ, राजधान्यावपि
 स्वकीययोः द्वीपयोः पश्चिमायां दिशि अन्यस्मिन् लवणसमुद्रे द्वादशः योजनसहस्राण्यवगाह्येति ॥ ‘कहि णं भंते !’ इत्यादि, क भदन्त !
 बाह्यलावणिकयोश्चन्द्रयोश्चन्द्रद्वीपौ नाम द्वीपौ प्रज्ञप्तौ ?, बाह्यलावणिकौ नाम लवणसमुद्रे शिखाया बहिश्चारिणौ चन्द्रौ, भगवानाह—
 नौतम ! लवणसमुद्रस्य पूर्वस्माद्देदिकान्तादर्वाग् लवणसमुद्रं पश्चिमदिशि द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्यात्र बाह्यलावणिकयोश्चन्द्रयोश्च-

न्द्रद्वीपौ नाम द्वीपौ प्रज्ञप्तौ, तौ च धातकीषण्डद्वीपान्तेन—धातकीषण्डद्वीपदिशि अर्द्धकोननवतियोजनानि चत्वारिंशत् च पञ्चनवति-
भागान् योजनस्योदकादूर्ध्वमुच्छ्रितौ लवणसमुद्रदिशि द्वौ क्रोशौ, शेषवक्तव्यताऽभ्यन्तरलावणिकचन्द्रद्वीपवद्वक्तव्या, अत्रापि च राज-
धान्यौ स्वकीययोर्द्वीपयोः पूर्वस्यां तिर्यगसङ्क्षेपान् द्वीपसमुद्रान् व्यतित्रज्यान्यस्मिन् लवणसमुद्रे वक्तव्ये, एवं वाह्यलावणिकसूर्यसत्क-
सूर्यद्वीपावपि वक्तव्यौ, नवरमत्र लवणसमुद्रस्य पश्चिमाद् वेदिकान्ताल्लवणसमुद्रं पूर्वस्यां दिशि द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्येति व-
क्तव्यं, राजधान्यावपि स्वकयोर्द्वीपयोः पश्चिमायां दिशि अन्यस्मिन् लवणसमुद्रे इति ॥ सम्प्रति धातकीषण्डगतचन्द्रादिलद्वीपवक्तव्य-
तामभिधिसुराह—‘कहि णं भंते!’ इत्यादि, क भदन्त! धातकीषण्डद्वीपगतानां चन्द्राणां, तत्र द्वादश चन्द्रा इति बहुवचनं, च-
न्द्रद्वीपा नाम द्वीपाः प्रज्ञप्ताः?, भगवानाह—गौतम! धातकीषण्डस्य द्वीपस्य पूर्वस्यां दिशि कालोदं समुद्रं द्वादश योजनसहस्राण्यवगा-
ह्यात्र धातकीषण्डगतानां चन्द्राणां चन्द्रद्वीपा नाम द्वीपाः प्रज्ञप्ताः, ते च जम्बूद्वीपगतचन्द्रसत्कचन्द्रद्वीपवद्वक्तव्याः, नवरं ते सर्वासु
दिक्षु जलादूर्ध्वं द्वौ क्रोशौ उच्छ्रितौ इति वक्तव्यं, तत्र पानीयस्य सर्वत्रापि समत्वाद्, राजधान्योऽपि तेषां स्वकीयानां द्वीपानां पूर्वत-
स्तिर्यगसङ्क्षेपान् द्वीपसमुद्रान् व्यतित्रज्यान्यस्मिन् धातकीषण्डे द्वीपे द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्य विजयाराजधानीवद्वक्तव्याः, एवं
धातकीषण्डगतसूर्यसत्कसूर्यद्वीपा अपि वक्तव्याः, नवरं धातकीषण्डस्य पश्चिमान्ताद्वेदिकान्तात्कालोदसमुद्रं द्वादश योजनसहस्राण्य-
वगाह्य वक्तव्याः, राजधान्योऽपि स्वकीयानां सूरद्वीपानां पश्चिमदिशि अन्यस्मिन् धातकीषण्डे द्वीपे शेषं तथैव ॥ सम्प्रति कालोदस-
मुद्रगतचन्द्रादित्यसत्कद्वीपवक्तव्यतां प्रतिपिपादयिपुराह—‘कहि णं भंते!’ इत्यादि, ‘कालोदसमुद्रस्य पूर्वस्याद् वेदिकान्ता-
गानां’ कालोदसमुद्रसत्कानां चन्द्राणां चन्द्रद्वीपा नाम द्वीपाः प्रज्ञप्ताः?, भगवानाह—गौतम! कालोदसमुद्रस्य पूर्वस्याद् वेदिकान्ता-

३ प्रतिपत्तौ
चन्द्रसूर्य-
द्वीपादिः
उद्देशः २
सू० १६६

॥ ३१८ ॥

कालोदसमुद्रं पश्चिमदिशि द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्यात्र कालोदसमुद्रगतचन्द्राणां चन्द्रद्वीपाः प्रज्ञप्ताः, ते च सर्वोसु दिक्षु जला-
 दूर्द्ध्वं द्वौ द्वौ क्रोशाबुच्छित्तौ, शेषं तथैव । राजधान्योऽपि स्वकीयानां द्वीपानां पूर्वस्थां दिशि तिर्यगसङ्ख्येयान् द्वीपसमुद्रान् व्यतिव्रज्या-
 न्यस्मिन् कालोदसमुद्रे द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्य विजयाराजधानीवद्वक्तव्याः । एवं कालोदगतसूर्यसत्कसूर्यद्वीपा अपि वक्तव्याः,
 नवरं कालोदसमुद्रस्य पश्चिमान्ताद्वेदिकान्तात्कालोदसमुद्रं पूर्वदिशि द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्येति वक्तव्यं, राजधान्योऽपि स्वकी-
 यानां द्वीपानां पश्चिमदिशि अन्यस्मिन् कालोदसमुद्रे, शेषं तथैव । एवं पुष्करवरद्वीपगतानां चन्द्राणां पुष्करवरद्वीपस्य पूर्वस्माद्वेदिका-
 न्तात्पुष्करोदसमुद्रं द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्य द्वीपा वक्तव्याः, राजधान्यः स्वकीयानां द्वीपानां पश्चिमदिशि तिर्यगसङ्ख्येयान् द्वीप-
 समुद्रान् व्यतिव्रज्यान्यस्मिन् पुष्करवरद्वीपे द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्य, पुष्करवरद्वीपगतसूर्याणां द्वीपाः पुष्करवरद्वीपस्य पश्चिमान्ता-
 द्वेदिकान्तात्पुष्करवरसमुद्रं द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्य प्रतिपत्तव्याः, राजधान्यः पुनः स्वकीयानां द्वीपानां पश्चिमदिशि तिर्यगसङ्ख्ये-
 यान् द्वीपसमुद्रान् व्यतिव्रज्यान्यस्मिन् पुष्करवरद्वीपे द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्य, पुष्करवरसमुद्रगतचन्द्रसत्कचन्द्रद्वीपाः पुष्करवर-
 समुद्रस्य पूर्वस्माद्वेदिकान्तात्पश्चिमदिशि द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्य प्रतिपत्तव्याः, राजधान्यः स्वकीयानां द्वीपानां पूर्वदिशि
 तिर्यगसङ्ख्येयान् द्वीपसमुद्रान् व्यतिव्रज्यान्यस्मिन् पुष्करवरसमुद्रे द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्य प्रतिपत्तव्याः, पुष्करवरसमुद्रगतसूर्यसत्कसूर्यद्वीपाः
 पुष्करवरसमुद्रस्य पश्चिमान्ताद्वेदिकान्तात्पूर्वतो द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्य, राजधान्यः पुनः स्वकीयानां द्वीपानां पश्चिमदिशि ति-
 र्यगसङ्ख्येयान् द्वीपसमुद्रान् व्यतिव्रज्यान्यस्मिन् पुष्करोदसमुद्रे द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्य प्रतिपत्तव्याः । एवं शेषद्वीपगतानामपि
 चन्द्राणां चन्द्रद्वीपगतात्पूर्वस्माद्वेदिकान्तादुत्तरे समुद्रे द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्य वक्तव्याः, सूर्याणां सूर्यद्वीपाः स्वस्वद्वीपगतात्प-

श्चिमान्ताद्वेदिकान्तादन्तरे समुद्रे, राजधान्यश्चन्द्राणामालीयचन्द्रद्वीपेभ्यः पूर्वदिशि अन्यस्मिन् सदृशनामके २ द्वीपे, सूर्याणामल्या-
लीयसूर्यद्वीपेभ्यः पश्चिमदिशि तस्मिन्नेव सदृशनामकेऽन्यस्मिन् द्वीपे द्वादश योजनसहस्रेभ्यः परतः, शेषसमुद्रगतानां तु चन्द्राणां
चन्द्रद्वीपाः स्वस्वसमुद्रस्य पूर्वस्माद्वेदिकान्तात्पश्चिमदिशि द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्य, सूर्याणां तु स्वस्वसमुद्रस्य पश्चिमान्ताद्वेदिका-
न्तात्पूर्वदिशि द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्य, चन्द्राणां राजधान्यः स्वस्वद्वीपानां पूर्वदिशि अन्यस्मिन् सदृशनामके समुद्रे, सूर्याणां
राजधान्यः स्वस्वद्वीपानां पश्चिमदिशि, केवलमप्रेततशेषद्वीपसमुद्रगतानां चन्द्रसूर्याणां राजधान्योऽन्यस्मिन् सदृशनामके द्वीपे समुद्रे
वाऽप्रेतने वा पश्चात्तने वा प्रतिपत्तव्या नामेतन एवान्यथाऽनवस्थाप्रसक्तेः ॥ एतच्च देवद्वीपाद्वर्वाक् सूर्यवराभासं यावद्, देवद्वीपादियु
तु राजधानीः प्रति विशेषस्तमभिधित्सुराह—

कहि णं भंते! देवद्वीवगणं चंद्राणं चंद्रदीवा णामं दीवा पणत्ता?, गोयमा! देवदीवस्स देवोदं
समुदं बारस जोयणसहस्साइं ओगाहित्ता तेणेव कमेण पुरत्थिमिच्छाओ वेइयंताओ जाव राय-
हाणीओ सगाणं दीवाणं पुरत्थिमेणं देवदीवं समुदं असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं ओगाहित्ता एत्थ
णं देवदीवयाणं चंद्राणं चंद्राओ णामं रायहाणीओ पणत्ताओ, सेसं तं चेव, देवदीवचंदा दीवा,
एवं सूर्राणवि, णवरं पच्चत्थिमिच्छाओ वेदियंताओ पच्चत्थिमेणं च भाणितव्वा, तंमि चेव समुदे ॥
कहि णं भंते! देवससुद्दगाणं चंद्राणं चंद्रदीवा णामं दीवा पणत्ता?, गोयमा! देवोदगस्स समु-
द्दगस्स पुरत्थिमिच्छाओ वेदियंताओ देवोदगं समुदं पच्चत्थिमेणं बारस जोयणसहस्साइं तेणेव

३ प्रतिपत्तौ
देवद्वीपा-
दिचन्द्रसू-
र्यद्वीपाः
उद्देशः २
सू० १६७

॥ ३१९ ॥

क्रमेणं जाव रायहाणीओ सगणं दीवाणं पच्चत्थिमेणं देवोद्गं समुद्दं असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं
 ओगाहिता एत्थ णं देवोद्गणं चंद्राणं चंद्राओ णामं रायहाणीओ पणत्ताओ, तं चेव संब्वं,
 एवं सूराणवि, णवरि देवोद्गसस पच्चत्थिमिह्हातो वेतियंतातो देवोद्गसमुद्दं पुरत्थिमेणं बारस
 जोयणसहस्साइं ओगाहिता रायहाणीओ सगणं २ दीवाणं पुरत्थिमेणं देवोद्गं समुद्दं असंखे-
 ज्जाइं जोयणसहस्साइं । एवं णागे जक्खे भूतेवि चउण्हं दीवसमुद्दाणं । कहि णं भंते! संयंभूर-
 मणदीवगाणं चंद्राणं चंद्रदीवा णामं दीवा पणत्ता?, संयंभूरमणस्स दीवस्स पुरत्थिमिह्हातो वे-
 तियंतातो संयंभूरमणोद्गं समुद्दं बारस जोयणसहस्साइं तहेव रायहाणीओ सगणं २ दीवाणं
 पुरत्थिमेणं संयंभूरमणोद्गं समुद्दं पुरत्थिमेणं असंखेज्जाइं जोयण० तं चेव, एवं सूराणवि, संयं-
 भूरमणस्स पच्चत्थिमिह्हातो वेदियंताओ रायहाणीओ सकाणं २ दीवाणं पच्चत्थिमिह्हाणं संयंभु-
 रमणोद्दं समुद्दं असंखेज्जा० सेसं तं चेव । कहि णं भंते! संयंभूरमणसमुद्दकाणं चंद्राणं, संयं-
 भूरमणस्स समुद्दस्स पुरत्थिमिह्हाओ वेतियंतातो संयंभूरमणं समुद्दं पच्चत्थिमेणं बारस जोयणस-
 हस्साइं ओगाहिता, सेसं तं चेव । एवं सूराणवि, संयंभूरमणस्स पच्चत्थिमिह्हाओ संयंभूरमणोद्दं
 समुद्दं पुरत्थिमेणं बारस जोयणसहस्साइं ओगाहिता रायहाणीओ सगणं दीवाणं पुरत्थिमेणं संयं-
 भूरमणं समुद्दं असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं ओगाहिता, एत्थ णं संयंभूरमण जाव सूरादेवा

॥ (सूत्रं १६७) अत्थि णं भंते ! लवणसमुद्दे वेलंधराति वा णागराया खन्नाति वा अग्घाति वा सिंहाति वा विजाती वा हासवदीति?, हंता अत्थि । जहा णं भंते ! लवणसमुद्दे अत्थि वेलंधराति वा णागराया अग्घा सिंहा विजाती वा हासवदीति वा तथा णं बाहिरतेसुवि समुद्देसु अत्थि वेलंधराह वा णागरायाति वा अग्घाति वा सीहाति वा विजातीति वा हासवदीति वा?, णो तिण्ठे सम्भे ॥ (सूत्रं १६८) लवणे णं भंते ! समुद्दे किं जसितोदगे किं पत्थडोदगे किं खुभियजले किं अखुभियजले?, गोयमा ! लवणे णं समुद्दे जसिओदगे नो पत्थडोदगे खुभियजले नो अखुभियजले । जहा णं भंते ! लवणे समुद्दे ओसितोदगे नो पत्थडोदगे खुभियजले नो अखुभियजले तथा णं बाहिरगा समुद्दा किं जसिओदगा पत्थडोदगा खुभियजला अखुभियजला?, गोयमा ! बाहिरगा समुद्दा नो उस्सितोदगा पत्थडोदगा नो खुभियजला अखुभियजला पुण्णा पुण्णप्पमाणा वोलट्टमाणा वोसट्टमाणा समभरघडत्ताए चिंठंति ॥ अत्थि णं भंते ! लवणसमुद्दे बहवो ओराला बलाहका संसेयंति संसुच्छंति वा वासं वासंति वा?, हंता अत्थि । जहा णं भंते ! लवणसमुद्दे बहवो ओराला बलाहका संसेयंति संसुच्छंति वासं वासंति वा तथा णं बाहिरएसुवि समुद्देसु एवं बुच्चति बाहिरगा णं समुद्दा पुण्णा पुण्णप्पमाणा वोलट्टमाणा वोसट्टमाणा समभरघडिआए

३ प्रतिपत्तौ
लवणे वे-
लन्धरा-
द्याः उ-
च्छितोद-
त्वादि च
उद्देशः २
सू० १६८-
१६९

॥ ३२० ॥

चिह्नंतिः, गोयमा ! बाहिरएसु णं समुद्देशु बहवे उद्गजोणिया जीवा य पोगला य उद्गत्ताए
 वक्कमंति विडक्कमंति चयंति उवचयंति, से तेणट्ठेणं एवं वुच्चति-बाहिरगा समुद्दा पुण्णा पुण्णं
 जाव समभरघडत्ताए चिह्नंति ॥ (सू० १६९)

‘कहि णं भंते !’ इत्यादि, क भदन्त ! देवद्वीपगानां चन्द्राणां चन्द्रद्वीपा नाम द्वीपाः प्रज्ञप्ताः ?, भगवानाह—गौतम ! देवद्वीपस्य
 पूर्वस्माद्देदिकान्ताद् देवोदं समुद्रं द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्य अत्रान्तरे देवद्वीपगानां चन्द्राणां चन्द्रद्वीपाः प्रज्ञप्ता इत्यादि प्राग्वत्,
 राजधान्यः स्वकीयानां चन्द्रद्वीपानां पश्चिमदिशि तमेव देवद्वीपमसङ्क्षेयानि योजनसहस्राण्यवगाह्यात्रान्तरे देवद्वीपगानां चन्द्राणां
 चन्द्रा नाम राजधान्यः प्रज्ञप्ताः, ता अपि विजयाराजधानीवद्वक्तव्याः ॥ ‘कहि णं भंते !’ इत्यादि, क भदन्त ! देवद्वीपगानां सू-
 र्याणां सूर्यद्वीपा नाम द्वीपाः प्रज्ञप्ताः ?, भगवानाह—गौतम ! देवद्वीपस्य पश्चिमान्ताद्देदिकान्ताद् देवोदं समुद्रं द्वादश योजनसहस्राण्य-
 वगाह्येत्यादि । राजधान्यः स्वकीयानां सूर्यद्वीपानां पूर्वस्यां दिशि तमेव देवद्वीपमसङ्क्षेयानि योजनसहस्राण्यवगाह्येत्यादि ॥ ‘कहि णं
 भंते !’ इत्यादि, क भदन्त ! देवसमुद्राणां चन्द्राणां चन्द्रद्वीपा नाम द्वीपाः प्रज्ञप्ताः ?, गौतम ! देवोदस्य समुद्रस्य पूर्वस्माद्देदिकान्ताद्दे-
 वोदकं समुद्रं पश्चिमदिशि द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्यात्रान्तरे देवोदसमुद्रगानां चन्द्राणां चन्द्रद्वीपाः प्रज्ञप्तास्ते च प्राग्वत् । राज-
 धान्यः स्वकीयानां चन्द्रद्वीपानां पश्चिमदिशि देवोदकं समुद्रमसङ्क्षेयानि योजनसहस्राण्यवगाह्यात्रान्तरे वक्तव्याः, देवोदकसमुद्रगानां
 सूर्याणां सूर्यद्वीपा देवोदकस्य समुद्रस्य पश्चिमान्ताद्देदिकान्ताद् देवोदकं समुद्रं पूर्वदिशि द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्यात्रान्तरे वक्तव्याः,
 राजधान्योऽपि स्वकीयानां सूर्यद्वीपानां पूर्वदिशि देवोदकं समुद्रमसङ्क्षेयानि योजनसहस्राण्यवगाह्य, एवं नागत्यभूतस्वयम्भूरम्भण-

द्वीपसमुद्रचन्द्रादित्यानामपि वक्तव्यं, द्वीपगतानां चन्द्रादित्यानां चन्द्रादित्यद्वीपा अनन्तरसमुद्रे, समुद्रगतानां तु खल्वसमुद्र एव, राजधान्यो द्वीपगतानां चन्द्रादित्यानां खल्वद्वीपे, समुद्रगतानां खल्वसमुद्रे, आह च मूलटीकाकारोऽपि—“एवं शेषद्वीपगतचन्द्रादित्यानामपि द्वीपा अनन्तरसमुद्रेष्ववगन्तव्याः, राजधान्यश्च तेषां पूर्वापरतोऽसङ्ख्येयान् द्वीपसमुद्रान् गत्वा ततोऽन्यस्मिन् सदृशनाम्नि द्वीपे भवन्ति, अन्यानिमान् पञ्च द्वीपान् मुक्त्वा देवनागयक्षभूतस्वयम्भूरमणाख्यान्, न तेषु चन्द्रादित्यानां राजधान्योऽन्यस्मिन् द्वीपे, अपि तु खस्मिन्नेव पूर्वापरतो वेदिकान्तादसङ्ख्येयानि योजनसहस्राण्यवगाह्य भवन्तीति,” इह बहुधा सूत्रेषु पाठभेदाः परमेतानेव सर्वत्राप्यर्थोऽनर्थभेदान्तरमित्येतद्ब्याख्यानुसारेण सर्वेऽप्यनुगन्तव्या न भोग्धव्यमिति ॥ ‘अत्थि णं भंते!’ इत्यादि, सन्ति भदन्त! लवणसमुद्रे वेलन्धरा इति वा नागराजाः, अग्धा इति वा खन्ना इति वा सीहा इति वा जाइ इति वा?, अग्धादयो मत्स्यकच्छपविशेषाः, आह च चूर्णिकृत्—“अग्धा खन्ना सीहा विजाइ इति मच्छकच्छभा” इति, ह्रस्ववृद्धी जलस्येति गम्यते इति, भगवानाह—गौतम सन्ति । ‘जहा णं भंते! लवणसमुद्रे वेलन्धरा इति वा’ इत्यादि पाठसिद्धम् ॥ ‘लवणे णं भंते!’ इत्यादि, लवणो भदन्त! समुद्रः किमुच्छ्रितोदकः प्रस्तोदकः—प्रस्तोदकारतया स्थितमुदकं यस्य स तथा, सर्वतः समोदक इति भावः, क्षुभितं जलं यस्य स क्षुभितजलस्तत्प्रतिपेधादक्षुभितजलः?, भगवानाह—गौतम! उच्छ्रितोदको न प्रस्तोदकः क्षुभितजलो नाक्षुभितजलः ॥ ‘जहा णं भंते!’ इत्यादि, यथा भदन्त! लवणसमुद्र उच्छ्रितोदक इत्यादि तथा वाह्या अपि समुद्राः किमुच्छ्रितोदकाः प्रस्तोदकाः क्षुभितजला अक्षुभितजलाः?, भगवानाह—गौतम! वाह्याः समुद्रा न उच्छ्रितोदकाः किन्तु प्रस्तोदकाः सर्वत्र समोदकत्वात्, तथा न क्षुभितजलाः किन्त्वक्षुभितजलाः क्षोभहेतुपातालकलाशयभावात्, किन्तु ते पूर्णाः, तत्र किञ्चिद्धीनमपि व्यवहारतः पूर्णं भवति तत आह—

३ प्रतिपत्तौ
 चन्द्रसूर्य-
 द्वीपादि
 उद्देशः २
 सू० १६९

॥ ३२१ ॥

पूर्णप्रमाणाः स्वप्रमाणं यावज्जलेन पूर्णं इति भावः, 'वोसदृशमाणा' परिपूर्णश्रुततया उल्लुठन्त इवेति भावः, 'वोल्लुट्टमाणा' इति विशेषण उल्लुठन्त इवेत्यर्थः 'समभरघडत्ताए चिद्वन्ति' इति समं-परिपूर्णो भरो-भरणं यत्थ स समभरः परिपूर्णश्रुत इत्यर्थः स चासौ घटश्च समभरघटस्तद्भावस्तत्ता तथा समश्रुतघट इव तिष्ठन्तीति भावः ॥ 'अस्थि णं भंते!' इत्यादि, अस्येतद् भदन्त! लवणसमुद्रे 'ओराला बलाहका' उदारा मेघाः 'संस्विद्यन्ते' संमूर्च्छनाभिमुखीभवन्ति, तदनन्तरं संमूर्च्छन्ति, ततो 'वर्षे' पानीयं वर्षन्ति!, भगवानाह-हन्त! अस्ति ॥ 'जहा णं भंते! लवणसमुद्रे' इत्यादि प्रतीतम् ॥ 'से केणट्टेण'मित्यादि, अथ केनार्थेन भदन्त! एवमुच्यते बाह्याः समुद्राः पूर्णाः पूर्णप्रमाणाः? इत्यादि प्राग्वत्, भगवानाह-गौतम! बाह्येषु समुद्रेषु बहव उदकयोनिका जीवाः पुद्गलाश्चोदकतया 'अपक्रामन्ति' गच्छन्ति 'व्युत्क्रामन्ति' उत्पद्यन्ते, एके गच्छन्त्यन्ये उत्पद्यन्त इति भावः, तथा 'चीयन्ते' चयमुपगच्छन्ति 'उपचीयन्ते' उपचयमायान्ति, एतच्च पुद्गलान् प्रति द्रष्टव्यं, पुद्गलानामेव चयोपचयार्थप्रसिद्धेः, 'से एएणट्टेण'मित्याद्युपसंहारवाक्यं प्रतीतं ॥ सम्प्रत्युद्धेधपरिवृद्धिं चिचिन्तयिपुरिदमाह—

लवणे णं भंते! समुद्रे केवतियं उब्बेहपरिवुड्डीते पणत्ते?, गोयमा! लवणस्स णं समुदस्स णं समुदस्स उभ-ओपासिं पंचाणउत्ति २ पदेसे गंता पदेसं उब्बेहपरिवुड्डीए पणत्ते, पंचाणउत्ति २ वालग्गाइं गंता वालग्गं उब्बेहपरिवुड्डीए पणत्ते, प० लिक्खाओ गंता लिक्खा उब्बेहपरि० पंचाणउडइ जवाओ ज-वमज्जे अंगुलविहत्थिरयणीकुच्ची धणु [उब्बेहपरिवुड्डीए] गाडयजोयणजोयणसतजोयणसहस्साइं गंता जोयणसहस्सं उब्बेहपरिवुड्डीए ॥ लवणे णं भंते! समुद्रे केवतियं उस्सेहपरिवुड्डीए पणत्ते?;

गोयमा ! लवणस्स णं समुद्दस्स उभओपासिं पंचाणडतिं पदेसे गंता सोलसपएसे उस्सेहपरिबु-
 ड्डीए पणत्ते, गोयमा ! लवणस्स णं समुद्दस्स एएणेव कमेणं जाव पंचाणडतिं २ जोयणसहस्साइं
 गंता सोलस जोयणसहस्साइं उस्सेधपरिबुड्ढिए पणत्ते ॥ (सू० १७०)

‘लवणे णं भंते ! समुद्दे’ इत्यादि, लवणे भदन्त ! समुद्रः ‘कियत्’ कियन्ति योजनानि यावद् उद्वेधपरिवृद्ध्या प्रज्ञप्तः ? , किमुक्तं
 भवति ?—जम्बूद्वीपवेदिकान्तालवणसमुद्रवेदिकान्ताचारभ्योभयतोऽपि लवणसमुद्रस्य कियन्ति योजनानि यावत् मात्रया मात्रया उद्वेध-
 परिवृद्धिरिति, भगवानाह—गौतम ! लवणसमुद्रे उभयोः पार्श्वयोर्जम्बूद्वीपवेदिकान्तालवणसमुद्रवेदिकान्ताचारभ्येत्यर्थः पञ्चनवतिप्रदे-
 शान् गत्वा प्रदेश उद्वेधपरिवृद्ध्या प्रज्ञप्तः; इह प्रदेशस्वसरेण्वादिरूपो द्रष्टव्यः; पञ्चनवतिं वालाग्राणि गत्वैकं वालाग्रमुद्वेधपरिवृद्ध्या
 प्रज्ञप्तं, एवं लिक्षायवमध्याङ्गुलवितस्तिरत्तिकुक्षिधनुर्गव्यूतयोजनशतसूत्राण्यपि भावनीयानि, पञ्चनवतिं योजनसहस्राणि गत्वा
 योजनसहस्रमुद्वेधपरिवृद्ध्या प्रज्ञप्तं, त्रैराशिकभावना चैवं योजनादिषु द्रष्टव्या; इहोभयतोऽपि पञ्चनवतियोजनसहस्रपर्यन्ते योजन-
 सहस्रमवगाहेन दृष्टं ततत्रैराशिककर्मावतारः; यदि पञ्चनवतिसहस्रपर्यन्ते योजनसहस्रमवगाहस्ततः पञ्चनवतियोजनपर्यन्ते कोऽ-
 वगाहः ? , राशित्रयस्थापना—९५०००।१०००।९५ । अत्रादिमध्ययो राशयोः शून्यत्रयस्यापवर्तना ९५।१।९५, ततो मध्यस्य राशे-
 रेररूपस्य अन्येन पञ्चनवतिलक्षणेन राशिना गुणनात् जाता पञ्चनवतिः; तत्राद्येन राशिना पञ्चनवतिलक्षणेन विभज्यते लब्धमेकं
 योजनं, उक्तञ्च—“पंचाणउद्दस्से गंतूणं जोयणाणि उभओवि । जोयणसहस्समेगं लवणे ओगाहओ होइ ॥ १ ॥ पंचाणउद्दंण
 वगे (लवणे) गंतूणं जोयणाणि उभओवि । जोयणमेगं लवणे ओगाहेणं मुणेयवा ॥ १ ॥” पञ्चनवतियोजनपर्यन्ते च यद्येकं यो-

३ प्रतिपत्तौ
 लवणे उ-
 द्वेधोत्सेधौ
 उद्देशः २
 सू० १७०

॥ ३२२ ॥

जनसवगाहस्ततोऽर्थात्पञ्चनवतिगव्यूतपर्यन्ते एकं गव्यूतं पञ्चनवतिधुःपर्यन्ते एकं धनुरित्यादि लब्धम् ॥ सम्प्रत्युत्सेधमधिकृत्याह—
‘लवणे णं भंते! समुद्दे’ इत्यादि, लवणो भदन्त! समुद्रः ‘कियत्’ कियन्ति योजनानि उत्सेधपरिवृद्ध्या प्रज्ञप्तः?, एतदुक्तं
भवति—जम्बूद्वीपवेदिकान्ताल्लवणसमुद्रवेदिकान्ताच्चारभ्योभयतोऽपि लवणसमुद्रस्य कियत्या मात्रया कियन्ति योजनानि
यावदुत्सेधपरिवृद्धिः?, भगवानाह—गौतम! ‘लवणरस णं समुद्दस्से’त्यादि, इह निश्चयतो लवणसमुद्रस्य जम्बूद्वीपवेदिकातो
लवणसमुद्रवेदिकातश्च समतले भूभागे प्रथमतो जलवृद्धिरङ्गुलसङ्ख्येयभागः, समतलमेव भूभागमधिकृत्य प्रदेशवृद्ध्या जलवृद्धिः
क्रमेण परिवर्द्धमाना तावदवसेया यावदुभयतोऽपि पञ्चनवतियोजनसहस्रपर्यन्ते सप्त शतानि, ततः परं मध्यदेशभागे दश-
योजनसहस्रविस्तारे षोडश योजनसहस्राणि, इह तु षोडशयोजनसहस्रप्रमाणायाः शिखायाः शिरसि उभयोश्च वेदिकान्तयोर्मूले
द्वरिकायां दत्तायां यदपान्तराले किमपि जलरहितमाकाशं तदपि करणगत्या तद्वाभाव्यमिति स जलं विवक्षित्वाऽधिकृतमुच्यते—
लवणस्य समुद्रस्योभयतो जम्बूद्वीपवेदिकान्ताल्लवणसमुद्रवेदिकान्ताच्च पञ्चनवतिं प्रदेशान् गत्वा षोडश प्रदेशा उत्सेधपरिवृद्धिः प्रज्ञप्ता,
पञ्चनवतिं बालाग्राणि गत्वा षोडश बालाग्राणि, एवं यावत् पञ्चनवति योजनसहस्राणि गत्वा षोडश योजनसहस्राणि, अत्रे-
यं त्रैराशिकभावना—पञ्चनवतियोजनसहस्रातिक्रमे षोडश योजनसहस्राणि जलोत्सेधस्ततः पञ्चनवतियोजनातिक्रमे क उत्सेधः?,
राशित्रयस्थापना—९५०००।१६०००।९५। अत्रादिमध्ययो राश्योः शून्यत्रिकस्यापवर्त्तना ९५।१६।९५, ततो मध्यमराशेः षोडशल-
क्षणस्थान्येन पञ्चनवतिलक्षणेन गुणने जातानि पञ्चदश शतानि विशत्यधिकानि १५२०, एषामादिराशिनो पञ्चनवतिलक्षणेन भागे
हते लब्धानि षोडश योजनानि, उक्तञ्च—“पंचाणउद्दसहस्से गंतूणं जोयणाणि उभओवि । उस्सेहेणं लवणो सोलससाहस्सिओ

भण्डो ॥ १ ॥ पंचाणउई लवणे गंतूणं जोयणाणि उभओवि । उस्सेहणं लवणो सोलस किल जोयणे होइ ॥ २ ॥” तत्र यदि पञ्चनवतियोजनपर्यन्ते षोडशयोजनावाहस्ततोऽर्थाह्लभ्यते पञ्चनवतिगव्यूतपर्यन्ते षोडश गव्यूतानि पञ्चनवतियतुःपर्यन्ते षोडश धनूं-
 बीत्यादि ॥ सम्प्रति गोतीर्थप्रतिपादनार्थमाह—

लवणस्स णं भंते ! समुद्दस्स केमहालए गोतित्थे पणत्ते ? , गोयमा ! लवणस्स णं समुद्दस्स उ-
 भओपासि पंचाणउति २ जोयणसहस्साइं गोतित्थं पणत्तं ॥ लवणस्स णं भंते ! समुद्दस्स के-
 महालए गोतित्थविरहिते खेत्ते पणत्ते ? , गोयमा ! लवणस्स णं समुद्दस्स दस जोयणसहस्साइं
 गोतित्थविरहिते खेत्ते पणत्ते ॥ लवणस्स णं भंते ! समुद्दस्स केमहालए उदगमाले पणत्ते ? ,
 गोयमा ! दस जोयणसहस्साइं उदगमाले पणत्ते ॥ (सू० १७१)

‘लवणस्स णं भंते !’ इत्यादि, लवणस्य भदन्त ! समुद्रस्य ‘किमहत्’ किंप्रमाणमहत्त्वं गोतीर्थं प्रज्ञप्तं ? , गोतीर्थमिव गोतीर्थ-
 क्रमेण नीचो नीचतरः प्रवेशमार्गः, भगवानाह—गौतम ! लवणस्य समुद्रस्योभयोः पार्श्वयोर्जम्बूद्वीपवेदिकान्तालवणसमुद्रवेदिकान्ताशा-
 रभ्येत्यर्थः पञ्चनवतिं योजनसहस्राणि यावद् गोतीर्थं प्रज्ञप्तम्, उक्तञ्च—“पंचाणउद्दसहस्से गोतित्थं उभयतोवि लवणस्सा” इति ॥
 ‘लवणस्स णं भंते !’ इत्यादि, लवणस्य भदन्त ! समुद्रस्य ‘किमहत्’ किंप्रमाणमहत्त्वं गोतीर्थविरहितं क्षेत्रं प्रज्ञप्तं ? , भगवानाह—
 गौतम ! लवणस्य समुद्रस्य दश योजनसहस्राणि गोतीर्थविरहितं क्षेत्रं प्रज्ञप्तम् ॥ ‘लवणस्स णं भंते !’ इत्यादि, लवणस्य भदन्त !

समुद्रस्य 'किमहती' विस्तारमधिकृत्य किप्रमाणमहत्त्वा उदकमाला-समपानीयोपरिमृता षोडशयोजनसहस्रोच्छ्रया प्रकृता?, भ-
 गवानाह-गौतम! दश योजनसहस्राणि उदकमाला प्रकृता ॥

लवणे णं भंते! समुद्दे किसंठिए पणत्ते?, गोयमा! गोतित्थसंठिते नावासंठाणसंठिते सिप्पि-
 संपुडसंठिए आसखंधसंठिते बलभिसंठिते बट्टे बलयागारसंठाणसंठिते पणत्ते ॥ लवणे णं
 भंते! समुद्दे केवतियं चक्खवालविकखंभेणं? केवतियं परिकखेवेणं? केवतियं उव्वेहेणं? केवतियं उ-
 ससेहेणं? केवतियं सब्वग्गेणं पणत्ते?, गोयमा! लवणे णं समुद्दे दो जोयणसयसहस्साइं चक्खावा-
 लविकखंभेणं पणरस जोयणसतसहस्साइं एकासीतिं च सहस्साइं सतं च इगुयालं किंचिवि-
 सेसूणे परिकखेवेणं, एणं जोयणसहस्सं उव्वेधेणं सोलस जोयणसहस्साइं उस्सेहेणं सत्तरस-
 जोयणसहस्साइं सब्वग्गेणं पणत्तं ॥ (सूत्रं १७२) जइ णं भंते! लवणसमुद्दे दो जोयणसतस-
 हस्साइं चक्खवालविकखंभेणं पणरस जोयणसतसहस्साइं एकासीतिं च सहस्साइं सतं इगुयालं
 किंचि विसेसूणा परिकखेवेणं एणं जोयणसहस्सं उव्वेहेणं सोलस जोयणसहस्साइं उस्सेधेणं सत्तरस-
 जोयणसहस्साइं सब्वग्गेणं पणत्ते । कम्हा णं भंते! लवणसमुद्दे जंबुद्दीवं २ नो उवीलिति नो उ-
 प्पीलिति नो चेष णं एक्कोदुगं करेति?, गोयमा! जंबुद्दीवे णं दीवे भरहेरवएसु वासेसु अरहंतच-
 क्खट्टिबलदेवा वासुदेवा चारणा विज्जाधरा समणा समणीओ सावया साविथाओ मणुया एगध-

च्चा पगतिभद्रया पगतिविणीया पगतिवसन्ता पगतिपयणुकोहमाणमायालोभा मित्रमद्वसंपन्ना
 अल्लीणा भद्रगा विणीता, तेसि णं पणिहाते लवणे समुद्दे जंबुदीवं दीवं नो उवीलेति नो
 उप्पीलेति नो चैव णं एगोदगं करेति, गंगासिंधुरत्तारत्तवईसु सलिलासु देवया महिद्धियाओ
 जाव पलिओवमट्टितीया परिचसंति, तेसिणं पणिहाए लवणसमुद्दे जाव नो चैव णं एगोदगं
 करेति, बुल्लहिमवंतसिहरेसु वासहरपव्वतेसु देवा महिद्धिया तेसि णं पणिहाए०, हेमवतेरणव-
 तेसु वासेसु मणुया पगतिभद्रगा०, रोहितंससुवणकूलरूपकूलासु सलिलासु देवयाओ महिद्धि-
 याओ तासिं पणि०, सदावतिवियडावति वट्टवेयहुपव्वतेसु देवा महिद्धिया जाव पलिओवमट्टि-
 तीया परिच०, महाहिमवंतरुप्पिसु वासहरपव्वतेसु देवा महिद्धिया जाव पलिओवमट्टितीया, ह-
 रिवासरम्मयवासेसु मणुया पगतिभद्रगा गंधावतिमालवंतपरिताएसु वट्टवेयहुपव्वतेसु देवा
 महिद्धीया, गिसढनीलवंतेसु वासधरपव्वतेसु देवा महिद्धीया०, सव्वाओ दहदेवयाओ भाणि-
 यव्वा, पउमदहतिगिच्छिकेसरिदहावसाणेसु देवा महिद्धीयाओ तासिं पणिहाए०, पुव्वविदेहाव-
 रविदेहेसु वासेसु अरहंतचक्कवट्टिवलेदेववासुदेवा चारणा विज्जाहरा समणा समणीओ सावगा
 सावियाओ मणुया पगति० तेसिं पणिहाए लवण०, सीयासीतोद्गसु सलिलासु देवता महिद्धी-
 या०, देवकुरुउत्तरकुरुसु मणुया पगतिभद्रगा०, मंदरे पव्वते देवता महिद्धीया०, जंबूए य सुदंसणाए

३ प्रतिपत्तौ

लवणस्य

विष्कम्भा-

दिउत्पील-

नाभावश्च

उद्देशः २

सू० १७१-

१७२

॥ ३२४ ॥

जंबूदीवाहिवती अणादिए णामं देवे महिद्वीए जाव पलिओवमठितीए परिवसति तस्स पणि-
हाए लवणसमुदे नो उवीलेति नो उप्पीलेति नो चेष णं एकोदगं करेति, अहुत्तरं च णं गोयमा!
लोगट्ठिती लोणाणुभावे जणं लवणसमुदे जंबुदीवं दीवं नो उवीलेति नो उप्पीलेति नो चेष
णमेगोदगं करेति ॥ (सू० १७३)

‘लवणे णं भंते!’ इत्यादि, लवणो भदन्त! समुद्रः किसंस्थितः प्रहसतः?, भगवानाह—गौतम! गोतीर्थसंस्थानसंस्थितः क्रमेण
नीचैर्नीचैस्तरामुद्वेधस्य भावात्, नावासंस्थितः बुध्रादूर्ध्वं नाव इव उभयोरपि पार्श्वयोः समतलं भूभागमपेक्ष्य क्रमेण जलवृद्धिसम्भवेन
उन्नताकारत्वात्, ‘सिन्धुसंपुडसंठिते’ इति शुक्तिकासंपुटसंस्थानसंस्थितः, उद्वेधजलस्य जलवृद्धिजलस्य चैकत्रमीलनचिन्तायां शुक्तिका-
संपुटाकारसादृश्यसम्भवात्, ‘अश्वस्कन्धसंस्थितः’ उभयोरपि पार्श्वयोः पञ्चनवतियोजनसहस्रपर्यन्तेऽश्वस्कन्धस्येवोन्नततया षोडश-
योजनसहस्रप्रमाणोऽश्वस्त्वयोः शिखाया भावात्, ‘वलभीसंस्थितः’ वलभीगृहसंस्थानसंस्थितः दशयोजनसहस्रप्रमाणविस्तारायाः शि-
खाया वलभीगृहाकाररूपतया प्रतिभासनात्, तथा वृत्तो लवणसमुद्रो वलयाकारसंस्थितः, चक्रवालतया तस्यावस्थानात् ॥ सम्प्रति
विष्कम्भाद्रिपरिमाणमेककालं पिपृच्छिषुराह—‘लवणे णं भंते! समुदे’ इत्यादि, लवणो भदन्त! समुद्रः कियच्चक्रवालविष्कम्भेन
कियत्परिक्षेपेण कियदुद्वेधेन—उण्डत्वेन कियदुत्सेधेन कियत्सर्वाभेण—उत्सेधोद्वेधपरिमाणसामस्येन प्रहसतः?, भगवानाह—गौतम! लव-
णसमुद्रो द्वे योजनशतसहस्रे चक्रवालविष्कम्भेन प्रहसतः, पञ्चदश योजनशतसहस्राणि एकाशीतिः सहस्राणि शतं चैकोनचत्वारिंशं कि-
ञ्चिद्विशेषानं परिक्षेपेण प्रहसतः, एकं योजनसहस्रमुद्वेधेन, षोडश योजनसहस्राण्युत्सेधेन, सप्तदश योजनसहस्राणि सर्वाभेण—उत्सेधो-

द्वेधमीलनचिन्तायां । इह लवणसमुद्रस्य पूर्वाचार्यैर्धनप्रतरगणितभावनाऽपि कृता सा विनैयजनानुग्रहाय दर्शयते, तत्र प्रतरभावना क्रि-
 यते, प्रतरानयनार्थं चेदं करणं—लवणसमुद्रसत्कविस्तारपरिमाणान् द्विलक्षयोजनरूपाद् दश योजनसहस्राणि शोध्यन्ते, तेषु च शोधि-
 तेषु यच्छेषं तस्यार्द्धं क्रियते, जातानि पञ्चनवतिः सहस्राणि, यानि च प्राक् शोधितानि दश सहस्राणि तानि च तत्र प्रक्षिप्यन्ते, जातं
 पञ्चोत्तरं लक्षं १०५०००, एतच्च कोटीति व्यवह्रियते, अनया च कोट्या लवणसमुद्रस्य मध्यभागवर्त्ती परिरयो नव लक्षा अष्टचत्वारिंशत्सहस्राणि पट् शतानि त्र्यशीत्यधिकानि ९४८६८३ इत्येवंपरिमाणो गुण्यते, ततः प्रतरपरिमाणं भवति, तत्रेदं—नवनवतिः को-
 टिशतानि एकपट्टिः कोटयः सप्तदश लक्षाः पञ्चदश सहस्राणि ९९६११७१५०००, उक्तञ्च—“वित्याराओ सोहिय दससहस्साइं
 सेसअद्धंसि । तं चैव पक्खिवित्ता लवणसमुद्रस्स सा कोडी ॥ १ ॥ लक्खं पंचसहस्सा कोडीए तीएँ संगुणेऊणं । लवणस्स मज्झप-
 रिही ताहे पयरं इमं होइ ॥ २ ॥ नवनउई कोडिसया एगट्ठी कोडि लक्ख सत्तरसा । पन्नरस सहस्साणि य पयरं लवणस्स निदिट्ठं
 ॥ ३ ॥” धनगणितभावना त्वेवं—इह लवणसमुद्रस्य शिला षोडश सहस्राणि योजनसहस्रमुद्देधः सर्वसङ्ख्याया सप्तदश सहस्राणि, तैः
 प्राक्तनं प्रतरपरिमाणं गुण्यते, ततो धनगुणितं भवति, तत्रेदं—षोडश कोटीकोटयस्त्रिनवतिः कोटिशतसहस्राणि एकोनचत्वारिंशत् को-
 टिसहस्राणि नव कोटिशतानि पञ्चदशकोटयधिकानि पञ्चाशल्लक्षानि योजनानामिति १६९३३९९१५५०००००, उक्तञ्च—“जो-
 सयसहस्साओ । उणयालीससहस्सा नवकोडिसया य पन्नरसा ॥ २ ॥ पन्नास सयसहस्सा जोयणाणं भवे अणूणाइं । लवणसमुद्र-
 स्सेयं जोयणसंखाएँ घणगणियं ॥ ३ ॥” आह—कथमेतावत्प्रमाणं लवणसमुद्रस्य धनगणितं भवति ?, न हि सर्वत्र तस्य सप्तदशयो-

३ प्रतिपत्तौ
 लवणस-
 मुद्राधि०
 उद्देशः २
 सू० १७३

॥ ३२५ ॥

जनसहस्रप्रमाण उच्छ्रयः, किन्तु मध्यभाग एव दशसहस्रप्रमाणविस्तारस्ततः कथं यथोक्तं घनगणितमुपपद्यते? इति, सत्यमेतत्, के-
वलं लवणशिल्पायाः शिरसि उभयोश्च वेदिकान्तयोरुपरि द्वरिकायामेकान्तत्रोरुपायां दीयमानायां २ यदपान्तराले जलशून्यं क्षेत्रं
तदपि करणगत्या तदाभाव्यमिति सजलं विवक्ष्यते, अत्रार्थे च दृष्टान्तो मन्दरपर्वतः, तथाहि—मन्दरपर्वतस्य सर्वत्रैकादशभागपरि-
हाणिरुपवर्ण्यते, अथ च न सर्वत्रैकादशभागपरिहाणिः, किन्तु कापि कियती, केवलं मूलादारभ्य शिखरं यावद्द्वरिकायां दत्तायां
यदपान्तराले कापि कियदाकाशं तत्सर्वं करणगत्या मेरोराभाव्यमिति मेरुतया परिकल्प्य गणितज्ञाः सर्वत्रैकादशपरिभागहानिं परि-
वर्णयन्ति, तद्वदिदमपि यथोक्तं घनपरिमाणमिति, न चैतत्समनीषिकाविजृम्भितं, यत आह जिनभद्रगणिक्षमाश्रमणो विशेषणव-
त्यामेतद्विचारप्रक्रमे—“एवं उभयवेइयंताओ सोलसहस्सुस्सेहस्स कन्नगईए जं लवणसमुद्दाभवं जलसुन्नं पि खेतं तस्स गणियं, जहा
मंदरपव्वयस्स एक्कारसभागपरिहाणी कन्नगईए आगासस्सवि तदाभवंतिकाउं भणिया तथा लवणसमुद्दस्सवि ॥” इति ॥ ‘जइ णं
भंते!’ इत्यादि, यदि भदन्त! लवणसमुद्रो द्वे योजनशतसहस्रे चक्रवालविष्कम्भेन पञ्चदश योजनशतसहस्राणि एकाशीतिः सह-
स्राणि शतं चैकोनचत्वारिंशं किञ्चिद्विशेषो नं परिक्षेपेण प्रज्ञप्तः, एकं योजनसहस्रमुद्धेन षोडश योजनसहस्राण्युत्सेधेन सप्तदश योज-
नसहस्राणि सर्वात्रेण प्रज्ञप्तः ॥ तर्हि ‘कम्हा णं भंते!’ इत्यादि, कस्माद् भदन्त! लवणसमुद्रो जम्बूद्वीपं द्वीपं न ‘अवपीडयति’ जलेन
झावयति, न ‘उत्पीडयति’ प्राबल्येन बाधते, नापि णमिति वाक्यालङ्कृतौ ‘एकोदकं’ सर्वासनोदकप्लावितं करोति?, भगवानाह—
गौतम! जम्बूद्वीपे भरतैरावतयोः क्षेत्रयोरहेन्तश्चकवर्त्तिनो वलदेवा वासुदेवाः ‘चारणाः’ जङ्घाचारणमुनयो विद्याधराः ‘श्रमणाः’
साधवः ‘श्रमण्यः’ संयत्यः श्रावकाः श्राविकाः, एतत् सुषमदुष्पमादिकमरकत्रयमपेक्ष्योक्तं वेदितव्यं, तत्रैवाहदादीनां यथायोगं सम्भ-

वात्, सुपमसुपमादिकमधिकृत्याह—मनुष्याः प्रकृतिभद्रकाः प्रकृतिप्रतनुकोधमानमायालोभाः शृदुमार्दवसंपन्ना आलीना भद्रका वि-
 नीताः, एतेषां व्याख्यानं प्राग्वत्, तेषां 'प्रणिधया' प्रणिधानं प्रणिधा, 'उपसर्गादात्' इत्यङ्प्रत्ययः, तान् 'प्रणिधाय' अपेक्ष्य तेषां
 प्रभावत् इत्यर्थः, लवणसमुद्रो जम्बूद्वीपं द्वीपं नावपीडयतीत्यादि, दुष्पमदुष्पमादावपि नावपीडयति, भरतवैताह्याद्यधिपतिदेवताप्र-
 भावात्, तथा झुल्लहिमवच्छिन्नरिणोर्वर्षधरपर्वतयोर्देवता महर्द्धिका यावत्करणान्महाद्युतिका इत्यादिपरिग्रहः परिवसन्ति तेषां 'प्रणि-
 धया' प्रभावेन लवणसमुद्रो जम्बूद्वीपं द्वीपं नावपीडयतीत्यादि । तथा हैमवतहैरण्यवतोर्वर्षयोर्भनुजाः प्रकृतिभद्रका यावद् विनीता-
 स्तेषां प्रणिधयेत्यादि पूर्ववत्, तथा तयोरेव वर्षयोर्षौ यथाक्रमं शब्दापातिविकटापाती वृत्तवैताह्यौ पर्वतौ तयोर्देवौ महर्द्धिकौ याव-
 त्पत्योपमस्थितिकौ परिवसतस्तेषां प्रणिधयेत्यादि पूर्ववत् । तथा महाहिमवद्रुक्मिवर्षधरपर्वतयोर्देवता महर्द्धिका इत्यादि तथैव । तथा
 हरिवर्षरम्यकवर्षयोर्भनुजाः प्रकृतिभद्रका इत्यादि सर्वे हैमवतवत्, तथा तयोः क्षेत्रयोर्षथाक्रमं गन्धापातिमाल्यवत्पर्यायौ यौ वृत्तवैताह्य-
 पर्वतौ तयोर्देवौ महर्द्धिकावित्यादि पूर्ववत् । तथा पूर्वविदेहापरविदेहवर्षयोर्हन्तश्चक्रवर्त्तिनो यावन्मनुजाः प्रकृतिभद्रका यावद् विनीता-
 स्तेषां प्रणिधयेत्यादि पूर्ववत् । तथा देवकुरुतरकुरुषु मनुजाः प्रकृतिभद्रका यावद्विनीतास्तेषां प्रणिधयेत्यादि पूर्ववत् । तथा उत्तरकुरुषु
 कुरुषु जम्बूवां सुदर्शनायामनाहतौ नाम देवो जम्बूद्वीपाधिपतिः परिवसति तस्य 'प्रणिधया' प्रभावेनेत्यादि तथैव । अथान्यद् गौतम !
 कारणं, तदेवाह—लोकस्थितिरेषा—लोकानुभाव एष यल्लवणसमुद्रो जम्बूद्वीपं द्वीपं जलेन नात्रपीडयतीत्यादि ॥ तृतीयप्रतिपत्ताबेष मन्द-
 रोदेशकः समाप्तः ॥ तदेवमुक्त्वा लवणसमुद्रवक्तव्यता, सम्प्रति धातकीपण्डवक्तव्यतामाह—

लवणसमुद्रं धायइसंखे नाम दीवे वद्वे बलयगारसंठाणसंठिते सव्वतो समंता संपरिक्खवित्ता

णं चिद्वृत्ति, धायतिसंडे णं भंते ! दीवे किं समचक्कवालसंठिते विसमचक्कवालसंठिते ? , गोयमा !
 समचक्कवालसंठिते नो विसमचक्कवालसंठिते ॥ धायइसंडे णं भंते ! दीवे केवतियं चक्कवालवि-
 क्खंभेणं केवइयं परिकखेवेणं पणत्ते ? , गोयमा ! चत्तारि जोयणसतसहस्साइं चक्कवालविकखं-
 भेणं एगयालीसं जोयणसतसहस्साइं दसजोयणसहस्साइं णवएगट्टे जोयणसत्ते किंचिविसेसूणे
 परिकखेवेणं पणत्ते ॥ से णं एगाए पडमवरवेदियाए एगेणं वणसंडेणं सव्वतो समंता संपरि-
 क्खत्ते दोण्हवि वण्णओ दीवसमिया परिकखेवेणं ॥ धायइसंडस्स णं भंते ! दीवस्स कति द्वारा
 पणत्ता ? , गोयमा ! चत्तारि द्वारा पणत्ता, विजए वेजयंते जयंते अपराजिए ॥ कहि णं भंते !
 धायइसंडस्स दीवस्स विजए णामं दारे पणत्ते ? , गोयमा ! धायइसंडपुरत्थिमपेरंते कालोयसमु-
 दपुरत्थिमद्धस्स पच्चत्थिमेणं सीयाए महाणदीए लप्पि एत्थ णं धायइ० विजए णामं दारे पणत्ते
 तं चैव पमाणं, रायहाणीओ अण्णंमि धायइसंडे दीवे, दीवस्स वत्तव्वया भाणियव्वा, एवं च-
 त्तारिवि द्वारा भाणियव्वा ॥ धायइसंडस्स णं भंते ! दीवस्स दारस्स य २ एस णं केवइयं अबा-
 हाए अंतरे पणत्ते ? , गोयमा ! दस जोयणसयसहस्साइं सत्तावीसं च जोयणसहस्साइं सत्तप-
 णतीसे जोयणसए तिल्लि य कोसे दारस्स य २ अबाहाए अंतरे पणत्ते ॥ धायइसंडस्स णं भंते !
 दीवस्स पदेसा कालोयगं समुइं पुट्टा ? , हंता पुट्टा ॥ ते णं भंते ! किं धायइसंडे दीवे कालोए स-

मुद्दे?, ते धायइसंडे नो खलु ते कालोयसमुद्दे । एवं कालोयससवि । धायइसंडदीवे जीवा उद्दाहस्ता
 २ कालोए समुद्दे पचायंति?, गोयमा! अत्येगतिया पचायंति अत्येगतिया नो पचायंति । एवं का-
 लोएवि अत्ये० प० अत्येगतिया णो पचायंति ॥ से केणट्टेणं भंते! एवं बुच्चति—धायइसंडे दीवे-
 ३?, गोयमा! धायइसंडे णं दीवे तत्थ देसे तहिं २ पएसे धायइरुक्खा धायइवणणा धाय-
 इसंडा णिच्चं कुसुमिया जाव उवसोभेमाणा २ चिट्ठंति, धायइमहाधायइरुक्खेसु सुदंसणपियदं-
 सणा दुवे देवा महिड्डिया जाव पल्लिओवमट्ठितीया परिचसंति से एएणट्टेणं०, अटुत्तरं च णं गो-
 यमा! जाव णिच्चे ॥ धायइसंडे णं भंते! दीवे कति चंदा पभासिंसु वा ३? कति खुरिया तविंसु
 वा ३? कह महग्गहा चारं चरिंसु वा ३? कह णक्खत्ता जोगं जोइंसु ३? कह तारागणकोडाको-
 डीओ सोभंसु वा ३?, गोयमा! बारस चंदा पभासिंसु वा ३, एवं—चउवीसं ससिरविणो ण-
 क्वत्त सता य तिन्नि छत्तीसा । एगं च गहसहस्सं छप्पन्नं धायइसंडे ॥ १ ॥ अट्टेव सयसहस्सा
 तिणिण सहस्साइं सत्त य सयाइं । धायइसंडे दीवे तारागण कोडिकोडीणं ॥ २ ॥ सोभंसु वा
 ३ ॥ (सू० १७४)

'लवणसमुद्'मित्यादि, लवणसमुद्रं धातकीषण्डो नाम द्वीपो वृत्तो वलयाकारसंस्थानसंस्थितः 'सर्वतः' सर्वासु दिक्षु 'समन्ततः'
 सामस्येन संपरिक्षिप्य तिष्ठति ॥ 'धायइसंडे णं दीवे किं समचक्कवालसंठिए' इति सूत्रं लवणसमुद्रवद्भावनीयम् ॥ 'धायइसंडे

३ प्रतिपत्तौ
 धातकी-
 खण्डाधि०
 उद्देशः २
 सू० १७४

॥ ३२७ ॥

ण' मित्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! चलारि योजनशतसहस्राणि चक्रवालविष्कम्भेन, एकचत्वारिंशत् योजनशतसहस्राणि दश सहस्राणि नव च एकषष्टानि योजनशतानि किञ्चिद्विशेषानि परिक्षेपेण, उक्तञ्च—‘एयालीसं लक्खा दस य सहस्साणि जोयणाणं तु । नव य सया एगढा किंचूणा परिओ तस्स ॥ ३ ॥’ ‘से ण’मित्यादि, स धातकीषण्डो द्वीप एकया पद्मवरवेदिकया अष्टयोजनोच्छ्रयजगल्युपरिभाविन्येति सामर्थ्याद्भ्रम्यते, एकेन वनषण्डेन पद्मवरवेदिकावहिर्भूतेन सर्वतः समन्तात्संपरिक्षिप्तः । द्वयो-रपि वर्णकः प्राग्वत् ॥ ‘धायइसंडस्स ण’मित्यादि, धातकीषण्डस्य भदन्त ! द्वीपस्य कति द्वाराणि प्रज्ञप्तानि ?, भगवानाह—गौतम ! चलारि द्वाराणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—विजयं वैजयन्तं जयन्तमपराजितं च ॥ ‘कहि णं भंते !’ इत्यादि, क भदन्त ! धातकीषण्डस्य द्वीपस्य विजयं नाम द्वारं प्रज्ञप्तं ?, भगवानाह—गौतम ! धातकीषण्डस्य पूर्वपर्यन्ते कालोदसमुद्रपूर्वाद्धस्य पश्चिमदिशि शीताया महानद्या उपरि ‘अत्र’ एतस्मिन्नन्तरे धातकीषण्डस्य द्वीपस्य विजयनाम द्वारं प्रज्ञप्तं, तच्च जम्बूद्वीपविजयद्वारवद्विशेषेण वेदितव्यं, नवरमत्र राजधानी अन्यस्मिन् धातकीषण्डे द्वीपे वक्तव्या । ‘कहि णं भंते !’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! धातकी-षण्डद्वीपदक्षिणपर्यन्ते कालोदसमुद्रदक्षिणाद्धस्योत्तरतोऽत्र धातकीषण्डस्य द्वीपस्य वैजयन्तं नाम द्वारं प्रज्ञप्तं, तदपि जम्बूद्वीपवैजयन्त-द्वारवद्विशेषेण वक्तव्यं, नवरमत्रापि राजधानी अन्यस्मिन् धातकीषण्डद्वीपे ॥ ‘कहि णं भंते !’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं गतार्थं, भगवानाह—गौतम ! धातकीषण्डद्वीपपश्चिमपर्यन्ते कालोदसमुद्रपश्चिमाद्धस्य पूर्वतः शीतोदाया महानद्या उपर्यत्र धातकीषण्डस्य द्वीपस्य जयन्तं नाम द्वारं प्रज्ञप्तं, तदपि जम्बूद्वीपजयन्तद्वारवद्वक्तव्यं, नवरं राजधानी अन्यस्मिन् धातकीषण्डे द्वीपे ॥ ‘कहि णं भंते !’ इत्यादि, प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! धातकीषण्डद्वीपोत्तराद्धपर्यन्ते कालोदसमुद्रदक्षिणाद्धस्य दक्षिणतोऽत्र धातकीषण्डस्य द्वीपस्यापरा-

जितं नाम द्वारं प्रज्ञप्तं, तदपि जम्बूद्वीपगतापराजितद्वारवद्वक्तव्यं, नवरं राजधानी अन्यस्मिन् धातकीपण्डे द्वीपे ॥ ‘धायइसंडस्स णं भंते!’ इत्यादि, धातकीषण्डस्य भदन्त! द्वीपस्य द्वारस्य २ च परस्परमेतदन्तरं ‘कियत्’ किंप्रमाणम् ‘अबाधया’ अन्तरित्वा व्याधातेन प्रज्ञप्तम्?, भगवानाह—गौतम! दश योजनशतसहस्राणि सप्तविंशतिर्योजनसहस्राणि सप्त शतानि पञ्चत्रिंशानि द्वारस्य २ परस्परमबाधया-
 इन्तरं प्रज्ञप्तं, तथाहि—एकैकस्य द्वारस्य सद्द्वारशाखस्य जम्बूद्वीपद्वारस्यैव पृथुत्वं साद्ध्वानि चत्वारि योजनानि, ततश्चतुर्णां द्वाराणामेकत्र पृथु-
 त्वपरिमाणमीलने जातान्यष्टादश योजनानि, तान्यनन्तरोक्तात्परिरयमानात् ४१०९६१ शोधयन्ते, शोधितेषु च तेषु जातं शेषमिदम्—
 एकचत्वारिंशल्लक्षा दश सहस्राणि नव शतानि त्रिचत्वारिंशदधिकानि ४१०९४३, एतेषां चतुर्भिर्भागैर्हते लब्धं यथोक्तं द्वाराणां परस्पर-
 मन्तरम्, उक्तञ्च—‘पणतीसा सत्त सया सत्तावीसा सहस्स दस लक्खा । धायइसंडे दारंतरं तु अवरं च कोसतियं ॥ १ ॥’ ‘धायइसं-
 डस्स णं भंते! दीवस्स पएसा’ इत्यादीनि चत्वारि सूत्राणि प्राग्भवानीयानि ॥ ‘से केणट्टेणं भंते!’ इत्यादि, अथ केनार्येन भदन्त!
 एवमुच्यते—धातकीषण्डो द्वीपो धातकीखण्डो द्वीपः? इति, भगवानाह—धातकीपण्डे द्वीपे तत्र तत्र देशे तस्य देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे बहवो धातकीवृक्षा बहवो धातकीवनषण्डा बहूनि धातकीवनानि, वनषण्डयोः प्रतिविशेषः प्रागेवोक्तः, ‘निशङ्कुसुमिया’ इत्यादि प्राग्वत्, ‘धायइमहाधायइरुव्वेसु एत्थ’मित्यादि पूर्वार्द्धे उत्तरकुरुषु नीलवद्विरिसमीपे धातकीनामवृक्षोऽवतिष्ठते, पञ्चिमाद्धे उत्तरकुरुषु नीलवद्विरिसमीपे महाधातकीनामवृक्षोऽवतिष्ठते, तौ च प्रमाणादिना जम्बूद्वीपवद्वेदितव्यौ, तयोरत्र धातकीपण्डे द्वीपे यथाक्रमं सुदर्शनप्रियदर्शनौ द्वौ देवौ महर्द्धिकौ यावत्पत्योपमस्थितिकौ परिवसतः, ततो धातकीषण्डोपलक्षितो द्वीपो धातकीषण्डद्वीपः, तथा चाह—
 ‘से एएणट्टेण’मित्यादि गतार्थं ॥ सम्प्रति चन्द्रादिवक्तव्यतामाह—‘धायइसंडे णं भंते! दीवे कति चंदा पभासिंसु’ इत्यादि

३ प्रतिपत्तौ
 धातकी-
 खण्डाधि०
 उद्देशः २
 सू० १७४

॥ ३२८ ॥

प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! धातकीषण्डे द्वादश चन्द्राः प्रभासितवन्तः प्रभासन्ते प्रभासिष्यन्ते, द्वादश सूर्यास्तापितवन्तस्तापयन्ति तापयिष्यन्ति, त्रीणि नक्षत्रशतानि षट्त्रिंशानि योगं चन्द्रमसा सूर्येण च सार्द्धं युक्तवन्तो युञ्जन्ति योश्च्यन्ति, तत्र त्रीणि षट्त्रिंशानि नक्षत्राणां शतानि, एकैकस्य शशिनः परिवारेऽष्टाविंशतेर्नक्षत्राणां भावात्, तथा एकं षट्पञ्चाशदधिकं महाग्रहसहस्रं चारं चरितवन्तश्चरन्ति चरिष्यन्ति, एकैकस्य शशिनः परिवारेऽष्टाशतेर्महाग्रहाणां भावात्, अष्टौ शतसहस्राणि त्रीणि सहस्राणि सप्तशतानि तारागणकोटीनां शोभितवन्तः शोभन्ते शोभयिष्यन्ते, एतदपि एकशशिनः तारापरिमाणं द्वादशभिर्गुणयित्वा भावनीयं, उक्तं च—“बारस चंदा सूरान् नखत्तसया य तित्त्रि छत्तीसा । एगं च गहसहस्रं छप्पन्नं धायईसंडे ॥ १ ॥ अट्टेव सयसहस्सा तित्त्रिसहस्सा य सत्त य सया उ । धायइसंडे दीवे तारागणकोडिकोडीओ ॥ २ ॥” सम्प्रति कालोदसमुद्रवक्तव्यतामाह—

धायइसंडं णं दीवं कालोदे णामं समुदे वट्टे वलयागारसंठाणसंठिते सव्वतो समंता संपरिक्खित्ताणं चिट्ठइ, कालोदे णं समुदे किं समचक्कवालसंठाणसंठिते विसमं?, गोयमा! समचक्कवाल० णो विसमचक्कवालसंठिते ॥ कालोदे णं भंते! समुदे केवतियं चक्कवालविकखंभेणं केवतियं परिकखेवेणं पणत्ते?, गोयमा! अट्ट जोयणसयसहस्साइं चक्कवालविकखंभेणं एकाणउति जोयणसयसहस्साइं सत्तरि सहस्साइं छच्च पंचुत्तरे जोयणसते किंचिविसेसाहिए परिकखेवेणं पणत्ते ॥ से णं एगाए पउमवरवेदियाए एगेणं वणसंडेणं दोणहवि वणओ ॥ कालोयस्स णं भंते! समुदस्स कति द्दारा पणत्ता?, गोयमा! चत्तारि द्दारा पणत्ता, तंजहा—विजए वेजयंते जयंते अपराजिए ॥

कहि णं भंते ! कालोदस्स समुदस्स विजए णामं दारे पणत्ते?, गोयमा ! कालोदे समुहे पुरत्थिम-
 परंते पुक्खरवरदीवपुरत्थिमदस्स पच्चत्थिमेणं सीतोदाए महाणदीए उप्पि एत्थ णं कालोदस्स
 समुदस्स विजये णामं दारे पणत्ते, अट्टव जोयणाइं तं चैव पमाणं जाव रायहाणीओ । कहि
 णं भंते ! कालोयस्स समुदस्स वेजयंते णामं दारे पणत्ते?, गोयमा ! कालोयससमुदस्स दक्खिणपे-
 रंते पुक्खरवरदीवस्स दक्खिणदस्स उत्तरेणं एत्थ णं कालोयससमुदस्स वेजयंते नामं दारे पन्नत्ते ।
 कहि णं भंते ! कालोयससमुदस्स जयंते नामं दारे पन्नत्ते?, गोयमा ! कालोयससमुदस्स पच्चत्थिमपरंते
 पुक्खरवरदीवस्स पच्चत्थिमदस्स पुरत्थिमेणं सीताए महाणदीए उप्पि जयंते नामं दारे पणत्ते ।
 कहि णं भंते ! अपराजिए नामं दारे पणत्ते? गोयमा ! कालोयससमुदस्स उत्तरद्वपरंते पुक्खरवरदीवो-
 त्तरदस्स दाहिणओ एत्थ णं कालोयससमुदस्स अपराजिए णामं दारे, सेसं तं चैव ॥ कालोयस्स णं
 भंते ! समुदस्स दारस्स य २ एस णं केवतियं २ अवाहाए अंतरे पणत्ते?, गोयमा !—धावीस
 सयसहस्सा वाणउत्ति खल्लु भवे सहस्साइं । छच्च सया थायाला दारंतर तिन्नि कोसा य ॥ १ ॥
 दारस्स य २ अवाहाए अंतरे पणत्ते । कालोदस्स णं भंते ! समुदस्स पएसा पुक्खरवरदीव
 तहेव, एवं पुक्खरवरदीवस्सवि जीवा उदाहत्ता २ तहेव भाणियच्चं ॥ से केणट्टेणं भंते ! एवं बुच्चति
 कालोए समुहे २?, गोयमा ! कालोयस्स णं समुदस्स उदके आसले मासले पेसले कालए मासरा-

३ प्रतिपत्तौ
 कालोदो-
 दध्यधि०
 उद्देशः २
 सू० १७५

॥ ३२९ ॥

सिवणाभे पगतीए उदगरसेणं पणत्ते, कालमहाकाला एत्थ हुवे देवा महिद्धीया जाव पलि-
ओवमडितीया परिवसंति, से तेणट्टेणं गोयमा! जाव णिच्चे ॥ कालोए णं भंते! समुद्दे कति
चंदा पभासिंसु वा ३? पुच्छा, गोयमा! कालोए णं समुद्दे बायालीसं चंदा पभासिंसु वा, ३—
बायालीसं चंदा बायालीसं च दिणयरा दित्ता। कालोदधिम्मि एते चरंति संबद्धलेसागा ॥ १ ॥
णक्खत्ताण सहस्सं एगं बावत्तरं च सतमणं। छच्च सता छण्णउया महागहा तिण्णिण य सहस्सा
॥ २ ॥ अट्ठावीसं कालोदहिम्मि बारस य सयसहस्साइं। नव य सया पन्नासा तारागणकोडि-
कोडीणं ॥ ३ ॥ सोभंसु वा ३ ॥ (सू० १७५)

‘धायइसंडे णं दीव’मित्यादि, धातकीषण्डं णमिति पूर्ववत् द्वीपं कालोदसमुद्रो वृत्तो वलयाकारसंस्थितः सर्वतः समन्तात्
‘संपरिक्षिज्य’ वेष्टयित्वा तिष्ठति ॥ ‘कालोए णं समुद्दे किं समचक्कवालसंठिए’ इत्यादि प्राग्वत् ॥ ‘कालोए णं भंते’ इत्यादि
प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम! अष्टौ योजनशतसहस्राणि चक्रवालविष्कम्भेन एकनवतिः योजनशतसहस्राणि सप्ततिः
सहस्राणि षट् शतानि पञ्चोत्तराणि किञ्चिद्विशेषाधिकानि परिक्षेपेण, एकं च योजनसहस्रमुद्भेनेति गम्यते, उक्तञ्च—“अट्टेव
सयसहस्सा कालोओ चक्कवालओ रुंदो । जोयणसहस्समेगं ओगाहेणं मुणेयव्वो ॥ १ ॥ इगनउइ सयसहस्सा हवंति तह सत्तरी
सहस्सा य । छच्च सया पंचहिया कालोयहिपरिरओ एसो ॥ २ ॥” ‘से णं एगाए’ इत्यादि, स कालोदसमुद्र एकया पद्मवरेवे-
दिकयाऽष्टयोजनोच्छ्रयया जगत्युपरिभाविन्येति गम्यते, एकेन वनपण्डेन सर्वतः समन्तात्संपरिक्षितः, द्वयोरपि वर्णकः प्रा-

ग्वत् ॥ 'कालोयस्स णं भंते!' इत्यादि, कालोदस्य समुद्रस्य भदन्त! कति द्वाराणि प्रज्ञप्तानि?, भगवानाह—गौतम! चत्वारि द्वा-
 राणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—विजयं वैजयन्तं जयन्तमपराजितं च ॥ क भदन्त! कालोदसमुद्रस्य विजयं नाम द्वारं प्रज्ञप्तं?, गौतम!
 कालोदसमुद्रस्य पूर्वपर्यन्ते पुष्करवरद्वीपस्य पूर्वोर्द्धस्य पश्चिमदिशि शीतोदाया महानद्या उपर्यत्र कालोदस्य समुद्रस्य विजयं नाम द्वारं
 प्रज्ञप्तं, एवं विजयद्वारवक्तव्यता पूर्वानुसारेण वक्तव्या, नवरं राजधानी अन्यस्मिन् कालोदे समुद्रे । वैजयन्तद्वारप्रभसूत्रं सुगमं, भग-
 वानाह—गौतम! कालोदसमुद्रदक्षिणोत्तरतोऽत्र पुष्करवरद्वीपदक्षिणोत्तरतोऽत्र कालोदसमुद्रस्य वैजयन्तं नाम द्वारं प्रज्ञप्तं, एवं जम्बू-
 द्वीपगतवैजयन्तद्वारवक्तव्यं, नवरं राजधानी अन्यस्मिन् कालोदे समुद्रे । जयन्तद्वारप्रभसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम! कालोद-
 समुद्रपश्चिमपर्यन्ते पुष्करवरद्वीपपश्चिमार्द्धस्य पूर्वतः शीताया महानद्या उपर्यत्र कालोदसमुद्रस्य जयन्तं नाम द्वारं प्रज्ञप्तं, एतदपि ज-
 म्बूद्वीपगतजयन्तद्वारवत्, नवरं राजधानी अन्यस्मिन् कालोदे समुद्रे । अपराजितद्वारप्रभसूत्रमपि सुगमं, भगवानाह—गौतम! कालो-
 दसमुद्रोत्तरार्द्धपर्यन्ते पुष्करवरद्वीपोत्तरार्द्धस्य दक्षिणतोऽत्र कालोदसमुद्रस्यापराजितं नाम द्वारं प्रज्ञप्तं, तदपि जम्बूद्वीपगतापराजितद्वा-
 रवत् नवरं राजधानी अन्यस्मिन् कालोदसमुद्रे ॥ सम्प्रति द्वाराणा परस्परमन्तरं प्रतिपिपादयिषुराह—'कालोयस्स णं भंते!
 इत्यादि प्रभसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम! द्वाविंशतिर्योजनशतसहस्राणि द्विनवतिः सहस्राणि षड् योजनशतानि षट्चत्वारिंशदधिकानि
 त्रयश्च क्रोशा द्वारस्य द्वारस्य परस्परमबाधयाऽन्तरं प्रज्ञप्तं, तथाहि—चतुर्णामपि द्वाराणामेकत्र पृथुत्वमीलनेऽष्टादश योजनानि कालो-
 दसमुद्रपरिरयपरिमाणाद् ९१७०६०५ इत्येवंरूपात् शोधयन्ते, शोधितेषु च तेषु जातमिदम्—एकनवतिर्लक्षाः सप्ततिः सहस्राणि पञ्च
 शतानि सप्ताशीत्यधिकानि ९१७०५८७ च, तेषां चतुर्भिर्भागे हृते लब्धं यथोक्तं द्वाराणां परस्परमन्तरपरिमाणं २२९२६४६ क्रोशः

३ प्रतिपत्तौ
 कालोदो-
 दध्यधि०
 उद्देशः २
 सू० १७५

॥ ३३० ॥

३, उक्तञ्च—“छायाला छञ्च सया बाणउय सहस्स लक्ख वावीसं । कोसा य तिन्नि दारंतरं तु कालोयहिस्स भवे ॥ १ ॥” “कालो-
यस्स णं भंते ! समुद्धस्स पएसो” इत्यादि सूत्रचतुष्टयं पूर्ववक्त्रावनीयम् ॥ नामान्वर्थमभिधित्सुराह—“से केणट्टेण”मित्यादि, अथ के-
नार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते कालोदः समुद्रः ? इति, भगवानाह—गौतम ! कालोदस्य समुद्रस्योदकं ‘आसलम्’ आ-
खाद्यम् उदकरसत्वात् मांसलं गुरुधर्मकत्वात् पेशलं आस्वादमनोज्ञत्वात् ‘कालं’ कृष्णम्, एतदेवोपमया प्रतिपादयति—माषरा-
शिवर्णोभं, उक्तञ्च—“पगईए उदगरसं कालोए उदग मासरासिन्निभं” इति, ततः कालमुदकं यस्यासौ कालोदः, तथा कालमहाकालौ
च तत्र द्वौ देवौ पूर्वोद्धपश्चिमाद्धोधिपती महर्द्धिकौ यावत्पल्योपमस्थितिकौ परिवसतः, तत्र कालयोरुदकं यस्मिन् स कालोदः, तथा
चाह—‘से एएणट्टेण’मित्यादि सूत्रं पाठसिद्धं । एवरूपं च चन्द्रादीनां परिमाणमन्यत्राप्युक्तम्—“वायालीसं चंदा वायालीसं च
दिणयरा दिता । कालोयहिस्मि एए चरंति संबद्धलेसागा ॥ १ ॥ नक्खत्ताण सहस्सा सयं च वावत्तरं मुणेयव्वं । छञ्च सया
छन्नउया गहाण तिन्नेव य सहस्सा ॥ २ ॥ अट्टावीसं कालोयहिस्मि बारस य सयसहस्साइं । नव य सया पन्नासा तारागणकोडी-
कोडीणं ॥ ३ ॥” सम्प्रति पुष्करवद्वीपवक्तव्यतामाह—

कालोयं णं समुदं पुक्खरवरे णामं दीवे वट्ठे वलयागारसंठाणसंठित्ते सव्वतो समन्ता संपरि०
तहेव जाव समच्चक्खवालसंठाणसंठित्ते नो धिसमच्चक्खवालसंठाणसंठिए । पुक्खरवरे णं भंते ! दीवे

१ अत्र यद्यपि सूत्रादर्शेषु गाथात्रिकं दृश्यते इदमेव, परं वृत्तिकारावाप्तादर्शेषु न संभाव्यते सूत्ररूपतया सत्ताऽस्य परिमाणस्येत्युदितं ‘अन्यत्राप्युक्त’मिति,

केवतियं चक्कवालिविक्खंभेणं केवइयं परिवक्खेवेणं पणत्ते?, गोयमा! सोलस जोयणसतसह-
 स्साइं चक्कवालिविक्खंभेणं—'एगा जोयणकोडी बाणडतिं खलु भवे सयसहस्सा । अउणाणडतिं
 अट्ठ सया चउणडया य [परिरओ] पुक्खरवरस्स ॥ १ ॥ से णं एगाए पउमवरवेदियाए
 एगेण य वणसंडेण संपरि० दोणहवि वणणओ ॥ पुक्खरवरस्स णं भंते! कति दारा पणत्ता?,
 गोयमा! चत्तारि दारा पणत्ता, तंजहा—विजए वेजयंते अपराजिते ॥ कहिणं भंते! पुक्ख-
 रवरस्स दीवस्स विजए णामं दारे पणत्ते?, गोयमा! पुक्खरवरदीवपुरच्छिमपेरंते पुक्खरोदस-
 सुइपुरच्छिमद्वस्स पच्चत्थिमेणं एत्थ णं पुक्खरवरदीवस्स विजए णामं दारे पणत्ते तं चेव सब्बं,
 एवं चत्तारिवि दारा, सीयासीओदा णत्थि भाणितव्वाओ ॥ पुक्खरवरस्स णं भंते! दीवस्स
 दारस्स य २ एस णं केवतियं अवाधाए अंतरे पणत्ते?, गोयमा!—'अडयाल सयसहस्सा
 बावीसं खलु भवे सहस्साइं । अगुणुत्तरा य चउरो दारंतर पुक्खरवरस्स ॥ १ ॥ पदेसा दोणहवि
 पुट्ठा, जीवा दोसु भाणियव्वा ॥ से केणहेणं भंते! एवं बुच्चति पुक्खरवरदीवे २?, गो०! पुक्खर-
 वरे णं दीवे तत्थ २ देसे तहिं २ बहवे पउमरूक्खा पउमवणसंडा णिच्चं कुसुमिता जाव चिट्ठति,
 पउममहापउमरूक्खे एत्थ णं पउमपुंडरीया णामं दुवे देवा महिद्धिया जाव पलिओवमट्ठि-
 तीया परिवसंति, से तेणहेणं गोयमा! एवं बुच्चति पुक्खरवरदीवे २ जाव निच्चे ॥ पुक्खरवरे णं

भंते ! दीवे केवइया चंदा पभासिसु वा ३ ? , एवं पुच्छा, —चोयालं चंदसयं चउयालं चेव खरि-
 याण सयं । पुक्खरवरदीवंभि चरंति एते पभासेता ॥ १ ॥ चत्तारि सहस्साइं बत्तीसं चेव होति
 णक्खत्ता । छच्च सया बावत्तर महग्गहा बारह सहस्सा ॥ २ ॥ छण्णउइ सयसहस्सा चत्तालीसं
 भवे सहस्साइं । चत्तारि सया पुक्खर [वर] तारागणकोडकोडीणं ॥ ३ ॥ सोभेसु वा ३ ॥ पुक्खर-
 वरदीवस्स णं बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं माणुसुत्तरे नामं पव्वते पण्णत्ते वट्टेवलयागारसंठाणसंठिते
 जे णं पुक्खरवरं दीवं दुहा विभयमाणे २ चिट्ठंति, तंजहा—अब्भितरपुक्खरद्धं च बाहिरपुक्ख-
 रद्धं च ॥ अब्भितरपुक्खरद्धे णं भंते ! केवतियं चक्खवालेणं परिक्खेवेणं पण्णत्ते ? , गोयमा ! अट्ट
 जोयणसयसहस्साइं चक्खवालविक्खंभेणं—कोडी बायालीसातीसं दोण्णि य सया अगुणवण्णा ।
 पुक्खरअट्टपरिरओ एवं च मणुस्सखेत्तस्स ॥ १ ॥ से केणट्टेणं भंते ! एवं बुच्चति अब्भितरपुक्ख-
 रद्धे य २ ? , गोयमा ! अब्भितरपुक्खरद्धेणं माणुसुत्तरेणं पव्वतेणं सव्वतो समंता संपरि-
 विक्खत्ते, से एएणट्टेणं गोयमा ! अब्भितरपुक्खरद्धे य २, अट्टत्तरं च णं जाव णिच्चे ॥ अब्भितरपु-
 क्खरद्धेणं भंते ! केवतिया चंदा पभासिसु वा ३ साचेव पुच्छा जाव तारागणकोडकोडीओ ? , गोय-
 मा !—बावत्तरिं च चंदा बावत्तरिमेव दिणकरा दित्ता । पुक्खरवरदीवेहु चरंति एते पभासेता
 ॥ १ ॥ तिन्नि सया छत्तीसा छच्च सहस्सा महग्गहाणं तु । णक्खत्ताणं तु भवे सोलाइ दुवे सह-

रसाहं ॥ २ ॥ अडयाल सयसहसा बावीसं खलु भवे सहसाहं । दोन्नि सया पुक्खरुद्धे तारागण-
कोडिकोडीणं ॥ ३ ॥ सोभंसु वा ३ ॥ (सू० १७६)

‘कालोयं णं समुद्द’मित्यादि, कालेदं णमिति वाक्यालङ्कारे समुद्रं पुष्करवरो नाम द्वीपो वृत्तो वलयाकारसंस्थानसंस्थितः सर्वतः समन्तात्संपरिक्षिप्य तिष्ठति । ‘पुक्खरवरे णं दीवे किं समचक्रवालसंठिए’ इत्यादि प्राग्वत् ॥ विष्कम्भादिप्रतिपादनार्थमाह—‘पुक्खरवरे णं भंते ! दीवे’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! षोडश योजनशतसहस्राणि चक्रवालविष्कम्भेन एका योजनकोटी द्विनवतिः शतसहस्राणि एकोननवतिः सहस्राणि अष्टौ शतानि चतुर्नवतानि ९४ योजनानि परिक्षेपेण प्रज्ञप्तः ॥ ‘से णं भित्ति-
त्यादि, स पुष्करवरद्वीप एकया पद्मवरवेदिकयाऽष्टयोजनोच्छ्रयया जगत्पुपरिभाविन्येति गम्यते, एकेन वनषण्डेन सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्तः, द्वयोरपि वर्णकः पूर्ववत् ॥ अधुना द्वारवक्तव्यतामाह—‘पुक्खरवरस्स णं मित्यादि, पुष्करवरद्वीपस्य कति द्वाराणि प्रज्ञप्तानि ?, भगवानाह—गौतम ! चत्वारि द्वाराणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—विजयं वैजयन्तं जयन्तमपराजितं च ॥ ‘कहि णं भंते !’ इत्यादि, क भदन्त ! पुष्करवरद्वीपस्य विजयं नाम द्वारं प्रज्ञप्तं ?, भगवानाह—गौतम ! पुष्करवरद्वीपपूर्वाद्धैपर्यन्ते पुष्करोदस्य समुद्रस्य पश्चिमदिशि अत्र पुष्करवरद्वीपस्य विजयं नाम द्वारं प्रज्ञप्तं, तत्र जम्बूद्वीपविजयद्वारवद्विशेषेण वक्तव्यं, नवरं राजधानी अन्यस्मिन् पुष्करवरद्वीपे वक्तव्या । एवं वैजयन्तादिसूत्राण्यणि भावनीयानि, सर्वत्र राजधानी अन्यस्मिन् पुष्करवरद्वीपे ॥ सम्प्रति द्वाराणां परस्परमन्तरमाह—‘पुक्खरवरदीवस्स णं मित्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! अष्टचत्वारिंशद् योजनशतसहस्राणि द्वाविंश-
तिर्योजनसहस्राणि चत्वारि योजनशतानि एकोनसप्ततानि द्वारस्य द्वारस्य च परस्परमबाधयाऽन्तरपरिमाणं, चतुर्णामपि द्वाराणामेकत्र

३ प्रतिपत्तौ
पुष्करव-
राधि०
उद्देशः २
सू० १७६

॥ ३३२ ॥

पृथुत्वमीलेनेऽष्टादश योजनानि, तानि पुष्करवर्दीपपरिमाणान् १९२८९८९४ इत्येवंरूपात् शोधयन्ते, शोधितेषु च तेषु जातमिदम्-
 एका योजनकोटी द्विनवतिः शतसहस्राणि एकोनवतिः सहस्राणि अष्टौ शतानि षट्सप्तत्यधिकानि १९२८९८७६, तेषां चतुर्भि-
 र्भागै ह्येते लब्धं यथोक्तं द्वाराणां परस्परमन्तरपरिमाणं ४८२२४६९ ॥ 'पुष्करवर्दीवस्स णं भंते! दीवस्स पएसा पुष्करवर्ससुहं
 पुट्टा?' इत्यादि सूत्रचतुष्टयं प्राग्वत् ॥ सम्प्रति नामनिमित्तप्रतिपादनार्थमाह—'से केणट्टेण'मित्यादि, अथ केनार्थेन भदन्त! एव-
 मुच्यते पुष्करवर्दीपः २? इति, भगवानाह—गौतम! पुष्करवर्दीपे तत्र तत्र देशे तस्य देशस्य तत्र २ प्रदेशे बहवः पद्मवृक्षाः,
 पद्मानि अतिविशालतया वृक्षा इव पद्मवृक्षाः, पद्मखण्डाः—पद्मवनानि, खण्डवनयोर्विशेषः प्राग्वत्, 'निचं कुसुमिया' इत्यादि विशेष-
 णजातं प्राग्वत् । तथा पूर्वोद्धे उत्तरकुरुषु यः पद्मवृक्षः पश्चिमाद्धे उत्तरकुरुषु यो महापद्मवृक्षस्तयोरत्र पुष्करवर्दीपे यथाक्रमं पद्मपु-
 ण्डरीकौ द्वौ देवौ महर्द्धिकौ यावत्पत्योपमस्थितिकौ यथाक्रमं पूर्वोद्धोपराद्धोधिपती परिवसतः, तथा चोक्तम्—'पुंउमे य महापउमे
 रुक्खा उत्तरकुरुसु जंबुसमा । एएसु वसंति सुरा पउमे तह पुंडरीए य ॥ १ ॥' पद्मं च पुष्करमिति पुष्करवरोपलक्षितो द्वीपः पु-
 ष्करवरो द्वीपः 'से एणट्टेण'मित्याद्युपसंहारवाक्यम् ॥ सम्प्रति चन्द्रादित्यादिपरिमाणमाह—'पुष्करवरे'त्यदि पाठसिद्धं, नवरं
 नक्षत्रादिपरिमाणमष्टाविंशत्यादिसङ्ख्यानि नक्षत्रादीनि चतुश्चत्वारिंशेन शतेन गुणयित्वा स्वयं परिभावातीयं, उक्तं चैवंरूपं परिमाण-
 मन्यत्रापि—'चोथालं चंदसयं चोयालं चैव सूरियाण सयं । पुष्करवर्मि दीत्रे चरंति एए पगासिंता ॥ १ ॥ चत्तारि सहस्साइं

१ पद्मश्च महापद्मो वृक्षो उत्तरकुरुषु जम्बूसमौ । एतयोर्वसतः सुरौ पद्मस्तथा पुण्डरीकश्च ॥ १ ॥ २ चतुश्चत्वारिंशं चन्द्रशतं चतुश्चत्वारिंशं चैव सूर्याणां
 शतं । पुष्करवरे द्वीपे चरन्ति एते प्रकाशयन्त ॥ १ ॥ चत्वारि सहस्राणि.

र्बत्तीसं चैव हौति नक्खत्ता । छच्च सया वावत्तर महागहा वारससहस्सा ॥ २ ॥ छन्नउइ सयसहस्सा चोयालीसं भवे सहस्साइं ।
 चत्तारिं च सयाइं तारागणकोडिकोडीणं ॥ ३ ॥” इति ॥ सम्प्रति मनुष्यक्षेत्रसीमाकारिर्मौनुपोत्तरपर्वतवक्तव्यतामाह—‘पुक्खवरवर-
 दीवस्स ण’मित्यादि, पुष्करवरस्य णमिति वाक्यालङ्कृतौ द्वीपस्य बहुमध्यदेशभागे मानुपोत्तरो नाम पर्वतः प्रज्ञप्तः, स च वृत्तः, वृत्तं च
 मध्यपूर्णमपि भवति यथा कौमुदीशशाङ्कमण्डलं ततस्तद्रूपताव्यवच्छेदार्थमाह—त्रलयाकारसंस्थानसंस्थितो, यः पुष्करवरं द्वीपं द्विधा
 सर्वासु दिक्षु विदिक्षु च विभजमानो विभजमानस्तिष्ठति, केनोह्येन द्विधा विभजमानस्तिष्ठति ? इत्यत आह—तद्यथा—अभ्यन्तरपुष्क-
 रार्द्धं च बाह्यपुष्करार्द्धं च, चशब्दौ समुच्चये, किमुक्तं भवति ?—मानुपोत्तरात्पर्वतादूर्वाण् यत्पुष्करार्द्धं तदभ्यन्तरपुष्करार्द्धं, यत्पुनस्त-
 स्मान्मानुषोत्तरपर्वतात्परतः पुष्करार्द्धं तद् बाह्यपुष्करार्द्धमिति ॥ ‘अभिन्तरपुक्खरद्धे ण’मित्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौ-
 तम ! अष्टौ योजनशतसहस्राणि चक्रवालविष्कम्भेन एका योजनकोटी द्वाचत्वारिंशच्छतसहस्राणि त्रिंशत्सहस्राणि द्वे च योजनशते
 एकोनपञ्चाशे किञ्चिद्विशेषाधिके परिक्षेपेण प्रज्ञप्तः ॥ ‘से केणट्टेण’मित्यादि, अथ केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते—अभ्यन्तरपुष्करार्द्ध-
 मभ्यन्तरपुष्करार्द्धम् ? इति, भगवानाह—गौतम ! अभ्यन्तरपुष्करार्द्धं मानुपोत्तरोत्तरेण पर्वतेन सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्तं, ततो
 मानुषोत्तरपर्वताभ्यन्तरे वर्तमानत्वादभ्यन्तरपुष्करार्द्धं, तथा चाह—‘से एएणट्टेण’मित्यादि गतार्थं ॥ ‘अभिन्तरपुक्खरद्धे णं भन्ते !
 कइ चंदा पभासिंसु ?’ इत्यादि चन्द्रादिपरिमाणसूत्रं पाठसिद्धं, नवरं नक्षत्रादिपरिमाणमष्टाविंशत्यादीनि नक्षत्राणि द्वासप्तत्या गुण-

१ द्वात्रिंशच्चैव भवन्ति नक्षत्राणि । महाप्रहा द्वादश सहस्राणि षट् शतानि द्विसप्ततानि ॥ २ ॥ पण्णवति शतसहस्राणि चतुश्चत्वारिंशत् सहस्राणि ।
 चत्वारि च शतानि ताराणां कोटीकोटीना भवेयुः ॥ ३ ॥

यित्वा परिभावनियं, उक्तं चैवंरूपं परिमाणमन्यत्रापि—“वावत्तरि च चंद्रा वावत्तरिमेव दिग्धरा दित्ता । पुक्खवरदीवङ्गे चरंति
एए पगासिता ॥ १ ॥ तिणि सया छत्तीसा सहस्सा महग्गहाणं तु । नक्खत्ताणं तु भवे सोलाणि दुवे सहस्साणि ॥ २ ॥
अडयाल सयसहस्सा वावीसं चैव तह सहस्साइं । दो य सय पुक्खरुद्धे तारागणकोडिकोडीणं ॥ ३ ॥” इह सर्वत्र तारापरिमाणचि-
न्तायां कोटीकोट्यः कोट्य एव द्रष्टव्याः, तथा पूर्वसूरिव्याख्यानाद्, अपरे उच्छ्रयाङ्गुलप्रमाणमनुसृत्य कोटीकोटीरेव समर्थयन्ति,
उक्तञ्च—“कोडीकोडी सन्नंतरं तु मन्नंति केह थोवतथा । अत्रे उस्सेहंगुलमाणं काऊण ताराणं ॥ १ ॥”

संमयखेत्ते णं भंते ! केवतियं आयामचिक्खंभेणं केवतियं परिकखेवेणं पणत्ते ?, गोयमा ! पण-
यालीसं जोयणसयसहस्साइं आयामचिक्खंभेणं एगा जोयणकोडी जावडिंभतरपुक्खरुद्धपरिरओ
से भाणियव्वो जाव अउणपण्णे ॥ से केणट्टेणं भंते ! एवं बुच्चति-माणुसखेत्ते २ ?, गोयमा ! माणु-
सखेत्ते णं तिविधा मणुस्सा परिवसंति, तंजहा—कम्मभूमगा अकम्मभूमगा अंतरदीवगा, से
तेणट्टेणं गोयमा ! एवं बुच्चति-माणुसखेत्ते माणुसखेत्ते ॥ माणुसखेत्ते णं भंते ! कति चंदा पभासैसु
वा ३ ?, कह सूरुा तवइंसु वा ३ ?, गोयमा !—यत्तीसं चंदसयं वत्तीसं चैव सूरियाण सयं । सयल
मणुस्सलोयं चरंति एते पभासैता ॥ १ ॥ एक्कारस य सहस्सा छप्पि य सोला महग्गहाणं तु ।
छच्च सया छणउया णक्खत्ता तिणि य सहस्सा ॥ २ ॥ अडसीइ सयसहस्सा चत्तालीस सहस्स

१ कोटीकोटीति संज्ञान्तर (कोटीरूपं) मन्यन्ते केचित् क्षेत्रस्य स्तोत्रात् । अन्ये उस्सेयाङ्गुलमानं ताराणा कृत्वा (कोटीकोटीमित्येव) ॥ १ ॥

मणुयलोगंमि । सत्त य संता अणूणा तारागणकोडकोडीणं ॥ ३ ॥ सोभं सोभंसु वा ३ ॥ एसो
तारापिंडो सन्वसमासेण मणुयलोगंमि । वहिया पुण ताराओ जिणेहिं भणिया असंखेज्जा ॥ १ ॥
एवइयं तारगं जं भणियं माणुसंमि लोणंमि । चारं कलंबुयापुप्फसंठियं जोइसं चरइ ॥ २ ॥ रविस-
सिगहनक्खत्ता एवइया आहिया मणुयलोए । जेसिं नामागोयं न पागया पन्नवेहिंति ॥ ३ ॥
छावट्टी पिडगाइं चंदाइचा मणुयलोगंमि । दो चंदा दो सूरा य होति एक्केए पिडए ॥ ४ ॥
छावट्टीपिडगाइं नक्खत्ताणं तु मणुयलोगंमि । छप्पन्नं नक्खत्ता य होति एक्केए पिडए ॥ ५ ॥
छावट्टी पिडगाइं महागहाणं तु मणुयलोगंमि । छावत्तरं गहसयं च होइ एक्केए पिडए ॥ ६ ॥
चत्सारि य पंतीओ चंदाइच्चाण मणुयलोगंमि । छावट्टिय होइ य एक्केकया पंती ॥ ७ ॥
छप्पन्नं पंतीओ नक्खत्ताणं तु मणुयलोगंमि । छावट्टी छावट्टी हवइ य एक्केकया पंती ॥ ८ ॥ छाव-
त्तरं गहाणं पंतिसयं होइ मणुयलोगंमि । छावट्टी छावट्टी य होति एक्केकिया पंती ॥ ९ ॥ ते मेरु
परियडन्ता पयाहिणावत्तमंडला सन्वे । अणवट्टियजोगेहिं चंदा सूरा गहगणा य ॥ १० ॥
नक्खत्ततारागणं अवट्टिया मंडला मुणेयन्वा । तेऽविय पयाहिणावत्तमेव मेरुं अणुचरंति ॥ ११ ॥
रयणियरदिणयराणं उहे व अहे व संकमो नत्थि । मंडलसंकमणं पुण अडिभतरबाहिरं तिरिए
॥ १२ ॥ रयणियरदिणयराणं नक्खत्ताणं महग्गहाणं च । चारविसेसेण भवे सुहदुक्खविही

मणुस्साणं ॥ १३ ॥ तेसिं पविसंताणं तावक्खेत्तं तु वहुए नियमा । तेणेव कमेण पुणो परिहायइ
निक्खमंताणं ॥ १४ ॥ तेसिं कलंबुयापुप्फसंठिया होइ तावखेत्तपहा । अंतो य संकुया बाहि वि-
त्थडा चंदसूरगणा ॥ १५ ॥ केणं वहुत्ति चंदो परिहाणी केण होइ चंदस्स । कालो वा जोण्हो
वा केणऽणुभावेण चंदस्स ? ॥ १६ ॥ किण्हं राहुविमाणं निच्चं चंदेण होइ अविरहियं । चउरंगुल-
मप्यत्तं हिट्ठा चंदस्स तं चरइ ॥ १७ ॥ बावट्ठिं बावट्ठिं दिवसे उ सुक्कपक्खस्स । जं परि-
वहुइ चंदो खवेइ तं चेव कालेणं ॥ १८ ॥ पन्नरसइभागेण य चंदं पन्नरसमेव तं वरइ । पन्नरसइ-
भागेण य पुणोवि तं चेव तिक्कमइ ॥ १९ ॥ एवं वहुइ चंदो परिहाणी एव होइ चंदस्स । कालो
वा जोणहा वा तेणणुभावेण चंदस्स ॥ २० ॥ अंतो मणुस्सखेत्ते हवंति चारोवगा य उववण्णा ।
पञ्चविहा जोइसिया चंदा सूरा गहगणा य ॥ २१ ॥ तेण परं जे सेसा चंदाइच्चगहतारनक्खत्ता ।
नत्थि गई नवि चारो अवट्ठिया ते मुणेयन्वा ॥ २२ ॥ दो चंदा इह दीवे चत्तारि य सागरे लवण-
तोए । धायइसंडे दीवे बारस चंदा य सूरा य ॥ २३ ॥ दो दो जंबूदीवे ससिसूरा इगुणिया भवे
लवणे । लावणिगा य तिगुणिया ससिसूरा धायईसंडे ॥ २४ ॥ धायइसंडप्पभिई उदिट्ठतिगु-
णिया भवे चंदा । आइल्लचंदसहिया अणंतराणंतरे खेत्ते ॥ २५ ॥ रिक्खगगतारगं दीवसमुहे
जहिच्छसे नाडं । तस्स ससीहिं गुणियं रिक्खगगतारगाणं तु ॥ २६ ॥ चंदातो सूरस्स य सूरा

चंद्रस अंतरं होइ । पन्नास सहसाइं तु जोयणाणं अणूणाइं ॥ २७ ॥ सूरस य सूरस य स-
सिणो ससिणो य अंतरं होइ । बहियाओ मणुस्सनगस जौयणाणं सयसहसं ॥ २८ ॥ सूरंत-
रिया चंदा चंदतरिया य दिणयरा दित्ता । चिंतंतरलेसागा सुहलेसा मंदलेसा य ॥ २९ ॥ अट्टा-
सीइं च गहा अट्टावीसं च होति नक्खत्ता । एगससीपरिवारो एत्तो ताराण वोच्छामि ॥ ३० ॥
छावट्टिसहसाइं नव चैव सयाइं पंचसयराइं । एगससीपरिवारो तारागणकोडिकोडीणं ॥ ३१ ॥
बहियाओ माणुसनगस चंद्रसूराणऽवट्टिया जोगा । चंदा अभीइजुत्ता सूरा पुण होति पुस्सेहिं

॥ ३२ ॥ (सू० १७७)

‘माणुसखेत्ते ण’मित्यादि, मनुष्यक्षेत्रं भदन्त ! कियदायामविष्कम्भेन कियत्परिक्षेपेण प्रज्ञप्तं?, भगवानाह—गौतम ! पञ्चत्वारिंशद् योजनशतसहस्राणायामविष्कम्भेन, एका योजनकोटी द्वाचत्वारिंशत् शतसहस्राणि त्रिंशत्सहस्राणि द्वे योजनशते एकोनपञ्चाशो किञ्चिद्विशेषाधिके परिक्षेपेण प्रज्ञप्तं ॥ सम्प्रति नामनिमित्तमभिधित्सुराह—‘से केणट्टेण’मित्यादि, अय केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते—मनुष्यक्षेत्रं मनुष्यक्षेत्रं? इति, भगवानाह—गौतम ! मनुष्यक्षेत्रे त्रिविधा मनुष्याः परिवसन्ति, तद्यथा—कर्मभूमका अकर्मभूमका अन्तरद्वीपकाश्च, अन्यच्च मनुष्याणां जन्म मरणं चात्रैव क्षेत्रे न तद्बहिः, तथाहि—मनुष्या मनुष्यक्षेत्रस्य बहिर्जन्मतो न भूता न भवन्ति न भविष्यन्ति च, तथा यदि नाम केनचिद्देवेन दानेन विद्याधरेण वा पूर्वानुबद्धवैरनिर्यातनार्थमेवंरूपा बुद्धिः क्रियते यथाऽयं मनुष्योऽस्मात् स्थानाद् उत्पाट्य मनुष्यक्षेत्रस्य बहिः प्रक्षिप्यतां येनोर्द्ध्वशोपं शुष्यति त्रियते वेति तथाऽपि लोकानुभावा-

३ प्रतिपत्तो
समयक्षे-
त्राधि०
उद्देशः २
सू० १७७

॥ ३३५ ॥

देव सा काचनाऽपि बुद्धिर्भूयः परावर्तते यथा संहरणमेव न भवति संहय वा भूयः समानयति तेन संहरणतोऽपि मनुष्यक्षेत्राद्बहि-
 र्मनुष्या मरणमधिकृत्य न भूता न भवन्ति न भविष्यन्ति च, येऽपि जङ्घाचारिणो विद्याचारिणो वा नन्दीश्वरादीनपि यावद्ब्रह्मन्ति-
 तेऽपि तत्र गता न मरणमभ्रुवते किन्तु मनुष्यक्षेत्रसमागता एव, तेन मानुषोत्तरपर्वतसीमाकं मनुष्याणां सम्बन्धि क्षेत्रं मनुष्यक्षेत्र-
 मिति, तथा चाह—‘से एण्ड्रेण’मित्यादि गतार्थम् ॥ सम्प्रति मनुष्यक्षेत्रगतसस्तचन्द्रादिसङ्ख्यापरिमाणमाह—‘मणुस्सखेत्ते णं
 भंते! कइ चंदा पभासिंसु’ इत्यादि पाठसिद्धं, उक्तं चैवंरूपं परिमाणमन्यत्रापि—‘वत्तीसं चंदसयं वत्तीसं चैव सूरियाण सयं ।
 सयलं मणुस्सल्लोयं चरंति एए पगासिता ॥ १ ॥ एकारस य सहस्सा छण्णि य सोला महागहाणं तु । छय सया छन्नउया नक्खत्ता
 तित्ति य सहस्सा ॥ २ ॥ अट्टासीयं लक्खा चत्तालीसं च तह सहस्साइं । सत्त सया य अणूणा तारागणकोडकोडीणं ॥ ३ ॥’ तत्र
 द्वात्रिंशं चन्द्रशतमेवं—द्वौ चन्द्रौ जम्बूद्वीपे चलारो लवणोद्दे द्वादश धातकीपण्डे द्वाचत्वारिंशत्कालोद्दे द्वासप्ततिरभ्यन्तरपुष्कराद्धे सर्व-
 सङ्ख्यया द्वात्रिंशं शतं, एवं सूर्याणामपि द्वात्रिंशं शतं परिभावनीयं, नक्षत्रादिपरिमाणमष्टाविंशत्यादिनक्षत्रादीनि द्वात्रिंशेन शतेन गुण-
 यित्वा परिभावनीयं ॥ सम्प्रति सकलमनुष्यलोकगततारागणस्योपसंहारमाह—‘एषः’ अनन्तरोक्तसङ्ख्याकस्तारापिण्डः सर्वसङ्ख्यया
 मनुष्यलोके आख्यात इति गम्यते, बहिः पुनर्मनुष्यलोकद् यास्तारास्ताः ‘जिनैः’ सर्वज्ञैस्तीर्थकृद्भिर्भणिता असङ्ख्याता द्वीपसमुद्रा-
 णामसङ्ख्यातत्वात्, प्रतिद्वीपं प्रतिसमुद्रं च यथायोगं सङ्ख्यातानामसङ्ख्यातानां च ताराणां सङ्ख्यात् ‘एतावत्’ एतावत्सङ्ख्याकं
 ‘ताराग्रं’ तारापरिमाणं यत् अनन्तरं भणितं मानुषे लोके तत् ‘ज्योतिषं’ ज्योतिषदेवविमानरूपं ‘कदम्बपुष्पसंस्थितं’ कदम्बपुष्प-
 वद् अयःसङ्कुचितमुपरि विस्तीर्णं उत्तानीकृतार्द्धकपित्थसंस्थानसंस्थितमिति भावः . ‘चारं चरति’ चारं प्रतिपद्यते, तथा जगत्स्वाभा-

व्यात्, तारांप्रहणं चोपलक्षणं, ततः सूर्यादयोऽपि यथोक्तसङ्ख्याका मनुष्यलोके तथाजगत्स्वाभाव्याणां प्रतिपद्यन्त इति द्रष्टव्यं ॥ स-
म्प्रेतद्रतमेवोपसंहारमाह—रविशशिग्रहनक्षत्राणि, उपलक्षणमेतत् तारकाणि च, 'एतावन्ति' एतावत्सङ्ख्याकानि सपूर्वाद्धं मनुष्य-
लोके, येषां किम्? इत्याह—येषां सूर्यादीनां यथोक्तसङ्ख्याकानां सकलमनुष्यलोकभाविनां प्रत्येकं नामगोत्राणि, इहान्वर्थयुक्तं नाम सि-
द्धान्तपरिभाषया नाम गोत्रमित्युच्यते, ततोऽग्रमर्थः—नामगोत्राणि—अन्वर्थयुक्तानि नामानि, यद्विवा नामानि च गोत्राणि च नामगो-
त्राणि 'प्राकृताः' अनतिशायिनः पुरुषाः कदाचनापि न प्रज्ञापयिष्यन्ति, केवलं यदा त्वाह सर्वज्ञ एवं, तत इदं सूर्यादिसंज्ञानं प्राकृ-
तपुरुषाप्रमेयं सर्वज्ञोपदिष्टमिति सम्यक् श्रद्धेयं ॥ इह द्वौ चन्द्रौ द्वौ सूर्यावेकं पिटकमुच्यते, इत्थम्भूतानि च चन्द्रादित्यानां पिटकानि
सर्वसङ्ख्याया मनुष्यलोके पट्पष्टिसङ्ख्यानि । अथ किंप्रमाणं पिटकमिति पिटकप्रमाणमाह—एकैकस्मिन् पिटके द्वौ चन्द्रौ द्वौ सूर्यौ भ-
वतु इति, किमुक्तं भवति?—द्वौ चन्द्रौ द्वौ सूर्यावित्येतावत्प्रमाणमेकैकचन्द्रादित्यानां पिटकमिति, एवंप्रमाणं च पिटकं जम्बूद्वीपे एकं,
द्वयोरेव चन्द्रमसोर्द्वयोरेव सूर्ययोस्तत्र भावतः, द्वे पिटके लवणसमुद्रे चतुर्णां चन्द्रमसां चतुर्णां सूर्याणां च तत्र भावात्, एवं पट् पि-
टकानि धातकीपण्डे एकविंशतिः कालोदे पट्त्रिंशद्भ्यन्तरपुष्कराद्धं इति भवन्ति सर्वमीलने चन्द्रादित्यानां पट्पष्टिः पिटकानि ॥
सर्वस्मिन्नपि मनुष्यलोके सर्वसङ्ख्याया नक्षत्राणां पिटकानि भवन्ति पट्पष्टिः, नक्षत्रपिटकपरिमाणं च शशिद्वयसम्बन्धिनक्षत्रसङ्ख्याप-
रिमाणं, तथा चाह—एकैकस्मिन् पिटके नक्षत्राणि भवन्ति पट्पञ्चाशत्, किमुक्तं भवति?—पट्पञ्चाशन्नक्षत्रसङ्ख्याकमेकैकं नक्षत्रपि-
टकमिति, अत्रापि पट्पष्टिसङ्ख्याभावनैवम्—एकं नक्षत्रपिटकं जम्बूद्वीपे द्वे लवणसमुद्रे पट् धातकीपण्डे एकविंशतिः कालोदे पट्त्रिंश-
द्भ्यन्तरपुष्कराद्धं इति ॥ महाग्रहाणामप्यङ्गारकप्रभृतीनां सर्वस्मिन् मनुष्यलोके सर्वसङ्ख्याया पिटकानि भवन्ति पट्पष्टिः, ग्रहपिट-

कपरिमाणं च शशिद्वयसम्बन्धिग्रहसङ्ख्यापरिमाणं, तथा चाह—एकैकस्मिन् पिटके भवति षट्सप्ततं—षट्सप्तत्यधिकं ग्रहशतं, षट्स-
 प्तत्यधिकग्रहशतपरिमाणमेकैकं ग्रहपिटकपरिमाणमिति भावः, षट्षष्टिसङ्ख्याभावना प्राग्वत् ॥ इह मनुष्यलोके चन्द्रादित्यानां चतस्रः
 पङ्क्तयो भवन्ति, तद्यथा—द्वे पङ्क्ती चन्द्राणां द्वे सूर्याणां, एकैका च पङ्क्तिर्भवति षट्षष्टिः—षट्षष्टिषट्षष्टिसूर्यादिसङ्ख्या,
 तद्भावना चैवम्—एकः किल सूर्यो जम्बूद्वीपे मेरोर्दक्षिणभागे चारं चरन् वर्त्तते एक उत्तरभागे, एकश्चन्द्रमा मेरोः पूर्वभागे एकोऽ-
 परभागे, तत्र यो मेरोर्दक्षिणभागे सूर्यश्चारं चरन् वर्त्तते ततः समश्रेणिव्यवस्थितौ द्वौ दक्षिणभागे एव सूर्यौ लवणसमुद्रे षड् धातकी-
 षण्डे एकविंशतिः कालोदे षट्त्रिंशदभ्यन्तरपुष्कराद्धे, इत्यस्यामपि सूर्यपङ्क्तौ सर्वसङ्ख्याया पट्षष्टिः सूर्याः, तथा योऽपि च मेरोरुत्त-
 रभागे सूर्यश्चारं चरन् वर्त्तते तस्यापि समश्रेण्या व्यवस्थितौ द्वौ उत्तरभागे सूर्यौ लवणसमुद्रे षड् धातकीषण्डे एकविंशतिः कालोदे
 षट्त्रिंशदभ्यन्तरपुष्कराद्धे इत्यस्यामपि सूर्यपङ्क्तौ सर्वसङ्ख्याया षट्षष्टिः सूर्याः, तथा यो मेरोः किल पूर्वभागे चारं चरन् वर्त्तते चन्द्र-
 मास्तत्समश्रेणिव्यवस्थितौ द्वौ पूर्वभागे एव चन्द्रमसौ लवणसमुद्रे षड् धातकीषण्डे एकविंशतिः कालोदे षट्त्रिंशदभ्यन्तरपुष्कराद्धे
 इत्यस्यां चन्द्रपङ्क्तौ सर्वसङ्ख्याया षट्षष्टिश्चन्द्रमसः, एवं यो मेरोरपरभागे चन्द्रमास्तन्मूलायामपि पङ्क्तौ षट्षष्टिश्चन्द्रमसो वेदितव्याः ॥
 नक्षत्राणां मनुष्यलोके . सर्वसङ्ख्याया पङ्क्तयो भवन्ति षट्पंचाशत्, एकैका च पङ्क्तिर्भवति षट्षष्टिः षट्षष्टिस्तद्भवपरिमाणा इत्यर्थः,
 तथाहि—किलास्मिन् जम्बूद्वीपे दक्षिणतोऽर्द्धभागे एकस्य शशिनः परिवारभूतान्यभिजिदादीन्यष्टाविंशतिसङ्ख्यानि नक्षत्राणि क्रमेण व्य-
 वस्थितानि चारं चरन्ति, उत्तरतोऽर्द्धभागे द्वितीयस्य शशिनः परिवारभूतान्यष्टाविंशतिसङ्ख्याकान्यभिजिदादीन्येव नक्षत्राणि क्रमेण २
 व्यवस्थितानि, तत्र दक्षिणतोऽर्द्धभागे यत्राभिजिन्नक्षत्रं तत्समश्रेणिव्यवस्थिते द्वे अभिजिन्नक्षत्रे लवणसमुद्रे षड् धातकीषण्डे एकविं-

शतिः कालोदे षट्त्रिंशद्भ्यन्तरपुष्करार्द्धे इति, सर्वसङ्ख्याया पट्पष्टिरभिजिन्नक्षत्राणि पङ्क्या व्यवस्थितानि, एवं श्रवणादीन्यपि दक्षिणतोऽर्द्धभागे पङ्क्या व्यवस्थितानि षट्षष्टिसङ्ख्याकानि भावनीयानि, उत्तरतोऽप्यर्द्धभागे यद्भिजिन्नक्षत्रं तत्समश्रेणिव्यवस्थितेऽपि उत्तरभाग एव द्वे अभिजिन्नक्षत्रे लवणसमुद्रे षड् धातकीषण्डे एकविंशतिः कालोदे पट्त्रिंशत्पुष्करार्द्धे, एवं श्रवणादिपङ्क्तयोऽपि प्रत्येकं षट्पष्टिसङ्ख्याका २ वेदितव्या इति भवन्ति सर्वसङ्ख्याया षट्पञ्चाशत्सङ्ख्या नक्षत्राणां पङ्क्तयः, एकैका च पङ्क्तिः पट्- षष्टिसङ्ख्येति ॥ 'ग्रहाणां' अङ्गारकप्रभृतीनां सर्वसङ्ख्याया मनुष्यलोके पट्सप्तत्यधिकं पङ्क्तिशतं भवति, एकैका च पङ्क्तिर्भवति पट्पष्टिः, अत्रापीयं भावना-जम्बूद्वीपे दक्षिणतोऽर्द्धभागे एकस्य शशिनः परिवारभूता अङ्गारकप्रभृतयोऽष्टाशीतिग्रहा उत्तरतोऽर्द्धभागे द्वितीयस्य शशिनः परिवारभूता अङ्गारकप्रभृतय एवान्येऽष्टाशीतिग्रहाः, तत्र दक्षिणतोऽर्द्धभागे योऽङ्गारकनामा ग्रहस्तत्समश्रेणिव्यवस्थितौ दक्षि- णभाग एव द्वावङ्गारकौ लवणसमुद्रे षड् धातकीषण्डे एकविंशतिः कालोदे पट्त्रिंशद्भ्यन्तरपुष्करार्द्धे इति, एवं शेषा अपि सप्ताशी- तिग्रहाः पङ्क्या व्यवस्थिताः प्रत्येकं पट्षष्टिः २ वेदितव्याः, एवमुत्तरतोऽप्यर्द्धभागेऽङ्गारकप्रभृतीनामष्टाशीतिग्रहाणां पङ्क्तयः प्रत्येकं षट्पष्टिसङ्ख्याका २ भावनीया इति भवति सर्वसङ्ख्याया ग्रहाणां पट्सप्ततं पङ्क्तिशतं, एकैका च पङ्क्तिः पट्षष्टिसङ्ख्याकेति ॥ 'ते' मनुष्य- लोकवर्तिनः सर्वे चंद्राः सर्वे सूर्याः सर्वे ग्रहणा अनवस्थितैर्यथायोगमन्यैरन्यैर्नक्षत्रैः सह योगमुपलक्षिताः 'पयाहिणावृत्तमंडला' इति प्रकर्षेण सर्वासु दिक्षु विदिक्षु च परिभ्रमतां चन्द्रादीनां दक्षिण एव मेरुर्भवति यस्मिन्नावर्ते-मण्डलपरिभ्रमणरूपे स प्रदक्षिणः २ आवर्त्तो येषां मण्डलानां तानि प्रदक्षिणावर्त्तानि तानि मण्डलानि मेरुं (प्रति) येषां ते प्रदक्षिणावर्त्तमण्डला मेरुमनुलक्षीकृत्य चरन्ति, एतेनैतदुक्तं भवति-सूर्यादयः समस्ता अपि मनुष्यलोकवर्तिनः प्रदक्षिणावर्त्तमण्डलगत्या परिभ्रमन्तीति, इह चन्द्रादित्यग्रहाणां मण्डलान्यनवस्थि-

३ प्रतिपत्तौ
समयक्षे-
त्राधि०
उद्देशः २
सू० १७७

॥ ३३७ ॥

तानि, यथायोगमन्यस्मिन्नन्यस्मिन्मण्डले तेषां संचरिण्युत्वात्, नक्षत्रतारकाणां तु मण्डलान्यनवस्थितान्येव, तथा चाह—नक्षत्राणां
 तारकाणां च मण्डलान्यवस्थितानि ज्ञातव्यानि, किमुक्तं भवति?—आकालं प्रतिनियतमैकं नक्षत्राणां तारकाणां च मण्डलमिति, न
 चैवं व्यवस्थितमण्डलत्वोक्तावेवमाशङ्कनीयं यथा तेषां गतिरेव न भवतीति, यत आह—‘तेऽपि य’ इत्यादि, तान्यपि नक्षत्राणि तार-
 काणि च, सूत्रे पुंस्त्वनिर्देशः प्राकृतत्वात्, प्रदक्षिणावर्त्तमेव, इदं क्रियाविशेषणं, मेरुमनुलक्ष्यीकृत्य चरन्ति, एतच्च मेरुं लक्ष्यीकृत्य
 तेषां प्रदक्षिणावर्त्तचरणं प्रत्यक्षत एवोपलक्ष्यत इति संवादि ॥ ‘रजनिकरदिनकराणां’ चन्द्रादित्यानामूर्द्धं वाऽथो वा सङ्क्रमो न
 भवति तथा जगत्स्वाभाव्यात्, तिर्यक् पुनर्मण्डलेषु सङ्क्रमणं भवति, किंविशिष्टमित्याह—‘साभ्यन्तरबाह्यम्’ अभ्यन्तरं च बाह्यं च
 अभ्यन्तरबाह्यं सह अभ्यन्तरबाह्यं यस्य येन वा तत् साभ्यन्तरबाह्यं, एतदुक्तं भवति?—सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलात्परतस्त्वावन्मण्डलेषु
 सङ्क्रमणं यावत्सर्वबाह्यमण्डलं, सर्वबाह्याच्च मण्डलादूर्वाग् मण्डलेषु तावत्सङ्क्रमणं यावत्सर्वाभ्यन्तरमिति ॥ ‘रजनिकरदिनक-
 राणां’ चन्द्रादित्यानां नक्षत्राणां महाग्रहाणां च ‘चारविशेषेण’ तेन तेन चारेण सुखदुःखविधयो मनुष्याणां संभवन्ति, तथाहि—द्विवि-
 धानि सन्ति सदा मनुष्याणां कर्माणि, तथा—शुभवेद्यानि अशुभवेद्यानि च, कर्मणां च सामान्यतो विपाकहेतवः पञ्च; तद्यथा—
 द्रव्यं क्षेत्रं कालो भावो भवश्च, उक्तञ्च—“उदयक्वयखओवसमोवसमा जं च कम्पुणो भणिया । द्रव्यं खेतं कालं भावं भवं च.
 संपप्य ॥ १ ॥” शुभवेद्यानां च कर्मणां प्रायः शुभद्रव्यक्षेत्रादिसामग्री विपाकहेतुः, अशुभवेद्यानामशुभद्रव्यक्षेत्रादि सामग्री, ततो
 यदा येषां जन्मनक्षत्राद्यनुकूलश्चन्द्रादीनां चारस्तदा तेषां प्रायो यानि शुभवेद्यानि कर्माणि तानि तथाविधां विपाकसामग्रीमधिगम्य

१ उदय- क्षय- क्षयोपशम उपशमो यच्च कर्मणो भणिताः । द्रव्यं क्षेत्रं कालं भावं भवं च संप्राप्य ॥ १ ॥

विपाकं प्रपद्यन्ते, प्रपन्नविपाकानि शरीरनीरोगतासंपादनतो धनवृद्धिकरणेन च वैरोपशमनतः प्रियसंप्रयोगसंपादनतो वा यद्विवा-
 प्रारब्धाभीष्टप्रयोजननिष्पत्तिकरणतः सुखमुपजनयन्ति, अत एव महीयांसः परमविवेकिनः स्वल्पमपि प्रयोजनं शुभतिथिनक्ष-
 त्रादावारभंते न तु यथा कथञ्चन, अत एव जिनानामपि भगवतामाज्ञा प्रत्राजनादिकमधिकृत्यैवमवर्तिष्ट-यथा शुभक्षेत्रे शुभदिश-
 मभिसुखीकृत्य शुभे तिथिनक्षत्रमुहूर्त्तादौ प्रत्राजनत्रतारोपणादि कर्त्तव्यं नान्यथा, तथा चोक्तं पञ्चवस्तुके—“एसा जिणाण आणा
 खेत्ताईया य कम्मणो भणिया । उदयाइकारणं जं तम्हा सव्वत्थ जइयव्वं ॥ १ ॥” अस्या अक्षरगमनिका—एषा जिनानामाज्ञा यथा
 शुभक्षेत्रे शुभां दिशमभिसुखीकृत्य शुभे तिथिनक्षत्रमुहूर्त्तादौ प्रत्राजनत्रतारोपणादि कर्त्तव्यं नान्यथा, अपिच—क्षेत्रादयोऽपि कर्मणा-
 मुदयादिकारणं भगवद्भिरुक्तास्ततोऽशुभद्रव्यक्षेत्रादिसामग्रीमवाप्य कदाचिदशुभवेद्यानि कर्मणि विपाकं गत्वोदयमासादयेयुः, तदुदये
 च गृहीतव्रतभङ्गादिदोषप्रसङ्गः, शुभक्षेत्रादिसामग्री तु प्राप्य जनानां शुभकर्मविपाकसम्भव इति संभवति निर्विघ्नं सामायिकपरिया-
 लनादि, तस्मादवश्यं छद्मस्थेन सर्वत्र शुभक्षेत्रादौ यतितव्यं, ये तु भगवन्तोऽतिशयमन्तस्ते अतिशयबलादेव निर्विघ्नं सविघ्नं वा स-
 म्यगवगच्छन्ति ततो न शुभतिथिमुहूर्त्तादिकमपेक्षन्त इति तन्मार्गानुसरणं छद्मस्थानां न न्याय्यं, तेन ये च परममुनिपर्युपासितप्रवच-
 नविडम्बका अपरिमलितजिनशासनोपनिषद्भूतशास्त्रगुरुस्मरयातनिरवद्यविशदकालोचितसामाचारीप्रतिपन्थिनः स्वमतिकल्पितसा-
 माचारीका अभिदधति—यथा न प्रत्राजनादिषु शुभतिथिनक्षत्रादिनिरीक्षणे यतितव्यं, न खलु भगवान् जगत्स्वामी प्रत्राजनायोपस्थि-
 तेषु शुभतिथ्यादिनिरीक्षणं कृतवानिति तेऽपास्ता द्रष्टव्या इति ॥ तेषां—सूर्याचन्द्रमसां सर्वबाह्यान्मण्डलाद्भ्यन्तरं प्रविशतां तापक्षेत्रं
 प्रतिदिवसं क्रमेण नियमादायामतो वर्द्धते, येनैव च क्रमेण परिवर्द्धते तेनैव क्रमेण सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलाद्भिर्निष्कामतां परिहीयते,

३ प्रतिपत्तौ
 समयक्षे-
 त्राधि०
 उद्देशः २
 सू० १७७

॥ ३३८ ॥

तथाहि—सर्वबाह्यमण्डले चारं चरतां सूर्याणां चन्द्रमसां च प्रत्येकं जम्बूद्वीपचक्रवालस्य दशधा प्रविभक्तस्य द्वौ द्वौ भागौ तापक्षेत्रं, ततः सूर्यस्याभ्यन्तरं प्रविशतः प्रतिमण्डलं षष्ट्यधिकषट्त्रिंशच्छतप्रविभक्तस्य द्वौ द्वौ भागौ तापक्षेत्रस्य वद्धते, चन्द्रमसस्तु मण्डलेषु प्रत्येकं पौर्णमासीसम्भवे क्रमेण प्रतिमण्डलं षड्विंशतिर्भागाः सप्तविंशतितमस्य च भागस्यैकः सप्तभागः, एवं च प्रतिमण्डलमभिवृद्धौ यदा सर्वाभ्यन्तरमण्डले चारं चरतस्तदा प्रत्येकं जम्बूद्वीपचक्रवालस्य त्रयः परिपूर्णा दशभागास्तापक्षेत्रं, ततः पुनरपि सर्वाभ्यन्तरमण्डलाद्बहिर्निष्क्रमेण सूर्यस्य प्रतिमण्डलं षष्ट्यधिकषट्त्रिंशच्छतप्रविभक्तस्य जम्बूद्वीपचक्रवालस्य द्वौ द्वौ भागौ परिहीयेते, चन्द्रमसस्तु मण्डलेषु प्रत्येकं पौर्णमासीसम्भवे क्रमेण प्रतिमण्डलं षड्विंशतिर्भागाः सप्तविंशतितमस्य च भागस्य चैकः सप्तभाग इति ॥ ‘तेषां’ चन्द्रसूर्याणां तापक्षेत्रपन्थाः कलम्बुयापुष्पं—नालिकापुष्पं तद्वत्संस्थिताः कलम्बुयापुष्पसंस्थिताः, एतदेव व्याचष्टे—अन्तः—मेरुदिशि सङ्कुचिता बहिः—लवणदिशि विस्तृताः, एतच्चन्द्रप्रज्ञप्तौ सूर्यप्रज्ञप्तौ चतुर्थे प्राच्यते सवित्तरं भावितमिति ततोऽवधार्यम् ॥ सम्प्रति चन्द्रमसमधिकृत्य गौतमः प्रश्नयति—केन कारणेन शुक्लपक्षे वद्धते? केन वा कारणेन चन्द्रस्य कृष्णपक्षे परिहानिर्भवति? केन वा ‘अनुभावेन’ प्रभावेण चन्द्रस्यैकः पक्षः कृष्णो भवति एकः ‘ज्योत्सः’ शुक्लः? इति, एवमुक्ते भगवानाह—इह द्विविधो राहुस्तथा—पर्वराहुर्नित्यराहुश्च, तत्र पर्वराहुः स उच्यते यः कदाचिदकस्मात्समागत्य निजविमानेन चन्द्रविमानं सूर्यविमानं वाऽन्तरितं करोति, अन्तरितं च कृते लोके ग्रहणमिति प्रसिद्धिः, स इह न गृह्यते, यस्तु नित्यराहुस्तस्य विमानं कृष्णं तथाजगत्स्वाभाव्याञ्चन्द्रेण सह ‘नित्यं’ सर्वकालमविरहितं तथा ‘चरं गुलेन’ चतुरङ्गुलैः प्राप्तं सत् ‘चन्द्रस्य’ चन्द्रविमानस्याधस्ताच्चरति, तच्चैवं चरत् शुक्लपक्षे शनैः शनैः प्रकटीकरोति चन्द्रमसं कृष्णपक्षे च शनैः शनैरावृणोति, तथा चाह—इह द्वाषष्टिभागीकृतस्य चन्द्रविमानस्य द्वौ भागावुपरितनौ सदाऽनावार्यस्वभा-

वत्वाद् अपाकृत्य शेषस्य पञ्चदशभिर्भागे हते ये चत्वारो भागा लभ्यन्ते ते द्वाषष्टिशब्देनोच्यन्ते, अवयवे समुदायोपचारात्, एतच्च व्याख्यानमेतस्यैव चूर्णिसुपजीव्य कृतं न स्वमनीषिकया, तथा च तद्वन्थः—“चन्द्रविमानं द्वाषष्टिभागीक्रियते, ततः पञ्चदशभिर्भा- गोऽपद्रियते, तत्र चत्वारो भागा द्वाषष्टिभागानां पञ्चदशभागेन लभ्यन्ते शेषौ द्वौ, एतावद् दिने दिने शुक्लपक्षस्य राहुणा मुच्यते” इति, एवं च सति यत्समवायाङ्गसूत्रम्—“सुक्लपक्षस्य दिवसे दिवसे वावाहं वावाहं भागे परिवडुइ” इति, तदप्येवमेव व्याख्येयं, संप्रदायवशाद्धि सूत्रं व्याख्येयं, न स्वमनीषिकया, अन्यथा महदाशातनाप्रसक्तेः, संप्रदायश्च यथोक्तस्वरूप इति, तत्र शुक्लपक्षस्य दिवसे यद्-यस्मात्कारणाच्चन्द्रो द्वाषष्टिद्वाषष्टिभागान्-द्वाषष्टिभागसत्कान् चतुरश्रतुरो भागान् यावत्परिवर्द्धते, कालेन-कृष्णपक्षेण पुनर्दिवसे २ तानेव द्वाषष्टिभागसत्कान् चतुरश्रतुरो भागान् ‘प्रक्षपयति’ परिहापयति, एतदेव व्याचष्टे-कृष्णपक्षे प्रतिदिवसं राहुवि- मानं स्वकीयेन पञ्चदशेन भागेन तं ‘चन्द्रं’ चन्द्रविमानं पञ्चदशमेव भागं ‘वृणोति’ आच्छादयति, शुक्लपक्षे पुनस्तमेव प्रतिदिवसं पञ्चदशभागमालीयेन पञ्चदशेन भागेन ‘व्यतिक्रामति’ मुञ्चति, किमुक्तं भवति?—कृष्णपक्षे प्रतिपद आरभ्यालीयेन पञ्चदशेन मेकैकं पञ्चदशभागं प्रकटीकरोति, तेन जगति चन्द्रमण्डलस्य वृद्धिहानी प्रतिभासते, स्वरूपतः पुनश्चन्द्रमण्डलमवस्थितमेव, तथा चाह—एवं राहुविमानेन प्रतिदिवसं क्रमेणानावरणकरणतो ‘वर्द्धते’ वर्द्धमानः प्रतिभासते चन्द्रः, एवं राहुविमानेन प्रतिदिवसं क्रमे- णावरणकरणतः परिहानिप्रतिभासो भवति चन्द्रस्य विषये, एतेनैव ‘अनुभावेन’ कारणैकैकः पक्षः ‘कालः’ कृष्णो भवति यत्र च- न्द्रस्य परिहानिः प्रतिभासते, एकस्तु ‘ज्योत्स्नः’ शुद्धो यत्र चन्द्रविषयो वृद्धिप्रतिभासः ॥ ‘अन्तः’ मध्ये ‘मनुष्यक्षेत्रे’ मनुष्यक्षेत्रस्य

३ प्रतिपत्ता
समयक्षे-

त्राधि०

उद्देशः २

सू० १७७

॥ ३३९ ॥

पञ्चविधा ज्योतिष्कांस्तद्यथा—चन्द्राः सूर्या ग्रहणाः चशब्दाप्रक्षत्राणि तारकाश्च भवन्ति 'चारोपगाः' चारयुक्ताः, 'तेने'ति प्राकृत-
 तत्वात्पञ्चम्यर्थे तृतीया ततो मनुष्यक्षेत्रात्परं यानि शेषाणि 'चन्द्रादित्यग्रहतारानक्षत्राणि' चन्द्रादित्यग्रहतारानक्षत्रविमानानि,
 सूत्रे पुंस्त्वनिर्देशः प्राकृतत्वात्, तेषां नास्ति गतिः—न स्वस्मात्स्थानाच्चलनं नापि 'चारः' मण्डलगत्या परिभ्रमणं किन्त्ववस्थिता-
 न्येव तानि ज्ञातव्यानि ॥ सम्प्रति प्रतिद्वीपं प्रतिसमुद्रं चन्द्रादिसङ्कलनामाह—'एगे जंबुद्वीवे दुगुणा लवणे चउगुणा ह्येति । लावणगा
 य त्रिगुणिया ससिसूरा धायइसंडे' ॥ १ ॥ द्वौ चन्द्रौ उपलक्षणमेतत् द्वौ सूर्यौ च 'इह' अस्मिन् जम्बूद्वीपे, चत्वारः 'सागरे' समुद्रे
 'लवणतोये' लवणजले, धातकीषण्डे द्वीपे द्वादश चन्द्राश्च द्वादश सूर्याश्च ॥ एतदेव भङ्ग्यन्तरेण प्रतिपादयति—शशिनौ सूर्यौ—जम्बू-
 द्वीपे द्वौ द्वौ, तावेव द्विगुणितौ 'लवणे' लवणसमुद्रे भवतः, चत्वारो लवणसमुद्रे शशिनश्चत्वारश्च सूर्या भवन्तीत्यर्थः, द्वयोर्द्वीभ्यां गु-
 णने चतुर्भावात्, पाठान्तरम्—'एवं जंबूद्वीवे दुगुणा लवणे चउगुणा ह्येति' 'त्ति, 'एवम्' उक्तेन प्रकारेण एकैकौ चन्द्रसूर्यौ ज-
 म्बूद्वीपे द्विगुणौ भवतः, किमुक्तं भवति?—द्वौ चन्द्रमसौ द्वौ सूर्यौ जम्बूद्वीप इति, 'लवणे' लवणसमुद्रे तावेवैकैकौ सूर्यौचन्द्रमसौ
 चतुर्गुणौ भवतः, चत्वारश्चन्द्राश्चत्वारः सूर्या लवणसमुद्रे भवन्तीति भावः, 'लावणिकाः' लवणसमुद्रभवाः शशिसूर्याबिगुणिता धात-
 कीषण्डे भवन्ति, द्वादश चन्द्रा द्वादश सूर्या धातकीषण्डे द्वीपे भवन्तीत्यर्थः ॥ सम्प्रति शेषद्वीपसमुद्रगतचन्द्रादित्यसङ्ख्यापरिज्ञानाय
 करणमाह—धातकीषण्डः प्रभृतिः—आदिर्येषां ते धातकीषण्डप्रभृतियस्तेषु धातकीषण्डप्रभृतिषु समुद्रेषु च ये उद्दिष्टाश्चन्द्रा द्वाद-
 शादयः उपलक्षणमेतत् सूर्या वा ते 'त्रिगुणिताः' त्रिगुणिकृताः सन्तः 'आइल्लचंदसहिय'त्ति उद्दिष्टचन्द्रयुक्ताहीपात्समुद्राद्वा प्राग्-
 जम्बूद्वीपमादि कृत्वा ये प्राक्तनाश्चन्द्रास्त्वेरादिमचन्द्रैः, उपलक्षणमेतत् आदिमसूर्यैश्च संहिता यावन्तो भवन्ति एतावत्प्रमाणा अनन्तरे-

ऽनन्तरे कालोदादौ भवन्ति, तत्र धातकीषण्डे द्वीपे उद्दिष्टाश्चन्द्रा द्वादश ते त्रिगुणाः क्रियन्ते जाताः षट्त्रिंशत्, आदिमचन्द्राः षट्, तद्यथा-द्वौ चन्द्रौ जम्बूद्वीपे चत्वारो लवणसमुद्रे, एतैरादिमचन्द्रैः सहिता द्वाचत्वारिंशद्भवन्ति, एतावन्तः कालोदसमुद्रे चन्द्राः, एष एव विधिः सूर्याणामपि, तेन सूर्या अपि तत्रैतावन्तो वेदितव्याः, तथा कालोदे समुद्रे द्वाचत्वारिंशच्चन्द्रमस उद्दिष्टास्ते त्रिगुणाः क्रियन्ते जाताः षड्विंशं शतं, आदिमचन्द्रा अष्टादश, तद्यथा-द्वौ जम्बूद्वीपे चत्वारो लवणसमुद्रे द्वादश धातकीषण्डे, एतैरादिमचन्द्रैः सहितं षड्विंशं शतं चतुश्चत्वारिंशं शतं जातं, एतावन्तः पुष्करवरद्वीपे चन्द्रा एतावन्त एव च सूर्याः, एवं सर्वेष्वपि द्वीपसमुद्रेष्वेतत्करणवशाच्चन्द्रसङ्ख्या प्रतिपत्तव्या, सूर्यसङ्ख्याऽपि ॥ सम्प्रति प्रतिद्वीपं प्रतिसमुद्रं च ग्रहनक्षत्रतारापरिमाणज्ञानोपायमाह-अत्राग्रशब्दः परिमाणवाची, यत्र द्वीपे समुद्रे वा नक्षत्रपरिमाणं ग्रहपरिमाणं तारापरिमाणं वा ज्ञातुमिच्छसि तस्य द्वीपस्य समुद्रस्य वा सम्बन्धिभिः शशिभिरेकस्य शशिनः परिवारभूतं नक्षत्रपरिमाणं ग्रहपरिमाणं तारापरिमाणं च गुणितं सद् यावद् भवति तावत्प्रमाणं तत्र द्वीपे समुद्रे वा नक्षत्रपरिमाणं ग्रहपरिमाणं तारापरिमाणं तारापरिमाणं किल नक्षत्रादिपरिमाणं ज्ञातुमिष्टं, लवणसमुद्रे च शशि-नश्चत्वारस्तत एकस्य शशिनः परिवारभूतानि यान्यष्टाविंशतिर्नक्षत्राणि तानि चतुर्भिर्गुण्यन्ते जातं द्वादशोत्तरं शतं, एतावन्ति लवण-समुद्रे नक्षत्राणि, तथाऽष्टाशीतिर्ग्रहा एकस्य शशिनः परिवारभूतास्ते चतुर्भिर्गुण्यन्ते जातानि त्रीणि शतानि द्विपञ्चाशदधिकानि ३५२, एतावन्तो लवणसमुद्रे ग्रहाः, तथैकस्य शशिनः परिवारभूतानि तारागणकोटीकोटीनां षट्षष्टिः सहस्राणि नव शतानि पञ्चस-प्त्यधिकानि, तानि चतुर्भिर्गुण्यन्ते, जातानि कोटीकोटीनां द्वे लक्षे सप्तषष्टिः सहस्राणि नव शतानि २६७९००१०१००१००१००१००० एतावत्यो लवणसमुद्रे तारागणकोटीकोटयः, एवंप्रकारं च नक्षत्रादीनां लवणसमुद्रे सङ्ख्या प्रागेवोक्ता, एवं सर्वेष्वपि द्वीपसमुद्रेषु नक्ष-

३ प्रतिपत्तौ
 समयक्षे-
 त्राधि०
 उद्देशः २
 सू० १७७

॥ ३४० ॥

त्रादिसङ्ख्यापरिमाणं भावनीयम् ॥ सम्प्रति मनुष्यक्षेत्राद्बहिर्वर्तिनां चन्द्रसूर्याणां परस्परमन्तरपरिमाणप्रतिपादनार्थमाह—‘मनुष्यन-
 गस्य’ मानुषोत्तरपर्वतस्य बहिश्चन्द्रात्सूर्यस्य सूर्याश्चन्द्रस्थान्तरं भवति ‘अन्यूनानि’ परिपूर्णानि योजनानां पञ्चाशत् सहस्राणि, एतावता
 चन्द्रस्य सूर्यस्य च परस्परमन्तरमुक्तम् ॥ इदानीं चन्द्रस्य सूर्यस्य चन्द्रस्य सूर्यस्य च परस्परमन्तरमाह—‘सूरस्स य सूरस्स य’ इत्यादि,
 सूर्यस्य सूर्यस्य परस्परं चन्द्रस्य चन्द्रस्य परस्परमन्तरं भवति योजनानां शतसहस्रं—लक्षं, तथाहि—चन्द्रान्तरिताः सूर्याः सूर्योन्तरि-
 ताश्चन्द्रा बहिव्यवस्थिताः, चन्द्रसूर्याणां च परस्परमन्तरं पञ्चाशद्योजनसहस्राणि ५००००, ततश्चन्द्रस्य चन्द्रस्य सूर्यस्य सूर्यस्य च
 परस्परमन्तरं भवति योजनानां लक्षं, एतच्चैवमन्तरपरिमाणं सूचीश्रेण्या प्रतिपत्तव्यं न बलयाकारश्रेण्येति ॥ सम्प्रति बहिश्चन्द्रसूर्याणां
 पङ्कथाऽवस्थानमाह—नृलोकाद्बहिः पङ्कथाऽवस्थिताः सूर्योन्तरिताश्चन्द्रान्तरिता दिनकराः ‘दीप्ताः’ दीप्यन्ते स्म भास्करा इत्यर्थः,
 कथम्भूतास्ते चन्द्रसूर्याः ? इत्याह—‘चित्रान्तरलेश्याकाः’ चित्रमन्तरं, लेश्या च प्रकाशरूपा येषां ते तथा, तत्र चित्रमन्तरं च-
 न्द्राणां सूर्योन्तरितत्वात् सूर्याणां चन्द्रान्तरितत्वात्, चित्रा लेश्या चन्द्रमसां शीतरश्मितत्वात् सूर्योणामुष्णरश्मितत्वात्, लेश्यां विशेषप्र-
 दर्शनार्थमाह—‘सुहलेसा मंदलेसा य’ सुखलेश्याश्चन्द्रमसो, न शीतकाले मनुष्यलोक इवात्यन्तशीतरश्मय इत्यर्थः, मन्दलेश्याः सूर्यो
 न तु मनुष्यलोके निदाघसमय इव एकान्तोष्णरश्मय इत्यर्थः, आह च तत्त्वार्थटीकाकारो हरिभद्रसूरिः—‘नात्यन्तं शीताश्चन्द्रमसः
 नात्यन्तोष्णाः सूर्याः किन्तु साधारणा द्वयोरपी’ति, इहेदमुक्तं भवति—यत्र द्वीपे समुद्रे वा नक्षत्रादिपरिमाणं ज्ञातुमिष्यते तत्रैकश-
 शिपरिवारभूतं नक्षत्रादिपरिमाणं तावद्भिः शशिभिर्गुणयितव्यमिति । तत्रैकशशिपरिवारभूतानां ग्रहादीनां परिमाणमाह—‘अष्टासीई-’
 त्यादि गाथाद्वयमपि पाठसिद्धम् ॥ बहिः ‘मनुष्यनगस्य’ मनुष्यपर्वतस्य चन्द्रसूर्याणां योगा अवस्थिता न मनुष्यलोक इवान्यान्यन-

क्षत्रसञ्चारिणश्चाराभावात्, क्वचित् 'अवद्वियां तेया' इति पाठस्तत्रावस्थितानि तेजासीति व्याख्येयं, किमुक्तं भवति?—सूर्याः स-
 दैवान्त्युष्णतेजसो न तु जातुचिदपि मनुष्यलोके ग्रीष्मकाल इवात्युष्णतेजसः, चन्द्रमसोऽपि सदैवानतिशीतलेद्याका न पुनः कदाचना-
 प्यन्तर्मनुष्यक्षेत्रस्य शिशिरकाल इवातिशीततेजस इति, तत्र प्रथमपाठपक्षे तानेवावस्थितान् योगानाह—'चंदा अभिर्ई' इत्यादि, द्वि-
 तीयपाठपक्षे तथेति पठयितव्यं, चन्द्राः सर्वेऽपि मनुष्यक्षेत्राद्बहिरभिजिता नक्षत्रेण युक्ताः, सूर्याः पुनर्भवन्ति पुष्यैर्युक्ता इति ॥ स-
 म्रति मानुषोत्तरपर्वतोऽस्त्वादिप्रतिपादनार्थमाह—

माणुसुत्तरे णं भंते! पव्वते केवतियं उहुं उच्चत्तेणं? केवतियं उव्वेहेणं? केवतियं मूले विक्खंभे-
 णं? केवतियं मज्झे विक्खंभेणं? केवतियं सिहरे विक्खंभेणं? केवतियं अंतो गिरिपरिरएणं? केव-
 तियं बाहिं गिरिपरिरएणं? केवतियं मज्झे गिरिपरिरएणं? केवतियं उवरि गिरिपरिरएणं?, गोय-
 मा! माणुसुत्तरे णं पव्वते सत्तरस एक्कवीसाहं जोयणसयाहं उहुं उच्चत्तेणं चत्तारि तीसे जोयण-
 सए कोसं च उव्वेहेणं मूले दसबावीसे जोयणसते विक्खंभेणं मज्झे सत्ततेवीसे जोयणसते
 विक्खंभेणं उवरि चत्तारिचउवीसे जोयणसते विक्खंभेणं अंतो गिरिपरिरएणं—एगा जोयण-
 कोडी बायालीसं च सयसहस्साहं । तीसं च सहस्साहं दोण्णि य अउणापणे जोयणसते किंचि-
 विसेसाहिए परिकखेवेणं, बाहिरिगिरिपरिरएणं एगा जोयणकोडी बायालीसं च सतसहस्साहं
 छत्तीसं च सहस्साहं सत्तचोदसोत्तरे जोयणसते परिकखेवेणं, मज्झे गिरिपरिरएणं एगा जोयण-

३ प्रतिपत्तौ
 मानुषो-
 त्तराधि०
 उद्देशः २
 सू० १७८

॥ ३४१ ॥

कोडी बायालीसं च सतसहस्राहं चोत्तीसं च सहस्रा अद्वतेवीसे जोयणसते परिक्लेवेणं,
 उवरि गिरिपररणं एगा जोयणकोडी बायालीसं च सयसहस्राहं वत्तीसं च सहस्राहं नव य
 वत्तीसे जोयणसते परिक्लेवेणं, मूले विच्छिन्ने मज्जे संखित्ते उप्पिं तणुए अंतो सण्हे मज्जे
 उदग्गे बाहिं दरिसणिल्ले ईसिं सणिसणणे सीहणिसाहं अबद्धजवरसिसंठाणसंठिते सव्वजंबू-
 णयामए अच्छे सण्हे जाव पडिख्वे, उभओपासिं दोहिं पउमवरवेदियाहिं दोहि य वणसंडेहिं
 सव्वतो समंता संपरिक्लित्ते वणणओ दोणहवि ॥ से केणट्टेणं भंते ! एवं बुच्चति—माणुसुत्तरे
 पव्वते २?, गोयमा ! माणुसुत्तरस्स णं पव्वतस्स अंतो मणुया उप्पिं सुवणणा बाहिं देवा अदुत्तरं-
 च णं गोयमा ! माणुसुत्तरपव्वतं मणुया ण कयाइ वित्तिवइंसु वा वीत्तिवयंति वा वीत्तिवइस्संति वा
 णणत्थ चारणेहिं वा विज्जाहरेहिं वा देवकम्मणा वावि, से तेणट्टेणं गोयमा !० अदुत्तरं च णं जाव
 णिच्चेत्ति ॥ जावं च णं माणुसुत्तरे पव्वते तावं च णं अस्सिलोए त्ति पबुच्चति, जावं च णं वासातिं-
 वा वासधरातिं वा तावं च णं अस्सिलोएत्ति पबुच्चति, जावं च णं गेहाइ वा गेहावयणाति वा
 तावं च णं अस्सिलोएत्ति पबुच्चति, जावं च णं गामाति वा जाव रायहाणीति वा तावं च णं
 अस्सिलोएत्ति पबुच्चति, जावं च णं अरहंता चक्कवट्टि बलेदेवा वासुदेवा पडिवासुदेवा चारणा
 विज्जाहरा समणा समणीओ सावया सावियाओ मणुया पगतिभद्दगा विणीता तावं च णं अस्सि

लोएत्ति पवुच्चति, जावं च णं समयति वा आवलियाति वा आणापाणूहति वा थोवाइ वा
लवाइ वा सुहुत्ताइ वा दिवसाति वा अहोरत्ताति वा पक्खाति वा मासाति वा उदूति वा अय-
णाति वा संवच्छराति वा जुगाति वा वाससताति वा वाससहस्साति वा वाससयसहस्साइ वा
पुव्वंगति वा पुव्वति वा तुडियंगति वा, एवं पुव्वे तुडिए अडडे अववे हूहुकए उप्पले पडमे ण-
लिणे अच्चिण्डरे अडते णडते मडते चूलिया सीसपहेलिया जाव य सीसपहेलियंगेति वा सीसपहे-
लियाति वा पलिओवमेति वा सागरोवमेति वा उवसप्पिणीति वा ओसप्पिणीति वा तावं च णं
अस्सि लोणे बुच्चति, जावं च णं बादरे विज्जुकारे बायरे थणियसहे तावं च णं अस्सि० जावं च णं बहवे
ओराला बलाहका संसेयंति संमुच्छंति वासं वासंति तावं च णं अस्सि लोए, जावं च णं बायरे तेउ-
काए तावं च णं अस्सि लोए, जावं च णं आगराति वा नदीउइ वा णिहीति वा तावं च णं अस्सि-
लोगिति पवुच्चति, जावं च णं अगडाति वा णदीति वा तावं च णं अस्सि लोए जावं च णं चंदोव-
रागाति वा सूरोवरागाति वा चंदपरिएसाति वा सूरपरिएसाति वा पडिचंदाति वा पडिसूराति
वा इंदधणूइ वा उदगमच्छेइ वा कपिहसिताणि वा तावं च णं अस्सिलोगेति प० ॥ जावं च णं
चंदिमसूरियगहणक्खत्ततारारूवाणं अभिगमणनिग्गमणवुड्ढिणिबुड्ढिअणवद्वियसंठाणसंठिती आ-
घविज्जति तावं च णं अस्सि लोएत्ति पवुच्चति ॥ (सू० १७८)

'माणुसुत्तरे ण' सिलादि, साजुयोत्तरो णमिति वाक्यालङ्कारे पर्वतः 'कियत्' किप्रमाणमूर्द्धसुचैस्त्वेन ? कियदुद्धेधेन ? कियन्मूलविष्कम्भेन ? कियदुपरिविष्कम्भेन ? कियद् 'अन्तर्गिरिपरिरयेण' गिरन्तः परिक्षेपेण ? कियद् 'बहिर्गिरिपरिरयेण' गिरिवैहिः-परिच्छेदेन ? कियत् 'मूलगिरिपरिरयेण ?' गिरिभूले परिरयेण, एवं कियन्मध्यगिरिपरिरयेण ?, एवं कियदुपरिगिरिपरिरयेण प्रज्ञप्तः ?, भगवानाह-गौतम ! सप्तदश योजनशतानि एकविंशानि ऊर्द्धसुचैस्त्वेन १७२१, चत्वारि त्रिंशानि योजनशतानि क्रोशमेकं च 'उद्धेधेन' उण्डलेन ४३०, मूले दश द्वाविंशत्युत्तराणि योजनशतानि विष्कम्भेन १०२२, मध्ये सप्त त्रयोविंशत्युत्तराणि योजनशतानि विष्कम्भतः ७२३, उपरि चत्वारि चतुर्विंशत्युत्तराणि योजनशतानि विष्कम्भेन ४२४, एका योजनकोटी द्वाचत्वारिंशच्छतसहस्राणि द्वे एकोनपञ्चाशदधिके योजनशते किञ्चिद्विशेषाधिके अन्तर्गिरिपरिरयेण १४२३०२४९, एका योजनकोटी द्वाचत्वारिंशत् शतसहस्राणि षट्त्रिंशत्सहस्राणि सप्त चतुर्दशोत्तराणि योजनशतानि बहिर्गिरिपरिरयेण १४२३६७१४, एका योजनकोटी द्वाचत्वारिंशत् शतसहस्राणि चतुर्विंशत्सहस्राणि अष्टौ त्रयोविंशत्युत्तराणि योजनशतानि मध्यगिरिपरिरयेण १४२३४८२३, एका योजनकोटी द्वाचत्वारिंशच्छतसहस्राणि द्वात्रिंशत्सहस्राणि नव च द्वात्रिंशदुत्तराणि योजनशतानि उपरिगिरिपरिरयेण १४२३२९३२, इदं च मध्ये उपरि च गिरिपरिरयपरिमाणं बहिर्भागपेक्षमवसातव्यं, अभ्यन्तरं छिन्नदृक्कतया मूले मध्ये उपरि च सर्वत्र तुल्यपरिरयपरिमाणत्वात्, मूले विस्तीर्णोऽतिप्रुथुत्वात्, मध्ये संक्षिप्तो मध्यविस्तारत्वात्, उपरि तदुकः स्तोकबाहल्यभावात्, अन्तःश्लक्ष्णो मृष्ट इत्यर्थः मध्ये 'उदग्रः' प्रधानः बहिः 'दर्शनीयः' नयनमनोहारी 'ईषत्' मनाक् सन्निषण्णः सिंहनिषीदनेन निषीदनात्, तथा चाह—'सिंहनिषादी' सिंहवन्निषीदतीत्येवंशीलः सिंहनिषादी, यथा सिंहोऽपेतनं पादयुगलमुत्तम्य पश्चात्तनं तु पादयुग्मं स-

क्लोच्य पुताभ्यां मनाग्लभो निधीदति तथा निषण्णश्च शिरःप्रदेशे उन्नतः पश्चाद्भागे तु निम्नो निम्नतरः एवं मानुषोत्तरोऽपि जम्बूद्वीप-
 दिशि छिन्नटङ्कः स चोन्नतः पाश्चात्यभागे तूपरितनभागादारभ्य पृथुत्वप्रदेशवृद्ध्या निम्नोनिम्नतर इति, एतदेवातिव्यक्तमाह—‘अव-
 द्भजवरासिसंठाणसंठिए’ इति अपगतमर्द्धं यस्य सोऽपार्द्धः स चासौ यवश्च राशिश्च अपार्द्धयवराशी तयोरिव यत्संस्थानं यस्य तेन
 संस्थितः, यथा यवो राशिश्च धान्यानामपान्तराले ऊर्ध्वोधोभागेन छिन्नो मध्यभागे छिन्नटङ्क इव भवति बहिर्भागे तु शनैः शनैः
 पृथुत्ववृद्ध्या निम्नो निम्नतरस्तद्वेधोऽपि, यवग्रहणं पृथग्व्याख्यातमन्यत्र केवलापार्द्धयवसंस्थानतयाऽपि प्रतिपादनात्, उक्तञ्च—‘जं-
 वृणयामओ सो रस्मो अद्भजवसंठिओ भणिओ । सिंहनिसादीएणं दुहाकओ पुक्खरदीवो ॥ १ ॥’ ‘सव्वजंवूणयामए’ इति सर्वो-
 लसना जान्बूनदमयः ‘अच्छे जाव पडिरूवे’ इति प्राग्वत् । ‘उभओ पासि’मित्यादि उभयोः पार्श्वयोरन्तर्भागे मध्यभागे चेत्यर्थः प्र-
 त्येकमेकैकभावेन द्वाभ्यां पश्चवरवेदिकाभ्यां वनखण्डाभ्यां च ‘सर्वतः’ सर्वान्तु दिक्षु ‘समन्ततः’ सामस्येन संपरिक्षितः, द्वयोरपि
 पश्चवरवेदिकावनखण्डयोः प्रमाणं वर्णकश्च प्राग्वत् ॥ साम्प्रतं नामनिमित्तमभिधित्सुराह—‘से केणट्टेण’मित्यादि, अथ केनार्थेन
 भदन्त ! एवमुच्यते—मानुषोत्तरः पर्वतः मानुषोत्तरः पर्वतः ? इति, भगवानाह—गौतम ! मानुषोत्तरपर्वतस्य ‘अन्तः’ मध्ये म-
 नुष्याः उपरि ‘सुवर्णाः’ सुवर्णकुमारा देवाः वहिः सामान्यतो देवाः, ततो मनुष्याणामुत्तरः—पर इति मानुषोत्तरः । अथान्यद्
 गौतम ! मानुषोत्तरं पर्वतं मनुष्या न कदाचिदपि व्यतिव्रजन्ति व्यतिव्रजन्ति वा, किं सर्वथा न ? इत्याह—ना-
 न्यत्र, चारणेन पञ्चम्यर्थे तृतीया प्राकृतत्वात् ‘चारणात्’ जम्बाचारणलब्धिसंपन्नात् विद्याधराद् देवकर्मण एव क्रियया देवोत्पाद-
 नादित्यर्थः, चारणादयो व्यतिव्रजन्यपि मानुषोत्तरं पर्वतमिति तद्वर्जनं, ततो मानुषाणामुत्तरः—उच्चैस्तरोऽलङ्घनीयत्वान्मानुषोत्तरः,

३ प्रतिपत्तौ
 मानुषो-
 त्तराधि०
 उद्देशः २
 सू० १७८

॥ ३४३ ॥

तथा चाह—‘से एण्ट्रेण’मित्याद्युपसंहारवाक्यं गतार्थं ॥ सम्प्रत्येतावानेव मनुष्यलोकोऽत्रैव च वर्षवर्षधरादय इत्येतत्सूत्रं प्रतिपादयितु-
 काम आह—‘जावं च ण’मित्यादि, यावदयं मानुषोत्तरपर्वतस्तावत् ‘अस्सिलोए’ इति अयं मानुषलोक इति प्रोच्यते न परतः,
 तथा यावद्वर्षाणि—भरतादीनि क्षेत्राणीति वा वर्षधरपर्वता—हिमवदादय इति वा तावदयं मनुष्यलोक इति प्रोच्यते न परतः, एतावता
 किमुक्तं भवति ?—वर्षाणि वर्षधरपर्वताश्च मनुष्यलोक एव नान्यत्रेति, एवमुत्तरत्रापि भावनीयं, तथा यावद्गृहाणीति वा गृहापतनानीति वा
 तत्र गृहाणि प्रतीतानि गृहापतनानीति—गृहेष्वगमनानि तावदयं मनुष्यलोकः प्रोच्यते, गृहाणि गृहापतनानि वाऽस्मिन्नेव मनुष्यलोके
 नान्यत्रेति भावः, तथा ग्रामा इति वा नकराणीति वा यावत्सन्निवेश इति वा, यावत्करणात् खेटकर्वटादिपरिग्रहस्तावदयं मनुष्यलोक
 इति प्रोच्यते, अत्रापि भावार्थः प्राग्वत्, तथा यावद्दहन्तश्चक्रवर्त्तिनो बलदेवा वासुदेवाश्चारणा—जङ्घाचारणविधाधराः ‘श्रमणाः’
 साधवः ‘श्रमण्यः’ संयत्यः श्रावकाः श्राविकाश्च, तथा मनुष्याः प्रकृतिभद्रका इत्यादि यावद्विनीतास्तावदयं मनुष्यलोक इति प्रोच्यते,
 अर्हदादीनामत्रैव भावो नान्यत्रेति भावार्थः । तथा यावदुदारा बलाहका—मेघाः संस्त्रिघन्ते संमूर्च्छन्ति—वर्षा वर्षन्ति, अस्य व्याख्यानं
 प्राग्वत् तावदयं मनुष्यलोक इति प्रोच्यते, मेघानामपि वर्षुकाणामत्रैव भावो नान्यत्रेति भावार्थः, तथा यावत् ‘बादरः’ गुरुतरः
 ‘स्तनितशब्दः’ गर्जितशब्द इति, ‘बादरो विद्युत्कार इति वा’ बादरा—अतिबहलतरा विद्युत् तावदयं मनुष्यलोक इति प्रोच्यते, तथा
 यावदयं बादरोऽम्निकायिकस्तावदयं मनुष्यलोक इति प्रोच्यते, बादराम्निकायिकस्यैपि मनुष्यलोकात्परतोऽसम्भवात्, तथा यावदाकरा
 इति वा, आकरा—हिरण्याकरादयः, नद्य इति वा निधय इति वा तावदयं मनुष्यलोक इति प्रोच्यते, तेषामपि मनुष्यक्षेत्रादन्यत्रास-
 म्भवात्, तथा यावत्समया इति वा, समयः—परमनिरुद्धः कालविशेषो यस्याधो विभागः कर्तुं न शक्यते, स च सूचिकदारकस्तरुणो

बलवानित्यादिपूर्वोक्तविशेषणविशिष्टो यावन्निपुणशिल्पोपगत एकां महतीपटशाटिकां पट्टशाटिकां वा गृहीत्वा शीघ्रं हस्तमात्रमपसारयन् यावता कालेनोपरितनन्तुगतमुपरितनं पद्म छिनत्ति ततोऽपि मनाक् सूक्ष्मतरौ, जघन्ययुक्तासङ्ख्यातकसमयानां समुदायः एकावलिका, सङ्ख्येया आवलिका एक उच्छ्वासः सङ्ख्येयाऽऽवलिका निःश्वासः उच्छ्वासनिःश्वासौ समुदितोवेक आनप्राणकालः, किमुक्तं भवति?—हृष्टस्य नीरोगस्य श्रमयुष्मादिना निरुपकृष्टस्य यावता कालेनैतावुच्छ्वासनिःश्वासौ भवतः तावान् काल आनप्राणः, उक्तञ्च—“हृष्टस्य अणवकलस्स, निरुवकिट्टस्स जंतुणो । एगे ऊसासनीसासे, एस पाणुत्ति बुच्चए ॥१॥” सप्त प्राणा एकः स्तोकः सप्त स्लोका एको लवः सप्तसप्तिसङ्ख्या लवा एको मुहूर्तः, उक्तञ्च—“सत्त पाणूणि से थोवे, सत्त थोवाणि से लवे । लवाण सत्तहत्तरिए, एस मुहुत्ते वियाहिए ॥ १ ॥”अस्मिञ्च मुहूर्ते यद्यावलिकाश्चिन्त्यन्ते तदा तासामेका कोटी सप्तषष्टिलक्षाः सप्तसप्ततिः सहस्राणि द्वे शते षोडशाधिके, उक्तञ्च—“एगा कोडी सत्तट्टि लक्खा सत्तत्तरी सहस्सा य । दो य सया सोलहिया आवलियाणं मुहुत्तंभि ॥१॥” उच्छ्वासाश्च मुहूर्ते त्रीणि सहस्राणि सप्त शतानि त्रिसप्तत्यधिकानि, उक्तञ्च—“तिन्नि सहस्सा सत्त य सयाइं तेवत्तरिं च ऊसासा । एस मुहुत्तो भणिको सन्वेहिं अणंतनाणीहिं ॥ १ ॥” त्रिंशन्मुहूर्त्तप्रमाणोऽहोरात्रः, पञ्चदशाहोरात्रः पक्षः, द्वौ पक्षौ मासः, द्वौ मासौ ऋतुः, ते च षट्, तद्यथा—प्राष्टुर्द्वर्षारात्रः शरद् हेमन्तः वसन्तः ग्रीष्मश्च, तत्र—‘आषाढाद्या ऋतव’ इति वचनाद् आषाढश्रावणौ प्राष्टुर्द्वर्षारात्रौ वर्षारात्रः कार्तिकमार्गशीर्षौ शरद् पौषमाघौ हेमन्तः फाल्गुनचैत्रौ वसन्तः वैशाखज्येष्ठौ ग्रीष्मः, ये त्वभिदधति—भाद्रपदाश्वयुजौ वर्षारात्रः (इति वसन्तः) ग्रीष्मः प्राष्टुर्शरदौ हेमन्तः शिशिर इति षडिति तदप्रमाणमवसातव्यं, जैनमतोत्तीर्णत्वात्, त्रय वसन्ताद्या ऋतवः (इति वसन्तः), पञ्चसंवत्सरं युगं, विंशतिर्युगानि वर्षशतं, इहाहोरात्रे मासे वर्षे वर्षशते चोच्छ्वासपरिमाणमेवं पू-

३ प्रतिपत्तौ
मानुषो-
त्तराधि०
उद्देशः २
सू० १७८

॥ ३४४ ॥

र्वसूरिभिः संकलितम्—“एगं च सयसहस्रं ऊसासाणं तु तेरस सहस्सा । नउयसएणं अहिया दिवसनिंसि होंति विन्नेयां ॥ १ ॥
 (११३९०) । मासेडवि य ऊसासा लक्खा तिचीस सहस पणनउई । सत्त सयाइं जाणसु कहियाइं पुवसूरीहिं ॥२॥ (३३९५७००) ।
 चत्तारि य कोडीओ लक्खा सत्तेव होंति नायव्वा । अडयालीससहस्सा चारसया होंति वरिसेणं ॥ ३ ॥” (४०७४८४००) । दश
 वर्षशतानि वर्षसहस्रं शतं वर्षसहस्राणां वर्षशतसहस्रं चतुरशीतिः वर्षशतसहस्राणि एकं पूर्वाङ्गं, चतुरशीतिः पूर्वाङ्गशतसहस्राणि एकं
 पूर्वं, चतुरशीतिः पूर्ववर्षशतसहस्राणि एकं त्रुटिताङ्गं, चतुरशीतिः त्रुटिताङ्गशतसहस्राणि एकं त्रुटितं, चतुरशीतिस्तुटितशतसहस्राणि
 एकमडडाङ्गं, चतुरशीतिरडडाङ्गशतसहस्राणि एकमडडं, चतुरशीतिरडडशतसहस्राणि एकमववाङ्गं, चतुरशीतिरववाङ्गशतसहस्राणि
 एकमववं, चतुरशीतिरववशतसहस्राणि एकं हूहुकाङ्गं, चतुरशीतिर्हूहुकाङ्गशतसहस्राणि एकं हूहुकं, चतुरशीतिर्हूहुकशतसहस्राणि ए-
 कमुत्पलाङ्गं, चतुरशीतिरुत्पलाङ्गशतसहस्राणि एकमुत्पलं, चतुरशीतिरुत्पलशतसहस्राणि एकं पद्माङ्गं, चतुरशीतिः पद्माङ्गशतसह-
 स्राणि एकं पद्मं, चतुरशीतिः पद्मशतसहस्राणि एकं नलिनाङ्गं, चतुरशीतिर्नलिनाङ्गशतसहस्राणि एकं नलिनं, चतुरशीतिर्नलिनशत-
 सहस्राणि एकमर्थनिकुराङ्गं, चतुरशीतिरर्थनिकुराङ्गशतसहस्राणि एकमर्थनिकुरं, चतुरशीतिरर्थनिकुरशतसहस्राणि एकमयुताङ्गं, चतु-
 रशीतिरयुताङ्गशतसहस्राणि एकमयुतं, चतुरशीतिरयुतशतसहस्राणि एकं प्रयुताङ्गं, चतुरशीतिः प्रयुताङ्गशतसहस्राणि एकं प्रयुतं,
 चतुरशीतिः प्रयुतशतसहस्राणि एकं नयुताङ्गं, चतुरशीतिर्नयुताङ्गशतसहस्राणि एकं नयुतं, चतुरशीतिर्नयुतशतसहस्राणि एकं चूलि-
 काङ्गं, चतुरशीतिश्चूलिकाङ्गशतसहस्राणि एका चूलिका, चतुरशीतिश्चूलिकाशतसहस्राणि एकं शीर्षप्रहेलिकाङ्गं, चतुरशीतिः शीर्षप्रहे-
 लिकाङ्गशतसहस्राणि एका शीर्षप्रहेलिका, एतावानेव गणितस्य विषयोऽतः परमौपमिकं कालपरिमाणं, एतदेवाह—पत्योपममिति वा,

पत्योपमस्वरूपं सङ्ग्रहणिटीकातोऽवसातव्यं, तत्र सविस्तरमभिहितत्वात्, पत्योपमानां दश कोटीकोट्य एकं सागरोपमं, दश कोटी-
 कोट्यः सागरोपमाणां सुपमसुपमाद्यकक्रमेण एकाऽवसर्पिणी, सागरोपमाणां दश कोटीकोट्य एव दुःस्यमदुःस्यमाद्यकक्रमेणैकोत्स-
 र्पिणी, तावदयं मनुष्यलोक इति प्रोच्यते, अन्यत्रैवंरूपकालपरिमाणासम्भवात्, कालद्रव्यस्य मनुष्यक्षेत्र एव भावात् ॥ 'जावं च
 ण'मित्यादि, यावच्चन्द्रोपरागा इति वा सूर्योपरागा इति वा चन्द्रपरिवेपा इति वा सूर्यपरिवेपा इति वा प्रतिचन्द्रा इति वा प्रतिसूर्या
 इति वा इन्द्रधनुरिति वा उदकमत्स्या इति वा कपिहसितमिति वा, एतेषामर्थः प्राग्वत्तावदयं मनुष्यलोक इति प्रोच्यते, अन्यत्रैषाम-
 भाव इति भावः ॥ 'जावं च ण'मित्यादि, यावच्चन्द्रसूर्यग्रहगणनश्चत्रतारारूपाणि, सूत्रे पुंस्त्वनिर्देशः प्राकृतत्वात्, णमिति वाक्याल-
 क्तारे अभिगमनं—सर्वबाह्यान्मण्डलाद्भ्यन्तरप्रवेशनं निर्गमनं—सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलाद्भिर्हिगमनं वृद्धिः—शुक्लपक्षे चन्द्रमसो वृद्धिप्रतिभासः
 निर्वृद्धिः—वृद्धेरभावः, कृष्णपक्षे चन्द्रमस एव हानिप्रतिभास इति भावः, अनवस्थितं—सन्ततं चारप्रवृत्त्या यत्संस्थानं—सम्यगवस्थान-
 मनवस्थितसंस्थानं, एतेषां द्वन्द्वस्तैः संस्थितानि—यथायोगं व्यवस्थितानि अभिगमननिर्गमनवृद्धिनिर्वृद्ध्यानवस्थितसंस्थानसंस्थितानीति
 व्याख्यायन्ते तावदयं मनुष्यलोक इति प्रोच्यते, अन्यत्र चन्द्रादीनामभिगमनाद्यसम्भवात् ॥

अतो णं भंते! मणुस्सखेत्तस्स जे चंदिमसूरियगहगणवखत्तारारूवा ते णं भदन्त! देवा किं
 उद्धोववणगा कप्पोववणगा विमाणोववणगा चारोववणगा चारट्टितीया गतिरतिया गति-
 समावणगा?, गोयमा! ते णं देवा णो उद्धोववणगा णो कप्पोववणगा विमाणोववणगा
 चारोववणगा नो चारट्टितीया गतिरतिया गतिसमावणगा उद्धुहकलंबुयुपुक्कसंठाणसंठि-

३ प्रतिपत्तौ
 अन्तर्बहि-
 श्चन्द्रादी-
 नां ऊर्ध्वो-
 पपन्नत्वादि
 उद्देशः २
 सू० १७९

॥ ३४५ ॥

तेहिं जोयणसाहस्सितेहिं तावखेत्तेहिं साहस्सियाहिं बाहिरियाहिं वेडव्वियाहिं परिसाहिं मह-
 याहनट्टगीतवादिततंतीतलतालुडियघणमुहंगपडुप्पवादितरवेणं दिव्वाहं भोगभोगाहं भुंज-
 माणा महया उक्कट्टिसीहणायबोलकलकलसईण विपुलाहं भोगभोगाहं भुंजमाणा अच्चयपव्व-
 धरायं पदाहिणावत्तमंडलयारं मेरुं अणुपरियडंति ॥ तेसि णं भंते! देवाणं इंदे चवति से कह-
 सिदाणिं पकरेंति?, गोयमा! ताहे चत्तारि पंच सामाणिया तं ठाणं उवसंपल्लित्ताणं विहरंति
 जाव तत्थ अन्ने इंदे उववणे भवति ॥ इंदट्टाणे णं भंते! केवतियं कालं विरहिते उववातेणं?,
 गोयमा! जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं छम्मासा ॥ बहिया णं भंते! मणुस्सखेत्तस्स जे चंदिमसू-
 रियगहणक्खत्तारारूत्वा ते णं भंते! देवा किं उड्डोववणगा कप्पोववणगा विमाणोववणगा
 चारोववणगा चारट्टितीया गतिरतिया गतिसमावणगा?, गोयमा! ते णं देवा णो उड्डोवव-
 णगा नो कप्पोववणगा विमाणोववणगा नो चारोववणगा चारट्टितीया नो गतिरतिया नो
 गतिसमावणगा पक्खिद्दगसंठाणसंठितेहिं जोयणसतसाहस्सिएहिं तावखेत्तेहिं साहस्सियाहिं
 य बाहिराहिं वेडव्वियाहिं परिसाहिं महताहतणट्टगीयवाइयरवेणं दिव्वाहं भोगभोगाहं भुंज-
 माणा सुहलेस्सा सीयलेस्सा मंदलेस्सा मंदायवलेस्सा चित्तंतरलेसागा कूडा इव ठाणट्टिता
 अण्णोणसमोगाढाहिं लेसाहिं ते पदेसे सव्वतो समंता ओभासेति उज्जोवेति तवंति पभासेति ॥

जया णं भंते ! तेसिं देवाणं इंदे चयति से कहमिदाणिं पकरंति ? , गोयमा ! जाव चत्तारि पंच सामाणिया तं ठाणं उवसंपल्लित्ताणं विहरंति जाव तत्थ अण्णे उववण्णे भवति । इंदहाणे णं भंते ! केवतियं कालं विरहओ उववातेणं ? , गोयमा ! जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं छम्मासा ॥ (सू० १७९)

‘अंतो ण’मित्यादि, ‘अन्तः’ मध्ये णमिति वाक्यालङ्कारे भदन्त ! मातुषोत्तरस्य पर्वतस्य ये चन्द्रसूर्यप्रह्नक्षत्रतारारूपस्ते भदन्त ! देवाः किमूर्द्धोपपन्नाः ?—सौधर्मादिभ्यो द्वादशभ्यः कल्पेभ्य ऊर्द्धोपपन्ना ऊर्द्धोपपन्नाः कल्पेषु—सौधर्मादिषु उपपन्नाः कल्पोपपन्नाः विमानेषु—सामान्यरूपेषु उपपन्ना विमानोपपन्नाः चारो—मण्डलगत्या परिभ्रमणं तमुपपन्ना—आश्रितवन्तश्चारोपपन्नाः चारस्य—यथोक्तरूपस्य स्थितिः—अभावो येषां ते चारस्थितिका अपगतचारा इत्यर्थः गतौ रतिः—आसक्तिः प्रीतिर्येषां ते गतिरतिक्राः, एतेन गतौ रतिमात्रमुक्तं, सम्प्रति साक्षाद्गतिं प्रश्नयति—‘गतिसमापन्नाः?’ गतिसमापन्नाः—गतियुक्ताः, एवं गौतमेन प्रश्ने कृते भगवानाह—गौतम ! ते देवा नोर्द्धोपपन्नास्तथा चारोपपन्नाश्चारसहिता नो चारस्थितिकाः, तथा स्वभावतोऽपि गतिरतिक्राः साक्षाद्गतियुक्ताश्च, नालिकापुष्पसंस्थानसंस्थितैः ‘योजनसाहस्रिकैः’ अनेकयोजनसहस्रप्रमाणैस्तापक्षेत्रैः ‘साहस्रिकाभिः’ अनेकसहस्रसङ्ख्याभिर्बाद्याभिः पर्वद्भिः, अत्र बहुवचनं व्यक्त्यपेक्षया, ‘वैकुण्ठिकाभिः’ विकुर्वितनानारूपधारिणीभिः ‘महयाहयनदृगीयवाइयतंतीतलतालतुडियघणमुइंगपडुप्पवाइयरेवणं’मिति पूर्ववत् ‘दिव्यान्’ प्रधानात् भोगार्हो भोगाः—शब्दादयो भोगभोगास्तात् सुजानास्तथा स्वभावतो गतिरतिकर्वाद्यापर्वदन्तगैतैवैवगेन गच्छत्सु विमानेषु ‘उत्कृष्टतः’ उत्कर्षवशेन ये मुच्यन्ते सिंहनादादयश्च क्रियन्ते बोलाः, बोलो नाम

३ प्रतिपत्तौ
अन्तर्बहि-
श्चन्द्रादी-
नां ऊर्ध्वो-
पपन्नत्वादि
उद्देशः २
सू० १७९

॥ ३४६ ॥

मुखे हस्तं दत्त्वा महता शब्देन पूत्करणं, यच्च कलकलो—व्याकुलशब्दसमूहस्तद्वेण महता समुद्रवभूतमिव कुर्वाणा मेरुमिति योगः,
 किंविशिष्टम्? इत्याह—‘अच्छम्’ अतीवनिर्मलजाम्बूनदमयत्वात् रत्नबहुलत्वाच्च ‘पर्वतराजं’ पर्वतेन्द्रं प्रदक्षिणावर्तमण्डलं चारं
 यथा भवति तथा मेरुमनुलक्षीकृत्य ‘परिअडंति’ पर्यटन्ति । पुनः प्रश्नयति—‘तेसि णं भंते!’ इत्यादि, तेषां भदन्त! ज्योतिष्कदे-
 वानां यदा इन्द्रश्च्यवते तदा ते देवा ‘इदानीम्’ इन्द्रविरहकाले कथं प्रकुर्वन्ति?, भगवानाह—गौतम! यावच्चत्वारः पञ्च वा सामा-
 निका देवाः समुद्वितीभूय ‘तत्स्थानम्’ इन्द्रस्थानमुपसंपद्य ‘विहरन्ति’ तदिन्द्रस्थानं परिपालयन्ति, संजातौ शुल्कस्थानादिकपञ्चकु-
 लवत्, कियन्तं कालं यावत्तदिन्द्रस्थानं परिपालयन्ति? इति चेदत आह—यावदन्यस्तत्रेन्द्र उपपन्नो भवति ॥ ‘इंदृष्टाणे ण’मित्यादि,
 इन्द्रस्थानं भदन्त! कियन्तं कालमुपपातेन विरहितं प्रज्ञप्तम्?, भगवानाह—गौतम! जघन्येनैकं समयं यावदुत्कर्षतः षण्मासान् ॥
 ‘बहिया ण’मित्यादि, बहिर्भदन्त! मानुपोत्तरस्य पर्वतस्य ये चन्द्रसूर्यग्रहगणनक्षत्रतारारूपास्ते भदन्त! देवाः किमूर्द्ध्वोपपन्नाः? इत्यादि
 प्राग्वत्, भगवानाह—गौतम! नोर्द्ध्वोपपन्नाः किन्तु विमानोपपन्नास्तथा नो चारोपपन्नाः किन्तु चारस्थितिकाः
 अत एव नो गतिरतयो नापि गतिसमापन्नकाः ‘पक्किट्टगसंठाणसंठिएहिं’ति पक्केट्टकसंस्थानसंस्थितैर्योजनशतसाहस्रिकैरातपधेत्रैः,
 यथा इष्टका आयामतो दीर्घा भवति विस्तरतस्तु स्तोका चतुरस्रा च तेषामपि मनुष्यधेत्राद्बहिर्व्यवस्थितानां चन्द्रसूर्याणामातपधेत्रा-
 ण्यायामतोऽनेकयोजनशतसहस्रप्रमाणानि विस्तरत एकयोजनशतसहस्राणि चतुरस्राणि चेति, तैरित्थम्भूतैरातपधेत्रैः साहस्रिका-
 भिः—अनेकसहस्रसङ्ख्याभिर्बाह्याभिः पर्षद्भिः, अत्रापि बहुवचनं व्यक्त्यपेक्षया, ‘महयाहये’त्यादि यावत्समुद्रवभूतमिव कुर्वन्त इति प्रा-
 ग्वत्, कथम्भूताः? इत्याह—शुभलेश्याः, एतच्च विशेषणं चन्द्रमसः प्रति, तेन नातिशीतेजसः किन्तु सुखोत्पादेहेतुपरमलेश्याका

इत्यर्थः, मन्दलेश्या, एतच्च विशेषणं सूर्यान् प्रति, तथा च एतदेव व्याचष्टे—‘मन्दातपलेश्याः’ मन्दा नात्युष्णस्वभावा आतपरूपा लेश्या—रश्मिसङ्घातो येषां ते तथा, पुनः कथम्भूताश्चन्द्रादित्याः? इत्याह—‘चित्रान्तरलेश्याः’ चित्रमन्तरं लेश्या च येषां ते तथा, भावार्थश्चास्य पदस्य प्रागेवोपदर्शितः, त इत्थम्भूताश्चन्द्रादित्याः परस्परमवगाढाभिलेश्याभिः, तथाहि—चन्द्रमसां सूर्याणां च प्रत्येकं लेश्या योजनशतसहस्रप्रमाणविस्तारा, चन्द्रसूर्याणां च सूचीपङ्क्त्या व्यवस्थितानां परस्परमन्तरं पञ्चाशद् योजनसहस्राणि, ततश्चन्द्र-प्रभासन्मिश्राः सूर्यप्रभासन्मिश्राश्च चन्द्रप्रभाः इतीत्यं परस्परमवगाढाभिलेश्याभिः कूटानीव—पर्वतोपरिव्यवस्थितशिखरा-णीव ‘स्थानस्थिताः’ सदैवैकत्र स्थाने स्थितास्तान् तान् प्रदेशान् स्वस्वप्रत्यासन्नान् उद्द्योतयन्ति अवभासयन्ति तापयन्ति प्रकाश-यन्ति ॥ ‘तेसि णं भंते! देवाणं जाहे इंदे चयई’त्यादि प्राग्वत् ॥

पुक्खरवरणं दीवं पुक्खरोदे णामं समुद्दे वडे वलयागारसंठाणसंठिते जाव संपरिक्खवित्साणं चिद्धति ॥ पुक्खरोदे णं भंते! समुद्दे केवतियं चक्खवालविकखंभेणं केवतियं परिकखेवेणं पणत्से?, गोयमा! संखेज्जाइं जोयणसयसहस्साइं चक्खवालविकखंभेणं संखेज्जाइं जोयणसयसहस्साइं परि-क्खेवेणं पणत्से ॥ पुक्खरोदस्स णं समुद्दस्स कति दारा पणत्ता?, गोयमा! चत्तारि दारा प-णत्ता तेहेव सव्वं पुक्खरोदसमुद्दपुरत्थिमपेरंते वरुणवदीवपुरत्थिमद्धस्स पच्चत्थिमेणं एत्थ णं पुक्खरोदस्स विजाए नामं दारे पणत्से, एवं सेसाणवि । दारंतरंमि संखेज्जाइं जोयणसयसह-स्साइं अवाहाए अंतरे पणत्से । पदेसा जीवा य तेहेव । से केणट्टेणं भंते! एवं बुच्चति?—पुक्ख-

३ प्रतिपत्तौ
पुष्करवर-
पुष्करोद-
वरुणवर-
वरुणोदाः
उद्देशः २
सू० १८०

रोदे समुद्दे २?, गोथमा! पुक्खरोदस्स णं समुद्दस्स उदगे अच्छे पत्थे जच्चे तणुए फलिहवण्णाभे
 पगतीए उदगरसेणं सिरिधरसिरिप्पभा य दो देवा जाव महिड्ढीया जाव पलिओवमट्ठितीया
 परिवसंति, से एतेणट्ठेणं जाव णिच्चे। पुक्खरोदे णं भंते! समुद्दे केवतिया चंदा पभासिसु वा
 ३?, संखेज्जा चंदा पभासैसु वा ३ जाव तारागण कोडीकोडीउ सोभैसु वा ३ ॥ पुक्खरोदे णं समुद्दे
 वरुणवरेणं दीवेणं संपरि० वट्टे वलयागारे जाव चिड्ढति, तहेव समचक्खवालसंठिते केवतियं चक्क-
 वालविकखंभेणं? केवहयं परिकखेवेणं? पणत्ता, गोथमा! संखिज्जाइं जोयणसयसहस्साइं
 चक्खवालविकखंभेणं संखेज्जाइं जोयणसतसहस्साइं परिकखेवेणं पणत्ते, पउमवरवेदिघावणसं-
 डवण्णओ दारंतरं पदेसा जीवा तहेव सव्वं ॥ से केणट्ठेणं भंते! एवं बुच्चइ वरुणवरे दीवे २?, गो-
 थमा! वरुणवरे णं दीवे तत्थ २ देसे २ तहिं २ बहुओ खुड्ढा खुड्ढियाओ जाव विलपंतियाओ अ-
 च्छाओ पत्तेयं २ पउमवरवेइयापरि० वण० वारुणिवरोदगपडिहत्थाओ पासातीताओ ४, तासु णं
 खुड्ढाखुड्ढियासु जाव विलपंतियासु बहवे उप्पायपव्वता जाव खडहडगा सव्वफलिहामया अच्छा
 तहेव वरुणवरुणप्पभा य एत्थ दो देवा महिड्ढीया परिवसंति, से तेणट्ठेणं जाव णिच्चे । जोतिसं
 सव्वं संखेज्जेणं जाव तारागणकोडिकोडीओ। वरुणवरणं दीवं वरुणोदे णामं समुद्दे वट्टे वलया०
 जाव चिड्ढति, समचक्क० विसमचक्कवि० तहेव सव्वं भाणियव्वं, विकखंभपरिकखेवो संखिज्जाइं

जोयणसहस्साईं दारंतरं च पडमवर० वणसंडे पएसा जीवा अट्टो गोयमा ! वारुणोदस्स णं स-
मुहस्स उदए से जहा नामए चंदप्पभाह वा मणिसिलागाह वा वरसीधुवरवारुणीह वा पत्ता-
सवेह वा पुप्फासवेह वा चोयासवेह वा फलासवेह वा महुमरएह वा जातिप्पसन्नाह वा खज्जूर-
सारेह वा सुद्धियासारेह वा कापिसायणाह वा सुपक्कखोयरसेह वा पभूतसंभारसंचिता पोसमा-
ससतभिसयजोगवत्तिता निरुवहतविसिद्धिदिन्नकालोवयारा सुधोता उक्कोसग (मयपत्ता) अट्ट-
पिट्ठपुट्टा (पिट्ट निट्टिजा) [सुवइंतवरकिमदिण्णकइमा कोपसन्ना अच्छा वरवारुणी अतिरसा
जंबूफलपुट्टवन्ना सुजाता ईसिउट्टावलंघिणी अहियमधुरपेज्जा ईसासिरत्तणेत्ता कोमलकवोलकरणी
जाव आसादिता विसदिता अणिहुयसंलावकरणहरिसपीतिजणणी संतोसततयिवोक्कहाववि-
ब्भमविलासवेह्लहलगमणकरणी विरणमधियसत्तजणणी य होति संगामदेसकालेकयरणसम-
रपसरकरणी कट्ठियाणविज्जुपयतिहिंययाण मउयकरणी य होति उववेसिता समाणा गतिं ख-
लावेति य सयलंमिवि सुभासवुप्पालिया समरभग्गवणोसहयारसुरभिरसदीविया सुगंधा आ-
सायणिज्जा विस्सायणिज्जा पीणणिज्जा दप्पणिज्जा मयणिज्जा सव्विदियगातपल्हायणिज्जा]
आसला मांसला पेसला (ईसी ओट्टावलंघिणी ईसी तंथच्छिकरणी ईसी वोच्छेया कडुआ)
वण्णेणं उववेया गंधेणं उववेया रसेणं उववेया फासेणं उववेया, भवे एयारूवे सिया ? , गोयमा !

३ प्रतिपत्तौ
पुष्करवर-
पुष्करोद-
वरुणवर-
वरुणोदाः
उद्देशः २
सू० १८०

॥ ३४८ ॥

नो इण्डे समडे, वारुणस्स णं समुदस्स उदए एत्तो इदतरे जाव उदए। से एएण्डेणं एवं बुच्चति०,
तत्थ णं वारुणिवारुणकंता देवा महिद्धीया० जाव परिवसंति, से एएण्डेणं जाव णिच्चे, सव्वं
जोइससंखिल्ले केण नायव्वं वारुणवरे णं दीवे कह चंदा पभासिंसुवा ३? ॥ (सू० १८०)

‘पुक्खरवरण’मित्यादि, पुक्खरवरं णमिति वाक्यालङ्कारे द्वीपं पुष्करोदो नाम समुद्रो वृत्तो वलयाकारसंस्थानसंस्थितः समन्ता-
त्संपरिक्षिप्य तिष्ठति ॥ ‘पुक्खरोदे णं भंते! समुदे किं समचक्खवालसंठिए’ इत्यादि प्राग्वत् ॥ सम्प्रति विष्कम्भादिप्रतिपादनार्थमाह
—‘पुक्खरोदे णं’मित्यादि, पुष्करोदो भदन्त! समुद्रः कियच्चक्रवालविष्कम्भेन कियत्परिक्षेपेण प्रज्ञप्तः?, भगवानाह—गौतम! स-
ह्येयानि योजनशतसहस्राणि चक्रवालविष्कम्भेन सङ्घेयानि योजनशतसहस्राणि परिक्षेपेण प्रज्ञप्तः । ‘से ण’मित्यादि, स पुष्करोदः
समुद्र एकया पद्मवरवेदिकया सामर्थ्यादष्टयोजनोच्छ्रयजगत्पुपरिभाविन्या एकेन वनखण्डेन सर्वतः समन्तात्संपरिक्षितः ॥ ‘पुक्ख-
रोदस्स णं भंते!’ इत्यादि, पुष्करोदस्य भदन्त! समुद्रस्य कति द्वाराणि प्रज्ञप्तानि?, भगवानाह—गौतम! चत्वारि द्वाराणि प्रज्ञप्तानि,
तद्यथा—विजयं वैजयन्तं जयन्तमपराजितं, क भदन्त! पुष्करोदसमुद्रस्य विजयं नाम द्वारं प्रज्ञप्तम्?, भगवानाह—गौतम! पुष्करो-
दसमुद्रस्य पूर्वार्द्धपर्यन्तेऽरुणवरद्वीपपूर्वार्द्धस्य ‘पश्चिमदिशि, अत्र पुष्करोदसमुद्रस्य विजयं नाम द्वारं प्रज्ञप्तं, तच्च जम्बूद्वीपविजयद्वारवद्व-
त्कव्यं, नवरं राजधानी अन्यस्मिन् पुष्करोदे समुद्रे ॥ ‘कहि ण’मित्यादि, क भदन्त! पुष्करोदसमुद्रस्य वैजयन्तं नाम द्वारं प्रज्ञप्तम्?,
भगवानाह—गौतम! पुष्करोदसमुद्रस्य दक्षिणपर्यन्तेऽरुणवरद्वीपदक्षिणार्द्धस्योत्तरतोऽत्र पुष्करोदसमुद्रस्य वैजयन्तं नाम द्वारं प्रज्ञप्तम् ॥
क भदन्त! पुष्करोदसमुद्रस्य जयन्तं नाम द्वारं प्रज्ञप्तम्?, भगवानाह—गौतम! पुष्करोदसमुद्रस्य पश्चिमपर्यन्तेऽरुणवरद्वीपपश्चिमार्द्धस्य

पूर्वतोऽत्र पुष्करोदसमुद्रस्य जयन्तं नाम द्वारं प्रज्ञप्तं, तदपि जम्बूद्वीपगतजयन्तद्वारवत्, नवरं राजधानी अन्यस्मिन् पुष्करोदसमुद्रे ॥
 'कहि ण'मित्यादि, क भदन्त! पुष्करोदसमुद्रस्थापराजितं नाम द्वारं प्रज्ञप्तम्?, भगवानाह—गौतम! पुष्करोदसमुद्रस्योत्तरपर्यन्तेऽ-
 रुणवरद्वीपस्य दक्षिणतोऽत्र पुष्करोदसमुद्रस्थापराजितं नाम द्वारं प्रज्ञप्तम्, एतदपि जम्बूद्वीपगतापराजितद्वारवद्वक्तव्यं, नवरं राजधानी
 अन्यस्मिन् पुष्करोदसमुद्रे ॥ 'पुक्खरोदस्स ण'मित्यादि, पुष्करोदस्य भदन्त! समुद्रस्य द्वारस्य च परस्परमन्तरमेतत् कियत् 'अवा-
 धया' अन्तरित्वा व्याघातरूपया प्रज्ञप्तम्?, भगवानाह—गौतम! सङ्ख्येयानि योजनशतसहस्राणि द्वारस्य द्वारस्य च परस्परमवाधयाऽन्तरं
 प्रज्ञप्तम् ॥ 'पएसे'त्यादि प्रदेशजीवोपपातसूत्रचतुष्टयं तथैव पूर्ववत्, तथैवम्—“पुक्खरोयस्स णं भंते! समुद्रस्स पएसा अरुणवरं दीवं
 पुढा?, हंता! पुढा, ते णं भंते! पुक्खरोदे समुद्रे अरुणवरे दीवे?, गोयमा! पुक्खरोए णं समुद्रे नो अरुणवरे दीवे। अरुणवरस्स
 णं भंते! दीवस्स पएसा पुक्खरोदण्णं समुदं पुढा?, हंता पुढा, ते णं भंते! किं अरुणवरे दीवे पुक्खरोदे समुद्रे?, गोयमा! अरुणवरे
 णं दीवे नो खलु ते पुक्खरोए समुद्रे। पुक्खरोए णं भंते! समुद्रे जीवा उदाइत्ता अरुणवरे दीवे पञ्चयंति?, गोयमा! अत्थेगइया
 पञ्चयंति अत्थेगइया नो पञ्चयंति। अरुणवरे णं भंते! दीवे जीवा उदाइत्ता पुक्खरोदे समुद्रे०?” इति, (पुष्करोदान्वर्थे) भगवानाह—
 गौतम! पुष्करोदस्य णमिति पूर्ववत् समुद्रस्योदकम् 'अच्छम्' अनाविलं 'पथ्यं' न रोगहेतुः 'जात्यं' न विजातिमत् 'तनु' लघुपरिणामं
 'स्फटिकवर्णमिं' स्फटिकरत्नच्छायं प्रकृत्योदकरसं प्रज्ञप्तं, श्रीधरश्रीप्रभौ चात्र—पुष्करोदे समुद्रे द्वौ देवौ महर्द्धिकौ यावत्पल्योपम-
 स्थितिकौ परिवसतः, ततस्ताभ्यां सपरिवाराभ्यां गगनमिव चन्द्रादित्याभ्यां ग्रहनक्षत्रादिपरिवारोपेताभ्यां तदुदकमवभासत इति, पु-
 ष्करमिवोदकं यस्यासौ पुष्करोदः, तथा चाह—“से एण्णट्टेण'मित्याद्युपसंहारवाक्यम्। 'पुक्खरोए णं भंते! समुद्रे कइ चंदा पभा-

३ प्रतिपत्तौ

पुष्कर-

वारुणाः

उद्देशः २

सू० १८०

॥ ३४९ ॥

सिंसु ?' इत्यादि पाठसिद्धं, सर्वत्र सङ्ख्येयस्य निर्वचनभावात् ॥ 'पुक्खरोदणं समुद्द'मित्यादि, पुक्खरोदं णमिति पूर्ववत् समुद्दं वरुणवरो नाम द्वीपो वृत्तो वलयाकारसंस्थानसंस्थितः सर्वतः समन्तात्संपरिक्षिप्य तिष्ठति । अत्रापि पुक्खरोदसमुद्रवक्त्रवालविष्कम्भ-परिक्षेपवेदिकावनखण्डद्वारतदन्तरप्रदेशजीवोपपातवक्तव्यता वक्तव्या ॥ सम्प्रति. नामान्वर्थमभिधित्सुराह—'से केणट्टेण'मित्यादि, अथ केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते वरुणवरो द्वीपो वरुणवरो द्वीपः ? इति, भगवानाह—गौतम ! वरुणवस्य द्वीपस्य तत्र तत्र देशे तस्य तस्य देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे बहवः 'खुट्ठा खुट्ठियाओ जाव विलपंतियाओ यावत्करणात् पुक्खरणीओ गुंजालियाओ दीहियाओ सराओ सरपंतियाओ सरसरपंतियाओ विलपंतीओ अच्छाओ जाव महुररसणिचतातो' इति यावत्करणात् 'सणहाओ रयणमयकूलाओ समती-राओ वहुरामयपासाणाओ तवणिज्जतलाओ सुवणणसुञ्जारयवाळुयाओ वेरुलियमणिफालियपडलपञ्चोयडाओ सुहोथाराओ सुहुताराओ नाणामणित्थसुबद्धाओ चाउक्कोणाओ अणुपुव्वसुजायवप्पगंभीरसीयलजलाओ संछन्नपत्तभिससुणालाओ बहुलुपलकुमुयनल्लिणसुभ-गसोगंधियाओ पुंडरीयसयपत्तसहसपत्तकेसरफुल्लोवचियाओ छप्पयपरिसुज्जामाणकमलाओ अच्छविमलसलिलपडिपुण्णाओ पडिह-त्थागभन्तमच्छकच्छभअणेगसउणगणमिहुणविचरियसहुणइयमहुरसरनाइयाओ" अस्य व्याख्यानं प्राग्वत् । 'वारुणीवरोदगपडिह-त्थाओ' इत्यादि, वारुणिवरे च वरवारुणीव यद् उदकं तेन 'पडिहत्थाओ' प्रतिपूर्णाः 'पत्तेयं पत्तेयं पउमवरवेइयापरिक्खित्ताओ पासाईयाओ दरिसणिज्जाओ अभिरूवाओ पडिरूवाओ' इति पाठसिद्धम् । 'तिसोवानतोरणा' इति तासां त्रिसोपानानि तोरणानि च प्रत्येकं वक्तव्यानि, तानि चैवम्—'तासि णं खुट्ठाखुट्ठियाणं वावीणं पुक्खरिणीणं दीहियाणं गुंजालियाणं सरसियाणं सरपंतियाणं सरसरपंतियाणं विलपंतियाणं पत्तेयं २ चउदिसिं चत्तारि तिसोवाणपडिरूवगा पक्कत्ता, तेसि णं तिसोवाणपडिरूवगाणं इमे' एयारूवे

वणावासे पश्रते, तंजहा-वइरामया नेमा रिद्धामया पइट्टाणा वेरुलियामया खंभा सुवण्णरूपमया फलगा वइरामया संघी लोहियक्ख-
मइओ सूईओ नाणामणिमया अवलंबणा अवलंबणा वाहाओ पासार्इया दरसणिज्जा अभिरूवा पडिरूवा, तेसि णं तिसोवाणपडिरूवगाणं
पुरतो पत्तेयं २ तोरणा पणत्ता, ते णं तोरणा नाणामणिमया नाणामणिमएसु खंभेसु उवनिविट्ठा विविहसुत्तंतरोवचिया विविहत्तारारू-
वोववेया ईहामिगउसभतुरगनरमगरविहगवालगकिन्नररुसरभचमरकुंजरवणलयपउमलयभत्तिचित्ता खंभुगयवरवेइयापरिगयाभिरामा
विज्जाहरजमलजुयलंतजुत्ताविव अब्बीसहस्समालिणीया रूवगसहस्सकलिया भिसमाणा भिड्ढिसमाणा चक्खुल्लोयणलेसा सुहफासा
सस्सिरीया पासार्इया दरिसणिज्जा अभिरूवा पडिरूवा, तेसि णं तोरणां उवरिं अट्ठ मंगलगा पन्नत्ता, तंजहा-सोत्थियसिरिव-
च्छनंदियावत्तवद्धमाणगभद्दासणकलसमच्छदप्पणा सव्वरयणामया अच्छा जाव पडिरूवा । तेसि णं तोरणां उवरिं वहवे किण्ह-
वामरज्झया नीलचामरज्झया लोहियचामरज्झया दालिच्चामरज्झया सुक्खिच्चामरज्झया अच्छा सण्हा रूपपट्टा वइरामयदंडा जल-
यामलगंधिया सुरम्मा पासार्इया दरसणिज्जा अभिरूवा पडिरूवा । तेसि णं तोरणां उवरिं वहवे छत्ताइच्छत्ता पडागाइपडागा घंटा-
जुयला उप्पलहत्थया कुमुयहत्थया नलिणहत्थया सुभगहत्थया सोगंधियहत्थया पौंडरियहत्थया महापौंडरीयहत्थया सतपत्तहत्थया
सहस्सपत्तहत्थया सयसहस्सपत्तहत्थया सव्वरयणामया अच्छा सण्हा लण्हा घट्टा मट्टा नीरया निम्मला निप्पंका निक्कडच्छाया
सप्पभा सस्सिरीया सउज्जोया पासार्इया दरिसणिज्जा अभिरूवा पडिरूवा ।” अस्य व्याख्या पूर्ववत् । ‘तासि णं सुइल्लुद्धियाणं वावीणं
पुक्खरिणीणं जाव विलपंतियाणं तत्थ देसे तद्धिं वहवे उप्पायपव्वगा निययपव्वया जगतीपव्वया दारुपव्वया मंडवगा
दगमंडवगा दुक्कमालगा दगपासाया उसडगा खडखडगा अंदोलगा पक्खंदोलगा सव्वरयणामया अच्छा जाव पडिरूवा ।’ इति प्रा-

ग्वत् । 'तेसु णं पव्वयगेषु जाव पक्खंदोलोगेषु बहवे हंसासणाइं उन्नयासणाइं पणयासणाइं दीहासणाइं भद्दासणाइं पक्खासणाइं मगरासणाइं पडमासणाइं सीहासणाइं दिसासोवत्थियासणाइं सव्वफालियामयाइं अच्छाइं जाव पडिरूवाइं । वरुणवरस्स णं दीवस्स तत्थ तत्थ देसे तहिं तहिं बहवे आलीघरगा मालीघरगा केयइघरगा अच्छणघरगा पेच्छणघरगा मज्जणघरगा पसाहणघरगा गत्तघरगा मोहणघरगा चित्तहरगा मालघरगा जालघरगा कुसुमघरगा सव्वफालियामया अच्छा जाव पडिरूवा । तेसु णं आलीघरएसु जाव कुसुमघरएसु बहवे हंसासणाइं जाव दिसासोवत्थियासणाइं सव्वफालियामयाइं अच्छाइं जाव पडिरूवाइं । वरुणवरे णं दीवे णं तत्थ २ देसे तहिं २ बहवे जातिमंडवगा जूहियामंडवगा मल्लियामंडवगा तवमालियामंडवगा वासंतियमंडवगा दहिवासइमंडवगा सूरुल्लियामंडवगा तंबोलमंडवगा अण्फायामंडवगा अइसुत्तमंडवगा सुदियामंडवगा मालुयामंडवगा सान्मलियामंडवगा सन्वफालिहामया अच्छा जाव पडिरूवा । तेसु णं जाइमंडवेषु जाव सामलयामंडवेषु बहवे पुढविसिलापट्टगा पन्नत्ता, अप्पेगइया हंसासणसंठिया अप्पेगइया कौचासणसंठिया जाव अप्पेगइया दिसासोवत्थियासणसंठिया अप्पेगइया वरसयणविसिट्टसंठाणसंठिया सव्वफालियामया अच्छा जाव पडिरूवा, तत्थ णं बहवे वाणमंतरा देवा देवीओ य आसयंति सयंति चिट्ठंति निसीयंति तुयट्ठंति रमंति ललंति कीडंति पुरापोराणाणं सुचिण्णाणं सुप्पक्कंताणं सुभाणं कडाणं कम्माणं कल्लाणाणं फलवित्तिवित्तिसे पच्चणुव्वममाणा. विहरंति' एतत्सर्वं प्राग्वद् व्याख्येयं, नवरं पुत्तकेव्वन्यथाऽन्यथा पाठ इति यथाऽवस्थितपाठप्रतिपत्त्यर्थं सूत्रमपि लिखितमस्ति, तदेवं यस्माद्द्वारुणीवात्र वाप्यादिपुद्गकं तस्माद्देव द्वीपो वरुणवरः, अन्यच्च वरुण वरुणप्रभौ चात्र वरुणवरे द्वीपे द्वौ देवौ महर्द्धिकौ यावत्पत्योपमस्थितिकौ परिवसतस्तस्माद्द्वारुणवरो—वरुणदेवप्रधानः, तथा चाह—'से एएणट्ठेण'मित्यादि । चन्द्रादिसङ्ख्याप्रतिपादनार्थमाह—'वरुणवरे णं दीवे कइ चंदा पमांसिसु' इत्यादि

पाठसिद्धं सर्वत्र सङ्ख्येयतयाऽभिधानात् ॥ 'वरुणवरुणं दीव'मित्यादि, वरुणवरुणमिति पूर्ववत्, वरुणोदः समुद्रो वृत्तो वलयकारसंस्थानसंस्थितः सर्वतः समन्तात्संपरिक्षिप्य तिष्ठति, यथैव पुष्करोदसमुद्रस्य वक्तव्यता तथैवास्यापि यावज्जीवोपपातसूत्रद्वयम् ॥ सम्प्रति नामनिबन्धनमभिधित्सुराह—'से केणट्टेण'मित्यादि, अथ केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते वरुणोदः समुद्रः ? इति, भगवानाह—गौतम ! वरुणोदस्य समुद्रस्योदकं, सा लोकप्रसिद्धा यथा नाम—'चन्द्रप्रभेति वा' चन्द्रस्यैव प्रभा—आकारो यस्याः सा चन्द्रप्रभा—सुराविशेषः, इतिशब्दः उपमाभूतवस्तुपरिसमाप्तिद्योतकः, वाशब्दः समुच्चये, एवमन्यत्रापि, मणिशलाकेव मणिशलाका वरं च तत्सीधुः च २ वरा चासौ वारुणी, धातकीपत्ररससार आसवः पत्रासवः, एवं पुष्पासवः फलासवश्च परिभावनीयः, चोयो—गन्धद्रव्यं तत्सारः आसवश्चोयासवः, मधुमेरुकौ लोकादवसातव्यौ (मद्य) विशेषौ, जातिपुष्पवासिता प्रसन्ना जातिप्रसन्ना, मूलदलखर्जूरसार आसवः, खर्जूरसारः, मृद्धीका—द्राक्षा तत्सारनिष्पन्न आसवो मृद्धीकासारः 'कापिशयनं' मद्यविशेषः सुपक्वः—सुपरिपाकागतो यः क्षौदरस—इक्षुरसस्तन्निष्पन्न आसवः सुपक्वैक्षुरसः, अष्टवारपिष्टप्रदाननिष्पन्ना अष्टपिष्टनिष्ठिता जम्बूफलकालिवरप्रसन्ना सुराविशेषः; उत्कर्षेण मद्ं प्राप्ता उत्कर्षमदप्राप्ता 'आसला' आस्वादनीया 'मांसला' बहला 'पेसला' मनोहा इषद् ओष्ठमवलम्बते—ततः परमतिप्रकृष्टास्वादगुणरसोपेतत्वात् इदिति परतः प्रयाति. इषदोष्ठावलम्बिनी, तथा इषत्ताम्राक्षिकरणी, तथा इषत्—मनाग् व्यवच्छेदे—पानोत्तरकालं कटुका तीक्ष्णेति भावः एलाद्युपबृंहकद्रव्यसमायोगात्, तथा वर्णेनातिशायिना एवं गन्धेन स्पर्शेनोपेता 'आस्वादनीया' महतामप्यास्वादयितुं योग्या. 'विस्वादनीया' विशेषत आस्वादयितुं योग्या अतिपरमास्वादनीयरसोपेतत्वात्, दीपयति जाठराग्निमितिः दीपनीया. 'कृद्धहुल'मिति वज्रनात्कर्त्तर्यनीयप्रत्ययः, एवं मद्यप्रतीति मद्नीया—मन्मथजननी बृंहतीति बृंह-

गीया धातूपचयकारित्वात् सर्वेन्द्रियाणि गात्रं च प्रह्लादयतीति सर्वेन्द्रियगात्रप्रह्लादनीयाः। एवमुक्तेः गौतम आह—भगवन्! भवेद्दे-
 तद्रूपं वरुणोदकसमुद्रस्योदकम्?, भगवानाह—नायमर्थः; वरुणोदस्य णमिति यस्मादर्थे निपातानामनेकार्थत्वात् समुद्रस्यो-
 दकम् 'इतः' पूर्वस्मात्सुरादिविशेषसमूहादिष्टतरमेव कान्ततरमेव प्रियतरमेव मनोज्ञतरमेव मनआपतरमेवास्वादेन प्रज्ञप्तं, ततो वारुणी-
 वोदकं यस्यासौ वारुणोदः; तथा वारुणिवारुणकान्तौ चात्र वारुणोदे समुद्रे यथाक्रमं पूर्वापरार्द्धाधिपती महर्द्धिकौ देवौ यावत्पल्योपम-
 स्थितिकौ परिवसतः; ततो वारुणेर्वारुणकान्तस्य च सम्बन्धि उदकं यस्यासौ वारुणोदः; पृषोदरादित्वादिष्टरूपनिष्पत्तिः; तथा
 चाह—'से एण्टेण'मित्याद्युपसंहारवाक्यं; चन्द्रादिसूत्रं प्राग्वत् ॥

वारुणवरणं समुदं खीरवरे णामं दीवे वदे जाव चिद्वृत्ति सव्वं संखेज्जगं विक्खंभे य परिक्खेवो
 य जाव अट्ठो, बहूओ खुड्डा० वावीओ जाव सरसरपंतियाओ खीरोदगपडिहत्थाओ पासाती-
 याओ ४; तासु णं खुड्डियासु जाव बिलपंतियासु बहवे उप्पायपव्वयगा० सव्वरयणामया जाव
 पडिरूवा; पुंडरीगपुक्खरदंता एत्थ दो देवा महिड्डीया जाव परिवसंति, से एतेणट्ठेणं जाव निब्बे
 जोतिसं सव्वं संखेज्जं ॥ खीरवरणं दीवं खीरोए नामं समुदे वदे वलयागारसंठाणसंठिते जाव
 परिक्खित्ता णं चिद्वृत्ति, समचक्खवालसंठिते नो विसमचक्खवालसंठिते, संखेज्जाइं जोयणस०
 विक्खंखपरिक्खेवो तहेव सव्वं जाव अट्ठो, गोयमा ! खीरोयस्स णं समुदस्स उदगं [से जहाणा-
 मए—सुउसुहीमारुपणअज्जुणतरुणसरसपत्तकोमलअत्थिगत्तणगणौडगवरुच्छुचारिणीणं लवं-

गपत्तपुष्पपल्लवककौलगसफलरुक्मव्यदुग्च्छगुम्भकलितमलट्टिमधुपयुरपिप्पलीफलितवल्लिवरविव-
 रचारिणीं अप्पोद्गपीतसहरससमभूमिभागणिभयसुहोसियाणं सुप्पेसितसुहातरोगपरिवल्लि-
 ताण णिरुवहतसरीरिणं कालप्पसविणीणं थितियततियसामप्पसूताणं अंजणघरगवलवलयज-
 लयरजचंजणरिट्टिभमरपभूयसमप्पभाणं कुंडदोहणाणं वद्धत्थीपत्थुताण रुढाणं मधुमासकाले
 संगहनेहो अल्लचातुरक्केव होल्ल तासिं खीरे मधुररसविवगच्छयदुद्ववसंपउत्ते पत्तेयं मंद-
 गिसुकहिते आउत्ते] खंडगुडमच्छंडितोववते रण्णो चारंतचक्कवट्टिस्स उवट्टविते आसायणिज्जे
 विस्सायणिज्जे पीणणिज्जे जाव सव्विदियगातपल्हातणिज्जे जाव वण्णेणं उवचिते जाव फासेणं,
 भवे एयारूवे सिया?, णो इण्णट्टे समट्टे, खीरोदस्स णं से उदए एत्तो इट्टयराए चेव जाव आसा-
 एणं पणत्ते, विमलविमलप्पभा एत्थ दो देवा महिद्धीया जाव परिवसंति, से तेणट्टेणं संखेज्ज
 चंदा जाव तारा ॥ (सू० १८१)

'वरुणोदण्ण'मित्यादि, वरुणोदं णमिति पूर्ववत् समुद्रं क्षीरवरो नाम द्वीपो वृत्तो वलयाकारसंस्थानसंस्थितः सर्वतः समन्तात्सं-
 परिक्षिप्य तिष्ठति, एवं यैव वरुणवरद्वीपस्य वक्तव्यता सैवेहापि द्रष्टव्या यावज्जीवोपपातसूत्रम् । सम्प्रति नामान्वर्थमभिधित्सुराह—
 'से केणट्टेण'मित्यादि, अथ केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते क्षीरवरो द्वीपः क्षीरवरो द्वीपः, प्रभूतजनोक्तिसद्ग्रहार्थं कीप्सायां द्विर्वचनं,
 भगवानाह—गौतम ! क्षीरवरे द्वीपे तत्र देशस्य देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे 'बहवो सुहासुडियाओ वावीओ' इत्यादि वरुणवरद्वी-

३ प्रतिपत्तौ
 क्षीरवर-
 क्षीरोदौ
 उक्तेसः २
 सू० १८१

॥ ३५२ ॥

पवत्सर्वं वक्तव्यं यावत् 'वाणमंतरा देवा देवीओ य आसयंति सयंति जाव विहरंति' नवरमत्र वाप्यादयः क्षीरोदपरिपूर्णा वक्तव्याः,
 पर्वताः पर्वतेष्वासनानि गृहकेष्वासनानि मण्डपका मण्डपकेषु पृथिवीशिलापट्टकाः सर्वरत्नमया धाच्याः शेषं तथैव, पुण्ड-
 रीकपुष्पदन्तौ चात्र क्षीरवरे द्वीपे यथाक्रमं पूर्वार्द्धोपरार्द्धोधिपती द्वौ देवौ महर्द्धिकौ यावत्पत्योपमस्थितिकौ परिवसतस्ततो यस्मात्तत्र
 वाप्यादिद्रूदकं क्षीरतुल्यं क्षीरक्षीरप्रभौ च तदधिपती देवाविति स द्वीपः क्षीरवरः, तथा चाह—'से एण्ट्रेण'मित्याद्युपसंहारवाक्यं,
 चन्द्रादिसूत्रं प्राग्वत् ॥ 'क्षीरवरण'मित्यादि, क्षीरवरं णमिति पूर्ववत् द्वीपं क्षीरोदो नाम समुद्रो वृत्तो वलयकारसंस्थानसंस्थितः
 सर्वतः समन्तात्संपरिक्षिप्य तिष्ठति, शेषा वक्तव्यता क्षीरवरद्वीपस्यैव वक्तव्या यावज्जीवोपपातसूत्रम् ॥ सम्प्रति नामनिमित्तमभिधि-
 त्सुराह—'से केण्ट्रेण'मित्यादि, अथ केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते क्षीरोदः समुद्रः क्षीरोदः समुद्रः ? इति, भगवानाह—गौतम !
 क्षीरोदस्य समुद्रस्योदकं यथा राक्षश्चक्रवर्त्तिनश्चातुरक्यं —चतुःस्थानपरिणामपर्यन्तं गोक्षीरं, चतुःस्थानपरिणामपर्यन्तता च प्रागेव
 व्याख्याता, 'खण्डगुडमत्स्यण्डिकोपनीतं' खण्डगुडमत्स्यण्डिकाभिरतिशयेन प्रापितरसं प्रयत्नेन मन्दाग्निना कथितम्, अत्यग्निप-
 रितापे वैरस्यापत्तेः, अत एवाह—वर्णेनोपपेतं गन्धेनोपपेतं रसेनोपपेतं रसेनोपपेतं स्पर्शेनोपपेतम्, आस्वादनीयं विस्वादनीयं दर्पणीयं
 मदनीयं बृंहणीयं सर्वेन्द्रियगात्रप्रह्लादनीयमिति पूर्ववत्, एवमुक्ते गौतम आह—'भवे एयारूवे' भवेत्क्षीरसमुद्रस्योदकमेतद्रूपम् ?
 भगवानाह—गौतम ! नायमर्थः समर्थः, क्षीरोदस्य यस्मात्समुद्रस्योदकम् 'इतः' यथोक्तरूपात्क्षीरादिष्टतरमेव यावन्मनआपतरमेवास्वा-
 देन प्रज्ञप्तं, विमलविमलप्रभौ च यथाक्रमं पूर्वार्द्धोपरार्द्धोधिपती द्वौ देवौ महर्द्धिकौ यावत्पत्योपमस्थितिकौ परिवसतः, ततः क्षीरमि-

वोदकं यस्य क्षीरवन्निर्मलस्वभावयोः सुरयोः सम्वन्धि उदकं यत्रेति वा क्षीरोदः, तथा चाह—‘से एण्णट्टेण’मित्यादि गतार्थम् ॥
 सम्प्रति चन्द्रादित्यसङ्ख्याप्रतिपादनार्थमाह—‘क्षीरोणं भंते! समुद्रे’ इत्यादि सुगमम् ॥

खीरोदणं समुदं घयवरे णामं दीवे वटे वलयागारसंठाणसंठिते जाव परिचिट्ठति समचक्खवालं
 नो विसमं संखेज्जविकखंभपरिं पदेसा जाव अट्टो, गोयमा! घयवरेणं दीवे तत्थ २ ग्रहवे खुड्डाखु-
 ड्डीओ वावीओ जाव घयोदगपडिहत्थाओ उप्पायपव्वगा जाव खड्डहडं सव्वकंचणमया अच्छा
 जाव पडिल्ला, कणयकणयप्पभा एत्थ दो देवा महिद्धीया चंदा संखेज्जा ॥ घयवरणं दीवं च
 घतोदं णाम समुद्रे वटे वलयागारसंठाणसंठिते जाय चिट्ठति, समचक्कं तहेव दारपदेसा जीवा
 य अट्टो, गोयमा! घयोदस्स णं समुदस्स उदए से जहां पंपुल्लसल्लहविमुक्कलकणियारसरस-
 वसुधिवुद्धकोरेंटदामपिडिततरस्स निद्धुणतेयदीवियनिरूवहयविसिट्ठसुंदतरस्स सुजायव-
 हिमहियतधिवसगहियनवणीयपडुथणावियमुक्कट्ठियउद्दावसज्जवीसंदियस्स अट्ठियं पीवरसुरहिंगं-
 धमणहरमहुरपरिणामदरिसणिज्जस्स पत्थनिम्मलसुहोवभोगस्स सरयकालंमि होज्ज गोघतव-

१ टीकामूलपाठयोर्महद्वैपम्यमत्र । प्रफुल्लशाहकीविमुक्कलकर्णिकारसंपपसुविबुद्धकोरण्टकदामपिण्डिततरस्य भिग्धगुणतेजोदीप्तस्य निरुपहृतविशिष्टसुन्दरतरस्य
 बुजातदधिमथने तद्विवसद्युहीतनवनीतंपदसद्युहीतोक्तथितउद्दामसयोविस्सन्दितस्य अधिकपीवरसुरभिगन्धमनोहरमधुरपरिणामदर्शनीयस्य पथ्यनिर्मलसुहोपभोग्यस्य
 शारकाले भवेत् गोघृतधरस्य मण्ड इति। छाया । प्राक् अग्नेऽप्येव पाठवैपम्ये। ज्ञेयः.

३ प्रतिपत्तौ
 घृतवरघृ-
 तोदक्षोद-
 वरक्षो-
 दोदाः
 उद्देशः २
 सू० १८२

रस्स मंडए, भवे एतारूवे सिया?, गो तिण्टे समडे, गोयमा! घतोदस्स णं समुदस्स एत्तो इट्ठ-
 तेर जाव अस्साएणं प० कंतसुकता एत्थ दो देवा महिड्डीया जाव परिवसंति सेसं तं चेव जाव
 तारागणकोडीकीडीओ ॥ घतोदणं समुदं खोद्वरे णामं दीवे वट्ठे वलयागारे जाव चिट्ठति तहेय-
 जाव अट्ठो, खोतवरे णं दीवे तत्थ २ देसे २ तहिं २ खुड्ढावावीओ जाव खोदोदगपडिहत्थाओ
 उप्पातपव्वयता सब्वेरुलियामया जाव पडिरूवा, सुप्पभमहएपभाय दो देवा महिड्डीया
 जाव परिवसंति, से एतेणं० सब्वं जोतिसं तं चेव जाव तारा० ॥ खोयवरणं दीवं खोदोदे नाम
 समुदे वट्ठे वलया० जाव संखेज्जाइं जोयणसतपरिक्खेवेणं जाव अडे, गोयमा! खोदोदस्स-
 णं समुदस्स उदए जहा से० आसलमांसलपसत्थवीसंतनिद्धसुकुमालभूमिभागे सुच्छिन्ने
 सुकट्टलट्टविसिट्टनिरुवहयाजीयवावीतसुकासजपयत्तनिडणपरिकम्मअणुपालियसुबुड्ढिबुड्ढाणं सु-
 जाताणं लवणतणदोसवल्लियाणं णयायपरिवट्ठियाणं निम्मातसुंदराणं रसेणं परिणयमउपीणपो-
 रभंगुरसुजायमधुरस्सपुक्कविरिहयाणं उवद्वविवल्लियाणं सीयपरिफासियाणं अभिणवतवग्गाणं
 अपालिताणं तिभायणिच्छोडियवाडिगाणं अवणितमूलाणं गंठिपरिसोहिताणं कुसलणरकप्पि-
 याणं उव्वणं जाव पौडियाणं बलवगणरजत्तजन्तपरिगालितमेत्ताणं खोयरसे होज्जा वत्थपरिपूए
 चाडज्जातगसुवासिते अहियपत्थलहुके वण्णोववेते तहेव, भवे एयारूवे सिया?, गो तिण्टे समडे,

खोयरसस्स णं समुद्दस्स उदए एत्तो इट्ठतरए चैव जाव आसाएणं प० पुण्णभद्दमाणिभद्दा य
 (पुण्णपुण्णभद्दा) इत्थ दुवे देवा जाव परिवसंति, सेसं तहेव, जोइसं संखेज्जं चंदा० ॥ (सू० १८२)
 ‘खीरोदण्णं समुद्द’मित्यादि, क्षीरोदं णमिति पूर्ववत् समुद्रं घृतवरो नाम द्वीपो वृत्तो वलयाकारसंस्थानसंस्थितः सर्वतः समन्तात्सं-
 परिक्षिप्य तिष्ठति, अत्रापि चक्रवालविष्कम्भपरिक्षेपपद्मवरवेदिकावनपण्डद्वारान्तरप्रदेशजीवोपपातवक्तव्यता पूर्ववत् ॥ सम्प्रति नाम-
 निमित्तमभिधित्सुराह—‘से केणट्टेण’मित्यादि, अथ केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते—घृतवरो द्वीपो घृतवरो द्वीपः ?, भगवानाह—गौ-
 तम ! घृतवरे द्वीपे ‘तत्थ तत्थ देसे तहिं’ इत्यादि, अरुणवरद्वीपवत्सर्वं तावद्धक्तव्यं यावत् ‘वानमंतरा देवाय देवीओ य आसयंति सयंति
 यावद् विहरंति’ इति, नवरं वाप्यादयो घृतोदकपरिपूर्णा इति वक्तव्याः, तथा पर्वताः पर्वतेष्व्वासनानि गृहकाणि गृहकेष्व्वासनानि
 मण्डपका मण्डपकेषु पृथ्वीशिलापट्टकाः सर्वांसना कनकमया इति वक्तव्यं, कनककनकप्रभौ चात्र देवौ यथाक्रमं पूर्वाद्धीपराद्धीधिपती
 महद्धिकौ यावत्पत्न्योपमस्थितिकौ परिवसतः ततो घृतोदकवाप्यादियोगाद् घृतवर्णदेवस्वामिकत्वाच्च घृतवरो द्वीप इति, तथा चाह—
 ‘से एण्णट्टेण’मित्यादि चन्द्रादित्यादिसङ्ख्यासूत्रं प्राग्वत् ॥ ‘घयवरणं दीव’मित्यादि, घृतवरं द्वीपं घृतोदो नाम समुद्रो वृत्तो वलया-
 कारसंस्थानसंस्थितः सर्वतः समन्तात्संपरिक्षिप्य तिष्ठति, शेषं यथा घृतवरस्य द्वीपस्य यावज्जीवोपपातसूत्रम् ॥ इदानीं नामनिमित्तम-
 भिधित्सुराह—‘से केणट्टेण’मित्यादि, अथ केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते—घृतोदः समुद्रो घृतोदः ? इति, भगवानाह—गौतम !
 घृतोदस्य समुद्रस्योदकं स यथा नाम सकललोकप्रसिद्धः ‘शारदिकः’ शरत्कालभावी गोघृतवरस्य मण्डः—घृतसङ्घातस्य यदुपरिभाग-
 स्थितं घृतं स मण्ड इत्यभिधीयते सार इत्यर्थः, तथा चाह मूलटीकाकारः—“घृतमण्डो घृतसार” इति, सुकथितो—यथाऽम्निपरिता-

३ प्रतिपत्तौ
 घृतवरघृ-
 तोदक्षोद-
 वरक्षो-
 दोदाः
 उद्देशः २
 सू० १८२

॥ ३५४ ॥

पतापितः, तदानामद्वारः (उद्भावः)—स्थानान्तरेष्वद्याप्यसङ्कामितः सद्योविस्यन्दितः—तत्कालनिष्पादितो विश्रान्तः—उपशान्तकचक्रवः सल्ल-
 कीकर्णिकारपुष्पवर्णाभौ वर्णेनोपेतो गन्धेन रसेन स्पर्शेनोपेत आस्वादनीयो विखादनीयो मदनीयो वृंहणीयः सर्वेन्द्रियगा-
 त्रप्रहादनीयः, एवमुक्ते गौतम आह—‘भवे एयारूवे’ भवेद् घृतोदस्य समुद्रस्योदकमेतद्रूपं?, भगवानाह—नायमर्थः समर्थः, घृतोदस्य
 यस्मात्समुद्रस्योदकम् ‘इतः’ यथोक्तस्वरूपाद् घृतादिष्टतरमेव यावन्मनआपतरमेवास्वादेन प्रह्वानं, कान्तसुकान्तौ च यथाक्रमं पूर्वाद्धि-
 पश्चिमाद्धीधिपती अत्र घृतोदे समुद्रे महर्द्धिकौ यावत्पल्योपमस्थितिकौ परिवसतः, ततो घृतमिवोदकं यस्यासौ घृतोदः, तथा चाह—
 ‘से एण्ट्रेण’मित्यादि सुगमं, चन्द्रादिसङ्ख्यासूत्रमपि सुगमम् ॥ ‘घृतोदण’मित्यादि, घृतोदं गमिति वाक्यालङ्कारे समुद्रं क्षोद्वरो
 नाम द्वीपो वृत्तो वलयाकारसंस्थानसंस्थितः सर्वतः समन्तात्संपरिक्षिप्य तिष्ठति, चक्रवालविष्कम्भपरिक्षेपद्वारादिवक्तव्यता तथैव याव-
 ल्जीवोपपातसूत्रम् ॥ सम्प्रति नामान्वर्थमभिधिसुराह—‘से केण्ट्रेण’मित्यादि, अथ केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते क्षोद्वरो द्वीपः २ ?
 इति, भगवानाह—गौतम ! क्षोद्वरे द्वीपे तत्र तत्र देशे तस्य तस्य देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे ‘बहवे खुड्वाखुड्धियाओ वावीओ’ इत्यादि
 पूर्ववत्तावद्भक्तव्यं यावद् ‘वाणमंतरा देवा देवीओ य आसयंति सयंति जाव विहरंति’ त्वरं वाप्यादयः क्षोदोदकपरिपूर्णा इति
 वक्तव्यं, तथा पर्वतकाः पर्वतेष्ववासनानि गृहकाणि गृहकेष्ववासनानि मण्डपका मण्डपकेषु पृथिवीशिलापट्टकाः सर्वोत्सना वैडूर्यमथाः प्रह्वानाः,
 सुप्रभमहाप्रभौ च यथाक्रमं पूर्वार्वापरार्द्धीधिपती द्वौ देवावत्र क्षोद्वरे द्वीपे महर्द्धिकौ यावत्पल्योपमस्थितिकौ परिवसतः, ततः क्षोदो-
 दकवाप्यादियोगात्क्षोद्वरः स द्वीपः, एतदेवाह—‘से एण्ट्रेण’मित्यादि, चन्द्रादिसूत्रं प्राग्वत् ॥ ‘खोयवरणं दीत्र’मित्यादि,
 क्षोद्वरं गमिति पूर्ववद् द्वीपं क्षोदोदो नाम समुद्रो वृत्तो वलयाकारसंस्थानसंस्थितः सर्वतः समन्तात्संपरिक्षिप्य तिष्ठति । चक्रवाल-

विष्कम्भादिवक्तव्यता पूर्ववद् यावज्जीवोपपातसूत्रम् ॥ सम्प्रति नामनिमित्तमभिहितसुराह—‘से केणट्टेण’मित्यादि, अथ केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते क्षोदोदः समुद्रः २ ? इति, भगवानाह—क्षोदोदस्य समुद्रस्योदकं यथा नाम इक्षूणां जालानां जालत्वमेवाह—‘वरपुंडगाणं’ विशिष्टानां पुण्ड्रदेशोद्भवानां हरितानां शाडूलानां ‘भेरण्डेक्षूणां वा’ भेरण्डदेशोद्भवानां वा इक्षूणां ‘कालपोराणं’ति कृष्णपर्वणाम् उपरितनपत्रसमूहापेक्षया हरितालवत्पिअरणाम् ‘अपनीतमूलानाम्’ अपनीतमूलत्रिभागानां त्रिभागनिर्वाहितवादानां ऊर्द्धुभागादपि त्रिभागहीनानामिति भावः मध्यत्रिभागवशेषाणामिति समुदायार्थः ‘गंडिपरिसोहियाणं’ति ग्रन्थिः—पर्वग्रन्थिः शोधितः—अपनीतो येभ्यस्ते तथा, तेषां मूलत्रिभागे उपरितनत्रिभागे पर्वग्रन्थौ च नातिसमीचीनो रस इति तद्वर्जनं क्षोदरसो भवेद् ‘वक्षपरिपूतः’ ऋक्षणवक्षपरिपूतः चतुर्जातकेन सुष्ठु—अतिशयेन वासितश्चतुर्जातकवासितः, चतुर्जातकं त्वगेलोकसराख्यगन्धद्रव्यसरिचालकं, उक्तम्—“त्वगेलोकैसरैखुल्यं, त्रिसुगन्धं त्रिजातकम् । मरिचेन समायुक्तं, चतुर्जातकमुच्यते ॥ १ ॥” अधिकं—अतिशयेन पथ्यं न रोगहेतुः लघुः—परिणामलघुः वर्णेन—सामर्थ्यादतिशायिना उपपेतः एवं गन्धेन रसेन स्पर्शेनोपपेत आस्वादनीयो दर्पणीयो मदनीयो बृंहणीयः सर्वेन्द्रियगात्रप्रह्लादनीयः, एवमुक्ते गौतम आह—‘भवे एयारूवे’ भवेद् भगवन् ! क्षोदोदसमुद्रस्योदकमेतद्रूपं ?, भगवानाह—गौतम ! नायमर्थः समर्थः, क्षोदोदस्य यस्मात्समुद्रस्योदकम् ‘अस्मात्’ यथोक्तरूपात्क्षोदरसादिष्टतरमेव यावन्मनआपत-रमेवास्वादेन प्रकृतम्, इह प्रविरलपुस्तकेऽन्यथाऽपि पाठो दृश्यते सोऽप्येतदनुसारेण व्याख्येयो, बहुषु तु पुस्तकेषु न दृष्ट इति न लिखितः, पूर्णपूर्णाप्रभौ च यथाक्रमं पूर्वार्द्धोपरार्द्धोधिपती ‘अत्र’ क्षोदोदे समुद्रे द्वौ देवौ महर्षिकौ यावत्पत्योपमस्थितिकौ परिवसतः, ततः क्षोद इव—क्षोदरस इवोदकं यस्य स क्षोदोदः, तथा चाह—‘से एणट्टेण’मित्यादि । चन्द्रादिसङ्ख्यासूत्रं प्राग्वत् ॥

३ प्रतिपत्तौ
 घृतवरघृ-
 तोदक्षोद-
 वरक्षो-
 दोदाः
 उद्देशः २
 सू० १८२

॥ ३५५ ॥

खोदोदणं समुद्रं गंदीसरवरे णामं दीवि वट्टे वलयागारसंठिते तहेव जाव परिक्लेवो । पडमव-
 र० वणसंडपरि० द्वारा दारंतरप्पदेसे जीवा तहेव ॥ से केणट्टेणं भंते !, गोयमा ! देसे २ बहुओ खु-
 झा० वावीओ जाव विलपंतियाओ खोदोदगपडिहत्थाओ उप्पायपव्वगा सव्ववहरामया अच्छा
 जाव पडिरूवा ॥ अटुत्तरं च णं गोयमा ! गंदिसरदीवचक्खवालविक्खंभबहुमज्झदेसभागे एत्थ
 णं चउद्धिसिं चत्तारि अंजणपव्वता पणत्ता, ते णं अंजणपव्वयगा चतुरसीतिजोयणसहस्साइं
 उट्टं उच्चत्तेणं एगमेगं जोयणसहस्सं उव्वेहेणं मूले साहरेगाइं दस जोयणसहस्साइं धरणियले
 दस जोयणसहस्साइं आयामविक्खंभेणं ततोऽणंतरं च णं माताए २ पदेसपरिहाणीए परिहाय-
 माणा २ उवरिं एगमेगं जोयणसहस्सं आयामविक्खंभेणं मूले एकतीसं जोयणसहस्साइं छच्च
 तेवीसे जोयणसते किंचिविसेसाहिया परिक्लेवेणं धरणियले एकतीसं जोयणसहस्साइं छच्च
 तेवीसे जोयणसते देसूणे परिक्लेवेणं सिहरतले तिणिण जोयणसहस्साइं एकं च बावट्टं जोय-
 णसतं किंचिविसेसाहियं परिक्लेवेणं पणत्ता मूले विच्छिण्णा मज्झे संखित्ता उरिप तणुया
 गोपुच्छसंठाणसंठिता सव्वंजणामया अच्छा जाव पत्तेयं २ पडमवरवेदियापरि० पत्तेयं २ वणसं-
 डपरिखित्ता वणणओ ॥ तेसि णं अंजणपव्वयाणं उवरि पत्तेयं २ बहुसमरमणिज्जो भूमिभागो
 पणत्तो, से जहाणामए—आलिंगपुकखरेति वा जाव सयंति ॥ तेसि णं बहुसमरमणिज्जाणं

भूमिभागाणं बहुमज्जदसभाए पत्तेयं २ सिद्धायतणा एकमेकं जोयणसतं आयामेणं पण्णासं
 जोयणाइं विक्खंभेणं बावत्तारिं जोयणाइं उहुं उच्चत्तेणं अणेगखंभसतसंनिविट्ठा वण्णओ ॥ तेसि
 णं सिद्धायतणाणं पत्तेयं २ चउद्धिसिं चत्तारि दारा पण्णत्ता—देवदारे असुरदारे णागदारे सु-
 वण्णदारे, तत्थ णं चत्तारि देवा महिद्धीया जाव पलिओपमट्ठितीया परिवसंति, तंजहा—देवे
 असुरे णागे सुवण्णे, ते णं दारा सोलस जोयणाइं उहुं उच्चत्तेणं अट्ट जोयणाइं विक्खंभेणं ताव-
 तियं चैव पवेसेणं सेता वरकण्ण० वन्नओ जाव वणमाला । तेसि णं दाराणं चउद्धिसिं चत्तारि
 सुहमंडवा पण्णत्ता, ते णं सुहमंडवा एगमेगं जोयणसतं आयामेण पंचास जोयणाइं विक्खंभेणं
 साइरेगाणं सोलस जोयणाइं उहुं उच्चत्तेणं वण्णओ ॥ तेसि णं सुहमंडवाणं चउद्धि(तिदि)सिं च-
 त्तारि (तिग्णि) दारा पण्णत्ता, ते णं दारा सोलस जोयणाइं उहुं उच्चत्तेणं अट्ट जोयणाइं विक्खं-
 भेणं तावतियं चैव पवेसेणं सेसं तं चैव जाव वणमालाओ । एवं पेच्छाघरमंडवाधि, तं चैव प-
 माणं जं सुहमंडवाणं, दारावि तहेव, णवरि बहुमज्जदसे पेच्छाघरमंडवाणं अक्खाट्ठा मणि-
 पेढियाओ अद्धजोयणप्पमाणाओ सीहासणा अपरिवारा जाव दामा थूभाइं चउद्धिसिं तहेव
 णवरि सोलसजोयणप्पमाणा सातिरेगाइं सोलस जोयणाइं उच्चा सेसं तहेव जाव जिणपडिमां ।
 चेइयरुक्खा तहेव चउद्धिसिं तं चैव पमाणं जहा विजयाए रायहाणीए णवरि मणिपेढियाए सो-

३ प्रतिपत्तौ
 नन्दीश्व-
 राधिकारः
 उद्देशः २
 सू० १८३

॥ ३५६ ॥

लसजोयणप्पमाणाओ, तेसि णं चेइयरुक्खाणं चउदिसिं चत्तारि मणिपेढियाओ अट्टजोयण-
विकखंभाओ चउजोयणबाहल्लाओ महिंदज्झया चउसट्टिजोयणुच्चा जोयणोव्वेधा जोयणवि-
क्खंभा सेसं तं चेव । एवं चउदिसिं चत्तारि णंदापुक्खरिणीओ, णवरि खोयरसपडिपुण्णाओ
जोयणसतं आयामेणं पन्नासं जोयणाइं विक्खंभेणं पण्णासं जोयणाइं उव्वेधेणं सेसं तं चेव, म-
णुगुलियाणं गोमाणसीण य अडयालीसं २ सहस्साइं पुरच्छिमेणवि सोलस पच्चत्थिमेणवि सो-
लस द्राहिणेणवि अट्ट उत्तरेणवि अट्ट साहस्सीओ तहेव सेसं उल्लोया भूमिभागा जाव बहुम-
ज्झदेसभागे, मणिपेढिया सोलस जोयणा आयामविकखंभेणं अट्ट जोयणाइं बाहल्लेणं तारिसं
मणिपीढियाणं उट्ठिं देवच्छंदगा सोलस जोयणाइं आयामविकखंभेणं सातिरेगाइं सोलस
जोयणाइं उट्ठं उच्चत्तेणं सब्बरयण० अट्टसयं जिणपडिमाणं सब्बो सो चेव गमो जहेव त्रेमाणि-
यसिद्धायतणस्स ॥ तत्थ णं जे से पुरच्छिमिल्ले अंजणपव्वते तस्स णं चउदिसिं चत्तारि णंदाओ
पुक्खरिणीओ पणत्ताओ, तंजहा—णंदुत्तरा य णंदा आणंदा णंदिवद्धणा । (नंदिसेणा अ-
मोघाय गोथूभा य सुदंसणा) ताओ णंदापुक्खरिणीओ एगमेणं जोयणसतसहस्सं आयामविकखं-
भेणं दस जोयणाइं उव्वेहेणं अच्छाओ सण्हाओ पत्तेयं पत्तेयं पडमवरवेदिया० पत्तेयं पत्तेयं
वणसंडपरिविक्खत्ता तत्थ तत्थ जाव सोवाणपडिरुवगा तोरणा ॥ तासि णं पुक्खरिणीणं

भूमिभागाणं बहुमञ्जुदेसभाए पत्तेयं २ सिद्धायतणा एकमेकं जोयणसतं आयामेणं पण्णासं
 जोयणाहं विक्खंभेणं बावत्तारिं जोयणाहं उहं उच्चत्तेणं अणेगखंभसतसंनिविहा वण्णओ ॥ तेसि
 णं सिद्धायतणाणं पत्तेयं २ चउदिसिं चत्तारि दारा पणत्ता—देवदारे असुरदारे गागदारे सु-
 वण्णदारे, तत्थ णं चत्तारि देवा महिहीया जाव पलिओपमट्ठितीया परिवसंति, तंजहा—देवे
 असुरे णागे सुवण्णे, ते णं दारा सोलस जोयणाहं उहं उच्चत्तेणं अट्ट जोयणाहं विक्खंभेणं ताव-
 सुहमंडवा पणत्ता, ते णं वरकणग० वन्नओ जाव वणमाला । तेसि णं दाराणं चउदिसिं चत्तारि
 साहरेगाणं सोलस जोयणाहं उहं उच्चत्तेणं एगमेणं जोयणसतं आयामेण पंचास जोयणाहं विक्खंभेणं
 त्तारि (त्तिण्णि) दारा पणत्ता, ते णं दारा सोलस जोयणाहं उहं उच्चत्तेणं अट्ट जोयणाहं विक्खं-
 भेणं तावतियं चव पवेसेणं सेसं तं चव जाव वणमालाओ । एवं पेच्छाघरमंडवावि, तं चव प-
 माणं जं सुहमंडवाणं, दारावि तहेव, णवरि बहुमञ्जुदेसे पेच्छाघरमंडवाणं अक्खाडगा मणि-
 पेढियाओ अद्धजोयणप्पमाणाओ सीहासणा अपरिवारा जाव दामा थूभाहं चउदिसिं तहेव
 णवरि सोलसजोयणप्पमाणा सातिरेगाहं सोलस जोयणाहं उच्चा सेसं तहेव जाव जिणपडिमा ।
 चेइयरुक्खा तहेव चउदिसिं तं चव पमाणं जहा विजयाए रायहाणीए णवरि मणिपेढियाए सो-

३ प्रतिपत्ती
 नन्दीश्व-
 राधिकारः
 उद्देशः २
 सू० १८३

लसजोयणप्पमाणाओ, तेसि णं चेइयरुक्खाणं चडदिसिं चत्तारि मणिपेढियाओ अट्टजोयण-
विकखंभाओ चडजोयणबाहल्लाओ महिंदज्झया चडसट्टिजोयणुच्चा जोयणोव्वेघा जोयणवि-
क्खंभा सेसं तं चेव । एवं चडदिसिं चत्तारि णंदापुक्खरिणीओ, णवरि खोयरसपडिपुण्णाओ
जोयणसतं आयामेणं पन्नासं जोयणाइं विकखंभेणं पण्णासं जोयणाइं उव्वेधेणं सेसं तं चेव, म-
णुगुलियाणं गोमाणसीण य अडयालीसं २ सहस्साइं पुरच्छिमेणवि सोलस पच्चत्थिमेणवि सो-
लस दाहिणेणवि अट्ट उत्तरेणवि अट्ट साहस्सीओ तहेव सेसं उल्लोया भूमिभागा जाव बहुम-
ज्झदेसभागे, मणिपेढिया सोलस जोयणा आयामविकखंभेणं अट्ट जोयणाइं बाहल्लेणं तारिसं
मणिपीढियाणं उप्पिं देवच्छंदगा सोलस जोयणाइं आयामविकखंभेणं सातिरेगाइं सोलस
जोयणाइं उट्ठं उच्चत्तेणं सव्वरयण० अट्टसयं जिणपडिमाणं सब्बो सो चेव गमो जहेव वेमाणि-
यसिद्धायतणस्स ॥ तत्थ णं जे से पुरच्छिमिल्ले अंजणपव्वते तस्स णं चडदिसिं चत्तारि णंदाओ
पुक्खरिणीओ पणत्ताओ, तंजहा—णंदुत्तरा य णंदा आणंदा णंदिवद्धणा । (नंदिसेणा अ-
मोघाय गोथूभा य सुदंसणा) ताओ णंदापुक्खरिणीओ एगमेणं जोयणसतसहस्सं आयामविकखं-
भेणं दस जोयणाइं उव्वेहेणं अच्छाओ सण्हाओ पत्तेयं पत्तेयं पडमवरवेदिया० पत्तेयं पत्तेयं
वणसंडपरिकिक्खत्ता तत्थ तत्थ जाव सोवाणपडिरुवगा तोरणा ॥ तासि णं पुक्खरिणीं

बहुमज्झदेसभाए पत्तेयं पत्तेयं दहिमुहपव्वया चउसट्ठि जोयणसहस्साइं उट्ठं उच्चत्तेणं एगं जो-
 यणसहस्सं उव्वेहेणं सव्वत्थसमा पल्लगसंठाणसंठिता दस जोयणसहस्साइं चिक्खंभेणं एककीसं
 रुवा, तथा पत्तेयं पत्तेयं परिकखेवेणं पणत्ता सव्वरयणामया अच्छा जाव पडि-
 सिद्धायतणं तं चेव पमाणं पउमवरवेइया० वणसंडवणओ बहुसम० जाव आसयंति सयंति ।
 अट्ठमंगलगा ॥ तत्थ णं जे से दक्खिणिल्ले अंजणपव्वते तस्स णं चउदिसिं चत्तारि णंदाओ
 पुक्खरिणीओ पणत्ताओ, तंजहा—भहा य विसाला य कुमुया पुंडरिगिणी, (नन्दुत्तरा य
 नंदा आनन्दा नन्दिवड्डणा) तं चेव पमाणं तं चेव दहिमुहा पव्वया तं चेव पमाणं जाव सिद्धाय-
 तणा ॥ तत्थ णं जे से पच्चत्थिमिल्ले अंजणगपव्वए तस्स णं चउदिसिं चत्तारि णंदा पुक्खरिणीओ
 पणत्ताओ, तंजहा—णंदिसेणा अमोहा य, गोत्थूभा य सुदंसणा, (भहा विसाला. कुमुदा पुंड-
 रिक्किणी) तं चेव सव्वं भाणियव्वं जाव सिद्धायतणा ॥ तत्थ णं जे से उत्तरिल्ले अंजणपव्वते
 तस्स णं चउदिसिं चत्तारि णंदापुक्खरिणीओ, तंजहा—विजया वेजयंती जयंती अपराजिया,
 सेसं तहेव जाव सिद्धायतणा सव्वा ते चिय वणणा णातव्वा ॥ तत्थ णं बहवे भवणवइवाण-
 मंतरजोतिसियवेमाणिया देवा चाउमासियापडिवएसु संवच्छरिएसु वा अण्णेसु बहसु जिण-

३ प्रतिपत्तौ
 नन्दीश्व-
 राधिकारः
 उद्देश्यः २
 सू० १८३

जम्मणिवल्लमणणाणुप्पत्तिपरिणिव्वाणमादिएसु य देवकल्लेसु य देवससुदएसु य देवसमितीसु य देवसमवाएसु य देवपओयणेसु य एगंतओ सहिता समुवागता समाना पसुदितपक्कीलिया अट्टाहितारूवाओ महामहिमाओ करेमाणा पालेमाणा सुहंसुहेणं विहरंति । कहलासहरिवाहणा य तत्थ दुवे देवा महिद्धीया जाव पलिओवमट्ठितीया परिवसंति, से एतेणट्ठेणं गोयमा ! जाव णिच्चा जोत्तिसं संखेज्जं ॥ (सू० १८३)

‘खोदोदणं समुद्द’मित्यादि, क्षोदोदं णमिति पूर्ववत् समुद्रं नन्दीश्वरवरो नाम द्वीपो वृत्तो वलयाकारसंस्थानसंस्थितः सर्वतः समन्तात्संपरिक्षिप्य तिष्ठति । चक्रवालविष्कम्भपरिक्षेपादिवक्तव्यता प्राग्वद् यावज्जीवोपपातसूत्रम् ॥ सम्प्रति नामनिमित्तमभिधित्सुराह—‘से केणट्ठेण’मित्यादि, अथ केनार्थेन—केन कारणेन भदन्त ! एवमुच्यते—नन्दीश्वरवरो द्वीपो नन्दीश्वरवरो द्वीपः ? इति, भगवानाह—गौतम ! नन्दीश्वरवरे द्वीपे बहवः ‘खुड्डुखुड्डियाओ वावीओ’ इत्यादि प्रागुक्तं सर्वं तावद्धक्तव्यं यावत् ‘वाणमन्तरा देवा व्हेवीओ य आसयंति सयंति जाव विहरंति’ नवरमत्र वाप्यादयः क्षोदोदकप्रतिपूर्णा वक्तव्याः, पर्वतकाः पर्वतकेष्वासनानि गृहाणि गृहकेष्वासनानि मंडपका मंडपकेषु शिलापट्टकाः सर्वोत्तरे च नैव ॥ ‘अदुत्तरं च णं गोयमा !’ इत्यादि, अथान्यद् गौतम ! नन्दीश्वरवरे चलारो दिशः समाहृताश्चतुर्दिक् तस्मिन् चक्रवालविष्कम्भेन मध्यदेशभागे एकैकस्यां दिशि एकैकभावेन चलारोऽजनपर्वताः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—पूर्वेण—पूर्वस्यां दिशि, एवं पश्चिमायां दक्षिणस्यामुत्तरस्याम् ॥ ‘ते ण’मित्यादि, ते अजनपर्वताश्चतुरशीतिर्योजनसहस्राण्यूर्ध्वमुच्चैस्त्वेन एकं योजनसहस्रमुद्धेयन मूले सातिरेकाणि दश योजनसहस्राणि विष्कम्भेन धरणितले दश

योजनसहस्राणयाथामविष्कम्भेन तदनन्तरं च मात्रया परिहीयमानाः परिहीयमाना उपयैकैकं योजनसहस्रमायामविष्कम्भेन मूले
 एकत्रिंशद् योजनसहस्राणि पटत्रयोविंशानि योजनशतानि किञ्चिद्विशेषाधिकानि ३१६२३ परिक्षेपेण ३१६२३ उपरि त्रीणि योजनसहस्राणि एकं च द्वापष्टं योजनशतं
 सहस्राणि पटत्रयोविंशानि योजनशतानि देशोनानि परिक्षेपेण ३१६२३ उपरि त्रीणि योजनसहस्राणि एकं च द्वापष्टं योजनशतं
 किञ्चिद्विशेषाधिकं ३१६२ परिक्षेपेण, ततो मूले विल्लीर्णा मध्ये संक्षिप्ता उपरि तलुकाः अत एव गोपुच्छसंस्थानसंस्थिताः सर्वालना
 अञ्जनमयाः' अञ्जनरत्नालकाः 'अच्छा जाव पडिरूवा' इति प्राग्वत् प्रत्येकं २ पद्मवरवेदिकया परिक्षिप्ताः प्रत्येकं २ वनपण्ड-
 रिक्षिप्ताः पद्मवरवेदिकावनपण्डवर्णनं प्राग्वत् ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषामञ्जनपर्वतानां प्रत्येकं प्रत्येकमुपरि बहुसमरमणीयो भूमि-
 त्थ णं बहवे वाणमंतरा देवा देवीओ य आसयंति सयंति जाव विहरंति' ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां बहुसमरमणीयानां भूमिभा-
 नां बहुमध्यदेशभागे प्रत्येकं प्रत्येकं सिद्धायतनं ब्रह्मणं, तानि च सिद्धायतनानि प्रत्येकं प्रत्येकमेकं योजनशतमायामेन पञ्चाशद्यो-
 तानि विष्कम्भेन द्विसप्ततिर्योजनानि ऊर्द्धुबुधैस्त्वेन, अनेकस्तम्भशतसन्निविष्टानीत्यादि तद्वर्णनं विजयदेवबुधर्मसभावद्वकृत्यम् ॥
 सि ण'मित्यादि, तेषां सिद्धायतनानां प्रत्येकं 'चतुर्दिशि' चतसृषु दिक्षु, एकैकस्यां दिशि एकैकभावेन, चत्वारि द्वाराणि प्रह्म-
 ने, तद्यथा-पूर्वेण-पूर्वस्याम्, एवं इक्षिणस्यां पश्चिमायामुत्तरस्यां, तत्र पूर्वस्यां दिशि द्वारं देवद्वारं, देवनामकस्य तदधिपतेस्तत्र
 गात्, एवं इक्षिणस्यामसुरद्वारं पश्चिमायां नागद्वारमुत्तरस्यां सुवर्णद्वारम् ॥ 'तत्थे'त्यादि, तत्र तेषु चतुर्षु द्वारेषु यथाक्रमं चत्वारो
 महर्द्धिका यावत्पत्न्योपमस्थितयः परिवसन्ति, तद्यथा-देव इत्यादि पूर्ववत्, पूर्वद्वारे, देवनामा इक्षिणद्वारेऽसुरनामा पश्चिमद्वारे

३ प्रतिपत्तौ
 नन्दीश्व-
 राधिकारः
 उद्देशः २
 सू० १८३

॥ ३५८ ॥

नागनामा उत्तरद्वारे सुवर्णनामा ॥ 'ते णं दारा' इत्यादि, तानि द्वाराणि षोडश योजनानि प्रत्येकमूर्द्धमुच्चैस्त्वेनाष्टौ योजनानि विष्क-
म्भतः; 'तावद्वयं चैव'ति तावदेव-अष्टावेव योजनानीति भावः प्रवेशेन 'सेया वरकणगथूभिः' इहामियडसभतुरगणरमगरविहग-
वालगकिन्नररुसरभचमरकुंजरवणलयपडमलयभक्तिचित्ता खंभुगयवरवेइयापरिगयाभिरासा विज्राहरजमलजुगलजन्तजुत्ता इव अभी-
सहस्समालिणीया रूवगसहस्सकलिया भिसमाणा भिम्भिसमाणा सुहफासा सस्तिरीरूवा, वन्नओ तेसि दाराणं इमो
होइ, तंजहा-वइरामया नेसा रिट्टामया पइट्टाणा वेरुलियरुइलखंभा जायरूवोवचियपवरपंचवन्नमणिरयणकुट्टिमतला हंसगन्धमया
एलुगा गोमेज्जमया इंदकीला जोईरसमया उत्तरंगा लोहियक्खमईओ दारचेडाओ (पिडीओ) वेरुलियामया कवाडा लोहियक्खम-
ईओ सूईओ वइरामया संधी नाणामणिमया समुगया वइरामईओ अगलाओ अगलापासाया रययामईओ आवत्तणपेढियाओ अं-
कोत्तरपासा निरंतरघणकवाडा भित्तीसु चैव भित्तिगुलिया छप्पन्ना तिन्नि होंति गोमाणसीओवि तत्तिया नाणामणिरयणजालपिंज-
रमणिवंसगलोहियक्खपडिवंसगरयथभोम्मा अंकामया पक्खा पक्खवाहाओ जोईरसमया वंसकवेड्डुगा य रययामईओ पट्टियाओ जा-
यरूवमईओ ओहाडणीओ वइरामईओ एवरि पुंछणीओ सव्वसेयरययामए अच्छायणे अंकामयकणकूडतवणिज्जथूभियागा सेया
संखदलविमलनिम्मलदहिघणगोखीरफेणरययनिगरप्पगासद्धचंदचित्ता नाणामणिमयदामालंकिया अंतो वहिं च सण्हतवणिज्जरुइलवा-
लुयापत्थडा सुहफासा सस्तिरीरूवा पासार्इया दरिसणिज्जा अभिरूवा पडिरूवा' एतच्च यद्यपि विजयद्वारवर्णनायामपि व्याख्यातं
तथाऽपि स्थानाशून्यार्थं किञ्चिद्वाख्यायते-थेतानि अङ्करत्नवाडुल्याद्वरकनकस्तूपिकानि ईहामृगक्रुपभतुरगनरमकरविहगव्यालककि-
न्नररुसरभचमरकुंजरवनलतापद्मलताभक्तिचित्राणि प्रतीतं, तथा स्तम्भोद्गताभिः-स्तम्भोपरिवर्त्तिनीभिर्वज्रत्रमयीभिर्वेदिकभिः

परिगतानि सन्ति यानि अभिरमणीयानि तानि स्मभोद्गतवत्प्रवेदिकाभिः परिगताभिरामाणि, विद्याधरयोर्योद् यमलं—समश्रेणीकं युगलं तेषां यन्त्राणि—प्रपञ्चालैर्युक्तानीव, अर्चिषां सहस्रैर्मालनीयानि अर्चिःसहस्रमालनीयानि—परिवारणीयानि, क्रियुक्तं भवति ?— एतं नाम प्रभासयुदयोपेतानि येनेवं संभावनोपजायते यथा नूनमेतानि न स्वाभाविकप्रभासयुदयोपेतानि किन्तु विशिष्टविद्याशक्ति- मयुरूपविशेषप्रपञ्चयुक्तानीति रूपकसहस्रकलितानि 'भिसमाणा' इति दीव्यमानानि 'भिन्भिसमाणा' इति अतिशयेन दीव्यमानानि 'चक्रबुल्लोयणलेसा' इति चक्रुः कर्तृ लोकने—अवलोकने लिशतीव—दर्शनीयत्वातिशयतः स्फुर्यतीव यत्र तानि चक्षुर्लोकनलेशानि शुभस्पर्शानि सश्रीकाणि रूपकाणि यत्र तानि सश्रीकरूपाणि वर्णो—वर्णकनिवेशस्तेषां द्वाराणामयं भवति, तद्यथा—वज्रमया नेमा- भूमिभागादूर्द्ध्वं निष्क्रामन्तः प्रदेशा रिष्टमयानि प्रतिष्ठानानि—मूलपादाः 'वैद्ध्यैरुचिरस्तम्भानि' जातरूपोपचितप्रवरपञ्चवर्णमणिरत्न- कुट्टिमतलानि हंसगर्भमयाः 'एलुकाः' देहल्यः गोमेयकरत्नमया इन्द्रकीला ज्योतीरसमयानि उत्तराङ्गानि लोहिताश्रमयाः 'द्वारपिण्ड्यः' द्वाराणागाः वैद्ध्यैमयौ कपाटौ लोहिताश्रम्यः सूच्यः—फलकद्वयसन्धिबिद्यटनाभावहेतुपादुकास्थानीया वज्रमयाः 'सन्धयः' सन्धिभेदाः फलकानां नानामणिसयाः 'समुद्रकाः' चूति(सूची)गृहाणि वज्रमया अर्गलाः (अर्गलाप्रासादाः—) प्रासादे यत्रार्गलाः प्रविशन्ति रजतमय आवर्तनपीठिकाः; आवर्तनपीठिका यत्रेन्द्रकीलको निवेशितः, 'अंकोत्तरपासा' इति अङ्का—अङ्करत्नमया उत्तरपासां येषां तानि तथा, निरन्तरकौ—लघुच्छिद्रैरपि रहितौ बनौ कपाटौ तेषां तानि निरन्तरघनकपाटानि, 'भिन्तीसु चैवे'त्यादि, तेषां द्वाराणा- गुभयोः पार्श्वयोर्भित्तिपु—भित्तिसमीपे भित्तिगता—भित्तिसंबद्धा गुल्फिकाः—पीठिका भित्तिगुल्फिकास्त्रिः पट्पञ्चाशद्वन्ति पट्पञ्चा- शक्तिप्रमाणा भवन्ति 'गोमाणसिया तत्तिया' इति 'तावत् एव' पट्पञ्चाशक्तिप्रमाणा एव 'गोमानस्यः' शय्याः, तथा 'ना-

नामणिरत्नानि' नानामणिरत्नमयानि व्यालकरूपाणि लीलास्थितशालभञ्जिकाश्च येषां तानि तथा, रजतमयाः कूटाः, कूटो—माड-
भागः, वज्रमयाः 'उत्सेधाः' शिखराणि तपनीयमयाः 'उल्लोकाः' उपरितनभागाः, मणयो—मणिमया वंशा येषां तानि मणिवंश-
कानि, लोहिताक्षाः—लोहिताक्षमयाः प्रतिवंशा येषां तानि लोहिताक्षप्रतिवंशकानि, रजता—रजतमयी भूमिर्येषां तानि रजतभूमानि,
प्राकृतत्वात्समासान्तो मकारस्य च द्वित्वं, मणिवंशकानि लोहिताक्षप्रतिवंशकानि रजतभूमानि नानामणिरत्नमयानि जालपञ्चराणि
गवाक्षापरपर्यायाणि येषु द्वारेषु तानि तथा, पदानामन्यथोपनिपातः प्राकृतत्वात्, अङ्कमयाः पक्षाः पक्षबाहवश्च, पक्षाः (प्रतीताः)
पक्षबाहवोऽपि तदेकदेशभूताः, ल्योतीरसामया वंशा महान्तः पूज्यवंशाः 'वंसकवेष्टुया य' महतां पृष्ठवंशानामुभयतस्तिर्यकस्थायमानाना
वंशाः वंशकवेष्टुकानि प्रतीतानि रजतमयपट्टिकाः कवेष्टुकानामुपरिकम्बास्थानीयाः जातरूपमय्योऽवघाटिन्यः आच्छादनहेतुकम्बोपरिस्था-
प्यमानमहाप्रमाणकिलिञ्चस्थानीया वज्रमय्योऽवघाटिनीनामुपरिपुञ्चन्यो—निविडतराच्छादनहेतुरूक्षणतरवृणविशेषस्थानीयाः सर्वथेत
रजतमयं पुञ्चनीनामुपरि कवेष्टुकानामध आच्छादनम्, 'अंकामयकणगकूडतवणिज्जथुभियागा' इति अङ्कमयानि—बाहुल्येनाङ्क-
रत्नमयानि पक्षपक्षबाह्वादीनामङ्करत्नासकलात् कनकं—कनकमयं कूटं—शिखरं येषां तानि कनककूटानि, तपनीयाः—तपनीयमय्यः स्तूपि-
का—लघुशिखररूपा येषां तानि तथा, ततः पदत्रयस्य पदद्वय २ मीलनेन कर्मधारयः, एतेन यत् प्राक् सामान्यत उत्क्षिप्तं 'सेया वरकणगथू-
भियागा' इति तदेव प्रपञ्चतो भावितं, सम्प्रति तदेव श्वेतत्वं भूय उपसंहारव्याजेन दर्शयति—'सेया' श्वेतत्वमेवोपमया द्रढयति—
'सङ्घदलविमलनिम्मलदहिघणगोखीरफेणरययनिगरप्पगासङ्घचंदचित्ता' विमलं यत् शङ्खदलं—शङ्खशकलं कचिच् शङ्खतलेति-
पाठस्तत्र शङ्खतलं—शङ्खस्योपरितनो भागो यश्च निर्मलो दधिघनो—घनीभूतं दधि यश्च गोक्षीरफेनो यश्च रजतनिकरस्ताद्वत्प्रकाशः—प्र-

तिमता येषां तानि तथाऽर्द्धचन्द्रैश्चित्राणि—नानारूपाणि आश्चर्यभूतानि वा अर्द्धचन्द्रचित्राणि, ततः पूर्वपदेन विभेपणसमासः, नाना-
 मणिमयीभिर्दामभिरलङ्कृतानि नानामणिमयदामालङ्कृतानि अन्तर्वहिश्र अक्षणतपनीयरुचिरवालुकानां प्रसूतः—प्रस्तारो त्रेषु तानि
 तथा, शुभस्पर्शानि सश्रीकरूपानि प्रासादीयानि दर्शनीयानि अभिरूपाणि प्रतिरूपाणि व्यक्तम् ॥ 'तेसि णं द्वाराण'मित्यादि, तेषां
 द्वाराणानुभयोः पार्श्वयोरेकैकनैपेधिकीभावेन 'दुहतो' इति द्विधातो—द्विप्रकारायां नैपेधिक्यां नैपेधिकी—निपीदनस्थानं द्वारकुड्यस-
 मीपे नितम्ब इत्यर्थः षोडश षोडश वन्दनकलशाः प्रज्ञप्ताः; वर्णकस्तेषां वाच्यः, स चैवम्—'ते णं वंदणकलसा वरकमलपइट्टाणा सुर-
 भिवरवारिपडिपुण्णा चंदणकयचच्चागा आविद्धकंठगुणा पउसुप्पलपिद्दाणा सव्वरयणामया अच्छा जाव पडिरूवा महया महया इंद-
 कुंभसमाणा पन्नत्ता समणाउसो!' व्यक्तं नवरं 'महया महया' इति अतिशयेन महान्तः 'इन्द्रकुम्भसमानाः' महाकुम्भप्रमाणकुम्भ-
 सदृशाः, 'एवं नेयव्वं जाव सोलस वणमालाओ पन्नत्ताओ' 'एवम्' अनेन प्रकारेण तावन्नेतव्वं यावत्पोडश वत्तमालाः प्रज्ञप्ताः,
 तत्रैवम्—'तेसि णं द्वाराणं उभओ पासि दुहतो निसीहियाए सोलस नागदंतया पन्नत्ता, ते णं नागदंतगा सुत्ताजालंतरूसिया
 हेमजालागवक्खजालखिखिणीजालपरिक्खत्ता अन्धुगया निसढा तिरियं सुसंपगहिया अहे पन्नगद्धरूवा पन्नगसंठाणसंठिया सव्वव-
 इरामया अच्छा जाव पडिरूवा महया महया गयदंतसमाणा पन्नत्ता समणाउसो', तेषु णं नागदंतकेसु बहवे किण्हसुत्तवट्टवग्घारि-
 यमल्लदामकलावा नीलसुत्तवट्टवग्घारियमल्लदामकलावा०, ते णं दामा तवणिज्जलंबूसगा सुवण्णपरगामंडिया अण्णमण्णमसंपत्ता पु-
 व्वावरदाहिणुत्तरागएहिं वाएहिं मंदायं मंदायमेइज्जमाणा एइज्जमाणा पलंबमाणा पलंबमाणा पदंझमाणा पदंझमाणा ओरालेणं मणु-
 ज्ञेणं मणहरेणं कण्णमण्णित्ठुइकरेणं सदेणं ते पएसे सव्वतो समंता आपूरेमाणा सिरीए अईव उवसोभेमाणा चिद्धंति, तेसि णं

३ प्रतिपत्तौ
 नन्दीश्व-
 राधिकारः
 उद्देशः २
 सू० १८३

॥ ३६० ॥

नागदंताणं उवर्णि अन्ने सोलस सोलस नागदंतया मुत्ताजालंतरोसिया हेमजाल जाव महया गयदंतसमाणा पन्नत्तां समणाउत्तो! ;
तेसु णं नागदंतएसु बहवे रययामया सिक्कागा पन्नत्ता, तेसु णं रययामएसु सिक्कगेषु बहवे वेरुलियमयाओ धूवघडियाओ पण्णत्ताओ,
ताओ णं धूवघडियाओ कालागुरुपवरकुंडुरुक्कतुरुक्कधूमधमधंतगंधुद्धुयाभिरामातो सुगंधवरगंधियाओ गंधवट्टिभूयाओ ओरालेणं म-
णुत्तेणं घाणमणनिव्वुइकरेणं गंधेणं ते पएसे आपूरेमाणीओ आपूरेमाणीओ चिट्ठंति । तेसि णं दाराणं उभओ पासि दुहतो निसी-
हियाए सोलस सालभंजियाओ पन्नत्ताओ, ताओ णं सालभंजियाओ लीलट्टियाओ सुयलंक्रियाओ णाणाविहरागवसणाओ
रत्तावंगाओ असियेकेसीओ मिउविसयपसत्थलक्खणसंवेह्लियगसिरयाओ नाणामल्लपिणद्धाओ मुट्टिगेज्झसुमज्झाओ आमेलजमलजु-
गलवट्टियअब्बुन्नयपीणरइयसंठियपओहराओ ईसि असोगवरपायवसमुट्टियाओ वामहत्थगहियगसालाओ ईसि अद्धच्छिक्कडक्खचिंट्टि-
एहिं ल्हसेमाणीओ विव चक्खुलोयणलेसाओ अण्णमण्णं खिज्जमाणीओ इव पुढविपरिमाणाओ सासयभावमुवगयाओ चंदाणणातो
चंदविलासिणीतो चंदद्धसमनिडालाओ चंदाहियसोमदंसणाओ उक्का इव उज्जोवेमाणीओ विज्जुघणमरीइसूरदिपंततयअहिं गतरस-
न्निकासाओ सिंगारागारचारुवेसाओ पासार्इयाओ दरिसणिज्जाओ अभिरूवाओ पडिरूवाओ । तेसि णं दाराणं उभओ पासि दुहओ
निसीहिआए सोलस २ जालकडगा पण्णत्ता सन्वरयणामया. अच्छा जाव पडिरूवा, तेसि णं दाराणं उभओ पासि दुहतो निसी-
हियाए सोलस सोलस घंटाओ पण्णत्ताओ । तासि णं घंटाणं इमे एयारूवे वण्णावासे पन्नत्ते-जंबूणयामईओ घंटाओ वइराम-
ईओ लालाओ नाणामणिमया घंटापासाओ तवणिज्जमयाओ संकलाओ रययामया रज्जूओ । ताओ णं घंटाओ ओहस्सराओ मेहस्स-
राओ हंसस्सराओ कौंचस्सराओ सीहस्सराओ दुंडुभिस्सराओ नंदिसराओ नंदिघोसाओ मंजुघोसाओ मंजुस्सराओ सुस्सराओ सु-

स्सरनिर्घोसाञ्चो ओरालेणं मंशुश्रेणं कण्णमणनिव्वुइकरेणं सरेंणं ते पएसे सव्वतो समंता आपूरेमाणीञ्चो सिरीए अतीव उवसोहं-
 माणीञ्चो उवसोभेमाणीतो चिइंति । तेसि णं दाराणं उभञ्चो पासि दुहत्तो निसीहियाए सोलस वणमालाओ पणत्ताओ,
 ताओ णं वणमालाओ नाणांउंमलयकिसलयपल्लवसमाडलाओ छप्पयपरियुज्जमाणसोभंतसस्सिरीयातो सव्वरयणामईओ पासार्इयाओ
 जाव पडिरूवाओ' इति, पाठसिद्धमेतत् नवरं नागदन्तसूत्रे नागदन्ता-अडुटका; 'मुत्ताजालंतरूसिए' इत्यादि, मुक्ताजालानाम-
 न्तरेषु यानि उच्छ्रितानि-लम्बमानानि हेमजालानि-हेममयदामसमूहा यानि गवाक्षजालानि-गवाक्षाकृतिरत्नविशेषदामसमूहाः यानि
 च किक्किणीघण्टाजालानि-छुद्रघण्टासमूहास्तैः परिश्रिताः-सर्वतो व्याप्ताः; 'अब्भुगगया' इति अभियुखमुद्रता अभ्युद्रताः अप्रिम-
 भागे मनाग् उन्नता इति भावः 'अभिनिस्सिद्धा' इति अभिसुखं-वह्निर्भागाभिमुखं निस्सुष्टा अभिनिस्सुष्टाः 'तिरियं सुसंपरिग्गहिया'
 इति तिर्यग् भित्तिप्रदेशैः सुषु-अतिशयेन सम्यग्-मनागाप्यचलनेन परिगृहीताः 'अहेपन्नगच्छरूवा' अधः-अधस्तनं यत् पन्नगस्यार्द्धं
 तस्यैव रूपं-आकारो येषां ते तथा, अधःपन्नगार्द्धवदतिसरला दीर्घाश्चेति भावः; एतदेव व्याचष्टे-पन्नगार्द्धसंस्थानसंस्थिताः; 'किण्ह-
 सुत्तवट्टवगघारियमल्लदामकलावा' इति, कृष्णसूत्रवद्धा वगघारिया-अवलंबिता साल्यदामकलापाः-पुष्पमालासमूहाः; एवं नीललोहि-
 तहारिद्रशुद्धसूत्रवद्धा अपि वाच्याः; 'तवणिज्जलंबूसगा' इति दाम्नामभिमभागे गोलकाकृतिमण्डनविशेषो लम्बूसगः 'सुवण्णपपरगमं-
 डिया' इति सुवर्णप्रतरेण-सुवर्णपत्रकेण मण्डितानि सुवर्णप्रतरकमण्डितानि, सालभस्त्रिकासूत्रे 'आमेलगजमल्लुगलंबवट्टियअब्भुश्र-
 यपीणरइयसंठियपओहराओ' इति पीनं-पीवरं रचितं तथाजगत्स्थितिस्वाभाव्याद् रतित्वं वा संस्थितं-संस्थानं यकार्भ्यां तौ पीनर-
 चित्तसंस्थितौ पीनरतित्वसंस्थितौ वा आमेलक-भापीडः शोखरक इत्यर्थः तस्य यमलं-समश्रेणीकं यद् युगलं-द्वन्द्वं तद्वद् वर्तितौ-व-

३ प्रतिपत्तौ
 नन्दीश्व-
 राधिकारः
 उद्देशः २
 सू० १८३

॥ ३६१ ॥

स्वभावाद्युपचितकठिनभावाविति मावः अभ्युन्नतौ पीनरचितसंस्थितौ च पयोधरौ यासां ताः तथा 'लूसेमाणीओ इवे'ति मुष्णन्त्य
 इव सुरजनानां मनांसीति गम्यन्ते, शेषं प्रायः प्रतीतं, प्रागेवानेकशो भावितत्वात् । 'तेसि णं दाराणमुप्पि'मित्यादि तेषां द्वाराणामुपरि
 प्रत्येकं प्रत्येकमष्टावष्टौ मङ्गलकानि स्वस्तिकादीनि प्रज्ञप्तानि सर्वरत्नमयानि अच्छानि यावत्प्रतिरूपकाणि ॥ 'तेसि णं दाराण'मि-
 त्यादि, तेषां द्वाराणां पुरतः प्रत्येकं मुखमण्डपाः प्रज्ञप्ताः, 'ते ण'मित्यादि, ते मुखमण्डपा एकं योजनशतमायामेन पञ्चाशद्
 योजनानि विष्कम्भेन सातिरेकाणि षोडश योजनानि ऊर्द्धुमुच्चैस्त्वेन अनेकस्तम्भशतसन्निविष्टा इत्यादि विजयदेवसुधर्मासभाया इव वर्णनं
 तावद्वक्तव्यं यावत्प्रतिरूपा ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां मुखमण्डपानां प्रत्येकं प्रत्येकं 'चतुर्दित्रिदिशि' चत [ति] सप्तु दिक्षु एकैकस्यां दिशि
 एकैकभावेन चत्वारि [त्रीणि] द्वाराणि प्रज्ञप्तानि । 'ते णं दारा' इत्यादि, तानि द्वाराणि षोडश योजनानि ऊर्द्धुमुच्चैस्त्वेन अष्टौ योज-
 नानि विष्कम्भेन 'तावद्वयं चैव' अष्टौवैव योजनानि प्रवेशेन 'सेया वरकणगथूभियागा' इति द्वारवर्णनं प्राग्वत्तावद्वक्तव्यं यावदुपर्य-
 ष्टावष्टौ मङ्गलकानि—स्वस्तिकादीनि, तेषामुल्लोचवर्णनं प्राग्वत्, तेषां च मुखमण्डपानामुपरि प्रत्येकं प्रत्येकमष्टावष्टौ स्वस्तिकादीनि
 मङ्गलकानि सर्वरत्नमयानि अच्छानि यावत्प्रतिरूपकाणि, बहवः कृष्णचामरध्वजा इत्यादि प्राग्वद् यावद् बहवः सहस्रपत्रहस्तका
 इति ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां मुखमण्डपानां पुरतः प्रत्येकं प्रत्येकं श्रेष्ठागृहमण्डपाः प्रज्ञप्ताः तेऽपि मुखमण्डपवत्प्रमाणतो वक्तव्याः,
 तेषामप्युल्लोचवर्णनं भूमिमागवर्णनं च प्राग्वत् । तेषां बहुसमरमणीयानां भूमिभागानां बहुमध्यदेशभागे प्रत्येकं प्रत्येकमक्षपाटकाः
 प्रज्ञप्ताः ॥ 'ते ण'मित्यादि, ते अक्षपाटका वज्रमयाः—'अच्छा जावं पडिरूवा' इति प्राग्वत् ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषामक्षपाट-
 कानां बहुमध्यदेशभागे प्रत्येकं प्रत्येकं मणिपीठिकाः प्रज्ञप्ताः, ताश्च मणिपीठिका अष्टौ योजनान्यायामविष्कम्भाभ्यां चत्वारि योज-

नानिं बाहल्येन सर्वात्मना मणिमग्न्योऽच्छा इत्यादि प्राग्वत् ॥ 'तासि ण'मित्यादि, तासां मणिपीठिकानामुपरि प्रत्येकं २ सिंहासनं प्रकृतं, तेषां च सिंहासनानां वर्णनं विजयदूष्यवर्णनमङ्कुशवर्णनं दामवर्णनं च प्राग्वत् ॥ तेषां च प्रेक्षागृहमण्डपानामुपरि प्रत्येकं प्रत्येकमष्टावष्टौ स्वस्तिकादीनि मङ्गलकानि यावद् बहवः सहस्रपत्रहस्तका इति । 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां प्रेक्षागृहमण्डपानां पुरतः प्रत्येकं प्रत्येकं मणिपीठिकाः प्रकृताः, ताश्च मणिपीठिकाः प्रत्येकं प्रत्येकं षोडश योजनान्यायामविष्कम्भाभ्यां अष्टौ योजनानि बाहल्येन सर्वात्मना मणिमग्न्योऽच्छा इत्यादि प्राग्वद् यावत्प्रतिरूपाः ॥ 'तासि ण'मित्यादि, तासां मणिपीठिकानामुपरि प्रत्येकं २ चैत्यस्तूपाः प्रकृताः ॥ 'ते णं चेइयथूभा' इत्यादि, ते चैत्यस्तूपाः षोडश योजनान्यायामविष्कम्भाभ्यां सातिरेकाणि षोडश योजनान्यूर्द्धमुच्चैस्त्वेन, ते च शङ्खाङ्कुन्दकरजोऽमृतमथितफेनपुञ्जसंनिकाशा 'अच्छा' इत्यादि प्राग्वत् यावत्प्रतिरूपाः ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां चैत्यस्तूपानामुपरि अष्टावष्टौ मङ्गलकानि बहवः कृष्णचामरध्वजा इत्यादि प्राग्वद् यावद् बहवः सहस्रपत्रहस्तकाः ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां चैत्यस्तूपानां प्रत्येकं प्रत्येकं 'चतुर्दिशि' चतसृषु दिक्षु एकैकस्यां दिशि एकैकमणिपीठिकाभावेन चतस्रो मणिपीठिकाः प्रकृताः, ताश्च मणिपीठिका अष्टौ योजनान्यायामविष्कम्भाभ्यां चत्वारि योजनानि बाहल्येन सर्वात्मना मणिमग्न्यो यावत्प्रतिरूपाः ॥ 'तासि ण'मित्यादि, तासां मणिपीठिकानामुपरि एकैकस्या मणिपीठिकाया उपरि एकैकप्रतिमाभावेन चतस्रो जिनप्रतिमा जिनोत्सेधप्रमाणमात्राः पञ्चधनुःशतप्रमाणा इत्यर्थः सर्वात्मना रत्नमग्न्यः संपर्यङ्कासननिपण्णाः स्तूपाभिमुख्यस्तिष्ठन्ति, तद्यथा-पूर्वस्यां दिशि ऋषभा दक्षिणस्यां वर्द्धमानाः अपरस्यां चन्द्राननाः उत्तरस्यां वारिषेणाः ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां चैत्यस्तूपानां पुरतः प्रत्येकं प्रत्येकं मणिपीठिकाः प्रकृताः, ताश्च मणिपीठिकाः षोडश योजनान्यायामविष्कम्भाभ्यामष्टौ योजनानि बाहल्येन सर्वात्मना

मणिमय्योऽच्छा यावत्प्रतिरूपाः ॥ 'तासि ण'मित्यादि, तासां मणिपीठिकानामुपरि प्रत्येकं प्रत्येकं चैत्यवृक्षः प्रज्ञप्तः, ते च चैत्यवृक्षा
अष्टौ योजनान्यूर्ध्वमुच्चैस्त्वेन अर्द्धयोजनमुद्धेन द्वे योजने उच्चैस्त्वेन स्कन्धः स एवार्द्धयोजनं विष्कम्भेन यावद्बहुमध्यदेशभागे ऊर्ध्व-
विनिर्गता शाखा-विडिमा सा षड् योजनान्यूर्ध्वमुच्चैस्त्वेन, साऽपि चार्द्धयोजनं विष्कम्भेन, सर्वाग्निं सातिरेकाण्यष्टौ योजनानि प्र-
ज्ञप्ता । 'तेसि णमयमेयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते' इत्यादि चैत्यवृक्षवर्णनं विजयराजधानीगतचैत्यवृक्षवद्भावनीयं यावत्तावर्णनमिति ॥
'तेसि ण'मित्यादि, तेषां चैत्यवृक्षाणामुपरि अष्टावष्टौ मङ्गलकानि बहवः कृष्णचामरध्वजा इत्यादि तावद् यावत्सहस्रपत्रहस्ताकाः सर्व-
रत्नमया अच्छा यावत्प्रतिरूपाः ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां चैत्यवृक्षाणां पुरतः प्रत्येकं मणिपीठिकाः प्रज्ञप्ताः; ताश्च मणिपीठिका
अष्टौ योजनान्यान्यायामविष्कम्भाभ्यां चत्वारि योजनानि बाहल्येन सर्वात्मना मणिमय्योऽच्छा यावत्प्रतिरूपाः ॥ 'तासि ण'मित्यादि,
तासां मणिपीठिकानामुपरि प्रत्येकं २ महेन्द्रध्वजः प्रज्ञप्तः, ते च महेन्द्रध्वजाः पट्टिर्योजनान्यूर्ध्वमुच्चैस्त्वेन योजनमुद्धेन योजनं वि-
ष्कम्भेन वज्रमया इत्यादि वर्णनं विजयेदेवराजधानीगतमहेन्द्रध्वजवद्वेदितव्यं यावत्तेषां महेन्द्रध्वजानामुपरि अष्टावष्टौ मङ्गलकानि बहवः
कृष्णचामरध्वजा यावद् बहवः सहस्रपत्रहस्ताकाः सर्वरत्नमया अच्छा यावत्प्रतिरूपाः ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां महेन्द्रध्वजानां पुरतः
प्रत्येकं प्रत्येकं नन्दाभिधाना युष्करिणी प्रज्ञप्ता, 'ताओ नंदाओ पुक्खरिणीओ' इत्यादि, ताश्च नन्दापुष्करिण्य एकैकं योजनश-
त्मायामविष्कम्भाभ्यां पञ्चाशद् योजनानि विष्कम्भेन दश योजनान्युद्धेन 'अच्छाओ सण्हाओ रंयमयकूलाओ' इत्यादि पुष्क-
रिणीवर्णनं जगत्युपरिपुष्करिणीवद्वक्तव्यं नवरं 'खोदरसपडिपुण्णाओ' इति वक्तव्यं, ताश्च नन्दापुष्करिण्यः प्रत्येकं प्रत्येकं पञ्चवर-
वेदिकया प्रत्येकं प्रत्येकं वनखण्डेन च परिश्रिताः; तासां च नन्दापुष्करिणीनां त्रिदिशि त्रिसोपानप्रतिरूपकाणि प्रज्ञप्तानि तेषां वर्णनं

श्रीजीवा-
जीवाभिः
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ ३६३ ॥

सोरणवर्णनं च प्राग्वत् । इदमन्यदधिकं पुस्तकान्तरे दृश्यते—‘तासि णं पुक्खंरिणीं चंड्हिसि चत्तारि वणसंडा पण्णत्ता, तंजहा
-पुरच्छमेणं दाहिणेणं उत्तरेणं—‘पुब्बेण असोवणं दाहिणतो होइ चंपगवणं तु (सत्तपणवणं) । अवरेण चंपगवणं
चूयवणं उत्तरे पासे ॥ १ ॥’ ‘तेसु णं’मित्यादि, तेषु सिद्धायतनेषु प्रत्येकं प्रत्येकमष्टचत्वारिंशत् गुलिकासहस्राणि, गुलिकाः—पी-
ठिका अभिधीयन्ते, ताश्च मनोगुलिकापेक्षया प्रमाणतः छुल्लास्तासां सहस्राणि गुलिकासहस्राणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—पूर्वस्यां दिशि
षोडश सहस्राणि पञ्चिमायां षोडश सहस्राणि दक्षिणस्यामष्टौ सहस्राणि उत्तरस्यामष्टौ सहस्राणि । ‘तासु णं गुलियासु बहवे सु-
वणरूपामया फलगा पञ्चत्ता’ इत्यादि विजयदेवराजधानीगतसुधम्मसिभायासिब वक्तव्यं यावदावर्णनं ॥ ‘तेसु णं’मित्यादि,
तेषु सिद्धायतनेषु प्रत्येकं प्रत्येकमष्टचत्वारिंशत् मनोगुलिकासहस्राणि प्रज्ञप्तानि, गुलिकापेक्षया प्रमाणतो महतीतराः, तद्यथा—पूर्वस्यां
दिशि षोडश सहस्राणि पञ्चिमायां षोडश सहस्राणि दक्षिणस्यामष्टौ सहस्राणि उत्तरस्यामष्टौ सहस्राणि फलकनागदन्त-
कमाल्यदावर्णनं प्राग्वत् ॥ ‘तेसु णं सिद्धायतनेषु’ इत्यादि, तेषु सिद्धायतनेषु प्रत्येकं प्रत्येकमष्टचत्वारिंशत्प्रदोमातुष्यः—शय्यारूपाः
स्थानविशेषास्तासां सहस्राणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—पूर्वस्यां दिशि षोडश सहस्राणि पञ्चिमायां षोडश सहस्राणि दक्षिणस्यामष्टौ उत्तर-
स्यामष्टौ सहस्राणि, तास्वपि फलकवर्णनं नागदन्तवर्णनं सिक्कवर्णनं धूपघटिकावर्णनं प्राग्वत् ॥ ‘तेसि णं सिद्धायतनेषु’मित्यादि
उल्लोकवर्णनमन्तर्बहुसमरमणीयभूमिभागवर्णनं शब्दवर्जं प्राग्वत् ॥ ‘तेसि णं बहुसमरमणिज्जाणं भूमिभागणं’मित्यादि, तेषां बहु-
समरमणीयानां भूमिभागानां बहुसमरमणीयभूमिभागवर्णनं प्रत्येकं २ मणिपीठिकाः प्रज्ञप्ताः, ताश्च मणिपीठिकाः षोडश योजनान्यायामविष्क-
म्भाभ्यामष्टौ योजनानि बाहल्येन सर्वालत्ना मणिमय्यो यावत्प्रतिरूपकाः ॥ ‘तासि णं’मित्यादि, तासां च मणिपीठिकानामुपरि

३ प्रतिपत्तौ
नन्दीश्व-
राधिकारः
उद्देशः २
सू० १८३

॥ ३६३ ॥

प्रत्येकं २ देवच्छन्दकः प्रज्ञप्तः, ते च देवच्छन्दकाः षोडश योजनान्यायामविष्कम्भाभ्यां सातिरेकाणि षोडश योजनान्यूर्ध्वमुच्चैस्त्वेन
 सर्वासिना रत्नमया अच्छा यावत्प्रतिरूपाः 'तेसु ण'मित्यादि, तेषु देवच्छन्दकेषु प्रत्येकं २ मष्टशतं जिनप्रतिमानां जिनोत्सेधप्रमाण-
 मात्राणां पञ्चधनुःशतप्रमाणानमित्यर्थः सन्निक्षिप्तं तिष्ठति, प्रतिमावर्णनादि विजयदेवराजधानीगतसिद्धायतनवत्तावद्वक्तव्यं यावदष्ट-
 शतं धूपककुच्छुकानाम् ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां सिद्धायतनानामुपरि प्रत्येकं प्रत्येकमष्टावष्टौ मङ्गलकानि बहवः कृष्णचामरध्वजा
 यावद्बहवः सहस्रपत्रहस्तकाः सर्वरत्नमया अच्छा यावत्प्रतिरूपाः ॥ 'तत्थ ण'मित्यादि, तत्र तेषु चतुर्ष्वञ्जनपर्वतेषु मध्ये योऽसौ
 पूर्वदिग्मावी अञ्जनकपर्वतस्तस्य 'चतुर्दिशि' चतसृषु दिक्षु एकैकस्यां दिशि एकैकनन्दापुष्करिणीभावेन चतस्रो नन्दापुष्करिण्यः
 प्रज्ञप्तास्तद्यथा—पूर्वस्यां दिशि नन्दिषेणा दक्षिणस्याममोघा अपरस्यां गोस्तूपा उत्तरस्यां सुदर्शना, ताश्च पुष्करिण्य एकं योजनशतस-
 हस्रमायामविष्कम्भाभ्यां त्रीणि योजनशतसहस्राणि षोडश सहस्राणि द्वे शते सप्तविंशत्यधिके त्रीणि गव्यूतानि अष्टाविंशं धनुःशतं
 त्रयोदशशङ्खलानि अर्द्धशुलं च किञ्चिद्विशेषाधिकं परिक्षेपेण प्रज्ञप्ताः, दशं योजनान्युद्वेधेन, 'अच्छाओ सण्हाओ रथयामयकूलाओ'
 इत्यादि जगत्पुष्करिणीवन्निरवशेषं वक्तव्यं नवरं 'वट्टाओ समतीराओ खोदोदगपडिपुण्णाओ' इति विशेषः, ताश्च प्रत्येकं प्रत्येकं
 पद्मवरवेदिकया वनखण्डेन च परिक्षिप्ताः, अत्रापीदमन्यदधिकं पुस्तकान्तरे दृश्यते—'तासि णं पुक्खरिणीणं पत्तेयं पत्तेयं चउद्विसि
 चत्तारि वणसंडा पणत्ता तंजहा—पुरच्छिमेणं दाहिणेणं अवरेणं उत्तरेणं, पुव्वेण असोगवणं जाव चूयवणं उत्तरे पासे' एवं शेषाञ्ज-
 नपर्वतसम्बन्धिनीनामपि नन्दापुष्करिणीनां वाच्यम् ॥ 'तासि ण'मित्यादि, तासां पुष्करिणीनां बहुमध्यदेशभागे प्रत्येकं २ दधिमु-
 खनामा पर्वतः प्रज्ञप्तः, 'ते ण'मित्यादि, ते दधिमुखपर्वताश्चतुःषष्टिर्योजनसहस्राणि ऊर्ध्वमुच्चैस्त्वेन एकं योजनसहस्रमुद्वेधेन सर्वत्र

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ ३६४ ॥

समाः पत्यङ्कसंस्थानसंस्थिता दश योजनसहस्राणि विष्कम्भेन एकत्रिशद् योजनसहस्राणि षट् 'त्रयोविंशानि' त्रयोविंशत्यधिकानि योजनशतानि परिक्षेपेण प्रज्ञप्ताः सर्वात्मना स्फटिकमया अच्छा यावत्प्रतिक्रियाः प्रत्येकं प्रत्येकं पञ्चवरवेदिकया परिक्षिप्ताः प्रत्येकं २ वनखण्डेन परिक्षिप्ताः । 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां दधिसुखपर्वतानामुपरि प्रत्येकं २ बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः, तस्य शब्द-वर्णनं तावद्वक्तव्यं यावद्बहवो 'वानमन्तरा देवा देवीषो य आसथंति सथंति जाव विहरंति' ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां बहुसमरमणी-यानां भूमिभागानां बहुमध्यदेशभागो प्रत्येकं २ सिद्धायतनवक्तव्यता प्रज्ञप्तं, सिद्धायतनवक्तव्यता प्रमाणादिका अञ्जनपर्वतोपरिसिद्धायतनव-द्वक्तव्यया यावदष्टशतं प्रत्येकं प्रत्येकं घूपकडुच्छुकानामिति ॥ 'तत्थ णं जे से दाहिणे अञ्जणगपव्वए' इत्यादि, दक्षिणाञ्जनकपर्वत-स्यापि पूर्वदिग्भाव्यञ्जनकपर्वतस्यैव निरवशेषं वक्तव्यं, नवरं नन्दापुष्करिणीना नामनानात्वं तद्यथा-पूर्वस्यां नन्दोत्तरा दक्षिणस्यां नन्दा अपरस्यामानन्दा उत्तरस्यां नन्दिवर्द्धना, शेषं तथैव ॥ 'तत्थ णं जे से पच्चत्थिमिल्ले अञ्जणगपव्वते तस्स णं चउद्धिसिं चत्तारि' इत्यादि, पूर्वदिग्भाव्यञ्जनपर्वतस्यैव पश्चिमदिग्भाव्यञ्जनपर्वतस्यापि वक्तव्यं यावत्प्रत्येकं प्रत्येकमष्टशतं घूपकडुच्छुकानां, नवरं नन्दापुष्करिणीनां नामनानात्वं, तद्यथा-पूर्वस्यां दिशि भद्रा दक्षिणस्यां विशाला अपरस्यां कुमुदा उत्तरस्यां पुण्डरीकिणी, शेषं तथैव ॥ एवमुत्तरदिग्भाव्यञ्जनकपर्वते वक्तव्यं, नवरमत्रापि नन्दापुष्करिणीनां नामनानात्वं, तद्यथा-पूर्वस्यां दिशि विजया दक्षिणस्यां वैज-यन्ता अपरस्यां जयन्ता उत्तरस्यामपराजिता, शेषं तथैव यावत्प्रत्येकं प्रत्येकमष्टशतं घूपकडुच्छुकानामिति । षोडशानामपि चामीषां वापीनामपान्तराले प्रत्येकं प्रत्येकं रतिकरपर्वतौ जिनभवनसण्डितशिखरौ शास्त्रान्तरेऽभिहितविति सर्वसङ्ख्याया नन्दीश्वरद्वीपे द्वापञ्चा-शत् सिद्धायतनानि ॥ 'तत्थ ण'मित्यादि, 'तत्र' तेषु सिद्धायतनेषु णमिति पूर्ववत् बहवो भवनपतिवानमन्तरज्योतिष्कवैमानिका

३ प्रतिपत्तौ
नन्दीश्व-
राधिकारः
उद्देशः २
सू० १८३

॥ ३६४ ॥

देवाश्चातुर्मासिकेषु पर्युषणायामन्येषु च बहुषु जिनजन्मनिष्क्रमणज्ञानोत्पादपरिनिर्वाणादिषु देवकार्येषु देवसमित्यु, एतदेव पर्याय-
 द्वयेन व्याचष्टे—देवसमवायेषु देवसमुदायेषु आगताः प्रमुदितप्रक्रीडिता अष्टाहिकारूपा महामहिमाः कुर्वन्तः सुखंसुखेन 'विहरन्ति'
 आसते । अदुत्तरं च णं गोयमा !' इत्यादि, अथान्यद् गौतम ! नन्दीश्वरवरे द्वीपे चक्रवालविष्कम्भेन बहुमध्यदेशभागे चतसृषु
 विदिक्षु एकैकस्यां विदिशि एकैकभावेन चत्वारो रतिकरपर्वताः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—एक उत्तरपूर्वस्यां द्वितीयो दक्षिणपूर्वस्यां तृतीयो दक्षि-
 णापरस्यां चतुर्थ उत्तरापरस्याम् ॥ 'ते ण'मित्यादि, ते रतिकरपर्वता दश योजनसहस्राण्युद्धुमुच्चैस्त्वेन एकं योजनसहस्रमुद्धेन सर्व-
 त्रसमा झल्लरीसंस्थानसंस्थिता दश योजनसहस्राणि विष्कम्भेन एकत्रिंशद् योजनसहस्राणि षट्त्रयोविंशानि योजनशतानि परिक्षेपेण
 सर्वात्मना रत्नमया अच्छा यावत्प्रतिरूपाः, तत्र योऽसावुत्तरपूर्वो रतिकरपर्वतस्तस्य 'चतुर्दिशि' चतुर्दिक्षु एकैकस्यां दिशि एकैकरा-
 जधानीभावेन ईशानस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य चतसृणामग्रमहिषीणां जम्बूद्वीपप्रमाणाश्चतस्रो राजधान्यः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—पूर्वस्यां दिशि
 नन्दोत्तरा दक्षिणस्यां नन्दा पश्चिमायामुत्तरकुरा उत्तरस्यां देवकुरा, तत्र कृष्णायाः—कृष्णनामिकाया अग्रमहिष्या नन्दोत्तरा कृष्ण-
 राज्ञया नन्दा रामाया उत्तरकुरा रामरक्षिताया देवकुरा, तत्र योऽसौ दक्षिणपूर्वो रतिकरपर्वतस्तस्य चतुर्दिशि शक्रस्य देवेन्द्रस्य देव-
 राजस्य चतसृणामग्रमहिषीणां जम्बूद्वीपप्रमाणाश्चतस्रो राजधान्यः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—पूर्वस्यां दिशि सुमनाः दक्षिणस्यां सौमनसा अपरस्याम-
 र्चिर्माली उत्तरस्यां मनोरमा, तत्र 'पद्माया' पद्मनामिकाया अग्रमहिष्या सुमनाः शिवायाः सौमनसा शच्याश्चार्चिर्माली अञ्जुकाया
 मनोरमा, तत्र योऽसौ दक्षिणपश्चिमो रतिकरपर्वतस्तस्य चतुर्दिशि शक्रस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य चतसृणामग्रमहिषीणां जम्बूद्वीपप्रमा-
 णाश्चतस्रो राजधान्यः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—पूर्वस्यां दिशि भूता दक्षिणस्यां भूतावतंसा अपरस्यां गोस्तूपा उत्तरस्यां सुदर्शना, तत्र 'अम-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ ३६५ ॥

लायाः' अमलनामिकाया अग्रमहिष्या भूता राजधानी अप्सरसो भूतावतंसिका नवभिकाया गोत्सूपा रोहिण्याः सुदर्शना, तत्र यो-
ऽसावुत्तरपश्चिमो रतिकरपर्वतस्तस्य चतुर्दिशि ईशानस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य चतसृणामग्रमहिषीणां जम्बूद्वीपप्रमाणाश्चतस्रो राज-
धान्यः प्रह्लातास्तद्यथा—पूर्वस्थां दिशि रत्ना दक्षिणस्थां रत्नोच्चया अपरस्थां सर्वरत्ना उत्तरस्थां रत्नसञ्चया, तत्र वसुनामिकाया अग्रम-
हिष्या रत्ना वसुप्राप्ताया रत्नोच्चया वसुमित्रायाः सर्वरत्ना वसुंधराया रत्नसञ्चया । रतिकरपर्वतचतुष्टयवक्तव्यता केपुचित्पुस्तकेषु स-
र्वथा न दृश्यते । कैलासहरिवाहननामानौ च द्वौ देवौ तत्र यथाक्रमं पूर्वार्द्धोपरार्द्धोधिपती महर्द्धिकौ यावत्पत्योपमस्थितिकौ परिव-
सतः, तत एवं नन्दा—समृद्ध्या 'दुन्दु सप्तद्वौ' इति वचनात् ईश्वरः—स्फातिमान् न तु नाम्नेति नन्दीश्वरः, तथा चाह—'से एण-
णट्टेण'मित्याद्युपसंहारवाक्यं प्रतीतं, चन्द्रादिसङ्ख्यासूत्रं प्राग्वत् ॥

णंदिस्सरवरणं दीवं गंदीसरोदे णामं समुद्दे वट्टे वलयागारसंठाणसंठिते जाव सव्वं तहेव
अट्टो जो खोदोवगस्स जाव सुमणसोमणसभवा एत्थ दो देवा महिद्धीया जाव परिवसंति सेसं
तहेव जाव तारगं ॥ (सू० १८४)

'नंदीसरण'मित्यादि, नन्दीश्वरं णमिति पूर्ववत् नन्दीश्वरोदो नाम समुद्रो वृत्तो वलयाकारसंस्थानसंस्थितः सर्वतः समन्तात्
संपरिक्षिप्य तिष्ठति यथैव श्लोदोदकसमुद्रस्य वक्तव्यता तथैवास्याप्यर्थसहिता वक्तव्या, नवरमत्र सुमनसुमनसौ च द्वौ देवौ वक्तव्यौ,
तावत्तिशयेन स्फीताविति नन्दीश्वरयोर्वदकं यत्रासौ नन्दीश्वरोदः, अथवा नन्दीश्वरवरं द्वीपं परिवेष्ट्य स्थित इति नन्दीश्वरं प्रति लभ-

३ प्रतिपत्तौ
नन्दीश्व-
रोदः
उद्देशः २
सू० १८४

॥ ३६५ ॥

मुदकं यस्यासौ नन्दीश्वरोदः, एवं सर्वत्रापि समुद्रेषु द्वीपेषु च व्युत्पत्तिर्यथायोगं भावनीया ॥ एवमेते जम्बूद्वीपादयो नन्दीश्वरसमुद्र-
पर्यवसाना एकप्रत्यवतारा उक्ताः, अत ऊर्ध्वमरुणादीन् द्वीपान् समुद्रांश्च प्रत्येकं त्रिप्रत्यवतारान् विवक्षुराह—

णंदीसरोदं समुदं अरुणे णामं दीवे वट्टे वलयागार जाव संपरिक्खित्ता णं चिट्ठति । अरुणे णं
भंते! दीवे किं समचक्कवालसंठिते विसमचक्कवालसंठिए?, गोयमा! समचक्कवालसंठिते नो
विसमचक्कवालसंठिते, केवतियं चक्कवालवि० संठिते?, संखेज्जाइं जोयणसयसहस्साइं चक्कवाल-
विवखंभेणं संखेज्जाइं जोयणसयसहस्साइं परिकखेवेणं पणत्ते, पडमवरवणसंडदारा दारंतरा य
तहेव संखेज्जाइं जोयणसतसहस्साइं दारंतरं जाव अट्ठो, वावीओ खोतोदगपडिहत्थाओ उप्पा-
तपव्वयका सव्ववइरामया अच्छा, असोग वीतसोगा य एत्थ दुवे देवा महिड्ढीया जाव परिव-
संति, से तेण० जाव संखेज्जं सव्वं ॥ अरुणणं दीवं अरुणेद्वे णामं समुदं तस्सवि तहेव परि-
क्खेवो अट्ठो खोतोदगे णवरिं सुभइ सुमणभइ एत्थ दो देवा महिड्ढीया सेसं तहेव ॥ अरुणोदगं
समुदं अरुणवरे णामं दीवे वट्टे वलयागारसंठाण० तहेव संखेज्जगं सव्वं जाव अट्ठो खोयोदगप-
डिहत्थाओ उप्पायपव्वतया सव्ववइरामया अच्छा, अरुणवरभइअरुणवरमहाभइ एत्थ दो देवा
महिड्ढीया । एवं अरुणवरोद्वि समुदं जाव देवा अरुणवरअरुणमहावरा य एत्थ दो देवा सेसं
तहेव ॥ अरुणवरोद्वणं समुदं अरुणवरावभासे णामं दीवे वट्टे जाव देवा अरुणवरावभासभइ-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ ३६६ ॥

रुणवरावभासमहाभद्रा एतथ दो देवा महिहीया । एवं अरुणवरावभासे समुद्दे णवरि देवा
अरुणवरावभासवरारुणवरावभासमहावरा एतथ दो देवा महिहीया ॥ कुंडले दीवे कुंडलभद्रकुं-
डलमहाभद्रा दो देवा महिहीया, कुंडलोदे समुद्दे चक्रबुसुभचक्रकुंता एतथ दो देवा म० ।
कुंडलवरे दीवे कुंडलवरभद्रकुंडलवरमहाभद्रा एतथ दो देवा महिहीया, कुंडलवरोदे समुद्दे कुंड-
लवर [वर] कुंडलवरमहावरा एतथ दो देवा म० ॥ कुंडलवरावभासे दीवे कुंडलवरावभासभद्र-
कुंडलवरावभासमहाभद्रा एतथ दो देवा० ॥ कुंडलवरोभासोदे समुद्दे कुंडलवरोभासवरकुंडलवरो-
भासमहावरा एतथ दो देवा म० जावपलिओवमट्टितीया परिवसंति ॥ कुंडलवरोभासं णं समुद्दे
रुचगे णामं दीवे वट्टे वलया० जाव चिट्ठति, किं समचक्र० विसमचक्रवाल०?, गोयमा ! समचक्र-
वाल० नो विसमचक्रवालसंठिते, केवतियं चक्रवाल० पणत्ते?, सव्वट्ट मणोरमा एतथ दो देवा
सेसं तहेव । रुयगोदे नामं समुद्दे जहा खोदोदे समुद्दे संखेज्जाइं जोयणसतसहस्साइं चक्रवाल-
वि० संखेज्जाइं जोयणसतसहस्साइं परिकखेवेणं दारा दारंतरंपि संखेज्जाइं जोतिसंपि सव्वं संखेज्जं
भाणियव्वं, अट्टोवि जहेव खोदोदस्स नवरि सुमणसोमणसा एतथ दो देवा महिहीया तहेव
रुयगाओ आढत्तं असंखेज्जं विक्खंभा परिकखेवो दारा वारंतरं च जोइसं च सव्वं असंखेज्जं
भाणियव्वं । रुयगोदणं समुद्दे रुयगवरं णं दीवे वट्टे रुयगवरभद्ररुयगवरमहाभद्रा एतथ दो

३ प्रतिपत्त
त्रिप्रत्यव
तारा द्वी-
पसमुद्राः
उद्देशः २
सू० १८५

॥ ३६६ ॥

देवा रुयगवरोदे रुयगवररुयगवरमहावरा एत्थ वो देवा महिद्धीया । रुयगवरावभासे दीवे
 रुयगवरावभासभद्रुयगवरावभासमहाभद्रा एत्थ दो देवा महिद्धीया । रुयगवरावभासे समुद्धे
 रुयगवरावभासवररुयगवरावभासमहावरा एत्थ० ॥ हारदीवे हारभद्रहारमहाभद्रा एत्थ० ।
 हारसमुद्धे हारवरहारवरमहावरा एत्थ वो देवा महिद्धीया । हारवरोदे हारवरभद्रहारवरमहाभद्रा
 एत्थ दो देवा महिद्धीया । हारवरोए समुद्धे हारवरहारवरमहावरा एत्थ० । हारवरावभासे दीवे
 हारवरावभासभद्रहारवरावभासमहाभद्रा एत्थ० । हारवरावभासोए समुद्धे हारवरावभास-
 वरहारवरावभासमहावरा एत्थ० । एवं सन्वेवि तिपडोयारा णेतव्वा जाव सूरवरोभासोए स-
 मुद्धे, दीवेसु भद्रनामा वरनामा होंति उद्वहीसु, जाव पच्छिमभावं च खोतवरादीसु सयंभूरमण-
 पज्जंतेसु वावीओ खोओद्वगपडिहत्थाओ पव्वयका य सव्ववहरामया । देवदीवे दीवे २ दो देवा
 महिद्धीया देवभद्रदेवमहाभद्रा एत्थ० देवोदे समुद्धे देववरदेवमहावरा एत्थ० जाव सयंभूरमणे
 दीवे सयंभूरमणभद्रसयंभूरमणमहाभद्रा एत्थ दो देवा महिद्धीया । सयंभूरमणणं दीवं सयंभूर-
 मणोदे नामं समुद्धे वदे वलया० जाव असंखेज्जाइं जोयणसतसहस्साइं परिकखेवेणं जाव अट्ठी,
 गोयमा ! सयंभूरमणोदए उदए अच्चे पत्थे जच्चे तणुए फलिहवणणाभे पगतीए उद्वगरसेणं पणणत्ते,

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ ३६७ ॥

सयंशुरमणवरसयंशुरमणमहावरा इत्थ दो देवा महि द्वीया, सेसं तहेव जाव असंखेज्जाओ तारा-
गणकोडिकोडीओ सोभंसु वा ३ ॥ (सू० १८५)

‘नंदीसरवरोदणं समुद्’मित्यादि, नन्दीश्वरोदं समुद्रमरुणो नाम द्वीपो वृत्तो वलयाकारसंस्थानसंस्थितो यावत्परिक्षिप्य ति-
ष्ठति । येव क्षोद्वरद्वीपवक्तव्यता सैवात्राप्यर्थसहिता वक्तव्या; नवरमत्र वाप्यादयः क्षीरो(क्षोदो)दकपरिपूर्णा; पर्वतादयस्तु सर्वासना
वज्रमया वक्तव्या; अशोकवीतशोकौ च द्वौ देवौ, स च देवप्रभया पर्वतादिगतवज्रप्रभया चारुण इति अरुणनामा ॥ ‘अरुण-
ण’मित्यादि, अरुणं णमिति पूर्ववत् द्वीपमरुणोदो नाम समुद्रो वृत्तो वलयाकारसंस्थानसंस्थितः सर्वतः समन्तात्संपरिक्षिप्य तिष्ठति ।
येव क्षोदोदकसमुद्रवक्तव्यता सैवेहापि वक्तव्या, नवरमत्र सुभद्रसुमनोभद्रनामानौ द्वौ देवौ वक्तव्यौ, ततोऽरुणद्वीपपरिक्षेपी यद्विवा
सुभद्रसुमनोभद्रदेवाभरणद्युत्याऽरुणं-आरकमुदकं यस्यासावरुणोदयः ॥ ‘अरुणोदण’मित्यादि, अरुणोदं समुद्रमरुणवरो नाम द्वीपो
वृत्तो वलयाकारसंस्थितो यावत्परिक्षिप्य तिष्ठति । अत्रापि वक्तव्यता सैव नवरमत्रारुणवरभद्रारुणवरमहाभद्रौ देवौ वाच्यौ, नामव्यु-
त्पत्तिभावनाऽपि स्वधिया भावनीया ॥ अरुणवरद्वीपमरुणवरोदो नाम समुद्रो वृत्तो वलयाकारसंस्थानसंस्थितो यावत्परिक्षिप्य ति-
ष्ठति । अत्रापि वक्तव्यता सैव नवरमरुणवरारुणमहावरावत्र देवौ ॥ अरुणवरोदं समुद्रमरुणवरावभासो नाम द्वीपो वृत्तो यावत्परि-
क्षिप्य तिष्ठति, वक्तव्यता अत्रापि क्षोद्वरद्वीपवत् नवरमत्रारुणवरावभासभद्रारुणवरावभासमहाभद्रौ देवौ । अरुणावभासं द्वीपम-
रुणावभासो नाम समुद्रो वृत्तो यावत्परिक्षिप्य तिष्ठति, वक्तव्यताऽत्रापि क्षोदोदसमुद्रवत् नवरमत्रारुणवरावभासवरारुणवरावभास-
महावरो देवौ । तदेवमरुणो द्वीपः समुद्रश्च त्रिप्रत्यवतार उक्तस्तद्यथा-अरुणो द्वीपोऽरुणः समुद्रः अरुणवरो द्वीपः अरुणवः समुद्रः

३ प्रतिपत्तौ
त्रिप्रत्यव-
तारा द्वी-
पसमुद्राः
उद्देशः २
सू० १८५

॥ ३६७ ॥

अरुणवरावभासो द्वीपोऽरुणवरावभासः समुद्रः ॥ एवं कुण्डलो द्वीपः कुण्डलः समुद्रश्च त्रिप्रलयतारो वक्तव्यस्तद्यथा—अरुणवरावभा-
 संसमुद्रपरिक्षेपी कुण्डलो द्वीपः तत्परिक्षेपी कुण्डलः समुद्रः तत्परिक्षेपी कुण्डलवरो द्वीपः तत्परिक्षेपी कुण्डलवरः समुद्रः तत्परिक्षेपी
 कुण्डलवरावभासो द्वीपः तत्परिक्षेपी कुण्डलवरावभासः समुद्रः, वक्तव्यता सर्वत्रापि क्षोद्वरद्वीपक्षोदोदसमुद्रवद्रष्टव्या, नवरं देवता-
 नामिदं नामानानात्वं—कुण्डले द्वीपे कुण्डलभद्रकुण्डलमहाभद्रौ द्वौ देवौ, कुण्डलसमुद्रे चक्षुःशुभचक्षुःकान्तौ, कुण्डलवरे द्वीपे कुण्ड-
 लवरभद्रकुण्डलवरमहाभद्रौ, कुण्डलवरे समुद्रे कुण्डलवरकुण्डलवरमहावरौ कुण्डलवरावभासभद्रकुण्डलवराव-
 भासमहाभद्रौ, कुण्डलवरावभासे समुद्रे कुण्डलवरावभासवरकुण्डलवरावभासमहावरौ । कुण्डलवरावभाससमुद्रपरिक्षेपी रुचको
 द्वीपो रुचकद्वीपपरिक्षेपी रुचकः समुद्रः तत्परिक्षेपी रुचकवरो द्वीपस्तत्परिक्षेपी रुचकवरः समुद्रः तत्परिक्षेपी रुचकवरावभासो द्वीपः
 तत्परिक्षेपी रुचकवरावभासः समुद्रः, वक्तव्यता सर्वत्रापि प्राग्वत् नवरं देवनामनानात्वं, रुचके द्वीपे सर्वार्थमनोरमौ देवौ, रुचकस-
 मुद्रे सुमनःसौमनसौ, रुचकवरे द्वीपे रुचकवरभद्ररुचकवरमहाभद्रौ, रुचकवरे समुद्रे रुचकवररुचकवरमहावरौ, रुचकवरावभासे
 द्वीपे रुचकवरावभासभद्ररुचकवरावभासमहाभद्रौ, रुचकवरावभासे समुद्रे रुचकवरावभासवररुचकवरावभासमहावरौ, एतावता प्र-
 न्थेन यदन्यत्र पठ्यते—“जंबूद्वीवे लवणे धायइ कालोय पुक्खरे वरुणे । खीरघयखोयनंदी अरुणवरे कुंडले रुयगे ॥ १ ॥” इति त-
 ऋवितम् । अत ऊर्ध्वं तु यानि लोके शङ्खध्वजकलशश्रीवत्सादीनि शुभानि नामानि तन्नामानो द्वीपसमुद्राः प्रत्येतव्याः, सर्वेऽपि च
 त्रिप्रलयताराः, अपान्तराले च भुजगवरः कुशवरः क्रौञ्चवर इति । तथा यानि कानिचिदाभरणनामानि हाराद्धहारप्रभृतीनि यानि
 वस्तुनामानि आजिनादीनि यानि गन्धनामानि कोष्ठादीनि यान्युत्पलनामानि जलरुहचन्द्रोद्द्योतप्रमुखानि यानि च तिलकप्रभृतीनि

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ ३६८ ॥

वृक्षनामानि यानि च पृथिव्याः “पुढवीसकरावाळुया उ उवले सिला य लोणूसे” इत्यादि षट्त्रिंशद्भेदभिन्नाया निधीनां नवानां रत्नानां चतुर्दशानां चक्रवर्त्तिसम्बन्धिनां वर्षधरपर्वतानां—शुल्लहिमवदादीनां ऋदानां—पद्ममहापद्मानां नदीनां—गङ्गासिन्धुप्रभृतीनां महानदीनां अन्तरनदीनां च विजयानां—कच्छादीनां द्वात्रिंशतो वक्षस्कारपर्वतानां—माल्यवदादीनां कल्पानां—सौधर्मादीनां द्वादशानाम् इन्द्राणां—शक्रादीनां दशानां कुरुणां—देवकुरुत्तरकुरुणां मन्दरस्य—मेरोः आवासानां—शक्रादिसम्बन्धिनां मेरुप्रत्यासन्नादीनां भवनपत्यादिसम्बन्धिनां च कूटानां—शुल्लहिमवदादिसम्बन्धिनां नक्षत्राणां—कृत्तिकादीनामष्टविंशतेः चन्द्राणां सूर्याणां च नामानि तानि सर्वाण्यपि द्वीपसमुद्रेषु त्रिप्रत्यवताराणि वक्तव्यानीति दिदर्शयिपुराह—“एवं हारद्वीवे” इत्यादि, एवं च हारो द्वीपो हारोदः समुद्रः, हारवरो द्वीपो हारवरः समुद्रः, हारवरावभासो द्वीपो हारवरावभासः समुद्रः, द्वीपसमुद्रवक्तव्यता पूर्ववत्, नवरं हारे द्वीपे हारभद्रहारमहाभद्रो देवो हारे समुद्रे हारवरहारमहावरौ, हारवरे द्वीपे हारवरभद्रहारवरमहाभद्रौ, हारवरे समुद्रे हारवरहारवरमहावरौ, हारवरावभासे रणनाम्नां त्रिप्रत्यवतारो वक्तव्यः—अर्द्धहारो द्वीपः अर्द्धहारः समुद्रः, अर्द्धहारवरो द्वीपः अर्द्धहारवरावभासो द्वीपः अर्द्धहारवरावभासः समुद्रः, कनकावलिद्वीपः कनकावलिसमुद्रः, कनकावलिवरो द्वीपः कनकावलिवरावभासो द्वीपः कनकावलिवरावभासः समुद्रः, रत्नावलिद्वीपः रत्नावलिः समुद्रः, रत्नावलिवरो द्वीपः रत्नावलिवरावभासो द्वीपः रत्नावलीवरावभासः समुद्रः, रत्नावलीद्वीपः रत्नावलीः समुद्रः, रत्नावलीवरो द्वीपः रत्नावलीवरावभासो द्वीपः युक्तावलीद्वीपः युक्तावलीः समुद्रः, युक्तावलीवरो द्वीपः युक्तावलीवरावभासो द्वीपः युक्तावलीवरावभासः समुद्रः । वस्तुनामचिन्वायामपि आजिनो द्वीपः आजिनः समुद्रः, आजिनवरो द्वीपः आजिनवरः समुद्रः, आ-

३ प्रतिपत्तो
त्रिप्रत्यव-
तारा द्वी-
पसमुद्राः
उद्देशः २
सू० १८५

॥ ३६८ ॥

जिनवरावभासो द्वीपः आजिनवरावभासः समुद्र इत्यादि । देवचिन्तायामपि अर्द्धहारे द्वीपेऽर्द्धहारभद्रार्द्धहारमहाभद्रौ देवौ, अर्द्धहारे समुद्रेऽर्द्धहारवरार्द्धहारमहावरौ, अर्द्धहारवरे द्वीपेऽर्द्धहारवरभद्रार्द्धहारवरमहाभद्रौ, अर्द्धहारवरे समुद्रेऽर्द्धहारवराऽर्द्धहारवरमहावरौ, अर्द्धहारवभासे द्वीपेऽर्द्धहारवरावभासभद्रार्द्धहारवरावभासमहाभद्रौ, अर्द्धहारवरावभासे समुद्रेऽर्द्धहारवरावभासवराऽर्द्धहारवरावभासमहावरौ, कनकावल्लिद्वीपे कनकावल्लिभद्रकनकावल्लिमहाभद्रौ, कनकावल्लौ समुद्रे कनकावल्लिवरकनकावल्लिमहावरौ, कनकावल्लिवरे द्वीपे कनकावल्लिवरभद्रकनकावल्लिवरमहाभद्रौ, कनकावल्लिवरे समुद्रे कनकावल्लिवरकनकावल्लिवरमहावरौ, कनकावल्लिवरावभासे द्वीपे कनकावल्लिवरावभासभद्रकनकावल्लिवरावभासमहाभद्रौ, कनकावल्लिवरावभासे समुद्रे कनकावल्लिवरावभासवरकनकावल्लिवरावभासमहावरौ, रत्नावल्लौ द्वीपे रत्नावल्लिभद्ररत्नावल्लिमहाभद्रौ, रत्नावल्लौ समुद्रे रत्नावल्लिवररत्नावल्लिमहावरौ, रत्नावल्लिवरे द्वीपे रत्नावल्लिवरभद्ररत्नावल्लिवरमहाभद्रौ, रत्नावल्लिवरे समुद्रे रत्नावल्लिवररत्नावलीवरमहावरौ, रत्नावल्लिवरावभासे द्वीपे रत्नावल्लिवरावभासभद्ररत्नावल्लिवरावभासमहाभद्रौ, रत्नावल्लिवरावभासे समुद्रे रत्नावल्लिवरावभासवररत्नावल्लिवरावभासमहावरौ, सुक्तावल्लिमहाभद्रौ, सुक्तावल्लौ समुद्रे सुक्तावल्लिवरसुक्तावल्लिमहावरौ, सुक्तावल्लिवरे द्वीपे सुक्तावल्लिवरभद्रसुक्तावल्लिवरमहाभद्रौ, सुक्तावल्लिवरे समुद्रे सुक्तावल्लिवरसुक्तावल्लिमहावरौ, सुक्तावल्लिवरावभासे द्वीपे सुक्तावल्लिवरावभासभद्रसुक्तावल्लिवरावभासमहाभद्रौ, सुक्तावल्लिवरावभासे समुद्रे सुक्तावल्लिवरावभासवरसुक्तावल्लिवरावभासमहावरौ, आजिने द्वीपे आजिनभद्राजिनमहाभद्रौ, आजिने समुद्रे आजिनवराजिनवरमहावरौ, आजिनवरे द्वीपे आजिनवरभद्राजिनवरमहाभद्रौ, आजिनवरे समुद्रे आजिनवराजिनवरमहावरौ, आजिनवरावभासे द्वीपे आजिनवरावभासभद्राजिनवरावभासमहाभद्रौ, आजिनवरावभासे समुद्रे आजिनवरावभासवराजिनवरावभासमहा-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयनि-
रीयावृत्तिः

॥ ३६९ ॥

वरौ । एवं सर्वत्रापि त्रिः प्रत्यवतारो देवानां नामानि च भावनीयानि यावत् सूर्यो द्वीपः सूर्यः समुद्रः, सूर्यवरो द्वीपः सूर्यवरः समुद्रः, सूर्यवरावभासो द्वीपः सूर्यवरावभासः समुद्रः, आह च मूलचूर्णिकृत्—‘अरुणाई द्वीपसमुद्रा तिपडोयारा यावत् सूर्यावभासः समुद्रः’ तत्र सूर्ये द्वीपे सूर्यभद्रसूर्यमहाभद्रौ देवौ, सूर्ये समुद्रे सूर्यवरसूर्यमहावरौ, सूर्यवरे द्वीपे सूर्यवरभद्रसूर्यवरमहाभद्रौ, सूर्यवरे समुद्रे सूर्यवरसूर्यमहावरौ, सूर्यवरावभासे द्वीपे सूर्यवरावभासभद्रसूर्यवरावभासमहाभद्रौ, सूर्यवरावभासे समुद्रे सूर्यवरावभासवरसूर्यवरावभासमहावरौ । सूर्यवरावभाससमुद्रात्परं यद्वृत्ति तदाह—‘सूरवरावभासणं समुद्रं देवे नामं दीवे वष्टे’ इत्यादि, सूर्यवरावभासं णमिति पूर्ववत् समुद्रं देवो नाम द्वीपो वृत्तो वलयाकारसंस्थानसंस्थितः समन्तात्संपरिक्षिप्य तिष्ठति । ‘देवे णं भंते! दीवे किं विसमचक्रवालसंठिटे विसमचक्रवालसंठिटे नो विसमचक्रवालसंठिटे, देवे णं भंते! दीवे केवइयं चक्रवाल-विक्खंभेणं केवइयं परिक्लेवेणं पन्नत्ते?, गोयमा! असंखेजाइं जोयणसहस्साइं चक्रवालविक्खंभेणं, [ग्रन्थाग्रम् ११०००] असंखेजाइं जोयणसयसहस्साइं परिक्लेवेणं पन्नत्ते, से णं एगाए पउमवरवेइयाए एगेणं वणसंडेणं परिक्लेवत्ते’ सुगमं, नवरम् एकया पञ्च-वरवेदिकयाऽष्टयोजनोच्छ्रयजगद्युपरिभाविन्येति द्रष्टव्यं, एवमेकेन वनषण्डेन च, इदं तु सूत्रं बहुषु पुस्तकेषु न दृश्यते केषुचित् ‘त-देवे’त्यतिदेश इति लिखितं ॥ ‘कइ णं भंते!’ इत्यादि, कति भदन्त! देवस्य द्वीपस्य द्वाराणि प्रहसन्ति, तद्यथा—विजयं वैजयन्तं जयन्तमपराजितं ॥ ‘कहि णं भंते! देवस्स दीवस्से’त्यादि, भगवानाह—गौतम! च-द्वीपस्य विजयं नाम द्वारं प्रहसत्तम्?, भगवानाह—गौतम! देवद्वीपपूर्वाद्धैपर्यन्ते देवसमुद्रस्य पूर्वां(पश्चा)द्धैस्य पश्चिमदिशि ‘अत्र’ एतस्मि-न्नवकाशे विजयं नाम द्वारं प्रहसत्तं, प्रमाणं वर्णकञ्च जम्बूद्वीपविजयद्वारवत्, नामान्वर्थसूत्रमपि तथैव ॥ ‘कहि णं भंते’ इत्यादि, क

३ प्रतिपत्तौ
त्रिप्रत्यव-
तारा द्वी-
पसमुद्राः
उद्देशः २
सू० १८५

॥ ३६९ ॥

भदन्त ! विजयस्य देवस्य विजया नाम राजधानी प्रज्ञप्ता ?, भगवानाह—गौतम ! विजयस्य द्वारस्य पश्चिमदिशि तिर्यगसङ्खेयानि
 योजनशतसहस्राण्यवगाह्यात्रान्तरे विजयस्य देवस्य विजया नाम राजधानी प्रज्ञप्ता, सा च जम्बूद्वीपविजयद्वाराधिपतिविजयदेवस्येव
 वक्तव्या । एवं वैजयन्तजयन्तापराजितद्वारवक्तव्यताऽपि भावनीया, ज्योतिषवक्तव्यता सर्वाऽप्यसङ्खेयतया वक्तव्या, नामान्वर्थचि-
 न्तायामपि देवभद्रदेवमहाभद्रौ वक्तव्यौ, शेषं सर्वसरुणद्वीपवत् ॥ 'देवणं दीव'मित्यादि, देवं णमिति पूर्ववत् द्वीपं देवः समुद्रो
 वृत्तो वलयाकारसंस्थानसंस्थितो यावत्परिक्षिप्य तिष्ठति, अत्रापि समचक्रवालादिसूत्राणि तथैव नवरं देवोदकस्य समुद्रस्य विजयद्वारं देवो-
 दसमुद्रपूर्वाद्धैपर्यन्ते नागद्वीपपूर्वा(पश्चा)द्धैपश्चिमदिशि अत्रेति वक्तव्यं, राजधानी विजयद्वारस्य पश्चिमदिशि अत्रेति वक्तव्यं, राजधानी
 विजयद्वारस्य पश्चिमदिशि देवसमुद्रं तिर्यगसङ्खेयानि योजनशतसहस्राण्यवगाह्य वक्तव्या । एवं वैजयन्तजयन्तापराजितद्वारवक्तव्यता-
 ऽपि भावनीया, नामान्वर्थचिन्तायामपि देववरदेवमहावरौ देवौ, शेषं तथैव यथा देवो द्वीपो, नवरं नागो द्वीपे नागभद्रनागमहा-
 भद्रौ, यथा देवः समुद्रः तथा नागः समुद्रः, नवरं नागसमुद्रे नागवरनागमहावरौ, एवं यक्षादयोऽपि द्वीपसमुद्रा वक्तव्याः, नवरं यक्षे
 द्वीपे यक्षभद्रयक्षमहाभद्रौ देवौ, यक्षे समुद्रे यक्षवरयक्षमहावरौ, भूते समुद्रे भूतभद्रभूतमहाभद्रौ, भूते समुद्रे भूतवरभूतमहावरौ, स्वय-
 म्भूरमणे द्वीपे स्वयम्भूरमणभद्रस्वयम्भूरमणमहाभद्रौ, स्वयम्भूरमणे समुद्रे स्वयम्भूवरस्वयम्भूमहावरौ, इह देवादिषु पञ्चसु पञ्चसु द्वीपेषु
 पञ्चसु २ समुद्रेषु त्रिप्रत्यवतारता नास्ति, तत एकैकतथैते वक्तव्याः तथा चाह—“देवे नागे जक्खे भूए य सयम्भूरमणे अ एकैके
 भाणियव्वो ।” मूलीकाकारोऽप्याह—“देवादयोऽन्त्या एकाकारा” इति, चूर्णिकारोऽप्याह—“देवे नागे जक्खे भूए य सयंभूरमणे
 एतेऽन्तिमाः पञ्च एकैकाः प्रतिपत्तव्याः” नन्दीश्वरादिद्वीपानां स्वयम्भूरमणद्वीपपर्यवसानानामन्वर्थचिन्तायां वाच्यः पुष्करिण्यः च-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ ३७० ॥

शब्दाद् दीर्घिकादयश्च क्षीरो(क्षोदो)दकपरिपूर्णा वक्तव्याः, पर्वतादयश्च सर्वात्मना वञ्चयन्त्याः, नन्दीश्वरसमुद्रादीनां भूतसमुद्रपर्यवसानानाम-
न्वर्थचिन्तायामुदकमिथुरससदृशं वक्तव्यं, स्वयम्भूरमणसमुद्रस्य पुष्करोदसदृशं, 'रुयगार्दण'मित्यादि प्रथमोऽसहोयप्रमाणतया रुचक-
नामा यो द्वीपस्तदादीनां द्वीपसमुद्राणां त्रिष्कम्भपरिक्षेपद्वारान्तराणि ज्योतिष्कं चाविशेषेणासहोयं वेदितव्यं ॥ साम्प्रतमेकैकेन जम्बू-
द्वीपादिनाम्ना कियन्तो द्वीपाः समुद्राश्च ? इति निर्णेतुकाम आह—

केवह्या णं भंते ! जंबुद्वीवा दीवा गामधेज्जेहिं पणत्ता?, गोयमा ! असंखेज्जा जंबुद्वीवा २ नाम-
धेज्जेहिं पणत्ता, केवतिया णं भंते ! लवणसमुद्रा २ पणत्ता?, गोयमा ! असंखेज्जा लवणसमुद्रा
नामधेज्जेहिं पणत्ता, एवं धायतिसंडावि, एवं जाव असंखेज्जा खरदीवा नामधेज्जेहि य । एगे
देवे दीवे पणत्ते एगे देवोदे समुद्दे पणत्ते, एवं णगे जक्खे भूते जाव एगे सयंभूरमणे दीवे
एगे सयंभूरमणसमुद्दे गामधेज्जेणं पणत्ते ॥ (सू० १८६) लवणस्स णं भंते ! समुद्दस्स उदए
केरिसए अस्साएणं पणत्ते?, गोयमा ! लवणस्स उदए आइले रइले लिंदे लवणे कडुए अपेज्जे
बहूणं दुपयचउपयमिगपसुपक्खिसरिसवाणं णणत्थ तज्जेणियाणं सत्ताणं ॥ कालोयस्स णं
भंते ! समुद्दस्स उदए केरिसए अस्साएणं पणत्ते?, गोयमा ! आसले पेसले मांसले कालए
मासरासिबण्णाभे पगतीए उदगरसेणं पणत्ते ॥ पुक्खरोद्दगस्स णं भंते ! समुद्दस्स उदए
केरिसए पणत्ते?, गोयमा ! अच्छे जच्चे तणुए फालियवण्णाभे पगतीए उदगरसेणं पणत्ते ॥

३ प्रतिपत्तौ
सदृशामा-
नोऽसंख्या
द्वीपसमु-
द्राः लव-
णोदाद्यु-
दकं
उद्देशः २
सू० १८६-
१८७

॥ ३७० ॥

वरुणोदस्स णं भंते०! , गोयमा! से जहां णामए—पत्तासवेति वा खज्जूर-
 सारेति वा सुपिक्खलोतरसेति वा मेरएति वा काविसायणेति वा चंदप्पभाति वा मणसिलाति
 वा वरसीधूति वा पवरवारुणी वा अट्टपिट्टपरिणिट्ठिताति वा जंबुफलकालिया वरप्पसण्णा उक्को-
 समदप्पत्ता ईसिउट्टानलंबिणी ईसितंबच्छिकरणी ईसिवोच्छेयकरणी आसला मांसला पेसला
 वण्णेणं उववेता जाव णो तिण्ठे सम्हे, वारुणोदए इत्तो इट्टतरए चेव जाव अस्साएणं प० ।
 खीरोदस्स णं भंते! उदए केरिसए अस्साएणं पणत्ते? , गोयमा! से जहां णामए—रत्तो
 चाउरंतचक्कवट्टिस्स चाउरक्के गोखीरे पज्जत्तिमंदग्गिसुकट्ठित्ते आउत्तरखंडमच्छंडितोववेते वण्णेणं
 उववेते जाव फासेण उववेए, भवे एयारूवे सिया?, णो तिण्ठे सम्हे, गोयमा! खीरोयस्स०
 एत्तो इट्ट जाव अस्साएणं पणत्ते । घत्तोदस्स णं से जहां णामए सारतिकस्स गोघयवरस्स
 मंहे सल्लइकणियारपुप्फवण्णाभे सुकट्ठितउदारसज्झवीसंदिते वण्णेणं उववेते जाव फासेण
 य उववेए, भवे एयारूवे सिया?, णो तिण्ठे सम्हे, इत्तो इट्टयो० खोदोदस्स से जहां णामए
 उच्छण जच्चुण्डकाण हरियालपिंडराणं भेरुडछणाण वा कालपोराणं तिभागनिव्वाडियवाडगाणं
 बलवगणरजंतपरिगालियमित्ताणं जे य रसे होज्जा वत्थपरिप्पुए चाउज्जातगसुवासिते अहियपत्थे
 लहुए वण्णेणं उववेए जाव भवेयारूवे सिया?, नो तिण्ठे सम्हे, एत्तो इट्टयो०, एवं सेस-

गाणवि समुद्धानं भेदो जाव संयंभुरमणस्स, णवरि अच्छे जच्चे पत्थे जहा पुक्खरोदस्स ॥ कति णं भंते! समुद्दा पत्तेगरसा पणत्ता?, गोयमा! चत्तारि समुद्दा पत्तेगरसा पणत्ता, तंजहा—लवणे वरुणोदे खीरोदे घयोदे ॥ कति णं भंते! समुद्दा पगतीए उद्दगरसे णं पणत्ता?, गोयमा! तओ समुद्दा पगतीए उद्दगरसेणं पणत्ता, तंजहा—कालोए पुक्खरोए संयंभुरमणे, अवसेसा समुद्दा उस्सणं खोतरसा पं० समणाउसो! ॥ (सू० १८७)

‘केवइया ण’मित्यादि, कियन्तो भदन्त! जम्बूद्वीपा द्वीपाः प्रज्ञप्ताः?, जम्बूद्वीपादिनाम्ना कियन्तो द्वीपाः प्रज्ञप्ता इत्यर्थः, एवमुक्ते भगवानाह—गौतम! असङ्ख्येया जम्बूद्वीपा द्वीपाः प्रज्ञप्ताः; जम्बूद्वीपा इति नाम्नाऽसङ्ख्येया द्वीपा इति भावः, एवं लवण इति नाम्नाऽसङ्ख्येयाः समुद्राः, घातकीषण्ड इति नाम्नाऽसङ्ख्येया द्वीपाः, कालोद इति नाम्नाऽसङ्ख्येयाः समुद्राः; एवं यावत्सूर्यवरावभास इति त्रिप्रत्यवतारपत्तिनेति गम्यते, अरुणादारभ्य देवद्वीपादुर्वाक् सर्वेषामेव त्रिप्रत्यवतारतयाऽनन्तरमेवाभिधानात् समुद्राः प्रज्ञप्ताः ॥ सम्प्रति देवादीनिधिक्त्वय प्रभ्रनिर्वचनसूत्राण्याह—‘कइ णं भंते’ इत्यादि, कति भदन्त! देवद्वीपाः प्रज्ञप्ताः?, भगवानाह—गौतम! एको देवद्वीपः प्रज्ञप्तः, एवं दशाप्येते एकाकारा वक्तव्याः, तथा चाह—‘एवं जाव एगे संयंभुरमणे समुदे पन्नत्ते’ इति । ‘लवणे णं समुदे केरिसए आसाएणं पन्नत्ते?’ इत्यादीनि तु लवणकालोदपुष्करोदवरुणोदक्षीरोदघृतोदक्षोदोदविषयाणि सप्त सूत्राणि स्वयं भावनीयानि, भावार्थस्य प्रागेवाभिहितत्वात्, शेषाः समुद्रा यथा क्षोदोदः समुद्रस्तथा प्रतिपत्तव्याः, नवरं स्वयंभूरमणसमुद्रो यथा

पुष्करोदः ॥ सम्प्रति ये प्रत्येकरसा ये च प्रकृत्युदकरसास्तान् वैवित्तयेनाह—‘कइ णं भंते!’ इत्यादि, कति भदन्त! समुद्राः ‘प्रत्येकरसाः’ समुद्रान्तरैः सहासाधारणरसाः प्रज्ञप्ताः?, भगवानाह—गौतम! चत्वारः प्रत्येकरसाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—लवणोदः वरुणोदः क्षीरोदः धृतोदः, न हि लवणो वरुणोदः क्षीरोदो वाऽन्यः समुद्रो यथोक्तसः समस्ति तत एते चत्वारोऽपि प्रत्येकरसाः ॥ ‘कइ णं भित्यादि, कति भदन्त! समुद्राः प्रकृत्या उदकरसाः प्रज्ञप्ताः?, भगवानाह—गौतम! त्रयः समुद्राः प्रकृत्या उदकरसेन प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—कालोदः पुष्करोदः स्वयम्भूरमणः, अवशेषाः समुद्राः ‘उस्सन्नं’ बाहुल्येन क्षोदरसाः प्रज्ञप्ताः ॥

कति णं भंते! समुद्रा बहुमच्छकच्छभाइण्णा पणत्ता?, गोयमा! तओ समुद्रा बहुमच्छकच्छभाइण्णा पणत्ता, तंजहा—लवणे कालोए सयंभुरमणे, अवसेसा समुद्रा अप्पमच्छकच्छभाइण्णा पणत्ता समणाउसो! ॥ लवणे णं भंते! समुद्दे कति मच्छजातिकुलकोडिजोणीपमुहसयसहस्सा पणत्ता?, गोयमा! सत्त मच्छजातिकुलकोडीजोणीसमुहसतसहस्सा पणत्ता ॥ कालोए णं भंते! समुद्दे कति मच्छजाति० पणत्ता?, गोयमा! नव मच्छजातिकुलकोडीजोणी० ॥ सयंभुरमणे णं भंते! समुद्दे, अद्धतेरस मच्छजातिकुलकोडीजोणीपमुहसतसहस्सा पणत्ता ॥ लवणे णं भंते समुद्दे मच्छाणं केमहालिया सररीरोगाहणा पणत्ता गो०?, जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जतिभागं उक्कोसेणं पंचजोयणसयाइं ॥ एवं कालोए उ० सत्त जोयणसताइं ॥ सयंभुरमणे जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जति० उक्कोसेणं दस जोयणसताइं ॥ (सू० १८८)

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयनि-
रीयावृत्तिः
॥ ३७२ ॥

‘कह णं भंते!’ इत्यादि, कति भदन्त! समुद्रा बहुमत्स्यकच्छपाकीर्णाः प्रज्ञप्ताः?, भगवानाह—गौतम! त्रयः समुद्राः बहुमत्स्य-
कच्छपाकीर्णाः प्रज्ञप्ता, तद्यथा—लवणः कालोदः स्वयम्भूरमणः, अवशेषाः समुद्रा अल्पमत्स्यकच्छपाकीर्णाः प्रज्ञप्ताः न पुनर्निर्मत्स्यक-
च्छपाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण! हे आयुष्मन्! ॥ सम्प्रति लवणादिषु मत्स्यकुलकोडिपरिज्ञानार्थमाह—‘लवणे णं भंते!’ इत्यादि, लवणे
भदन्त! समुद्रे ‘कति’ किंप्रमाणानि जातिप्रधानानि कुलानि २ जातिकुलानां कोटयो जातिकुलकोटयः मत्स्यानां जातिकुलकोटयो म-
त्स्यजातिकुलकोटयस्तासां योनिप्रमुखाणि—योनिप्रवाहाणि शतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि?, इहैकस्यामपि योनौ अनेकानि जातिकुलानि भ-
वन्ति, यथा एकस्यामेव छगण्योनौ कृमिकोटिकुलमिलिकाकुलं वृश्चिककुलमित्यादि तत उक्तं योनिप्रमुखशतसहस्राणीति, भगवानाह—
गौतम! सप्त जलमत्स्यजातिकुलकोटीनां योनिप्रमुखाणि शतसहस्राणि, एवं कालोदसूत्रं स्वयम्भूरमणसूत्रमपि भावनीयं, नवरं कालोदे
नव मत्स्यजातिकुलकोटियोनिप्रमुखशतसहस्राणि, स्वयम्भूरमणसमुद्रेऽर्द्धत्रयोदश ॥ अधुना लवणादिषु मत्स्यप्रमाणमभित्थुराह—
‘लवणे णं भंते!’ इत्यादि, लवणे भदन्त! समुद्रे मत्स्यानां ‘केमहालिका’ किमहती शरीरावगाहना प्रज्ञप्ता?, भगवानाह—गौतम!
जघन्येनाकुलासङ्क्षेपभाग उत्कर्षेण पञ्च योजनशतानि ॥ एवं कालोदस्वयम्भूरमणसमुद्रविषये अपि सूत्रे भावनीये, नवरं कालोदे
उत्कर्षतः सप्त योजनशतानि स्वयम्भूरमणे योजनसहस्रम् ॥

केवतिया णं भंते! दीवसमुद्रा नामधेज्जेहिं पणत्ता?, गोयमा! जावतिया लोणे सुभा णामा सु-
भा वण्णा जाव सुभा फासा एव्वतिया दीवसमुद्रा नामधेज्जेहिं पणत्ता ॥ केवतिया णं भंते!
दीवसमुद्रा उद्धारसमएणं पणत्ता?, गोयमा! जावतिया अट्टाहज्जाणं सागरोवमाणं उद्धारसमया

३ प्रतिपत्तौ
समुद्रेषु-
मत्स्यक-
च्छपाः
सू० १८८
द्वीपोद-
धिमानं
उदेशः २
सू० १८९

॥ ३७२ ॥

एवंतिया द्वीवसमुदा उद्धारसमएणं पद्मसा ॥ (सू० १८९) द्वीवसमुदा णं भंते ! किं पुढविपरि-
 णामा आउपरिणामा जीवपरिणामा पुगलपरिणामा ? , गोथमा ! पुढविपरिणामावि आउपरिणा-
 मावि जीवपरिणामावि पुगलपरिणामावि ॥ द्वीवसमुदेसु णं भंते ! सठवपाणा सव्वभूया सव्व-
 जीवा सठवसत्ता पुढधिकाइयत्ताए जाय तसकाइयत्ताए उववणणपुढवा ? , हंता ! गोथमा ! असति
 अटुवा अणंतखुत्तो (सू० १९०) इति द्वीवसमुदा समसा ॥

‘केवइया णं भंते !’ इत्यादि, कियन्तो भवन्त ! द्वीपसमुद्रा नामधेयैः प्रज्ञप्ताः ? , यवि नाम सङ्ख्यातुमिष्यन्ते तदा कियन्तस्ते
 प्रज्ञप्ता इत्यर्थः, इयमत्र भावना—इहैकैकेन नाम्नाऽसङ्ख्येया द्वीपा असङ्ख्येयाः समुद्राः प्रोच्यन्ते अन्तितमान् देवादीन् पञ्च द्वीपान् पञ्च
 समुद्रान् मुक्त्वा, ततः सर्वसङ्ख्याया कियन्ति द्वीपसमुद्राणां नामानि ? इति, भगवानाह—गौतम ! यावन्ति लोके सामान्यतः ‘शुभानि
 नामानि’ शङ्खकलसिककलशश्रीधरसादीनि ‘शुभा वर्णाः शुभा गन्धाः शुभा रसाः शुभाः स्वर्गाः’ शुभवर्णनामानि शुभगन्ध-
 नामानि शुभरसनानामानि शुभस्पर्शानामानि, एतावन्तो द्वीपसमुद्रा नामधेयैः प्रज्ञप्ताः, एतावन्ति द्वीपसमुद्राणां नामधेयानीति भावः ॥
 सप्रत्युद्धारसागरोपमप्रमाणतो द्वीपसमुद्रपरिमाणमाह—‘केवइया णं भंते !’ इत्यादि, कियन्तो भवन्त ! द्वीपसमुद्राः ‘उद्धारिण’ उ-
 द्धारपत्योपमसागरोपमप्रमाणेन प्रज्ञप्ताः ? , भगवानाह—हे गौतम ! यावन्तोऽर्द्धतृतीयानामुद्धारसागरोपमाणां उद्धारसमयाः—एकैकेन(क)
 सूक्ष्मबालाप्रापहारसमया एतावन्तो द्वीपसमुद्रा उद्धारेण प्रज्ञप्ताः, उक्तम्—“उद्धारसागराणं भङ्गाइज्जाण जत्तिया समया । दुगुणाहु-
 गुणपथिस्थर दीवोदहि रज्जु एवइया ॥ १ ॥” ‘द्वीवसमुदा णं भंते !’ इत्यादि, । द्वीपसमुद्रा णमिति पूर्ववत् भवन्त ! किं वृषिधीपरि-

णामा अप्परिणामा जीवपरिणामाः पुद्गलपरिणामाः?, भगवानाह-गौतम ! पृथिवीपरिणामा अपि अप्परिणामा अपि जीवपरिणामा अपि पुद्गल परिणामा अपि, पृथ्व्यब्जजीवपुद्गलपरिणामासकलात्सर्वद्वीपसमुद्राणाम् ॥ 'दीवसमुद्रेषु णं भंते ! सव्वपाणा सव्वभूया' इत्यादि, द्वीपसमुद्रेषु णमिति पूर्ववत् सर्वेष्वपि गम्यते भदन्त ! सर्वे 'प्राणाः' द्वीन्द्रियादयः सर्वे 'भूताः' तरवः सर्वे 'जीवाः' पञ्चेन्द्रियाः सर्वे 'सत्त्वाः' पृथिव्यादयः उत्पन्नपूर्वाः?, भगवानाह-गौतम ! असकृदुत्पन्नपूर्वा अथवाऽनन्तकृत्वः, सर्वेषामपि सांव्यवहारिकराशयन्तर्गतानां जीवानां सर्वेषु स्थानेषु प्रायोऽनन्तश उत्पादात् ॥ तदेवं द्वीपसमुद्रवक्तव्यता रता ॥ सम्प्रति द्वीपसमुद्राणां पुद्गलपरिणामत्वात् तेषां च पुद्गलानां विशिष्टपरिणामपरिणतानामिन्द्रियग्राह्यत्वादिन्द्रियविषयपुद्गलपरिणाममाह—

कतिविहे णं भंते इंदियविसए पोग्गलपरिणामे पणत्ते?, गोयमा! पंचविहे इंदियविसए पोग्गलपरिणामे पणत्ते, तंजहा—सोत्तंदियविसए जाव फासिंदियविसए णं भंते! पोग्गलपरिणामे कतिविहे पणत्ते?, गोयमा! दुविहे पणत्ते, तंजहा—सुद्धिभसइपरिणामे य दुद्धिभसइपरिणामे य, एवं चक्खिंदियविसयादिहिवि सुरूवपरिणामे य दुरुवपरिणामे य । एवं सुरभिगंधपरिणामे य दुरभिगंधपरिणामे य, एवं सुरसपरिणामे य दूरसपरिणामे य, एवं

१ यद्यपि नात्र तृतीयप्रतिपत्तिसमाप्तिस्त्वकं किञ्चित् तथापि अग्रे ज्योतिष्कवक्तव्यतापूर्वौ चतुर्थप्रतिपत्तौ ज्योतिष्क उद्देशक इति वैमानिकाधिकारसपूर्वौ च चतुर्थप्रतिपत्तौ वैमानिकाख्य उद्देशक इति च सूचनात् गम्यते यदुत अत्र तृतीयप्रतिपत्ति समाप्ता, यद्वा तत्र चतुर्विधानां प्रतिपत्तियां सा चतुर्थप्रतिपत्तिरिति व्याख्येयं, यत प्रतिपादयिष्यति तदनन्तरं पृथ्विजजीवप्रतिपादनमव्याश्रुत्व्यां प्रतिपत्तेरारम्भं, अन्यद्वोषमविरोधि कारण सुषीभिः ।

सुफासपरिणामे य दुफासपरिणामे य ॥ से नूनं भंते ! उच्चावएसु सदपरिणामेसु उच्चावएसु रूव-
परिणामेसु एवं गंधपरिणामेसु रसपरिणामेसु फासपरिणामेसु परिणममाणा पोगगला परिणमं-
तीति वत्तव्वं सिया?, हंता गोयमा ! उच्चावएसु सदपरिणामेसु परिणममाणा पोगगला परि-
णमंतित्ति वत्तव्वं सिया, से नूनं भंते ! सुब्भिसद्दा पोगगला दुब्भिसद्दात्ताए परिणमंति दु-
ब्भिसद्दा पोगगला सुब्भिसद्दात्ताए परिणमंति?, हंता गोयमा ! सुब्भिसद्दा दुब्भिसद्दात्ताए परिण-
मंति दुब्भिसद्दा सुब्भिसद्दात्ताए परिणमंति, से नूनं भंते ! सुरुवा पुगगला दूरुवत्ताए परिणमंति
दुरुवा पुगगला सुरुवत्ताए?, हंता गोयमा!, एवं सुब्भिसद्दा पोगगला दुब्भिसद्दात्ताए परि-
णमंति दुब्भिसद्दा पोगगला सुब्भिसद्दात्ताए परिणमंति?, हंता गोयमा! एवं सुफासा दुफास-
त्ताए?, सुरसा दूरसत्ताए?, हंता गोयमा ! ॥ (सू० १९१)

‘कइविहे णं भंते !’ इत्यादि, कतिविधो भदन्त ! इन्द्रियविषयः पुद्गलपरिणामः प्रज्ञप्तः?, भगवानाह—गौतम ! पञ्चविध इन्द्रिय-
विषयः पुद्गलपरिणामः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—श्रोत्रेन्द्रियविषय इत्यादि सुगमं, ‘सुब्भिसद्दपरिणामे’ इति शुभः शब्दपरिणामः ‘दुब्भिस-
द्दपरिणामे’ इति अशुभः शब्दपरिणामः ॥ ‘से नूनं भंते !’ इत्यादि, अथ ‘नूनं’ निश्चितमेतद् भदन्त ! ‘उच्चावचैः’ उत्तमाधमैः
शब्दपरिणामैर्यावत्स्पर्शपरिणामैः परिणमन्तः पुद्गलाः परिणमन्तीति वक्तव्यं स्यात्?, परिणमन्तीति ते वक्तव्या भवेयुरित्यर्थः, भगवा-
नाह—‘हन्ता गोयमा !’ इत्यादि, हन्तेति प्रत्यवधारणे स्यादेव वक्तव्यमिति भावः, परिणामस्य यथावस्थितस्य भावात्, तथा तथा

द्रव्यक्षेत्रादिसामग्रीशक्तत्तद्रूपास्कन्दनं हि परिणामः, स च तत्रास्तीति न कश्चित्तथाऽभिधाने दोषः ॥ 'से णूणं भंते!' इत्यादि, अथ 'नूनं' निश्चितमेतद् भदन्त ! 'शुभशब्दाः' शुभशब्दरूपाः पुद्गला अशुभशब्दतया परिणमन्ति अशुभशब्दा वा पुद्गलाः शुभशब्दतया ? भगवानाह-हन्त गौतम ! इत्यादि सुप्रतीतं, एतेन सान्वयं परिणाममाह, अन्यथा तद्यो(दयो) गादसतः सत्ताऽनुपपत्ते र-तिप्रसङ्गात् ॥ एवं रूपरसगन्धस्पर्शेष्वव्यासीयाभिलाषेन द्वौ द्वावालापकौ वक्तव्यौ ॥

देवे णं भंते! महिह्वीए जाव महाणुभागे पुब्बामेव पोग्गलं खवित्ता पभू तमेव अणुपरिवट्टित्ताणं गिण्हत्तए?, हंता पभू, से केण्ठे णं भंते! एवं बुच्चति—देवे णं महिह्वीए जाव गिण्हत्तए?, गो-यमा! पोग्गले खित्ते समाणे पुब्बामेव सिग्घगती भवित्ता तओ पच्चा मंवगती भवति, देवे णं महिह्वीए जाव महाणुभागे पुब्बामेव सिग्घगती सीहगती (तुरिए तुरियगती) भेष से तेण्ठेणं गोयमा! एवं बुच्चति जाव एवं अणुपरियट्टित्ताणं गेण्हत्तए ॥ देवे णं भंते! महिह्वीए बाहिरए पो-ग्गले अपरियाहत्ता पुब्बामेव धालं अच्छित्ता अमेत्ता पसुं गंठित्तए?, नो इण्ठे समंठे?, देवे णं भंते! महिह्वीए बाहिरए पुग्गले अपरियाहत्ता पुब्बामेव धालं छित्ता भित्ता पभू गंठित्तए?, नो इण्ठे समंठे?, देवे णं भंते! महिह्वीए बाहिरए पुग्गले परियाहत्ता पुब्बामेव धालं अच्छित्ता अभित्ता पभू गंठित्तए?, नो इण्ठे समंठे?, देवे णं भंते! महिह्वीए जाव महाणुभागे बाहिरे पोग्गले परियाहत्ता पुब्बामेव धालं छित्ता भित्ता पभू गंठित्तए?, हंता पभू, तं चेष णं गंठि छउमरथे ण जाणति

ण पासति एवंसुहुमं च णं गढिया ३, देवे णं भंते! महिद्धीए पुव्वामेव बालं अच्छेत्ता अभेत्ता
 पम् दीहिकरित्तए वा हस्सीकरित्तए वा?, नो तिण्ढे समडे ४, एवं चत्तारिवि गमा, पढमबिइय-
 भंगेसु अपरियाइत्ता एगंतरियगा अच्छेत्ता अभेत्ता, सेसं तहेव, तं चेव सिद्धिं छउमत्थे ण
 जाणति ण पासति एसुहुमं च णं दीहिकरेज्ज वा हस्सीकरेज्ज वा ॥ (सू० १९२)

‘देवे णं भंते!’ इत्यादि, देवो भदन्त! महद्धिकः यावत्कारणात् महाद्युतिको महायशा महानुभागा इति परिग्रहः
 एषां व्याख्यानं पूर्ववत्, पूर्वमेव ‘पुद्गलं’ लक्ष्मणिकं प्रयत्नेनेति गम्यते क्षिस्वा ‘प्रसुः’ समर्थस्तमेव पुद्गलं क्षिप्तं भूमावपतितं सन्तम्
 ‘अनुपरिवर्त्य’ प्रादक्षिण्येन परिभ्रम्य ग्रहीतुम्?, भगवानाह—हन्त! प्रसुः, देवस्य प्रभूतशक्तिकत्वात् ॥ एतदेव जिज्ञासिधुः पृच्छति
 —‘से केणट्टेणं भंते!’ इत्यादि, (प्रभसूत्रं सुगमं) भगवानाह—गौतम! पुद्गलः क्षिप्तः सन् पूर्वमेव शीघ्रगतिर्भवति प्रयत्नजनितसं-
 स्कारस्यातितीव्रत्वात्, पश्चान्मन्दगतिः संस्कारस्य मन्दमन्दतया भवनात्, देवः पुनः पूर्वमपि पश्चादपि च शीघ्र उत्साहविशेषेण
 शीघ्रगतिः साक्षाच्छीघ्रगमनेन, एतदेव व्याचष्टे—त्वरितस्त्वरितगतिर्भवतीति, ‘से एणट्टेण’मित्याद्युपसंहारवाक्यं गतार्थम् ॥ ‘देवे
 णं भंते!’ इत्यादि, देवो भदन्त! महद्धिको यावन्महानुभागे बाह्यान् पुद्गलान् ‘अपर्यादाय’ अगृहीत्वा बालं अच्छिस्वा अभिस्वा
 तदवस्थमेव सन्तमिति भावः तच्छरीरस्य मनागपि विक्रियामनापादेति तात्पर्यार्थः प्रसुः ‘ग्रन्थयित्तुं’ दृढबन्धनबद्धीकर्तुम्?, भगवान्-
 नाह—नोयमर्थः समर्थः, बाह्यपुद्गलानादानेन तच्छरीरस्य मनागपि विक्रियानापादने बन्धनस्य कर्तुमशक्यत्वात्, एतेन देवोऽप्यनिब-
 न्धनां क्रियां न करोति, विशिष्टसामर्थ्यस्यापि निबन्धनविषयत्वादित्यावेदितं । द्वितीयसूत्रे बालं छिस्वा भिस्वेति विशेषः, शेषं तथैव,

भीषीवा-
भीषामि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ ३७५ ॥

अत्रापि प्रथयितुमशक्तिः उभयकारणजन्यस्य कार्यस्यैकतरस्यापि कारणस्थाभावेऽभावात् । तृतीयसूत्रे बाह्यान् पुद्गलान् पर्यादाय बाल-
मच्छित्त्वाऽभिस्त्विति विशेषः । चतुर्थे बाह्यान् पुद्गलानादाय बालं छित्त्वा भिस्त्विति विशेषः, अत्र प्रथयितुं प्रभुरिति वक्तव्यं, कारण-
सामग्र्यस्य सम्भवात्, तं च ग्रन्थि छद्मस्थो मनुष्यो न जानाति न पश्यति, किमुक्तं भवति?—स बालोऽप्यो वा तदस्थाः पुरुषोऽन्त-
तिशयी न जानाति ज्ञानेन न पश्यति चक्षुषा 'एवं खलु सुहृमं च णं गढेज्जा' एवं खलु सूक्ष्मं देवो प्रथयेत् ॥ एवं बालदीर्घहस्वीक-
रणविषयाण्यपि चत्वारि सूत्राणि भावनीयानि नवरं 'तं च णं सिद्धि'मिति, तां—हस्वीकरणसिद्धिं दीर्घाकरणसिद्धिं वा, शेषं प्रतीतम् ॥
देवसामर्थ्यप्रत्यासत्तयैव ज्योतिष्कावधिकृत्याह—

अत्थि णं भंते ! चंदिमसूरियाणं हिट्ठिपि तारारूवा अणुपि तुल्लावि समंपि तारारूवा अणुपि
तुल्लावि उप्पिपि तारारूवा अणुपि तुल्लावि?, हंता अत्थि, से केणट्ठेणं भंते! एवं बुच्चति—
अत्थि णं चंदिमसूरियाणं जाव उप्पिपि तारारूवा अणुपि तुल्लावि?, गोयमा! जहा जहा णं
तेसिं देवाणं तवनियमंभचेरवासाहं [उक्कडाहं] उस्सियाहं भवंति तथा तथा णं तेसिं देवाणं
एयं पण्णायति अणुत्ते वा तुल्लत्ते वा, से एण्णट्ठेणं गोयमा! अत्थि णं चंदिमसूरियाणं उप्पिपि
तारारूवा अणुपि तुल्लावि० ॥ (सू० १९३) एगमेगस्स णं चंदिमसूरियस्स—अट्ठासीतिं च गहा
अट्ठावीसं च होइ नक्खत्ता । एगससीपरिवारो एत्तो ताराण वोच्छामि ॥ १ ॥ छावट्टिसहस्साहं-
णव चेव सयाहं पंचसयराहं । एगससीपरिवारो ताराणकोडिकोडीणं ॥ २ ॥ (सू० १९४)

३ प्रतिपत्तौ
चन्द्रादेर-
धःसमोप-
रिताराः
सू० १९३
ग्रहादिपुं,
रिवारः
उद्देशः २
सू० १९४
॥ ३७५ ॥

'अत्थि णं भंते ! चंदिमसूरियाण'मित्यादि, अस्ति भदन्त ! चन्द्रसूर्याणां सामान्यतो बहुवचनं, हिट्ठिपि—क्षेत्रापेक्षयाऽथस्तना अपि 'तारारूपाः' तारारूपविमानाधिष्ठातारो देवा द्युतिविभवलेख्यादिकमपेक्ष्य केचिदणवोऽपि हीना अपील्यर्थः; केचित्तुल्या अपि, तथा समपि चन्द्रविमानैः सूर्यविमानैश्च क्षेत्रापेक्षया समश्रेण्यपि व्यवस्थितास्तारारूपाः देवाः ताश्चन्द्रसूर्याणां देवानां द्युतिविभवादिक्मपेक्ष्य केचिदणवोऽपि केचित्तुल्या अपि तथा चन्द्रविमानानां सूर्यविमानानां चोपर्यपि ये व्यवस्थितास्तारारूपा देवास्तेऽपि चन्द्रसूर्याणां देवानां द्युतिविभववादिक्मपेक्ष्य केचिदणवोऽपि केचित्तुल्या अपि ? , भगवानाह—'हन्ता अत्थि' यदेतत्त्वया पृष्टं तत्सर्वं तथैवास्ति ॥ एवमुक्ते पुनः प्रश्नयति—'से केणट्टेणं भंते ! एवं बुच्चति अत्थि णं चंदिमसूरियाण'मित्यादि, भगवानाह—नौतम ! 'जहा जहा ण'मित्यादि, यथा यथा णमिति वाक्यालङ्कारे तेषां देवानां—तारारूपविमानाधिष्ठातृणां प्राग्भवे तपोनियमब्रह्मचर्याणि 'उत्सृतानि' उल्लुष्टानि भवन्ति, तत्र तपो—नमस्कारसहितादि नियमस्तु—अहिंसादि ब्रह्मचर्यं—वस्तिनिरोधादि उत्सृतानीत्युपलक्षणं तेन यथा यथाऽनुत्सृतान्यपि द्रष्टव्यं, अन्यथाऽणुत्वायोगात्, तथा तथा तेषां देवानां तस्मिन् तारारूपविमानाधिष्ठातृभवे एवं प्रज्ञायते, तद्यथा—अणुत्वं तुल्यत्वं चेति, 'से एणट्टेण'मित्यादि, किमुक्तं भवति ?—यैः प्राग्भवे तपोनियमब्रह्मचर्याणि मन्दानि कृतानि ते तारारूपविमानाधिष्ठातृदेवभवमनुप्राप्तान् चन्द्रसूर्येभ्यो देवेभ्यो द्युतिविभववादिक्मपेक्ष्य हीना भवन्ति, यैस्तु भवान्तरे तपोनियमब्रह्मचर्याणि अत्युत्कटान्यासेवितानि ते तारारूपविमानाधिष्ठातृरूपं देवभवमनुप्राप्ता द्युतिविभववादिक्मपेक्ष्य चन्द्रसूर्येदेवैः सह समाना भवन्ति, न चैतदनुपपन्नं, दृश्यन्ते हि मनुष्यलोके केचित् जन्मान्तरोपचिततथाविधपुण्यप्राग्भारा राजत्वमप्राप्ता अपि राज्ञा सह तुल्यविभवा इति ॥ 'एगमेगस्स णं भंते ! चंदिमसूरियस्से'त्यादि, एकैकस्य भदन्त ! चन्द्रसूर्यस्य, अनेन च पदेन यथा नक्षत्रादीनां चन्द्रः स्वामी तथा सूर्योऽपि, तस्यापी-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ ३७६ ॥

न्द्रत्वाद् (ते) द्युतिं ख्यापयन्ति, कियन्ति नक्षत्राणि परिवारः प्रज्ञप्तः?, कियन्तो महाप्रहा-अद्धारकादयः परिवारः प्रज्ञप्तः?, कियत्यस्ता-
रागणकोटीकोट्यः परिवारः प्रज्ञप्तः?, इह भूयान् पुस्तकेषु वाचनाभेदो गलितानि च सूत्राणि बहुषु पुस्तकेषु ततो यथाऽवस्थितवा-
चनाभेदप्रतिपत्त्यर्थं गलितसूत्रोद्धरणार्थं चैवं सुगमान्यपि विव्रियन्ते, भगवानाह-गौतम! एकैकस्य चन्द्रसूर्यस्याष्टाविंशतिर्नक्षत्राणि
परिवारः प्रज्ञप्तः, अष्टाशीतिर्महाप्रहाः परिवारः प्रज्ञप्तः। 'छात्रद्विसहस्साइं' इति गाथा, पट्पष्टिः सहस्राणि नव चैत्र शतानि पञ्च-
सप्ततानि एकशशिपरिवारस्तारागणकाटीकोटीनां, कोटीकोटीति कोट्या एव सञ्ज्ञा, ततस्तारागणकोटीनामिति द्रष्टव्यम् ॥

जंबूद्वीवे णं भन्ते! दीवे मंदरस्स पन्वयस्स पुरच्छिमिच्छाओ चरिमंताओ केवतियं अयाथाए जो-
तिसं चारं चरति?, गोयमा! एक्कारसहिं एक्कवीसेहिं जोयणसएहिं अयाथाए जोतिसं चारं च-
रति, एवं दक्खिण्णिच्छाओ पच्चत्थिमिच्छाओ उत्तरिच्छाओ एक्कारसहिं एक्कवीसेहिं जोयण० जाव
चारं चरति ॥ लोगंताओ भन्ते! केवतियं अयाथाए जोतिसे पणसे?, गोयमा! एक्कारसहिं ए-
क्कारेहिं जोयणसतेहिं अयाथाए जोतियं अयाथाए जोतिसे पणत्ते ॥ इमीसे णं भन्ते! रयणप्पभाए पुढधीए बहु-
समरमणिज्जाओ भूमिभागाओ केवतियं अयाहाए सब्वहेट्टिल्ले तारारूवे चारं चरति? केवतियं अया-
थाए सब्वउवरिल्ले तारारूवे चारं चरति?, गोयमा! इमीसे णं रयणप्पभाए पुढधीए बहुसमरम-
णि० सत्ताहिं णउएहिं जोयणसतेहिं अयाहाए जोतिसं (सञ्च) हेट्टिल्ले तारारूवे चारं चरति, अट्टहिं

३ प्रतिपत्तौ
मेरुलोका-
न्तररस्प-
रावाधाः
उद्देशः ३
सू० १९५

॥ ३७६ ॥

जोयणसतेहिं अबाधाए सूरविमाणे चारं चरति, अट्टहिं असीएहिं जोयणसतेहिं अबाधाए चंद-
विमाणे चारं चरति, नवहिं जोयणसएहिं अबाहाए सव्वउवरिल्ले ताराख्वे चारं चरति ॥ स-
व्वहेट्टिमिल्लाओ णं भंते! ताराख्वाओ केवतियं अबाहाए सूरविमाणे चारं चरइ? केवइयं
अबाहाए चंदविमाणे चारं चरइ? केवतियं अबाहाए सव्वउवरिल्ले ताराख्वे चारं चरइ?, गो-
यमा! सव्वहेट्टिल्लाओ णं दसहिं जोयणेहिं सूरविमाणे चारं चरति णउतीए जोयणेहिं अबा-
धाए चंदविमाणे चारं चरति दसुत्तरे जोयणसते अबाधाए सव्वोपरिल्ले ताराख्वे चारं चरइ ॥
सूरविमाणाओ णं भंते! केवतियं अबाधाए चंदविमाणे चारं चरति? केवतियं सव्वउवरिल्ले
ताराख्वे चारं चरति?, गोयमा! सूरविमाणाओ णं असीए जोयणेहिं चंदविमाणे चारं चरति,
जोयणसय अबाधाए सव्वोवरिल्ले ताराख्वे चारं चरति ॥ चंदविमाणाओ णं भंते! केवतियं
अबाधाए सव्वउवरिल्ले ताराख्वे चारं चरति?, गोयमा! चंदविमाणाओ णं वीसाए जोयणेहिं
अबाधाए सव्वउवरिल्ले ताराख्वे चारं चरइ, एवामेव सपुव्वावरेणं दसुत्तरसतजोयणबाहल्ले
तिरियमसंखेज्जे जेतिसविसए पणत्ते ॥ (सू० १९५) जंबूदीवे णं भंते! कयरे णक्खत्ते सव्व-
डिंभतरिल्लं चारं चरति? कयरे नक्खत्ते सव्ववाहिरिल्लं चारं चरइ? कयरे नक्खत्ते सव्वउवरिल्लं
चारं चरति? कयरे नक्खत्ते सव्वहिट्ठिल्लं चारं चरति?, गोयमा! जंबूदीवे णं दीवे अभी-

इन्कखत्ते सव्वविंभतरिहं चारं चरति मूले णक्खत्ते सव्ववाहिरिहं चारं चरइ साती णक्खत्ते
सव्वोवरिहं चारं चरति भरणीणक्खत्ते सव्वहेट्ठिहं चारं चरति ॥ (सू० १९६)

‘जंबूदीवे ण’मित्यादिः जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य सकलतिर्यग्लोकमध्यवर्तिनं कियत्क्षेत्रमवाधया सर्वतः कृत्वा ‘ज्योतिषं’
ज्योतिष्क्रं ‘चारं चरति’ मण्डलगत्या परिभ्रमति?, भगवानाह—नौतम! एकादश योजनशतानि ‘एकविंशानि’ एकविंशल्यधिकानि
अवाधया ज्योतिषं चारं चरति, किमुक्तं भवति?—मेरोः सर्वत एकादश योजनशतान्येकविंशल्यधिकानि मुक्त्वा तदनन्तरं चक्रवाल-
तया ज्योतिष्क्रं चारं चरति ॥ ‘लोगंताओ णं भंते!’ इत्यादि, लोकान्तादूर्वागु णमिति वाक्यालङ्कारे भदन्त! कियत्क्षेत्रमवाधया
अपान्तराले कृत्वा ज्योतिषं प्रहस्रम्?, भगवानाह—नौतम! एकादश योजनशतानि ‘एकादशानि’ एकादशोत्तराण्यवाधया कृत्वा ज्यो-
तिषं प्रहस्रम् ॥ ‘इमीसे णं भंते!’ इत्यादि, ‘अस्यां’ यत्र वयं व्यवस्थिता रत्नप्रमायां पृथिव्यां बहुसमरमणीयात् भूमिमागात् आ-
रभ्य कियदवाधया कृत्वाऽधस्तनं तारारूपं ज्योतिषं चारं चरति?, कियदवाधया कृत्वा सूर्यविमानं चारं चरति?, कियदवाधया
कृत्वा चन्द्रविमानं, कियदवाधया कृत्वोपरितनं तारारूपं ज्योतिषं चारं चरति?, भगवानाह—नौतम! सप्त योजनशतानि नवत्यधि-
कान्यवाधया कृत्वाऽधस्तनं तारारूपं चारं चरति, अष्ट योजनशतान्यवाधया कृत्वा सूर्यविमानं, अष्टौ योजनशतान्यशीतान्यवाधया
कृत्वा चन्द्रविमानं, नव योजनशतानि पूर्णान्यवाधया कृत्वोपरितनं तारारूपं ज्योतिषं चारं चरति ॥ ‘(सव्व) हेट्ठिआओ णं भंते!’
इत्यादि, अधस्तनाद् भदन्त! तारारूपात् कियदवाधया कृत्वा सूर्यविमानं चारं चरति? कियदवाधया कृत्वा चन्द्रविमानं चारं चरति?
इत्यादि, अधस्तनाद् भदन्त! तारारूपात् कियदवाधया कृत्वा सूर्यविमानं चारं चरति, तत एवाधस्तनात्तारा-

रूपाग्रवतिं योजनान्यबाधया कृत्वा चन्द्रविमानं तत एवाधस्तनातारारूपाद्दशोत्तरं योजनशतमबाधया कृत्वोपरितनं तारारूपं ज्योतिषं चारं चरति ॥ 'सूरविमाणाओ णं भंते!' इत्यादि, सूर्यविमानाद् भदन्त! कियद्वाधया कृत्वा चन्द्रविमानं चारं चरति?, कियद्वाधयोपरितनं तारारूपम्?, भगवानाह—गौतम! अशीतिं योजनान्यबाधया कृत्वा चन्द्रविमानाद्भदन्त! कियद्वाधया कृत्वोपरितनं तारारूपं चारं चरति?, भगवानाह—गौतम! विशतियोजनान्यबाधया कृत्वोपरितनं तारारूपं चारं चरति ॥ 'जंबूद्वीवे णं भंते!' इत्यादि, जम्बूद्वीपे भदन्त! द्वीपे कतरत्, 'बहूनां प्रश्ने डतमश्चे'ति बहूनामपि निदर्शये डतरः; नक्षत्रं सर्वाभ्यन्तरं—सर्वेषामन्येषां नक्षत्राणामभ्यन्तरं 'चारं' मण्डलगत्या परिभ्रमणं चरति?, कतरत् नक्षत्रं 'सर्वबाह्यं' सर्वेषां नक्षत्राणां वहिर्वर्तिनं चारं 'चरति' प्रतिपद्यते?, कतरत् नक्षत्रं 'सर्वोपरितनं' सर्वेषां नक्षत्राणामुपरितनं चारं चरति?, कतरत् नक्षत्रं सर्वाधस्तनं चारं चरति?, भगवानाह—गौतम! अभिजिन्नक्षत्रं सर्वाभ्यन्तरं चारं चरति, मूलः पुनर्नक्षत्रं सर्वबाह्यं चारं चरति, स्वातिर्नक्षत्रं सर्वोपरितनं चारं चरति, भरणीनक्षत्रं सर्वाधस्तनं चारं चरति, उरुश्च—'सव्वडिंभतरऽभीई मूलो पुण सव्वबाहिरो होइ । सव्वोवरिं तु साई भरणी पुण सव्वहेड्डिलिया ॥ १ ॥'

चंद्रविमाणे णं भंते! किंसंठिते पणत्ते?, गोयमा! अद्धकविट्ठगसंठाणसंठिते सव्वफालितामए अब्भुगतमूसितपहसिते वणणओ, एवं सूरविमाणेवि नखलत्तविमाणेवि ताराविमाणेवि अद्धकविट्ठसंठाणसंठिते ॥ चंद्रविमाणे णं भंते! केवतियं आयामविक्खंभेणं? केवतियं परिक्खेवेणं?

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ ३७८ ॥

केवर्तियं बाहल्लेणं पणत्ते?, गोयमा! छप्पन्ने एगसट्ठिभागे जोयणस्स आयामविकखंभेणं तं ति-
गुणं सविसेसं परिवखेवेणं अट्ठावीसं एगसट्ठिभागे जोयणस्स बाहल्लेणं पणत्ते ॥ सूखविमाण-
स्सवि सच्चेव पुच्छा, गोयमा! अड्यालीसं एगसट्ठिभागे जोयणस्स आयामविकखंभेणं तं ति-
गुणं सविसेसं परिवखेवेणं चउवीस एगसट्ठिभागे जोयणस्स बाहल्लेणं पन्नत्ते ॥ एवं गहविमा-
णेवि अद्धजोयणं आयामविकखंभेणं सविसेसं परि० कोसं बाहल्लेणं ॥ णक्खत्तविमाणेणं कोसं
आयामविकखंभेणं तं तिगुणं सविसेसं परि० अद्धकोसं बाहल्लेणं प० ताराविमाणे अद्धकोसं
आयामविकखंभेणं तं तिगुणं सविसेसं परि० पंचधणुसयाइं बाहल्लेणं पणत्ते ॥ (सू० १९७)

‘बंदविमाणे णं भंते!’ इत्यादि, चन्द्रविमानं भदन्त! ‘किंसंस्थितं’ किमिव संस्थितं २ प्रज्ञप्तम्?, भगवानाह—गौतम! ‘अर्द्धक-
पिस्थंसंस्थानसंस्थितम्’ उत्तानीकृतमर्द्धकपिस्थं तस्येव यत् संस्थानं तेन संस्थितमर्द्धकपिस्थसंस्थानसंस्थितं, आह—यदि चन्द्रविमान-
मुत्तानीकृतमर्द्धकपिस्थसंस्थानसंस्थितं तत् उदयकालेऽस्तमयकाले वा यदिवा तिर्यक् परिभ्रमत् पौर्णमास्यां कस्मात्तदर्द्धकपिस्थफलाकारं
नोपलभ्यते?, कामं शिरस उपरि वर्तमानं वर्तुलमुपलभ्यते, अर्द्धकपिस्थस्य शिरस उपरि दूरमवस्थापितस्य परभागादर्शनतो वर्तुल-
तया दृश्यमानत्वात्, उच्यते, इहार्द्धकपिस्थफलाकारं चन्द्रविमानं न सामस्येन प्रतिपत्तव्यं, किन्तु तस्य विमानस्य पीठं, तस्य च
पीठस्योपरि चन्द्रदेवस्य—ओतिश्चक्रराजस्य प्रासादः, स च प्रासादस्तथा कथञ्चनापि व्यवस्थितो यथा पीठेन सह भूयान् वर्तुल आ-
कारो भवति, स च दूरभावादिकान्ततः समवृत्ततया जनाना प्रतिभासते ततो न कश्चिद्दोषः, न चैतत् स्वमनीषिकाया विजृम्भितं,

३ प्रतिपत्तौ
चन्द्रादि-
संस्थाना-
यामादि
उद्देशः २
सू० १९७

॥ ३७८ ॥

यत एतदेव जिनभद्रगणिक्षमाश्रमणेन विशेषणवत्यामाक्षेपपुरस्सरमुक्तम्—“अद्भकविद्वागारा उदयतथमणंमि कह न दीसंति । स-
 सिस्सूराण विमाणा तिरियक्खेत्ते ठियाणं च ? ॥ १ ॥ उत्ताणद्धकविद्वागारं पीढं तदुवरिं च पासाओ । वट्टालेखेण ततो समवट्ठं दूर-
 भावातो ॥ २ ॥” तथा सर्व-निरवशेषं स्फटिकविशेषमणिमयं सर्वस्फटिकमयं तथाऽभ्युद्गता-आभिमुख्येन सर्वतो विनिर्गता उ-
 त्सृताः-प्रबलतया सर्वासु दिक्षु प्रसृता या प्रभा तथा सितं अभ्युद्गतोत्सृतप्रभासितं, यावत्करणात् ‘विविहमणिरयणमन्तिचित्ते वा-
 उद्भुयविजयवेजयन्तीपडागच्छतातिष्ठत्तकलि ए तुंगे गगणतलमणुलिहंतसिहरे जालंतरयणपंजलोम्मीलियमणिकणगथूभियागे वियसि-
 यसयवत्पुंडरीयतिलगरयणद्धचंदचित्ते अंतो बहि च सण्हे तवणिज्जवालुयापत्थडे सुहफासे सस्सिरीयरूवे पासाईए दरिसणिल्ले अभि-
 रूवे पडिरूवे’ इति, तत्र विविधा-अनेकप्रकारा मणयः-चन्द्रकान्तादयो रत्नानि च-कर्कतनादीनि तेषां भक्तयो-विच्छित्तिविशेषास्ता-
 भिश्रित्रं-अनेकरूपवद् आश्चर्यवद्वा विविधमणिरत्नभक्तिचित्रं, तथा वातोद्भूता-वायुकम्पिता विजयः-अभ्युदयस्तत्संसूचिका वैजय-
 न्त्यभिधानाः पताका विजयवैजयन्त्यः, अथवा विजया इति वैजयन्तीनां पार्श्वकर्णिका उच्यन्ते तत्प्रधाना वैजयन्त्यो विजयवैजयन्त्यः-
 पताकास्ता एव विजयवर्जिता वैजयन्त्यः, छत्रातिच्छत्राणि-उपर्युपरिस्थितातपत्राणि तैः कलितं वातोद्भूतविजयवेजयन्तीपताकाकलितं
 तुङ्गं-उष्मत् अत एव ‘गगणतलमणुलिहंतसिहरे’ गगनतलमणुलिखद्-अभिलङ्घयद् गगनतलानुलिखच्छिखरं, तथा जालानि-जालकानि
 तानि च भवनभित्तिषु लोके प्रतीतानि तदन्तरेषु विशिष्टशोभानिमित्तं रत्नानि यत्र तज्जालान्तररत्नं, सूत्रे चात्र प्रथमैकवचनलोपो
 द्रष्टव्यः, तथा पञ्जराद् उन्मीलितमिव-बहिष्कृतमिव पञ्जरोन्मीलितमिव, यथा हि किल किमपि वस्तु पञ्जराद्-वंशादिमयप्रच्छा-
 दनविशेषाद् बहिष्कृतमत्यन्तमविनष्टच्छायत्वात् शोभते तथा तदपि विमानमिति भावः, तथा मणिकनकानां सम्बन्धिनी स्तूपिका-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयनि-
रीयावृत्तिः

॥ ३७९ ॥

शिखरं यस्य तत् मणिकनकसूपिकाकं, तथा विकसितानि यानि शतपत्राणि पुण्डरीकाणि च द्वारादौ प्रतिकृतित्वेन स्थितानि तिल-
काश्च-भित्त्यादिषु पुण्ड्राणि रत्नमयाश्चार्द्धचन्द्रौ द्वारादिषु तैश्चित्रं विकसितशतपत्रपुण्डरीकतिलकरत्नार्द्धचन्द्रचित्रम्, 'अतो वहिं च सण्ठे'
इत्यादि अश्वनपर्वतोपरिसिद्धायतनद्वारवत्, 'एवं सूरविमाणेवी'त्यादि, एवं-चन्द्रविमानमपि सूर्यविमानमपि वक्तव्यं ग्रहविमानमपि
नक्षत्रविमानमपि ताराविमानमपि, ज्योतिर्विमानानां प्राय एकरूपत्वात् ॥ 'चंद्रविमाणे गं भंते!' इत्यादि, चन्द्रविमानं भदन्त! किय-
दायामविष्कम्भेन कियत्परिक्षेपेण कियद्वाहल्येन प्रज्ञप्तम्?, भगवानाह-गौतम! पट्पञ्चाशतमेकपट्टिभागान् योजनस्यायामविष्कम्भेन,
तदेवायामविष्कम्भमानं त्रिगुणं सविशेषं परिक्षेपेण, अष्टाविंशतिमेकपट्टिभागान् योजनस्य बाहल्येन प्रज्ञप्तम् ॥ 'सूरविमाणे गं भंते!'
इत्यादि प्रश्नसूत्रं प्राग्वत्, भगवानाह-गौतम! अष्टचत्वारिंशतमेकपट्टिभागान् योजनस्यायामविष्कम्भेन, तदेवायामविष्कम्भमानं त्रि-
गुणं सविशेषं परिक्षेपेण, चतुर्विंशतिमेकपट्टिभागान् योजनस्य बाहल्येन ॥ 'ग्रहविमाणे गं भंते!' इत्यादि प्रश्नसूत्रं तथैव, भगवा-
नाह-गौतम! अर्द्धयोजनमायामविष्कम्भेन तदेवार्द्धयोजनं त्रिगुणं सविशेषं परिक्षेपेण क्रोशं बाहल्येन ॥ 'नक्खत्तविमाणे गं
भंते!' इत्यादि प्रश्नसूत्रं तथैव, भगवानाह-गौतम! क्रोशमेकमायामविष्कम्भेन तदेवायामविष्कम्भपरिमाणं त्रिगुणं सविशेषं परिक्षे-
पेण अर्द्धक्रोशं च बाहल्येन प्रज्ञप्तम् ॥ 'ताराविमाणे गं भंते!' इत्यादि प्रश्नसूत्रं तथैव, भगवानाह-गौतम! अर्द्धक्रोशमायामवि-
ष्कम्भेन तदेवायामविष्कम्भपरिमाणं त्रिगुणं सविशेषं परिक्षेपेण, पञ्चधनुःशतानि बाहल्येन प्रज्ञप्तम्, एवंपरिमाणं च तारा-
विमानमुत्कृष्टस्थितिकस्य तारादेवस्य सम्बन्धि द्रष्टव्यं, जघन्यस्थितिकस्य तु पञ्चधनुःशतान्यायामविष्कम्भेन अर्द्धचतुर्थीयानि धनुःश-
तानि बाहल्येन, उक्तञ्च तत्त्वार्थभाष्ये—'अष्टचत्वारिंशद्योजनैकपट्टिभागाः सूर्यमण्डलविष्कम्भः, चन्द्रमसः पट्पञ्चाशत्, ग्रहा-

३ प्रतिपत्तौ
चन्द्रादि-
संस्थाना-
यामादि
उद्देशः २
सू० १९७

॥ ३७९ ॥

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ ३८० ॥

त्तासुरत्तपउमप्पकासाणं अब्भुण्णयगुणा (मुहा) णं तवणिज्जविसालचंचलचलंतचवलकण्णविमलु-
ज्जलाणं मधुवण्णभिसंतणिद्धपिंगलपत्तलतिवण्णमणिरयणलोयणाणं अब्भुगगतमउलमल्लियाणं
धवलसरिससंठित्तिववणदढकसिणफालियामयसुजायदंतसुसलोवसोभिताणं कंचणकोसीपवि-
ट्टदंतगविमलमणिरयणरुहरंपरंतचित्तरूवगविरायिताणं तवणिज्जविसालतिलगपमुहपरिमंडिताणं
णाणामणिरयणमुद्धगेवेज्जवद्दगलयवरभूसणाणं वेरुलियविचित्तादंडणिम्मलवहरामयतिक्खललट्ट-
अंकुसकुंभजुयलंतरोदियाणं तवणिज्जसुवद्धकच्छदप्पियवलुद्धराणं जंबूणययविमलयणमंडलवहरा-
मयलालालियतालणाणामणिरयणघण्टपासगरयतामयरज्जूवद्धलंबितघंटाजुयलमहुरसरमणह-
राणं अल्लीणपमाणजुत्तावद्वियसुजातलक्खणपसत्थतवणिज्जवालगतपरिपुच्छेणाणं उयवियपडिपु-
ण्णक्कुम्मचलणलहुविक्रमाणं अंकामयणक्ख्वाणं तवणिज्जतालुयाणं तवणिज्जजीहाणं तवणिज्जजो-
त्तागसुजोतियाणं कामकमाणं पीतिकमाणं मणोरमाणं मणोहराणं अमियगतीणं अमि-
यबलवीरियपुरिसकारपरक्कमाणं महया गंभीरगुलगुलाइयरवेणं महुरेणं मणहरेणं पूरेन्ता अंबरं दि-
साओ य सोभयंता चत्तारि देवसाहस्सीओ गयरूवधारीणं देवाणं दक्खिणिह्लं बाहं परिवहंति ।
चंदविमाणस्स णं पच्चत्थिमेणं सेताणं सुभगाणं सुप्पभाणं चंकमियलियपुलितचलचवलककुदसा-
लीणं सण्णयपासाणं संगयपासाणं सुजायपासाणं मियमाइतपीणरहतपासाणं झसविहगसुजात-

३ प्रतिपत्तौ
चन्द्रादि-
वाहनानि
उद्देशः २
सू० १९८

॥ ३८० ॥

कुच्छीणं पसत्थणिद्धमधुगुलितभिंसंतपिंगलक्खाणं विसालपीवरोरुपडिपुण्णविपुल्लंधाणं वट्टप-
 ड्ढिपुण्णविपुलकवोलकलितानं घणणिचित्तसुबद्धलक्खणुणत्तईसिआणयवसभोट्टाणं चंकमितल-
 लितपुलियचक्खवालचवलगन्धितगतीणं पीवरोरुवट्टियसुसंठितकडीणं ओलंधपलंबलक्खणपमा-
 णजुत्तपसत्थरमणिज्जवालंगंडाणं समखुरवालधाणीणं समलिहितितक्खगसिंगाणं तणुसुहुमसु-
 जातणिद्धलोमच्छविधराणं उवचित्तमंसलविसालपडिपुण्णखुद्धपसुहुंडराणं (खंधपएससुंदराणं)
 वेरुलियभिंसंतकडक्खसुणिरिक्खणाणं जुत्तप्पमाणप्पधाणलक्खणपसत्थरमणिज्जगगरगलसो-
 भित्ताणं घग्घरगसुबद्धकण्ठपरिमंडियाणं नाणामणिकणगरयणघण्टवेयच्छगसुकयरतियमालि-
 याणं वरघंडागलगलियसोभंतसस्सिरीयाणं पडसुप्पलभसलसुरभिमालाविभूसिताणं वहरखुराणं
 चिविधविखुराणं फालियामयंदंताणं तवणिज्जजीहाणं तवणिज्जतालुयाणं तवणिज्जजोत्तगसुजो-
 स्सियाणं कामकमाणं पीतिकमाणं मणोरमाणं मणोहराणं अमितगतीणं अमियबल-
 वीरियपुरिसयारपरक्कमाणं महया गंभीरगल्लियरवेणं मधुरेण मणहरेण य पूरंता अंबरं दिसाओ
 य सोभयंता चत्तारि देवसाहस्सीओ वसभरुवधारिणं देवाणं पच्चत्थिमिल्लं बाहं परिवहंति ।
 चंदविमाणस्स णं उत्तरेणं सेयाणं सुभगाणं सुप्पमाणं जच्चाणंतरमल्लिहायणाणं हरिमेलामडुलम-
 ल्लियच्छाणं घणणिचित्तसुबद्धलक्खणुणत्ताचंकमि (चंचुच्चि) यल्लियपुलियचलचवलचंचलगतीणं

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयनि-
रीयावृत्तिः
॥ ३८१ ॥

लंघणवरगणधावणधारणतिवहृजईणसिक्खितगईणं सणतपासाणं लंत्तलामंगलायवरभूसणाणं
संगयपासाणं संगतपासाणं सुजायपासाणं मितमायितपीणरइयपासाणं झसविहंगसुजातकु-
च्छीणं पीणपीवरवट्टितसुसंठितकडीणं ओलंयपलंयलक्खणपमाणजुत्तपसत्थरमणिज्जवालंगंडाणं
तणुसुद्धुमसुजायणिद्धलोमच्छविधराणं मिडविसयपसत्थसुद्धुमलक्खणविकिण्णकेसरवालधराणं
ललियसविलासगति(लंत्तथासगल)लाडवरभूसणाणं सुद्धमंडगोवूलचमरथासगपरिमंडियकडीणं
तवणिज्जखुराणं तवणिज्जजीहाणं तवणिज्जतालुयाणं तवणिज्जजोत्तगसुजोतियाणं कामगमाणं
पीतिगमाणं मणोगमाणं मणोरमाणं मणोहराणं अमितगतीणं अमियवलचीरियपुरिसयारपरक-
माणं महया हयहेसियकिलकिलाहयरवेण मडुरेणं मणहरेण य पूरंता अंवरं विसाओ य सो-
मयंता चत्तारि देवसाहस्सीओ हयरुवधारीणं उत्तरिल्लं यात्रं परिवहंति ॥ एवं सूरविमाणस्सवि-
पुच्छा, गोयमा! सोलस देवसाहस्सीओ परिवहंति पुञ्चकमेणं ॥ एवं गहविमाणस्सवि पुच्छा,
गोयमा! अट्ट देवसाहस्सीओ परिवहंति पुञ्चकमेणं, दो देवाणं साहस्सीओ पुरथिमिल्लं याहं
परिवहंति दो देवाणं साहस्सीओ दक्खिणिल्लं दो देवाणं साहस्सीओ पच्चथिमं दो देवसाहस्सी
हयरुवधारीणं उत्तरिल्लं याहं परिवहंति ॥ एवं णक्खत्तविमाणस्सवि पुच्छा, गोयमा! चत्तारि

३ प्रतिपत्तौ
चन्द्रादि-
वाहनानि
उद्देशः २
सू० १९८

॥ ३८१ ॥

देवसाहस्सीओ परिवहंति, सीहरूपधारीणं देवाणं पंचदेवसता पुरत्थिमिच्छं बाहं परिवहंति
 एवं चउद्दिंसिपि ॥ (सू० १२८)

‘चंद्रविमाणे णं भंते !’ इत्यादि, चंद्रविमानं णमिति वाक्यालङ्कारे भदन्त ! कति देवसहस्राणि परिवहन्ति ?, भगवांनाह—गौतम !
 षोडश देवसहस्राणि परिवहन्ति, तद्यथा—पूर्वेण—पूर्वतः, एवं दक्षिणेन पश्चिमेन उत्तरेण, तत्र पूर्वेण सिंहरूपधारिणां देवानां चत्वारि
 सहस्राणि परिवहन्ति, दक्षिणेन गंजरूपधारिणां देवानां चत्वारि सहस्राणि, पश्चिमेन वृषभरूपधारिणां देवानां चत्वारि सहस्राणि, उत्तरे-
 णाश्वरूपधारिणां देवानां चत्वारि देवसहस्राणि, इयमत्र भावना—चन्द्रादिविमानानि तथाजगत्स्वाभाव्यान्निरालम्बनान्येव वहन्त्यवतिष्ठन्ते,
 केवलमाभियोगिका देवास्ते तथाविधनामकर्मोदयवशात्समानजातीयानां हीनजातीयानां वा निजस्फातिविशेषप्रदर्शनार्थमात्मानं बहु मन्य-
 मानाः प्रमोदश्रुतः सततवहनशीलेषु विमानेष्वधः स्थित्वा केचित्सिंहरूपाणि केचिद्गजरूपाणि केचिद्बृषभरूपाणि केचिदश्वरूपाणि कृत्वा
 तानि विमानानि वहन्ति, न चैतदनुपपन्नं, यथा हि कोऽपि तथाविधाभियोग्यनामकर्मोपभोगभागी दासोऽन्येषां समानजातीयानां
 हीनजातीयानां वा पूर्वपरिचितानामेवमहं नायकस्यास्य सुप्रसिद्धस्य संमत इति निजस्फातिविशेषप्रदर्शनार्थं सर्वमपि स्वोचितं कर्म
 नायकसमक्षं प्रमुदितः करोति, तथाऽऽभियोगिका देवास्तथाविधाभियोग्यनामकर्मोपभोगभाजः समानजातीयानां हीनजातीयानां वा
 देवानामन्येषामेवं वयं समृद्धा यत्सकललोकप्रसिद्धानां चन्द्रादीनां विमानानि वहाम इति निजस्फातिविशेषप्रदर्शनार्थमात्मानं बहु म-
 न्यमाना उक्तप्रकारेण चन्द्रादिविमानानि वहन्ति ॥ एवं सूर्यादिविमानविपयाण्यपि सूत्राणि भावनीयानि, अत्र जम्बूद्वीपप्रज्ञप्ति-
 सत्के सङ्ग्रहणिगाथे—‘सोलस देवसहस्रा वहंति चंदेसु चैव सुरेसु । अट्टेव सहसाहं एकैकंमि गहविमाणे ॥ १ ॥ चत्वारि सहस्राहं

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ ३८२ ॥

नक्खत्तंमि य हवंति एकेके । दो चेव सहस्साइं तारारूवेकमेकंमि ॥ २ ॥” कच्चित्सिहादीनां वर्णनं दृश्यते तद्वहुपु पुस्तकेषु न दृष्ट-
मित्युपेक्षितं, अवश्यं चेतद्वाख्यानेन प्रयोजनं तर्हि जम्बूद्वीपप्रज्ञसिटीका परिभाषनीया, तत्र सविस्तरं तद्व्याख्यानस्य कृतत्वात् ॥

एतेसि णं भंते चंदिमसूरियगहृणणक्खत्ततारारूवाणं कयरे कयरोहंतो सिग्घगती वा मंदगती
वा?, गोयसा! चंदेहंतो सूरु सिग्घगती सूरुहंतो गहा सिग्घगती गहेहंतो णक्खत्ता सिग्घ-
गती णक्खत्तेहंतो तारा सिग्घगती, सब्बप्पगती चंदा सब्बसिग्घगतीओ तारारूवे ॥ (सू० १९९)
एएसि णं भंते! चंदिमजावतारारूवाणं कयरे २ हंतो अप्पिहिया वा महिहिया वा?, गोयसा!
तारारूवेहंतो णक्खत्ता महिहिया णक्खत्तेहंतो गहा महिहिया गहेहंतो सूरु महिहिया सूरु-
हंतो चंदा महिहिया, सब्बप्पिहिया तारारूवा सब्बमहिहिया चंदा ॥ (सू० २००)

‘एएसि ण’मित्यादि, एतेषां चन्द्रसूर्यग्रहनक्षत्रतारारूपाणां मध्ये कतरे कतरेभ्योऽल्पगतयः? कतरे कतरेभ्यः? शीघ्रगतयः?, भग-
वानाह—गौतम! चन्द्रेभ्यः सूर्याः शीघ्रगतयः सूर्येभ्यो ग्रहाः शीघ्रगतयः ग्रहेभ्यो नक्षत्राणि शीघ्रगतीनि नक्षत्रेभ्यस्तारारूपाः शीघ्रग-
तयः, चन्द्रेणाहोरात्राक्रमणीयस्य क्षेत्रस्य सूर्योदिभिर्निहीनतरेणाहोरात्रेणाक्रम्यमाणत्वात्, एतच्च सविस्तरं चन्द्रप्रज्ञप्तौ सूर्यप्रज्ञप्तौ
भावितमिति ततोऽवधार्य, एवं च सर्वमन्दगतयश्चन्द्राः सर्वशीघ्रगतयस्ताराः ॥ ‘एएसि ण’मित्यादि, एतेषां भदन्त! चन्द्रसूर्यग्रहन-
क्षत्रतारारूपाणां मध्ये कतरे कतरेभ्योऽल्पपद्धिकाः कतरे कतरेभ्यो महद्धिकाः?, भगवानाह—गौतम! तारकेभ्यो नक्षत्राणि महद्धिकानि

३ प्रतिपत्तौ
शीघ्रमन्द-
गती अल्प-
महर्धिक-
त्वादिः
उद्देशः २
सू० १९९-
२००

॥ ३८२ ॥

बृहत्स्थितिकलात्, एवं नक्षत्रेभ्यो ग्रहा महर्द्धिकाः, ग्रहेभ्यः सूर्यो महर्द्धिकाः, सूर्येभ्यश्चन्द्रा महर्द्धिकाः, एवं सर्वालपद्धयस्ताराः सर्व-
महर्द्धयश्चन्द्राः ॥ सम्प्रति जम्बूद्वीपे ताराणां परस्परमन्तरप्रतिपादनार्थमाह—

जंबूद्वीपे णं भंते ! द्वीवे तारारूवस्स २ एस णं केवतियं अबाधाए अंतरे पणत्ते?, गोयमा ! दुविहे
अंतरे पणत्ते, तंजहा—वाघातिमे य निव्वाघाइमे य, तत्थ णं जे से वाघातिमे से जहण्णेणं
दोणिण य छावट्ठे जोयणसए उक्कोसेणं बारस जोयणसहस्साइं दोणिण य बायाले जोयणसए ता-
रारूवस्स २ य अबाहाए अंतरे पणत्ते । तत्थ णं जे से णिव्वाघातिमे से जहण्णेणं पंचधणुसयाइं
उक्कोसेणं दो गाडयाइं तारारूव जाव अंतरे पणत्ते ॥ (सू० २०१) चंद्रस्स णं भंते ! जोतिसिंदस्स
जोतिसरन्नो कति अगमहिसीओ पणत्ताओ?, गोयमा ! चत्तारि अगमहिसीओ पणत्ताओ,
तंजहा—चंदप्पभा दोसिणाभा अच्चिमाली पभंकरा, एत्थ णं एगमेगाए देवीए चत्तारि चत्तारि देव-
साहस्सीओ परिवारे य, पभू णं ततो एगमेगा देवी अण्णाइं चत्तारि २ देविसहस्साइं परिवारं
चिउच्चित्तए, एवामेव सपुव्वावरेणं सोलस देवसाहस्सीओ पणत्ताओ, से तं तुडिए ॥ (सू० २०२)
पभू णं भंते ! चंदे जोतिसिंदे जोतिसराया चंदवडिंसए विमाणे सभाए सुधम्माए चंदंसि
सीहासणंसि तुडिएण सद्धिं दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरित्तए?, णो तिण्ठे समट्ठे ।
से केण्ठेणं भंते ! एवं बुच्चति नो पभू चंदे जोतिसराया चंदवडिंसए विमाणे सभाए सुधम्माए

चंदंसि सीहासणंसि बुद्धिणं सद्धिं दिव्वाइ भोगभोगां मुंजमाणे विहरिणा?, गोयमा! चं-
दस्स जोतिसिंदस्स जोतिसरणो चंदवडंसणं यिमाणे सभाए सुधम्मणं माणवगंसि चेत्रियलं-
भंसि बहरामएसु गोलवटसमुगएसु बहूयाओ जिणसकूटाओ सण्णित्थिसाओ चिट्ठंति, जाओ णं
चंदस्स जोतिसिंदस्स जोतिसरसो अघेसिं च बहूणं जोतिसियाणं देवाण य देवीण य अपण्णिज्जाओ
जाव पज्जुवासणिज्जाओ, तासिं पणिहाणं नो पभू चंदे जोतिसराया चंदवडिं० जाव चंदंसि सीहास-
णंसि जाव मुंजमाणे विहरिणा?, से एणणट्टेणं गोयमा! नो पभू चंदे जोतिसराया चंदवडंसणं
यिमाणे सभाए सुधम्मणं चंदंसि सीहासणंसि बुद्धिणं सद्धिं दिव्वाइ भोगभोगां मुंजमाणे
विहरिणाए, अट्टसं च णं गोयमा! पभू चंदे जोतिसिंदे जोतिसराया चंदवडंसणं यिमाणे स-
भाए सुधम्मणं चंदंसि सीहासणंसि चडहिं सामाणियसाहस्सीहिं जाय सोलसहिं आयरकख-
द्वगीहयाइयंततीतलतालुडियघणमुइंगपट्टुप्पवाइयरवेणं दिव्वाइ भोगभोगां मुंजमाणे विह-
रिणाए, केवलं परियारुडिणं सद्धिं भोगभोगां बुद्धीए नो चैव णं मेहुणवत्तिं ॥ (सू० २०३)
अंगमहिंसीओ पण्णासाओ, तंजहा—सूरप्पमा आयवासा अचिमाली पभंकरा, एवं अवसेसं

३ प्रतिपत्तो
तारान्तरं
त्रुटिकं अ-
भयुनं सू-
यीदिदेव्यः
उदेशः २
सू० २०१-
२०४

जहा चंद्रसं णवरिं सूरवडिसए विमाणे सूरसि सीहासंगंसि, तहेव सव्वेसिं पि गंहार्हणं चत्तारि
अगमहि सीओ० तंजहा—विजया वेजयंती जयंती अपराजिया, तेसिं पि तहेव । (सू० २०४)

‘जंबूदीवे णं भंते ! दीवे’ इत्यादि, जम्बूद्वीपे भदन्त ! द्वीपे तारायास्ताराया एतदन्तरं कियदवाधया प्रज्ञप्तम् ? भगवानाह—गौतम !
द्विविधमन्तरं प्रज्ञप्तं, तद्यथा—व्याघातिमं निर्व्याघातिमं च, व्याहननं व्याघातः—पर्वतादिस्खलनं तेन निर्वृतं व्याघातिमं ‘भावादिस’
इति इमप्रत्ययः, निर्व्याघातिमं—व्याघातिमात्रिगतं स्वाभाविकमित्यर्थः; तत्र यन्निर्व्याघातिमं तज्जघन्येन पञ्च धनुःशतानि उत्कर्षतो
द्वे गव्यूते, तत्र यद् व्याघातिमं तज्जघन्येन द्वे योजनशते ‘षट्षष्टे’ षट्षष्ट्याधिके, एतच्च निपथकूटादिकमपेक्ष्य वेदितव्यं, तथाहि—
निषधपर्वतः स्वभावादप्युच्चैश्चत्वारि योजनशतानि तस्योपरि पञ्च योजनशतोच्चानि कूटानि, तानि च मूले पञ्च योजनशतान्यायाम-
विष्कम्भाभ्यां मध्ये त्रीणि योजनशतानि पञ्चसप्तत्यधिकानि उपर्यर्द्धेष्टीयानि योजनशतानि, तेषां चोपरितनभागसमश्रेणिप्रदेशे तथा-
जगत्स्वाभाव्यादष्टावष्टौ योजनान्युभयतोऽवाधया कृत्वा ताराविमानानि परिभ्रमन्ति, ततो जघन्यतो व्याघातिमन्तरं द्वे योजन-
शते षट्षष्ट्याधिके भवति, उत्कर्षतो द्वादश योजनसहस्राणि द्वे योजनशते द्वाचत्वारिंशदधिके, एतच्च मेरुमपेक्ष्य द्रष्टव्यं, तथाहि—मेरु-
दश योजनसहस्राणि मेरोश्चोभयतोऽवाधया एकादश योजनशतान्येकविंशत्याधिकानि, ततः सर्वसंख्यामीलने द्वादश योजनसहस्राणि
द्वे च योजनशते द्वाचत्वारिंशदधिके, क्वचित्सर्वत्र ‘वाधाइए निव्वाधाइए’ इति पाठस्तत्र व्याघातो—यथोक्तं रूपोऽस्यास्तीति व्याघाति-
कम्, ‘अतोऽनेकं सरा’दिति मत्वर्थीय इकप्रत्ययः; व्याघातिकात्रिगतं निर्व्याघातिकात्रिगति ॥ ‘चंदरेस णं भंते !’ इत्यादि, चंद्रस्य
भदन्त ! ज्योतिषेन्द्रस्य ज्योतिषराजस्य ‘कति’ कियत्संख्याको अप्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः ?; भगवानाह—गौतम ! चतस्रोऽप्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः;

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ ३८४ ॥

तद्यथा—चन्द्रप्रभा १ 'दोसिणाभा' इति ज्योत्स्नाभा २ अर्चिर्माली ३ प्रमङ्करा ४ ॥ 'तत्थ ण'मित्यादि, 'तत्र' तासु चतसृषु अग्र-
महिषीषु मध्ये एकैकस्या देव्याश्चत्वारि २ देवीसहस्राणि परिवारः प्रज्ञप्तः, किमुक्तं भवति ?—एकैकाऽग्रमहिषी चतुर्णां २ देवीसह-
स्राणां पट्टराज्ञी, एकैव सा इत्थम्भूताऽग्रमहिषी परिवारावसरे तथाविधां ज्योतिष्कराजचन्द्रदेवेच्छासुपलभ्य प्रसुरन्यानि आलस-
मानरूपाणि चत्वारि देवीसहस्राणि विकुर्वितुं, स्वाभाविकानि पुनः 'एवमेव' उक्तप्रकारेणैव 'सपूर्वापरेण' पूर्वापरमीलेनेन षोडश [प्र-
न्यामम् ११५००] देवीसहस्राणि चन्द्रदेवस्य भवन्ति, 'सेतं तुडिण्' तदेतावत् 'तुटिकम्' अन्तःपुरम्, आह चूर्णिकृत्—'तुटि-
कमन्तःपुरसुपदिश्यते' इति ॥ 'पभू णं भंते !' इत्यादि, प्रसुर्भदन्त ! चन्द्रो ज्योतिषेन्द्रो ज्योतिपराजश्चन्द्रावतंसके विमाने सभायां
सुधर्मायां चन्द्रे सिंहासने 'तुटिकेन' अन्तःपुरेण सार्द्धं दिव्यान् भोगभोगान् सुजमानः 'विहर्तुम्' आसितुम्?, भगवानाह—गौ-
तम ! नायमर्थः समर्थः ॥ अत्रैव कारणं पृच्छति—'से केणट्टेण'मित्यादि तदेव, भगवानाह—गौतम ! चन्द्रस्य ज्योतिषेन्द्रस्य ज्योति-
षराजस्य चन्द्रावतंसके विमाने सभायां सुधर्मायां माणवकचैत्यस्तम्भे वज्रमयेषु गोलवृत्तसमुद्गकेषु तेषु च यथा तिष्ठन्ति तथा विज-
यराजधानीगतसुधर्मासभायामिव द्रष्टव्यं, बहूनि जिनसक्थीनि संनिक्षिप्तानि तिष्ठन्ति यानि, सूत्रे स्त्रीत्वनिर्देशः प्राकृतत्वात्, च-
न्द्रस्य ज्योतिषेन्द्रस्य ज्योतिपराजस्य अर्चनीयानि पुष्पादिभिर्वन्दनीयानि विशिष्टैः स्तोत्रैः स्तोतव्यानि पूजनीयानि वस्त्रादिभिः स-
त्कारणीयानि आदरप्रतिपत्त्या सन्माननीयानि जिनोचितप्रतिपत्त्या कल्याणं मङ्गलं दैवतं चैत्यमिति पर्थुपासनीयानि, 'तासिं पणि-
हाए' इति तेषां प्रणिधया तान्याश्रित्य नो प्रसुश्चन्द्रो ज्योतिपराजश्चन्द्रावतंसके विमाने यावद्विहर्तुमिति । 'पभू णं गोयमा' इत्यादि,
प्रसुर्गौतम ! चन्द्रो ज्योतिषेन्द्रो ज्योतिपराजश्चन्द्रावतंसके विमाने सभायां सुधर्मायां चन्द्रसिंहासने चतुर्भिः सामानिकसहस्रैश्चतसृ-

३ प्रतिपत्तौ
तारान्तरं
तुटिकं अ-
भैथुनं सू-
र्यादिदेव्यः
उद्देशः २
सू० २०१-
२०४

॥ ३८४ ॥

भिरप्रमहिषीभिः सपरिवाराभित्सुभिः पर्षद्भिः सप्तभिरनीकाधिपतिभिः षोडशभिरालरक्षकदेवसहस्रैरन्यैश्च बहुभि-
 ज्योतिषैर्देवैर्देवीभिश्च सार्द्धं संपरिवृतः 'महयाहये'त्यादि पूर्ववत् यावद्विव्यान् भोगभोगान् भुञ्जानो विहर्तुमिति, न पुनः 'मैथुन-
 प्रत्ययं' मैथुननिमित्तं द्विव्यान् स्पर्शादीन् भुञ्जानो विहर्तुं प्रभुरिति ॥ 'सूरस्स णं भंते!' इत्यादि, सूरस्य भदन्त ! ज्योतिषेन्द्रस्य
 ज्योतिषराजस्य कति अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः?, भगवानाह—गौतम ! चत्सोऽग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः; तद्यथा—सूर्यप्रभा आतपाभा अर्चिसौली
 प्रभङ्करा । 'तत्थ णं एगमेगाए देवीए' इत्यादि चन्द्रवत्तावद्वक्तव्यं यावत् 'नो चेव णं मेहुणवत्तियं' नवरं सूर्यावतंसके विमाने
 सूर्ये सिंहासने इति वक्तव्यं, शेषं तथैव ॥

चंद्रविमाणे णं भंते ! देवाणं केवत्तियं कालं ठिती पणत्ता?; एवं जहा ठितीपए तथा भाणियठवा

जाव ताराणं ॥ (सू० २०५)

'चंद्रविमाणे णं भंते!' इत्यादि, चन्द्रविमाने भदन्त ! देवानां कियन्तं कालं स्थितिः?, भगवानाह—गौतम ! जघन्येन चतुर्भाग-
 पल्योपमं—चतुर्भागः पल्योपमस्य चतुर्भागपल्योपममूर्द्धेपिप्लीवत्, अत्रापि चिरन्तनव्याकरणेऽयं समासः; यदिवा चतुर्भागमात्रं
 पल्योपमं चतुर्भागपल्योपममिति विशेषणसमासः पल्योपमस्य चतुर्भाग इत्यर्थः; उत्कर्षतः पल्योपमं वर्षशतसहस्राभ्यधिकं, चन्द्रवि-
 माने हि चन्द्रदेव इत्यद्यते अन्ये च तत्सामानिकालरक्षादयः; तत्रालरक्षादीनां यथोक्ता जघन्या स्थितिः उत्कृष्टा चन्द्रमसां तत्सामा-
 निकानां वा । 'चंद्रविमाणे णं भंते!' इत्यादि, चन्द्रविमाने भदन्त ! देवीनां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता?, भगवानाह—गौतम !
 जघन्येन चतुर्भागपल्योपममुत्कर्षतः पल्योपमार्द्धे पञ्चाशता वर्षसहस्रैरभ्यधिकं । एवं सूर्योदिविमानविषयाण्यपि स्थितिसूत्राणि वा-

श्रीजीवा-
बीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ ३८५ ॥

च्यन्ति, नवरं सूर्यविमाने देवानां जघन्यतश्चतुर्भागपल्योपमसुत्कर्षतः पल्योपमं वर्षसहस्राभ्यधिकं, देवीनां जघन्यतश्चतुर्भागपल्योप-
मसुत्कर्षतोऽर्द्धपल्योपमं पञ्चभिर्वर्षशतैरभ्यधिकं, महविमानदेवानां जघन्यतश्चतुर्भागपल्योपमसुत्कर्षतः परिपूर्णं पल्योपमं, देवीनां उत्कृ-
ष्टमर्धपल्योपमं जघन्येन चतुर्भागपल्योपमं, नक्षत्रविमाने देवानां जघन्यतश्चतुर्भागपल्योपमसुत्कर्षतोऽर्द्धपल्योपमं, देवीनां उत्कृष्टतोऽ-
धिकचतुर्भागपल्योपमं जघन्येन चतुर्भागपल्योपमं, ताराविमाने जघन्येनाष्टभागपल्योपमसुत्कर्षतश्चतुर्भागपल्योपमं, देवीनां जघन्य-
तोऽष्टभागपल्योपमसुत्कर्षतः सातिरेकमष्टभागपल्योपममिति ॥

एतेसि णं भंते! चंदिमस्वरियगहणक्वत्ततारारूपाणं कयरेरहितो अप्पा वा बहुया वा तुह्या
वा विसेसाहिया वा?, गोघमा! चंदिमस्वरिया एते णं दोणिणवि तुह्या सव्वत्थोवा संखेज्जगुणा
णक्वत्ता संखेज्जगुणा गहा संखेज्जगुणाओ तारगाओ ॥ (सू० २०६) जोइसुदेसओ समसो ॥

‘एतेसि णं भंते!’ इत्यादि, एतेषां भदन्त! चन्द्रसूर्यग्रहनक्षत्रतारारूपाणां कतरे कतरेभ्योऽल्पाः कतरे कतरेभ्यो बहुका वा?
कतरे कतरेऽस्तुल्याः?, अत्र विभक्तिपरिणामेन तृतीया व्याख्येया, कतरे कतरेभ्यो विशेषाधिकाः?, भगवानाह—गौतम! चन्द्रसूर्या
एते द्वयेऽपि परस्परं तुल्याः, प्रतिद्वीपं प्रतिसमुद्रं चन्द्रसूर्याणां समसङ्ख्याकत्वात्, शेषेभ्यो महाविभ्यः सर्वेऽपि स्लोकाः, तेभ्यो न-
क्षत्राणि सङ्ख्येयगुणानि अष्टाविंशतिगुणत्वात्, तेभ्योऽपि महाः सङ्ख्येयगुणाः सातिरेकत्रिगुणत्वात्, तेभ्योऽपि ताराः सङ्ख्येयगुणाः
प्रभूतकोटीकोटीगुणत्वात् ॥ इति श्रीमलयगिरिविचितायां जीवाभिगमटीकायां चतुर्थप्रतिपत्तौ ज्योतिषोद्देशकः समाप्तः ॥

३ प्रतिपत्तौ
ज्यो०
उद्देशः २
चन्द्रादेः
स्थितिः
सू० २०५
अल्पबहुत्वं
सू० २०६

॥ ३८५ ॥

इका ज्योतिषवक्तव्यता, सम्प्रति वैमानिकवक्तव्यतामाह—

कहि णं भंते ! वेमाणियाणं देवाणं विमाणा पणत्ता ?, कहि णं भंते ! वेमाणिया देवा परिष-
संति ?, जहा ठाणपदे तथा सव्वं भाणियव्वं णवरं परिसाओ भाणितव्वाओ जाव सुक्के, अत्तेसिं
च बहूणं सोधम्मकप्पासीणं देवाण य देवीण य जाव विहरंति ॥ (सू० २०७)

‘कहि णं भंते ! वेमाणियाण’मित्यादि, क भदन्त ! वैमानिकानां देवानां विमानानि प्रज्ञप्तानि ?, तथा क भदन्त ! वैमानिका देवाः
परिवसन्ति ?, भगवानाह—गौतम ! अस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्या बहुसमरमणीयाद् भूमिभागाद् रुचकोपलक्षितादिति भावः ऊर्द्ध्वं चन्द्रसूर्य-
ग्रहनक्षत्रतारारूपाणामप्युपरि बहूनि योजनानि बहूनि योजनशतानि बहूनि योजनसहस्राणि बहूनि योजनशतसहस्राणि बहूनीयोजनकोटी-
कोटीः ऊर्द्ध्वं दूरमुत्तुल्य—बुद्ध्या गत्वा, एतच्च सार्द्धं रज्जूपलक्षणं, तथा चोक्तम्—‘सोहम्मंमि दिवहुवा अड्डाइज्जा य रज्जु माहिंदे । वंभंमि
अद्धपंचम छ अब्बुए सत्त लोगंते ॥ १ ॥ [सौधर्मे सार्धं सार्धं द्वे रज्जू माहेन्द्रे । ब्रह्मदेवलोके अर्धपञ्चमाः षड् अच्युते सप्त लोकान्ते
॥ १ ॥] ‘एत्थ ण’मित्यादि, ‘अत्र’ एतस्मिन् सार्द्धं रज्जूपलक्षिते क्षेत्रे ईषत्प्रारभारादर्वाक् सौधर्मे शानसनत्कुमारमाहेन्द्रब्रह्मलोकला-
न्तकशुकसहस्रारानतप्रानाच्युतत्रैवेयकानुत्तरेषु स्थानेषु ‘अत्र’ एतस्मिन् वैमानिकानां चतुरशीतिर्विमानावासशतसहस्राणि सप्त-
नवतिः सहस्राणि त्रयोविंशतिर्विमानानि ८४९७०२३ भवन्तीत्याख्यातानि, इयं च सङ्ख्या—‘बत्तीसअट्ठवीसा बारसअट्ठ चउरो
सयसहरसा’ इत्यादिसङ्ख्यापरिमीलनेन भावनीया ॥ ‘ते णं विमाणा’ इत्यादि, तानि विमानानि सर्वरत्नमयानि ‘अच्छा सणहा लणहा
घट्टा मट्टा नीरया निम्मला निप्पंका निक्कं कडच्छाया सप्पभा समिरीया सउज्जोया पासाईया दरिसणिज्जा अभिरूत्ता पडिरूत्ता ।’

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ ३८६ ॥

‘एतथ ण’मित्यादि, एतेषु विमानेषु बहवो वैमानिका देवाः परिवसन्ति, तद्यथा—सौधर्मा ईशाना यावद् गैवेयका अनुचराः, एते च न्यपदेशास्तात्स्थ्यादवगन्तव्याः, यथा पञ्चालदेशनिवासिनः पञ्चालाः, एते च कथम्भूताः? इत्याह—‘ते ण’मित्यादि, ते सौधर्मा-द्वयोऽन्युत्पर्यवसाना यथाक्रमं मृगमहिषवराहसिंहच्छगलदर्दुरहयगजपतिमुजगखङ्गवृपमाङ्कनिडिमप्रकटितचिह्नमुकुटाः, मृगादिरूपाणि प्रकटितानि चिह्नानि मुकुटे येषां ते तथेति भावः, तद्यथा—सौधर्मदेवा मृगरूपप्रकटितचिह्नमुकुटाः ईशानदेवा महिषरूपप्रकटितचिह्न-मुकुटाः सनत्कुमारदेवा वराहरूपप्रकटितचिह्नमुकुटाः माहेन्द्रदेवाः सिंहरूपप्रकटितमुकुटचिह्नाः ब्रह्मलोकदेवारच्छगलरूपप्रकटितमुकु-टचिह्नाः लान्तकदेवा दर्दुररूपप्रकटितमुकुटचिह्नाः शुक्ररूपदेवा इयमुकुटचिह्नाः सहस्रारकरूपदेवा गजपतिमुकुटचिह्नाः आनतक-ल्पदेवा मुजगमुकुटचिह्नाः, प्राणतकरूपदेवाः खङ्गमुकुटचिह्नाः, खङ्गः चतुष्पदविशेष आटव्यः, आरणकरूपदेवा वृषभमुकुटचिह्नाः अन्यु-तकरूपदेवा विडिममुकुटचिह्नाः तथा प्रशिथिलवरमुकुटकिरीटधारिणः, ‘वरकुंडलुज्जोवियाणणा’ इति वराभ्यां कुण्डलाभ्यामुद्-घोतितं—माखरीकृतमाननं येषां ते वरकुण्डलोद्घोतिताननाः, ‘मउडदित्तसिरया’ मुकुटेन दीप्तं शिरो येषां ते मुकुटदीप्तशिरसः रक्ताभा—रक्तवर्णाः, एतदेव सविशेषमाह—‘पउमपमहगोरा’ पद्मपद्मवत्—पद्मपत्रवद् गौराः पद्मपद्मगौराः श्रेयांसः—परमप्रशस्याः शुभवर्णगन्धरुपशोः ‘उत्तमविकुर्विणाः’ उत्तमं विकुर्वन्तीत्येवंशीला उत्तमविकुर्विणः, ‘विविहवत्थमच्छधारी’ विविधानि शुभात् शुभ-वराणि वक्ष्णाणि माल्यानि च धारयन्तीत्येवंशीला विविधवक्ष्णमाल्यधारिणः महर्द्धिका महाद्युतयो महायशसो महाबला महाबुभागा महासौख्याः तथा ‘हारविपाइयवच्छा कडगतुडियथंभियमुया संगयकुंडलमट्टगंडयलकणपीठधारी विचित्तहत्थाभरणा विचित्तमाला-मसली क्खण्णगपवरमहाणुलेवणा भासुरबोदी पलंबवणमालधरा दिव्वेणं वण्णेणं दिव्वेणं गंधेणं दिव्वेणं फासेणं दिव्वेणं संघयणेणं

३ प्रसिपत्तो
वैमानि०
उद्देशः १
वैमानिक-
देवाः
सू० २०७

॥ ३८६ ॥

दिव्वेणं संठणेणं दिव्वाए इड्डीए दिव्वाए जुईए दिव्वाए पभाए दिव्वाए छायाए दिव्वाए अचीए दिव्वेणं तेएणं दिव्वाए लेसाए
 दस दिसाओ उल्लोवेमाणा' इति प्रागुकासुरकुमारवन्नत्रेतव्यम् ॥ 'ते णं तत्थ साणं साण'मित्थादि, ते वैमानिका देवाः शक्रादयोऽ-
 क्युतपर्यवसानास्तत्र स्वस्वकल्पे खेषां खेषां विमानावासशतसहस्राणां खेषां खेषां सामानिकसहस्राणां खेषां खेषां त्रायस्त्रिंशकानां
 खेषां खेषां लोकपालानां स्वासां स्वासामप्रमहिषीणां सपरिवाराणां स्वासां २ पर्षदां खेषां खेषासनीकानां खेषां खेषासनीकाधिपतीनां
 खेषां खेषामालरक्षदेवसहस्राणां, अन्येषां च बहूनां देवानां देवीनां च 'आहेवच्चं पोरेवच्चं सामित्तं महत्तं महयरगतं आणाईसरसे-
 णावच्चं कारेमाणा पालेमाणा महयाहयनट्टगीवाइयतंतीतलतालुडियघणमुइंगपडुप्पवाइयरत्तेणं दिव्वाइं भोगभोगाइं मुंजमाणा वि-
 हरंती'ति ॥ 'कहि णं भंते!' इत्यादि, क भदन्त! सौधर्मकदेवानां विमानानि प्रह्वत्तानि?, तथा क भदन्त! सौधर्मकल्पदेवाः परि-
 वसन्ति?, भगवानाह—गौतम! 'जम्बुद्वीवे द्वीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं इमीसे रयणप्पभाए पुठवीए बहुसमरमणिज्जाओ मूमि-
 भागाओ उडुं चंदिमसूरिमगहणक्खत्ततारारूवाणं बहूणि जोयणाइं बहूणि जोयणसयाइं बहूणि जोयणसहस्साइं बहूणि जोयणसय-
 सहस्साइं उडुं दूरं उप्पइत्ता' इति प्रागवत्, 'एत्थ णं' 'अत्र' एतस्मिन् सार्द्धेज्जुपलक्षिते क्षेत्रे सौधर्मो नाम कल्पः प्रह्वत्तः, स च
 प्राचीनापाचीनायत उदग्दक्षिणविस्तीर्णः अर्द्धचन्द्रसंस्थानसंस्थितः मेरोर्दक्षिणतस्तस्य भावात्, 'अर्चिर्माली' अर्चिर्षि—किरणास्तेषां
 माला अर्चिर्माला सा अस्यास्तीति अर्चिर्माली सर्वतः किरणमालापरिवृत इत्यर्थः; एतदेवोपमया द्रढयति—इङ्गालराशिवर्णाभिः प्र-
 साभिः पद्मारागादिसम्बन्धिनीभिर्जाज्वल्यमानतया देदीप्यमानाङ्गाराराशिवर्णाभप्रभाणां अत्यन्तोत्कटतया साक्षाद्ङ्गाराराशिरिव ज्वल-
 न्नवभासत इति भावः; असङ्ख्येया योजनकोटाकोटयः परिक्षेपेण सर्वात्मना रत्नमयोऽच्छः; यावत्करणात् 'सण्हे लण्हे षट्ठे मट्ठे' इत्या-

द्विपरिमहः ॥ 'तत्थ ण'मित्यादि, 'तत्थ ण'मिति पूर्ववत्, सौधर्मकल्पे द्वात्रिंशद् विमानाबासशतसदृशानि भवन्तीत्याख्यातं मया ओ-
 पैश्च तीर्थच्छिन्निः ॥ 'ते णं विमाणा' इत्यादि, तानि विमानानि सर्वासना रत्नमयानि अच्छानि यावत्प्रतिरूपाणि, अत्रापि यावत्क-
 रणात् 'सण्हा लण्हा घट्टा मट्टा' इत्यादिपरिमहः ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां विमानानां बहुमध्ये पञ्चावतंसका-विमानावतंसकाः
 प्रकृताः, तद्यथा—'असोगत्रडिंसए' इति, पूर्वस्यां दिशि अशोकावतंसकः दक्षिणस्यां सप्तपर्णावतंसकः अपरस्यां चम्पकावतंसकः
 उत्तरस्यां चूतावतंसकः मध्ये तेषां सौधर्मवतंसकः ॥ 'ते णं वडेंसया' इत्यादि, ते पञ्चाप्यवतंसकाः सर्वासना रत्नमया अच्छा
 यावत्प्रतिरूपाः, अत्रापि यावत्करणात् 'सण्हा लण्हा घट्टा मट्टा' इत्यादिपरिमहः । 'एत्थ ण'मित्यादि, 'अत्र' एतेषु द्वात्रिंशत्शत-
 सहस्रसंख्येषु विमानेषु बहवः सौधर्मकाः—सौधर्मा एव सौधर्मका देवाः परिवसन्ति 'महिद्धिया जाव इस दिसाओ उज्जोवेमाणा'
 अत्र यावत्करणात् 'महायसा महावला महाणुभागा महासोकखा हारविराइयवच्छा' इत्यादिप्रागुक्तपरिमहः, 'ते णं तत्थ साणं साणं
 विमाणं साणं साणं सामाणियाणं साणं साणं अग्गमहिस्सीणं साणं साणं परिसाणं साणं २ अणियाणं साणं २ अणियाहिवईणं
 साणं साणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं अत्रेसि च बहूणं जाव विहरंति' सुगमं ॥ 'सक्के य एत्थ' इत्यादि, अत्र—एतस्मिन् सौधर्मे
 कल्पे शकः—शकनात् शक्री देवेन्द्रो देवराजः परिवसति, स च कथम्भूतः ? इत्याह—'वज्रपाणिः' वज्रं पाणावस्य वज्रपाणिः, असु-
 रपुरदारणात् पुरन्दरः, 'सयक्कज्ज' इति शतं क्रतूनां—प्रतिमानां—अभिग्रहविशेषाणां श्रमणोपासकपञ्चमप्रतिमारूपाणा कार्त्तिकश्रेष्टि-
 भवापेक्षया यस्य स शतक्रतुः, 'सहस्सवक्खे' इति सहस्रमक्षणां यस्यासौ सहस्राक्षः, इन्द्रस्य हि किल मन्त्रिणां पञ्च शतान्यासना
 सह परिपूर्णानि सन्ति तदीयानामक्षणाभिन्द्रप्रयोजनव्यापृतत्वाद् इन्द्रसम्बन्धीनि विवक्षितानीति सहस्राक्षत्वं, 'मघवं' इति मघा—म-

३ प्रतिपत्तौ
 वैमानि०
 उद्देशः १
 वैमानिक-
 देवाः
 सू० २०७

॥ ३८७ ॥

मलयनि-
 दृष्टिः

॥ ३८७ ॥

हामेघास्ते यस्य वशे सन्ति स मघवान्, पाको नाम वलवान् रिपुः स शिष्यते-निराक्रियते येन स पाकशासनः; दक्षिणाद्धेलोका-
 धिपतिः मेरोर्दक्षिणतः सर्वस्यापि तदाभाव्यत्वात्, द्वात्रिंशद्विमानावांसशतसहस्राधिपतिः; सौधर्मे कल्पे एतावतां विमानावांसशत-
 सहस्राणां भावात्, ऐरावणत्राहनः; ऐरावणनाम्नो गजपतेस्तद्वाहनस्य भावात्, सुरेन्द्रः सौधर्मवासिनां सुराणां सर्वेषामपि तदाक्षाष-
 त्तित्वात्, 'अरयंवरवत्थधरे' इति अरनांसि-रजोरहितानि सच्छतया अम्बरवद् अम्बराणि वस्त्राणि धारयतीति अरजोऽम्बरवस्त्र-
 धरः; 'आलङ्कृतमालमुकुटं' इति माला च मुकुटश्च मालामुकुटं आलङ्कृतं-आलङ्कृतं मालामुकुटं येन स आलङ्कृतमालामुकुटः;
 कृतकण्ठेमाल आलङ्कृतशिरसिमुकुट इति भावः; 'नवहेमचारुचित्तचंचलकुण्डलविलिह्जमाणगंडे' नवमिव-प्रत्यप्रमिव हेम यत्र
 ते नवहेमनी नवहेमभ्यां चारुचित्राभ्यां चञ्चलाभ्यां कुण्डलाभ्यां विलिख्यमानौ गण्डौ यस्य स तथा, 'महिङ्गिण्णु जाव दसदिसाओ
 उज्जोवेमाणे पभासेमाणे' अत्र यावत्करणात् 'महज्जुईण्णु महाबले महायसे' इत्यादि पूर्वोक्तपरिग्रहः; सौधर्मे कल्पे सौधर्मवतंसके वि-
 माने सभायां सुधर्म्यां शक्रे सिंहासने 'से णं तस्य बत्तीसाए' इत्यादि स तत्र द्वात्रिंशतो विमानावांसशतसहस्राणां चतुरशीतिः
 सामानिकसहस्राणां त्रयस्त्रिंशतस्रायस्त्रिंशकानां चतुर्णां लोकपालानामष्टानामप्रमहिषीणां सपरिवाराणां तिसृणां पर्वदां सप्तानामनीकानां
 सप्तानामनीकाधिपतीनां चतसृणां चतुरशीतीनामालरक्षदेवसहस्राणां अन्येषां च बहूनां सौधर्मकल्पवासिनां वैमानिकानां देवानां देवीनां
 च 'आहेवच्चं जाव दिव्वाहं भोगभोगाईं मुंजमाणे विहरइ' अत्र यावत्करणात् 'पोरेवच्चं सामित्तं भट्टित्तं'मित्यादि परिग्रहः ॥

सक्कस्स णं भंते! देविंदस्स देवरत्तो कति परिसाओ पन्नत्ताओ?, गोयमा! तओ परिसाओ पण-
 त्ताओ, तंजहा—समिथा चंडा जाता, अहिंभतरिया समिया मज्झिमिथा चंडा बाहिरिया जाता

श्रीश्रीवा-
श्रीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ ३६६ ॥

॥ सक्रस्स णं भंते ! देविंदस्स देवरत्तो अडिंभतरियाए परिसाए कति देवसाहस्सीओ पणत्ताओ ? मज्झिमियाए परि० तहेव बाहिरियाए पुच्छा, गोयमा ! सक्रस्स देविंदस्स देवरत्तो अडिंभतरियाए परिसाए बारस देवसाहस्सीओ पणत्ताओ मज्झिमियाए परिसाए चउदस देवसाहस्सीओ पणत्ताओ बाहिरियाए परिसाए सोलस देवसाहस्सीओ पणत्ताओ, तथा अडिंभतरियाए परिसाए सत्त देवीसयाणि मज्झिमियाए छच्च देवीसयाणि बाहिरियाए पंच देवीसयाणि पन्नत्ताइं ॥ सक्रस्स णं भंते ! देविंदस्स देवरत्तो अडिंभतरियाए परिसाए देवाणं केवइयं कालं ठिई पणत्ता ? एवं मज्झिमियाए बाहिरियाएवि, गोयमा ! सक्रस्स देविंदस्स देवरत्तो अडिंभतरियाए परिसाए पंच पलिओवमाइं ठिती पणत्ता मज्झिमियाए परिसाए चत्तारि पलिओवमाइं ठिती, पणत्ता बाहिरियाए परिसाए देवाणं तिसि पलिओवमाइं ठिती पणत्ता, देवीणं ठिती, अडिंभतरियाए परिसाए देवीणं तिसि पलिओवमाइं ठिती पणत्ता मज्झिमियाए दुच्चि पलिओवमाइं ठिती पणत्ता बाहिरियाए परिसाए एगं पलिओवमं ठिती पणत्ता, अट्ठो सो च्चेव जहा भवणवासीणं ॥ कहि णं भंते ! ईसाणकाणं देवाणं विमाणा पणत्ता ? तहेव सव्वं जाव ईसाणे एत्थ देविंदे देव० जाव विहरति । ईसाणस्स णं भंते ! देविंदस्स देवरणो कति परिसाओ पणत्ताओ ? , गोयमा ! तओ परिसाओ पणत्ताओ, तंजहा—समिता चंडा जाता, तहेव सव्वं णवरं अडिंभतरियाए परिसाए दस देवसा-

इ प्रतिपत्तो
वैमा०
उद्देशः १
पर्वदः
सू० ३०८

हस्सीओ पणत्ताओ, मञ्जिमियाए परिसाए बारस देवसाहस्सीओ, बाहिरियाए चडइस देव-
साहस्सीओ, देवीणं पुच्छा, अङ्गितरियाए णव देवीसता पणत्ता मञ्जिमियाए परिसाए अट्ट
देवीसता पणत्ता बाहिरियाए सत्त देविसता पणत्ता, देवाणं ठिती पं०?, अङ्गित-
रियाए परिसाए देवाणं सत्त पलिओवमाइं ठिती पणत्ता मञ्जिमियाए छ पलिओवमाइं बा-
हिरियाए पंच पलिओवमाइं ठिती पणत्ता । देवीणं पुच्छा, अङ्गितरियाए साइरेगाइं पंच प-
लिओवमाइं मञ्जिमियाए परिसाए चत्तारि पलिओवमाइं ठिती पणत्ता बाहिरियाए परि-
साए तिण्णि पलिओवमाइं ठिती पणत्ता, अट्टो तहेव भाणियव्वो ॥ सणकुमारणं पुच्छा त-
हेव ठाणपदगमेणं जाव सणकुमारस्स तओ परिसाओ समिताइं तहेव, णवरिं अङ्गितरियाए
परिसाए अट्ट देवसाहस्सीओ पणत्ताओ, मञ्जिमियाए परिसाए दस देवसाहस्सीओ पण-
त्ताओ, बाहिरियाए परिसाए बारस देवसाहस्सीओ पणत्ताओ, अङ्गितरियाए परिसाए
देवीणं ठिती अट्टपंचमाइं सागरोवमाइं पंच पलिओवमाइं ठिती पणत्ता मञ्जिमियाए परि-
साए अट्टपंचमाइं सागरोवमाइं चत्तारि पलिओवमाइं ठिती पणत्ता, बाहिरियाए परिसाए अट्टपं-
चमाइं सागरोवमाइं तिण्णि पलिओवमाइं ठिती पणत्ता, अट्टो सो चेव ॥ एवं माहिंदस्सवि तहेव
तओ परिसाओ णवरिं अङ्गितरियाए परिसाए छदेवसाहस्सीओ पणत्ताओ, मञ्जिमियाए

भीजीवा-
भीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ ३८९ ॥

परिसाए अट्ट देवसाहस्सीओ पणत्ताओ, बाहिरियाए दस देवसाहस्सीओ पणत्ताओ, ठिती देवाणं अंभतरियाए परिसाए अद्धपंचमाहं सागरोवमाहं सत्त य पलिओ० ठिती पणत्ता, मज्झिमियाए परिसाए पंच सागरोवमाहं छच्च पलिओवमाहं, बाहिरियाए परिसाए अद्धपंचमाहं सागरोवमाहं पंच य पलिओवमाहं ठिती पं० तहेव सन्वेसिं इंद्राण ठाणपयगमेणं विमाणणि बुच्चा ततो पच्चा परिसाओ पत्तेयं २ बुच्चति ॥ बंभस्सवि तओ परिसाओ पणत्ताओ अंभतरियाए चत्तारि देवसाहस्सीओ मज्झिमियाए छ देवसाहस्सीओ बाहिरियाए अट्ट देवसाहस्सीओ, देवाणं ठिती अंभतरियाए परिसाए अद्धणवमाहं सागरोवमाहं पंच य पलिओवमाहं मज्झिमियाए परिसाए अद्धनवमाहं चत्तारि पलिओवमाहं बाहिरियाए अद्धनवमाहं सागरोवमाहं तिण्णि य पलिओवमाहं अट्टो सो च्व ॥ लंतगस्सवि जाव तओ परिसाओ जाव अंभतरियाए परिसाए दो च्व साहस्सीओ मज्झिमियाए चत्तारि देवसाहस्सीओ पणत्ताओ बाहिरियाए छ देवसाहस्सीओ पणत्ताओ, ठिती भाणियन्वा—अंभतरियाए परिसाए बारस सागरोवमाहं सत्त पलिओवमाहं ठिती पणत्ता, मज्झिमियाए परिसाए बारस सागरोवमाहं छच्च पलिओवमाहं ठिती पणत्ता बाहिरियाए परिसाए बारस सागरोवमाहं पंच पलिओवमाहं ठिती पणत्ता ॥ महासुक्कस्सवि जाव तओ परिसाओ जाव अंभतरियाए एगं देवसाहस्सं मज्झिमियाए दो देवसा-

३ प्रतिपत्तौ
वैमा०
उद्देशः १
पर्वदः
सू० २०८

॥ ३८९ ॥

हस्सीओ पन्नत्ताओ बाहिरियाए चत्तारि देवसाहस्सीओ, अडिंभतरियाए परिसाए अद्धसोलस
सागरोवमाइं पंच पलिओवमाइं मज्झिमियाए अद्धसोलस सागरोवमाइं चत्तारि पलिओवमाइं
बाहिरियाए अद्धसोलस सागरोवमाइं तिण्णि पलिओवमाइं अट्ठो सो चेव ॥ सहस्सारे पुच्छा
जाव अडिंभतरियाए परिसाए पंच देवसया मज्झिमियाए परि० एगा देवसाहस्सी बाहिरियाए
दो देवसाहस्सीओ पन्नत्ता ठिती अडिंभतरियाए अद्धहारस सागरोवमाइं सत्त पलिओवमाइं
ठिती पणत्ता एवं मज्झिमियाए अद्धहारस छप्पलिओवमाइं बाहिरियाए अद्धहारस सागरो-
वमाइं पंच पलिओवमाइं अट्ठो सो चेव ॥ आणयपाणयस्सवि पुच्छा जाव तओ परिसाओ ण-
वरि अडिंभतरियाए अट्ठाइज्जा देवसया मज्झिमियाए पंच देवसया बाहिरियाए एगा देवसाहस्सी
ठिती अडिंभतरियाए एगूणवीस सागरोवमाइं पंच य पलिओवमाइं एवं मज्झि० एगोणवीस
सागरोवमाइं चत्तारि य पलिओवमाइं बाहिरियाए परिसाए एगूणवीस सागरोवमाइं तिण्णि
य पलिओवमाइं ठिती अट्ठो सो चेव ॥ कहि णं भंते! आरणअञ्जुयाणं देवाणं तहेव अञ्जुए स-
परिवारे जाव विहरति, अञ्जुयस्स णं देविंदस्स तओ परिसाओ पणत्ताओ अडिंभतरपरि० दे-
वाणं पणवीसं सयं मज्झिम० अट्ठाइज्जा सया बाहिरय० पंचसया अडिंभतरियाए एक्कवीसं सा-
गरोवमा सत्त य पलिओवमाइं मज्झि० एक्कवीससागर० छप्पलि० बाहिर० एक्कवीसं सागरो०

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ ३९० ॥

पंष यं पलिओषमाहं ठिती पणत्ता ॥ कहि णं भंते ! हेट्टिमगेवज्जागं देवाणं विमाणा पणत्ता ?
कहि णं भंते ! हेट्टिमगेवज्जागा देवा परिवसंति ? जहेष ठाणपए तहेव, एवं मज्झिमगेवज्जा उव-
रिमगेविज्जागा अणुत्तरा य जाव अहमिंदा नामं ते वेवा पणत्ता समणाउत्तो ! ॥ (सू० २०८) ॥
पढमो वेमाणियउत्तेसओ ॥

‘सक्कस्स णं भंते !’ इत्यादि, शक्रस्य भदन्त ! देवेन्द्रस्य देवराजस्य कति पर्वदः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह—गौतम ! तिस्रः पर्वदः प्र-
ज्ञप्ताः, तद्यथा— शमिका चण्डा जाता, अभ्यन्तरिका शमिका मध्यमिका चण्डा बाह्या जाता ॥ ‘सक्कस्स णं भंते ! देविंदस्स
देवरणो अब्भितरियाए’ इत्यादि प्रश्नषट्कं सुप्रतीतं, भगवानाह—गौतम ! शक्रस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्याभ्यन्तरिकायां पर्वदि द्वादश
देवसहस्राणि प्रज्ञप्तानि मध्यमिकायां चतुर्दश देवसहस्राणि बाह्यायां षोडश देवसहस्राणि, तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्वदि सप्त देवीशतानि
मध्यमिकायां षड् देवीशतानि बाह्यायां पञ्च देवीशतानि ॥ ‘सक्कस्स णं भंते ! देविंदस्स देवरञ्जो अब्भितरियाए परिसाए दे-
वाणं केवइ काल’ मित्यादि प्रश्नषट्कं सुप्रतीतं, भगवानाह—गौतम ! शक्रस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्याभ्यन्तरिकायां पर्वदि पञ्च पत्योप-
मानि स्थितिः प्रज्ञप्ता, मध्यमिकायां चत्वारि पत्योपमानि, बाह्यायां पर्वदि त्रीणि पत्योपमानि, तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्वदि देवीनां
माणि स्थितिः प्रज्ञप्ता, मध्यमिकायां द्वे पत्योपमे, बाह्यायामेकं पत्योपमं ॥ ‘से केणट्ठेणं भंते ! एवं बुद्धति सक्कस्स णं
देवेंदस्स देवरञ्जो तओ परिसाओ’ इत्यादि सकलमपि सूत्रं चमरवक्तव्यतायामिव भावनीयम् ॥ ‘कहि णं भंते ! ईसाणगदेवाणं
विमाणा पणत्ता ? कहि णं भंते ! ईसाणगदेवा परिवसंति’ इत्यादि सर्वं सौधर्मवद्भक्तव्यं नवरं ‘मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरेण’—

३ प्रतिपत्तौ
वैमा०
उद्देशः १
पर्वदः
सू० २०८

॥ ३९० ॥

तथा 'अष्टावीसं विमाणावाससयसहस्सा भवंतीति मक्खायं' तथा पञ्चावतंसकाः—पूर्वस्यामङ्कावतंसको दक्षिणस्यां स्फटिकावतंसकः अपरस्थां रजतावतंसकः उत्तरस्थां जातरूपावतंसकः मध्ये ईशानावतंसकः, तथा शूलपाणिर्घृषभाहनः, तथाऽशीतेः सामानिकसहस्राणां चतसृणामशीतीनामास्रक्षदेवसहस्राणां, तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्षदि दश देवसहस्राणि मध्यमिकायां द्वादश बाह्यायां चतुर्दश, तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्षदि नव देवीशतानि मध्यमिकायामष्टौ देवीशतानि बाह्यायां सप्त देवीशतानि, तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्षदि देवानां सप्त पत्योपमानि मध्यमिकायां पर्षदि देवीनां पञ्च पत्योपमानि मध्यमिकायां चत्वारि बाह्यायां त्रीणि, शेषं सर्वं शक्रवत् ॥ 'कहि णं भंते! सणकुमाराणं देवाणं विमाणा पन्नत्ता?, कहि णं भंते! सणकुमारा देवा परि वसंति?' इति पाठसिद्धं, भगवानाह—गौतम! 'सोहम्मस्स कप्पस्स उर्पि सपक्ख सपड्ढिसिं बहूइं जोयणाइं बहूइं जोयणसयाइं बहूइं जोयणसहस्साइं बहूइं जोयणसयसहस्साइं बहूइंओ जोयणकोडीओ बहूइंओ जोयणकोडाकोडिओ उडुं दूरं वीइवइत्ता एत्थ णं सणकुमारे नामं कप्पे पन्नत्ते' इति पाठसिद्धं, नवरं 'सपक्खं सपड्ढिसिं' समानाः पक्षाः—पूर्वापरदक्षिणोत्तररूपाः पार्श्वौ यस्मिन् दूरमुत्पत्ते तत् सपक्षं 'समानस्य धर्मादिषु चे'ति समानस्य सभावः, तथा समानाः प्रतदिशो—विदिशो यत्र तत् सप्रतिदिक् । 'पाईणपडीणायते उईणदाहिणविच्छिण्णे' इत्यादि सौधर्मकल्पवन्निरवशेषं वक्तव्यं, नवरं 'वारस विमाणावाससयसहस्सा भवंतीति मक्खायं'मिति वक्तव्यं, तथा पञ्चानामवतंसकानां मध्ये चलारस्त एवाशोकावतंसकादयो मध्ये सनकुमारावतंसकः, अग्रमहिष्यो न वक्तव्यास्तत्र परिगृहीतदेवीनामसम्भवात्, तथा 'सणकुमारे कप्पे सणकुमारवडेंसए विमाणे सभाए सुहम्माए सणकुमारंसि सीहासणंसि से णं तत्थ वारसण्हं विमाणावाससयसहस्साणं वावत्तरीए सामाणियसाहस्सीणं' तथा 'चउण्हं वावत्तराणं आयरक्खदेवसा-

हस्तीणं' तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्वद्यष्टौ देवसहस्राणि मध्यमिकायां दश वाह्यायां द्वादश, देवीपर्वदो न वक्तव्याः, तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्वदि देवानामर्द्धपञ्चमानि सागरोपमानि पञ्च पत्योपमानि स्थितिः मध्यमिकायामर्द्धपञ्चमानि सागरोपमानि चत्वारि पत्योप-
कहि णं भंते! माहिंदेगदेवा परिवसंति?, गोयमा! ईसाणस्स कप्पस्स उष्पि सपक्खं सपडिदिसिं बहूइं जोयणाइं जाव उप्पएत्ता एत्थ णं माहिंदे कप्पे पणत्ते' इति पूर्ववत्, 'पाईणपडीणायए उईणदाहिणविच्छिन्ने' इत्यादि सर्वे शेषं सनत्कुमारवन्निरवशेषं व-
जातरूपावतंसको मध्ये माहेन्द्रावतंसकः । तथाऽऽधिपत्यचिन्तायाम् 'अट्टण्हं विमाणावाससयसहस्साणं सत्तरीए सामाणियसाहस्तीणं चउण्हं सत्तरीणं आयरक्खदेवसाहस्तीणं' इति, तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्वदि पड् देवसहस्राणि मध्यमिकायामष्टौ देवसहस्राणि वाह्यायां
दश अभ्यन्तरिकायां पर्वदि देवानामर्द्धपञ्चमानि सागरोपमानि पञ्च पत्योपमानि, शेषं सर्वं यथा सनत्कुमारस्य ॥ 'कहि णं भंते!
वंभलोगेदेवाणं विमाणा पन्नत्ता? कहि णं भंते! वंभलोगेदेवा परिवसंति?, गोयमा! सण्कुमारमाहिंदाणं कप्पा उष्पि सपक्खं सप-
खिदिसिं बहूइं जोयणाइं जाव उप्पइत्ता एत्थ णं वंभलोो नामं कप्पे पन्नत्ते पाईणपडिणायए उदीणदाहिणविच्छिन्ने पडिपुण्णचं-
दसंठाणसंठिए अच्चिमाली इंगालरासिवण्णाभे' इति पूर्ववद्भावनीयं शेषं यथा सनत्कुमारस्य तथा वक्तव्यं, नवरमत्र चत्वारि विमा-
नावासशतसहस्राणि, अवतंसका अपि चत्वारस्तथैव, तथा—अशोकावतंसकः सप्तपर्णावतंसकः चम्पकावतंसकः चूतावतंसकः मध्ये
त्रद्वल्लोकावतंसकः, आधिपत्यचिन्तायामपि 'चउण्हं विमाणावाससयसहस्साणं सट्टीए सामाणियसाहस्तीणं चउण्हं य सट्टीणमायर-

क्वदेवसाहस्सीणमिति, तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्षदि चत्वारि देवसहस्राणि मध्यमिकायां षड् देवसहस्राणि बाह्यायामष्टौ देवसहस्राणि, तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्षदि देवानामर्द्धनवमानि सागरोपमानि पञ्च पत्योपमानि स्थितिः मध्यमिकायां पर्षदि अर्द्धनवमानि सागरोपमानि चत्वारि पत्योपमानि बाह्यायामर्द्धनवमानि त्रीणि च पत्योपमानि, शेषं यथा सनत्कुमारस्य ॥ 'कहि णं भंते! लंतगलोगदेवाणं विमाणा पन्नत्ता? कहि णं भंते! लंतगदेवा परिवसंति?, गो! बंभलयस्स कप्पस्स उप्पि सपक्खं सपडिदिसिं वहुइं जोयणाइं जाव उप्पइत्ता एत्थ णं लंतं पन्नत्ते पाईणपडिणायत्ते उदीणदाहिणविच्छिण्णे पडिणुणचंदसंठाणसंठिए अच्चिमाली' इत्यादि ब्रह्मलोकवत् नवरमत्र पञ्चाशद्विमानावाससहस्राणि वक्तव्यानि, अवतंसकाश्चत्वार ईशानवत्, तद्यथा—अङ्गावतंसकः स्फटिकावतंसकः रजतावतंसकः जातरूपावतंसकः, आधिपत्यचिन्तायां 'पण्णासाए विमाणावाससयसहस्साणं पण्णासाए सामाणियसाहस्सीणं चउण्ह य पण्णासाणमाथरक्खेदेवसाहस्सीणं' तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्षदि द्वे देवसहस्रे मध्यमिकायां चत्वारि बाह्यायां षट्, तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्षदि देवानां द्वादश सागरोपमानि सप्त च पत्योपमानि स्थितिः मध्यमिकायां द्वादश सागरोपमानि षट् च पत्योपमानि बाह्यायां द्वादश सागरोपमानि पञ्च पत्योपमानि ॥ 'कहि णं भंते! महासुक्कगदेवाणं विमाणा पणत्ता? कहि णं भंते! महासुक्कगदेवा परिवसन्ति?, गोयमा! लंतगकप्पस्स उवरिं सपक्खं सपडिदिसिं वहुइं जोयणाइं जाव उप्पइत्ता एत्थ णं महासुक्कनामे कप्पे पन्नत्ते पाईणपडिणायत्ते उदीणदाहिणविच्छिण्णे पडिणुणचंदसंठाणसंठित्ते' इत्यादि सर्वं ब्रह्मलोकवत्, नवरमत्र चत्वारिंशद् विमानावाससहस्राणि वक्तव्यानि, अवतंसकाश्चत्वारस्तथैव, तद्यथा—अशोकावतंसकः सप्तपर्णावतंसकः चम्पकावतंसकः चूतावतंसकः मध्ये शुक्रावतंसकः, आधिपत्यचिन्तायां 'चत्तालीसाए विमाणावाससहस्साणं चत्तालीसाए सामाणियसाहस्सीणं

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ ३९२ ॥

चण्डहं चत्तलीसाणमायरक्खदेवसाहस्सीण'मिति, तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्षदि एकं देवसहस्रं मध्यमिकायां द्वे देवसहस्रे बाह्यायां चत्वारि देवसहस्राणि, तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्षदि अर्द्धपोडश सागरोपमानि पञ्च पल्योपमानि स्थितिः मध्यमिकायां पोडश सागरोपमानि चत्वारि पल्योपमानि बाह्यायामर्द्धपोडश सागरोपमानि त्रीणि पल्योपमानि शेषं पूर्ववत् ॥ 'कहि णं भते! सहस्सारदेवाणं विमाणा पणत्ता? कहि णं भते! सहस्सारदेवा परिवसंति?, गोयमा! महासुकस्स कप्पस्स उल्लिप सपक्खं सपडिदिसिं बहूइं जोयणाइं जात्र उप्पइत्ता एत्थ णं सहस्सारे नामं कपे पन्नत्ते पाईणपडीणायए उदीणदाहिणविच्छिन्ने पडिपुण्णचंदसंठाणसंठिए' इत्यादि ब्रह्मलोकवत् नवरमत्र पड् विमानावाससहस्राणि वक्तव्यानि, अवतंसका एवम्-अङ्कावतंसकः स्फटिकावतंसकः रजतावतंसकः जातरूपावतंसकः मन्ये सहस्रारारवतंसकः, आधिपत्यचिन्तायां 'छण्हं विमाणावाससहस्राणं तीसाए सामाणियसाहस्सीणं चण्डहं तीसाणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं' तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्षदि पञ्च देवशतानि मध्यमिकायामेकं देवसहस्रं बाह्यायां द्वे देवसहस्रे, तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्षदि देवानां सार्द्धाष्टादशसागरोपमानि सप्त च पल्योपमानि मध्यमिकायां पर्षदि अष्टादश सागरोपमानि पट् च पल्योपमानि बाह्यायामर्द्धाष्टादशसागरोपमानि पञ्च पल्योपमानि शेषं पूर्ववत् ॥ 'कहि णं भते! आणयपाणयनामे दुवे कप्पा पणत्ता? कहि णं भते! आणयपाणयगा देवा परिवसंति?, गोयमा! सहस्सारकप्पस्स उल्लिप सपक्खं सपडिदिसिं बहूइं जोयणाइं जात्र उप्पइत्ता एत्थ णं आणयपाणयनाम दुवे कप्पा पन्नत्ता पाईणपडीणायया उदीणदाहिणविच्छिण्णा अद्धचंदसंठाणसंठिया अब्बिसाली इंगालरासिप्पमा' इत्यादि सनत्कुमारवत्, नवरं 'तत्थ णं आणयपाणयदेवाणं चत्तारि विमाणावाससया भवंतीति मक्खाय'मिति वक्तव्यं, अवतंसकाः अशोकावतंसकः सप्तपर्णावतंसकः चम्पकावतंसकः चूलावतंसकः मन्ये प्राणतावतंसकः, आधिपत्यचिन्तायां 'च-

३ प्रतिपत्तौ
वैमा०
उद्देशः १
देवलोक-
पर्वस्थि-
त्यादि
सू० २०८

॥ ३९२ ॥

उण्हं विमाणवाससयाणं वीसाए सामाणियसाहस्सीणं' तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्षदि अर्द्धतृतीयानि
 देवशतानि मध्यमिकायां पञ्च देवशतानि बाह्यायामेकं देवसहस्रं, तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्षदि देवानामर्द्धकोनविंशतिः सागरोपमाणि
 पञ्च पल्योपमानि स्थितिः मध्यमिकायामर्द्धकोनविंशतिः सागरोपमाणि चत्वारि च पल्योपमानि बाह्यायामर्द्धकोनविंशतिः सागरो-
 पमाणि त्रीणि च पल्योपमानि शेषं पूर्ववत् ॥ 'कहि णं भंते! आरणअञ्जुयानामं दुवे कप्पा पणत्ता? कहि णं भंते! आरणअञ्जु-
 यया देवा परिवसंति?, गोयमा! आणयपाणयाणं कप्पाणं उवरिं सपक्खं सपडिदिसिं बहूइं जोयणाइं जाव उप्पइत्ता एत्थ णं आरण-
 अञ्जुयानामं दुवे कप्पा पन्नत्ता पाईणपडीणायया उदीणदाहिणविच्छिण्णा अर्द्धचंदसंठाणसंठिया अच्चिमाली इंगालरासिवण्णाभा'
 इत्यादि पूर्ववत्, नवरमर्द्धचन्द्रसंस्थानसंस्थितत्वं प्रत्येकापेक्षया मेरोर्दक्षिणोत्तरप्रविभागेनावस्थानात्, समुदितौ तु परिपूर्णचन्द्रसंस्थानौ
 द्रष्टव्यौ, तथा त्रीणि विमानावासशतानि वक्तव्यानि, अवतंसका इमे—अशोकावतंसकः स्फटिकावतंसकः रजतावतंसकः जातरूपाव-
 तंसकः मध्येऽच्युतावतंसकः, आधिपत्यचिन्तायां 'तिण्हं विमाणावाससयाणं दसण्हं सामाणियसाहस्सीणं चत्तालीसाए आयरक्खवेव-
 साहस्सीणं' तथा चात्र विमानावाससङ्ग्रहणिगाथे—'वत्तीस १ द्वावीसा २ बारस ३ अट्ट ४ चउरो सयसहस्सा ५ । पन्ना ६
 चत्तालीसा ७ छच्च सहस्सा सहस्सारे ८ ॥ १ ॥ आणयपाणयकप्पे चत्तारि सयाऽऽरणञ्जुए तिन्नि । सत्त विमाणसयाइं चउसुवि एएसु
 कप्पेसु ॥ २ ॥' सामानिकसङ्ग्रहणिगाथा—'चउरासीई असीई वावत्तरि सत्तरी य सट्ठी य । पण्णा चत्तालीसा तीसा वीसा दस
 सहस्सा ॥ १ ॥' तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्षदि पञ्चविंशं देवशतं मध्यमिकायामर्द्धतृतीयानि देवशतानि बाह्यायां पञ्च देवशतानि,
 तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्षदि देवानामेकविंशतिः सागरोपमाणि सप्त च पल्योपमानि मध्यमिकायां पर्षदि एकविंशतिः सागरोपमाणि

षट् च पत्न्योपमानि बाहायामेकैर्विशतिः सागरोपमानि पञ्च पत्न्योपमानि, शेषं पूर्ववत् ॥ 'कहि णं भंते! हेट्टिमगेवेज्जाणं देवाणं विमाणा पन्नत्ता? कहि णं भंते! हेट्टिमगेवेज्जागा देवा परिवसंति?, गोयमा! आरणअनुयाणं कप्पणं उवरिं सपक्कलं सपडिदिसिं वड्ढं ज्ञोयणाइं जाव उडुं दूरं उप्पइत्ता एत्थ णं हेट्टिमगेवेज्जाणं देवाणं तओ हेट्टिमगेवेज्जविमाणा पणत्ता पाईणपडीणायया उदीणदा-
हिणविच्छिण्णा पडिपुण्णचंदसंठाणसंठिता अच्चिमाली भासरासिवण्णाभा असंखेज्जाओ ज्ञोयणकोडाकोडीओ आयामविकखंभेणं असंखेज्जाओ ज्ञोयणकोडाकोडीओ परिक्खेवेण सव्वत्थरयणामया अच्छा जाव पडिरूवा, तत्थ णं हेट्टिमगेवेज्जाणं देवाणं उदीणदा-
समड्ढिया' इत्यादि सर्वे-निरवशेषाः समा क्रद्धियेपां ते समद्धिका; एवं सर्वे समद्युतिकः सर्वे समवलाः सर्वे समयशसः सर्वे स-
मानुभागाः सर्वे समसौख्याः; अनिन्द्रा-न विद्यते इन्द्रः-अधिपतियेपां ते अनिन्द्राः; अप्रेया-न विद्यते प्रेया-प्रेण्यत्वं येपां ते अ-
प्रेयाः; न विद्यते पुरोहितः-शान्तिकर्मकारी येपामशान्तेरभावात्ते अपुरोहिताः; किरूपाः पुनस्ते? इत्याह-अहमिन्द्रा नाम ते देवगणाः
“एकासुत्तरं हिट्टिमेषु १११ ससुत्तरं च मज्झिमए १०७ । सयमेगं उवरिमए १०० पंचेव अणुत्तरविमाणा ५ ॥ १ ॥” ‘कहि णं भंते! अणुत्तरोववाइयाणं देवाणं विमाणा पन्नत्ता? कहि णं भंते! अणुत्तरोववाइया देवा परिवसंति?, गोयमा! इमीसे णं रयणप्पमाए पुढवीए बहुसमरमणिज्जाओ भूमिभागाओ उडुं दूरं उप्पइत्ता सोहस्सीसाणसणंकुमारसाहिंदयभलोगलंतगसुकसहस्सारआणयपाणयआरणअनुयकल्पे तिप्पि
मंते! अणुत्तरोववाइयाणं देवाणं विमाणा पन्नत्ता? कहि णं भंते! अणुत्तरोववाइया देवा परिवसंति?, गोयमा! इमीसे णं रयणप्पमाए पुढवीए बहुसमरमणिज्जाओ भूमिभागाओ उडुं दूरं उप्पइत्ता सोहस्सीसाणसणंकुमारसाहिंदयभलोगलंतगसुकसहस्सारआणयपाणयआरणअनुयकल्पे तिप्पि

३ प्रतिपत्तो
वैसा०
उद्देशः १
देवलोक-
पर्यट्ति-
त्यादि
सू० २०८

य अट्टारसुत्तरे गेवेज्जगविमाणवाससए वीइवइत्ता तेण परं दूरं गया नीरया निम्मला वित्तिमिरा विसुद्धा पंचदिसि पंच अणुत्तरा महइ-
महालया विमाणा पन्नत्ता, तंजहा—विजये वैजयंते जयंते अपराजिते सव्वट्टसिद्धे' इदं पाठसिद्धं, नवरं 'तिन्नि अट्टारसुत्तरे' इति
त्रीणि अष्टादशोत्तराणि विमानावासशतानि, तत्रैकादशोत्तरं शतमधस्तन्यैवेयकप्रस्तटेषु सप्तोत्तरं शतं मध्यमत्रैवेयकेषु परिपूर्णं शत-
मुपरितन्यैवेयकप्रस्तटेषु, सर्वसङ्ख्या भवन्ति त्रीणि अष्टादशोत्तराणि, 'नीरजांसि' आगन्तुकरजोविरहात् 'निर्मलानि' स्वामाविक-
मलाभावात् 'वित्तिमिराणि' रत्नप्रभावितानप्रभावेन सर्वासु दिक्षु विदिक्षु चापहततमस्काण्डत्वात् 'विशुद्धानि' कचिदपि कलङ्कलेश-
स्याप्यसम्भवात्, 'पंचदिसि' इति पञ्च पूर्वदक्षिणापरोत्तरमध्यमरूपा दिशः समाहताः पञ्चदिक् तस्मिन्, तत्र पूर्वस्यां दिशि विजयं
दक्षिणस्यां वैजयन्तं पश्चिमायां जयन्तं उत्तरस्यामपराजितं मध्ये सर्वार्थसिद्धम्, 'ते णं विमाणा' इत्यादि पूर्ववत् यावत् 'अहमिदा
नामं ते देवगणा पन्नत्ता समणाउसो!' ॥ इति श्रीमलयगिरिविरचितायां जीवाभिगमटीकायां चतुर्थप्रतिपत्तौ वैमानिकाधिकारे प्रथमो
वैमानिकोद्देशकः समाप्तः ॥

सम्प्रति द्वितीयो वक्तव्यस्तत्रेदं सूत्रम्—

सोहम्मीसाणेसु कप्पेसु विमाणपुहवी किंपइट्टिया पणत्ता?, गोयमा! घणोदहिपइट्टिया ।
सणंकुमारमाहिंदेसु कप्पेसु विमाणपुहवी किंपइट्टिया पणत्ता?, गोयमा! घणवायपइट्टिया
पणत्ता । बंभलोए णं भंते! कप्पे विमाणपुहवीणं पुच्छा, घणवायपइट्टिया पणत्ता । लंतए णं
भंते! पुच्छा, गोयमा! तदुभयपइट्टिया । महासुक्कसहसारेसुवि तदुभयपइट्टिया । आणय जाव

अञ्जुएसु णं भंते! कप्पेसु पुच्छा, ओवासंतरपइट्टिया । गेवज्जविमाणपुढवीणं पुच्छा, गोयमा!
ओवासंतरपइट्टिया । अणुत्तरोववाइयपुच्छा ओवासंतरपइट्टिया ॥ (सू० २०९)

‘सोहम्मीसाणेसु णं भंते’ इत्यादि, सौधर्मेशानयोः, सूत्रे द्विवचनेऽपि बहुवचनं प्राकृतत्वात्, उक्तञ्च—“बहुवयणेण दुवयणं छट्टिविभचीएँ भन्नइ चउत्थी । जह् इत्था तह पाया नमोऽत्थु देवाहिदेवाणं ॥ १ ॥” [बहुवचनेन द्विवचनं पष्ठीविभक्त्या भण्यते च-
तुर्थी । यथा हस्तौ तथा पादौ नमोऽस्तु देवाधिदेवभ्यः ॥ १ ॥] भदन्त! कल्पयोर्विमानपृथिवी ‘किंप्रतिष्ठिता’ कस्मिन् प्रतिष्ठिता
—किमाश्रया किमाधारेत्यर्थः प्रज्ञता?, भगवानाह—गौतम! घनोदधिप्रतिष्ठिता प्रज्ञता, एवं सनत्कुमारमाहेन्द्रेषु घनवातप्रतिष्ठिता,
ब्रह्मलोकेऽपि घनवातप्रतिष्ठिता, लान्तके ‘तदुभयप्रतिष्ठिता’ घनोदधिवनवातप्रतिष्ठिता, महाशुकसहस्रारयोरपि तदुभयप्रतिष्ठिता,
आनतप्रार्णतारणाच्युतेष्ववकाशान्तरप्रतिष्ठिता—आकाशप्रतिष्ठिता, एवं त्रैवेयकविमानपृथिवी अनुत्तरविमानपृथिवी च, उक्तञ्च—
“घणोदहिपइहाणा सुरभवणा दोसु होति कप्पेसु । तिसु वायपइहाणा तदुभयपइट्टिया तीसु ॥ १ ॥ तेण परं उवरिमगा आगासं-
तरपइट्टिया सव्वे । एस पइहाणविही उडुं लोए विमाणणं ॥ २ ॥” अधुना पृथिवीवाहल्यप्रतिपादनार्थमाह—

सोहम्मीसाणकप्पेसु विमाणपुढवी केवहयं बाहल्लेणं पणत्ता?, गोयमा! सत्तावीसं जोयण-
सयाहं बाहल्लेणं पणत्ता, एवं पुच्छा, सणकुमारमाहिंदेसु छब्बीसं जोयणसयाहं । बंभलंतए
पंचवीसं । महासुकसहस्रारेसु चउवीसं । आणयपाणयारणाञ्जुएसु तेवीसं सयाहं । गेवज्जवि-
माणपुढवी बावीसं । अणुत्तरविमाणपुढवी एकवीसं जोयणसयाहं बाहल्लेणं ॥ (सू० २१०)

३ प्रतिपत्तौ
वैमा०
उद्देशः १
विमाना-
धारः
सू० २०९
विमानपु-
थ्वीवाहल्यं
सू० २१०

॥ ३९४ ॥

सोहम्मीसाणेसु णं भंते ! कप्पेसु विमाणा केवहयं उहुं उच्चत्तेणं?, गोयमा ! पंच जोयणसयाइं उहुं उच्चत्तेणं । सणंकुमारमाहिंदेसु छजोयणसयाइं, बंभलंतएसु सत्त, महासुक्कसहस्सारेसु अट्ठ, आणयपाणएसु ४ नव गेवेज्जविमाणाणं भंते ! केवहयं उहुं उ०, दस जोयणसयाइं, अणुत्तर-विमाणाणं एक्कारस जोयणसयाइं उहुं उच्चत्तेणं ॥ (सू० २११) सोहम्मीसाणेसु णं भंते ! कप्पेसु विमाणा किंसंठिया पणत्ता?, गोयमा ! दुविहा पणत्ता, तंजहा-आवलियापविट्ठा बाहिरा य, तत्थ णं जे ते आवलियापविट्ठा ते त्तिविहा पणत्ता, तंजहा-वट्ठा तंसा चउरंसा, तत्थ णं जे ते आवलियबाहिरा ते णं णाणासंठिया पणत्ता, एवं जाव गेविल्लविमाणा, अणुत्तरोववाइ-यविमाणा दुविहा पणत्ता, तंजहा-वट्ठे य तंसा य ॥ (सू० २१२) सोहम्मीसाणेसु णं भंते ! क-प्पेसु विमाणा केवतियं आयामविक्खंभेणं केवतियं परिक्खेवेणं पणत्ता?, गोयमा ! दुविहा पणत्ता, तंजहा-संखेज्जचित्थडा य असंखेज्जचित्थडा य, जहा णरगा तथा जाव अणुत्तरोववा-तिया संखेज्जचित्थडा य असंखेज्जचित्थडा य, तत्थ णं जे से संखेज्जचित्थडे से जंजुडीवप्पमाणे अ-संखेज्जचित्थडा असंखेज्जाइं जोयणसयाइं जाव परिक्खेवेणं पणत्ता ॥ सोहम्मीसाणेसु णं भंते ! विमाणा कतिवण्णा पन्नत्ता?, गोयमा ! पंचवण्णा पणत्ता, तंजहा—किण्हा नीला लोहिया हा-लिदा सुक्किष्ठा, सणंकुमारमाहिंदेसु चउवण्णा नीला जाव सुक्किष्ठा, बंभलोगलंतएसुवि तिवण्णा

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ ३९५ ॥

लोहिया जाव सुक्लिहा, महासुक्कसहसारेसु दुवण्णा—हालिहा य सुक्लिहा य, आणयपाणता-
रणञ्जुएसु सुक्लिहा, गेचिज्जविमाणा सुक्लिहा, अणुत्तरोववातियविमाणा परमसुक्लिहा वण्णेणं
पणत्ता ॥ सोहम्मीसाणेसु णं भंते! कप्पेसु विमाणा केरिसया पभाए पणत्ता?, गोयमा! गि-
चालोआ गिञ्जुल्लोया सयं पभाए पणत्ता जाव अणुत्तरोववातियविमाणा गिचालोआ गिञ्जु-
ल्लोता सयं पभाए पणत्ता ॥ सोधम्मीसाणेसु णं भंते! कप्पेसु विमाणा केरिसया गंधेणं पणत्ता?,
गोयमा! से जहा नामए—कोट्टपुडाण वा जाव गंधेणं पणत्ता, एवं जाव एत्तो इट्टयरागा चैव
जाव अणुत्तरविमाणा ॥ सोहम्मीसाणेसु विमाणा केरिसया फासेणं पणत्ता?, से जहा णा-
मए—आहणेति वा रुतेति वा सव्वो फासो भाणियव्वो जाव अणुत्तरोववातियविमाणा ॥
सोहम्मीसाणेसु णं भंते! (कप्पेसु) विमाणा केमहालिया पणत्ता?, गोयमा! अयणं जंबु-
द्वीवे २ सव्वदीवससुहाणं सो चैव गमो जाव छम्मासे वीइवएज्जा जाव अत्थेगतिया विमाणा-
वासा नो वीइवएज्जा जाव अणुत्तरोववातियविमाणा अत्थेगतियं विमाणं वीतिवएज्जा अत्थे-
गतिए नो वीइवएज्जा जाव अणुत्तरोववातियविमाणा अत्थेगतियं विमाणं वीतिवएज्जा अत्थे-
रयणामया पणत्ता, तत्थ णं बहवे जीवा य पोग्गला य वक्कमंति विज्जमंति षयंति उषवयंति, सव्व-
सासया णं ते विमाणा दव्वहयाए जाव फासपज्जवेहिं असासता जाव अणुत्तरोववातिया वि-

३ प्रतिपत्तौ

वैमा०

उद्देशः १

उच्चत्वसं-

स्थाने

सू० २११-

२१२

आयामादि

सू० २१३

॥ ३९५ ॥

माणा ॥ सोहम्मीसाणेसु णं देवा कओहिंतो उववज्जंति?, उववातो नेयब्बो जहा वक्कंतीए त्तिरि-
 यमणुएसु पंचेदिएसु संसुच्छिमवज्जिएसु, उववाओ वक्कंतीगमेणं जाव अणुत्सरो० ॥ सोहम्मीसा-
 णेसु देवा एगसमएणं केवतिया उववज्जंति?, गोयमा! जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिण्णि वा उक्कोसेणं
 संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जंति, एवं जाव सहस्सारे, आणतादी गेवज्जा अणुत्तरा य एक्को
 वा दो वा तिण्णि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा उववज्जंति ॥ सोहम्मीसाणेसु णं भंते! देवा समए
 २ अवहीरमाणा २ केवतिएणं कालेणं अवहिया सिया?, गोयमा! तेणं असंखेज्जा समए २ अव-
 हीरमाणा २ असंखेज्जाहिं उस्सपिणीहिं अवहीरंति नो चेव णं अवहिया सिया जाव सह-
 स्सारे, आणतादिगेसु चउसुवि, गेवजेसु अणुत्तरेसु य समए जाव केवतिकालेणं अव-
 हिया सिया?, गोयमा! ते णं असंखेज्जा समए २ अवहीरमाणा पलिओवमस्स असंखेज्जति-
 भागमेत्तेणं अवहीरंति, नो चेव णं अवहिया सिया ॥ सोहम्मीसाणेसु णं भंते! कप्पेसु देवाणं
 केमहालया सरीरोगाहणा पणत्ता?, गोयमा! दुविहा सरीरा पणत्ता, तंजहा—भवधार-
 णिज्जा य उत्तरवेडव्विया य, तत्थ णं जे से भवधारणिज्जे से जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जति-
 भागो उक्कोसेणं सत्त रयणीओ, तत्थ णं जे से उत्तरवेडव्विए से जहण्णेणं अंगुलस संखेज्ज-
 तिभागो उक्कोसेणं जोयणसतसहस्सं, एवं एक्केक्का ओसारेत्ताणं जाव अणुत्तराणं एक्का रयणी,

गेविज्जणुत्तराणं एगे भवधारणिज्जे सरीरे उत्तरवेडव्विया नत्थि ॥ (सू० २१३) सोहम्मीसा-
णेसु णं देवाणं सरीरगा किंसंघयणी पणत्ता?, गोयमा! छण्हं संघयणाणं असंघयणी प-
णत्ता?, नेवहि नेव छिरा नवि णहारू णेव संघयणमत्थि, जे पोगगला इडा कंता जाव ते तेसिं
संघातत्ताए परिणमंति जाव अणुत्तरोववातिया ॥ सोहम्मीसाणेसु देवाणं सरीरगा किंसंठिता
पणत्ता?, गोयमा! इविहा सरीरा—भवधारणिज्जा य उत्तरवेडव्विया य, तत्थ णं जे ते भव-
धारणिज्जा ते समचउरंसंठाणसंठिता पणत्ता, तत्थ णं जे ते उत्तरवेडव्विया ते णाणासंठाण-
संठिता उत्तरवेडव्विया गत्थि ॥ (सू० २१४) सोहम्मीसाणेसु देवा केरिसया वण्णेणं पन्नत्ता?,
गोयमा! कणगत्यरत्ताभा वण्णेणं पन्नत्ता । सणंङ्कुमारमाहिंहेसु णं पउमपम्हगोरा वण्णेणं
अणुत्तरोववातिया परमसुक्खिहा वण्णेणं पन्नत्ता ॥ सोहम्मीसाणेसु णं भंते! कन्पेसु देवाणं सरी-
रगा केरिसया गंधेणं पणत्ता?, गोयमा! से जहा णामए—कोइपुडाण वा तदेव सव्वं जाव
मणामतरता चेव गंधेणं पणत्ता जाव अणुत्तरोववाहया ॥ सोहम्मीसाणेसु देवाणं सरीरगा के-
रिसया फासेणं पणत्ता?, गोयमा! थिरमउयणिद्धसुकुमालच्छविकासेणं पणत्ता, एवं जाव अ-

णुत्तरोववातिया ॥ सोहम्मीसाणदेवाणं केरिसगा पुग्गला उस्सासत्ताए परिणमंति?, गोयमा!
 जे पोग्गला इहा कंता जाव ते तेसिं उस्सासत्ताए परिणमंति जाव अणुत्तरोववातिया, एवं आ-
 हारत्ताएवि जाव अणुत्तरोववातिया ॥ सोहम्मीसाणदेवाणं कति लेस्साओ पणत्ताओ?, गो-
 यमा! एगा तेउलेस्सा पणत्ता । सणंकुमारमाहिंदेसु एगा पम्हलेस्सा, एवं बंभलोगेवि पम्हा,
 सेसेसु एक्का सुक्कलेस्सा, अणुत्तरोववातियाणं एक्का परमसुक्कलेस्सा ॥ सोहम्मीसाणदेवा किं स-
 म्मदिट्ठी मिच्छादिट्ठी सम्मामिच्छादिट्ठी?, तिण्णिवि, जाव अंतिमगेवेज्जा देवा सम्मदिट्ठीवि
 मिच्छादिट्ठीवि सम्मामिच्छादिट्ठीवि, अणुत्तरोववातिया सम्मदिट्ठी णो मिच्छादिट्ठी णो स-
 म्मामिच्छादिट्ठी ॥ सोहम्मीसाणा किं णाणी अण्णाणी?, गोयमा! दोवि, तिण्णि णाणा तिण्णि
 अण्णाणा णियमा जाव गेवेज्जा, अणुत्तरोववातिया नाणी नो अण्णाणी तिण्णि णाणा णियमा ।
 त्तिविधे जोगे दुविहे उवयोगे सब्वेसिं जाव अणुत्तरा ॥ (सू० २१५)

'सोहम्मीसाणेसु ण'मित्यादि, सौधर्मेशानयोर्भेदन्त ! कल्पयोर्विमानपृथ्वी 'कियत्' किंप्रमाणा बाहल्येन प्रज्ञप्ता?, गौतम!
 सप्तविंशतियोजनशतानि बाहल्येन प्रज्ञप्ता, एवं शेषसूत्राण्यपि भावनीयानि, नवरं सनत्कुमारमाहेन्द्रयोः षड्विंशतियोजनशतानि
 वक्तव्यानि, ब्रह्मलोकलान्तकयोः पञ्चविंशतिः, महाशुकसहस्रारयोश्चतुर्विंशतिः, आनतप्राणतारणाच्युतकल्पेषु त्रयोविंशतिः, भ्रैवेयकेषु
 द्वाविंशतिः, अनुत्तरविमानेष्वैकविंशतियोजनशतानि ॥ सम्प्रति विमानानामुच्चैस्त्वपरिमाणं प्रतिपिपादयिषुराह—'सोहम्मीसाणेसु

पं भंते ! इत्यादि, इह विमानं महानगरकल्पं तस्य चोपरि वृत्तलण्डप्राकाराः प्रासादादयः, तत्र पूर्वेण सूत्रकदम्बकेन विमानपृथिवीयाह-
 ल्यसुकं, अनेन प्रासादापेक्षया उच्चत्वस्य इति गर्भः, सौधमैशानयोर्भेदन्त ! कल्पयोर्विमानानि कियद् ऊर्ध्वसुरैस्तेन प्रकृतानि ?
 भगवानाह—गौतम ! पञ्च योजनशतानि ऊर्ध्वसुरैस्तेन प्रकृतानि, मूलप्रासादादीनां तत्र पञ्चयोजनशतोच्चयप्रमाणत्वात्, एवं शेप-
 सूत्राण्यपि भावनीयानि, नवरं सन्तुमारमार्हेन्द्रयोः षड् योजनशतानि वक्तव्यानि, आनतप्राणतारणाच्युतेषु कल्पेषु नव योजनशतानि, महा-
 शुक्रसहस्रारयोरष्टौ योजनशतानि, नवरं सन्तुमारमार्हेन्द्रयोः षड् योजनशतानि वक्तव्यानि, त्रयलोकलान्तकयोः सप्त योजनशतानि, एवं शेप-
 योजनशतानि, सर्वत्रापि विमानानि बाहल्योच्चमलीनेन द्वात्रिंशद्योजनशतानि, उपर्युपरि वाहसु (ल्यहानिवदु) रैस्त्वस्य दृष्टिभावात्, महा-
 उक्तञ्च—“सत्तावीससयाहं आदिमकल्पेषु, पुढविवाहलं । एकैकहाणि सेसे दुदुरे य दुगे चउक्क य ॥१॥ [सप्तविंशतिः शतानि आयकल्पयोः पृथ्वीवाहल्यं । एकैकहाणि सेसे दुदुरे य दुगे चउक्क य ॥२॥ गेवेलणुत्तरेसु एसेव कमो उ हाणितुडीए । एकैकमि विमाणा दोमिनि
 होति य विमाणा । एकैकदुहि सेसे दुदुरे य दुगे चउक्क य ॥३॥] सप्तविंशतिः शतानि आयकल्पयोः पृथ्वीवाहल्यं । एकैकहाणि सेसे दुदुरे य दुगे चउक्क य ॥१॥ पंचसउक्कतेणं आदिमकल्पेषु
 मीलिया उ बत्तीसं ॥ ३ ॥” [सप्तविंशतिः शतानि आयकल्पयोः पृथ्वीवाहल्यं । एकैकहाणि सेसे दुदुरे य दुगे चउक्क य ॥१॥ पंचसउक्कतेणं आदिमकल्पेषु
 ऊर्ध्वोच्चलेन पञ्च शतानि आयकल्पयोर्भवन्ति विमानानि । एकैकहाणि सेसे दुदुरे य दुगे चउक्क य ॥१॥ पंचसउक्कतेणं आदिमकल्पेषु
 तरयोरेव एव, कमो दानिदुब्बोः । एकैकहाणि सेसे दुदुरे य दुगे चउक्क य ॥१॥ पंचसउक्कतेणं आदिमकल्पेषु
 गौतम ! द्विविधानि प्रकृतानि, तद्यथा—आवलिकाप्रविष्टानि आवलिकावासानि च, तत्रावलिकाप्रविष्टानि नास यानि पूर्वादिसु चतस्रसु
 विशु श्रेण्या न्यवस्थितानि, यानि पुनरवलिकाप्रविष्टानां प्राङ्गणप्रदेशे कुसुमप्रकर इव यत्प्रस्तौ विप्रकीर्णानि वान्यावस्तिकावासानि,

३ प्रतिपत्तौ
वैमा०
उद्देशः १
संहनन-
संस्थाने
सू० २१४
देववर्णादि
सू० २१५

तानि पुष्पावकीर्णातीत्युच्यन्ते, पुष्पाणीव इतस्ततोऽवकीर्णानि-विप्रकीर्णानि इति व्युत्पत्तिः, तानि च मध्यवर्तिनो विमानेन्द्रस्य दक्षिणतोऽपरत उत्तरतश्च विद्यन्ते न तु पूर्वस्यां दिशि, उक्तञ्च—‘पुष्पावकिण्णगा पुण दाहिनतो पच्छिमेण उत्तरतो । पुव्वेण विमाणेदस्स नत्थि पुष्पावकिण्णा उ ॥ १ ॥’ ‘तत्थ ण’मित्यादि, तत्रावलिकाप्रविष्टाऽऽवलिकावाहेषु मध्ये यानि तानि आवलिकाप्रविष्टानि तानि त्रिविधानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—वृत्तानि त्र्यस्त्राणि चतुरस्त्राणि प्रतिप्रस्तं विमानेन्द्रकस्य पूर्वदक्षिणापरोत्तररूपासु चतसृषु दिक्षु श्रेण्या व्यवस्थितानि, विमानेन्द्रकश्च सर्वोऽपि वृत्तः, ततः पार्श्ववृत्तीनि चतसृष्वपि दिक्षु त्र्यस्त्राणि, तेषां षष्ठतत्तसृष्वपि दिक्षु चतुरस्त्राणि, तेषां षष्ठतो वृत्तानि, ततोऽपि भूयोऽपि त्र्यस्त्राणि ततोऽपि चतुरस्त्राणीत्येवमावलिकापर्यन्तः, तत्र त्रिविधान्येवावलिकाप्रविष्टानि ॥ ‘तत्थ ण’मित्यादि, तत्र यानि आवलिकावाह्यानि तानि नानासंस्थानसंस्थितानि प्रज्ञप्तानि, तथाहि—कानिचित्रन्यावर्तकाराणि कानिचित्स्वस्तिककाराणि कानिचित् खन्नाकाराणीत्यादि, उक्तञ्च—‘आवलियासु विमाणा बद्धा तंसा तहेव चउरंसा । पुष्पावकिण्णगा पुण अणेगविहरूवसंठाणा ॥ १ ॥’ एवं तावद्वाच्यं चावद् भ्रैवेयकविमानानि, तान्येव यावदावलिकाप्रविष्टानामावलिकावाह्यानां च भावात्, परत आवलिकाप्रविष्टान्येव, तथा चाह—‘अणुत्तरविमाणा णं भंते ! विमाणा किंसंठिया पन्नत्ता ?’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं, भगवानाह—गौतम ! द्विविधानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—‘वट्टे य तंसा य,’ मध्यवर्तिसर्वार्थसिद्धाख्यं विमानं वृत्तं, शेषाणि विजयादीनि चत्वार्यपि त्र्यस्त्राणि, उक्तञ्च—‘एगं वट्टं तंसा चउरो य अणुत्तरविमाणा ।’ ॥ अधुनाऽऽयामविष्कम्भादिपरिमाणप्रतिपादनार्थमाह—‘सोहम्मीसाणेसु णं भंते !’ इत्यादि, सौधर्मेशानयोर्भदन्त ! कल्पयोर्विमानानि कियद् आयामविष्कम्भेन कियत्परिक्षेपेण प्रज्ञप्तानि ?, भगवानाह—गौतम ! द्विविधानि विमानानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—सङ्ख्येयविस्तृतान्यसङ्ख्येयविस्तृतानि च,

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयनि-
रीयावृत्तिः

॥ ३९८ ॥

तत्र यानि तानि सङ्क्षेयविस्तृतानि सङ्क्षेयानि योजनसहस्राण्यायामविष्कम्भेन असङ्क्षेयानि योजनसहस्राणि परिक्षेपेण, तत्र यानि तान्यसङ्क्षेयविस्तृतानि असङ्क्षेयानि योजनसहस्राण्यायामविष्कम्भेन असङ्क्षेयानि योजनसहस्राणि परिक्षेपेण, एवं तावद्वाच्यं यावद् भ्रैवेय-
केवइयं आयामविष्कम्भेण'मित्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—द्विविधानि प्रज्ञप्तानि, तथा चाह—'अष्टोत्तरविमाणे णं भंते!
सर्वार्थसिद्धं सङ्क्षेयविस्तृतं शेषाण्यसङ्क्षेयविस्तृतानां च बाह्येन भावात् न तु परतः, तथा चाह—'अष्टोत्तरविमाणे णं भंते!
योजनशतसहस्राणि षोडश सहस्राणि द्वे शते सप्तविंशत्यधिके योजनानां क्रोशत्रिकमष्टाविंशं धनुःशतं त्रयोदशकुलानि एकमर्द्धाकुल-
मिति परिक्षेपेण, तत्र यानि तान्यसङ्क्षेयविस्तृतानि तान्यसङ्क्षेयानि योजनसहस्राण्यायामविष्कम्भेन असंख्येयानि योजनसहस्राणि
परिक्षेपेण प्रज्ञप्तानि ॥ सम्प्रति वर्णप्रतिपादनार्थमाह—'सोहम्मीसाणेषु णं भंते!' इत्यादि, सौधर्मेशानयोर्भदन्त! कल्पयोर्विमा-
शेषसूत्राण्यपि भावनीयानि, भगवानाह—गौतम! पञ्चवर्णानि, तद्यथा—कृष्णानि नीलानि लोहितानि हरिद्राणि शुष्णानि, एवं
वात्, महाशुक्लसहस्राण्योर्द्विवर्णानि कृष्णनीलह्यारिद्रवर्णोभावात्, आनतप्राणतारणाभ्युत्कल्पेषु एकवर्णानि, शुष्णवर्णस्यैकस्य भावात्, एवं
भ्रैवेयकविमानानि अनुत्तरविमानानि च परमशुष्णानि, उक्तञ्च—'सोहम्मि पंचवणा एकागहीणा उ जा सहसारे । दो दो तुला
कप्पा तेण परं पुंडरीयाहं ॥ १ ॥' सम्प्रति प्रभाप्रतिपादनार्थमाह—'सोहम्मीसाणेषु णं'मित्यादि, सौधर्मेशानयोर्भदन्त! कल्पयो-
र्विमानानि कीदृशानि प्रभया प्रज्ञप्तानि?, कीदृशी तेषां प्रभया प्रज्ञप्तानि 'नित्यालोकानि'

३ प्रतिपत्तौ
वैमा०

उद्देशः १

संहनन-

संस्थाने

सू० २१४

देववर्णादि

सू० २१५

॥ ३९८ ॥

नित्यमालोको-दर्शनं दृश्यमानता येषां तानि नित्यालोकानि न तु जातुचिदपि तमसाऽऽश्रीयन्त इति भावः, कथं नित्यालोकानि ? इति हेतुद्वारेण विशेषणमाह-नित्योद्द्योतानि, 'निमित्तकारणहेतुषु सर्वासं विभक्तीनां प्रायो दर्शन'मिति हेतोः प्रथमा, ततोऽयमर्थः-यस्मान्मिलं-सततमप्रतिघमुद्द्योतो-दीप्यमानता येषां तानि(तथा)ततो नित्यालोकानि, सततमुद्द्योतमानता च परसापेक्षाऽपि संभाव्येत यथा मेरोः स्फटिककाण्डस्य सूर्यरश्मिसम्पर्कतः, तत आह-स्वयंप्रभाणि स्वयं सूर्यादिप्रभावत् देदीप्यमानता येषां तानि तथा, एवं निरन्तरं तावद्वक्तव्यं यावदनुत्तरविमानानि ॥ सम्प्रति गन्धप्रतिपादनार्थमाह-'सोहम्मीसाणेसु णं भंते !' इत्यादि, सौधर्भेशानयोर्भेदन्त ! कल्पयोर्विमानानि कीदृशानि गन्धेन प्रज्ञप्तानि ?, भगवानाह-गौतम ! 'से जहानामए कोट्टपुडाण वा चंपकपुडाण वा दमणगपुडाण वा कुंकुमपुडाण वा चंदणपुडाण वा उसीरपुडाण वा मरुयापुडाण वा जाईपुडाण वा जूहियापुडाण वा मल्लियापुडाण वा प्हाणमल्लियापुडाण वा केयइपुडाण वा पाडलिपुडाण वा नोमालियापुडाण वा वासपुडाण वा कप्पूरपुडाण वा अणुवार्यंसि उभिज्जमाणेण वा कुट्टिज्जमाणेण वा रुविज्जमाणेण वा उक्कीरिज्जमाणेण वा विक्खरिज्जमाणेण वा परिज्जमाणेण वा परिभाइज्जमाणेण वा भंडाओ वा भंडं साहरिज्जमाणेण वा ओराला मणुणा मणहरा घाणमणतिव्वुइकरा सव्वतो समंता गंधा अभिनिस्सरंति, भवे एयारूवे सिया ?, नो इण्ठे समंठे, ते णं विमाणा एत्तो इट्टतरा चेव कंततरा चेव मणुन्नतरा चेव मणातरा चेव गंधेणं पणत्ता' अस्य व्याख्या पूर्ववत्, एवं निरन्तरं तावद्वक्तव्यं यावदनुत्तरविमानानि ॥ सम्प्रति स्पर्शप्रतिपादनार्थमाह-'सोहम्मीसाणेसु ण'मित्यादि, सौधर्भेशानयोर्भेदन्त ! कल्पयोर्विमानानि कीदृशानि स्पर्शेन प्रज्ञप्तानि ?, भगवानाह-गौतम ! 'से जहानामए अइणेइ वा रूतेइ वा बूरेइ वा नवणीएइ वा हंसगम्भतूलीइ वा सिरीसकुमुमनिचए वा पवालकुसुमपत्तरासीइ वा, भवे एयारूवे ?, नो इण्ठे समंठे, ते णं

विभाषा इत्तो इदतरा चैव कंततरा चैव मणुभतरा चैव मणासतरा चैव फासेणं पणत्ता' इति पूर्ववत्, एवं निरन्तरं तावद्वक्तव्यं यावदनुत्तरविमानानि ॥ सम्प्रति महत्त्वप्रतिपादनार्थमाह—'सोहम्मीसाणेसु णं भंते! कप्पेसु' इत्यादि, सौधर्मेशानयोर्मदन्त! कल्पयोर्विमानानि 'किंमहान्ति' किंप्रमाणमहत्त्वानि प्रकृतानि?, भगवानाह—गौतम! 'अयणं जंबुद्वीवे दीवे' इत्यादि जम्बू-द्वीपवाक्यं परिपूर्णमेवं द्रष्टव्यं 'सर्वदीवसमुदाणं सर्व्वभंतराए सव्वखुद्दाए वट्टे तेह्णापुपसंठाणसंठिते वट्टे पुक्खरकणियासंठाणसंठिए वट्टे पडिपुण्णचंदसंठाणसंठिए एकं जोयणसयसहस्सा आयामविक्खंभेणं तिमि य जोयणसयसहस्सा सोलस सहस्सा दो य सया स-साथीसा तिमि य कोसे अट्ठावीसं घणुसयं तेरस य अंगुलाइं अट्ठंगुलं किंचिविसेसाहिए परिकखेवेणं पन्नत्ते' इदं च पूर्ववद् भावनीयं, देवो नाम महर्द्धिको यावन्महाभासाः यावत्करणत् महद्युतिक इत्यादिपरिग्रहः, 'जाव इणामेव' 'इणामेवे'ति यावदिदानीमेव, अ-नेन चपुट्टिकात्रयानुकरणपुरस्सरमत्यन्तं कालस्तोकत्वं इतिकृत्वा केवलकल्पं—परिपूर्णं जम्बूद्वीपं द्वीपं त्रिभिरएत्सरोनिपातैः—तिसृभि-अपुट्टिकाभिरित्यर्थः त्रिसप्तकल्पः—एकविंशतिवारान् 'अनुपरिवत्त्य' प्रादक्षिण्येन परिभ्रम्य 'हव्वं' शीघ्रमागच्छेत् 'से णं देवे' इत्यादि, स देवस्तया सकळेदेवजनप्रसिद्धया पूर्वदृष्टान्तभावितया 'उत्कृष्टया' अतिशयिन्या 'तुरियाए चवलाए चंडाए सिग्घाए वडुयाप जवणाए छेयाए' अमीयां पदानां क्याख्यानं पूर्ववत्, 'दिव्यया' देवगत्या व्यतिव्रजन् यावदेकाहं वा इयहं वा एत्कर्षतः ष-ण्मासान् व्यतिव्रजन् तत्रास्येककं विमानं यद् व्यतिव्रजेत् अस्येककं विमानं यन्न व्यतिव्रजेत्, 'एवंमहालिया णं' एतावंति महान्ति गौतम! विमानानि प्रकृतानि, एवं निरन्तरं तावद्वक्तव्यं यावदनुत्तरविमानानि ॥ 'सोहम्मीसाणेसु णं'मित्यादि, सौधर्मेशानयोर्म-दन्त! कल्पयोर्विमानानि किंप्रयानि प्रकृतानि?, भगवानाह—गौतम! सर्वात्मना रत्नसयानि अच्छानि यावत्प्रतिरूपाणि । 'तत्थ णं'-

३ प्रतिपत्तौ
वैमा०
उद्देशः ?
संहनन-
संस्थाने
सू० २१४
देववर्णादि
सू० २१५

मित्यादि, तत्र-तेषु विमानेषु बहवो जीवाः—पृथ्वीकायरूपाः पुद्गलाश्च 'अपक्रामन्ति' गच्छन्ति 'व्युत्क्रामन्ति' उत्पद्यन्ते, तथा 'वीचयन्ते' चयसुपगच्छन्ति 'उपचीयन्ते' उपचयसुपगच्छन्ति, एतत् पुद्गलापेक्षं विशेषणं, पुद्गलानामेव चयोपचयधर्मकत्वात्, शाश्व-
 तांनि भवन्तः! विमानानि द्रव्यार्थतया प्रकृतानि?, वर्णपर्यायै रसपर्यायैर्गन्धपर्यायैः स्पर्शपर्यायैरशाश्वतानि प्रकृतानि, एवं निरन्तरं
 तावद्धक्तव्यं यावदनुत्तरविमानानि ॥ 'सोहम्मीसाणेसु णं भंते!' इत्यादि, सौधमेशानयोर्भेदन्तः! कल्पयोर्देवाः कुतो योनेरुद्द्योत्योत्प-
 द्यन्ते? किं नैरधिकेश्यः? इत्यादि यथा 'व्युत्क्रान्तौ' व्युत्क्रान्त्याख्ये षष्ठे पदे प्रज्ञापनायां तथा वक्तव्यं यावदनुत्तरोपपातिका देवाः,
 इह तु ग्रन्थगौरवभयात् लिख्यते भूयान् हि स ग्रन्थः ॥ सम्प्रति कियन्त एकस्मिन् समये उत्पद्यन्ते? इति निरूपणार्थमाह—'सो-
 हम्मी'त्यादि, सौधमेशानयोर्भेदन्तः! कल्पयोर्देवाः कल्पयोर्देवाः, सूत्रे वृतीया सप्तम्यर्थे प्राकृतत्वात्, कियन्त उत्पद्यन्ते?, भगवानाह
 —गौतम! जघन्येन एको द्वौ वा त्रयो वा, उत्कर्षतः सङ्ख्येया वाऽसङ्ख्येया वा तिरश्चामपि गर्भजपञ्चेन्द्रियाणां तत्रोत्पात्तात्, एवं
 तावद्धक्तव्यं यावत्सहस्रारकल्पः, 'आणयदेवा णं भंते!' इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम! जघन्येनैको द्वौ त्रयो वा
 उत्कर्षतः सङ्ख्येयाः, मनुष्याणामेव तत्रोत्पादात्, तेषां कोटीकोटीप्रमाणत्वात्, एवं निरन्तरं तावद्धक्तव्यं यावदनुत्तरोपपातिका देवाः ॥
 सम्प्रति कालतोऽपहारतः परिमाणमाह—'सोहम्मी'त्यादि, सौधमेशानयोर्भेदन्तः! कल्पयोर्देवाः समये समये एकैकदेवापहारेणाप-
 द्धियमाणा अपद्ध्यमाणाः कियता कालेनापद्ध्यन्ते?, भगवानाह—गौतम! असङ्ख्येयास्ते देवाः समये समये एकैकदेवापहारेणाप-
 द्धियमाणाः २ असङ्ख्येयाभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिरपद्ध्यन्ते, एतावता किमुक्तं भवति?—असङ्ख्येयासूत्सर्पिण्यवसर्पिणीषु यावन्तः सम-
 यास्तावत्प्रमाणाः सौधमेशानदेवा इति, एवमुत्तरत्रापि भावना भावनीया, एतच्च कल्पनामात्रं परिमाणवधारणार्थमुक्तं न पुनस्ते कदाच-

नापि केनाप्यपहताः स्युः, तथा चाह—‘नो चेव णं अवहिया सिया’ एवं निरन्तरं तावद्वक्तव्यं यावत्सहस्रारकल्पदेवाः, ‘आण-
यपाणयआरणअञ्चुएसु’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! आनतप्राणतारणाच्युतेषु कल्पेषु देवा असङ्ख्येयाः, ते च
समये समये एकैकापहारेणापद्रियमाणाः पत्योपमस्य—क्षेत्रपत्योपमस्य सूक्ष्मस्यासङ्ख्येयभागमात्रेण कालेनापद्रियन्ते, किमुक्तं भवति ?
—सूक्ष्मक्षेत्रपत्योपमासङ्ख्येयभागे यावन्तः समयास्तावत्प्रमाणास्ते भवन्तीति, एवं भ्रैवेयकदेवा अनुत्तरोपपातिनोऽपि वाच्याः ॥ स-
म्प्रति शरीरावगाहनामानप्रतिपादनार्थमाह—‘सोहम्मीसाणेसु णं भंते !’ इत्यादि, सौधर्मेशानयोर्भदन्त ! कल्पयोर्देवानां ‘किंम-
हालया’ इति किं महती शरीरावगाहना प्रज्ञप्ता ?, भगवानाह—गौतम ! द्विविधा प्रज्ञप्ता, तद्यथा—भवधारणीया उत्तरवैक्रिया च, तत्र
या सा भवधारणीया सा जघन्यतोऽङ्गुलासङ्ख्येयभागमात्रा उत्कर्षतः सप्त रत्नयः, तत्र या सा उत्तरवैक्रिया सा जघन्यतोऽङ्गुलस्य स-
ङ्ख्येयं भागं यावत् न त्वसङ्ख्येयं तथाविधप्रयत्नाभावात्, उत्कर्षत एकं योजनशतसहस्रं, एवं तावद्वाच्यं यावदच्युतकल्पो, नवरं स-
नत्कुमारमाहेन्द्रयोरुत्कर्षतो भवधारणीया षड् रत्नयः, ब्रह्मलोकलान्तकेषु पञ्च, महाशुक्रसहस्रारयोश्चत्वारः, आनतप्राणतारणाच्युतेषु
त्रयः, ‘नेवेज्जागदेवा णं भंते !’ इत्यादि, भ्रैवेयकदेवानां भदन्त ! किंमहती शरीरावगाहना प्रज्ञप्ता ?, भगवानाह—गौतम ! भ्रैवेयकदे-
वानामेकं भवधारणीयं शरीरं प्रज्ञप्तं न तूत्तरवैक्रियं, शक्तौ सत्यामपि प्रयोजनाभावात्तदकरणात्, तदपि च भवधारणीयं जघन्यतो-
ऽङ्गुलासङ्ख्येयभागमात्रमुत्कर्षतो द्वौ रत्नी, एवमनुत्तरोपपातसूत्रमपि वक्तव्यं, नवरमुत्कर्षत एका रत्निरिति वाच्यम् ॥ सम्प्रति संहन-
नमधिकृत्याह—‘सोहम्मी’त्यादि, सौधर्मेशानयोर्भदन्त ! कल्पयोर्देवानां शरीराणि ‘किंसंहननानि’ किं संहननं येषां तानि तथा
प्रज्ञप्तानि ?, भगवानाह—गौतम ! षण्णां संहननानामन्यतमेनापि संहननेनासंहननानीति, संहननस्यास्थिरचनालकत्वात् तेषां चास्थ्या-

दीनामसम्भवात्, तथा चाह—‘नेवद्वी’ इत्यादि, नैवास्थि तेषां शरीरेषु नापि शिरा—श्रीवाधमनिर्नापि स्नायूषि—शेषं-शिराजालं, किन्तु ये पुद्गला इष्टाः कान्ताः प्रिया मनोज्ञा मनआपतरा एतेषां व्याख्यानं प्राग्वत् ते तेषां सङ्घाततया परिणमन्ति ततः संहन-नाभावः, एवं तावद्वाच्यं यावदनुत्तरोपपातिकानां देवानां ॥ सम्प्रति संस्थानप्रतिपादनार्थमाह—‘सोहम्मीसाणेषु’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! तेषां शरीरकाणि द्विविधानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—भवधारणीयानि उत्तरवैक्रियाणि च, तत्र यद् भवधार-णीयं तत्समचतुरस्रसंस्थानसंस्थितं प्रज्ञप्तं, देवानां भवप्रत्ययतः प्रायः शुभनामकर्मोदयभावात्, तत्र यदुत्तरवैक्रियं तत् नानासंस्थानसं-स्थितं प्रज्ञप्तं, तस्येच्छया निर्वर्त्यमानत्वात्, एवं तावद्वक्तव्यं यावदच्युतः कल्पः, ‘गेविज्जगदेवाण’मित्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवा-नाह—गौतम ! त्रैवेयकदेवानामेकं भवधारणीयं शरीरं तच्च समचतुरस्रसंस्थानसंस्थितं प्रज्ञप्तं, एवमनुत्तरोपपातिसूत्रमपि । अधुना वर्णप्रतिपादनार्थमाह—‘सोहम्मी’त्यादि, सौधर्मेशानयोर्भेदन्त ! कल्पयोर्देवानां शरीरकाणि कीदृशानि वर्णेन प्रज्ञप्तानि ?, भगवानाह—गौतम ! कनकत्वग्युक्तानि कनकत्वगिव रक्ता आभा—छाया येषां तानि तथा वर्णेन प्रज्ञप्तानि, उत्तप्तकनकवर्णानीति भावः, एवं शेष-सूत्राण्यपि भावनीयानि, नवरं सनत्कुमारमाहेन्द्रयोर्ब्रह्मलोकेऽपि च पद्मपद्मगौराणि, पद्मकेसरतुल्यावदातवर्णानीति भावः, ततः परं लान्तकादिषु यथोत्तरं शुक्लशुक्लतरशुक्लतमानि, अनुत्तरोपपातिनां परमशुक्लानि, उक्तञ्च—“कणगत्तयरत्ताभा सुरवसभा दोसु ह्येति कपेसु । तिसु ह्येति पम्हगोरा तेण परं सुक्खिला देवा ॥ १ ॥” सम्प्रति गन्धप्रतिपादनार्थमाह—‘सोहम्मी’त्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! ‘से जहानामए—कोट्टपुडाण वा’ इत्यादि विमानवद्भावनीयं, एवं तावद्वक्तव्यं यावदनुत्तरोपपातिनाम् । स-म्प्रति स्पर्शप्रतिपादनार्थमाह—‘सोहम्मी’त्यादि, सौधर्मेशानयोर्भेदन्त ! कल्पयोर्देवानां शरीरकाणि कीदृशानि स्पर्शेन प्रज्ञप्तानि ?,

श्रीजीवा-
जीवाभिः
सलयनि-
रीयावृत्तिः
॥ ४०१ ॥

भगवानाह—गौतम ! 'धिरमउयणिञ्जुसुमाला फासेणं पणपसा' इति स्थिराणि ननु मनुष्याणामिव विशरारुभावं बिभ्रणानि मृदूनि—अकठिनानि स्निग्धानि—स्निग्धच्छावानि ननु रूक्षाणि सुकुमाराणि ननु कर्कशानि ततो विशेषणसमासः, स्पर्शेन प्रकृतानि, एवं तावत्प्रकृत्यं यावदनुत्तरोपपातिनां देवानां शरीरकाणि ॥ साम्प्रतमुच्छ्वासप्रतिपादनार्थमाह—'सोहम्मी'त्यादि, सौधर्मेशानयो-
र्भवन्त ! कल्पयोर्देवानां कीदृशाः पुद्गला उच्छ्वासतया परिणमन्ति ? , भगवानाह—गौतम ! ये पुद्गला इष्टाः कान्ताः प्रिया मनोह्रा-
मनश्वापा एतेषां व्याख्यानं प्रागवत् ते तेषामुच्छ्वासतया परिणमन्ति, एवं तावद्वाच्यं यावदनुत्तरोपपातिका देवाः । एवमाहारसूत्रा-
प्यपि ॥ सम्प्रति लेश्याप्रतिपादनार्थमाह—'सोहम्मी'त्यादि, सौधर्मेशानयोर्भवन्त ! कल्पयोर्देवानां कति लेश्याः प्रकृताः ? , भगवा-
नाह—गौतम ! एका तेजोलेश्या, इदं प्राञ्जुर्यमङ्गीकृत्य प्रोच्यते, यावता पुनः कथञ्चित्थाविधद्रव्यसम्पर्कतोऽन्याऽपि लेश्या यथास-
म्भवं प्रतिपत्तव्या, सनत्कुमारमाहेन्द्रविषयं प्रभ्रसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! एका पद्मलेश्या प्रकृता, एवं ब्रह्मलोकेशपि, लान्तके
प्रभ्रसूत्रं सुगमं, निर्बन्धनं—गौतम ! एका शुक्ललेश्या प्रकृता, एवं यावदनुत्तरोपपातिका देवाः, उत्कृष्टा—'किष्कामीलाकाउतेऊलेसा
य भवणवंतरिया । जोइससोहम्मीसाण तेउलेसा सुणेयव्वा ॥ १ ॥ कल्पे सणकुमारे माहिदे चेव बंभलोए थ । एएसु पम्हलेसं तेण
परं सुकलेसा उ ॥ २ ॥" सम्प्रति दर्शनं चिचिन्तयिपुराह—'सोहम्मी'त्यादि, सौधर्मेशानयोर्भवन्त ! कल्पयोर्देवा णमिति वाक्याल-
ङ्कारे किं सस्यगृह्ययो मिथ्यागृह्यः सम्यग्मिथ्यागृह्यः ? , भगवानाह—गौतम ! सस्यगृह्योऽपि मिथ्यागृह्योऽपि सम्यग्मिथ्यागृह्य-
योऽपि, एवं यावत् प्रैवेयकदेवाः, अनुत्तरोपपातिनः सस्यगृह्य एव वक्तव्याः त मिथ्यागृह्यो नापि सम्यग्मिथ्यागृह्यः तेषां तथा-
स्वाभावत्वात् ॥ सम्प्रति ज्ञानाज्ञानचिन्तां चिकीर्षुराह—'सोहम्मी'त्यादि प्रभ्रसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! ज्ञानिनोऽप्यज्ञानिन्वो-

इ प्रतिपत्तौ
वैमा०
उद्देशः १
संहनन-
संस्थाने
सू० २१४
देववर्णादि
सू० २१५

॥ ४०१ ॥

इपि, तत्र वे ज्ञानिनस्ते नियमाग्निज्ञानिनस्तद्यथा—आग्निषोधिक्लामिनः श्रुतज्ञानिनोऽबधिज्ञानिनः, ये अज्ञानिनस्ते नियमात् त्र्यम्बानि-
 निनस्तद्यथा—मलज्ञानिनः श्रुताग्निज्ञानिनश्च, एवं तावद्वाक्यं यावद् प्रवेयकाः, अद्भुतरोपपात्तिनो ज्ञानिन एव वक्तव्याः,
 योगसूत्राणि पाठसिद्धानि ॥ सम्प्रत्यवधिषेत्रपरिमाणप्रतिपादनार्थमाह—

सोहम्मीसाणदेवा ओहिणा केवतियं लेत्तं जाणंति पासंति?, गोयमा! जहणणेणं अंगुलस्स
 असंखेज्जतिभागं उक्कोसेणं अवही जाव रयणप्पभा पुढवी उहुं जाव साइं विमाणाइं तिरियं
 जाव असंखेज्जा दीवससुद्धा [एवं—सक्कीसाणा पढमं दोचं च सणंकुमारमाहिंदा । तच्चं च बंभ-
 लंतग सुक्कसहस्सारग चउत्थी ॥ १ ॥ आणयपाणयकप्पे देवा पासंति पंचमिं पुढवीं । तं चेव
 आरणच्चुय ओहीनाणेण पासंति ॥ २ ॥ छट्ठीं हेट्ठिममज्झिमगेवेज्जा सत्तमिं च उवरिह्हा । संभि-
 णणलोगनालिं पासंति अणुत्तरा देवा ॥ ३ ॥] (सू० २१६)

‘सोहम्मी’त्यादि, सौधर्मेशानयोर्भेदन्त ! कल्पयोर्देवाः कियत्क्षेत्रमधिना जानन्ति ज्ञानेन पश्यन्ति दर्शनेन ?, भगवानाह—गौतम !
 जयन्तेनाहुलस्यासहस्रेयभागं, अत्र पर आह—नन्वहुलासहस्रेयभागमात्रक्षेत्रपरिमितोऽवधिः सर्वजघन्यो भवति, सर्वजघन्यश्चावधि-
 स्तिर्यमनुष्येष्वेव न शेषेषु, यत आह भाष्यकारः स्वकृतभाष्यटीकायाम्—“उत्कृष्टो मनुष्येष्वेव नान्येषु, मनुष्यसिर्बेग्योनिष्वेव ज-
 घन्यो नान्येषु, शेषाणां मध्यम एवे”ति तत्कथमिह सर्वजघन्य उक्तः ?, उच्यते, सौधर्मोद्देवानां पारभाषिकोऽप्युपपातकाळेऽवधिः
 संभवति स एव कश्चित्सर्वजघन्योऽपि उपपातानन्तरं तु तद्भ्रजः ततो न कश्चिदोपः, आह च जिनभद्रगणिश्वरभाष्येणः—“वेत्ता-

णियाणसंगुलभागसखं जहन्नओ होइ (ओही) । उववाए परभवजो होइ तो पच्छा ॥ १ ॥” ‘उक्कोसेणं एवं’ यथा-
ऽवधिपदे प्रज्ञापनायां तथा वक्तव्यं, तच्चैवम्—‘उक्कोसेणं अहे जाव इमीसे रयणप्पभाए पुठवीए हेड्डिल्ले चरमंते’ अथस्तानाच्चरमपर्यन्ताद्
शावदित्यर्थः ‘तिरियं जाव असंखेले दीवसमुदे, उडुं जाव सगाइं विमाणाइं’ स्वकीयानि विमानानि स्वकीयविमानस्तूपध्वजादिकं याव-
दित्यर्थः ‘जाणंति पासंति, एवं सणंजुमारमाहिंदावि, नवरं अहे जाव दोच्चाए सक्करप्पभाए पुठवीए हेड्डिल्ले चरिमंते, एवं वंभलोगलं-
तगं देवावि, नवरं अहे जाव तच्चाए पुठवीए, महासुक्कसहस्सारगदेवा चउत्थीए पंक्कप्पभाए पुठवीए हेड्डिल्ले चरिमंते, आणयपाणयआ-
रणञ्चुयदेवा अहे जाव पंचमीए पुठवीए धूमप्पभाए हेड्डिल्ले चरिमंते, हेट्टिममञ्जिमगेवेज्जगदेवा छट्ठीए तमप्पभाए पुठवीए हेड्डिल्ले च-
रिमंते, उवरिमगेवेज्जगा देवा अहे जाव सत्तमाए पुठवीए हेड्डिल्ले चरिमंते, अणुत्तरोववाइयदेवा णं भंते ! केवइयं खेत्तं ओहिणा जा-
णंति पासंति ?, गोयमा ! संभिन्नं लोगनालिं’ परिपूर्णं चतुर्दशरज्ज्वालिकां लोकनाडीमित्यर्थः ‘ओहिणा जाणंति पासंति’ इति, उक्त्वा
—‘सक्कीसाणा पढमं दोच्चं च सणंजुमारमाहिंदा । तच्चं च वंभलंतग सुक्कसहस्सारगं चउत्थिं ॥ १ ॥ आणयपाणयकप्पे देवा पासंति
पंचमिं पुठविं । तं चेव आरणञ्चुय ओहीनाणेण पासंति ॥ २ ॥ छट्ठिं हिट्टिममञ्जिमगेविल्ला सत्तमिं च उवरिल्ला । संभिन्नलोगनालिं
पासंति अणुत्तरा देवा ॥ ३ ॥ सम्प्रति समुद्घातप्रतिपादनार्थमाह—

सोहम्मीसाणेसु णं भंते ! देवाणं कति समुग्घाता पणत्ता ?, गोयमा ! पंच समुग्घाता पणत्ता,
तंजहा—वेदणासमुग्घाते कसायं मारणंतियं वेउव्वियं तेजससमुग्घाते एवं जाव अच्चुए ।
गेवेज्जाणं आदिच्छा तिण्णि समुग्घाता पणत्ता ॥ सोहम्मीसाणेदेवा केरिसयं खुधपिवासं पच्च-

३ प्रतिपत्तौ
वैमा०
उद्देशः २
वैमानिका-
नामवधिः
सू० २१६
समुद्घा-
तादि
सू० २१७

णुवभवमाणा विहरंति?, गोयमा! णत्थि खुधापिवासं पच्चणुवभवमाणा विहरंति जाव अणुत्तरो-
 ववातिया ॥ सोहम्मीसाणेसु णं अंते! कप्पेसु देवा एगत्तं प्रभू विडव्वित्तए पुहुत्तं पभू विडव्वि-
 त्तए?, हंता पभू, एगत्तं विडव्वेमाणा एगिंदियरूवं वा जाव पंचिंदियरूवं वा पुहुत्तं विडव्वेमाणा
 एगिंदियरूवाणि वा जाव पंचिंदियरूवाणि वा, ताइं संखेज्जाइंपि असंखेज्जाइंपि सरिसाइं पिअस-
 रिसाइंपि संबद्धाइंपि असंबद्धाइंपि रूवाइं विडव्वंति विडव्वित्ता अप्पणा जहिच्छियाइं कज्जाइं
 करंति जाव अञ्चुओ, गेवेल्लणुत्तरोववातिया देवा किं एगत्तं पभू विडव्वित्तए पुहुत्तं पभू विड-
 व्वित्तए?, गोयमा! एगत्तंपि पुहुत्तंपि, नो चेष णं संपत्तीए धिडव्विसु वा विडव्वंति वा विड-
 व्विस्संति वा ॥ सोहम्मीसाणदेवा केरिसयं सायासोत्तखं पच्चणुवभवमाणा विहरंति?, गोयमा!
 मणुण्णा सदा जाव मणुण्णा फासा जाव गेविल्ला, अणुत्तरोववाइया अणुत्तरा सदा जाव फासा ॥
 सोहम्मीसाणेसु देवाणं केरिसगा इही पणत्ता?, गोयमा! महिड्डीया महल्लुइया जाव महाणुभागा
 इहीए पं जाव अञ्चुओ, गेवेल्लणुत्तरा य सव्वे महिड्डीया जाव सव्वे महाणुभागा अणिंदा जाव
 अहमिंदा णामं ते देवगणा पणत्ता समणाउसो! ॥ (सू० २१७)

'सोहम्मी'त्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम! पञ्च समुद्घाताः—वेदनासमुद्घातः कषायसमुद्घातो मर-
 णसमुद्घातो वैक्रियसमुद्घातसैजससमुद्घातः, एतेषां स्वरूपं प्रागेव द्विविधप्रतिपत्तावभिहितं, उत्तरौ द्वौ समुद्घातौ न भवतः, आ-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ ४०३ ॥

हारकलविधकेवलत्वाभावात्, एवं तावद्वाच्यं यावदच्युतः कल्पः, 'गेवेज्जगदेवाणंभंते!' इत्यादि प्रशस्त्रं सुगमं, भगवानाह-
गौतम! पञ्च समुद्घाताः प्रज्ञासास्तथा-वेदनासमुद्घात इत्यादि, एते च पञ्चापि तेषां शक्तिः प्रतिपत्तव्याः, कर्त्तव्यतया तु तत्र
त्रय एव, तथा चाह—'नो चेव ण' भित्तादि, नैव कदाचनापि वैक्रियतैजससमुद्घाताभ्यां समवहताः समवहन्यन्ते समवहनिष्यन्ते
प्रयोजनाभावात्: प्रकृत्युपशान्ततया च वैक्रियसमुद्घातारम्भासम्भवात्, एवमनुत्तरोपपातिकानामपि वक्तव्यम् ॥ 'सोहम्मी'त्यादि,
सौधर्मेशानयोर्भेदन्त! कल्पयोर्देवाः कीदृशं क्षुञ्च पिपासा च क्षुत्पिपासं प्रत्यनुभवन्तो 'विहरन्ति' आसते?, गौतम! नास्त्येतद् यत्ते
क्षुत्पिपासं प्रत्यनुभवन्तो विहरन्तीति, एवं यावदनुत्तरोपपातिकाः ॥ 'सोहम्मीसाणेषु ण'भित्तादि, सौधर्मेशानयोर्भेदन्त! कल्पयोर्देवाः
'एकत्वम्' एकरूपं विकुर्वितुं प्रभव. पृथक्त्वं?—बहूनीत्यर्थः, भगवानाह—गौतम! एकत्वमपि प्रभवो विकुर्वितुं पृथक्त्वमपि प्रभवो
विकुर्वितुं, एकत्वं विकुर्वन्त एकेन्द्रियरूपं वा द्वीन्द्रियरूपं वा चतुरिन्द्रियरूपं वा पञ्चेन्द्रियरूपं वा विकुर्वितुं, पृथक्त्वं
विकुर्वन्त एकेन्द्रियरूपाणि यावत्पञ्चेन्द्रियरूपाणि वा, तान्यपि सङ्ख्येयानि विकुर्वन्ति असङ्ख्येयानि वा, तान्यपि 'सदृशानि' सजातीयानि
वा 'असदृशानि' विजातीयानि 'संबद्धानि' आत्मनि समवेतानि 'असंबद्धानि' आत्मप्रदेशेभ्यः पृथग्भूतानि प्रासादघटपटादीनि, यथा
चतुर्दशपूर्वधरा घटाद् घटसहस्रं पटात्पटसहस्रं कुर्वन्ति, विकुर्वित्वा पश्चाद् यादृच्छिकानि कार्याणि कुर्वन्ति, एवं तावद्यावदच्युतकल्पदेवाः,
'गेवेज्जगदेवाणं भंते!' इत्यादि प्रशस्त्रं प्रतीतं, भगवानाह—गौतम! एकत्वमपि प्रभवो विकुर्वितुं पृथक्त्वमपि, 'नो चेव ण'भित्तादि, नैव
पुनः 'सम्पत्त्या' साक्षाद्वैक्रियरूपसम्पादनेन विकुर्वितवन्तो विकुर्वन्ति विकुर्विष्यन्ति एवमनुत्तरोपपातिका अपि वक्तव्याः ॥ 'सोहम्मी'-
त्यादि, सौधर्मेशानयोर्भेदन्त! कल्पयोर्देवाः कीदृशं 'सातसौख्यं' सातं—आह्लादरूपं सौख्यं सातसौख्यं प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति?,

३ प्रतिपत्तौ
वैमानिका-
नां समुद्-
घातादि
उद्देशः २
सू० २१७

॥ १०३ ॥

भगवानाह—गौतम ! मनोज्ञाः शब्दा मनोज्ञानि रूपाणि मनोज्ञा गन्धा मनोज्ञा रसाः मनोज्ञाः स्पर्शाः एवंप्रत्यं सातसौख्यं प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति, एवं तावद्वाच्यं यावद्भवेयकदेवाः, 'अणुत्तरोववाइयाण'मित्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! अनुत्तराः शब्दा यावदनुत्तराः स्पर्शाः इत्येवंप्रत्यं सातसौख्यं प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति ॥ साम्प्रतमृद्धिप्रतिपादनार्थमाह—'सोहम्मी'त्यादि, सौधर्मे-शानयोर्भेदन्त ! कल्पयोर्देवाः कीदृशा क्रद्ध्या प्रज्ञप्ताः ?, भगवानाह—गौतम ! महर्द्धिका यावन्महानुभागाः, अमीषां पदानां व्याख्यानं पूर्ववत्, एवं तावद्भक्त्यं यावदनुत्तरोपपातिका देवाः ॥ सम्प्रति विभूषाप्रतिपादनार्थमाह—

सोहम्मीसाणा देवा केरिसया विभूसाए पणत्ता?, गोयमा! दुविहा पणत्ता, तंजहा—वेउ-
 ब्वियसरीरा य अवेउब्वियसरीरा य, तत्थ णं जे ते वेउब्वियसरीरा ते हारविराइयवच्छा
 जाव दस दिसाओ उज्जोवेमाणा पभासेमाणा जाव पडिह्वा, तत्थ णं जे ते अवेउब्वियसरीरा
 ते णं आभरणवसणरहिता पगतित्था विभूसाए पणत्ता ॥ सोहम्मीसाणेसु णं भंते! कप्पेसु
 देवीओ केरिसियाओ विभूसाए पणत्ताओ?, गोयमा! दुविधाओ पणत्ताओ, तंजहा—वेउ-
 ब्वियसरीराओ य अवेउब्वियसरीराओ य, तत्थ णं जाओ वेउब्वियसरीराओ ताओ सुवण्णस-
 द्दालाओ सुवण्णसद्दालां वत्थां पवर परिहिताओ चंदाणाओ चंदविलासिणीओ चंदद्धसम-
 णिडालाओ सिंगारागारचारुवेसाओ संगय जाव पासातीयाओ जाव पडिह्वा, तत्थ णं जाओ
 अवेउब्वियसरीराओ ताओ णं आभरणवसणरहियाओ पगतित्थाओ विभूसाए पणत्ताओ,

सेसेसु देवा देवीओ णत्थि जाव अञ्चुओ, गेवेज्जगदेवा केरिसया विभूसए०?, गोयमा!
आभरणवसनरहिया, एवं देवी णत्थि भाणियञ्चं, पगतित्था विभूसए पणत्ता, एवं अणुत्त-
रावि ॥ (सू० २१८) सोहम्मीसाणेसु देवा केरिसए कामभोगे पच्चणुंभवमाणा विहरंति?, गो-
यमा! इट्ठा सदा इट्ठा रुवा जाव फासा, एवं जाव गेवेज्जा, अणुत्तरोववातियाणं अणुत्तरा सदा
जाव अणुत्तरा फासा ॥ (सू० २१९) ठिती सञ्चेसिं भाणियञ्चा, देवित्ताएवि, अणंतरं चयंति,
चइत्ता जे जहिं गच्छंति तं भाणियञ्चं ॥ (सू० २२०)

‘सोहम्मी’त्यादि, सौधर्मेशानयोर्भदन्त! कल्पयोर्देवानां शरीरकाणि कीदृशानि विभूपया प्रज्ञप्तानि?, भगवानाह—गौतम! द्विविधानि
प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—भवधारणीयानि उत्तरवैक्रियाणि च, तत्र यानि तानि भवधारणीयानि तानि आभरणवसनरहितानि प्रकृतिस्थानि
विभूपया प्रज्ञप्तानि, स्वाभाविक्येव तेषां विभूषा नौपाधिकीति भावः; तत्र यानि तानि उत्तरवैक्रियरूपाणि शरीराणि तानि ‘हारवि-
राइयवच्छा’ इत्यादि पूर्वोक्तं तावद्वक्तव्यं यावत् ‘दस दिसाओ उज्जोवेमाणा पभासेमाणा पासाईया दरिसणिज्जा अभिरूवा पडिरूवा
विभूसए पन्नत्ता’ अस्य व्याख्या पूर्ववत्, एवं देवीष्वपि नवरं ‘ताओ णं अच्छराओ सुवण्णसद्दालाओ’ इति नूपुरादिनिर्घो-
षयुक्ताः ‘सुवण्णसद्दालाई वत्थाई पवरपरिहिताओ’ सक्किणीकानि वस्त्राणि प्रवरं—अत्युद्भटं यथा भवत्येवं परिहितवन्त्य इति
भावः; ‘चंदाण्णाओ चंदविलासिणीओ चंदद्धसमनिडालाओ चंदाहियसोमदंसणाओ उक्का इव उज्जोवेमाणीओ विज्जुघणमरीइसूरदिण्पं-
ततेयअहियरसन्निकासाओ सिंगारागारचारुवेसाओ पासाईयाओ दरिसणिज्जाओ अभिरूवाओ’ इति प्राग्वत्, एवं देवानां शरीर-

विभूषा तावद्वाच्या यावदच्युतः कल्पः, देव्यस्तु सनत्कुमारादिषु न सन्तीति न तत्सूत्रं तत्र वाच्यं, 'गेवेज्जगदेवा णं भंते! सरीरा
 केरिसगा विभूसाए पन्नत्ता', गोयमा! गेवेज्जगदेवाणं एणे भवधारणिज्जे सरीरे ते णं आभरणवसणरहिद्या पगइत्था विभूसाए पण्णत्ता'
 इति पाठः, एवमनुत्तरोपपातिका अपि वाच्याः ॥ सम्प्रति कामभोगप्रतिपादनार्थमाह—'सोहम्ममी'त्यादि, सौधर्मेशानयोर्भेदन्त! क-
 ल्पयोः कीदृशान् कामभोगान् प्रत्यनुभवन्तः प्रत्येकं वेदयमाना विहरन्ति?, भगवानाह—गौतम! इष्टान् शब्दान् इष्टानि रूपाणि इष्टान्
 गन्धान् इष्टान् रसान् इष्टान् स्पर्शान् प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति, एवं यावद् भ्रैवेयकदेवाः, अनुत्तरोपपातिकसूत्रेषु अनुत्तरानिति वक्त-
 व्यम् ॥ अधुना स्थितिप्रतिपादनार्थमाह—'सोहम्मगदेवाण'मित्यादि, सौधर्मकदेवानां भदन्त! कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता?,
 भगवानाह—गौतम! जघन्यत एकं पल्योपममुत्कर्षतो द्वे सागरोपमे, एवमीशाने जघन्यत एकं सातिरेकं पल्योपममुत्कर्षतो द्वे सा-
 तिरेके सागरोपमे, सनत्कुमारे जघन्यतो द्वे सागरोपमे उत्कर्षतः सप्त सागरोपमाणि, माहेन्द्रे जघन्यतः सातिरेके द्वे सागरोपमे उत्क-
 र्षतः सातिरेकाणि सप्त सागरोपमाणि, ब्रह्मलोकं जघन्यतः सप्त सागरोपमाणि उत्कर्षतो दश सागरोपमाणि, लान्तके जघन्यतो दश-
 सागरोपमाणि उत्कर्षतश्चतुर्दश सागरोपमाणि, महाशुके जघन्यतश्चतुर्दश सागरोपमाणि उत्कर्षतः सप्तदश, सहस्रारे जघन्यतः सप्तदश
 सागरोपमाणि उत्कर्षतोऽष्टादश, आनतकल्पे जघन्यतोऽष्टादश सागरोपमाणि उत्कर्षत एकोनविंशतिः, प्राणते जघन्यत एकोनविंशतिः
 सागरोपमाणि उत्कर्षतो विंशतिः, आरणे जघन्यतो विंशतिः सागरोपमाणि उत्कर्षत एकविंशतिः, अच्युते जघन्यत एकविंशतिः सा-
 गरोपमाणि उत्कर्षतो द्वाविंशतिः, अधस्तनाधस्तनभ्रैवेयकप्रस्तटे जघन्यतो द्वाविंशतिः सागरोपमाणि उत्कर्षतस्त्रयोविंशतिः, अधस्तन-
 मध्यमभ्रैवेयकप्रस्तटे जघन्यतस्त्रयोविंशतिः सागरोपमाणि उत्कर्षतश्चतुर्विंशतिः, अधस्तनोपरितनभ्रैवेयकप्रस्तटे जघन्यतश्चतुर्विंशतिः सा-

भीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ ४०५ ॥

गरोपमाणि उत्कर्षतः पञ्चविंशतिः, मध्यमाधस्तनत्रैवेयकप्रस्तटे जघन्यतः पञ्चविंशतिः सागरोपमाणि उत्कर्षतः षड्विंशतिः, मध्यम-
मध्यमत्रैवेयकप्रस्तटे जघन्यतः षड्विंशतिः सागरोपमाणि उत्कर्षतः सप्तविंशतिः, मध्यमोपरितनत्रैवेयकप्रस्तटे जघन्यतः सप्तविंशतिः
सागरोपमाणि उत्कर्षतोऽष्टविंशतिः, उपरितनाधस्तनत्रैवेयकप्रस्तटे जघन्यतोऽष्टाविंशतिः सागरोपमाणि उत्कर्षत एकोनत्रिंशत्, उप-
रितनमध्यमत्रैवेयकप्रस्तटे जघन्यत एकोनत्रिंशत्सागरोपमाणि उत्कर्षतत्रिंशत्, उपरितनोपरितनत्रैवेयकप्रस्तटे जघन्यतत्रिंशत्सागरो-
पमाणि उत्कर्षत एकत्रिंशत्, विजयवैजयन्तजन्यन्तापराजितेषु जघन्यत एकत्रिंशत्सागरोपमाणि उत्कर्षतस्रयत्रिंशत्, सर्वार्थसिद्धे म-
हाविमानेऽजघन्योत्कर्षतस्रयत्रिंशत्सागरोपमाणि ॥ सम्प्रत्युद्धर्तनामाह—‘सोहम्मगदेवाण’मित्यादि, सौधर्मकदेवा भदन्त ! अनन्तरं—
अव्यवधानेन च्यवित्वा क्व गच्छन्ति ?, एतदेव व्याचष्टे—कोत्पद्यन्ते ?, किं नैरयिकेषु गच्छन्ति यावद्देवेषु गच्छन्ति ?, भगवा-
नाह—गौतम ! ‘नो नेरइएसु उववज्जंति’ इत्यादि यथा प्रज्ञापनायां षष्ठे व्युत्क्रान्त्याख्यपदे तथा वक्तव्यं, एष च सङ्क्षेपार्थः—त्रादर-
पर्याप्तेषु पृथिव्यव्वनस्पतियु पर्याप्तगर्भव्युत्क्रान्तिकतिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्येषु च सङ्ख्यातवर्षायुष्केषु, एवमीशानदेवा अपि, सनत्कुमा-
रादयः सहस्रारपर्यन्ताः पर्याप्तगर्भव्युत्क्रान्तिकतिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्येष्वेव सङ्ख्यातवर्षायुष्केषु नैकेन्द्रियेष्वपि, आनतादयो यावदनुत्त-
रोपपातिका न तिर्यक्पञ्चेन्द्रियेष्वपि किन्तु यथोक्तरूपेषु मनुष्येषु ॥

सोहस्मीसाणेषु णं भंते ! कप्पेसु सब्वपाणा सब्वभूया जाव सत्ता पुढविकाइयत्ताए जाव वण-
स्सत्तिकाइयत्ताए देवत्ताए देवित्ताए आसणसयण जाव भंडोवगरणत्ताए उववणणपुब्बा ?, हंता

३ प्रतिपत्तौ
त्रैमानिका-
नां भूषा-
कामभो-
गाः स्थितिः
उद्देशः २
सू० २१८-
२२०

॥ ४०५ ॥

गोयमा ! असइं अदुवा अणंतखुत्तो, सेसेसु कप्पेसु एवं चेव, णवरि नो चेव णं देवित्ताए जाव गेवेज्जगा, अणुत्तरोववातिएसुवि एवं, णो चेव णं देवत्ताए देवित्ताए । सेत्तं देवा ॥ (सू० २२१)

‘सोहम्मं ण’मित्यादि, सौधर्मे भदन्त ! कल्पे द्वात्रिंशद् विमानावासाशतसहस्रेषु एकैकस्मिन् विमाने सर्वे प्राणाः सर्वे भूताः सर्वे जीवाः सर्वे सत्त्वाः, असीषां व्याख्यानमिदम्—“प्राणा द्वित्रिचतुः प्रोक्ता, भूताश्च तत्रवः स्मृताः । जीवाः पञ्चेन्द्रिया ज्ञेयाः, शेषाः सत्त्वा उदीरिताः ॥ १ ॥” पृथ्वीकायतया देवतया देवीतया, इह च बहुषु पुस्तकेष्वेतावदेव सूत्रं दृश्यते, क्वचिप्युनरेतदपि—‘आउकाइयत्ताए तेउकाइयत्ताए’ इत्यादि तत्र सम्यगवगच्छामस्तेजस्कायस्य तत्रासम्भवात्, ‘आसणे’त्यादि, आसनं—सिंहासनादि शयनं—पल्यङ्कः सत्त्वाः—प्रासादाद्यष्टम्भेतवः भाण्डमात्रोपकरणं—हाराद्धहारकुण्डलादि तत्तयोत्पन्नपूर्वाः?, भगवानाह—गौतम ! ‘असकृत्’ अनेकवारमुत्पन्नपूर्वा इति सम्बन्धः, अथवा ‘अनन्तकृत्वः’ अनन्तान् वारान्, सांव्यवहारिकराशयन्तर्गतैर्जीविः सर्वस्थानानां प्रायोऽनन्तशः प्राप्तत्वात्, एवमीशानेऽपि वक्तव्यं, सनत्सुमारेऽप्येवमेव, नवरं ‘नो चेव णं देवित्ताए’ इति विशेषः तत्र देवीनामुत्पादाभावात्, एवं यावद् भ्रैवेयकाणि, ‘पंचसु णं भंते ! अणुत्तरे’ इत्यादि पाठसिद्धं नवरं ‘नो चेव णं देवित्ताए’ इति, अनन्तकृत्वो देवत्वस्य प्रतिषेधो विजयादिषु चतुर्भूत्कर्षतोऽपि वारद्वयं सर्वार्थसिद्धे महाविमाने एकवारं गमनसम्भवात्, तत ऊर्ध्वमवश्यं मनुष्यभवासादनेन मुक्तिप्राप्तेः, देवीत्वस्य च प्रतिषेधस्तत्रोत्पादासम्भवात् ॥ सम्प्रति चतुर्विधानामपि जीवानां सामान्यतो भवस्थितिं कायस्थितिं च प्रतिपिपादयिषुराह—

नेरइयाणं भंते ! केवतियं कालं ठिती पणत्ता?, गोयमा ! जहन्नेणं दस वाससहस्साइं उक्को-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीणावृत्तिः
॥ ४०६ ॥

सेणं तेत्तीसं सागरोवमाहं, एवं संव्वेसिं पुच्छा, तिरिक्खजोणियाणं जहन्नेणं अंतोसु० उक्कोसेणं
तिन्नि पलिओवमाहं, एवं मणुस्साणवि, देवाणं जहा णेरतियाणं ॥ देवणेरइयाणं जा चेव ठिती
संचेव संचिट्ठणा, तिरिक्खजोणियस्स जहन्नेणं अंतोसुहुत्तो उक्कोसेणं वणस्सतिकालो, मणुस्से णं
भंते! मणुस्सेति कालतो केवच्चिरं होति?, गोयमा! जहणेणं अंतोसुहुत्तं उक्कोसेणं तिन्नि पलि-
ओवमाहं पुव्वकोडिपुहुत्तमभहिंयाहं ॥ णेरइयमणुस्सदेवाणं अंतरं जहन्नेणं अंतोसु० उक्को-
सेणं वणस्सतिकालो । तिरिक्खजोणियस्स अंतरं जहन्नेणं अंतोसुहुत्तं उक्कोसेणं सागरोपमसय-
पुहुत्तसाहरेणं ॥ (सू० २२२) एतेसि णं भंते! णेरइयाणं जाव देवाण य कयरे०?, गोयमा!
सव्वथोवा मणुस्सा णेरइया असं० देवा असं० तिरिया अणंतगुणा, से तं चउव्विहंहा संसार-
समाधरणगा जीवा पणत्ता ॥ (सू० २२३)

‘नेरइयाणं भंते! केवइयं काल’ मित्थादि, नैरयिकाणां जघन्यतः स्थितिर्दश वर्षसहस्राणि, एतद् रत्नप्रभाप्रथमप्रस्तमपेक्ष्योक्तं,
उत्कर्षतस्सयस्सिंशसागरोपमाणि, एतत्सप्तमनरकपृथिव्यपेक्षया, तिर्यग्योनिकानां जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतस्त्रीणि पत्योपमानि, एतद्दे-
वकुर्वादिकमपेक्ष्य द्रष्टव्यं, एवं मनुष्याणामपि, देवानां जघन्यतो दश वर्षसहस्राणि, एतद्भवनपतिव्यन्तरानधिकृत्यावबोद्धव्यं, उत्कर्ष-
तस्सयस्सिंशत् सागरोपमाणि, तानि विजयाद्यपेक्ष्य ॥ ‘नेरइयाणं भंते!’ इत्यादि, नैरयिको भदन्त । नैरयिकत्वेन कालतः क्रियच्चिरं
भवति?, भगवानाह—गौतम! ‘जा चेव भवट्ठिई सा चेव संचिट्ठणावि’ यैव भवस्थितिः सैव ‘संचिट्ठणावि’ कायस्थितिरपि, नैर-

३ प्रतिपत्तौ
विमानेषु
देवादित-
योत्पादः
गतिचतु-
ष्कस्थित्य-
न्तरेअल्प-
बहुत्वं
उद्देशः २
सू० २२१-
२२३

॥ ४०६ ॥

यिकस्याव्यवधानेन भूयो नैरथिकेपूत्पादाभावात्, 'नो नेरइए नेरइएसु एववज्जइ' इति वचनात्, 'तिरिक्खजोणिए णं भंते!' इत्यादि प्रश्नसूत्रं प्राग्वत्, गौतम! जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तै, तदनन्तरं मृत्वा मनुष्यादाबुत्पादात्, उत्कर्षतोऽन्तं कालं, वनस्पतिकार्थिकेष्वनन्त-कालमवस्थानात्, तमेवानन्तकालं निरूपयति—वनस्पतिकालः, यावान् शास्त्रान्तरे वनस्पतिकाल उक्तस्तावन्तं कालमित्यर्थः, स चैवम्—'अणंताओ उरसस्पिणीओसप्पिणीओ कालतो खेत्ततो अणंता लोगा असंखेज्जा पुग्गलपरियट्ठा, ते णं पुग्गलपरियट्ठा आवलियाए असंखेज्जइभागो' सुगमम्, मनुष्यविषयं प्रश्नसूत्रं पाठसिद्धं, निर्वचनं—गौतम! जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तै, तदनन्तरं मृत्वा तिर्यगादिपूत्पादभावा-दिति, उत्कर्षतस्त्रीणि पत्योपमानि पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकानि, तानि च महाविदेहादिषु सप्तसु मनुष्यभवेषु पूर्वकोट्यायुष्केषु अ-ष्टमे च देवकुर्वादिपूत्पद्यमानस्य वेदितव्यानि । देवानां तु नैरथिकवद् यैव भवस्थितिः सैव कायस्थितिरपि, देवानामपि मृत्वा भूयोऽ-नन्तरं देवत्वेनोत्पादाभावात्, 'नो देवे देवेषु एववज्जइ' इति वचनात् । साम्प्रतमन्तरं चिचिन्तयिषुराह—'नेरइयस्स णं भंते'! इत्यादि, नैरथिकस्य भदन्त ! अन्तरं—नैरथिकत्वात्परिभ्रष्टस्य भूयो नैरथिकत्वप्राप्तेरपान्तरालं कालतः कियच्चिरं भवति?, कियन्तं कालं यावद्भवतीत्यर्थः, भगवानाह—जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तै, कथमिति चेत्, उच्यते, नरकादुद्भूय मनुष्यभवे तिर्यग्भवे वाऽन्तर्मुहूर्त्तै स्थित्वा भूयो नरकेपूत्पादात्, तत्र मनुष्यभवभावनेयम्—कश्चिन्नरकादुद्भूय गर्भजमनुष्यत्वेनोत्पद्य सर्वोभिः पर्याप्तो विशिष्टसंज्ञानो-पेतो वैक्रियलब्धिमान् राज्याद्याकाङ्क्षी परचक्राद्युपद्रवमाकर्ण्य स्वशक्तिप्रभावात्तत्तुरङ्गं सैन्यं विकुर्वित्वा सङ्ग्रामयित्वा च महारौद्रध्या-नोपगतो गर्भस्थ एव कालं करोति कृत्वा च कालं भूयो नरकेपूत्पद्यते तत एवमन्तर्मुहूर्त्तै, तिर्यग्भवे नरकादुद्भूतो गर्भव्युत्कान्तिक-तन्दुलमत्स्यत्वेनोत्पद्य महारौद्रध्यानोपगतोऽन्तर्मुहूर्त्तै जीवित्वा भूयो नरकेषु जात इति, उत्कर्षतोऽन्तं कालं, स चानन्तः कालः

परस्परया वनस्पतिधूत्पादादवसातव्यः, तथा चाह-वनस्पतिकालः, स च प्रागेवोक्तः । तिर्यग्योनिविषयं प्रश्नसूत्रं पूर्ववत्, निर्वचनं-जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं, तच्च कस्यापि तिर्यक्त्वेन मृत्वा मनुष्यभवेऽन्तर्मुहूर्त्तं स्थित्वा भूयस्तिर्यक्त्वेनोत्पद्यमानस्य द्रष्टव्यं, उत्कर्षतः सातिरेकं सागरोपमशतपृथक्त्वं, तच्च नैरन्तर्येण देवनाटकमनुष्यभवभ्रमणेनावसातव्यं । मनुष्यविषयमपि प्रश्नसूत्रं तथैव, निर्वचनं-जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं, तच्च मनुष्यभवाद्बुद्धय तिर्यग्भवेऽन्तर्मुहूर्त्तं स्थित्वा भूयो मनुष्यत्वेनोत्पद्यमानस्यावसातव्यं, उत्कर्षतोऽनन्तं कालं, स चानन्तः कालः प्रागुक्तो वनस्पतिकालः । देवविषयमपि प्रश्नसूत्रं सुगमं, निर्वचनं जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं, कश्चिद्देवभवाच्च्युत्वा गर्भजमनुष्यत्वेनोत्पद्य सर्वाभिः पर्याप्तिभिः पर्याप्तो विशिष्टसञ्ज्ञानोपेतस्तथाविधस्य श्रमणस्य श्रमणोपासकस्य वाऽन्ते धर्म्यमार्यं वचः श्रुत्वा धर्मध्यानोपगतो गर्भस्य एव कालं करोति कालं च कृत्वा देवेषूपद्यते तत एवमन्तर्मुहूर्त्तं, उत्कर्षतोऽनन्तं कालं, स चानन्तः कालो यथोक्तस्वरूपो वनस्पतिकालः प्रतिपत्तव्यः ॥ साम्प्रतमल्पबहुत्वमाह—‘एएसि ण’मित्यादि प्रश्नसूत्रं पाठसिद्धं, भगवानाह-गौतम! सर्वस्लोका मनुष्याः, श्रेण्यसङ्ख्येयमागवर्त्तिनमः प्रदेशराशिप्रमाणत्वात्, तेभ्यो नैरथिका असङ्ख्येयगुणाः, अङ्गुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशेर्यत्प्रथमं वर्गमूलं तद्वितीयेन वर्गमूलेन गुण्यते च सति यावान् प्रदेशराशिर्भवति तावत्प्रमाणानु श्रेणिषु यावन्त आकाशप्रदेशास्तावत्प्रमाणत्वात्तेषां, तेभ्यो देवा असङ्ख्येयगुणाः, व्यन्तराणां ज्योतिष्काणां च नैरथिकेभ्योऽप्यसङ्ख्येयगुणतया महादण्डके पठितत्वात्, तेभ्योऽपि तिर्यञ्चोऽनन्ताः, वनस्पतिजीवानामन्तानन्तत्वात् ॥ इति श्रीमलयगिरिविरचितायां जीवाभिगमटीकायां चतुर्विधप्रतिपत्तौ विमानाधिकारे द्वितीयो वैमानिकोद्देशकः समाप्तः, तत्समाप्तौ च समाप्ता चतुर्विधा प्रतिपत्तिः ॥

अथ पञ्चविधजीवाख्या चतुर्था प्रतिपत्तिः ।

तदेवमुक्त्वा चतुर्विधा प्रतिपत्तिः, सम्प्रति क्रमप्राप्तां पञ्चविधप्रतिपत्तिमाह—

तत्थ जे ते एवमाहंसु—पंचविहा संसारसमावणगा जीवा पणत्ता ते एवमाहंसु, तं०—एगिं-
दिया बेइंदिया तेइंदिया चउरिंदिया पंचिंदिया । से किं तं एगिंदिया?, २ दुविहा पणत्ता, तं-
जहा—पल्लत्तगा य अपल्लत्तगा य, एवं जाव पंचिंदिया दुविहा—पल्लत्तगा य अपल्लत्तगा य । ए-
गिंदियस्स णं भंते ! केवइयं कालं ठिती पणत्ता?, गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं बावीसं
वाससहस्साइं, बेइंदिय० जहन्नेणं अंतोमु० उक्कोसेणं बारस संवच्छराणि, एवं तेइंदियस्स एगूण-
पणं राइंदियाणं, चउरिंदियस्स छम्मासा, पंचेदियस्स जह० अंतोमु० उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरो-
वमाइं, अपल्लत्तएगिंदियस्स णं केवतियं कालं ठिती पणत्ता?, गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमु० उक्कोसे-
णवि अंतो० एवं सव्वेसिं, पल्लत्तेगिंदियाणं णं जाव पंचिन्दियाणं पुच्छा, जहन्नेणं अंतो० उक्को०
बावीसं वाससहस्साइं अंतमुहुत्तोणाइं, एवं उक्कोसियावि ठिती अंतोमुहुत्तोणा सव्वेसिं पल्लत्ताणं
कायन्वा ॥ एगिंदिए णं भंते ! एगिंदिएत्ति कालओ केवचिरं होइ?, गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमु०
उक्को० वणस्सतिकालो । बेइंदियस्स णं भंते ! बेइंदियत्ति कालओ केवचिरं होइ?, जह० अंतो-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ ४०८ ॥

सु० उक्कोसेणं संखेज्जं कालं जाव चउरिंदिए संखेज्जं कालं, पंचेदिए णं भंते! पंचिदिएत्ति का-
लओ केवचिरं होइ?, गोयमा! जह० अंतोसु० उक्को० सागरोवमसहस्सं सातिरेणं ॥ एगिंदिए
णं अपज्जत्तए णं भंते! कालओ केवचिरं होति?, गोयमा! जहव्वेणं अंतोसु० उक्कोसेणवि अंतो-
सुहुत्तं अंतोसुहुत्तं उक्कोसेणं संखिज्जाइं वाससहस्साइं । एवं वेइंदिएत्ति णं भंते! कालओ केवचिरं होति?, गोयमा!
जहव्वेणं अंतोसुहुत्तं सातिरेणं ॥ एगिंदियस्स णं भंते! केवत्तियं कालं अंतरं होति?, गोयमा!
साइं । तेइंदिएत्ति णं भंते!० संखेज्जा राइंदिया। चउरिंदिएत्ति णं भंते! संखेज्जा मासा। पज्जत्तपंचिदिएत्ति सा-
गरोवमसयपुहत्तं सातिरेणं ॥ एगिंदियस्स णं भंते! केवत्तियं कालं अंतरं होति?, गोयमा! जह-
व्वेणं अंतोसुहुत्तं उक्कोसेणं दो सागरोवमसहस्साइं संखेज्जवाससभहियाइं । वेदियस्स णं अंतरं
कालओ केवचिरं होति?, गोयमा! जहव्वेणं अंतोसुहुत्तं उक्कोसेणं वणस्सहकालो । एवं तेइंदि-
यस्स चउरिंदियस्स पंचेदियस्स, अपज्जत्तगाणं एवं चेव, पज्जत्तगाणवि एवं चेव ॥ (सू० २२४)

‘तत्थे’त्यादि, तत्र ये ते एवमुक्तवन्तः—पञ्चविधाः संसारसमापन्नका जीवाः प्रज्ञप्तास्ते ‘एवं’ वक्ष्यमाणप्रकारेणोक्तवन्तः, तमेव
प्रकारमाह—तद्यथा—एकेन्द्रिया—एकेन्द्रिया द्वीन्द्रियास्त्रीन्द्रियाश्चउरिन्द्रियाः पञ्चेन्द्रियाः, अस्मीयां पदानां व्याख्यानं प्राग्वत् ॥ ‘से किं त’मित्या-
दीनि पञ्च पर्याप्तापर्याप्तसूत्राणि, ‘एगिंदियस्स णं भंते! केवइयं कालं ठिइ?’ इत्यादीनि पञ्च स्थितिसूत्राणि पाठसिद्धानि, अपर्याप्तक-
विशेषणविशिष्टान्यपि पञ्च स्थितिसूत्राणि पाठसिद्धानि, नवरं जघन्यादन्तर्मुहूर्त्तौ चोदुच्छ्रष्टमन्तर्मुहूर्त्तौ बृहत्तरमवसातव्यं, पर्याप्तविशेषण-

४ प्रतिपत्तौ
एकेन्द्रि-
यादिभेद-
स्थित्यन्त-
राणि
उवेशः २
सू० २२४

॥ ४०८ ॥

विशिष्टान्यपि पञ्च स्थितिसूत्राणि सुप्रतीतानि, नवरमुत्कर्षतो द्वाविंशतिवर्षसहस्रादीन्यन्तमुद्दृत्तौनानि, अपर्याप्तकालेनान्तमुद्दृत्तेन ही-
 नत्वात् ॥ सम्प्रति कायस्थितिप्रतिपादनार्थमाह—‘एगिंदिए णं भंते! एगिंदिए’त्ति इत्यादि, जघन्यतोऽन्तमुद्दृत्तौ, तदनन्तरं मृत्वा
 द्वीन्द्रयादिपूत्पादात्, उत्कर्षतोऽनन्तं कालं, अनन्तकालमेव निरूपयति—वनस्पतिकालस्यैकेन्द्रियत्वात् एकेन्द्रियपदे तस्यापि
 परिग्रहात्, वनस्पतिकालश्च प्रागेवोक्तः । द्वित्रिचतुरिन्द्रियसूत्रे सङ्ख्येयं कालं—सङ्ख्येयानि वर्षसहस्राणि “विगलिंदियाण वाससहस्सा संखे-
 ज्जा” इति वचनात्, पञ्चेन्द्रियसूत्रे सातिरेकं सागरोपमसहस्रं, तच्च नैरधिकतिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्यदेवभवभ्रमणेन वेदितव्यं ॥ ‘एगिंदियअ-
 पज्जात्तए णं भंते’ इत्यादि, जघन्यत उत्कर्षतोऽन्तमुद्दृत्तमपर्याप्तलब्धेरेतावत्कालप्रमाणत्वात्, एवं शेषाण्यपि चत्वार्यपर्याप्तसूत्राणि भाव-
 नीयानि, एकेन्द्रियपर्याप्तसूत्रे सङ्ख्येयानि वर्षसहस्राणि, एकेन्द्रियस्य हि पृथिवीकायस्योत्कर्षतो द्वात्रिंशतिवर्षसहस्राणि भवस्थितिः अपूका-
 यस्य सप्त वर्षसहस्राणि तेजस्कायस्य त्रीणि रात्रिन्दिवानि वायुकायस्य त्रीणि वर्षसहस्राणि वनस्पतिकायस्य दश वर्षसहस्राणि, ततो निरन्तरक-
 त्तिपयपर्याप्तभवसङ्कलनया सङ्ख्येयान्येव वर्षसहस्राणि घटन्त इति । द्वीन्द्रियपर्याप्तसूत्रे उत्कर्षतः सङ्ख्येयानि वर्षाणि, द्वीन्द्रियस्य हि उत्कर्षतो
 भवस्थितिपरिमाणं द्वादश वर्षाणि न च सर्वेष्वपि भवेत्पूच्छा स्थितिस्ततः कतिपयनिरन्तरपर्याप्तभवसङ्कलनयापि सङ्ख्येयानि वर्षाण्येव
 लभ्यन्ते न तु वर्षशतानि वर्षसहस्राणि वा । त्रीन्द्रियपर्याप्तसूत्रे सङ्ख्येयानि रात्रिन्दिवानि, तेषां भवस्थितेरुत्कर्षतोऽप्येकोनपञ्चाशदि-
 नमानतया कतिपयनिरन्तरपर्याप्तभवसङ्कलनायामपि सङ्ख्येयानां रात्रिन्दिवानामेव लभ्यमानत्वात् । चतुरिन्द्रियपर्याप्तसूत्रे सङ्ख्येया
 मासास्तेषां भवस्थितेरुत्कर्षतः षण्मासप्रमाणतया कतिपयनिरन्तरपर्याप्तभवकालसङ्कलनया सङ्ख्येयानां मासानां प्राप्यमानत्वात् । पञ्चे-
 न्द्रियपर्याप्तसूत्रे सागरोपमशतपृथक्त्वं सातिरेकं, तच्च पूर्ववत् ॥ ‘एगिंदियस्स णं भंते! अंतरं कालतो केवचिरं होइ?’ इति

श्रीजीवा-
जीवामि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ ४०९ ॥

प्रभसूत्रं सुगमं, भगवानाह-गौतम ! जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं, तत्रैकेन्द्रियादुद्धृत्य द्वीन्द्रियादावन्तर्मुहूर्त्तं स्थित्वा भूय एकेन्द्रियत्वेनोत्पद्यमानस्य वेदितव्यं, उत्कर्षतो द्वे सागरोपमसहस्रे सङ्ख्येयवर्षाभ्यधिके, यावानेव हि त्रसकायस्य कायस्थितिकालस्तावदेवैकेन्द्रियस्यान्तरं, त्रसकायस्थितिकालश्च यथोक्तप्रमाणः, तथा च वक्ष्यति—‘तसकाइए णं भंते ! तसकायत्ति कालतो केवचिरं होइ ?, गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं दो सागरोवमसहस्साइं संखेज्जवासमब्भहियाइं’ । द्वित्रिचतुष्पञ्चेन्द्रियसूत्रेषु जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं, तच्च पूर्वप्रकारेण भावनीयं, उत्कर्षतः सर्वत्रापि वनस्पतिकालः, द्वीन्द्रियादिभ्य उद्धृत्य वनस्पतिषु यथोक्तप्रमाणमन्तमपि कालमवस्थानात् । यथैवामूनि पञ्च सूत्राण्यन्तरविषयाण्यौघिकान्युक्तानि तथैव पर्याप्तविषयाण्यपर्याप्तविषयाण्यपि भणनीयानि, तानि चैवम्—‘एगिन्दियअपज्जत्तस्स णं भंते ! अंतरं कालतो केवचिरं होइ ?, गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तमुक्कोसेणं दो सागरोवमसहस्साइं संखेज्जवासमब्भहियाइं, बेइन्दियअपज्जत्तस्स णं भंते ! अंतरं कालतो केवचिरं होइ ?, गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं अणंतं कालं वणस्सइकालो, एवं जाव पंचेदियअपज्जत्तस्स ।’ एवं पञ्च पर्याप्तसूत्राण्यपि वक्तव्यानि ॥ साम्प्रतमल्पबहुत्वमाह—

एएसि णं भंते ! एगिंदि बेइं० तेइं० चउ० पंचिंदियाणं कयरेऽहिंतो अग्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सव्वत्थोवा पंचेदिया चउरिंदिया विसेसाहिया तेइंदिया विसेसाहिया बेइंदिया विसेसाहिया एगिंदिया अणंतगुणा । एवं अपज्जत्तगणं सव्वत्थोवा पंचेदिया अपज्जत्तगा चउरिंदिया अपज्जत्तगा विसेसाहिया अणंतगुणा । एवं अपज्जत्तगा विसेसाहिया अणंतगुणा सइंदियाप० वि० ॥ सव्वत्थोवा चतुरिं-

४ प्रतिपत्तौ
एकेन्द्रि-
यादिस्थि-
त्यादि
उद्देशः २
सू० २२४

॥ ४०९ ॥

द्रिया पञ्चत्तगा पंचेद्रिया पञ्चत्तगा विसेसाहिया बेद्रियपञ्चत्तगा विसेसाहिया तेइद्रियपञ्चत्तगा
 विसेसाहिया एगिंद्रियपञ्चत्तगा अणंतगुणा, सइद्रिया पञ्चत्तगा विसेसाहिया ॥ एतेसि णं
 भंते ! सइद्रियाणं पञ्चत्तगअपञ्चत्तगणं कयरे २?, गोयमा ! सव्वत्थोवा सइद्रिया अपञ्चत्तगा
 सइद्रिया पञ्चत्तगा संखेज्जगुणा । एवं एगिंद्रियावि ॥ एतेसि णं भंते ! बेइद्रियाणं पञ्चत्तगपञ्चत्तगणं
 अग्पाबहुं?, गोयमा ! सव्वत्थोवा बेइद्रिया पञ्चत्तगा अपञ्चत्तगा असंखेज्जगुणा, एवं तेइद्रियच-
 उरिंद्रियपंचेद्रियावि ॥ एएसि णं भंते ! एगिंद्रियाणं बेइद्रिं० तेइद्रिं० चउरिंदिं० पंचेद्रियाणं य
 पञ्चत्तगणं य अपञ्चत्तगणं य कयरे २?, गोयमा ! सव्वत्थोवा चउरिंद्रिया पञ्चत्तगा पंचेद्रिया
 पञ्चत्तगा विसेसाहिया बेइद्रिया पञ्चत्तगा विसेसाहिया तेइद्रिया पञ्चत्तगा विसेसाहिया पंचे-
 द्रिया अपञ्चत्तगा असंखेज्जगुणा चउरिंद्रिया अपञ्चत्तगा विसेसाहिया तेइद्रियअपञ्चत्तगा विसे-
 साहिया बेइद्रिया अपञ्चत्तगा विसेसाहिया एगिंद्रियअपञ्चत्तगा अणंतगुणा सइद्रिया अपञ्चत्त
 विसेसाहिया एगिंद्रियपञ्चत्तगा संखेज्जगुणा सइद्रियपञ्चत्तगा विसेसाहिया सइद्रिया विसेसाहिया ।
 सेत्तं पंचविधा संसारसमावणगा जीवा ॥ (सू० २२५)

'एएसि ण'मित्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! सर्वस्तोकाः पञ्चेन्द्रियाः, सङ्ख्येययोजनकोटीकोटीप्रमाणविष्कम्भसूची-
 प्रमितप्रतरासङ्ख्येयभागवत्पर्यसङ्ख्येयश्रेणिगताकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्, तेभ्यश्चतुरिन्द्रिया विशेषाधिकाः, विष्कम्भसूच्यास्तेषां प्रभूत-

सङ्ख्येयोजनकोटीकोटीप्रमाणत्वात्, तेभ्योऽपि त्रीन्द्रिया विशेषाधिकास्तेषां विष्कम्भसूच्याः प्रभूततरसङ्ख्येययोजनकोटीकोटी-
प्रमाणत्वात्, तेभ्योऽपि द्वीन्द्रिया विशेषाधिकास्तेषां विष्कम्भसूच्याः प्रभूततमसङ्ख्येययोजनकोटीकोटीमानत्वात्, तेभ्य एकेन्द्रिया
अनन्तगुणाः, वनस्पतीनामनन्तान्तत्वात् ॥ सम्प्रत्येतेषामेवापर्याप्तविशेषणविशिष्टानामल्पबहुत्वमाह—‘एएसि ण’मित्यादि प्रभ्रसूत्रं
पाठसिद्धं, भगवानाह—गौतम ! सर्वस्तोकाः पञ्चेन्द्रिया अपर्याप्तकाः, एकस्मिन् प्रतरे यावन्यङ्गुलासङ्ख्येयभागमात्राणि खण्डानि ताव-
त्प्रमाणत्वात्, तेभ्यश्चतुरिन्द्रियापर्याप्ता विशेषाधिकाः प्रभूततराङ्गुलासङ्ख्येयभागखण्डप्रमाणत्वात्, तेभ्यस्त्रीन्द्रियापर्याप्ता विशेषाधिकाः
प्रभूततरप्रतराङ्गुलासङ्ख्येयभागखण्डप्रमाणत्वात्, तेभ्यो द्वीन्द्रियापर्याप्ता विशेषाधिकाः प्रभूततमप्रतराङ्गुलासङ्ख्येयभागखण्डमानत्वात्,
तेभ्य एकेन्द्रियापर्याप्ता अनन्तगुणाः, वनस्पतिकायिकानामपर्याप्तानामनन्तान्ततया सदा प्राप्यमाणत्वात् ॥ अधुनैतेषामेव पर्याप्तवि-
शेषणविशिष्टानामल्पबहुत्वमाह—‘एएसि ण’मित्यादि प्रभ्रसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! सर्वस्तोकाश्चतुरिन्द्रियाःपर्याप्ता यतोऽल्पा-
युषश्चतुरिन्द्रियास्ततः प्रभूतकालमवस्थानाभावात् पृच्छासमये स्तोका अप्यन्ते, ते च स्तोका अपि प्रतरे यावन्यङ्गुलासङ्ख्येयभागमा-
त्राणि खण्डानि तावत्प्रमाणा वेदितव्याः, तेभ्यः पञ्चेन्द्रियपर्याप्ता विशेषाधिकाः, प्रभूततराङ्गुलासङ्ख्येयभागखण्डमानत्वात्, तेभ्योऽपि
द्वीन्द्रियाः पर्याप्ता विशेषाधिकाः प्रभूततरप्रतराङ्गुलासङ्ख्येयभागखण्डप्रमाणत्वात्, तेभ्योऽपि त्रीन्द्रियपर्याप्ता विशेषाधिकाः, स्वभावत
एव तेषां प्रभूततराङ्गुलासङ्ख्येयभागखण्डप्रमाणत्वात्, तेभ्य एकेन्द्रियाः पर्याप्ता अनन्तगुणाः, वनस्पतिकायिकानां पर्षाप्तानामनन्त-
त्वात् ॥ साम्प्रतमेतेषामेव प्रत्येकं पर्याप्तापर्याप्तानां समुदितानामल्पबहुत्वमभिधित्सुः प्रथमत एकेन्द्रियाणामाह—‘एएसि ण’मित्यादि
प्रभ्रसूत्रं गतं, भगवानाह—गौतम ! सर्वस्तोका एकेन्द्रिया अपर्याप्ताः, पर्याप्तकाः सङ्ख्येयगुणाः, एकेन्द्रियेषु द्वि बहवः सूक्ष्माः सर्वलो-

कापन्नत्वात्, सूक्ष्माश्रापर्याप्ताः सर्वस्तीकाः पर्याप्ताः सङ्ख्येयगुणाः, द्वीन्द्रियसूत्रे सर्वस्तीका द्वीन्द्रियापर्याप्ता यावन्ति प्रतररेऽङ्गुलस्य सङ्ख्येयभागमात्राणि खण्डानि तावत्प्रमाणत्वात् तेषां, तेभ्योऽपर्याप्ता असङ्ख्येयगुणाः प्रतरगताङ्गुलासङ्ख्येयभागखण्डप्रमाणत्वात्, एवं त्रिचतुरिन्द्रियपञ्चेन्द्रियाल्पबहुत्वान्यपि वक्तव्यानि ॥ साम्प्रतमेकेन्द्रियाणां समुदितानां पर्याप्तापर्याप्तानामल्पबहुत्वमाह—‘एएसिण’मित्यादि, इदं प्रागुक्तृतीयद्वितीयाल्पबहुत्वभावानुसारेण स्वयं भावनीयं, तत्त्वतो भावितत्वात्, उपसंहारमाह—‘सेत्तं पंचविहा’ इत्यादि ॥ इतिश्रीमलयगिरिविरचितायां जीवाभिगमटीकायां पञ्चविधा प्रविपत्तिः चतुर्थी समाप्ता ॥

उक्ता पञ्चविधा प्रतिपत्तिरधुना क्रमप्राप्तां षड्विधप्रतिपत्तिमभित्युराह—

तत्थ णं जे ते एवमाहंसु छविहहा संसारसमावणणा जीवा ते एवमाहंसु, तंजहा—पुढविकाइया आउक्काइया तेउ० वाउ० वणस्सतिकाइया तसकाइया ॥ से किं तं पुढवि०?, पुढवी० डुविहा पणणत्ता तं०—सुहुमपुढविकाइया बादरपुढविकाइया, सुहुमपुढविकाइया डुविहा पणणत्ता, तंजहा—पुल्लत्तागा य अपल्लत्तागा य। एवं बायरपुढविकाइयावि, एवं चउक्कएणं भेएणं आउतेउवाउवणस्सतिकाइयाणं चतु० णेयव्वा। से किं तं तसकाइया?, २ डुविहा पणणत्ता, तंजहा—पल्लत्तागा य अपल्लत्तागा य ॥ (सू० २२६) पुढविकाइयस्स णं भंते! केवतियं कालं ठिती पणणत्ता?, गोयमा! जहण्णेणं अंतोसुहुत्तं उक्कोसेणं बावीसं वाससहस्साहं, एवं सव्वेसिं ठिती णेयव्वा, तसकाइयस्स जहण्णेणं

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ ४११ ॥

अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाहं, अपञ्जत्तगाणं सव्वेसिं जहत्तेणवि उक्कोसेणवि अंतो-
मुहुत्तं, पञ्जत्तगाणं सव्वेसिं उक्कोसिया ठिती अंतोमुहुत्तऊणा कायव्वा ॥ (सू० २२७) पुढविका-
इए णं भंते! पुढविकाइयत्तिकालतो केवचिरं होइ?, गोयमा! जहत्तेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं
असंखेज्जं कालं जाव असंखेज्जालोया। एवं जाव आउ० तेउ० वाउक्काइयाणं वणस्सइकाइयाणं अणंतं
कालं जाव आवलियाए असंखेज्जतिभागो ॥ तसकाइए णं भंते!० जहत्तेणं अंतोमु० उक्कोसेणं दो
सागरोवमसहस्साइं संखेज्जवासमभहियाइं । अपञ्जत्तगाणं छणहवि जहत्तेणवि उक्कोसेणवि
अंतोमुहुत्तं, पञ्जत्तगाणं—‘वाससहस्सा संखा पुढविद्गणिलतरुण पञ्जत्ता । तेऊ राहंदिंस्खा
तससागरसतपुहुत्ताइं ॥ १ ॥’ पञ्जत्तगाणवि सव्वेसिं एवं ॥ पुढविकाइयस्स णं भंते! केव-
तियं कालं अंतरं होति?, गोयमा! जहत्तेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं वणप्फतिकालो । एवं आउ-
तेउवाउकाइयाणं वणस्सइकालो, तसकाइयाणवि, वणस्सइकाइयस्स पुढविकाइयकालो । एवं
अपञ्जत्तगाणवि वणस्सइकालो, वणस्सइणं पुढविकालो, पञ्जत्तगाणवि एवं चैव वणस्सइकालो,
पञ्जत्तवणस्सइणं पुढविकालो ॥ (सू० २२८)

‘तत्थ ण’मित्यादि, तत्र ये ते एवमुक्कन्तः पड्डियाः संसारसमापन्नका जीवास्ते ‘एवं’ वक्ष्यमाणप्रकारेणोक्कन्तः, तमेव प्रकार-
माह, तद्यथा—पृथ्वीकायिका इत्यादि प्राग् व्याख्यातं ॥ ‘से किं तं पुढविकाइया’ इत्यादीनि पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतिवियपयाणि त्रीणि

५ प्रतिपत्तौ
पृथ्व्यादी-
ना भेदाः
स्थितिः का-
यस्थितिः
उद्देशः २
सू० २२६-
२२८

॥ ४११ ॥

त्रीणि त्रसकायविषयमेकमिति सर्वसङ्ख्यया षोडश सूत्राणि पाठसिद्धानि ॥ 'पुढविक्काइयस्स णं भंते!' इत्यादि स्थितिविषयं सूत्रषट्कं सुप्रतीतं, तत्र जघन्यं सर्वत्राप्यन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतः पृथिवीकायिकस्य द्वाविंशतिर्वर्षसहस्राणि अण्कायिकस्य सप्त तेजस्कायिकस्य त्रीणि रात्रिन्दिवानि वातकायस्य त्रीणि वर्षसहस्राणि वनस्पतिकायस्य दशवर्षसहस्राणि त्रसकायस्य त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि । अपर्याप्तविषयाण्यपि षट् सूत्राणि पाठसिद्धानि, सर्वत्र जघन्यत उत्कर्षतश्चान्तर्मुहूर्त्तभिधानात्, नवरमुत्कृष्टमन्तर्मुहूर्त्तं बृहत्तरं वेदितव्यं । पर्याप्तविषया षट्सूत्री पाठसिद्धा, नवरमन्तर्मुहूर्त्तौनत्वं अपर्याप्तकालभावनाऽऽन्तर्मुहूर्त्तेन हीनत्वात् ॥ सम्प्रति कायस्थितिमाह—'पुढविक्काइए णं भंते! पुढविक्काइय'ति इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम! जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं, पृथ्वीकायादुद्भूतान्यत्रान्तर्मुहूर्त्तं स्थित्वा भूयः पृथिवीकायत्वेन कस्याप्युत्पादात्, उत्कर्षतोऽसङ्ख्येयं कालं, तमेव कालक्षेत्राभ्यां निरूपयति—असङ्ख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः, एषा कालतो मार्गणा, क्षेत्रतोऽसङ्ख्येया लोकाः, किमुक्तं भवति?—असङ्ख्येयेषु लोकप्रमाणेष्ववाकाशखण्डेषु प्रतिसमयमेकैकप्रदेशापहारे यावता कालेन तान्यसङ्ख्येयान्यपि लोकाकाशखण्डानि निर्लेपितानि भवन्ति तावन्तमसङ्ख्येयं कालं यावदिति । एवमतेजोवायुसूत्राण्यपि वक्तव्यानि । वनस्पतिसूत्रे जघन्यं तथैव, उत्कर्षतोऽनन्तं कालं, तमेव कालक्षेत्राभ्यां निरूपयति—अनन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः, कालत एषा मार्गणा, क्षेत्रतोऽनन्ता लोकाः—अनन्तानन्तेषु लोकालोकाकाशेषु प्रतिसमयमेकैकप्रदेशापहारे यावता कालेन तान्यपि लोकालोकाकाशखण्डानि निर्लेपानि भवन्ति तावन्तमनन्तकालमित्यर्थः, तमेव पुद्गलपरावर्त्तेन निरूपयति—असङ्ख्येयाः पुद्गलपरावर्त्ताः, पुद्गलपरावर्त्तस्वरूपं पञ्चसङ्ग्रहटीकातो भावनीयं, पुद्गलपरावर्त्तगतमेवासङ्ख्येयत्वं निर्द्धारयति—'ते ण'मित्यादि, ते पुद्गलपरावर्त्ता आवल्लिकाया असङ्ख्येयो भागः, आवल्लिकाया असङ्ख्येये भागे यावन्तः समयास्तावन्त इत्यर्थः, अयं चार्थोऽन्यत्रापि

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ ४१२ ॥

सङ्क्षेपेणोक्तः—“अस्संखोसप्पिणीड एगिदियाण थ चउण्हं । ता चैव ऊ अणंता वणस्सईए उ बोद्धव्वा ॥ १॥” त्रसकायसूत्रे द्वे सागरोपमसहस्रे सङ्क्षेयवर्षाभ्यधिके, एतावत एवाव्यवधानेन त्रसकायत्वकालस्य केवलवेदसोपलब्धत्वात् । अपर्याप्तविषयायां षट्सूत्र्यां सर्वत्रापि जघन्यत उत्कर्षतश्चान्तमुहूर्त्तम्, अपर्याप्तलब्धेरुत्कर्षतोऽप्येतावत्कालप्रमाणत्वात् । पृथिवीकायिकपर्याप्तसूत्रे उत्कर्षतः सङ्क्षेयानि वर्षसहस्राणि, पृथिवीकायिकस्य हि भवस्थितिरुत्कर्षतोऽपि द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि ततः कतिपयनिरन्तरपर्याप्तभवमीलने सङ्क्षेयानि वर्षसहस्राणि लभ्यन्ते नाधिकं । एवमप्युत्कर्षतोऽपि वक्तव्यं, तेजस्कायिकसूत्रे सङ्क्षेयानि रात्रिन्दिवानि, तेजस्कायिकस्य हि भवस्थितिरुत्कर्षतोऽपि त्रीणि रात्रिन्दिवानि, ततो निरन्तरकतिपयपर्याप्तभवसङ्कलनायामपि सङ्क्षेयानि रात्रिन्दिवानि लभ्यन्ते न तु मासा वर्षाणि वर्षसहस्राणि वा । वायुकायिकसूत्रं वनस्पतिकायिकसूत्रं पृथिवीकायिकसूत्रवत् । त्रसकायसूत्रे सागरोपमशतपृथक्त्वं सा-
तिरेकम् ॥ सम्प्रत्यन्तरनिरूपणार्थमाह—“पुढविकाइयस्स णं भंते !” इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! जघन्येनान्तमुहूर्त्तं पृथिवीकायादृष्ट्यान्यत्रान्तमुहूर्त्तं स्थित्वा भूयः पृथिवीकायिकत्वेन कस्यचिदुत्पादात्, उत्कर्षतोऽनन्तं कालं, स चानन्तः कालः प्रागुक्तस्वरूपो वनस्पतिकालः प्रतिपत्तव्यः, पृथिवीकायादुद्धृत्य तावन्तं कालं वनस्पतिष्ववस्थानसम्भवात् । एवमसेजोवायुत्रससूत्राण्यपि भावनीयानि । वनस्पतिसूत्रे उत्कर्षतोऽसङ्क्षेयं कालम् ‘असंखेज्जाओ उस्सप्पिणीओसप्पिणीओ कालतो खेत्ततो असंखेज्जा लोगा’ इति वक्तव्यं, वनस्पतिकायादुद्धृत्य पृथिव्यादिष्ववस्थानात् तेषु च सर्वेष्वप्युत्कर्षतोऽप्येतावत्कालभावात् ॥ सम्प्रत्यल्पबहुत्वमाह—

अप्पायहुयं-सन्वत्थोवा तसकाइया तेउक्काइया असंखेज्जगुणा पुढविकाइया विसेसाहिया आउ-
काइया विसेसाहिया वाउक्काइया विसेसाहिया वणस्सतिकाइया अणंतगुणा एवं अपज्जसगावि

प्रतिपत्तौ
पृथ्व्यादी-
नां भेदाः
स्थितिःका-
यस्थितिः
उर्ध्वशः २
सू० २२६-
२२८

॥ ४१२ ॥

पञ्चत्तगावि ॥ एतेसि णं भंते ! पुढविकाइयाणं पञ्चत्तगाण अपञ्चत्तगाण य कयरेरहितो अप्पा
 वा एवं जाव विसेसाहिया ? गोयमा ! सब्वत्थोवा पुढविकाइया अपञ्चत्तगा पुढविकाइया पञ्च-
 त्तगा संखेज्जगुणा, एतेसि णं० सब्वत्थोवा आउक्काइया अपञ्चत्तगा पञ्चत्तगा संखेज्जगुणा जाव
 वणस्सत्तिकाइयावि, सब्वत्थोवा तसकाइया पञ्चत्तगा तसकाइया अपञ्चत्तगा असंखेज्जगुणा ॥
 एएसि णं भंते ! पुढविकाइयाणं जाव तसकाइयाणं पञ्चत्तगअपञ्चत्तगाण य कयरेरहितो अप्पा
 वा ४ ? , सब्वत्थोवा तसकाइया पञ्चत्तगा तसकाइया अपञ्चत्तगा असंखेज्जगुणा तेउक्काइया
 अपञ्चत्ता असंखेज्जगुणा पुढविक्काइया आउक्काइया वाउक्काइया अपञ्चत्तगा विसेसाहिया तेउक्का-
 इया पञ्चत्तगा संखेज्जगुणा पुढविआउवाउपञ्चत्तगा विसेसाहिया, वणस्सत्तिकाइया अपञ्चत्तगा
 अणंतगुणा, सकाइया अपञ्चत्तगा विसेसाहिया, वणस्सत्तिकाइया पञ्चत्तगा संखेज्जगुणा, सकाइया
 पञ्चत्तगा विसेसाहिया ॥ (सूत्रं २२९) सुहुमस्स णं भंते ! केवतिथं कालं ठिती पणत्ता ? ,
 गोयमा ! जहन्नेणं अंतोसुहुत्तं उक्कोसेणवि अंतोसुहुत्तं एवं जाव सुहुमणिओयस्स, एवं अपञ्च-
 त्तगाणवि पञ्चत्तगाणवि जहण्णेणवि उक्कोसेणवि अंतोसुहुत्तं ॥ (सू० २३०)

‘एएसि ण’मित्यादि, सर्वस्तोकास्सकायिकाः; द्वीन्द्रियादीनामेव त्रसकायत्वात् तेषां च शेषकायापेक्षयाऽल्पत्वात्, तेभ्यस्तेजस्का-

यिका असङ्ख्येयगुणाः, असङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात्, तेभ्यः पृथिवीकायिका विशेषाधिकः, प्रभूतासङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात् तेषां च शेषकायापेक्षयाऽल्पत्वात्, तेभ्योऽकायिका विशेषाधिकः, प्रभूततरासङ्ख्येयभागलोकाकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्, तेभ्यो वायुकायिका विशेषाधिकः, प्रभूततमासङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशमानत्वात्, तेभ्यो वनस्पतिकायिका अनन्तगुणाः, अनन्तलोकाकाशप्रदेशमानत्वात् ॥ साम्प्रतमेतेषामेवापर्याप्तानां द्वितीयमल्पबहुत्वमाह—‘एएसि ण’मित्यादि, एतदपि तथैव । अधुनैतेषामेव पर्याप्तानामल्पबहुत्वमाह—‘एएसि ण’मित्यादि, एतदपि तथैव ॥ साम्प्रतमेतेषामेव पृथिवीकायादीनां प्रत्येकं पर्याप्तापर्याप्तगताल्पबहुत्वमाह—‘एएसि ण’मित्यादि, सर्वस्तोकाः पृथिवीकायिका अपर्याप्ताः पर्याप्ताः सङ्ख्येयगुणाः, पृथिवीकायिका हि बहवः सूक्ष्माः सकललोकगतत्वात्, तेषु च पर्याप्ताः सङ्ख्येयगुणाः, एवमपेजोवायुवनस्पतिसूत्राणि भावनीयानि, त्रसकायसूत्रे सर्वस्तोकाः पर्याप्तासकायिका अपर्याप्तका असङ्ख्येयगुणाः, त्रसकायानां पर्याप्तानां यथाक्रमं प्रतरगताहुलसङ्ख्येयभागखण्डप्रमाणत्वात् ॥ साम्प्रतमेतेषां समुद्दितानां पर्याप्तापर्याप्तानामल्पबहुत्वमाह—‘एएसि णं भंते!’ इत्यादि, सर्वस्तोकास्त्रसकायिकाः पर्याप्तास्तेभ्यस्त्रसकायिका अपर्याप्ता असङ्ख्येयगुणाः, अत्र कारणं प्रागेवोक्तं, ततस्तेजस्कायिका अपर्याप्ता असङ्ख्येयगुणाः असङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात्, ततः पृथिव्यव्वायवोऽपर्याप्तकाः क्रमेण विशेषाधिकाः प्रभूतप्रभूततरप्रभूततमासङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशराशिमानत्वात्, तदनन्तरं तेजस्कायिकाः पर्याप्ताः सङ्ख्येयगुणाः, सूक्ष्मेष्वपर्याप्तेभ्यः पर्याप्तानां सङ्ख्येयगुणत्वात्, ततः पृथिव्यव्वायवः पर्याप्ताः क्रमेण विशेषाधिकाः, ततो वनस्पतिकायिका अपर्याप्ता अनन्तगुणाः, अनन्तलोकाकाशप्रदेशराशिमानत्वात्, तेभ्यो वनस्पतिकायिकाः पर्याप्ताः सङ्ख्येयगुणाः सूक्ष्मेष्वपर्याप्तेभ्यः पर्याप्तानां सङ्ख्येयगुणत्वात् सूक्ष्माश्च सर्वबहव इति तदपेक्षमिदमल्पबहुत्वम् ॥ सम्प्रत्यमीषामेव काथानां सूक्ष्माणां

स्थित्यादि चिन्तित्तिपुराह—‘सुहुमस्स णं भंते’ इत्यादि, सूक्ष्मस्य सामान्यतो निगोदरूपस्यानिगोदरूपस्य वा भदन्त ! कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ?, भगवानाह—गौतम ! जघन्येनान्तर्मुहूर्तमुत्कर्षेणाप्यन्तर्मुहूर्तं, नवरसुत्कर्षतो विशेषाधिकमवसातव्यम्, अन्यथोत्कर्षायोगात् । एवं सूक्ष्मपृथिवीकायाष्कायिकतेजस्कायिकवायुकायिकवनस्पतिकायसूक्ष्मनिगोदविषयाण्यपि षट् सूत्राणि वक्तव्यानि, अथ सूक्ष्मवनस्पतिर्निगोदा एव ततस्तत्सूत्रेणैव गतमिति किमर्थं पृथग् निगोदसूत्रं ? तदयुक्तं सम्यगवस्तुतत्त्वापरिज्ञानात्, सूक्ष्मवनस्पतयो हि जीवा विवक्षिताः, सूक्ष्मनिगोदास्तु प्रत्येकमनन्तानां जीवानामाधारभूताः शरीररूपास्ततो न कश्चिद्दोषः, उक्तञ्च—‘गोला य असंखेज्जा असंखनिगोदो य गोलओ भणिओ । एकिकंमि निगोए अणंतजीवा मुणेयव्वा ॥ १ ॥ एगो असंखभागो वट्टइ उव्वट्टणोववायंमि । एगनिगोदे निच्चं एवं सेसेसुवि स एव ॥ २ ॥ अंतोमुहुत्तमेत्तं ठिई निगोयाण जंति निदिट्ठा । पल्लट्टति निगोया तम्हा अंतोमुहुत्तेणं ॥ ३ ॥’ आसामक्षरंगमनिका—सूक्ष्मनिगोदैः सकल एव लोकः सर्वतो व्याप्तोऽञ्जनचूर्णपूर्णसमुद्भवत्, तस्मिन्नित्यं निगोदैर्व्याप्ते लोके निगोदमात्रावाहना असङ्ख्येया निगोदा वृत्ताकारा बृहत्प्रमाणा गोलका इति व्यपदिश्यन्ते, निगोद इति च नाम अनन्तानां जीवानामेकं शरीरं, तत उक्तम्—असङ्ख्येया गोलाः, एकैकस्मिंश्च गोलकेऽसङ्ख्येया निगोदा एकैकश्च निगोदः अनन्तजीव इति, एकस्मिंश्च निगोदे येऽनन्ता जीवास्तेषामेकोऽसङ्ख्येयतमो भागः प्रतिसमयमुद्भर्ततेऽन्यश्चोत्पद्यते, तथा हि विवक्षिते समये विवक्षितस्य निगोदस्यैकोऽसङ्ख्येयतमो भाग उद्भर्ततेऽन्यश्चासङ्ख्येयतमो भागस्तस्मिन्नपूर्वं उत्पद्यते, द्वितीयेऽपि समयेऽन्योऽसङ्ख्येयभाग उद्भर्तते अन्यश्चापूर्वं उत्पद्यते, एवं सकलकालमनुसमयमुद्भर्ततेनोपपातौ, अत एव ‘एगनिगोदे निच्च’मिति नित्यग्रहणं, यथा चैकस्मिन्निगोदे तथा सर्वेष्वव्यसङ्ख्येषु सर्वलोकव्यापिषु निगोदेषु प्रतिपत्तव्यं, सर्वेषामपि च निगोदानां स्थितिर्विनिर्दिष्टाऽन्तर्मुहूर्तमात्रं

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयनि-
रीयावृत्तिः
॥ ४१४ ॥

तस्मात्सर्वेऽपि निगोदा अनुसमयमुद्धर्त्तनोत्पाताभ्यामन्तर्मुहूर्त्तमात्रेण परावर्त्तन्ते न च शून्या भवन्तीति । एवं सप्तसूत्री अपर्याप्तविषया सप्तसूत्री पर्याप्तविषया वक्तव्या, सर्वत्रापि जघन्यत उत्कर्षतत्रान्तर्मुहूर्त्तम् ॥ सम्प्रति कायस्थितिमाह—

सुहुमे णं भंते ! सुहुमेत्ति कालतो केवचिं होति?, गोयमा ! जहणणेणं अंतोसुहुत्तं उक्कोसेणं असंखेज्जकालं जाव असंखेज्जा लोया, सव्वेसिं पुढविकालो जाव सुहुमणिओयस्स पुढविकालो, अपज्जत्तगाणं सव्वेसिं जहणणेणवि उक्कोसेणवि अंतोसुहुत्तं, एवं पज्जत्तगाणवि सव्वेसिं जहणणेणवि उक्कोसेणवि अंतोसुहुत्तं ॥ (सू० २३१) सुहुमस्स णं भंते ! केवत्तियं कालं अंतरं होति?, गोयमा ! जहणणेणं अंतोसु० उक्को० असंखेज्जं कालं कालओ असंखेज्जाओ उस्सप्पिणीओसप्पिणीओ खेत्तओ अंगुलस्स असंखेज्जंति भागो, सुहुमवणस्सत्तिकाइयस्स सुहुमणिओयस्सवि जाव असंखेज्जइभागो । पुढविकाइयादीणं वणस्सत्तिकालो । एवं अपज्जत्तगाणं पज्जत्तगाणवि ॥ (सू० २३२)

‘सुहुमे णं भंते ! सुहुमेत्तिकालओ’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तम्, अन्तर्मुहूर्त्तानन्तरं वाद-रपृथिव्यादावुत्पादात्, उत्कर्षतोऽसङ्ख्येयकालं, तमेवासङ्ख्येयकालं कालक्षेत्राभ्यां निरूपयति—असङ्ख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः, एया कालतो मार्गणा क्षेत्रतोऽसङ्ख्येया लोकाः, असङ्ख्येयानां लोकाकाशानां प्रतिसमयमेकैकाकाशप्रदेशापहारे यावता कालेन निर्लेपता भवति तावान् असङ्ख्येयः काल इति भावः । एवं सूक्ष्मपृथिव्येजोवायुवनस्पतिनिगोदसूत्राण्यपि भावनीयानि । सम्प्रति सूक्ष्मादीनामेवापर्याप्तानां कायस्थितिमभिवृत्तुराह—‘सुहुमअपज्जत्तए णं भंते’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! जघन्यतोऽ-

५ प्रतिपत्ते
सूक्ष्मस्य
कायस्थि-
तिरन्तरं च
उद्देशः २
सू० २३१-
२३२

॥ ४१४ ॥

न्तमुहूर्त्तमुत्कर्षतोऽप्यन्तमुहूर्त्तम्, अपर्याप्तस्थावरस्यैतावत्कालप्रमाणत्वात्, एवं सूक्ष्मापर्याप्तपृथिव्यादिविषयाऽपि षट्सूत्री वक्तव्या । एवं पर्याप्तविषयाऽपि सप्तसूत्री ॥ साम्प्रतमन्तरं चिचिन्तयिषुराह—‘सुहुमस्स ण’मित्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! जघन्ये-
 नान्तमुहूर्त्तं, सूक्ष्मादुद्धृत्य वादरपृथिव्यादावन्तमुहूर्त्तं स्थित्वा भूयः सूक्ष्मपृथिव्यादौ कस्याप्युत्पादात्, उत्कर्षतोऽसङ्ख्येयं कालं, तमे-
 वासङ्ख्येयं कालं कालक्षेत्राभ्यां निरूपयति—असङ्ख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः, कालत एवा मार्गणा, क्षेत्रतोऽङ्गुलस्यासङ्ख्येयो भागः,
 किमुक्तं भवति ?—अङ्गुलमात्रक्षेत्रस्यासङ्ख्येयतमे भागे ये आकाशप्रदेशास्ते प्रतिसमयमेकैकप्रदेशापहारे यावतीभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणी-
 भिनिलेपा भवन्ति तावत्य इति ॥ ‘सुहुमपुढक्काइयस्स णं भंते !’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! जघन्येनान्तमु-
 हूर्त्तं, तद्भावना प्रागिव, उत्कर्षतोऽनन्तं कालं, ‘जाव आवलियाए असंखिज्जाइभागो’ इति यावत्करणादेवं परिपूर्णपाठः—‘अणं-
 ताओ उस्सप्पिणीओसप्पिणीओ कालतो खेत्ततो अणंता लोगा असंखेज्जा पोगलपरियट्ठा आवलियाए असंखेज्जाइभागो’ अस्य
 व्याख्या पूर्ववत्, भावना त्वेवम्—सूक्ष्मपृथिवीकायिको हि सूक्ष्मपृथिवीकायिकभवादुद्धृत्यानन्तर्येण पारस्पर्येण वा वनस्पतिष्वपि मध्ये
 गच्छति तत्र चोत्कर्षत एतावन्तं कालं तिष्ठतीति भवति यथोक्तप्रमाणमन्तरं, एवं सूक्ष्माकायिकतेजस्कायिकवायुकायिकसूत्राण्यपि
 वक्तव्यानि । सूक्ष्मवनस्पतिकायिकसूत्रे जघन्यतोऽन्तमुहूर्त्तमुत्कर्षतोऽसङ्ख्येयं कालं, स चासङ्ख्येयः कालः पृथिवीकालो वक्तव्यः, स चैवम्
 —‘असंखेज्जा उस्सप्पिणीओसप्पिणीओ कालतो खेत्ततो असंखेज्जा लोगा’ इति, सूक्ष्मवनस्पतिकायभवादुद्धृतो हि वादरवनस्पतिषु
 सूक्ष्मवादरपृथिव्यादिषु चोत्पद्यते तत्र च सर्वत्राप्युत्कर्षतोऽप्येतावन्तं कालभवस्थानमिति यथोक्तप्रमाणमेवान्तरं, एवं सूक्ष्मनिगोदस्या-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयनि-
रीयावृत्तिः
॥ ४१५ ॥

व्यन्तरं वक्तव्यं, यथा चैयमौघिकी सप्तसूत्री उक्ता तथाऽपर्याप्तविषया सप्तसूत्री पर्याप्तविषया च सप्तसूत्री वक्तव्या, नानात्वाभावात् ॥
साम्प्रतमेतेषामल्पबहुलमाह—

एवं अप्पायदुगं, संवत्थोवा सुदुमतेउकाइया सुदुमपुढविकाइया विसेसाहिया सुदुमआउवाऊ वि-
सेसाहिया सुदुमणिओया असंखेज्जगुणा सुदुमवणस्सतिकाइया अणंतगुणा सुदुमा विसेसाहिया,
एवं अपज्जत्तगणं, पज्जत्तगणवि एवं चैव ॥ एतंसि णं भंते! सुदुमाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं कयरे०?,
संवत्थोवा सुदुमा अपज्जत्तगा संखेज्जगुणा पज्जत्तगा एवं जाव सुदुमणिओयाण य पज्जत्तापज्जत्ता० कयरे?!, संवत्थोवा
सुदुमाणं सुदुमपुढविकाइयाणं जाव सुदुमणिओयाण य पज्जत्तापज्जत्ता० कयरे?!, संवत्थोवा
सुदुमतेउकाइया अपज्जत्तगा सुदुमपुढविकाइया अपज्जत्तगा विसेसाहिया सुदुमआउअपज्जत्ता
विसेसाहिया सुदुमवाउअपज्जत्ता विसेसाहिया सुदुमतेउकाइया पज्जत्तगा संखेज्जगुणा सुदु-
मपुढविआउवाउपज्जत्तगा विसेसाहिया सुदुमणिओया अपज्जत्तगा असंखेज्जगुणा सुदुमणिओया
पज्जत्तगा संखेज्जगुणा सुदुमवणस्सतिकाइया अपज्जत्तगा अणंतगुणा सुदुमअपज्जत्ता विसेसाहिया
सुदुमवणस्सइपज्जत्तगा संखेज्जगुणा सुदुमा पज्जत्ता विसेसाहिया ॥ (सू० २३३)

‘एतंसि णं’मित्यादि, सर्वस्तीकाः सुदुमतेज्जस्सकायिकाः, असंखेयलोकिकाशंप्रदेशप्रमाणत्वात्, तेभ्यः सुदुमपुथिवीकायिका विशेषा-
धिकाः, प्रभूतासंखेयलीकाकाशप्रदेशपरिमाणत्वात्, तेभ्यः सुदुमात्कायिका विशेषाधिकेः, प्रभूततरासंखेयलीकाकाशप्रमाणत्वात्,

५ प्रतिपत्तौ
सूक्ष्माल्प-
बहुत्वं
उद्देशः २
सू० २३३

॥ ४१५ ॥

तेभ्यः सूक्ष्मवायुकायिका विशेषाधिकाः, प्रभूततमासह्येयलोकाकाशप्रदेशराशिमानत्वात्, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदा असह्येयगुणाः, तेषां प्रतिगोलकमसह्येयत्वात्, तेभ्यः सूक्ष्मवनस्पतिकायिका अनन्तगुणाः, प्रतिनिगोदमनन्तानां संज्ञात्वात्, तेभ्यः सामान्यतः सूक्ष्मा विशेषाधिकाः, सूक्ष्मपृथ्वीकायिकादीनामपि तत्र प्रक्षेपात्, तेषामौधिकानामिदमल्पबहुत्वम् । इदानीमेतेषामेवापर्याप्तानामाह—‘ए-
 एसि णं भंते ! सुहुमअपज्जत्ताण’मित्यादि सर्वे प्राग्बद्ध भावनीयं । साम्प्रतमेतेषामेक पर्याप्तानां तृतीयमल्पबहुत्वमाह—‘एएसि णं भंते ! सुहुमपज्जत्ताण’मित्यादि, इदमपि प्रागुक्तक्रमेणैव भावनीयं ॥ अधुनाऽपीपामेव सूक्ष्मादीनां प्रत्येकं पर्याप्तपर्याप्तगतान्यल्प-
 बहुत्वान्याह—‘एएसि णं भंते ! सुहुमाणं पज्जत्ताण’मित्यादि, इह वादेषु पर्याप्तियोगोऽपर्याप्ता असह्येयगुणाः, एकैकपर्याप्तनि-
 श्रया असह्येयानामपर्याप्तानामुत्पादात्, तथा चोक्तं प्रज्ञापनार्थं प्रथमेऽपज्ञापनाख्ये पदे—‘पज्जत्ताणस्साए अपज्जत्ताणा वक्कमंति,
 जत्थ एगो तत्थ नियमा असंखेजा” इति, सूक्ष्मेषु पुननीयं क्रमः, पर्याप्ताश्चापर्याप्तापेक्षया चिरकालावस्थायिन इति सदैव ते बहवो
 लभ्यन्ते तत उक्तं सर्वस्तीकाः सूक्ष्मा अपर्याप्ताः तेभ्यः सूक्ष्माः पर्याप्तकाः सह्येयगुणाः, एवं पृथ्वीकायादिष्वपि प्रत्येकं भावनीयम् ॥
 गतं चतुर्थमल्पबहुत्वमिदानीं सर्वेषां समुदितानां पर्याप्तापर्याप्तानां पञ्चममल्पबहुत्वमाह—‘एएसि णं’मित्यादि, सर्वस्तीकाः सूक्ष्मते-
 जस्कायिका अपर्याप्ताः, कारणं प्रागेवोक्तं, तेभ्यः सूक्ष्मपृथिव्यव्यायवोऽपर्याप्ताः क्रमेण विशेषाधिकाः, अत्रापि कारणं प्रागेवोक्तं,
 तेभ्यः सूक्ष्मतेजस्कायिकाः पर्याप्ताः सह्येयगुणाः, अपर्याप्तेभ्यः पर्याप्तानां सह्येयगुणानामेव भावितत्वात्, तेभ्यः सूक्ष्मपृथिव्यव्या-
 यवः पर्याप्ताः क्रमेण विशेषाधिकाः, कारणं प्रागेवोक्तं, ततः सूक्ष्मनिगोदा अपर्याप्ता असह्येयगुणास्तेषामतिप्राचुर्यात्, तेभ्यः सूक्ष्मा
 निगोदाः पर्याप्ताः सह्येयगुणाः, सूक्ष्मेवपर्याप्तेभ्यः पर्याप्तानामोवतः सह्येयगुणत्वात्, तेभ्यः सूक्ष्मवनस्पतिकायिका अपर्याप्ता अन-

न्तगुणाः, प्रतिनिगोदमन्तानां तेषां भावात्, तेभ्यः सामान्यतः सूक्ष्मा अपर्याप्ता विशेषाधिकाः, सूक्ष्मपृथ्वीकायिकादीनामपि तत्र प्रक्षेपात्, तेभ्यः सूक्ष्मवनस्पतिकायिकाः पर्याप्ताः सङ्क्षेयगुणाः, सूक्ष्मेषु हि अपर्याप्तिभ्यः पर्याप्ताः सङ्क्षेयगुणाः, यथापान्तराले विशेषाधिकत्वं तदल्पमिति न सङ्क्षेयगुणत्वव्याघातः, तेभ्यः सामान्यतः सूक्ष्माः पर्याप्ता विशेषाधिकाः, सूक्ष्मपृथिव्यादीनामपि पर्याप्तानां तत्र प्रक्षेपात् ॥ सम्प्रति बादरादीनां स्थित्यादि निरूपयति—

बायरस्स णं भंते! केवतिंयं कालं ठिती पणत्ता?, गोयमा! जहन्नेणं अंतोसु० उक्को० तेत्तीसं सागरोवमाइं ठिईं पणत्ता, एवं यायरतसकाइयस्सवि यायरपुढवीकाइयस्स बावीसवाससहस्साइं बायरआउस्स सत्तवाससहस्सं बायरतेउस्स तिणिण राइंदिया यायरवाउस्स तिणिण वाससहस्साइं बायरवण० दसवाससहस्साइं, एवं पत्तेयसरीरवादरस्सवि, णिओयस्स जहन्नेणवि उक्कोसेणवि अंतोसु०, एवं बायरणिओयस्सवि, अपज्जत्तगणं सन्वेसिं अंतोसुहुत्तं, पज्जत्तगणं उक्कोसिया ठिईं अंतोसुहुत्तूणा कायन्वा सन्वेसिं ॥ (सू० २३४)

‘बायरस्स णं भंते!’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम! जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं, तत ऊर्द्धं मरणात्, उत्कर्षतस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि, एवं बादरपृथिव्यपृतेजोवायुवनस्पतिप्रत्येकबादरवनस्पतिनिगोदवादरनिगोदवादरत्रसकायिकसूत्राण्यपि वक्तव्यानि, सर्वत्र हि जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तम्, उत्कर्षचिन्तायामयं विशेषः—त्रादरपृथिवीकायिकस्योत्कर्षतो द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि बादराण्कायिकस्य सप्त वर्षसहस्राणि बादरतेजस्कायिकस्य त्रीणि रात्रिन्दिवानि बादरवायुकायिकस्य त्रीणि वर्षसहस्राणि सामान्यतो बादरवनस्पतिकायिकस्य

दश वर्षसहस्राणि प्रत्येकशरीरबादरवनस्पतिकायस्य दश वर्षसहस्राणि सामान्यतो निगोदस्य जघन्येनाप्युत्कर्षतोऽप्यन्तर्मुहूर्त्तं बादर-
निगोदस्य जघन्यत उत्कर्षतोऽप्यन्तर्मुहूर्त्तं बादरत्रसकायस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि ॥ सम्प्रत्येतेपामेव सा-
मान्यतो बादरादीनां दशानामपर्याप्तानां स्थितिं चिचिन्तयिषुः सूत्रदशकमाह—‘बायरअपज्जत्तगस्स णं भंते!’ इत्यादि पाठसिद्धं,
सर्वत्र जघन्यत उत्कर्षतश्चान्तर्मुहूर्त्तोभिधानात् ॥ साम्प्रतमेतेषामेव पर्याप्तानां स्थितिं चिन्तयति—‘बादरपज्जत्तगस्स णं भंते!’ इ-
त्यादि, जघन्यतः सर्वत्राप्यन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतः सामान्यतो बादरस्य त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाण्यन्तर्मुहूर्त्तोनानि, अपर्याप्तकावस्थाभाविनाऽ-
न्तर्मुहूर्त्तेनोन्त्वात्, एवं बादरपृथिवीकायिकपर्याप्तकस्य द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्त्तोनानि, बादराष्कायिकस्य पर्याप्तकस्य सप्त
वर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्त्तोनानि बादरतेजस्कायिकपर्याप्तकस्य त्रीणि रात्रिन्दिवानि अन्तर्मुहूर्त्तोनानि, बादरवायुकायिकपर्याप्तकस्य त्रीणि
वर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्त्तोनानि, बादरवनस्पतिकायपर्याप्तकस्य दश वर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्त्तोनानि, प्रत्येकबादरवनस्पतिकायिकपर्या-
प्तकस्यापि दश वर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्त्तोनानि, सामान्यतो निगोदपर्याप्तकस्य बादरनिगोदपर्याप्तकस्य च जघन्यतोऽप्यन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्ष-
तोऽप्यन्तर्मुहूर्त्तं, बादरत्रसकायिकपर्याप्तस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि अन्तर्मुहूर्त्तोनानि ॥ साम्प्रतं कायस्थि-

तिमाह—

बायरे णं भंते! बायरेत्ति कालओ केवचिरं होति?, जह० अंतो० उक्कोसेण असंखेज्जं कालं असंखे-
ज्जाओ उस्सप्पिणीओसप्पिणीओ कालओ खेत्तओ अंगुलस्स असंखेज्जतिभागे, बायरपुढविकाइ-
यआउतेउवाउ० पत्तेयसरीरबादरवणस्सइकाइयस्स बायरनिओयस्स० [बायरवणस्सइस्स जह०

अंतो० उक्को० असं० असं० उरस० कालओ खेत्तओ अंगु० असं० पत्तेगसरीरवाद्रवणरससत्तिकाइ-
यस बायरनिगोअरस पुढवीच, यायरणिओयसस णं जह० अन्तो० उक्को० अणंतं कालं अणंता उरस०
कालओ खेत्तओ अट्टाइज्जा पोगल०] एतेसिं जहण्णेणं अंतोसु० उक्कोसेणं सत्तरि सागरोवमको-
डाकोडीओ संखातीयाओ समाओ अंगुलअसंखभागो तथा—असंखेज्जा उ० ओहे य यायरतरु-
अणुबंधो सेसओ वोच्छं । उरसप्पिणि २ अट्टाइयपोगलाण परियट्ठा ॥ अट्टाइयपोगलाण परियट्ठा ॥ पज्जसायायरसस य
साधिया होति तसकाए ॥१॥ अंतोसुहुत्तकालो होइ अपज्जसागाण सञ्जेसिं ॥ पज्जसायायरसस य
बायरतसकाइयससावि ॥ २ ॥ एतेसिं ठिई सागरोवमसतपुहसं साइसेणं । तेउरसस संख राई[दिया]
दुविहणिओए सुहुत्तमद्धं तु । सेसाणं संखेज्जा वाससहरसा य सञ्जेसिं ॥ ३ ॥ (सू० २३५)

‘बायरे णं भंते !’ इत्यादि क्रमसूत्रं पाठसिद्धं, भगवानाह—गौतम ! जघन्यतोऽन्तमुहूर्त्तमुत्कर्षतोऽसङ्क्षेयं कालं, तर्मेवासङ्क्षेय
कालं कालक्षेत्राभ्यां निरूपयति—‘असंखेज्जाओ उरसप्पिणीओ कालतो खेत्ततो अंगुलसस असंखेज्जाइभागो’ अस्य व्याख्या
प्राप्सवत् । वादरघुध्वीकाधिकसूत्रे जघन्यतोऽन्तमुहूर्त्तमुत्कर्षतः सप्ततिः सागरोपमकोटीकोटयः; एवं वादराष्काधिकवादर्तेजस्कथिक-
वादरघुवायुकाधिकानामपि, सामान्यतो वादरघनस्पतिकधिकसूत्रे जघन्यतोऽन्तमुहूर्त्तमुत्कर्षतोऽसङ्क्षेयं कालं, तमेव कालक्षेत्राभ्यां नि-
रूपयति—असङ्क्षेया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः क्षेत्रतोऽङ्गुलस्यासङ्क्षेयभागः । प्रत्येकवाद्भवन्नस्पतिकधिकसूत्रं वादरघुध्वीकाधिक-
वत्; सामान्यतो निगोदसूत्रे जघन्यतोऽन्तमुहूर्त्तमुत्कर्षतोऽन्तं कालं, तस्यैव कालक्षेत्राभ्यां निरूपणं करोति—अनन्ता उत्सर्पिण्यव-

सर्षिण्यः, एषा कालतः प्ररूपणा, क्षेत्रतोऽर्द्धदृतीयाः पुद्गलपरावर्त्ताः । बादरनिर्गोदसूत्रं । बादरपृथ्वीकायिकवत् । बादरत्रसकायसूत्रे जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतो द्वे सागरोपमसहस्रे सङ्ख्येयवर्षाभ्यधिके । साम्प्रतमेतेषामेवापर्याप्तानां कायस्थितिं निरूपयन् सूत्रदशक-
माह—‘बायरअपज्जत्तए णं भंते ! बायरअपज्जत्तएत्ति कालतो’ इत्यादि सर्वत्र जघन्येनोत्कर्षेण चान्तर्मुहूर्त्तम् । अधुनैतेषामेव पर्याप्तानां कायस्थितिमाह—‘बायरपज्जत्तए णं भंते !’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं, तद्भावना प्रागवत्, उत्कर्षतः सागरोपमशतपृथक्त्वं सातिस्कं, तत ऊर्ध्वमवश्यं बादरस्य सतः पर्याप्तलब्धिविच्युतेः । बादरपृथिवीकायिकपर्याप्त-
सूत्रे जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतः सङ्ख्येयानि वर्षसहस्राणि, तत ऊर्ध्वं तथास्वाभाव्याद् बादरपृथिवीकायस्य सतः पर्याप्तिलब्धिभ्रंशात् । एवमज्जालसूत्रमपि वक्तव्यं, तेजस्कायसूत्रे जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतः सङ्ख्येयानि रात्रिन्दिवानि, तेजस्कायिकस्य हि उत्कृष्टा भवस्थितिः
त्रीणि रात्रिन्दिवानि, उत्कृष्टस्थितिकस्य पर्याप्तभावाः निरन्तरं कतिपया एवेति सङ्ख्येयान्येव रात्रिन्दिवानि । वायुकायिकसामान्यवादार-
वनस्पतिकायप्रत्येकवादारवनस्पतिकायसूत्राण्यपि वादरपर्याप्तपृथिवीकायसूत्रवत् । सामान्यतो निगोदपर्याप्तसूत्रे च जघन्यत उष्कर्षत-
श्चान्तर्मुहूर्त्तं, बादरत्रसकायपर्याप्तसूत्रे जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतः सागरोपमशतपृथक्त्वं सातिस्कं, तच्च नैरधिकतिर्यग्मनुष्यदेवभवभवभ्र-
मणेन पूरयितव्यम् ॥ साम्प्रतमन्तरं प्रतिपिपादयिपुराह—

अंतरं बायरस्स बायरवणस्सत्तिस्स णिओयस्स एतेसिं चउण्हवि पुढविकालो
जाव असंखेजा लोया, सेसाणं वणस्सत्तिकालो । एवं पज्जत्तगाणं अपज्जत्तगाणवि अंतरं, ओहे य
बायरतह ओयनिओए बायरणिओए य कालमसंखेजं अंतरं सेसाण वणस्सत्तिकालो ॥ (सू० २३६)

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयनि-
रीणावृत्तिः

॥ ४१८ ॥

‘वादरस्स णं भंते! अंतरं कालतो’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम! जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतोऽसंज्ञेयं कालं, तमेव कालक्षेत्राभ्यां निरूपयति—असंज्ञेया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः क्षेत्रतोऽसंज्ञेया लोकाः, यदेव हि सूक्ष्मस्य सतः कायस्थितिपरिमाणं तदेव वादरस्यान्तरपरिमाणं सूक्ष्मस्य च कायस्थितिपरिमाणमेतद्वेति । वादरपृथिवीकायिकसूत्रे जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतोऽनन्तं कालं, स चानन्तः कालो वनस्पतिकालः प्रागुक्तस्वरूपो वेदितव्यः । एवं वादराण्कायिकवादरतेजस्कायिकसूत्राण्यपि वक्तव्यानि । सामान्यतो वादरवनस्पतिकायिकसूत्रे जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतोऽसंज्ञेयं कालं, स चासंज्ञेयः कालः पृथिवीकालो वेदितव्यः, स चैवम्—असंज्ञेया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः क्षेत्रतोऽसंज्ञेया लोकाः । प्रत्येकवादरवनस्पतिकायिकसूत्रं वादरपृथिवीकायिकसूत्रवत्, सामान्यतो निगोदसूत्रं च सामान्यतो वादरवनस्पतिकायिकसूत्रवत्, वादरत्रसकायिकसूत्रं वादरपृथिवीकायिकसूत्रवत् । एवमपर्याप्तविषया दशसूत्री पर्याप्तविषया च दशसूत्री यथोक्तक्रमेण वक्तव्या, नानात्वाभावात् ॥ साम्प्रतमल्पबहुत्वमाह—

अप्या० सन्वत्थोवा बायरतसकाहया बायरतेऽकाहया असंखेज्जगुणा पत्तेयसरीरवादरवणस्सत्ति० असंखेज्जगुणा बायरणिओया असंखे० बायरपुढवि असंखे० आडवाड असंखेज्जगुणा बायरवणस्सत्तिकाहया अणंतगुणा बायरा विसेसाहिया १ । एवं अपज्जत्तगणवि २ । पज्जत्तगणं सन्वत्थोवा बायरतेऽकाहया बायरतसकाहया असंखेज्जगुणा पत्तेगसरीरबायरा असंखेज्जगुणा सेसा त्तेहव जाव बादरा विसेसाहिया ३ । एत्तेसि णं भंते! बायरणं पज्जत्तापज्जत्ताणं कयरे २१, सन्वत्थोवा बायरा पज्जत्ता बायरा अपज्जत्तगा असंखेज्जगुणा, एवं सन्वेजहा बायरतसकाहया ४ ।

५ प्रतिपत्तो
वादरस्या-
न्तरं सूक्ष्म-
वादरयो-
रल्पबहुत्वं
उपेसा २
सू० २३६-
२३७

॥ ४१८ ॥

एणसि णं भंते! बायराणं बायरपुढविकाइयाणं जाव बायरतसकाइयाण य पज्जत्तापज्जत्ताणं
 कयरे २?, सव्वत्थोवा बायरतेउक्काइया पज्जत्तगा बायरतसकाइया अपज्जत्तगा असंखेज्जगुणा
 पत्तेयसरीरबायरवणस्सत्तिकाइया पज्जत्तगा असंखेज्जगुणा बायरणिओया पज्जत्तगा असंखेज्ज
 पुढविआउवाउपज्जत्तगा असंखेज्जगुणा बायरतेउअपज्जत्तगा असंखेज्जगुणा पत्तेयसरीरबायरव-
 णस्सत्तिअप० असंखे० बायरा णिओया अपज्जत्तगा असंखे० बायरपुढविआउवाउ अपज्जत्तगा
 असंखेज्जगुणा बायरवणस्सइ पज्जत्तगा अणंतगुणा बायरपज्जत्तगा विसेसाहिया बायरवणस्सत्ति
 अपज्जत्ता असंखगुणा बायरा अपज्जत्तगा विसेसाहिया बायरा प० विसेसाहिया ५। एणसि णं
 भंते! सुहुमाणं सुहुमपुढविकाइयाणं जाव सुहुमनिगोदाणं बायराणं बायरपुढविकाइयाणं जाव
 बायरतसकाइयाण य कयरेअहिंते०?, गोथमा! सव्वत्थोवा बायरतसकाइया बायरतेउकाइया
 असंखेज्जगुणा पत्तेयसरीरबायरवणा असंखे० तहेव जाव बायरवाउकाइया असंखेज्जगुणा सुहुम-
 तेउक्काइया असंखे० सुहुमपुढवि० विसेसाहिया सुहुमआउ० सुहुमवाउ० विसेसा० सुहुमनिओया
 असंखेज्जगुणा बायरवणस्सत्तिकाइया अणंतगुणा बायराविसेसाहिया सुहुमवणस्सइकाइया असं-
 खे० सुहुमा विसेसा०। एवं अपज्जत्तगावि पज्जत्तगावि, णवरि सव्वत्थोवा बायरतेउक्काइया प-
 ज्जत्ता बायरतसकाइया पज्जत्ता असंखेज्जगुणा पत्तेयसरीर० सेसं तहेव जाव सुहुमपज्जत्ता वि-

सेसाहिया । एएसि णं भंते ! सुहुमाणं बाद्राण य पञ्जसाणं अपञ्जत्ताण य कररे २?०, सब्व-
 त्थोवा बायरा पञ्जत्ता बायरा अपञ्जत्ता असंखेज्जगुणा सब्वत्थोवा सुहुमा अपञ्जत्ता सुहुमपञ्जत्ता
 संखेज्जगुणा, एवं सुहुमपुढविबायरपुढवि जाव सुहुमनिओया बायरनिओया नवरं पत्तेयसरीर-
 बायरवण० सब्वत्थोवा पञ्जत्ता अपञ्जत्ता असंखेज्जगुणा, एवं बादरतसकाइयावि ॥ सब्वेसिं
 पञ्जत्तअपञ्जत्तगणं कररे २हितो अप्पा वा बहुया वा?, सब्वत्थोवा बायरतेउक्काइया पञ्जत्ता
 बायरतसकाइया पञ्जत्तगा असंखेज्जगुणा ते चेव अपञ्जत्तगा असंखेज्जगुणा पत्तेयसरीरबायरव-
 णस्सइअपञ्जत्तगा असंखे० बायरणिओया पञ्जत्ता असंखेज्ज० बायरपुढवि० असं० आउवाउप-
 ज्जत्ता असंखे० बायरतेउकाइयअपञ्जत्ता असंखे० पत्तेय० बायरनिओयपञ्जत्ता असं०
 बायरपुढवि० आउवाउकाइ० अपञ्जत्तगा असंखेज्जगुणा सुहुमतेउकाइया अपञ्जत्तगा असं०
 सुहुमपुढविआउवाउअपञ्जत्ता विसेसा० सुहुमतेउकाइयपञ्जत्तगा संखेज्जगुणा सुहुमपुढविआ-
 उवाउपञ्जत्तगा विसेसाहिया सुहुमणिगोया अपञ्जत्तगा असंखेज्जगुणा सुहुमणिगोया पञ्जत्तगा
 असंखेज्जगुणा बायरवणस्सत्तिकाइया पञ्जत्तगा अणंतगुणा बायरा पञ्जत्तगा विसेसाहिया बायर-
 वणस्सइ अपञ्जत्ता असंखेज्जगुणा बायरा अपञ्जत्ता विसे० बायरा विसेसाहिया सुहुमवणस्स-

तिकाइया अपञ्जत्तगा असंख्खगुणा सुहुमा अपञ्जत्ता विसेसाहिया सुहुमवणस्सइकाइया पञ्जत्ता
संख्खगुणा सुहुमा पञ्जत्तगा विसेसाहिया सुहुमा विसेसाहिया ॥ (सू० २३७)

‘एएसि ण’मित्यादि, सर्वस्तोका बादरत्रसकायिकाः, द्वीन्द्रियादीनामेव बादरत्रसत्वात्, तेषां च शेषकायापेक्षयाऽल्पत्वात्, तेभ्यो
बादरतेजस्कायिका असंख्खेयगुणाः, असंख्खेयलोकाकाशप्रमाणत्वात्, तेभ्योऽपि प्रत्येकशरीरबादरवनस्पतिकायिका असंख्खेयगुणाः,
स्थानस्यासंख्खेयगुणत्वात्, बादरतेजस्कायिका हि मनुष्यक्षेत्र एव भवन्ति, तथा चोक्तं प्रज्ञापनायां द्वितीये स्थानाख्ये पदे—‘कहि णं
भंते! बादरतेउक्काइयाणं पञ्जत्तापञ्जत्ताणं ठाणा पन्नत्ता?, गोयमा! अतो मणुस्सखेत्ते अड्डाइजेसु दीवसमुहेसु निव्वाधाएणं पन्नरससु
कम्मभूमीसु वाधाएणं पंचसु महाविदेहेसु एत्थ णं वायरतेउक्काइयाणं पञ्जत्तगाणं ठाणा पञ्जत्ता, तथा—जत्थेव वायरतेउक्काइयाणं पञ्ज-
त्ताणं ठाणा पन्नत्ता तत्थेव अपञ्जत्ताणं वायरतेउक्काइयाणं ठाणा पन्नत्ता’ इति । बादरवनस्पतिकायिकास्तु त्रिष्वपि लोकेषु, तथा चोक्तं
प्रज्ञापनायां तस्मिन्नेव स्थानाख्ये द्वितीये पदे—‘कहि णं भंते! बादरवणस्सइकाइयाणं पञ्जत्तगाणं ठाणा पन्नत्ता?, गोयमा! सट्ठा-
णेणं सत्तसु घणोदहीसु सत्तसु घणोदहिवलएसु अहोलोए पायालेसु भवणेसु भवणपत्थडेसु उड्डलोए कप्पेसु विमाणावलियासु विमा-
णपत्थडेसु तिरियलोए अगडेसु तलाएसु नदीसु दहेसु वावीसु पुक्वरिणीसु गुंजालियासु सरएसु सरपंतियासु उब्जरएसु चिखलेसु पल्लेसु
वप्पिणेसु दीवेसु समुदेसु सव्वेसु चैव जलासएसु जलट्टाणेसु, एत्थ णं वायरवणस्सइकाइयाणं पञ्जत्तगाणं ठाणा पन्नत्ता, तथा जत्थेव
वायरवणस्सइकाइयाणं पञ्जत्तगाणं ठाणा पणत्ता तत्थेव वायरवणस्सइकाइयाणमपञ्जत्तगाणं ठाणा पन्नत्ता’ इति । ततः क्षेत्रस्थासंख्खे-
यगुणत्वादुपपद्यन्ते बादरतेजस्कायिकेभ्योऽसंख्खेयगुणाः प्रत्येकशरीरबादरवनस्पतिकायिकाः, तेभ्यो वादरनिगोदा असंख्खेयगुणासेषा-

मत्यन्तसूक्ष्मावगाहनत्वात् जलेषु च सर्वत्रापि प्रायोभावात्; पनकसेवालादयो हि जलेष्ववश्यंभाविनः, ते च बादरानन्तकायिका इति, तेभ्योऽपि बादरपृथिवीकायिका असङ्क्षेयगुणाः, अष्टासु पृथिवीषु सर्वेषु विमानभवनपर्वतादिषु च भावात्, तेभ्योऽसङ्क्षेयगुणा बादराकायिकाः, समुद्रेषु जलप्राभूत्यात्, तेभ्यो बादरवायुकायिका असङ्क्षेयगुणाः, शुषिरे सर्वत्र वायुसम्भवात्, तेभ्योऽपि बादर-वनस्पतिकायिका अनन्तगुणाः, प्रतिबादरनिगोदमनन्तानां जीवानां भावात्, तेभ्यः सामान्यतो बादरा विशेषाधिकाः, बादरत्रसकायिकादीनामपि तत्र प्रक्षेपात् ॥ गतमेकमौघिकमल्पबहुत्वमिदानीमेतेषामेवापर्याप्तानां द्वितीयमाह—“एएसि णं भंते!” इत्यादि, सर्व-स्तोका बादरत्रसकायिका अपर्याप्ताः, युक्तिरत्र प्रागुक्तैव, तेभ्यो बादरतेजस्कायिका अपर्याप्ता असङ्क्षेयगुणाः, असङ्क्षेयलोकाकाशप्र-माणत्वात्, इत्येवं प्रागुक्तक्रमेणोदमप्यल्पबहुत्वं परिभावनीयम् ॥ गतं द्वितीयमल्पबहुत्वं, साम्प्रतमेतेषामेव पर्याप्तानां तृतीयमल्पबहुत्व-माह—“एएसि ण”मित्यादि, सर्वस्तोका बादरतेजस्कायिकाः पर्याप्ताः, आवलिकासमयवर्गस्य कतिपयसमयन्यूनैरावलिकासमयैर्गुणि-तस्य यावान् समयराशिर्भवति तावत्प्रमाणत्वात्तेषाम्, उक्तञ्च—“आवलिवर्गो कमेणावलीए गुणिओ हि वायरो तेऊ” इति, तेभ्यो बादरत्रसकायिकाः पर्याप्ता असङ्क्षेयगुणाः, प्रतरे यावन्यङ्गुलसङ्क्षेयभागमात्राणि खण्डानि तावत्प्रमाणत्वात्तेषां, तेभ्यः प्रत्येकशरी-रबादरवनस्पतिकायिकाः पर्याप्ता असङ्क्षेयगुणाः, प्रतरे यावन्यङ्गुलसङ्क्षेयभागमात्राणि खण्डानि तावत्प्रमाणत्वात्तेषाम्, उक्तञ्च—“पत्तेयपज्जतवणकाइया उ परं हरंति” लोगस्स अंगुलअंसखभागेण भाइय”मिति, तेभ्यो बादरनिगोदपर्याप्तका असङ्क्षेयगुणाः, तेषामत्यन्तसूक्ष्मावगाहनत्वात् जलाशयेषु च सर्वत्र प्रायोभावात्, तेभ्यो बादरपृथिवीकायिकाः पर्याप्ता असङ्क्षेयगुणाः, अतिप्रभूतस-ङ्क्षेयप्रतराङ्गुलासङ्क्षेयभागखण्डमानत्वात्, तेभ्योऽपि बादराकायिकाः पर्याप्ता असङ्क्षेयगुणाः, अतिप्रभूततराङ्गुलासङ्क्षे-

यभागखण्डमानत्वात्, तेभ्यो वादरवायुकायिकाः पर्याप्ता असङ्ख्येयगुणाः, घनीकृतस्य लोकस्यासङ्ख्येषु प्रतरेषु सङ्ख्याततमभागवत्सिपु
यावन्त आकाशप्रदेशास्तावत्प्रमाणत्वात्तेषां, तेभ्यो वादरवनस्पतिकायिकाः पर्याप्ता अनन्तगुणाः, प्रतिवादरैकैकनिगोदमनन्तानां जीवानां
भावात्, तेभ्यः सामान्यतो वादरपर्याप्तका विशेषाधिकाः, वादरतेजस्कायिकादीनामपि पर्याप्तानां तत्र प्रक्षेपात् ॥ गतं तृतीयमल्पव-
हुत्वमिदानीमेतेषामेव प्रत्येकं पर्याप्तापर्याप्तगतमल्पबहुत्वमाह—‘एएसि ण’मित्यादि, इह वादरैकैकपर्याप्तिनिश्रयाऽसङ्ख्येया वादरा अप-
र्याप्ता उत्पद्यन्ते, ‘पञ्जत्तगिन्दिस्साए अपज्जत्तगा वक्कमंति, जत्थ एगो तत्थ नियमा असंखेज्जा’ इति वचनात्, ततः सर्वत्र पर्याप्तिभ्यो
ऽपर्याप्ता असङ्ख्येयगुणा वक्तव्याः । वादरत्रसकायिकसूत्रं तु प्रागुक्तयुक्त्या भावनीयम् ॥ गतं चतुर्थमप्यल्पबहुत्वं, सम्प्रत्येतेषामेव स-
मुदितानां पर्याप्तापर्याप्तानां पञ्चममल्पबहुत्वमाह—‘एएसि ण’मित्यादि, सर्वस्लोका वादरतेजस्कायिकाः पर्याप्ताः, तेभ्यो वादरत्रस-
कायिकाः पर्याप्ता असङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यो वादरप्रत्येकवनस्पतिकायिकाः पर्याप्ता असङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यो वादरनिगोदाः पर्याप्ता अस-
ङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यो वादरपृथिवीकायिकाः पर्याप्ता असङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यो वादराष्कायिकाः पर्याप्ता असङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यो वादरवायु-
कायिकाः पर्याप्ता असङ्ख्येयगुणाः, एतेषु पदेषु युक्तिः प्रागुक्ताऽनुसरणीया, तेभ्यो वादरतेजस्कायिका अपर्याप्ता असङ्ख्येयगुणाः, यतो
वादरवायुकायिकाः पर्याप्ता असङ्ख्येयेषु लोकाकाशप्रदेशेषु यावन्त आकाशप्रदेशास्तावत्प्रमाणाः वादरतेजस्कायिकाश्चापर्याप्ता असङ्ख्ये-
यलोकाकाशप्रदेशप्रमाणास्ततो भवन्यसङ्ख्येयगुणाः, ततः प्रत्येकवादरवनस्पतिकायिकवादरनिगोदवादरपृथिवीकायिकवादराष्कायिक-
वादरवायुकायिका अपर्याप्ता यथोत्तरमसङ्ख्येयगुणा वक्तव्याः, यद्यपि चैते प्रत्येकमसङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणास्तथाऽप्यसङ्ख्यातस्या-
सङ्ख्यातभेदभिन्नत्वादित्थं यथोत्तरमसङ्ख्येयगुणत्वं न विरुध्यते, तेभ्यो वादरवायुकायिकापर्याप्तिभ्यो वादरवनस्पतिकोयिका जीवाः प-

र्याप्ता अनन्तगुणाः प्रतिवादरैकैकनिगोदमनन्तानां जीवानां भावात्, तेभ्यः सामान्यतो वादराः पर्याप्ता विशेषाधिकाः, वादरतेज-
स्कायिकादीनामपि पर्याप्तानां तत्र प्रक्षेपात्, तेभ्यो वादरवनस्पतिकायिका अपर्याप्ता असङ्ख्यगुणा एकैकपर्याप्तवादरवनस्पतिका-
यिकनिगोदनिश्रयाऽसङ्ख्येयानामपर्याप्तवादरवनस्पतिकायिकनिगोदानामुत्पादात्, तेभ्यः सामान्यतो वादरा अपर्याप्ता विशेषाधिका-
वादरतेजस्कायिकादीनामपर्याप्तानां तत्र प्रक्षेपात्, तेभ्यः पर्याप्तापर्याप्तविशेषणरहिताः सामान्यतो वादरा विशेषाधिका विशेषाधिका-
जस्कायिकादीनामपर्याप्तानां तत्र प्रक्षेपात् ॥ तदेवं गतानि वादराश्रितानि पञ्चाल्पवहुत्वानि, सम्प्रति सूक्ष्मवादरसमुदायगतानि पञ्चा-
ल्पबहुत्वान्यभिधित्सुराह—‘एएसि ण’मित्यादि, इह प्रथमं वादरगतमल्पवहुत्वं तत्सूक्ष्मगताल्पवहुत्वपञ्चके यत्प्रथममल्पवहुत्वं तद्वद्
भावनीयं यावत् सूक्ष्मनिगोदचिन्ता, तदनन्तरं वादरवनस्पतिकायिका अनन्तगुणाः प्रतिवादरनिगोदमनन्तानां जीवानां भावात्,
तेभ्यो वादरा विशेषाधिका वादरतेजस्कायिकादीनामपि तत्र प्रक्षेपात्, तेभ्यः सामान्यतः सूक्ष्मवनस्पतिकायिका असङ्ख्येयगुणाः, वादरनिगो-
देभ्यः सूक्ष्मनिगोदानामसङ्ख्येयगुणत्वात्, तेभ्यः सामान्यतः सूक्ष्मा विशेषाधिकाः सूक्ष्मतेजस्कायिकादीनामपि तत्र प्रक्षेपात् ॥ गत-
तेजस्कायिकवादरवनस्पतिकायिकवादरनिगोदवादरपृथिवीकायिकवादराकायिकवादरायुकायिका अपर्याप्ताः, ततो वादर-
गुणाः, अत्र भावना वादरगताल्पवहुत्वपञ्चके यद्वद् द्वितीयमपर्याप्तविषयमल्पवहुत्वं तद्वद् भावनीया, ततो वादरवायुकायिकेभ्योऽपर्या-
प्तेभ्यः सूक्ष्मतेजस्कायिका अपर्याप्ता असङ्ख्येयगुणाः, अतिप्रभूतासङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात्, तेभ्यः सूक्ष्मपृथिवीकायिकसूक्ष्मा-
कायिकसूक्ष्मवायुकायिकसूक्ष्मनिगोदा यथोत्तरमसङ्ख्येयगुणाः, अत्र भावना सूक्ष्माल्पवहुत्ववक्रावनीया, पञ्चके यद्वितीयाल्पवहुत्वं त-

द्वत्, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदपर्याप्तैर्भ्यो वाद्वनस्पतिकायिका जीवा अपर्याप्ता अनन्तगुणाः, प्रतिवादरैकैकनिगोदमनन्तानां भावात्, तेभ्यः सामान्यतो वादरा अपर्याप्ता विशेषाधिकाः, वादत्रसकायिकापर्याप्तानामपि तत्र प्रक्षेपात्, तेभ्यः सूक्ष्मवनस्पतिकायिका अपर्याप्ता असङ्ख्येयगुणाः, वादरनिगोदापर्याप्तैर्भ्यः सूक्ष्मनिगोदापर्याप्तानामसङ्ख्येयगुणत्वात्, तेभ्यः सामान्यतः सूक्ष्मा अपर्याप्ता विशेषाधिकाः, सूक्ष्मतेजस्कयायिकापर्याप्तादीनामपि तत्र प्रक्षेपात् ॥ गतं द्वितीयमल्पबहुत्वमिदानीं तेपामेव पर्याप्तानां तृतीयमल्पबहुत्वमाह—‘एएसिण’मित्यादि, सर्वस्तोका वादरतेजस्कयायिकाः पर्याप्ताः, तेभ्यो वादत्रसकायिकावाद्प्रत्येकत्रनस्पतिकायिकावाद्रनिगोदवाद्पृथिवीकायिकावाद्राकायिकावाद्वायुकायिकाः पर्याप्ता यथोत्तरमसङ्ख्येयगुणाः, अत्र भावना वादरगताल्पबहुत्वपञ्चके यत्तृतीयं पर्याप्तविषयमल्पबहुत्वं तद्वत्कर्त्तव्या, वादरपर्याप्तवायुकायिकेभ्यः सूक्ष्मतेजस्कयायिकाः पर्याप्ता असङ्ख्येयगुणाः, वादरवायुकायिका हि असङ्ख्येयप्रतरप्रदेशराशिप्रमाणाः, सूक्ष्मतेजस्कयायिकास्तु पर्याप्ता असङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणास्ततोऽसङ्ख्येयगुणाः, ततः सूक्ष्मपृथिवीकायिकसूक्ष्माकायिकसूक्ष्मवायुकायिकाः पर्याप्ताः क्रमेण यथोत्तरं विशेषाधिकाः, ततः सूक्ष्मवायुकायिकेभ्यः पर्याप्तैर्भ्यः सूक्ष्मनिगोदाः पर्याप्ता असङ्ख्येयगुणाः, तेषामतिप्रभूततया प्रतिगोलकं भावात्, तेभ्यो वाद्वनस्पतिकायिका जीवाः पर्याप्तका अनन्तगुणाः, प्रतिवादरैकैकनिगोदमनन्तानां भावात्, तेभ्यः सामान्यतो वादराः पर्याप्ता विशेषाधिकाः, वादरतेजस्कयायिकादीनामपि पर्याप्तानां तत्र प्रक्षेपात्, तेभ्यः सूक्ष्मवनस्पतिकायिकाः पर्याप्ता असङ्ख्येयगुणाः, वादरनिगोदपर्याप्तानामसङ्ख्येयगुणत्वात्, तेभ्यः सामान्यतः सूक्ष्माः पर्याप्ता विशेषाधिकाः, सूक्ष्मतेजस्कयायिकादीनामपि पर्याप्तानां तत्र प्रक्षेपात् ॥ गतं तृतीयमल्पबहुत्वमिदानीमेतेषामेव सूक्ष्मवादरादीनां प्रत्येकं पर्याप्तापर्याप्तानां पृथक् पृथगल्पबहुत्वमाह—‘एएसि णं भंते! सुहुमाणं वायराण य पज्जत्तापज्जत्ताण’-

मित्यादि, सर्वत्रेयं भावना-सर्वस्तोका वादराः पर्याप्ताः परिमितक्षेत्रवर्तित्वात्, तेभ्यो वादरा अपर्याप्ता असङ्ख्येयगुणाः, एकैकवाद-
रपर्याप्तनिश्चयाऽसङ्ख्येयानां वादरापर्याप्तानामुत्पादात्, तेभ्यः सूक्ष्मापर्याप्ता असङ्ख्येयगुणाः, सर्वलोकापन्नतया तेषां क्षेत्रस्यासङ्ख्येयगुण-
त्वात्, तेभ्यः सूक्ष्मपर्याप्तकाः सङ्ख्येयगुणाः, चिरकालावस्थायितया तेषां सदैव सङ्ख्येयगुणतया प्राप्यमानत्वात्, सर्वसङ्ख्या चान्न
सप्त सूत्राणि, तद्यथा-प्रथमं सामान्यतः सूक्ष्मवादरपर्याप्तापर्याप्तविषयं द्वितीयं सूक्ष्मवादरपृथिवीकायिकपर्याप्तापर्याप्तविषयं, तृतीयं
सूक्ष्मवादरायिकपर्याप्तापर्याप्तविषयं, चतुर्थं सूक्ष्मवादरतेजस्कायिकपर्याप्तापर्याप्तविषयं, पञ्चमं सूक्ष्मवादरवायुकायिकपर्याप्तापर्याप्त-
विषयं, षष्ठं सूक्ष्मवादरवनस्पतिकायिकपर्याप्तापर्याप्तविषयं, सप्तमं सूक्ष्मवादरनिगोदपर्याप्तापर्याप्तविषयमिति ॥ गतं चतुर्थमल्पवहुत्व-
मिदानीमेतेषामेव सूक्ष्मपृथिवीकायिकादीनां-प्रत्येकं पर्याप्तापर्याप्तानां समुदायेन पञ्चममल्पवहुत्वमाह—'एएसि णं भंते! सुहुमाणं
सुहुमपुढविक्काइयाण'मित्यादि, सर्वस्तोका वादरतेजस्कायिकाः पर्याप्ताः, आवलिकासमयवर्गे कतिपयसमयन्यूनैरावलिकासमयैर्गु-
णिते यावान् समयराशिस्तावत्प्रमाणत्वात्तेषां, तेभ्यो वादरत्रसकायिकाः पर्याप्ता असङ्ख्येयगुणाः, प्रतरे यावन्यङ्कुलासङ्ख्येयभागमा-
त्राणि खण्डानि तावत्प्रमाणत्वात्तेषां, तेभ्यो वादरत्रसकायिका अपर्याप्ता असङ्ख्येयगुणाः, प्रतरे यावन्यङ्कुलासङ्ख्येयभागात्राणि खण्डानि
तावत्प्रमाणत्वात्तेषां, ततः प्रत्येकशरीरवादरवनस्पतिकायिकवादरनिगोदवादरपृथिवीकायिकवादरवायुकायिकाः पर्याप्ता
यथोत्तरमसङ्ख्येयगुणाः, यद्यप्येते प्रत्येकं प्रतरे यावन्यङ्कुलासङ्ख्येयभागमात्राणि खण्डानि तावत्प्रमाणत्वात्तथाऽप्यङ्कुलासङ्ख्येयभागस्यास-
ङ्ख्येयभेदभिन्नत्वादित्थं यथोत्तरमसङ्ख्येयगुणत्वमभिधीयमानं न विरुध्यते, तेभ्यो वादरतेजस्कायिका अपर्याप्तका असङ्ख्येयगुणाः, अस-
ङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात्, ततः प्रत्येकशरीरवादरवनस्पतिकायिकवादरनिगोदवादरपृथिवीकायिकवादरायिकवादरवायुका-

यिका अपर्याप्ता यथोत्तरमसङ्ख्येयगुणाः, ततो बादरवायुकायिकेभ्योऽपर्याप्तकेभ्यः सूक्ष्मतेजस्कायिका अपर्याप्ता असङ्ख्येयगुणाः, ततः
 सूक्ष्मपृथिवीकायिकसूक्ष्माष्कायिकसूक्ष्मवायुकायिका अपर्याप्ता यथोत्तरं विशेषाधिकाः, ततः सूक्ष्मतेजस्कायिकाः पर्याप्ताः सङ्ख्येयगुणाः,
 सूक्ष्मेष्वपर्याप्तेभ्यः पर्याप्तानामोघतः सङ्ख्येयगुणत्वात्, ततः सूक्ष्मपृथिवीकायिकसूक्ष्माष्कायिकसूक्ष्मवायुकायिकाः पर्याप्ता यथोत्तरं
 विशेषाधिकाः, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदा असङ्ख्येयगुणाः, तेषामतिप्राभूत्येन सर्वलोकेषु भावात्, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदा असङ्ख्ये-
 यगुणाः, सूक्ष्मेष्वपर्याप्तानां सदैवोघतः सङ्ख्येयगुणत्वात्, एते च बादरपर्याप्ततेजस्कायिकादयः पर्याप्तनिगोदपर्यवसानाः षोडश पदार्था
 यद्यप्यन्यत्राविशेषेणासङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणतया संगीयन्ते तथाऽप्यसङ्ख्यातस्यासङ्ख्यातभेदभिन्नत्वादित्यमसङ्ख्येयगुणत्वं विशेषा-
 धिकत्वं सङ्ख्येयगुणत्वं च प्रतिपाद्यमानं न विरोधभागिति, तेभ्यः पर्याप्तसूक्ष्मनिगोदेभ्यो बादरवनस्पतिकायिका अपर्याप्ता अनन्तगुणाः,
 प्रतिबादरैकैकनिगोदमन्तानां जीवानां भावात्, तेभ्यः सामान्यतो बादराः पर्याप्ता विशेषाधिकाः, बादरपर्याप्ततेजस्कायिकादीनामपि
 तत्र प्रक्षेपात्, तेभ्यो बादरवनस्पतिकायिका अपर्याप्ता असङ्ख्येयगुणाः, एकैकपर्याप्तनिगोदनिश्रयाऽसङ्ख्येयानां बादरनिगोदापर्याप्ताना-
 मुत्पादात्, तेभ्यः सामान्यतो बादरा अपर्याप्ता विशेषाधिकाः, बादरतेजस्कायिकादीनामप्यपर्याप्तानां तत्र प्रक्षेपात्, तेभ्यः सामा-
 न्यतो बादरा विशेषाधिकाः, पर्याप्तानामपि तत्र प्रक्षेपात्, तेभ्यः सूक्ष्मवनस्पतिकायिका अपर्याप्ता असङ्ख्येयगुणाः, वादरनिगोदेभ्यः
 सूक्ष्मनिगोदानामप्यपर्याप्तानामप्यसङ्ख्येयगुणत्वात्, ततः सामान्यतः सूक्ष्मा अपर्याप्तका विशेषाधिकाः, सूक्ष्मपृथिवीकायिकादीनामप्यप-
 र्याप्तानां तत्र प्रक्षेपात्, तेभ्यः-सूक्ष्मवनस्पतिकायिकाः पर्याप्ताः सङ्ख्येयगुणाः, सूक्ष्मवनस्पतिकायिकापर्याप्तेभ्यो हि सूक्ष्मवनस्पतिका-
 यिकाः पर्याप्ताः सङ्ख्येयगुणाः, सूक्ष्मेष्वप्योघतोऽपर्याप्तेभ्यः पर्याप्तानां सङ्ख्येयगुणत्वात्, ततः सामान्यतः सूक्ष्मपर्याप्तेभ्योऽपि सङ्ख्ये-

यगुणाः, विशेषाधिकत्वस्य सङ्ख्येयगुणत्वत्राधनायोगात्, तेभ्यः सामान्यतः सूक्ष्माः पर्याप्तका विशेषाधिकाः, पर्याप्तसूक्ष्मपृथिवीकायि-
कादीनामपि तत्र प्रक्षेपात्, ततः सामान्यतः पर्याप्तापर्याप्तविशेषणरहिताः सूक्ष्मा विशेषाधिकाः, अपर्याप्तानामपि तत्र प्रक्षेपात् ॥ इह
पूर्वं निगोदाः स्थित्यादिभिश्चिन्तितस्ततो निगोदवक्तव्यतामाह—

कतिविहा णं भंते ! णिओया पणत्ता?, गोयमा ! दुविहा णिओया पणत्ता, तंजहा—णिओया
य णिओदजीवा य ॥ णिओया णं भंते ! कतिविहा पणत्ता?, गोयमा ! दुविहा, पं०, तंजहा—
सुहुमणिओया य बायरणिओया य ॥ सुहुमणिओया णं भंते ! कतिविहा पणत्ता?, गोयमा ! दु-
विहा पणत्ता, तंजहा—पञ्जत्ता य अपञ्जत्ता य ॥ बायरणिओयाविदुविहा पणत्ता, तंजहा—
पञ्जत्ता य अपञ्जत्ता य ॥ णिओयजीवा णं भंते ! कतिविहा पणत्ता?, दुविहा पणत्ता—
सुहुमणिओदजीवा य बायरणिओयजीवा य । सुहुमणिगोदजीवा दुविहा पं० तं०—पञ्जत्ता य
अपञ्जत्ता य । बादरणिगोदजीवा दुविहा पत्तत्ता तं०—पञ्जत्ता य अपञ्जत्ता य ॥ (सू० २३८)

‘कतिविहा णं’मित्यादि, कतिभेदाः भदन्त ! निगोदाः प्रज्ञताः?, भगवानाह—गौतम ! द्विविधा निगोदाः प्रज्ञतास्तद्यथा—निगो-
दाश्च निगोदजीवाश्च, उभयेयामपि निगोदशब्दवाच्यतया प्रसिद्धत्वात्, तत्र निगोदा—जीवाश्रयविशेषाः निगोदजीवा—विभिन्नतैजस-
कार्मणा जीवा एव ॥ अधुना निगोदभेदान् पृच्छति—‘निगोया णं भंते !’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! द्विविधाः
प्रज्ञतास्तद्यथा—सूक्ष्मनिगोदाश्च बादरनिगोदाश्च, तत्र सूक्ष्मनिगोदाः सर्वलोकापन्नाः बादरनिगोदा मूलकन्दादयः ॥ ‘सुहुमनिगोया

णं'मित्यादि, सूक्ष्मनिगोदा भदन्त ! कतिविधाः प्रज्ञप्ताः?, भगवानाह—गौतम ! द्विविधाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—पर्याप्ता अपर्याप्ताश्च, एवं वादरनिगोदविषयमपि सूत्रं वक्तव्यं । तदेवमुक्ता निगोदाः, अधुना निगोदजीवानधिष्ठित्य भेदप्रश्नसूत्रमाह—'निगोयजीवा णं भंते !' इत्यादि सुगमं, भगवानाह—गौतम ! निगोदजीवा द्विविधाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—सूक्ष्मनिगोदजीवा वादरनिगोदजीवाश्च, चशब्दौ निगोदजीवतया तुल्यतासूचकौ, एवमन्यत्रापि यथायोगं परिभाषनीयौ । 'सुहुमनिगोयजीवा णं भंते' इत्यादि पर्याप्तापर्याप्तविषयं पाठसिद्धम् ।

अप्रति सामान्यतो निगोदसङ्ख्यां जिज्ञासिषुः पृच्छति—

निगोदा णं भंते ! दृब्बदृयाए किं संखेज्जा असंखेज्जा अणंता?, गोयमा ! नो संखेज्जा असंखेज्जा नो अणंता, एवं पल्लत्तगावि अपल्लत्तगावि ॥ सुहुमनिगोदा णं भंते ! दृब्बदृयाए किं संखेज्जा असंखेज्जा अणंता?, गो ! णो संखेज्जा असंखेज्जा णो अणंता, एवं पल्लत्तगावि अपल्लत्तगावि, एवं बायरावि पल्लत्तगावि अपल्लत्तगावि णो संखेज्जा असंखेज्जा णो अणंता ॥ णिओदजीवा णं भंते ! दृब्बदृयाए किं संखेज्जा असंखेज्जा अणंता?, गोयमा ! नो संखेज्जा नो असंखेज्जा अणंता, एवं पल्लत्तावि अपल्लत्तावि, एवं सुहुमणिओयजीवावि पल्लत्तगावि अपल्लत्तगावि, वादरणिओदजीवावि पल्लत्तगावि अपल्लत्तगावि ॥ णिओदा णं भंते ! पदेसदृयाए किं संखेज्जा? पुच्छा, गोयमा ! नो संखेज्जा नो असंखेज्जा अणंता, एवं पल्लत्तगावि अपल्लत्तगावि । एवं सुहुमणिओयावि पल्लत्तगावि अपल्लत्तगावि य, पएसदृयाए सन्वे अणंता, एवं वायरनिगोयावि पल्लत्तयावि

अपञ्जत्तयावि, पएसट्टयाए सव्वे अणंता, एवं णिओदजीवा नवविहावि पएसट्टयाए सव्वे अणंता ॥ एएसि णं भंते ! णिओयाणं सुहुमाणं बायराणं पञ्जत्तयाणं अपञ्जत्तयाणं दव्वट्टयाए पएसट्टयाए दव्वट्टपएसट्टयाए कयरेरहिंती अप्पा वा बहुया वा०?, गोयमा ! सव्वत्थोवा बादरणिओयपञ्जत्तगा दव्वट्टयाए बादरनिगोदा अपञ्जत्तगा दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणा सुहुमणिओदा अपञ्जत्तगा दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणा सुहुमणिओदा देसट्टयाएवि ॥ दव्वट्टपदेसट्टयाए सव्वत्थोवा बादरणिओया य पञ्जत्ता दव्वट्टयाए जाव सुहुमणिओदा पञ्जत्ता य दव्वट्टयाए संखेज्जगुणा, सुहुमणिओएहिंती पञ्जत्ताएहिंती दव्वट्टयाए बायरणिगोदा पञ्जत्ता पएसट्टया अणंतगुणा बायरणिओदा अपञ्जत्ता पएसट्टयाए असंख० जाव सुहुमणिओया पञ्जत्ता पएसट्टयाए संखेज्जगुणा । एवं णिओयजीवावि, णवरि संकमए जाव सुहुमणिओयजीवेहिंती पञ्जत्ताएहिंती दव्वट्टयाए बायरणिओयजीवा पञ्ज० पदेसट्टयाए असंखेज्जगुणा, सेसं तहेव जाव सुहुमणिओयजीवा पञ्जत्ता पएसट्टयाए संखेज्जगुणा ॥ एतेसि णं भंते ! णिगोदाणं सुहुमाणं बायराणं पञ्जत्ताणं अपञ्जत्ताणं पञ्जत्ताणं णिओयजीवाणं सुहुमाणं बायराणं पञ्जत्तयाणं अपञ्जत्तयाणं दव्वट्टयाए पएसट्टयाए कयरेरहिंती?०, सव्वत्थोवा बायरणिओदा पञ्जत्ता दव्वट्टयाए बायरणिओदा अपञ्जत्ता दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणा सुहुमणिगोदा अप० दव्वट्टयाए

असंखेज्जगुणा सुहुमणिओदा पज्जं दब्बट्टयाए अणंतगुणा सुहुमणिओएहिंतो दब्बट्टयाए बा-
 यरणिओदजीवा पज्जत्ता दब्बट्टयाए अणंतगुणा बायरणिओदजीवा अपज्जत्ता दब्बट्टयाए असं-
 खेज्जगुणा सुहुमणिओदजीवा अपज्जत्ता दब्बट्टयाए असंखेज्जगुणा सुहुमणिओयजीवा पज्जत्ता
 दब्बट्टयाए संखेज्जगुणा, पएसट्टयाए सव्वत्थोवा बायरणिओदजीवा पज्जत्ता पएसट्टयाए बायर-
 णिओदा अपज्जत्ता पएसट्टयाए असंखे० सुहुमणिओयजीवा अपज्जत्तया पएसट्टयाए असंखे-
 ज्जगुणा सुहुमणिगोदजीवा पज्जत्ता पएसट्टयाए संखेज्जगुणा सुहुमणिओदजीवेहिंतो पएसट्ट-
 याए बायरणिगोदा पज्जत्ता पदेसट्टयाए अणंतगुणा, बायरणिओया अपज्जत्ता पएस० असंखेज्ज-
 गुणा जाव सुहुमणिओया पज्जत्ता पएसट्टयाए संखेज्जगुणा, दब्बट्टपएसट्टयाए सव्वत्थोवा बायर-
 णिओया पज्जत्ता दब्बट्टयाए बायरणिओदा अपज्जत्ता दब्बट्टयाए असंखेज्जगुणा जाव सुहुम-
 णिगोदा पज्जत्ता दब्बट्टयाए संखेज्जगुणा सुहुमणिओदाहिंतो दब्बट्टयाए बायरणिओदजीवा प-
 ज्जत्ता दब्बट्टयाए अणंतगुणा सेसा तहेव जाव सुहुमणिओदजीवा पज्जत्तगा दब्बट्टयाए संखेज्ज-
 गुणा सुहुमणिओयजीवेहिंतो पज्जत्तएहिंतो दब्बट्टयाए बायरणिओयजीवा पज्जत्ता पदेसट्टयाए
 असंखेज्जगुणा सेसा तहेव जाव सुहुमणिओया पज्जत्ता पएसट्टयाए संखेज्जगुणा ॥ सेत्तं छन्विवा
 संसारसमावणगा ॥ (सू० २३९)

‘निगोदा ण’मित्यादि, ‘निगोदाः’ जीवाश्रयविशेषा भदन्त ! ‘द्रव्यार्थतया’ द्रव्यरूपतया किं सङ्क्षेपेया असङ्क्षेपेया अनन्ताः?, भगवानाह—गौतम ! नो सङ्क्षेपेयाः, अङ्गुलासङ्क्षेपेयभागावगाहनानां तेषां सर्वलोकापत्रत्वात्, किन्त्वसङ्क्षेपेयाः, असङ्क्षेपेयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात्, नाप्यनन्तास्तथा केवलवेदसाऽनुपलम्भात् । एवमपर्याप्तसामान्यनिगोदसूत्रं पर्याप्तसामान्यनिगोदसूत्रं च भावनीयम् । यथा च सामान्यनिगोदविषयं सूत्रत्रयमुक्तम् एवं सूक्ष्मनिगोदविषयमपि सूत्रत्रयं वादरनिगोदविषयमपि सूत्रत्रयं पृथग् वक्तव्यं, भावना च पूर्वानुसारेण स्वयं विधेया ॥ सम्प्रति द्रव्यार्थतया (निगोदजीव) सङ्ख्यां पिष्टच्छिउपुराह—‘निगोदजीवा णं भंते ! दव्वट्टयाए’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! नो सङ्क्षेपेया नाप्यसङ्क्षेपेयाः किन्त्वनन्ताः प्रतिनिगोदमनन्तानां निगोदद्रव्यजीवानां भावात् । एवमपर्याप्तसूत्रं पर्याप्तसूत्रं च वक्तव्यं, तदेवं सामान्यतो निगोदद्रव्यविषयं सूत्रत्रिकमुक्तम्, एवं सूक्ष्मनिगोदजीवविषयं सूत्रत्रिकं वादर-निगोदजीवविषयं च सूत्रत्रिकं च वक्तव्यं सर्वसङ्क्षेपेया नव सूत्राणि । [एवमेव प्रदेशार्थताविषयाण्यपि नव सूत्राणि नानात्वाभावात्, भावना च सर्वत्रापि सुप्रतीता, ये क्विल द्रव्यार्थतयाऽनन्तास्ते प्रदेशार्थतया सुतरामनन्ताः प्रतिद्रव्यमसङ्ख्यातानां प्रदेशानां भावात्, सर्वसङ्क्षेपेया चामून्यष्टादश सूत्राणि] ॥ तदेवं द्रव्यार्थविषयाणि नव सूत्राण्युक्तानि सम्प्रति प्रदेशार्थताविषयाणि नव सूत्राणि विवक्षुः प्रथमतः सामान्यतो निगोदविषयं सूत्रत्रयमाह—‘निगोदा णं भंते ! पएसट्टयाए’ इत्यादि, ‘निगोदाः’ उक्तस्वरूपा णमिति वाक्यालङ्कारे भदन्त ! ‘प्रदेशार्थतया’ प्रदेशरूपतया चिन्त्यमानाः किं सङ्क्षेपेया असङ्क्षेपेया अनन्ताः?, भगवानाह—गौतम ! नो सङ्क्षेपेया नो असङ्क्षेपेयाः किन्त्वनन्ताः, एकैकस्मिन् निगोदे प्रदेशानामनन्तत्वात्, एवं शेषाण्यष्टौ सूत्राणि पूर्वक्रमेण भावनीयानि ॥ सम्प्रत्येतेषामेव सूक्ष्मवादरपर्याप्तपर्याप्तनिगोदानां द्रव्यार्थप्रदेशार्थोभयार्थतया परस्परमल्पबहुत्वमाह—‘एएसि णं भंते ! निगोदाण’मि-

त्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! सर्वस्तोका वादरनिगोदा मूलकन्दादिगताः पर्याप्तका द्रव्यार्थतया, प्रतिनियतक्षेत्रवर्त्तित्वात्, तेभ्यो वादरनिगोदा अपर्याप्तका द्रव्यार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणाः, एकैकपर्याप्तवादरनिगोदनिश्रयाऽसङ्ख्येयानामपर्याप्तानां वादरनिगोदानामुत्पादात्, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदा अपर्याप्तका द्रव्यार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणाः, सकललोकापन्नतया क्षेत्रस्यासङ्ख्येयगुणत्वात्, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदाः पर्याप्ता द्रव्यार्थतया सङ्ख्येयगुणाः, सूक्ष्मेवोघतोऽपर्याप्तेभ्यः पर्याप्तानां सङ्ख्येयगुणत्वात्, 'एएसट्टयाए' इति अत ऊर्ध्वं प्रदेशार्थतया चिन्ता क्रियते, तामेव करोति—सर्वस्तोका वादरनिगोदाः पर्याप्ताः प्रदेशार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यो वादरनिगोदा अपर्याप्ताः प्रदेशार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणा द्रव्याणांमसङ्ख्येयगुणत्वात्, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदा अपर्याप्ताः प्रदेशार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदाः पर्याप्ताः प्रदेशार्थतया सङ्ख्येयगुणाः । 'द्ववट्टएएसट्टयाए'ति अधुना द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया चिन्ता क्रियते—सर्वस्तोका वादरनिगोदाः पर्याप्ता द्रव्यार्थतया, वादरनिगोदा अपर्याप्ता द्रव्यार्थतया असङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदा अपर्याप्ता द्रव्यार्थतया असङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदाः पर्याप्ता द्रव्यार्थतया सङ्ख्येयगुणाः, युक्तिः प्राक्तन्येव, तेभ्यो वादरनिगोदा अपर्याप्ताः प्रदेशार्थतया अनन्तगुणाः, एकैकस्य निगोदस्य अनन्ताणुकानन्तररून्धनिषन्नत्वात्, तेभ्यो वादरनिगोदा अपर्याप्ताः प्रदेशार्थतया सङ्ख्येयगुणाः, द्रव्याणामसङ्ख्येयगुणत्वात्, तेभ्योः सूक्ष्मनिगोदा अपर्याप्ताः प्रदेशार्थतया असङ्ख्येयगुणाः, युक्तिः प्राक्तन्येव, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदाः पर्याप्ताः सङ्ख्येयगुणाः, द्रव्याणां सङ्ख्येयगुणाः, साम्प्रतमेतेपामेव सूक्ष्मवादरपर्याप्तनिगोदजीवानां द्रव्यार्थप्रदेशार्थोभयार्थतया परस्परमल्पबहुत्वमाह—'एएसि ण'मित्यादि, सर्वस्तोका वादरजीवाः पर्याप्ता द्रव्यार्थतया, निगोदानां स्तोत्रत्वात्, तेभ्यो वादरनिगोदजीवा अपर्याप्ता द्रव्यार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणा, निगोदानामसङ्ख्येयगुणत्वात्, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदजीवाः अपर्याप्तका

द्रव्यार्थतयाऽमसङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदजीवाः पर्याप्ता द्रव्यार्थतया सङ्ख्येयगुणाः, कारणं पूर्ववद् ऊह्यं, प्रदेशार्थतया सर्वस्लोका वादरनिगोदजीवाः पर्याप्ताः प्रदेशार्थतया, द्रव्याणां स्लोकत्वात्, तेभ्यो वादरनिगोदजीवा अपर्याप्ताः प्रदेशार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणाः, द्रव्याणामसङ्ख्येयगुणत्वात्, एवं तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदजीवा अपर्याप्ताः प्रदेशार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदजीवाः पर्याप्ताः प्रदेशार्थतया सङ्ख्येयगुणाः, द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया सर्वस्लोका वादरनिगोदजीवाः पर्याप्ता द्रव्यार्थतया, तेभ्यो वादरनिगोदजीवा अपर्याप्ता द्रव्यार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदजीवा अपर्याप्ता द्रव्यार्थतया सङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदजीवा अपर्याप्ता द्रव्यार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणाः, प्रतिवादरनिगोदपर्याप्तजीवमसङ्ख्येयानां लोकाकाशप्रदेशप्रमाणानां प्रदेशानां भावात्, तेभ्यः वादरनिगोदजीवा अपर्याप्ताः प्रदेशार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणाः वादरनिगोदापर्याप्तिभ्यो वादरनिगोदपर्याप्तानामसङ्ख्यातगुणत्वात्, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदजीवा अपर्याप्तकाः प्रदेशार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदजीवाः पर्याप्ताः प्रदेशार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणाः, भावना प्रागिव ॥ सम्प्रति सूक्ष्मत्वादरपर्याप्तापर्याप्तनिगोदनिगोदजीवानां द्रव्यार्थप्रदेशार्थेभ्यार्थतया परस्परमल्पवहुत्वमाह—‘एएसि ण’मित्यादि प्रभूसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! सर्वस्लोका वादरनिगोदाः पर्याप्ता द्रव्यार्थतया, तेभ्यो वादरनिगोदा अपर्याप्ता द्रव्यार्थतयाऽमसङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदाः पर्याप्ता द्रव्यार्थतया सङ्ख्येयगुणाः, अत्र सर्वत्रापि युक्तिः प्रागुक्तैव, सूक्ष्मनिगोदेभ्यः पर्याप्तिभ्यो द्रव्यार्थतया वादरनिगोदजीवाः पर्याप्ता अनन्तगुणाः, एकैकस्मिन् निगोदेऽनन्तानां जीवानां भावात्, तेभ्यो वादरनिगोदजीवाः अपर्याप्ता द्रव्यार्थतयाऽमसङ्ख्येयगुणाः निगोदानामसङ्ख्यातत्वात्, एवं तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदजीवा अपर्याप्ता द्रव्यार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणाः तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदजीवाः पर्याप्ता द्रव्यार्थतया स-

स्त्र्येयगुणाः, प्रदेशार्थतया सर्वस्तोका बादरनिगोदजीवाः पर्याप्ताः प्रदेशार्थतया निगोदानां स्तोकत्वात्, तेभ्यो बादरनिगोदजीवा अ-
 पर्याप्ताः प्रदेशार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणाः निगोदानामसङ्ख्येयगुणत्वात्, एवं तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदजीवा अपर्याप्ताः प्रदेशार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणाः,
 तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदजीवाः पर्याप्ताः प्रदेशार्थतया सङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदजीवेभ्यः पर्याप्तेभ्यो बादरनिगोदाः पर्याप्ताः प्रदेश-
 र्थतयाऽनन्तगुणाः, एकैकस्य निगोदस्थानन्ताणुकानन्तस्कन्धनिष्पन्नत्वात्, तेभ्यो बादरनिगोदा अपर्याप्ताः प्रदेशार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणाः
 एकैकबादरपर्याप्तनिगोदनिश्रया सङ्ख्याऽतीतानां बादरपर्याप्तनिगोदानामुत्पादात्, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदा अपर्याप्ताः प्रदेशार्थतयाऽसङ्ख्या-
 तगुणाः, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदाः पर्याप्ताः प्रदेशार्थतया सङ्ख्येयगुणाः, द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया सर्वस्तोका बादरनिगोदाः पर्याप्ता द्रव्यार्थतया,
 तेभ्यो बादरनिगोदा अपर्याप्ता द्रव्यार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदाः पर्याप्ता द्रव्यार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यः सूक्ष्मनि-
 गोदाः पर्याप्ता द्रव्यार्थतया सङ्ख्येयगुणाः, अत्र युक्तिर्निगोदानां द्रव्यार्थतया चिन्तायामिव, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदेभ्यः पर्याप्तेभ्यो बादर-
 निगोदजीवाः पर्याप्ता द्रव्यार्थतयाऽनन्तगुणाः प्रतिबादरनिगोदमनन्तानां जीवानां भावात्, तेभ्यो बादरनिगोदजीवा अपर्याप्ता द्रव्या-
 र्थतयाऽसङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदजीवा अपर्याप्ता द्रव्यार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदजीवाः पर्याप्ता द्रव्यार्थतया
 सङ्ख्येयगुणाः, अत्र युक्तिर्निगोदजीवानां द्रव्यार्थतया चिन्तायामिव, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदजीवेभ्यः पर्याप्तेभ्यो द्रव्यार्थतया चिन्तितेभ्यो
 बादरनिगोदजीवाः पर्याप्ताः प्रदेशार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणाः प्रतिबादरनिगोदपर्याप्तजीवमसङ्ख्येयानां लोकाकाशप्रदेशप्रमाणानां प्रदेशानां
 भावात्, तेभ्यो बादरनिगोदजीवा अपर्याप्ताः प्रदेशार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदजीवाः पर्याप्ताः प्रदेशार्थतया सङ्ख्येय-
 गुणाः, युक्तिरत्र निगोदजीवानां प्रदेशार्थतया सङ्ख्येयगुणचिन्तायामिव, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदजीवेभ्यः पर्याप्तेभ्यः प्रदेशार्थतया चिन्ति-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ ४२७ ॥

तेभ्यो बादरनिगोदाः पर्याप्ताः प्रदेशार्थतयाऽनन्तगुणाः, एकैकस्मिन् निगोदेऽनन्तानामणूनां सद्भावात्, तेभ्यो बादरनिगोदा अपर्याप्ताः प्रदेशार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदा अपर्याप्ताः प्रदेशार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदजीवाः पर्याप्ताः प्रदेशार्थ-
तया सङ्ख्येयगुणाः, अत्र युक्तिर्निगोदानां प्रदेशार्थतया चिन्तायामिव, उपसंहारमाह—‘सेत्त’मित्यादि, एते षड्विधसंसारसमापन्नका
जीवाः ॥ इति श्रीमलयगिरिविरचितायां जीवाभिगमटीकायां पञ्चम्यां प्रतिपत्तौ षड्विधप्रतिपत्तिः ॥

अथ षष्ठी प्रतिपत्तिः

तदेवमुक्त्वा षड्विधप्रतिपत्तिः, अधुना क्रमप्राप्तौ सप्तविधप्रतिपत्तिमाह—

तत्थ जे ते एवमाहंसु सत्तविहा संसारसमावणणा ते एवमाहंसु, तंजहा—नेरइया तिरिक्खा
तिरिक्खजोगिणीओ मणुस्सा मणुस्सीओ देवा देवीओ ॥ णेरतियस्स ठिती जहन्नेणं दसवासस-
हस्साहं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाहं, तिरिक्खजोगियस्स जहण्णेणं अंतोसुहुत्तं उक्कोसेणं
तिन्नि पलिओवमाहं, एवं तिरिक्खजोगिणीएवि, मणुस्साणवि मणुस्सीणवि, देवाणं ठिती जहा
णेरइयाणं, देवीणं जहण्णेणं दसवाससहस्साहं उक्कोसेणं पणपणपलिओवमाणि ॥ नेरइयदेवदे-
वीणं जच्चेव ठिती सच्चेव संचिट्ठणा । तिरिक्खजोगिणीणं जहन्नेणं अंतोसु० उक्को० तिन्नि पलि-
ओवमाहं पुण्वकोडिपुहुत्तममहियाहं । एवं मणुस्सस्स मणुस्सीएवि ॥ णेरइयस्स अंतरं जह० अंतो-

६ प्रतिपत्तौ
नैरयिक-
स्थित्यादि
उद्देशः २
सू० २४०

॥ ४२७ ॥

सु० उक्कोसेणं वणस्सतिकालो । एवं सव्वाणं तिरिक्खजोणियवज्जाणं, तिरिक्खजोणियाणं जहण्णेणं अंतोसु० उक्को० सागरोवमसतपुहुत्तं सातिरेगं ॥ अप्पाबहुयं-सव्वत्थोवाओ मणुस्सीओ मणुस्सा असंखेज्जगुणा नेरइया असंखेज्जगुणा तिरिक्खजोणिणीओ असंखेज्जगुणाओ देवा असंखेज्जगुणा देवीओ संखेज्जगुणाओ तिरिक्खजोणिया अणंतगुणा । सेत्तं सत्तविहा संसारसमावण्णगा जीवा ॥ (सू० २४०)

‘तत्थे’त्यादि, तत्र ये ते एवमुक्तवन्तः सप्तविधाः संसारसमापन्ना जीवाः प्रज्ञप्तास्ते एवमुक्तवन्तस्तद्यथा—नैरयिकास्तिर्यग्योनिकास्तिर्यग्योनिक्यः मनुष्या मानुष्यः देवा देव्यः ॥ तत्रामीषां सप्तानामपि क्रमेण स्थितिमाह—‘नेरइयस्स णं भंते!’ इत्यादि सप्तसूत्री, नैरयिकस्य जघन्येन दशवर्षसहस्राणि उत्कर्षतस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमानि । तिर्यग्योनिकस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतस्त्रीणि पत्योपमानि । एवं तिर्यग्योनिकीमनुष्यमानुषीसूत्राण्यपि वक्तव्यानि । देवसूत्रं नैरयिकवत् । देवीसूत्रे जघन्येन दश वर्षसहस्राणि, उत्कर्षतः पञ्चपञ्चाशत् पत्योपमानि, ईशानदेवीनामपरिगृहीतानामुत्कर्षत एतावत्स्थितिकत्वात् ॥ सम्प्रति कायस्थितिमाह—‘नेरइया णं भंते!’ इत्यादि, नैरयिकाणां यदेव भवस्थितिपरिमाणं तदेव कायस्थितिपरिमाणमपि, नैरयिकस्य मृत्वा भूयोऽनन्तरं नैरयिकेपूपादाभावात् । तिर्यग्योनिकसूत्रे जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं, तदनन्तरमन्यत्रोत्पादात्, उत्कर्षतोऽनन्तं कालमनन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः क्षेत्रतोऽसङ्ख्येया लोकाः असङ्ख्येयाः पुद्गलपरावर्त्ताः, ते पुद्गलपरावर्त्ता आवल्लिकाया असङ्ख्येयो भागः, अस्य भावार्थव्याख्या प्रागिव । तिर्यग्योनिकीसूत्रे जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं तत ऊर्ध्वं मृत्वाऽन्यत्रोत्पादात्, उत्कर्षतस्त्रीणि पत्योपमानि पूर्वकोटीपृथक्त्वाभ्यधिकानि, तानि

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ ४२८ ॥

निरन्तरं सप्तसु पूर्वकोट्यायुष्केषु भवेष्वष्टमे च भवे देवकुर्वादिपूतपत्राया द्रष्टव्यानि । एवमेव मनुष्यसूत्रं मानुषीसूत्रं च, देवस्य दे-
व्याश्च त्रैव भवस्थितिः सैव कायस्थितिः, देवस्य देव्याश्च मृत्वाऽनन्तरं तद्भावेनोत्पादाभावात् ॥ साम्प्रतमेपामन्तरं चिचिन्तयिपुराह—
'नैरइयस्स णं भंते !' इत्यादि, नैरधिकस्य जघन्येनान्तरमन्तमुहूर्त्तं, तच्च नरकाहुद्धृतस्य तिर्यग्मनुष्यगर्भ एवाशुभाध्यवसायेन मर-
णतः परिभावनीयं, सानुबन्धकर्मफलमेतदिति तात्पर्यार्थः, उत्कर्षतोऽनन्तं कालं, स चानन्तः कालो वनस्पतिकालः, नरकाहुद्धृतस्य
पारस्पर्येणानन्तं कालं वनस्पतिष्ववस्थानात्, तिर्यग्योनिकस्य जघन्येनान्तरमन्तमुहूर्त्तं, तच्च तिर्यग्योनिकमवाहुद्धृत्यान्यवान्तमुहूर्त्तं
स्थित्वा भूयस्तिर्यग्योनित्वेनोत्पद्यमानस्य वेदितव्यम्, उत्कर्षतः सागरोपमशतप्रथक्त्वं सातिरेकम् । तिर्यग्योनिकीसूत्रे मनुष्यसूत्रे मा-
नुषीसूत्रे देवीसूत्रे च जघन्यतोऽन्तमुहूर्त्तमुत्कर्षतो वनस्पतिकालः ॥ सम्प्रत्येतेपामेव सप्तानां पदानामल्पबहुलमाह—'एषुसि णं'मि-
त्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—सर्वस्तोका मानुष्यः, कतिपयकोटीकोटीप्रमाणत्वात्, ताभ्यो मनुष्या असह्येयगुणाः, संसृच्छिम-
मनुष्याणां श्रेण्यसह्येयप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्, ताभ्यो मनुष्या असह्येयगुणाः, प्रतरासह्येयभागवर्त्तिश्रेण्याकाशप्रदेशराशि-
त्वात्, तेभ्यो देवाः सह्येयगुणाः, वनस्पतिकालः ॥ सप्तप्रत्येतेपामेव सप्तानां पदानामल्पबहुलमाह—'एषुसि णं'मि-
स्त्यग्योनिका अनन्तगुणाः, वानमन्तरज्योतिष्काणामपि जलचरतिर्यग्योनिकीभ्यः सह्येयगुणतया महादण्डके पठित-
तायां जीवाभिगमदीकायां पृष्ठयां प्रतिपत्तौ सप्तविधप्रतिपत्तिः ॥

इ प्रतिपत्तौ
नैरधिक-
स्थित्यादि
उद्देशः २
सू० २४०

॥ ४२८ ॥

अथ सप्तमी प्रतिपत्तिः

तदेवमुक्त्वा सप्तविधप्रतिपत्तिरधुना क्रमशः प्रामाण्यमष्टविधप्रतिपत्तिमाह—

तत्थ जे ते एवमाहंसु—अट्टविहा संसारसमावणगा जीवा ते एवमाहंसु—पढमसमयनेरतिया अपढमसमयनेरइया पढमसमयतिरिक्खजोणिया अपढमसमयतिरिक्खजोणिया पढमसमयमणुस्सा अपढमसमयदेवा अपढमसमयदेवा ॥ पढमसमयनेरइयस्स णं भंते! केवतियं कालं ठिती पणत्ता?, गोयमा! पढमसमयनेरइयस्स जहं एकं समयं उक्को० एकं समयं । अपढमसमयनेरइयस्स जहं दसवाससहस्साइं समऊणाइं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं समऊणाइं । पढमसमयतिरिक्खजोणियस्स जहं एकं समयं उक्को० एकं समयं, अपढमसमयतिरिक्खजोणियस्स जहं खुड्ढागं भवगहणं समऊणं उक्को० तित्ति पलिओवमाइं समऊणाइं, एवं मणुस्साणवि जहा तिरिक्खजोणियाणं, देवाणं जहा णेरतियाणं ठिती ॥ णेरइयदेवाणं जच्चेव ठिती सच्चेव संचिट्ठणा डुविहाणवि । पढमसमयतिरिक्खजोणिएणं भंते! पढं कालओ केवचिरं होति?, गोयमा! जहं एकं समयं उक्को० एकं समयं, अपढमतिरिक्खजोणियस्स जहं खुड्ढागं भवगहणं समऊणं उक्कस्सेणं वणस्सतिकालो । पढमसमयमणुस्साणं जहं उ० उ० एकं समयं,

७ प्रतिपत्तौ
प्रथमसम-
यनैरधि-
कादिस्थि-
त्यादि
उद्देशः २
सू० २४१

॥ ४२९ ॥

अपढममणुस्स० जह० खुड्डागं भवग्गहणं समऊणं उक्को० तित्ति पलिओवसाहं पुव्वकोडिपुहत्त-
मव्वभहियाहं ॥ अंतरं पढमसमयणेरतियस्स जह० दसवाससहस्साहं अंतोसुहुत्तमव्वभहियाहं
उक्को० वणस्सतिकालो, अपढमसमय० जह० अंतोसु० उक्को० वणस्सतिकालो । पढमसमयतिरि-
क्खजोणिए जह० दो खुड्डागभवग्गहणाहं समऊणाहं उक्को० वणस्सतिकालो, अपढमसमयतिरि-
क्खजोणियस्स जह० खुड्डागं भवग्गहणं समयाहियं उक्को० सागरोवमसतपुहुत्तं सातिरेगं ।
पढमसमयमणुस्सस्स जह० खुड्डागं भवग्गहणाहं समऊणाहं उक्को० वणस्सतिकालो, अपढमसमयतिरि-
समयमणुस्सस्स जह० दो खुड्डाहं भवग्गहणाहं समयाहियं उक्को० वणस्सतिकालो । देवाणं जहा नेरइ-
याणं जह० दसवाससहस्साहं अंतोसुहुत्तमव्वभहियाहं उक्को० वणस्सतिकालो । अपढम-
अंतो० उक्को० वणस्सइकालो ॥ अप्पायहु० एतेसि णं भंते ! पढमसमयनेरइयाणं जाव पढमसम-
यदेवाण य कत्तरे २ हित्तो०?, गोयमा ! सव्वत्थोवा पढमसमयमणुस्सा पढमसमयणेरइया अस्खेज्ज-
णुणा पढमसमयदेवा अस्खेज्जगुणा पढमसमयनेरइयाणं अपढम० पढमसमयतिरिक्खजोणिया अस्खेज्ज-
नेरइयाणं जाव अपढमदेवाणं एवं चेव अप्पयहु० णवरि अपढमसमयतिरिक्खजोणिया अणंत-
गुणा ॥ एतेसिं पढमसमयनेरइयाणं अपढम० पढमसमयतिरिक्खजोणिया अणंत-
तिया अपढमसमयनेरइया अस्खेज्जगुणा, एवं सव्वे ॥ पढमसमयणेरइयाणं जाव अपढमसमय-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ ४२९ ॥

देवाण य कयरे २?, सव्वत्थोवा पढमसमयमणुस्सा अपढमसमयमणुस्सा असंखेज्जगुणा पढम-
समयणेइया असंखिज्जगुणा पढमसमयदेवा असंखेज्जगुणा पढमसमयतिरिक्खजोणिया असं-
खेज्जगुणा अपढमसमयनेइया असंखेज्जगुणा अपढमसमयदेवा असंखेज्जगुणा अपढमसमयति-
रिक्खजोणिया अणंतगुणा । सेत्तं अट्ठविहा संसारसमावणणा जीवा पणत्ता ॥ (सू० २४१)

अट्ठविहपडिवत्ती समत्ता ॥

‘तत्थे’लादि, तत्र ये ते एवमुक्तवन्तः—अष्टविधाः संसारसमापन्ना जीवाः प्रज्ञप्तास्ते एवमुक्तवन्तस्तद्यथा—प्रथमसमयनैरयिका अ-
प्रथमसमयनैरयिका; प्रथमसमयतिर्यग्योनिका; अप्रथमसमयमनुष्या अप्रथमसमयमनुष्या; प्रथमसमय-
देवा अप्रथमसमयदेवाः; तत्र प्रथमसमयनारका नारकायुःप्रथमसमयसंवेदिनः अप्रथमसमयनारका नारकायुर्द्वयोदिसमयवर्तिनः; एवं
तिर्यग्योनिकादयो भावनीयाः ॥ सात्प्रतमेतेषामष्टानां क्रमेण स्थितिमाह—‘पढमसमयनेइयस्स ण’मित्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भग-
वानाह—गौतम ! एकं समयं, द्वादिषु समयेषु प्रथमसमयत्वविशेषणयोगात्, अप्रथमसमयप्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! जघन्येन
दशवर्षसहस्राणि समयोनानि, समयातिक्रान्तावेवाप्रथमसमयविशेषणत्वभावात्, उत्कर्षतत्त्वयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि समयोनानि । तिर्य-
ग्योनिकादीनां प्रथमसमयानां सर्वेषामेकं समयं, अप्रथमसमयतिर्यग्योनिकानां जघन्येन छुल्लकभवप्रहणं समयोनं, उत्कर्षतत्त्वोणि
पल्योपमानि समयोनानि । श्रवं अप्रथमसमयमनुष्याणामपि । अप्रथमसमयदेवानां जघन्येन दश वर्षसहस्राणि समयोनानि, उत्कर्षत-
त्त्वयस्त्रिंशत् सागरोपमाणि समयोनानि ॥ अयुनैषामेव कायस्थितिमाह—‘पढमसमयनेइया णं भंते ! पढमसमयनेइयत्ति

कालतो केवचिरं होइ ?' इति प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह-गौतम ! एकं समयं, तदनन्तरं प्रथमसमयत्वशेषणयोगात् । अप्रथ-
मसमयसूत्रे षडेव स्थितिपरिमाणं तदेव कायस्थितिपरिमाणमपि, देवनैरधिकानां भूयो भूयस्तद्भावभावितया नैरन्तर्येणोत्पादायोगात् । अप्रथ-
मसमयसमयतिर्यग्योनिकसूत्रं प्रथमसमयनैरधिकसूत्रवत्, स चानन्तः कालो वनस्पतिकालः प्रागुक्तस्वरूपः । प्रथमसमयमनुष्यसूत्रं पूर्ववत्, समयोन्ता-
थमसमयमनुष्यसूत्रे जघन्यतः शुल्लकभवग्रहणं समयोन्तं, तदनन्तरं मृत्वाऽन्यत्रोत्पादात्, उत्कर्षतस्त्रीणि पत्योपमानि पूर्वकोटीपृथक्त्वा-
साप्प्रतमेतेषामेवाष्टानामन्तरं क्रमेण चिन्तयन्नाह- 'पठमसमयनैरइयस्स णं भन्ते !' इत्यादि, प्रथमसमयनैरधिकसूत्रं पूर्वकोटीपृथक्त्वा-
कालतः कियच्चिरं भवति ?, भगवानाह-गौतम ! जघन्यतो दशवर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्ताभ्यधिकानि, तांनि दशवर्षसहस्रस्थितिकस्य
नैरधिकस्य नरकादुष्टृत्यान्यत्रान्तर्मुहूर्तं स्थित्वा भूयो नैरधिकत्वेनोत्पद्यमानस्य वेदितव्यानि, देवा यथा नैरयिकाः ॥
वनस्पतिकालः प्रतिपत्तव्यः, नरकादुष्टृत्य पारस्पर्येण वनस्पतिषु गत्वाऽनन्तमपि कालमवस्थानात्, अप्रथमसमयनैरधिकसूत्रे जघन्य-
मन्तरं समयाधिकमन्तर्मुहूर्तं, तत्र नरकादुष्टृत्य तिर्यग्भे मनुष्यग्भे वाऽन्तर्मुहूर्तं स्थित्वा भूयो नरकेऽप्युत्पद्यमानस्य भावनीयं, सम-
याधिकता च प्रथमसमयस्याधिकत्वात्, कचिदन्तर्मुहूर्तमित्येव दृश्यते, तत्र प्रथमसमयोऽन्तर्मुहूर्तं एवान्तर्भावित इति पृथगोक्तः,
उत्कर्षतो वनस्पतिकालः । प्रथमसमयतिर्यग्योनिकसूत्रे जघन्येनान्तरं द्वे शुल्लकभवग्रहणे समयोन्ते, ते च शुल्लकमनुष्यभवग्रहणव्यवधानतः
पुनस्तिर्यग्देवोत्पद्यमानस्यावसातव्ये, तथाहि-एकं प्रथमसमयोन्तं तिर्यक्शुल्लकभवग्रहणं द्वितीयं संपूर्णमेव मनुष्यशुल्लकभवग्रहणमिति,

७ प्रतिपत्तौ
प्रथमसम-
यनैरयि-
कादिस्थि-
त्यादि
उद्देशः २
सू० २४१

उत्कर्षतो वनस्पतिकालः, तदतिक्रमे मनुष्यभवव्यवधानेन भूयः प्रथमसमयतिर्यक्त्वोपपत्तेः, अप्रथमसमयतिर्यग्योनिकसूत्रे जघन्येना-
 न्तरं क्षुल्लकभवग्रहणं समयाधिकं, तत्तु तिर्यग्योनिकक्षुल्लकभवग्रहणचरमसमयस्याधिकृताप्रथमसमयत्वात्तत्र मृतस्य मनुष्यक्षुल्लकभवग्र-
 हणेन व्यवधाने सति तिर्यक्त्वेनोत्पद्यमानस्य प्रथमसमयातिक्रमे वेदितव्यं, अप्रथमसमयान्तरस्यैतावन्मात्रत्वात्, उत्कर्षतः सागरो-
 पमशतपृथक्त्वं सातिरेकं, देवादिभवानामेतावन्मात्रकालत्वात् । मनुष्यवक्तव्यता तिर्यग्वक्तव्यतेव, नवरं तत्र तिर्यक्क्षुल्लकभवग्रहणेन
 व्यवधानं भावनीयम् । देवसूत्रद्वयं नैरयिकसूत्रद्वयवत् ॥ सम्प्रत्येषामेव चतुर्णां प्रथमसमयानां परस्परमल्पवहुत्वमाह—‘एएसि ण’-
 मित्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! सर्वस्तोकाः प्रथमसमयमनुष्याः, श्रेण्यसङ्ख्येयभागमात्रत्वात्, तेभ्यः प्रथमसमयनैर-
 यिका असङ्ख्येयगुणाः, अतिप्रभूतानामेकस्मिन् समये उत्पादसम्भवात्, तेभ्यः प्रथमसमयदेवा असङ्ख्येयगुणाः, व्यन्तरज्योतिष्काणा-
 मतिप्रभूततराणामेकस्मिन् समये उत्पादसम्भवात्, तेभ्यः प्रथमसमयतिर्यञ्चोऽसङ्ख्येयगुणाः, इह ये नारकादिगतित्रयादागत्य तिर्य-
 क्त्वप्रथमसमये ये वर्तन्ते ते प्रथमसमयतिर्यञ्चो, न शेषाः, ततो यद्यपि प्रतिनिगोदमसङ्ख्येयो भागः सदा विग्रहगतिप्रथमसमयवर्ती
 लभ्यते तथाऽपि निगोदानामपि तिर्यक्त्वान्न ते प्रथमसमयतिर्यञ्चः ते एभ्यः सङ्ख्येयगुणा एव ॥ साम्प्रतमेतेषामेव चतुर्णामप्रथमसमयानां
 परस्परमल्पवहुत्वमाह—‘एएसि ण’मित्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! सर्वस्तोका अप्रथमसमयमनुष्याः, श्रेण्यसङ्ख्येय-
 भागत्वात्, तेभ्योऽप्रथमसमयनैरयिका असङ्ख्येयगुणाः, अङ्गुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशेः प्रथमवर्गमूले द्वितीयवर्गमूलेन गुणिते यावान् प्रदेश-
 शराशिस्तावत्प्रमाणसु श्रेणिषु यावन्त आकाशप्रदेशास्तावत्प्रमाणत्वात्, तेभ्योऽप्रथमसमयदेवा असङ्ख्येयगुणाः, व्यन्तरज्योतिष्का-
 णामपि प्रभूतत्वात्, तेभ्योऽप्रथमसमयतिर्यग्योनिका अनन्तगुणाः, वनस्पतीनामनन्तत्वात् ॥ साम्प्रतमेतेषामेव नैरयिकादीनां
 प्रत्येकं प्रथमसमयाप्रथमसमयगतमल्पवहुत्वमाह—‘एएसि णं भंते !’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! सर्वस्तोकाः

प्रथमसमयनैरथिकाः, एकस्मिन् समये सङ्ख्यातीताना [ग्रन्थाम् १३०००] मपि स्तोकानामेवोत्पादात्, तेभ्योऽप्रथमसमयनैर-
थिका असङ्ख्येयगुणाः, चिरकालावस्थायिनां तेषामन्याऽन्योत्पादेनातिप्रभूतभावात् । एवं तिर्यग्योनिकमनुष्यदेवसूत्राण्यपि वक्तव्यानि,
नवरं तिर्यग्योनिकसूत्रेऽप्रथमसमयतिर्यग्योनिका अनन्तगुणा वक्तव्याः, वनस्पतिजीवानामन्तत्वात् ॥ साम्प्रतमेवामेव नैरथिकादीनां
प्रथमसमयनैरथिका असङ्ख्येयगुणाः, अतिप्रभूततराणामेकस्मिन् समये शत्रुर्येण कदाचिदुत्पादात्, तेभ्यः प्रथमसमयतिर्यग्योनिका अ-
सङ्ख्येयगुणाः, नारकवर्जगतित्रयादप्युत्पादसम्भवात्, तेभ्योऽप्रथमसमयनैरथिका असङ्ख्येयगुणाः, अतिप्रभूततराणामेकस्मिन् समये उत्पादसम्भवात्, तेभ्यः
द्वितीयेन वर्गमूलेन गुणिते यावात् प्रदेशराशिस्तावत्प्रमाणत्वात्, तेभ्योऽप्रथमसमयतिर्यग्योनिका अनन्तगुणाः, अङ्गुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशेः प्रथमवर्गमूले
त्वात्, उपसंहारमाह—‘सैत’मित्यादि ॥ इति श्रीमलयगिरिविचितायां जीवाभिरगमटीकायां सप्तम्यां प्रतिपत्तौ अष्टविधप्रतिपत्तिः ॥

अथाष्टमी प्रतिपत्तिः
तत्थ णं जे ते एवमाहंसु णत्रविधा संसारसमावणणा ते एवमाहंसु—पुढविकाइया आउक्काइया

८ प्रतिपत्तौ
पृथ्वीका-
यादिस्थि-
त्यादि
उदेशः २
सू० २४२

तेउक्काइया वाउक्काइया वणस्सइकाइया बेइंदिया तेइंदिया चउरिंदिया पंचेदिया ॥ ठिती संब्वेसिं
 भाणियन्वा ॥ पुढविक्काइयाणं संचिट्टणा पुढविकालो जाव वाउक्काइयाणं, वणस्सइणं वणस्स-
 तिकालो, बेइंदिया तेइंदिया चउरिंदिया संखेज्जं कालं, पंचेदियाणं सागरोवमसहस्सं सातिरेणं ॥
 अंतरं संब्वेसिं अणंतं कालं, वणस्सतिकाइयाणं असंखेज्जं कालं ॥ अप्पाबहुणं, संब्वत्थोवा पं-
 चिंदिया चउरिंदिया विसेसाहिया तेइंदिया विसेसाहिया बेइंदिया विसेसाहिया तेउक्काइया
 असंखे० पुढविका० आउ० वाउ० विसेसाहिया वणस्सतिकाइया अणंतगुणा । सेत्तं णवविधा
 संसारसमावणणा जीवा पणत्ता ॥ (सू० २४२) णवविहपडिवत्ती समत्ता ॥

‘तत्थे’त्यादि, तत्र ये ते एवमुक्तवन्तो नवविधाः संसारसमापन्ना जीवाः प्रज्ञप्तास्ते एवमुक्तवन्तस्तद्यथा—पृथिवीकायिका अप्कायि-
 कास्तेजस्कायिका वायुकायिका वनस्पतिकायिका द्वीन्द्रियास्त्रीन्द्रियाश्चतुरिन्द्रियाः पञ्चेन्द्रियाः, अमीषां शब्दार्थभावना प्राग्वत् ॥
 साम्प्रतमेतेषां स्थितिनिरूपणार्थं सूत्रनवकमाह—‘पुढविक्काइयस्स णं भंते!’ इत्यादि, एष सङ्खेपार्थः—सर्वत्रापि जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्त-
 मुत्कर्षतः पृथिवीकायिकस्य द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि, अप्कायिकस्य सप्तवर्षसहस्राणि, तेजस्कायिकस्य त्रीणि रात्रिन्दिवानि, वायुकायि-
 कस्य त्रीणि वर्षसहस्राणि, वनस्पतिकायिकस्य दशवर्षसहस्राणि, द्वीन्द्रियस्य द्वादश संवत्सराणि, त्रीन्द्रियस्यैकोनपञ्चाशद् रात्रिदिवानि,
 चतुरिन्द्रियस्य षण्मासाः, पञ्चेन्द्रियस्य त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि ॥ सम्प्रति कायस्थितिप्रतिपादनार्थं सूत्रनवकमाह—‘पुढविक्काइए
 णं भंते!’ इत्यादि, सर्वत्र जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतः पृथिवीकायस्यासङ्ख्येयं कालमसङ्ख्येयं कालमसङ्ख्येयः कालतः, क्षेत्रतोऽ-

संक्षेपेया लोकाः; एवममेजोवायुकायिकानामपि द्रष्टव्यं, वनस्पतिकायिकस्थानन्तं कालमनन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः क्षेत्रतोऽनन्ता लोकाः असंख्येयाः पुद्गलपरावर्त्ताः आवलिकाया असंख्येयो भागः, द्वीन्द्रियस्य सङ्क्षेपं कालं, एवं त्रीन्द्रियस्य चतुरिन्द्रियस्य पञ्चेन्द्रियस्य च सागरोपमसङ्ख्यं सातिरेकम् ॥ साम्प्रतमन्तरप्रतिपादनार्थमाह—‘पुढविकाइयस्स ण’मित्यादि, पृथिवीकायिकस्य भदन्त ! अन्तरं कालतः कियच्चिरं भवति ?, भगवानाह—गौतम ! जघन्येनान्तमुहूर्त्तम्, अन्यत्रान्तमुहूर्त्तं स्थित्वा भूयः पृथिवीकायिकत्वेन कस्याप्युत्पादात्, उत्कर्षतोऽनन्तं कालमनन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः क्षेत्रतोऽनन्ता लोकाः असंख्येयाः पुद्गलपरावर्त्ताः; ते च पुद्गलपरावर्त्ता आवलिकाया असंख्येयो भागः; पृथिवीकायादुद्धृत्य वनस्पतिष्वेतावन्तं कालं कस्याप्यवस्थानसम्भवात्, एवममेजोवायुद्वित्रिचतुष्पञ्चेन्द्रियानामपि वक्तव्यं, वनस्पतिकायिकस्य जघन्यतोऽन्तमुहूर्त्तं, तद्भावना प्रागिव, उत्कर्षतोऽसंक्षेपं कालमसङ्क्षेपेया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः क्षेत्रतोऽसंख्येया लोकाः; शेषकायेपूत्कर्षतोऽप्येतावन्तं कालमवस्थानसम्भवात् ॥ साम्प्रतमेतेषामस्वरूपवहुत्वमाह—‘एएसि ण’मित्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! सर्वस्लोकाः पञ्चेन्द्रियाः सङ्क्षेपयोजनकोटीकोटीप्रमाणविष्कम्भसूचीप्रमितप्रतरासंख्येयभागवत्स्यसंख्येयश्रेणिगताकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्, तेभ्योऽपि त्रीन्द्रिया विशेषाधिकाः; विष्कम्भसूच्यास्तेषां प्रभूतसङ्क्षेपयोजनकोटीकोटीप्रमाणत्वात्, तेभ्योऽपि त्रीन्द्रिया विशेषाधिकाः; तेषां विष्कम्भसूच्याः प्रभूततरसंख्येययोजनकोटीकोटीप्रमाणत्वात्, तेभ्यो द्वीन्द्रिया विशेषाधिकाः; तेषां विष्कम्भसूच्याः प्रभूततमसंख्येययोजनकोटीकोटीप्रमाणत्वात्, तेभ्योऽसंख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात्, तेभ्यः पृथिवीकायिका विशेषाधिका असंख्येयगुणाः; असंख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात्, तेभ्यः पृथिवीकायिका विशेषाधिका; प्रभूतासंख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात्, तेभ्योऽङ्कायिका विशेषाधिकाः; प्रभूततरासंख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात्, तेभ्यो वायुकायिका विशेषाधिकाः; प्रभूततमासंख्येयलो-

काकाशप्रदेशप्रमाणत्वात्, तेभ्यो वनस्पतिकायिका अनन्तरुणाः, अनन्तलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात्, उपसंहारमाह—‘सेत्त’मित्यादि सुगमम् ॥ इति श्रीमलयगिरिविरचितायां जीवाभिगमटीकायां अष्टम्यां प्रतिपत्तौ नवविधप्रतिपत्तिः समाप्ता ॥

अथ नवमी प्रतिपत्तिः

उक्ता नवविधप्रतिपत्तिः, सम्प्रति क्रमप्राप्तां दशविधप्रतिपत्तिं प्रतिपादयति—

तत्थ णं जे ते एवमाहंसु दुसविधा संसारसमावणणा जीवा ते एवमाहंसु तंजहा—पढमसमयए-
 गिंदिया अपढमसमयएगिंदिया पढमसमयवेइंदिया अपढमसमयवेइंदिया जाव पढमसमयपंचिं-
 दिया अपढमसमयपंचिंदिया, पढमसमयएगिंदियस्स णं भंते! केवतियं कालं ठिती पणत्ता?;
 गोयमा! जहण्णेणं एक्कं समयं उक्को० एक्कं, अपढमसमयएगिंदियस्स जहण्णेणं खुड्ढागं भवग्गहणं
 समऊणं उक्को० बावीसं वाससहस्साइं समऊणाइं, एवं संब्वेसिं पढमसमयिकाणं जहण्णेणं एक्को
 समओ उक्कोसेणं एक्को समओ, अपढम० जहण्णेणं खुड्ढागं भवग्गहणं समऊणं उक्कोसेणं जा जस्स
 ठिती सा समऊणा जाव पंचिंदियाणं तेत्तीसं सागरोवमाइं समऊणाइं ॥ संचिट्टणा पढमसमइयस्स
 जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं एक्कं समयं, अपढमसमयिकाणं जहण्णेणं खुड्ढागं भवग्गहणं समऊणं

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ ४३३ ॥

उक्त्सेणं एगिंदियाणं वणस्सत्तिकालो, बेइंदियतेइंदियचळरिंदियाणं संखेळ्ळं कालं पंचेंदियाणं सागरोवमसहस्रं सातिरेणं ॥ पढमसमयएगिंदियाणं केवतियं अंतरं होति?, गोयमा! जहन्नेणं दो खुड्डागभवग्गहणाइं समऊणाइं, उक्को० वणस्सत्तिकालो, अपढमएगिंदिय० अंतरं जहण्णेणं खुड्डागं भवग्गहणं समयाहियं उक्को० दो सागरोवमसहस्राइं संखेळ्ळावासमभहियाइं, सेसाणं सव्वेसिं पढमसमयिकाणं अंतरं जह० दो खुड्डाइं भवग्गहणाइं समऊणाइं उक्को० वणस्सत्तिकालो, अपढमसमयिकाणं सेसाणं जहण्णेणं खुड्डागं भवग्गहणं समयाहियं उक्को० वणस्सत्तिकालो ॥ पढमसमहयाणं सव्वेसिं सव्वत्थोवा पढमसमयपंचेंदिया पढम० चळरिंदिया विसेसाहिया पढम० तेइंदिया विसेसाहिया प० बेइंदिया विसेसाहिया प० एगिंदिया विसेसाहिया ॥ एवं अपढमसमयिकावि णवरि अपढमसमयएगिंदिया अणंतगुणा । दोण्हं अप्पबहू, सव्वत्थोवा पढमसमयएगिंदिया अपढमसमयएगिंदिया अणंतगुणा । दोण्हं अप्पबहू, सव्वत्थोवा पढमसमयएगिंदिया अणंतगुणा सेसाणं सव्वत्थोवा पढमसमयएगिंदियाणं अपढमसमयपंचेंदियाण ॥ एतेसि णं भंते! पढमसमयएगिंदियाणं अपढमसमयएगिंदियाणं जाव अपढमसमयपंचेंदियाण य कयरे २?, सव्वत्थोवा पढमसमयपंचेंदिया पढमसमयएगिंदियाणं विसेसाहिया पढमसमयतेइंदिया विसेसाहिया एवं हेट्टामुहा जाव पढमसमयएगिंदिया विसेसाहिया अपढमसमयपंचेंदिया असंखेळ्ळगुणा अपढमसमयचळरिंदिया विसेसाहिया जाव

९ प्रतिपत्तौ
प्रथमसम-
यकादीनां
स्थितेका-
यस्थित्य-
न्तराल्य-
बहुत्वानि
उद्देशः २
सू० २४३

॥ ४३३ ॥

अपढमसमयर्णिगिदिया अणंतगुणा ॥ (सू० २४३) ॥ सेत्तं दसविहा संसारसमावणगा जीवा
पणत्ता, सेत्तं संसारसमावणगजीवाभिगमे ॥

‘तत्थे’त्यादि, तत्र ये ते एवमुक्तवन्तो दशविधाः संसारसमापन्ना जीवाः प्रज्ञप्तास्ते एवमुक्तवन्तस्तद्यथा—प्रथमसमयैकेन्द्रिया अप्रथमसम-
यैकेन्द्रियाः प्रथमसमयद्वीन्द्रिया अप्रथमसमयत्रीन्द्रियाः प्रथमसमयचतुरिन्द्रियाः प्रथमसमयत्रयिन्द्रियाः प्रथमसमयचतुरिन्द्रिया अप्रथमसम-
यचतुरिन्द्रियाः प्रथमसमयपञ्चेन्द्रिया अप्रथमसमयषष्ठेन्द्रियाः प्रथमसमयाप्रथमसमयव्याख्यानं पूर्ववत् ॥ साम्प्रतमेतेषामेव दशानां क्रमेण
स्थितिं निरूपयति—‘पढमसमये’त्यादि, प्रथमसमयैकेन्द्रियस्य भदन्त ! कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ?, भगवानाह—गौतम ! एकं समयं,
द्वितीयादिषु समयेषु प्रथमसमयत्वविशेषणस्यायोगात्, एवं प्रथमसमयद्वीन्द्रियादिसूत्रेष्वपि वक्तव्यं, अप्रथमसमयैकेन्द्रियसूत्रे जघन्यतः
छुल्लकभवग्रहणं—षट्पञ्चाशदधिकालिकाशतद्वयप्रमाणं समयोनं, समयोनता प्रथमसमयेऽप्रथमसमयत्वायोगात्, उत्कर्षतो द्वाविंशति-
वर्षसहस्राणि समयोनानि, प्रथमसमयेन हीनत्वात्, अप्रथमसमयद्वीन्द्रियसूत्रे जघन्यं पूर्ववत्, उत्कर्षतो द्वादश संवत्सराः समयोनाः,
अप्रथमसमयत्रीन्द्रियसूत्रेऽपि जघन्यं तथैव, उत्कर्षत एकोनपञ्चाशद्रात्रिन्द्वानि समयोनानि, अप्रथमसमयचतुरिन्द्रियसूत्रेऽपि
जघन्यं तथैव, उत्कर्षतः षणमासाः समयोनाः, अप्रथमसमयपञ्चेन्द्रियसूत्रे जघन्यं प्राग्वत्, उत्कर्षतस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमानि समयो-
नानि, समयोनता सर्वत्रापि प्रथमसमयेन हीना प्रतिपत्तव्या ॥ साम्प्रतमेतेषां क्रमेण कायस्थितिमाह—‘पढमसमये’ इत्यादि, प्रथ-
मसमयैकेन्द्रियो भदन्त ! प्रथमसमयैकेन्द्रियं इति—प्रथमसमयैकेन्द्रियत्वेन कालतः ‘कियच्चिरं’ कियन्तं कालं यावद्भवति ?, भगवानाह

—गौतम! एकं समयं तत ऊर्ध्वं प्रथमसमयत्वायोगात्, एवं प्रथमसमयद्वीन्द्रियादिष्वपि वाक्यं । अप्रथमसमयैकेन्द्रियसूत्रे जघन्यतः
 शुल्लकभवग्रहणं समयोनं, तत ऊर्ध्वमन्यत्र कस्याप्युत्पादात्, उत्कर्षतोऽन्तत् कालं, अनन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः, क्षेत्रतोऽनन्ता
 लोका असङ्ख्येयाः पुद्गलपरावर्त्ताः, ते च पुद्गलपरावर्त्ता आवलिकाया असङ्ख्येयो भागः; एतावन्तं कालं वनस्पतिष्ववस्थानसंभवात् ।
 अप्रथमसमयद्वीन्द्रियसूत्रे जघन्यं तथैव, उत्कर्षतः सात्तिकं सागरोपमसहस्रं, एवमप्रथमसमयत्रिचतुरिन्द्रियसूत्रे अपि व-
 क्तव्ये, अप्रथमसमयपञ्चेन्द्रियसूत्रे जघन्यं तथैव, उत्कर्षतः सात्तिकं सागरोपमसहस्रं, एवमप्रथमसमयत्रिचतुरिन्द्रियसूत्रे जघन्यतः
 तावत्कालप्रमाणत्वात् ॥ साम्प्रतमन्तरं विचिन्तयिपुराह—'पृथमसमये'त्यादि, प्रथमसमयैकेन्द्रियसूत्रे अपि व-
 भवति?, भगवानाह—गौतम! जघन्यतो द्वे शुल्लकभवग्रहणे द्वीन्द्रियादिभवग्रहणव्यवधानतः पुनरेके-
 न्द्रियेष्वेवोत्पद्यमानस्यावसातव्ये, तथाहि—एकं प्रथमसमयोनमेकेन्द्रियशुल्लकभवग्रहणे द्वीन्द्रियादिभवग्रहणव्यवधानतः पुनरेके-
 भवग्रहणमिति, उत्कर्षतो वनस्पतिकालः, स चानन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः क्षेत्रतोऽनन्ता द्वीन्द्रियाद्यन्यतमशुल्लक-
 वर्त्ताः; ते च पुद्गलपरावर्त्ता आवलिकाया असङ्ख्येयो भाग इत्येवंस्वरूपः, तथाहि—एतावन्तं हि कालं सोऽप्रथमसमयो नतु प्रथम-
 समयः; ततो द्वीन्द्रियादिषु शुल्लकभवग्रहणे समयधिकं, तत्रैकेन्द्रियत्वेनोत्पन्नस्य प्रथमसमयातिक्रमे वेदितव्यं, एतावन्तं कालमप्रथमसमयान्तर-
 न्तरं, अप्रथमसमयैकेन्द्रियस्य जघन्यमन्तरं शुल्लकभवग्रहणं समयाधिकं, तत्रैकेन्द्रियत्वेनोत्पन्नस्य प्रथमसमयातिक्रमे वेदितव्यं, एतावन्तं कालमप्रथमसमयान्तर-
 द्वीन्द्रियादिशुल्लकभवग्रहणेन व्यवधाने सति भूय एकेन्द्रियत्वेनोत्पन्नस्य प्रथमसमयातिक्रमे वेदितव्यं, एतावन्तं कालमप्रथमसमयान्तर-
 भावात्, उत्कर्षतो द्वे सागरोपमसहस्रे सङ्ख्येयवर्षाभ्यधिके, द्वीन्द्रियादिभवग्रहणस्योत्कर्षतोऽपि सातल्येनैतावन्तं कालं सम्भवात्, प्र-

१ प्रतिपत्तौ
 प्रथमसम-
 यकादीना
 स्थितिका-
 यस्थित्य-
 न्तराल्य-
 बहुत्वानि
 उद्देशः २
 सू० २४३

थमसमयद्वीन्द्रियस्य जघन्येनान्तरं द्वे क्षुल्लकभवग्रहणे समयोने, तद्यथा—एकं द्वीन्द्रियक्षुल्लकभवग्रहणमेव प्रथमसमयोने, द्वितीयं स-
 म्पूर्णमेवैकेन्द्रियत्रीन्द्रियाद्यन्यतमक्षुल्लकभवग्रहणं, (सिति, एवं प्रथमसमयत्रिचतुष्पञ्चेन्द्रियाणामप्यन्तरं वेदितव्यं, अप्रथमसमयद्वीन्द्रि-
 यस्य जघन्येनान्तरं क्षुल्लकभवग्रहणं समयाधिकं तत्रैकेन्द्रियादिषु) [एवं प्रथमसमयत्रीन्द्रिय]क्षुल्लकभवं स्थित्वा भूयो द्वीन्द्रियत्वेनोत्पन्नस्य ग्रथ-
 मसमयातिक्रमे वेदितव्यं, उत्कर्षतोऽनन्तं कालमनन्ता उत्सापिण्यवसपिण्यः कालतः क्षेत्रतोऽनन्ता लोका असङ्ख्येयाः पुद्गलपरावर्त्तोः,
 ते च पुद्गलपरावर्त्तो आवलिकाया असङ्ख्येयो भागः, एतावांश्च द्वीन्द्रियभवाडुद्भृत्यैतावन्तं कालं वनस्पतिषु स्थित्वा भूयो द्वीन्द्रियत्वे-
 नोत्पन्नस्य प्रथमसमयातिक्रमे भावनीयः, एवमप्रथमसमयत्रिचतुष्पञ्चेन्द्रियाणामपि जघन्यमुल्लङ्घं चान्तरं वक्तव्यं, भावनाप्येतदनु-
 सारेण स्वयं भावनीया ॥ साम्प्रतमेतेषामेकेन्द्रियादिप्रथमसमयानां परस्परमल्पबहुत्वमाह—‘एएसि ण’मित्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं,
 भगवानाह—गौतम ! सर्वस्तोकाः प्रथमसमयपञ्चेन्द्रियाः, अल्पानामैकस्मिन् समये तेषामुत्पादात्, तेभ्यः प्रथमसमयचतुरिन्द्रिया
 विशेषाधिकाः; प्रभूतानां तेषामेकस्मिन् समये उत्पादसम्भवात्, तेभ्यः प्रथमसमयत्रीन्द्रिया विशेषाधिकाः; प्रभूततराणां तेषामेकस्मिन्
 समये उत्पादात्, तेभ्यः प्रथमसमयद्वीन्द्रिया विशेषाधिकाः; प्रभूतानां तेषामेकस्मिन् समये उत्पादात्, तेभ्यः प्रथमसमयैकेन्द्रिया
 विशेषाधिकाः; इह ये द्वीन्द्रियादिभ्य उद्भृत्य एकेन्द्रियत्वेनोत्पद्यन्ते त एव प्रथमे समये वर्तमानाः प्रथमसमयैकेन्द्रिया नान्ये, ते च
 प्रथमसमयद्वीन्द्रियेभ्यो विशेषाधिका एव नासङ्ख्येया नानन्तगुणा इति ॥ साम्प्रतमप्रथमसमयानामेतेषामल्पबहुत्वमाह—‘एएसि ण’मि-
 त्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! सर्वस्तोका अप्रथमसमयपञ्चेन्द्रियाः, तेभ्योऽप्रथमसमयचतुरिन्द्रिया विशेषाधिकाः; ते-
 भ्योऽप्रथमसमयत्रीन्द्रिया विशेषाधिकाः; तेभ्योऽप्रथमसमयद्वीन्द्रिया विशेषाधिकाः; अत्र युक्तिर्नवविधप्रतिपत्तौ सामान्यतो द्वित्रिच-

तदेवमुक्तः संसारसमापन्नजीवाभिगमः, साम्प्रतं संसारासंसारसमापन्नजीवाभिगममभिधित्सुराह—

से किं तं सब्वजीवाभिगमे?, सब्वजीवेशु णं इमाओ णव पडिवत्तीओ एवमाहिज्जंति एगे एव-
 माहंसु—दुविहा सब्वजीवा पणत्ता जाव दसविहा सब्वजीवा पणत्ता ॥ तत्थ जे ते एवमा-
 हंसु दुविहा सब्वजीवा पणत्ता ते एवमाहंसु, तंजहा—सिद्धा य असिद्धा य इति ॥ सिद्धे णं
 भंते! सिद्धेत्ति कालतो केवचिरं होति?, गोयमा! सातीअपज्जवसिए ॥ असिद्धे णं भंते!
 असिद्धेत्ति०?, गोयमा! असिद्धे दुविहे पणत्ते, तंजहा—अणाइए वा अपज्जवसिए अणातीए
 वा सपज्जवसिए ॥ सिद्धस्स णं भंते! केवतिकालं अंतरं होति?, गोयमा! सातियस्स अपज्जव-
 सियस्स णत्थि अंतरं ॥ असिद्धस्स णं भंते! केवइयं अंतरं होइ?, गोयमा! अणातियस्स अप-
 ज्जवसियस्स णत्थि अंतरं, अणातियस्स सपज्जवसियस्स णत्थि अंतरं ॥ एएसि णं भंते! सिद्धाणं
 असिद्धाण य कयरे २?, गोयमा! सब्वत्थोवा सिद्धा असिद्धा अणंतगुणा (सू० २४४)

‘से किं त’मित्यादि, अथ कोऽसौ सर्वजीवाभिगमः?, सर्वजीवाः संसारिमुक्तभेदाः, गुरुराह—‘सब्वजीवेशु ण’मित्यादि, सर्व-
 जीवेशु सामान्येन ‘एताः’ अनन्तरं वक्ष्यमाणा नव प्रतिपत्तयः ‘एवम्’ अनन्तरमुपदर्शयमानेन प्रकारेणाख्यायन्ते, ता एवाह—एके ए-
 वमुक्तवन्तो—द्विविधाः सर्वजीवाः प्रज्ञप्ताः, एक एवमुक्तवन्तद्विविधाः सर्वजीवाः प्रज्ञप्ताः, एवं यावदेके एवमुक्तवन्तो दशविधाः सर्व-
 जीवाः प्रज्ञप्ताः ॥ ‘तत्थे’त्यादि, तत्र ये ते एवमुक्तवन्तो द्विविधाः सर्वजीवाः प्रज्ञप्तास्ते एवमुक्तवन्तस्तद्यथा—सिद्धाश्चासिद्धाश्च, सितं—

बद्धमष्टप्रकारं कर्म ध्यातं—भस्मीकृतं यैस्ते सिद्धाः; प्रपोहरादिलादिष्टरूपनिष्पत्तिः; निर्दग्धकर्मन्धना मुक्ता इत्यर्थः; 'असिद्धाः' सं-
सारिणः; चशब्दौ स्वगतानेकभेदसंदर्शनार्थौ ॥ सम्प्रति सिद्धस्य कायस्थितिमाह—'सिद्धे ण'मित्यादि, सिद्धो भवन्त! सिद्ध इति—
सिद्धत्वेन कालतः कियच्चिरं भवति?, भगवानाह—गौतम! सिद्धः सादिकोऽपर्यवसितः; तत्र सादिता संसारविप्रमुक्तिसमये सिद्ध-
त्वभावात्, अपर्यवसितता सिद्धत्वच्युतेरसम्भावात् ॥ असिद्धविषयं प्रशसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम! सिद्धो भवन्त! सिद्ध इति—
सोऽनाद्यपर्यवसितः अनादिकः सपर्यवसितः; तत्र यो न जातुचिदपि सेत्स्यति अभव्यत्वात्तथाविधसामग्र्यभावाद्वा
प्रशसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम! सिद्धिं गतः सोऽनादिसपर्यवसितः ॥ साम्प्रतमन्तरं चिचिन्तयिपुराह—'सिद्धस्स णं भंते' इत्यादि
असिद्धसूत्रे असिद्धस्यानादिकस्यापर्यवसितस्य नास्त्यन्तरम्, अत्र 'निमित्तकारणहेतुषु सर्वासां विभक्तीनां
न्तरं, भूयोऽसिद्धस्यानादिकस्यापर्यवसितस्य नास्त्यन्तरम्, अत्र 'निमित्तकारणहेतुषु सर्वासां विभक्तीनां
सिद्धाः असिद्धा अनन्तरगुणाः; निगोदजीवानामतिप्रभूतत्वात् ॥
अहवा इविहा सब्वजीवा पणत्ता, तंजहा—सहंदिया चेवं अणिंदिया चेवं । सहंदिए णं भंते ।
कालतो केवचिरं होइ?, गोयमा! सहंदिए इविहे पणत्ते—अणातीए वा अपज्जवसिए अणाईए
वा सपज्जवसिए, अणिंदिए सातीए वा अपज्जवसिए, दोणहवि अंतरं नत्थि । सब्वत्थोवा अणिं-

द्रिया संह्रिया अणंतगुणा । अहवा दुविहा सब्वजीवा पणत्ता तंजहा—सकाहया चैव अकाहया
 चैव एवं चैव, एवं सजोगी चैव अजोगी चैव तहेव, [एवं सलेस्सा चैव अलेस्सा चैव, ससरीरा चैव
 असरीरा चैव] संचिट्टणं अंतरं अप्पाबहुयं जहा सहन्दिद्याणं ॥ अहवा दुविहा सब्वजीवा पणत्ता,
 तंजहा—सवेदगा चैव अवेदगा चैव ॥ सवेदए णं भंते ! सवे० ? गोयमा ! सवेयए तिचिहे प-
 णत्ते, तंजहा—अणादीए अप्पज्वसिते अणादीए सपज्ववसिए साहए सपज्ववसिए, तत्थ णं
 जे से साहए सपज्ववसिए से जह० अंतोमु० उक्को० अणंतं कालं जाव खेत्तओ अवहं पोग्गल-
 परियट्टं देसूणं ॥ अवेदए णं भंते ! अवेयएत्ति कालओ केवचिरं होइ?, गोयमा ! अवेदए दुविहे
 पणत्ते, तंजहा—सातीए वा अप्पज्ववसिते साहए वा सपज्ववसिए, तत्थ णं जे से सादीए सप-
 ज्ववसिते से जहणणेणं एक्कं समयं उक्को० अंतोमुहुत्तं ॥ सवेयगस्स णं भंते ! केवतिकालं
 अंतरं होइ?, अणादियस्स अप्पज्ववसियस्स णत्थि अंतरं, अणादियस्स सपज्ववसियस्स नत्थि
 अंतरं, सादीयस्स सपज्ववसियस्स जहणणेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं ॥ अवेदगस्स णं
 भंते ! केवतियं कालं अंतरं होइ?, सातीयस्स अप्पज्ववसियस्स णत्थि अंतरं, सातीयस्स सपज्व-
 वसियस्स जह० अंतोमु० उक्कोसेणं अणंतं कालं जाव अवहं पोग्गलपरियट्टं देसूणं । अप्पाब-
 हुयं, सब्वत्थोवा अवेयगा सवेयगा अणंतगुणा । एवं सकसाई चैव अकसाई चैव ? जहा सवे-

यके तहेव भाणियव्वे ॥ अहवा डुविहा सव्वजीवा—सलेसा य अलेसा य जहा असिद्धा
सिद्धा, सव्वत्थोवा अलेसा सलेसा अणंतगुणा (सू० २४५)
अथवा द्विविधाः सर्वजीवाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—सेन्द्रियाश्च अनिन्द्रियाश्च, तत्र सेन्द्रियाः—संसारिणः अनिन्द्रियाः—सिद्धाः, उपाधिभे-
दात्पृथगुपन्यासः । एवं सकायिकादिष्वपि भावनीयं, तत्र सेन्द्रियस्य कायस्थितिरन्तरं चासिद्धवद्वक्तव्यं, अनिन्द्रियस्य सिद्धवत्
तर्भवम्—‘सइदिणं णं भंते! सइदियत्ति कालतो केवचिरं होइ?, गोयमा! सइदिणं डुविहे पवत्ते, तंजहा—अणाइणं वा अपज्जवसिणं
अणाइणं वा सपज्जवसिणं, अणिदिणं णं भंते! सइदियत्ति कालतो केवचिरं होइ?, गोयमा! सइदिणं डुविहे पवत्ते, तंजहा—अणाइणं वा अपज्जवसिणं
भंते! कालको केवचिरं अंतरं होइ?, गोयमा! अणाइयस्स अपज्जवसियस्स नस्थि अंतरं, अणाइयस्स अपज्जवसियस्स नस्थि अंतरं, अ-
णिदियस्स णं भंते! अंतरं कालतो केवचिरं होइ?, गोयमा! सइदिणं डुविहे पवत्ते, तंजहा—अणाइणं वा अपज्जवसिणं
एवं कायस्थितान्तरालपहुलसूत्राणि सकायिकाकायिकविपयाणि सयोग्ययोगिविपयाण्यपि भावयितव्यानि, तर्भवम्—‘अहवा डुविहा
सव्वजीवा पणत्ता, तंजहा—सकाइया चैव अकाइया चैव, एवं सजोगी चैव अजोगी चैव तहेव, एवं सलेसा चैव अलेसा चैव
ससरीरा चैव असरीरा चैव अकाइया चैव, एवं सजोगी चैव अजोगी चैव तहेव, एवं सलेसा चैव अलेसा चैव
द्विविधाः सर्वजीवाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—सवेदकाश्च अवेदकाश्च । तत्र सवेदकस्य कायस्थितिमाह—‘अहवे’त्यादि, अथवा
सुगमं, भगवानाह—गौतम!—सवेदकस्त्रिविधः प्रज्ञप्तस्तद्यथा—अनाद्यपर्यवसितः सादिसपर्यवसितश्च, तत्रानाद्यप-
र्यवसितोऽभव्यो भव्यो वा तथाविधसामभ्यभावान्मुक्तिमगन्ता, उक्तञ्च—‘भव्वावि न सिज्जंति केइ’ इत्यादि, अनाद्यिमपर्यवसितो

भव्यो मुक्तिगामी पूर्वमप्रतिपन्नोपशमश्रेणिः, सादिसपर्यवसितः पूर्व प्रतिपन्नोपशमश्रेणिः, उपशमश्रेणिं प्रतिपद्य वेदोपशमोत्तरकालावे-
 दकत्वमनुभूय श्रेणिसमाप्तौ भवक्षयादपान्तराले मरणतो वा प्रतिपततो वेदोदये पुनः सवेदकत्वोपपत्तेः, तत्र योऽसौ सादिसपर्यवसितो
 जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं श्रेणिसमाप्तौ सवेदकत्वे सति पुनरन्तर्मुहूर्त्तेन श्रेणिप्रतिपत्तावेदकत्वभावात्, आह—किमेकस्मिन् जन्मनि वेलाद्वय-
 मुपशमश्रेणिलाभो भवति? यदेवमुच्यते, सत्यमेतद्भवति, तथा चाह मूलटीकाकारः—“नैकस्मिन् जन्मनि उपशमश्रेणिः क्षपकश्रेणिश्च
 जायते, उपशमश्रेणिद्वयं तु भवत्येवे”ति, तत एवमुपपद्यते—जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतोऽनन्तं कालं, तमेव कालक्षेत्राभ्यां निरूपयति—
 अनन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः एषा कालतो मार्गणा, क्षेत्रतोऽपार्द्धपुद्गलपरावर्त्तं देशेनम्, एतावतः कालादृद्धं पूर्वप्रतिपन्नोपशमश्रेणे-
 वश्यं मुत्तयासन्नतया श्रेणिप्रतिपत्तावेदकत्वभावात् ॥ ‘अवेदए णं भंते!’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं पाठसिद्धं, भगवानाह—गौतम! अवेदको
 द्विविधः प्रज्ञप्तस्तद्यथा—सादिको वाऽपर्यवसितः [समयानन्तरं] क्षीणवेदः, सादिको वा सपर्यवसित—उपशान्तवेदः, तत्र योऽसौ सादि-
 सपर्यवसितोऽवेदकः स च जघन्येनैकं समयं, उपशमश्रेणिं प्रतिपन्नस्य वेदोपशमसमयानन्तरेऽपि मरणे पुनः सवेदकत्वोपपत्तेः, उत्क-
 र्णतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुपशान्तवेदश्रेणिकालं, तत ऊर्द्धं श्रेणेः प्रतिपत्तने नियमतः सवेदकत्वभावात् ॥ अन्तरं प्रतिपिपादयिषुराह—‘सवेद-
 गरस णं भंते!’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम! अनादिकस्यापर्यवसितस्य सवेदकस्य नास्त्यन्तरं, अपर्यवसिततया सदा
 तद्भावापरित्यागात्, अनादिकस्य सपर्यवसितस्यापि नास्त्यन्तरं, अनादिसपर्यवसितो ह्यपान्तराले उपशमश्रेणिसमप्रतिपद्य भावी क्षीण-
 वेदो न च क्षीणवेदस्य पुनः सवेदकत्वं प्रतिपाताभावात्, सादिकस्य सपर्यवसितस्य सवेदकस्य जघन्येनैकं समयमन्तरं, द्वितीयवा-
 रमुपशमश्रेणिं प्रतिपन्नस्य वेदोपशमसमयानन्तरं कस्यापि मरणसम्भवात्, उत्कर्षेणान्तर्मुहूर्त्तं द्वितीयं वारमुपशमश्रेणिं प्रतिपन्नस्योपशा-

उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं, अकसाइयस्स णं भंते ! केवइयं कालं अंतरं होइ ?, साइयस्स अपज्जवसियस्स णत्थि अंतरं, साइयस्स सप-
ज्जवसियस्स जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं अनंतं कालं जाव अवहुं पोगलपरियट्ठं देसूणं'मिति, अस्य व्याख्या पूर्ववत् । अल्पबहुत्व-
माह—'एप्पसि णं भंते ! जीवाणं सकसाइयाणं'मित्यादि प्राग्वत् ॥ प्रकारान्तरेण द्वैविध्यमाह—

णाणी चैव अण्णाणी चैव ॥ णाणी णं भंते ! कालओ० ?, २ दुविहे पन्नत्ते—सातीए वा अप-
ज्जवसिए सावीए वा सपज्जवसिए, तत्थ णं जे से सादीए सपज्जवसिते से जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं
उक्कोसेणं छावट्टिसागरोवमाइं सातिरेगाइं, अण्णाणी जहा सवेदया ॥ णाणिसस अंतरं जहण्णेणं
अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं अणंतं कालं अवहुं पोगलपरियट्ठं देसूणं । अण्णाणियस्स दोण्हवि आदि-
ह्माणं णत्थि अंतरं, सादीयस्स सपज्जवसियस्स जहण्णेणं अंतोमु० उक्कोसेणं छावट्टिं सागरोवमाइं
साइरेगाइं । अप्पावहु सव्वत्थोवा णाणी अण्णाणी अणंतगुणा ॥ अहवा दुविहा सव्वजीवा प-
न्नत्ता—सागारोवत्ता य अणागारोवत्ता य, संचिट्ठणा अन्तरं च जहण्णेणं उक्कोसेणवि अन्तो-
मुहुत्तं, अप्पावहु सागारो० संखे० (सू० २४६)

'अहवे'त्यादि, अथवा द्विविधाः सर्वजीवाः प्रज्ञास्तद्यथा—सलेइयाश्च अलेइयाश्च, तत्र सलेइयस्य कायस्थितिरन्तरं चासिद्धस्येव,
अलेइयस्य कायस्थितिरन्तरं च यथा सिद्धस्य । अल्पबहुत्वं प्राग्वत् । भूयः प्रकारान्तरेण द्वैविध्यमाह—'अहवे'त्यादि, अथवा द्विविधाः
सर्वजीवाः प्रज्ञास्तद्यथा—ज्ञानिनश्च अज्ञानिनश्च, ज्ञानमेषामस्तीति ज्ञानिनः न ज्ञानिनोऽज्ञानिनः मिथ्याज्ञाना इत्यर्थः ॥ सम्प्रति

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयनि-
रीयावृत्तिः
॥ ४३९ ॥

कायस्थितिमाह—‘णाणी ण’मित्यादि प्रशस्तुत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! ज्ञानी द्विविधः प्रशस्तस्तथा—साधिको वाऽपर्यवसितः, स च केवली केवलज्ञानस्य साद्यसपर्यवसितत्वात्, साधिको वा सपर्यवसितो मतिज्ञानावीनां ह्यस्थिरकृतया सावि-
 कालत्वात् सम्यक्त्ववत्तश्च ज्ञानित्वात्, ‘तत्थ ण’मित्यादि, तत्र योऽसौ साधिकः सपर्यवसितः स जघन्येनान्तर्बुद्धेर्ष, सम्यक्त्वस्य जघन्यत एतावन्मात्र-
 तिरेकाणि, सम्यग्दर्शनकालस्याव्युत्कर्षत एतावन्मात्रत्वात्, अप्रतिपत्तिसम्यक्त्वस्य विजयादिगमनश्रवणात्, तथा च भाष्यम्—
 “यो धारे विजयास्तु गयस्स तिमिऽणुए अहव ताहं । अदरेणं नरभविक्कं नानाजीवानां सर्वाद्धा ॥ १ ॥” [द्वौ धारो विजयाविपु गत-
 अथवा प्रीतच्युते तानि । अतिरेको नरभविकं नानाजीवानां सर्वाद्धा ॥ १ ॥] ‘अण्णाणी णं भंते !’ इत्यादि प्रशस्तुत्रं सुगमं,
 भगवानाह—गौतम ! अज्ञानी त्रिविधः प्रशस्तस्तथा—अज्ञाधिको वाऽपर्यवसितः अनाधिको वा सपर्यवसितः साधिको वा सपर्यवसितः,
 एष क्षपकश्रेणिं प्रतिपत्स्यते, सादिसपर्यवसितः सम्यग्दृष्टिर्भूला जातसिध्यादृष्टिः, स जघन्येनान्तर्बुद्धेर्ष सम्यक्त्वात् प्रतिपत्तिसम्यक्त्व-
 बुद्धेर्षेण ॥ साम्प्रतमन्तरं प्रतिपादयति—‘णाणिस्स णं भंते !’ इत्यादि, ज्ञानिनो भवन्तः कालतः क्षेत्रतोऽपार्धं सुदुलपरा-
 भगवानाह—गौतम ! साधिकस्यापर्यवसितस्य नास्त्यन्तरं, अपर्यवसितस्येन सदा तत्रावापस्त्रियागात्, साधिकस्य सपर्यवसितस्य जघन्य-
 तोऽन्तर्बुद्धेर्ष, एतावता सिध्यादर्शनेनकालेन व्यवधानेन भूयोऽपि ज्ञानभावात्, उत्कर्षेण अनन्तं कालं, अनन्ता उत्साधिण्यवसाधिण्यः

९ प्रतिपत्तो
सर्वजीव
ज्ञानिस्थि-
त्यादिः
उद्देशः २
सू० २४६

कालतः क्षेत्रतोऽपार्द्धं पुद्गलपरावर्त्तं देशोनं, सम्यग्दृष्टेः सम्यक्त्वत्प्रतिपतितस्यैतावन्तं कालं मिथ्यात्वमनुभूय तदनन्तरमवश्यं सम्यक्त्वासादनात् । 'अण्णाणिस्स णं भंते !' इत्यादि प्रभसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! अनाद्यपर्यवसितस्य नास्त्यन्तरं, अपर्यवसितत्वादेव, अनादिसपर्यवसितस्यापि नास्त्यन्तरं अवाप्तकेवलज्ञानस्य प्रतिपाताभावात्, सादिसपर्यवसानस्य जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं, जघन्यस्य सम्यग्दर्शनकालस्यैतावन्मात्रत्वात्, उत्कर्षतः षट्षष्टिः सागरोपमाणि सातिरेकाणि, एतावतोऽपि कालाद्दूर्ज्जं सम्यग्दर्शनप्रतिपाते सत्यज्ञानभावात् । अल्पबहुत्वसूत्रं प्राग्वत् । प्रकारान्तरेण द्वैविध्यमाह—'अहवे'त्यादि, अथवा द्विविधाः सर्वजीवाः प्रह्लासास्तद्यथा—साकारोपयुक्ताश्च अनाकारोपयुक्ताश्च, सम्प्रति कायस्थितिमाह—'सागरोवउत्ता णं भंते !' इह छद्मस्था एव सर्वजीवा विवक्षिता न केवलिनोऽपि 'विचित्रत्वात् सूत्रगते'रिति द्वयानामपि कायस्थितावन्तरे च जघन्यत उत्कर्षतश्चान्तर्मुहूर्त्तं, अन्यथा केवलिनामुपयोगस्य साकारस्थानाकारस्य चैकसामयिकत्वात् कायस्थितावन्तरे चैकसामधिकोऽप्युच्येत । अल्पबहुत्वचिन्तायां सर्वस्तोका अनाकारोपयुक्ताः, अनाकारोपयोगस्य लोककालतया पृच्छासमये तेषां लोकानामेवावाप्यमानत्वात्, साकारोपयुक्ताः सङ्ख्येयगुणाः, अनाकारोपयोगाद्घातः साकारोपयोगाद्धायाः सङ्ख्येयगुणत्वात् ॥

अहवा दुविहा सब्वजीवा पणत्ता, तंजहा—आहारगा चेव अणाहारगा चेव ॥ आहारए णं भंते ! जाव केवचिरं होति ?, गोयमा ! आहारए दुविहे पणत्ते, तंजहा—छउमत्थआहारए य केवलिआहारए य, छउमत्थआहारए णं जाव केवचिरं होति ?, गोयमा ! जहणणेणं खुड्डुगं भवगगहणं दुसमज्जणं उक्को० असंखेज्जं कालं जाव काल० खेत्तओ, असंखेज्जतिभागं ।

केवलिआहारए णं जाव केवचिरं होइ?, गोयमा! जह० अंतोसु० उक्को० देसूणा पुव्वकोडी ॥
अणाहारए णं भंते! केवचिरं०?, गोयमा! अणाहारए दुविहे पणत्ते, तंजहा—छडमत्थअणा-
हारए य केवलिअणाहारए य, छडमत्थअणाहारए णं जाव केवचिरं होति?, गोयमा! जहणणेणं
एक्कं समयं उक्कसेणं दो समयया । केवलिअणाहारए दुविहे पणत्ते, तंजहा—सिद्धकेवलिअणा-
हारए य भवत्थकेवलिअणाहारए य ॥ सिद्धकेवलियणाहारए णं भंते! कालओ केवचिरं होति?,
सातिए अपज्जवसिए ॥ भवत्थकेवलियणाहारए णं भंते! कहविहे पणत्ते?, भवत्थकेवलिय०
दुविहे पणत्ते—सजोगिभवत्थकेवलिअणाहारए य अजोगिभवत्थकेवलिअणाहारए य । सजो-
गिभवत्थकेवलिअणाहारए णं भंते! कालओ केवचिरं?, अजहणमणुक्कोसेणं तिण्णि समयया ।
अजोगिभवत्थकेवलि० जह० अंतो० उक्को० अंतोसुद्धत्तं ॥ छडमत्थआहारगस्स केवतियं कालं
अंतरं?, गोयमा! जहणणेणं एक्कं समयं उक्को० दो समयया । केवलिआहारगस्स अंतरं अजहणण-
मणुक्कोसेणं तिण्णि समयया ॥ छडमत्थअणाहारगस्स अंतरं जहत्तेणं खुडुगाभवगगहणं दुसमज्जणं
उक्क० असंखेज्जं कालं जाव अंगुलस्स असंखेज्जतिभागं । सिद्धकेवलिअणाहारगस्स सातीयस्स
अपज्जवसियस्स णत्थि अंतरं ॥ सजोगिभवत्थकेवलिअणाहारगस्स जह० अंतो० उक्कोसेणवि, अ-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ ४४१ ॥

उत्कर्षतो द्वौ समयौ त्रिसामयिक्या एव विग्रहगतोर्बाहुल्येनाश्रयणात्, आह च चूर्णिकृत्—“यद्यपि भगवत्यां चतुःसामयिकोऽनाहारक उक्तस्तथाऽप्यत्र नाङ्गीक्रियते, कदाचित्कोऽसौ भावो येन, बाहुल्यमेवाङ्गीक्रियते, बाहुल्याच्च समयद्वयमेवे”ति । केवल्यनाहारकसूत्रं पाठसिद्धं, भगवानाह—गौतम ! केवल्यनाहारको द्विविधः प्रज्ञप्तस्तद्यथा—भवस्यकेवल्यनाहारकः सिद्धकेवल्यनाहारकः ॥ ‘सिद्धकेवल्यनाहारए णं भंते !’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! सादिकापर्यवसितः, सिद्धस्य साद्यपर्यवसिततयाऽनाहारकत्वस्यापि तद्विशिष्टस्य तथाभावात् ॥ ‘भवत्यथकेवल्यनाहारए णं भंते !’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! भवस्यकेवल्यनाहारको द्विविधः प्रज्ञप्तः—सयोगिभवस्यकेवल्यनाहारकोऽयोगिभवस्यकेवल्यनाहारकश्च, तत्रायोगिभवस्यकेवल्यनाहारकप्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! जघन्येनाप्यन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतोऽप्यन्तर्मुहूर्त्त, अयोगिलं नाम हि शैलेश्यवस्था तस्यां नियमादनाहारक औदारिकादिकाययोगाभावात्, शैलेश्यवस्था च जघन्यत उत्कर्षतश्चान्तर्मुहूर्त्त, नवरं जघन्यपदादुत्कृष्टमधिकमवसेयं अन्यथोभयपदोपन्यासायोगात् ॥ ‘सजोगिभवत्यथकेवल्यनाहारए णं भंते !’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! जघन्योत्कर्षेण त्रयः समयाः, ते चाष्टसामयिकिकेवल्यसमुद्घातावस्थायां तृतीयचतुर्थपञ्चमरूपाः तेषु केवलकामर्मणकाययोगाभावात्, उक्तञ्च—“कामर्मणशरीरयोगी चतुर्थके पञ्चमे तृतीये च । समयत्रयेऽपि तस्माद्भवत्यनाहारको नियमात् ॥ १ ॥” साम्प्रतमन्तरं चिन्तयन्नाह—“छउमत्थाहारयस्स णं भंते !” इत्यादि, छद्मस्थानाहारकस्य भदन्त ! अन्तरं कालतः कियच्चिरं भवति ?, भगवानाह—गौतम ! जघन्येनैकं समयमुत्कर्षतो द्वौ समयौ, यावानेव हि कालो जघन्यत उत्कर्षतश्च छद्मस्थानाहारकस्य तानानाहारकस्यान्तरकालः, स च कालो जघन्येनैकः समयः उत्कर्षतो बाहुल्यमङ्गीकृत्य व्यवस्थियमाणायां त्रिसामयिक्यां विमहगतौ द्वौ समयवित्याहारकस्या-

९ प्रतिपत्तौ
सर्वजीव-
आहारके-
तरस्थि-
त्यादि
उद्देशः २
सू० २४७

॥ ४४१

प्यन्तरं तावदिति । केवल्याहारकप्रसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! अजघन्योत्कर्षेण त्रयः समयाः, केवल्याहारको हि सयोगिभ-
 वस्यकेवली, तस्य चानाहारकत्वं त्रीनेव समयान् यथोक्तं प्रागित्यन्तरं केवल्याहारकस्य तावदिति ॥ सम्प्रत्यनाहारकस्यान्तरं चिचिन्त-
 यिषुः प्रथमतश्छद्मस्थानाहारकस्याह—‘छुडमत्थाणाहारयस्स णं भंते !’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! जघन्येन
 शुल्लकभवग्रहणं द्विसमयोर्न, उत्कर्षतोऽसङ्ख्येयं कालं यावदङ्गुलस्यासङ्ख्येयो भागः, यावानेव हि छद्मस्थाहारकस्य कालस्तावानेव छद्म-
 स्थानाहारकस्यान्तरं, छद्मस्थाहारकस्य च जघन्यतः कालोऽन्तर्मुहूर्तमुत्कर्षतोऽसङ्ख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः, क्षेत्रतोऽङ्गुल-
 स्थासङ्ख्येयो भागः, एतावन्तं कालं सततमविग्रहेणोत्पादसम्भवात्, ततश्छद्मस्थानाहारकस्य जघन्यत उत्कर्षतश्चैतावदन्तरमिति । अथ
 स्थाने २ शुल्लकभवग्रहणमित्युक्तं तत्र शुल्लकभवग्रहणमिति कः शब्दार्थः ?, उच्यते, कुल्लं लघु स्तोकमित्येकोऽर्थः शुल्लमेव कुल्लकं—एका-
 युक्तसंवेदनकालो भवस्तस्य ग्रहणं—संवन्धनं भवग्रहणं च कुल्लकभवग्रहणं, तच्चावलिकतात्त्रिन्यमानं षट्पञ्चाशद-
 धिकमावलिकाशतद्वयं, अथैकस्मिन् आनप्राणे कियन्ति कुल्लकभवग्रहणानि भवन्ति ?, उच्यते, किञ्चित्समधिकानि सप्तदश, कथमिति
 चेदुच्यते—इह मुहूर्तमध्ये सर्वसङ्ख्यया पञ्चषष्टिः सहस्राणि षट्त्रिंशानि षट्त्रिंशानि कुल्लकभवग्रहणानां भवन्ति, यत उक्तं चूर्णो—
 “पञ्चद्विसहस्राहं पंचेव सया हवंति छतीसा । सुङ्गुगभवगगणा हवंति अंतोमुहुत्तंमि ॥१॥” आनप्राणाश्च मुहूर्ते त्रीणि सहस्राणि सप्त
 शतानि त्रिसप्तत्यधिकानि, उक्तञ्च—“तिन्नि सहस्सा सत्त य सयाइं तेवत्तारिं च ऊसासा । एस मुहुत्तो भणियो सव्वेहिं अणंतना-
 णीहिं ॥ १ ॥” ततोऽत्र त्रैराशिककर्म्मोवतारः, यदि त्रिसप्तत्यधिकसप्तशतोत्तरैस्त्रिभिः सहस्रैरुच्छ्वासानां पञ्चषष्टिः सहस्राणि पञ्च
 शतानि षट्त्रिंशानि कुल्लकभवग्रहणानां भवन्ति तत एकेनोच्छ्वासेन किं लभामहे ?, राशित्रयस्यापना—३७७३।६५५३६।१। अत्रान्य-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ ४४२ ॥

राशिना एककलक्षणेन मध्यराशेर्गुणनाज्जातः स तावानेव, 'एकेन गुणितं तदेव भवती'ति न्यायात्, तत आद्येन राशिना भागहरणं, लब्धाः सप्तदश क्षुल्लकभवाः, शेषास्त्वंशास्तिष्ठन्ति तत्र त्रयोदश शतानि पञ्चनवत्यधिकानि, उक्तञ्च—“सत्तरस भवगहणा सुद्वानं भवन्ति आणुपाणुभि । तेरस चैव सयाइं पंचाणइ चैव अंसाणं ॥ १ ॥” अथैतावद्द्विरंशैः कियत्य आवलिका लभ्यन्ते?, उच्यते, स-मधिकचतुर्नवतिः, तथाहि—षट्पञ्चाशदधिकेन शतद्वयेनावलिकानां त्रयोदश शतानि पञ्चनवतानि गुण्यन्ते, जातानि त्रीणि लक्षानि सप्तपञ्चाशत्सहस्राणि शतमेकं विशत्याधिकं ३५७१२०, छेदराशिः स एव ३७७३, लब्धा चतुर्नवतिरावलिकाः, शेषास्त्वंशा आव-लिकायास्तिष्ठन्ति चतुर्विंशतिः शतानि अष्टपञ्चाशानि, छेदः स एव ३४२८, एवं यदा एकस्मिन्नानप्राणे आवलिकाः सङ्ख्यातुमिष्यन्ते तदा सप्तदश द्वाभ्यां षट्पञ्चाशदधिकाम्भ्यां शताभ्यां गुण्यन्ते, गुणयित्वा चोपरितनाश्चतुर्नवतिरावलिकाः प्रक्षिप्यन्ते, तत आवलि-कानां चतुश्चत्वारिंशत् शतानि षट्चत्वारिंशानि भवन्ति, उक्तञ्च—“एको उ आणुपाणू चोयालीसं सया उ छायाला । आवलियप-माणेणं अणंतनाणीहं निदिहो ॥ १ ॥” यदि पुनर्सुहृत्ते आवलिकाः सङ्ख्यातुमिष्यन्ते तत एतान्येव चतुश्चत्वारिंशच्छतानि त्रिसप्त-त्यधिकानि भवन्तीति सप्तत्रिंशशतैस्त्रिसप्तत्यधिकैर्गुण्यन्ते, जाता एका कोटी सप्तषष्टिः शतसहस्राणि चतुःसप्ततिः सहस्राणि सप्त-शतानि अष्टापञ्चाशदधिकानि १६७७४७५८, येऽपि चावलिकाया अंशाश्चतुर्विंशतिशतानि अष्टपञ्चाशदधिकानि २४५८ तेऽपि सुहृत्तगतोच्छ्वासराशिना ३७७३ गुण्यन्ते, अस्यैव छेदस्य ते अंशा इत्यावलिकानयनार्थं तेनैव भारो द्रियते, लब्धास्त्वावत्य एवावलि-काश्चतुर्विंशतिशतान्यष्टापञ्चाशानि २४५८, तानि मूलराशौ प्रक्षिप्यन्ते, जाता मूलराशिरैका कोटिः सप्तषष्टिर्लक्षाः सप्तसप्ततिः सह-स्राणि द्वे शते षोडशोत्तरे, एतावत्य आवलिका सुहृत्ते भवन्ति, यद्विवा सुहृत्तगतानां क्षुल्लकभवप्रहणानां पञ्चषष्टिः सहस्राणि पञ्च

९ प्रतिपत्तौ
-सर्वजीव
-क्षुल्लकभ-
-वप्ररूपणा
उद्वेसाः २
सू० २४७

॥ ४४२ ॥

शतानि पटत्रिंशानि एकभवप्रहणप्रमाणेन घटपञ्चाशेन शतद्वयेनावलिकानां गुण्यन्ते तथाऽपि तावत्य एवावलिका भवन्ति, उक्तञ्च—
 ‘एणा कोडी सत्तट्टि लक्ख सत्तत्तरी सहस्सा य । दो य सया सोलहिया-आवलियाओ सुहुत्तंमि ॥ १ ॥’ एवं च यदुच्यते ‘संखे-
 ज्ञाओ आवलियाओ एगे ऊसासनीसासे’ इत्यादि तदतीव समीचीनमिति कृतं प्रसङ्गेन, प्रकृतं प्रस्तुमः । तत्र सयोगिभवस्थकेवल्यना-
 हारकस्थान्तरमभिधित्सुराह—‘सजोगिभवत्थकेवलिअणाहारयस्स णं भंते!’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! जघन्ये
 नाप्यन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षेणाप्यन्तर्मुहूर्त्तं, समुद्घातप्रतिपत्तेरनन्तरमेवान्तर्मुहूर्त्तेन शैलेशीप्रतिपत्तिभावात्, नवरं जघन्यपदादुत्कृष्टपदं विशेषा
 धिकमवसातव्यं अन्यथोभयपदोपन्यासायोगात् । अयोगिभवस्थकेवल्यनाहारकसूत्रे नास्त्यन्तरं, अयोग्यवस्थार्थं सर्वस्याप्यनाहारकत्वात्
 एवं सिद्धस्यापि साद्यपर्यवसितस्यानाहारकस्थान्तरभावो भावनीयः ॥ साम्प्रतमेतेषामाहारकानाहारकाणामल्पबहुत्वमाह—‘एएरि
 णं भंते!’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! सर्वस्तोका अनाहारकाः, सिद्धविग्रहगत्यापन्नसमुद्घातगतसयोगिकेवल्ययो
 गिकेवल्यनामेवानाहारकत्वात्, तेभ्य आहारका असङ्ख्येयगुणाः, अथ सिद्धेभ्योऽनन्तगुणा वनस्पतिजीवास्ते च प्राय आहारका इत्य
 नन्तगुणाः कथं न भवन्ति ?, उच्यते, इह प्रतिनिगोदमसङ्ख्येयो भागः प्रतिसमर्थं सदा विग्रहगत्यापन्नो लभ्यते, विग्रहगत्यापन्ना अ
 नाहारकाः, ‘विग्रहगइमावन्ना केवल्लिणो समुहया अजोगी य । सिद्धा य अणाहारा सेसा आहारा जीवा ॥ १ ॥’ [विग्रहगत्या
 पन्नाः समुद्घताः अयोगिनश्च केवल्लिनः सिद्धाश्चानाहाराः शेषा आहारका जीवाः ॥ १ ॥] इतिवचनात् ततोऽसङ्ख्येयगुणा एवाह
 रका घटन्ते नानन्तगुणा इति ॥ प्रकारान्तरेण भूयो द्वैविध्यमाह—

अहवा इविहा सव्वजीवा पणत्ता, तंजहा—सभासगा अभासगा य ॥ सभासए णं भंते! स-

भासएत्तिकालओ केवचिरं होति?, गोयमा! जहण्णेणं एक्कं समयं उक्को० अंतोमुहुत्तं ॥ अभा-
सए णं भंते०!, गोयमा! अभासए इविहे पणत्ते—साइए वा अपज्जवसिए सातीए वा सप-
ज्जवसिए, तत्थ णं जे से साइए सपज्जवसिए से जह० अंतो० उक्को० अणंतं कालं अणंता उस्स-
प्पिणीओसप्पिणीओ वणस्सत्तिकालो ॥ भासगस्स णं भंते! केवतिकालं अंतरं होति?, जह०
अंतो० उक्को० अणंतं कालं वणस्सत्तिकालो ॥ अभासग० सातीयस्स अपज्जवसियस्स गत्थि अं-
तरं, सातीयसपज्जवसियस्स जहण्णेणं एक्कं समयं उक्को० अंतो० । अप्पाबहु० सव्वत्थोवा भासगा
अभासगा अणंतगुणा ॥ अहवा इविहा सव्वजीवा ससरीरी य असरीरी य असरीरी जहा
सिद्धा, थोवा असरीरी ससरीरी अणंतगुणा ॥ (सू० २४८)

‘अहवे’त्यादि, अथवा द्विविधा: सर्वजीवा: प्रज्ञास्तथा—भाषकाश्च अभाषकाश्च, भाषमाणा भाषका इतरेऽभाषका: ॥ सम्प्रति
कायस्थितिमाह—‘सभासए णं भंते’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम! जघन्येनैकं समयं भाषाद्रव्यग्रहणसमय एव मरण-
तोऽन्यतो वा कुतश्चित्कारणात्तद्व्यापारस्याप्युपरमात्, उत्कर्षेणान्तर्मुहूर्त्तं, तान्तं कालं निरन्तरं भाषाद्रव्यग्रहणनिसर्गसम्भवात्, तत ऊर्ध्व-
जीवस्वाभाव्याभियमत एवोपरमति ॥ अभाषकप्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम! अभाषको द्विविधः प्रज्ञास्तथा—सादिको वाऽ-
पर्यवसितः सिद्धः, सादिको वा सपर्यवसितः स च पृथिव्यादिः, तत्र योऽसौ सादिः सपर्यवसितः स जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं, भाषणाहु-
परम्यान्तर्मुहूर्त्तेन कस्यापि भूयोऽपि माषणप्रवृत्तेः, -पृथिव्यादिमवस्य वा जघन्यत एतावन्मात्रकालत्वात्, उत्कर्षतो वनस्पतिकालः;

स चानन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः क्षेत्रतोऽनन्ता लोका असङ्ख्येयाः पुद्गलपरावर्त्ताः ते च पुद्गलपरावर्त्ता आवलिकाया अस-
ङ्ख्येयो भागाः, यत्नान्तं कालं वनस्पतिव्वभाषकत्वात् ॥ साम्प्रतमन्तरं चिचिन्तयिषुराह—‘भासगस्त णं भंते!’ इत्यादि प्रभसूत्रं
सुगमं, भगवानाह—गौतम! जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतो वनस्पतिकालः, अभाषककालस्य भाषकान्तरत्वात् । अभाषकसूत्रे साद्यपर्यव-
सितस्य नास्त्यन्तरमपर्यवसितत्वात्, सादिसपर्यवसितस्य जघन्येनैकं समयमुत्कर्षतोऽन्तर्मुहूर्त्तं, भाषककालस्याभाषकान्तरत्वात्, तस्य
च जघन्यत उत्कर्षतश्चैतावन्मात्रत्वात्, अल्पबहुत्वसूत्रं प्रतीतम् ॥ ‘अहवे’त्यादि, सशरीराः—असिद्धा अशरीराः—सिद्धाः, ततः सर्वो-
प्यपि सशरीराशरीरसूत्राणि सिद्धासिद्धसूत्राणीव भावनीयानि ॥

अहवा दुविहा सव्वजीवा पणत्ता, तंजहा—चरिमा चेव अचरिमा चेव ॥ चरिमे णं भंते! चरि-
मेत्ति कालतो केवचिं हति?, गोयमा! चरिमे अणादीए सपज्जवसिए, अचरिमे दुविहे—अ-
णातीए वा अपज्जवसिए सातीए अपज्जवसिते, दोण्हं पि गत्थि अंतरं, अप्पाबहुं सव्वत्थोवा
अचरिमा चरिमा अणंतगुणा । [अहवा दुविहा सव्वजीवा सागारोवत्ता य अणागारोवत्ता
य, दोण्हं पि संचिट्ठणावि अंतरं पि जहं अंतो उं अंतो, अप्पाबहुं सव्वत्थोवा अणागारो-
वत्ता सागारोवत्ता असंखेज्जगुणा] सेत्तं दुविहा सव्वजीवा पणत्ता] ॥ (सू० २४९)

‘अहवे’त्यादि, चरमाः—चरमभवन्तो भव्यविशेषा ये सेत्थन्ति, तद्विपरीता अचरमाः—अभन्याः सिद्धाश्च । कायस्थितिसूत्रे च-
रमोऽनादिसपर्यवसितोऽन्यथा चरमत्वायोगात् । अचरमसूत्रेऽचरमो द्विविधः प्रज्ञप्तस्तद्यथा—अनादिको वाऽपर्यवसितः सादिको वाऽ-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ ४४४ ॥

पर्यवसितः, तत्रानाद्यपर्यवसितोऽभव्यः साद्यपर्यवसितः सिद्धः ॥ साम्प्रतमन्तरमाह—‘चरिमस्स णं भंते!’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम! अनादिकस्य सपर्यवसितस्य नास्त्यन्तरं, चरमत्वापगमे सति पुनश्चरमत्वायोगात्, अचरमस्याप्यनाद्यपर्यवसितस्य साद्यपर्यवसितस्य वा नास्त्यन्तरं अविद्यमानचरमत्वात् । अल्पबहुले सर्वलोका अचरमाः, अभव्यानां सिद्धानामेव चाचरमत्वात्, चरमा अनन्तगुणाः, सामान्यभव्यापेक्षमेतत्, अन्यथाऽनन्तगुणत्वायोगात्, आह च मूलटीकाकारः—“चरमा अनन्तगुणाः, सर्वजीवाः, अत्र क्वचिद्विधवक्तव्यतासद्गुणिकाया—“सिद्धसद्गुणिकाया—“सत्तं दुविहा’ ते एते द्विविधाः य चरमो य ॥ १ ॥” सम्प्रति त्रिविधवक्तव्यतामाह—

तत्थ णं जे ते एवमाहंसु तिविहा सब्वजीवा पणत्ता ते एवमाहंसु, तंजहा—सम्मदिद्धी मिच्छादिद्धी सम्मामिच्छादिद्धी ॥ सम्मदिद्धी णं भंते! कालओ केवचिरं होति?, गोयमा! सम्मसातीए सप्लवसिते से जह० अंतो० उक्क० अवाट्ठिं सागरोवमाहं सातिरेगाहं, मिच्छादिद्धी तिविहे साहए वा सप्लवसिते से जह० अंतो० उक्क० अवाट्ठिं सागरोवमाहं सातिरेगाहं, तत्थ जे ते ते सातीए सप्लवसिए अणातीए वा सप्लवसिते अणातीए वा सप्लवसिते, तत्थ जे सम्मामिच्छादिद्धी जह० अंतो० उक्क० अंतो० अणंतं कालं जाव अबहुं पोगलपरियहं देखुणं

९ प्रतिपत्तौ
सर्वजीव
चरमेतर०
सम्यग्दृ-
ष्ट्यादि
उद्देशः २
सू० २४८-
२४९

॥ ४४४ ॥

सियस्स नत्थि अंतरं, सातीयस्स सपल्लवसियस्स जहं अंतो० उक्को० अणंतं कालं जाव अवहं
 पोगलपरियदं, मिच्छादिद्विस्स अणादीयस्स अपल्लवसियस्स णत्थि अंतरं, अणातीयस्स स-
 पल्लवसियस्स नत्थि अंतरं, साइयस्स सपल्लवसियस्स जहं अंतो० उक्को० छावट्ठि सागरो-
 वमाहं सातिरेगाहं, सम्मामिच्छादिद्विस्स जहं अंतो० उक्को० अणंतं कालं जाव अवहं पोगल-
 परियदं देसूणं । अप्पाबहुं सवत्थोवा सम्मामिच्छादिद्वी अणंतगुणा मिच्छादिद्वी
 अणंतगुणा ॥ (सू० २५०)

‘तत्थ णं जे ते’ इत्यादि, तत्र ये ते एवमुक्तवन्त्रिविधाः सर्वजीवाः प्रज्ञास्ते एवमुक्तवन्तस्तद्यथा—सम्यग्दृष्टयो मिथ्यादृष्टयः
 सम्यग्मिथ्यादृष्टयश्च, अभीपां शब्दार्थभावना प्राग्वात् ॥ सम्प्रति कायस्थितिमाह—‘सम्मदिद्वी णं भंते !’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं,
 भगवानाह—गौतम ! सम्यग्दृष्टिर्द्विविधः प्रज्ञप्तस्तद्यथा—सादिको वाऽपर्यवसितः क्षायिकसम्यग्दृष्टिः, सादिको वा सपर्यवसितः क्षायो-
 पशमिकादिसम्यग्दर्शनी, तत्र योऽसौ सादिसपर्यवसितः स जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं, कर्मपरिणामस्य विचित्रत्वेनैतावतः कालादूर्ध्वं पुन-
 र्मिथ्याल्लगमनात्, उत्कर्षतः पदृषष्टिः सागरोपमाणि, तत ऊर्ध्वं नियमतः क्षायोपशमिकसम्यग्दर्शनापगमात् । मिथ्यादृष्टिप्रश्नसूत्रं
 सुगमं, भगवानाह—गौतम ! मिथ्यादृष्टिर्द्विविधः प्रज्ञप्तस्तद्यथा—अनाद्यपर्यवसितः अनादिसपर्यवसितः सादिसपर्यवसितश्च, तत्र यो-
 ऽसौ सादिसपर्यवसितः स जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं, तावता कालेन पुनः कस्यापि सम्यग्दर्शनलाभात्, उत्कर्षतोऽनन्तं कालं, अनन्ता उत्स-
 र्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः, क्षेत्रतोऽपार्द्धे पुद्गलपरावर्त्तं देशोर्नं, पूर्वप्रतिपन्नसम्यक्त्वस्यैतावतः कालादूर्ध्वं पुनरवश्यं सम्यग्दर्शनलाभात्,

२. प्रतिपत्तौ
सर्वजीव
चरमेतरं
सम्यग्दृ-
ष्ट्यादि
उद्देशः २
सू० २५०
२५१

॥ ४४५ ॥

पूर्वसम्यक्त्वभावेन संसारस्य परिप्तीकरणत् । सम्यग्मिथ्यादृष्टिसूत्रे जघन्यतोऽप्यन्तर्मुहूर्त्तैस्तुत्कर्षतोऽप्यन्तर्मुहूर्त्तैः, सम्यग्मिथ्यादर्शन-
कालस्य स्वभावत एवैतावन्मात्रत्वात्, नवरं जघन्यपदादुष्कृष्टपदमधिकमवसातव्यम् ॥ साम्प्रतमन्तरमाह—‘सम्मदिद्विस्स णं भंते!’
इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम! साद्यपर्यवसितस्य नास्त्यन्तरमपर्यवसितत्वात्, सादिसपर्यवसितस्य जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तैः
सम्यक्त्वात् प्रतिपत्यान्तर्मुहूर्त्तैर्न भूयः कस्यापि सम्यक्त्वप्रतिपत्तेः, उत्कर्षतोऽनन्तं कालं यावदपार्द्धं पुद्गलपरावर्तम् । मिथ्यादृष्टिसूत्रे-
ऽनाद्यपर्यवसितस्य नास्त्यन्तरमपरित्यागात्, अनादिसपर्यवसितस्यापि नास्त्यन्तरं, अन्यथाऽनादित्वायोगात्, सादिसपर्यवसितस्य ज-
घन्येनान्तर्मुहूर्त्तैस्तुत्कर्षतः षट्षष्टिः सागरोपमाणि सातिरेकाणि, सम्यग्दर्शनकाल एव हि मिथ्यादर्शनस्य प्रायोऽन्तरं, सम्यग्दर्शन-
कालश्च जघन्यत उत्कर्षतश्चैतावानिति । सम्यग्मिथ्यादृष्टिसूत्रे जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तैः, सम्यग्मिथ्यादर्शनात् प्रतिपत्यान्तर्मुहूर्त्तैर्न भूयः
कस्यापि सम्यग्मिथ्यादर्शनभावात्, उत्कर्षतोऽनन्तं कालं यावदपार्द्धं पुद्गलपरावर्तं देशोर्न, यदि सम्यग्मिथ्यादर्शनात् प्रतिपतितस्य भूयः
सम्यग्मिथ्यादर्शनलाभस्त एतावता कालेन नियमेन अन्यथा तु मुक्तिः । अल्पबहुत्वचिन्तायां सर्वस्तोका. सम्यग्मिथ्यादृष्टयः, तत्परि-
णामस्य स्तोककालतया पृच्छासमये तेषां स्तोकानामवाप्यमानत्वात्, सम्यग्दृष्टयोऽनन्तगुणाः सिद्धानामनन्तत्वात्, तेभ्यो मिथ्यादृष्ट-
योऽनन्तगुणाः, वनस्पतीनां सिद्धेभ्योऽप्यनन्तत्वात् तेषां च मिथ्यादृष्टित्वात् ॥

अहवा तिविहा सर्वजीवा पणत्ता—परित्ता अपरित्ता नोपरित्तानोअपरित्ता । परिस्ते णं
भंते! कालतो केवचिरं होति?, परिस्ते इविहे पणत्ते—कायपरित्ते य संसारपरित्ते य । कायप-
रित्ते णं भंते! जहं अंतोसुं उक्को अंसेखेज्जं कालं जाव अंसेखेज्जा लोगा । संसारपरित्ते णं

श्रीजीवा-
जीवाभि०
सलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ ४४५ ॥

भंते ! संसारपरित्तेत्ति कालओ केवचिरं होति ? जहं अंतो० उक्को० अणंतं कालं जाव अबहं पोगलपरियदं देसूणं । अपरित्ते णं भंते !०, अपरित्ते दुविहे पणत्ते, कायअपरित्ते य संसारअपरित्ते य, कायअपरित्ते णं जहं अंतो० उक्को० अणंतं कालं, वणस्सतिकालो, संसारापरित्ते दुविहे पणत्ते-अणादीए वा अपज्जवसिते अणादीए वा सपज्जवसिते, गोपरित्तेणोअपरित्ते सातीए अपज्जवसिते । कायपरित्त्तस्स जहं अंतरं अंतो० उक्को० वणस्सतिकालो, संसारपरित्त्तस्स णत्थि अंतरं, कायापरित्त्तस्स जहं अंतो० उक्को० असंखिज्जं कालं पुढविकालो । संसारापरित्त्तस्स अणाइयस्स अपज्जवसियस्स नत्थि अंतरं, अणाइयस्स सपज्जवसियस्स नत्थि अंतरं, गोपरीत्तनोअपरित्त्तस्सवि णत्थि अंतरं । अप्पाबहुं सवत्थोवा परित्ता णोपरित्तानोअपरित्ता अनंतगुणा अपरित्ता अनंतगुणा (सू० २५१)

‘अहवे’त्यादि, अथवा सर्वजीवास्त्रिविधाः प्रज्ञास्तद्यथा-परीत्ता अपरीत्ता नोपरित्तानोअपरीत्ताश्च ॥ सम्प्रति कायस्थितिचिन्ता-परीत्तविषयं प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह-गौतम ! परीत्तो द्विविधः प्रज्ञस्तद्यथा-कायपरीत्तः संसारपरीत्तश्च, कायपरीत्तो नाम प्रत्येकशरीरी, संसारपरीत्तोऽपाद्धेपुद्गलपरावर्त्तान्तःसंसारः, तत्र कायपरीत्तविषयं प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह-गौतम ! जघन्येनान्तमुद्दृत्तं, स च साधारणेभ्यः परीत्तेष्वन्तमुद्दृत्तं स्थित्वा पुनः साधारणेषु गच्छतो वेदितव्यः, उत्कर्षतोऽसङ्ख्येयं कालं, असङ्ख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः, क्षेत्रतोऽसङ्ख्येया लोकाः, तथा चाह-पृथिवीकालः, किमुक्तं भवति ?-पृथिव्यादिप्रत्येकशरीरकालः, तत

ऊर्ध्वं नियमतः संसारिणः साधारणभावात् ॥ संसारपरीत्तविषयं प्रश्नसूत्रं पाठसिद्धं, भगवानाह-गौतम ! जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं, ताव-
ता कालेनान्तकृत्केवलत्वेन सिद्धिगमनात्, उत्कर्षेणानन्तं कालं, अनन्ता उत्सर्षिण्यवसर्षिण्यः कालतः, क्षेत्रतो देशेनमपार्द्धं पुद्गलपरा-
वर्त्तं यावत्, तत ऊर्ध्वं नियमतः सिद्धिगमनाद्, अन्यथा संसारपरीत्तत्वायोगात् ॥ 'अपरीत्ते णं भंते !' इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं,
भगवानाह-गौतम ! अपरीत्तो द्विविधः प्रज्ञप्तस्तद्यथा-कायापरीत्तः संसारापरीत्तश्च, कायापरीत्तः-साधारणः, संसारापरीत्तः-कृष्ण-
पाक्षिकः, तत्र कायापरीत्तविषयं प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह-गौतम ! जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं, तत ऊर्ध्वं कस्यापि प्रत्येकशरीरेषु गमनात्,
उत्कर्षतोऽनन्तं कालं, स च वनस्पतिकालः, अनन्ता उत्सर्षिण्यवसर्षिण्यः कालतः, क्षेत्रतोऽनन्ता लोका असह्येयाः पुद्गलपरावर्त्तोः,
ते च पुद्गलपरावर्त्तो आवलिकाया असह्येयो भागः । संसारापरीत्तप्रश्नसूत्रं प्रतीतं, भगवानाह-गौतम ! संसारापरीत्तो द्विविधः प्र-
ज्ञप्तस्तद्यथा-अनादिकोऽपर्यवसितो, यो न जातुचिदपि सिद्धिं गन्ता, अनादिको वा सपर्यवसितो भव्यविशेषः । नोपरीत्तनोअप-
रीत्तविषयं प्रश्नसूत्रं प्रतीतं, नोपरीत्तनोअपरीत्तो हि सिद्धः, स च साद्यपर्यवसित एव प्रतिपाताभावात् ॥ साम्प्रतमन्तरमाह-
'कायापरीत्तस्स ण'मित्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह-गौतम ! जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं, साधारणेष्वन्तर्मुहूर्त्तं स्थित्वा भूयः प्रत्येकशरी-
रेष्वगमनात्, उत्कर्षतोऽनन्तं कालं, स चानन्तः कालः प्रागुक्तस्वरूपो वनस्पतिकालः, तावन्तं कालं साधारणेष्ववस्थानात् ॥ संसार-
परीत्तविषयं प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह-गौतम ! नास्त्यन्तरं, संसारपरीत्तत्वापगमे पुनः संसारपरीत्तत्वाभावात्, मुक्तस्य प्रतिपाता-
सम्भवात् । कायापरीत्तसूत्रे जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं, प्रत्येकशरीरेष्वन्तर्मुहूर्त्तं स्थित्वा भूयः कायापरीत्तेषु कस्याप्यागमनसम्भवात्, उत्क-
र्षतोऽसह्येयं कालं यावद्, असह्येया उत्सर्षिण्यवसर्षिण्यः कालतः, क्षेत्रतोऽसह्येया लोकाः, पृथिव्यादिप्रत्येकशरीरभवभ्रमणकाल-

स्योत्कर्षतोऽप्येतावन्मात्रत्वात्, तथा चाह—पृथिवीकालः पृथिव्यादिप्रत्येकशरीरकाल इत्यर्थः । संसारापरीत्तसूत्रेऽनाद्यपर्यवसितस्य नास्त्यन्तरमपर्यवसितत्वात्, अनादिसपर्यवसितस्य नास्त्यन्तरं, संसारापरीतत्वापगमे पुनः संसारापरीतत्वस्यासम्भवात्, नोपरीत्तनो-
 अपरीतस्यापि साद्यपर्यवसितस्य नास्त्यन्तरमपर्यवसितत्वात् । अल्पबहुत्वचिन्तायां सर्वस्लोकाः परीत्ताः, कायपरीत्तानां संसारपरीत्तानां चाल्पत्वात्, नोपरीत्तानोअपरीत्ता अनन्तगुणाः सिद्धानामनन्तत्वात्, अपरीत्ता अनन्तगुणाः, कृष्णपाक्षिकाणामतिप्रभूतत्वात् ॥

अहवा तिविहा सव्वजीवा पं० तं०—पञ्चत्तगा अपञ्चत्तगानोअपञ्चत्तगा, पञ्चत्तके णं भंते !०, जह० अंतो० उक्को० सागरोवमसतपुहुत्तं साइरेगं । अपञ्चत्तगे णं भंते !, जह० अंतो० उक्को० अंतो० नोपञ्चत्तगोअपञ्चत्तए सातीए अपञ्चवसिते । पञ्चत्तगस्स अंतरं जह० अंतो० उक्को० अंतो०, अपञ्चत्तगस्स जह० अंतो० उक्को० सागरोवमसयपुहुत्तं साइरेगं, तइयस्स णत्थि अंतरं । अप्पावहु० सव्वत्थोवा नोपञ्चत्तगानोअपञ्चत्तगा अपञ्चत्तगा अणंतगुणा पञ्चत्तगा संखिञ्चगुणा (सू० २५२)

‘अहवे’त्यादि, अथवा प्रकारान्तरेण सर्वजीवास्त्रिविधाः ग्रहमास्तद्यथा—पर्याप्तका अपर्याप्तका नोपर्याप्तकानोअपर्याप्तकाश्च, तत्र पर्याप्तककायस्थितिचिन्तायां जघन्येनान्तमुहूर्त्तं, अपर्याप्तकेभ्यः पर्याप्तिसृष्टयान्तमुहूर्त्तत्परतोऽपर्याप्तकेषु भूयोऽपि गमनात्, उत्कर्षतः सागरोपमशतपृथक्त्वं सातिरेकं, तत ऊर्ध्वं नियमतोऽपर्याप्तकभावात्, लब्धपेक्षं चेदं सूत्रं, तेनापान्तराले उपपातापर्याप्तकत्वेऽपि न काश्चिद्दोषः । अपर्याप्तकसूत्रे जघन्यतोऽप्यन्तमुहूर्त्तमुत्कर्षतोऽप्यन्तमुहूर्त्तं, अपर्याप्तलब्धेर्जघन्यत उत्कर्षतश्चैतावन्मात्रकालत्वात्, नवरं

जघन्यपदादुल्लुष्टपदमधिकमवसातव्यं, अन्यथोभयपदोपन्यासायोगात्, उभयप्रतिषेधवर्त्ती सिद्धः, स च साद्यपर्यवसितः । अन्तर-
चिन्तायां पर्याप्तकस्य जघन्यत उत्कर्षतश्चान्तमुहूर्त्तमन्तरं, अपर्याप्तकाल एव हि पर्याप्तकालश्च जघन्यत उत्कर्ष-
तश्चान्तमुहूर्त्तं, अपर्याप्तकस्य जघन्यतोऽन्तमुहूर्त्तमुत्कर्षतः सागरोपमंशतपृथक्त्वं सातिरेकं, पर्याप्तककालस्य जघन्यत उत्कर्षतश्चैताव-
त्प्रमाणत्वात्, नोपर्याप्तनोअपर्याप्तकस्य नास्त्यन्तरमपर्यवसितत्वात् ॥ अल्पबहुत्वचिन्तायां सर्वस्तोका नोपर्याप्तकनोअपर्याप्तकाः, सि-
द्धानां शेषजीवापेक्षयाऽल्पत्वात्, अपर्याप्तका अतन्तगुणाः, निगोदजीवानामपर्याप्तानामनन्तानन्तानां सदा लभ्यमानत्वात्, तेभ्यः प-
र्याप्तकाः सङ्ख्येयगुणाः, सूक्ष्मेष्वोघतोऽपर्याप्तकेभ्यः पर्याप्तकानां सङ्ख्येयगुणतयाऽवाप्यमानत्वात् ॥

अहवा त्तिविहा सव्वजीवा पं० तं०—सुहुमा बायरा नोसुहुमानोबायरा, सुहुमे णं भंते! सु-
हुमेत्ति कालओ केवंचिरं०?, जहण्णेणं अंतोसुहुत्तं उक्कोसे० असंखिज्जं कालं पुढविकालो, बा-
खेत्तओ अंगुलस्स असंखिज्जइभागो, नोसुहुमनोबायरए साहए अपज्जवसिए, सुहुमस्स
अंतरं बायरकालो, बायरस्स अंतरं सुहुमकालो, तइयस्स नोसुहुमणोबायरस्स अंतरं नत्थि ।
(सू० २५३)

‘अहवे’त्यादि, अथवा प्रकारान्तरेण सर्वजीवास्त्रिविधाः प्रकृतास्तथा—सूक्ष्मा बादराः नोसूक्ष्मानोबादराः । कायस्थितिचिन्तायां

सूक्ष्मस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं, तत ऊर्ध्वं भूयोऽपि बादरेषु कस्याप्यागमनात्, उत्कर्षतोऽसङ्ख्येयं कालं, असङ्ख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः क्षेत्रतोऽसङ्ख्येया लोकाः; बादरस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं, तदनन्तरं कस्यचिद् भूयोऽपि सूक्ष्मेषु गमनात्, उत्कर्षतोऽसङ्ख्येयं कालं, असङ्ख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः क्षेत्रतोऽङ्गुलस्यासङ्ख्येयो भागः; एतावतः कालादूर्ध्वं नियोगतः संसारिणः सूक्ष्मेषु गमनात्, उभयप्रतिपेधवर्त्ती सिद्धः स च साद्यपर्यवसितः ॥ अन्तरचिन्तायां सूक्ष्मस्यान्तरं जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं उत्कर्षतोऽसङ्ख्येयं कालमसङ्ख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः क्षेत्रतोऽङ्गुलस्यासङ्ख्येयो भागः; बादरकालस्य जघन्यत उत्कर्षतश्चैतावत्प्रमाणत्वात् । बादरस्यान्तरं जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं उत्कर्षतोऽसङ्ख्येयं कालं, असङ्ख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः क्षेत्रतोऽसङ्ख्येया लोकाः; सूक्ष्मस्य जघन्यत उत्कर्षतश्चैतावत्कालप्रमाणत्वात्, नोसूक्ष्मनोवाद्दरस्य साद्यपर्यवसितस्य, हेतौ षष्ठी, 'निमित्तकारणहेतुषु सर्वासां विभक्तीनां प्रायो दर्शन'मिति न्यायात्, ततोऽयमर्थः—साद्यपर्यवसितत्वान्नास्त्यन्तरमन्यथाऽपर्यवसितत्वायोगात् । अल्पबहुत्वचिन्तायां सर्वस्तोका नोसूक्ष्मानोवादराः; सिद्धानामरूपत्वात्, तेभ्यो बादरा अनन्तगुणाः; बादरनिगोदजीवानां सिद्धेभ्योऽप्यनन्तत्वात्, तेभ्यः सूक्ष्मा असङ्ख्येयगुणाः; बादरनिगोदेभ्यः सूक्ष्मनिगोदानामसङ्ख्यातगुणत्वात् ॥

अहवा तिविहा सव्वजीव्वा पणत्ता, तंजहा—सण्णी असण्णी नोसण्णीनोअसण्णी, सन्नी भंते ! कालथो०?, जह० अंतो० उक्को० सागरोवमसतपुहुत्तं सातिरेगं, असण्णी जह० अंतो० उक्को० वणस्सतिकालो, नोसण्णीनोअसण्णी साइए अपज्जवसिते । सण्णिस्स अंतरं जह० अंतो० उक्को० वणस्सतिकालो, असण्णिस्स अंतरं जह० अंतो० उक्को० सागरोवमसयपुहुत्तं सातिरेगं,

तंतियस्स णत्थि अंतरं । अप्पाबहू० सब्वत्थोवा सण्णी नोसन्नीनोअसण्णी अणंतगुणा असण्णी अणंतगुणा ॥ (सू० २५४)

‘अहवा तिविहा’ इत्यादि, ‘अथवा’ प्रकारान्तरेण त्रिप्रकाराः सर्वजीवाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—सञ्चिनोऽसञ्चिनो नोसञ्चिनोऽसञ्चिनश्च, तत्र सञ्चिनः—समनस्काः असञ्चिनः—अमनस्काः उभयप्रतिषेधवर्तिनः सिद्धाः । कायस्थितिचिन्तायां सञ्चिनो जघन्येना-
न्तर्मुहूर्त्तं, तत ऊर्ध्वं भूयोऽपि कस्याचिद् सञ्चिबु गमनात्, उत्कर्षतः सागरोपमशतपृथक्त्वं सातिरेकं, तत ऊर्ध्वमवश्यं संसारिणः सतोऽ-
सञ्चिबु गमनात्, असञ्चिनो जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं, तत ऊर्ध्वं कस्यापि पुनरपि सञ्चिबु गमनात्, उत्कर्षतोऽनन्तं कालं, स चा-
नन्तः कालो वनस्पतिकालः; स चैवं—अनन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः, क्षेत्रतोऽनन्ता लोकाः; असङ्ख्येयाः पुद्गलपरावर्त्ताः; ते च
पुद्गलपरावर्त्ता आवलिकाया असङ्ख्येयो भागः; उभयप्रतिषेधवर्त्ती सिद्धः; स च साद्यपर्यवसितः । अन्तरचिन्तायां सञ्चिनोऽन्तरं
जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं उत्कर्षतोऽनन्तं कालं, स चानन्तकालो वनस्पतिकालः; असञ्चिकालस्य जघन्यत उत्कर्षतश्चैतावत्प्रमाणत्वात्, अ-
सञ्चिनोऽन्तरं जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतः सागरोपमशतपृथक्त्वं, सञ्चिकालस्य जघन्यत उत्कर्षतश्चैतावत्प्रमाणत्वात्, अ-
नोअसञ्चिनः साद्यपर्यवसितस्य नास्त्यन्तरमपर्यवसितत्वात् । अल्पबहुत्वचिन्तायां सर्वस्तोकाः सञ्चिनो, देवनारकगर्भव्युत्क्रान्तिकति-
र्थमनुष्याणामेव सञ्चितात्, तेभ्य उभयप्रतिषेधवर्त्तिनोऽनन्तगुणाः; वनस्पतिवर्जशेषजीवेभ्यः सिद्धानामनन्तगुणात्, तेभ्योऽसंज्ञि-
नोऽनन्तगुणाः वनस्पतीनां सिद्धेभ्योऽयनन्तगुणात् ॥

अहवा तिविहा सब्वजीवा पणत्ता, तंजहा—भवसिद्धिया अभवसिद्धिया नोभवसिद्धिया-

नोअभवसिद्धिया, अणाइया सपज्जवसिया भवसिद्धिया, अणाइया अपज्जवसिया अभवसिद्धिया, साई अपज्जवसिया नोभवसिद्धियानोअभवसिद्धिया । तिण्हंपि नत्थि अंतरं । अप्पाबहुं सव्वत्थोवा अभवसिद्धिया णोभवसिद्धीयानोअभवसिद्धीया अनंतगुणा भवसिद्धिया अणंतगुणा । (सू० २५५) अहवा त्तिविहा सव्वं तंजहा—तसा थावरा नोतसानोथावरा, तसस्स णं भंते ! कालओं?, जहं अंतो० उक्खो० दो सागरोवमसहस्साई साइरेगाई, थावरस्स संचिट्टणा वणस्सत्तिकालो, णोतसानोथावरा साती अपज्जवसिया । तसस्स अंतरं वणस्सत्तिकालो, थावरस्स अंतरं दो सागरोवमसहस्साई साइरेगाई, णोतसथावरस्स णत्थि अंतरं । अप्पाबहुं सव्वत्थोवा तसा नोतसानोथावरा अणंतगुणा थावरा अणंतगुणा । से तं त्तिविधा सव्वजीवा पणत्ता (सू० २५६)

‘अहवे’त्यादि, अथवा—प्रकारान्तरेण त्रिविधाः सर्वजीवाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—‘भवसिद्धिकाः’ भवे सिद्धिर्घेषां ते भवसिद्धिका भव्या इत्यर्थः; अभवसिद्धिका—अभव्याः; नोभवसिद्धिकानोअभवसिद्धिकाः सिद्धाः; सिद्धानां संसारातीततया भवसिद्धिकत्वाभवसिद्धिकत्वविशेषणरहितत्वात् । कायस्थितिचिन्तायां भवसिद्धिकोऽनादिसपर्यवसितोऽन्यथा भवसिद्धिकत्वायोगात्, अभवसिद्धिकोऽनाद्यपर्यवसितः; अभवसिद्धिकत्वादेवान्यथा तद्भावायोगात्, नोभवसिद्धिकोअभवसिद्धिकः साद्यपर्यवसितः; सिद्धस्य संसारक्षयात्प्रादुर्भूतस्य प्रतिपातासम्भवात् । अन्तरचिन्तायां भवसिद्धिकस्थानादिसपर्यवसितस्य नास्स्यन्तरं, भवसिद्धिकत्वापगमे पुनर्भवसिद्धिकत्वा-

योगात्, अभवसिद्धिकस्य नास्त्यन्तरमपर्यवसिततया सदा तद्भावापरियागात्, नोभवसिद्धिकेनोअभवसिद्धिकस्यापि साद्यपर्यवसितस्य नास्त्यन्तरमपर्यवसितत्वात् । अरूपबहुत्वचिन्तायां सर्वस्तोका अभवसिद्धिकाः, अभव्यानां जघन्ययुक्तान्तकतुल्यत्वात्, नोभवसिद्धिकानोअभवसिद्धिका अनन्तगुणाः, सिद्धानामभवेभ्योऽनन्तगुणत्वात्, तेभ्यो भवसिद्धिका अनन्तगुणाः, भव्यराशेः सिद्धेभ्योऽप्यनन्तगुणत्वात् । उपसंहारमाह—‘सेतं तिविहा सर्वजीवा पन्नता’ ॥ तदेवं त्रिविधसर्वजीवप्रतिपत्तिरुक्ता, सम्प्रति चतुर्विधसर्वजीवप्रतिपत्तिमभित्सुराह—

तत्थ जे ते एवमाहंसु—चउव्विहा सब्वजीवा पणत्ता ते एवमाहंसु तं०—मणजोगी वइजोगी कायजोगी अजोगी । मणजोगी णं भंते ! जह० एकं समयं उक्को० अंतोसु०, एवं वइजोगीवि, कायजोगी जह० अंतो० उक्को० वणस्सतिकालो, अजोगी सातीए अपज्जवसिए । मणजोगिस्स अंतरं जहण्णेणं अंतोसुहुत्तं उक्को० वणस्सइकालो, एवं वइजोगिस्स जह० एकं समयं उक्को० अंतो०, अयोगिस्स णत्थि अंतरं । अप्पाबहु० सब्वत्थोवा मणजोगी वइजोगी संखिज्जगुणा अजोगा अणंतगुणा कायजोगी अणंतगुणा ॥ (सू० २५७)

‘तत्थ जे ते एव’मित्यादि, तत्र ये ते एवमुक्तवन्तश्चतुर्विधाः सर्वजीवाः प्रज्ञप्तास्त एवमुक्तवन्तस्तद्यथा—मनोयोगिनो वाग्योगिनः काययोगिनोऽयोगिनश्चेति, तत्र कायस्थितिचिन्तायां मनोयोगी जघन्यत एकं समयं, विशिष्टमनोयोग्यपुद्गलप्रहणापेक्षमेतत्सूत्रं, ततो द्वितीये समये मरणेनोपरमतो माषकवदेकसमयता प्रतिपत्तव्या, उत्कर्षतोऽन्तर्मुहूर्ते, तथा च जीवस्वभावतया नियमत उपरस्मात्

भाषकवत्, मनोयोगरहितवार्योगवानेव वार्योगी द्वीन्द्रियादिः, जघन्यत एकं समयमुत्कर्षतोऽन्तर्मुहूर्त्तं, एतदपि सूत्रं विशिष्टवाग्-
 द्रव्यग्रहणापेक्षमवसातव्यं, काययोगी वार्योगमनोयोगविकल एकेन्द्रियादिः, जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं, द्वीन्द्रियादिभ्य उद्भृत्य पृथिव्यादिष्व-
 न्तर्मुहूर्त्तं स्थित्वा भूयः कस्यापि द्वीन्द्रियादिषु गमनात्, उत्कर्षतः प्रागुक्तस्वरूपो वनस्पतिकालः, अयोगी सिद्धः, स च साद्यपर्यव-
 सितः । अन्तरचिन्तायां मनोयोगिनोऽन्तरं जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं, तत ऊर्ध्वं भूयो विशिष्टमनोयोग्यपुद्गलग्रहणसम्भवात्, उत्कर्षतो वन-
 स्पतिकालः, तावन्तं कालं स्थित्वा भूयो मनोयोगिष्वगमनसम्भवात्, एवं वार्योगिनोऽपि जघन्यत उत्कर्षतश्चान्तरं भावनीयं, औदा-
 रिककाययोगिनो जघन्यत एकं समयं, औदारिकलक्षणं कायमपेक्ष्यैतत्सूत्रं, यतो द्विसामायिक्यामपान्तरालगतावेकः समयोऽन्तरं,
 उत्कर्षतोऽन्तर्मुहूर्त्तं, इदं हि सूत्रं परिपूर्णौदारिकशरीरपर्याप्तिपरिसमाप्त्यपेक्षं, तत्र विग्रहसमयादारभ्य यावदौदारिकशरीरपर्याप्तिपरि-
 समाप्तिस्तावदन्तर्मुहूर्त्तं, तत उक्तमुत्कर्षतोऽन्तर्मुहूर्त्तं, न चैतत्स्वमनीषिकाविजृम्भितं, यत आह चूर्णिकृत—‘कायजोगिस्स जह०
 एकं समयं, कंहं?, एकसामायिकविग्रहगतस्य, उक्कोसं अंतरं अंतोमुहुत्तं, विग्रहसमयादारभ्य औदारिकशरीरपर्याप्तकस्य यावदेवमन्त-
 र्मुहूर्त्तं द्रष्टव्य”मिति, सूत्राणि ह्यसूनि विचित्राभिप्रायतया दुर्लक्ष्याणीति सम्यक्संप्रदायादवसातव्यानि, सम्प्रदायश्च यथोक्तस्वरूप
 इति न काचिदनुपपत्तिः, न च सूत्राभिप्रायमज्ञात्वा अनुपपत्तिरुद्भावनीया, महाशातनायोगतो महाऽन्तर्यप्रसक्तेः, सूत्रकृतो हि भग-
 वन्तो महीयांसः प्रमाणीकृताश्च महीयस्तरैस्तकालवर्तिभिरन्यैर्विद्विस्ततो न तत्सूत्रेषु मनागप्यनुपपत्तिः, केवलं सम्प्रदायावसाये
 यत्नो विधेयः, ये तु सूत्राभिप्रायमज्ञात्वा यथा कथञ्चिदनुपपत्तिमुद्भावयन्ते ते महतो महीयस आशातयन्तीति दीर्घतरसंसारभाजः,
 आह च टीकाकारः—“एवं विचित्राणि सूत्राणि सम्यक्संप्रदायादवसेयानीत्यविज्ञाय तदभिप्रायं नानुपपत्तिचोदना कार्या, महाशा-

तनायोगतो महाऽनर्थप्रसङ्गादिति” एवं च ये सम्प्रति दुष्पमानुभावतः प्रवचनस्योपप्लवाय धूमकेतव इवोत्थिताः सकलकालसुकरा-
व्यवच्छिन्नसुविधिमार्गानुष्ठाप्यसुविहितसाधुषु मत्सरिणस्तेऽपि वृद्धपरम्परायातसम्प्रदायाद्वसेयं सूत्राभिप्रायमपास्योत्सूत्रं प्ररूपयन्तो
महाशातनाभाजः प्रतिपत्तव्या अपकर्णयितव्याश्च दूरतस्तत्त्ववेदिभिरिति कृतं प्रसङ्गेन । सम्प्रत्यल्पबहुत्वमाह—‘एएसि ण’मित्यादि
प्रशसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! सर्वस्तोका मनोयोगिनो, देवनारकगर्भजतिर्येकपञ्चेन्द्रियमनुव्याणामेव मनोयोगित्वात्, तेभ्यो
वाग्योगिनोऽसङ्ख्येयगुणाः, द्वित्रिचतुरस्रिञ्चिपञ्चेन्द्रियाणां वाग्योगित्वात्, अयोगिनोऽनन्तगुणाः सिद्धानामनन्तत्वात्, तेभ्यः काय-
योगिनोऽनन्तगुणाः वनस्पतीनां सिद्धेभ्योऽप्यनन्तत्वात् ॥

अहवा चउव्विहा सब्वजीवा पणत्ता, तंजहा—इत्थिवेयगा पुरिसवेयगा नपुंसगवेयगा अवे-
यगा, इत्थिवेयगा णं भंते ! इत्थिवेदएत्ति कालतो केवचिरं होति ? , गोयमा ! (एगेण आएसेण०)
पलियसयं दसुत्तरं अट्टारस चोदस पलितपुहुत्तं, समओ जहणो, पुरिसवेदस्स जह० अंतो०
उक्को० सागरोवमसयपुहुत्तं सातिरेगं, नपुंसगवेदस्स जह० एक्कं समयं उक्को० अणंतं कालं
वणस्सतिकालो । अवेयए दुविहे प०—सातीए वा अपज्जवसिते सातीए वा सपज्जवसिए से
जह० एक्कं स० उक्को० अंतोमु० । इत्थिवेदस्स अंतरं जह० अंतो० उक्को० वणस्सतिकालो, पुरि-
सवेदस्स जह० एगं समयं उक्को० वणस्सहकालो, नपुंसगवेदस्स जह० अंतो० उक्को० सागरोव-

मस्यपुहुत्तं सातिरेगं, अवेदगो जहा हेडा । अप्पाबहु० सवत्थोवा पुरिसवेदगा इत्थिवेदगा संखेज्जगुणा अवेदगा अणंतगुणा नपुंसगवेयगा अणंतगुणा ॥ (सू० २५८)

‘अहवे’त्यादि, ‘अथवा’ प्रकारान्तरेण चतुर्विधाः सर्वजीवाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—स्त्रीवेदकाः पुरुषवेदका नपुंसकवेदका अवेदकाः । कायस्थितिचिन्तायां स्त्रीवेदकस्य ‘एगेणं आएसेणं जह० एगं समय’मित्यादि पूर्वं त्रिविधप्रतिपत्तौ प्रपञ्चतो व्याख्यातमिति न भूयो व्याख्यायते, पुरुषवेदस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं, स्त्रीवेदादिभ्य उच्छ्रुत्य पुरुषवेदानामन्तर्मुहूर्त्तं जीवित्वा भूयः स्त्रीवेदादिषु कस्यापि गमनात् । अथ यथा स्त्रीवेदस्य नपुंसकस्य वा उपशमश्रेणाबुपशमे जाते तदन्तरमेकं समयं तं वेदमनुभूय मृतस्यैकसमयता व्यावर्ण्यते तथा पुरुषवेदस्यापि जघन्यत एकसमयता कस्मान्न भवति?, उच्यते, उपशमश्रेण्यन्तर्गतो मृतः सर्वोऽपि पुरुषवेदेषूपद्यते नान्यवेदेषु, तेन स्त्रीवेदस्य नपुंसकवेदस्य चोक्तप्रकारेण जघन्यत एकसमयता लभ्यते, न पुरुषवेदस्य, तस्य जन्मान्तरेऽपि सातत्येन गमनात्, ततो जघन्यं पुरुषवेदस्योपदर्शितैव प्रकारेणेत्यन्तर्मुहूर्त्तं, उत्कर्षतः सागरोपमशतपृथक्त्वं सातिरेकं, तच्च देवमनुष्यतिर्यग्भवभ्रमणेन वेदितव्यं, नपुंसकवेदो जघन्यत एकं समयं, स चैकः समय उपशमश्रेणौ वेदोपशमानन्तरमेकं समयं नपुंसकवेदमनुभूय मृतस्य परिभावनीयो मरणानन्तरं पुरुषवेदेपूपादात्, उत्कर्षतो वनस्पतिकालः, स च प्राग्नेकथा दर्शितः, अवेदको द्विविधः—साद्यपर्यवसितः क्षीणवेदः सादिसपर्यवसित उपशान्तवेदः, स च जघन्यत एकं समयं, द्वितीयेऽसमये मरणतो देवगतौ पुरुषवेदसम्भवात्, उत्कर्षतोऽन्तर्मुहूर्त्तं, तदन्तरं मरणतः पुरुषवेदसङ्क्रान्त्या प्रतिपाततो येन वेदोपशमश्रेणि प्रतिपन्नस्तद्वेदोद्यापत्त्या संवेदकत्वात् । अन्तरचिन्तायां स्त्रीवेदस्यान्तरं जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं, तद्योपशान्तवेदे पुनरन्तर्मुहूर्त्तेन स्त्रीवेदोद्यापत्त्या, यद्विवा स्त्रीभ्य उच्छ्रुत्य पुरुषवेदेषु नपुं-

सकवेदेषु वाऽन्तर्मुहूर्त्त जीवित्वा पुनः स्त्रीत्वेनोत्पत्त्या भावनीयं, उत्कर्षतो वनस्पतिकालः, पुरुषवेदस्यान्तरं जघन्वत् एकं समयं, पुरुषस्य स्ववेदोपशमसमयानन्तरं मरणे पुरुषेष्वेवोत्पादात्, उत्कर्षतो वनस्पतिकालः, नपुंसकवेदस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्त, तच्च स्त्रीवेदोक्तप्रकारेण भावयितव्यं, उत्कर्षतः सागरोपमशतपृथक्त्वं सातिरेकं, तत ऊर्ध्वं नियमतः संसारिणः सतो नपुंसकवेदोदयभावात्, अवेदकस्य साद्यपर्यवसितस्य नास्त्यन्तरस्पर्यवसितत्वात्, सादिसपर्यवसितस्य जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तेन कस्यापि श्रेणिसमारम्भात्, उत्कर्षतोऽनन्तं कालं, अनन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः क्षेत्रतोऽपार्द्धं पुद्गलपरावर्त्त देशेनं, तावतः कालादूर्ध्वं पूर्वप्रतिपन्नोपशमश्रेणिकस्य पुनः श्रेणिसमारम्भात् । अल्पबहुत्वचिन्ताया सर्वस्तोकाः पुरुषवेदकाः गतित्रयेऽप्यल्पत्वात्, स्त्रीवेदकाः सङ्ख्येयगुणाः, सिर्यगतौ त्रिगुणत्वात् (मनुष्यगतौ सप्तविंशतिगुणत्वात्) देवगतौ द्वात्रिंशद्गुणत्वात्, अवेदका अनन्तगुणाः, सिद्धानामनन्तत्वात्, नपुंसकवेदका अनन्तगुणाः, वनस्पतीनां सिद्धेभ्योऽप्यनन्तगुणत्वात् ॥

अहवा चउन्विहा सन्वजीवा पणत्ता, तंजहा—चक्खुदंसणी अचक्खुदंसणी अचधिदंसणी केवलिदंसणी ॥ चक्खुदंसणी णं भंते!०?, जह० अंतो० उक्को० सागरोवमसहस्सं सातिरेगं, अचक्खुदंसणी दुविहे पणत्ते-अणातीए वा अपज्जवसिए अणाइए वा सपज्जवसिए । ओहिदंसणिस्स जह० इक्कं समयं उक्को० दो छाव्ही सागरोवमाणं साइरेगाओ, केवलदंसणी साइए अपज्जवसिए ॥ चक्खुदंसणिस्स अंतरं जह० अंतोसु० उक्को० षणस्सतिकालो । अचक्खुदंसणिस्स दुविहस्स नत्थि अंतरं । ओहिदंसणस्स जह० अंतोसु० उक्कोसे० षणस्सइकालो । केवलदंस-

सणिस्स गत्थि अंतरं । अप्पाबहुयं सव्वत्थोवा ओहिदंसणी चक्खुदंसणी असंबेज्जगुणा केवल-
दंसणी अणंतगुणा अचक्खुदंसणी अणंतगुणा ॥ (सू० २५९)]

‘अहवे’त्यादि, ‘अथवा’ प्रकारान्तरेण चतुर्विधाः सर्वजीवाः प्रज्ञासास्तद्यथा—चक्षुर्दर्शनिनोऽचक्षुर्दर्शनिनोऽवधिदर्शनिनः केवलदर्श-
नितः ॥ अमीषां कायस्थितिमाह—‘चक्खुदंसणी णं भंते !’ इत्यादि, चक्षुर्दर्शनी जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं, अचक्षुर्दर्शनिभ्य उद्धृत्य च-
क्षुर्दर्शनिभूत्पद्य तावन्तं कालं स्थित्वा पुनरचक्षुर्दर्शनिषु कस्यापि गमनात्, उत्कर्षतः सागरोपमसहस्रं सातिरेकं, अचक्षुर्दर्शनी द्विविधः
प्रज्ञप्तस्तद्यथा—अनाद्यपर्यवसितो यो न जालुचिदपि सिद्धिं गन्ता, अनादिसपर्यवसितो भव्यविशेषो यः सेत्स्यति, अवधिदर्शनी जघ-
न्यतं एकं समयं, अवधिप्रतिपत्त्यनन्तरमेव कस्यापि सरणतो मिथ्यात्वगमनतो दुष्टाध्यवसायभावतोऽवधिप्रतिपातात्, उत्कर्षतो द्वे
षट्षष्टी सागरोपमाणां सातिरेके, तत्रैका षट्षष्टिः एवं—विभङ्गज्ञानी तिर्यक्पञ्चेन्द्रियो मनुष्यो वाऽधः सप्तम्यामुत्पन्नः, तत्र त्रयस्त्रिंशत्
सागरोपमाणि स्थित्वा तत्र च प्रत्यासन्ने उद्धर्तनाकाले सम्यक्त्वं प्राप्य पुनः परित्यजति ततोऽप्रतिपतितेनैव विभङ्गेन पूर्वकोट्यायुष्केषु
तिर्यक्षु जातस्ततः पुनरप्यप्रतिपतितविभङ्ग एवाधः सप्तम्यामुत्पन्नः, तत्र च त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमाणि स्थित्वा पुनरप्युद्धर्तनाकाले प्रत्या-
सन्ने सम्यक्त्वं प्राप्य पुनः परित्यजति, ततः पुनरप्यप्रतिपतितेनैव विभङ्गेन पूर्वकोट्यायुष्केषु तिर्यक्षूपजातो, वेलाद्वयमपि चाविप्रहेणाधः
सप्तम्यास्तिर्यक्षूपदयितव्यः, विप्रहे विभङ्गस्य प्रतिषेधात्, उक्तं च—“विभंगनाणी पंचेदियतिरिक्खजोणिया मणूया यं आहारगा
नो अणाहारगा” इति, नन्वपान्तराले किमर्थं सम्यक्त्वं प्रतिपाद्यते ?, उच्यते, विभङ्गस्य स्तोककालावस्थायित्वात्, उक्तं च—“विभं-
गनाणी जह० एणं समयं उक्को० तेत्तीसं सागरोवमाइं देसूणाए पुव्वकोडीए अब्भहियाइं”ति, तदन्तरमप्रतिपतितविभङ्ग एव मनु-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ ४५२ ॥

व्यत्वं प्राप्य सम्यक्त्वपूर्वं संयममासाद्य विजयादिषु वारद्वयमुत्पद्यमानस्य द्वितीया षट्षष्टिर्भावनीया, अवधिदर्शनं च विमङ्गैऽवधि-
ज्ञाने च तुल्यमतो द्वे षट्षष्टी सागरोपमाणां सातिरेके स्थितिरवधिदर्शनिनः, केवलदर्शनी साद्यपर्यवसितः ॥ साम्प्रतमन्तरमाह—
'चक्रुदंसणिस्र णं भंते!' इत्यादि, चक्षुर्दर्शनिनोऽन्तरं जघन्येनान्तमुहूर्त्तं तावत्प्रमाणेनाचक्षुर्दर्शनमवेन व्यवधानात्, उत्कर्षतो
वनस्पतिकालः, स च प्रागुक्तस्वरूपः, अचक्षुर्दर्शनिनोऽनाद्यपर्यवसितस्य नास्त्यन्तरमपर्यवसितत्वात्, अनादिसपर्यवसितस्य नास्त्यन्तरं
अचक्षुर्दर्शनित्वापगमे भूयोऽचक्षुर्दर्शनित्वायोगात्, क्षीणघातिकर्मणः प्रतिपातासम्भवात्, अवधिदर्शनिनो जघन्येनैकं समयमन्तरं,
प्रतिपातसमयान्तरसमय एव कस्यापि पुनस्तल्लभभावात्, क्वचिदन्तमुहूर्त्तमिति पाठः, स च सुगमः तावता व्यवधानेन पुनस्तल्ला-
भभावात्, न चायं निर्मूलः पाठो, मूलटीकाकारेणापि मतान्तरेण समर्थितत्वात्, उत्कर्षतो वनस्पतिकालः, तावतः कालादूर्ध्वमव-
श्यमवधिदर्शनसम्भवात् अनादिमिथ्यादृष्टेरप्यविरोधात्, ज्ञानं हि सम्यक्त्वसचिवं न दर्शनमपीति भावना, केवलदर्शनिनः साद्यपर्य-
वसितस्य नास्त्यन्तरमपर्यवसितत्वात् । अल्पबहुत्वचिन्तायां सर्वस्तोका अवधिदर्शनिनो, देवनारककतिपयगर्भजतिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनु-
ष्याणामेव तद्भावात्, चक्षुर्दर्शनिनोऽसङ्ख्येयगुणाः, संमूर्च्छिमतिर्यक्पञ्चेन्द्रियचतुरिन्द्रियाणामपि तस्य भावात्, केवलदर्शनिनोऽनन्त-
गुणाः, सिद्धानामनन्तत्वात्, तेभ्योऽचक्षुर्दर्शनिनोऽनन्तगुणाः, एकेन्द्रियाणामप्यचक्षुर्दर्शनित्वात् ॥

अहवा चउव्विहा संव्वजीवा पणत्ता, तंजहा—संजया असंजया संजयासंजया नोसंजयानो-
असंजयानोसंजयासंजया । संजए णं भंते!०? जह० एक्कं समयं उक्को० देसूणा पुव्वकोडी,
असंजया जहा अण्णाणी, संजयासंजते जह० अंतोसु० उक्को० देसूणा पुव्वकोडी, नोसंजतनो-

२ प्रतिपत्तौ
सर्वजीव
चातुर्विध्ये
चक्षुर्दर्श-
नादि
उद्देशः २
सू० २६०

॥ ४५२ ॥

असंजयनोसंजयासंजए सातीए अपज्वसिए, संजयस्स संजयासंजयस्स दोण्हवि अंतरं जह०
 अंतोसु० उक्को० अवहुं पोगलपरियट्टं देसूणं, असंजयस्स आदिदुवे णत्थि अंतरं, सातीयस्स
 सपज्वसियस्स जह० एक्कं स० उक्को० देसूणा पुव्वकोडी, चउत्थगस्स णत्थि अंतरं ॥ अप्पा-
 बहू० सव्वत्थोवा संजयासंजया संजया असंखेज्जगुणा गोसंजयणोअसंजयणोसंजयासंजया
 अणंतगुणा असंजया अणंतगुणा ॥ सेत्तं चउव्विहा सव्वजीवा पणत्ता (सू० २६०)

‘अहवे’त्यादि, ‘अथवा’ प्रकारान्तरेण सर्वजीवाश्चतुर्विधाः प्रह्लाप्तास्तद्यथा—संयताः असंयताः संयतासंयताः नोसंयतानोअसंयतानो
 संयतासंयताः ॥ कायस्थितिमाह—‘संजए णं भंते !’ इत्यादि, संयतो जघन्यत एकं समयं, सर्वविरतिपरिणामसमयानन्तरसमय
 एव कस्यापि मरणात्, उत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी, असंयतस्त्रिविधः—अनाद्यपर्यवसितः अनादिसपर्यवसितः सादिसपर्यवसितश्च,
 तत्रानाद्यपर्यवसितो यो न जातुचिदपि संयमं प्राप्स्यति, अनादिसपर्यवसितो यः संयमं लप्स्यति, लब्धेन च तेनैव संयमेन सिद्धिं
 गन्ता, सादिसपर्यवसितो सर्वविरतेदेशविरतेवां परिभ्रष्टः, स हि सादिः नियमभाविसपर्यवसितत्वापेक्षया च सपर्यवसितः, स च
 जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं, तावता कालेन कस्यापि संयतत्वलाभात् ‘तिण्हं सहस्स पुहुत्त’मित्यादि वचनात्, उत्कर्षतोऽनन्तं कालं, अनन्ता
 उत्सर्धिण्यवसर्धिण्यः कालतः, क्षेत्रतोऽपार्द्धं पुह्लपरावर्त्तं देशोत्तं, संयतासंयतो जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं, संयतासंयतत्वप्रतिपत्तेः भङ्गबहुल-
 तथा जघन्यतोऽप्येतावन्मात्रकालप्रमाणत्वात्, उत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी, बालकाले तदभावात्, त्रितयप्रतिपेधवर्त्ती सिद्धः, स च
 साद्यपर्यवसित एव । अन्तरमाह—‘संजयस्स ण’मित्यादि, संयतस्य जघन्येनान्तरमन्वर्मुहूर्त्तं, तावता कालेन पुनः कस्यापि सं-

श्रीजैनआनंदपुस्तकालये,

लभ्यग्रन्थाः—

१ अहिंसाष्टक, सर्वज्ञसिद्धि, ऐन्द्रस्तुतिश्च	०-८-०	१५ परिणाममाळा (लेजर पेपर)	०-१२-०	२७ युक्ति-प्रबोध	१-८-०
२ अबुयोगद्वार-चूर्णि हरिभद्रीयवृत्तिश्च	१-१२-०	” (डाईंग पेपर)	०-१०-०	२८ ललितविस्तरा (सटीप्पन)	०-१०-०
३ उत्तराध्ययन-चूर्णि.	३-८-०	१६ प्रवचन-सारोद्धारः (पूर्वार्धम्)	३-०-०	२९ बखवणसिद्धिः	०-४-०
४ ऋषिभाषितानि	०-२-०	” ” (उत्तरार्धम्)	३-०-०	३० विचार-रत्नाकरः	२-४-०
५ ज्योतिष्करडकप्रकीर्णकम् (सटीकम्)	३-०-०	१८ पचाशकादिशास्त्राष्टकम् मूलमात्रम्	३-०-०	३१ विशेषावश्यक-विषयानुक्रमः अका- राधिक्रमः	०-३-०
६ जिनस्तुति-देशाना (हिन्दी)	०-६-०	१९ पचाशकादिशास्त्रदशकस्याकाराद्यनुक्रम	३-०-०	३२ वदार्थवृत्तिः	१-४-०
७ तावतरगिणी	०-८-०	२० पंचवस्तुकग्रन्थ. (सटीक)	२-४-०	३३ श्राद्धविधि (हिन्दी)	१-८-०
८ त्रिपष्टीयदेशानासंग्रह.	०-८-०	२१ पयरणसंदोहो	०-१२-०	३४ श्रेयलोक-प्रकाशः	२-०-०
९ दशवैकालिक-चूर्णि	४-०-०	२२ अजय्या-विधान-कुलकादि	०-३-०		
१० प्रकीर्णकदशकम् (संस्कृतछायाण्वितम्)	१-८-०	२३ प्रत्याख्यानादि-विशेषणवती-वीथीवीथी	१-४-०		
११ द्रव्यलोकप्रकाश	१-०-०	२४ वारसासूत्र (सचित्रं)	१२-०-०		
१२ नदीआदिअकारादिक्रमो विषयक्रमश्च	१-८-०	२५ मध्यमसिद्धग्रन्था व्याकरणम्	०-८-०		
१३ नदीचूर्णिहरिभद्रीयवृत्तीः	१-४-०	२६ यशोविजयजीकृत १२५, १५०, ३५०,			
१४ नवपद-प्रकरण-बृहद्वृत्तिः	३-०-०	गाथाया स्ववर्णानि(साक्षिपाठ सहितानि) ०-८-०			

मुद्र्यमाणाः ग्रन्थाः

बृहत्सिद्धग्रन्थाग्याकरणम्

आचारांगसूत्रवृत्तिः

भगवतीसूत्र दानशेखरसूरिकृतवृत्तिसहितम्

पुण्यमाळा अपरनाम उपदेशमाळाप्रकरणवृत्तिः

तत्त्वार्थसूत्रम् (हरिभद्रीयटीकासहितम्)

श्री-जैन-आनंद-पुस्तकालय, ओशवाल महोछा, गोपीपुरा, सुरत.

सूर्यपुरे श्रीजिनदत्तसूरि-ज्ञानभाण्डागारे लभ्यग्रन्थाः—

पंचलिगी प्रकरणम् (सटीक)	२-८-०	पौषपद्मत्रिशिका (जयसोमीया, स०)	१-०-०	पंचप्रतिक्रमणादिसूत्र (मूलमात्र, शास्त्री)	०-१०-०
संदेहदोहावली (बृहद्ब्रुचिनुता)	२-०-०	श्रीपालचरित्रम् (स० श्लोकबद्धम्)	मेढ	राइदेवसिप्रतिक्रमणसूत्र (मूल, शास्त्री)	०-४-०
जयतिहुअणस्तोत्रम् (सटीक)	०-४-०	” (प्रा० हिन्दी अनुवादयुत)	२-०-०	धर्म० उत्सृष्ट्रखण्डनम् (सटीक)	१-०-०
संवेगारंगशाला (स० छौयाडन्विता)	२-८-०	चैत्यवन्दनकुलकम् (सटीकम्)	२-४-०	श्रीजिनदत्तसूरिचरित्र (पूर्वाह्नं)	१-८-०
प्राकृतदीपालिकाकल्पम्	०-८-०	साधुपंचप्रतिक्रमणसूत्र (हिन्दीशब्दार्थयुक्त)	१-०-०	श्रीजिनदत्तसूरिचरित्र (उत्तराह्नं)	१-८-०
भक्तामरस्तोत्रम् (सटीकम्)	०-८-०	श्रावकपंचप्रतिक्रमणसूत्र (” ”)	१-०-०	बृहत्स्तवनावली	१-८-०
ईर्यापथिकीपद्मत्रिशिका(जयसोमीया,सटीका)	१-०-०			प्राकृतव्याकरणम्	१-०-०

प्राप्तिस्थानम्—श्रीजिनदत्तसूरि-ज्ञानभंडार, ठि० शीतलवाडी-उपाश्रय, ओशवाल महोछा, गोपीपुरा, सुरत.

मोहमय्यां श्रीजिनदत्तसूरि-ज्ञानभाण्डागारे लभ्यग्रन्थाः—

द्वादशकुलकम् (सटीक)	१-०-०	श्रीपालचरित्रम् (संस्कृतं श्लोकबद्धम्)	मेढ	पंचप्रतिक्रमणादिसूत्र (मूलमात्र, शास्त्री)	०-१०-०
पदस्थानप्रकरणम् (सटीक)	०-८-०	” (प्रा० हिन्दी अनुवादयुत)	२-०-०	” (” गुजराती)	०-१०-०
भक्तामरस्तोत्रम् (सटीक)	०-८-०	साधुपंचप्रतिक्रमणसूत्र (हिन्दीशब्दार्थयुक्त)	१-०-०	राइदेवसिप्रतिक्रमणसूत्र (मूल, शास्त्री)	०-४-०
कल्याणमन्दिरस्तोत्रम् (सटीक)	०-८-०	श्रावकपंचप्रतिक्रमणसूत्र (” ”)	१-०-०	दादासाहेवकी पूजा (शास्त्री)	०-२-०

प्राप्तिस्थानम्—श्रीजिनदत्तसूरि-ज्ञानभंडार, ठि० महावीरस्वामि-जैन-मंदिर, पायथुनी, मुंबई इ.

इति श्रीमहोपाध्यायकीर्तिविजयशिष्य—महोपाध्यायश्रीमद्विनयविजयगणिविरचिते
लोकप्रकाशे—काललोक—भावलोकप्रकाशे सप्तत्रिंशत्तमः सर्गः ॥

प्रशस्तिसमेतः समाप्तोयं ग्रन्थः ॥

इति श्रेष्ठि-देवचन्द्र लालभाई-जैनपुस्तकोद्धार-ग्रन्थाङ्कः द्वादशपुर लिटी (राज०)

